

IN ANNOTATIONES · NOVI · TESTAMENTI · PRÆFATIO.

D. ERASMV · ROTERODAMVS · PIO ·

LECTORI; S. D.

Quanquā id pro uirili, in ipso statim huius operis uestibulo fecimus, tamen haud abs re fuerit, denuo lectorem commonere paucis, & quid illum in hisce commentariolis oporteat expectare, & quid nobis uicissim ab ipso præstari conueniat. ^{principio} Primum annotatiunculas scribimus, non cōmentarios, & eas dūtaxat, quæ ad lectionis sinceritatē pertinent, ne quis ut improbus conuiuia promenda cœnam efflagitet, & requirat a nobis, quod ab argumenti suscepti professione sit alienū. Hanc in præsentia fabulam agendā suscepimus. Proinde ut nobis argumento seruiendū fuit, ita par est, ut cādīdus & comis lector/ceu cōmodus spectator, faueat agentibus & præsentī scenæ se se accōmodet. **T**estamentum, quod uocant, nouum omni qua licuit diligentia, qua quæ decuit fide recognouimus; id quæ primum ad græcam ueritatem, ad quam ceu fontem si quid inciderit confugere, nō solum illustriū theologoz exempla suadent, uerum & ipsa Romanorū Pontificum decreta iubent. Deinde ad uetustissimorū latinæ linguæ codicum, quorum duos exhibuit eximius ille diuinæ Philosophiæ mystes Ioannes Colertus Paulinæ, apud Londinum ecclesiæ Decanus, adeo priscis litterarū typis, ut mihi ab integro discenda fuerit lectio, & in noscitantis elementis fuerit repuerascendū. Postremo ad probatissimorum omniū suffragijs autorum, uel citationem, uel emendationem, uel enarrationem, nempe Origenis, Chrysostomi, Cyrilli, Hieronymi, Ambrosij, Hilarij, Augustini, quorum testimonia complusculis locis in hoc adduximus, ut cū prudens lector perspexerit certis in locis nostram emendationem cum illo/

(.u.) rum iudicio

Qua diligentia
sūt nouū hor-
opg noui te-
stamenti ra-
stigati.

In dect. dist. xx.

Mystes i. fac-
dis. discriptis.

In studijs semp of-
fendit nouitas

Hæc anota mēta sūt
velut indices rerū;
quæ quid mutati
sūt

Et sūt q̄b̄ operis
coluitati cōsulēt
m̄ i posterū
rursū vi-
tiarēt

De Vete Interpretē.

Vbi aliqd notatū
sit mysterij ap̄t.

Vbi aliqd citat^r ex
veteri testamto.

Joānes Oecolampadij
Vinimōtani ad-
uitor h̄opis

Quæ nō sine labore
hæc anota mēta
stripsit

Quis minūta sūt
fructū t̄j vtilia

rum iudicio consentire; in cæteris item nobis habeat fidem, in quibus haud scio an casu factū sit, ut illi nihil annotarint, aut suffragati fuerint. **V**erum quoniam sciebam hominum more fieri, ut cum omnibus in rebus, tum præcipue in studijs semper offendat nouitas, & ueterem illum gustum ac familiarem notamq; (sicut aiunt) saluam pleriq; requirant, deinde perpendens quanto facilius sit, his præfertim temporibus, emēdatos libros deprauare, q̄ deprauatos emendare; sacris libris recognitis, hos uelut indices anneximus, partim, ut lectori faceremus satis reddita ratione, quid cur mutatum sit; aut certe placaremus, si quid forte offenderit, ut uaria sunt mortalium tum ingenia, tum iudicia, partim, ut operis incolumitati consuleremus, ne posthac cuius in procliu esset rursus uitare, quod tantis sudoribus fuerat utcumq; restitutum. **P**rimum igitur si quid librariorum uel in curia uel inscitia, si quid temporum iniuria uiciatum compērimus, id non temere, sed omnia q̄ licuit, subodorati, germanæ reddidimus lectioni; si quid obscurius dictum occurrit, illustrauimus; si quid ambigue dictum ac perplexius, id explicuimus; si ubi uarietas exemplarioꝝ, aut diuersa distinctio, aut ipsa sermonis ambiguitas, uarios gignit sensus, sic eos aperuimus, ut ostenderemus quid nobis magis probaretur; cæterum lectori iudicium deferentes. **E**t quāq; ab interprete (quisquis is fuit) ob inueteratam & receptam editionem, non libenter dissentimus; tamen sicubi res ipsa palam clamitat, illum, uel dormitasse, uel hallucinatum fuisse, non ueriti sumus & hoc indicare lectori; ita patrocinautes ueritati, ut in neminem simus contumeliosi. **N**eq; piguit, ubi græci sermonis uel ἰδιώμα uel ἔμφασις aliquid habet, quod ad mysterij rationē pertinet, cōmōstrare & aperire. **D**eniq; testimonia ueteris instrumenti, quæ non pauca citantur, uel ex interpretatione septuaginta, uel ex ipsis hæbreoꝝ fontibus, si quando illorum æditio, cum hæbraica dissentit origine, contulimus & excussimus; quāq; id quidem δουκ ἄνευ θεσέως, ut græcorū habet prouerbiū, Nihil enim alienius ab ingenio moribusq; meis, q̄ ad exemplum ætopicæ corniculæ, alienis me uenditare plumis. **H**ac igitur in parte non nihil adiuti sumus opera subsidiaria uiri non solum pietate, uerum etiam trium peritia linguarū eminentis, hoc est ueri theologi Ioannis Oecolampadij Vinimōtani, quod ipse in litteris hæbraicis nō dū eo processerā, ut mihi iudicādi sumerē autoritatē, **E**quidē haud nesciebā, has minutias & ceu spinas, longe plus habere sudoris q̄ gloria; neq; multū gratiæ ex hoc laboris genere solere redire ad autorem, tum lectori magis usui esse q̄ uoluptati. **V**erum si nos tantum tedij publicæ utilitatis respectu deuorauimus, par est nimiq; ut lector item, uel suæ utilitatis causa nō nihil molestiæ decoquat, & eum animū quem nos iuandis alijs præstitimus, ipse præstet sibi, suoq; cōmodo. **S**unt hæc quæ tractamus minutissima fateor, sed eiusmodi, ut minore propemodum negocio magna illa tractari potuerint, quæ sublimes theologi magno supercilio, buccis typho crepātibus solent ἐκ τῆς ἀσπίδος. **A**d hæc, eiusmodi, ut ob has minutissimas minutias, & illa maxima fuerint

† tragedia face.

† errasse.

† nō sine.

† supbia.

ma fuerint excutienda. Minima sunt; uerum ob hæc minima, uidemus maxi-
 mos etiam theologos nonnunquam & labi turpiter, & hallucinari. Quemadmo-
 dum & locis aliquot indicabimus; non uti quenquam insectemur (qui morbus ab
 ope christiano, imo a tota uita christiana quam longissime debet abesse) sed ut pau-
 cis exemplis citra cuiusquam contumeliã adductis, nostram fidem lectori probe-
 mus, ne quis has ceu nugas contemnat; quandoquidem iuxta Flacci dictum,
 hæc nugæ seria ducunt. Cur in ciborum apparatu tam morosi sumus, in cultu
 nimis etiam offendimur, in re pecuniaria nihil est tam minutum, cuius non ha-
 beatur ratio; in solis litteris diuinis displicet hæc diligentia, placet neglectus?
Vt ne dicam interim eam esse rei maiestatem, ut nulla pars tam humilis esse
 possit, quæ sit homini pio fastidienda, imo quam non reuerenter ac religiose tractan-
 da. Humi reptat inquit, in uerbulis ac syllabis discruciat. Cur ullum eius
 uerbum contemnendum ducimus, quem uerbi titulo colimus & adoramus?
 Prefertim cum ipse ne minutissimum quidem Ioda, aut apiculum in uanum
 abiturum testatus sit. Infima pars est, quam uocant literam, sed huic ceu fun-
 damento mysticus innititur sensus. Rudera sunt, sed his ruderibus admirandi
 illius ædificij moles augusta fulcit. Diuus Hieronymus eximios aliquot græ-
 cæ scriptores taxat, quod historico contempto sensu, suo arbitratu maluerint
 in allegorijs ludere; seque ipsum deplorat, quod calidus adhuc iuuentæ, prophe-
 tam Abdiam allegorice fuisset interpretatus, cuius nesciret historiã. Vt in ui-
 lissima concha preciosum latet margaritum; ut sub friuola siliqua, nobile tegi-
 tur granum; ut sub arida minutaque tunica, tam miranda seminis uis latet, ita
 in uerbis, ut apparet plebeis, in syllabis, in ipsis denique litterarum apiculis, in-
 gentia diuinæ sapientiæ mysteria condita sunt. Qui miratur, cur spiritus ille di-
 uinus suas opes his inuolucris tegere uoluerit, idem miretur, cur æterna sapiëntia
 pauperis, humilis, & contempti dånaticus hominis personam assumpserit. Vt
 hæc minuta sciret diuus Hieronymus, nec Iudæum, eumque nocturnum asper-
 natus est doctorem, nec ullum fugit laborem. Ob has minutias diuus Augu-
 stinus, iam episcopus, iam senex, ad puero sibi fastiditas græcas litteras reuer-
 sus est. Ob has Origenes, iam canus & senex, ceu iam repuerascens ad Hebrææ
 linguæ descendit elementa, Catonem etiam illum Rhomanum supans. Ad has
 minutias libenter alludit Ambrosius, resistit Hilarius. Has passim excutit, in
 his pia curiositate philosophatur, ille non ore tantum aureus; Chrysostomus,
Et Cyrillus hunc secutus grande mysterium ex articulo Græco, id est, unica lit-
 terula depromit, hinc uelut ineuitabile telum mutuatur, quod torqueat in
 hæreticos. Vt ne dicam interim, quod dum hæc ex professo curamus, illa tamẽ
 aliquoties obiter aperiuntur; ut quemadmodum qui sententias enarrant, cogun-
 tur aliquoties uerborum explicare rationem, ita nos dum in uerbis explican-
 u dis uersa/

*Nihil tam humile in sacra
 scriptura quod sit fasti-
 diendum homini pio.*

*Vt quæ uilia apparent
 plura, in quibus latet myste-
 ria. De Diuo Hiero^{mo}.*

*Siliqua est foliula legu-
 minum.*

MA.

*Vt diuus Hieronymus he-
 braicas litteras didicit.*

Vt Augustinus græcas.

Vt Origenes hebræas.

*Cyrillus de mysterio
 ex articulo .o.*

De Commentarijs Erasmi
in Epistolas Pauli

Excusatio Auctoris

Boni consule. t. vnt. best. *
kern und wend. *
t. bonu iudicare, s. Quint.

Vetera theologia dili-
genter hęc annotata
adiuuiabunt

Compara^o vtriusq; the-
ologię

Plus hnt fragrantie
diuine lre si legantur
eo sermone q; pri^m
scripte sunt

dis uersamur, cogimur interim & sententiarum uim aperire. Denique hæc grauioribus oris & ceptis iam olim in Paulum commentarijs præparamus. In quibus fortassis apparebit, utrum iudicio, an casu ad has minutias descendim. Sed age, fingat me qui uolet, nihil aliud prestare potuisse, & uel ob ingenij tarditatem, & frigidum circum præcordia sanguinem, uel ob eruditionis inopiam infimam hanc sumpsisse prouinciam, tamen Christiani pectoris est, qualecunq; officium boni consulere, quod pia sedulitate præstatur. Christus missum a pauperula quadratam laudauit, rem per se uilissimam, animo æstimans offerentis. In re uehementer præclara, uel extrema functio splendida est. In regijs, & qui uerrunt, & qui coquunt habentur honesti. Cæterum in domo dei, quæ tandē functio fastidienda uideri potest? Nos rudera cõportauimus, sed ad structuram templi dei. Alij locupletiores, ebur, aurum, marmor, & gemmas addituri sunt. Nos uiam ante salebris ac lamis molestam, industria nostra constrauimus, sed in qua deinde magni theologi commodius effedis ac mannis uectentur. Nos circi solum æquauimus, in quo iam inoffensus præclaras illas suæ sapientiæ pōpas ædant. Nos noualem antehac spinis ac lappis incõmodum sarculo repurgauimus, quo facilius illi felicem exerceant segetē. Nos campum aperuimus, amoliti quæ obstabant, in quo qui uolent posthac arcanas explicare literas, uel colludat liberius, uel congregiantur expeditius. Quibus uetus illa theologia magis aridet, ij magnum habent adminiculum, quo nituntur eluctandi. Rursus qui iuxta parabolam euangelicam dicit, uetus uinum melius est, & huius recentioris theologiæ studio ueterem negligit, habet is quoq; quo sua quæ mauult certius ac fidelius tractet. Et ut nihil hinc accedat commoditatis, nihil certe perditurus est de suo, si hæc accesserint, ijs qui malūt diuinas litteras e purissimis fontibus, q̄ ex qualibuscūq; riuulis ac lacunis haurire, toties aliunde alio transfusus, ne dicam suum & afinorum unguis perturbatis. Ut gratius est pomum, quod tuis manibus ex ipsa matre decerpseris arbore sicut dulcior aqua, quã ex ipsa uena subscatentē hauseris sicut iucundius uinum, quod ex eo deprompseris dolio in quo primum fuerat conditum; ita diuinæ literæ, nescio quid habent natiuæ fragrantie, nescio quid spirant suum ac genuinum, si eo sermone legantur, quo primum scripserunt ij qui partim e sacro illo ac cœlesti hauserunt ore, partim eiusdem afflatis spiritu nobis tradiderunt. Si Christi sermones extarent Hebraicis hoc est iisdem uerbis proditi quibus ille locutus est, cui non cordi foret in illis philosophari, & non solum uerborum uim ac proprietatem, uerum singulos etiam apices excutere. Certe quod huic est proximum habemus, & negligimus. Si quis ostendet Christi uestem, aut pedis uestigium, procumbimus, adoramus, exosculamur. Atqui ut uniuersas illius uestes, & totam maternæ domus supellectilem proferas

proferas, nihil est quod Christum expressius, efficacius, absolutius referat, exprimat, repræsentet, quæ euangelistarum & apostolorum literæ. Proinde si cui aut non licet, aut non libet, in his sacris uersari delicijs, certe ne obstrepat, ne obturbet, ne inuideat meliora conantibus. Amplectantur ipsi quod amant, habeant, fruantur. Nemo uetat. Nos illis hæc non scripsimus, Sed erunt e diuerso, quibus hæc admodum pauca uideantur, & malint nihil cum æditione uulgata conuenire. Verum non hoc egimus, ut sermo politior esset, sed ut emendatior, ac dilucidior, nec erat hic in scypro, quod aiunt, quærendus nodus, Quin illud potius optandum est omnibus, ut nihil usquæ sit obuium in sacris literis, quod hanc operam postulet. In euangelijs, quoniam per se dilucidus ac prope semet explicans historiae tenor simplici & inaffectedo sermone profuit, ne fieri quidem potuit, ut admodum multa uitiare potuerit, uel interpres uel librarius. Quancquæ hæc ipsa, si quis ad summam expendat, nimium etiam multa sunt, illic ubi nullum oportebat subesse scrupulum. Caterum in epistolis apostolicis ob sermonis pariter & sententiarum obscuritatem, plura necesse fuit immutare. Nos interim adnotandi diligentiam ita moderati sumus, ut nec supstitutione molesti, nec indiligentia diminuti uideamur. Rem autem omnem quæ potuimus paucissimis uerbis indicauimus magis quæ explicuimus, ne negotio suapte natura parum amæno, loquacitatis quoque tædium adderemus. Pium est opus, christianum est opus. Proinde te quaeso lector optime, ut tu quoque uicissim pias aures, & christianum pectus ad legendum adferas. Ne quis hæc eo animo in manus sumat, quo fortassis sumit noctes Gellianas aut Angeli Politiani miscellanea, uidelicet quo neruos ingenij, uim eloquentiæ, & eruditionem retrusam, uelut ad Lydiu exigit lapidem. In re facta uersamur, & in ea re, quæ simplicitate puritateque potissimum est orbi commenda data. In qua, ridiculum sit humanam eruditionem ostentare uelle, impiu humanam iactare eloquentiam, quam etiam si forsan adesset, dissimulare conueniebat, ne quis illud merito possit obijcere τὸ ἐν φωνῇ μύρον. Simplici puroque studio tradimus hæc christianis auribus, quo posthac in sacrosancta hac philosophia, & plures uersarentur, & lubentius, denique ut minore cum negotio, ita maiore cum fructu. Christum ipsum, quo teste simul & adiutore molimur hæc, parum mihi propitium imprecor, nisi ex hisce laboribus adeo nihil ueniamur emolumentum, ut magnam etiam certamque rei pecuniariae iacturam scientes ac uolentes acceperimus. Porro famæ dulcedine tantum abest, ut titillemur, ut ne nomen quidem nostrum fuerimus ascripturi, ni ueriti fuisset, ne hac ratione operis minueretur utilitas, quod apud omnes suspecta res sit liber ἀνώμμος. Nos ad utrumque iuxta parati sumus, ut uel rationem reddamus si quid recte monuimus, uel ingenue confiteamur errorem, sicubi lapsi depræhen-

u 2 dimur.

Q. hæc editio dilucidior & mundior sit,

Q. in Euangelijs sobrius fuerit & mutando,

In Epist. at pauli & aliisq; apostoꝝ plura immutauit,

Ad Lectorem,

τὸ ἐν φωνῇ μύρον ἢ ἐν λέξει ἐπιγενέτω,

Quæ Autor nome suu huic operi suo ascripsit,

Protesta^o de Insufficiencia autoris,

dimur. Homines sumus, & humani nihil alienum a nobis esse ducimus. Hoc
 igitur animo cum ego dederim hæc optime lector, fac ut tu quoque simili acci-
 pias. Ea res utriusque nostrum commodo futura est. Nam & tu plus capies
 utilitatis, si libenter & candide quod donatur acceperis, & me mearum
 uigiliarum minus poenitebit, si cognouero bonis usui fuisse. Quod
 si quis existet, uel adeo præfractus ac morosus, uel adeo durus
 & iniquus, ut nullis incantamentis deliniri queat, ab hoc
 certe uel precibus illud impetrare nitar, ut hoc saltem
 æquitatis tribuat prius studiis, quod tribunalia tribu-
 unt parricidijs & sacrilegijs. Illic turpe iudicatur, si
 cognitionem anteuertant calculi, nec pronun-
 ciatur, nisi causa diligenter excussa. Legat
 prius ac inspiciat, deinde si uideatur,
 damnet ac reiiciat, Superbū est
 * de libro ferre sententiā, quē
 non intelligas, superbius
 & de eo quē ne lege-
 ris quidem. Va-
 le Lector quis-
 quis es, quē
 etiā atque
 etiam

rogo, ut si quid fructus e nostris excerpseris lu-
 cubrationibus, officij memor ut christia-
 no dignum est, me uicissim prius uotis
 Christo commendes, a quo
 uno solidū laboris huius
 præmium expecta-
 mus. Basilæ.

An.
 M. D. XV:

IN · NOVVM · TESTAMENTVM; PRIMVM · AD · GRAECAM · VE
ritatem, deinde uetustissimoꝝ Latinæ linguæ codicum fidem, postremo
ad probatissimorū scriptoꝝ citationē & enarrationē diligenter recognitū,
adnotationes ERASMI ROTERODAMI In quibus ratio redditur, uete
ris æditionis aliquot locis imutata. Quod deprauatū erat, emendat, quod
obscurum, explanat, quod anceps & impeditum, expeditur. Et non solū id
agit, ut castigata sit lectio, sed ne in posteꝝ quoq; facile depruari possit.

Euangelium secundum Matthæum) εὐαγγέλιον græce sonat bonum nunciū
Quanc̄q; Homerus in Odyssea hoc uerbo est uisus, pro præmio quod dari
solet lætum adferenti nunciū. Igitur historiā euangelicam, nec prophe
tiam uocauit, nec aliud simile, sed rem nouā nouo uocabulo signauit, quē
admodum & apostolis uocabulum innouarat, Matthæus hebraice sonat
מתי hoc est donatus domino ipse, qui idem dicitur מתי leui, quod hebraice sonat
additum siue applicatum.

Euangelium qd dicitur

Liber generationis) Nominatiuus est absolute positus, ceu uice tituli. Nam Matthæ
us, & Marcus prophético more ingressi sunt euangelicam historiā, qui solent a titulo
exordiri. Visio Esaiæ filij Amos. Et uerba Hieremiæ filij Helcia. Ita & Marcus. Initiū euā
gelij Iesu Christi, Quanc̄q; uideo Herodotum ad cōsimilem modum suā exorsum histo
riam, & Lucianum libellum de astrologia & Assyrioz dea, ut appareat gētis etiā fuisse
consuetudinem. Quanc̄q; hic titulus nō est uniuersi argumenti, nec enim cōplectitur sum
mam historiæ euangelicæ, sed initium ac fontem dumtaxat.

Filij Dauid, filij Abraam, ἰησοῦ δαβὶδ υἱοῦ ἀβραάμ græcus sermo non nihil habet ambiguū
tatis, potest em̄ hic esse sensus, filij Dauid, qui Dauid fuit filius Abraha, potest & sic acci
pi, ut intelligatur Christus esse filius utriusq;. Porro filiū uocat nepotem. Illud obiter ad
notandum Matthæū genealogiæ recensioem accommodasse, ijs quibus scripsit hoc euā
gelium. Scripsit enim hebrais, nimirū hebraice, quorū affectibus sciebat fore gratissimū,
si perspexissent Christum esse filiū Abraham ac Dauid, quorū memoria apud illos erat
sacrosancta, & ad quos de Christo præcesserat pollicitatio. Contra Lucas, quia gentibus
scripsit euangelium, ab Adam ad ipsum usq; deum porrigit genealogiæ seriem, ut intel
ligerent Christi gratiam non ad Iudæos solum, sed ad uniuersum mortalium genus perti
nere. Indicauit hoc & Chrysostomus. Porro Dauid priorem nominat, non solum ob id
quo cōmodius citraq; repetitionem genealogiæ series texeretur, quam causam reddidit
diuus Hieronymus, uerū etiā quod huius esset apud Hebræos & reuerentior & cele
brior memoria, quod adfert Chrysostomus.

Genuit Isaac) ἐγέννησεν τὸν ἰσαάκ Græcus interpret quisquis is fuit. Nam autore Hiero
nymo, constabat olim hoc euangelium a Matthæo scriptum hebraice fuisse, quod tamen
Chrysostomus non audeat asseuerare, sed dicitur inquit, quod quantūuis constet, ego ta
men malim extare. Etiam si sunt qui putent a Ioanne uersum in linguam græcam. Etenim
quantum ipse memoria consequor, nusq; Hieronymus indicat se uidisse Matthæi euan

*De Græco Incepte
Euangelij s̄m
Matthæus*

Vide in Sophronii.

gelium hebraice scriptum, maxime cum profiteatur se quatuor euangelia ad græcam ueritatem emendasse. Porro quis ex hebraico sermone uerterit in græcum, ne id quidem ullo modo cognitum. Adeo uacabat illa ætas omni ambitione, sed ut cœperam, quisquis fuit interpres, hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos, ut (quoniam barbarica sunt uocabula, nec ulla casuum inflexione uariantur) lector hoc modo sexum & casum posset distinguere, τὸν ἰσαὰκ ἐκ τῆς θάμας.

De thamar) ἐκ τῆς θάμας de rahab ἐκ τῆς ῥαχάβ, Mirū cur magis placuerit p̄positio de quæ ex. Quis enim dicitur genuisse aut suscepisse filium de illa, ac non potius ex illa: Cæterum græci, quoniam non habent quo aspirent uocalem nisi in principio dictionis, hebraicam aspirationē n̄ quomodo possunt exprimunt per χ sic ῥαχάβ, & ad eundem modū & hodie sonāt Iudæi Hispani eā litterā. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi.

Dauid regē) Interps̄ addidit articulū τὸν βασιλῆα ueluti discernens eū ab alio quopiā Dauid, qui non fuerit rex, uel hoc agens, ut hic insignite rex intelligatur, cū alios multos reges cōmemoret, nulli tamen ascribens regij cognominis honorem. Ac mox cum Dauid repetit, inculcat ad eundem modum regis cognomen articulo præmisso, ut recētem illius ac celebrem apud Iudæos memoriam, tituli quoq; honore cōmendaret.

Ex ea q̄ fuit Vriæ) ἐκ τῆς τοῦ ὀφρίου, id est ex uxore Vriæ, siue ex ea q̄ fuerat uxor Vriæ. Nā in huiusmodi græcus articulus fungitur uice nominis quod subauditur. Cum autem paulo post uertat τὸν τοῦ ζεβεδάίου, filium Zebedæi: quæ tandem erat religio hic uertere uxorē Vriæ? Illud adnotandum, cur maluerit hac nota signare Bersabeæ, q̄ proprio uocabulo, siue quod res ipsa notior esset, ipso mulieris nomine, siue quod mysteriū Christi & ecclesiæ pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

In trāsmigratione Babylonis) A nobis quidē satis p̄cipiē sensus, sed quib⁹ ex hebræorū annalibus cognitum est Iudæorum gentem per Nabuchodonosor regem in Babylonē ductā fuisse captiuā, ac rursum per Esdrā suis sedibus restitutā, Cæterum ex his uerbis, nihil aliud intelligi potest, q̄ uel Babylonem ipsam aliquo demigrasse, uel Babylonē alios alio traduxisse, si trāsmigrationē usurpes actiue. Atqui sermonis usus in hoc adhibetur, ut per eū cognoscant discantq; rem, ij quibus antea fuerat incognita, nō ut agnoscamus, ac diuinemus: qd̄ prius noueramus. Recte monet Fabius amphibologias esse uitandas, quoad fieri potest, etiam si sensus nihil recipiat ambiguū, ueluti si quis dicat, ui deo Struthiocamelum deglutire ferrum. Nec enim periculum est, ne ferrum deglutiat Struthiocamelū. Id igitur multo magis cauendū, quoties aut anceps redditur sententia aut absurda, aut nulla. Verti poterat, posteaq; demigratum erat Babylonem, & cū demigrassent Babylonem, aut ut nos uertimus in trāsmigrationem in Babylonem. Quāq; planius etiam erat in exilio seu captiuitate Babylonica, & post exilium aut captiuitatem Babylonicam. Siquidem euangelista, rei acerbitatē, uerbi lenitate temperauit captiuitatem & exiliū, demigrationē appellans μετοικησίαν, quod cōuenit & in eos, qui sua sponse sedes ac domicilia mutant. Et hoc quoq; tempus quod actum est apud Babylonios, imputari in rationem genealogiæ putat Chrysostomus.

Iechonias genuit Salathiel) Admonet diuus Hieronymus, si Iechonias ad finem superioris τεσσαράκοντος referatur, in proxima non esse quatuordecim, sed tredecim dumtaxat, unde putat hunc Iechoniam, qui est Salathiel non fuisse filium Iosia, quē in proxima serie postremū recensuit, sed illius filium. Cæterum Iechoniam uocari, qui idem uocetur Iehoiachim, uerū patrem a filio distingui duabus litterulis. Nā illū יהויכין Iehoiakim dici per י & ח. i. per k & m, hūc יהויחין Iehoiachin per יח & ין. Tamen si fateor, hanc scripturæ differētiā apud Græcos, pariter ac latinos, scriptorū uicio & lōgitudine temporū prorsus esse confusam, alioquin & Βαθσχεβα Bathscheba pro Bersabeæ dicendum, unde ne nos quidem quicq; ausi sumus immutare.

Virum Mariæ) τὸν ἀνδρα μαρία. dicere poterat & æque latine, & haud scio an uerēcūdius, maritū

Hebraica nota bar
barica fuit n̄
gloriter apud
eos Plurim
tur,

MF

dus, maritum Mariæ. Etiã si non sim nescius & apud Latinos inueniri uirum pro marito. Nã hæc affinitatis sunt nomina, non coitus. Porro quæ Valla cauillat hoc loco de Maria & Mariam, minutiora iudicauit, q̄ ut his lectorem uoluerim onerari. Præsertim cum si qui forte requirant ab illius cõmentarijs petere possint.

De qua natus est Iesus) ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Ex qua genitus fuit Iesus, est enim passiuũ eius uerbi, quod toties uertit genuit ἐγέννησεν, nihil em̄ est quod quemq̄ moueat ille scrupulus, improprie dici gignere mulierẽ, cũ idoneis argumentis declarauerit Valla, tum apud græcos tum apud latinos gignere & gigni, tã mulieri cõpetere q̄ uiro. Nec abs re ridet hoc in loco quorundã inscitã, qui uelut oraculũ pronũciãt discrimẽ inter has duas p̄positiões, de & ex, quasi sic loquẽdũ sit p̄petuo, cõceptus de spiritu sãcto, natus ex Maria uirgine, cũ apud græcos eadẽ sit p̄positio ἧς, quã interps suo arbitrato nũc de uertit nũc ex, utcũq̄ uisũ fuerit. Certe hic loc⁹ palã refellit friuolã & cõmẽtitã distictionẽ.

Qui uocatur Christus) ὁ λεγόμενος χριστός. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt huius nominis, ut Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito disceuit a cõteris. Porro Christus græce unctũ significat, quo uocabulo Hebræi signãt regẽ, quod apud illos inungi soleant, qui regni susciperẽt honorem, atq̄ hoc nomine suum illum nimium iam diu expectatum appellant משיח Messyah Hebræi, unõ uocabulo simul & regis & sacerdotis dignitate explicantes. Nam utriq̄ communis est unctio, & utraq̄ dignitas uni cõpetit Christo.

Omnes generatiões) πᾶσι δὲ γενεαί. Græca uox πᾶς anceps est ad omne, ad quidlibet & ad uniuersũ, unde hic magis quadrabat uniuerso, q̄nquidẽ significatur rei summa.

Generatiões quatuordecim Origenes in cõmentarijs quos scripsit in epistolã ad Rhomanos, & diuus Hilarius in expositione canonis in Matthæũ indicant a Dauid usq̄ ad trãsmigrationem Babylonis non quatuordecim, sed septemdecim deprehẽdi generatiões, idq̄ neq̄ mendacio, neq̄ negligẽtiã uitio, sed consulto factum, ut tres in medio generatiões præteritæ fuerint. Nam iuxta Matthæũ Ioras genuit Oziam, cũ is quartus ab illo sit. Siquidem ut refertur libro regum quarto, Ioras genuit Ozochiã ozochias Ioan, Ioas Amasiam, Amasias oziam, quẽ eundem nonnunq̄ & Azariã uocant, Origenes contemnit literam, idq̄ facit suo more Hilarius, ideo putat præteritas quod Ioras ex gentili fœmina suscepisset Ozochiam. Præterea quia per prophetam erat prædictum, non sessurum in throno regni Israelis, usq̄ ad quartã generationem labem ethnici generis, euangelista uoluit abolere silentio. Sed hæc ad institutum proprie non pertinent, præsertim cum consentiant omnium græcorum & latinorũ exemplaria. Nam quod scribit Hilarius in quibusdam inueniri codicibus, de Regum libris sentit opinor. Verum hac de re diligentius tractat diuus Hieronymus hunc enarrans locũ. Illud expẽdat diligens lector, q̄ cõueniat hic euangelistã offensum fuisse quorũdã impietate, cũ ante Ruth posuerit & uxorẽ Vriã, & Rachab scelere nobiles fœminas.

Christi autẽ generatio) ἡ γεννησις. Mea sententiã rectius erat natiuitas q̄ generatio, uel ob id quo uitaret Amphibologiam, etiam si nobis non est ambiguum. Alioqui generatio non solum ad nascentem, uerum etiam ad generantem pertinet. Et latinus erat, sic habebat q̄ sic erat, sensu nihil immutato. Eleganter autem hac ceu p̄fatiuncula excitauit auditoris animũ, rem inauditã ac prodigiosam narraturus.

Cũ esset despõsata) Deest apud nos cõiunctio γὰρ, i. em̄ μνησευθεισῶς γὰρ. Quãq̄ ea nihil habet momenti, nisi quod narrationem cum pollicitatione præcedenti connectit. Est autem apud Græcos uox ei rei quam declarat accõmodatior magisq̄ peculiaris. Siquidem illi μνησεύειν uocant, qui puellæ nuptias ambiunt qui latinis dicuntur proci. Et μνησεύειν tradere sponsam Proco.

Mater Iesu Maria) Mater eius est græce. Nã Christi paulo ante meminuit, ne uideat de alio quopiam ordiri sermonem τῆς μητρός αὐτοῦ. Atq̄ ita scriptum legitur in peruetu

stis latinorū exemplaribus. Et ad eum modum citat Origenes uarijs nominibus explicans uim eius pronominis eius. Mariā autē Syrorū lingua dominā sonat. Hebraei sic scribunt מריא sunt qui illuminatricem maris interpretentur.

Priusq̄ conuenirent) περιή συνελθειν uerecunde significat coniunctionem uxoris & mariti. Quāq̄ conueniunt potius qui concordant, aut qui in eundē congregantur locum, congregari tamen & congressum legimus pro cōsuetudine mariti & uxoris, Quāq̄ & coire quondam uerbum uerecundum, postea factum usurpatione parum castū. Eos uero qui ex hoc loco sumunt ansam insaniendi, ut dicant Mariā postea more uulgarū foeminarum peperisse filios, abunde refellit Hieronymus scribens aduersus Heluidiū, & suffragatur Laurentius exemplis aliquot ex gentilium quoq̄ libris in medium adductis. Nam id additum est ab euangelista, non ut quod secutum esset significaret, sed ut inuitata rei miraculū aperiret. Perinde quasi dicat aliquis, iudices de causa pronuntiāsse priusq̄ causam cognoscerent, cū iuxta solemnem morem prius audiant iudices q̄ ferant sententiam, ut igitur illic priusq̄ causam cognoscerent, nihil aliud est q̄ non cognita causa, & citra causae cognitionem, ita hic priusq̄ coirent, nihil aliud est, q̄ sine congressu connubiali, siue absq̄ coitu. Cōterum ut res est gesta, ita enarrat euāgelista. Nōdum intelligebat Ioseph mysterium, grauidam uidet, congressum nō intercessisse nouit, & idcirco nondum euāgelista pronūtiat uirgineum esse conceptū, donec angelum id aperientem producit. Quis enim hominum suspicaretur mulierem e spiritu cōlesti cōcepisse foetum humanum? Sed minus offendiculi habiturus erat sermo si uertisset per präteritum tempus, priusq̄ conuenissent, siue ut nos uertimus, priusq̄ congressi fuissent, Ut mollius est, priusq̄ cognouissent, causam damnauerunt reum, q̄ priusq̄ cognoscerent. Iā enim magis uidetur cognitio secutura.

Inuenta est in utero habens) εὑρέθη. Cur non potius deprahensa est, aut certe reperia. Nā inuenimus quod quærimus, deprahendimus, quod latebat, præsertim in flagitijs. Reperimus, uel casu obuia, uel præter spem oblata. Porro participium εἶχουσα uice uerbi infiniti positū est. Deprahensa est habens, pro eo quod est deprahensa est habere. Mirum est autem cur euāgelistam, aut potius interpretem, delectauerit hæc περιή φρασις, in utero habens, pro grauida siue pregnante, cū hæc non solū idem significent, sed & uerecundius. Nam ferre uterum dicunt latini, uerum de hoc mox paulo plura dicemus.

De spiritu sancto) ἐκ πνεύματος ἁγίου. i. e. spiritu sancto. Nihil est enim quod nos moueat factitia quorundā differētia. Quāq̄ hic quoq̄ loco uiri positus est spiritus sanctus. Statim enim lector audiens illam cum marito non fuisse congressam, & iam ferre uterum, statim cogitaturus erat, ex quo igitur alio uiro? mox igitur excludit hanc cogitationem, non ex uiro, sed ex spiritu sancto.

Cum esset uir iustus) δίκαιος ὄν. Quoniam græcus sententiā extulit ꝑ participiū, liberum nobis reliquit, addere coniunctionem, que commodissime faceret ad sensum. Sed, cum, magis sonat aduersum quiddam. Ut cum sis pauper, tamen fastu targes. At hic ceu causam adducit, cur noluerit illā traducere, quod iustus esset. Mire uero iustū uocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq̄ punire, quod lex punire iubet. Iustū autem uocat, non ob unam uirtutem, quæ prima est inter quatuor morales, sed ob absolutam omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in ethicis, iusticia inquit in se uirtutem amplectitur omnem, & ἀδικίαν pro quouis peccato usurpant. Subnotauit hoc Chrysostomus. Nam Prorsus rara cuiusdā ac prodigiosa probitatis erat, cū sponte tumentem uterum, & indubitata conceptus signa uideret, nec exposulare cū uxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discrucari, nec in ius ire, & ad penam rapere, sed suos æstus apud se dūtaxat premere, tantū in animo secū de secreto diuortio cogitare, Grauidam uidebat & mysterium nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Nolle cant

Inuēre.
Deprahendere.
Reperire.

Nollet eam traducere) παραδειγματίσαι. Illud demiror hoc loco, qui factum sit, ut inter preti latino, sermonis politiam alias negligere solito, tam elegans uerbum in mentem uenerit. Nam ad uerbum uertendum erat exemplificare, siue per periphrasim exemplum facere. Siquidem elegatior usus huius uerbi fuit in causa, ut celebres aliquot theologi foede lapsi sint hoc loco. Quorsū de numero est haud aspernandus theologus Petrus longobardus *ἑρμηνεύων* eius operis, quod uocant sententiarum, quem arbitror equidem & probū fuisse uirum, & ut illa ferebat etas, eruditum. Atq; utinam illius labor taret illum hoc egisse, ut semel collectis quæ ad rem pertinebant, quæstiones omnes excluderet. Sed ea res in diuersum exiit. Videmus enim ex eo opere, nunq; finiendarum questionum, non examina, sed maria prorupisse. Is in quarto sententiarum libro semel atq; iterū sic usurpat hoc uerbum, quasi tū sponsus traducat sponsam, cū rem haberet cum illa. pudendus quidem lapsus, præsertim in ijs, qui se totius orbis doctores profiteantur, sed atati magis imputandus q̄ homini. Quid enim poterat eo sæculo, quo profus extincta lingua græca, maxima ex pte & latina, Literis Hebraicis plusq; sepulchris, oblitteratis omnibus ferme uetustis scriptoribus, si quid erat explicandum ad Isidorum uelut ad sacram ancoram confugiebatur, quem idem secutus *μητρόπολις* inter præta a *μέτρον* mēsurā, & *πόλις* ciuitas, & Acolytos ceroferarios, aliaq; cōsimilia, nisi quod magis arbitror hæc a recētoribus assuta, qui fere mos est, præsertim in hoc scripti genere. Quin & illud demiror, quis indicauerit Nicolao lyrensi, traducere idem esse quod propalare. Sic enim interpretatur. Quāq; multis argumētis colligere licet, tēporū illorū plerosq; scriptores græcorum etiā cōmētarijs adiutos fuisse, qui tū fere quomodo cunq; uerū fuerant in latinū sermonem, ut suis indicabimus locis. Alioqui qui potuit Thomas diuinare ex ea trāslatione quid sentiret Aristoteles, quam nec ipse fuerat Aristoteles intellecturus, etiā si Rhomane callisset. Neq; uero damno, quod aliorū monumentis adiuti sint. Illud demiror, cur ceu data opera, cœlent eorū nomina, per quos profecerant. Magis autē, cur libri quoq; suppressi sint, unde decerperant, uerū hæc alias Magister sententiarum uidetur hallucinatus ex uerbis Hieronymi, qui locum hunc edisserens scribit hunc in modū. Si quis fornicariæ coniungitur unum corpus efficitur. Et in lege scriptum est, non solum reos, sed & conscios criminum, obnoxios esse peccato. Quasi Ioseph ideo noluerit Mariam traducere, hoc est coniūgi cum ea, quod adulteram iudicaret, ne fieret unum corpus cum ea. Non enim illic agit Hieronymus de coniūctione connubiali, sed causam aperit, cur Ioseph uir iustus, noluerit illam accusare, & populi fabulam reddere, quod palam testantur ea quæ mox consequuntur. Est autem uariis usus apud latinos huius uerbi traducere, uerum ut nullus elegantior, ita nec rarior alius, q̄ cum significat promulgare quempiam, & in publicū uulgi sermonē efferre. Sic em̄ Martialis. Rideris, multoq; magis traduceris Afer, Quā nudus medio si spatere foro. Et Arbiter Petronius, neue traducere uelitis tot amicorū consilia secreta, quæ uix mille homines nouerunt, hoc est ne uelitis in uulgus efferre. Apposite usus est hoc uerbo Seneca in epistola ad Lucillium centesima. Volo luxuriam obiurgari, libidinem traduci, impotentiam frangi. Translatum apparet ab ijs, qui quo conspicui sint omnibus, per celeberrima urbis loca producunt, id quod uictis, aut facinoris alicuius damnatis ignominia causa fieri solet. Ita Liuius libro ab urbe condita secūdo, uos omnibus ciuibus peregrinis populis spectaculo abeuntes fuisse, uestras coniuges, uestros liberos traductos per ora hominum. Vtitur in eundē sensum Trāquillus in *Uespasiano*. Diuus Chrysoſtomus hunc edisserēs locū apertissime uim indicat huius uerbi cū ait. Non solum noluit eam damnare, sed ne publicare quidem. Nec ab hoc multū abhorret Hilarius, qui παραδειγματίσαι, putat legum exemplum ædere in quempiam, sic enim scribit in expositione canonis, quem scripsit in Matthæū, quia iustus ipse nollet in eam

Traducere,

De Petro Longobardo
et suo opere Libris Sententiarum.

Traducere, ubi,

let in eam lege decerni. Itaq; sensus est, Cum Ioseph esset uir probus, uideretq; sponsam grauidam, nec tamen mores eius paterentur, ut posset adulterium credere, coelandum esse duxit, quod admirabatur. Quamq; reperio Vulgarium graecum euangeliorum interpretem in hac esse sententia, ut dicat Ioseph ob id clanculū uoluisse diuertere, quod se iudicaret indignum consuetudine coniugis, quae iam e spiritu caelesti concepisset. Verū hac interpretatio coactior est, nam si complexim legas, reperta est, nimirū ab Ioseph, in utero habens de spiritu sancto, ut sit sensus, Iam tum fuisse compertū Ioseph quod sponsa conceperat non ex ullo uiro, sed e spiritu, quorsum postea opus fuit angelo, qui moneret in somnis. Porro cum hanc addit causam, cur timere non debeat, quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est, satis indicat metum Ioseph, non e reuerētia, sed uel e suspitione, uel certe ex admiratiōe fuisse profectum. Alioqui ex sermone angeli magis debuerat timere, certior factus de mysterio caelesti. Vtus est hoc uerbo duobus in locis diuus Paulus apostolus in epistola ad Colossenses ca. 2. καὶ ἐκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγματίσθη ἐν παρρησίᾳ .i. ex utroque principatus ac potestates ostētauit palā, quod uicti soleant in triūphis circūduci, palāq; ostēdi populo, & in epistola ad Hebræos ca. 6. ἀνασαυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν ἥμω του θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντες. Interpres proximo loco uertit traduxit, hic uertit ostētui habentes. Quamquā mihi sane nō nihil interesse uidetur inter *δειγματίσειν* & *παραδειγματίσειν*, siquidem *δειγματίσειν* est simpliciter exēpli causa ostēdere. *παραδειγματίσειν* ob praepositionē additā, in malam partem sonat. Quamq; utrunq; deducitur a *δειγμα* quod est exemplum, & *δειγμα* a *δεικνύναι* dictum est, quod est ostendo.

Dimittere.

Occulte dimittere) ἀπολύσαι graecis ambiguum est uerbū. Dimittimus exercitum instructum, dimittitur senatus, dimittitur concio, cū unicuiq; potestas sit quo uelit abeundi. Dimittimus & amicū uolentem proficisci. At hoc loco magis quadrabat amittere a se, siue repudiare, siue diuortium cum ea facere. Id enim sensit euangelista, idq; clanculū, quod palam non possit citra periculum simul & infamiam uxoris. Neq; par est quemq; offendī ceu duriore uerbo repudiandi, Cum Hilarius eruditus iuxta ac pius autor, non ueritus sit uti duriore. sic enim ait exponēs canonem Matthaei, uolenti eam abijcere. Id nimirum atrocius est q̄ repudiare.

In somnis κατ'ὄναρ, .i. per somnium. Quamq; sensum expressit interpret. Nā quod in somnis apparet per somnium apparet necesse est.

Accipere Mariam coniugem) παραλαβεῖν, .i. adiungere in consuetudinem uitae, iā em̄ acceperat. Rursus interpret abhorruit a uocabulo uxoris, cū euangelista nō uereatur Ioseph patrem uocare Iesu. Certe diuus Hieronymus uxore legit, nō cōiugē. Id quod & interpretatio illius attestat.

Quod enim in ea natum.) τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθῆναι, .i. genitū. Sic enim appellat id quod conceptum est in utero, & nondum enatum. Natum enim dicitur etiā id, quod quocunq; modo coepit esse.

De spiritu sancto) ἐκ πνεύματος ἁγίου, .i. e spiritu sancto est, siue ut nos uertimus a spiritu sancto profectum est, ut autorem indicet praepositio. Hoc obiter admonendū duxi, quod recētiores aliquot theologī, ingens mysterium subesse uolunt in hisce praepositionibus ex & de, cum apud graecos eadem sit praepositio, apud nos diuersa, tantū quia libuit interpreti, qui frequenter affectat uarietate, ubi nihil opus.

Et uocabis nomen eius Iesum.) Vel hinc refelli potest Iudaeorum nostrae tempestatis uasania, qui uolunt Christo diuersum fuisse nomen, a nomine ducis Iosue & Iosue sacerdotis. Certum est enim *ישוע* Hebraeis sonare salutem, & angelus uocabuli rationem exponens, Ipse enim inquit, saluum faciet populum suum. Porro latinus erat, a peccatis suis, q̄ eorum, Verum interpret opinor uitauit amphibologiam, sed dum uitat hoc incommodum, in aliud incidit incommodum. Neq; uero periculum erat, ne quis acciperet Iesum

Iesum liberaſſe populum ſuum a ſuis ipſius peccatis.

Prophetam dicentem.) Græcis anceps eſt ſermo. Siquidem incertum eſt, utrū accipiendum ſit dominū loqui per prophetam, aut a domino dictum per prophetam, cuius hæc ſint uerba, quod ὑπὸ & διὰ utraq; præpoſitio genitiuo iungatur. Sed poſterior ſenſus uerior eſt, quod hoc participio mos ſit Euangeliftis uerba referre Loquentis, quem admodum Latini per inquit.

Ecce uirgo.) ἰδοὺ ἡ παρθένος. Apud prophetam Hebræū nomē eſt נְהִינָה Bethula quod proprie uirginem ſignificat, & intactam uiro, ſed אַלְמָה Alma quod puellam ſiue aduſcētulam ſignificat. Hoc ætatis eſt nomen, illud integritatis. Cæterum Hieronymus negat uſq; inueniri, in ueteri teſtamento uocabulū alma, niſi de uirgine. Certe. Genetiſ ca. 24. Rebeccam adhuc uirginē alma uocat. Et deuteronomij ca. 22. Lex punit raptorem Alma .i. puellæ, haud dubium quin de uirgine ſentiēs. Proinde ſeptuaginta uocem hanc interpretati ſunt ἡ παρθένος, .i. uirgo, cæteris licet omnibus puellā interpretantibus. Quancūq; apud Hebræos uox eſt anceps, ut quæ tū puellam ſignificet, tū abſconditam. Vnde quod in titulo noni pſalmi poſitum אַלְמָה pro quo cæteri interpretes tranſtulerunt pro adoleſcentia, ſeptuaginta tranſtulerunt pro abſconditis, ut alma nō ſolum uirginem ſignificet, ſed κατὰ ἐπιτάσσει uirginem abſconditam, & a uiroſum conſpectu ſecluſam, qui mos & hodie manet Italis. Quin & punica lingua, quam nōnulli uolunt ab Hebræis ortam, alma uirgo dicitur. Nā quod adiecit Hieronymus latinis quoq; quod ſanctū ſit almū dici, ioco uerius q̄ ſerio locutus uideſ. Neq; tamē alma uocabulū competit in quamuis uirginē, poteſt em̄ & anus eſſe, ſed in eam uirginē dūtaxat, quæ puella ſit, & iam nubilis, ac nondum nupta, hoc eſt cognita uiro, Verum ſi cum contentioſis agatur, quamtumuis conſtet alma ſignificare uirginem, non tamen euincemus ex his uerbis uirginem fuiſſe quæ conceperit, ſic enim de infantula liceat loqui hæc pariet liberos, at nō protinus infantula pariet. At cum ceu nouum ſignū polliceat deus, quid noui fuerat: ſi quæ prius erat uirgo, poſtea congreſſa uiro conciperet ac pareret, id quod eſt omnium commune. Poſtremo nec illud arbitror negligendum, non dictum eſſe ſimpliciter παρθένος, ſed ἡ παρθένος, ut nō de quauis uirgine poſſit accipi, quod nihil erat monſtri, ſed certa quæpiā ut inſignis uirgo denotetur, quæ ſit paritura. Proinde uertendum erat. Ecce uirgo illa concipiet. Ad quem modum nos locis aliquot articuli uim expreſſimus. Et apud hebræos hoc loco præpoſitū articuli uim habet.

In utero habebit) ἐμγαστρίῃ. Pro eo quod eſt grauida ſiue pregnans erit. Nā apud Eſaiā ca. 7. unde locus hic citatus eſt, נָחַם habetur, quod diuus Hieronymus concipiet uertit, cū tamen, ut hebraici apices duo ſcilicet camez indicant præſentis ſit tēporis, præſentis autē eſſet ſi unū foret camez. Cæterū diuus Hieronymus hūc enarrās locū legiſſe uideſ præſentis temporis, non futuri, quaſi propheta ceu rem futurā prædixerit, Euangelifta reſpexerit, ad id quod iam erat factū. Verum ut pace Hieronymi dicā, cur magis reſpexit huc, in habebit q̄ in pariet, ubi tempus futurum reliquit?

Et uocabitur nomen eius.) καλέσουσιν. i. Vocabunt, non uocabitur. Atq; ita ſcriptum cōperitur in antiquiſſimis ſimul & emendatiſſimis latinorū exēplaribus. Quin & Hieronymus cōmētariorū in Eſaiā libro tertio, & illud adnotauit, euāgeſtā nō nihil immutate de uerbis huius prophetiæ, quippe qui pro נְהִינָה quod Hebræis ſonat & uocabis in masculino, ſiue uocabit in feminino, ut referat ad ipſā q̄ peperit uirginē, uocabūt mutarūt. Sed uocabūt ponēs multitudinis nūero Matthæ⁹ reſpexit ppli pſonā, cuius illa uox ē nobiſcū de⁹, nimirū ſibi gratulātis de tali partu. Qua de re nō nihil etiā meminūt Vulgarius græcus interps etiā ſi recētior, haud aſpernādus tamē. Immanuel autē hebræis ſonat nobiſcū deus. Nā נְהִינָה nobiſcū deus, אֱלֹהִים nobiſcū deus. Cæterū quod ſcripſit interpres latinus quod eſt interpretatū, nec ad uerbū reddidit græcū ſermonē, nec latinitati ſatis conſuluit, unde nos periphraſi maluimus reddere, quod ſiquis interpretetur, ſonat nobiſcū deus

Alma

Immanuel

biscum deus. Apud Esaiam uaticinium illud in hūc modum legitur **הנה העלמה תהיה יולדת בן וקראת שמו עבדו**

Exurgens autem Ioseph ^{διεγερθείς}.i. experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quamq̄ huius uerbi usus ad tria solet accommodari, ad eū qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem)Hoc est adiunxit sibi. Pugnat enim ^{παρалаμβάνειν} cū eo quod est ^{απολύσαι}.i. reijcere. Sic em̄ usus est & diuus Paulus scribēs ad Rhomanos ^{ἵνα ἂν ἴδωτε νοῦντα πίσει, προσλαμβάνετε}.i. eū q̄ infirmus est fide, ne reijcite, sed admittite & adiungite uobis

Filiū suū primogenitū.) ^{τὸ πρῶτότοκον} Græcus articulus fauere uidetur Heluidianis, qui sic additur, quasi distinguat hunc filium a cæteris. Sed magis accipiendus interpretatiue, pro eo quod est, qui est primogenitus, ut intelligas eundē illum filium de quo prius est locutus, & quem e spiritu dixit conceptum. Eadē de causa addit ^{αὐτοῖς}.i. suū. Alioqui quæ mulier parit alienum filium? ut interim sileam de mysterio, quod subest in uocabulo primogeniti. Cæterum quod ait (donec peperit) latinius erat, donec peperisset. Ex his quoq̄ uerbis Heluidiani uenantur erroris sui patrociniū, haud anī maduertentes hebræi sermonis proprietatem. Ad eundem modū legis de coruo emissō Genesis ca. 8. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec siccairentur aquæ super terram, cum significet auem nunq̄ fuisse reuersam. Quamq̄ hac de re superius item nō nihil attigimus.

EX CAPITE SECVNDO.

Um ergo natus esset) Græci codices autem habent, non ergo. ^{τοῦ δ' ἔκαστου γεννηθέντος} id est, nato autem Iesu, atq̄ ita legit Chrysostomus, quamq̄ refragantibus antiquis exemplaribus latinis. Neq̄ magni refert ad sententiam.

In Bethlehem Iudæ) Iudææ legendum est, nō Iudæ, suffragantibus uetustissimis exemplaribus nostris. Siquidem Iuda hominis nomen est, Iudæa regionis ^{ἐν βηθλεὴμ τῆς ἰουδαίας}. Cæterum obscuri uiculi nomen, quo magis agnosceretur addito regionis uocabulo illustrauit. Est em̄ Bethlehem oppidulum situm in tribu Iuda, unde Iudæa dicta est, haud procul ab Hierosolymis. Solemus autem regionis nomen addere, etiam discernendī gratia, uelut Antiochiam Palestinæ, quod altera sit eiusdem nominis in Asia, id quod hic quoq̄ locum habet. Siquidem alteram esse Bethlehem in Galilæa, int dicat liber Iudicum. Consimiliter deprauatum est quod paulo post sequitur in Bethlehe Iudæ pro Iudæa. Cæterū ^{בית לחם} Bethlehe hebræis sonat domū panis ^{בית לחם} panis ^{בית לחם} domus ^{בית לחם} Iudæus confitens, quo nomine nunc indigni sunt, qui Christum pertinacissime pernegant. Illud minutius, quod ^{παρεγένοντο}.i. accesserunt uertit uenerunt, Porro quod magi nominantur, nemo maleficas artes, quas uulgo magicas dicimus somniet. Siquidem quos Græci sophos aut philosophos, Chaldæi magos uocant, ut testatur & diuus Hieronymus in Daniele.

Qui natus est) ^{ὁ τεχθείς} participium est a uerbo pario, quasi dicas partus est. Id ante posuit pro conceptus. Nos uim articuli cupientes exprimere uertimus. Vbi est ille qui natus fuit, rex Iudæorum? Et rursus in stella apposuit articulum ^{αὐτοῦ ἵνα ἴδωτε} ut certam stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Et uenimus) uenimus prima acuta pronuntiandum est, utpote præteriti temporis ^{ἔλθομεν}, quod ego minutius esse ducerem, quod admoneretur, nisi passim audirem multos in hac & ambigere & errare. Proinde nos uertim⁹ accessimus. Ad hæc (uenimus adorare) græcanice dixit magis q̄ latine. Venimus ut adoremus, siue ad adorandum. Minutius & illud, quod ^{ἀκούσας} participium præteriti temporis uertit audiens, rectius erat cum audisset, siue ut nos uertimus, Auditis autem his Hierodes. Præterea quod oīs Hierosolyma poetice magis q̄ historice, pro tota dixerit Hierosolyma, nec id citra uirtuata

Donec peperisset

nitium amphibologia, quasi plures sint Hierosolyma. Rursum quod fecit in ἀκούσας idē fecit in συναγωγῶν, uerum hæc quoniam minutula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

Principes sacerdotum.) Αρχιερεῖς, i. Primarios sacerdotes, quos alias saepe uertit pontifices. Nam princeps sacerdotum qui esse possit, qui ipse non sit sacerdos.

Et tu Bethlehem.) Testimonium hoc sumptum est ex Michea capite quinto, Diuus Hieronymus ingenue fatetur, id quod refertur a Matthæo, neq; cum additione Septuaginta, neq; cum hebraica ueritate per omnia conuenire; siue quia uoluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit responsum, ut ostenderet scribarum & pharisæorum in diuina scriptura negligentiam; siue quod ipsi Euangelistæ testimonia huiusmodi nō e libris deprompserint, sed memoriæ fidentes, ita ut sit, lapsi sint; quandoquidē deprehenditur aliquoties in sensibus quoq; nōnulla diuersitas, ubi uerba prudentes neglexerint. Septuaginta uerterunt ad hunc modum. Et tu Bethlehem domus Ephrata, nequaquā minima es, ut sis in milibus Iuda, Ex te mihi egredietur, ut sit in principē Israhel. Hebraica ueritas sic habet, ואתה בית לחם אפרתה צעיר לחיות בארץ יהודה מבור לי וצא לחיות ואתה בית לחם אפרתה צעיר Quod hūc in modum transtulit Hieronymus. Et tu Bethlehem Ephrata, paruulus es in milibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israhel. Caterum quod latine dicitur paruula Hebreis צעיר nō simpliciter paruulum significat: sed adulescentulum & iuueniculum. Vnde & in psalmo. Adulescentulus sum ego, & contemptus, pro adulescentulo est. צעיר. Ad hæc notat Hieronymus eandem ciuitatulam bethleem, quæ sita est in regione Ephrata, nunc uendicari forti Iudæ, nūc Simeonis, nūc Beniamin Porro Ephrata אפרתה Hebreis sonat furorem, siue frugiferam, autore Hieronymo. Illa quoniam leuicula sunt satis est indicasse, quod in principibus dixit, pro inter principes, & exiet pro exhibit. Item pro dux esse ἡγούμεν participium eius uerbi, unde deductū est ἡγεμῶν, quod principē ac ductorem significat, ac modo uerterat principem. Vnde melius uertisset, Exhibit qui dux sit populo meo.

Qui reget populum meum.) ὅσις ποιμανεῖ, i. qui rectorus est, siue reget futuri temporis, suffragantibus & latinis exemplaribus uetustis. Id significat non simpliciter regere, sed pascere, ut aliquoties transtulit, & regere quo modo pastor gregē. Quāq; græca uox non responderet hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis significat. Caterum in psalmo. Quare fremuerunt gentes. Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, quod uerterunt Septuaginta, respondet hebraicæ quæ est הרועים

Interrogate diligenter.) ἀκριβῶς, i. Exacte, quod absolutam quandam significat diligentiam. Inde uerbum ἀκριβῶς, quo mox usus est, ἀκριβῶς ἐμ παλαιῶν, i. Diligenter didicit ab illis. Id significat accurate exactaq; cura quippiam agere, ubi quis omnibus neruis incumbit. Nec est interrogate, sed exquirite, siue examine ἐξετάσατε. Quin & illud parū comode reddidit, tempus stellæ quæ apparuit eis τῷ χρόνῳ τῷ φαινομένου ἄστρῳ, quæ apparuisset siue apparuerat. Nos quo dilucidior esset sermo uertimus, hunc in modū, quo tempore stella apparuisset. Nec additur apud Græcos eis.

Inuenerunt puerū.) Minutula sunt & illa, qd̄ græce non παις est, sed παιδίον, diminutiū, q̄si dicas puellū, quæ admodū & superius, diligenter interrogate de puero. περὶ τοῦ παιδίου. At paulo superius præcedebat eos προῖγερ, quod ita est præcedere, ut sit ceu dux uia. Præterea gaudio magno, χαρὰν μεγάλην, i. gaudium magnum Atticorum more, quod tamen latine uertit interpret. Etiam si Terentius dixit. Solidum gaudere gaudiū. Et Vergilius, furere furorem. Item quod intrātes domum, pro ingressi domū ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν. Nam quod πεσόντες, i. prostrati, uertit procidentes prope coactus fecit, & mollius est. Hæc & id genus minutula multa sciens prætereo, ne lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Quid responsum est his, qui nihil interrogauerant: χρησμοὶ δίδονται ὀρακλά, quæ redduntur a numine aliquo, sed petentibus aut cōsulentibus. Vnde

* cōmodius

cōmodius uertisset oraculo moniti, siue oraculo accepto. Deinde ne redirent græce est *μαρτυροῦμαι*. i. ne reflecterent, uerbum aptum ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac (mox apparuit in somnis) φαίνεται κατόναρ. i. apparet per somniū, uerbo p̄sentis temporis. Rursus illud, surge & accipe *ἐγερθεῖς παράλαβε*. i. experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac mox ὁ δὲ ἐγερθεῖς. At ille experrectus siue excitatus.

Ex Aegypto uocauī filium meum) Ex hoc testimonio quod Matthæus adduxit ex Osee Cap. undecimo Iulianus ansam arripuit calumniandi Christianos, quod euangelista uolente detorserit ad Christum, quod dictum sit de Israele, nimirū secutus aditionem septuaginta, qui locum hunc transtulerunt in hunc modum, quia paruulus Israel, & ego dilexi eum, & ex Aegypto uocauī filios eius. Sicut uocauī eos, ita abierunt a facie mea, ipsi Baalim immolabant, & sculptilibus adolebant incensum. Cæterum iuxta fidem hebraicam diuus Hieronymus ita transtulit, Quia puer Israel, & dilexi eū & ex Aegypto uocauī filium meum, uocauerunt eos, sic abierunt a facie eorum. Baalim immolabant, & simulacris fabricabant. Hebræa, si quis forte requireret habet ad hūc modū, בן ישראֵל ואהבתי ומצאתי קראתי לבני ישראל להם בן הלבן מפני שהם לבנים וקראתי להם ישראֵל. Verum hisce rebus, neq; enim nos in presentia hoc agimus Hieronymus copiose disserit hunc enarrans locū, idēq; propriū super hac quæstione tractatum adidit. Idem indicat, posse uideri sumptū e libris numerorum. ca. 24. dicete Balaam. Deus ex aegypto uocauit eum gloria eius quasi gloria unicornis. Illic sic legitur.

אל מוציא ומצרים בתועפות ראם ל
Et mittens) *Ἐποσείλασ*. i. missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neq; em̄ alioqui recipit latini sermonis consuetudo. Quanq̄ Græcis *ἐπισέλλειν* dicitur absolute, q̄ mittit epistolam & *ἀποσέλλειν*, qui mittit mandatarium aut nuncium.

A bimatu & infra.) *ἀπὸ δικοῦσῶν κατωτέρω*. i. omnes qui bimuli essent, aut minores. Rursus *ἡκρίβωσας* quod supra uertit diligenter didicit, hic transtulit exquisierat. Quæ nā est copiae sitis in hoc non admodum uenusto interprete?

Vox in Rama audita est) Testimonium desumptum est ex Hieremia Cap. xxxi. Quanq̄ Euangelista nec iuxta hebræum retulit, nec iuxta septuaginta aditionē. Siquidem iuxta septuaginta sic legimus. Vox in Rama audita est, lamentatio & fletus, & luctus. Rachel ploratis filios suos, & noluit cōgescere, q̄a nō sunt. Iuxta ueritatē hebraicā, ita uertit Hieronymus. Vox in excelsō audita est, lamentationis, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit cōsolari super filiis suis, quia nō sunt. Hebraica sic habet קול בריחה בשמוע נחיי בבה תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה לחנהם על בניה בן אינו Hieronymus admonet hic Rachel positū nō pro muliere sed pro loco ipso quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehē. Itaq; propter corpusculi hospitii locus nomen accepit sepulta. Præterea Rama non esse uocabulum loci, quæ ad modū uidetur. Sed רמיה Rama hebræis excelsum sonat, ut claram ac longe lateq; sonantem uocē intelligas. Proinde mirū est interpretē quisquis fuit Græcū, nam Matthæus hebraice scripsisse creditur, reliquisse uocem hebraicam רמיה nisi forte pro loci uocabulo transtulit. Nam est omnino huius nominis locus in tribu Assur, iuxta Gabaa.

Ploratus & ululatus) pro duobus quæ nos legimus græci codices habent tria *θρήνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος*. i. lamentatio, ploratus ac fletus. Ac totidem recenset Hieronymus. Sunt aut̄ nominandi casu posita, cū per genitiuum uerterint, & septuaginta, & diuus Hieronymus. Cæterum quod sequitur (noluit consolari) uel amphibologia uitanæ gratia potius uertendum erat. Noluit cōsolationem admittere. Illud leuiculū, quod *ἰδοὺ φαίνεται*. i. ecce apparet, uerterit ecce apparuit, mutato uerbi tempore. Cum presentis abusus, aptus sit rem ceu iam geratur narranti. Nam de hoc *ἐγερθεῖς παράλαβε* superius admonuimus. Rursus audiens *ἀκούσας δὲ*, pro cum audisset aut̄, id quod passim negligit interpres, nec id tamen perpetuo, ut intelligas *ἔαθυμίαν* fuisse potius q̄ iudicium aut incitiam

inscitiam. Illud recte mutauit, quod regnaret, ὅτι βασιλεύει, quod hebraice magis q̄ græce dixit, quod regnat. Cæterum Herodes, hic Herodis filius, frater fuit Archelai, quo Lugdunū relegato p̄ Tiberium Casarem, substitutus est in regnū pater eius Herodis, a quo fuit irrisus Christus.

Timuit illo ire.) ἐκεῖ ἀπελθεῖν. Illo aduerbium est, etiamsi in uetustissimis codicibus scriptum est illuc. Nec est ire, sed abire, ἀπελθεῖν.

Et admonitus.) χρησματοδοεῖς δὲ κατ' ὄναρ. Miras huius interpretis delicias. Quod modo uerterat responso accepto, nūc transfert, admonitus. Diuus Hieronymus putat χρησματοδοεῖς dici, quoties deus per se respondet. Nec est. Et responso accepto, sed, Sed accepto responso. Quanc̄ minutius hoc, uelut & illud, ἐλθὼν κατ' ὄναρ, p̄fectus habitauit, siue uenit & habitauit. Quanc̄ in nonnullis codicibus est ἀπελθὼν.

Per prophetas, quoniā Nazareus.) Διὰ τῶν προφητῶν, solitus citare nominatim auctore prophetiæ, nunc in genere dixit p̄ prophetas, quod נָצִיר Hebræis sanctus siue cōsecratus dicitur iuxta Septuaginta, & nō uno in loco, sed passim Christus sanctus dicitur. Symmachus separatū uertit. Alij floridū exponūt נָצִיר nezer em̄ hebræis flos uel germē, ut Septuaginta uerterūt, dicit, uerū hoc p̄ illud p̄ scribit. Huc respiciētes aliq̄, dū conant hoc testimonium ad certum referre locū, sumptum putant ex Esaia capite. ii. וְהָיָה יְרֵמְיָהּ וְיִשְׁרָיִם בְּיָמֵי יְהוֹשֻׁעַ בְּנֵי נֹחַם וְיִשְׁרָיִם בְּיָמֵי יְהוֹשֻׁעַ בְּנֵי נֹחַם & egrediet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Porro נָצִיר quod foli Septuaginta transfulerunt radicem, Aquila Symmachus ac Theodocion uerterunt κορυφή. i. stirpem siue truncū. In hanc ferme sententiam Hieronymus. Illud addam ὅτι. i. quia, coniunctio hoc sane loco fuerat omittenda.

EX CAPITE TERTIO.

Poenitentiam agite.) μετανοεῖτε. Quod plarūq̄ uertit. Pœnitentiam agite, q̄ pœnitete siue pœnitēmini parū latinū uideret, quāq̄ & sic uertit alicubi. At nostrū uulgus putat esse pœnitentiā agere, præscripta pœna quapiam luere cōmissa, quod apud Christianos, qui publice peccassent, eiectione & consortio, propalā affligerēt. Ea q̄ satisfactio siue pœna, pœnitentiā uocari cœpta. Qua quidē ex re, nō mediocris error Theologis quibusdam, qui quod Augustinus de pœnitentiā, hoc est, publica satisfactioe scripsit, ad animi dolorē, quā cōtritiōnem uocant, detorquent. Alioqui μετανοεῖν dicta est, a μετανοεῖν, hoc est, a posterius intelligendo, ubi quis lapsus, re peracta, tum demū animaduertit erratū suū. Quæ iuxta pro uerbiū Homericū prudentia stultorum est, ut & μεταμέλεια, quū socordes in re pagēda, sero incipimus esse attentī, iam admoniti nostris malis. Meo iudicio commode uerti poterat, Resipiscite, siue ad mentem redite.

Appropinquabit enim.) ἤγγικεν. Dubium non est, quin errore librariorū acciderit, qd̄ perpetuo pene uerterit futurū pro præterito, in hoc sane uerbo, cū sit appropinquauit. Quanc̄ in huiusmodi Græci nōnunq̄ abutuntur præterito uice præsentis. Mollius erat instat, siue adest regnū dei. Nam id est appropinq̄se, in propinquo esse. Siquidē Iudæis adhuc in umbris & ceremonijs uersantib⁹ aduentabat quidē, sed eminus. Certe appropinquauit præteriti temporis scriptum reperi in uetustissimis exemplaribus latinis.

Vox clamantis.) Ipse Ioannes baptista, apud Ioannem euangelistam testat hoc de se dictum. Est aut̄ apud Esaia capite. 40. consentiente hebraica ueritate cum aditiōe Septuaginta, nisi q̄ septuaginta nō repetunt, in solitudine. Hebraica sic habent וְהָיָה קוֹל צֹעֵק בְּאֶרֶץ מִדְבָּרָה וְהָיָה קוֹל צֹעֵק בְּאֶרֶץ מִדְבָּרָה. Cæterū parate, græce est ἐτοιμάσατε, hoc est, p̄mptā, paratam & expeditam reddite. Hebraica uox פָּנֵי proprietatē habet, ut significet uia apertam, & oculis intuentiū conspicuam facere, a uerbo פָּנֵה, quod est respexit. Obstant em̄ affectus mundani, quo minus homines uideant Christū aduenientē. Quibus sublati, præparata uia domini, conspicitur adueniens salus.

Habebat uestimentū de pilis.) ἵνδυσμα αὐτοῦ. i. Indumentū suū, & e pilis magis q̄ de pilis, deinde

lis, deide cameli, nō camelorū. Quāq; hac nō magnope faciūt ad sentētiā, tamē quo scri-
pturā seruaref integritas, nō ab re putauim⁹ admonere & zonā grāce dixit, p cingulo.

Locuste,

Esca autē.) Ἐσφα. i. Cibus, siue alimonia, a ἔσφα, nutrio. Cogor hoc loco desiderare pru-
dentiam in nōnullis scriptoribus, qui nolunt locustas hoc loco animal esse, sed fruticem
nescio quem, aut surculum delicatum; & ceu rem uehementer impiam execrantur, si loā-
nes uir tantus tam uili cibo pastus dicatur. Atq; hic deum immortalē q̄ insulse rhetori-
catur Calepinus, rogans, cur amicus dei non eadem opera, muscas ederet, & cætera por-
tenta, quibus deus afflixit inimicos suos, primū constat non Parthos solū, sed & alias na-
tiones locustarum esu uictitasse. Et hoc ipsum Euangelista retulit in laudem Ioannis, q̄
uili parabiliq; cibo uixerat, non q̄ affectarit Ioannes eum cibum, quem opinor cū apud
Herodem ageret, quibuslibet cibus usum fuisse, sed q̄ eremus hunc cibum & hūc uesti-
tum ultro suppeditaret. Deniq; quos cibi uilitas offendit, cur ijdem non offenduntur pi-
lis camelorū, & cingulo coriaceo? Quasi uero magis cōuenerit, ut præco paupis Chri-
sti, & ad crucem destinati, placentis & Atticis bellarijs saginaretur, & sericis ac mileijs
ornaretur uestibus. Verum hæc non minus ethnice dicta sunt, q̄ Platina crimē Grego-
rii pōtificis Rhomani deprecatur, cuius causam sic agit, quasi ille p̄fus uir impius sit fu-
turus, si constet saxum quoddam ab eo submotum fuisse.

Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα περιχώρησις τῆς ἰορδάνου. i. Et omnis regio undi
q; finitima Iordani. Omitto leuicula illa quod ἰδὼν uertit uidens, pro cum uidisset, quod
πολλοὺς τῶν φαρισαίων. i. multos pharisæorum, grāce magis q̄ latine dixerit, pro multos e
pharisæis, siue multos pharisæos.

Genimina uiperarū.) γεννήματα ἑχιδνῶν. idē est qd̄ alias uertit, Progenies uiperarū,
& rectius. Nam progenies dicūtur ab alio progeniti. Atq; idē sonat græca uox, poterat
dicere filios, siue germina. Nā genimē haud arbitror usq; cōpiri, apud pbatos autores.

Quis demonstrauit uos.) In emendationibus codicibus scriptum est, uobis, ὑμῶν, & magis subindicaui, siue submonstrauit, q̄ demonstraui, quasi dicas clanculū in-
dicaui, & admonuit, ut fugerētis imminens periculū. Nam quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς. i.
A futura ira, uertit a uentura ira, recte mutauit, nisi quod apertius erat, ab ira quæ futu-
ra est, ut certam intelligas iram iam instantem.

Fructum dignum pœnitentiæ, καρπὸς ἀγίου τῆς μετανοίας. i. Fructus dignos pœniten-
tia. Quāq; ambiguum est, utrum genitiuus pœnitentiæ pertineat ad nomen fructus,
an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positū est, ut magis
uideat referendū ad proximā uocē dignos, ut sit sensus. Si uere uos pœnitet, ut præ uo-
bis fertis, sic uiuite, ut appareat uos resipuisse, & ex aīo pristinae uitæ pœnitētia teneri.

Et ne uelitis dicere.) καὶ μὴ δοῦντε λέγειν. i. Ne uideamini dicere, i. Ne sic uiuaris, ut ui-
deamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quāq; potest & sic ac-
cipi. Ne sitis in hac opinione, ut dicatis uos esse filios Abrahæ. Tanq; id sufficiat ad iu-
sticiam, e sanctis esse prognatos. Et mox quoniam potēs est, ὅτι aut omittendum erat,
aut uertendum in quod.

Filios Abrahæ.) τέκνα τοῦ ἀβραάμ. Articulus græcus indicat Abrahæ, datiui casus esse,
non paterni. Quasi dicat Abrahæ, non defuturos filios, etiam si illi non sint nati.

Iam enim securis.) ἴδου γὰρ καὶ ἡ ἀξίνη. i. Iam enim & securis. Nec est ociosa coniunctio.
Indicat enim cum epitali proximum instare periculū. Diuus Hieronymus citat subin-
de ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus.

Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrumq; uerbum Græcis præsentis temporis est.
Exciditur, & mittitur, ἐκκόπητι καὶ βόλλεται. Primū ut sententia sit generalis, deinde, quod
abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminētis, uelut admo-
ta radicibus securi, iam iam futurum sit, ut funditus excidatur arbor. Illud leuius, quod
εἰς μετάνοιαν uertit in pœnitentiam, pro ad pœnitentiam.

Qui autē

Qui autem post me uenturus est.) ὁ δεῖσώ μου ἐσχόμην. Qui uenit presenti temporis, aut qui uenturus. Est enim hoc participium, quemadmodum & illius uerbum anceps, ut intelligas uel aetate iuniorem Christum, uel successurū in munus prædicandi. Illud minutulum (Non sum dignus) οὐκ ἐμιῖκωός, i. non sum idoneus. Et fortior ad uires refertur, non ad animi magnitudinem. ἰσχυρότερος, i. ualentior, siue plus potens quæ ego. & ὑποδήματα soleas sonat, magis quæ calceamenta.

In spiritu sancto.) Quod in nostris additum est, & igni, in nonnullis Græcorum exemplaribus erasum est, fortassis odio quorundam hæreticorum. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni. Atque item Hilarius, & in nonnullis Græcorum codicibus.

Triticum in horreum suum. τὸ σῖτόν αὐτοῦ. i. Triticum suum, ut suum pertineat ad triticum, non ad horreum. Atque ita scriptum est, non solum in omnibus græcis exemplaribus uerumetiam emendatis ac uetustis Latinorum codicibus. Deinde paleam est non paleas. ἀσχυροί.

A te debeo baptizari.) Nō est debeo, sed ἔειάμ' ἔχω. i. opus habeo, ut abs te baptizer.

Sine modo.) ἀφ' ἑστί, quod hic uertit, sine, mox transfert, dimisit. Cum utrobique sit idē uerbum, quāquæ non est idem sinere & dimittere. Rogo quæ est ista supinitas in literis diuinis? Aut dicendum erat omitte nunc, ut intelligas id, quod est consentaneum Ioannē iniecta manu uetare conatum Iesum, ac mox. Tunc omisit illum, aut, sine nunc, & tunc finit illum. Nam ἀφ' ἑστί, presentis temporis est, non præteriti.

Et uenientem super se.) Ex græco sermone non liquet utri sint aperti cœli. Christo an Ioanni, tum uter uiderit columbam descendantem. Atque ex Euangelistæ uerbis magis uidetur ad Christum referri, quæ ad Ioannem, nisi quod sequitur, ἐπ' αὐτόν, quod interpres uertere debuisset super eum. Alioqui si super se sentiendum erat, dixisset, ἐφ' αὐτόν. Ad hæc non referebat, ut Christus hæc uideret, quæ fiebant propter iudæos, ut euidenti signo intelligerent eum esse Messyam, non Ioannem, ad quem alioqui uox patris missa uideri poterat, nisi columba palam designasset Iesum. At Marcus qui Matthæum redegit in compendium aliquanto etiam obscurius facit, & nisi res ipsa loqueretur, & obstarēt hæc duo uerba ἐπ' αὐτόν profus intelligeremus Christum uidisse, non Ioannem. Lucas ita recenset, ut quis uiderit non aperiat. Solus Ioannes palam explicat, Ioannē baptistā uidisse.

Sicut columbam.) ὡσεὶ περιστερᾶν. Oscitanter reddidit interpres. Videtur enim dicere, more columbæ descendisse spiritum sanctum, cū sentiat eū specie columbæ descendisse.

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδ' ὀκνησα. Verbum est peculiare diuinis literis, quo propensum animum, ac præcipuum quendam affectum significant. Perinde sonat quasi dicas, in quo bonam de meipso habeo opinionem, & ut ita loquar, ipse mihi placeo, siue in quo mihi complacitum est. Cæterum illud dilectus, quod mox præcesserat ἀγαπητός est Græcis, quod plarumque uertere solet, charissimus. Est enim nomen, non participium, & omnino plus quiddam indicat, quæ dilectus. Atqui si usque erat charissimus dicendum, hic certe dicendum fuerat.

EX CAPITE QVARTO.

Vnc ductus.) ἀνήχθη. i. subductus, siue sublatus, uelut e medio abductus. Nec enim protinus cœpit prædicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porro quod simpliciter dixit, a spiritu, solitus addere sanctum, palam est eū loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulum. ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Rursum diaboli nomē ubique reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, ubi non spiritum, sed simpliciter delatorem aut calumniatorem significat. id enim Græcis sonat διάβολος, a uerbo διαβάλλειν, quod est deferre, siue infamem reddere. Cæterum quod in Hilario pro a diabolo legitur, a zabulo, fortassis errorum librariorum est ascribendum.

Accedens tentator.) ὁ πειράζων. i. Is qui tentat. Ad eundem modum Paulus apostolus.

est Genezareth, in cuius littore sita sint Capernaū, Tyberias Bethsaida & Chorozaim. Galilæa gentium.) $\alpha\lambda\gamma\alpha\lambda\alpha$. Rectius erat, $\eta\ \alpha\lambda\gamma\alpha\lambda\alpha$, articulo appposito. Sunt enim duæ Galilææ, altera cognomento gentium, in sorte Tribus Neptalim, finitima Tyrijs, in qua Solomon uiginti ciuitates donauit Chiram regi Tyrriorū. Altera est in tribu Zabulon e regione Tyberiadis ac stagni Genezareth, autore Hieronymo.

In regione umbræ mortis.) Græci secus legunt. $\epsilon\upsilon\ \chi\omega\rho\alpha\ \eta\ \sigma\iota\alpha\ \delta\omega\alpha\tau\alpha$. i. In regione & umbra mortis. Etiam si iuxta hebraicam ueritatem, ita uertit Hieronymus, Habitātibz in regione umbræ mortis. Et Hebræis unica dictio est, מְצַלְמוֹת composita ex umbra & morte, ut intelligas altissimā caliginem, qualis est apud inferos. Illud annotandū, habitantibus mutatum esse in sedentibus, etiam si sedes habitacula dicuntur. Alioqui qui sedent, iudē qui modo ambulare dicebātur. Quanq̄ etiam pro illo ambulabat, positum est, קַדְמִיִּם sedens. Vnde liquet seu Matthæum, seu huius interpretem, sententiam reddere uouisse, potius q̄ annumerare uerba prophetæ. Apud Elaiam sic legitur, $\text{בְּעַתְּ הַרְאִישׁוֹן הַסֶּל אֶרְצָה וּבְלֵיל הָאֶרְצָה נִפְתַּלְי וְהִתְהַרְוּ הַבְּבֵרִר בְּרֵר הַיָּם עֵבֶר הַיַּרְדֵּן לְיַלְיָהוּ הַגִּיּוֹם הַיָּם הַהַלְבִּיּוֹם בְּהַשְׂרִי הָאֵל אֶרְצָה וְיִשְׁבִּי בְּאֶרֶץ צְלִמּוֹת אֶרֶץ נַגַּב עַל־יָם$. Hieronymus enarrās hūc locū apud Elaiā, testat̄ a Matthæo iuxta hebraicā ueritatē citari, etiāsi uerbis nōnullis præteritis. Omittit em̄ Euāgelista. Primo tpe alleuiata ē, & nouissimo aggrauata est. Pœnitentiā agite.) μετανοεῖτε . De quo superius dictum est, & ἵκετε , appropinquauit, siue instat & adest.

Mittentes rete) $\text{βαλλόντες ἑμὲ βλαστῆρα}$. Est retis genus, quemadmodū & sagena, hinc dictum, quod undiq̄ complectatur. Nam rete græce, δίκτυον est.

Vos fieri piscatores.) Fieri redundat. Græce est, Faciam uos piscatores. Quanq̄ hoc minutulū uelut & illud aliquanto post, Relictis retibus & patre. Græci addūt suo, ἀναστῆτε .

Et sanans omnē languorem.) θεραπεύω . Quod saepe uertit, curans. & oīno θεραπεύω est medere pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remedijs, $\text{θεραπευτικὸν βιβλίον}$ appellat. Proinde miror euangelistas abusos hoc uerbo, qd̄ magis uidebatur fugiendū Deinde νόσος , quod plane morbum significat, hic plærūq̄ uertit languorem. Rursum μαλακίαν , quod ad uerbum sonat molliciem, non male uertit infirmitatem, rectius tamen languorem. Est enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidē lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus ualeitudine. Deniq̄ fortasse melius erat quēuis morbum, q̄ omnem. Necq̄ enim sanauit omnes agrotos, sed quemuis morbum. Nisi quod omnis pro quiuīs abutuntur nonnulli Latinorum.

Abijt opinio.) ἀπῆλθεν ἡ ἀκοή . i. abijt auditus, ut uerbū uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama, uerum non omnia quouis loco quadrant. Nos uertere maluimus. Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitaremus amphibologiam.

Qui dæmonia habebant.) δαίμονιζομένους . Vnica uox est, qui a dæmonibus agebātur. Simile est, quod sequitur, σελιωρίζομένους , quod interpres uertit, lunaticos, nos syderatos uertimus. Non quo damnaremus quod ille posuit, sed explicaremus.

De trans iordanem.) Ἐπέραν ἰορδάνου . Trans iordanem. Interpres addidit de. Reperiuntur enim huiusmodi sic posita, ut motum a loco significant. Vt Quintilianus. Salutē publicam trans mare petendam. i. E transmarinis regionibus. Et peregre redijt. i. ex peregrinatione. Et foris accessit. i. aliunde. Nam, de sub pede, de post fuerantes, orationes sunt inaudite latinis. Poterat explicare ἤδη φράσαι , a regionibus ultra iordanem sitis.

Videns autem Iesus.) Iesus hoc loco non additur, nec in græcis, nec in uetustis Latinorum codicibus. $\text{ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους}$. i. Cum uidisset autem turbas.

Beati qui lugent.) In græcis codicibus prius est, qui lugent, postea Beati mites. Id opinor casu factum, quod huiusmodi recensitionibus subinde labi soleant librarij.

Beati pacifici.) εἰρηνοποιοί , ut intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium.

Misericordiam consequentur.) λεηθήσουται. Cur non est ausus uti περιφρασί. in cōsolabū fur: Hilarius longiore, sed dilucidiore circūitione est usus, quia ipsis, inquiring, misericordiam præstabit deus.

Et persecuti uos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, uos, quod apud Latinos maledicere & persequi, nō recipiant eundē casum quē admodū apud Græcos.

Omne malum.) Græci codices addunt uerbum, πᾶν πονηρὸν ἔσται. i. quod uis malū uerbum. Nam quod mox πολλὰ, i. multa, uertit, copiosa, probe fecit.

Sal euauerit.) μωρανθῆ. Vt nihil cauiller de genere salis, quid est euanescere? Qua uoce reddidit in Paulo, ἑματαιώθησαμ. Hic cum de sale loquatur, dicere debuit, Infatuatus fuerit, siue insipidus factus fuerit, aut certe ut Vallæ placet, desipuerit. Quādoquidē Martialis & Betas, quod insipidæ sint, fatuas uocat. Porro quod cauillatur Vallæ, πάλιν nō uerbum, sed ciuitatem, esse uersum, non solum minutius est, uerum etiā iniquius. Quod genus est & illud, ὑπὲρ modίου, i. sub modium, siue subter modiū, cum alioqui Græcis μέθιμος modius sit. Annotandum autem interpretem, aut fortassis Euangelistam ipsum Romanam uocem, quod & alias sepicule facit, uelut indicabimus suis locis.

Vt luceat.) καὶ λάμπει. i. Et lucet. Ostendit enim quid cōsequat, nō qd affectandū sit.

Quoniam ueni soluere.) ὅτι ἦλθον. i. quod ueni, siue quod uenerim. Siue quod latinus est. Ne putetis me uenisse, & ad soluendum potius quā soluere. Quāquā hoc ipsum καταλύσαι potius significat destruere, ac demoliri quā soluere.

Amen dico uobis.) ἰδοὺ, quod apud Hebræos sonat fiat, siue uere, ceu uocem Hebræis peculiarem nemo uertit.

Iota unum aut apex.) Cum Iesus Hebræis hebraice sit locutus, dubium non est, quin quod hic iota uocat, ea sit litera, quam Hebræi iot appellant. ἰ. minutissima omniū, quæ sic nōnūquā adijcitur, ut propemodū superuacanea uideri possit. Deinde apicibus nec uetustissimi Græcorum, nec uetustissimi Hebræorum utebant. Quāquā & Hebræi habent, qd aliquoties superscribunt, ut in. ויחלם & חלם. punctū supra scriptū cholē uocat, & facit o.

Non intrabit.) οὐ μὴ εἰσέλθητε. Apparet positum esse δωκιτικῶς. Etiam si non negarim hæc aliquando significare tempus futurum.

Reus erit.) ἔνοχος ἔσται. i. Obnoxius erit. Quāquā & rei dicuntur obnoxii, ueluti reus uoti.

Qui irascitur fratri suo.) In nōnullis Græcorum codicibus ascriptum est, ἐπι. i. temere, aut sine causa. Verum Hieronymus edisserens hunc locum. Itemque secundo dialogo aduersus Pelagium, negat id in uetustis ac bonæ fidei exemplaribus repertum. Et additum uidetur ab audaculo quopiam, qui ceu mitigare uoluerit, quod alioqui durius dictum uidebatur. At quin eadem opera in cæteris idem adiecit, ἐπι. Proinde Diuus Hieronymus duas has uoces iubet eradi. Quāquā prior lectio magis probatur Laurentio.

Consilio.) ἡ σοφία σωεδρίω. Non est βολή, quod & ipsum significat consilium, sed σωεδρίω, quod confessum iudicium significat. In huiusmodi confessibus uelut apud Græcos Amphictyonum grauiore causæ solent agitari.

Qui dixerit fratri suo racha.) Apud Hebræos cōtumeliæ uox est, q̄si latine dicas cerebrosum, aut cerebro carētē. In psalmo, 4. exponit ויך uanitatē. Quin & Græci hoiem nihili, ῥάκη appellat, a ueste detrita reijculaque sumptum conuitium. At uidetur racha, magis esse uox indignantis, uelut interiectio. Alioqui quid intererit, inter racha & fatuū?

Gehennæ ignis.) εἰς γέενναυ τὴν πύρρον. i. ad gehennā ignis. Porro apud Hebræos gehēna. גהנון sonat Vallis ennon, de quo inferus plura dicimus.

Reconciliari fratri tuo.) Palam est hic uerbi modum errore librariorum fuisse mutatum, reconciliari, pro reconciliare, imperatiui modi. διαλλάττειν. Vnde nos uertimus reconcilieris, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in puerustis Latinorum exemplaribus, at omittam ὑπαγε, ubi potius uertendum fuisse quā, uade. Nec esse offeres, sed πρόσφορε. i. offer, siue adfer.

Esto consentiens

Racha

Esto cōsentiens) ἰοδί εὐνοῶν .i. esto beneuolus, siue quod addit Hieronymus benignus, etiamsi nō uideam quid benignus respōdeat ad εὐνοῶν, Et aduersario) ἀντιδίκος, non absolute sonat aduersarium, sed aduersarium causæ, siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit. Rursus autem μήποτε, ne forte uertit, cū rectius sit, ne quādo aut simpliciter ne. Præterea ὑπέρετη, quod hic uertit ministro, nōnunq̄; carnificem translulit, alias exactorem. Est autem is qui exequitur iudicis sententiam.

Nouissimum quadrantem) ἑσχατομ κοδράντη. Cur non potius extremum q̄; nouissimum. Nec enim de temporis agitur ordine, sed de summa. Deinde apparet, hic quoq̄; Rhomanam uocem usurpatam ab exteris, id quod in plerisq̄; fit, sed deprauate. Est autē quadrans nummulus, quarta pars assis, quam a tribus uncis Plinius triuncium uocat. Gulielmus Budeus immortale suæ gentis decus, utpote uir non solū omniū quos uncis Gallia genuit eruditissimus, uerum etiam diligentissimus, eundem esse putat, qui Ciceroni dicitur Terentius. Atq̄; eum nummum uulgo ceu minutum contemptū fuisse, p̄ uerbis quoq̄; testatum est, id quod in chiliadibus nostris adnotauimus.

Gulielm Budeus

Mœchatus est eam) Vt dissimulem interim, quod toties iam uertit quia pro quod, ut demus mœchari latinis esse receptū, Nam & Catullus mœchari dixit, & Terentius mœchum, quis uncis dixit, mœchaf illam? Proinde si mœchari hoc loco significat adulterium cōmittere, uertendum erat ad hunc modum. Qui uiderit uxorem siue matronā ad concupiscendum eam, iam adulterium cum illa cōmisit. Sin mœchari positum est p̄ fornicari, quēadmodū aliquoties inuenitur, pro mœchatus est dicēdū erat, stuprauit eā.

Scandalizat te) Mirum est græcam uocem usq̄; adeo placuisse, cum dicere licuerit, offenderit siue obstaculo aut offendiculo fuerit. Nam quod ἕλε .i. exime siue extrahe uertit, erue, reprehendī non potest.

Quā totum corpus tuum) Huiusmodi sermonis character apud græcos inuenitur, & apud nonnullos latinos, sed græcissantes, uerum id, cum additur ἢ, ut subaudias μάλλον. At hic secus habetur ἢ μὴ ὅλον, & non totum, &c. Atq̄; itidem in parte proxima. Proinde de mirum est interpretem affectasse græcicum schema, quod sermo græcus nō habebat. Nec est, eat in gehennam, sed βλῆθῃ .i. conijciatur. Etiam si sic loquuntur græci βαλλῆς κόρακας abi ad coruos, sed subaudientes σεαυτοῦ.

Qui dimissam duxerit, adulterat) μοιχᾶται quod uerterat mœchatur, tandem transfert adulterat. Quānt̄; aliud est adulterare, q̄; adulterium cōmittere.

Libellum repudij) quod græce unico uerbo dicitur ἀποστάσιον, quasi dicas diuortionale, hoc est, libellum diuortij.

Iteꝛ audistis) πάλιν ἠκούσατε. Rursū audistis. Nec em̄ iterationē significat sed ordinē.

Neq̄; per cœlum) μήτε ἐν οὐρανό. .i. neq̄; in cœlo, quam tamen præpositionem opinor iuxta proprietatem hebræi sermonis, apostoli subinde usurpant pro per, ut in digito dei, & in nomine tuo prophetauimus, quemadmodum suis indicabimus locis.

Est, est, non, non) ναι, ου, ου. Quod hic uertit est, græcis est aduerbium affirmandi, ναι, sed quod usurpetur & a latinis. Interpres aliquoties uertit etiam, quod uulgo, parum erudite dicunt ita, quasi ita respondeat negationi non. Ac reperitur quidem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente, quod genus est illud, sic erit. Cæterum nemo putet conduplicationem ad eūdem pertinere, sed prior pars ad interrogantem pertinet, posterior ad respondentem.

His abundantius est) τὸ δὲ περισσὸν τούτων .i. quod præter hæc accesserit. Mire torquet hunc locum theologi, a malo est, alij interpretantur, a malo diffidentis, non a malo iurantis, alij a malo pœnæ, non a malo culpæ. Verum opinor Christum simpliciter sensisse perfectis, nam de his loquitur, omnino non esse iurandum, pro rebus hisce, pro quibus uulgus deierat. Nam in causa fidei aut pietatis, etiam Christus & apostoli iurant.

Dentē pro dente)

Dentem pro dente.) Græci addunt coniunctionem, & Ἐδόντα ἀντιδόντες. Eadē ad-
ditur in uetustis exemplaribus latinis. Illud obiter adnotandum, in huiusmodi orationi-
bus ne posse quidem apponi græcum articulū, quæ quilibet oculus, & quilibet dēs significet.

Non resistere malo.) Μὴ ἀντιστάναι τῷ πονηρῷ. Malum uel ad rem referri potest, uel ad
hominem. Quis autem sic loquitur, Dico tibi non abire, pro eo quod est, iubeo ne usq̄
abeas. Deinde quid faciēt huic loco, qui lites, qui bella calculis omnibus approbant in-
ter Christianos? Christus absolute ueruit resisti malo, nimirum uulgari uia, ut malū ma-
lo repellatur, hoc est, conuitium cōuitio, uulnus uulnere, bellum bello, cædes cæde. Illud
leuiculum, quod ὄσις uertit, si quis, pro quisquis, nisi forte legit, εἴτις, ἰτε quod ὄσις. i. uer-
te siue obuerte, transtulit præbe.

Et pallium.) Ἐ τὸ ἱμάτιον. Hic recte distinxit uestimenti genus. Siquidem χιτῶν tuni-
ca uestis est interior, ἱμάτιον exterior, quæ Rhomanis est toga, Græcis pallium.

Mille passus.) μίλιον ἓξ. i. miliariū unum. Alioquin nō respondet quod sequit̄, alia duo,
Ne illud quidem, alios duos. Atq̄ hic rursus Græcus usurpauit uocem latinam. Nec est,
alia duo græcis, sed ὕπαγε μετὰ τὸ δύο, ut intelligas duplum oportere concedi, simplū ex-
torquenti, quemadmodum docuit de maxilla & ueste. Nam quod αἰτοῦντι σε, i. poscenti
te, uertit, petenti abs te, recte fecit.

Ne auertaris.) Μὴ ἀποσραφής, i. Ne auerferis, hoc est, ne reijcias. Quant̄ & auertor re-
peritur, ut sit uerbum depositicium, sed in carmine usitatius, ut apud Bæotium Eheu,
quam surda miseros auertitur aure.

Diligite inimicos uestros.) Post hæc uerba, particulam addunt græci codices, inter
quos & Vulgarius, quā in nostra æditione non reperio. εὐλογεῖτε τὸς καταρωμένους ὑμᾶς.
id est. Bene precemini deuouentibus uos. Quam sane nec Hieronymus addidit, nec
Chrysostomus. Proinde haud scio, an eam studiosus aliquis ob affinitatem sententiæ, ex
epistola Pauli ad Romanos huc ascripserit. Nam hac occasione comperimus locos ali-
quot immutatos.

Qui solem suum.) ὅτι τὸ ἥλιον, i. quia solem suum. Quant̄ hoc nihil refert ad sensum,
& ἀνετέλλει recte circumlocutus est, oriri facit, siue, expromit. Item pluit, Græcis est βρέχει
rigat. Rursum, quam mercedem habebitis. Græce est, ἔχετε, i. habetis, præsentis tempo-
ris. Porro mercedem pro gratia posuit.

Et publicani.) τελώναι, i. qui uectigalia redimunt, unde & redemptores dicuntur. Ge-
nus hominū olim infame apud Iudæos, nunc apud Christianos, cum primis honestū.
Nec id sane mirum, cum institores omnibus pene anteponantur, quos nec Aristoteles
nec Tullius inter honestos ciues haberi uult. Nec est, hoc faciūt, sed δ' οὐτ̄. i. idē faciūt.

Fratres uestros.) Plurim̄ græci codices habēt, τὸς φίλους ὑμῶν, i. amicos uestros. Verū
Iudæi fratres appellant quomodolibet cognatos. Atq̄ ita legit Hieronymus. Et saluta-
ueritis, est ἀπαύσιον, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare,
quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudæos, uerum etiam apud
Græcos & Rhomanos.

Quid amplius facitis? τὶ πρὸς ὅμ; i. quid eximium, aut quid ultra cæteros.

Nōne & ethnici? Rursum hoc loco nōnulli græci codices habēt τελώναι, i. publicani.
Cæterum ex interpretatione Chrysostomi, deprehendere licet illum Ethnici legisse,
cum ait. Propter quod etiam hic gentiles & publicanos producit in mediū, ut talibus di-
scipulos comparando personis, etiam pudore ad uirtutem accendat. Nam ethnicus gē-
tilem sonat, qua græca uoce uidetur interpret delectat̄, ob id opinor, quod gētilis aliud
quiddā significet latinis aurib⁹. Ac rursus nō est hic, hoc faciūt, sed sic faciūt, οὕτως ποιῶσι μ.

Estote igitur uos.) ἔσεθε, i. eritis. Interpret legisse uidetur, ἔσε. Omitto, quod ὁ εἶς ὁ
πρωτός, quod uertere solet, Qui est in cælis, nunc mutauit, cœlestis. Cæterum coniunctio
&. Sicut & pater, non additur apud Græcos. Tantum est sicut pater uester cœlestis.

EX CAPITE SEXTO.

N

E iusticiam uestrā.) Græcis est, ἐλεημοσύνη. i. Eleemosynam, nō iusticiā, ut respōdeat qd̄ sequit̄. Cum ergo facis eleemosynā. Tametsi Hieronym⁹ iusticiā legit, sed interp̄tās eleemosynā. Illud obiter admonēdū, Latinos usurpātes græcā eleemosynæ uocē, fraudare illā una syllaba. Rursū in eo qd̄ seq̄t, mercedē nō habebitis, uerbi tēp⁹ mutauit, οὐκ ἔχετε. i. nō habetis.

Eleemosyna

Sicut hypocrita.) Hæc quoq; de uocū est numero, quibus interp̄s uidet̄ delectatus. Alioquin ὑποκριτής Græcis histriōnē significat, hoc est, qui ficta p̄sona fabulam agit apud populū, quos eisdē actores uocamus. Vnde quā nos pronounciationē ant actionē dicimus, illi ὑπόκρισις appellāt. Quāq; quisq; quouis modo simulat ac fingit, hypocrites uocari potest. Vnde Paulus, ἀγάπη ἄνυπόκριτος. i. Caritas non ficta. Cæterū quod ad histriōnicā gesticationem attinet, belle quadrat quod modo dixerat πῶς τὸ θεατῶναι. i. ut spectentur, quod actorum est, & hinc theatrum.

Receperūt mercedē.) ἀπέχουσι. i. habent, siue tulerūt. Nā habēt sonat, quod alicunde sit acceptum. Rursū quod hic uertit, in synagogis, aptius erat in conciliabulis. Significat em̄ cōuenticula, quæ solent fieri in plateis ac foro seu triuijs. Et uicos hoc loco intellige, nō eos qui nō sūt oppida, sed in quos diuidit̄ urbs. Ad hæc, Nesciat sinistra tua. Græce duæ sunt dictiones, μὴ γνώτω, ne sciat. Reddet tibi.) Græce est, αὐτὸς ἀποδώσει σοι. i. ipse siue idem reddet tibi. Et addunt, ἐν τῷ φανώσῳ. i. in propatulo, siue in aperto.

Et cū oratis.) ὁ ὅτι ἄμ προσεύχῃ. i. cū oras. Nā & paulo ante usus est numero singulari. Cū facis eleemosynam. Etiam si mox uariat. Nec est, nō eritis, sed, οὐκ ἔσῃ. i. non eris.

Qui amat.) φιλοῦσι, qd̄ licet significet amat, tamē Græcis frequēter usurpat̄ p̄ solent. Hoc certe loco magis q̄drabat, solent. Rursū est, Synagogis, qd̄ nos uertim⁹ cōciliabulis Et anguli uocant̄ nō recessus, ut uulgus accipit, sed flexus uiarū, ueluti cōpita ac triuia.

Vt uideantur ab hominibus.) ὅπως ἄμ φανώσῃ τῆς ἀνθρώποις. i. Conspicui sint hominibus. Cæterum in cubiculum, est ταμίειον, quod latine penu siue cellam appellant, ubi re conduntur, quæ ad usum domesticum pertinent. Nos conclaue uertimus.

Clauso ostio.) Græca addūt, tuo, σου. Atq; itē uetusti latinoꝝ codices, q̄ suæ q̄sq; domi maxime in occulto sit. Præterea, Patrē tuū in abscondito, nōnulli codices habebāt, τῷ ᾧ κρυπτός. i. patre tuo qui est in abscondito. Ac rursū addit̄, In manifesto, ᾧ τῷ φανώσῳ.

Nolite multū loqui.) μὴ βαττολογῆσθε. Græcis est dictio cōposita, puerbialis, a Battō quodā poeta, qui cōscripsit hymnos, in quibus eadē subinde inculcauit, quæ admodū copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris. Huc allusit Ouidius, cū Battum indicē eadē facit iterantē. In illis mōtibus, inq̄t, erant, ut erāt in mōtibus illis. Cuius βαττολογισμὸς ἄμ ridicule imitatus, Mercurius. Et me mihi p̄dis me mihi p̄dis, ait. Sunt q̄ malint Battum fuisse quempiā balbum, & hæsitanti ore, impeditaq; lingua, cui uidelicet hominum generi, peculiare uidemus, cū ne semel qd̄, qd̄ cupiūt possint effari, uoces easdē iterū atq; iterū repetere. Vnde qd̄ hic docet Christ⁹, nō solū ptinet ad imodice plixas p̄ces, cū alio q̄ Paulus iubeat nos citra intermissionē orare, & ipse Christus legat̄ orasse plixius, uerū etiā ad illos, q̄ sup̄stitiose p̄culas easdē sine fine iterāt. Quo qdā usq; adeo nō uacāt Christiani qdā, ut in his sūmū pietatis fastigiū collocent. Porro q̄ hodie uidemus sacerdotes, nihil dicā q̄libus, sed certe nimīū plixis p̄cibus, hisq; præscriptis oneratos, quid sup̄ hac re sentiā, satius est nō attingere, partim q̄ res paucis explicari non possit, partim q̄ fortassis nec citra periculū, ne dū huic malo mederi conamur, alterū inuitemus grauius, ut sunt, qui uitijs suis patrociniū undelibet aucupent̄. Illud dicā, nō esse prudētis cū suo sæculo pugnare, & bonæ mentis est, maiorum decretis libenter ac simpliciter obsequi. At rursū illorum est, ut summa uigilantia, quod sit optimū, & cum Christi dogmatis maxime consentiens statuatur. Hieronymus admonet, ex hoc loco natam hæresim quorundam qui Christianorum orationes ueluti superuacaneas in totū aspernabantur. Fuit his diuersa

diuersa

diuerſa factio Pſallianorū, ſiue Euchitarum, nomen inditum ab orando, qui totos dies ocioſi tātum preclarum emurmurabāt, mira linguæ uolubilitate, ut Auguſtinus id ſcripſerit incredibile. Monachos uetabant ſuſtentandæ uitæ cauſa manibus opari, ne quando cogentur orationes interrumpere.

In multiloquio.) Hic non eſt βαηολογία, ſed pprio uſus eſt uerbo πολυλογία, uelut exponens quid dixerit βαηολογείν.

Petatis eum.) πρό του ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Et latiniuſ & apertiuſ dixiſſet, priuſq̄ petatis ab eo. Deinde, προſεύχεθε ἡμεῖς. i. orabitis uos, non uos orabitis. Maior enim eſt pronominis Emphaſis in fine appoſiti, quo diſcernat illos ab ethnicis.

Qui eſ in cœliſ.) Articuluſ græcuſ ueluti diſtinguit illum patrem a patre terreſtri. ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Rurſum (ſicut in cœlo & in terra.) ὡς ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. i. quemadmodū in cœlo, ſic etiam in terra. Interpres dum exprimit græcam figurā obſcuriuſ extulit ſententiam. Senſuſ autē eſt. Sic fiat, quod tu uiſ in terris, hoc eſt in tuo populo cœleſti, quē admodum fit in cœlo, ubi nemo repugnat uoluntati tuæ.

Panem noſtrum cotidianum.) τὸν ἄρτον ἡμῶν ἄρτιον, quod alibi uertit ſuperſubſtantialem, ad uerbum ſuperreſſentialem ſonat. Id autore Hieronymo Septuaginta plerūq̄ transferunt περιούσιον, pro quo apud Hebræos reperitur ἁβὴθ quod Symmachuſ ἐξαιρετικόν. i. eximium ſiue egregium uertit, quāq̄ idem alicubi uerterit peculiare. In Euangelio quod appellatur Hebræorum, pro ſuperſubſtantiali pane repperit Hieronymuſ ἁβὴθ quod dicitur craſtinum. Equidem ut nihil horum improbo, ita quod poſtremo loco poſitum eſt, mihi maxime probatur. Nec enim in oratiōe tam cœleſti Chriſtuſ de hoc loquit̄ pane, quē a ſuis parentibus accipiūt & gentileſ. & apud Græcoſ ἐπιούſια craſtin⁹ dicitur diēſ, ut hic ſit ſenſuſ. Quemadmodum patreſ terreſtiſ proſpiciūt liberis ſuis panem, quo corpus alatur, etiam in poſterum diēſ, ita tu nobiſ proſpice panem cœleſtē animi cibū, q̄ pater eſ cœleſtiſ & pater ſpirituū. Veſq̄ hac de re nō nihil dicem⁹ & aliaſ.

Et dimitte.) ἄφεε. Cur non potiuſ remitteſ. Nam græca uox polyſemouſ eſt. (Sicut & noſ. ὡς καὶ ἡμεῖς.) Hoc loco non conditio, ſed ſimilitudo ſignificatur, id quod euidentiuſ explicat Lucas. Sentit enim alterum fieri inter filioſ cœleſtiſ patreſ, alter⁹ rogat ut fiat.

A malo.) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Potēſt & ad rem referri qualiſ dicas, a malicia. Verum articuluſ addituſ ſuadet, ut magiſ referatur ad diabolum. Nam huiuſ eſt tentare. Et hunc oppoſuit patri, unde cœpit oratio.

Coronis i fine orationis dicitur.

Quia tuum eſt regnum, Hanc coronidem in omnibuſ Græcorum exemplaribuſ adiectam compio, & interpretaſ eā Vulgariuſ, ὅτι σου ἔστιν ἡ βασιλεία, & ἡ δόξα, & ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνα ἀμήν. i. Quoniam tuum eſt regnum, & poteſtaſ & gloria in ſæcula amen. Verum quādo nec in ulliſ Latinorum exemplaribuſ aſſcriptum uiſitur, nec exponitur ab Hieronymo, aut ullo profuſo interpretum, præter recentem Vulgariū, apparet ex ſolēni conſuetudine ſic additum, ut angelicæ ſalutationi quædam adiecerunt, nec ab angelo dicta, nec a quopiam alio. Nam, Benedicta tu in mulieribuſ, Elizabeth uerba ſunt. Et Quia peperisti ſaluatorē animarū noſtrarū, a nemine dictū eſt. Coſimili ſtudio adiectū eſt in fine pſalmorum, Gloria patri. Proinde non eſt cur Laurentiuſ ualla ſtomachetur bonam orationiſ dominicæ partem fuiſſe decurtatam. Magiſ taxāda fuerat illorum temeritaſ, qui non ueriti ſint, tam diuinæ orationi, ſuaſ nugæſ aſſuere. Cæterum Amen, qd̄ Aquila interpretaſ fideliter, & hic ſimili modo uideri poterat adiectum, Hieronym⁹ admonet orationiſ dominicæ eſſe ſignaculum.

Peccata eorum.) παραπτώματα. i. delicta, & mox uertit, ſiue errata, ſiue lapſuſ. Siquidē a labendo uox dicta eſt. Et latiniuſ ſua, q̄ eorum, id quod conſtanter contemnit interpres. Ac rurſum, dimittet pro remittet.

Hypocritæ triteſ.) σκυθρωποί. i. Tetrici, parūq̄ alacreſ, latine uertit interpſ, mō intelligatur, triteſ, non qui doleat, ſed qui uultu ſit inamœno ac ſeuero. Nam aliaſ triteſ eſt anima mea,

anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere *λυπεῖσθαι*.

Exterminat enim.) *ἀφανίζουσι*. Quod Chrysostomus interpretatur *διαφθεροῦσι καὶ ἀπολλύουσιν*. i. corrumpūt ac perdūt. Diuus Hieronymus uertendum putat demoluntur addens exterminandi uerbum insciētia interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura, cū aliud quiddā significet, q̄ illi sentire uolunt. Siquidē exterminare est e terminis ac finibus profligare, quē admodum eliminare, extra limen ac foras efferre. Hilaris hoc loco *ἀφανίζουσι* interpretatur conficere, nec id sane ineleganter, est enim obscura re, ac uelut e conspectu tollere, uelut qui fucis utuntur, cœlant suam faciem, ac ceu persona tegunt, ita qui ficta macie tristiq; pallore sanctimoniam simulant. Nam & pietas suā habet tenuitatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Vt pareant hominibus.) *ὅπως φανώσιν*. Quod modo uertit, ut uideantur, nunc uertit ut pareant, mire lasciuens sua copia. Cateri *ἠκείνουτες* participium infiniti uice positum uidetur, more græcorum, unde nos ita uertimus, quo perspicuum sit hominibus ipsos seiuare. Nec enim in hoc reprehēduntur, quod studerēt uideri ieiuare, cum non ieiuarent, sed quod ieunium omnibus conspicuum esse uellent, quod potius erat dissimulandū. Itidē mox ne uidearis hoibus ieunās, ne cōspicuū sit hominibus te ieiuare.

Receperunt mercedem.) Rursus est *ἀπέχουσι*. i. habent, ut ante cōmōstrauimus. Caterū, hic quod *ἀφανίζε* uertit demolit, ex sentētia Hieronymi facit. Quāq; ego malim corrumpi, cum de tineis loquatur & blactis. Nam demoliri potius est parietem aut murum destruere.

Reddet tibi.) Et hic addunt Græci codices *ἐν τῷ φανερώ*, i. in propatulo, ut opponatur ei, quod est in occulto.

Theaurizate.) Mirū cur Græca uox usq; adeo delectarit *θησαυρίζετε*, cū dicere potu erit reponite, recōdite, colligite, coaceruate. Thesaurus em̄ pprie diuitiæ sunt seposita, & in longū tempus recondita, quā Perfæ gazā appellant. Neq; tā est effodiunt, q̄ perfodiunt *διεγύσσουσι*. Siquidem perfosso pariete, fures ad scrinia penetrant. Nec est thesaurus tuus, sed uester, *ὑμῶν*. Etiam si mox numerum mutat. Si oculus tuus simplex, nec est, est cor tuum, sed *ἕσται*, erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in græcis exēplaribus, tui, sed tantum corporis, & sentētia plusculum habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucerna est in domo, id est oculus in corpore, non in tuo solum aut meo, sed in quouis hominis aut animantis corpore. Nec est oculus tuus, sed tantum oculus. Atq; ita legit diuus Chrysostomus, atq; ita citat Hieronymus scribēs aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum comperimus, & in peruetustis latinorum codicibus

Si oculus tuus neq;.) *πονηρός*. i. malus siue peruersus. Nam græca uox magis sonat uersutū ac maliciosū, ut opponatur simplici. Simplex oculus est, nulla re uiciatus putalemis, aut pituita, aut morbo. Caterum lippus, aut strabus, aut lusciosus, deprauatus est. Alioqui nequā oculus magis sonat libidinosum q̄ uiciatum.

Ipsæ tenebræ quantæ.) *τὸ σκότος πόσον*, quod addidit ipsæ, recte explicuit uim articuli græci. Caterum festiuior erat oratio, si non addidisset erunt, quod apud græcos non additur. Tantum est, tenebræ quantæ.

Vnum odio habebit.) *τὸ μὲν ἕνα μισήσει*. Obscure ac ut liberius dicam inepte uertit interpres. Duos enim ponit, puta, Demeam ac Mitionem, quorum alterutri sit adherendū, nam utriq; simul non potest, aut Demea diligendus est, ut oderis Mitionem, aut Mitio diligendus, ut oderis Demeam. Proinde rectius uertisset per hūc & hūc, q̄ per unū & unum. Deinde non est ociosus græcus articulus, cartū enim significat, perinde quasi demonstret aliquem, proinde nos ita uertimus, aut enim hunc habebit odio, & alterum illum diliget, aut huic adhaerebit, & alterū illū negliget.

Et mammonæ.) Mammona neq; græca uox est, nec Hebraica, sed Syriaca, ut ostēdit y diuus Hie

Theaurizate

Mammona,

ronymus idem apud eos significans, quod apud græcos *πλούτος*, quem illi deum faciūt. Est em̄ uox singularis numeri, generis masculini. Diuus Augustinus indicat linguā pœnorū affinitatē habere cū hebræorū lingua, id quod alicubi fatetur & Hieronymus. Porro pœnorū lingua mammon uocari legitur. Ceterū quod idē mammona uocē putauit hebraicā cū syra sit, mirū non est, cū inter hebræā quoq; & syrā nōnulla sit cognatio.

Animā uestrā) τῆ ψυχῆ. Animā pro uita posuit, uelut & alias. Qui perdidit animā suam. Ceterū (Quid bibatis) etiam si reperitur additum in nōnullis codicibus superflū est, quod cibi nomine potus contineatur, & aqua potus nemini non pateat. Certe nec apud Chrysostomum additur, nec apud Hilarium. Hieronymus indicat in nōnullis codicibus ascriptum fuisse, uerum edisserens negligit, nos passi sumus adijci, ne latina nō responderent græcis. Ac rursus (Nōne anima) apertius erat, nōne uita.

Quā esca) τῆς τροφῆς. i. cibo siue alimonia, ut potum quoq; complectatur, etiam si Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, ut cuius uis sit cibū in membra digerere. Ceterū pro *πλείον* pluris recte, mutatū est.

Respicite uolatilia) ἐμβλέψατε τὰ πετεινά. i. intuemini ad uolatilia, ut uerbū uerbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos, unde maluimus circumloqui (uertite oculos ad uolatilia cœli.

Quæ non ferunt) ὅτι. i. quia non ferunt. Et diuus Hieronymus legit quoniā. Ego malim quod, ut accipiatur *εἰδικῶς*. Siquidem id ipsum est, quod nos uult intueri, quod non faciunt sementem cum tamen hominum more uiuant.

Magis pluris estis) *μᾶλλον διαφέρετε*. i. magis antecellit siue prestatis illis. Siquidem *διαφέρειν* græcis nō solū est differre, sed & præcellere, quoniam in ipso uerbo uis est comparatiui, aut cōgeminatio epitalin habet eminētia, aut *μᾶλλον* positū est p potius. Proinde nos uertimus. Nōne uos longe præcellitis illa? Nam interpres uidetur etiā affectasse sermonis absurditatem.

Quis ex uobis cogitans) *μεριμῶν* plus est q̄ cogitans, sed anxie ac sollicitè cogitans, participiū eius uerbi quod sæpe uertit sollicitum esse. Porro, quod sequitur ad statutam suam, græcis est *ἡλικία* quæ & ætatem significat, quasi dicas granditatem. Vnde & maior & minor & grandis ad ætatem referuntur, quod ex auctu corporis atas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri) τοῦ ἀγροῦ. Non ociose addidit ἀγροῦ quod hortensia lilia nōnihil debere uideri poterant curæ humanæ, quemadmodum ante dixerat, uolucres cœli, ut distingueret ab altilibus. Nec est considerate sed *καταμάθετε*. i. cognoscite siue cognoscitis. Nā græca uox anceps est, ut omittā, quod ὅτι rursus uertit, quoniam pro quod, tamen si præstabat omitti. Ac rursus coopertus est, pro amictus fuit siue indutus, *περιέβλητο*. Ad hæc per unum rectius uertisset unumquodlibet horum.

Quāto magis) ὅν πολλῶ μᾶλλον. i. an nō multo magis, ubi q̄so qd erat causæ, cur interpres uariaret græcum sermonem? Porro modicæ fidei, græcis est dictione composita, *ὀλιγόπιστος* quod in Luca uertit, pusillæ fidei *ὀλιγόπιστος* est grauis & idoneus cui fides habetur *ὀλιγόπιστος* siue cui parum fidendum, siue qui parum fidit.

Scit enim pater uester) Hoc loco græci addunt ὁ οὐράνιος. i. cœlestis. Nec est sollicitus erit sibi, sed curam habebit suis *μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς*. i. curabit sua.

Sufficit diei malicia sua. ἢ κακία. Malum ut apud Græcos *κακόν* itidem apud Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At *κακία* uirtuti opponitur, quam latini nonnulli maliciam uocant, alij uicium. Ceterum *κάκωσις* afflictionem sonat, a uerbō *κακῶς*, quod est malis afflicio. Abusus est igitur *κακία* pro *κάκωσις*, ut indicat Hieronymus, edisserens hunc locum. Præterea in commentarijs ecclesiastæ. Rursus in commentarijs Amos. Satis malorum adfert ipsum tempus, ut non affligamus nosmetipsos sollicitudine futurorum malorum.

EX CAPITE SEPTIMO.

Nolite condēnare & non condēnabimini. Hæc uerba nec in ullis Græcorū exemplaribus reperi, nec apud Hieronymū referuntur, nec apud Chryso- stomum, nec apud Hilarium, deniq; nec in uetustissimis codicibus lati- nis. Vnde uidentur e spatio marginali delata in contextum. Nec est pau- lo ante, Et non iudicabimini, sed ne iudicemini *ἵνα μὴ κρινῆτε*. Atq; ad eū modū legit Hilarius, Vt dissimulē, quod *π κρίνετε & μετρεῖτε*, i. iudicatis & metimini, uer- terit, iudicaueritis, & mensi fueritis, quodq; *π μετρηθήσεται* uerterit, remittetur uobis, re- clamante latinitate, & addita præpositione, dicere poterat, alij metientur uobis.

Et trabem in oculo tuo) *τὴν δὲ ἐν τῷ σὺ ὀφθαλμῷ δοκῶν οὐ κατανοεῖς*, id est quæ uero est in oculo tuo trabem non animaduertis. Præterea frater sine nec ascriptum est in Græ- cis, nec in Latinis antiquis, sed tantum, *ἄφροσ' ἐκβαλῶ*, id est sine eijciam. Rursum, Et ecce trabes est in oculo tuo) græce festiuus est, subaudito uerbo substantiuo, *καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν ὀφθαλμῷ σου* id est & ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc (Videbis eijcere,) *ἰδιαβλήσεις ἐκβαλεῖν*, id est dispicies ut eijcias.

Nolite sanctum dare) *μὴ δώτε*, id est ne detis, Id quod ad eundem modū perpetuo uariat. Vt ne dicam, quod *μὴ ποτε*, id est ne quādo uertit ne forte parum tempestiuiter, extenuans periculum, quod auctum magis oportuit. Nec est pedibus suis, sed *ἐν τοῖς πο- σὶν αὐτῶν*, id est inter pedes suos. Et rectius erat, projiciatis q̄ mittatis, *βάλλετε*.

Et canes conuersi) Canes apud græcos non additur, neq; in emēdatioribus latinorū exemplaribus. Potest autem conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos refer- ri. Sæuiunt enim & apri. Canis prophanum animal, & sus immundum, quod ab un- guentis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue unionibus olim summum fuis- se precium abunde testis est Plinius. Nec est dirumpant, sed *ρήξωσιν*, i. lacerent siue lani- ent. Deniq; quod dixit cōuersi *σραφέντες* apertius erat uersi in uos.

Bona data) *δόματα ἀγαθὰ*, id est donatiōes bonas siue bona dona. Rursum & illud (da- re petētibus se) quod nos explicuimus si petatis ab illo. Item & uos facite illis omisit, *ὄντως καὶ ὑμεῖς*, id est sic & uos facite. Atq; ita legit Chrysofostomus, Rursum (quæ ducit) *ἀπάγουσιν*, id est quæ abducit. Ac mox (q̄ angusta porta) *ὅτι στενὴ*, id est quia angusta por- ta. Quanq; dissentientibus exemplaribus latinis. Interpres legisse uidetur, *ὡς στενὴ*.

A falsis prophetis) *ψευδοπροφητῶν* græcis una dictio est, sicut pseudochristi, & pseudo apostoli, *ψεύδος* græce mendacium est. Ac magis sonat falso prophetas, q̄ falsos. Et mox (*ἐπιγνώσθε*) agnoscetis est potius q̄ cognoscetis. Et (nunquid colligunt) quidam ha- bent, *μὴ τινες*, id est nū qui. Rursum (Arbor mala) *σαπρῶν* est, non *πονηρῶν*, quod magis pu- trem sonat & carie uiciatam, q̄ malam, si quid Suidæ credimus, ut ne cōmemorē, quod utrūq; uerbum præsentis uertit per futurum, *ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται*, id est exciditur & mittitur. Atq; ita scriptum est in peruetustis exemplaribus. Nec enim Christus prædi- cit, quid sit futurum malis arboribus, sed quod uulgo fit uitiosis arboribus, idem osten- dit euenturum infrugiferis hominibus.

Domine domine) *κύριε κύριε*, Non solum retulit *βασιτολογία*, p̄cantium, quam ante ta- xauit, uerū etiā expressit sermonis hebraici proprietatē, quæ quod exaggerat, congem- natione auget, quod genus illud apud Esaiam. Templum domini templū domini. Cæ- terū hæc uerba (Ipse intrabit in regnum cœlorum) in græcis codicibus non adduntur, nec repetuntur ab Hieronymo.

Virtutes multas) *δυνάμεις* id est ut intelligas potēter facta, quæ uim diuinam demon- strarent. Nec est in nomine tuo, sed per tuum nomen, *τῷ σὺ ὀνόματι*, quanq; id nihil rei fert ad sensum. Item (omnes qui operamini) omnes nec est in græcis codicibus, nec in antiquis latinis, sed tantum, *οἱ ἐργαζόμενοι*, i. qui operamini. Rursum (& irruerunt) *καὶ προ- σέκοψαν*, i. impeerunt, diuersum est ab eo quod mox præcessit, *προσέπεσαν*.

γ 2 Sicut potestatem

scriptum euangelium quod ipsum mihi non fit uerisimile, cum nemo testetur se uidisse ullū illius hebraici uoluminis uestigiū. Siquidem illud quod Nazarenorū uocant, nec hebraice scriptum testatur Hieronymus, sed chaldaice, formulis dumtaxat hebraicis, inter apocrypha censet. Deinde stilus Matthæi, cū stilo Marci plane cōsentit, haud admodū dissentiens a dictione Ioannis. Proinde mihi uideē probabilius hoc euangelium eadem scriptū fuisse lingua, qua ceteri scripserūt Euāgelistæ. Idē sentio de epistola ad hebræos, quæ nō ob aliud uisa est quibusdā primū hebraico sermōe cōscripta, nisi q̄ ad hebræos sit inscripta, quasi uero necesse sit, si ipse nūc librū adidero aduersus iudæos, me iudaice fuisse locutū, aut si ad scotos, scotice. Verū dem⁹ ut dixi Matthæū hebraice scripsisse, nō græce, certe apud alios item euāgelistas πολλοῖσιν legimus hoc loco, nō πλοιαρίων. i. nauim, non nauiculam. Et tamen hinc ortum arbitror, quod passim iam nauiculam appellēt Petri, quoties ecclesiam significant. At magis cōueniebat ingentem esse nauem, quæ unū uersum hominum genus reciperet, magisq̄ responderet ad typum arcæ, quæ capacissima fuisse describitur. Ad consimilem modum concilium distinguunt a cōciliabulo, existimantes conciliabulum esse diminutiuum, aut compositū, quasi dicas concilium diaboli, cum apud Hieronymum in partem bonam pro concilio positum reperiatur, q̄q̄ hæc pluribus fortassis admonemus q̄ res ipsa postulat, nisi quod uideo quosdā in huiusmodi nugis uelut in re mira philosophari, uel somniare potius. Nec mirum si labuntur in his ignari sermonis græcanici. Quis enim suspicaret hunc toties frustra dicere nauiculā pro nauī? Et tamen si quis interptem percontetur cur toties nauiculam dixerit, nō habiturus sit quod respondeat, nisi forte, sic mihi tum libuit. Item paulo post pro nauī nauiculam uertit inepte ὑποκορίζω. Item a fluctibus est ὑπὸ κυμάτων. Deinde cur nō potius excitauerunt q̄ suscitauerunt, cum de dormiente loquatur, ut omittam quod hic de suo addidit aliquot uoces, ut & mox addidit Iesus, utiq̄ de suo.

Imperauit uentis) ἐπετίμησεν, id est increpauit. Atq̄ ita primitus fuisse scriptum opinor. Ceterum aliquis offensus dandi casu uentis, quem tamē hic more græcanico solet addere, mutauit, imperauit. Atq̄ illud qualis nō est πῶτος quo simpliciter interrogamus sed ποταπός, quod admirationis habeat ἐμφασιν. Mox autem perperam omisit græcam coniunctionem (quia uenti & mare) ὅτι καὶ οἱ άνεμοὶ καὶ ἡ θάλασσα, quia uenti & mare. Rursus. Et cum uenisset Iesus) καὶ ἐλθόντι αὐτῷ. i. cum uenisset, nec additur Iesus.

Gerasenorū) Græci legunt γεργενσκηῶν, id est Gergesenorū. Hieronymus in locis hebraicis prodidit, sua etiamnum ætate uiculum extitisse in monte situm, haud procul a lacu Tiberiadis, ubi porcos in mare præcipites isse memorabant. Quamq̄ apud Marcū hic ipse locus Gadarenorum uocatur, & eodem nomine apud Lucam, unde colligere licet eidem urbi, quæ regioni dedit nomen diuersa fuisse nomina. Et eandem dictam Gerasam, ac Gadaram, id quod indicat & diuus Hieronymus in locis hebraicis, addens Gerasenorum mentionem fieri in euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos præcipites isse in mare, ut consequatur aut Gergassam uiculum esse in regione Gadarenorum, aut eandem esse Gergessam & Gadaram.

Sæui nimis) χαλεποὶ λίαν, Hilarius legit piculosi pro sæui. Nā græcis χαλεπός uox est, πολλόνση, nūc sæuū, nūc molestū, ac difficilē, nūc atrocē, nōnūq̄ & piculosū significās.

Quid nobis & tibi) Imo quid hic interpreti cum græca figura? uertendū erat. Quid tibi rei nobiscum est? Ac mox (Erat autem non longe) Græci habent λόγε, ἦν δὲ μακρὰν. Nec est (si eijcis nos hinc) sed ἐκβάλλεις ἡμᾶς, id est si eijcis nos, consentientibus & latinis exemplaribus peruetustis. Rursus, ἐπί τρεῖσιν ἡμῖν ἀπελευθέρεις τὴν ἀγέλην, id est perimite nobis, ut abeamus in gregem porcorum, ille uertit, mitte nos in porcos.

Magno impetu abiit) Vnicum uerbum græcum, tribus est circumlocutus ὄρμησεν, id est ferebatur, siue ruebat. Nam omnino ὄρμη impetum significat. Ac rursus (hæc omnia) hæc pronomina addidit de suo, quod nec in græcis extat codicibus, nec in uetustioribus

Cont. rōes opinōes, qua
puta^t Matthæū h̄ euā-
gelium hebraice scripsisse.

ribus latinis. Ac mox καὶ τὰ ἄλλα δαίμονιζομένων, quod cōmode uerti poterat, & quæ accedissent dæmoniacis. Et aliquanto post, a finibus eorum, dixit pro a finibus suis.

EX CAPITE NONO.

ET ascendens Iesus) Iesus hoc loco non reperitur, nec in græcis nec in antiquis latinorū codicibus. Etiāsi in hac prima æditiōe, haud scio quo casu fuit additū, Facit enim iteratio mox positi nominis, ut de altero quopiā Iesu loqui uideatur. Nec est ascendēs, sed ἐμβὰς, id est ingressus, siue cōscensa nauī, pro quo hic rursus nauiculam, quasi nauis non sit latinum. Præterea διεπέρασεν, i. traiecit, rectius quæ transfretauit. Nam ut lacus mare dicatur, fretum haud uideo quomodo dici possit. Ac mox, lacentē, βεβλημένον de quo superius admonuimus.

Videns autem Iesus) καὶ ἰδὼν, id est cum uidisset autem. Et mox suo more, dimittuntur pro remittuntur. Ac paulo post. Et cum uidisset Iesus) καὶ ἰδὼν Chrysostomus legit, καὶ ἰδὼν ἰησοῦς, i. cū sciret Iesus. Præterea (ut quod cogitatis) omisit uos, ἵνα τί ὑμεῖς, i. ut quid uos. Et (quid est facilius) τί γὰρ ἔστιν, i. utrū em̄ est. Cōsentientibus & latinis uetustis, quod ad coniunctionē pertinet. Sed quod hic diminuit, uox repensat. Siquidem (dimittuntur tibi peccata tua, tua addidit de suo, quod nec apud græcos est, nec in uetustis latinis.

Turbæ timuerunt) Græcis est ἐθαύμασαν, id est admiratæ sunt. Etiā si Hilarius legit timuerunt. Addit enim, opus istud admiratio consequi non metus debuit. Vnde apparet in quibusdā scriptū fuisse πῶς θαύμασαν, ἐθαύμασαν, Quæ uocū magna inter se affinitas est.

In Telonio) ἐπὶ τῷ τελώνειον, i. ad Teloneum, locus est in quo sedet Telones, i. publica nus exigens tributum, quod græcis τέλη dicitur. Vt ne recenseam illa minutula, quod Matthæum nomine προμαπδατον λεγόμενον. Quod in (Ecce multi) cōiunctionē & omiserit, Quod ἀκούσας uerterit uidens. Quod non uitarit amphibologiam (Nō est opus medico ualentibus) cum licuerit dicere. Non egent qui recte ualent medico.

Misericordiam uolo) Locus est apud Oseā Cap. sexto. Hebraica sic habet רַחֲמֵי רַחֲמֵי Hieronymus uertit ad hunc modum. Quia misericordiam uolui, & non sacrificium. Ac paulo post (sed peccatores) græci addunt ad pœnitentiam εἰς μετάνοιαν, etiamsi non addit Hieronymus, apud Chrysostomum, tamen reperio. Nā leuiculum est, quod mox προσέρχονται, id est accedunt, uertit accesserunt.

Filij sponsæ) ἱοὶ τοῦ θυμῶνος, i. filij thalami nuptialis, id quod plus est quæ sponsi, hoc est, filij sponsi domestici ac proximi. Ac aliquanto post. Immittit cōmissuram, ἐπιβάλλει ἐπιβλημα, id est ut ad uerbū reddam, immittit immissuram, siue ut alibi uertit, assumentum. Horatius pannum uocat. Assuitur inquiring pannus. Vulgus petiam uocat. Ac mox. Et peior scissura fit) σχίσμα quod rupturam uertere poterat. Nōnunquæ uocem græcā relinquit, ut apud Ioannem & erat schisma inter eos, cū potuerit dicere dissensio.

Panni rudis) ῥάκουσ' ἀγνάφου, quod modo dixit ἐπιβλημα hic uocat ῥάκος, quæ est particula panni ἀγνάφου quod nondum est a fullonibus apparatus, ueluti cū pannus a texto re uenit. Quæ γναφεῖς, id est fullones, ueteres etiam uestes aut sordidatas renouat ac repurgant, & rude dicitur, quod recens est.

Plenitudinem eius) τὸ πλήρωμα, i. supplementum. Sic enim appellat pānū additū ueti, ad sarcindā rupturā. Offensus em̄ dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Itē (uinū nouū in utres uouos) Nouū & uouos nō rident eidē uoci apud græcos. Nouū em̄ dicitur νέον quod proprie rident semio, & cōpetit ijs quæ sentiunt ætate καινούσ' opponitur uetustati. Porro (quæ sanguinis fluxū patiebat) græcis unica dictio est αἱμορροούσα ab αἷμα sanguis, & ῥοοσ fluxus, sanguinis profluuiū laborās. Omitto minutiora illa, quod ἐν ἑαυτῇ intra se uerterit, pro intra sese, quod λέγει dicit, dicebat, quod ὀπίσσω, i. a tergo transtulit, retro.

Et dixit puella surge) Hæc quinque uerba, nec habentur in græcis exēplaribus, nec in uetustis latinis, nec adduntur ab Hieronymo. Ac paulo post. Et dixit eis Iesus καὶ λέγει, i. dicit,

dicit. Consentienibus & uetustis codicibus. Item (nunq̄ apparuit) Recte omisit ὅτι, quod tamen libenter solet addere.

Qui possunt hoc facere uobis) uobis nō addit apud graecos, & ὅτι pperā uertit, quia p quod possim, siue creditis me posse. Ac mox, utiq̄, graecis est ναι, quod alias uertit etiā Est enim aduerbiū affirmantis. Ac paulo post. Et cōminatus est eis. Non est ἐπετίμησαμ, quod aliquando uertit increpare, aliquando cōminari, sed ἐνεβριμήσατο, quod prope significat acriter, ac uelut iracunde cōminari, cū austeritate ut euidentius sit, quod sequit̄ illos oīa diuulgasse, sic enim rectius opinor transulisset διεφήμισαμ, q̄ diffamauerūt certe circūloq̄ poterāt. Sparserūt famā eius, ut dissimulē qd' hic κώμασ uertit castella, cū alibi frequēter trāsserat uicos, cū uici moenibus careāt, castella minuta sint opida, sed moenib⁹ cincta. Et quod νόσον languorē pro morbo. Nā quod μαλακίαμ infirmitatē tolerabile est.

Vici
Castella.

Miserus est eis) Plusculū emphaseos habet graeca uox ἐσπλαχνίθη. i. affectu tact⁹ est. Siquidem hebraei uehementē ac piū affectū uiscera uocant, & rectius erat erga eos, q̄ eis. Ac mox (quoniā erant uexati) Ad eum modū legit & interpretatur diuus Hieronymus, & item Hilarius, Chrysostomus quoq̄ legit ἐσκυλμένοι, quod sonat diuulsos & diuexatos, quandoquidē grāmatici uexare dictū uolūt a ueho, Nōnulli codices habebāt ἐκκελυμένοι. i. defecti siue destituti. Alterū uenit a λνώ, alterum a σκύνλω. Iam quod protinus sequitur ἐρημμένοι, quod hic uertit iacentes, rectius uertisset disiectos siue sparfos, a uerbo ῥίπτω, quo p̄ticipio usus est & Lucianus agens de stellis toto caelo passim, temere, nullosq̄ ordine sparfis. Quāq̄ pōt ἐσκυλμένοι p̄tinere ad ouīū uellera sentibus dilacerata, & hoc posterius ἐρημμένοι ad oues huc & illuc dispersas, id quod accidere solet, cū abest pastor. Nec em̄ aliud est animal destitutum magisq̄ p̄dens de p̄sidio pastoris, q̄ oues, id quod etiam pronerbio testatum est, προβάτειον ἄθῳ, id est ouile mores.

Vt mittat operarios) ὅπως ἐκβάλῃ. i. ita enīciat, ut scriptum reperi in peruetustis codicibus, atq̄ ita uertit paulo superi⁹ interpres. Nos maluimus extrudat, ut intelligamus uel celeriter mittendos, ac uel inuitos & contanes extrudendos in opus dei, id quod alicubi notauit Hieronymus hūc citās locū.

EX CAPITE DECIMO.

ET conuocatis duodecim) Ἐπροσκαλεσάμεν, ita ferme uertit, nec omnino perperam, nec apte tamē, cū graeca uox sonet ad se uocatis. Proinde nos uertimus accersitis duodecim, & graecus articulus additus, τὸνδῆ indicat nō posse accipi, de quibuslibet duodecim sed de certis nēpe illis quos delegerat Iesus:

Potestatem spirituum immundorū) Plariq̄ graeci codices habent ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, i. potestatem aduersus spiritus immundos. Quāq̄ apud Chrysostomum, si modo liber mendo uacat, nō reperio additā praepositionem. Alioqui potestas, spiritūū intelligi poterat potestas, quam habēt illi, nisi quod graecis potestas est ἐξουσία. i. ius in aliquem & autoritas. Proinde Hilarius offensus amphibologia legit, potestatem efficiendorum spirituum immundorū, q̄q̄ & hoc mox addidit euāgelista. Subinde rursum omnem languorem νόσον de quo iam dictum est.

Primus Simon) Indicat diuus Hieronymus non eodem ordine recenserī apostolos ab alijs euāgelistis quo a Matthæo, ne quis ob hoc omniū primū faciat Petrū, quod hic primo loco ponitur. Nam ceteri primū locum tribuunt Matthæo, proximum Thomæ. Et Hieronymus existimat eius esse, ordinem ac merita singulorum apostolorū distribuere, qui illos delegit, innuens autoritatem apostolis omnibus parem fuisse, quod ad apostolici muneris functionem attinet. Ceterum ordo qui extat in nostris uoluminibus, nō nihil dissidet a graecis, at graeci consentiunt cū Hieronymo, qui p̄ iuga dixerit apostolorū numerū, sic ut primo loco iūgat Petrū & Andrea. Proximo Iacobū Zebedæi & Ioannem fratres. Tertio Philippum ac Bartholomæum. Quarto Thomam & Matthæum. Quinto Iacobum Alphaī, & Lebbeū cognomento Thaddæū. Sexto Simonē Cananæū, & Iudā Iscariotē, Simonē Petri cognomine distinguit a Simone Cananeo,

4 paria

& Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Alphæi filio. In quo obiter illud admonendum τοῦ ζεβεδάϊου, articulum græcum uertendum fuisse in id nomen, quod in articulo subauditur. Caterum cum unus fuerit Matthæus, ut opus non esset nota, qua discernere, & si fuisset opus, habebat & alterum nomen, nempe Leui, tamē addidit, ὁ τελώνης, siue ut se deijceret, siue ut ostenderet omnibus aditum patere ad Christum. Etiam si græcus articulus patitur, ut uertatur, qui fuerat publicanus, aut ille quondā publicanus. Caterum Iudæ proditori, cognomen addidit, siue ut discerneret ab Iuda Iacobi filio, qui idē Thaddæus ac Lebbaeus dictus est, ut sit trinominis, siue ut ex cognomine significaret eū ei facinorū natum, quod Isachar יִשָּׁכָר Hebræis sonat mercedem, atq; a tribu unde fuit oriundus nomen sortitus uidetur. Quamq; non desunt, qui a uiculo cognomen deducum malint. Nec est Schariotes, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed Isariotes. Nam idem facimus latini cognomento Iudæ, quod græci faciunt hispaniæ, *αυανία* pronunciantes, cum teste Plinio terra sit insigni fertilitate. Opinor idem a prænestinis natū, quibus, ut ait Plautus, Conia est Ciconia. Ad hæc (Lebbaeus cognominatus) In latinis exemplaribus non legitur, sed tantum Thaddeus.

Misit Iesus) ἀπέστειλεν, i. emisit, siue potius emādauit. Si quidē id est proprie ἀποστέλλειν cum mandatis emittere a quo uerbo dicti sunt apostoli. Nec est in ciuitates Samaritanorum, sed in ciuitatem, εἰς πόλιν, quod efficacius est, ut intelligas in nullam ciuitatem illorum eundem. Rursus (ad oues qui perierunt), πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα, i. ad oues perditas, ut frequēter citat hunc locum Hieronymus, Ut ne dicā, quod ὅτι ἤγγικεν, primum omittenda fuerit coniunctio græca, deinde non appropinquabit esse futuri tēporis, sed præteriti, uertēdū, adest, siue inistat, siue in p̄pino est. Qua de re iā admo nuim⁹.

Nolite possidere) μὴ κτήσασθε, quod magis significat parare q̄ possidere, ut hæc tria simul referantur ad id quod sequitur, in zonas. Siquidem ex hisce tribus rebus solet cudi moneta, quæ primum area fuit ac ferrea, nam utrunq; significat χαλκός, deinde argentea, postremo aurea, ut contra acciderit pecuniæ, ac moribus hominum, qui ex aureis degenerarunt in plures ferreos. Porro quod dixit εἰς τὰς ζώνας, i. in cingulos, iuxta ueterum morem locutus est. Iuxta quem milites, si quid erat aris, id in zonis gestabāt. Vnde prouerbium illud apud flaccum, *zōnam perdidit*, de eo cui nihil erat pecuniæ quemadmodum in chiliadibus nostris copiosius explicatum est.

Neq; duas tunicas. δύο χιτῶνας, Latinius erat, neq; binas tunicas. Nam græci nesciunt hanc elegantiam, quæ tamen non erat negligenda latino interpreti.

Interrogate) ἐξετάσατε, i. exquirite. Et ἄξιός dignus posuit absolute pro idoneus, quod nonnulli latini perperam imitantur.

Dicentes pax huic domui. Horum uerborum nihil est in græcis exemplaribus. nec adduntur ab Hieronymo. Imo cum ait occulte salutationem hebraici ac Syri sermonis expressit, indicat salutationem non fuisse explicatam, sed ex hoc colligi, quod sequitur, ueniet pax uestra super eam. In uetustissimo quodam exemplari latino, ascriptū reperī, sed in margine. Primum dicite, pax huic domui. Vnde cōiunctio, quod fere fit, hoc ex alijs euangelistis huc additum fuisse. Porro nē quis existimet nouum hoc salutationis genus primum a Christo fuisse repertum, qui sic usus est omnibus rebus uulgatissimis, ut eas longe alio traheret, quemadmodum græci solenni more dicunt χαῖρε latini salue, sic Hebræi Syriq; שְׁלוֹמִי Scholom lecho, i. pax tibi. Eam salutationē nunc sibi ceu peculiarem uendicant episcopi, parum decoram ijs qui non solum ipsi belligerant, uerū etiam alios ad bella concitant. Caterū in (domus illa) illa addidit interpret de suo cū non sit nec in græcis codicibus, nec in antiquis latinis.

Donec exeatis) ἕως ἐξέλθητε, id pertinet ad id quod proxime præcessit εἰσέλθητε & utriq; refertur ad ciuitatē. Nā p̄ceptū eo spectat, ne crebro mutēt hospitium, neue ambiāt apud quē diuersent. Neq; rursus temere in quāuis irruāt domū, quæ paulo post sit mutāda.)

Veniet pax uestra

Veniet pax uestra) ἐλθέτω, id est ueniat nec est reuertetur, sed reuertatur, ἐπιστραφήτω Suffragantibus & uetustissimis latinorum codicibus. Ac paulo post (de domo uel ciuitate) graeci addunt ἐκεῖνος, id est illa.

Et simplices) Non est ἀπλοῖ, sed ἀκέραιοι, quod alias uertit synceri. Mire uero pinxit Christus hac similitudine simplicem prudentiam ac prudentem simplicitatem. Innocentium animal columba, & cui totum salutis praesidium in alarum pernitate situm est, est enim hac auis perniciosissimi uolatus, Et arte magis quae uiribus sua incolumitatem tuetur serpens. Nam haecenus consistit collatio.

In consilijs) εἰς συνέδρια, id est in concilia, hoc est confessus senatorum ac iudicum, ac rursus synagogas, rectius uertisset conciliabula, siue conciones, nec enim tantum loquitur de templis iudeorum (Ad praesides autem) graece est ἡγεμόνας, quod omnino praeside, seu praefectum prouinciae significat aliquoties. Caterum illud nolite cogitare, graece est μὴ μεριμνήσετε, id est ne sitis anxij, siue solliciti, Et rursum (odio omnibus) μισοῦμενοι ὑπὸ πάντων, id est odio habiti ab omnibus, uariavit, sed recte.

Non consummabitis ciuitates) οὐ τελέσσετε, quid est non consummabitis? Nunc illi aedificabunt ciuitates? Cur autem hic ueritus est a uerbis aliquantum recedere, cum idem factum penumero faciat sine causa? Nam sensus est a uerbis aliquantum recedere, cum idem factum illi possint paragrare omnes ciuitates Israeliticas. Ac rursum donec uos durius positum, quae in initio huius euangelij. Ad haec uerba ὑπὲρ τοῦ διδάκαλου, ὑπὲρ τοῦ κυρίου super magistrum, super dominum, Cur non potius supra preceptorem supra dominum siue superior aut potior domino.

Beelzebub) Mirum cur Graeci perpetuo mutant b in l in hac dictione, beelzebub scribentes pro beelzebub. Cum neutrum elementum apud illos finale sit μ & λ, alioqui haec uideri poterat causa, praesertim cum neque uocum neque figurarum ulla sit affinitas, ut aurium aut scribarum errore factum uideri possit. Diuus Hieronymus indicat, idem esse bel beel, & baal, & sonare hebraeis idolum, בלזבוב & zebub, זבוב muscam, quasi dicas idolum muscae, atque hoc nomine spurcissimum idolum fuisse. Accaronitis, qui sunt quidem in regione iudaeae sed impij. Ab hoc hebraei principem daemoniorum Beelzebub appellasse.

Quod non reuelatur) ἀποκαλυφθήσεται, id est reuelabitur, atque ita legit Hilarius. Etiam si nondum redditur graecarum uocum inter sese affinitas κέκαλυμμένον, & ἀποκαλυφθήσεται id est, reatum & reuegetur. Ac rursum γνωθήσεται, id est sciatur, non, sciatur.

Pradicate) κηρύξατε, quod proprium est praconum, & publicitus apud populum sua uoce promulgantium aliquid (Gehenna) uero uocabulum negat Hieronymus in antiquis inueniri libris, sed primum a saluatore positum. locus est in sorte tribus beniamin, sed ab impijs possessus, in quo filios exustos igni deuouebant & immolabant demonio Moloch, quemadmodum ethnici nonnulli Saturno. Is uocabatur Tophet, situs in ualle filij Ennon, quemadmodum legis. 4. Regum. Cap. 23. Caterum תהום hebraeis uallem significat. Et dominus apud Hieremiam Ca. 7. comminatur se commutatum nomen loco ut non amplius dicatur uallis Tophet aut Baal, neque uallis Ennon, sed πολυάνθριον, i. tumulus multorum cadauerum. Vnde locus apud Iudaeos execrabilis habebatur, quem admodum apud graecos κυνόσαργεα, de quo dictum est a nobis in Chiliadibus. Apud euangelistas usurpatur pro loco in quo cruciantur impij.

Duo passeret) δύο σρουθία, id est duo passeruli, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursum ἀσραρίουasse diminutiuum est, quasi dicas Teruntio. Quamquam Rhomanam uocem effinxit siue interpres siue euangelista. As enim siue assis, qui & libella dicitur nummulus erat, cuius uilitas etiam puerbijs testata est Catullus, Omnes unius aestime mus assis. Illud mirum Hilarium, subinde repetisse unum pro unus, quod σρουθίον apud graecos neutri generis sit, nisi forte malumus hoc imputare librarijs.

Vestri autem) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quam deriuatiuum, quasi dicat, de uobis. Nam graeci carerent hac distinctione. Significat autem uilissimam hois partem

Interpres

Gehenna

interpres aut certe scriba omisit græcam præpositionē, καὶ, &. Et capilli, seu magis pili, pauloq; post meliores estis, διαφέρετε .i. præstatis, quod alibi uertit, plures estis. Nec est (confitebitur me) sed in me ἐμ ἐμοί Hoc est in nomine meo. Item confitebor in eo ἐμ αὐτῷ.

Qui inuenit) ὁ εὐρῶν .i. q inuenit. Est enim præteriti tēporis, ut & illud, ὁ ἀπολέσας qui perdiderit, sic paulo post. (mercedem propheta accipiet) Neq; propheta, neq; iusti apud Græcos additur articulus τοῦ, unde non potest accipi de certo propheta seu iusto, sed de quocunq;, non de eo qui recipitur, ut sensus sit, ipsum quoq; qui prophetam receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum.

Ex minimis his.) τῶν μικρῶν τούτων .i. e pusillis his, siue e paruis, ne frustra sibi placeant quidam qui se minimos uocant, cum alij minorum occuparint cognomē. At mox Calicem aquæ frigidæ) Græce est ποτήριον ψυχροῦ .i. poculum frigidæ, ut subaudiendū sit ὕδατος. Sic enim loquuntur & latini, frigida lauat. Et frigidam poposcit. Porro μόνον .i. tantum quod proxime sequitur referrī potest, uel ad superiora, ut sit sensus, sufficere si quis uel frigidam dumtaxat aquam exhibeat, uel ad sequentia, ut intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanq; discipulo Christi.

EX CAPITE VNDECIMO.

QUVM consummasset præcipiens) Græcanicam figuram male reddidit interpretes. Est enim iuxta sermonis proprietatem participium positum uice uerbi infiniti, ἐτέλεσε διατάσων pro διατάσων. Quemadmodum, μέμνημαι ἐλθῶν .i. memini ueniens, pro memini uenisse. Proinde nos uertimus, cum finem fecisset Iesus mandandi.

In uinculis.) ἐμ δεσμοτήριον .i. in carcere. Nomen est a uinculis dictum. Nam est aliud φυλακὴ a custodia dictum. Et mox τὰ ἔργα, cur non potius facta q; opera? Nam opus quod extat, ueluti domus. Quamquam in his minutulis sæpe conuiuemus.

Tu es qui uenturus es.) σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος .i. tu es ille ueniens siue uenturus. Est enim Græca uox ad utrumlibet tempus anceps. Ut ne dicam, quod in πέμψας, mittens uertit, pro missis duobus. Illud maioris est momenti, quod ἀκούετε καὶ βλέπετε .i. auditis & uidetis uertit, quæ audistis & uidistis. Est enim plenior sensus, ut de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur. Et Cæci uident) ἀναβλέπουσι græcis expressius est. quali dicas reudent, seu recipiunt uisum.

Pauperes euangelizantur) εὐαγγελίζονται. Plane græce locutus est interpres, qui cū dicant bene facio te, & benedico te, proinde & passiuus horū ἀναλόγως utuntur, bene patitur abs te. Nā utroq; modo loquuntur. εὐαγγελίζω σοὶ & εὐαγγελίζω σε, ut indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos uertimus, pauperes letum accipiunt nuncium. Alludit enim ad uerba propheta. Euangelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod σαλευόμενον uertit (agitata) pro eo quod est, quæ agitatur siue mouetur, sed huc & huc undarū more, & quod οἱ τὰ μαλακὰ φορῶντες uertit, qui mollibus uestiuntur, pro mollia gestantes, ut subaudias, uestimēta.

Etiā dico uobis) ναὶ .i. certe, aduerbium confirmantis, quod paulo superius uertit utiq;. Cæteris enim abnegatis, postremo hoc confirmat. (Et plusq; prophetam) Bene uertit, si περισσότερον legas genere neutro, sin masculino, sonat præstantiorem propheta Nec hic liceret articulum apponi, τοῦ προφήτου, quod ad nullum certum prophetam possit accommodari.

Inter natos mulierū.) ἐμ γεννητοῖς γυναικῶν. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint e mulieribus nasci. Nec est quod hic arguat Hieronymus Christū nō teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, quasi non alibi Christus ipse matri loquens dicat. γύναι .i. mulier. Deinde, quorsum opus erat mox excipere seipsum, si non tenebatur hac formula?

Vim

Uim patitur) βιάζεται .i. ui inuaditur siue occupatur, uel ob turbam irruentium, ac ui conantium irrumperere, adeo iam urgebat tempus euangelij. Etiam si me non fugit Hieronymum, cumq; hoc plerofq; secus hūc locum interpretari. Verum liceat & approbatissimis autoribus alicubi dissentire, quandoquidem illi non solum fuerunt homines, uerum permiserunt sibi in tropologia nonnunq; abuti scripturae testimonijs. Primum illud liquet opinor, hoc loco regnum caeloz dici, nouā euangelij doctrinā, ad quā iam ultro cōfluebat turba, ceu pertesa Mosen. Nec enim in hoc uim patitur doctrina Christi, neq; ui rapitur, si nos uim admouemus affectibus nostris, sed magis uim facit. Ad haec quid hic senserit, ipse mox explicat. Omnes enim prophetae & lex usq; ad Ioannē, uidelicet causā reddens, cur ita cupiant irrūpere, cum Mosaicae legis tēpus iā p̄terisset.

Ipse est Helias.) Locus in est calce Micheae prophetae. Ecce ego mittā Helīā prophetae tam, anteq; ueniat dies dñi magnus, & horribilis. Simile aestimabo ὁμοίωσω .i. a similibo siue, quod latinus est, similem esse dicam. Nec est (clamantes) sed προσφωνούντες .i. acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est (coequalibus) sed, ἑταίροις .i. sodalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicem, ex quo conijcio illum legisse ἑτέροις pro ἑταίροις. Nec est simpliciter cecinimus, sed ἠυλίσσαμεν .i. cecinimus tibijs. Quis autē unq; dixit lamentauimus? ἠθρηνήσαμεν .i. lamentati sumus, siue luximus, aut, ut sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidem ueteres uarijs harmoniarum modis, quos appellant Phrygium Dorium, Lydium uarios mouebant affectus, tibijs ad alacritatē incitabant, & legimus ἀδμήτων μέλος pro lugubri cantione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus uos excitare, nec ullo pacto potuistis commoueri. Porro planxistis, graecis est ἐκόψαδε, quod inde dictū est, quod olim in lucu seipfos cederēt manib⁹ qui proprie planctus dicitur. Apparet autem uulgarem fuisse cantunculam, quam pueri inter se canerent. Quemadmodum & Pittacus consultorem suum ad pueros trocho lustrantes mittit, ut audiat τῆρ κατὰ σαντόρ ἔλα. Quemadmodum copiosius dictum est in Chiliadibus nostris. Hieronymus annotauit hic graece esse ἐν ἀγοραῖς .i. in mercatibus siue foris. Nam latinis forum est etiam in quo aguntur causae. Ceterum ἀγορά graecis proprie forum est rerum uenaliū. Vnde uerbum ἀγοράζομαι .i. emo.

Daemoniū habet.) In nonnullis scriptū erat. ὅτι πνεῦμά ἐστιν .i. spiritus est. Sed dissentientibus oibus. Erat autē & hoc unū e criminibus Socratis, quod geniū haberet peculiare quocā Socratis daemoniū. Homo uorax) Graecis est φάγος, quod magis sonat edacē siue comedonem. Deinde quod sequitur (Vini potator) apud graecos iucundius est ob dictionem cōpositam δινοπότης quasi dicas uinibus, cui pugnat ὑδροπότης aquaebibus. Atq; hinc uerba composita, δινοποτεῖν ὑδροποτεῖν Horatius. Quae scribuntur aqua potoribus. Acrursum plurimae uirtutes δυνάμεις est, de quo iam admonuimus. Nec est, corazam apud Graecos, sed χωράζειν .i. Chorazin. Sunt autem castella Galilaeae Bethsaída & Chorazin. Item ἀνεκτότερον remissius, quod ante uerterat tolerabilius.

Nunquid usq; in caelum) Interpres legisse uidetur ἢ pro ἢ. hoc est coniunctionem p articulo. Et diuus Hieronymus admonet hūc locum bifariam haberi in exemplaribus. In his quae nos uidim⁹ sic est scriptū. ἢ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἕως τοῦ ἄδου καταβιβασθήσῃ .i. quae ad caelum usq; exaltata es, usq; ad inferos deduceris.

Fortē mansissent) ἐμειραν ἄρ. Quorum opus erat hic forte, nisi quod interpres omnino abusus uidetur passim forte, uice coniunctionis expletivae. Paulo superius eandem praetermisit. In cilicio & cinere poenitentiam egissent. Et quā nunc dubitantis esse uult, alibi facit confirmantis, ut in epistola ad Hebraeos, si illud prius culpa uacasset, non utiq; secundi loci quereretur. Obsecro quid sibi uult haec tam auida uarietatis affectatio, uel cum ipsius incommodo sensus? Ac paulo post, Quia abscondisti, rectius erat, quod absconderis. Et confiteor dixit, iuxta sermonis hebraei proprietatē pro laudo seu gratias ago, unde & nos ita uertimus, quo sensus esset dilucidior. Ac mox (paruulis) est ὑκπίοις quod & stultum

quod & stultum significat & infantem. At hic magis quadrabat stultis, ut opponatur sapientibus. Nec est quod quentibus offendat stulti cognomen, cum palam dicat Paulus, Quæ stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes uocat, qui uere sapient, sed qui mundo uidentur sapere.

Ita pater) *ναὶ ὁ πατήρ* Quod alias uertit etiam, alias utiq; nunc uertit ita. Præterea pater nominandi casus est, non uocandi, quo tamen haud scio quam ob rem in diuinis literis abutuntur, ut deus meus ὁ θεός μου Porro (sic fuit) recte omisit conuictionem ὅτι. Etiam si quidam habent, quoniam sic fuit. Et (placitū fuit) ἐγένετο εὐδοκία. i. fuit bona uoluntas, siue beneplacitum. Et (ante te) ἐμπροσθέν σου. i. corā te siue in oculis tuis. Rursus illud (reficiam uos) ἐσθίω. i. refocillabo siue recreabo. Nec enim, ad cibum est referendum, sed ad remedium lassitudinis, cum ab hoc uerbo deductū sit nomen, quod mox uertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in psalmis uertit refectioem, super aquas refectioem: Caterum (Iugum meum suaue est) ἡρεσώδη magis sonat facile, cōmodum, aut humanū, siue blandū q̄ suaue, quod alias uertit bonū, siue bonitas, ut suo demonstrabimus loco.

EX CAPITE DVODECIMO.

Abijt Iesus ἐπορεύθη cur non potius ambulauit, siue iuit. Itidem uertit & in primo psalmo. Abijt in consilio impiorū, Nec est (sabbato) sed sabbatis σάββατι. Siquidem & totum illud tempus septem dierum sabbatum appellabatur, & singuli sabbata. Ac mox inuertit, ἐν σαββάτω. i. in sabbato, uertens sabbatis. Deinde (quod nō licet eis) eis addidit de suo uel interpres uel librarius. Nā absolutius est non licet. Ac mox paria fecit, esurijt David, omisso αὐτός. i. ipse, ipse & qui cū eo erāt. Et (sabbatū uiolant) βεβηλοῦσιν. i. prophanant.

Sacerdotes in templo) Perijt apud nos iucunda uocū inter se redditio, ἱερεῖς ἑν ἑσθ' ἱερῶν quasi dicas sacrifici in sacro, quæ seruata est, in sabbatis & sabbato. Item (Et sine crimine sunt) ἀναίτιοί ἐσσι. i. inculpati sunt, siue nihil eis imputatur, aut ut nos uertimus crimine uacant. Quantū aptius est, quod hic uertit interpres sine crimine, q̄ qd' alicubi citat Hieronymus, sine culpa sunt. Siquidem αἰτία crimen est potius, q̄ culpa, etiamsi non sim ne scius apud Græcos ἀναίτιον aliquoties accipi pro innocio siue insonte, quemadmodum mox uertit. Nequaquā condemnassetis innocentes. ἀναίτιους.

Quia templo maior est hic) ὦδε. Hic hoc loco aduerbium est demonstrandi, non pronome, quod admonuit & Hieronymus, ut intelligas eum locū esse sanctiorem templo qui templi dominū teneret. Quidā græci codices habebant pro μέγω μείζω. i. maius, quod plenius esset, ut sit sensus, est hoc loco, quod sit maius templo.

Et si ceciderit) ἐμπίσκει. i. inciderit, nec est habeat, sed habebit ἔξει. Et mox (Quanto magis melior) πόσῳ ὄν διαφέρει ἀνθρώπου. i. quanto igitur p̄stat homo, siue p̄stātor est. Quorum opus erat hic affectare sermonis absurditatem. Et aliquantō post (restituta est sanitati) ὑγιῆς. i. sana, q̄ q̄ interpres hoc sane bene uertit.

Faciebant consilium) ἔλαβον. i. cœperunt, & συμβούλιον concilium, hoc est consultatioem inter se. Et (recessit) ἀνεχώρησεν Laurētius mauult secessit, quod aptius sit subducēti se. Vnde & a secessu dicti Anachorita. Et (secuti sunt eum multi) Græci addunt ὄχλον id est turbæ multæ.

Tunc dicit homini) In euangelio quo quondam utebantur Nazareni & Ebionita, quod locis aliquot citatur ab Hieronymo, quodq; testatur a se ex hebræo sermone uersum in Græcum, neq; defuerunt qui putarint, ipsius Matthæi autenticum esse, scriptum fuit, hunc hominem fuisse cæmentarium, atq; huiusmodi uocibus Iesu opem implorasse. Cæmentarius eram, manibus uictum quæritans. Precor te Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.

Ne manifestum eum) Latinius erat, ne se manifestum facerent. Argutatur hic nescio quid Laurentius, nimirum ὑπὲρ τὰ ἑσκαμμένα πηδῶν, Christum ob id interminatū ne se proderent

proderent, quod profugisset a pharisæis, quasi metueret, ne ab illis deprehenderet. Aliud in hisce rebus mysterium. Nam non semel hoc a Christo factum legimus. Rursum legimus eum mandasse, ut narrarent omnibus quod accidisset.

Ecce puer meus.) Testimoniū est apud Esaiā capite. 42. Quanc̄; Matthæus aliq̄nto diuersi^o citat, q̄; uel apud Septuagita legat̄, uel apud Hebræos. Sigdē hebræa sic habet, **יְהוָה יִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל יִשְׂמָעַל בְּחַוְצוֹת קוֹלוֹ; קִנְיָהּ רִצּוֹן לֹא יִשְׁבֹּר וּפְשָׁתָהּ בַּחַהּ יִכַּבְּנָה לְאִמָּהּ. יוֹצֵא מִשְׁפָּט לְאִיבְחָהּ וְלֹא יִרְוֶץ עַר יִשִׁים בְּאַרְץ מִשְׁפָּט; וְלִתְרוּתוֹ אֵימִים יִחַלּוּ.** Ea reddidit ad hūc modū Hieronym^o. Ecce seruus me^o, suscipiā eū. Electus me^o, cōplacuit sibi in illo aīa mea. Dedi spiritum meū sup eū. Iudiciū gentibus proferet. Non clamabit, neq; accipiet personam, nec audietur foris uox eius, calamū quassatū nō conteret, & linum fumigans non extinguet. In ueritate educet iudiciū. Nō erit tristis, neq; turbulētus, donec ponet in terra iudiciū, & legē eius insulā expectabunt. Ea Septuaginta uertūt, hunc in modū. Ecce iacob puer meus, assumā eum. Israel electus meus, suscepit illum anima mea. Dedi spiritū meū super eum, iudicium gentibus educet. Non clamabit, neq; dimittet, neq; audietur foris uox eius. Calamū quassatum non conteret, & linū fumigans nō extinguet. Sed in ueritate reducet iudiciū. Splēdebit & nō conteretur, donec ponat super terram iudiciū, & in nomine eius gentes sperabunt. Cæterum quod una uaticinij pars in medio prætermissa sit, Non erit tristis neq; turbulentus, donec ponat in terra iudiciū, Siue iuxta Septuaginta, Splēdebit, & non conteretur, donec ponat super terram iudiciū, Id Hieronymus putat scriptoris errore factum, qui (quod sæpenumero fit) ea uerba, quæ intercesserant inter iudiciū & iudiciū, oblitus omiserit. Verum hac de re qui cupiet edoceri, copiosius legat enarrationē Hieronymi, in hūc prophetæ locum, ad hæc, libellum eiusdē ad Agalsiam. Illud admiror, quid Lyrano uenerit in mentem, ut scriberet hoc testimoniū a Matthæo adductum, iuxta interpretationē Septuaginta, cū longe magis consentiat cum hebraica ueritate, etiamsi ab hac quoq; nō nihil discrepās, sed uerbis potius q̄; sensu. Annotandum obiter & illud, cum Hieronymus edisserens præsentē prophetæ locum, releget nos ad suos in Matthæū cōmentarios, in quibus plenius super hac re disseruerit, atq; in ipsis cōmentarijs, uix summis, ut aiunt, digitis rem attingat, in coniecturam uocor id quod sæpenumero sum suspicatus, eos commentarios, a fastidioso quopiam lectore decurtatos, prætermisiss in medio quæ non intellexerit. Quod idem factū arbitror in cōmentarijs, quos idem scripsit in psalmos, quanc̄; in hos quisquis is fuit, gemina debachatus est iniuria. Primum quod quæ libuit, prætermiserit. Deinde, q̄; cōpluribus locis, suas nugas, ceu purpuræ pannū assuerit. Nam quod in Marcū habemus cōmentū, præter titulū nihil habet Hieronymi. Cæterū cōmentarij in Lucam, quos ipse locis aliquot citat, prorsus interciderunt. Porro quod nos pro puero uertimus filium, Septuaginta δούλου. i. seruū, ut græcis ac latinis παῖς & puer ambigua uox est, itidem & hebræis עֶבֶד Quod si usq; conueniebat παῖδα, uertere filiū, certe hic quadrabat, cum de Christo loquatur.

Cæcus & mutus.) τυφλὸς ἢ κωφός, i. Cæcus & mutus. Quanc̄; κωφός græcis surdum significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sint, ijdem & muti sint oportet, ac mox. Ita ut loqueretur & uideret) Hic repetunt græci codices cæcus & mutus.

Nunquid hic est.) Hic nōnulli græci codices addunt, ὁ υἱὸς, i. Num hic est ille Christus, filius dauid. Quanc̄; hic quoq; ὁ υἱὸς articulus appositus facit, ut non possit de quouis filio Dauid intelligi, sed de certo quodam, nempe qui prophetarum oraculis promissus expectabatur. Et (in se diuisum) καθεαυτῆς, & fidelius & apertius reddidisset, diuisū aduersus semetipsum, ut mox uertit, contra se.

Spiritus autem blasphemix.) Id certe palam librariorum uitio corruptum est, quod tamē in oibus ferme codicib⁹ inoleuit. Nā apud Græcos εἰ δὲ τὸ πνεύματος βλασφημία. i. z Sed spiriti

Quæ præterea actū sit in cōmentarijs hieronymi: Matthæi: et i: pp: 18

Impiis daretur anfa blasphemia, quasi deus esset nobis autor malorum. Verum cū huiusmodi, complura sint loca in diuinis litteris, uelut illa. Indurauit deus cor Pharaonis, Et fiat mensa eorum in laqueum &c. nō oportuit offendi hoc uno, sed agnoscere potius idioma sermonis diuini, qui hac figura comminatur ac terret impios ceu iubens eos id facere, quod suapte malicia facturi sunt, sicut dictū est Iudæ, quod facis, fac citius. Illud admirandum, cum Hieronymus non uno in loco dicat apostolos iuxta ueritatē Hebraicam citare solitos testimonia ueteris instrumenti, & non iuxta septuaginta, Matthæū hoc loco nō idem facere, præsertim cū Hebræo sermone scripsisse credatur euangeliū Nam Lucam excusat, & epistolam ad Hebræos testatur ob id non fuisse receptam a quibusdam, quod quædam adducat testimonia ueteris instrumenti, quæ in Hebræorū uoluminibus non habeantur. Quin hunc ipsum edisserens locum, super hac re nullā facit mentionē, ceu dissimulās opinor, quod explicari nō poterat. Nisi forte mutarūt hūc locū, quos offendit, hoc ipsū quod offedit septuaginta, maxime cū sic adducat in actis apostolorum. Et sepenumero comperimus locum ex altero loco mutatum, dū lector uel melius esse putat, quod alibi legisse meminit, uel deprauatum suspicatur, quod diuersum est. Cæterum quod Valla legendum putat, audietis & non intelligatis, uidebitis & non perspiciatis, ut sit imprecantis, non assentior hominī, quod compertum sit hæc uerba sepenumero pro futuris usurpari, certe apud euangelistas.

Qui iuxta uiam seminatus est) ὁ σπείρει, seminat semē & seminatur terra. Sicut aspergitur humor, & aspergitur humore uestis. Sic igitur hic dicit hominē seminari, ut terram satam dicimus, & agrū consitū. Quancūq; effugere poterat hanc sermonis duriciē, si dixisset. In quem iuxta uiam incidit semen.

Sed temporalis est) ἀλλὰ πρόσκαιρος. Expressius græce, quasi dicas, ad tempus & non ppetuus, nec sibi constans, sed ad exortam occasionem mutabilis. Ac mox (& fallacia diuitiarū) ἀπάτη τοῦ πλούτου græca uox indicat fallaces dici nō quod fallant, hoc est frustrentur hoīem, sed quod a uia deducāt, id em̄ est, pprie ἀπατᾶν, siquidē πάτος uia trita.

Hic est qui audit uerbum &) Non est simpliciter & fructū adfert, sed ὅς δὲ, i. quod deniq; ut intelligas cæteros omnes infrugiferos, hunc demū reddere fructū. Cæterum articulus græcus ὁ μὲν, ὁ δὲ potest uel ad uerbum referri uel ad hominē, quod uerbū apud græcos generis sit masculini. Cæterū ad uerbū esse referendū arguit, quod superius idē tribuit semini facto, quod hic uerbo, nam uerbum semen est.

Superseminauit) Ἐσπείρει, i. seminauit, apparet interpretem legisse ἐσπείρει. Ac paulo post (Cum autē creuisset herba) ὁ δὲ ἐβλάσθη ὁ χόρτος, id est cū autē germinasset siue pullulasset herba. Nam χόρτος aliquando uertit herbam, aliquando scēnū, nonnunq; gramen. Item (Visimus & colligimus) θείλεισθὲν ἀπελθόντες συλλέξωμεν, Vis abeamus & colligamus ea. Ac rursum μίποτε uertit, ne forte pro ne quando.

Sinite utraq; crescere. ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφοτέρα. Sinite pariter crescere ambo. Rursum (Ad comburendum) Græci codices addunt ἀντὰ, i. ea, consentientibus & uetustis exēplaribus latinis. Nā quod μικρότερον, i. minus uertit minimū, recte fecit. Atqui cur quod hic fecit in minus, non idem fecit in maius est omnibus, ut diceret maximū est omniū. Ac mox, & habitaret) κατασκηνώσῃ, i. nidulentur, quandoquidem & ante κατασκηνώσῃς uertit nidos. Rursum, quod acceptum, ἤμ λαβοῦσα, recte mutauit genus uerbi modo intelligamus ipsam mulierem cœpisse fermentum.

In farinae satis tribus) σάτα τρία, fata non est hic participium a ferendo, sed hebræa aut certe syra uox est, significans mensuræ genus, quæ capit sesquimodiū, iuxta morē prouincia palestinae, autore Hieronymo, cuiusmodi sunt & illa Cabus, & Batus, Genesis Capi. 18. quod hebraice legitur חֲמִשָּׁה עֶשְׂרֵים נֶסֶח nostra æditio habet fata, quod ipsū alias uertit mensuras. Atq; ita legit hoc quoq; loco diuus Hilarius. Abscondit in farinae mensuris tribus. Quancūq; hæc uox mensura cōmunis est hebræis cum latinis quem

Sata, mēsuræ gē.

z z admodum

gas ex discipulo factum doctorem. Nam ut nemo recte imperat, nisi qui prius ipse pa-
ruerit imperio, iuxta prouerbiū, ita nemo bene agit magistrum, nisi prius egerit bonū
discipulum. Nec est in regno, sed ad regnum, εἰς τὴν βασιλείαν, ut intelligas longe diuer-
sum doctrinæ & institutionis genus. Rursum quod sequitur uirtutes, est δυνάμεις, de
quo iam saepe diximus.

Fabri filius.) τέκτων. Valla putat græce τέκτωνεα fabrum esse lignarium, cum Suidas
palam indicet uocabulum lapidarijs ac lignarijs esse cōmune. Apparet enim dictionē
a τεύχεω ductū. Ac nos cū Puteolis essemus in antiq̄ssimis saxis tēpli uidim⁹ noia tecto-
num esse inscripta, nimirum græcam uocem latinis literis, quod ea pars Italiæ quondā
græcissauerit, id quod indicant antiqua monumenta. Porro apud alium Euangelistam
ipse Christus faber appellatur, ut consentaneum sit eum aliq̄ diu manibus laborasse.

Et fratres eius.) Iuxta morem Hebræorum, fratres uocant, nō quibus cōmunes essent
parentes, sed quibus stirps ac genus esset cōmune, qua de re doctissime simul & copio-
sissime disseruit Hieronymus in libro aduersus Heluidium. Ceterū illud obiter demir-
or, cur idem hūc enarrans locum scripserit. Miraris si errant in fratribus, cum errent in
patre. Nam in patre uere errabant, existimantes Iesum filium esse Ioseph, cui nupserit
Maria. At in fratribus, qui nā errabant, nisi forte isti cognati erant Ioseph, nō Mariæ, ut
illorum affinitas, nihil attinuerit ad Christum.

Et Ioseph.) Ἰωσήφ, i. Ioses, quod quidam inflectunt Iosetis. Id nomen quoties occur-
rit, deprauant in Ioseph. Atqui Hieronymus citans hunc locum aduersus Heluidium Io-
sas legit, nō Ioseph. Ceterum mater Iesu, Mariā est hoc loco, iuxta sermonem hebraicū.
Item (Sine honore) ἄτιμ. uilis, siue neglectus, aut contemptus. Cui diuersum est ἔντι-
μος charus, siue in precio habitus. Nam de uirtutibus sapius iam admonui.

EX CAPITE DECIMO QVARTO

Veris suis.) παισίμ. i. Ministris, seu famulis. Quanq̄ græca uox, & seruos & an-
cillas, & liberos, & omnes deniq̄ domesticos complectitur, prater patrēfamī-
lias & matremfamilias. Ac subinde, (Virtutes operantur.) δυνάμεις ἐνεργουσίμ.

Non est ἐργάζονται, quod significat operari, uerum hac uoce uis quadā efficax si-
gnificatur, ut & alias indicauimus. Neq̄ enim est idem uerbum, quod alibi, Pater meus
usq̄ modo operat̄, & ego opor. Quē locū hic citat Laurentius, at parū in loco. Et κρατή-
σαι, magis est cœpit q̄ tenuit, aut iniecta manu. Nec est in carcerē, sed i carcere, ἐν φυλακῇ.

Herodiadē.) Patronymici speciē habet, aut certe diminutiui nominis Hieronymus
tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eā Phi-
lippo Tetrachæ Galilææ ac Trachonitidis locarat. Post orta inter se & generū similitate
filia ab illo abductā Herodi fratri, sed inimico copulauit, quo magis illum ueretur. Ceterū
hic Herodes pater fuit illius, sub quo passus est Christus.

Die autem natalis.) γενεσίωμ δὲ ἀγομνίωμ. i. Cum agerentur aut natalicia. Ac mox (Sal-
tauit filia.) δρχίσασα, non subsiliit, ut uulgo putat, sed quemadmodum gesticulant̄ in cho-
reis. Nā id proprie sonat latinis saltare, græcis δρχεῖσθαι. Et paulo post (Postulasset ab eo)
Ab eo, praterq̄ quod barbare additū est, nec in græcis habet̄ exemplaribus. Et rursum,
(Pramonita a matre.) προβιβασθεῖσα. i. prius instructa, quod uulgo dicunt informata.

In disco.) ἐν πίνακι, quod alibi uertit catinum, etiam si græce magis sonat tabulā, quan-
doquidē quadris tabellis cibus apponit̄. Apparet em̄ hoc ludibrii causa factū, quasi &
hic missus quidā esset genialis illius ac natalicij conuiuij. Pauloq̄ post, (Et misit.) ἢ πῆμ-
λας. Cōmodius suppleset missis carnificib⁹ aut ministris, id quod alibi facit. Porro quod
hic uertit, decollauit, græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad uerbū sonat decapitauit. Quam-
q̄ decollandi uerbo usus est Seneca in Ludo de morte Claudij, uerū haud scio an ludi-
brii causa. Illud annotandū, cum dixerit missos ab Herode, qui Ioanni caput præcider-
ent, tamē mox subiicit, ipsum amputasse. Facit enim qui iubet.

z 3

Et illa

Et illa attulit matri.) Illa, additū est explicandi gratia, alioqui nec in græcis nec in latinis uetustioribus codicibus habet. Ac rursum, (Misertus est.) ἐσπλαγγνίσθη, de quo iam admonuimus. Ac mox, (Et curauit languidos.) ἐθεράπευσεν τοὺς ἀρρώστους. i. Sanauit male ualentes, siue qui mala erant ualitudine. Mirū enim quod interpres hoc uocabulo languoris sit delectatus. Ut interim præteream illa minutiora, quod ἀπελθεῖν abire, uerterit ire. Quod ὁ δὲ εἶπερ, i. ille autē dixit. Vertit, qui dixit, quod & alias facit, quod ὄχλος. Turbā pro turbas, quod ἐπιχόρησας. i. sup̄ herbas, siue gramina transtulerit, sup̄ fœnū, cū ante uerterit herbam. Quod ἀναδλέψας, aspiciens, pro suspiciens, siue ut temporis etiā habeatur ratio sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε. i. Fregit ac dedit, tolerabilius est, quā quod aptius erat, Cū fregisset, dedit. Denique, quod (Discipuli dederunt turbis.) Dederūt uerbū de suo addiderit, quod nec additū est a græcis, nec in uetustis Latinorū codicibus inuenit.

Et tulerunt reliquias. Græca sic habent, Ἐξήραμ τὸ περισσῶν τῶν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις. Et sustulerunt quod superfuerat fragmentorū duodecim cophinos plenos. Cophinus autem ueteribus mensuræ genus fuit, autore Iulio Polluce, quanquā hic pro sportis possumus apparere, quod Lucas ἀπορίθμους appellet, hoc est sportulas.

Manducantiū autē &c.) οἱ ἐδόντες ἡσάμ ἄνδρες ὡσεὶ πεντακίχλιοι, χωρὶς γυναικῶν ἔπαιδων. Erant autem qui comederant uiri, ferme quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verū hic latinitatis duntaxat iniuria est. Cæterū quod iussit posuit, pro cōpulit, siue id factum est ab interprete siue a librario, cū sensus etiā iniuria coniunctū est. Nā græce plus est quod cōpulit ἠνάγκασεν, ut intelligamus eos inuitos a præceptore discessisse, quæ sic amabant, ut nec punctū temporis possent abesse, quemadmodū annotauit & diuus Hieronymus, qui cōpulit, legit nō iussit, ut illa dissimulē, quod præcederent eū, dixit pro præcederent se. Nam quod Valla mauult præirent quod præcederent, non uideo quid illū debuerit offendere. Et dimitteret turbas, eleganter uertit, si modo intelligamus eū nō fugisse simpliciter turbas, sed abse dimisisse, quomodo solemus amicos abeuntes dimittere. Quāquā ἀπολύω græca uox anceps est, ad multa, ad absoluerē, repudiare, dimittere quocūque.

Solus orare.) κατἰδίωμ, i. seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodū alibi uertit. Porro aduerbiū utrolibet referri potest ad uerbū sup̄ius ascendit, aut ad adorare, quāquā rectius ad posterius. Ac mox, (Nauicula autē.) τὸ δὲ πλοῖον ἡδὲ μέσον τῆς θαλάσσης. i. Nauis autē iam medio mari. Mirum em̄ quod hoc diminutiuo delectetur. Deinde, iactabat, græce est, ἢ βασιλεύοντι, quod ante uertit torqueri, nos uertimus afflictabat. Ac rursum, (Venit ad eos) ἀπ᾿ ἠλθε, abijt. Quāquā apparet eum sic abusum hoc uerbo ἀπελθεῖν, quæ admodū Græci ἔθικνεῖν, i. puenire. Nam illa leuicula sunt, quod ἐυθέως, δὲ. i. statim autē, uertit, statimque. Quod θαρσύνετε. i. bono animo sitis, siue fidite, uertit, habete fiduciā, ociosa periphraſi, quod super aquam ἐφ᾿ ὕδατα, pro super aquas.

Phantasma est.) Græcā dictionē reliquit, latine poterat spectrū dicere, qua uoce usus est Tullius ac Plinius. Græcis etiam φάσμα dicitur. Porro quod hic uertit, mergi græcis est. καταποντίζεσθαι. i. inuolui undis marinis. De modicæ fidei, ὀλιγόπιστοι iam diximus. Ad hæc (Quare dubitasti?) εἰς τί ἐδίσασας; i. Ad quid uacillasti? Id em̄ uox græca sonat, cū animus nunc huc illuc impellit. Donec nihil spectabat, nisi Christum, in tuto erat Petrus, at dum fluctuat animo, protinus periclitatur in fluctibus.

Et cū ascendisset.) Ἐμβάντων ἀντῶν. i. Et ingressis illis. Loquitur em̄ de Iesu & Petro simul ingressis. Ac mox ἀντις ἄν. Nauiculā pro nauī, cū sit πλοῖον. Nec ē in terrā Genezar, sed Genezareth. Quāquā apparet apud illos utrūque nomē eē eiusdem lacus. Nā sentit regionē ei lacui finitimā. Cæterū Hieronymus hoc loco scribit in hūc modū. Si scirem quod in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus quomodo Iesus pro typū apostolorū & nauis, ecclesiā de persecutionū naufragio liberatā, transducatur ad litus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere. Primū, quod suā dicit linguā, nisi forte Syrorū, inter quos habitabat id tēporis? Deinde cū ait, si scirem, uidet confiteri incōpertā ei nois interpretationē.

Cū cognos-

Spectrū id est
Phantasma

Cum cognouissent.) ἐπιγνόντες. i. Cū agnouissent. Est enim cōsentaneū multos illic fuisse, qui Iesum antea uiderant. Ac mox (miserunt) ἀπέπελασαν. Cur non est ausus addere nuncios. Nec est, in uniuersam regionē, sed εἰς πλὴν ὅλην περιχώρον, in totā undiq; finitimā regionē. Nam illud ut uel fimbriā, eleganter uertit, cū sit græce, καὶ μόνον ἄφονται. i. ut uel tangerent duntaxat, & quod est uestimenti, græcis est ἱματίου, quod aliquando pallium uertit, significat enim summā uestem, id quod ad ἔμφασιν facit.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

Tunc accesserunt.) τότε προσέρχονται. i. Tunc accedunt. Ac mox (ab Hierosolymis scribæ.) διὰ τὸ ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Articulus facit, ut uertendum fuerit, qui ab Hierosolymis uenerant scribæ, siue Hierosolymitani scribæ. Idem indicat Chrysostomus, hunc enarrans locū. Nā erant & aliarū urbium scribæ. Nec

est, Traditiones, sed παραδόσεις. i. traditionē. Cōsentiente uetustissimo codice latino. Nec enim querunt de oibus traditionibus, sed de una dūtaxat. Nempe de nō lauādo manū.

Nam deus dixit) Græce est, συνέτελετο λέγων. i. Mandauit dicens. Ut respondeat ad id quod præcessit. ἑνὲν ἡμῶν mandatum. Caterū honora, græce est, τίμα, quod significat honorem habere. Verum secundum cōsuetudinem sermonis hebraici, magis pertinet ad subdium, q̄ ad honorem. Præcepit enim deus id quod gentilium quoq; legibus cautum est ut liberi parentibus, uel ætate defectis, uel inopia laborantibus, uel alioquin afflictis, opitulentur. Et ut Græci loquuntur, ἀντιπελαργώσι. Id hodie quidam non intelligentes patres suos tantum nō adorant, eūq; honorem parentes a liberis exigunt, atq; ita totum pietatis officium abunde per solutum arbitrantur. Ad eundem modū usus est Paulus scribens Timotheo. Honora uiduas, quæ uere uiduæ sunt. Ac rursus, Presbyteri duplici honore digni sunt. Quin & apud Latinos, honor pro præmio gratiaq; usurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos τιμή, a τίω deductum est, quod quoties in bonam accipitur partem, significat dependo siue perfoluo.

Munus quodcūq; est.) δῶρον ὃ ἐὰν εἴη ἐμοῦ ἀφελκθῆς. i. Donū quodcūq; ex me profectū fuerit adiuueris. Caterū sensus uerborū est aliquanto obscurior, unde ab omnibus multiphariam exponit. Quidā enim hæc uerba tribuūt filio q̄ sic loquat̄ patri, Donariū quod ex me uenturū erat in corban (nam hebraicam uocē posuit marcus) hoc est, in gazophylaciū templi, id totum consumitur in tuos usus, tibiq; iuuando impēdiē, nimirū fraudato templo. Caterum ideo dixit pharisæus, uos autē dicitis, q̄ illi docerent liberos ad eū modum loqui patri, quo parentes, dum metu sacrilegij abstinebant ab his quæ uidebantur destinata tēplo, penuriaq; conficerentur, atq; ita quod deus iusserat impēdi confouendis parentibus, id in lucrum cedebat sacerdotum. Alij referunt hæc ad pharisæos, q̄ uerbis huiusmodi terrere creditorem, grauantem reddere quod debebat. Nā arte id agebant pharisæi, ut si quis debitor esset, unde uel ob inopiam, uel ob potentiam nihil posset extorq̄ri, creditor pecuniā eā cōsecraret corbonæ. Iāq; ius exigendi trāsierat ad istos qui debitorē territabant, ad hunc modum. Tu pecuniam deo dicatam, apud te detines & in pphanos consumis usus, quod templo consecratū est. Atq; ita fraudabat̄ creditor, sua pecunia. Verū hæc nō uideo qd ad parentes honorādos ptineāt. Magis ad rē facit ut filius dicat, qd tēplo dica uero, id patri impēsum est, nempe deo, atq; ita irrisum patre destituat. Nā illā interpretationē reiicit etiā Chrysostom⁹, si modo nō fallit interps. Si qdē haften⁹ suppeditabat græcū exēplar, Ut fili⁹ dicat patri, nullū honorem tibi debeo, sed si qd impēdero est donū, Nā nec hoc ad pharisæos ptinet. Caterū in δὲ ἄνθρωπος, oīno subaudiēdū est aliqd, ut exprimas articuli græci uim, & libere ē subaudire, qd sententiæ sit accōmodū, est, aut erit, aut aliud simile. Deinde ἀφελκθῆς magis legendū uidetur ἀφελκθῆς, ut sit iuuaris. Tunc iuueris oīno dono, quod daturus eram tēplo. Quādoq; Christus hoc uelut exemplū cōtumeliæ cōmemorat, qua liberi edocti a pharisæis, afficiant suos parentes. Deinde τιμήσιν, si per ἡ scribatur, sonābit honorabis, si per εἰ, honorabit. No /

fra uero translatio, neq; cum græcis satis quadrat, neq; sententiam ullam explicat. Proinde quoad licuit in tanta sententiarum uarietate, id quod optimum iudicauimus secuti, uertimus ad hunc modū. Quicquid doni a me profectū erat, id in tuū uertitur cōmodū, & nō honorabit patrem suū aut matrem suam, nempe filius sic edoctus a uobis.

Labijs me honorat) Apud grecos plusculū est uerbo *ἐγγίξα μοι ὁ λαὸς οὗτος* τῷ στόματι ἀντιῶν, ἢ τοῖς χείλεσί με τιμᾶ. i. appropinquat mihi populus hic ore suo & labijs me honorat. Verum adiecit nonnihil aliquis, qui uoluerit absolutū reddere prophetae testimonium, cum Hieronymus enarrans hunc prophetae locum indicet Euangelistam de corpssisse, quod sibi cōmodum iudicabat, & neq; retulisse, ut in hebræo scriptum est, neq; ut a septuaginta uersum. Est autem locus apud Esaiam capite. 29. Hebræi sic habent.

וַיִּבְרַח מִיָּדוֹ הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ וְיָבֹא בְּרִיבֵינוּ וְיִשְׁפֹּט בְּפִי וְיִבְרַח מִיָּדוֹ הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ. Et sic reddit Hieronymus, p eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor aut eius lōge est a me, & timuerūt me mandato hoim & doctrinis. Septuaginta uerterunt in hunc modum. Appropinquat mihi populus iste ore suo, & labijs suis honorat me, cor aut eius longe est a me, Frustra colunt me, docentes hoim pcepta atq; doctrinas. Ipsa igitur res indicat hoc testimoniū nō ita legi a græcis ut est adductum ab euangelista, sed ut est restitutū a studioso quopiā, qui cū deprehendisset locum apud prophetam, quod mutilatum esse putabat expleuit, idq; non ex hebraorum libris, quos ignorabat, sed ex additione septuaginta quā græci sequuntur. Porro quod hoc loco interps haud scio qs uertit sine causa, græce est *μάτηρ*. i. frustra, & sine fructu potius q̄ sine causa. Atq; ita legitur in translatione septuaginta. Deniq; longe est, græce est *ἀπέχεσθαι*, id est abest, non est.

Doctrinas & mandata hominū) apud græcos non additur coniunctio. Verum *διδακασκαλίαις ἐπιτάγματα ἀνθρώπων*, id est doctrinas, mandata hominum, ut appositiue legatur doctrinas, quæ sunt mandata hominū, nō dei. Atq; ita comperi in uetustissimis illis, quæ iam cōplusculis locis adduxi exēplaribus. Et cōsentiunt hebraica *הוראות ופסוקים* quod ad uerbū ita reddere liceat mādata hominū doctrina Nec tā est colunt q̄ reuerentur *σέβονται*, quod proprius etiam accedit ad hebraicam ueritatem. *בברית*

Conuocatis turbis) *προσκαλεσάμενοι τὸν ὄχλον*. i. aduocata siue uocata ad se turba aut accersita. Quod tamen ita ferme perpetuo transfert. Cæterum (coinquinat) græcis est *κοινοῖ*, id est cōmune facit. Nam ludæi quod sanctū purumq; non sit id cōmune uocant, quod latini prophanū, impurū, aut nefastum. Nam pura sancta minimeq; prophana uocantur. Vnde nos uertimus impurat, ac mox impurum reddet hominem.

Sed quod procedit) Perdedit interpres gratiam *προσονομασίας* atq; item *ἐναντιώσεως*, in his uocibus *ἐνσερχόμενον* & *ἐξερχόμενον*. i. quod ingreditur & quod egreditur. Ac paulo post, *οἶδας ὅτι*. i. nosti, & quia uertendū erat in quod, aut certe per infinitū uerbū reddendus sensus, ut ne dicam scādalizatos positū pro offensos. Ad hæc *ἀκούσαντες τὸν λόγον τοῦτο* uerbum, rectius uertisset sermonē. Cū græca uox sermonem significet magis q̄ uerbum aut certe dictum. Cæci sunt duces cæcorū. Græcus sermo festiuor est, *ὁδῆγοὶ εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν*. i. duces sunt cæci cæcorū. Nam *ὁδῆγοὶ* proprie dicūtur qui cōmonstrāt uia ab *ὁδὸς* uia & *ἄγω* duco. Ac mox *φράσσω*, edissere de quo superius admonuimus, etiā si mihi non improbatur. Nec est. Non intelligitis, sed *οὐπω*. i. nondū, ut respondeat ad *ἀκμῆ*. i. adhuc, quod tamen uehementius quiddā est q̄ *ἔτι*.

Male uexatur) *κακῶς δαιμονίζεται*, id est misere, q̄ q̄ & male latinis usurpatur pro misere. Ac rursum *ὁ δὲ*. i. at ille ait uertit qui uelut affectata dissonantia, tamen non magni refert. Item (Non rñdit ei uerbū) *λόγον*, cur potius uerbum q̄ sermonem. Nam sensus est non respondit illi quicquam. Præterea *ἠρώτησαν*. i. interrogabant, quo tamen uerbo nonnunquam abusus uidetur p rogo. Nā hæc uox latinis est anceps. Item (Dimitte illam) *ἀπόλυσον*. id est, absolue illam, siue ut impetrato quod petit abeat, siue ut aliquo pacto illi

pacto illi satisfiat. Et (adiuua) βοίθη rectius, succurre. Nā adiuuamus laborantē, & βοκθεῖν inde dictū, quod ad uocē piclitantis & quiritātis accurrif, id quod & βοκδρομεῖν uocāt.

Ad oues quæ perierunt.) τὰ ἀπολωλότα. i. perditas, ut sæpe citat Hieronymus. Cæteræ articulus indicat non oēs oues intelligi, sed eas quæ perissent. Item (Mittere canibus.) βαλῖν εἰς κνωρία. i. Abijcere catellis. Eadē est uox, quā mox uertit diminutiue. Nam & catelli edunt, καὶ γὰρ τὰ κνωρία. Ne q̄s in huius mutatione uocis somniet subesse mysterium. Præterea (Etiam dñe.) ναὶ κύριε. Cōfirmantis est aduerbiū, nō repellentis, uerum est q̄d̄ dicis, Turpe est panes filioꝝ abijci catellis. Ego licet sū canis, micas peto, nō panes.

Non est bonū.) Græce est, καλόν, quod magis honestū & pulchrū significat, q̄ bonū, καλόν. Nam indecorū est, cibū filiorū obijcere canibus. Hæc em̄ Iesu ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos deo charos & sanctos iudicabant, cæteros omnis canū habebant loco. Et liberorum est magis q̄ filiorum, τέκνων, ut ea uox filias quoq̄ completa tur, præsertim cum mulieri loquatur.

Habentes secū.) ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν. i. Adducentes secum. Nam id quoq̄ significat ἔχω Hieronymus interpretat̄ deducentes, siue portantes. Ac subinde. (Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλούς, τυφλούς, κωφούς, κωλοῦς. i. Claudos, cæcos, mutos, mutilos, siue mancos. Hieronymus admonet, quod hic uertit debiles, græcis eē κωλοῦς, quod ita refertur ad manū, quæ admodū χωλός ad pedē, ut sicut qui uno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus māca aut truncata sit, κωλός dicit̄. Nam debilitas generale malū est totius corporis. Vnde cū paulo post, sanatos referens, dixisset mutos loquentes, cæcos uidentes, claudos ambulātes, nō repetit κωλοῦς, quod nihil haberet, quod huic nomī responderet. Ex quibus Hieronymi uerbis constat id quod reperitur in græcis exemplaribus κωλοῦς ὑγιῶς. i. debiles sanos, additum a quopīā, qui id putauerit librarij uitio prætermisum, ut dissimulem, quod ἰδοῦσα μὲν uerterit, magnificabant pro glorificabant. Nam de illis προσκαλεσάμεθα, & ἀπαγγεῖν σομαι nō semel iam admonuimus.

Ne forte deficient.) μήποτε. i. ne, aut nequādo. Ac paulo post (Vnde ergo nobis) Ergo redundat. πόθεν ὑμῖν. i. unde nobis. (Panis tantos) ἄρατι ποσούτοι. i. tot panes, siue tā multī panes, aut certe tantū panū. Nā græca uox numere significat, nō magnitudinē, hoc est quantitatē discretam, non continuā, ut loquuntur Dialectici. Porro ut discumberēt, græcis est ἀναπισθῆναι, quod significat humi considere, non in lectis. Et (Gratias agens fregit.) εὐχαριστίας ἔκλασεν. i. Cū gratias egisset, siue gratijs actis fregit. Ac rursum. (Discipuli dederunt populo.) Dederunt addidit de suo. Nec est (Quatuor milia hominū.) sed τέτρακχιλίοι ἄνδρες. i. quater mille uiri. Nam quod χωρὶς uertit extra pro præter, laudo copiam, etiamsi nihil opus. Deinde παίδων uerterit paruulos, ita solet reddere νεπίους.

In fines Magedan.) εἰς τὰ ὄρια μαγδαλά. i. In cōfinia Magdala. Atq̄ ita legit diu⁹ Chrysostomus, addes Iesum abisse in fines Magdalorum. Sic enim uertit interpres, nam hic ut ante dixi, destituit nos græcum exemplar truncum. Ac meminit quidē Hieronymus Magdali in descriptione locorum. Cæterum hoc loco Magedam legit, nō Magdalam, his quidem uerbis Magedam, ad cuius fines Matthæus euangelista scripsit dominū peruenisse, sed & Marcus eiusdē recordatur. Nunc autē regio dicit Macera, contra Iesuram.

EX CAPITE DECIMO SEXTO.

Serenum erit.) ἐνδία. i. serenitas, ut subaudias erit, ut in pximo, hodie tēpestas, subauditur erit σήμερον χαμῶν. Ac magis exprimit certū prognostæ iudiciū hoc schema sermonis. Porro (rutilat) idē uerbū est, quod modo uerterat, rubicūdum est πυρρῶν. Et (nō potestis scire.) Scire non addit nec in græcis exemplaribus, nec in antiquis latinis. Quanq̄ in nōnullis repperi scriptum, οὐ δύνασθε, in quibusdam, οὐ σιωπετε. Item (Intuemini & cauete.) ὁρᾶτε καὶ προσέχετε. i. Videte & cauete, siue ut alibi uertit, attendite. Quis enim unq̄ dixit, intuemini pro cauete. Nam hæc uerborum idem significantiū cōduplicatio, nihil aliud q̄ epitalin cautionis habet.

Intra se

Inter se.) *ἐν ἑαυτοῖς*, inter se mutuo, siue intra sese. Nam *διελογίζοντες* quoque ambiguit est ad disputantem, & ad cogitantem. Ac mox, *ἐν ἑαυτοῖς*, i. inter uos, siue intra uos.

Ac paulo post. Quinq; panum, & quinq; milia. Cur nō utrūq; eodē uertit casu? Quā q̄ acculatiuus erat cōmodior ob turbam genitiuorū. Cæterum articulus additus facit, ut de certis panibus intelligamus. *πέντε ἄρτοι*, & *πέντε χίλια*, quinq; illos panes & quinq; illa milia. Poterat posterior genitiuus absolute uerti, cū essent quinq; milia hominū. Et aliquanto post. (Quare non intelligitis?) *ὡς οὐ νοεῖτε*, i. Quomodo nō intelligitis, ut sit obiurgantis, hoc est, qui fit, ut non intelligatis.

Cæsareæ Philippi.) *καὶ σαρείας τῆς φιλίππου*. Dilucidius erat cæsareæ eius quæ cognominat Philippi. Si qd̄ articulus addit̄ distinguit hāc Cæsareā, quæ Philippi cognomē habet, ab ea quæ citra cognomen Cæsareā dicitur. Ea est, quam Herodes pater Herodis tetracha Trachonitidis instaurauit, in honorem Augusti Cæsaris, quæ prius turris Stratonis uocabatur. Cæterum Cæsareā Philippi est ea est, quam extruxit Herodes filius in honorem Tyberij Cæsaris, quæ mutato nomine deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnicæ ad radices Libani, ubi Iordanis e duob; oriē fōtib; Ior & Dan, autore Hiero.

Quem dicunt homines?) *τίνα με λέγουσιν*, i. Quem me dicunt, atq; ita scriptum deprehēdi & in uetustissimis codicibus latinis. Et (filium hominis) *ἡμὸν υἱὸν ἀνθρώπου*. Neutrum expressit articulum, cum neuter sit ociosus. Nam certum filium, ac certum hominem significat. Nempe Adā, qui apud Hebræos *אָדָם*, i. homo dicitur. Proinde friuolum est istorum commentum, qui putant Christum ob id dici filium hominis, quod ex matre dūtaxat sit progenitus, cum hic homini præferatur articulus masculinus. *τοῦ*. Itidē in eo quod sequitur, (Tu es Christus.) *ὁ χριστός*, i. tu es ille Christus.

Simon Bariona.) Mirum cur id hebraice maluerit q̄ græce aut latine. Nam alibi uertit. Simon Ioannis diligit me plus his; Nisi forte alludit ad mysteriū reuelationis. Bar *בָּר* enim filium sonat, & *נָנָא* columbam. Addito elemento *יָנָא* sonat Ioannem. Porro Ioanna interpretantur domini gratiam.

Quia tu es.) *ὅτι, φ*, non quia, i. dico te esse Petrū. Petrus autem græcis saxū significat. *πέτρος*, quemadmodū & Cephā Syro sermone, non hebraico soliditatē sonat. Saxum enim illum appellat, quod solidus sit in confessione fidei, & non uulgarium opinionū leuitate huc & illuc uacillet, & super istam petram, hoc est solidam istam fidei professionem extruā ecclesiam meam, in quo fundamento si constitierit, nec inferi quicq; aduersus illam poterunt. Etiā si diuus Augustinus in homilia huius loci, hæc uerba super hāc petrā ipsi accommodat Christo, nō Petro. Tu es inqt̄ Petr; & sup̄ hāc petrā quā cōfessus es, sup̄ hāc petrā quā cognouisti, dicēs, Tu es Christus filius dei uiui, ædificabo ecclesiā meā, id est, Sup̄ meip̄m filiū dei uiui, ædificabo ecclesiā meā. Sup̄ me ædificabo te, non me sup̄ te. Nā uolentes hoies ædificari sup̄ hoies dicebant. Ego quidē sum Pauli, ego autē Apollō, ego uero Cephā, ipse est Petrus. Et alij q̄ nolebant ædificare sup̄ petrū, sed sup̄ petrā. Ego autē sum Christi. Proinde miror esse, qui locū hunc detorqueant ad Romanū pōtificē. Verū sunt, q̄ nihil satis est, nisi q̄ sit imodicū. Ita quidā ad inuidiā usq; Franciscū pdigiosis efferūt laudib; quæ exprimere magis oportebat, q̄ in imēsu attolle re. Nā deiparæ uirgini & Christo fortasse nō pōt ascribi nimiū, q̄ hic quoq; optarim oēs sic ad imitandū studiū inflāmatos, q̄ quosdā uidem; sedulos in exaggerandis laudibus. Cæterę nostra interpretatio uerbis dūtaxat dissidet ab Augustiniana, quā ideo induximus, q̄ illius uidereē coactior, ad quā tamē maluit defletere, q̄ in alterę incurere scopolū, uidelicet ut in homie poneret ecclesiæ fundamētū. Porro inferi posuit p̄ inferno Quamquam ne id quidem satis latinum, græcis est *ἄδου*, i. Tartari, siue Orci. Laciant; tamen in carmine sic usus est. Inferus insatiabiliter caua guttura pandens. Item (Erit ligatum & in cœlis) Et cōiunctio redūdat, nec apud Græcos additur, nec in uetustis exemplaribus. Ad eundē modū, Solutū in cœlis, p̄ solutū & in cœlis. Ac paulo post. Mandauit discipulis

discipulis suis, *ἡσὶ λᾶτο*, quod uerbum in psalmis uertit, distinxit. Rectius erat edixit. Ac rursum (qa ipse esset Iesus Christus) *ὅτι*, uertendū erat, p q. Et Iesus nō addit, nec in græcis exemplaribus, nec in emendatis nostratibus. Et obstat sensui. Nihil enim magni erat esse Iesum, quod uocabulū erat hominis, haud dubium quin id temporis sexcentis cōmune. At Messiam esse, magnū erat. Ac mox (quia oportet ire) *ὅτι*, q oportet se abire, aut q sibi esset abeundum.

A senioribus) *προσβυτέρων*. Haud scio an rectius fuerit græcam uocem relinquere, a p̄ byteris, quemadmodum ante fecit. Quandoquidem hic honoris uocabulum est poti⁹ q̄ atatis. Ac paulo inferius (et assumens eum) *καὶ προσλαβόμενος*, & apprehensum eū, nimirum ut solent familiarius aliquid dicturi. (Increpare eum.) Idem uerbū quod alii quoties uertit, comminari.

Ab sit a te domine.) Hieronymus annotauit significantius esse quod legitur a Græcis *ἰλασθε σὺ κύριε*. i. Propitius tibi domine, ut subaudias, esto aut sis. Atq; ipsa uerbi omīssio facit ad affectum Petri. Est autem sermo abominantis, peculiaris Hebræis. Mihi magis uidetur subaudiendum, sit tibi deus, q̄ sis, quāq̄ ita uisum est Hieronymo. Ac mox (Va de retro satana.) *ὑπάγε ὀπίσω μου σατανᾶ*. i. Abito post tergum meum satana. *ἰϞϞ* Hebræis sonat aduersarium. Vnde Petrum satanam uocat, non diabolū intelligēs, sed quod humano affectu aduersaretur consilio diuino. At totidē uerbis nunc repellit Petrū, quibus ante tentantem diabolū.

Scandalum es mihi.) Mirum q̄ hæc quoq; græca uox placuerit Christianis, quæ nobis obstaculum seu impedimentum sonat, ut testatur & Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos, *σκῆλον & σκάνδαλον*, a ruina dictum, quod occasio sit cadendi, si quid obster eunti & *σκῆλον* claudico, quod claudus inflectens se, uideatur tendere ad ruinam. Vertere poterat. Obstaculo mihi es, etiam si græce est *μου*, non *μοι*. i. meum, non mihi.

Quā dabit homo cōmutationē?) *ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτῆς*; Hic *ἀντάλλαγμα* uocat, id, quo dato redimitur aliquid, iuxta priscorum cōmercia, quæ non mone ta quemadmodū hodie, sed mutua rerum permutatione constabant. Est igit̄ sensus oim rerum iacturam esse faciendam citius q̄ uitæ. Quæ si semel pereat, nihil est tam charum quo possis illā redimere, quicqd dederis. Proinde nos uertim⁹. Aut quid dabit homo, quo redimat animā suam? Sane animā uitam appellat. Quemadmodum & Horatius, Animæq; magnæ prodigum Paulum.

De hic stantibus.) Nonnulli græci codices habebant, *ἢ ὡς εἰσῶτες*. i. Sunt quidā inter hos qui hic sunt, stantes, siue sunt aliquot præsentium stantes.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO.

Assumpsit Iesus.) *παραλαμβάνει*. i. Assumit, præsentis temporis. Item paulo post. (Duxit illos) *ἀναφέρει αὐτοὺς*. i. Subducit illos, siue abducit eos. Nec est, resp̄duidit sed *ἐλάμψεν*. i. fulsit, siue splenduit, nō *ἀπέλαμψεν*. Ad hæc in omnibus quæ quid dem ego uiderim græcis exēplaribus scriptū erat, nō (sicut nix) sed *ὡς τὸ φῶς*. i. sicut lux. Vnde uideri poterat errore scribæ, lux mutatū in nix, nisi secus & legeret & interpretaretur. Hieronymus atq; item Chrysostomus, præsertim cum alius Euangelista meminerit fullonis, cuius ars est candidare uestes. Quāq̄ Valla de his uerbosius arguatur, quæ si quis cupiat cognoscere, sunt in promptu. Et (Cum eo loquentes) *συλλαλοῦντες* magis sonat cōfabulantes, ut familiare colloquiū intelligamus. Pauloq; post (Respōdes aut̄ Petr⁹) *ἀποκριθεὶς*, Abuti & alias hoc uerbo, cū nihil p̄cesserit, ad qd̄ respōdeat.

Heliā oportet primū uenire.) *ἔλθῃν πρῶτον*. i. Venire prius. Hic certe faciendum erat qd̄ alias facit, ut suplatiū uerteret p̄ cōparatiū. Sentiunt em̄ Heliā uenturū anteq̄ ueniret Christ⁹. Cæterū qd̄ aiūt sese ex pharisæis accidisse id legit̄ in calce Malachiæ. Ecce mittā uobis Heliā, p̄phetā, anteq̄ ueniat dies dñi magnus & horribilis, & cōuertet cor patrū ad filios, & cor filiorū ad patres eorū, ne forte ueniā & pcutiā terrā Anathemate. Genib⁹

Genibus prouolutus.) γονυπετῶν græcis unica dictio est, perinde sonans quasi dicas, accidens ad genua. Et aliquanto post (Incredula & peruerſa) διεσραμμένη .i. distorta ac recte sane uertit, modo recte intelligatur. (Quousq; ero) ἕως ποτε ἔσομαι. i. Quousq; tandem. Nec enim ociosa est expletiva coniunctio, sed impatientiā quādā tedij indicat. Rursus aliquanto post (Et increpuit eum) Ambigit & Hieronymus utro referendum sit eum, ad hominē an ad dæmoniū. Mihi magis uidetur ad dæmoniū pertinere. Vnde uertendum erat illud, nō illum. Nam in eo quod sequitur, q̄re nos nō potuimus eijcere illum, apparet librariorū errore factum, ut illum scriptum sit pro illo. Est enim græce, αὐτοῦ. & dæmonium præcessit.

Trāsi hinc.) Omīssa est apud nos una uox, μεταέκδι ἑνθεῦθεν ἐκῆ. i. Trāsi hinc illuc. Nec est, non eijcitur, sed οὐκ ἐκπορεύεται. i. non egreditur: Porro quod εἰς προσοχῆ καὶ νηστία. i. in oratiōe & ieiunio, transtulit per orationem & ieiunium, bene mutauit hebraicā figurā. Nā Hebræi ב. i. in, ut נַחֲשׁוּ בַיַּד in manu forti, נַחֲשׁוּ בַדְּנֹה in dño. ut unī, p per, ut iā admonuī.

Qui didrachmā accipiunt.) Bis in unica dictione peccamus, & quod per g scribim⁹ cū sit p ch scribenda, & quod singulari numero, ac genere fœminino pferimus, quæ est, neutri, & pluralis. Est enim græcis τὰ δίδραχμα. Ait enim, accipiunt, ut intelligas eos solitos a singulis accipere, & idcirco absolute dixit multitudinis numero. Est enim græcis δραχμή. i. drachma, nomismatis genus nempe sex continens obolos, minæ Atticæ centesima pars. Inde didrachmū nomismatis uocabulū duplū drachmæ, & tridrachmū & tetradrachmū. Quorū omniū meminit Iulius Pollux libro de rerū uocabulis nono. Et quod continenter sequitur (Non soluit didrachma) Soluit præsentis est temporis, τὴν λῆν, ut intelligamus exactorem illum, non hoc percontari, num Iesus iam soluisset uectigal, sed deberet ne soluere, & an illius esset soluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui responderit ναί, i. etiam. Cæterū quæ Lyra nugat, hoc loco, de didrachma ex Iſidoro & Papiā, quis posset absq; risu legere?

Præuenit illum Iesus. πρὸ ἐφθασεμ. i. occupauit, siue anteuertit. Indicat enim Petrū ea de re Iesu locuturū fuisse, sed ille nō expectata oratiōe Petri anteuertit. Nec est tributum, sed tributa. τέλη. Nā quod addit κήνοσολ latinā uocē Matthæ⁹ usurpauit, nimirū quod res esset Latinorū, & solent plarūq; peregrina, & aliunde inuecta suæ gentis uocabula secū adducere. Porro σατῆρ, tametsi ponderis quoq; modus est, quem Hebræi שָׂטָר uocant, hoc sane loco nummū significat, qui quatuor cōtinebat drachmis. Nā cū didrachmū exigeretur a singulis. Iesus staterem reddi iussit, duorum nomie suo ac Petri. Qua quidem ex re mox nata est inter discipulos disceptatio, quis primas teneret in regno cœlorum, quod petrus æquatus Christo, cæteris antepositus uideretur.

EX CAPITE DECIMO OCTAUIO.

Visputas.) τίς ἄρα μείζων. Putas interpres posuit loco coniunctionis expletive, & μείζων cōparatiuū superlatiui uice positum apparet, cū de pluribus fiat sermo. Certe sic legit Augustinus in homilijs, quas ædidi in Matthæū. Ac mox (aduocans paruulū) προσκαλεσάμενος, quod totiens iam uertit cōuocans, ut ne qd interim cauiller de mutato participij tēpore. Nec est paruulū, sed παιδίον. i. puellū diminutiū a puero. Etsi nō sim nescius alicubi diminutiū hoc usurpari pro grandī puero, tamen hoc sane loco nō fuerat ociosa diminutio. Facit enim ad Emphasim, dū non solū inuitat illos ad imitationē cuiuscūq; pueri, sed pueri admodū pusilli. Ac rursus (Sicut paruuli.) ὡς παιδία. i. sicut puelli. Atq; ita citat diuus Hieronymus, enarrans Esaiam. Et iterū (Sicut paruulus iste.) ὡς παιδίον. i. ut puellus. Illud mirum interpretē, qui soleat uel cū sententiæ detrimento copiā affectare, hoc loco nō mutasse suū paruulū. Præsertim cū paruuli uocabulū nō admodū faciat ad sensum Christi. Siquidē paruulus esse potest, & qui natus sit grandis, cuiusmodi sunt Pamiliones & Pygmæi, poeticus populus. At hic innocentiā ac simplicitatē intelligi uoluit, qui prima

qua prima puericiae aetas praedita est. Nec additur iste in plarisq; graecorum exemplaribus, nisi quod articulus ρ ferme tantundem efficit. Dilucidius autem uertisset in hunc modum. Nisi quis se reddiderit humilem, ut est puellus hic, hoc est tantulum, quantum hic puer est, & deiiciat semetipsum ad huius modulū. Caterū Iesus per humilitatē corporis innuit $\tau\alpha\omega\nu\phi\rho\sigma\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta\mu$, hoc est animi modestiam, & per corporis proceritatem significat animum elatum.

De pusillis istis) $\pi\acute{\upsilon}\mu\mu\epsilon\tau\epsilon\rho\upsilon$, non est eadem uox graecis quae modo fuit paruulorum. $\pi\alpha\iota\delta\acute{\iota}\omega\mu$. Ac paulo post, Mola asinaria) $\mu\acute{\upsilon}\lambda\epsilon\ \theta\acute{\omicron}\nu\iota\kappa\acute{\omicron}\sigma$ significat ingens saxum. Siquidē in molis saxum quod substernitur, ut alterum quod circum agitur sustineat, graecis $\theta\acute{\omicron}$.i. asinus dicitur, unde & prouerbiū, $\alpha\upsilon\tau\rho\omega\eta\theta\acute{\omicron}\nu\omicron\sigma$, sicut in chiliadibus annotauimus. Expressit autem supplicij genus peculiare palestinae. Caterū (in profundū maris) graece est $\epsilon\upsilon\ \tau\acute{\omega}\ \pi\epsilon\lambda\acute{\alpha}\gamma\alpha\ \tau\eta\varsigma\ \theta\alpha\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\eta\varsigma$, .i. in pelago maris, pro eo quod est in medio mari. Nam longius a litore solet esse profundius. Quandoquidem qui graecas tradunt etymologias, pelagus dictum putant, quod sit $\tau\eta\lambda\epsilon\ \tau\eta\varsigma\ \gamma\eta\varsigma$, .i. procul a terra, quasi telagus. Certū igitur exitium duabus rebus significat, magnitudine saxi, & profunditate maris.

Hic maior est in regno) $\mu\epsilon\iota\zeta\omega\mu$.i. maximus, ut paulo superius indicauimus. Nā sunt qui hęc ad ipsum Christum pertinere putant, quo nihil maius. (Vae homini per quē) plarisq; graecorum codices addūt $\epsilon\kappa\epsilon\acute{\iota}\nu\omega$.i. illi, Et (Abicide eum) nonnulli codices habebant $\alpha\upsilon\tau\alpha$.i. ea, ut ad utrumq; quod praecessit referatur. Et (Debilem) est, $\kappa\upsilon\lambda\lambda\acute{\omicron}\rho$, de quo iam dictum est, significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus (cum uno oculo) graecis uox est composita, $\mu\omicron\nu\acute{\omicron}\phi\theta\alpha\lambda\mu\omicron\mu\omicron$, quod unoculum dicere poterat, siue luscum, quē admodū uertit alibi.

Venit enim filius hominis seruare quod perierat. In nonnullis graecis exemplaribus hęc uerba non ascribuntur, nec apud Hieronymum horum ulla mentio. In nonnullis contra reperiuntur. Et (quae errauit) graecis est $\theta\acute{\omicron}\ \pi\lambda\alpha\acute{\nu}\omega\mu\epsilon\nu\omicron\mu$.i. errantem. Nec est (Quia gaudebit, sed $\acute{\omicron}\tau\iota\ \chi\alpha\acute{\iota}\rho\epsilon\iota$.i. quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulo post. (Ut pereat unū de pusillis istis) $\epsilon\upsilon$ neutro genere, ut referat, $\pi\alpha\iota\delta\acute{\iota}\omega\mu$. Vnde recte uertisset, unū puellus. Nec est (lucratus eris) sed $\epsilon\kappa\epsilon\acute{\rho}\theta\eta\sigma\alpha\varsigma$.i. lucrificasti, aut lucratus fueris. Quandoquidem peculiaris est huius temporis usus.

Quod si non audierit) $\epsilon\acute{\alpha}\mu\ \delta\epsilon\ \pi\alpha\rho\alpha\kappa\omicron\upsilon\sigma\eta$.i. quod si obaudierit, hoc est auditū neglexerit, atq; idem uerbum mox repetit. At mox (Erunt soluta & in caelo) coniunctionem addidit de suo, ut superius indicatum est. Et iterum dico uobis) $\pi\acute{\alpha}\lambda\lambda\iota\ \delta\epsilon\ \mu\eta\rho$.i. rursus amen dico. Neq; enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabola. Rursus autem apud Latinos anceps est ut apud graecos $\pi\acute{\alpha}\lambda\lambda\iota$. At iterum, non item. Nam quod decem milia talenta dixit pro talentorum latinitalis dūtaxat iniuria factum est sensu incolumi.

Vsq; septuagies septies) $\epsilon\acute{\omega}\varsigma\ \epsilon\beta\delta\omicron\mu\eta\kappa\omicron\upsilon\tau\acute{\alpha}\kappa\iota\varsigma\ \epsilon\pi\acute{\iota}\alpha$.i. usq; septuagesies septē, sic enim graeca ad uerbum reddi possunt, ut subaudias peccata aut uitia, aut simile quippiā. Nec accipiendus est numerus septuaginta septem dumtaxat, sed trecentorum nonaginta, quādoquidem hanc summam efficiunt septuagesies septē interprete Vulgario, & item Hieronymo. Nam ingentem numerum posuit pro infinito.

Ponere rationem) $\sigma\upsilon\nu\acute{\alpha}\rho\alpha\iota$.i. conferre ac simul subducere aut suscipere computū. Nā id hoc loco significat ratio. Ea tollendis calculis conficiebatur, aut certe explicandis aut complicandis digitis. Vnde & Terentius subducta ratione dixit. Et mox non haberet unde redderet) $\mu\eta\ \epsilon\chi\omicron\nu\tau\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \alpha\pi\omicron\delta\omicron\upsilon\nu\alpha\iota$.i. cum non posset autem soluere. Siquidē $\epsilon\chi\omega$ additum uerbis infinitis significat possum, Latinissime dixisset, cū non esset soluendo, pauloq; post rogabat eum dicens. Vetusissimi codices latini scriptum habebāt orabat. Plarisq; graeci $\pi\rho\sigma\kappa\acute{\iota}\nu\epsilon\iota$ adorabat, nonnulli $\omega\alpha\rho\epsilon\kappa\acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota$.i. obsecrabat. Et patientiam habere) graece est $\mu\alpha\kappa\rho\theta\acute{\upsilon}\mu\eta\sigma\omicron\mu$.i. longanimis esto. Rurius (serue nequam) $\pi\omicron\nu\eta\rho\epsilon$.i. male siue scelerate. Verum huiusmodi multa praetereo sciens, ne molestus sim lectori.

aa Et debitum

Et debitum dimisit.) ῥ' δ' ἀμειοῦ ἀφῆκεν .i. mutuum remisit, siue as alienum remisit. Ac paulopost. Et suffocabat eum) Et dilucidius & fidelius erat, κρατήσας ἀντὶρ ἔπνυγεμ .i. iniecta illi manu, oborto collo trahebat. Id em̄ est κρατεῖρ & πνίγεμ hoc loco. Item narrarunt διασφρασσάμ .i. indicarunt, siue aperuerunt, aut prodiderunt. Ac mox (Omne debitū remisi tibi) πᾶσιν τὸν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα .i. totum illud debitū remisi tibi. Ac subinde (De cordibus uestris) Hic addunt græci τὰ παραπτώματα ἀντὶν .i. errata ipsorum, quod haud scio an explicandi causa sit additum, quandoquidem apud Hieronymum non additur. Etiam si additur apud Chrysostomum ac Vulgarium.

EX CAPITE DECIMONONO.

S Illicet) pro licet ne, græce dixit, magis ἢ latine, Et ἀπολύσαι repudiare, siue abijcere. Ac mox. (Masculum & foeminam) ἄρρεμὴ δῆλυ, neutri generis sunt apud græcos. Et καταλείψει deseret rectius erat ἢ dimittet. Ac mox (Duo in carne una) δύο εἰς σάρκα μίαν .i. in carnem unam, hoc est e duobus fiet unus, siue unum, quandoquidem masculus & foemina neutri generis sunt. Ne articulus quidem uidetur ociosus. καὶ ἔσονται οἱ δύο, hoc est, erunt qui duo fuerant in carnē unam. Nam totū hoiem carnem uocat, ut & alia scriptura diuina totum hominem animā appellat. Est autē hic sermonis color Hebræis familiaris. Erit mihi in patrē, p̄ eo quod est erit mihi pater, seu uice patris. Porro in carnem legendum esse, non in carne, demonstrauius ex Hieronymo in scholijs nostris, quibus illum illustrauius. Tametsi in genesi unde locus hic sumptus est, non est, erunt duo, sed tātū erunt ἄρρεν ἄρρεν duo addidit euangelista explicandi gratia. Ac mox (Itaq; iam non sunt duo) οὐκ ἔτι .i. posthac nō sunt duo, nepe post initum coniugium. Creati fuerunt duo, nō unus, nimirum masculus ac foemina. Rursus copula matrimonij e duobus reddit unū. Non abludit prorsus ab hac sentētia fabula Aristophanis, quā apud Platonē adducit in cōuiuio. Quāq; obscenior est Item (quod deus coniunxit) συνῆξεν .i. coniugauit, & eodē iūxit iugo. Translatū a bubus simul ducentibus idē iugum. Nos uertimus copulauit. Et (ad duriciem cordis) græcis unica dictio est σκληροκαρδίαν. Ex hoc potissimū loco lex inducta apud Christianos ne dirimantur matrimonia, cū cetera Christi dogmata, de nō iurando, de non resuſtendo, de in diem uiuendo, de iuuandis ac diligendis inimicis, atq; id genus per multa uel antiquare patiamur, ut interpretatione cōmoda prorsus abrogemus, solū urgemus de matrimonio. Atqui si id Iudaicis concessit Moses ob duriciem cordis, & par pene duricies sit in nobis, cur nō idem conceditur, quibus conceduntur & lupanaria? Christus fornicationem excepit, at apud nos nullū tam obscenū fornicationis genus, quod liberet alterutrū, cū olim post diuortii utriq; liberū fuerit nouū inire matrimonium.

Non expedit nubere) γαμήσαι .i. ducere uxorem, aut certe contrahere matrimonium, siue contraxisse. Nam apud latinos uir non dicitur nubere, nisi qui seruit uxori, uelut illa potius uir sit ἢ ille. Etiam si Festus Pōpeius indicat olim nubere latinis etiā cōmune fuisse uerbum, quemadmodum græcis γαμήειν. At apud hebræos non erat mutuū repudiandi ius, quemadmodū apud Rhomanos, sed soli marito phas erat repudiare. Cuius etiam zelotypiæ mederi cogebatur uxor, fœdo horrendoq; exemplo.

Non omnes capiunt) χωροῦσιμ, hoc loco capiunt non pollet idem quod intelligunt, siue apprehendunt, ut Lyra uidetur sensisse, qui cōmenti uice addidit, quia altus est status, ad quem infirmi non possint ascendere, sed capiunt .i. capaces sunt, quomodo locū capacem uocamus, qui tam est spatiosus, ut possit recipere quod inferē. Ita Paulus uult dilatari Corinthios, quo se capiant. Procliue est enim intelligere quod dictum est, uerū id dictum non descendit in animos omnium, quod sint alijs affectibus occupati, ut illic non sit locus diuino consilio. Atq; idem uerbū legis in eo quod sequitur, qui potest capere capiat, ὁ δὲ δυνάμενος χωρεῖμ χωρεῖτω,

Qui facti sunt) οἱ τινες ἐυνουχίσθησαν, qui castrati sunt, siue qui facti sunt eunuchi. Nam eunuchi

eunuchus repetendum erat. Atq; idem uerbum mox ipse uertit castrati sunt. Porro ευνούχος græce sonat cubilis custos, quod barbari huiusmodi portentis suas uxores seruandas committere soleant. Porro uí execti Spadones dicuntur. Ac rursus occurrunt nobis paruuli. τὰ παιδία. i. puelli.

Quid me interrogas de bono) Plurimq; græci codices habent τί με λέγεις ἀγαθόν. i. quare me uocas bonū, sed perperam ni fallor, ex alio euāgelio uerbis huc translatis. Quāq; ad eum modum legit Vulgarius. At secus Hieronymus, Hilarius, & Chrysofostomus Apparet offensum lectorem parum attentum, quod non perinde uideretur quadrare Christi responsum. Solus deus bonus est. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum quod se bonum diceret, quanq; bone apud Hilarium non additur, sed quod homo cum esset de bono percontaretur, cum in hominibus nihil sit boni Et perturbate uertit (unus est bonus deus) οὐδέ τις ἀγαθός ἐμὴ εἰς ὁ θεός. i. nullus est bonus nisi unus nempe deus, ut ὁ sit articulus explicātis. Nec est (uende omnia quæ habes) sed πώλησον σου τὰ ὑπάρχοντα. i. uende tua, siue facultates tuas. Nec apud Hieronymum additur omnia. Et abiit tristis, magis est, dolēs, siue mœstus, λυπούμενος. Et nonnulli codices habebāt. ὁ πάλιν. At in emēdationibus scriptū est πάλιν ἔ, rursus aut, siue, imo iterū dico uobis. Corrigit em̄ quod antelicer mollius dictū offēderat discipulos, idq; durius repetit.

Facilius est camelum.) diuus Hieronymus haud dubiæ camelum accipit pro animalte, Vulgarius dissentit uolens hoc loco significare rudentē nauticum, atq; id sane magis quadrat ad foramē acus. Et apud unum Suidam, κάμηλον eo reperio significatu. Iulius Pollux inter instrumenta nautica non meminit. Atq; hac quidem in re magis assentior Hieronymo, nam quod istos offendit, qui ex camelo funem faciunt nauticum, nempe quod absurdum uideatur camelum duci per foramen acus, hoc ipsum pro nobis facit. Siquidem Christus hoc exemplū uelut ἀδύνατον proposuit. Vult enim omnino uideri impossibile, ut camelus ingens animal ac tortuosum, per foramen acus transeat, nec est, quod hic fabulas aniles comminiscātur, Hierosolymis fuisse portam cui nomen fuerit acus, aut quod impossibile pro difficili positum interpretentur. Imo si diuitem interpretentur fidentem suis diuitijs, id quod fere diuitum uulgus facit, ita demum poterūt hūc explicare nodū. Quod si uerū ē ingētes funes nauticos camelos uocari græcis apparet ab animātis & ingētis & distorti similitudine dictos. Quin & illud per foramen acus, bifariā accipi potest, siue pro foramine qd' habet acus, siue p foramine acufacto. Postremo nō est in regnū cœlorum, sed in regnū dei, εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ. Quāq; mihi magis probatur, quod lego apud Chrysofostomū & Hieronymum regnū cœlorū.

Quis ergo potest) τις ἄρα δύνάται. i. quis nam potest id quod supra uertit, quis putas Et aliquanto post, In sede maiestatis, ἐπὶ θρόνου δόξης. i. in throno gloriæ. Et (uitam æternam possidebit) κληρονομήσει, quod ad uerbum uertit aliquoties hæreditabit. Nos circūlocuti sumus, & uitæ æternæ fortietur hæreditatem.

EX CAPITE VIGESIMO.

Simile est regnū.) ὁμοία γὰρ ἐστίν. i. Simile est enim, cohæret em̄ cū superiori sententia. Et (primo mane) ἅμα πρωί. i. ipso statim diluculo, seu, primo statim diluculo, siue mox ut diluxit. Pauloq; post (Ex denario diurno) ἐκ δηνάρια πλὴν ἡμέρας. Primum nihil opus erat addere græcā ppositionē ex. Deinde denarius hic nūmi Rhomani genus est, ualēs tres obolos & semissem, ut autumat Guilielmus Budeus homo nulq; nō diligētissimus, nō solū eruditissim⁹. Nec est diurno, sed in singulos dies siue dietim. Vnde uerti poterat, pactus cū opis in singulos dies denario. Rursum quod iustū fuerit, καὶ δ' ἄρ. i. quodcūq;. Ac mox de undecima cōductis hora (Ite & uos in uineā hoc loco addūt græci, quod in nostris exemplaribus nō habetur. καὶ δ' ἄρ ἢ δίκαιον λίφεοτε. i. quodcūq; iustū fuerit, accipietis. Itē (acceperūt singulos denarios) ἀνὰ δηνάριον. i. Denariatim, ut ita loquar, & singuli potius q̄ singulos. Diei & æstus.) Non est æstus. aa 1 sed æstū

Camelus

sed *astum* βάρυς ἢ ἡμέρας ἢ ἡμῶν καὶ σῶνα. i. pondus diei, & *astum*, uelut exponētes quid dixerit onus diei. Deinde (Volo autem & huic) &, redundat θέλω δὲ τοῦτω, uolo autem huic. Rursus (An non licet mihi quod uolo facere) græci addunt ἐν τοῖς ἐμοῖς, i. in rebus meis. Et mox (An oculus tuus necesse est) Apparet auriū errore uariatam scripturā, quod ἐν σὶ δὲ ἢ uel, eadem uoce sint apud græcos. Si leges si, pendebit a superioribus oratio, ut sit sensus, num idēo mihi minus licet facere de bonis meis quod uolo, si tu oculum habes maliciosum & inuidū? Cū ego certe non possim non esse bonus. Si legis ἢ. an uertendum erat non aut, ut sit sensus. Num mea benignitas in ceteros cruciat tuos oculos, Quāquidē ex huius beneficentia nata est illius inuidia, nō ex iniuria dantis, id quod erat in pactis Multi sunt uocati πολλοὶ γὰρ, i. multi eīm. Et uocati & electi hoc loco nomina sunt non participia κληρὶ ἐκλεκτοί, quæ tamen propemodū uice participiorum uidentur usurpari. Et aliquanto post (Secreto & dixit) desunt aliquot uerba κατ' ἰδίαν ἐν τῷ ὁδοῦ, i. seorsim in itinere, ἅς ἅς hic magis quadrabat solos, quod ita uertit nōnunq̄. Noluī enim ullos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius (Et unus a sinistris) ut ne cōmemorē interim latinus fuisse futurū, a dextris mihi, ἅς meis, hoc loco a sinistris est ἐνωπύμων, sic enim græci ominis causa dicūt sinistra corporis, partē ἐνωπύμα hoc est boni ominis, sicut poetæ furias uocāt Eumenidas ut apud lob. Bñdicere positū ē maledicere Potestis bibere calicem.) ποτήριον, i. poculum, quod tamen semper calicem uertit, cum poculum ad unguem exprimat græcam uocem. Poculum enim quoduis uas unde bibitur ut ποτήριον, & ipsum a potando dictū. At calix poculi species est, quæ græcis sua uoce κύλιξ dicitur. Est autē sermo prouerbialis, de eodē bibere poculo, pro eo quod est, participem esse mali, quemadmodū fufius in chiliadibus explicuimus. Et in emendationibus græcorū exemplaribus nō legitur μέλλω πίνειν, i. bibiturus sum, sed πίνω, i. bibo. Atq; ita legit Chrysostomus. Insuper sub hæc addit apud græcos, καὶ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι, i. & baptisate quo ego baptizor baptizari. Nam & apud Marcum hæc adduntur. Atq; ad hunc modum eadem mox repetuntur, calicem quidem meum bibetis & baptismo quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud scio an hæc in hunc locū ex Marco traducta sint, id quod sæpenumero solet accidere, præsertim cum apud Hieronymum addita non comperiam. Quamq; adduntur apud Origenem & Chrysostomū. Deinde (non est meum dare uobis) Vobis addidit aliquis de suo, apud græcos tantum est οὐκ ἐστὶν ἐμὸν δοῦναι, i. non est meum dare, ut sit absolutum & intelligas totum hoc reſci in patrem, atq; ita legit Chrysostomus, uerum ut adderent uobis in causa fuit, quod sequitur, sed quibus paratum est. Verum eā oratio ἀκίφαλος est. Subaudiendum enim, id ἵς continget quibus præparatum est a patre meo.

Principes gentium dominantur eorū) ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, i. cum præcesserit gentium, non repetit earū, imo cur non eis? ac mox in eas magis ἅς in eos? Nā græcis gens neutri generis est. Nec est simpliciter dominatur sed κατακυριεύουσι dominatur in eas, siue aduersus eas. Nec est, qui maiores sunt sed οἱ μεγάλοι, i. magni siue magnates. Siquidem id erat propriū cognomentū regis Persarū, unde Alexander magnus est dictus. Ac rursus (potestatem exercent) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, i. ius siue auctoritatem exercent, & præpositio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cū malo parentium esse cōiunctam. Ac paulo post. (Quicūq; uoluerit maior fieri) μέγας γενέσθαι, i. magnus fieri, Atq; ita citat Hieronymus edisserens caput Ezechielis. 45. Ne quis cauetur græcam scripturam esse uiciatam.

Non uenit ministrari) Quis unq̄ dixit hominē ministrari, cui ministerium exhibetur? Non hercle magis ἅς bene dici de quo quis bene loquatur, aut annunciari, cui nunciatur aliquid. At qui sic loquuntur græci latinorū auribus profus inauditū. Vertere cōmode poterat ad hūc modum. Nō uenit ut sibi ministraret, sed ut alijs ipse ministraret οὐ διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursus hic animam uitam appellat, nō eam partem quæ est altera

est altera hominis. Rursum (pro multis) ἀντιπολλῶν, aliud quiddā sonat græcis q̄ latinis, apud nos tātū opponitur paucis, apud illos populi multitudinē sonat, atq; id ferme quod latinis sonat uulgus, Et redēptionē græce est λύτρον, quod proprie precium significat quo redimunt captiui aut serui, a uerbo λύω, quod est soluo. Deinde (Et cōtinuo uiderunt) Græci nōnihil addunt uerborū ἀνέβλεψαν ὁ δὲ ὄφθαλμοί, i. uisum receperūt illoꝝ oculi, quod antea mentio facta sit oculorū.

EX CAPITE XXI.

AD montem oliueti ἐλαιῶν est, i. oliuarū, semel dumtaxat in actis apostolorū legitur monte in qui dictus est ἐλαιῶν, i. oliuetū, si modo scriptura non fallit, etenim eadem dictio si ultima sit acuta significat oliuetū, sin circumflexa oliuarum. Hic certe est oliuarū, propter additū articulū ῥ, pauloq; post (in castellum) ἐστὶν κωστήριον, uicū aut oppidū sonat. Et confestim dimittit) In nōnullis græcis codicibus habetur ἀποσέλλει, presentis tēporis, ut pertineat ad discipulos. Verū quid opus erat repetere, & dimittit eos, cum iam dixerit, ite in castellum. Vnde mihi legendū uidetur ἀποσέλλει, i. emittit, ut referat ad iumēta, Atq; ita legit Chrysostomus ac Hiero. De inde quiddā habebant hoc factū est, quiddā hoc totū factū est. Neq; magni refert Chrysostomus non addit totum. Dicite filia zion) Testimoniū hoc sumptū est ex Zacharia Cap. nono. Quanq; euangelista nec usq; quaq; conuenit cū hebraica ueritate, neq; cū septuaginta. Nā dicite nec est apud hebræos nec apud septuaginta. Rursum quod hic dicit uenit tibi mansuetus, hebræis est עני, i. paup. Nam eadē dictio si scribatur פ, pauperem sonat si פ מַסּוּעַ. Adhuc quædam prorsus omisit. Hebræa sic habent בְּתוֹךְ הַרְרֵי צִיּוֹן הָיָה יְהוָה יוֹשֵׁב וְיִשְׂרָאֵל מְגֹרָה וְיִשְׂרָאֵל מְגֹרָה וְיִשְׂרָאֵל מְגֹרָה. Ea sic reddidit Hieronymus. Exulta satis filia Zion. Iubila filia Hierusalem. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator. Ipse pauper & ascendens super asinum, & super pullum filium asinæ. Iuxta septuaginta sic legimus. Gaude uehementer filia Zion, prædica filia Hierusalem. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluans, ipse mansuetus & ascendens super subiugalem & pullū nouū. Porro quod hic est saluator, hebræis est נִשְׁעָנָה alludens ad nomē Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiā referunt ad Christum. Item sedens super asinum ἐπιβεβηκώς, i. conscensa asina. Et rursum uestimenta, magis est togas siue pallia τὰ ἱμάτια, i. sūmas uestes.

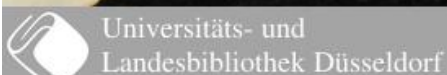
Osanna filio Dauid) Non sine causa Matthæus aut interps hebraicā reliquit uocem, opinor quod peculiaris sit eius gētis acclamatio, quæ admodū apud Romanos io triumphæ. Verū super hac uoce uaria fuit interpretū opinio, de quo q̄ uolet edoceri plenius legat Hieronymi libellū ad Damasū pōtificē Romanū, in quo notat Hilariū, quod ob imperitiā hebraicæ linguæ osanna interpretatus sit redēptio domus Dauid. Atq; omnino sic interpretatus ē in canone quē scripsit in Matthæum, Nam osanna inquit hebraico sermone significatur redēptio domus Dauid, pudēdo nimirū lapsū, cū hebræis id quod constat דָּוִד רִדְמָתוֹ redemptio dicatur. Tū domus דָּוִד. Porro Dauid cū eadē uox sit apud Hebræos quæ apud Græcos ac latinos, uel ab ipso quantūuis inscio sermonis hebræi deprehendi poterat, si modo animum aduertisset. Verū consilio sanctū Hilariū cū hæreret ad eam uocem ex Iudæo quopiam sciscitatum, quid apud illos sonaret osanna, atq; illum ut irrideret christianū respōdissē, quod in breccam ueniebat, redemptio domus Dauid. Vide quid est alienis cernere oculis, alienis ambulare pedibus. At idem in expositione psalmi secundi non probat ullam interpretationem ueteris instrumenti, præter eā quæ fertur esse septuaginta, propterea quod Bresth בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית q̄ prima uox est libri Geneleos, apud hebræos tria significet in principio, in filio, & in capite. Nimirū sic est humanū ingeniū tantū probat quisq; quantū se confidit assequi posse. Græce nouerat Hilarius, & idcirco græcorū flosculis libenter ornata sua cōmentaria. Verū cum litteras hebraicas prorsus ignoraret, interpretationi septuaginta nihil uolebat accedere. Porro diuus Augustinus, qm̄ ne græce qdē sciebat,

Osanna,

Lapsus s. Hilarij in dictōe Osanna,

Hilarij græce nouit.

Augustij nō scire probat.

non probat Hieronymi studiū, qui nouum testamentū ex græcorū fontibus uel uertit uel emendarit. Quanquā hoc utrūque tolerandū putat, propterea quod collatis codicibus deprehendisset Hieronymianā in ea re fidem. Nam Augustinus græcas literas puer utcūque degustarat, ad quas senex redire coactus est, quādoquidē & Epiphanius græcum de haeresibus librū ut potuit est imitatus. Ceterū hebræi sermonis quā prius erat ignarus, ferendū nō putat, ut Hieronymus quicūque ex hebræorū fontibus mutaret, idque cū fidē hominis in nouo testamento iam haberet cōpertā. At hodie magni quidā ut sibi uidentur theologi, cū ne latine quidē sciant, omnis antiquæ bonæque literaturæ rudes, & ob id hostes, nihil admisceri uelint diuinis literis, nisi quod ab ipsis possit intelligi. Verū quēadmodum hebrææ literæ ab Hilario neglectæ sui contemptū uitæ sunt in osanna, ita passim his temporibus ulciscuntur sui neglectū bonæ literæ, dum subinde impingūt, nusquam non hærent, nusquam nō labuntur, & cruditis uiris de se uel risum uel cōmiserationem excitant. Sed ut ad rem redeamus, Hiero. indicat hunc locū sumptū ex psal. 117. in quo præter alia quæ manifeste de Christo dicta reperiunt, hoc quoque legit. O dñe saluū me fac, o dñe bene prosperare, bñdīctus qui uenit in noīe dñi. Porro pro eo quod habetur in septuaginta o dñe saluū me fac. In hebræo legitur **שׂוּ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ** quod manifestius interpretatus est Symmachus dicens. Obsecro dñe, saluum me fac obsecro. Siquidem **שׂוּ** saluifica significat, & **אֱלֹהֵינוּ** interiectio est apud hebræos uelut efflagitatis aut obtestantis.

Mensas nūmulariorū) **κολυβισῶν**, qui idem trapezitæ uocantur. Porro testimonium quod adducit sumptū est ex Esaia cap. 56. Domus enim mea domus orationis uocabitur cunctis gentibus. Consentientibus & septuaginta. Propheta a Nazareth ὁ ἀπὸ ναζωρεθ. i. ille Nazarenus. Ac quod paulo post adducit, ex ore lactentiū & infantīū sumptū est ex psalmo. 8. porro quod hic uertit infantīū græce est **νηπίωμ**, quos hætenus uertit puulos.

Abijt foras extra ciuitatē) **ἔξῃ λθὲν ἔξω τῆς πόλεως**. Quid opus erat foras exiit e ciuitate, fat erat. Ac subinde (Et mansit ibi) **ἠνλίοθκ**. i. quasi dicas stabulauit hoc est diuersatus est, unde est illud in actis apostolorū **συναυλιζόμενος**, de quo suo dicemus loco. Pauloque post (Fici arborem) **σικῆμ μίσημ**. i. ficum quandā. Siquidē hebræi unum pro quodam usurpant. Interpres addidit arborē ne de fructu acciperemus, ob quod alias atque adeo mox uertit ficulneam, nō satis probo apud latinos uocabulo. Nec est (secus uiam) sed **ἐπι τῆς ὁδοῦ**. i. in uia. Hæc est illa ficus, cuius folijs nōnulli suam obtegunt inscitia, cū ea signari magis istos qui cultu, qui titulis, qui splēdidis uerbis sanctimoniam pro se ferunt, cū uita nō respondeat. At isti sedulo cauent, ne quid bonarū attingant literarū, & dicunt quæ posunt sunt insullissime, ne quid affinitatis habeant cū hac ficu. Ceterum ista ratione maxime in ficū incidūt. Audio incultam ac sordidā orationē. Expecto uitā simplicē & innocentem hoc est fructū, quē orationis species, id est folia pollicebantur. Vbi propius uentū est Sardanapalos inuenio, inuenio Midas ac Satrapas. Omnia tyrannica, solus sermo refert apostolos. Hæc est illa ficus quā odit & execratur Christus, cui si putet elata doctrina & fastuosa eloquentia, quanto magis oderit arrogātem ac superciliosam inscitiam, & sanctimoniam fūco personatā infantiam. Verū hæc ut **πάρρησα** missa faciamus.

Et non hæsitaueritis) **μη διακριθῆτε**. i. non diiudicaueritis, etenim qui diffidit, dispicit ac diiudicat. Ac mox **τῶν σικῆς ποιήσετε**. i. id quod accidit ficui facietis. Deinde (Tolle & iacta) **ἄρθκτι ἢ βλήθκτι**. i. tollere ac mittere passiuē. Et rursus aliquāto post (In qua potestate) utrobique potestas hic græcis est **ἐξουσία**, quod ius & autoritatē significat, nō potentiam aut uires. Itē (cogitabat inter se) **παρεαυτοῖς**. i. apud sese. Et aliq̄to post (Oēs enim habebāt Ioannē) Emendati codices græcorū habent **ἐχουσιμ**. i. habēt, ut referat ad ipsos pharisæos ita cogitantes. In uinea meā) **ἐν τῷ ἀμπελώνι μου**. i. in uinea mea. Suffragantibus & uetustissimis latinorū exemplaribus. Et ibidē (Eo dñe) in græcis legitur. Ego dñe, nō eo, qui sermo est sese p̄sto ac prōptū offerētis ad quoduis pro quo latini dicūt. Ecce, siue p̄sto sum. Origenes legit **καὶ κύριε**. i. etiā dñe. In nōnullis tñ græcis reperio, pro **ἐγὼ ἢ πᾶσι**. i. ab eo.

Contra Theologos nros

Nota singulari Erasmi
de fici ab hoc intelligitur
quā execratur Christus.

abeo. Ac mox (meretrices p̄cedēt) προάγουσι p̄cedūt p̄ntis t̄pis, significās illas esse p̄o
ptiores ad accipiendā euangelij doctrinā Et fodit in ea torcular) ληνός. Nā lacunis olim
effossis uinū excipiebāt. Vnde & alibi lacū uertit. Hinc Bacchus poetis Lenæus dicīf.
Ac paulo post (Verebunt̄ forte filiū meū) Forte nec est apud graecos, nec in uetustis la
tinorū exemplaribus, nec apud Hiero. Additū apparet a quopiā, qui uerebāt, ne deus
aut mentitus uideret̄, qui futurū dixerit quod nō euenit, aut inscius futuri, quasi uero ne
cesse sit, ut per oia quadrent, & ut aiunt ad amussim parabola. Quādā admiscētur ut ex
pleatur narrationis ordo, id quod testat̄ & Augustinus in ope de doctrina christiana.

Dicebant intra se) εν̄ αυτοις, graecis quidē anceps est sermo, utrū sentiat intra se, an in
ter se, q̄q̄ accomodatius est, inter se, ut intelligas illos colloquio conspirasse aduersus filiū
Nec est (Et habebimus hered.) sed καταχωμεν, i. occupemus siue obrineamus, aut ut le
git Chrysolto, ut possideamus. Ac subinde. (Et eiecerūt extra uineā) εξω τοῡ αμπελωνος
quid inuitauit hic ut deprauate maluerit loqui interps q̄ emendate? Cū dicere licuerit
e uinea p̄ extra uineā, nisi hoc ipsum pulchrū esse ducit uel gratis σολοικισμ̄. Et in (Mat
le p̄det) graecus addidit̄ αυτοις, i. eos, iuxta morē hebraeorū, latinus interps recte omisit.

In caput anguli) εν̄ κεφαλῶν γωνίας, hebraica figura dixit factus est in caput, p̄ eo quod
erat cœpit esse caput anguli, unde Paulus scribēs Corinthijs uocat eū ακρογωνιασμον, i. sū
mū in angulo. Is em̄ solidissimus ac maxim⁹ sit oportet, q̄ parietē utrūq; cōmittat & cō
tineat. Et rursus ibidē (A dño factū est istud) Istud siue hoc nō ptinet ad totū hoc quod
p̄cessit, sed uel ad caput, uel ad angulū, quod utrūq; sit generis fœminini, uelut ἄντη pro
nomen. Similiter id quod seq̄tur. Et est mirabile δαυμασι, i. admirandus angulus, siue ad
mirabile caput anguli. Porro testimoniū cōflatū est e duobus locis, prior pars e psalmis,
secunda ex Esaiā cap. 28. Nēpe ea quæ mox subsequit̄. Qui ceciderit sup lapidem.

Quia auferet̄) ὅτι, q̄a quod interps aliquot locis recte p̄termisit, hic sine causa addidit,
ut hoc magis sit oscitātia q̄ imperitiā, aut sup̄stitionis. Nā si religio fuit quicq; omitte
re, cur omisit alibi? si iudicio omisit, cur alibi apponit? Itē (facienti iusticiā eius) eius ad
regnū referit, nō ad deū αὐτῆς, pauloq; post (tenere) κρατῆσαι, quod meli⁹ capere, siue ma
nus inijcere. Et (sicut prophetā) cōmodius erat tanq̄ p̄phetā siue uelut prophetam.

EX CAPITE XXII.

ET altilia) η̄ σιτισα, belle r̄ndet uox latina graecæ, ut em̄ altilia ab alendo dicūtur,
ita σιτισα a σιτῆω, quod est cibo siue nutritio. Catey occisa, parū apte reddidit, nā
τιθυρῶνα magis sol. at imolata, aut certe maētata, quod olim i nuptijs sacris epu
lis agerētur cōuiuia. Catey in uillā suā, nō admodū incōmode, εις τὸν ἴδιον ἀγρὸν
i. in p̄priū agrū, ut uerbo reddā uerbū, aut in rus suū, ut sensum magis exprimā. Porro
uilla domus est in agro, Et aliq̄to inferius (Et egressi serui eius) ἐκεῖνοι, i. illi nō eius. Nec
est quos inuenerūt, sed ὅσοι, i. quotquot repperūt. Ad hæc (malos & bonos) graecæ est
πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, i. malosq; ac bonos, si quis ad uerbū reddi uelit. Aut si latine seu ma
los seu bonos, ut intelligas nullo delectu. Nā hic est sensus, ut boni ptineat ad Iudæos q̄
sibi & hodie uidentur boni, mali ad gentiles. Ex Iudæorū em̄ affectu locutus est Chri
stus, cū utriq; fuerint mali. Ac mox (Et ipletæ sunt nuptiæ discubentium) Interps dormi
tans graecū genitiuū reliq̄t, cū dicere debuerit discubētibus. Nā q̄q̄ alicubi licet repire
implent̄ ueteris bacchi, haud t̄n inuenias domus impletur hoim. De tenebris exteriori
bus, iā ante dictū est. Ac rursus uocati & electi noia sunt graecis nō participia κλητοὶ καὶ
ἐκλεκτοὶ, cū paulo ante fuerit κεκληρωμένοις dicite inuitatis.

Vt eū caperēt) παγιδεύουσι, i. illaquearēt παγίς em̄ laq̄us quo ferā capimus aut auē. Cæ
terum Herodianos appellat milites Herodis, quē p̄felytū Augustus p̄fecerat Iudæis ut
ab his imperatoris Rhomani nomine tributa colligeret Vulgar⁹ putat Herodianos di
ctos, nō qd̄ essent illius ministri, sed factio quæpiā Iudæorū affirmantiū Herodem esse
Christū, qd̄ hō nō Iudæus apud Iudæos regnaret omniū primus. Nēpe filius antipatri,

quod ridiculū putat Hieronymus, uerum pharisæi contendebant Iudæorū populū qui decimas solueret, essetq; deo dicatus, non debere soluere tributū Cæsari, nec prophanis parere legibus. Herodiani contra principis sui negocium agebant. Proinde simul adu-
unt Christum, uni pariter utriq; molientes insidias, ut quicquid respondisset, alterutri fa-
ctioni redderetur obnoxius. Chrysostomus putat Theodam & Iudam, quorū mentio
fit in actis, ob id interisse, quo negarent tributū oportere pendi Cæsari.

Cognita autē Iesus nequitia) *πονηρία*, i. malicia seu uersutia. Nam nequitia magis ad li-
bidinem pertinet. Deinde, cur non potius dixit *inscriptio*, q̄ *super scriptio* *ἐπιγραφή*. Et
aliquanto inferius (neq; nubent neq; nubentur) neq; temporis ratio seruata est, neq; la-
tinitatis. Nā græce est *οὔτε γαμοῦ σὺ μόντε ἐκγαμίζονται*, i. neq; ducūt uxores, neq; nuptū dan-
tur, ut *γαμοῦ σὺ* pertineat ad sponfos, & *ἐκγαμίζονται* ad puellas. Quis em̄ unq̄ audiuit nu-
buntur? Quanc̄ interim perijt schematis gratia, quæ & ipsa seruari poterat, neq; ducūt
uxores neq; ducuntur. Atq; item quod sequitur (Sed erunt sicut angeli dei) *ἀλλ' ὡς ἄγγε-
λοι θεοῦ ἔσονται*, i. uelut angeli dei sunt, atq; ad eum modum comperi scriptū & in uetustis ex-
emplaribus latinis. Quod silentiū imposuisset) *ἐφίμωσεν*, i. obturasset os, siue occlusis-
set os. Et in Paulo. Non alligabis boui, est *οὐ φεμώσεις*, non occludes os. Nec est legis do-
ctor, sed *νομικός*, i. qui uersatur in negocijs legalibus, ad uerbū sonat legalis siue legitimus.
Nec est ex toto corde, sed in toto corde *ἐν ὅλη τῇ καρδίᾳ*. Et rursus non est, hoc est maxi-
mum & primum, sed *πρῶτον & μέγαν*, i. primū ac magnū q̄q̄ hic primū dixit præcipuū
Hilarius legit, quod est magnū ac primū. Sicut teipsum) *ὡς σεαυτὸν*, græcis unicū ad-
uerbium est *ὡς* quod nos uix duodecim reddimus. Proinde frustra cauillant qui putāt
hic uō modum amoris æqualem significari, sed similitudinem, ut amemus proximū non
æque atq; nos ipsos, sed simili genere amoris. Horū cauillatiōes licebat excludere, si uer-
tisset, proximū tuū perinde ut teipsum. Neq; enim huius est loci refellere eos qui nimis
Aristotelice inducunt charitatis ordines. Magis placet mihi Paulina similitudo de mē-
bris corporis, in quo plus etiam honoris adhibem⁹ ijs quæ p se sunt infirmiora. Nec est
uniuersa lex, sed tota *ὅλη ὁ νόμος*.

EX CAPITE XXIII.

Quæcūq; dixerint uobis seruate) Apud Græcos additur una dictio *ὅσα ἃ μ' εἶπω-
σιν ὑμῖν τηρεῖτε*, i. quæcūq; dixerint uobis seruare, seruate. Positū est autē
dixerint græco more p iusserint (Ac magnificāt simbrias) græcis addit hic
ἢ ἡ ἱματίων ἀνὴν, i. uestimentorum siue palliorū suorum. Cæterum *φυλακτήριον*
phylacteriū græca uox latinis conseruatoriū, quod in his seruatur memo-
ria legis. Primos recubitus) græcis iucundior est elocutio per dictiones compositas
πρωτοκλισίαν & πρωτοκαθεδρίαν, quasi dicas præcubitum, & præsidentiam. Et (nolite uo-
cari Rabbi) Græcis congemnatur *ῥαββει ῥαββει*, i. rabbi rabbi. Ad eundem modū & Iu-
das salutatur dominū Rabbi rabbi. Videtur autem ea conduplicatio apud hebræos ho-
noris aliquid habere. Vnde morem hunc exprimens Christus, nō omnis inquit qui di-
cit mihi domine domine intrabit. Et hodie sacerdotes & episcopos honoris gratia bis
dominos facimus, cum semel dominū dici, qui pater sit, barbaricū sit. Quanc̄ nec apud
Hieronymum, nec apud Origenem, nec apud Chrysostomum huiusce rei certum inue-
nio uestigium. Vnus est em̄ uester magister) Addūt græci *ὁ χριστός*, id est qui est Chri-
stus. Eadem uox paulo post repetitur. Ne uocemini magistri, Si rabbi idem sonat quod
magistri, uidetur idem bis dixisse, cum paulo superius dixerit. Nolite uocare rabbi, ni
forte rabbi præceptoris est uocabulum, nempe qui docet, unde & apud Hebræos. *רַב*
a multitudīne scientiarū dicta est uox. Et nōnulli græcorum codices non utrobicq; repe-
runt unus est magister uester *καθηγητής*, sed priore loco habent *διδάσκαλος*, quod do-
ctorem sonat, & respondet uocabulo rabbi. In altero ponitur *καθηγέτης*, quod guberna-
torem ac moderatorem uitæ significat.

Qui clauditis ὅτι κλείετε, i. quia clauditis, nō qui. Ac mox item. Qui circuitis mare ὅτι
περιγάγετε

περιάγτε. i. quia circumitis, ut paulo superius, ὅτι κατιδίετε, quod librariorū errore factū apparet, quanquā id ad sensum haud magni refert (Orationes longas orantes) græce est ἢ προφάσι μακρὰ προσευχόμενοι. i. prætextu longū orantes. i. sub prætextu proluxa orationis, qua sanctimonia uenerabantur opinionē. Sic enim uertit eadem apud Marcū sub obtentu longæ orationis, & apud Lucam simulantem orationem longam (Mare & aridam) Hebraico more terram aridam uocat תַּשְׁבַּח. Et pselytus græca uox est προσήλυτῶ nobis aduena. Sic enim dicebatur hebrais quæ ex aliena natione in suæ legis cōfortium recepissent, illi uocāt תַּשְׁבַּח. Ac mox (Et facitis eū filiū gehennæ duplo quā uos) græce est διπλότερον ὑμῶν. i. duplici quā uos estis. Quali utriusque sint duplici nomine filij gehennæ, uerum hic aduena magis quā illi. Id em̄ sonat sermo græcus. Etiam si secus interpretant̄ oēs, quod nēpe ut intelligam̄ illos uno dūtaxat noīe malos esse, quod nō seruari legē, in qua nati essent, aduena gemino noīe primū ethnicū & idololatra, mox necludat̄ p̄bus, dūre labiē in uitā pristinā. (Stulti & cæci) apud græcos repetit̄ & i altero loco μωροὶ ἢ τυφλοὶ.

Qui mundatis) ὅτι καθαρίζετε. i. quia mūdatis. Certe in (quia similes estis) germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu. Caterum quod intus est calicis, & quod deforis, quæ græce pure dicuntur, parum munde reddidit latine τὸ ἔξωθεν ἢ τὸ ἐντὸς uertere poterat exteriorē poculi partem, & id quod intus est. Nec est, pleni estis, sed plena sunt, ut pertineat non ad pharisæos, sed ad poculum & catinum. Consentiunt latini codices uetusti cū græcis exemplaribus. Nam sensus est, pocula & patinas pharisæis foris esse nitidas ac bene lotas. Caterū ipsum uinū, ipsosque cibos esse imundos, utpote partos rapinis & fraude, atque hanc immundiciā præcipue uitandam, ijs qui uere mundi uideri uellent. Id cū quidam nō intelligerent ἀδικίαν. i. iniusticiam uerterunt in immundiciam, Quanquā in nōnullis exemplaribus ἀκρασίαν. i. intemperatiam inuenio, quomodo legisse uidetur Origenes. In summa uidetur hic locus apud Chrysostomū & alios ueteres uariatus fuisse. Et φαίνεθε paretis, cur non potius apparetis, siue uideamini, & dealbatis est κεκοινωσμένοις. i. incrustatis, quod opus albariū dicitur, incrustantur em̄ gypso aut calce.

Qui ædificatis) ὅτι οἰκοδομεῖτε. i. quia ædificatis ut dissimulem. Si fuissetemus, non esse mus, pro si fuissetemus nō fuissetemus, cū græcis idem uerbum repetatur ἢ μὲν οὐκ ἔμεν.

Genimina uiperarū) γενήματα, quod superius uerterat progenies. Nec est. Ecce relinquetur futuro tempore, sed præsentī, ἀφίεται. i. relinquitur suffragantibus & uetustis latinorum exemplaribus.

EX CAPITE. XXIII.

Iple autem respondens dixit. Apud græcos nō est ipse, nec respōdens. Nihil em̄ interrogabant discipuli. Nec est (Videtis hæc) sed οὐ βλέπετε ταῦτα. i. nonne uidetis hæc. Et (non relinquetur hic lapis) hic hoc loco aduerbium est ὅδε. i. in hac structura. Et rursus (in montē oliueti) ἐλαιῶν. i. oliuarū. Et mox secreto κατ' ἰδίαν id est seorsim, siue priuatim, hoc est semotis turbis. Et aliquanto inferius (Prelia & opiniones preliorū) πολέμοις ἢ ἀκοῆς πολέμων. i. bella & rumores siue famam bellorum. Siquidem ἀκοῆς ad uerbum sonat auditiones. Interpres nullū facit discrimen inter prelium & bellum. Deinde opinio nōnunquā pro fama reperitur usurpatum, sed cum ad hominem referē, nō cum ad rem. Alioquin opinio belli est quoties putatur esse bellū cū non sit. Est aut̄ rumor belli nōnunquā tristior ipso bello. Oportet enim hæc fieri) Pro hæc græci legunt τὰ πάντα. i. oia (Sed nondū est finis) nōnulli codices habebunt ἔσαι. i. erit finis. Et pseudopropheta unica dictio est cōposita, quā uulgus illiteratū diuidit ψευδοπροφήται, nec significat p̄phetā mēdacē, sed qui falso noīe p̄pheta uocet, cū nō sit, sicut ψευδ' ἀπόστολοι, qui sibi uindicāt eū titulū falso (pestilētiæ & famis) iucundā uocū affinitate latinus interps nō potuit reddere in λιμοὶ & λοιμοί, quæ scriptura magis quā pronuntiatione discerni possunt. Deinde in tribus gratiā habet ὁ μοιόπιωτον λιμοὶ λοιμοὶ σχισμοὶ & ad harmoniā facit τὸ ἀσύνδετον. Quoniā abundabit iniquitas) διὰ τὸ πληθυντῆναι τῶν ἁνομιῶν ψυχῆς ἢ ἀγάπης ἢ ἰσχυρῶν πολλῶν. Verbum infinitum præteriti tēporis, quā adhæret uerbo

uero futuri tēporis, transit & ipsum in uim futuri, quā cōmodius uertisset per participium ad hunc modū, multiplicata iniquitate frigeret charitas multorum, ut locis aliquot citat diuus Hieronymus, nisi quod hic p̄positionis uis non redditur δια τ̄, quā facit ut intelligamus frigus charitatis, non aliunde proficisci, quā ex magnitudine iniquitatis, Et aliquanto post (Et tunc ueniet consummatio) τέλος, quod hactenus uertit finis. Et paulo superius, & hic addidit articulum τ̄ τέλος, quasi dicas ille finis, qui expectabatur. Facit enim articulus ut certum aliquem finem intelligas.

A Daniele) δια δανιήλ, i. per Danielem. Est autē locus apud hunc prophetā in calce capituli noni. Consummabit autem pactū multis hebdomada una, & in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificiū. Et erit in templo abominatio desolationis, & usque ad cōsummationem & finē perseuerabit desolatio. Porro quod græcus appellat εδολυγμῶν id est abominationem siue execrationem, hoc loco idolum intelligitur, interprete Hieronymo, Idque nonnulli de statua Adriani Caesaris interpretatur, quā usque ad aetatem Hieronymi steterit in eo loco, in quo ante fuerat sanctum sanctorum, & ob id addit desolationis, quod templum dirutum fuerit. Nec est (Tollere tunicam) sed τὰ ἱμάτια, i. uestimenta siue pallia, hoc est summas uestes, quā Hilarius legit tunicam. Et nonnulli codices habebant τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, i. res domesticas siue supellecilem domesticam. Caterum nō est simpliciter (ne reuertatur) sed μὴ ἐπιστρέψατω ὀπίσω, i. ne redeat retro, hoc est, & latinus, ne rursus redeat. Pregnantibus & nutrientibus) Pregnantibus recte mutauit & latini extulit quā si græca ut sunt reddidisset τὰ ἰσὺ ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, i. in utero habentibus, ut alias solet transferre. Caterum nutrientibus græce est accommodatius δηλαζούσαις, laetantibus siue māmā nutriētibus, quod θηλή pupillā fœminæ māmā significat. Nec est hyeme uel sabbato, sed χιμῶν μὴ ἐν σαββάτω, i. hyeme neque sabbato. Hyeme ad iter faciendum incōmoda est. Et sabbatis nephas erat Iudæis iter facere, nisi ad pauca stadia. Sentit enim Christus celerrime ac procul esse fugiendū. Et (usque modo) μέχρι τῆ νῦν, i. usque ad præsens tempus, aut quod apertius erat usque nunc, etiamsi parum latinum & hoc.

Neque fiat) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, i. neque fiat, ut sit abominātis, quā uideo illos nonnunquam his uerbis abuti, p̄ futuro. Porro cōgeries triū negationū emphasin habet negādi (nisi breuiati fuissent) ἐκολοβώθησαν, i. decurtati fuissent, cū aliqd amputat ac p̄cidit. Vnde græcis κολοβῶται dicuntur, qui uerba trunca ac dimidiata pronunciant. Nec est, fieret salua, sed οὐ γὰρ ἐσώθη, i. nequaquam esset seruata, siue haudquam fuisset incolumis omnis caro. Ac rursus hebræorum more carnem pro homine posuit, tamen absolutius quiddam habet caro, ueluti cum latini omnes mortales pro omnibus homines dicunt. Sunt enim mortales qui homines nō sunt, & caro est, quā non sit hominis. Illud haud scio an sit admonendum. (Ecce hic Christus) hic aduerbiū esse non pronomen ὧδε & ὁ χριστός, ille Christus ut certū aliquē intelligas. Neque enim significat quēuis unctū e multis, sed unicū illū qui ab omnibus expectabatur. Pseudochristi) unica dictio est ψευδοχριστοί, ne quis & hanc dirimat, i. falso nomine Christi, quod modo indicauimus (si fieri potest) εἰ δυνατὸν, cur nō potius si fieri possit. Itē illud ὡς ἐπλανῶμαι maluissem uertere, ut fallēdi sint p̄pter uerba futuri tēporis ad quā referuntur. Item (si in penetralibus) græce est ἐν ταμίοις, quod ante uertit in cubiculis. Sunt enim ταμίαι loca in ædibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus quā uolum⁹ esse tuta, unde & a penitus penu dictū est. Ubicūque fuerit corpus) πτώμα græcis est, i. cadauer, græcis a cadendo dictū, quēadmodū & cadauer latinis. Loquitur enim de corpe aiantis mortui. Quāquam Hieronymus frequēter adducēs hūc locū corp⁹ legit nō cadauer, admonet tamen significantius dici cadauer. Nec addūt græci cōiunctionē & aqlæ, sed διὰ τῶν, i. aqlæ. Cōuolūt enim aqlæ, & maxime uultures, ad animatiū cadauera.

Plangent) κόπονται, ut intelligas planctum insanum, qui fit, ubi quis præ doloris impatentia suum ipsius corpus cedit ac lacerat (Cum uirtute multa & maiestate) μετὰ δυνάμει καὶ δόξῃ πολλῇ, i. cum potentia & gloriā multa. Gloriā certe legit Hieronymus, citans

citans hūc locū in cōmentarijs Zachariæ. Rursum emittet est magis q̄ mittet ἀποσελεῖ, Nec est (cum tuba & uoce magna) sed μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, i. cum tuba uocis magnæ, ut intelligas tubam uocalem, & procul sonantem. Aut cum tubæ uoce magna, nam græcus sermo anceps est.

A summis cœlorum) ἀπ' ἀκρῶν οὐρανῶν, id est a summis cœlis, hoc est a summis uerticibus cœlorum. Et quod hic uertit ad terminos eorum, græce est, ἕως ἀκρῶν ἀντιῶν .i. usq; ad summos eosdem, ut duo summa intelligas, supræma & ima, ut ne quid interim cauiller de arbore ficu, quam non audet suo uocare nomine, opinor metuens græcum illud prouerbium τὰ σῦκα οὐκ ἀπὸ πύλων σκιάφῃ σκιάφῃ λέγῃ. Et mox discite parabolam, Hic certe magis conueniebat latine loqui discite similitudinem siue collationem, ne quis somniet ficū parabolas dicere. Tener fuerit) Gemmā sentit in furculis unde erumpūt frondes, nec est nata, sed enata; ἐκφυῖ. Et (in ianuis) rectius erat in foribus siue ad fores. Est enim sermo prouerbialis, quo significamus aliquid esse in proximo. Et scitote γινώσκετε anceps uerbum est, quod modo uertit scitis ut omittam, quod ὅτι transtulit quia, nō suo loco. Et (generatio hæc) ἡ γενεὰ αὕτη, Illud obiter annotandū γενεὰν apud græcos aliquoties accipi, non pro ipsa natione seu gente, sed pro eo, quod latini nunc ætatem uocant, nunc memoriam, nonnunq; & sæculum, unde Nestor τρεῖς γενεάς uixisse legitur, quod tres hominum ætates durauerat, Ad eum modum uidetur hoc accipi loco.

Donec oia fiant) græcis est ταῦτα πάντα, i. hæc oia. Et (nō p̄teribunt) παρελθῶσιν, abuti uideť his uerbis, alioq; magis sonat nō p̄tereāt, siue p̄terire nō possint δυνατικῶς. Itē (nec angeli cœlorū) Expressius erat ne angeiū quidē. Caterū in Marco additū est, μηδὲ ὁ υἱός .i. neq; filius. Et faterur diuus Hieronymus hoc ascriptū fuisse etiā apud Matthæū, in nōnullis latinis codicibus, in græcis non haberi, præsertim in exemplaribus Adamanti ac Pierij. Atqui ex homilijis Origenis, quas scripsit in Matthæū apparet illum addidisse filium, cuius hæc sunt uerba. Qui non cognouerunt de die illo, & hora. neq; angeli cœlorum neq; filius. Preparat enim filius scientiā diei illius & horæ coheredibus promissionis illius, ex quo seipsum exinaniuit. Ac paulo post. Et p̄parans omnem quē uult scire illum diem & horā cum sanctis angelis, & cum ipso dño nostro Iesu Christo. Ad eundē modum legit Augustinus in homilijis quas ædidit in Matthæum, cūq; hoc Hilarius cū ait in expositione canonis, dicens diem illum omnibus esse incognitum, & non solū angelis, sed etiam sibi ignoratum. Legit & interpretatur eodem modo Chrysostomus. De niq; & Hieronymus ipse in progressu enarrationis sequitur hanc lectionem. Et cū Marcus ἐπιτομήν scripserit Matthæi, consentaneum est illum non hoc addidisse de suo. Proinde suspicor hoc a nonnullis subtractum, ne Arrianis esset ansa, cōfirmandi filium esse patre minorem, qui nobiscum aliquid ignoraret. Verū erat igitur ex Marco item eradendum ubi plane legitur, Neq; conuenit hac uia tollere occasiones hæreticorū, alioqui bona pars euangeliorū foret eradenda, Et in primis illud, pater maior me est. Interpretatione medendum erat huic malo, non rasura, calamo non scalpello.

Sicut autem in diebus Noe) Etiam si nihil refert ad sensum, tamen non est in diebus Noe, sed ὡσπερ αἱ ἡμέραι τοῦ νόε, i. sicut dies illi Noe, sic erit &c. Ac mox (nubentes & nuptui tradentes) γαμοῦντες ἐγκαμίζοντες, rursum nubentes accōmodauit uiris, dicere poterat, ducentes uxores, & nuptum dantes, ut alterū ad uiros pertineat, seu magis ad utrosq; sponsū ac sponsā, alterū ad foceros & focrus. Ac paulo post (Vnus assumeť, &c) Latinus unus & unus uertisset in un⁹ & alter, aut in alter & alter. Deinde librari⁹ opinor mutauit tēpus uerborū. Nam græcis est ἀφίεται & παραλαμβάνεται .i. relinquitur & assumitur. Nec est ociosa tēporis catachresis. Indicat enim rem mox ac certo futuram. Quādoquidem Christus uoluit suos in hac esse opinione, ut extremum illum iudicij diem semper expectarēt parati, ceu mox uenturum, atq; in hac opinione fuisse uidemus Petrū, Paulū, Hieronymum, Gregorium, cumq; his innumeros.

Qua hora

Qua hora fur uenerit. Nonnulli græci codices scriptum habebant ποία φυλακή. i. qua custodia atq; ita legit Origenes in Homilijs. Porro custodiam uocauit tempus excubi- rum, Veteres enim noctem in aliquot excubias diuidebāt, quas alicubi uigilias uocat. Ponit enim duas personas, patris familias excubantem & furem insidiantem. Nec est si sciret, sed εἰ ἴδῃ. i. si scisset, nec est sineret, sed ἔασε. i. passus fuisset, aut siuisset, Ponit enim alicui parum uigilanti domum perfosam a furibus, non id passuro, si scisset tempus nocturnum quo fures essent aggressuri. Porro furem uult intelligi diem illum extremum, patrem familias unumquemlibet nostrū. Ergo cum ille ueluti fur obrepere tentat, & incertum est, quo tempore, nobis uidelicet iugiter est excubandum, ne dormitantes op- primat. Vnde miror Hilarium furem hunc interpretari diabolum.

Quia nescitis qua hora uenturus sit filius hominis, græci sic habēt ὅτι ἡ ὥρα οὐ δυνάτεσθαι ἰδῆναι τὸν ἀνθρώπου ἔρχεται. i. quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. Ita legit Chry- lostomus, etiam si secus legit uulgarius.

Quis putas) τίς ἄρα. i. quisnam. Nam ita mauult Valla.

Quem constituit) κατέσκημ, constituit p̄teriti tēporis est, ponit em̄ quod acciderit.

Familiam suam) θεραπειάσ, id est famuliciū, Vt intelligat eum p̄fectum famulis. Vt dissimulem, quod ἐνρίσει rectius uertisset offenderit siue repperit, q̄ inuenerit.

Sup oia bona) ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ. i. sup oēs res suas, siue ut alicubi citat Hieronymus, sup uniuersam substantiā, p̄pius accedens ad græcū sermonem exprimentū. Etiam si non male uertit interpres.

Morā facit dñs meus uenire) χρημίζῃ ἐλθεῖν. i. contatur redire, siue differt reditum.

Manducet aut & bibat) ἐδίερ τέ καὶ πίερ. i. edereq; & bibere, ut pendeat a uerbo incipi et, q̄ in nonnullis est ἐδίερ δε. i. edere uero, nec additur suos, sed tantū est conseruos.

Qua non sperat) ἐν ἡμέρᾳ ἢ οὐ προσδοκᾷ. i. in die quo non expectat. Mirum autem cur hic interpretem delectarit ἀκυρολογία.

Et diuidet eum καὶ διχοτομήσει. i. dissecabit a δίχα τέμνει. i. in duas dissecare partes.

EX CAPITE XXV.

O Buam sponso & sponsæ) & sponsæ, non additur in græcis codicibus. Nec apud Chrylostomum aut Hilarium ulla sponsæ mentio, q̄ apud Origenem in titulo historiae euangelicæ nescio quis adiecit, cū ipse disserens nullā sponsæ faciat mentionē. Etiam cū Christus sit sp̄sus, quorsum hic opus sp̄sæ.

Non sumpserunt) ἔλαβον, aptius erat sumpserant. In his enim p̄terito imperfecto aut secundo indefinito, uice p̄teriti plusq; perfecti abutimur (ne forte non sufficiat) μήποτε id est ne non sufficiat aut si mauis exprimere coniunctionem expletiuam, ne quādo nō sufficiat. Nec est simpliciter emite uobis, sed ἀγοράσατε αὐτοῖς, id est emite uobis ipsis. Est aut inabsoluta oratio, ni subaudias, timemus, aut periculū est, aut nō faciemus. Intel- ligitur enim id quod non explicatur prudentes uirgines negasse illis oleū. Nec est dū irent emere, sed ἀπερχομὲν ἢ αὐτῶν ἀγοράσαι. i. abeuntibus aut illis ad emendū uenit.

Nouissime) ὕστερον. i. deinde, siue posterius, quod ut alias tolerabile sit, hic certe non quadrabat, cum de duobus uirginum ordinibus loquatur.

Quia nescitis diem neq; horam) hoc loco repetunt græci codices, quod superius ad- debatur, in qua filius hominis ueniet ἐν ἡμῶν ὁ ἡὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Bona sua) τὰ ὑπάρχοντα, facultates suas, siue substantiā suā, uti superius admonuimus.

Propriā uirtutē) δύνάμιν. i. facultatē siue potestatē ut ad uires nō ad probitatē ptineat.

Et lucratus est) ἐποίησε. i. & fecit siue confecit, & latinius altera duo q̄ alia duo.

Venit & posuit) Vtrumq; p̄sentis est temporis ἔρχεται ἐλθναίρα. i. uenit & subducit siue ponit. Ac paulo post προσήνεγκεν. i. attulit potius q̄ obrulit.

Superlucratus sum) ἐκέρδισα ἐπάνω τοῖς, id est lucratus sum supra siue ultra ea, quod idē & postea simili modo repetitur, quidam codices pro ἐπάνω τοῖς habebant ἐν ἰστίαις, id est in illis

in illis hebraico more, pro eo quod est per illa.

Euge serue) εὐ δούλε. id est bene seu recte serue, uox est collaudantis & applaudentis, ei qui sit functus officio.

Cōgregās ubi nō spsisti) συναγωγῶν ὅθεν οὐ διεσκόρπισας. i. cōgregās inde ubi nō sparsisti.

Meto ubi non semino) διερίξω ὅπου οὐκ ἔσπειρα. i. meto ubi non seminaui. Nec est pecuniam græce, sed ἀργύριον. i. argentum, quam uocem diuus Hieronymus ad mysterium accommodat, etiā si græcis nō nunquā pro pecunia usurpatur, sed argentea p synecdochen.

Et quod uidetur habere) ἃ ἔχει. i. & quod habet, atq; ita legit & Hilarius, unde apparet ex altero euangelista huc transcriptum, quod absurdum uidebatur tollere quicquid ab eo qui nihil habeat.

Maiestatis suæ) δόξα, id est gloria, Nam ita frequenter gaudet uertere.

Et separabit eos ab inuicem) Cum præcesserit gentes, tamen mutato genere subiecit eos, quod tamen interpreti non potest imputari. Cū sic habeatur in græco. Verum ab inuicē latinius certe reddi poterat, separabit eos alios ab alijs, siue alteros ab alteris, cū de duobus loquatur ordinibus, altero piorū altero impiorum. Porro συνηγάγετε belle uertit, collegistis pro hospitio excepistis.

Sitientem) ἢ διψῶντα. i. aut sitientem, consentientibus, & antiquis latinorū codicibus Fratibus meis minimis) ἐλαχίστων. Mirum quid interpreti uenerit in mentem, ut eandem uocem paulo post uerteret per comparatiuum minoribus, cum de iisdem loquat. Et tamē ex hoc loco puto sibi, cognomē Minorū sumpsērūt, quidā Frācisanae factiōis.

Maledicti) κατηραμμένοι, id est execrati siue deuoti.

EX CAPITE. XXVI.

Ascha fiet) γίνεται ἢ παραδίδοται. i. fit & traditur utrūq; græcis p̄sentis est temporis. Caiphas) Græci scribunt καιάφας, id est Caiaphas.

Ne forte tumultus fieret) ἵνα μὴ θόρυβος γένηται. i. ne tumultus fiat, ut referat ad personam pharisæorum his uerbis inter se consultantium, Ne quid tentemus in die festo, ne tumultus oriatur in plebe per occasionem diei festi. Nam forte addidit de suo interpres, ut εἰς τί. i. ad quid siue quorsum.

Alabastrum) ἀλάβαστρον delicata pixis unguetaria uitrea, ita dicta a λάβω prehēdo, & particula priuatiua ἀ, addita per pleonasmum ῥ quod ob leuorem comprehendī nō possit. Sic & Horatius Nardi paruus onyx, ne quem offendat figura sermonis. Et preciosus est βαρυτίμου quasi dicas grauis precij, quod olim appēderetur æs, nō numeraretur.

Multo) Est quidem græce πολλῶν. Tamen latinius opinor erat magno.

Quid molesti estis. τί κόπους παρέχετε, i. quid molestias exhibetis aut cur negociū facestis? Opus bonum,) ἔργον καλόν, quod non simpliciter bonum sed egregium, ac pulchrū significat. Et (meipsum autē nō semper habebitis) utrobique græcis est ἔχετε. i. habetis, p̄sentis temporis. Nec est semper, sed quouis tempore, πάντοτε, quod πᾶν unde compositum est ad hunc quoque modum possit accipi. Mittens em̄,) βαλοῦσα præteriti temporis est, unde plenius sic extulisset, Nam quod hæc misit unguentum hoc in corpus meum, id fecit in sepulturam mei, significans se breuī moriturum.

Dicetur quod hæc) ἀληθίσταται ἃ ἔποιήσεν αὐτή. i. dicetur & hoc quod hæc fecit. Nā quod, hoc loco non est coniunctio, sed nomen relatiuum.

In memoriā eius,) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, eius fœminini generis est, unde ad ipsā referatur mulierem. Porro μνημόσυνον nō simpliciter significat memoriā, sed pignus aliquod aut monumentū, quod amicus apud amicum relinquit, quod illum sui cōmonefaciat. Vnde nō inepte uertisset, in monumentum sui, nōnulli recētiores memoriale uocant.

Judas scariot,) Ἰσκαριώτης. i. Iscariotes de quo iam admonuimus.

Primo autem die) Die apud græcos subauditur nō explicatur, sicut & illic. Prima autē sabbati hic τῆς δὲ πρώτης τῆς ἑβδόμης. i. ut uerbum uerbo reddam, primo infermētatorum, bb ut subaudias

Vt subaudias totidem uerba, primo die panum infermentatorum :

Ad quendam) πρὸς τὸν θεῖον. i. ad illum. Sic autē loquuntur Græci, cū significant certum hoïem, quē tñ nō nominent. Vnde apparet Christū edidisse tamen. Caterum euāgelistam obtinuisse. Qui intingit mecum) ὁ ἐμβάψας. i. qui intinxit. Etenim si illo intingente manum, dixisset qui intingit mecum, hic me tradet, indubitātū ac manifestū fuisset lignum. Nunc autē uoluit etiam iterum locum dare pœnitentiæ iudæ, Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non solum adesse in conuiuio, uerū etiā in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod est intimæ familiaritatis. In paropside) ἐν τριβλίῳ, id est in catino, siue patina. Cur libuit græcā uocē altera græca reddere.

Per quem filius hominis tradetur) παραδίδοται. i. traditur p̄sentis temporis uerbum. Iam em̄ hoc agebatur, nimirū p̄stituta pecunia. Et mox (qui tradidit illū) ὁ παραδιδούς αὐτοῦ. i. qui tradebat siue traditor illius. Cenantibus autem) ἐδιόντων, id est edentibus.

Accipite & comestite) λάβετε, φάγετε. Sumite edite citra copulam.

Et accipiens calicem) καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. Et sumpto poculo, & gratijs actis, dedit illis. Hic est enim sanguis) Enim non est in græcis.

Noui testamenti) Articulus additus significatiōne græcis reddidit orationē, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης. i. qui est noui testamenti. Significat autem hic testamentum, quod condunt morituri. Qui pro multis effundetur) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον. i. qui pro multis effunditur, ἄλλῃ reperio hoc nonnunquā pro futuro poni sicut ἐρχόμενον, nisi quod Paulus utrunq; p̄sentis temporis participio extulit τὸ κλάμενον & τὸ ἐκχυνόμενον. i. quod frangitur quod effunditur quod suo annotabimus loco.

Et hymno dicto) καὶ ὑμνήσαντες. i. cū dixissent siue cecinissent laudes, ut intelligas apostolos dixisse hymnos, non tantum Christum.

Percutiam pastorem) Vaticinium est apud Zachariam prophetam cap. 13. Conuenit autē aditio septuaginta, cum hebraica ueritate. Sed Euāgelista quod illic dictum est sub persona prophetae rogantis, ut deus percutiat pastorem, accommodauit ad personam ipsius dei. Id enim prodidit Hieronymus libro de optimo genere interpretandi ad Pamnadium, atq; eadem fere repetit enarrās hunc prophetae locū. Atqui hac sane in re, aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est Hieronymus, quem ut fateor uirum fuisse summa doctrina, pari eloquētia, incōparabili sanctimonia, ita hominem fuisse nō possum diffiteri. Etenim si quis attentius expendat eum prophetae locum, is comperiet, ne posse quidem, hac ad prophetae personam accommodari. Quod quo magis perspicuū fiat ipsa uerba subscribam. Framea fuscitare super pastorem meum, & super uirum coherentem mihi, dicit dominus exercituum. Hac certe palam est dici sub persona dei. Cum addiderit dicit dominus exercituum. Ac mox sequitur, percutite pastorem, & dispergentur oves. Hac quoq; sunt dei uerba alloquentis gladium suum. Quod si quis uelit alio torquere, certe quod sequitur non sinet. Et conuertam manum meam ad paruulos. Atq; adeo re clamat euidentius, quod continenter adiungitur. Et erunt in omni terra dicit dominus.

Oliueti rursus) ἐλαιῶν. i. oliuarū quod iam toties fuit obuium.

Gallus cantet) φωνῆσαι. i. sonet, & græcus quidē sermo p̄ se anceps est, nisi hypostigme sigat ter aduerbiū uerbo abnegabis. Tūc uenit Iesus) uenit p̄ntis est tp̄is ἔρχεται.

In uillā quæ dicit Gethsemani) χωρίον. i. in locū, quando ita mauult Valla. Nā ad sensū haud magni refert. Porro Gethsemani, hebrais sonat, uallis p̄guissima, nā ἔσθ' uallis ἡσὺ pinguedinē significat. Ea est ad radices mōtis oliueti, ut testat Hieron. in locis hebraicis.

Cōtristare & mœst⁹ esse) λυπεῖσθαι καὶ ἀδύκμονεῖν. i. dolere & grauiter angi. nā ἀδύκμονεῖν Impotētē animi molestiā significat quo uerbo usus ē & Paul⁹, ut suo demonstrabim⁹ loco

Tristis est anima mea) περίλυπός ἐστι ἡ ψυχή μου. i. supra modū tristis est anima mea. Nā περι additū significat excessum. Sustinete hic) μείνατε ἕδε. i. manete hic. & alioq; inferius (iterū secūdo abiit) latinius erat, & rursus iterū abiit, πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν.

Venit &

Venit & inuenit) Vtrumq; præsentis temporis, ἔρχεται εὕρισκει.

Sic non potuisti. (ὡτως οὐ ἰσχύσατε. i. adeo non potuisti. Transire nisi bibam illi) παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ ἀνδ' ὕω. i. transire a me, ut nō bibā, siue quo minus bibā illū.

Et uenit iterum) ἢ ἔλθωμ' ἕτερον αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. i. & cum uenisset, repperit eos denuo dormiētes. Tūc uenit ad discipulos) Hic uenit & dicit utrūq; præsentis est tēporis ἔρχεται ἢ λέγει. Dormite iam & requiescite) Dubiū erat, an legendum esset dormite & requiescite, an dormitis & requiescitis, nisi addidisset λοιπὸν. i. post hac, siue de cætero, pro quo interpres posuit iam. Nec id sane male. Argutatur hoc loco Laurentius ualla, nescio quid nō cōuenire ut q paulo ante obiurgauerit suos quod dormierāt, nūc dormire iusserit, p̄sertim cū mox subīciat, surgite eamus hinc. Quāq; Origenes, Chrysostomus & Hieronymus in hunc sensū interpretētur, ut Christus iusserit eos dormire, ues; saluo aliorū iudicio, potest sermo Christi habere nonnullā ironiam. Hactenus non potui a uobis impetrare ut paulisper mecū uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atq; ita probe quadrant ea quæ cōsequuntur, surgite ecce appropinquat.

Ecce appropinquat.) ἰδοὺ ἤγγικεν, i. ecce appropinquauit præteritū tēporis, siue adest.

Et filius hominis tradetur) Traditur est græce præsentis temporis, παραδίδεται.

Ecce appropinquabit qui me tradet, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με. i. appropinquauit, qui me tradit. Cum gladijs & fustibus. ἢ ξύλων. i. & lignis, atq; ita uertit alibi.

Missi a principibus.) Missi addidit interpres explicandi causa, q̄q; non habita generis ratione. Cum præc esserit turba, ut dicendum potius fuerit missa

Ad quid uenisti.) ἐφ' ὃ πάρε. i. ad quid ades, siue aduenis, nec ita potest accipi, ut intellegamus quo malorum uenisti, sed cuius rei gratia uenisti.

Amputauit) ἀπέλεμ. i. abstulit. Gladio peribunt) In gladio est græce. Nec est peribunt, sed morientur ἀποθανοῦνται. Et exhibebit mihi modo.) Modo in locum non suum translatus est, cum debuerit adiungi uerbo rogare. ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι. i. quod nō possim nunc rogare.

Legiones) Hic quoq; græcus usurpauit uocē latinam, λεγεῶνα. Ut adimplerētur.) πληρωθῶσιν, Ut impleantur, ut ad Christi loquentis personam referatur. Quāq; potest & ad apostoli personam scribentis referri. Usq; in atrium) ἕως τῆς ἀνλῆς. i. usq; atrium, siue usq; ad atrium. Ut eum morti traderent) ὡς δανατώσουσιν. i. ut occiderent.

Et non inuenerunt) In græcis codicibus bis ponitur, & non inuenerunt, εὐχ' ἔυρον, ἢ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων ὄνχ' ἔυρον. i. Et non inuenerunt. Et cum accessissent multi falsi testes, nō inuenerunt. Nouissime) ἕτερον, id est deinde siue posterius quod iam sepius ita uertit. Et post triduum reedificare illud. ἢ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομησάμενοι αὐτῶν. i. Per tres dies ædificare illud. Sic enim mox exprobrant, qui destruis templum dei & in triduo ædificas, non reedificas.

Ad ea quæ isti aduersus te testificantur) τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι. i. quid siue cur isti contra te dicunt testimonium.

Adiuo te) ἐξορκίζω, exorcizo. Idem uerbū quo utimur in consecratiōe aquæ sacrae, & eiciēdis immūdis spiritib;.

Dixit illi Iesus) Dicit est & in græcis & in antiquis latinis

Blasphemauit) ὅτι ἐβλασφήμησεν. i. quod blaphemauit. Quāq; quod coniunctio, ut supracanea recte omissa est. Quid adhuc.) τί ἔτι, id est quid p̄terea. Aut quid insup.

Audistis blasphemiam.) græci addunt αὐτ', id est eius siue ipsius.

Palmas in faciē dederūt,) græcis unica dictio est, ἐξάπισσιν, id est alapas impegerūt.

Vna ancilla) παιδίσκη potest accipi, ut sonet puellā. Exeunte autem illo) græce accurius est, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν, id est egressum autem eum. Nec est ianuam sed in uestibulum, ἐν πυλῶνα, siue in uestibulo aut ianua.

Alia ancilla) Ancilla addidit interpres. ἰδὲν αὐτῶν ἄλλη, Vidit illum altera.

Detestari) καταθεματίζω .i. deuouere, siue ut in quibusdam legitur καταναθεματίζω, quod grauius est ἢ ἀναθεματίζω.

Quia nō nouisset) ὅτι οὐκ οἶδα. i. quia nō noui. Quāῤῥ coniuñctio ὅτι nō respondeat latino, & recte mutauit interpres figuram hebraicam.

Gallus cantauit) ἐφώνησε, id est clamauit, siue sonuit. Quāῤῥ recte gallicinium, siue galli cantus dicitur, Quod Iesus dixerat) græci addunt αὐτῷ. i. sibi. Et qui legendū est non quod. τοῦ ἐρηκότῳ .i. quæ dixerat

EX CAPITE VIGESIMOSEPTIMO.

Sanguinem iustum) ἀθῶρον id est infontem, siue innocentem. Ita mox uertit, innocens ego sum a sanguine. &c. Tu uideris) σὺ ὄψῃ, id est tu uidebis, siue uideris, prima acuta, ut sit futurum uerbi subiunctiuū a uidero.

Laqueo se suspendit) ἀπήξατο. Vnum uerbum tribus est circumlocutus, & recte. Tantum enim ualet ea dictio ac si dicas, laqueo se praefocauit. De corbona dictū est superius, quod alias uocant gazophylacium.

Ager ille Acheldemach) Græcis codices non habent uocem hebraicam, sed tantum dictus est ager ille ager sanguinis. Annotauit hūc quoq; locum diuus Hieronymus in libro cui titulus de optimo genere interpretandi, negās quod hic citat ex Hieremia Mattheus, prorsus extare apud Hieremiam, Verum apud Zachariam prophetam, sed ita ut quæ retulit euangelista, parum respōdeant ad hebraicam ueritatem, ac multo minus ad uulgatam editionem septuaginta. Etenim ut idem sit sensus, tamen inuersa esse uerba, imo pene diuersa. Caterum locus est apud Zachariam ca. n. Si quis uelit excutere. Nā res perplexior est, ἤ ut hic paucis explicari possit, & prope παράργου est. Refert Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum, a quodam Iudeo factionis Nazarenæ in quo hæc ad uerbū ut ab euāgelista citantur haberentur. Verum non probat ut apostolus ex apocryphis adduxerit, testimonium, praesertim cum hic mos sit euāgelistis & apostolis, ut neglectis uerbis sensum utcuq; reddant incitandis testimonijs.

Quod appreciauerunt) ὁρῆτιμήσαντο. i. quem appreciauerunt, hoc est quem precio aestimauerunt. Tu es rex) ὁ βασιλεὺς, id est ille rex, ut de eo rege intelligas, qui tum a iudæis expectabatur. Ad ullum uerbum) πρὸς οὐδὲ ἐμῆμιμα. Sermo græcus anceps est siquidem hic potest esse sensus, & non respondit ei uerbum ad quicq;, siue non respondit ei ad ullum uerbum. Per diem autem solemnem) κατὰ δὲ ἑορτῶν. i. In festo uero.

Populo dimittere) τῷ ὄχλῳ. i. turbæ, siue multitudini.

Habebat autem tunc unum uinctum) unum non est in græcis, nec in antiquis latinorum codicibus, nec uinctum apud græcos participium est, sed nomen δέσμιον.

Pro tribunali.) ἐπὶ βήματῳ, i. in tribunali. Quāῤῥ latine uertit interpres & eleganter magis ἤ suo more, ut hic quoq; admonendus sit lector, ne fallatur.

Nihil tibi & iusto) Latinius certe fuerat, ne quid rei tibi sit cum iusto illo.

Per uisum) κατ'ὄναρ id est in somnis. Sic enim uertit in initio huius euangelijs, & recte De quibus pluribus uerbis differit Valla, qui ὄραμα id est uisum putat esse uigilantium cū ὄναρ somnium sit & quod in somnis apparet ἐνύπνιον græcis dicatur.

Persuaserant populis) & hic rursus est turbis non populis ὄχλοις.

Quid igitur faciam de Iesu) De praepositio non est in græcis τί οὖν ποιήσω ἰησοῦν τῷ ῥόμονοι χριστῷ; Caterū græci abutunt in his uerbis accusandi casu pro datiuo, ubi significant bene aut male fieri cuiuspiam, unde uertendum erat, Iesu nazareno.

Dicunt omnes) λέγουσι μ' αὐτῷ. i. dicunt ei. Quāῤῥ hic græca uariant exemplaria.

Ait illis) Illis non est in græcis, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, praeses autem ait.

Lauit) ἀπενίψατο id est abluuit, & sumpta aqua, λαβὼν. Innocens) Idem est uerbum quod paulo superius uerterat iustum, ἀδῶν. i. insons & innoxius

Vos uideritis) ὑμεῖς ὄψεσθε id est uos uidebitis. Sicut & antea, tu uideris, ut sit actiuū

uerbum

verbum futuri temporis. Flagellatum) φραγελλώσας, & hic Rhomana uoce græcus est usus, commutata una litera, quod damnatos ante ultimum supplicium uirgis cedere ex more esset Rhomano. Tradidit eis) Non est in græcis emendationibus, & officit nonnihil sensui. Neq; enim iudæis tradidit Iesum, sed suis militibus, supplicij ministris. Etiã si haud scio quo casu in nostra hac prima additione fuit additum, Atq; ita legisse Hieronymum, ut nos indicauimus, testatur illius in hunc locum interpretatio.

Suscipientes.) παραλαβόντες, i. accipientes, uel potius acceptum, ut sepe alias mutat genus uerbi, quo respondeat tempus.

Cohortem,) ἡ ὤρεισσαν, quod & funem significat græcis. Coccineam) κοκκίμη, id est coccinam magis. Nam coccus granum. Et grana uulgo uocantur, quibus tinguntur rubra quædam, quod lucem addant color. Porro Chlamys pallium est militare, ut & color & forma uestis militaris sit, eoq; magis ad ludibrium faciens.

Expuentes in eum.) ἢ ἐμπύσαντες εἰς αὐτόν, i. cum inspuissent in eum.

Plectentes coronam.) πλέξαντες, i. plexam siue concinnatã, ut conueniat tempus Deposuerunt super caput) ἐπέθηκαν, id est imposuerunt.

Et postq; illuserunt) ἢ ὅτε ἐπέπαιζαν, id est cum illuserunt.

Vt crucifigerent) εἰς τὸ σταυρῶσαι, i. ad crucifigendũ. Et paulo ante, uestimentis eius, magis quadrasset, uestimentis suis. Hunc angariauerunt) Mirum cur hic delectarit peregrina uox, cum dicere potuerit adegerunt, siue compulerunt. Siquidem Suidas in dicat uocẽ esse persicam, quod apud illos regij nũcij ἄγγελοι dicerentur, unde & qui literas inuicem tradunt perferendas angari dicuntur, quos eosdem ἄσάριδες appellabant. Deniq; translata uox est, ad quosuis, qui seruorum aut iumentorum ritu baiularent onera. Fortassis ea uox iam militibus erat usurpata, quæadmodum habebat sua castrensia.

Qui dicitur Golgotha) Hieronymus admonet Golgota Syriũ esse uerbũ nõ hebræũ sonareq; locũ calui siue caluarie. Ita dictus est locus in Aelia ad septemtrionalem partẽ montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorum. Nam quod nonnulli dicunt illic sepultum Adam, unde loco inditum sit uocabulum, eam fabulam rejicit Hieronymus. Cum Adam sepultus legatur in Arba iuxta hebron.

Dederunt ei uinum) Quidam græci codices, non habebant uinum, sed acetum cũ felle mixtum, Quamquam Hilarius uinum legit, Chrysostomus acetum. Tametsi non multum interest inter acetum, & acidum uinum. Certe paulo post mentio fit acetum non uini. Impleuit spongiam aceto.) Origenes illud annotauit, quod Matthæus dixerat acetum felle mixtum, Marcus uinum myrrhatum, ex quo palam est Origenem quoq; acetum legisse, non uinum. Et magis congruit cum propheta qui dicit, Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.

Vt impleretur quod) hoc propheta testimoniũ nõ citatur in plarisq; græcorũ codicibus. Et Hieronymus enarrans hunc locum nullã omnino de eo facit mentionẽ. Lyra addit, haud scio ubinã lectũ, Hieronymũ admonere hoc testimoniũ a Matthæo non fuisse positũ, sed dũtaxat ab Ioanne, nec inueniri in uetustis exẽplaribus. Cæterũ locus est in psalmo uigesimo primo. Super uestem meam) καὶ ἐπὶ τῆ ἱματισμῶν μου, quod magis sonat uestitum q̃ uestem.

Et sedentes seruabant eum) græci addunt ἐκεῖ, i. illic. Super caput) ἐπάνω τῆς κεφαλῆς id est supra caput. Causam) αἰτίαν, quæ uox apud græcos, & causam significat & accusationem, siue crimen. Tunc crucifixi sunt) τότε σταυροῦνται, i. tunc crucifiguntur. Præsentis temporis, ut historico more res iam geri putetur.

Vah qui destruis) Interiectio uah non additur in Matthæo, sed in Marco. Vnde huc addita uidetur, & articulus ὁ, nonnullã habet ἔμφασιν, quasi dicas, tu ille destructor tẽplis Reædificas, ὁμοδομῶν id est ædificas, ut superius admonui.

Et credimus ei) ἢ πισύσομεν ἐπ' αὐτόν, i. credemus in eo. Quamq; paulo inferius est ei: bb 3 ei ut nihil

munierunt. Cum & superius uerterit custodiret.

Cum custodibus) *μετὰ τῆς κουσῳδίας*, cum custodia. Quam hoc loco custodiam pro grege ac turba custodum posuit. Apparet autem eiusmodi ferme genus hominum fuisse, cuiusmodi sunt Parisijs quadringenti ad publicam ciuitatis custodiam designati.

EX CAPITE VIGESIMOOCTAVO.

Vespere autē sabbati.) *ὄψε δὲ σαββάτων*, i. uespere sabbatorum. Et quod) aut qui lucefcit dicendum erat, non quæ, ut referatur, ad uesperum aut uesper.

In prima sabbati.) *εἰς μίαν σαββάτων*, i. in unam sabbatorum ut intelligas unum diem e septem. Sentit enim ni fallor crepusculum extremi diei præcedentis hebdomadis, lucefcens in sequentem diem qui primus erat succedentis sabbati.

Reuoluit lapidem.) Græci addunt *ἀπὸ τῆς θύρας*, id est ab ostio.

Super eum.) *ἐπάνω αὐτοῦ*, i. supra eum. Aspectus eius) *ἰδέα αὐτοῦ*, i. species eius, siue forma. Et uestimenta.) Et græci, & uetusti codices latini habent uestimentum, græci addunt albū ut nix. Custodes.) *οἱ τηροῦντες*, i. qui seruabant.

Et rursus. Respondens autem angelus.) *ἀποκριθεὶς*, abusus est enim eo uerbo, cum illi nihil interrogassent. Ibi me uidebunt.) Omissa est coniunctio *καὶ*, i. & illic.

Venite & uideate.) &, non est in græcis, sed *δεῦτε ἴδετε*, i. uenite uideate.

Et præcedet.) & græci & antiqui latini habent præcedit præsentis temporis *προάγει*. Ecce prædixi) *ἰδοὺ εἶπον*, i. ecce dixi, non prædixi. Et ecce Iesus.) Ab hoc loco defunt aliquot uerba, quæ uidentur incuria scribarum omiſſa, qui fere labi solent, quoties eadē dictio diuerſas claudit orationes *ὡς δὲ ἐπορεύοντο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ*, i. cum autem iſſent ad renunciandum discipulis illius, ecce Iesus, & c.

Auditū fuerat a præſide.) *ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνου*, i. sub præſide, hoc est si res apud illum iudicem agatur. Nos suadebimus ei.) *πειθω* græcis tria significat, pareo siue morem gero, suadeo & persuadeo, sensus igitur postulabat, ut hic diceret persuadebimus potius quæ sua debimus, siue nos placabimus eum. Et securos uos.) *ἀμερίμους*, i. securos uos reddemus aut liberabimus uos omni sollicitudine, id enim sonat *ἀκινδίνους*, quod plus est quæ reddere *ἀκινδίνους*, i. expertes periculi. Dicite quia discipuli eius) Hic certe omittenda fuerat græca coniunctio, propter pronomen sequens nobis dormientibus.

Euntes ergo) ergo non inuenio in græcis codicibus, In nonnullis codicibus pro ergo reperio autem.

D. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATI
ONVM. IN EVANGELIUM
MATTHÆI FINIS.

bb 4

IN EVANGELIUM MARCI ANNOTATIONES
D. ERASMI ROTERODAMI.

Quoniam cōperiebamus opus in modū longe maiorem opinione succrescere Nam hæc simul & scribebantur a nobis, & typis excudebantur, uisum est idē cōpendij, quod Marcus in contrahendo Matthæi euāgelio p̄stitit, in nostris præstare annotamentis. quo simul & lectoris, & nostro tædio alioqui intolerabili medeamur, & intra sui temporis stadiū, operis cursus expleatur. Pauculos enim menses ad hunc laborē ab illustrissimi Burgundionū Principis Caroli obsequijs, in cuius famulitiū nuper asciti fuimus, usurpauimus uerius q̄ impetrauimus, idq̄ restor Iesum, nō sine graui rei familiaris iactura, q̄ q̄ ea sane me leuiter cōmouet. Res pecuniaria uel sarciri p̄t, uel negligi. Caterū ut est boni uiri nō deesse suo officio, ita p̄bi ac uerecundi est hominis, nō cōmittere, ut cuiq̄ uideat̄ oblitus officij. Memini quantū debeā maximo illi Philippo, Maximiliani filio, nō solū ut principi, addā, nō solū ut optimo principi, uerū etiā, ut de me magnificētissime merito. Quicquid aut̄ debebā patriæ quicquid principi, quicquid optimo principi, quicquid benemerito, id totū est mihi refundendū in Carolū, quādoquidē illū (sic fatis uisum est) cernere licuit uerius q̄ frui, lā nominis proprii citius queam obliuisci, q̄ benignissimi illius mœcenatis mei, Gulielmi Archiepi Cantuariensis, q̄ sic meritis est, de p̄bis ac literatis, ut ab omnibus p̄bitatis ac literarū cultoribus certatim debeat celebrari. Porro me tantis p̄secutus est officijs, tanta obruit benignitate, ut oia posthabenda sint, quoties officij ratio iubet huius obsequij uoluntati. Proinde cū utriq̄ debeamus patriæ, nam in altera geniti, in altera cooptati sumus, cum utriq̄ debeamus principi, quorum alteri iam plurimis ac maximis beneficijs sum⁹ astricti, ab altero humanissime inuitamur, ad ea quæ nec p̄meremur, nec postulamur atq̄ hoc ipso nomine plus debemus, nō fuit nobis integrū opus hoc lōgius p̄ducere maturū utriq̄; reditū polliciti. Rem tamen ita moderati sumus, ut nō nihil adierimus moræ, nō nihil itē cōtraxerimus opis modū, q̄ q̄ id quoq̄ hæcenus, ut uerborū magis q̄ rerū esset parsimonia, quo simul & opi & officio qua licuit satisfacere. Porro mihi sane spes est fore pariter, ut & breuitas quæ nobis fuit necessaria, lectori quoq̄ commoda sit, & grata. Quis enim tam patientis est stomachi, ut in his rerum minutijs citra fastidiū diu uersari possit. Quantū quantula quæso huius molestiæ portio redit ad lectorem. At nos dū inter tot græcos, latinos, hebræos codices sursum ac deorsum discurremus, uelut aciculā, quod aiunt, in aceruo querentes, dum excutimus, quid ille uerterit, quid alius legerit, quid ibi sit deprauatū, quid hic interpretetur, quid ille correxerit, quid ipsi signauerimus, ubi latini codices cū græcis, hebræi cū utriq̄; dissentiant aut etiā consentiant, deniq̄; quæ sit eiisdē linguæ codicū inter se uel pugna uel cōcordia, dū inter has spinas distringimur ac torquemur, nō unā aut alterā horā sed menses ferme sex, cogita quæso lector optime quantū tædij utilitatis publicæ gratia deuoremus. Neq̄; uero pigebit, si post hac per ocium continget alia conquirere, quæ possint opus hoc uel lo cupletius reddere, uel emendatius, illa quoq̄; in cōmunē usum adijcere, plusculum aut̄ p̄sidij nobis suppetebat in Matthæo ex ueterū cōmentarijs, ut in quē cōplures scripserūt Origenes, Chrysostomus, Hieronymus. In hunc nihil habemus, quod equidē sciam uertustum. Nā Vulgarius neotericus est, & nō cōmentarij, qui Hieronymi titulo circūferuntur, ut nō sunt usq̄; quæq̄; reiiciendi, tamen non magis sapiunt Hieronymū, q̄ sorba ficū. Caterum quo pauciores in hunc scripserint illud op̄ior in causa fuisse, quod explicato Matthæo, & hunc explicatum esse putarent. Initium euāgelij) Et hic hebræorū more exorsus est ab ipso opis titulo, quēadmodū Matthæus, cuius hic epitomē scripsit. In Esaia propheta) In græcorū exemplaribus, quæ quidem ego uiderim, Esaia nomen non exprimitur, sed tantum *ἐν προφήταις*, .i. in prophetis. Verum id apparet mutatum data opera

Nota Vide, quāta sedulitas Erasmi, quāta agilitas

data opera a doctis, qui deprehenderāt hoc testimoniū e duobus prophetis esse cōflatū, quemadmodum indicat Hieronymus in libro de optimo genere interpretandi, siquidē prior pars, nempe illa, Ego mitto angelum meū ante faciem tuā, qui p̄parabit uia tuam ante te, est apud Malachiā. Cap. 3, quo sane loco illud obiter annotandū, Hieronymum in eo quod modo citauimus opere memoriæ lapsū uideri posse, cū ait hoc testimoniū haberi in fine Malachiā. Nam cum totū huius prophetæ uaticinium quatuor capitibus absoluat, & hic locus sit in ipsa statim fronte tertij capitis, in medio uerius est, q̄ in fine. Verū suspicor quæ res ipsuerit Hieronymiana memoriæ nimirū quod in extremo calce habeat nō dissimile uaticiniū, quod & ipsū de Ioāne interpretant. Ecce ego mitto uobis Heliā p̄phetā anteq̄ ueniet dies dñi. Caterū q̄q̄ sententiæ sūma cōsentit, uerba tū Euāgelistæ nōnihil dissident, tū a septuaginta, tū ab hebraica ueritate. Siquidē hebræa sic habet הַנְּבִי שְׁלֵחַ מִלְאָכָיו וְפָנָה רֵדְדֵי לְפָנָיו. Ea sic reddidit Hiero. Ecce ego mitto āgelū meū, & p̄parabit uiam ante faciē meā, consentiētibus per omnia septuaginta, nisi quod mitto, uerterunt in futurum mittam, in quo Marcus concordat cum Hebræis. Caterū addidit, tuam, cum tantum sit uiam. Et rursus quod illic est ante faciē meam, hic refert ante faciē tuam, mutata persona loquentis. Nam apud prophetam hæc uerba uidentur esse Christi de se loquentis, etiamli mox mutata persona, de se tanq̄ de alio loquatur. Et statim ueniet ad templum dominator. Contra apud euangelistam hæc uerba patris sunt loquentis ad filium, qui p̄parabit uiam tuam ante te. Iam posterior pars. Vox clamantis in deserto, parate uia dñi. &c. Est & apud Elaiā cap. 40. Hebraica ad hūc habet modū. קוֹל קוֹרֵא בְּמִדְבַּר פְּנֵי רֵדְדֵי יְהוָה יִשְׂרוּ בְעֵרְבָה מִסִּילָה לְאַחֲרֵינוּ. quæ sic uertit Hieronym⁹, Vox clamantis in deserto, parate uia dñi, rectas facite semitas dei nostri. In nullo dissentientibus septuaginta. Dissentiunt & hic nonnihil euangelistæ, sed in uerbis dumtaxat. Nam quod ceteri dixerunt rectas facite semitas eius, Ioannes dixit. Dirige uiam domini, Deinde quod habet hebraica ueritas, & septuaginta transtulerunt, Rectas facite semitas dei nostri, Matthæus, Marcus, & Lucas posuerunt semitas eius, siue quod euangelistæ uix unq̄ dei uocabulum tribuant Christo, ob prophanas & impias illorū temporum aures, siue quod euangelistæ cum hebraice scirent, non indigerent translatione septuaginta. Deinde cum ab Hebræis nō anxie decerperent quod scriptum esset, sed quod memoria suggerebat describerent, uerbis nōnunq̄ dissident, in sententia concordant, id quod pluribus in locis admonuit diuus Hieronymus. Iam illud, quando notū est ijs quoq̄ qui græce nesciunt, angelum significare nuncium, nō arbitror admonendum. Fortassis hic melius uertisset nuncium. Deinde non dixit simpliciter (Angelum) sed addito articulo, ἄγγελον, ut certū aliquem angelum siue nunciū intelligas designari, cum omnes alioqui prophetæ nunciij fuerint uenturi Christi. At hic unicus ille & eximius fuit nuncius, qui non solū p̄nunciarit aduentum domini, procul aduentantis, sed qui p̄currens ipse p̄pararēt uiam iam aduenientis. Præterea quod ait (ante faciē tuam) non est græcis ἐμπροσθεν, aut ἐνώπιον, quod aliquoties ita uertit, hoc est corā te & in conspectu tuo, sed πρὸ προσώπου, ut intelligas hunc nuncium p̄cedere, & hoc discutiente obstacula uia, iam uideri & apparere faciē aduenientis domini. Mox autem qui p̄parabit uiam tuam ante te, græce est ἐμπροσθεν σου, quasi dicas a fronte tua. Fuit in deserto) Quidam offensi hyperbato, sic legunt. Ioannes baptizans in deserto, fuit inītiū euangelij. Non absurde tamen, ut mihi quidem uidetur, hæc uerba inītiū euangelij Iesu Christi, &c. tituli loco erunt, qui mos est prophetis & Herodoto quoq̄ atq̄ in totū illi gēti. Porro quod Valla mauult extitit p̄ fuit, & cauilatur nescio quid, de (fuit Ioannes baptizans) haud multū ad rē theologica pertinet. Erat enim idoma sermonis hebræi quod tamen reperies & apud Atticos. Erat baptizans, id est baptizabat. Baptizans articulum non addidit græcus, unde perinde ualet, ac si dicas coepit baptizare ἐγένετο βαπτίζων.

Fuit in deserto)

Fuit in deserto.) Apud Græcos, alius est uerborum ordo. Fuit Ioannes baptizans in deserto. Ac rectius erat quæ fuit.

Iudææ regio ἡ ἰουδαϊκὴ χώρα, id est Iudæa regio, ut adhærerent duo nomina substantiua.

Et hierosolymitæ uniuersi) Græci secus distinguunt καὶ οἱ ἱεροσολυμίται καὶ ἐβαπτίζοντο παῖτες, i. & Hierosolymitæ & baptizabantur oēs. Nec est in Iordanis flumine, sed in Iordane fluuio, siue fluuio Iordane. Addidit autem flumine, quod uox sit plerisque ignota.

Et erat) ἦν ἔστι, id est erat autem. Vestitus) ἐνδεδυμένῳ, id est indutus.

Et zona pellicea) καὶ ζώνην δερματίνην, ablatiuus est non nominatiuus, & refertur ad participium uestitus, sicut & ablatiuus, pilis & lumbos suos dicendum erat, non eius.

Mel syluestre edebat) ἐδίωκεν, id est edens, ut pertineat ad uerbum quod præcessit erat. Quamquam hoc recte uariabit, nisi quod aptius erat uescebatur quæ edebat, aut certe uicitabat, siue esitabat cum de genere cibi loquetur.

Uenit) ἐρχεται uenit græce uel præsentis est temporis uel futuri. Et notandus est articulus ὁ ἰσχυρότερος, id est ille qui me fortior & potentior est.

Non sum dignus) οὐκ ἔμι ικανός, i. non sum idoneus, aut sufficiens ut uulgo loquuntur. Et calciamentorum eius) eius addidit hebræorum more, latinis non est phas ita loqui.

Ego baptizauit) ἐγὼ μὲν, non in tempore omisit quidem coniunctionem quæ hanc partem opponit spiritui. Spiritu sancto) In spiritu sancto est græcis quidam codex græcus hoc quoque loco addebat & igni καὶ πυρὶ, quæ uulgaris non addit.

Ascendens uidit) Sermo græcus anceps est, utrum Ioannes uiderit an Christus.

Uidit cælos apertos) εἶδε σχισμένους τοὺς οὐρανοὺς, i. uidit scindi cælos, nam participium est passiuum præsentis temporis, quod non per scissos, ut Laurentio uisum est, sed per uerbum erat transferendum. Elegantius autem uertisset diduci cælos.

Et spiritum sanctum) Sanctum non additur, nec in græcis, præterquam apud unum Vulgarium, nec in antiquissimis latinis codicibus. Nam absolute spiritum opposuit aquæ ceu rem efficaciorum. Neque dubium tamen, quin de spiritu sancto sit accipiendum, quod tamen haud scio quo calu additum fuit in prima huius operis additione.

Descendentem & manentem) & manentem non additur in græcis, neque ἐπαυτὸν conuertendum erat in ipso, sed in se, siue super se. Nam uidit uerbum, ad Iesum pertinet ascendentem non ad Ioannem, quantum sonant uerba græca, uerum de hoc non nihil attigimus in Matthæo. Dilectus) ὁ ἀγαπητός, articulus non caret Emphasi, quasi dicas ille dilectus. Deinde nomen hic est non participium dilectus, quod uertere solet charissimus.

Complacuit) ἐδοκίμασε, quasi dicas bonam habeo opinionem, siue bene complacitum est mihi.

Expulit) ἐκβάλλει, id est emittit præsentis temporis. Quamquam ἐκβάλλει aliquando est eicere, siue extrudere. Significat autem impetum spiritus rapientis hominem quocumque uelit. Et erat in deserto) Quidam codex græcus tantum habet & erat ibi. Alter præterea addit in deserto. Quorsum attinebat repetere desertum, cum mox præcessisset?

Quadraginta diebus) In græcis non additur, & quadraginta noctibus.

Quoniam impletum) ὅτι, hoc loco fuerat omittendum interpreti.

Appropinquabit) ἤσκηκεν Et appropinquauit siue appropinquat, ut in huiusmodi uerbis græci nonnumquam utuntur præteritis loco præsentium, ut non semel iam admonuimus.

Pœnitementini) μετανοείτε, i. pœniteat uos quod consueuit uertere, pœnitentiam agite aut quod ego malim resipiscite.

Et credite euangelio) ἐμὲ εὐαγγελίῳ, id est in euangelio.

Et præteriens) περιπατῶν δὲ παρά τὴν θάλασσαν, id est ambulans autem ad mare, siue iuxta mare. Quamquam alius codex habebat Ἐπαράγωρον παρά τὴν θάλασσαν, id est præteriens iuxta mare. Porro lacum mare uocat.

Fratrem eius) Pro ei? græce est, Simonis. Quidam utrumque repetunt αὐτοῦ τοῦ σίμωνος, i. ipsius Simonis, siue eius nepes Simonis, quod opinor additum a quopiam qui uoluerit effugere.

ἑμφιβολογία, πρ

ἀμφιβολογίαν, ne intelligeremus fratrem ipsius Christi. Nec est hoc loco retia, ut paulo post δίκτυα, ἀμφιβλαστρα, sed id est genus retis, cuius meminit Iulius Pollux.

Componentes retia κατατρίζοντας, id est fariantes, siue reconcinnantes.

Et relicto patre) Ἐνθὺς ἀφέντες, i. & statim relicto, &c. Et consentiunt antiquissimi codices. Secuti sunt eum) ἀπὸ πολλοῦ ὀπίσω αὐτοῦ, i. abierunt post eum ut uerbū uerbo reddatur. Quasi potestatem habens) ὡς, i. tanq̄. Quanc̄ hoc quasi & quod mox sequitur sic, eidem græcæ uocī respondent ὡς. Vnde uertere poterat utrobique, ut. Porro de potestate ἐξουσία diximus in Mattheo. Quid nobis & tibi) ἕα τί ἡμῖν καὶ σοί, i. sine quid nobis & tibi: Quanc̄ ἕα rectius accipitur ut sit aduerbiū græcis, nobis interiectio exclamatis, & latine uertisset. Quid rei nobis tecū est? Aut quod pollet idē qd tibi nobiscū est rei?

In spiritu immundo) Quid hac forma loquēdi durius latinis simul & græcis, auribus? Dicit poterat obnoxius imundo spiritui. Scio quod sis) οἶδα σὲ τίς εἶ, id est scio te qui sis, & sic habent antiqui nostri codices, siue noui te quis es, ut magis ad uerbū exprimā.

Sanctus dei) ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. Nec hic articulus ociose addit, ut alias sapi⁹ indicatū est. Nec enim est simpliciter sanctus, sed ὁ ἅγιος. Vt certum & insignem intelligamus. Pro inde dilucidius erat noui te qui sis, nempe sanctus ille dei.

Et cōminatus est) ἢ ἐπειτίμησεν, i. & increpauit. De homine) ἐξ αὐτοῦ, i. ex eo. Et discerpens eum & exclamans, utranq̄ participium græcis præteriti tēporis est, ἀπαράξεν κλάζων, quasi dicas discerpto illo, & clamore emissio.

Quid nam est hoc) τί ἐστὶ τοῦτο, particulā nam, addidit interpres de suo cum alias negligat exprimere, nimirum ad hunc modū paria faciens & rursum. Quæ nam doctrina) τίς ἢ διδάσκει, quæ doctrina de suo addidit, nam. Quia in potestate spiritibus imperat) Quia in potestate & spiritibus habetur tum in græcis, tum in antiquis latinis, ut coniunctio addat epithesin. Cæterum græci codices locum bifariam distinguunt. Nonnulli sic legunt, quæ est hæc doctrina, quoniam secundū potestatem, ut subaudias est. Alij cōiungūt hæc cū his quæ mox sequuntur, quæ est doctrina hæc, qm̄ cū autoritate spiritibus quoq̄ immundis imperat. Et processit) ἢ ἐξῆλθεν id est & exiuit.

Rumor eius) ἢ ἀκοή αὐτοῦ, i. fama eius, quod alicubi uertit opinio. Cæterum ut famam hominis dicimus, ita non dicimus rumorē hominis in eodem sensu. Rumor enim magis ad rem refertur, ut rumor belli. Fama generale nomen est.

Regionē) περιχώρον, i. totam undiq̄ regionem Galilææ finitimam, ut intelligamus & ultra Galilææ fines famam Iesu progressam.

Recumbebat) κατέκειτο, id est decumbebat, ut & antiqui codices habēt. Recumbit em̄ quiescens & supinus, Accumbitur in conuiuio. Decumbit ægrotus lecto affixus.

Apprehensa manu eius) κρατήσας, quod totiens uertit tenuit, ueluti de Iesu capto. Te nuerunt eum ubi tempestiuus erat cōprehenderunt. Et cur non potius reliquit q̄ dimisit) ἀφῆκεν, nisi forte febris dicto uale discessit.

Omnis ciuitas) ἢ πόλις ὅλη, id est ciuitas tota, ne plures ciuitates intelligas.

Qui uexabantur) κακῶς ἔχοντες, id est male habentes, siue male affectos.

Varijs languoribus) ποικίλαις νόσοις, id est uarijs morbis.

Quoniam sciebant eum) græce sic est, ὅτι ἠδῆσαν ἀντὶ χειρῶν εἶναι, i. quod nouerant se Christum esse, nam hæc duo uerba adduntur in nonnullis græcis exemplaribus.

Et diluculo ualde) Ἐπρωὶ ἔννοχον λίαν, id est, & mane crepusculo admodum. Nam id sonat ἔννοχον, cum adhuc aliquantum est noctis.

Dixerunt) λέγουσι, id est dicunt, & mox quia omnis ὅτι coniunctio fuerat omittenda.

Vicos & ciuitates græcis est dictio composita κωμοπόλεις, quod quidem interpretantur municipia. Oppidula rusticana significat, quæ uel uici, uel oppida uideri possint. Si quidem ex uico & oppido græca uox composita est.

In proximos) ἐς τὰς ἐχθρομύσας id est adherentes.

Vt ibi

Vt ibi prædicē) græce est ἴνα ἔκει, ut & ibi. Consentientibus & antiquis exemplari-
bus. Et in hoc apertius erat, ad hoc, siue hac gratia ἐστὶ τοῦτο.

Et in omni galilæa) Et nō est græcis, sed in synagogis illorū per totam galilæam.

Si uis) hoc loco interpres recte omisit ὅτι, quod cū alicubi faciat, mirandum, cur non
idem perpetuo faciat quoties sermonis exigit ratio.

Volo mundare.) Mundare hic passuum est, imperandi modo δὲ λω, καὶ ἀριόητι, quem
admodū est in Matthæo. Et comminatus est καὶ ἐμβριμσάμενος αὐτοῦ ἐν δέω ἐξέβαλεν
.i. comminatus ei statim eiecit, hoc est acriter interminatus, nec ubi proferret. Et eiecit
dixit pro ablegauit, siue quod celeriter, siue quod inuitum.

Vide nemini (ὄρα μὴ δένι).i. Vide ne cui.

Ostēde te) εἰς τὸν δειξομαι. i. teipsū ostēde. Quāq; interpres huiusmodi cōposita p̄nōmi
na plarūq; uertit p̄ simplicia. Cœpit p̄dicare) Græci addunt πολλὰ. i. multū siue multa

Diffamare) διαφημίσειν græce non sonat in malam partem uerti poterat spargere seu
diuulgare. In desertis locis esse) erat græce est, non esse ἦν

Et conueniebant) καὶ ἤρχοντο, id est & ueniebāt.

EX CAPITE SECUNDO.

Post dies) δὴ μετῶν. i. per dies, nec addendum est octo, quod in quibusdam ha-
betur codicibus latinis. Neq; refert an legamus post dies, cum idem sit sensus
lucidius erat diebus aliquot, siue post dies aliquot, nam post dies latine nihil
significat. Et conuenerunt) καὶ εὐθέως συνήχθησαν. i. confestim conuenerunt, si-
ue collecti sunt. Nec ad ianuā) græca sic habet ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρός τὴν θύραν
id est ita ut iam non caperent, ne ea quidem quæ erāt iuxta ianuam, ut intelligas domū
adeo fuisse refertam, ut ne uestibulum quidem & partes ostio uicinæ caperent turbā.

Et uenerunt) ἔρχονται, id est ueniunt. Nudauerunt tectum) ἀπέσχεσαν τὴν σέκη. i.
detexerunt tectum. Est enim προσωμασία, quasi dicas, detegulauerunt tegulas.

Et patefacientes) ἐξοφύζαντες. i. cum effodissent, ut intelligamus etiam superne per-
fodi tecta, Submiserunt) χαλώσι. i. demittunt proprie funibus, quemadmodū demit-
titur ancora, aut saxum e sublimi.

In quo paralyticus iacebat) κατέκειτο. i. decūbebat, quod paulo ante uertit recūbebat.

Quid hic sic loquitur, blasphemat) græce est blasphemias βλασφημίας loquitur blas-
phemias. Nisi solus deus) εἰ μὴ εἶς ὁ θεός. i. nisi unus, qui est deus.

Dimittuntur) ἀφίονται. i. dimittantur, si modo recta est scriptura.

Vt mirarentur plus dixit græcus sermo ὥστε ἐξίσασθαι. i. ut essent attoniti, & uelut extra
se. Nam ab hoc uerbo dicta ecstasis quæ est raptus mentis.

Honorificarent) δόξάζειν. i. glorificarent. Leui Alphaei) τὸν τοῦ ἀλφαίου. i. Alphaei filiū.

Ad Teloneum) græcam uocem reliquit, τελώνιον, quæ mensa est aut locus publicano-
rum, ubi colligunt uectigal, quod græce τέλη dicitur.

Videntes quia manducaret) ἰδόντες αὐτὸν ἐδίοντα. i. cum uidissent eum edentem.

Quare) τί ὅτι. i. quid quod, id est quid est quod.

Magister uester) Laurentius negat hæc addita in exēplaribus quibus est usus. In nō
nullis tamen addita comperi, Tametsi Vulgaris non addit.

Non necesse habent) οὐ χρεῖαν ἔχουσι, id est non opus habent. Sani) ἰσχύοντες. i. ualen-
tes, siue qui ualent. Vocare iustos) Græci addunt εἰς μετάνοιαν. i. ad pœnitentiam. Quā
q; id suspicor adiectum a quopiam. Nam nec in antiquissimis codicibus nostris reperi-
tur, quanq; apud Vulgarium additum est. Et pharisæi) Quidam græcus codex habe-
bat οἱ τῶν φαρισαίων. i. & pharisæorū, ut subaudias discipuli quemadmodū est item pau-
lo post, nisi maui, ἢ qui sunt ex pharisæis, hoc est e factione pharisæica.

Nunquid possunt) μὴ δύνανται. i. num possunt. Filij nuptiarū) græca nonnihil dif-
fonāt οἱ ἦοι τοῦ νυμφῶν, ὧν ὁ νυμφίος μετὰ τῶν ἐστὶν νησένων, id est filij thalami in quo spon-
sus cum eis

sus cum eis est ieiunare. *νυμφῶν* enim nuptiale cubiculū significat, interprete Suida. Deinde continenter ipse sibi respondet, ὅσοι χρόνον μεθ' αὐτῶν ἔχουσι τὸν νυμφῶνα, οὗ δὲ δύναται νηστεύειν. i. quanto tempore secum habent sponsum, non possunt ieiunare.

Assumentum) ἐπίβλημα, quod ante, ni fallor, uerterat cōmissuram, ad uerbū sonat immissuram, alias uertit assumentum. Panni rudis.) ῥάκουσ ἀγνάφου. i. Panni nondū a fullo ne curati, nam hunc rudem uocat interpretes. Siquidem γαφρὺς, fullonem significat.

Aufert supplementum nouū) Græcus addit, eius, ut subaudias uestis, quod hic uertit supplementum in Matthæo uerterat, plenitudinem, πλήρωμα. Sic autem uocat eam pāni particulam, qua uestis lacera sarcitur & expletur. Multa prudens prætereo, quod de his iam dictum sit in Matthæo. Cœperunt progredi.) ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδοῦ ποιεῖν. i. Cœperunt discipuli eius iter facere. Nam quod græcus habet sermo, ἤρξαντο. i. cœperunt, hoc interpretes retulit ad personam, ueluti cum dicitur, ἀρχεὶς λέγειν, non qui initium dicēdi facit, cum ante tacuisset, sed qui primus & ante alios incipit uerba facere, & ob id uertit progredi. Nimirū offensus absurditate sermonis, quod cū paulo ante dictum esset, Iesum iter fecisse per segetes, nunc idē subiiciat de discipulis, quod cœpissent iter ingredi.

Et uellere spicas.) τίλλοντες. i. Vellentes, siue uellendo. Sub Abiathar principe sacerdotum.) Diuus Hieronymus in libello de optimo genere interpretandi indicat nomē Abiathar pro Achimelech esse positum, propterea quod libro Regum primo, capite. 22. ubi refertur huiusce rei historia, nulla mentio fiat Abiathar, sed dūtaxat Achimelech. Si ue id acciderit lapsu memoria, siue uitio scriptorū, siue quod eiusdē hominis uocabulū sit Abiathar & Abimelech, nam Lyra putat Abiathar fuisse filium Achimelech, qui sub patre functus sit officio paterno, & eo caso iussu Saulis comes fuerit fugæ Dauidicæ.

Ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis.) Vt paulo superius nō addebat magister uerster, ita hic non additur apud Græcos, discipuli tui. Quorsum enim attinebat eos nominare, cum digito illos ostenderent, ecce. Nisi solis.) Solis non additur apud Græcos.

Et dedit eis.) Græci addunt, καὶ & pro eis melius uertisset qui secum erant, & dederit his quoque qui secum erant.

EX CAPITE TERTIO.

Benefacere.) ἀγαθοποιῆσαι, an male, κακοποιῆσαι, quod non sonat simpliciter facere rem malam aut bonam, sed mala re aut bona afficere quempiā, quasi dicas, utrum prodesse fas est sabbatis an lædere? Et circūspiciens.) περιβλεψάμενος. i. Cum circūspexisset. Nec est contristatus, sed συνυποψύμενος. i. condolēs seu uerius cōdolescens. An perdere.) ἢ ἀποκτεῖναι. i. An occidere. Et restituta est manū illi.) Græce εἰ ἀπεκατέσθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὡς ἡ ἄλλη. i. Et restituta ē manū illi sana ut altera.

Vt nauicula sibi deseruiret.) ἵνα πλοῖα ἑαυτοῦ προσκαρτερῆ αὐτῷ. i. Vt nauicula inseruiret sibi, hoc est, ut nauicula esset sibi usui, siue adhiberetur sibi, nam προσκαρτερεῖν sæpe alias uertit assistere, siue insistere. Non cōprimerent eum.) μὴ θλίβωσιν αὐτόν. i. ne se premerent. Primum latinus, deinde uerecūdius, postremo accōmodatius ad græcū sermonē.

Plagas.) μάστιγας. i. flagella. Sic enim uocat afflictionem, qua deus corripit homines. Clamabāt dicētes.) λέγοντα, dicētes ad ipsos spiritus referē, quod ea uox græcis est neutri generis. Et ascendens in montē aduocauit.) Græce est, ἀνέβη ἐπὶ προσκαλεῖται. i. ascendit & aduocat, ut utrūque sit presentis temporis. Cōminabatur.) ἐπέμια. i. increpabat. Quāquod hoc loco tolerabilis erat, interminabatur. Et fecit duodecim.) Græca nō nihil dissidet. ἐποίησε δώδεκα, οὗς ἐποίησε ὀνόμασεν, ἵνα ὄσιν μετ' αὐτοῦ. i. Et fecit duodecim, quos & apostolos nominauit, ut essent secum. Quāquod id in emendatioribus Græcorū exemplaribus non est ascriptum, & magis cōuenit breuiloquentiæ Marci, ut omittatur. Atque hic quoque multa prudens dissimulo, uel quod minutula sint, uel quod in Matthæo iam annotata.

Et dedit) ἐχρη. i. Et habere, siue ut haberēt. Et imposuit Simonī.) Ante hec uerba habent nōnulli græci codices τῶν τριῶν σίμωνος. i. primum Simonem. Verum id in emendatioribus non reperitur, & uidet ex Matthæo desumptum.

cc Et Matt/

Et Matthæum.) Quidam græcus codex addit τὸν τελωνίω, i. publicanum. Quãq̃ nec id reperio in emendationibus ac uetustis exemplaribus.

Boanerges.) Nam hebræis בננא filios sonat ψῆλον tonitruum uel fremitus. Et cum audissent sui) οἱ παρ' αὐτῶν, i. qui ad illum pertinebāt, & ex illius erāt familia seu cognatiōe. Iridem paulo inferius, τὰ παρ' αὐτῆς, uertit, sua. Sentit em̄ cognatos & affines ei.

Exierunt tenere eum.) κρατῆσαι αὐτὸν, i. ut comprehenderent eum, siue ut manus iniicerent. Nam id est agnatorū, si quis cōmotæ mentis esse cœperit.

Et conuenit iterum turba.) καὶ συνέχευε πάλιν. Conuenit presentis tēporis est, ut prima syllaba pronuncietur acuta. Id tamen si minutulum est, tamen haud indignum indici, quod indicaretur, propterea q̃ in re tam sacra nefas sit, uel minima negligere.

Sic nō possent) Græcis quidem duæ sunt negationes, ὡς μὴ δύνανται αὐτοὺς μὴ τὰ ἄρτους φαγεῖν. Quod duobus modis latine reddi poterat. Conuenit iterum turba tanta, ut nō possent ne panibus quidem uesci. Aut sic, ut nō possent uel panes edere. Sentit enim tantā fuisse multitudinē, ut nō solū nō suppetere obsonia, sed ne panū quidē satis esset in cibum. Aut certe tantū fuisse cōfluxum, ut discipulis nō esset ocium sumendi cibi, qui posterior sensus uerus est. In furorē uersus est.) ὄχθηται, i. mente captus est.

Beelzebub.) βεελζεβούλ, i. Beelzebub, de quo diximus in Matthæo. Quia in principe.) Hic omittendum erat ὅτι. In se.) ἐφ' ἑαυτῶν, i. in seipsum, siue aduersus seipsum. Dispartiat.) Idem uerbum quod modo uertit diuidatur, μορῶδες.

Dispertitus est.) Græca sic habet, ὅτι ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, ὡς δὲ δυνάστη σαβῶν, id est, Et si satanas insurrexit in seipsum, ac diuisus est, non potest stare.

Quibus blasphemauerunt.) ὅσων βλασφημῆσωσι, i. Quascūq̃ blasphemauerint. Sic em̄ loquunt Attici, Coniuitia cōiuitianē, & fugam fugiunt. Aeterni delicti.) ἁωνίου κρίσεως, i. aeterni iudicij, siue aeternæ damnationis. Et circūspiciens.) ὁ περιελάμβανεν αὐτὸν καὶ κλυὸν περὶ αὐτὸν μαθητᾶς καθήμενῶν, i. Et circūspiciens cū circūspexisset in circūitu circū se discipulos sedentes.

EX CAPITE QVARTO.

Exastuauit.) ἐκασταύθη, i. Exustum est, siue astu perijt. Ascendente & crescente.) ἀναβαίνοντα καὶ ἀυξανόντα, ut prius uerbum pertineat ad herbam emergentem e terra, posterius, ad herbam grandescentem & adolescentem.

Vnum centesimū) καὶ ἑφῶντα ἑνὸν ἑξήκοντα, καὶ ἑνὸν ἑκατὸν, i. Attulit unum triginta, & unum sexaginta, & unū centum. Laurentius Valla declarat se legisse ἐν προπῶσιν, nō ἐν nomine numerandi. Et ipse sic scriptum comperi in libris emendationibus, quo modo si legamus ad uerbū ita reddi potest & adferebat in triginta & in sexaginta & in centum, ut praepositio ἐν posita sit pro ἀνα, quasi dicas per triginta, p sexaginta, per centum, quod tamen cōmode uerti poterat, & adferebat, tricena, sexagena, & cetera, ut ex singulis granis tantū granorū intelligat enatū, q̃q̃ paulo inferius idē occurrit locus, itidē per praepositionem scriptus. Caterum quoniā in hoc facile labi potuit librarius, rem lectoris arbitrio cōmitto, praesertim cū & altera lectio probe defendi possit.

Cum esset singularis.) ὅτε δὲ ἕρως ἦν μόνος, i. Cum cœpisset esse solus, siue solitarius. Nam solus uertit in Luca, Cum autē esset solus orans.

Qui cum eo erant duodecim.) Hic uariant græci codices, nam Laurentij codex habebat, οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, i. Qui circa illum erant cum duodecim. Mei habebant, ἐπερωτήσαμ' αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, i. Interrogauerunt eum discipuli eius.

Mysteriū regni) μυστήριον, i. arcanū, siue secretū, nō cōmunicādū pphānis, quod aliquoties uertit sacramentū. Illis autē q̃ foris sunt.) τοῖς ἔξω. Rectius uertisset p adiectiuū, i. extraneis, siue externis, aut exoticis. Videant & nō uideāt.) Græcus mutauit uerbum, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, i. ut cernētes cernāt, & nō uideant. Quasi plus sit uidere q̃ cernere. Nā intuemur quædam, quæ tamen non uidemus, animo aliud agente.

Et erumnæ.) ὅτι μέρμηρα, i. sollicitudines. Vnū tricesimū.) Triginta, sexaginta, centū, & paulo

tum, ut paulo superius admonui, consentientibus & puetustis latinis codicibus, de quo copiosius diximus in Matthæo. Nunquid uenit.) Græce est, ἴδετε, μή τι λύχνος καίετ, ἵνα ὑπό τῆρ μὲ δῖον τε δῷ. i. Videte, num lucerna incendit, ut sub modium ponat. Quæ illud ἴδετε in multis Græcorum codicibus non reperio ascriptum. Non est enim) οὐ γὰρ ὄσι τι κρυπτόμ, εἰ μὴ ἵνα φανερωθῆ. i. Non est enim quicquam absconditum, nisi ut manifestetur. Tametsi dissentiunt hic exemplaria.

Nec factum est.) οὐδ' ἐγγύερ ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερόν ἔλθῃ. i. nec factum est occultum, sed ut in apertum ueniat. Videte quod audiat) Hic quoque græca dissident, tametsi latina exemplaria magis consentiunt quam græca. βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ προσεδήσατε ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὅς ἔχει γὰρ δόξασετ αὐτῶν, καὶ ὅς οὐκ ἔχει, καὶ ὅς ἔχει ἀρθῆσατ ἀπ' αὐτῶν. i. Videte quid audiat, & apponet uobis audientibus. Qui enim habet, dabit ei, & qui non habet, etiam quod habet tollet ab eo.

Deinde sequitur, (ὅν ὧ μέτρῳ μετρήσατε, μετρηθήσατ ὑμῖν, καὶ προσεδήσατ ὑμῖν). i. In qua mensura metimini, metiet uobis, & adicietur uobis. Vulgarius ita legit, βλέπετε τί ἀκούετε ὅν ὧ μέτρῳ μετρήσατε, μετρηθήσατ ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὅς γὰρ ἔσῳ ἔχῃ, δόξασετ αὐτῶν, καὶ ὅς οὐκ ἔχει καὶ ὅς ἔχει ἀρθῆσατ ἀπ' αὐτῶν. i. Videte quid audiat. In qua mensura metimini, in ea alibi metient uobis, qui auditis. Quisquis enim habuerit, ei dabit, & qui non habet, etiam quod habet tolleretur ab eo.

Cui parabola comparabimus.) ἢ ὅν τίνι παραβολῆ ἀντιῶν θῶμεν. i. Aut in qua parabola illud ponemus, siue ponamus. Etiam si nonnulli codices παραβολῶν habeant παραβολῶν. i. per quam collatione conferemus. Quæquidē παραβολῶν, Cicero uertit collationem, & in hebraei abutitur per per.

Ascendit in arborem) ἀναβαίνει. i. Surgit illud in arbore, nec additur apud Græcos, nec in antiquis codicibus nostris. Habitare.) κατοικίωσιν, quod alibi uertit nidificare.

Disserebat) ἐπέλυσε, i. dissoluebat, siue exponebat, aut quo alias est usus, edisserebat. Soluitur enim anigmata & obscura ueluti nodosa. Transseamus contra) διελθῶμεν εἰς τὸ πέραν. i. Transseamus in ulteriorem partem, siue ut sæpe iam uertit, trans fretum.

Et facta est.) καὶ γίνετ. i. & fit, quasi res iam gerat. Mittebat in nauim.) ἐπέβαλεμ εἰς τὸ πλοῖον. i. Irruebat in nauim. Supercerual dormiens.) ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον, quod inde græcis nomen habet quod capiti admoueat. Non ad te pertinet) οὐ μέλει σοι. i. non est tibi cura. Nam aliud est pertinere ad nos, aliud esse curam. Siquidem multa ad nos maxime pertinent, quæ minime sunt curæ. Obmutescere.) περὶ μωσο, augmentum additum etiam celeritate in dicat, ueluti dicas, mox obmutescere. Quia perimus.) ὅτι. i. quod, hoc sane loco.

Et exurgens, cominatus est) καὶ ἐγερθεῖς ἐπετίμησε. i. Et excitatus increpauit.

Quid timidi estis?) τί ὄντως θαλοί εἰσε. i. Quid adeo timidi estis? Alii habebant, τὶ θαλοί εἰσε ὄντως. i. quid timidi estis adeo? Nec dum habetis) οὐπω. i. nondum. Alii habebant, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν. i. Qui fit ut non habeatis fidem? Et ὄντως referunt ad præcedentem orationis partem, Laurentius ad sequentem adiunxit. Porro quomodo, parum latine reddidit ὡς, quod ita uertendum erat, Qui fit ut non habeatis fidem? Est enim non interrogantis, sed obiurgantis.

Ad alterutrum.) πρὸς ἀλλήλους. i. inter sese. Quod crebrius iam admonui, uerum interpres perpetuo peccat in hoc uerbo, tanquam prudens. Quis putas.) τίς ἄρα. Melius, quisnam, aut certe quis. Nam hoc loco uix habet latinus sermo, quod respondeat ἄρα.

EX CAPITE QUINTO.

TRans fretum.) εἰς τὸ πέραν, quod superius uertit, contra. i. in ulteriorem partem. Quæquam in Matthæo sapienter uertit trans fretum, Lacum ut dixi appellat mare tamē huiusmodi uerbis uti licuisset, etiam amne transmissio, aut aggere aut monte. Fretum uero non idem est quod mare. Garasenorum.) γαδηνῶν. i. Gaderenorum. Ad eundem modum legimus, & apud Lucam, cum Matthæus uocet Gergesenoꝝ, de quo non nihil attingimus in Matthæo. Legio mihi nomen) λεγεών. Græce scribes usus est uoce latina, tæcti mutato genere. Et magno impetu.) ὁ ὄρμησεμ ἢ ἀγέλη, καὶ τὸ κρημνοῦ. i. Et ferebat grex per præcepsum in mare, magno addidit interpres de suo. Ad duo milia) ἡσάμ δε εἰς δισχίλιοι. i. Erant autem ferme duo milia, siue bis mille, & subaudiendum est, porci, non spiritus, quod spiritus græce est neutri generis, & δισχίλιοι masculini, ut ad spiritus referri non possit.

Quid esset facti.) τί ὄσι τὸ γεγονός. i. Quid esset quod factum erat, siue quod acciderat. Quāq̄ haud male uertit interpres. Et uenerunt.) Ἐρχονται. i. Et ueniunt, praesentis temporis, & ita habent codices emendatiores latini.

Et sanæ mentis.) Post hec uerba graeci codices addunt, quod in latinis non habetur. τὸν ἐχκρότα τὸν λεγέονα. i. Eū q̄ habuerat legionē, quod quoniā uisum est supeffe, cū modo facta esset mentio dæmoniāci, eraserunt. At repetitur ad emphasim miraculi, esse iā sanæ mentis, qui non solum fuerit obnoxius dæmonio, uerum etiam legionī dæmonum.

Et cum ascenderet.) ἢ ἐμβάντες αὐτῶν. i. Ingresso eo, siue conscensa nauī.

Non admisit.) οὐκ ἀφῆκεν. i. Non permisit, siue non passus est.

Quāta) ὅσα, q̄d sapenūero significat quacūq̄. Hic interps legisse uidet ὅσα non ὅσα. Et misertus sit tuī.) Hoc non parū dure cohæret cum eo quod praecedit, Quāta tibi fecerit deus. Vertendū erat, Quæ tibi fecerit deus, & in quibus misertus tui fuerit.

Transcendisset.) διαπεράσωντες. Quis unq̄ dictus est transcendere mare, quod magis cōuenit monti. Dicendum erat, cum transmisisset, siue traiecisset.

Et uenit quidam.) ἢ ἔρχεται εἰς. i. & uenit unus. Sed utinam interpres hebraicā figuram ut hic mutauit, itidē mutasset ubiq̄, tantū abest ut reprehendā. Et lairus, penultima acuta pronuntiandū est latinis ob diphthongū ἰάειρος. Quoniā filia.) Nec in graecis est ὄτι, quod tamē erat omittendū, si fuisset, hic tamen addidit de suo, quoniam.

Filia mea.) θυγάτριον. i. filiola. Est enim graecis diminutiuum.

In extremis est.) ἐχάτως ἔχει. ad uerbum sonat extreme habet, perinde ualet, ac si dicas pessime affecta est, siue in summo uitæ discrimine est.

Vt salua fiat & uiuat.) ὅπως σωθῆ, ἢ ζήσεται. i. Vt salua fiat, & uiuet. Vt sit futuri temporis, Alioqui quid aliud est agrotā seruari, q̄ uiuere? Nam sensus est, Impone illi manus, ut seruetur. Quod si nō grauaberis facere, futurū est, ut uiuat. Nam fieri potest, ut imponat aliquis manus agroto, ad hoc ut sanetur, & tamē moriat̄ agrotus. Quāq̄ hoc uitio interpretis nō accidit, sed libriorū. Et sensit corpe.) ἢ ἔγνω τὸ σώματι. i. Cognouit corpore, quod interpres non inepte uertit, sensit. Nā sensus est, illam hoc cognouisse ex ipso sensu corporis, q̄ iam carebat cruciatu & fluxu. Quia sanata esset a plaga.) μίας τῆς. i. flagello, quemadmodū & supius indicatū est, & quia, ὄτι, uertendum erat in φ.

Cognoscēs uirtutē quæ exierat) ἐπινοῦς ἢ ἐαυτῶ τῆς ἐξ αὐτῆς δυνάμει ἐξεληθούσα. Quæso q̄d hoc sermonis dedecus? Num q̄ uirtus erat illi incognita? Proinde p̄cipiū uertendū erat in uerbū infinitū. Iesus aut̄ ut agnouit, siue sensit in seipso, uirtutē p̄disse ex se. Nec em̄ hoc loco ferendum erat de illo, quod nostra habet additio.

Omnem ueritatem.) ἔμπροσθεν πάντων πᾶσιν ἀνθρώποις. i. Coram omnibus omnē causam suam, etiā si illud corā oibus non reperi scriptū in oibus Graecorū exemplaribus.

Veniunt nunciij.) Nunciij, addiderunt nescio qui, quāq̄ non male. Nec est ad Archi synagogum, sed ab archisynagogo, ut intelligas ab illius uenisse domo, q̄ nunciaret mortem filia, ceterū non animaduertens, siue lector, siue interpres hanc loquendī figuram, Eamus ad me, pro eo quod est ad domum meam. Et a uobis exit. i. e domo uestra existi mauit non posse uitari, quin illi ad archisynagogum uenerint, quandoquidē is iam erat apud Iesum, uerq̄ & ab illo uenerūt & ad illū. Iesus aut̄.) Graeci addunt, ἐνδέως. i. statim.

Admisit.) ἀφῆκεν. i. pmisit, siue non passus ē. Nā quis dicat, admisit sequi, Mire lasciuit sua copia, cum hoc uerbū solitus sit uertere, dimisit. Et uidit.) καὶ δεωρεῖ. i. Videt.

Et eiulantes.) ἄλαλάζοντες, quod in psalmis uertit, iubilare. Nā ἄλαλῶντες est eiulare, uox ab illa nō multū dissimilis. Quāq̄ Valla ex autoritate Varronis ostendit iubilatum esse clamorē rusticorū, quiritatū urbanorū. Quid turbamini.) τί θορυβάζετε. i. Quid tumultu amini, ab eadē uoce, quā modo uerterat tumultū θορυβῶν. Et deridebāt eū.) Graeci addunt, εἰδότες ὅτι ἀπέθωκεν. i. Scientes q̄ esset mortua, siue cum scirent esse mortuam.

Qui secū erāt.) Legendū est, Et q̄ secū erant, Ἐπὺς μετῴτων, ut intelligas paucos illos, quos passus

quos passus fuerat se sequi. Nempe discipulos quos nominatim recensuit.

Tabita cumi.) Græci Talita per λαβθα scribunt, non Tabita per βητα. Deinde (puella tibi dico, de suo adiecit, siue is fuit Euangelista, siue alius quispiã, quo significatius red-deret, & sensum uocantis, & autoritatem imperantis, ut testatur & Hieronymus ad Pãmachium, in libello, cui titulus, de optimo genere inrerpretandi. Incertum autẽ an hoc loco Thabita nomen proprium sit puellæ, quẽadmodũ in actis, puella loppensis. Thabita dicta est, quam Petrus ad uitam reuocauit, ut legis illic capi. 9. cuius uocabulũ Lucas græce interpretatus est Dorcas, quod nobis sonat caprã siue hinnulum, a græco uerbo δέχομαι uideo, q̄ acribus oculis sit hoc animal. Quin hebraïsonat טריבא respice siue attolle oculos, ut possint esse duæ uoces hebraïcæ טריבא attolle oculos ודר, surge, uerũ hoc lectori relinquo discutiendũ. Nã Ioannes Capnion amicus noster, & nunq̄ intermoriturum suæ Germaniæ decus, in opere de uerbo mirifico putat, aliam esse uocẽ in actis apostolicis, nempe Thabia, nõ Thabita, quæ uox Syriaca lingua capream significet.

Talita cumi,

Joan: Keuchlin.

EX CAPITE SEXTO.

Faber filius Mariæ.) Antiqui codices habent, Fabri filius & Mariæ, suffragantibus & græcis, ὁ τῶ τέκτων ἵος Ἐμαρίας. Verum in alijs erat scriptum, οὗχ ὄυτῶς ἔστι ὁ τέκτων ὁ ἵος μαρίας. i. Nonne hic est faber ille filius Mariæ. Atq̄ hanc quoq̄ scripturam reperimus in uetustis Latinorum exemplaribus. Deinde annotandũ est græcum articulum utrobicq̄ esse appositum, ὁ τέκτων ὁ ἵος. i. ille faber ille filius Mariæ. Præterea uel ex hoc loco licet colligere, nihil referre Mariam dicas more Hebræorum, an Maria more Græcorum, qua de re multis uerbis disceptat Valla. Postremo notandum & hoc apud Marcum, non fabrum uocari Christum, sed fabri filium. Hinc accipimus illum & uitrici sui exercuisse artem. Cur enim hoc recusasset nostra causa dei filius, qui ne crucem quidem recusauit, neq̄ Paulum tantum uidelicet apostolum puduit opera manuaria parare, quo uiscitaret. Quãq̄ non inficior in græcis uerbis facillimum esse lapsum, in τέκτων ἵος & τέκτων ὁ ἵος, nisi quod parum apte adhæret Mariæ.

Et Ioseph.) Ἰωσή. i. Iose, legit Laurentius, mei codices habebant Ἰωσή. i. Iose, iuxta græcam inflexionem, ut Crates Cratetis, Chremes Chremetis.

Quia non est.) Quia, de suo addidit, cum nihil sit opus. Sine honore.) ἄτιμος. i. in honoratus, siue contemptus. Cui contrariũ est ἐντιμος siue τίμιος. i. in precio habitus.

Et in cognatiõe sua.) Ἐν τοῖς συγγενέσι. i. Inter cognatos. Deinde additur & in domo siue familia sua, cõmunissimũ em̄ est patria. Deinde cognatio, pximũ domo ac familia.

Nisi paucos infirmos) Latinitatis ratio postulabat, ut adderet q̄, nisi quod. Deinde infirmos, græcis est ἀρρώστους. i. aduersa ualetudine laborantes.

Et conuocauit.) προσκαλεῖται. i. Aduocat, siue accersit, præsentis temporis. Reclamabit aliquis forte morosulus, dũ huiusmodi sectamur minutias, cur potius aduocat, q̄ cõuocat, & cur aduocat potius q̄ aduocauit. Cui totidem respõdebo uerbis, Cur cõuocauit potius q̄ aduocauit, & cur aduocauit magis q̄ aduocat, quod ut elegatius est, ita scriptum ab Euangelista. Binos. δύο δύο. Eleganter expressit interpres latinus, cũ græce sit, duos, duos, hoc est p paria siue p iuga, ut intelligas om̄es duodecim fuisse missos, sed sena iuga, q̄ndẽ & Matthæo recẽsens duodecim apostolorũ fuisse noia, binos copulauit.

In testimoniũ illis.) Addunt hoc loco græci codices, an recte nescio, ἀλλῶ λέγω ὑμῖν, δεικτότερον ἔσαι σοδομοῖς ἢ γομορροῖς ἐν ἡμέραις κρίσεως, ἢ τῆ πόλει ἐκείνῃ. i. Amen dico uobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorris in die iudicij, q̄ ciuitati illi. Verũ haud scio, an id sit ex Matthæo huc transcriptum, quanq̄ consentiunt Græcorum exemplaria.

Et ungebant oleo.) Hinc natum apparet, quod hodie sacro oleo ungentur periculose laborantes, nõ ut reualescant, sed ut tutius emigrent, cuius rei meminit & Iacobus.

Et audiuit rex Herodes.) Quidam græci codices addunt, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ. i. famam Iesu, aliunde ni fallor ascriptũ. Herodes autẽ metuebat.) Enim legũt Græci, nõ aut, con-

sentientibus & antiquis exēplaribus, addidit autē paulo superius αὐτῶν. i. ipse, ut intelligere mus hūc eundem esse diuersum a patre, & ab eo sub quo crucifixus fuit Christus.

Et custodiebat.) Ὁ σωετήρ. i. cōseruabat, uel magis obseruabat. Id quod indicant, ea quæ mox subsequūt. Herodes natalis sui.) ὅτε ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δειπνοεποίησεν. i. Cum Herodes natalicij suis cœnā faceret, siue in natalicij suis conuiuij exhiberet. Et principibus est μεγιστάσι. i. primatibus siue primoribus. Et tribunis) ἢ χιλιάρχοις, quod græce sonat eos, qui mille præfecti sint, ut militum tribunos intelligas.

Licet dimidiū. ἕως ἡμῶν, usq; ad dimidium. Et cōtristatus est rex.) Græca sic habēt, Ὁ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς διὰ τοὺς ὄρκους, ἢ τοὺς σιωπηρακερμίδους, οὐκ ἠδέλεμ ἀντιῶ ἀδειῆσαι. i. Et uehementer tristis factus rex, propter iusiurandū, & eos qui simul accumbebāt noluit eā reiicere siue frustrari. Quāq; ex Matthæo liquet, post, rex, hypostygnem apponendam esse. Nec est hoc loco, noluit eā contristari, quæadmodū in Matthæo λυπέσθαι, sed ἀδειῆσαι. i. reiicere, siue repellere, quod miror cur Laurentius uertendū putarit, fraudare aut frustrari. Misso spiculatore.) ἢ εὐδῶς ἀποσείλας ὁ βασιλεὺς ἀπικελάτωρα. Euangelista latinam usurpauit uocem mutata uocali. Ac mox, (Et tulerunt corpus eius.) τῶμα est, hoc est cadauer. Quæ egerant & docuerant.) Græcus sermo geminat coniunctionem. Ὅσα ἐποίησαν ἢ ὅσα ἐδίδαξαν. i. & quæ egissent, & quæ docuissent.

Venite seorsim.) δεῦτε ἡμεῖς αὐτῶν κατ' ἰδίαν. i. Venite uos ipsi seorsim. Porro αὐτῶν positū est p soli, hoc ē dimissis cæteris, quæadmodū καθεαυτῶν esse dicit, q sol^o ē & absq; arbitris.

Et uiderūt eā abeūtes) Græce est ἢ εἰδὼν αὐτοὺς ὑπάγοντας εἰ ὄχλοι, Ὁ ἐπέγνωσαν αὐτῶν. i. Et uiderunt eos abeūtes turbæ, & agnouerunt eū, ut prius pronome ad oēs cōmuniter pti neat, posterior ad Christū solū. In proximas uillas.) εἰς τοὺς κύνκλω ἀγρούς. i. In circumiacentes agros. Et quoniā ex agris nihil emit, nisi uillæ sint, uertit uillas. Nā uillæ dom^o sūt in agro. Emanant sibi cibos.) ἀγοράσασθαι ἐαντοῖς ἄρτους. i. emanant sibi ipsis panes.

Quos māducēt.) Pro hoc græce est, τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν. i. Nā qd edāt, nō habēt.

Date illis manducare.) Græci addunt, uos. ὅτι αὐτοῖς ἡμεῖς φαγεῖν, atq; ita habent antiq. Date illis manducare uos. Et dabimus.) καὶ δώσω. i. demus. Secundū cōubernia) συμπόσια, συμπόσια. i. Conuiuia, cōuiuia, hoc est distributis cōuiuij, ut ante dixit, δ' ἴο δ' ἴο, Laurēt^o mallet manipulatim. Sup uiride fœnū.) ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ. i. in uiridi herba.

Et discubuerūt in partes) ἢ ἀνέπεσαν πρῶταί τε πρῶταί τε. i. & conciderunt praxia, praxia. Dicuntur autē praxia hec baria, cuiusmodi sunt aicolæ ortorum, πρῶτον enim uiride.

Per centenos & quinquagenos.) ἀνά εκατῶν ἢ ἀνά πενήκοντα, ut ad uerbum reddam. i. p centū & quinquaginta. Vt intelligas loca fuisse distincta sulco, aut simili interuallo, & p magnitudine in alijs accubuisse centum, in alijs quinquaginta.

Intuens in cœlum.) ἀναβλέψας. i. suspiciens siue sublatis oculis.

Et sustulerūt) ἢ ἤρο κλασμάτων δώδεκα κωθίνους πλίθους. i. & sustulerūt fragmentorū duodecim cophinos plenos. Et statim coegit.) ἠνάγκασεν, idem uerbū quod in Matthæo uerterat iussit, sed perperam, ut illic indicauius.

Et cū dimisisset eos.) Ὁ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Non est idē uerbū, quod paulo superius εὐς ἀπολύσει, uerum aliud, quod non significat simpliciter dimittere, sed dimittere dicto uale, at mādati quæ uolueris mādare, quæadmodū solemus dimittere notos & amicos.

Et uidit eos laborātes.) βασιμιζομένους, quod in Matthæo uertit uexatos, alias iactatos.

In remigādo.) ἐν τῷ ἐλαύνειν, qd significat agere ac regere, uel nauē, uel equū, uel currū.

Et plus magis.) ἢ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. ualde, ex abundantī, siue ualde supra modum. Rur sus hic est ἤξισαντες, quod uehementē significat admirationē, & homo præ admiratione non sit apud se. Et tamē in græcis codicibus addit, ἢ ἐθαύμαζον, ut admirabant, uelut interpretans quid dixisset ἤξισαντες, quod tamen haud scio an casu sit adiectum.

Et cognouerunt eū.) Addūt Græci, οἱ ἄνδρες τῶν τόπων. i. Viri loci. Quāq; id in plerisq; codicibus nō inuenit. Vbi audiebant eū esse.) ὅπως ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἔστι. i. simul atq; audissent, quod illic esset, ut intelligas eos qui agnouerunt Iesum renūciare cæteris, illū adesse.

In plateis

In plateis.) ἐν ταῖς ἀγοραῖς. i. in foris, quanquā & platea forum esse potest.

EX CAPITE SEPTIMO.

ET uituperauerunt.) ἐμέμψαν. i. accusarunt, siue inculabant. Et a foro uenientes.) Venientes tamen non male addidit, tamen non est in graecis codicibus. Et a foro idem nomē est quod modo uertit plateam, ἀγορᾶ.

Qua tradita sunt illis) Sensus omnino conuenit, tamen graece est, ἀπὸ ἐλαβον τῆς ῥῆς. Siue ut nonnulli codices habent κρατῆς, qua accēperunt seruanda siue tenenda, uerū quoniam πάλαι μὲν uidetur esse ab alio traditū accipere, idcirco interpret conatus est explanatius efferre sententiā. **Baptismata.)** Miror cur maluerit dicere graece, quā latine lotiones, siue ablutiones, cum hic de uulgari lotionē sit mentio.

Et urceo x.) ζεῖον, apparet intelligēda esse lignea quod subiecit aramentorum, caeter uile otos appellat spondas, in quibus accumbebant sumētes cibum, non solū in quibus dormiūt.

Et interrogabant.) ἐπετα. i. deinde ἐπρώτιστα. **Doctrinas & praecipua.)** Et tollendū διδασκαλίας ἐντάλματα. i. doctrinas, mādata p appositionē, sicut admonitū ē i Matthaeo.

Si dixerit homo) Hic explicat quod obscurius erat in Matthaeo, his uerbis a pharisaeis instrui quosdam, ut parentibus desertis, pecuniā cōferāt in donaria templi. Quāquā sermo uidetur parum absolutus, sed lubaudiendum satis est, aut simile quippiam.

Mandata dei.) ἐντολὰ. i. mandatum. **Irritum fecistis.)** ἀδειτετε. i. irritum facitis consentientibus & antiqs codicibus, quāquā potius erat reijctis quē admodū & Cyprianus legit.

Rescindentes uerbum dei.) ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. i. irritum facientes, siue abrogantes, aut antiquantes. Nam ἀκυροῦν est pprie detrahēre autoritatē, & irritum facere, quod aliquando fuerit comprobatū. **Nihil est extra hominē.)** οὐδὲν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, εἰς πορθεῖται. i. Nihil est quod aliunde quā ab homine ingreditur in eū, quasi dicas de foris, ut paulo post uertit omne extrinsecus introiens. τὸ ἔξωθεν εἰς πορθεῖται.

Iterum turbas.) πάντα τὸ ὄχλον. i. omnē turbam. **Parabolā.)** περὶ παραβολῆς. i. de parabola siue de similitudine. **Imprudētes.)** ἀσώφρονες. i. absque intellectu, ut ante uerterat, aut exptes intelligentiā & melius erat. Siccine uos quoque, quā sic & uos aut. Itane uos quoque.

Purgans.) ἐκκαθαρίζων. i. expurgans, ad uerbū. **Oculus malus.)** ὀφθαλμὸς πονηρὸς. Cur non & hic dixit oculus nequam, sicut in Matthaeo. Si oculus tuus nequam est, quia ego bonus. Nam eadem uerba graeca sunt utrobique, sentit autem oculus non simplicē & purū, sed facinororem & inuidum, atque iniquum. **In fines Tyri.)** μεθόρια. i. cōfinia, hoc est Tyro finitimas regiones, siue qua interiacēt inter Tyrū & Sydonē, quā paulo post utiū simplici uoce, ὁρίων in eundē sensū. **Ad pedes eius)** Hoc loco seq̄itur ἡ γυνὴ ἑλληνικῆς συροφόνισσα ἡ ἡβραῖα. i. Erat autē mulier graeca, Syro phoenissa genere. Alij codices habebant, σὺρα φοινίκισσα, sed mēdose nā si Syra erat, & regionis Phoenices, qua sine dubio Iudeorum est, qui potuit esset graeca. Caetera quae gentile dixit, non est graece ἔθνηος, sed ἑλλῆν, ut patriā intelligas designata, qua declararet non esse Iudaeā. Frequenter enim ἑλλῆνα gentile uertit iterps.

Nā & catelli) Eadē uox est graecis, canibus & catellis, quāquā utrobique diminutiū est apud illos, κωάρια, ut admonuim⁹. Ad hoc, παῖδων, rectius uertisset filiorum quā puerorum, cum praecesserit τέκνων. **Vtique dñe)** In codicibus quos hacten⁹ uiderim, nihil erat loco, utique, sed tantū, κύριε, καὶ τὰ κωάρια. i. dñe & catelli. Quāquā postea in nonnullis repi. **Fines decapoleos)** δεκαπολιως, regio ē trās Iordanē quae ciuitatū, unde & nomē habet graecis. **Surdū & mutū)** κωφὸν μωγιλῶλον. i. surdū, impeditae linguae, siue balbū, dictioe cōposita a μόγις uix, & λαλεῖν loq. Est autē id uirij pene ppetuū inanis aut melancholicis, aut fatuis natura, ut testis ē Aristoteles. **In auriculas eius)** ἐπέβαλε τὸν δακτύλον αὐτῶν, πτύσας εἰς τὰ ὦτα αὐτῶν. i. misit digitos suos expuēs in aures eius. **Adapire)** Apire, ἐπφραβᾶ, uocē hebraicā & ἡ adiecit, quē admodū & supi⁹, in cumi. Est autē ἡ ἑβραῖα unū ex eo uerborum genere, qua hebraei grauiā uocāt, & quae uim habeāt trāsitiuā, quā si dicas, p̄sta te aptū. siue fias apt⁹. neque uo libet h cōmēorare ridiculā differētiā iter apire & adapire, quā Laurētius arguti⁹ irridet quā graue deccat uis, etiā merito id facit, certe apud euāgelistā nulla differētia est, cū idē utrobique

sit uerbum, ἀνοίχθητι & δὴλωσίχθησαμ, quorum alterum uertit, adaperire, alterum, apertæ sunt, perinde quasi nefas esset latinis eandem uocem repetere.

Tanto magis plus.) Græci quidem codices ita distinguunt, ut magis non referatur ad præcipiebat quod præcesserit ὅσα, non ὅσω, sed ad idem uerbum ad quod referunt, nempe ad prædicabant plus, sed πρῶτος uerti poterat uehementer aut magnopere, ut comparatiuum positum sit loco positiuum, aut μάλλον uertendum erat potius, ut non habeat uim comparandi, sed corrigendi, perinde quasi dicas, tantum aberat ut facerent id quod erant iussi, ut hoc amplius etiam prædicarent quod essent uetiti.

Et surdos fecit audire.) Ut ne quid cauiller de integritate latini sermonis quod Romanis auribus aliud quiddam sonat, facit loqui, & facit currere, rectius fuisse futurum, efficit ut surdi audiant, muti loquantur, tempus quoque uerbi mutauit interpretes, aut certe librarius. Est enim παῖ. i. facit. Idque absolutius est. Laurentius testatur in nonnullis exemplaribus latinis con duplicari coniunctionem & surdos fecit audire, & mutos loqui.

Et mutos loqui.) ἀλάλους λαλῆμ. Gratiam annominationis non potuit interpretes reddere, quasi dicas, elingues, linguaces, aut infantes fari.

EX CAPITE OCTAVO:

Stinent me.) προσμύσσει μοι. i. Manet apud me. Vnde istos.) ποῦν, quo Græci utuntur in negatione pro qui, aut quomodo. Et ipsos benedixit.) Ἐν αὐτῷ ἐβλόγησας. i. Cum & his benedixisset, quantum in nonnullis exemplaribus sic habebat. Ἐβλόγησας, εἶπε πρὸς αὐτοὺς ἢ αὐτὰ. i. Et cum benedixisset, iussit apponi & hos. Quasi quatuor milia.) ὧς. i. ferme aut circiter quatuor milia. In partes Dalmanutha) Quidam græcus codex habet μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue ut quidam legunt Magedan.

Conquirere cum eo.) Laurentianum exemplar, ut uidetur secus habuit. Meum ad hunc modum, ἤρξαντο συζητῶντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον. i. Cœperunt simul querere ab eo signum. Quamquam postea nactus sum, in quibus ita scriptum reperi, ἢ ἤρξαντο συζητῆσαι αὐτῷ, ἢ ζητῆσαι παρ' αὐτοῦ σημεῖον. i. Et cœperunt disputare cum eo, & requirere ab eo signum.

Ingemiscens spiritu.) Græci addunt, suo. Ἐναντιάζεας τῷ πνεύματι αὐτοῦ.

Si dabitur generationi isti signum.) Si, hoc loco est abiurantis, quemadmodum & illic, Si introibunt in requiem meam. Latini addunt, emoriar, disperiam, aut simile quippiam.

Et oblitus sum sumere panes.) Quidam græcus codex addit, discipuli eius, mihi magis placet non addi. Videte & cauete.) ὄρατε βλέπετε. Duo uerba sunt Græcis idem significantia, citra interuentum coniunctionis, quasi dicas, Videte cernite, siue cauete, fugite, quo diligentem cationem exprimeret. A fermento Herodis) ἡρωδιανῶν. i. Herodianorum. Habebat nonnulli & in Matthæo, mentio fit Herodianorum ueluti factionis cuiusdam, quam simul cum pharisæis aggressa sit Christum.

Et aspiciens.) ἀναβλέψας. i. recepto uiso. Video homines.) βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὄρω περιπατοῦντας. i. Video homines, quoniam uelut arbores uideo ambulantes. Et ambulantes apud Græcos ad homines duntaxat referripotest, quod illis arbores sint neutri generis. Et cœpit uidere.) Ἐποίησεν αὐτῷ ἀναβλέψαι. i. Fecit eum denuo uidere. Bis enim recepit uisum, primum utcumque, deinde perspicue. Et restitutus est) Ante hoc addit græcus codex, Ἐδέβλεψεν. i. & prouidit, nec est omnia, sed ἅπαντας. i. omnes.

Et si in uicium introieris) Palam est & græca exemplaria passim discrepare. Nam Laurentianus codex habebat, Et neque in uicium introieris. Neque cuiquam dixeris in uico. Meus autem habebat, καὶ εἰς εἰς τὴν κώμην εἰσέλθης, μηδὲν εἶπῃς, μηδὲν τῆς κώμης. i. Et si oppidum ingressus fueris, ne cui dixeris, ne in oppido quidem. In castella) εἰς κώμας, eadem uox, quam toties uertit uicium.

Alij uero quasi) Quasi non addit apud Græcos. Tu es Christus) Additum arbitror ex alio loco, Filium dei uiui, quod tamen in emendationibus exemplaribus latinis non addit apud Marcum, sed apud Matthæum. Et cominatus est.) ἐπέμνησεν. i. increpauit, quamquam hic tolerari poterat, interminatus est, cum additis minis, aliquid interdiximus. De illo.) πρὸς αὐτόν. i. de se.

Et cœpit

Et cœpit.) *ἢ ἀπὸ τότε ἤρξατο.* i. Extunc, siue ex eo tpe cœpit. Quoniam.) *ὅτι. id est φ.*
 Post tres dies. *τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ.* i. tertio die. Et palā.) *Ἐπαρρησία.* i. libere & audacter.
 Neq; enim hoc dicebat, nisi suis sed apte, & sine inuolucro, quēadmodū solet, tācti ser-
 mo hic esset durissimus. Cōminatus est Petro.) Mirā delicia huius interpretis, qui
 quod alias uertit increpare, idem nunc uertit cōminari, cum nec ad sententiam quadret
 cōminari. Nā quod sequit, Vade post me satana, nimirum increpātis est, nō cōminātis.

Aut qd dabit homo cōmutationis) *τί ἀντάλλαγμα.* i. quā cōmutationē, de quo qd no-
 bis uidetur indicauimus in Matthæo. Qui enim me confessus.) Antiqui codices pro
 confessus & confitebitur, habebant confusus fuerit & confundetur. Atq; ita habent græ-
 ca, *ὅς ἂν ἐπαιχυνθῆ με ἢ τῶς ἐμοῦς λόγους.* Quicūq; em̄ erubuerit me & meos sermones.
 ac paulo post, *καὶ ὁ ἴσος τῷ ἀνθρώπου ἐπαιχυνθήσεται αὐτόν.* i. Et filius hominis erubescet cum.

EX CAPITE NONO.

Regnum dei ueniēs.) *ἔλκλυθῆναι.* i. uenisse. Est enim participium præteriti tem-
 poris, quod uertendum erat per infinitum, ob inopiam latini sermonis.

Et post dies sex.) Lucas facit dies ferme octo, Marcus consentit cum Mat-
 thæo in numero. Et duxit.) *Ἐναφέρει.* i. subducit, præsentis tēporis, ut & as-
 sumit *παράλαμψενα.* Scorsum solos.) Sic habebat antiquissimus codex, *κατ' ἰδίαν μόνους*
 i. scorsim solos. Et transfiguratus est.) Græce est, *Ἐμὲ προσέχεισθαι αὐτοῦς, μετεμορφώθη*
 i. Et dum orant illi, transfiguratus est. Quāq; illud dum orant in plarisq; Græcorum co-
 dicibus, non additur. Qualia fullo.) Poterat uitare absurditatem sermonis, si οἷα uer-
 tisset in aduerbium, q̄ candida reddere non potest fullo.

Et faciamus.) *ἴδελαι ποίησωμεν.* i. Vis faciamus. Quāq; plerq; Græcorum exemplaria
 consentiunt cum nostra æditiōe uulgata. Filius meus charissimus.) *ἀγαπητός.* i. dilectus.

Quid ergo dicūt.) *ὡς οὖν λέγουσι.* i. quō ergo dicūt. Quāq; em̄ datī codices habebāt
ὅτι λέγουσι. i. φ dicūt. Et mox (Primo restituet oia) *Ἐποκαθίστα.* i. restituit, præsentis tēporis, ut
 referatur ad prophetiā Malachiæ, quæ prædixit id futurum non ad tempus aliquod de-
 finitum. Quid inter uos conquiritis.) *καὶ ἐπηρώτησεν τῶς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε πρὸς αὐ-
 τοῦς.* i. Et interrogauit scribas, Quid conquiritis, siue disputatis aduersus illos, siue cum il-
 lis. Apparet interpretem legisse *πρὸς αὐτοῦς,* i. inter uos. Obiurgat autē pharisæos quod
 disceptaret cum turba de resurrectione. Spiritus conturbauit.) Græce est, *εὐθέως τὸ πνεῦ-
 μα ἐσπάρσατο τὸ παιδίον.* i. Statim spiritus discerpit puerum, opinor interpretem legisse *ἐτά-
 ραξεν,* ac fortasse rectius. Quāq; in plarisq; exemplaribus non erat *παιδίον,* sed *αὐτόν.* Appa-
 ret enim iam non fuisse puerum, cum pater respondeat hoc illi a puero accidisse, quāq;
 paulo post uocat eū *puer,* pater pueri. Elisus in terrā) *ἢ πεσὼν ἐπὶ τὴ γῆ.* i. lapsus in terrā.

Ab infātia.) *παιδιδόθη.* i. a puero. Sed recte mutauit inter p̄s, nisi dicere maluisset a pri-
 ma pueritia. Iam enim nihil nisi puer erat, cum sanaretur.

Si potes credere.) *ἢ εἰ δύνασαι πισεῖν σου.* addidit articulum, qui tamen ad superiora rei
 ferri potest, ut respondeat ei illud, siue ad sequentia. Hoc si potes nempe credere.

Prætergredebant Galilæā.) *παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας.* Præpositio *παρὰ* facit ut in-
 telligas illos dā aut celeriter & in tranicursu, uelutq; obiter fecisse iter per galilæā, ita ut
 nec aperirent se usq; nec cōmorarentur.

Filius hominis tradetur.) *παράδοται.* i. traditur, ut intelligas mox futurum.

Qui cū domi eēt.) *ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος.* i. Et cū esset in domo, siue in ædib; nō utiq;
 suis. Quis eorum maior esset.) Græce tantum est, *τις μείζων.* i. quis maior. Reliq; addita
 sunt explicandæ rei gratia. Quem cum complexus esset.) *ἢ ἐναγκαλισάμενος.* i. Cum
 posuisset in ulnis, ut solemus infantulos, complectimur enim & eos, quos in ulnas non
 lumimus. Non me suscipit) *ὄχι ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ ἢ τὸν ἀποσείλαντά με.* i. Nō me rei-
 cipit solum, sed & eū qui me misit. Sic habebant nonnulli Græcorum codices, uerum al-
 tera lectio mihi magis probat. Nec enim hic negatio remouet, sed corrigit magis, quasi
 dicas, non

dicas, nō tam me recipit, q̄ eum qui misit me.

Non perdet mensurā suā) Mercedē legendum pro mēsurā, atq; ita scriptū est in emē dationibus latinorū exemplaribus. Debilem (κνδδ.δμ. Cyllus proprie græcis dicitur, cui altera manus trunca sit aut manca. Nam debilitas ad omnia membra pertinet, quē ad modum κνδδ.δς ad pedes proprie pertinet. Luscū) μονόφθαλμοι. i. unoculū, quod tamen elegāter uertit hoc sane loco, luscus em̄ latinis dicitur nō q̄ strabis ac distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorū. Mola asinaria) græci legunt λίθος μυλικός. i. saxum molare, apud Matthæū erat mola asinaria. Vbi uermis) ὄπου ὁ σκώληξ. Alibi uertit eruginem, quod hic uermem. Si fal insulfum fuerit) Reddidit προσονομασίαν ἀλσ' ἀναλομ. i. si fal sale caruerit (In quo illud condietur) condietis lego in uetustis codicibus, ἀστὴν. Sic enim legisse uidetur qui sic uertit. At aptius erat ipsum q̄ illud.

EX CAPITE DECIMO.

Vltra Iordanem) διὰ τὴν πέραν τοῦ ἰωρδάνου. i. quod magis sonat per regionem, si uelutis quod est ultra Iordanem. Etiā si sensum exp̄lit interpres. Et erunt duo) ἡ δύο, qui duo fuerant, ut intelligamus e duobus hominibus, uelut unū fieri. Nec est in carne una, quod fordide quidā interpretātur de coitu, sed unā ut & alias indicauimus. Quod deus coniunxit) συνεζευξεν. i. coniugauit si quis ad uerbum malit reddere. Mœchatur) græce est idem uerbū, quod modo nertit adulteriū cōmittit μοιχᾶται. Quid autē est super eam ἐπαντῶ, cur nō potius aduersus illam siue in illam, hoc est in iniuriā illius. Offerebant illi paruulos, παιδία. i. pueros siue puellos.

Cōminabantur) ἐπετίμων. i. increpabant, quod mirum cur plarūq; interpres gaudeat, uertere cōminabantur, etiam refragante sententia. Sinite paruulos) τὰ παιδία. i. pueros, ut modo dictum est, nec additur apud græcos coniunctio, ne prohibueritis.

Non intrabit) οὐ μὴ εἰσέλθῃ, id est nō intret. Et cōplexans) καὶ συναγκαλισάμενος. i. suscipiens eos in ulnas, sicut paulo ante dictū est. Procurrens) προσδρομῶν. i. accurrens interpres nisi dormitauit legisse uidetur προδρομῶν. i. p̄currēs. Vitā æternā percipiā) κληρονομήσω. Nisi unus deus) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. i. nisi unus, qui est deus, siue nempe deus, ut articulus uim habeat uelut interpretantis, quis sit ille unus. Ne fraudem feceris) μὴ ὀπισθενήσῃς. i. ne fraudaueris. Et ueni sequere me) Addunt hic græci codices ἄρα, εἰσαυρόν id est sublata cruce. Filioli) τέκνα. i. filij siue nati. Neq; enim hic est diminutiū, quē ad modum illud apud Paulū ad Galatas τεκνία μου Filioli mei. &c. Qui magis admirabantur) ἐξεπλήσσοντο. i. obstupescēbāt. Aut filios) τέκνα. i. liberos. Aut patrem aut matrem) Hoc loco græci codices addunt ἢ γυναῖκα. i. aut uxorem. Quod tamen perperam a quopiam additum, uel hinc licet conijcere, quod mox cum repetit res relictas non addit uxores. Et audientes decem indignati sunt) ἠρζαντο ἀγανακτεῖν. i. cœperunt indignari. Et sic habent uetusti codices nostri. Et principes) καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν. i. magni illorū quod tamen haud male uertit, nisi malis dici, & qui magni sunt inter eos aut magnates illorum. Fieri maior) μέγας. i. magnus & in hunc modū subinde citat Hieronymus.

Et pficiscēte eo) καὶ ἐκπορευομένου egrediēte eo Bartimæus. Filius Timæi additū est interpretandi causa. Nam id sonat Bartimæus Hebrais ̄בן̄ enim filius, & Timæus quem admodū & Bartholomæus filius Ptolemæi, conflatis diuerfarum linguarum uocibus.

Et rursus cōminabantur) καὶ ἐπετίμων, id est & increpabant.

Animæquior esto) θάρσει, id est bono aio esto, siue confide. Nec em̄ est comparatiū, sed positiū, & aliud est fidere, hoc est θαρσύνω, q̄ æquo animo esse, æquo animo est qui boni consulit ac tolerat, fidit cui certa spes est.

Rabboni ut uideam.) Rursus hebræā uocē posuit, pronunciatione non nihil mutata, cum alibi rabbi sit, quod Hebræorū lingua Chaldæorū ac Syriacæ cōmercio uiciaretur, Quemadmodum & hodie Iudæi Rabeni magistrum uocant, sed insignē & eminentē.

Vt uideam.) ἵνα ἀνέλεψω. i. ut uisū recipiā. Et cōfestim uidit. ̄βλεψεν̄. i. uisū recepit.

EX CAPITE VNDECIMO.

ET cū appropinquarent Hierosolyma. Hic græcus codex addit Betphage, ut sint tria loca, Hierosolyma, Betphage, Bethania. Siquidē mons oliueti duobus passuū milib⁹ abest a hierosolymis, i cui⁹ latere ē Bethania, Betphage i ipso mōte.

Quid facitis? τὶ ποιεῖτε ἴρ. i. Cur facitis hoc? Et sedit sup eū. Nonnulli græci codices habent, ἐπ' αὐτῶ, ut sit asinus, aut certe pullus asinae, nōnulli, ἐπ' αὐτῶ, i. sup illā, ut sit asina foemina. Cū uespere esset hora. ὁ ψῆφος ἡ δὴ ὄνσης ἡ ὥρα, i. cū uespertinū iā esset tēpus.

Et alia die. Ἐπαύριον, i. postridie, siue postero die. Si quid forte. εἰ ἄρα ἐν ἡμέρῃ τῇ. i. Si quid inuenturus esset, cōiunctionē expletuā uertit in forte, idq; suo more, sed nulli⁹ eruditū hominis exemplo. Quorsum em attinebat addere forte, cum dominus plane speraret cibum, aut certe uolebat uideri sperare.

Cui maledixisti. ἢ κατ' ἐρέσσω, i. quā deouisti, siue quā execratus es, siue cui male precatus es. Tollere & mittere. ἀρῆκτι ἢ βλήκτι, passiuā sunt imperatiui modi.

Cū stabitis ad orandū. ἢ ὅτε μὲν σήκῃτε προσὸν χόμονοι, i. Cum steteritis orantes. Ex quo apparet olim stantes orare solitos. Quia si uos nō dimiseritis. Hæc in græcis codicibus non addunf. Vnum uerbū. ἓνα λόγον, i. unū sermonē, potius hoc certe loco.

Baptismū Ioannis. βάπτισμα, i. baptismus, siue baptismus, cū em habeamus hoc baptismum & hunc baptismū a Græcis, quorsum opus erat cōfingere barbarā uocē, tertiam, hoc baptismū. Adeo nihil interesse putāt quidam, quomodo loquantur.

Timemus populū. ἐφοβοῦντ τὸν λαόν, i. timebant populū. Atq; ita habent uetustissimi codices latini. Quia uere propheta. ὅτι, i. q, potius q̄ quia, & fuisset, potius q̄ esset. Opinor enim Ioannem iam fuisse mortuum, ex ipsius Marci narratione.

EX CAPITE DVODECIMO.

PAstinauit) ἐφύτθισεν, i. plantauit. Et fodit lacū) ὑποκλιώριον, in qd' excipit liquor uuae. In capite uulnerauerūt) λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαιώσαν, i. iactis lapidib⁹ capitauerūt, ut ad uerbū reddā, hoc est, cōminuerūt caput. Vex quoniā interps uidit illum redisse uiuū, uertit, uulnerauerunt, ne putaretur extinctus.

Et cōtumelijs affecerūt. ἢ ἀπέσελαμ ἡ τιμωμώριον, i. remiserunt affectum contumelia.

Charissimū) ἀγαπητόν, i. dilectū. Quia reuerbunt. ἴσως εὐεραπίστον, forsitan reuerbunt. Quāq; nōnulli Græcorū codices habebāt ὅτι π' ἴσως, quæ lectio magis mihi pbat. Nec em est cōsentaneū diffidere eū, qui mittit filiū unicū, & ὅτι quāq; latine reddi nō potest hoc loco, tamē apud Græcos uim habet cōfirmādi. A dño factum est istud) Istud referendū est ad caput, aut certe ad angulū, id quod sermo græcus indicat, εἰς κεφαλὴν γωνίας, πρὸς κνήκον ἐγγύθεν αὐτοῦ, i. in caput anguli. A domino factū est hoc, subaudi caput, nisi malis angulum, de quo dictum est in Matthæo.

Mirabile. θανμασι, & hoc ad caput refertur, quemadmodum factum est. Ut eū caperent. ἀρῆωσι, i. Captarent siue uenarentur. Et cur non potius in sermone q̄ in uerbo cum græca uox sermonem significet magis q̄ uerbum. Non curas quēq;. οὐ μέλει σοι περὶ οὐδ' ἐνός, i. Non est tibi curæ de quoq;, tametsi græcis οὐδ' ἐνός uel ad hominē referri potest, uel ad rem. Hoc est, Non curas ullum hominē, aut non curas rem ullam, quanq; quod sequitur indicat ad hominē magis esse referendum, quod alij uerum reticerent ne quosdam offenderent. In faciem hominis. εἰς πρόσωπον ἢ ἄνθρώπων, i. Ad psonam hominū. Quāq; græce πρόσωπον utrūq; significat, faciem & personā, hoc tamē loco mollius erat persona q̄ facies, atq; ita uerterat, ni fallor, in Matthæo. Licet dare tributū. κλιώριον, i. Censum, quæ uox latina est, ut iam indicauimus. An nō dabimus. Grace est ἔξῃσι κλιώριον καίσαρι δοῦναι ἢ οὐ δώμεν ἢ μὴ δώμεν, i. Licet ne censum Cæsari dare an non? Demus, an nō demus. Vrgent enim hac iteratione responsum, quasi futurum sit, ut si respōderit non dandum, daturū non sint, sin dandū, daturū. Qui sciens uersutiam. ὑπόκρισιν, i. Simulationem, quod miror quare libuerit interpreti mutare, nisi forte legit, πονηρίαν. Quæ sunt

Quæ sunt dei deo) Haud scio casu ne factum sit an data opera, quod deo bis addidit articulum, Cæsari nequaquæ τὰ καίσαρος καίσαρι, τὰ τοῦ θεοῦ θεῷ θεῷ tanquæ Cæsare uelut incertum & ignotum nominet, quod multi sint eius nominis, deum ueluti certum designet.

Et uenerunt sup eum.) καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν. i. Et ueniunt ad eum.

Et filios non reliquit.) τέκνα, liberos, nam græca uox etiam filias complectitur. Nec est (Suscitet semen fratris sui,) sed fratri suo, dandi casu. ἀδελφῷ αὐτοῦ. Semen enim appellat posteritatem siue prolem.

Nonne ideo erratis.) οὐ διὰ τούτου πλανᾶσθε. An non igitur erratis. Vt referatur ad id, quod sequitur, & sit sensus, eos ob id errare, quod non intelligerent scripturas. Siquidem pharisæi errabant, non quod ignorarent scripturas, sed quod auaricia & ambitione foret exacti Sadducæi labebantur ob imperitiam scripturarum.

Neque nubentur.) Græce, γαμέμ, uerbum est commune & uiro & mulieri. Verum de hoc dictum est in Matthæo. Conquirentes.) συζητούντας. i. simul disputantes.

Ex tota uirtute.) ἅς ὅλης πῆς ἰσχύος σου. i. Ex toto robore tuo. Nam ipse mox uertit, fortitudine. Quod prudenter respondisset.) νενεχῶς. Cōposita dictio est ab eo quod est νοῦν ἔχειν. i. mentem habere, qua periphraisi Græci significant sapere, siue cordatum esse, unde cordate uertimus. Et respondens Iesus dicebat dicens.) ἢ ἀποκριθεὶς. Reperies aliquot locis hoc participium ita positum, ut sensus magis exigat, ἀνακρινόμενός. i. interrogans. Nisi mauius ex hoc intelligi sermonē aliorū præcessisse, quæ Euāgelista non retulerit.

Et primos discubitus.) Debat sibi cōstare interpres, posteaquæ cœperat nomina uertere in uerba. Sic enim est græce, τῶν δελόντων ἐν σολαίς περιπατήσων, ἢ ἀπασσμοῦς ἐν αγοραῖς, ἢ πρωτοκαθεδρίας ἐν συναγωγαῖς, ἢ πρωτοκλισίας ἐν τῆς δειπνοῖς. i. Volētibus in stolis obambulare, & salutationes in foris & præsentias in synagogis, & primos accubitus in cœnis.

Qui deuorant domos &c.) Græca sic habent, οἱ καταδιόντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, ἢ ροφᾶσαι μακρὰ προσδύχουνοι. i. deuorantes domos uiduarum, & prætextu longas facientes orationes, siue sub prætextu prolixè orantes.

Prolixius.) περισσότερον. i. Abundantius, siue plus iudicij. Iactaret.) βλάλλει. i. Mitteret siue iaceret. Nam iactu mittunt huiusmodi. Quod est quadrans.) Græce scribens ab usus est uoce latina κοδράντης. Et conuocans.) προσκαλεσόμενος. i. Aduocans.

Quales lapides.) ποταποί. Miror cur Laurentius uales mutandum putarit in quantos, ποταπὸς enim sonat cuiusmodi, sed ita ut non simplicè habeat interrogationē, ut ποῖος, sed admirationē poti⁹. Vide has oēs) βλέπετε. i. uidetes. In nonnullis erat ελέεετε. i. uidetis

EX CAPITE DECIMO TERTIO.

Topiniones.) ἀκοάς. i. Rumores. Nam ad uerbum sonat auditiones.

Et regnum super.) Cur non potius, contra regnum? Sicut modo uerterat, Nam eadem est præpositio græcis ἐπι. Videte uosmetipsos.) Consentiunt quidem græci codices, uerum mutata erat hoc loco græci sermonis figura. Cauete uos uobis ipsis. Et haud scio an scriptum fuerit a Marco. εἰ αὐτῆς.

In concilijs.) Rectius erat in consilia, εἰς συνέδρια. Et ante præsidēs.) ἢ ἐπιηγμένων ἢ βασιλέων ἀχθήσεται. i. Et sub præsidibus & regibus ducemini, ut intelligas eos ad iudices duci.

Nolite præcogitare.) μὴ προμεριμνάτε. i. Ne ante sitis solliciti, siue anxij, siue ne præcogitetis id quod solent acturi causam apud principes.

Quod datum uobis.) ὃ ἐὰν δοθῆ. i. Quodcuq; datum fuerit.

Non enim uos estis loquētes) οὐ γὰρ ἐσεύμεθα οἱ λαλοῦντες. i. Non enim uos estis qui loquimini.

Et consurgent.) ἐπαρῶσιν ὑμῶν. i. Insurgent. Abominationem desolationis.) τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Sed hoc loco addūt græci codices, an recte uiderint alij. τὸ ἔκδημα τοῦ δουίλου τοῦ προφήτου. i. Dictum a Daniele propheta. Apparet enim ex Matthæo huc adiectum, quanquæ & illic ab alio quopiam additum apparet.

Vbi non debet.) ὅπου οὐ δεῖ. Vbi non oportet. Et nutritibus.) ἢ θηλαζούσας. i. lactantibus.

Tribulationes

Tribulationes.) θλίψις. i. tribulatio qualis nō fuit, ut sit appositio, ad epitasin faciēs, cū dies calamitosos calamitatem uocet.

Creaturæ.) κτίσις. Vt sit uerbale, quanq̄ reperimus hanc dictionē ancipitē, in literis sacris Aliquoties usurpat̄ pro ipsa conditione seu creatiōe, nōnunq̄ p̄ rebus conditis.

Neq; fiet.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται. i. neq; fiat. Quanq̄ uidetur abusus tempore, ut saepenu-mero occurrūt huiusmodi. Abbreuiasset dies.) ἐκολόβωσεν. i. decurtasset, amputata parte aliqua prioris mensuræ. Nā hoc est κολοβούριον, ut admonuimus in Matthæo.

Ecce hic est.) ἰδοὺ ὁ δὲ εὐχριστός. i. Ecce hic Christus. Et hic aduerbium est, non nomen.

Neq; angeli in cælo.) οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ. i. qui sunt in cælo. Potestatē cuiusq; opis.) Græce est.) ἑκάστω τῷ ἔργῳ αὐτοῦ. i. unicuiq; opus suum. An gallicantu.) ἀλεκτροφωνία. i. gallicinio. Est enim græcis dictio composita, sicut & illa, μεσονυκτίου, quasi dicas medinoctio.

EX CAPITE DECIMO QVARTO.

PAscha & azyma.) Azyma pluralis est numeri, quemadmodum dicimus lupercalia, saturnalia, unde uertere poterat tempus azymorum.

Dolo tenerent.) ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν. i. Per dolum captum siue cōprehensum occiderēt. In enim præpositio, p̄ per usurpatur hebræis.

Ne forte tumultus.) μήποτε. i. Ne, aut ne quando, de quo nō semel iam admonuimus.

Nardi pistici) Pistici legendum, q̄ nardus sit fœminini generis, Laurentius existimat pisticam uocari, p̄batam & spicatam, arguens diuum Augustinum, qui putet a loco dictum. Allusum autem ad fidē Christianā. Interpres uertit spicatam, quod genus quoddam uocetur spica siue spicum nardi. Vulgarius græcus inrerpres, licet recentior ambigit utrum pistica dicatur, genus nardi eius cognominis, an probata, uelut ἄβολος hoc est germana nulla arte uitata. At Dioscorides complura nardorū genera cōmemorans quibus cognomina sint a locis addita, pisticæ nullam mentionem fecit, neq; Plinius. Is, cuius extant in Marcum cōmentaria Hieronymi noie sed falso, belle & expedite scilicet interpretat̄ pisticā, hoc est, mysticam. Hugo Carrensis interpretatur unguētum mixtum, quod nō solum e folijs ac radice, uerum etiam e spicis nardi conflatum sit, q̄si uerō nō longe optimum sit quod e spicis conficiatur. Lyra macerat sese, num herba sit nardus, an frutex, an parua arbuscula, de quo si dubitauit, quin potius consuluit Pliniū, Dioscoridem, Theophrastum, aut si nihil aliud, certe Isidorum suum.

Vt quid.) εἰς τί. i. ad quid. In memoriā eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ. i. in monimētum eius, subaudi mulieris, de quo in Matthæo admonuimus.

Lagenam.) κεράμιον. i. Vas fictile, siue aqualem fictilem. Vbi est refectio) κατάλυμα Laurentius mauult diuersorium, ut uertit apud Lucā quāq̄ utrūq; uox græca significat.

Cœnaculum) ἀνώγειον. triclinium intelligit, sed lectis stratis, in quibus olim discūbebatur, dictum est autem græcis, ἀνώγειον, quod subductius sit a solo, quod ueteres in superiore edium parte cœnitarēt. Nunquid ego.) Græci sic habent, μή τι ἐγὼ, καὶ ἄλλος, μή τι ἐγὼ. i. nunquid ego, & alius, nunquid ego. At mihi sane uidetur hoc ex interpretamento quopiam adiectum. Nam cum semel dixisset, εἰς καὶ εἰς, quid erat necesse addere, & alius & deinde alius? Præsertim cū Marcus nihil aliud scripserit, q̄ Matthæi cōpendiū.

Qui intingit manū.) ὁ ἐμβαπτόμενος. i. qui intingit. Atq; sic habent antiquissimi codices, quanq̄ in Matthæo erat ἐμβαψάμενος. i. qui intinxit.

Filius hominis tradetur.) παρὰ δόση. i. traditur, præsentis temporis.

Et benedicens fregit.) καὶ εὐλογήσας ἐκλάσεν. i. cū benedixisset fregit, nō em̄ simul benedixit ac fregit. Et benedicere non est pingere gestu manus signū crucis, sed laudes deo canere, & uerba bene ominata dicere. Sumite, hoc est) Græci addunt λάβετε, φάγετε. i. sumite, edite, quēadmodū erat in Matthæo. Qui p̄ multis effudit.) τὸ πρὸ πολλῶν ἐκχυσόμενος. i. Qui p̄ multis effudit. Iam em̄ hoc representabat, quod paulo post esset futurū.

Quod iam.) ὅτι οὐκ ἔτι. Iam posuit pro post hac. Nec male, quanq̄ obscurius.

dd Ex hoc

Nardus pistica

Benedicere.

Ex hoc genimine) ἐκ τοῦ γινώματος. Genimen græca uox est, quæ uerti poterat fructu, siue sætu. Et, hoc, pronomen, nec additur in græcis exemplaribus, nec in antiquis latinis, ut sit sensus illum nullum uinū postea gustaturum. Vnde & in cruce, uinum myrrhatū admotum ori reiecit. Et hymno dicto) καὶ ὑμνήσαντες, i. postq̄ dixissent laudes, ut intel ligas ab oibus decantatas laudes. At ille magis dicebat) ὁ δὲ ἐκ πηγαίου ἔλεγε μάλλον. Rur sum cōduplicauit comparatiuū, exprimere uolens, uehemētē asseuerationē Petri, nī si mauius μάλλον distinctiōe semouere a superiorib⁹, & anectere his quæ cōsequuntur, μάλλον ἔαμ με δέκ. i. Quin si me oporteat &c. Ac mox conduplicata negatio, οὐ μὴ nō caret em phasi constantis asseuerationis. In prædium.) εἰς χωρίον, quod alias uertit agrum, signi ficat autem locū. Caterz Gethsemani locus est, ad radices montis Oliueti.

Pauere & tædere.) ἐκθαμβεῖσθαι ἢ ἀδύκμονεῖν, i. Expauescere & anxius esse. Est enim po sterior hoc impotenter angī animo & supra modum ægrefcere, cuiusmodi affectio cori ritipit hominem primo obiectu magni discriminis, ut aliq̄ diu non sit apud se.

Et uenit & inuenit.) Vtrūq; præsentis est temporis. ἔρχεται Ἐυρίσκα.

Nō qd ego) Græce εἶ, ἀλλ' οὐ τί ἐγώ, ἀλλὰ τί σὺ, i. At nō qd ego, sed qd tu. Quāq; hic græ ca uariāt exēplaria, nōnulla habebāt, ἀλλ' οὐχ ὡς δέλω, ἀλλ' ὡς σὺ, i. nō ut ego uolo, sed ut tu In alijs sic erat, ἀλλ' οὐ τί ἐγώ δέλω, ἀλλὰ τί σὺ, i. non quid ego uelim, sed quid tu. Nā omni no sermo est inabsolutus. Et reuersus denuo.) Denuo apud Græcos refertur ad dor mientes, non ad reuersus. ἔυρεν αὐτοὺς, πάλιν καθεύδοντας.

Sufficit.) ἀπέχεσθαι τὸ τέλος. Etiam si, τὸ τέλος in quibusdam codicibus non reperitur.

Et filius hoīs tradet) Traditur & in græcis & in antiq̄s latinis exēplarib⁹ παραδίδοται.

Qui me tradet.) ὁ παραδίδους με, i. qui me tradit. Prope est.) ἤγγικε, i. appropinqua uit, siue adest. Signum.) σήμα, quod sonat cōmune lignum de composito datum, cuiusmodi sunt quæ milites uocant symbola, quorum alia sunt uocalia, alia muta.

Et ducite caute.) ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς, i. abducite tuto siue certo, hoc ē, exacta custodia ne qua posset elabi. Rabbi.) Græci cōgeminant, ῥαββει ῥαββει, Rhabbi rhabbi.

Non erant conuenientia.) καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἴσαι, i. æqualia testimonia erant. Pa ria uocauit opinor satis idonea, siue ἴσαι, q̄ inter se nō consentirent. Nam hoc indicio pri mum coarguuntur falsa testimonia. Post triduum.) διὰ τριῶν ἡμερῶν, i. per tres dies.

Et non erat conueniens.) Ἐὐδὲ ὄντως, i. ne sic quidem. Iam enim semel reiecta fue rant illorum testimonia. Et tenuerunt eum.) Nōnulli græci codices sic habebāt, haud scio an perperam, Ἐκρατοῦσιν αὐτῶν οἱ νεώτεροι, i. tenent eum adolēcentes, siue comprehē dunt eum, aut inhiant illi manus, ut iuuenes iuueni manum iniecerint.

Et calefaciebat se ad.) Ἐθερμαπόμην πρὸς τὸ φῶς. Illud ad lumen, referendum ad fe dens, non ad calefaciebat. Quæ tibi obijciuntur.) Græce est, τί ὄψει σου καταμαρτυροῦσιν, i. quid, siue cur isti aduersus te testantur.

Quid adhuc desyderamus testes?) τί ἐτι χρῆσιν ἔχομεν μαρτύρων, i. Quid adhuc opus ha bemus testibus? Ac proprie quidem & eleganter uertit interpretes, desyderamus pro re quirimus, uerum haud scio, an lector tantum expectet.

Ante atrium.) εἰς τὸ προαύλιον, i. in uestibulum atrij, siue locum, qui erat ante atrium.

Nam Galilæus es.) Addunt hic græci codices, καὶ ἡλαλιά σου ὁμοιάζει, i. loquela tua simi lis est siue conuenit. Anathematizare.) Quod in actis apostolorz uertit, deuouere, in Matthæo detestari. Et cœpit flere.) Ἐπιβυλῶν ἔκλασε, erumpens siue subito fleuit.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

Cœpit rogare) ἤρξατο αἰτεῖσθαι, i. cœpit petere siue postulare. Nā ita mō uerterat, ὅμπερ ἡτοῦν, i. quemcūq; petissent. Pontifices autē) Quod modo dixit sum mos sacerdotes, nunc uertit pontifices. Nam Græcis eadem est uox, ἀρχιερεῖς.

Et cum ascendit turba.) Ἐναβόησας ὁ ὄχλος, i. Et cum acclamasset turba.

In atrij prætorij.) Ἐσω τῆς ἀνλιῆς ὁ ὄσι πραιτώριον, i. in atrium quod est prætorium.

Patrem

Patrem Alexandri & Rufi.) πατέρα ἀλεξάνδρου τοῦ ρούφου. i. patrem Alexandri Rufi, siue Rufi filium. Et crucifigentes eum.) ἠσανρωσαντες αὐτόν. i. cum crucifixissent eum.

Qui aedificas.) Græcus sermo ambiguus est propter participia. At Hieronymus in Esaïam citat persona tertia. Vali qui destruit templum, & in triduo instaurat illud. Illud an notandum, quod in græcis codicibus non additur dei, sed templum tantum est.

Deus deus meus.) In græcis exemplaribus librariorum opinor incuria non repetit pronomen meus cum apud hebræos repetatur, Deus meus deus meus.

Vt quid.) εἰς τί. i. ad quid. Circumponensq; calamo.) Paulo superius calamum uertitarundinem. Nunc oblitus opinor, græcam uocem reliquit, quod idē fecit in psalmo, Emittens crysallum sicut bucellam, cum pro crysallo uertere debuerit glaciem, sit em̄ mentio de niue, deq; frigore.

Videns autem Centurio.) Et hic usus est Rhomana uoce Euangelista, ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων, quem alias uocat ἐκατόνταρχον græca uoce. Nec est clamans expirasset, sed κρέαε, hoc est, clamore emisso, siue cum clamasset, mox enim a clamore expirauit.

Iacobi minoris.) τοῦ μικροῦ, Græcis positiuū est nō cōpatiuū parui, & apparet fuisse cognomen. Quod est ante sabbatū.) Græcis una dictio est, προσάβατον, quasi dicas præ sabbatū, hoc est, initium sabbati. Et Ioseph.) ἰωσή. i. Iose.

Audaacter introiuit.) τολμήσας. i. sumpta audacia, quanq; probe uertit interpres.

Nobilis decurio.) ἐν χίμων βυλθυτῆς. i. Honestus senator. Laurentius admonet hic de curionem accipiendum pro senatore municipalī.

Si iam mortuus.) ἐν πάλαι ἀπέθανε. i. Si dudum mortuus esset. Etiam si nōnulli codices, pro πάλαι habebant ἴδεν. Maria Ioseph.) Rursum est Iose, non Ioseph.

EX CAPITE VLTIMO.

Coopertum stola.) περιβεβλημένον. i. amictum. Nolite expauescere.) μὴ ἐκθαμβῆσθε. idē est uerbum Græcis quod uertit modo obstupuerunt.

Inuaserat enim eas timor.) εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. Habebat enim eas tremor, ac stupor, siue ecstasis.

Prima sabbati) σαββάτων. Habent pleriq; græci codices, Diuus Hieronymus in epistolis indicat hoc caput, quod in Marco legimus, a plerisq; non recipi; & in omnibus pene Græcorum libris in fine poni, uelut adiectitiū. Propterea q̄ hic diuersa narret a reliquis Euangelistis, Admonet autem & illud subdistinctionē esse faciendam, ante mane, ut intelligamus Christum uespere surrexisse, deinde mane primo sabbati uisum esse Mariæ, hoc modo legētes. Cum surrexisset Iesus, ut hic interposita hypostygme sequatur. Apparuit Mariæ & c. At idem in secundo dialogo aduersus Pelagianum disputans, narrat in fine euangelij iuxta Marcum, in nōnullis exemplaribus maxime Græcorum, hanc coronidem adiectam fuisse, postea cum accubuissent undecim, apparuit illis Iesus, & exprobrauit incredulitatem & duriciam eorū, quod multi qui uiderunt eum resurgētem non crediderunt, & illi satisfaciebant dicentes, sæculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immūdos spiritus ueram dei apprehendē uirtutem. Idcirco iam nunc reuela iusticiam tuam. Caterum ut extremū illud caput habetur hodie in omnibus quæ sane uiderim, græcis exemplaribus, ita coronidē hanc ex Apocry-

pho quopiam euangelio, ascriptam apparet a lectore studioso. Nā euangelium Hebræorum, quod tum a Nazaræis & Ebionitis legebatur hebraicis scriptū literis, sed sermone Chaldaico, Hieronymus testatur a se uersum in linguam græcam, & ex eo nonnulla profert testimonia,

D. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONVM IN
EVANGELIVM MARCI FINIS.

dd 2

IN EVANGELIVM LVCAE ANNOTATIONES D.
ERASMI ROTER ODAMI.

Voniam quidem.) Solus Lucas & præfatur operi suo, & nominatim dicat libros suos. Is tamen cæteris purior est ac dilucidior in eloquendo, ob græcarum peritiam literarum, tamen multum & ipse admiscet ex idioma te sermonis hebraei. Cæterum quod hic uertit ἐπιδήμιερ, quoniam quidē, haud scio num apud emendate loquentes reperitur quoniam quidem. Ego maluissem quoniam, aut postquam, aut quando quidem; quanquam haud omnino male uertit, ἐπεχειρησαμ conati sūt, ut intelligam⁹ illos uoluisse magis q̄ præstitisse, & tenuisse rem uerius q̄ effecisse. Neq; enim Matthæi tantum id temporis extabat Euangelium, aut Marci, sed multa ferebantur, Euangelia Nazareorum, Thomæ, Matthiæ, Nicodemi, atq; item aliorū, quæ deinde uelut apocrypha reiecit ecclesia, porro ἐπιδήμιερ proprie est aliquid in manus sumere & aggredi.

Ordinare narrationem.) ἀνατάξασθαι, quod ego uertissem digerere, siquidem id est in ordinem disponere, quod cæteri carptim aut nullo ordine prodidissent quædam, quin & Matthæus ipse, quanq̄ cæteris est plenior, & ab ipsa Christi natiuitate exordii historico more, tamen totam fere puericiam & adolescentiam Christi prætermisit.

Quæ in nobis completæ sunt rerum.) Quæso quis ex hac interpretatione percipere queat, quid senserit Euangelista. Nec enim simpliciter accipiendū est accidisse, quæ narraturus est, sed certissima fide comperta esse, & argumentis indubitatis persuasa. Id em sonat græcis πεπληροφορημύωμ. Nam opinor Lucam ea scribere, quorum plerisq; nō ipse quidem interfuerit, sed quæ certissima fide didicerit ab his, qui non solum testes ac spectatores fuerant earum quæ cōmemorabant, uerum etiam pars aliqua rerum gestarū, Ad eūdem modum, & Vergilianus Aeneas historiam excidij Troiani narraturus sibi fidem conciliat. Quæq; ipse miserrima uidi, & quorū pars magna fui. Testes rei uocat αὐτόπτας, dictione composita ex αὐτός ipse, & ὄπω uideo. Cæterum eos qui pars aliqua fuerunt rerum gestarum, uocat ὑπρέτας, hoc est ministros. Subseruit enim qui adiuuat in re peragenda. Porro Græci πληροφορημα uocant, quod nos uulgo dicimus certificationē. Et πληροφοροῦσθαι dicitur, cui certa fit rei fides, ut iam nihil addubitet. Proinde in epistola Pauli ad Romanos, capite quarto, πληροφορηθεῖς, interpres uertit, certissime sciēs. Et rursum in eadē, capite decimoquarto, Vnusquisq; in suo sensu abundet, græce est, πληροφορηθῶ, hoc est, Vnicuiq; sua mens satisfaciatur, & in ea conquiescat. Vtitur eodē uerbo Paulus in alijs compluribus locis, atq; adeo Lucas ipse in actis apostolorum, id quod indicabimus suo loco. Quin & Origenes, siue quis alius is fuit. Nihil enim moror, cum cōstet ab hoīe erudito sumptū, uertit ad hunc modū. Quæ in nobis manifestissime sunt ostēsa, & subiicit idē, πεπληροφορημύωμ, quod uno uerbo latin⁹ sermo nō explicat, Certæ em fide & ratione cognouerat. Quanq̄ ex his uerbis colligere licet, scriptorem hunc aut paphrastem Origenis fuisse non interpretem, aut nō nihil addidisse de suo, quo res esset explanatior. In eandem sententiam interpretatur Vulgarius græcus interpres qualiscūq; sed non omnino pessimus. Indicat huiusmodi nō nihil & Ambrosius, licet obscurius. Sicut tradiderunt.) Vel hinc liquet Lucam audita scribere. Tradit enim id, quod nar ratione

ratio transmittitur, ab alijs in alios nisi sic maluimus accipere sicut nobis tradiderunt absolute dici, ut ipse Lucas sit e numero eorum qui tradiderunt, quanquam id mea sententia coactius est. Neque uero proprie ad rem facit quod Valla cauillatur hic λόγου, potius uertendum fuisse uerbi, quam sermonis, quo commodius possit ad Christum referri, siquidem λόγου hoc loco uocat ipsas res gestas quae narrantur. Etiam si alio detorquet Ambrosius, Affecuto omnia.) παρακολυθηκότι ἀνωθεν πᾶσι μακριβώς. Affecuto non est hic accipiendum, quemadmodum utuntur latini, quibus affecutus omnia dicitur is, qui nulla in re frustratus sit, quod Graeci uocant τυχεῖν sed παρακολουθεῖν est affectari & adesse, & subsequi potius quam assequi. Vt enim assidere dicitur litera, qui nusquam discedit a litera, ita παρακολουθεῖν dicitur, qui quoquo uersum te conferas adest, & affectatur indiuiduus comes. Neque uero desunt qui sic interpretentur Lucam ab initio interfuisse omnibus. Sic enim uisus est sentire quisquis is fuit cuius extant in Lucam commentarij Adamantij titulo. Verum huic interpretationi palam reclamant ea quae praecedunt quae quantumuis torqueas, obsecro num omnibus interfuit Lucas quae narrat? Num etiam colloquio Mariae cum angelo? Proinde res ipsa nos cogit, ut intelligamus Lucam non interfuisse omnibus quae memorat, sed ordine omnia profecutum, & rerum seriem ut gestae sunt, ita narrandi ordine secutum esse, aut certe sic omnia cognouisse, ex his quae uiderant narrabant, ut nihil praetermisit, quod ad historiae seriem pertineret. Vtitur enim hoc uerbo Paulus quoque in suis epistolis in eundem ferme sensum. Iam quod dixit ἀνωθεν, aut intelligendum est ab initio & ordine ut intelligamus nihil praetermissum, aut denuo ac de integro, ut quod alij uel carptim, uel parum certa fide narrarunt, ipse denuo plena certissimaque fide iidem de rebus texat historiam.

Optime Theophile.) Miror unde Lyra suspicatus sit Theophilum magnatem quempiam, aut principem fuisse, quod Lucas optimi cognomen addiderit. Ita ne primates optimos uocare solemus, aut num illis peculiare est optimos esse? Verum id Lyranus in aliquo legerat glossemate, quod ut legere potuit, ita ob inscitiam graece linguae intelligere non potuit. Nam apud Graecos κράτος robur sonat, siue imperium. Et κρατεῖν est uincere, siue compotem esse, unde Paulus in actis apostolorum Festum κράτιστον uocat, quasi dicas plurimum pollentem. Id quod attestantur & interpretes, Origenes, Vulgarius, Ambrosius. Quanquam κρείττω non solum potentiorē significat, ac superiorē, cui respondet ἥττω. Verum etiam potiorē ac pluris faciendum, cui superlatiui uice est κράτιστος. Ceterum Theophilus sonat, amans dei, siue gratus deo, quod utrum proprium sit nomen, an Epitheton pij lectoris, alij disputent. Ego proprium hominis uocabulum esse puto. Vt cognoscas.) ἵνα ἐπιγνώσῃ. Annotat hoc & Vulgarius non dictum esse ἵνα γνῶσῃ. i. cognoscas sed ἐπιγνώσῃ agnoscas. Cognoscimus enim, quae discimus antea nobis incognita. Agnoscamus quae prius utcumque nouimus, uelut faciem ante annos aliquot uisam agnoscamus. Indicat hanc elegantiam duorum uerborum, & diuus Hieronymus cum alias tum in apologijs aduersus Ruffinum.

De quibus eruditus es.) ^{κατὰ} περὶ ὧν κατὰ χεῖρας, Olim qui baptismatis essent candidati tradebantur fidei Christianae mysteria, sed uiua uoce, sine scripto, quemadmodum priscis illis theologis mos erat Aegyptijs, & apud Gallos Druyadibus. Id erat initiari mysterijs, quod Paulus & Lucas uocant κατὰ χεῖρας. Neque enim memini me hanc uocem apud uellum alium scriptorem legere, praeterquam apud Lucam hoc loco, & apud eundem semel, atque iterum in actis apostolorum, atque item apud Paulum apostolum locis compluribus, χεῖρας enim est uoce sonare. Inde κατὰ χεῖρας uoce erudire, quae scripto nolis committere. Vnde qui docebantur ad eum modum catechumini uocabantur, qui docebantur catechistae, quos Dionysius susceptores nominat, uulgo compates dicuntur. Sensus igitur hic est, ut ea quae olim catechumini uiua uoce didicisti, nunc plenius ac certius scripto cognoscas. Opponit enim hanc inter se ceu pugnantia γράμματα & κατὰ χεῖρας. Quanquam in

κατὰ χεῖρας uoce erudire.

Catechumini.
Catechistae, compates.

actis semel usus est hoc uerbo, κατὰ κληροῖν pro auditum est simpliciter.

Eruditus es ueritatem.) Græcis est, non ἀληθεῖα, sed ἀσφάλεια, i. certitudinem. Nā ueritas & fides constabat etiam ijs iam quæ in catechismo didicerat. Caterum ἀσφαλῆς dicitur, quod certum est ac tutum, & in quo nullum sit lapsus aut erroris periculum. Hinc em̄ græca uox dicta est ἀσφάλδομαι, labor, & A particula priuatiua, certius em̄ scim⁹, quæ scripto & ordine cognoscimus, maxime si prius eadem ab alijs audierim⁹, aut etiam ab ijsdem eadem. Quandoquidem ipsa narrationis constantia, cum primis fidē arrogat rebus. Iam hæc pleræq; typis fuerant excusa, cum pro opis instituti ratione, ueterū Theologorum cōmentarios excutientē & undecūq; uenantē, quod ad præsens faceret negociū Beatus ille meus Rhenanus Stesladiensis, cui iuge studiū est, in morem apiculæ p̄ om̄e politiorum scriptorū genus circūuolitandi, & undecūq; quod ad instaurandas bonas literas cōducit, excerpēdi, nec id sane minore iudicio q̄ sedulitate, cōmodū submonuit, hanc Lucæ præfationē, & apud Guilhelmū Budeum Parisiensem extare, latinitate donatam. Gaudebam profecto quod tantum meæ sententiæ nactus essem astipulatorem. Sed rursūm dolebam quod pene sero. Etenim cū amico tam docto libet̄er sentimus, & tanta est hominis in literis autoritas, ut si quid ille dissentiret, nō dubitare calculū, quod aiunt, reducere, & recantato suffragio nostro in eius sententiā pedibus discedere. Quid enim eo uiro in perquirendo diligentius, quid in iudicando acrius, aut exactius, quid in tradendo plenius aut uberius, quid in pronunciando incorruptius? Deniq; quid in explicādo castius aut politius? Ut p̄sum alterq; in hisce Cisalpinis regionibus p̄ferre non possimus, qui cunctas eruditū uiri dotes, ac numeros omnes tam absolute præstiterit. Quāq; idem subinde maior seipso nobis prodit, ipse sui uictor, quod quidē uictoriæ genus Plato putat omniū eē pulcherrimū. Etenim cū in placitis philosophorū, in q̄bus uertendis primū ingenij sui specimen ædidit, omnes a tergo reliquerit, mox in annotationibus, quas scripsit in Pandectas Iuris Ciuilis, dictū mirum quanto interuallo seipsum superarit. Ac rursūm in libro de asse & partibus eius, deum immortalem, quantum addidit, tum eruditionis, tum iudicij, tum eloquentiæ, uir nimirum dignus, q̄ nō unius hominis ætatem daret bonis literis, quæ illi ob id quoq; magis debēt, quod gratis ab illo coluntur. Quid gratis dico? imo magno rei familiaris dispendio, nec id sane citra tædiū odio se iugiterq; reclamantiū & obstrepentiū, affinium, & collegarū, qui literas nullas, uel assis faciūt, nisi unde nō nihil accrescat arce nūmaria. Alijs sane literæ, & rem & famam ac nobilitatem pepererunt, Hic honestissimo loco natus, tum in re præclara, ad hæc insigni munere regio cohonestatus domesticum splendorem uniuersum iuuandis & ornandis literis impendit. Habet nimirū eā uim insignis eruditio, ut immortalē famā conciliet, nō solū suis autoribus, q̄tūlibet obscuris, uerū etiā potentissimis regibus. Quis enim est regū omniū, illustrior Homero, si uerū narrant Græci, etiā mendico? Cui principum sua bella, triumphī, columnæ, tituli, Pyramides, imagines, ceræ, monumēta, tantū apud uniuersos mortales pepere nominis, quantū hominī obscurissimo suæ literæ. Deinde, quot eximios duces, quot optimates ac reges immortalitati cōsecrauit, quorū ne noia qdē tenerem⁹, nisi ille fidelius suis insculpsisset libris, q̄ uulg⁹ insculpit saxi aut æri. Atq; haud scio an ulla uia præstātor ad immortalitatē emergēdi. Sigdē gloria quæ parat opib⁹ ac bellis, nō disputabo in præsentia, cuiusmodi sit, uera ne an falsa, certe paucis hominibus plurimorū parat malo. Hæc eos quoq; nobilitat, quos carpit ac damnat. Talē olim habuit Italia Ciceronē ac Vergiliū, nup̄ Theodorū gazā ac Politianū. Quorū utriq; plurimis noibus debent bonæ literæ. Imo totus debet orbis, illoꝝ ingenijs nō mediocriter adiutus. Verū istis fortasse cū literis ex æquo cōstat ratio, ut oibus collatis paginis cōperiat illos ob rē simul ac famā additā, nō minus debere literis, q̄ illis debeant literæ, tot uigilantiā ac laborū noie. Caterū q̄ suo uictu ciborū quod aiunt, negociū agunt literarium, & priuatis cōmodis, pmouent rem omniū, nec ab illis fortunā uelut autoramētū accipiūt, sed suam

De Guilhelmo Budeo
parisiensi

sed suā fortunā ultro literis puehendis & illustrandis impēdūt, ijs haud scio an ulla meritis par gratia rependi possit. Atq; utinā haec mens esset oibus, ut de hac laude luberet certare cū Italis, a qbus tot egregijs puocamur exēplis, potius q̄ de ditione, nescio qua, quae primū tanto Christiani sanguinis emī impendio, deinde nō aestimādo destitutae & exhaustae patriae malo, postremo incertū q̄diu duratura, ut sunt rerū humanarū plus q̄ aestuarīae uices. Hic & qui uincit, & q̄ uincit, nullius incōmodo, sed omnīū bono id facit. Neq; uero desunt ubiq; iam gentiū, q̄ ad hoc pulcherrimū certamē accingāt, uerum mea sententia, nemini id cessit felicius, q̄ Budeo. Proinde cuiusmodi proceres superior aetas dedit Italiā Hermolaū Barbarū, & Picū Mirandulanū, eiusmodi praesens aetas dedisse uidef Gallīa Budeū, Germanīa Bilibaldū Birchemerum Noremburgicae ciuitatis apd Germanos oib⁹ pene noib⁹ principis senatorē. Quorū uterq; nō solū domestica fortuna, ac maiorū suorū imaginibus, uerū etiā uitae ac morū integritate rem literariam illustrant, simul & cōmendant. Budeanā igit̄ translationē ex annotamētis illius quae scripsit in Pandectas Iuris Caesarei, non grauabor hoc loco subiicere, quo maior sit fides apd lectorem nostrae castigationi, cum perspexerint utrosq; nos non de cōposito, sed fortuito penep omnia cōsensisse, nimirū idē lecutos filium, nempe rē ipsam. Quādoq; dē, inquit, multi aggressi sunt enarrationē astruere, de rebus inter nos cōpertissimis, quē admodū tradidere nobis, q̄ spectatores ipsi fuerūt, iam inde ab initio, ministriq; ipsius uerbi, certum est, & mihi asseclatori pridem omnīū assiduo, deinceps tibi scribere optime Theophile, ut agnoscas eorū sermonū certitudinē, in qbus ipse institutus es. Ceterum quod Valla putat ἀνωθεν nō sonare a principio, sed altius, uerū dixisset, si fuisset ἀνώτερον. Ceterum ἀνωθεν significat a sūmo initio rei cuiuspiā, quē admodū Christi uestis dicit̄ ἀνωθεν cōtexta, hoc est, a summo usq; ad imū, & uelum tēpli scissum, ἀνωθεν, hoc est a summo. Proinde Lucas summū initīū uocat, q̄ exorsus sit non a genealogia & natiuitate Christi, sed ipsius etiam Ioannis, ut qui praecursor fuerit euangelij, praecederet item in narratione.

De uice Abia.) Ἡ εφημερία. Graeca uox euidentior est, indicans certos dies esse praescriptos, in qbus certe sacerdotū ordines administrarent. Nec est (uxor ei) dandi casu, sed αὐτοῦ. i. illius, atq; ita legitur & in latinis codicibus emendatis.

Sine querela) Graecis unica dictio est, ἀμεμπτοι, quod sonat, quasi dicas eiusmodi, ut de his nemo queri possit, dicere poterat inculpati siue irrephēribiles. Nā quod mutat Valla innoxij siue infontes, Mihi nō p̄inde p̄bat. Maior em̄ quādā laus, esse ἀμεμπτοι, q̄ eē innoxīū. Porro quod uertit p̄cessissent & ε. π. ο. β. ε. η. κ. ο. τ. α. s, uilitatius p̄uectae aetatis dicim⁹.

Cū sacerdotio fungeret Zacharias) Graecis p̄ zacharias est αὐτοῦ, qd̄ tamē nihil refert ad sensum. Et (in ordine uicis) rurū est εφημερία. Ceterū quod sequit̄ secūdū cōsuetudinē sacerdotij, nō est Graecis ἱεροσάωνος, sed ἱερατείας nomē ab eo uerbo, quod modo melius uerterat, sacerdotio fungeret. Potuit igit̄ & hic trāsserre iuxta cōsuetudinē functionis sacerdotalis. Sorte exijt.) Graecis est ἐλαχευ. i. sortitus est, quod interps, ni fallor, uolens dilucidius reddere πριφράσει uerterat, Sors exijt, quod sortib⁹ missis in urnā, fors illi⁹, aut illius exisse diceret. Alioq; Zacharias ingressus est, nō exijt. Id aliq; deprauauit, in sorte exijt, p̄inde nos uertimus, sorte illi obuenit. Ut incensum poneret.) Ἡ θυμιάσαι. i. ut adoleret thymiamata, siue odores incēderet. Nā incensū nō p̄bat Laurentio, q̄ ea uox non poia respōdeat huic rei, Latini suffitū uocāt. Quāq; mox quoq; hora incensi, uertit θυμιάματος, & paulo post denuo a dextris altaris incensi. Apparuit aut̄ ὄφθη. i. uisus est siue cōspectus est. Nā apparent & quae nō sunt, quāq; nō rephendo qd̄ trāstulit interps.

Vinū & cicerā.) Sicera scribendū est p̄ s. nō p̄ c, nec em̄ a cicerē dicit̄ leguminis genere, uerū uox est hebraica, quae p̄ Syn apud illos scribit̄, a uerbo צרר quod sonat inebriari. Vnde apud illos oīs potus facticius, q̄ possit inebriare, sicera dicit̄. Porro uini facticiij usum fuisse apud Aegyptios, testis est Diodorus Siculus, quod sua lingua uocarēt zuthum, id quod olim Gallī ceruissā uocabant, Hispani celium, teste Plinio.

dd 4 Adhuc ex

Profat̄io Luc̄ ex Gūil,
Budeo,

Adhuc ex utero.) ἔτι ἐκ κοιλίας. Verba quidem annumeravit bona fide. Caterum purius ac latinus extulisset, iam inde ab utero matris, sic enim significamus longe repetitum initium.

Et uirtute Helia.) δυνάμει, ut intelligas uim miraculorum, non solum probitatē, ut crebro iam admonuimus. Hoc autem conuenit cum uaticinio Malachia, qui praedixit Heliam uenturū, priusq̄ ueniret dies domini magnus, ut indicauimus in Matthaeo. At ne Lucas quidem aut angelus, cuius uerba refert, citat ad uerbum Malachia testimonium, sic em̄ legimus iuxta ueritatē hebraicā, וְהָיָה לְכָל אֲבוֹתָי עַל בְּנֵיהֶם וְלְכָל בְּנֵיהֶם עַל אֲבוֹתָי. Et cōuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorū, pro quo legit Septuaginta, Qui cōuertit cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum.

Et incredulos ad prudentiam iustorum.) Incredulus graece est ἀπιστός, quod aliquoties uertit inobedientes, & hic fortasse magis quadrabat, cum mētio facta sit patrum & filiorum. Nam incredibiles pro incredulos, quod legisse uidetur Valla, quandoquidem notat, ego nusq̄ adhuc scriptum offendi.

Parare domino.) Recte taxat interpretem Laurentius, quod siue oscitans siue uarietatem affectans, alterum infinitum uerterit, in modum finitum, alterū ut est reliquerit, ut conuertat corda patrum & parare domino. Cum eadem opera dicere potuerit, ut cōuertat & paret. Quod tamen ita crebro facit, ut studio fecisse uideat. Quod si uerū est, miror cur affectarit, quod erat fugiendum. Idem in psalmis, Insidiatur ut rapiat pauperem, rapere paupere dum attrahit eum. Cum utrobique sit ἀρπάζειν. Et aliquanto post, Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti, cum graece sit ποιῆσαι & μνησθῆναι. Ac rursus, Illuminare his, qui in tenebris & umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes, cum sit ἐπιφάναι & καθευδύναι, utriq̄ uerbum infinitiuum.

Plabem perfectam.) κατασκευασμένον. i. quod magis sonat instructum & adornatum siue apparatus. Quod tardaret ipse in templo.) ἐν τῷ ἁγίῳ ζεῦ ἀντήρ, ipse nō erat hoc loco reddendum, si uoluisset latine loqui, quod tamen alias in consimili sermonis genere non semel ausus est omittere.

Et permansit mutus.) Mirum cur Laurentium offendat mutus, quasi κωφός tantum significet surdum, unde igitur puerbium illud κωφὸν πρόσωπον. i. muta persona. Is qui collegit graecarum uocum etymologias, citatis autoribus docet κωφὸν dici graecis, non solū qui surdus sit, uerum etiam qui mutus, quem ἄλαλον uocant, neq̄ quicq̄ interesse, nisi φάλαλλον dicatur, qui fari non possit, uelut infantes. κωφός, cui nulla sit omnino uox.

Dies officij.) λειτουργίας. i. ministerij, quod tamē plerūq̄ de sacris ministerijs accipit.

Et nomen uirginis Maria.) μαριάμ uoce & accentu hebraeo, quanquam ostendimus id non obseruari perpetuo, siue id accidit incuria librorum, siue quod nihil interfit.

Aue gratia plena) χαῖρε κεχαριστωμένη, idem uerbū, χαίρειν apud Graecos tria significat, Gaudere, saluere, & ualere. Vnde nihil referebat, salue uertisset an aue. Nec ē gratia plena, sed ut ad uerbum reddam gratificata, quo tamen participio Homerus ulus est pro unice dilecto, ἐμῷ χαριστωμένῃ θυμῷ. i. meo dilecte animo. Est autem uox uelut amorem alicuius erga uirginem nunciantis, quod sonet amatorium quiddā. Vnde & turbata uirgo cogitabat, qualis esset ea saluatio.

Benedicta tu.) εὐλογημένη, quod sonat laudatam siue praecleara fama, de qua omnes bene loquantur, quod & ipsum amatorium quiddam prima fronte sonat, ac nuptiale, quo magis turbata est uirgo, nondum edoc̄ta de caelesti mysterio. Et (In mulieribus.) ἐν γυναιξίν. i. inter mulieres, quod ipse paulopost ad eum transtulit modum, & ita legit diuus Ambrosius. Quamq̄ haud sum necius in pro inter usurpari, nonnuncq̄ apud Latinos quoq̄.

Quod cum audisset.) Graeci secus habent, ἢ δὲ ἰδοῦσα. i. At illa cum uidisset, ita scriptū fuisse in nonnullis uetustis codicibus attestatur Valla, Et ne quis pergat cauillari, sic legit diuus

dius Ambrosius. Quamquam apud hunc non est turbata in sermone, sed in introitu. Legit enim ad hunc modum. Ipsa autem ut uidit eum, mota est in introitu eius. Et ne quis causetur casu mutatam scripturam subiicit, interpretans quid legerit. Trepidare uirginum est & ad omnes uiri ingressus pauere, omnes uiri affatus uereri, nisi forte hic Ambrosius, non nihil immutauit de suo. Ceterum quod Laurentius subindicat hoc loco nescio quid argutulum. Nolo inquam disputare nunc quare sit melius, quae cum uidisset, quam quae cum audisset, ne de fide scripturae dubitare uidear, quid sibi uelit, ut ingenue dicam, non satis intelligo. Nam ipse puto Euangelistam sic esse locutum, ut ostenderet uirginem duplici nomine turbatam fuisse. Primum, quod uideret iuuenem ad se ingredientem, deinde, quod audiret salutationem amatoriam, & nescio quid procorum praeseferentem.

Qualis esset.) Rursus & hic, *ωοταπος*, quod in Marco Laurentius transferre uolebat per quantus, & aptius erat reperisti, siue nactus es gratiam quam inuenisti. Nam apud Graecos *ευρημι* polysemon est. Vnde qui hic philosophantur, non inueniri, nisi quod perijt, argute magis quam apposite differunt.

Et filius altissimi.) *υψισσ*, idem uerbum, quod alias uertit in excelsis, *υψισοις* (David patris eius.) Latinius erat patris sui, atque ita legitur in nonnullis exemplaribus. Et pro (in aeternum) est, *εις τινος αιωνος*, i. in saecula. Nam quod *πως εσαι*, i. quomodo erit, uertit quomodo fiet, nihil peccauit interpres.

Quod nascitur ex te.) *το γενωμενον*, i. quod natum fuerit. Ceterum illa duo uerba, ex te, nec in ullis Graecorum exemplaribus addita reperi, ne apud Vulgariū quidem nec in antiquis codicibus latinis. Proinde miror, unde in hanc primam additionem inuaserint. Est autem absolutior sermo, si non addantur.

In montana.) *εις ορεινω*, i. in montanam, ut subaudias regionem. Eadem uox est aliquanto inferius, Et factus est timor super omnia montana Iudaea, *εν ολη τη ορεινη*.

Salutationem Mariae.) Hic certe Mariam pronunciauit inflexione graeca, non hebraica more. Exultauit) *εσκιρτησεν*, i. salijt, siue subsultauit, idem est, paulo post exultauit in gaudio, nec est, *εν χαρη*, sed *εν αγαλλιασει*, quod gesticationem magis sonat latantis quam ipsam gaudium. Vnde *αγαλλιασόμεθα* uertit exultemus. Et mox (Exultauit spiritus meus) *ηγαλλιασεν*.

Quae dicta sunt ei a domino.) *παρ κυριου*, quod ita sonat, non quasi dominus dixerit, sed quod nomine domini & illius, ut nos loquimur, uerbis haec illi dicta fuerint, quemadmodum dicimus, dic illi ex me salutem.

Magnificat anima mea.) *μεγαλινα*, aptius erat magnificat, quam magnificat, quamquam magnificat positum est pro extollit & effert laudibus.

Salutari meo.) *σωτηρι μου*, i. saluatori meo, siue ut Latini loqui malunt, seruatori meo.

Humilitatem ancillae.) *ταπεινωσιν*, ut intelligas paruitatem, non animi uirtutem, quam suo uocabulo Graeci uocant *ταπεινοφροσυνω*. Nec est, respexit humilitatem, sed aspexit ad humilitatem, *επιβλεψεν επι τω ταπεινωσιν*, ut sit contrarium ei, quod est auerfari. Sitque sensus, & si sim infima ancilla, tamen non est auerfatus me. Ex hoc *απο τω νυν*, i. post hac, siue ad uerbum, ex hoc nunc, quod tamen aliquoties non dubitat ita uertere.

Beatam me dicent.) *μακαριουσι*, i. beatificabunt, quod tamen apud Graecos significat felicem iudicare, sicut & magnificare laudibus tollere. Quemadmodum & *ευδαιμονισιν*, pro fortunatum dicere, siue felicem iudicare.

Magna qui potens est.) *μεγαλια*, quod alias uertit magnalia, & qui potens est, *ο δυνατος*, i. ille potens, siue ille qui potest.

A progenie in progeniem.) *εις γενεων & γενεων*, i. in generationem & generationem. Laurentius legit in suis exemplaribus, *εις γενεας γενεων*, i. in generationes generationum. Et ipse in uno duntaxat ita scriptum reperi, ostendit idem in nostris quoque exemplaribus, uariam fuisse scripturam.

Fecit potentiam.) *κρατες*, robur siue imperium. Nam utrumque significat *κρατες*. Et in brachio, pro

chio, pro eo quod est p brachiū. Hebraeorū more dixit.

Cordis sui.) καρδίας αὐτοῦ. Græca uox indicat sui non esse referendū ad deū, sed ad superbos, nec est mente proprie, sed διανοίας cogitatione, ut intelligas superbos suis ipsorum consilijs dispergi.

Deposuit potentes.) ἀβέλεμ δυνάστας. i. detraxit primores, siue magistratus. Nam δυνάστας proprie, qui potestate fūgitur publica in ciuitate, uelut hi, qui sunt in imperio, Neque est de sede, sed ἀπό θρόνων. i. a sedibus.

Dimisit.) Non est hic, permisit, sed emisit a se, ἤλασε, ueluti frustratos. Caterū participia græca cōmodius uertisset per uerba. Eos qui esuriebant implebat bonis, & eos qui diuites erant emisit inanes siue uacuos.

Suscipit Israel.) ἀντελάβετε, quod proprie est succurrentis, ac manum porrigentis.

Memorare.) μνησθῆναι. i. ut memor esset. Primū abusus est modo uerbi interpretis. De inde haud scio an usq; legatur, memorari pro recordari. At chorus ecclesiasticus hodie canit, Recordatus misericordiae suae.

Sicut locutus est.) ἐλάλησεν, quoniam uerbum est prateriti tēporis, sed indefiniti, re ctius hic uertisset, Sicut locutus fuerat, Est enim gemini prateriti temporis significatio.

Abraham & semini.) Abraam tamen est indeclinabile, tamen articulus appositus in dicat esse datiu casus, ἡ ἀβραάμ, hoc est ipsi Abraham. Caterum quod Laurentius disputat, dicendum potius, apud patres nostros, q̄ ad patres nostros, somniū est, imo quoniam utroq; modo loquūt Græci, Loquor tibi, & loquor ad te, uariāuit sermonis colorē.

In sæcula.) εἰς τὸν αἰῶνα. i. In æuum. Quasi mensibus.) ὥστε. i. fere siue circiter.

Quem uellet uocari.) τί ἄν θέλει καλεῖσθαι. i. quid uellet uocari, hoc est, quo nomine.

Et congratulabant.) σὺν χαίρομεν. i. ut ad uerbum reddam, congaudebāt, quod latini ferre dicunt gratulari. Quanq; congaudere potest qui non gratuletur, cum illud sit animi, hoc uoce testantis gaudium.

Quia nemo est.) ὅτι, prorsus hic erat omittendum, cum sermo latinus huiusmodi generis orationis respuat.

Et postulans pugillarē.) Quomodo scripsit in pugillaribus postulans, ut adferrent. Proinde græcum participium prateriti temporis ita uertendum erat, & postulata tabella. Sentit enim tabellam ceratam, quā πινακίδιον uocat, in his enim olim scribatur.

Scripsit dicens) Si dixit quid opus erat scribere. Vnde dicēs hoc loco referendū est, non ad Zachariam loquentem, sed scripturam loquentem. Nam mox subditur apertam fuisse linguam illius & cœpisse loqui.

Quis putas.) τίς ἄρα. i. quis nam. Nam ἄρα coniunctio est expletia, plæriq; codices habebant, τίς ἄρα. i. quid nam. Nam puer græcis neutri generis est παιδίον.

Plæbis suae, ἡ λαὸς αὐτοῦ. i. populo suo. Consentientibus & uetustis latinorum exemplaribus, in quibus est plæbi suae. Laurentius latinatatis obseruatissimus mauult populo q̄ plæbi, quod populus uniuersos ciuitatis ordines complectatur, plæbs infima ps sit.

Prophetarum eius.) Suorum erat dicendū latine, & qui a sæculo fuerūt poti⁹ q̄ sunt.

Salutem ex inimicis.) σωτηρίαν, quod magis sonat saluationem. σωτήρ enim saluator, inde σωτηρία. Quāquam superius idē uerbū fuit, Erexat cornu salutis, & paulo post, Ad dandum scientiam salutis nobis.

Ad faciendam. & c. memorari) Vtrūq; Græcis est uerbū infinitum, ποιῆσαι μνησθῆναι. i. ut faceret & memor esset.

Daturum se.) δοῦναι ἡμῖν. i. dare nobis. Quanquam græca uerba nonnihil aliud signifi cāt, q̄ nos accipimus. τὸ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρῶν ἡμῶν ἐχθρῶν ἡμῶν εὐδοκίας λατρεῖν αὐτοῖς. id est, ut daret nobis absq; metu de manibus inimicorum nostrorū liberatos seruire sibi.

Parare uias eius.) ἐτοιμάσαι. i. ad parandum.

Ad dandum scientiam salutis.) Cum mox reliquerit infinitum ἐτοιμάσαι, nūc uertit in gerundiū

gerundia ἡ δόξα ad dandū. Atq; hæc ad puerum quoq; quem alloquitur probe referri possunt. Præbis enim ante faciē dñi, ut pares uias illius, & des cognitionem salutis populo illius, in remissionem peccatorum: Ioannis enim prædicatio fecit, ut intelligerent instare salutem, idq; in remissione, hoc est per remissionem peccatorum. Neq; enim est in remissionem Græcis, sed ἐπιφέσει. Non q; ipse Ioannes remisit peccata, sed q; suo baptismo præparauerit illos ad pœnitentiã, alioqui remissionem peccatorum nõ fuisse ex Ioanne palam arguit, quod mox sequitur per uiscera misericordiæ.

Oriens.) Non est hic participium, sed nomen substantiuū ἀνατολή, quæ uox significat exortum solis aut regionem, unde oritur. Christū igit̃ ipsum solem uocat orientem.

Illuminare) ἐπιφάναι. i. illuce, siue illucesce, siue exorere, quãq; magis placet, ut sit infinitum uerbum, quod tamen in aliū modum erat uertendum, Visitauit nos oriens ex alto, ut illucesceret his qui in tenebris & umbra mortis sedebant, siue sedebamus, & dirigeret pedes nostros. Et confortabãt.) ἰκραταιούτο, hoc est, fiebat robustus ac ualidus, nõ corpore tantum, sicuti uulgus, sed spiritu. Nam ætas corpori robur ac uires paulatim addit, quod hic transtulit ad animū. Nec est simpliciter crescebat, sed ἠνεώγει id quod peculiare est plantis & animantibus. Cæterum hic accommodatius dixisset, adolescebat.

Ostensionis suæ ad Israel.) ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ. Quorum uerborum hic sensus est, donec denuo proferretur & ostēderetur apud populū Israel, qualis esset. Nam interea ueluti latebat suo tempore proditurus.

EX CAPITE SECVNDO.

Dictum.) δόγμα. i. decretum, quod tamen recte mutauit interpres.

Cyrino.) κυρήνου. i. Cyrenio, nec est a præside, sed ἡγεμονεύουτος. i. præsidē agēte

Ut profiterentur.) ἀπογράφεσθαι. Idem uerbum quod hæctenus uertit describeretur. Cæterum eadem res, cum agitur in re militari uocatur dare nomen, cū in æstimandis facultatibus & exponendo numero capitum, appellatur census. Sic em̃ Vlpianus, uitia priorum censuū, æditis nouis professionibus euanescent. Proinde magistratus censet, populus profitetur. Et superius latinus uertisset censeretur q̃ describeret. Et professio rectius q̃ descriptio. Declarat & Ambrosius hoc loco nihil aliud esse p̃fessionem q̃ censum. Professio, inquit, ista fidei, census animorū est. Porro quod dixit, uni uersus orbis, Ambrosius ad allegoriam trahere mauult, cum Augustus id temporis, nec Armenijs, nec Gottis imperarit, uerum ut historiæ quoq; sua cōstet fides, totus orbis aut accipiendus est p̃ synecdochen, ut intelligas maximam orbis partē, aut totum orbē Romanum. Ex hoc enim loco colligunt nõnulli ad imperatorem totius orbis imperiū pertinere, cum nec hoc agat Lucas, nec Augustus ipse totius orbis imperiū tenuerit. Quãq; ut non improbarim, si quis unus totius orbis imperio potiatur, modo is quantū præmineret autoritate, tantum & præstaret prudentia simul & integritate, ita stultissimum arbitror id somniare, quod nec fuerit unq̃, & hoc ipsum quod fuit, iam olim e uita hominum sublatum sit, crudelissimum autem huiusmodi factitios titulos, tanto rerum omnium tumultu, tantaq; sanguinis iactura persequi.

In suam ciuitatem.) Hic licebat uertere, in sua ciuitate, hoc est in sua quiseq; ciuitate, nisi referas ad ibant.

In Iudæam ciuitatem) εἰς τὴν Ἰουδαίαν εἰς πόλιν δαβὶδ' in Iudæã, in ciuitatem Dauid. Deest in præpositio, in ciuitatem. Prius enim posuit nomen regionis, deinde ciuitatis.

Et familia) καὶ πατρῶς) Idem uerbum, quod in Paulinis epistolis uertit paternitas, ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur.

Vxore prægnante) Ita uertit interpres, ut Ioseph uideatur duxisse Mariam iam tunc prægnantem, cum græce sit ὄσση ἐγκύω. i. quæ erat grauida siue quæ ferebat uterum.

Et pannis.) ἑσπασθένωσθη, ad uerbum sonat infasciauit. i. fascijs inuoluit, ne quis imagnetur laceros pannos.

Non erat

Non erat ei locus) eis est græce αὐτοῖς, ut accipias de ambobus. Cæterū qui conuenit non fuisse locū in diuersorio, cum præsepe pars opinor fuerit diuersorij, nisi quod alibi κατάλυμα uertit refectionem, & cœnaculū. Non erat locus aptus parturienti quæ solitu dinē requirit. Vigilātes) ἀφραυ λούνητες, i. in agris agētes. Nā hinc græcis est cōposita dictio ἀγρός ager ἀυλή stabulum. In septis enim noctū seruantur greges, ob incursum luporum Verum ea septa in agris sunt.

Et custodientes uigilias) φυλάσσοντες φυλακὰς, id est custodiētes custodias, siue excubātes excubias, & Et claritas) Ἐδοξία, i. gloria, quod aliquoties uertit maiestatem.

Stetit iuxta illos) ἐπέση αὐτοῖς magis significat angelum imminuisse ex alto supra illos, & astitisse. Inuolutum pannis) ἐσπαριωνάμενων participium est eius uerbi de quo paulo ante diximus, i. fascijs puerilibus inuolutū, ne rursus mendicorū pannos imaginemur. Nam ut parentibus Iesu tenuitatē ac paupertatem libenter tribuimus, ita sordes ac mendicitatem procul amouemus. Habet & paupertas suam mundiciem, nam quo minus in conclauī pepererit Mariā, non paupertas obstitit, sed diuersantiū turba, alioqui si Christo tantopere placuisset mendicitas, ut quidam putant, in ptochodochio nasci poterat.

Hoibus bonæ uolūtatis) καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, i. & in terra pax, in hoibus bona uolūtatis ut intelligas tria distributa, ac singula singulis reddita, gloriam uni deo tribuit, idq; in altissimis, terræ pacem, hominibus bonam uoluntatem εὐδοκίαν, quod alias uertit beneplacitum. Siquidem homines ueluti tertios ac mediōs inter cœlum & terrā ponit. Neq; uero sic accipiendum opinor, ut ipsis hominibus sit bona uolūtatis, sed ut intelligant hanc gloriam, hanc pacem, non ex hominū meritis exhibitam mundo, sed dātātaxat ex beneplacito dei, cui sic uisum fuit hominibus gratificari. Porro cum ita constanter habeatur in omnibus græcis exemplaribus, & ad eum modū exponat Vulgarius, mirū est nusq; hanc lectionem, nec apud Hieronymū deprehendi, nec apud Ambrosiū.

Pastores loquebantur.) In plarisq; græcis codicibus sic erat scriptum καὶ οἱ ἄνθρωποι οὐ ποιμνίαις εἶπον, i. & homines illi pastores dicebant, ut homines opponantur angelis, iam uero illud (adinuicem) pro inter sese crebrius occurrit q̄ ut libeat admonere.

Transeamus usq; Græci addunt coniunctionem expletiuam δὲ ἐλθωμεν δὴ, quæ non nunq; uergens quiddam habet, ut hic emphasim habeat accelerantiū ac gestientiū abire.

Verbum hoc quod factum est.) Nihil obsto quo minus hic philosophetur, qui uolet de uerbo factō, modo sciat iuxta proprietatem hebræi sermonis uerbum dici, rem nouam quæ rumore diuulgetur, & ita esse deprehēdet, quisq; obseruare uoluerit. Nec est (ostendit nobis) sed ἐγνώρισεν, i. notificauit siue mauius notū fecit, aut indicauit, & aperuit Quis enim alioqui dicitur ostendisse uerbum? Et inuenerunt Mariam) deest una coniunctio καὶ εὐρον τήν τε μαριάμ, i. Mariāq; & Ioseph, quanq; hoc loco pene fuit ociosa prima coniunctio latinis. Et græcis aliquoties sic apponitur, ut uideatur magis ad uenustatē facere sermonis, q̄ emphasim, quo sermonis genere uidemus delectatum Ennium.

Et cognouerūt de uerbo) ἰδόντες δὲ διεγνώρισεν, i. ubi uidissent notū fecerunt, siue diuulgant ut intelligas illos quod uiderant alijs qui non uiderant prædicasse. Est enim uerbum compositū ἀγνώριζειν, quod modo uertit ostendit nobis. Astipulatur huic interpretationi Vulgarius. Maria uero) ἡ δὲ μαριάμ. Expressius erat si uertisset ipsa uero Maria propter additum articulum ab alijs quo magis distinguatur qui hisce de rebus loquebantur ipsa tacente. In omnibus) ἐπὶ πάντων, i. super omnibus siue de omnibus,

Dies purificationis eius) Alter codex habebat αὐτοῦ, ut purificationē referas ad Christum, Alter αὐτῆς, ut ad utrūq; ne quid hic frustra cauilletur aliquis de purificatione Mariæ. Nā purificationē uocat eas cerimonias quibus olim & puerpera & foetus lustrabā.

Vt sisterent) παραστήσαι τῷ κυρίῳ, i. ut exhiberent siue cōmendarent. Nam utrunq; significat græca uox. Adaperiens uuluum) διανοίγομαι ἄνοιγμα. Aperiens uterum, sic enim mauult Laurentius, homo superstitiosè uerecundus, quali uero uulua sit obscœnum uocabulum.

Ne forte.) μήποτε. i. num ipse malle, ἤ ne. Nam ποτε hic plane coniunctio est expletiva. Cuius uentilabrum.) ἡ πτύω, quod inde dictum, quod paleas secernat a granis. Nam πτύω est expuo. Adiecit & super hoc omnia.) Librarij uicio deprauatus ordo, legendum autem, Adiecit & hoc super omnia, quemadmodum reperio scriptum & in emendatioribus latinorum codicibus.

Sicut columba) ὡσεὶ περιστερά, Laurētius mauult uelut columba, quod alioqui uideat sensus & columbam descendisse in Iesum. Nunc uero sentit spiritum sanctum descendisse, sed specie columbæ. In horreum suum.) εἰς πλὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, incertum an suū referatur ad triticum, an ad Christum, sed magis opinor ad triticum, ut indicatum est in superioribus.

Factum est autem.) Poterant comodius reddi græca. Accidit autem cum baptizaretur totus populus, ut Iesu quoq; baptizato & orante aperiretur cœlum, & descenderet spiritus sanctus corporali specie ueluti columba super illum, & uox e cœlo proficisceretur, quæ diceret. Tu es filius meus.) σὺ εἶ ὁ υἱός μου, id est tu es ille filius meus. Propter græcum articulum cuius uis non est hoc loco ociosa.

Quasi annorum.) ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, id est annorum circiter triginta. Quamq; nonnulli codices sic habebant Ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ἰκονὺς ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὡρ ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ, Quorum uerborum hic est sensus. Et ipse Iesus ingressus erat annum trigésimum, ut putabatur filius Ioseph, aut certe ad hūc modū, & ipse Iesus accedebat ad annū trigésimū ut intelligamus illum aut agere cœpisse trigésimum annum, aut accessisse iam ad illud ætatis. Cæterum participium uerbi substantiui ὡρ ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad inferiora referri. Verum qui potuit esse filius Ioseph si putabatur tātum & non erat, unde res ipsa cogit, ut ad superiora referatur, & accipiamus participium usurpatum uice uerbi infiniti. Nempe ὡρ pro εἶναι, qui incipiebat esse, quod sane non infrequens est apud græcos. Qui fuit Heli.) τοῦ ἡλί, id est qui fuit filius Heli græce hæc nomina connectuntur per articulos, Proinde nostrum qui, non est referendum ad Ioseph nec ad Christum, sed ad proximum nomē, In recensendis nominibus mira in græcorū codicibus confusio, ne latinis quidem inter se consentientibus, alibi deerat, alibi supererat, inuersa ac deprauata plerūq; quæ nos diligentissima collatione qua licuit restituumus.

Cæterum quod Matthæus discrepat a Luca in recensenda genealogia Christi, quod hic per Nathan stirpis seriem deducat ad Dauid, ille per Solomonem, lōgum sit altius repetere theologorum quorundam super hac re digladiationem, quorum nonnulli nimis ἤ ridicule uolunt hunc Nathan non fuisse filium Dauid, sed prophetam, quem Dauid adoptarit in filij uicem, suum uidelicet obiurgatorem, & ne ipsa temporis ratione refellantur, uolunt Nathan μακροβιώτατον fuisse, cæteros qui ante hunc regnauerunt a Solomone μινυνθαδίου, ut Homericō utar uerbo. Et in hac quidem sententia uideo propemodum fuisse diuum Hieronymum. Quamq; nihil erat opus ad hæc suffragia diuertere, si perpendissent apud Hebræos duplici ratione dici filios iuxta legem & iuxta naturā. Lex erat si quis sine liberis decessisset, ut huius frater instauraret posteritatem defuncti. Itaq; qui sic natus erat, duos habebat patres, alterū naturalē ex quo natus erat, alterū legalē in cuius nomen & pgeniē succedebat, nēpe defuncti. Ad hūc modū cū posteritas Solomōis defecisset, in Ochozia, ex Simeon cognominato Ioas, qui pgnatus erat e stirpe Nathan filij Dauid, instaurata est posteritas Solomonica. Quod quidē palam arguit illa præfatio, haud scio cuius, quæ Luca euāgelio præfertur. Nam ab Hieronymiano stilo tantum abest, ut nullius omnino latini uideri possit, sed græci cuiuspiā, eruditi tamen & eloquentis, in ea sic legimus. Cui ideo post baptismum filij dei, a perfectione generationis in Christo completæ, repetendæ a principio natiuitatis humanæ potestas permitta est, ut requirentibus demonstraret, in quo apprehendens erat per Nathan filium Dauid, introitu generationis recurrentis in deum admissio, indifeparabilis

Jacobus Faber Stapulensis,
Joannes Annius

dei, ut prædicans hominibus Christum suum, perfecti opus hominis redire in se per filium faceret, qui per David patrem uenientibus iter præbebat in Christo. Obsecro quis hunc sermonem ascribat Hieronymo? Sed ut ad rem, disseruit accuratius hac de re, magnus ille bonarum literarum antistes Jacobus Faber Stapulensis in commentarijs quos addidit in epistolam ad Hebræos. Neque pauca refert Joannes Annius ex Philone. Ea quæ admodum probabilia sunt, tamen quoniam is non tam certo citat quæ uellem, præsertim in re controuersa, neque nobis erat Græci Philonis copia, paucis attingenda iudicauimus, & in hoc dumtaxat, quo lectori diligenti, cætera peruestigandi præberemus ansam, præsertim cum hæc pene παράγωγα sint huic instituto. Iam quoniam hinc plerique falluntur, quod nonnulli sint ὀνόμασι, nonnulli binomines, aut etiam trinomines, interdum cognomina addita, ipsis miscantur nominibus, pauca recensebimus, quibus cognitio, minor sit errandi occasio. Primum Elih.) Idem est cum Iehoiakim, quem corrupte uocant Ioachim pater naturalis Mariæ uirginis, & auus Iesu Christi secundum carnem. Quod testatur & Hieronymus, atque hinc colligere licet, Lucam naturalem Christianæ genealogiæ seriem secutum esse, non legalem, si quidem ad Christum respicias, sin ad Ioseph referas, contra erit. Nam Matthæus per naturam lineam deuenit ad Ioseph, quæ ad Christum tendenti legalis est.

Deinde Iane.) Et hunc & Ianum qui præcessit, una cum his qui inter hos duos intercedunt Philo testatur Israhelitico functos imperio. Recensent autem his insigniti cognomētis Ianeus secundus, Hircanus. Ioseph Junior, Arses. Matthathia, Siloa, Amos, Shyrach. Nahum, Maslot. Hefli, Aglai. Nagid, Artaxat. Maath, Afer. Elih, Mathathias. Semei, Abner. Ioseph primus. Iudas primus. Hircanus. Iana, Ianeus primus.

Præterea Zorobabel.) Idem dictus Barachias, duos habuit filios, unum Resa nomine, cognomine Mischiollam, quemadmodum legis in Neemia. Huius propaginem Lucas narrat, Alterum Abiuth, cognomēto Anania. Cuius stirpem Matthæus profert. Ex horum stirpe descendunt, & qui apud Lucam, & qui apud Matthæum deinceps referuntur. Ad hæc Salathiel, Rectius ni fallor dicendus שאלתיאל Shealthiel, idem alio nomine dictus Mezebeel, & Zorobabel, tam apud Lucam, quæ apud Matthæum recensentur ut coniectare liceat hos ex Nathan ortos. Iam & Neri idem est, qui apud Matthæum dicitur Iechonias, id cognominis illi tributum est a populo, postea quæ ereptus e carcere in precario habitus est apud Euilmerodach, quod lucerna Dauidici generis quæ uidebatur extinguenda redaccensa sit in hoc. Is igitur genuit Salathiel. Proinde frustra Iulianus calumniâ struit euangelistis, quasi duos patres uni tribuant filio, cum idem sit Neri & Iechonias, quemadmodum cæteri quoque reges qui hunc præcesserunt πολλῶν ἄλλοι fuerunt, usque ad Ioas, qui est Simeon apud Lucam, haud ille quidem e stirpe Solomonis, quæ iam interciderat in Ozochia, sed ex Nathan, cuius posteritas ius habebat hæcenus in regnum succedendi. Cæterum quod parum respondeat numerus eorum, qui apud Lucam referuntur, & qui apud Matthæum, haud ita mirum uidebitur, si quis perpendit, primum quod & Hieronymus indicauit, & ante hunc Origenes, nonnullos in genealogiæ serie fuisse prætermittos, idque data opera, quemadmodum annotauimus in Matthæum. Quandoquidem nec Ioas usque recensetur. Quos si cæteris adieceris, cõpeteries & numerum consentire.

Præterea Iechonias idem est cum eo qui dictus est Neri. Huius pater Ioachim prætermittus apud Matthæum, idem est cum Melchi, ante quem regnauit mensibus tribus Ioachaz, quem ne ipsum quidem commemorauit Matthæus, Et haud scio an huic respondeat Addi. Rursus Iosias, Amon, Manasses, Ezechias, & Achas, cognomētis designantur hæc, Cosam, Elmodam, Er, Ieso, Eliezer, quorum sane cognominum & Philo meminit, deinde Ioathan, Asarias, Amasias, Ioas, adnominati sunt his nominibus quæ sunt apud Lucam, Ioram, Matha, Leui, Simeon, quorum Matthæus omnino non meminit.

non meminit. Quin & Simeon, qui est apud Lucam, trinominis fuit, idem dictus Simeon, Heli & Ioas. Hic primus ortus est ex posteritatis Dauidicæ instauratoribus, quos Hebræi אַחֶשָׁרִים Achefarim uocant, ceu regni adiutores, cum iam in Ochozia posteritas Solomonis defecisset, nec hæc modo, uerum etiam ipsa familia Achefarim, nimirum omnibus ab Athalia interēptis, hoc solo superstite, quod hūc Iosaba Ochoziæ soror seruasset, etiamnum in cunis agentem. Neq; enim erat is filius Ochoziæ natura, sed successione dumtaxat, iuxta ius Achefarim. Proinde ab hoc reliqua posteritas omnis ad Nathan pertinet, ut unde duxerit genus, licet in forte collocei Solomonis. Porro Nathan hic de quo cœperamus in initio dicere, filius fuit Dauid frater Solomonis, ex Bersabeæ, quemadmodum legis paralipomenon libro primo, capi. tertio, Is, ut dixi, nec erat propheta, nec adoptatus a Dauid in ius filiorum, uerum huius posteritatis ius regni manebat, idq; ex edicto Dauid, si quando Solomonis stirps intercidisset, id quod Annio citante docet Philo, idem propemodum colligere licet ex libro Regum tertio, Capi. quarto, nempe quod Nathan Achisar institutus fuerit, hoc est regni stirpis instaurator. Sic em̄ & illic appellat filius Nathā, quē אַחֶשָׁרִים Lucas uocat Mathan. Huius partes erant, uniuersam familiam regiam moderari, & ob id ius dicebantur Hebræis דָּוָנָם, id est donati ad succedendum, & אַחֶשָׁרִים hoc est fratres principum, quia in pari honore cum Regum filijs habebantur, Ad hos pertinebat tribus Benjamin, cum ad posteritatem Solomonis, sola domus Iuda pertineret. Hæc pauca e multis carptim delibauimus, ne nihil lucis præberemus audis eadē exactius inquirendi, præsertim cum ad historię fidem faciant. Neq; rursus probarim in huiusmodi quæstionibus uel anxie distorqueri, uel cōtentiose digladiari, in quibus haud multo plus fructus esse uideo, q̄ in illa nobili pugna theologorum de conceptione deiparæ uirginis. Et Paulus non uno in loco monet, pijs hominibus huiusmodi genealogias, & nunq̄ finiendas quæstiones esse uitandas, quod non solum nihil conducant ad pietatē, uerum etiam pariant lites & contentiones, pestem christianæ concordie.

EX CAPITE QVARTO.

Egressus est a Iordane.) Regressus legendum est. Et agebatur.) κ̄ ἤγετο, id est ductus est siue actus est, cum alibi dicatur expulsus a spiritu. In deserto.) εἰς πλὴν ἔρημου, id est in desertum accusandi casu. Diebus quadraginta.) ἡμέρας τεσσαράκοντα παραζόμενοι, id est, & quadraginta dies tētatus est. Nam quadraginta dies ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad sequentia accommodari, uerum mollius est ut ad inferiora pertineat non quod toto hoc tempore tentatus sit a diabolo, sed quod aliqua parte huius temporis. Viuit homo.) Græcis est ζήσεται, id est uiuēturus est siue uiuet uerbum futuri temporis. In momento temporis.) ἐμσηγμῆ χρόνου, id est in puncto temporis, qua Græci pro uerbali figura breuissimum tempus indicant, Sumptum est a puncto mathematico. Et cui uolo.) κ̄ ὃ ἐὰν θέλω, id est cuiuncq; uolo siue uelim. Si procidens adoraueris.) σὺ ὅμ' ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, id est tu igitur si adoraueris coram me. Scriptum est hic græci codices addunt ὑπάγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est uade post me satana. Sic enim erat in Matthæo. Seruius.) λατρεύσεις, quod plarumq; ad diuinum cultum pertinet, unde & latría dicta est. Mandauit de te.) ἐντελεῖ, id est mandabit ut indicatum est a nobis & alibi. Ne forte.) μήποτε, id est ne quando, siue ne. Per uniuersam regionem.) καθόλης τῆς περιχώρου, id est per omnem finitimam regionem, siue per omnem undiq; regionem. Et magnificabatur.) δοξαζόμενος, id est glorificabatur, Non satis uideo cur hic Laurentium offendere debuerit coniunctio, mauult enim ille docebat in synagogis eorum omnibus eum glorificantibus.

Venirēt & adiuuarēt eos) se dicendum erat non eos, & in alterā nauī potius q̄ alia. Ita ut pene mergerentur) Pene non additur, nec in græcis, nec in uetustis exempla / ribus. Verum lector aliquis nolens illic perire apostolos, addidit pene.

Ex hoc iam) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est post hac. Eris capiens) ζωγράμ, Est autem ζωγράφος, proprie capere uisum, quemadmodum fit in bello, dictione composita ex ζω, uiuo & ἀγρεύω, uenor, siue uenatu capio.

Volo mundare) mundare passiuum est, & imperatiui modi, καθαρίσθαι.

Sed uade ostende) Hic non nihil addendum erat, nepe inquit, sed uade inquit ostende te sacerdoti, quod ne quis putet illum religione non fecisse, fecit idem in actis apostolicis, quam audistis inquit per os meum.

Magnificans deum) δοξάζω τὸν θεόν, id est glorificans, ac mox, & magnificabant deū καὶ ἐδοξάζον.

Quia uidimus mirabilia) παράδοξα, quod aliquando uertunt noua aut incredibilia. Facies eius erat eūtis) ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, id est quod facies eius erat uadens. Atq; ita legit Hieronymus in questione ad Agalsiam quinta. Sic enim facies dicta est ire, ut oculi dicunt loqui. Quāq; haud male mutauit interp̄s. Hæc annotatiūcula operarū in curia huc erat translata, cum pertineat ad caput nonū.

Nomine Leui) Lucas inflexit λευεῖν uelut a nominatiuo Leuis.

Conuiuuium magnum) δόχην μεγάλην, id est ut ad uerbum reddam acceptionem magnam, inde dictum, quod accipiantur inuitati.

Non potestis filii sponsi.) μιμνήσθε, i. filios talami, sed proprie in quo sponsus & sponsa uersantur, ut & ante cōmonstrauimus.

Cōmissuram a uestimento) Rursus est ἐπιβλημα ἐπιβάλλει, i. immisuram immittit.

EX CAPITE SEXTO.

IN sabbato secundoprimo.) δευτεροπρωτῶ. Annotauit Ambrosius noue positū a Luca secundoprimum sabbatū, uerū nihil explicat præter allegoriam. Diuus Hieronymus in epistola ad Rusticum monachū narrat se cū uersaretur apud Nazanzenum, hanc illi proposuisse quæstionem, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum δευτεροπρωτον. At illū cum (opinor) non haberet in promptu quod responderet, eluisse ioco docebo te inquit apud populum ubi acclamantibus & applaudentibus cunctis uelis nolis egeris nobis assentiri. Lyranus salebram hanc fortiter transiit. Hugo Carrensis addit secundo primum sabbatum dici quod a præcedenti proximum sit. Atqui iuxta hanc rationem omnia sabbata δευτεροπρωτα erunt, excepto eo quod fuit omnium primum. Admonet idem nimirum homo diligens secundo primo duas esse dictiones, ne quis uel imprudens bene posset errare, ut quemadmodum apud Græcos e duabus unica composita est dictione, itidem apud Latinos unam faceret, & ita diceret secundo primo quemadmodum Plautus dixit Tragicocomædiam, & nos dicimus Gallogræciā. Equidem super hac re nihil adhuc apud autores comperi, quod satis faciat. Caterum quod Vulgarius græcus interp̄s etiamsi recentior in hunc prodidit locum hic ascribam. Equidem ipsius uerbis, οἱ ἰουδαῖοι πᾶσαν ἑορτὴν σάββατον, ὠνόμαζον, ἀναπαύσει δὲ τὸ σάββατον πολλάκις ὀνομαζόμενα ἢ ἑορτὴν τῆ παρασκευῆ. Ἐνθάδ' οὖν πλὴν παρασκευῆ σάββατον διὰ τὴν ἑορτὴν ἔτατό κυρίως σάββατον ὠνόμαζον δευτεροπρωτον, ὡς δεύτερον δὲ προσημασμένον ἄλλης ἑορτῆς, Ἐσαββάτα. Quæ quidem ut non grauat sum ascribere in eorum gratiam qui diffidūt, ita non pigebit interpretari latine propter eos qui græce nesciunt. Iudæi, inquit quod uis festum sabbatum uocabant, nam sabbatum requiem sonat. Sapenumero igitur inuidebat festū in parasceuen, & uocabant parasceue sabbatum propter festū. Itaq; quod proprie sabbatum erat nominabant secundoprimum, quod secundum esset ab altero festo & sabbato quod præcesserat, hæctenus Vulgarius.

Interrogo uos.) ἐπερωτήσω, id est interrogabo.

Si licet sabbatis.) τί ἐξεσι, id est quid liceat siue utrum liceat, quandoquidem de duobus interrogat.

ce 4 bus interrogat.

bus interrogat. Restituta est manus eius.) Exemplar græcum addit ὁ ἴσως ὡς ἢ ἄλλῃ, id est sana quemadmodum altera. Insipientia.) ἀνοΐας, id est dementia.

Simonem quem cognominavit.) ὄρ καὶ ὀνόμασε πέτρον, id est quem & nominavit Petrum, ut binominem intelligas, quanquam alias cognomen appellat.

Jacobum Alphaei.) subaudi filium, quanquam interpres addere debuit quod in articulo græco subauditur.

Et maritima & Tyro.) καὶ τῆς παραλίου τυροῦ, i. & maritima Tyro citra coniunctionē.

Et Sidonis.) Mirum cur hic reliquerit græcum genitiuum, nisi putauit utrumq; relinquendum fuisse, ut subaudias regione, ad hunc modum, a maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est ab extrema parte qua spectat ad mare. Quanquam haud scio quo casu factum sit, ut in hac additione prima secus sit expressum formulis.

Beati pauperes.) Hic aperit cœlestis ille doctor arcanam illam suam philosophiam, quam ut traderet suis, e cœlo descenderat in terras, & hanc Christianorum uulgi libenter antiquari sinimus, ac uelut obsolescere, & alias uagas agimus. Cū hæc in primis sint inculcanda animis omnium, quod si fieret non ita passim omnes pro rebus friuolis pro pecuniola, pro uanissimis imperij titulis, pro quauis iniuriola digladiaremur. Hæc demum sunt, quæ uere reddunt Christianos, non argutiæ Scotistarum aut Occanistarum.

Exprobauerint.) ὄνδ' ἰσωσι, id est probris affecerint.

Væ uobis cum benedixerint uobis omnes homines. Secundum hæc enim faciebāt prophetis patres eorum.) Græci legunt non prophetis, sed ψευδοπροφήταις, id est falso prophetis consentientibus & latinorum codicibus emendationibus. Superius enim totidem uerbis de prophetis locutus est. At hic de adulatoribus prophetis, illic faciebant significabat affligebant, hic faciebant, significat præbebant sese, & demulcebantur illorum assentatione.

Aufert tibi uestimentum, id est ἱμάτιον, id est pallium, id est summam uestem. Nam tunica infra pallium est. Vnde Plautinum illud tunica pallio propior est.

Et si bene feceritis ijs qui uos diligunt,) καὶ ἕαμ ἔγαθοποιήτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντες, id est & si bene feceritis beneficientibus, consentiunt & latinorum uetusti codices.

Siquidem & peccatores hoc faciunt.) ἢ ἄντ' ποιοῦσιν, id est idem faciunt.

Peccatores peccatoribus scenerantur.) δανείζουσι, id est mutuuum dant. Nā est idem uerbum quod superius ita transtulit. Caterum intelligens scenerari uicio datum, non ausus est uti eo uerbo, de probis uerba faciens. Illic igitur dixit mutuuum dare, hic scenerare, cū græcis utrobique idē sit uerbum, quod tñ illis anceps. Nam & quicquid usurā dat mutuū δανείζει, & qd ad usurā dat δανείζει. Verū hic perpetuo uertendum erat dare mutuū. Agit enim non de questu sceneratorum, sed de mutuis officijs amicorum inter se. At inter impios quoque reperias, qui amico credat pecuniam mutuam. Idem si faciunt discipuli Christi, nihil magni faciunt. Extenuat enim Christus uulgaria officia, utpote communia cum ethnicis ac malis, ut ad illa prouocet quæ peculiaria sunt Christianorum, ut sit in quo cæteros antecellant. Verum eo redierunt mores, ut si titulum, si caremonias subduxeris, hac nota uix possis Christianum ab ethnico dignoscere. De uulgo Christianorum loquor, non de omnibus.

Quia ipse benignus est.) χηρὸς, quod sæpenumero uertit bonus, sonat autem comi modum & humanum ac facile ad gratificandum id quod propemodum declarat & benignus, qua de re compluribus locis, & dictum est & dicetur.

Confertam & coagitatam.) πεπιεσμένον, quod sonat pressam, id enim fit in aridis, quo plus capiat mensura, & coagitatam est, σεσαλευμένον, id est concussam, nam & hoc pacto fit, ut plus capiat uas quo metimur, Gaudet enim Christus harum rerum collationibus uti, quæ sensibus omnium notissimæ sunt.

Si sit sicut magister eius) græca secus habet, nepe ad hunc modū κατ' ἐκτισμὸν ὅτι πᾶς ἔσται

ἔσαι ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, id est perfectus autē omnis erit sicut magister ipsius, non enim uerat Christus ne sit perfectus discipulus. At non uult, ut discipulus usurpet sibi, quae praceptor usurpauerit, ac praere conetur, sed ita perfectus erit si per omnia imitetur suum praepotorem. Et in hanc sententiam legit & interpretatur Vulgarius.

Veruntamen.) πλὴν, id est imo. Trabem in oculo tuo.) ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ, id est in tuo ipsius oculo, siue in proprio oculo.

Qui fodit in altum.) Sensem recte uertit, ceterum graece est ὁσὶς ἔσκαψεν ἐμβαθύνει, hoc est ut ad uerbum reddam fodit & profūdauit (Aedificanti domū suā) οἰκοδομήσαντι .i. qui aedificauit domum suam. Nec est supra petram quod Graeci dicunt ἄνω πέτρας, sed ἐπὶ πέτρῃ, id est super petram.

EX CAPITE SEPTIMO.

Centuriones autem.) Ex hoc loco constat quem Matthaeus παῖδα uocat non filium fuisse, sed famulum, δούλος enim nihil aliud quae seruum aut famulum significat, Et quod hic uertit erat moriturus, uertere poterat agebat animā, aut erat in periculo mortis, aut certe incipiebat mori. Sic em̄ uertit aliquoties. De inde qui erat illi preciosus, noue dixit, charus em̄ tum ad rem tum ad hominem pertinet. Preciosus non nisi ad rem, nisi per methaphoram, proinde ἐν τιμῃ uertendum erat charus, aut in precio habitus.

Sollicite.) σπουδαίως, diligenter siue ut magis ad uerbum, studiose ac sedulo. Et quia conuictio erat omittenda. Annotandum autem quae iudaica commendatio, quam non sine causa recensuit Lucas. Amat inquit gentem nostram, & synagogam nostram ipse aedificauit nobis. Discipuli eius.) Graeci addunt ἱκανοί, id est multi.

In ipsa autem hora.) ἐν αὐτῇ, In eadem autem hora, quanquae hoc loco tempus significet potius quae horam. Pauperes euangelizantur.) Demiror quid Laurentio acciderit cum hoc loco mauult euangelizantur quae euangelizantur, quasi uero sensus sit, pauperes praedicasse euangelium, ac non potius accepisse euangelium. Etenim ut Graeci dicunt euangelizo te pro eo quod est, adfero tibi bonū nunciū ita dicunt, ille euangelizatur pro eo quod est accipit laetum nunciū, ut & alias indicauimus. Porro pauperes uocat mites siue mansuetos hebraeorum more, quibus ἡδύ ab Hieronymo uertitur pauper, a septuaginta mansuetus, quod fere diuitias comitetur ferocitas, & ferocitas indocilis sit. Vento agitatum.) σαλευόμενον, id est qui agitat. Est enim passiuum praesentis temporis. Proinde Ambrosius legit arundinem uento moueri, participio uerso in uerbum, ut temporis ratio conueniret.

In ueste preciosa.) ἐν δόξῃ, id est gloriosa, siue splendida. Nec enim est ἐν τιμῃ siue ποικιλύτῃ, Quod si latine loqui uoluisset mutanda erat forma graecanici sermonis. Nā illi ἄνθρωπος ἐν πορφύρῃ dicunt, hoc est illum qui est in purpura pro purpurato, siue purpuram induto. Vertendum igitur erat ad hunc modum, Qui splendido uestitu utuntur, & i delicijs uersantur, in regijs sunt, siue in regum palatij sunt. Est enim graecis ἐν τοῖς βασιλείοις.

Vtiq; dico.) μαι, quod est affirmantis.

Spreuerunt in semetipsos.) ἠδέτησαν ἐς ἑαυτοὺς, id est aspernati sunt aduersus seipsos. Sentit enim illos recepisse in suum bonum, hos in suum malum reiecissee.

Sapientia a filijs suis.) Apud Lucam additur omnibus πάντων, ut intelligamus Christi doctrinā placuisse omnibus qui essent filij sapientiae. Atq; ita legit Ambrosius, nec legit modo, uerum etiam interpretatur, atq; itidem scriptum est in libris emendatioribus, tum graecis, tum etiam latinis.

Et loquentibus adinuicem.) καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, id est acclamantibus inter sese, de ceteris item quae sequuntur diximus in Matthaeo.

Venit autem.) ἦλθεν ἄρα, id est uenit enim suffragantibus & antiquis exemplaribus.

Et bibens uinum) ὑποπότιος, id est uinipotor, nec est deuorator sed edax φάγος.

Ecce mulier

Ecce mulier in ciuitate peccatrix,) κήϊδ' οὐ γυνή ἐν τῇ πόλει ἥτις ἤμαρ ἐπὶ τῷ λόγῳ. i. & ecce mulier in ciuitate, quæ erat peccatrix, siue quæ fuerat peccatrix.

Lachrymis cœpit rigare) Interpres omisit duas dictiones græcas Ἐσάσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα ἤρξατο βρέχεσθαι. id est & stans iuxta pedes illius a tergo flens cœpit rigare lachrymis &c. Caterum consicere licet triclinium more ueterū in ædico fuisse, ut stans attigerit pedes a tergo lectis patentibus in quibus discumbebat.

Quæ & qualis) Rursum est ποταπή, quod alibi Laurentius uerti uoluit in quanta quod hic certe non poterat. Cuidam fœneratori) δανειστή, quod non solum fœneratorem sonat, uerum etiam creditorem, nomen uerbale a uerbo δανείζω, de quo supra diximus. Hoc sane loco, magis quadrabat creditori, quandoquidem de officio loquitur. Alioquin quis unquam audiuit fœneratorem cōdonasse cuius æs alienum?

Vnus debet denarios) Vnus & alter dicendum erat non alius, aut alter & alter, si latine loqui studuisset. Donauit utrisque) ἐχαρίσατο, melius hic erat cōdonauit.

Quis ergo plus diligit) græci habent τις ὄντων αὐτῶν εἰπέ, πλεονάζοντων ἀγαπήσει, horum igitur dic uter eum plus diligit? Estimo) ὑπολαμβάνω, id est opinor, siue existimo.

Pedibus meis) ἐπὶ τοὺς πόδας μου. i. in pedes meos.

Non cessauit osculari eum) οὐ διελάσσει καταφιλοῦσα, belle participium mutauit in uerbum infinitum. Est enim græce, non deficit deosculans.

Cui autem minus dimittitur) ὀλίγον est græce. i. parum, siue paulum, non minus.

Intra se) græcus sermo anceps est. Accipi potest, intra sese, ut cogitarint dūtaxat, aut inter sese, & collocuti sint.

EX CAPITE OCTAuo.

PEr ciuitates & castella.) Vetus codices habent, per ciuitatem & castellum numero singulari, nimirum græcis ad uerbum redditis, κατὰ πόλιν καὶ κάμην. Verum id perinde ualet græce ac si dicas oppidatim & castellatim, id est per singulas ciuitates & castella. Vnde interpres non omnino perperam mutauit numerum. De ciuitatibus) κήϊδ' κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων, id est eorum qui oppidatim accedebant, hoc est de singulis ciuitatibus.

Inter spinas) ἐν μέσῳ ἀκανθῶν, id est in medio spinarum.

Et extorta spinæ) Ἐσμφυεῖσαι αἱ ἀκανθαί, id est simul enata spinæ, hoc est una cum herba segetis. Nā qui supra petram) οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας οἱ ὅτα ἀκούσωσι. i. qui uero in petra, qui cum audierint, ut subaudias, feminati sunt, aut semen acceperunt.

Quia ad tempus credunt) οἱ, qui est, non quia ὅτι suffragantibus etiam uetustis exemplaribus. Non referunt fructum) τελειοφοροῦσιν, unicum dictionem græcam duabus reddidit. Sonat autem græca uox non solum fructum, sed fructum perfectum & absolutum, herbescunt enim & illa semina, ceterum non edunt fructum quem expectat agricola. Bono & optimo) ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, id est in corde honesto & bono utrumque positum est. Et subter lectum) Vallā recte mutat subter aduerbium in subter præpositionem.

In palam) εἰς φανερόν, id est in apertum, aut in propatulum. Nec latine locutus est interpres nec græca reddidit uerba. Quod non manifestetur) Græcis utrumque uerbum in futuris est φανερόν γένησεται καὶ γνωθήσεται, pinde mutato duntaxat uerbi modo sic comode reddidisset, nihil occultum, quod non futurum manifestum, & nihil absconditum, quod non sit cognoscendum, & in propatulum uenturum.

Videte igitur quid audiatis) πῶς ἀκούετε, id est quomodo audiatis.

Qui enim habet) οὗ γὰρ ἔσται ἔχων, id est quicumque enim habet, siue habuerit.

Quod putat se habere) ὁ δοκεῖ ἔχειν. i. quod uidetur habere. Et non poterat audire) Adire legendum est suffragantibus uetustis codicibus. Nā græce est οὐκ ἠδύνατο συντυχεῖν αὐτῷ. i. & non poterant conuenire eum. Verū id non accidit interpretis culpa, sed librario. transiret mus

transfretemus trans stagnum) δὲ ἄλλω μερῶν εἰς τὴν πέραν τῆς λίμνης. i. transeamus in ulteriora stagni, deinde & ascenderunt ἀνήχθησαν, potius est soluerunt hoc est discesserunt a litto re subducti. In nauiculam) εἰς πλοῖον in nauim, ut hūc præter diminuta nihil delectat.

Compellebantur) hoc scio deprauatum a librarijs, tamen quia tam prope accedit ad ueram lectionem, ne inualescat error admonendum duxi, complebantur esse legendū concordantibus & uetustissimis exemplaribus latinis, συνεπληροῦντο. Latinus quidam co dex addit fluctibus. Præceptor ἐπιστάτα) ἐπιστάτα. i. pceptor pceptor ut intelligas & le sum altum dormisse somnum, & discipulos instanter inclamasse.

At ille surgens) ὁ δὲ ἐγερθεὶς. i. at ille expectus. Gerasenoz) τῆν γὰρ ἀρημῶν. i. Gadarenoz de quo iam ante non semel differuimus. Vir quidē) Græci addunt ἐκ τῆς πόλεως. i. e ci uitate, quod tamen nusq̄ additū reperio apud latinos, nec ex Ambrosianis cōmētarijs conijcere licuit illum ita legisse a pud Vulgarium Græcum reperio, q̄q̄ magis uertedū erat ex ea ciuitate, ut accipias dæmoniacū prodisse e ciuitate Gadara.

Arripiebat illum) συνκράκα' αὐτόν. i. corripuerat illum, nec est (& compedibus custo ditus) sed καὶ ἐδάσιν φυλακασόμενος καὶ διαρρηκόμενος τὰ δεσμὰ ἠλάυνετο, id est & compedibus serua batur, ac dirumpens uincula, agebatur, &c. Quod tamen mollius uerti potuit ad hunc modum, cunq; compedibus seruaretur, tamen dirumpens uincula ferebatur a spiritu in loca deserta. In deserto) εἰς τὰς ἐρήμους. i. in deserta, ut subaudiamus loca, atq; ita le gitur in codicibus latinorum emendationibus.

In abyssum) græca uox est, latine uorago dicitur. Præceps) κατὰ τοῦ κρημνοῦ. i. per præceps siue per præcipitiū, & sic habent uetustissimi latini codices.

A legione) ὁ δαίμονιο δαίσι. i. a dæmonio uexatus.

Multitudo regionis Gerazeno) ἀπαντὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῆν γὰρ ἀρημῶν. i. uniuersa multitudo regiois undiq; finitimæ Gadarenis. Ad principē synagogæ) παρὰ τοῦ ἀρχι συναγωγού λέγων αὐτῷ. i. a principe synagogæ dicēs ei. Verū offensus aliquis absurditate, quā prima fronte præ se fert sermo, mutauit a principe, in ad principē. Atqui erat subau diendum domo ut fieri solet in huiusmodi orationibus. Verum de hoc quoq; superius dictum est copiosius. A turbis comprimebatur.) οἱ ὄχλοι συνέπιγον αὐτόν. i. turbæ suffo cabant eum, hoc est constringebant.

Quæ in medicos erogauerat.) ἥτις εἰς ἰατροῦσ προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴχυσεν ὑπὸ τὸν ὀφθαλμοῦ ἀπεθῆναι. i. quæ cū insumpsisset in medicos totā substantiā, nō potuit a quoq; sa nari. Et aliquanto post (Turbae te comprimunt & affligunt συνεχουσί σε ὀφθαλμοῦ σου) ma lim, coarctant te, siue distringunt te, atq; affligunt.

Virtutem de me exisse) ἐξελθούσα ἀπὸ μου, recte sane hoc loco interpres mutauit parti cipium in uerbum infinitum, quod tamen in Matthæo & Marco non fecit.

Vade in pace) εἰς εἰρήνην. i. in pacem, quæ græca præpositio anceps est.

Ipse autem. Hic addunt græci ἐκβαλῶν ἔξω πάντας. i. foras eiectis omnibus, id quod ad ditur in cæteris Euangelistis, Quanc; apud Ambrosium non reperio additum, & haud scio an aliunde huc transcriptum sit. Argutatur Valla non conuenire parentes solos ob stupuisse si turba aderat illa tota cuius ante facta est mētio. Præterea quorsum attinebat interdicare, ne cui dicerent, si res tot testibus acta est: Ob hæc necesse putat adijci hæc uerba, quæ sane in græcis codicibus constanter ascripta uisuntur, eiectis omnibus.

EX CAPITE IX.

IN uia) εἰς πλὴν ὁδόν. i. in uia. Et tuleritis nō est a uerbo fero, sed a tollo, ne quid tolla tis in uiam siue ad iter, hoc est ne quid deportetis.

Neq; duas tunicas.) μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, id est neq; binas tunicas, id est singuli duas. Cæterum ἔχειν infinitum uerbum positum est uice imperatiui, more græ canico. Et inde ne exeatis,) græce secus est καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε, id est, & inde exite. Sentit enim ut unis dumtaxat adibus uterentur, ne aliunde exirent relicti ciuitatem, quam

quam ingressi fuissent aduenientes, id quod non interpretis culpa, sed librariorum uicio mutatum esse constat. In testimonium supra illos ἐπαυτοῦς, queso cur nō potius aduersus illos ἔξ supra illos: adeo ne studio fuit corrupte dicere?

Et hæsitabat) δὴκπῶρε, quod ut significat hæsitare, ita significat & perplexum esse atq; ancipitis consilij & animi dubium. Metuebat enim, si is resurrexisset quem occiderat.

Quæ est Bethsaida) εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης βηθσαϊδά, i. in locum solitarium ciuitatis quæ dicitur Bethsaida. Qui cura indigebant) θραυείας, cur non potius curatio ne, cum de morbis loquatur, cum & latinius sit, & ad græcam uocem exprimendam ac cōmodatius. Villasq; quæ circa sunt) εἰς τὰς κύκλω κόμας, i. in circumiacentes uicos siue oppidula. Et rursus agros uertit in uillas, nec id sane male.

Inueniunt escas) ἐπιστισίμῳ, i. cōmeatum ἐπιστισίμῳ enim est cibarijs instruere.

Per conuiuia) κλισίας ἀνά πεντήκοντα, in singulo accubitu quinquaginta. Nam id intelligit interpres per cōuiuia, neq; enim est hic συμπόσια, ut in Matthæo, sed κλισίαι, quod sonat accubitus siue discubitus. At ille increpans illos) Antehac interpres pene perpetuo transfudit ἐπιτιμίῳ cōminari, quod si uisq; alias, hic certe faciendum erat. Cur enim increparet Christus discipulos, ob hoc responsum, ob quod tantopere collaudatus est Petrus iuxta alios Euangelistas? Proinde uertendum erat, interdixit eis, siue interminatus eis præcepit ne cui dicerent. Nam qui perdidit) ὅς δ' ἄν' ἀπολέσῃ. Quicumq; uero perdidit, nisi nam positum est loco autem.

Et uestitus eius albus & refulgēs) ἐξασράτωρ, quasi dicas. Ex se mittens fulgur & effulgurans. Deinde illud mox præcessit (& facta est species uultus eius altera,) τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ) maluissem ita reddere, species aspectus eius alia, siue diuersa.

In maiestate) ἦν δόξα, i. in gloria quemadmodū uertit & paulo superius.

Excessum eius) Excessum mortē intelligit, nā græce est ἔξοδος, i. exitum, qñquidē & excessum & exitum usurpari pro morte compluribus exemplis docet Laurentius a quo petat, si quis forte diffidet. Nos compendio studemus.

Dilanians eum) ὁ μὲν ἀποχορεῖ ἀπ' αὐτοῦ συνήκοντ' αὐτὸν, i. & uix descēdit ab illo lacerrante se, ut intelligas puerum uix effugere a spiritu. Quamq; hoc loco uariant exemplaria græcorum. Elisit eum dæmonium & dissipauit.) ἐρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον καὶ συνεσάραξεν, i. laniauit illum dæmonium & concepserit. Interpres pro ἐρηξεν legisse uidetur ἐξήτησεν, pro quo reddidit elisit. Nec mihi displicet hæc lectio,

In magnitudine dei.) ἐν μεγαλειότητι, i. in magnificentia siue maiestate. Dictum est em̄ ab eo nomine quod solet uertere magnalia μεγαλίαια

Ponite uos in cordibus uestris) græce est εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν, i. in aures uestras, hoc est diligenter auscultate quæ diciturus sum. Refertur enim ad sequentia, Porro in auribus dixit potius ἔξ in cordibus, propterea quod non essent intellectu. Sequitur enim mox. At illi ignorabant uerbum istud. Velatum ante eos) παρακεκαλυμμένοι ἀπ' αὐτῶν, i. absconditū ab illis. Intrauit autē) εἰσῆλθε, i. subiit. Cogitatio) διαλογισμός, i. disputatio, quāq; græca uox anceps est. Cæterū ex alijs euangelistis liquet inter illos hac de re disceptatō fuisse, neq; rem intra tacitam animi cogitationem constitisse. At in eo quod mox sequitur, At Iesus uidens cogitationes cordis, significat se de cogitatione loqui. Est em̄ & hic eadem uox διαλογισμός, est autem in hoc loco magna inter euangelistas diuersitas, quæ tamen haud magno negotio redigi potest in concordiam. Iam articulus græcus quæ ad didit Lucas, τὸ τίς ὅν ἐν μείζων, ita reddi potuit de hoc, quis nam esset futurus maior.

In eis) ἐν αὐτοῖς, i. inter eos. Hic maior est) Græce sic habet ὅς ἐστι μικρότερος ἐν πάντων ὑμῶν ὁ ἑστὼς ἕσθαι μέγας, i. qui em̄ minor fuerit inter uos omnes hic magnus erit.

In ciuitatem) εἰς κόμην, i. in castellum. Nam ita plarumq; uertit, tamen quidē codices habent πόλιν, i. ciuitatem, atq; ita legisse uidetur interpres. Nā aliquanto post εἰς ἑτέραν κόμην uertit in aliud castellum. Facies eius erat euntis) τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον id est facies

Idest, Facies eius erat uadens. Quanc̄ nihil refert ad sententiam.

Vis dicimus.) *ὄρα καὶ ἡλίως ἐποίησε.* i. quemadmodum & Helias fecit. Hoc additum reperio in Græcorum codicibus, quos quidem uiderim oibus. Verū haud scio an uelut ab explicāte locū aliquo sit hoc ascriptū.

Quocūq; ieris.) *ἀπέρχη.* i. abieris. Renunciare his qui domi sunt.) *ἀποτάξασθαι τῆς εἰς ἑμοὺς οἰκίας μου.* i. Ut dicam uale his qui sunt domi mea. Est enim hoc uerbum quod aliquoties uertit dimittere, aliquoties ualefacere, sed datis mandatis.

Nemo mittens manum.) *ἐπιβαλὼν ἢ βλέπων.* Alterum participium est præteriti tēporis, alterum præsentis. Ea sic commode reddi poterant. Nemo qui postq; admouit manum aratro, si retrorsum aspexerit, accōmodus est regno dei.

EX CAPITE DECIMO.

ET alios septuaginta duos) Quod Laurentius arguit, interp̄tes ueteris testamēti, cum numero fuerint septuaginta duo, quippe e singulis tribubus delecti sex, tamen incertum errore, an studio septuaginta uocari, non aliter q̄ apud Romanos Centūuiri dicti sunt iudices e singulis tribubus, quæ triginta erant, q̄q; delecti, utiq; numero centum & quinq;, uerum sit nec ne, nō admodū arbitror ad hunc locum pertinere, certe probabile est, illud mirū quod e septuaginta discipulis fecerint septuaginta duos, uelut idem oportuerit factum in discipulis, quod factum est in interpretibus, cum apostolos duodecim elegerit, uerum non hos quidem e singulis tribubus singulos. Caterum græci codices consentiunt in septuaginta. Atq; ita legisse uidetur & diuus Ambrosius, cum exponens hunc locū, Ecce ego mitto uos sicut oues inter lupos. Ad septuaginta, inq; discipulos dicit hoc, Pro nobis facit, & typus ueteris testamēti ubi duodecim fontes, & septuaginta palmae in deserto repta, præfigurāt duodecim apostolos, & septuaginta discipulos. Quin & Dorothe⁹ martyr in cōpedio rege apostolicarū & propheticarū noiātīm recēnsens discipulos, septuaginta dūtaxat facit, nō septuaginta duos. Et tamē paulo inferius reperit septuaginta duo, reuerſi sūt autē septuaginta duo cū gaudio, ut appareat nō casu, sed studio factū. Rogate autem.) Rogate igitur legendū est, *ἰησοῦς ὁ κύριος.* Ut mittat oparios) *ὄπως ἐκβάλῃ.* i. ut extrudat, siue eijciat, ut intelligamus, aut inuitos emittēdos, aut celeriter extrudendos, ut annotatum est in superioribus.

Sin aut.) *εἰ δὲ μὴ γέ.* i. sin minus, hoc est, si nō fuerit illic filius pacis. Nec est (quæ apud illos sunt) Sed *τὰ παρὰ αὐτῶν,* hoc est, quæ ab illis offeruntur, alioqui dixisset, *τὰ παρὰ αὐτῶν.*

Inter lupos.) *ἢ μέσῳ λύκων.* i. in medio luporum. Et Valla mauult, uelut oues, q̄ sicut oues. Pœniterent.) *μετενοήσαν.* Cur nō potius pœnituissent, cū sit præteriti temporis.

Qui uos spernit, me spernit) Hieronymus alicubi uertit, Qui uos reprobat, me reprobat. Est enim græcum uerbum *ἀθεῖε,* quod est reijcit & auersatur, & ita legit Cyprianus.

Reuerſi sunt autem septuaginta duo.) Rursum addidit duo, cum Græcis non sint nisi septuaginta. Ecce dedi.) *ἰδοὺ δίδωμι.* i. ecce do. Exultauit in spiritu sancto.) *ἔν αὐτῷ ὡρα ἡγαλλιάσατο ἁγίου πνεύματι ἰησοῦς.* i. in eadem hora exultauit spiritu Iesus.

Paruulis.) *νηπίοις,* quod hoc sane loco magis uertendum erat, stultis, aut insipientibus, ut opponatur ei quod præcessit sapientibus. Quanc̄ & de hoc dictum est alias.

Etiā pater.) *ναί,* quod superius uertit, utiq;. Est autem aduerbium confirmantis.

Quoniam sic placuit ante te.) *ὅτι οὕτως ἐγγύστε ἐνδοκία ἐμπροσώπῳ σου.* i. Quia sic fuit bona uoluntas coram te. Sic enim uertit Hieronymus.

Omnia mihi tradita.) Ante hæc uerba Græci addūt, *Ἐσαφείς πρὸς μαθητὰς εἶπε.* i. Et cōuersus ad discipulos dixit. Deinde sequitur, Omnia mihi tradita sunt. Et error hinc ortus, quod mox sequitur eadem oratio. Et conuersus ad discipulos suos.) Verum hic addit græcus codex, *κατὰ δίαμ.* i. seorsim, atq; ita separatur a superiore.

Semiuiuo.) *ἀφέντες ἡμιθωνῆ.* i. relicto semimortuo. Suspiciens autem Iesus.) *ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰησοῦς.* i. Suscipiens autem Iesus. Atq; ita legitur in antiquissimis Latinorum exemplaribus

ff plaribus

pluribus. Positum est autē suscipiens, pro excipiens & succedens, uice respondendi. Ad eundem modum Vergilius, excipit Ascanius & Xenophon, Ἐὸ κύριος ὑπολαβὼν ἐπι. i. Et Cyrus suscipiens dixit. Ne id quidem commissum est interpretis uitio, sed scioli cuiuspiam, cui uisum est suscipiēs hoc loco nihil significare, & uertit in suspiciens, quasi Iesus responsurus homini suspexerit in cœlum.

In stabulum.) εἰς πανδοχῆον. i. in diuerforium. Nam græca uox hinc dicta est, q̄ accipit at quoslibet quod Latini uocant diuerforium meritoriū. Nec interpres sensit de stabulo iumentorum, sed de loco in quo statur, unde & stabulari dicunt, q̄ locū habēt alicubi.

Et altera die) Ἐπι πύλου ἄνριον. i. postero die. Stabulario) πανδοχῆ. i. hospiti, sed meritorio. In quoddam castellum.) εἰς κώμην τινὰ. i. oppidulum, siue uicum quendam, ne quis imaginetur arcem potentem, quæ nunc castella uulgo uocantur.

Satagebat.) πῆρ σαῶ. i. distrahebatur, siue distendebatur. Quanc̄q̄ interpres elegātius uertit, q̄ ut rudis lector animaduertat. Siquidē satagere proprie est, anxie torqueri difficultate rei conficiendæ. At græca uox aptius quadrat cum eo quod sequit̄. Porro unū est necessarium, Pugnare enim distrahi & intentum esse in uno.

Circa frequens ministerium.) πῆρ πολλῶν διακονίᾳ. i. circa multam ministracionem.

Erga plurima.) πῆρ πολλὰ. i. circa multa, siue plura suffragantibus & antiquissimis libris.

Optimam partem.) τὴν ἀγαθὴν μερίδα. i. bonam partem, nisi q̄ articulus additus declarat plusculum, nempe partem illam certam, quæ uere bona sit.

EX CAPITE VNDECIMO.

DA nobis hodie) Hic uariāt græci codices, in nōnullis scriptū erat, δὸς ἡμῖν τὸ καὶ ἡμέρα. i. da nobis cotidie. Quanc̄q̄ de hoc alia dictum aliquanto copiosius.

Sed libera nos a malo) Hoc in quibusdā latinis exemplaribus apud Lucā nō addit̄, sicut & alia nōnulla, quæ uidentur ex alijs Euāgelistis adiecta, ne uiderēt dissentire. Id quod cōiūctio factum, & alijs item compluribus locis. Siquidē apud Lucā hæc oratio multo pauciora complectitur q̄ apud cæteros, ad hunc modum, Pater, sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum. Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debēti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.

EX CAPITE DVODECIMO.

COMMODA.) χριστόν. i. mutua, siue mutuū da, quanquam græca uox anceps est: Si perseuerauerit pulsans.) Hæc in plerisque Græcorum codicibus nō reperi. Propter improbitatem.) διάγει τὴν ἀναίδειαν. i. propter impudentiam. Eleganter quidem uertit interpres, si modo recte intelligatur.

Quis ex uobis patrem.) Græca nōnihil discrepant, τίνα δὲ ἡμῶν δὲ πατέρα αἰτήσῃ ὁ υἱὸς ἄρτον. i. Quem autem ex uobis patrem poscet filius panem. Ea nos reddidimus in hunc modum. Quis autem ex uobis pater a quo si filius petierit panē, num lapidē dabit illi?

Bona data.) ἀγαθὰ δόματα. i. bonas dationes, si sic liceat loqui.

Et illud erat mutū) Hallucinatur & hoc loco Valla, in mutū & mutus, κωφόν & κωφός putans utrobique surdum uertendum fuisse nō mutum, aut nō intelligens, aut certe non animaduertens, utriusque Græcis sonare κωφόν, quemadmodum & mox. Omne regnum in seipsum diuisum, mauult in seipso, siue super seipsum, cum sit aduersus seipsum, q̄ Græcis hæc præpositio sit anceps, ut fere sunt omnes.

Defolabitur.) ἐρημοῦται. i. defolatur. Et paulo post, πίπτει. i. cadit, non cadet, suffragantibus & antiquissimis exemplaribus. Vniuersa arma.) τὴν πανοπλίαν, qua uoce Græci declarant, quicquid ad iustum apparatus armati uiri ptinet. Auferet.) ἄρει, i. tollit & distribuit, nō distribuet. διαδίδωμι, ut præsentis sint tēporis, nō futuri. Nec em̄ uaticinat̄, quod futurū sit, sed quod fieri soleat proponit, similitudinem conferens.

Inuenit eam scopis mundatam.) ἐπίσκει, i. inuenit, præsentis temporis.

Scopis

Scopis mundatam.) Græci codices addunt *καὶ κεκοσμημένον*. i. & ornatā, quod haud scio an ex alijs Euangelistis sit huc ascriptum. Caterum illud scopis mundatam, Græcis unica dictio est *σεσαρωμένον*. i. uersam a uerbo uerro, non uerto. Quinimo) *μενούγγε*, ea cōiunctio neq; negat quod dictum, neq; reijcit, sed infert, quod est certius.

Turbis autem concurrentibus.) *συναβροισμοῦ*. i. coaceruantibus, conglobantibus, siue condensantibus se, aut cum turbæ densius affluerent. Græcis enim *συναβροισμός* dicitur, cum omnia confertim in unum conferuntur locum.

Plusq; Solomon hic.) *ὡδὲ* hic, aduerbium est hoc loco, non pronomen. Similiter & paulo inferius plusq; Iona hic. Lucerna corporis tui) tui nō additur a græcis, & sensus magis quadrat, eo amoto. Fit enim catholica sententia, ut & superius indicauimus.

Ne lumen quod in te est) *μὴ τὸ φῶς* potest accipi & nū lumen quod in te est. &c. quod aduerbium *μὴ* ad utrunq; sensum sit accommodum, interrogantis & prohibentis.

Et quemadmodum lucerna.) *ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῆ ἀσραπῆ φωτίζει σε*, ut cum lucerna fulgore illuminat te, ut sit sensus non aliter tuum corpus erit lucidū oculo puro, q̄ domus, tua lucida est tibi, accensa lucerna, nec est illuminabit sed illuminat.

Baptizatus esset.) *ἐβαπτίσθη*, cur non potius lotus esset, cum de simplici manuum lotio ne loquatur. Catini.) *τοῦ πίνακος*, quod non solum catinum, sed etiam quadram significat. Intus est uestrum.) Vestri mauult Laurentius ut sit genitiuus pronominis primitiui. Verumtamen date eleemosynam.) *δότε ἐλεημοσύνην*. Anceps est utrum sit date an datis, indicandi modo an imperandi. Iuxta priorem lectionem sensus erit, existimatis uos data eleemosyna liberari, ab omni immundicia. Siquidem obijcit alibi pharisæis, quod eleemosynam suam facerent coram hominibus, iuxta posteriorem lectionem sensus manifestus est.

Quod superest.) *τὰ ἐνόντα* diuersa uox est ab ea quæ frequētior est ac tritior *τὸ λοιπόν*. Mentā) *ἢ δύσμορον*. Quæ portari nō possunt) *δυσβάστακτα*. i. difficilibus portatu.

Non tangitis farcinas) *τοῖς φορτίοις*, idem uerbum quod modo uertit onera, & signifi- cantius erat attingitis, q̄ tangitis, & appositius ad græcam uocem.

Quod consentitis.) *συνευδοκεῖτε*, id est comprobatis.

Inter altare & ædem.) *καὶ τοῦ οἴκου*, id est domum.

Ita dico uobis.) Ita non est hic *οὕτως*, sed *ναί*, quod aliquoties transfert etiam, aliquoties utiq; aduerbium uehementer affirmantis, ueri poterat profecto siue certe.

Insiistere.) *συνέχευμι*, id est cohibere, uerum emendatiore codices habebant *ἐνέχευμι*, i. imminere, siue urgere, atq; ita consentaneum est interpretem legisse.

Et os eius opprimere.) *ἀποσομίσειν* interpretes legisse uidetur *ἐπισομίσειν*, quod si- gnificat obturare os, nec sinere loqui. At græci codices habent *ἀποσομίσειν*, quod magis significat pendere ab ore, & obseruare quid dicatur. Atq; id longe rectius quadrat cum ijs quæ præcesserunt & sequuntur. Insihebant ei, & insidiabantur, & quærentes capere aliquid ex ore eius. Neq; enim hæc competunt in eum qm̄ occludat os loquentis. Deniq; ad hūc modū interpretant græci interpretes, quod si quis mihi parū habet fidi ipsi, us Vulgarī uerba subscribam, quod ad hunc attinet locum. *Ἐ δὲ ἀποσομίσειν αὐτὸν ἤρξαντο*, τούτ' ἐστὶ πικρῶς ἐρωτᾶν αὐτὸν ἢ ἀπορεῖν. γίνεται γὰρ τὸ ἀποσομίσειν, ὅταν πλείονες ἐρωτῶσιν ἕνα περὶ ἄλλων ἢ ἄλλων ὑποθέσεων, τότε γὰρ μὴ δυνάμενοι ἀποκρίνεσθαι, ἐμφασίμ δίδωσιν τοῦ ἀνοήτου ἐξαποκριθῆναι. ἰτούτο τὸ ἴνυμ ἐσοφίζοντο ἢ οἱ κατάρατοι ἐκείνοι κατὰ χριστοῦ πολλοὶ γὰρ ἐρωτῶντες τὸν ἕνα, ἐδόκου ἀποσομαίσειν αὐτὸν, ἢ εἰς ἀπορίαν ἄγαμ ὡς μὴ δυνάμονον ἀποκρίνεσθαι. ὅπως ἐκόλωσ' ἐγένετο. πῶς γὰρ δέεις δύναίτο πολλοῖς ἀποκρίνεσθαι, ἀλλὰ *Ἐ ἀλλὰ ἐρωτῶσιν*; Δύναται δὲ τὸ ἀποσομίσειν ἢ οὕτως νοηθῆναι, ἀπὸ τοῦ παγιδεύειν αὐτὸν, ἢ ἀπὸ τοῦ σώματι κρατεῖν, ὅταν γὰρ τις κρατῆται ἀφ' ὧν λέγει, ἀποσομίσειν αὐτὸν, τούτ' ἐστὶ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐλκεσθαι ἢ κατακρίνεσθαι, δὴ κατὰ τοῦτο *Ἐ τὰ ἐφεξῆς ζητοῦντες γὰρ φησι διηρεύσαντι ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ*. ὅπως γὰρ πρὸ δόλγος ἐπέμ' ἀποσομαίσειν, τοῦτο νῦν λέγει διηρεύσαι τὴ ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quæ nec transferte gra-

uabor in gratiam eorum, qui græce nesciunt. Verum ἀποσομίζω etiam illum cœperunt, hoc est, frequenter interrogare eū, & pplexum reddere. Fit enim ὁ ἀποσομίζω, cum plures interrogant eum de alijs atq; alijs argumentis, tum enim qui nō potest respondere speciem præbet stulti, quod hæreat. Hoc sane nunc moliebantur etiam scelesti illi aduersus Christum. Nam cum multi interrogarent unum, uidebantur ἀποσομίζω illum & ad hæsitantiam deducere, ut qui non posset respondere, id quod probabiliter accidisset. Quo pacto enim unus posset multis respondere, alia atq; alia interrogantibus. Quam quæ potest ἀποσομίζω & sic accipi pro eo, quod est illaqueare eum, & ab ore capere, cum enim quis capitur ex his, quæ dicit ἀποσομίζω uidetur, hoc est, ab ore trahi ac condemnari. Declarant autem hoc & ea quæ sequuntur. Quarētes enim, inquit, uenari quippiam ex ore illius, quod enim paulo ante dixerat ἀποσομίζω, hoc nunc dicit uenari quippiam ex ore eius. Hactenus Vulgarius. Caterū ne Laurētius quēdē fati attētus fuit hoc loco, quod ἀποσομίζω, siue ἀποσοματίζω, nam utrūq; reperio, putat unico uerbo reddi potuisse, interpellare, siue obstrepere, siue obloqui. Et tamen is ἀποσοματίζω legit, nō ἐπισομίζω.

EX CAPITE DVODECIMO.

MUltis autē turbis) τῶν μυριάδων ἡ ὄχλος. i. Myriadib⁹ turbæ. Myrias autem Græce significat decē milia, quæ ea uoce utuntur p innumerabili multitudine. Unde uerti poterat, innūera turbæ multitudo. Nec est (cōcurrētib⁹) ἐπισυναχθῆσιν. i. simul aggregatis. Ad discipulos.) Hic Græci addunt πρῶτον. i. prius, siue primum. Quæ aduerbiū ita positū est, ut posset utrouis referri. Deinde ē (Attēdite uobis ipsi) προσέχετε ἑαυτοῖς. Reuelatur) Reuelabit est græce, & sciatur, non sciatur, ἀποκαλυφθήσεται, γνωθήσεται. In cubiculo.) ἐν τοῖς ταμίοις. i. in penetralibus, siue intimis adium.

Dypondio.) Exposuit interpres quod uertit. Nam græce est ἀσασίω δύο. i. assibus duobus, quæ quæ græca uox diminutiua est, sicut & passeruli. In obliuione.) ἐπιλελησμένον, quasi passiuè dicas oblitum. Ita dico uobis.) Rursum est ναῦ, de quo modo admonui.

Confessus fuerit me.) Græce est, ἐν ἐμοί. i. in me. Sic nō est, confitebitur eum, sed in eo.

Ab omni avaricia.) Omni non additur in græcis codicibus. Nec est simpliciter avaricia, quæ magis dicitur φιλαργυρία, sed est πλεονεξία, nomen a plus habendo dictum, quo sæpenumero usus est diuus Paulus. Vbi quod fraudatis alijs plus usurpat sibi quæ par est.

Epulare.) εὐφραίνου. i. lætare. Neque enim opus erat repetere epulari, cum ante dictum sit comedite bibe. Caterum uerbum εὐφραίνομαι inde dictum, quod animo bono sit, omnes uitæ uoluptates complectitur, quibus animus oblectat se. Proinde in Psalmis. Et uinum lætificat cor hominis, Græcis est εὐφραίνω. At hic perpetuo uertit epulari. Nam & aliquāto post, Adducit uitulum saginatum, & occidite & manducemus, & epulemur. εὐφρανθῶμεν. Ac rursum, Et Cœperunt omnes epulari. εὐφρανθῆσθαι. Id secutus opinor, quod epulari non sit simpliciter agere conuiuium, sed genialiter & opipare cōmessari.

Repetent.) ἀπαιτοῦσι. i. repetunt, Auferent, siue rapient, pro repetunt. Hieronymus subinde citat, ut sit præsentis temporis, & aptior est hypallage ad mox imminens periculum significandum.

Cuius erunt.) τίνι ἔσαι. i. cui erunt. hoc est, cui cedent, & quem dominū sortientur.

Sic est qui sibi.) Est, non additur in græcis exemplaribus, ut liberū sit subaudire, quod cōmodissimū sit. Cogitando.) μετρίμωρ. i. sollicitudine. Quam quæ græce participiū est, quasi dicas curans.

Quibus non est cellarium.) Pro cellarario Græcis idem uerbum est, quod iam aliquoties uertit, cubiculum, ταμείον, qui proprie locus est in ædibus, in quibus esculenta poculentaq; reponuntur, a ταμίειον, quod est dispensare uictū, & ταμίαις promus condus. Porro quod Laurentius cauillatur, cellam accipi pro uinaria dūtaxat, & coruos esse hydro-potas, bis errauit. Nam primum, cella a celando dicta, nō uini tantum reconditoriū est. Deinde, si corui non bibunt uinum, hoc magis facit ad sensum euangelicum, ut qui quo

Pluris

Ταμίαις
promus
Condus

id. sicut

uis potu contenti, quē passim obuiū prabet omnibus, naturā non egeant cellis uinarijs.
Pluris estis illis.) διαφέρετε τῶν πτείνων. i. Præcellitis uolucris. Nam διαφέρειν tametsi si
gnificat differre, usurpatur tamen sæpenumero pro præstare & antecellere.

Si autem fœnum.) ἄν χόσρον. Cur non potius gramen aut herba, quemadmodum &
altas transtulit. Quanto magis uos modicæ fidei.) Vos accusandi casu proferit, ὑμᾶς,
ut subaudias uestiet. Et modicæ fidei, Græcis composita dictio est, ὀλιγόπιστοι, quod sonat
parum fidentes. Nam fides est præstantis, & fides est fidentis.

In sublime tolli.) μὴ μετέωρίζεσθε, quod non proprie pertinet ad tumorem, quod Græci
uocant μεγάλη φρονεῖν, sed magis ne curemus ea quæ supra nos sunt, μετέωρα enim uocan-
tur, quæ sunt in nubibus, & in sublimi aeris regione. De quibus Meteorologica scripsit
Aristoteles. Consentit cum doctrina Christi dictum illud Socraticum, quæ supra nos
nihil ad nos. Et iusticiā eius) Hæc uerba nō adduntur apud hūc Euāgelistā, nec in græ-
cis, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, uerum ex alio loco huc translata sunt.

Si sciret paterfamilias.) Lucas usus est uerbis præteriti tēporis, Si scisset, uigilasset, &
nō sciuisset. ἢ δὲ ἐγγρηγόρησεν, ἀφῆκε, Ponit em̄ uelut parabolā alicuius, cui⁹ domus p̄fossa sit.

Super familiam.) ἐπὶ τῆς δεραπέας, i. super famulicium, ut intelligas tātum præfectum
famulis. Quod genus feruorum columen familiæ uocant.

Tritici mēsuram.) σίτη μέτρον referri potest ad omnem cibum. Id quod latine uocant
demenſum, siue quod ad certū modum tribuatur, siue quod in singulos mēses reddere
tur, ut Donato placet. Ita Terentius in Phormione, q̄ ille unciatim uix de demenso suo
suum defraudans genium comparſit miser. Et Plautus in Sticho, Vos meministis quot
calendis petere demensum cibum. Cæterum Græcis dictio composita est, σίτη μέτρον, ex
frumento & mensura nōn ex tritico. Quam̄ σίτη Græcis aliquando frumentū, aliquan-
do quemlibet cibum significat. Et serui tarre ac leguminibus alebantur, magis q̄ tritico,
id quod licet intelligere ex Catonis libris, de re rustica, qui diligenter hisce de reb⁹ præ-
cipit, qui cibi modus sit dandus seruis. Nec est (constituit) præsentis temporis, sed κα-
ταστάσα constituet, futuri temporis. Iam illud, τίς ἄρα, Quis putas, uertit suo more p̄ quis,
siue quisnam. Cum infidelibus.) μετὰ τῶν ἀπίστων. i. cum infidis, pro quo Matthæus dix-
it, Cum hypocritis. Nam qui fidus est, non simulat, neq̄ dissimulat. Atq̄ illud diuidet
est. διχορμήσα. i. in duas diuidet parteis.

Et quid uolo nisi ut ardeat.) Ἐ τί θέλω, εἰ ἢ δὲ ἀνήφθῃ. i. Et quid uolo, si iam accensus est?
Etiam si secus legit Ambrosius ac Hieronymus, quorum hic in Ionam ita citat. Ignē ue-
ni mittere in terram, & quē uolo ut ardeat. Verū opinor p̄ quam deprauatū fuisse quē.
Nam alijs in locis quam inuenio. Apparet interpretem legisse, Ἐ τί θέλω εἰ μὴ ἀνήφθῃ. i. Et
quid uolo nisi accendi. Aut certe quod uero propius est, τί θέλω. ἢ ἢ δὲ ἀνήφθῃ. i. Quid ue-
lim, nisi mox accensum esse. Quandoquidem græcis ἢ adiungitur etiam positius.

Vapulabit multis) Ac paulo post, Plagis uapulauit. Cur non utrobicq̄ addidit plagis,
aut utrobicq̄ omisit? Quādoq̄dem apud Græcos utrobicq̄ subaudit̄ plagis, uerū hoc nos
distinctione corrupimus, etenim ablatius plagis, quem nos referimus ad paucis, ad di-
gna fuerat referendum. ἄξια πληγῶν, atq̄ ita utrobicq̄ loco in πολλὰς & ὀλίγας subaudien-
dum πληγὰς. Erunt enim & hæc.) ἀπὸ τῶν νῦν. i. post hac, siue amodo ut loquuntur non
nulli græcam formam reddentes.

Et duo in tres diuidentur.) Et hunc locum corrupta distinctione deprauarunt libra-
rii, uerbum diuidetur referentes ad superiora, cum quibus ut cohereret mutato nume-
ro ex diuidetur, διαμεριδισησεται fecerunt diuident̄. At quid opus erat repetere in hac par-
te diuidentur, cum iam dictum sit, Erunt quinq̄ in domo una diuisi. Sic itaq̄ distinguen-
dum erat. Diuidetur pater aduersus filium & c̄. Siquidem diuidi uocat, habere dissidiū.
Proinde melius uertisset, aduersus filium, q̄ in filium, cum anceps sit græca prapositio.
Huius casum, si quē id forte moueat, mutauit eodē in loco Lucas, qui cum ante cœperit
ff 3 adiungere

Μετέωρα

Columen, domus, ἔσφις

Demenſum

amor auium ad confouendos pullos, sed præcipue gallinis.

Ecce relinquetur.) ἀφίεται. i. relinquitur, ut admonuimus & antea.

EX CAPITE XIII.

Neq̄ uicinos, neq̄ diuites.) μηδὲ γείτονας πλοσίους, i. neq̄ uicinos diuites. Atte-
stantibus & uetustissimis exemplaribus nostris. Ne forte.) μήποτε. i. ne, siue
ne quando. Et paulo post, ne forte & ipsi te reinuient. Et quod uertit hic ho-
noratior est,) ἐντιμότερ, quod & chariorē significat, & magis in precio habi-
tum. Et aliquanto post, ἀντικαλέσωντη, reinuēt. Cur nō poti⁹ uicissim uocēt siue inuitēt.

Non habent retribuere.) οὐκ ἔχουσι μᾶτα ποδοῦναι, i. non possunt retribuere. Nam ita fre-
quenter accipitur ἔχω, cum adhæret uerbis infinitis.

Qui manducabit.) ὅς φάγεται, i. Qui manducat, præsentis temporis.

Vt uenirent.) ἔρχεσθε. i. uenite. Simul omnes excusare.) παρατίθεσθαι, i. recusare, quan-
t̄ interpretis eleganter usus est excusandi uerbo. Si modo lector animaduertat eum ex-
cusare, qui adducta causa recusat quod rogatur.

Gustabit coenam meam.) Hoc loco addunt libri græci, πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητῆι ὀλίγοι δὲ ἐκ-
λεκτοὶ, i. Multi em̄ uocati, pauci uero electi. Quant̄ id non reperiatur in oibus exemplarib⁹.

Nonne prius.) οὐχι. i. non, quant̄ & hoc aliquando pro nonne ponitur.

Sedens computat.) καθίστασθε, i. calculis subducit rationem, ut intelligas diligen-
tem atq̄ exactam supputationem. Ac paulo post, μήποτε, tandē desijt uertere ne quādo.

Inurus cōmittere bellum.) ἀπέρχεται συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, i. Abit ut cōfligat, siue cōgre-
diat̄ in bello. Non sedens.) Hic est eadem uox, quam modo uerterat nonne.

Ad se.) ἐπ' αὐτῶν. Cur non potius contra se, siue aduersus se.

Alioqui illo adhuc longe agente.) εἰδὲ μήγε, quod ante uerterat, sin autem, non recte,
hic recte uertit alioqui.

Longe agente.) πόρρω αὐτῶν ὄντι, i. cum procul est, siue procul abest.

Qui non renunciat.) οὐκ ἀποτάσσεται, quod est dicto uale dimittere.

Euanuerit.) μωροῦσθαι, i. fatuū redditū fuerit. Sigdem non homines solum, sed & alia fa-
tua dicuntur, quæ nihil sapiant. Quemadmodum Martialis Betas fatuas appellat.

Vtile est.) εὐδετερον, i. accōmodum.

EX CAPITE XV.

Congratulamini.) συγχαρητε, i. congaudete. Nōne accendit.) οὐχι. At non ma-
gis hic quadrabat. Euertit.) σαροῖ, i. uerit, hoc est scopis purgat. Fortassis in-
terpres scripserat, euertit, id imperitus aliquis ac sciolus nō intelligens, inuersa
scriptura fecit, euertit, quod sane minus mirum est fuisse deprauatum, q̄ nō fu-
isse animaduersum, adeo mendum hoc in omnibus exemplaribus latinis inoleuit.

Substantiā.) Duæ sunt uoces apud Græcos, substantiæ & substantiā, ὀνομαστικὸν βίον, i. sub-
stantiæ & uictū, quāq̄ βίον & uitā ipsam significat apud Græcos & facultates qb⁹ uiuif.

Quæ me cōtingit.) ἐπιβέβηκα, i. quæ redit ad me. Viuēdo luxuriose.) ζῶν ἀσώτως, i.
uiuens luxuriose. Hinc & Paulus luxum uocat ἀσωτίαν Vinū, in quo est luxuria. Id autē
non ad libidinē tantū ptinet. Et postq̄ omnia cōsumasset.) διαπανήσωντες δὲ αὐτῶ πάντα, i.
cum is cōsumpsisset, siue absumpsisset omnia. Quod qdem arbitror librariorum uitio fu-
isse deprauatū. Quanti mercenarij.) Cur non potius, quot, πόσοι, siue q̄ multi.

Cū adhuc lōge esset) μακρὰν ἀπέχωντες, i. pcul abesset. Cito p̄ferte.) Cito non addit̄
in græcis exēplarib⁹. Budeus existimat hic quoq̄ exprimēdā fuisse uim articuli τὸ σολῶν
πλὴν σῶλῶν, i. stolā illā primā. Est autē uestis genus in talos demissæ, ut intelligam⁹ nō de q̄li-
bet ueste dictū, sed de certa quapiā & eximia. Nā anulo & calciametis nō præponit̄ græ-
cus articulus. At rursus uitulo geminū addidit articulū, ut stolæ τῶν μόχων τῶν σιτευτόν, i. ui-
tulū illū saginatū, & certū & insignē uitulū accipiamus designari. Iā & in sequētib⁹, cū sæ-
pe repetat̄ hic uitulus, semp addit̄ articuli. Et epulemur) εὐφραίνεσθαι, i. lætemur, ut pla-
cet Vallæ. Et cœperūt epulari.) Rursū est, εὐφραίνεσθαι, de q̄bus supius iā admonuimus.

ff 4 Symphoniam

minus erat ex tēpore, siue ab eo tēpore. Nomine Lazarus) Ἰαζαρος Hebrais sonat adiutus a domino, ut ipsum etiam uocabulum faciat ad parabolā, Destitutus erat ab hominibus, sed adiutorem habebat deum. Siquidem ἤρω auxiliū sonat, ἰσθεὺς deus

Qui iacebat.) ἐπέβλητο. i. porrectus erat, quo uerbo solet uti de uehementer agrotante & affixo lecto. Nec est simpliciter ianua, sed πυλῶν, quod uestibulum sonat, siue ostium diuitum. Nomen deductum a porta. Nec est, ulceribus plenus, sed ἰληκωμῶν. i. ulceratus, siue ulcerosus.

Et sepultus est in inferno.) Græce secus est, ἐτάφη, ἢ ἦν ἐτάφη ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν. id est, Et sepultus est, & in inferno sublatis oculis. Ut sit sensus, diuitem quoque qui felicitatem posuerat in opibus ac delicijs suis similiter mortuū fuisse ac sepultum, quē admodum & pauperculū illum. Ceterū animā quæ deuecta fuerat ad inferos, sublatis oculis uidisse Abraham. Alioqui qui poterat tollere oculos sepultus? Ad hunc sane modum plane distinguit, & Vulgarius, qui ab eo loco, Et in inferno eleuās oculos suos, noui capit is facit initium, cōmentario in medio interpolito.

Recepisti bona.) Græci addunt, τὰ ἀγαθὰ σου, ut distingueret illius falsa bona ab huius ueris. Et mox, Similiter mala, subaudias sua, nō quod simpliciter essent mala, sed illi⁹ mala. Nunc autem hic consolatur.) παρακαλεῖται, passiuē, hoc est solatio fruitur, siue solatium habet, aut solatio afficitur, atque ita uitasset amphibologiam.

Et in his omnibus.) καὶ ἐπὶ πάνσι τούτοις. Potest accipi & hic sensus, & super hæc omnia siue præter hæc omnia, ut intelligamus hoc accedere ad infelicitatē diuitis, quod ob uoraginem interiacentē non possit illi succurri.

Chaos magnum firmatum est) Mirum quid uenerit in mētem interpreti, ut græcam uocem alia græca redderet, nec ea sane idē significante. Siquidē græce χάσμα est quod hiatus terræ significat, qui solet existere nonnunquam in terremoto, quem Aristoteles in libro de mundo chasmaticum appellat, unde & chasmaticus terremoto dictus. Nōnulli uoraginem uocant, quod fissura terræ in mensam deuegat profunditatem. Chaos autē cōfusionem significat, hoc dictum a χέω, fundo, illud a χάω hio. Annotauit hunc locum Guilielmus Budeus noster, nō nihil adijciens annotationi Laurentianæ. Hoc admonēdum dixi, partim ne quem suo fraudarem honore, partim ut qui diligentius hæc & exactius uelit cognoscere, ex illius petat annotationis, quæ scripsit in pandectis Iuris. Nā nos ubique seruimus compendii, ne lectori fastidiosis.

Neque inde.) μηδὲ δι' ἐκείθεν. i. Neque qui istinc. Nam Græci carent hac proprietate aduerbiorum, cum apud Latinos hinc referatur ad primā personam, hoc est loquētis, istinc ad secundam, illinc & inde ad tertiam. Nec est, transmeare, sed διαπερῶσιμ, hoc est, ne transcedant, subijunctiui modi. Nec est, tormentorū, sed τῆς βασάνου, tormētī, siue cruciatus.

EX CAPITE XVII.

Apis molaris.) μύλος ὀνικός. i. mola asinaria. Nā Græci ὄνον. i. asinū uocant, & saxum substratū in mola, quod accipit frumentum, de quo dictū est in Mattheo.

Si poenitentia egerit.) εἰ μετανοήσῃ. i. si poenituerit, siue si relipuerit. Ne accipiamus de satisfactioe & poena. Ut dissimulē, quod dimittes toties, dixit, pro remittes.

Si habueritis) εἰ ἔχετε. i. si habetis, quod recte uertisset, si haberetis. Dicetis huic.) λέγετε αὐτῷ. i. dixissetis. Antiqui codices habent diceretis, nō dicetis, quod propius accedit ad græcā ueritatē.

Arbori moro.) συκαμίνω. Est arbor sui generis peculiaris Syriæ, quē admodū indicat Hieronymus. Deinde quod addit transplantare, sensum magis exprimit quod uerbū. Nec enim est μεταφυτεύθητι, sed φυτεύθητι, hoc est plantare. Et obediet.) ἢ ὑπέκουσεν αὐτῷ. i. obedisset. Antiquus codex habebat, obediret, ut respōdeat diceretis. Aut pascentē boues.) Græce nō est boues, sed tantū pascentē. Cōsentiūt & antiquissima exemplaria

σημαίνοντα. Magis autem accipiendum de pastore ouium quod bouum.

Magnificās deū) δοξάζω. i. glorificās, quā tamē subinde ita trāsfert quo magis sit uariūs.

Nouē

Nouem ubi sunt?) Venustius est apud Græcos, omisso uerbo, δι δὲ ἐννέα πού, id est, nouem autem illi ubi: Nam illi addo loco articuli græci.

Non est inuentus) δουρεθισαμ ἢ προσρέψαντες δὲ οὐναί δ' ὄξαμ θεῶ θεῶ. i. Nō sunt reperti, reuerfi dare gloriam deo. Porro reperiri Græci dicunt, quod accidit, quodq; compertum sit.

Quādo desyderetis) ὅτε ἐπιθυμῆσατε. i. cū desyderabitis. Quāq; legi pōt & ἐπιθυμῆσατε. De sub coelo, in ea quæ sub coelo sunt.) ἐκ τῆς ὑπὸ οὐρανοῦ εἰς πλὴν ὑπὸ οὐρανοῦ λάμψ. i. E regio ne quæ sub coelo est, in eam quæ sub coelo est, hoc est ex una coeli plaga in aliam. Ita em uidetur oculis hominū. Cæterum collatio hæc significat subitū & inexpectatū esse aduentum regni dei, non solum quantū ad tēpus attinet, uerum etiam quantū ad locū, non aliter q̄ fulgur subito erūpit, nūc hinc nūc illinc, quod pri^o uideas, q̄ expectes uenturū.

Uxores ducebant.) ἐγάμουν, ἐγαμίζοντο, Quomodo ante in Matthæo uertit, nubūt. hic uertit, ducunt uxores, quod illic nubuntur, hic dabantur ad nuptias.

Duo in agro.) Hæc pars apud Græcos nō additur in Luca. Vbi cūq; fuerit corpus) Grace est, ὅπου τὸ σῶμα ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἄεροι. i. ubi corpus illic congregabuntur & aglæ. Quāq; nōnulli codices habent, πτώμα. i. cadauer, a cadendo dictū Græcis. Atq; hæc lectionem uidetur magis approbare Hieronymus.

EX CAPITE DECIMO OCTAVO

Quomodo oportet.) πρὸς τὸ δεῖν. i. in hoc quod semper oportet orare. Porro ἐκκακῆμ sonat segnescere, hoc est defatigari, quod hic uocat deficere. κακούς enim Græci nōnunq; uocat inertes & ignauos. Per multū tēpus.) ἐπι χρόνον. i. ad tempus, siue aliq; diu. Deinde εἰς τέλος, quod uertit in nouissimo recti^o uertisset deniq;. Sugillet me.) ὑποπίσθη. i. uituperet ac deroget. Nam id significat iugillare. Et patientiam habebit in illis.) Græca nōnihil discrepat, βοόντωρ τῶς αὐτῶν ἡμέρας. Ἐνυκτὸς, Ἐμακροθυμῶν ἐπαντήσῃ. i. Clamantiū ad se nocte & die, & longanimis super illis. Sed alius codex habebat, ναί λέγω μακροθυμῶν ἐπαντήσῃ ποιήσει πλὴν ἐκδίκησιν. i. Etiā dico longanimis super illis faciet uindictam, ut intelligamus omnino ulturum, licet ferius. Quāq; secus legit Vulgarius, & rectius, ni fallor, p̄pterea quod sequitur ὅν τάχα. i. ce leriter, id quod pugnat cum illo μακροθυμῶν.

Tanquam iusti.) ὅτι εἰσὶ δίκαιοι. i. q̄ essent iusti, tamen si uerti poterat ad sententiā, tanq; essent iusti. Sentit enim illos sibi tribuisse iusticiam, & hac opinione fretos, cæteros despexisse. Cæteri hominum.) Græce dixit. Nam homines dicendum erat latine, cum Græci in his abutantur genitiuo pro quouis alio casu.

Velut etiam.) ἢ Ἐὼς ὄντες. i. aut etiam ut hic. Laurentius uidetur suspicari scriptum fuisse, uel & ut. Cæterū q̄ de mutata cōiunctione cauillatur leuiculum est, & ad elegantiam sermonis attinens, magis q̄ ad rem theologicam.

Nolebat nec oculos.) Fortasse torquebunt Dialecticos hæc duæ negationes, uni additæ uerbo. Proinde uertere poterat, Nec oculos uolebat sustollere ad cælum. Atq; ita citat Cyprianus in expositione orationis dominicæ.

Iustificatus ab illo.) Nonnulli Græci codices habebant, κατέβη ὄντες δεδίκαιω μὴ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἐκείνῳ. i. Descendit hic iustificatus in domum suam, q̄ enim siue certe ille hoc est magis certe q̄ ille. Sed in plarifq; non inuenio γὰρ. Proinde uertendum erat potius q̄ ille, siue præ illo.

Conuocans illos.) προσκαλεσάμεν. i. aduocans. Et illos ad pueros referendum est αὐτὰ, quod est neutri generis, quemadmodum pueri παιδία. Accitis puellis, dixit haud dubie quinprohibitibus. Et (sicut puer) Offendit Vallam, qui mauult, uelut puer, uel tanq; puer, ut intelligamus imitationem personæ non acceptionis.

Quid me dicis bonū?) Hoc nonnihil discrepat a Matthæo, nā illic offensus est, quod interrogasset de bono, quod esset facturus.

De filio hominis.) Græcis non additur de. θεῷ ἢ ὄντι τῷ ἄνθρωπῳ. hoc est, filio hominis. Ut uideā

Vertical text on the right edge of the page, likely bleed-through from the reverse side, containing various Greek and Latin fragments.

Vt uideam & respice.) Idem uerbum est Græcis, ἵνα ἀναβλέψω ἀνάβλεψον, quod significat recipere uisum. Id mirum cur mox mutarit interpres.

EX CAPITE DECIMONONO.

IN arborem sycomorum) συκομοροῦται. i. in caprificum, hoc est fatuā ficum. Illud mirū apud Græcos hanc dictionē scribi p o micron, cum μωρος habeat ω mega.

Ad hominē peccatorē diuertisset.) εἰσῆλθε καὶ ἀλλύσει. i. ingressus esset ad diuersandum apud illum. Et si quid aliquem defraudauit.) ἐσυκοφάνησα, quod est proprie delationibus extorquere aliquid, hic pro quacunq; fraude posuit.

Homo quidā nobilis.) εὐγενής. i. clarus, & claro genere pgnatus. Decē mnas.) Latini interponunt. i. dicentes minas. In plarisq; græcis codicibus reperio μνάς, nominandi casu, quod errore ne an studio factum sit, incertus sum. Et (Euge serue bone). i. recte bone serue. Collaudat enim seruū, functum officio suo. Quia inde) ἐκεῖνος. i. illac. Nec em̄ est ἐκείθεν. Quantū quisq;.) τίς τίς. i. quis quid, ad eam formā, Quem cui cōmēdes, etiā atq; etiā aspice. Et quid cui des, quid cui credas.

Exegissem illud.) Illam erat dicendū. Sed ἀργύριον, quod apud Græcos est neutri generis. Et interpres oblitus se uertisse pecuniā, nō argentū, reliquit illud. Ad hæc q̄ hic uertit exegissem, græcis est ἐπραξα, idem uerbū quod ad eundē modum uerti oportuit, superius cum de publicanis loqueret, nihil amplius q̄ quod uobis cōstitutū est faciatis.

Præcedebat ascendens.) ἐπορεύετο ἐμ̄ προοδεύον ἀναβαίνων. i. procedebat, hoc est, pgebat ire.

Cui nemo unq;.) In quo nunq; legēdū est, ἐφόρον, suffragātib⁹ & antiq;ssimis exēplarib⁹. Operam eius desyderat.) αὐτῷ χρεία μ̄ ἔχει. i. eo opus habet. Quia dominus eum necessarium habet) Hæc græca nihil dissident a p̄ximis, ubi uertit, dominus eius operam desyderat, cum utrobic; sit αὐτῷ χρεία μ̄ ἔχει. i. illo opus habet.

Et iactantes.) καὶ ἐπιφύλακται. i. & iniectis uestibus, siue palliis suis.

Omnes turbæ discedentiū.) ἅπαν τὸ πλῆθος ἅν̄ μαθητῶν. i. uniuersa turba discipulorū.

Gloria in excelsis.) ἐν ὑψίστοις. i. in altissimis Lapidēs clamabūt.) κερράξοντες, quod Græci uocant μετ' ὀλίγον μέλλον, hoc est paulo post futurum, & habet urgēs q̄dā & uehemes.

Nunc autem quæ ad pacem.) Omittēda erat cōiunctio quia, ὅτι, quæ ex idiomate græcanici sermonis apponitur aliquoties affirmandi gratia. Diuus Hieronymus in cōmentarijs Esaiæ, non semel hūc citat locum, sed sensu, nō nihil imutato, uidelicet ijs uerbis, Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi. Deinde subiicit de suo, quā q̄ non suscepit intulit, Nunc autem ueniet dies super te & c̄. Quæ quidem interpretatio, ut longe lateq; dissonat a recentium Theologorum interpretatione, ita uehementer consentit, cum græca ueritate & interpretamento Vulgarī. Nā græca sic habēt, ὅτι εἰ ἔγνωσ ἢ σὺ γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σου. i. si nouisses, & tu sane in die tuo hoc, quæ ad pacē tuam, ut subaudias quæres, sitq; sensus, Hic dies est tuus, quo te inuisit redemptor. Quod si intelligeres quantum boni tibi offeratur, saltem tu curares quæ ad pacem tuam pertinēt, hoc est crederes, & obtemperares mihi. Ad hunc modum legisse uidetur diuus Hieronymus. Cæterum in plarisq; codicibus ita scriptum est, εἰ ἔγνωσ καὶ σὺ καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σου. i. Si nouisses, & tu, saltem in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam p̄tinēt, curares. Nec est ociosa coniunctionis iteratio καὶ & καί γε, quod prior ad personam urbis pertinet, altera ad diem, ut intelligamus aduentum peculiariter pertinere ad ciuitatem Hierusalem, præsertim eo die, quo adueniebat iam moriturus. Porro quod recentiores interpretantur, Si nouisses imminētia tibi mala, feres & tu & c̄. Non cohæret cum eo, quod sequitur. Nunc autē abscondita sunt ab oculis tuis. Repetit enim Christus quod dixerat, Si cognouisses, nimirum indicans eos non agnoscere diem salutis suæ.

Ad terram prosternent) καὶ ἐδάσθουσιν, ἐδάσθου, solum siue pauimentum. Inde ἐδάσθου solo equare. Plus enim dixit Lucas q̄ uerterit interpres.

Tempus uisitacionis.) ἐπισκοπή, i. inspectionis. Interpres legisse uidet ἐπισκέψεως σου. Suspensus

Suspensus erat audiens illum.) *Ἠκρέμασθ.* i. pendebat, hoc est, inhiabat. Ita Vergilius, Pendetq; iterum narrantis ab ore.

EX CAPITE VICESIMO.

In uno dierum.) Græci addunt, *ἐκείνων.* i. illorum. Illud semel admonuisse sat est, hebraeos unum dicere quod Latini quiddam, ut uno die, pro quodā die, & unus scriba pro quidam. Conuenerunt.) *ἐπέσκησαν.* i. ingruerunt, siue aderāt, siue q; malim adorti sunt. Sic enim utitur in actis apostolorum. Vnum uerbum.) *ἓνα λόγον.* i. unum sermonē. Certi enim sunt.) *πεπισμένον γὰρ ἕσθιν.* i. Persuasa est enim, siue persuasum habet, ut subaudias plæbs, quæ modo præcessit. Certus enim est de re uera, at persuasus esse potest, qui falsum credat.

Multis temporibus.) *χρόνος ἰκανόν.* i. multum tempus, siue temporis, si sensum maluiset reddere q; uerba. Conquassabitur.) *συνθλασθήσεται.* i. confringetur.

Qui negant esse resurrectionem) Qui putant nihil immutandum in literis, uertāt hæc Lucae ad uerbū si lubet, *οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι.* i. Qui contradicūt non esse resurrectionem. Sed quorsum attinet ex innumeris unum aut alterū proferre? Illud annotandum, quoniam *ἀνάστασιν* dixit absq; articulo, uertendum potius fuisse, qui negant ullam esse resurrectionem. Et mortuus est sine filijs) *ἄτεκνον.* i. orbus, siue absq; liberis, nam liberorum nomine & filia continentur.

Neq; nubunt, neq; ducunt uxores.) *οὔτε γαμοῦσι οὔδε ἐγγαμίζονται.* i. neq; ducūt uxores, neq; nuptam dantur, quanq; *γαμοῦσιν* ambiguū est. Alias certe uertit, ducūt uxores, atq; adeo paulo superius in hoc ipso Luca.

Aequalis enim angelis.) *ἰσάγγελοι,* dictione composita, hoc est, similes siue pares angelis. Quemadmodū Homerus *ἰσθθέους & θεοικέλους,* eximios uiros, & Dijs æquiparandos.

Quia resurgunt mortui.) *ὅτι & ἐγείρονται.* Tamen si anceps est græca coniunctio, tamen hoc loco dicendum erat, q; aut resurgant mortui, siue, resurgere autem mortuos.

Simulantes longā orationē.) *Ἐπιπροσάσσαντες προσεύχονται.* i. & prætextu longo orant.

Damnationem maiorem.) *ἡπιόστον κρίμα.* i. maius iudicium, interpres sententiā explicat, non uerbum. Nam hic aliquoties *κρίμα* usurpatur pro condemnatione.

EX CAPITE XXI.

Respicens autem.) Respicere est flexis in terram oculis aspicere. At hic *ἀναβλέψας,* quod aliquoties est recipere uisum, aliquoties attollere oculos uidēdi gratia. Ex abundanti sibi.) *ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτῆς.* i. ex eo quod sibi superest.

Ex eo quod deest.) *ἐκ τοῦ ὑστερήματός.* i. ex defectu, hoc est, ex penuria.

Omnē uictum.) *ἕσθιν,* quod alibi substantiam uertit. Et donis.) *ἀναθήματα.* Ea dicuntur dona, quæ dicata Dijs suspenduntur in parietibus & columnis templi, cuiusmodi nunc uisuntur potissimum iuxta monumenta diuorum statuae argenteæ, equi aurei, pocula gemmata, dicata ab *ἀναθίσσειν,* hoc est, a seponendo, siue suspendēdo, unde & *ἀνάθεμα* dicūt.

Dicentes quia ego sum.) *ὅτι ἐγώ εἰμι.* i. q; ego sim, hoc est, dicent se esse Christum, qui sum ipse. Et mox (Terrorēs q; & signa) *φόβησάν τε.* i. terriculamēta. Aliud enim terror, aliud monstrum, quod terrorem incutit.

Nondum statim.) *ὄνκ ἐυθέως.* i. non statim. Omnes aduersarij uestri.) *ἀντικείμενοι ὑμῖν.* i. aduersantes uobis. Et aliquanto post (Capillus de capite uestro non peribit) *ἀπόλλυται.* i. perit, habet nescio quid certius & asseuerantius temporis *ἐτέρωσις.*

Possidebitis.) *κλήσασθε.* i. possidete, siue obtinete. Pressura.) *συνωχῆ.* i. coartatio, siue anxietas. Nonnulli codices habebant *ἀνάγκη,* quod necessitatem sonat & uim illatam.

Et nutrientibus.) *θηλαζούσαις.* i. lactantibus & mamma nutrientibus, ut superius indicatum est, & Ambrosius pro nutrientibus legit, quæ ubera dāt. Nec est in ore gladij, sed ore gladij, *σώματι μαχαίρας,* quod tamen rectius uertisset, acie gladij, quandoquidē aciem gladij Græci *σώμα* uocant, quod ea parte mordeat.

Sonitus

Sonitus maris) ἡ χούσησ θαλάσσης. i. resonantis maris. Arescentibus hominibus) ἀποψυχόντων, quod sonat exanimari dolore siue extabescere. Præ confusione.) ἐμ' ἀπορίᾳ. i. in pplexitate, siue desperatione. Quanc̄ uterq; genitiuus absolute potest legi, ut sit sensus, præ desperatione resonante mari & fluctu, & arescentibus hominibus.

Cum produxerint ex se fructum) græce tantum est προβάλωσιμ ἡδὴ, quod ego uertissem proruperint. Neq; enim de fructu sentit sed de gēmis & frondibus erūpetibus, id quod ex alijs euangelistis liquet. Et paulo post, rursum μήποτε uertit ne forte, quasi sit hoc in illorū fortuna situm, ac non potius in illorum cura.

Videte) ἴδετε, græcum uerbum anceps est, an sit uidetis an uidete.

Curis huius uitæ) μερίμνας βιωτικὰς, quod in Paulo uertit secularia βιωτικὰ. Significat autem eas curas quæ ad uictum parandum faciunt.

Vt digni habeamini) καταξιωθήτε. i. digni reddamini, q; possitis effugere hæc omnia. Sensus autem est ut semper hoc ipsum orent, ut possint effugere.

Morabatur in monte) ἠυλιζέτο, quod ante uerterat stabulare.

Et omnis populus manicabat.) Græcam uocem imitatus est interpres ὄρρηξε. quāc̄ latini quoq; diluculari dicūt idem uerbum quod in psalmis uertit de luce uigilo ὄρρηξω. Vetustissimus codex latinus habebat diluculo ueniebat. Vnde mirū est unde hæc uox omnino latinis inaudita irrepsit.

Diluculari

EX CAPITE XXII.

DE duodecim) ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. i. qui erat de numero duodecim. Et magistratibus) & ductoribus, siue ducibus exercitus.

Sine turbis) ἀτρες ὄχλου. i. sine turba, hoc est sine tumultu. Nam utrumq; significat ὄχλῳ, ut latinis turba, & multitudinem & tumultum.

Occidi pascha.) θύεσθαι, id est immolari. Amphorā.) κεράμιον, quod significat uas fictile. Hoc idcirco admonui, quod mihi uideatur ad mysterium facere si quis excutiat, qd sibi uelit hydria fictilis, quæ rumpitur apud Ecclesiasten, recurrente uitta aurea. Eadē uox est, quam alibi uertit lagenam.

Ex hoc.) ἐξ αὐτοῦ, id est ex eo, nempe pascha ne quis ad tempus referat.

Accipite & diuidite.) λάβετε τοῦτο. i. accipite hūc Qui pro uobis fundet) ὁ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενος. i. qui pro uobis effunditur. Cum paulo superius dixerit datur tempore præfenti, cur hic uereamur dicere effunditur. Et certe datur reperit in exēplaribus nostris.

Per quem tradetur.) παραδίδοται, id est traditur, ut sit præfentis temporis.

Dominantur eorum.) earum uertendum erat siue eis. Gens enim græcis neutri generis est. Proinde in ἀντὶ ὀβλιθῶν oblitus sui, græco usus est genere.

Sicut minor.) ὡς ὁ νεώτερος. i. sicut iunior, siue minor natu. Antiquissimi codices habent iunior, non minor. Quanquam hoc loco magis contemptum significat q̄ ætatem. Ut enim honoris causa presbyteros uocabant, hoc est seniores, ita contemptos iuniores, quod genus est illud in psalmis. Adolescentulus sum ego & contemptus. Nam Hebræis יגד sonat iuuenem & nullius autoritatis.

Et qui præcessor est.) ὁ ἡγούμενος. i. dux siue rector. Nam hoc quoq; significat græca uox, ac magis cōuenit cū eo quod sequitur, pugnant em̄ p̄sidem esse, & ministrū esse.

Ait autem dominus Simoni.) Exemplaria græcanica sic habent εἶπε δὲ ὁ κύριος, σίμων, σίμων ἰδοῦ. i. dixit autem dñs. Simon Simon, ecce. &c. Porro cōduplicatio seruit affectui Atq; ita citat diuus Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium

Expetiuit uos) ἐξήτησατο, quod magis sonat depoposcit, deposcūt enim, qui ad pœnam petuntur uelut hoc efflagitarit Satanas ut illos cōminueret, quemadmodum Iob poposcit Satan, & impetrauit, uerum id præscriptis legibus.

Non cantabit.) οὐ φωνήσῃ, id est non sonabit, siue non ædet uocem.

Sed nunc qui habet sacculum.) Queso quis tam est ἀγέλασος qui possit a risu tempe
gg rare/perpen-

rare perpendēs q̄p̄ ridicula recentiores quidā theologi in hūc scribere locū. Rursū quis est tam φιλάγγελος qui non indignetur cœlestem illam doctrinam huiusmodi uitiari in-
 terpretamētis. Lyranus enim ille probatus doctor huc detorquet uerba Christi, qua-
 si moneat apostolos, ut ingruente procella persecutionum muniant se duabus rebus, nē
 pe com meatu, & armorum præsidio, ne uel desit quod edant, uel a persecutoribus op-
 primantur. Atq; eadē multo impudentius inculcat Carrēsis, dignior profecto qui caru-
 cas agat, q̄p̄ qui sacras tractet litteras, si cætera ad eundem interpretetur modum. Is etiā
 Chrysostomum suæ sententiæ citat autorem, sed οὐδὲμ πρὸς ἕωθεν, pullos inquit e nido
 educens, iubet proprijs uti pennis. Quid ais? ita ne propria apostolorū pennæ sunt cō-
 meatus & gladij? Quid igitur interest inter carē militem conductitiū, & uirum aposto-
 licum? At mutatis inquit temporibus licet mutare uitæ rationē. Tēpore pacis hæc in-
 terdicuntur, tempore belli permittuntur. Quasi uero unq̄p̄ bonis defuerit persecutio
 Ita ne Christus omnium illorum dogmatū suorū, de nō resistendo malo, de diligendis
 ac iuuandis inimicis, de bene precando ijs qui male precantur nobis, de beatis miti-
 bus, & persecutionem perpetientibus propter iusticiam, de præbenda maxilla altera,
 si quis alteram percusserit, atq; alijs id genus plurimīs iam moriturus palinodiā canit, &
 ad comparandum cōmeatum & πανοπλίῳ adornādā excitat. Oblitus etiam eorū quæ
 paulo ante dixerat. In patiētia uestra possidebitis animas uestras. Atqui illic sane de per-
 secutione loquit̄, deinde quid magni docet Christus suos, si hoc præcipit quod sua sponte
 faciunt & pyrata & latrones? Hæcine est illa doctrina cœlestis, quam ut nobis impartī
 ret relicto cœlo descendit in terras? Præterea aut̄ cur ipse nō præstat quod docet? quā-
 do ipse parauit sibi cōmeatum? quando ensibus aut machinis sese aduersus persecutorē
 uim cōmuniuit? Nec uidēt q̄p̄ ista pugnēt cū uaticiniō quod ædixit in illū Esaias, uelut
 ouis corā tondente obmutuit, ut interim sileam, ne consistere quidem istorū cōmentū.
 Etenim fingamus hanc esse Christi mentem, ut uelit apostolos suos parare gladium fer-
 reum, quo grassantur & latrones, & cōmeatum quem parant duces exercituum, qua ra-
 tione illud explicabunt, quod tunica diuēdita iubet emi gladium? Nū illos nudos en-
 sibus accinctos mittit in bellum. Nouū uero copiarum genus, Ad hæc cum dixerit: sed
 nunc qui habet sacculum tollat, similiter & peram, qui cohæret quod mox sequit̄, Et qui
 non habet, uendat tunicam suam, & emat gladium? Ut maxime torqueant, non iubet
 parare sacculū aut perā, sed permittit ut tollerādū, si q̄s forte possideat. At ensē etiā uē-
 dita tunica iubet emi. Proinde prospicere de uictu permittit dūtaxat, at gladio nos de-
 fendere tantopere iubemur, ut nudis etiam sit cum hoste confligendum? At saltem nō
 resipiscunt ex his quæ mox sequuntur apud alios Euangelistas. Obiurgat Petrum quod
 utatur gladio, & iubet recondi, addens perire gladio, qui gladio pugnent, sibi non defu-
 turas q̄p̄libet multas legiones, a patre suppetias, si se uī defendere uoluisset. Deniq; quan-
 do unq̄p̄ legimus apostolos fecisse quod hic tantopere iubet Christus faciēdū? Fugisse
 legimus, respondisse legimus, loricā aut gladium gestasse nusq̄p̄ legimus, ac ne unguibus
 quidē unq̄p̄ repugnasse, ne dicam gladijs. In nugacissimis nugis hæreses ac blasphemias
 reperimus. At hæc sunt uere hæretica, hæc uero blasphemix in sacrosācta Christi dogma-
 ta, reclamantibus omnibus eius præceptis, reclamante tota ipsius uita, refragātibus tot
 martyrum millibus, repugnantibus uetustis interpretibus, alio detorquere, imo pror-
 sus corrumpere. Nec animaduertunt quid hic interpretetur Ambrosius, etiam si in re
 tam perspicua, quid opus interprete? Cur inquit emere iubes gladium, qui ferire me p̄-
 hibes? Cur habere præcipis, quem uetas promi? Nisi forte ut sit parata defensio nō ul-
 tio necessaria, ut uidear potuisse uindīcari, sed noluisse. Deinde dissoluens quod pote-
 rat ex ueteris instrumenti literis obijci, permissum esse bellum, lex tamen inquit, referi-
 re me non uetat, & ideo fortasse Petro duos gladios offerenti sat est dicit, quasi licue-
 rit usq; ad euangelium, ut sit in lege æquitatis eruditio, in euangelio bonitatis profectio
 mox aduersus

Taxat Niro Lyranus
 & Hugonē Carrēsis

πανοπλία ἢ ἀνμαχία.

Ambrosius sup̄ hūc textū,
 de duob; gladijs.

mox aduersus reclamatorios opponit hæc. Multis hoc iniquum uidetur, sed nō iniquus dominus, qui cum se posset ulcisci, maluit imolari, Denique in calce hoc adiicit, duos gladios interpretatos ueteris ac noui testamēti scientiam, quasi nihil inquiring desit ei, quē utriusque testamēti doctrina munierit. Consentiant in hanc sententiā, oēs omniū literæ, oēs sanctorum libri, qui tolerantiam nobis commendant, non armaturam indicunt. Tolerandum utcumque, si unum dumtaxat locum philosophiæ cœlestis ad hunc corrupisse, minus modum. Nihil propemodum est dogmatis Christi, quod non huiusmodi commentis ac distinctiunculis subuertant quidam. Et hæc leguntur & approbantur a summis theologis, hæc uelut oraculo prodita citantur. Quibus rebus illud factū est, ut apud Christianos insanius prope tumultuetur, litigaretur, pugnetur, pro re, pro ditione, pro uindicta, quæ usque apud ethnicos. Verum moderandus est animi dolor, tæsti iustissimus, præsertim cum indignitas rei uix ingenti uolumine possit, ut par est, explicari. Caterum ut id solum agam, quod ago, sic est ordinanda lectio. Sed nunc qui habet sacculum tollat, utique uendendum, consimiliter & peram tollat, nimirum uendendam, quod si desint, uel tunica diuendita emat gladium, nō istum quo grassantur latrones, sed uerbi diuini, qui penetratior est quouis gladio ancipiti, pertingens usque ad dissectionem animæ ac spiritus. Quod si quis omnino contendat, tollat hic positum pro secū deportet, certe cum in gladio cogamur allegoriam adhibere, hic quoque adhibeamus oportet.

Exegetice sicut duo gladij,
sicut Ambrosius,

Orate ne intretis) Latinis anceps est sermo. Nam potest & hic esse sensus, orate, ne si non oraueritis, fiat ut intretis in tentationem. At græcis non potest nisi unus accipi sensus. Nēpe hic, hoc rogate patrē, ne ueniatis in tētionē, προσεύχασθε μὴ εἰσελθῆτε. Quæque paulo post cōmutatis non nihil uerbis, eandē extulit sententiā, ἵνα μὴ εἰσελθῆτε, i. ne intretis.

Sinite usque huc) ἔατε ἕως τούτου, id est sinite hæc tenus, id quod pinde sonat græcis quasi dicas, hæc tenus ne resistite, cum alius sit sensus euangelistæ.

Si percutiamus) εἰ πατάξομεν, id est num percutiemus.

Et dum fuisset intuita) καὶ ἀτενίσασα, id est & fixis in eum oculis. Plus enim quiddam est ἀτενίζειν quæ intueri. Quasi horæ, ὥστε, id est fere. Quæque & Suetonius usus est, quasi in hunc modum. Sicut dixerat) ὡς εἰπερ αὐτῷ, quomodo, siue ut dixisset sibi. Nā hoc ipsum illi ueniebat in mētem Christū sibi dixisse futurū ut se negaret.

Vos dicitis quia ego sum) ὅτι ἐγώ, id est uos dicitis me esse. Alioqui nō ideo dicebāt quod ille esset. Quid adhuc desideramus.) τί ἔτι χρειαίμ ἔχομεν μαρτυρίας, id est quid insuper opus habemus testimonio? Interpres eleganter reddidit magis quæ ad uerbum, aut suo more. Conuenerunt seniores.) συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον, i. ordo presbyterorum.

EX CAPITE XXIII.

Dixerunt.) ἤραγε μ. i. duxit, tametsi hic uariant exemplaria. Tu es rex Iudæorum) σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, i. tu es ille rex Iudæorū, ut unicū illum Iudæis promissum & expectatū regem intelligas. Cōmouit populū.) ἤνασεν, i. cōmouit præsentis temporis, ut accipiamus nō de una seditione accusari Christum, sed totam illius ac perpetuam accusari uitam uelut seditiosam.

Et audiēs Galilæā) ἀκούσας γαλιλαίας, i. cū audisset de galilæa, siue audito noie galilææ

An homo Galilæus esset) Galilæus nō est cōiungendū cum homine, sed separandum propter articulū græcū ὁ ἄνθρωπος. Nam cū Christū signet, tamen uelut ignoto sibi noie hominem uocat, ut Petrus puellam, mulierem γύναι.

Constanter accusantes) εὐτόμως, id est acriter, & intento clamore.

Nullā causam) αἰτίαν, cur non potius crimen? quandoquidem & hoc significat αἰτία.

Emendatū ergo.) παιδεύσας, i. castigatū siue correptū. Nā quod mox uertit, corripiam. Eadē est uox græca παιδεύσας, cæterū corripimus uerbis magis quæ uerberibus, castigam⁹ utroque modo. Per diē festū) κατὰ ἑορτήν, i. singulis festis. Nā pascha recurrebat quot annis. Et hac figura subinde utuntur κατὰ τόπους κατὰ πόλεις.

Simul uniuersa turba.) πᾶμπληθι, græcis aduerbium est, quod additum uerbo significat id agi per uniuersam multitudinē, nam uerbū ipsum est numeri pluraliui ἀνεκράζου. i. ex- clamabant. Voces eorum) Hic addunt græci καὶ τῶν ἀρχιερέων. i. summorum sacerdotū siue pontificū. Petitionem eorum) αἰτήματα. i. postulationē. Efflagitant enim ac postulant.

In uiridi) ἐν ὑγρῷ. i. in humido, atq; ita magis respōdet, quod sequitur arido. Cohæret aut humere & uirere. Beata steriles & uētres quæ.) Dicendum erat uentres qui non genuerunt. Apparet hallucinatū interpretē, quod κοιλίαι. i. uentres apud græcos sit foemini generis. At mox certe græcus sermo refert ubera, quæ sunt masculina apud illos, Ἐμᾶσοι οἱ οὐκ ἐδήλασαν. Nam quæ non lactauerunt, ad ubera refertur, nō ad mulieres.

Duo nequissimi) δύο κακοῦργοι. i. duo malefici siue facinorosi. Et latrones.) Ἐκακούργους, latrones nunc uertit, quod modo uerterat nequissimi, homo nimirum, copiosus.

Srabat populus expectans.) θεωρῶν. i. spectans, suffragantibus & antiquis exemplaribus nostris, uerum id haud dubium quin librariorum acciderit errore.

Et deridebant eum) ἐμυκπρίζου. i. subfannabant idem uerbum cū eo quod ut superius indicatum est significat naso suspendere, siue diceris incessere.

Si tu es rex.) ὁ βασιλεύς. i. ille rex. Et paulo ante ὁ χριστός. i. ille Christus. Ac rursus ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτός. i. ille dei electus. Nec enim in his oculis est articulus græcus.

Erat aut & superscriptio) ἐπιγραφή, cur non potius inscriptio, q̄ superscriptio.

Græcis & hebraicis & latinis.) Alius est græcis ordo, ἑλληνικοῖς ἑρῳμαικοῖς ἑβραϊκοῖς. i. græcanicis, romanis, & hebraicis, q̄ sane tres linguæ, uel hoc noie christianis oibus deberet esse cōmēdata, quod in cruce dñi nostri Iesu Christi sint solæ oium dedicata, Saltē hūc titulū conueniebat passim suis depingi formulis, quē Ioannes ad hāc formā ponit.

יהושע הנרי מלך היהודים. ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ. IESVS NAZARENVS REX IVDÆORVM.

Qui pendebant latronibus) κακούργων, quod modo uerterat nequissimi.

Nihil mali) οὐδὲν ἄτοπον. i. nihil absurdi. In manus tuas cōmendo) græcis est παραθεῖναι. i. cōmendabo siue deponam futuri temporis. Idq; iuxta ueritatem hebraicam, quæ habet ad hūc modum הָיוּ בְיָדֶיךָ אֲבִיבֵי. Siquidem & additum huic uerbo הָיוּ indicat futurum tempus, ceterum παραθεῖναι est cōmendare ueluti cōmendatur depositum seruandum, ac suo reddendum tempore. Nam huc allusit Ambrosius cum ait, Bonum ergo pignus est spiritus, bonum depositum.

Qui erat decurio.) βουλευτής, hic nomen est dignitatis, nō officij militaris, ac sonat ferme Senatorem siue consultorem, de quo nonnihil dictum est alias.

Cōsilio & actibus) τῆ βουλῆ ἔργα πράξει. i. consilio & facto. Interps legisse uidet πράξει.

Et posuit eum in monumento.) Et posuit illud legendum est, refertur eum ad corpus αὐτοῦ. Atq; ideo in latinis quoq; codicibus emendationibus scriptum est illud, non illum, ut palam librariorum esse peccatum non interpretis, quemadmodū & participiū depositum κατελῶν αὐτοῦ, quod quidem magis sonat detractum q̄ depositum. Quemadmodū & illud in cantico Mariæ. Deposuit potentes καθεῖλον detraxit. Nam καθελεῖν dicitur quod in alto suspensum pendet, ueluti clypeus aut lagena,

In monumento exciso.) λαξευτῶ, ut intelligamus solidum fuisse saxum non cōpactile aut struibile, sed exculptū suo loco natiuo. Sabbato quidem siluerūt) ἡσυχάσαν. i. quie uerunt, utruq; enim significat ἡσυχάσω.

EX CAPITE. XXIII.

VNa aut sabbati) Vno sabbatorum ē græcis, ut subaudias die τῆ δὲ μιᾶ σαββάτων.

Valde diluculo) ὄρθρου βαθέος. i. diluculo pfundo, hoc est quod multum adhuc haberet noctis. Vnde rectius uertisset crepusculo mea quidē sententia.

Ad monumentū) Hic Græci codices addunt, & quædam cū illis καὶ τινες οὐρανῶν quod tñ anceps est de uiris dicat an mulieribus, quod τινες cōmunis sit generis.

Mete cōsternatæ cēt.) ἐν τῷ διαπορεῖσθαι. i. dū hæreret, ac pplexæ esset & animi icerti. In uestibus

Titulus i Cruce dñi,

IN LVC

Vertical text on the right edge of the page, partially cut off, containing various annotations and references.

ANNOTATIONVM

In uestibus fulgentibus.) ἀσραπτοῦσσαι, quod magis sonat fulgurantibus, & fulguris in star relucens. Cum timerent autem.) plus dixit euangelista ἢ interpres ἐκφόβωρ δὲ γυνομένων, id est Expauefactis autem illis, ac uultum deflectentibus in terram.

Recordamini qualiter dixerit) μνήσθητε græcis anceps est, quemadmodum nobis recordamini imperatiui ne sit modi an indicatiui, nisi quod ea quæ sequuntur arguunt imperatiuum modum. Et recordati sunt uerborum. &c) Latinius erat, ut dixerit, ἢ qualiter locutus est, Laurentius mauult, ἢ dixerit. Quia oportet.) Aut omittendum erat ὅτι, aut uertendum in quod, mutato uerbi modo, quod oporteret. &c.

Et procumbens.) παρακύνψας, quod est obliquato capite prospicere, ueluti si quis immisso per fenestram capite prospiciat. Vnde prouerbiū περιὸν παρακύνψως. Et linteamina posita) κείμενα maluisse iacentia ἢ posita.

Et abiit apud se admirans) apud se referendum ad participium admirans. Et abiit admirans apud sese καὶ ἀπ᾿ ἑαυτῶν προέειπεν. Et estis tristes.) σκυθρωποί. i. parū alacri uultu, ut ad habitū oris ptineat non animū. Quia ipse esset redempturus Israel.) ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ μέλλων λυτρώσθαι τὸν Ἰσραὴλ. i. speraueramus, quod is esset ille qui redempturus esset Israel. In damnationem) Alias admonui κρίσιμ & κρίμα saepe poni pro κατάκρισιμ simplex pro composito. Loquebantur ad inuicem,) ὁμιλοῦντες ἀλλήλους. i. colloquebantur siue confabulabantur inter se. Nam idem uerbum mox uertit fabulabantur.

Peregrinus es.) παροικῆς. i. aduena es. Et nunc super hæc omnia) ἀλλάγε σὺν πᾶσι τοῦτοῖς τῆς τῆς ταύτης ἡμέρας ἄγει σήμερον. i. uerūtamen cū omnibus his tertium hunc diem agit. Noue dixit Lucas, nisi forte scripsit ille ἐπὶ πᾶσι τοῦτοῖς. Nec est & super, sed ἀλλάγε. i. atqui siue uerūtamen. Nec est mulieres quædam ex nostris, sed ex nobis ἐξ ἡμῶν, hoc est nostri gregis. Deinde plus est ἢ terruerūt) ἐξέσκασαν. i. attonitos reddiderunt, nam magis pertinet ad Epitaphium admiratiōis ἢ timoris. Ego sum nolite timere) Hæc uerba in græcis exemplaribus nō repio. Quidā ex nostris) τινὲς αὐτῶν σὺν ἡμῖν. i. quidā eorū q̄ erāt nobiscū. Ac mox (& ita intrare) ita redundat. Ego sum nolite timere) In græcis exemplaribus tantū est, pax uobis. Cætera uidentur adiecta. Nec admodum cohærent cum sequentibus, in quibus eximit eis terrorem, licet apud Ambrosium adduntur, sed ex alio euangelista, sicut opinor admixta. Aliquid quod manducetur.) βρώσιμον. i. esculentū siue edulij. Ac mox. Fauum mellis) ἀπὸ μελισσίου κηρίου. i. de apiario fauo. Nam & alia quædam insecta mel & fauum habent. Et cum manducasset coram eis.) græca dissident κῶν λαβῶν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν ἕπε δὲ αὐτοῖς. i. accipiens corā illis comedit dixit aūt illis.

Incipientibus.) ἀρχόμενον. Apparet interpretem legisse ἀρχαμδίωρ, ut referatur ad discipulos. Atq; hanc germanam esse lectionē arbitror, licet reclamantibus græcorū exemplaribus, quod si legamus ἀρχόμενον, ut ptineat ad Christū nō eius erat dicendū, sed suo ad hunc modū, sic oportebat Christū pati & resurgere a mortuis tertio die, & prædicare in nomine suo pœnitentiā & remissionē peccatorū exorsum, siue initio facto ab Hierusalem. At huic lectioni reclamationem quod Christus nō cœperit ab Hierusalē, sed apostoli. Et rursum quod sequitur, magis cohæret cum hac lectione. Vos aūt estis testes horū, licet ambigū sit, utrum estis legendum sit an sitis ἐσεῖ an ἔσε, & utrumq; satis quadrat.

Et ipsi adorantes.) προσκυνήσαντες. i. adorato eo reuersi sunt. Adorabant enim abeuntē in cœlum, ac deinde recipiebant se Hierosolymas. (Hoc loco subiicienda erāt acta Apostolorum. Nam Lucas historiam suam duobus libris complexus est, quos ambos ad eundem scripsit Theophilum. Atq; ipse secundum exordians cōnectit cū superiore. Deinde acta illa, plane pars est euangelicæ historiæ. Verū ne uideremur Ioannē dirimere ab Euangelistis, distraximus duos Lucæ libros, & acta pximo subiecimus loco.

idem uerbū quod modo dixi in principio fuisse apud deū, erat deus hoc est particeps essentiae diuinæ. Hæc ita esse ut diximus facile comprobabit, qui uel mediocriter græce nouerit. Nos tamē in hoc exordio nihil immutauimus, reuerenti sacramētum ineffabile, tamen admonendum putauimus, quo magis intelligant nostri theologi nonnihil interesse, e suis haurias fontibus mysticas literas, an e lacunis.

Nota Erasmi,

Omnia per ipsum facta sunt) Cū de uerbo fiat hic quoque mentio, de quo modo locutus est rectius uertisset, omnia per illud facta sunt, ut repetat uerbum, siue omnia per idē facta sunt, sicut paulo superius. Hoc erat in principio, nisi maius pronomen ipsum referri ad deū patrē, qui proxime præcessit. Verū huic sensui nō nihil refragatur præpositio *διὰ* per, quæ pugnat cū ratione principij. Et magis concinit cū Paulinis uerbis, qui ait per quē fecit & secula, ut per filiū intelligamus omnia condita a patre. At nunc latinus ancipitem reddidit sententiam, quod ipsum pronomen utrolibet possit accommodari.

Et sine ipso factū est nihil) Hunc locū bifariam distinguunt. Chrysostomus ita legit cōiunctim, Omnia per illud facta sunt, & absque illo factū est nihil, quod factum est; ut intelligas nihil omnino creatū, quod nō sit creatū a patre per filiū. Scribit autē hæreticos quosdam distinguere ad hunc modū. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factū est nihil. Atque hic interposita diastole, subiiciunt; quod factum est in ipso, uita erat; interpretantes spiritum sanctū quem creaturā faciunt, intelligi in eo quod dicitur, quod factum est. Et tamen in hunc modum distinguunt Cyrillus græcus, & Augustinus latinus, quanquā diuerso sensu. Nam Augustinus intelligit omnem creaturā in deo uitam esse, suo more nō illibenter *πλατωνίζωμ*. Cyrillus autē sic interpretatur, ut intelligamus, omnia per filiū fuisse condita tam uisibilia quā inuisibilia, & quicquid conditum fuit in eo uerbū illud est uita, ut nō solū sit omnibus autor originis cū patre, uerum etiam idem admixtum omnibus, ueluti uita, tueatur & conseruet uniuersa quæ condita sunt. Caterum quod quidā interpretantur nihil, peccatum aut maliciam, quod ea sola sunt, quæ natura sunt, & ob id bona sunt, peccatum esse quiddam priuatiuum, etiam si Hieronymus non reijceret, tamen per se friuolum est & argutū magis quā theologicū. Quanquā ad eum modū interpretatur Augustinus. Cauillatur hoc loco nescio quid, is cuius nomine extant aliquot homiliae in Ioannem Origenis titulo, sed falsissimo, id quod uel me tacente res ipsa clamat; atque eiusdem farinae sunt, quæ eiusdem titulo feruntur in Lucam; cum nihil illic sit, quod ullam Origenis uenam ulla ex parte sapiat. Atque eo res redijt, ut huiusmodi nugæ etiam prudētes adijciāt typographi, quo uolumine aucto quæstus fiat uberior, Quæ si illis licet quicquid uolent, quocūque proderet nomine, & nobis phas non erit, titulo semel illito chartis refragari; bella nimirum erit studiosorum cōditio, si nebulonis aut impostoris nugæ pro oraculis cogentur amplecti. Verū hæc *παρεργα*. Ut ad rem redeam, Is quisquis est aut quicumque sunt (siue homines siue dii) cauillantur nescio quid; græce significantius dici, pro eo quod nos dicimus, Et sine ipso factum est nihil. Apud illos enim esse extra, non absque; quod sane quid sibi uelit non satis intelligo, nisi quod in omnibus quæ sane uiderim græcis exemplaribus scriptum comperio *χωρὶς αὐτοῦ*, id est absque illo. Atque eadem est præpositio græca Ioannis capite quintodecimo. Sine me nihil potestis facere *χωρὶς ἐμοῦ*. At is utrobique uult legi extra, non sine. Ad Cyrilli sententiam nonnihil facit, quod cum bis dixerit uitam, priori uitæ non addidit articulum, posteriori addidit. In eo quod conditum est, uerbum illud erat quædam uita, dum impartit incolumitatem naturæ conditæ. Ac mox cum ipsum uerbum peculiari modo uitam appellat, & uita erat lux hominum, apposuit articulum, ueram illam ac ineffabilem uitā significans *ἐν αὐτῷ ζωὴ ἡμῶν, καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν τὸ φῶς*.

Nihil, qd.

Fuit homo missus.) *ἐγένετο*, idem uerbum quod modo transtulit facta sunt. Proinde Valla maluit hoc loco, extitit, quæ fuit. At ego malim, erat homo missus. Illud annotandum hic homini non præponi suum articulū, quo tantum hominis indicet naturam, &

Ioannem hac nota separet a Christo, qui simul & deus erat, cui ut respondeat deus, & hoc citra articulum extulit παρά θεού.

Cui nomen erat Ioannes) ὄνομα αὐτοῦ ἰωάννης. i. nomen ei Ioannes. Et mutauit nō nihil latinus interpres, & addidit de suo, idq; nulla compulsus necessitate. Ne quis nobis succēfeat, si quid forte mutamus alicubi, uel adacti necessitate, uel inuitati cōmoditate. nec est simpliciter missus, sed ἀπεσαλλύθη participiū eius uerbi unde dicti sunt apostoli.

Vt oēs crederēt p̄ illū) grācis incertū est an p̄ illū referat ad Ioānē, ut intelligamus illo testificatōe oēs debuisse credere in Christum, an oēs debuisse credere patri per illud lumen, cui testimonium perhibebat Ioannes, quod αὐτοῦ possit accipi masculino aut fœminino genere. Non erat ille lux.) Primum illud admonendus est lector, quod latinus hic interpres modo lumen uertit, modo lucem, grācis eandem esse dictionem φῶς, ne quis in cōmutata uoce latina somniet subesse mysterium. Caterum illud non abs requiritur a doctis, cum Christus suos apostolos uocet lucem mundi, & cum Ioannes baptista nominatim dictus sit lucerna ardens & lucens, cur hic eum lumen esse neget, Verum hunc tantum alioquī nodum additus aut omissus articulus dissecat, quodocūq; ueram illam & suapte natura lucem significat, articulum addit τὸ φῶς & τοῦ φωτός. Hic itē cum negat Ioannem esse lucem non dixit οὐκ ἦρ' ἐκεῖνος φῶς, hoc est non erat ille lux, sed οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. i. non erat ille lux illa non erat illa uera lux, de qua modo dixi. An notauit hec Cyrillus, si cui nostra leuis est autoritas. Ad hæc cur magis placuit periphraſis, ut testimonium perhiberet de lumine, q̄ testificaretur siue testaretur, cum græce sit μαρτυρήσκει. Erat lux uera.) Iam admonui lucem & lumen grācis idem esse nomen, ne quis erret in luce & in lumine, putans esse aliquid discriminis. Caterum illud magis ad rem pertinet, erat, quo referre oporteat: nū ad uerbū, nam quo minus ad Ioannem referatur, obstat ipse sensus. Equidem arbitror, nec ad uerbū referēdum, sed ad ipsum lumē, quod mox sequitur, propterea quod utriq; nomini lux & uera suis præponitur articulus ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ut ad hunc legamus modum. Non erat Ioannes lumen illud de quo loquor, sed in hunc mūdū dūtaxat missus, ut testificaret de lumine, nā lumē hoc de quo loquor erat lumen uerum, quod illuminat omnem hominem, hoc est erat fons luminis, unde ipsi quoq; Ioānni suum fluxit lumen.

Venientem in hūc mundum.) εἰς τὸν κόσμον, id est in mundum, nam hunc nō addit Græci, nisi quod ita frequenter uertit interpres, exprimere cupiens opinor uim articuli. Sed cur hic magis addidit hunc q̄ in ijs quæ sequuntur. Et in mundo erat, & mūdus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit, quæ singula cum suis articulis efferunt.

Et mundus eum non cognouit.) αὐτὸν uidetur ad uerbum referre, quod grācis quidem est masculini generis. Caterum interpreti latino uertendum erat in neutrum. Et mundus illud non cognouit. Idem sentiendum de ijs quæ mox sequuntur, & sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum. Caterum illud in propria uenit, & sui eum non receperunt, grācis est eadem dicitio ἴδια & ἴδιοι in sua uenit, & sui eum non receperunt.

Ex uoluntate carnis.) Annotandum neq; carnī neq; uiro, neq; deo suum apponi articulum, ut spetiem carnis aut uiri designari intelligas non hanc aut illam carnem aut uirum. Atq; his tribus sanguinibus carnī & uiro opponitur deus, itē absq; articulo. At Laurentius mauult hoc loco geniti sunt q̄ nati γεννήθησαν. Præterea non est in nomine eius, sed in nomen εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Quanquam his promiscue utuntur euangelistæ, credere illi & credere in illum & in illo, confiteri illum & confiteri in in illo, Baptizari in nomine Christi, & baptizari in nomine Christi, qua de re compluribus uerbis disputat Valla.

Et uerbum caro factum est.) Ἐὸ λόγῳ, id est & uerbum illud, Nempe de quo tam sublimia diximus. Caterum habitauit inter nos, aptius erat q̄ in nobis ἐν ἡμῖν, Et uerbum habitauit

bum habitauit ἐσκήνωσεν a tabernaculis dictū est, quod alias uertit nidificare, ut intelligas temporariam apud nos habitationem.

Et uidimus.) δεασάμεθα, id est spectauimus. (Gloriam quasi unigeniti) Laurentius mauult, tanquā unigeniti, quod uere esset unigenitus, & in hoc uerbo philosophatur nō nihil Chrysostomus, interpretans ancipitem apud græcos nocem ὄς. Et unigeniti non est hic participium, sed nomen, μονογενοῦς, unde quod sequitur a patre, magis pertinet ad gloriam, quā ad unigenitum. Spectauimus gloriam eius, gloriam inquam non quamlibet, sed gloriam a patre exhibitam, quæ declararet eum esse unicum filium. Sentit enim opinor de baptismo Iesu & transfiguratione. Cum audita est uox patris. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est, ipsum audite.

Plenum gratiæ & ueritatis.) Plenum hic nominandi casus est non accusandi πλῆρες, & refertur ad ὁ λόγος, quod & ipsum græcis est generis masculini, ut sit sensus, uerbum illud caro factum est, plenum gratiæ & ueritatis. Alioquin uerba hæc magis uidebantur coherere cum Ioanne qui sequitur, ut legamus, plenus gratia & ueritate Ioannes testificatur de illo, ut accipiamus Ioannem hac præfatiuncula cōmendatum, quo plus ponderis habeat illius testimonium. Etiam si non sum nescius interpretes omnes hoc ad Christum referre, non ad Ioannem. Verum quoniam dursufcule coheret cum superioribus lectorem admonendum putauit, quo rem expendat. Deinde noue mutauit subito tempus uerbi, μαρτυρεῖ, & κέκραγεν, id est testificatur & clamauit, nisi forte præteritum usurpatum est uice præsentis. Sic enim legit interps Cyrilli, testificat & clamat. At is qui Chrysostomum transtulit, legit testimonium perhibet, & clamabat.

Qui post me uenturus est an̄ me factus est) ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμ'προδὲμ μου γέγονε participium ἐρχόμενος a uerbo ἔρχεται est, quod ad utrumque tempus solet accommodari, præsens ac futurum. Quancū hoc loco uertendum erat per præteritū, propterea quod adhæret uerbo præteriti temporis γέγονε, ad hunc modum, qui cū post me uenerit, ante me factus est, ut intelligamus Christum & serius natum fuisse, & serius prædicare cœpisse quā Ioannem, sed tamen autoritate anteuertisse, id quod solet accidere gnauis cursoribus, ut serius digressi a linea, assequantur ac præcurrant eum qui multo ante discesserat. Et in hanc ferme sententiam edisserit Cyrillus, Chrysostomus altiora quædam mauult sectari, uerum haud scio an ad huius loci sensum accommodatiora, nā factus est, positum est, pro eo quod est cœpit esse, qui post me ueniebat, cœpit esse ante me, hoc est qui sequebatur iam præcessit. Et prior me erat, prior positum est pro potior ac potētior, quā græce est πρῶτος primus superlatiuum uice positiuū. Atque hæc quidem ita uelim accipiat lector, uel ut ab admonente dicta, non tanquā a dogmatis autore. Nam quod sequitur de plenitudine eius accepimus omnes magis pro hac facit sententia. Siquidem illic plenus gratiæ & ueritatis de baptista dicebat Euangelista, hic Ioannes ipse fatetur suam plenitudinem ab illo fonte fluxisse. Nec est nouum in literis diuinis & alios sanctos plenos gratiæ ac perfectos dici, ne quis putet hoc unī Christo tributum, uerum ut dixi sup hac re nihil definitio, sequatur quisque quod magis probarit.

Quia non sum ego Christus.) Aut uertendū erat omiſsa coniunctione, non sum ego Christus, aut confessus est se non esse Christum, mutata persona pronominis, uerum ad huiusmodi minutula sapenūmero sciens ac prudēs cōniueo, ne lectori moueā nausē.

Per Iesum Christum facta est.) Ne quis frustra hic somniet mysteriū in facta est. Idem est uerbum, quod primum uertit facta sunt, & factum est, deinde fuit homo. Rursum ante me factus est. Ergo facta est hoc loco magis est cœpit esse, siue orta est, aut quod uerbum arridet Vallæ extitit.

Dirigite uiam domini.) εὐθύνατε, quod alij dixerunt ετοιμάσατε, id est parate. Flexus enim est facit, quo minus prospiciās aduentantē, ut hebræis est וַיִּבֶן quod non abhorret a uerbo Ioannis.

Ipse est

Ipse est qui post me uenturus) Totidem uerbis repetit ea quæ superius posuerat, de quo iam admonuimus. Medius autem uestrum stetit.) Melius ut in Aggæum, citat diuus Hieronymus, Medius autem uestrum stat, quod frequenter in his uerbis præteritum tempus p[er] præsentem usurpetur, quemadmodum iam locis aliquot admonuimus.

Hæc in Bethania facta sunt.) Admonet etiam Chrysostomus in uetustioribus & emendatioribus exemplaribus non legi Bethaniam, sed Bethauaram, quod Bethania non sit trans Iordanem nec in deserto, sed citra Iordanem proxima Hierusalem. Suidas aut quisq[ue] is fuit alius hominū ue, deumue, corrigit hunc locū, & pro Bethania supponit Thabara θαβαρα. Ex locis hebraicis diui Hieronymi nihil admodum cōp[er]ti licuit excerpere, quod istorum uitio deprauata sint apud omnes autores bonos omnia. Quanquā is eodem in ordine meminit Bethaniæ uilla, quæ absit ab Aelia hoc est Hierosolymis bis mille passus, in latere montis Oliueti, ubi Christus Lazarum amicum reuocauit in uitam. Ac mox subiicit Bethaibam, quæ fuerit trans Iordanem, ubi Ioannes baptizauit in p[en]itentiam. Vnde Hieronymi quoq[ue] tempore durabat consuetudo, ut qui cuperent in Christo renasci, eo in loco uitali gurgite abluerētur. Neq[ue] dubium esse puto, quin hic sit locus quem designat Ioannes, ut cumq[ue] uariatum est loci uocabulum.

Alterā autem die.) τῆ ἐπαύριον, id est postero die siue postridie, ut intelligas diem proxime secutum. Nec est uidit, sed uidet βλέπει.

Agnus dei.) ὁ ἄμνος, id est ille agnus, ut unicum & insignē agnum accipiamus, de quo dixerit Esaias, Velut agnus coram tondente obmutuit.

Peccata mundi.) πῶν ἀμαρτιῶν τοῦ κόσμου, id est peccatū mundi numero singulari. Ac plus quiddam expressit, q̄ si dixisset peccata. Hic agnus ipsa est innocentia, & solus a suis tollit peccatum, hoc est ipsam tyrannidem, & uim omnium peccatorum, ut iam nullum sit in eis peccatū.

Venit uir.) Venit præsentis est temporis, aut certe futuri ἔρχεται.

Alterā die. Rursus ἐπαύριον, id est postero die quod modo admonuimus.

Et respiciens Iesum.) ἐκβλέψας, id est intuitus ut ipse cum alias saepe, tum mox uertit intuitus autem eum, Iesus dixit.

Ubi habitas.) ποῦ μέλλεις, id est ubi manes, idem est uerbum quod eodem in loco nūc uertit manere, nunc habitare. Et uiderunt ubi maneret ποῦ μέλλει. Et rursus apud eum manserunt παρ᾽ αὐτοῦ ἐμείναν.

Tu es filius Ioanna.) ὁ υἱὸς ἰωάννα, id est filius Iona, quod hebraice בן יונה bar Iona quod alibi uertit filius Ioannis.

Vocaberis cephas quod &.) Cephas Hieronymus in hebraicis nominibus negat hebraum esse uerbum sed Syrum, & apud illos sonare solidum, Vnde qui tradunt græcorum nominum ἔτυμολογίας & πέτραν, hinc dictā uolunt, quod non facile moueatur.

In crastinum.) ἐπαύριον, quod superius bis uertit altera die, tandem mutauit in crastinum, at ne id quidem satis latine aut cōmode.

A Bethsaida ciuitate.) Græce est ἀπὸ βηθσαϊδᾶ ἐκ τῆς πόλεως, id est a Bethsaida, de ciuitate quasi Bethsaida sit regio in qua sit ciuitas. Quanquam diuus Hieronymus in locis hebraicis ostendit Bethsaidam esse ciuitatem Galilææ uicinam, stagno Genezareth, patriam trium apostolorum, Andrea, Petri, Philippi. Vnde uidetur ἐκ præpositio superesse, præsertim cum nec apud Chrysostomum addatur, nec apud Cyrillum.

Inuenit Philippus Nathanael.) Inuenit prima syllaba acuta pronuncianum est. Est enim præsentis temporis. Quanquam latinus erat reperit εὕρισκω ueluti obuium, Ac paulo post inuenimus Messiam.

Filium Ioseph a Nazareth.) Inuenit ne a Nazaret, an fuit Ioseph Nazareus, an Christus, Nam latinus sermo prorsus anceps: cum græce sit expeditus ac certus τὸν ἀπὸ ναζαρέθ, hoc est nazarenum, siue e nazareth oriundum.

A Nathanael

^{Nazareth}
A Nathanael potest aliquid.) Græci legunt pronuntiatiue, cū per interrogationem quoque possit accipi, quemadmodum annotauit & diuus Augustinus, tamen si quod con- sequitur magis suadet, ut per interrogationem legatur, quod uideatur uelut interrogati responsum, ueni & uide.

EX CAPITE SECVNDO.

IN Chana Galilææ) Hieronymus indicat duas esse Chanas, ad distinctionē igitur alterius additum est Galilææ τῆς γαλιλαίας. Est enim in Galilæa gentium.

Quid mihi & tibi, græce reddidit, nam latine dicendum erat, quid mihi tecum? τί ἐμοὶ καὶ σοί. Hydria græca uox est. Nam Plautus uocat aquales, quandoqui- dem & ὑδρία ab aqua nomen habet græcis.

Metretas duas. i. cados, ἄψῃ utraq; uox græca est, sed latinis usurpat cadus apud Ho- ratium. Nardi paruus onyx eliciet cadum, atq; apud Pliniū, metreta est apud Catonem *Metreta,* & Columellam. Est autem mensura congiorum decem.

Architriclino) græca uox est, significat eum qui præfectus est apparando conuiuio. Triclinium locus tribus constatum lectis ad discumbendum.

Vsq; adhuc) ἕως ἄρτι. i. usq; nunc. Et cum fecisset quasi flagellum) quasi non additur in græcis codicibus καὶ ποιήσας φραγγέλιον, id est facto flagello.

Quod ipse nosset omnes.) omnia est græce τὰ πάντα

Oues quoq; & boues) Non est quoq; græcis, sed que τὰ τε πρόβατα οὐεσq;.

Zelus domus tuæ comedit me. Extat id testimonium psalmo sexagesimo octauo, quod ab Hebræis ita legitur. *בִּי קָנָא בֵּיתְךָ אָכַל בְּרִי וְרִיבֵךְ נִשְׁחַדְתִּי וְרִיבֵךְ נִשְׁחַדְתִּי*.

EX CAPITE TERTIO.

Nisi quis renatus.) γεννηθῆναι. i. genitus siue natus fuerit. Et in antiquissimis codici- bus latinis. natus fuerit est, nō renatus Valla genitus mauult, qd' e uiro quoq; gignatur aliquis, cum e muliere nascamur.

Quomodo potest homo renasci.) γεννηθῆναι. i. nasci siue gigni, concordanti bus & antiquis nostris. Item in sequentibus nasci est non renasci.

Et nasci denuo) ἀνωθεν, quo aduerbio usus est & Lucas in p̄fatione euāgelij sui, quod nos uertimus ab integro. Spiritus ubi uult spirat) ubi loci aduerbiū est, non tēporis, Valla mauult spirat quo uult, nam mox uertit ita πού ὑπάγει. i. quo abeat. Est enim simile de flatu, re quidem inuisibili, sed tamen efficaci.

Tu es magister in Israel) τοῦ ἰσραὴλ. i. Israel genitiui casus, ut intelligas magistrum eius gentis. Qui est in cælo) ὁ ὦν ἐν οὐρανῶν participium uerti poterat per prateritū imper- fectum, qui erat in cælo, uidelicet anteq; descenderet.

Qui de terra est de terra loquitur) In græcis exēplaribus addunt aliquot uerba ὁ ὦν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστίν, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ. i. qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur. Perinde quasi dicas, qui e terra profectus est, is terrenus est, & terrena loquitur. Neq; enim loquitur de terra, quod erat περὶ τῆς γῆς, sed ἐκ τῆς γῆς, hoc est e terra uelut humilia. Atq; ita legit Chrysostomus atq; itē Vulgarius. Et q de cælo uenit) uenit est p̄sentis tē- poris ὁ ἐρχόμενος, nisi quod hæc participia duobus temporibus deseruiunt. At ita uer- tendū erat & ὦν, qui e terra erat, terrenus est, at qui de celo p̄fectus erat, is supra oēs est.

Signauit) ἐσφράγισεν, id est obsignauit, hoc est confirmauit. Nam sigillum additum rem certam efficit.

Sed ira domini manet.) μενεῖ, id est manebit, quanq; accētū mutato erit manet μενεί, atq; ita legitur in nonnullis exemplaribus, ac mea quidem sentētia rectius. Fides aufert peccatum, infidelitas relinquet peccatum, manet autem quod non tollitur.

EX CAPITE QVARTO.

Per mediam Samariam) Mediam non additur, nec in græcis codicibus, nec in antiquis exemplaribus διὰ σαμαρείας. Atq; ita legit Chrysostomus.

Sedebat

Sedebat sic super fontem) οὕτως addit ut gestus exprimat hominis lassī, uel sic, nempe quia fatigatus. Et melius erat ad fontem quā supra fontem.

Non enim contuntur) συγχρῶνται, uocem græcam factitiā latine reddidit, quis enim unquā dixit couti, aut quis intellecturus sit, couti esse commercium & mutuam uitæ cōsuetudinem. Nam & latinis usus familiaritatem significat, & utimur his cum quibus agimus consuetudinem.

Tu forsitan petisses) σὺ ἂν ἤτκοσας, tu poposcisses. Interpres pro ἂν coniunctione expletīua, posuit aduerbium dubitantis, cum an magis affirmet. Cæterum cum apud euangelistā utriusq; uerbo sit addita coniunctio ἂν petisses & dedisset, in priore uertit forte, & in posteriore non uertit. Atqui aut erat omittendū utrobique, aut utrobique addendum.

Necq; in quo haurias) ἀντλημα, i. haustrum. Nam eo uerbo usus est Lucretius, quando quidem hauritoriū Vallæ parū nitidum uidetur. Et latinus erat quo haurias quā in quo haurias. Altus) βαθύ id est profundus.

Et pecora eius) θρέμματα, quæ uox omne animantis genus complectitur, ab alendo dicta. In æternum) εἰς τὸν αἰῶνα, id est in æuum.

Quia uirum non habeo) Quæro quid ex hisce uerbis percipi potest, nisi mulierem dixisse, quod Christus non habuerit uirum. Vsq; adeo nihil referre putamus, quomodo loquamur, aut quid auditorus sit qui legit. Omittenda igitur erat, si usq; alias hoc loco coniunctio ὅτι quia, aut mutato uerbi modo, uertendum erat hoc pacto, bene dixisti te uirum nō habere. Quod si nunquā interpres omisisset græcam coniunctionem poterat uideri superstitione factum. Cæterum cū alicubi deprehendatur omisisse, mirū cur hic putarit addenda.

Qui adorent eum.) τοὺς προσκυνῶντας αὐτὸν, i. adorantes se, siue qui adorent se. Apparet interpretem fugisse Amphibologiam pronominis reciproci.

Quia Messias uenit) ἔρχεται, quod græci nonnunquā usurpant pro futuro. Tametsi presentis tēporis uox est. Hoc loco magis quadrabat ueniet, ppter id quod sequitur, cum ergo uenerit ille. Et ueniet legitur in antiquis & emendatis codicibus latinis.

Et continuo.) καὶ ἐπὶ τούτῳ, i. in hoc, nimirū cū hæc dicerentur. Quid cū muliere loqueretur) ὅτι μετὰ γυναῖκος ἐλάλει, i. quod cū muliere loqueretur, siue locutus esset. Interpres pro ὅτι legisse uidetur τί. Non em mirabantur quid esset quod cū illa fuisset collocutus, sed illud admirabantur Christū cū Samaritana paupcula, tam familiariter collocutum esse. Porro mulierē positū est pro ea, ut hominē aliquoties pronomini uice usurpamus. Nec em apostolis noua aut suspecta res erat Christū cū muliere colloqui. Quod diximus, ppter modū ex Chrysostomi interpretatione licet cōiicere. Nā quod sequitur quid loqueris cū illa, magis uertendū erat cur loqueris cū illa, nimirū Samaritana. Abhorrebāt em Iudæi a cōmercio Samaritanorū. Vident em discipuli uoluisse dirimere colloquiū Christi cum muliere. Verū nō ausos hoc facere. Nūquid aliqs.) μήτις, i. nūquid. Et messias uenit) ἔρχεται poterat esse & uentura est. Et quatuor mēses græcis unica dictio est τετράμηνος, i. quadrimestre. In hoc est sermo uerus) ὁ λόγος, cū articulo, ut intelligas de eo sermōe quē modo dixerat. Porro pfatus est uerū esse, cū rem nouā & incredibilem subiiciat.

Propter sermonē eius) eius ad Christū referendū est, nō ad mulierē αὐτοῦ, unde melius erat ipsius. Saluator mundi) Græci addunt Christus ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

Quidā regulus) τις βασιλικός, i. quidā regalis, tametsi legendū opinor βασιλικός. Etiā si constanter reclamāt græcorū exemplaria, quin & interpretes, qui scribūt hunc basilicon dictum, uel quod esset generis regij, uel quod magistratu munereq; regio fungeretur. In hanc ferme sententiā Chrysostomus, nisi quod illic regulū lego non regalem, haud scio an interpretis an librarij uicio, & paulo post. Incipiebat enim mori ἡμελλεν γὰρ ἀποθνήσκειν, id est erat enim moriturus, quod tamen hic data opera sic aliquoties uertit.

Melius habuerit.) κομφοτερον ἔχειν, id est melius siue cōmodius habuisset.

EX CAPITE QVINTO.

Est autem Hierosolymis probatica.) ^{βηθσαδα} ^{βηθσαδα} i. est autē super probaticam, siue ad probaticam piscina, nam græcis probatica datius est, piscina nominatius, sonat autem probatica, quasi dicas ouil-
 la siue pecualis, ut uertit Hieronymus. Et piscina hoc loco significat nō uiuariū piscium, sed in qua natatur, uel græca uoce id attestante, quæ dicta est, ^{παρα τὸ κολυμβεῖον} id est a natādo. (Quæ cognominatur Bethsaida) græce est ^{βηθσαδα}, id est Bethseda, quā
 eadem uox & apud diuum Hieronymū erat deprauata, quod uel hinc colligi licet, quod cum antea Bethsaida nominasset ciuitatē Galileæ patriā triū apostolorū Andreae, Petri, Philippi, iuxta stagnum Genzareth, aliquanto post subiicit rursum Bethsaida piscinam, quæ fuerit Hierosolymis cognomento probatica, quā nos, inquit, pecualem possumus interpretari. Hæc quinq; quondam porticus habuit. Ostenduntur gemini lacus, quorum unus hybernis pluuijs adimpleri solet, alter mirum in modū rubens, quasi eructis aquis, antiqui in se operis signa testatur. Nā hostias in eo lauari a sacerdotibus solitas ferunt. Vnde & nomē acceperit, ita ferme Hieronym⁹. Porro quod ait hinc nomen inditum, non solum pertinet ad uocem græcam ^{πρόβατον}, quæ pecudem, aut ouem sonat, uerum etiam ad Hebraicam ^{בית צאן}. Siquidem Hebraeis ^{בית צאן} domus dicta est ^{צאן} Grex siue pecus. Apparet igitur totum eum locum dictum probaticam, in quo fuerit aliqua pars seruata in usum natate uolentium. Hugo Carrensis admodum piscinam dictam per antiphrasin, quod minime haberet pisces, quemadmodum fontes diaboli dictæ sunt parca, quod nemini parcant. Nimirum hæc Etymologia simillima est isti, quā attulit de Sycomoro. Sycomorus, inquit, dicitur quasi licet morus, quod sit similis moro. Ad hunc sane modum, non est magnum ingentia condere uolumenta, si libeat huiusmodi nanijs miseris contaminare chartas.

Probatica, piscina, pecualis.

Taxat Hugonē Carren.

Et mouebatur aqua.) Antiqui codices habent, & mouebat aquam ^{καὶ ἐτάρασε τὸ ὕδωρ}, id est, & turbabat aquā. Quāq; alij rursum habebant ^{ἐτάρασατο τὸ ὕδωρ}, Chrysostomus sic interpretatur hunc locum, ut sentire possis ab angelo solitam turbari aquam & articulus occalio fuit erroris, cum eadē syllaba possit esse & finis uerbi.

Et qui prior.) Vetusti codices consentientibus Græcis exemplaribus habent, q ergo primus ^{ὁ ὄντων πρῶτος} ^{ἐμβάσας}, id est qui igitur primus ingressus fuisset.

Descendisset in piscinam.) In piscinam, nec est in antiquis, nec in Græcis, uerum hoc aliquis explicandi gratia de suo adiecit.

Post motum aquæ.) ^{μετὰ τὴν ταραχὴν}, id est post turbationem, quod ante dixit ^{ἐτάρασε τὸ ὕδωρ} Dū uenio em̄ ego.) ^{ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγώ}, in quo autem uenio, ut ad uerbū redam, uertedum autem erat. Caterum interea, dum ego uenio alius ante me descendit.

Iesus autē declinauit a turba.) ^{ἐξενέυσεν}, incertum an a ^{νεύειν} an a ^{ξενεύειν}. Nec est a turba constituta in locā. Alioquin addidisset articulum ^{ὄχλου τοῦ οὗτου ἐν τόπῳ}. Sed Iesus subduxit sese. Cum turba esset in loco, quod inter plurimos facile est unum aliquem late-
 re, quem deinde non agnoscas, unde magis dictum uidetur a ^{ξενεύειν}, uelut peregrinum & ignotum fieri. Vt ne dicam, quod ^{ὑγιής} sanus magis pertinet ad integritatem membrorum, q̄ morbum ueluti febrim. Nam morbo opponitur bona ualitudo, uitio corporis, opponitur debilitas.

Iam noli.) ^{μηκέτι}, id est, ne post hac. Quāq; recte uertit interpres, callentibus linguā latinam, apud quos idem ualet iam quod post hac.

Nisi quod uiderit patrem.) ^{ἐὰν μὴτι βλέπῃ}, id est nisi quid uiderit. Aut certe nisi uiderit, Nam ^{τι} frequenter additur ex proprietate græci sermonis.

Sed trānsiet.) ^{ἀλλὰ μεταβέβηκεν}, id est trānsijt preteritū tēporis, non futuri.

Ea ipsa.) Ea referendum ad superiora, ipsa ad sequentia.

Vos putatis.) ^{ὑμεῖς δοκέτε} Græcus sermo anceps, & sic accipi potest, uos uidemini, h aut uidemi

aut uideamini uobis. Claritatem.) *δοξαμ*, Miror quare non maluerit gloriā hoc loco. Tametsi doxa non est anceps ad claritatem, sed ad gloriam & opinionem.

Non accepistis.) *ου λαμβάνετε*, id est nō accipitis. In quos uos speratis.) *ηλπικατε*, id est sperastis, tametsi bene uertit interpres. Si enim crederetis &c.) *ει γαρ επισεύετε μοι επισεύετε* ἄμ μοι, id est, si em credidissetis Mosi, Credidissetis utiq; mihi. Rursum *π* *αμ* posuit forsan, haud fane in loco.

EX CAPITE SEXTO.

Multitudo maxima.) *πολύσ ὄχλος*, id est multa turba: Ad eum.) *πρὸς αὐτόν*, id est ad se. Et duos pisces.) *ἢ δύο ὀψάρια*, & apud Terentiū in Adelpis pisces obsonium uocatur. Quid inter tantos.) *ἐν τοσούτοις*, id est inter tā multos siue inter tot. De numero loquitur, non de magnitudine hominum.

Erat autem scenū.) *χόρτος* herba siue gramen.

Distribuit discubentibus.) Græca nō nihil dissonant *ἢ εὐχαρισήσας δίδωκε τοῖς μαθηταῖς οἱ ἢ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις*, id est & cum gratias egisset, distribuit discipulis discipuli uero discubentibus. Nā ad eū ferme modū referunt & cæteri euangelistæ, ipsum nō dedisse turbe, sed discipulis, deinde discipulos distribuisse multitudinī. De piscibus quātū uolebāt.) *ὅσον ἠθέλην*, id est quantum uolebat, nempe Iesus, non quātū illa multitudo: Siquidem is erat qui suo arbitratu augebat cōmeatum illum, alioqui exiguū. Atq; ita legit Cyrillus. Cæterū una mutata literula, erat uolebant, *ἠθέλον*.

Ne pereant.) *μήτε ἀπόληται*, id est ne quid pereat.

Duodecim cophinos fragmentorū.) Legi poterat & fragmentis ut referat ad uerbū impleuerūt. Quia hic est uere propheta.) Quia pretermittendum erat, nec simpliciter uertendū erat propheta, sed ille propheta ὁ προφήτης. Siquidem ex uaticinio Malachia expeçtatur Helias, aut illi similis. Ut raperent eū & facerent eū.) Vtroq; loco se dicendū erat nō eum. Ut autem sero factum est.) *ὀψία sero* pro uespere semper uertitur, Legimus apud Līuium serū diei, pro sera parte diei, sero non reperimus nisi aduerbialiter usurpatum. Cū ascendissent in nauim.) *ἔσ πλοῖον*, cur hic oblitus est suæ nauiculæ? Nec est ascendisset, sed *ἐμβάντες*, id est ingressi nauim, aut certe conscensa naui.

Fugit iterum.) *ἐνεχώρησεν*, id est, secessit. Et proximum naui fieri.) Nimirū græce uertit *ἢ ἐγγύσ πλοίου γινόμενον*, id est naui appropinquare, siue accedere ad nauim.

Fuit ad terram.) *ἐγένετο ἐπὶ γῆς*, facta est in terra. Quā ibat.) *εἰς ἢ ὑπῆγον*, i. ad quam ibant, nempe apostoli. Altera die.) *τῆ ἐπαύριον*, i. postero die. Quod nauicula alia.) *πλοιάριον* hic uere diminutiū est nomē. Gratias agētes deo.) Hæc uerba in altero exemplari non habebantur, in altero diuersa *ἔφαγον τὸ ἄρτον, εὐχαρισάντος τοῦ κυρίου*, id est ubi comederant panem, Cum gratias egisset dominus. Quando huc uenisti.) *πότε ᾤδ' ἐγένονας* hic *γένονας* uertit uenisti. Cur non paulo ante *ἐγένετο ἐπὶ γῆς*, i. uenit in terrā.

Pater signauit.) *ἔσφράγισεν*, ut intelligas autoritatem patris hoc testimonio cōprobatū sicut alias admonuimus. Non dedit uobis panem.) *τὸ ἄρτον*, id est illum panem, neq; em negat ullum panem fuisse datum per Mosen, sed non illum eximium, de quo sensit scriptura diuina. Item paulo post, panis em dei est. Nam ille panis dei est.

Quia dixit ego sum panis uiuus.) Hic non additur uiuus, sed tantum *ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβάς ἐξ οὐρανοῦ*, id est ego sum panis ille qui descendit de cælo. Nōne hic est filius Ioseph.) *οὐχ' οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ ἦος ἰωσήφ*, i. nōne hic est Iesus filius Ioseph. Consentiant & antiquissima exemplaria latinorū. In inuicem.) *μετ' ἀλλήλων*, i. inuicem, siue inter uos.

Docibiles.) *διδασκτοὶ τοῦ θεοῦ*, i. dociles dei ut accipiamus passiuè, testimoniū est apud Esaiam cap. 54. Vniuersos filios tuos doctos a dño. Nam hinc diuus Hieronymus indicat sumplisse Ioannē. At cur igitur nō dixit in Esaiā, sed in pphetis? p inde diuus Hieronymus citat consimilē huic sententiā. Ex Hieremiæ cap. 31. Porro quod Hieronymus iuxta ueritatē hebraicā transtulit doctos a deo, Septuaginta uerterūt discipulos dei, ut intelligas

intelligas passiuè accipiendum esse non actiuè Hebrais est. **לְרַבִּי לִמְנוּחָהּ**. Laurentius indicat, in quibusdam exemplaribus scriptū fuisse *διδασκτικους* in alijs *διδασκτους*, ac posteriorē lectionē magis approbat. Cuius sententiæ & ipse subscribo *διδασκτικος* em̄ dicitur, qui est appositus ad docēdū interprete Hieronymo. Vnde Paulus inter ceteras dotes, uult episcopum esse *διδασκτικον*, hoc est idoneum ad docēdum, ut suo com monstrabimus loco. Docilis autem est is qui facile discit. Docibilis uox est latinis auribus inaudita. Paulus in epistola ad Thessalonicenses composita extulit dictione quod diuisit Ioannes, **αυτοι γαρ υμεις θεοδιδασκοι εσε**, id est. Nam uos ipsi a deo docti estis, quāq; hoc docti non est participium græcis, sed nomē. Vnde interpretes studuit nomē nomini reddere, cōsimiliter cōposito Homerus Citharædū *δυτοδιδασκτορ* appellat, q̄ nō ex arte, sed afflatu numinis caneret ex seipso doctus, *δυτοδιδασκτορ* δειμιθεος δέμοι εν φρεσιν ομοιουε παυτοιας ενεφυσεν. proinde hoc loco non erat uertendum, docibiles dei, sed docti a deo, ut consentiat cum eo quod præcessit, nisi pater qui misit me traxerit eum, hoc nimirum est esse *θεοδιδασκτορ*, trahi patris afflatu.

Vt si quis ex ipso manducauerit.) **ινα τις εξ αυτου φαγη και μη αποθαρη**, ut quis ex eo edat, & non moriatur.

Litigabant ergo.) **εμαχοντο**, id est pugnant, siue decertabant.

Sicut misit me uiuens pater, & ego uiuo.) Addenda erat interpreti particula, quæ re spondet, sicut quo dilucidior redderetur ratio, quæadmodum misit me pater, qui uiuit, ita & ego uiuo. propter patrem præterea **ο τρωγων**, id est, qui manducat me, participium accommodandū erat uerbo, cui adhaeret **ζιυεται** uiuet, qui ederit me, ipse quoq; uiuet propter me. Qui de caelo descendit.) **καταβας** præteriti temporis est descendit.

Si ergo uideritis filium hominis.) Aliquid subaudiendum, quo sermo fiat absolutus. Quid igitur si uideritis **εγω ουμ δεωρεϊτε** significans id futurum, quod admirabilius sit, nempe ut redeat in caelum unde uenerat.

Non habebitis.) **ουκ εχετε**, id est, non habetis. Ex hoc.) **εκ τουτου**, id est, ex eo ut subaudias tempore. Diabolus est.) Miror hic placuisse uocem Græcam, dicere poterat delator est, siue calumniator.

EX CAPITE SEPTIMO.

IN Galilæa est in Iudæa, **εν σαλιλαϊα**, & **εν ιουδαϊα**. Scenophagia.) **σκηνοπηγια** Scenophagia quæ uox composita dicta est a figendis tabernaculis. Nostri perperam addunt aspirationē, quæ græca dictio respuit. Et quærit in palam esse. **και ζητει αυτη εν παρρησια ειναι**, id est & quærit ipse in libertate esse, hoc est libere & audacter loqui.

Ego em̄ non ascendam.) **εγω ουπω αναβαινω**, id est, non dum ascēdo alioqui mentitus uideri poterat, qui se negarit ascensurum, cum tamen ascenderit.

Murmur multus.) **γογγυσμος πολλος**, id est, murmuratio multa, siue murmur multum.

Nemo tamen palam loquebatur.) **παρρησια ελαλει**, id est libere loquebatur.

Iam autem festo mediante.) Vtinā tam feliciter, q̄ audacter interpretes expressisset uocem græcā **μεσοσης**, id est mediante. Caterum latine dicendum erat cum dimidiū festi peractum esset. Aut circa medium festi.

Mihi cur indignamini.) **εμοι χολατε**, id est mihi succensetis, & cur aduerbium non additur, nec in græco, nec in antiquis exemplaribus.

Nolite iudicare secundum faciem.) **κατωφιν** .i. secundū aspectū, hoc est uulgari more.

Ecce palam.) **ιδου παρρησια λαλει**, id est libere loquitur, siue audacter loquitur.

Nunquid uere cognouerunt, quia hic est Christus.) In nonnullis græcorum exemplaribus repetitur uere **αληθως**. Num uere cognouerunt hunc esse uere Christum? Ad eū quidem modum legit Vulgarius. Caterum apud Chrysostomum non additur.

Ego scio eum & si dixero &c.) Græca sic habent **εγω δε οϊδα αυτην, οτι παρ αυτου εμι, και κει εν με επεσελημ. εζητουσ ουμ**, id est, Ego uero noui eum, quia ab eo sum. Et ille me misit.

hh 2 Quare!

Quærebant igitur &c. Antiquissimi codices propemodum consentiunt cum græcis. Nam sic habent. Ego scio eum quia ab ipso sum, & ipse misit me. Quærebant ergo eum apprehendere. In dispersione gentium iturus est.) Ἐλλήνων, id est, græcorum, quod tamen aliquoties pro quibusvis gentibus usurpat ut paulo post. Docturus gentes. τοὺς ἑλληνας, id est, græcos. Ceterum illa, & si dixerō quia nescio eum ero similis vobis mendax non addunt in exemplaribus græcis, imo ne in latinis quidem emendationibus. Qui credit in me, sicut dicit scriptura.) Ita distinguit Iohannes Chrysostomus, ut sicut dicit scriptura referat ad verbum credit in me. Et id quod sequitur, flumina de ventre eius fluent aqua viva, verba sint Christi non scriptura, ut hic sit sensus, scriptura monet, ut mihi credatur. Nam de me testificat. Ergo qui crediderit in me, iuxta quod scriptura monet, futurum est, ut ille concepto spiritu meo effundat flumina efficacis doctrinae. Ad hanc distinctionem, confugit Chrysostomus, quod ea verba quae sequuntur, nusquam legantur in divinis litteris. Etiam si Lyranus ex Solomon, ne citata putat. Ceterum quod Carrensis velut ex Chrysostomo autore mutat aqua vivam in fontem vivum, quid sibi velit, ipse viderit. Nihil enim huiusmodi, reperies apud Chrysostomum, verum ex alio loco citat, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam.

Non dum erat spiritus datus.) Pro datus græce est sanctus. Nec additur datus. Ceterum offensus quispiam prima sermonis fronte, quasi spiritus sanctus aliquando non fuerit, pro sanctus fecit datus. Atqui nihil erat periculi. Agit enim non de substantia spiritus sancti, verum de illo munere & afflatu, quo apostoli subito mutati sunt in alios viros. Atque id propemodum licet ex Chrysostomi verbis colligere. Ceterum Vulgarius plane legit spiritus sanctus, & interpretatur non erat, non erat datus.

Ex illa ergo turba.) πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες, id est multi igitur de turba cum audissent. Maledicti sunt.) ἐπικατάρατοι.) Ex Galilæa propheta non surgit.) οὐκ ἐγήνησεν, id est non surrexit. Siue exortus est, ut intelligas neminem exortum.

EX CAPITE OCTAVO.

Ut historia de muliere adultera non in omnibus habeat codicibus ita græcis & latinis.

Aducunt autem scribae & pharisæi mulierem.) Historia de muliere adultera, non habetur in plerisque græcis exemplaribus, in nonnullis adiecta erat in calce. Atque adeo Chrysostomus nullam huius facit mentionem edisserens euangelium Iohannis, legens hoc contextu, scrutare & videre, quia a Galilæa propheta non surgit. Rursum igitur Iesus illis locutus est dicens, ego sum lux mundi &c, & ad eundem modum legit Vulgarius, cum alioqui perpetuam in totum Iohannis euangelium commendationem scripserit. Ad hæc diuus Augustinus, cum in hoc euangelium diligenter ac copiose scripserit, hunc locum ne attigit quidem; quin & diuus Hieronymus, in Dialogo aduersus Pelagianos secundo, cum vehementer egeret huius testimonio loci, quo quidem in casu solet & ex apocryphis adducere testimonia, tamen hæc allegans historiã, in genere fatetur, non in omnibus haberi codicibus. In euangelio (inquit) secundum Iohannem, in multis & græcis & latinis codicibus non inueni de adultera muliere, quae accusata est apud dominum, Cyrillus hic magnam euangelij partem reliquit intactam. Vnde quid is legerit, certum sciri non potest. Nos tamen, quoniam iam ubique recepta est, præsertim apud Latinos, nolimus suo mouere loco. Sine peccato est.) ἀναμάρτητος, quod non solum significat eum qui non peccauit, sed qui peccare non possit, ut indicauit Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium. Audientes autem hoc unus post unum.) Græca dissolunt δι δὲ ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχομένοι ἐξήρχοντο εἰς κἀδειε, id est, At illi cum audissent, & a conscientia redarguerent. Exierunt singillatim. Quamquam aliter legit Valla.

A senioribus.) Addit hic græci ἕως τῶν ἐσχάτων, id est, usque ad postremos.

Et remansit solus.) κατελείφθη, id est, relictus est.

Forssitan & patrem.) Rursum coniunctionem ἀν uertit in forssitan, cum id Christus affirmet potius quam uocet in dubium.

Vos deorsum estis.) ἐκ τῶν κάτω, id est, ex inferis, siue ex ijs qui inferne sunt. Antiquibus

libri habet uos deorsum estis, ac mox ἐκ τῶν ἄνω, id est, e supernis, quod articulus additus uim habeat nominis adiectiui. Principium qui & loquor.) Principium non est hic nominatiui casus, ut Christus dixerit se esse principium, nec accusatiui, id quod diuus exi-
 istimat Augustinus, propterea quod non cohareat, cum ijs quae praecedunt, sed aduer-
 bium. Sic enim Graeci dicunt πρῶτον ἀρχὴν pro primo, seu principio, quemadmodum τέλει
 p postremo, aut denique aduerbialiter. Nec est graece q̄ ὅς, sed ὅτι, id est, quia uel quod,
 Quaeque his quoque cognitis sensus apud graecos, non nihil habet ambiguitatis, potest em̄
 hic esse sensus, ut rogatus Iesus quis esset responderet. Hoc primo loco dicam, is sum q̄
 loquor uobiscum. Nam caetera de me indigni estis qui audiat. Aut si legimus ὅτι, non
 ὅς ut constanter habent graeci codices, assentiētibus & latinis aliquot exemplaribus, in qui-
 bus scriptum est principium, quia & loquor uobis, potest hic esse sensus, primū id sum,
 quod etiam dico uobis. Non explico quicquid sum, indignis, hoc primum dico, me mis-
 sum esse a patre, & praconem uitae, id quod iam dudum dico uobis. Siquidē graeca uox
 ὅτι anceps est, ad quod nomen, & quia coniunctionem. Potest accipi tertius quoque sen-
 sus, ut haec cohareant, cum his quae proxime sequuntur. Multa, habeo de uobis dicere, pri-
 mum ob id ipsum quod loquor uobis, quo beneficio uos praebetis indignos, multa ha-
 beo quo de uobis dicā, hoc est multa sunt, de quibus uos accusem, & condemnē, plura
 habiturus, si dicā quis sim, nimirū deus & homo. Nā id accessisset illis ad cumulum im-
 pietatis, cum haec ipsa quae audierant inflamment illos ad consilium occidendi. In hunc
 ferme sensum edisserit Chrysostomus, & hunc secutus Vulgarius. Quorū uterque sic ac-
 cipit, ut Christus nihil respondere dignatus sit, ad id quod interrogarant, tu quis es, ut q̄
 digniores essent, qui audirent quid ipsi essent, nimirū impij, rebelles, scelerati quae quis
 esset Christus, cui insidiabantur. Caeterum Augustinianam interpretationē, uel ipsa re-
 fellit res, neque em̄ competit in Christum absoluta principij appellatio, cum proprietates fi-
 lij sit esse ab alio. Quaeque Augustinus uel hoc ipsum debebat graecis litteris, quod per eas
 intellexerit principium esse foeminini generis apud graecos, & casus accusatiui, quod si
 adolescens eas literas discere maluisset quae fastidire, nimirum earūdem beneficio uidis-
 set, & illud πρῶτον ἀρχὴν aduerbij uice poni, qua quidē in re nihil offensus est Chrysostomus
 quippe q̄ graeci sermonis formā agnosceret. At deus bene quot uerbis hic agit Augusti-
 nus, dum persuadere conatur principium sic accipiendum, quasi dixisset, credite me esse
 principium. Quia patrem eius dicebat deum.) Antiqui codices habent, quia patrem
 eis dicebat deum, Graeci sic ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγε, quod patrem eis dixisset, nec
 additur deum. Sensus autem uidetur, non intellexisse Iudaeos, cum Iesus de patre loque-
 retur quid uocaret patrem. Nam aliud quiddam uidebatur significare, quae quod uulgo
 patrē uocāt. Vere discipuli mei eritis.) Graece legunt ἔσε, id est estis. Interpres legisse ui-
 detur ἔσοθε. Et item paulo post (uere liberi eritis) ὄντως ἐλεύθεροί ἐσε, id est uere liberi estis.

Si filij Abrahāe estis.) ἐν τέκνῳ τοῦ ἀβραάμ ἔστε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραάμ ἔποιεῖτε, id est, Si Abrahā
 filij essetis, opera Abrahāe faceretis, ut cohareat cum eo quod sequitur, Nunc autē quae
 ritis me interficere. Antiquissimus codex habebat facitis, non facite,

Diligeretis utique me.) Cur hic non dixit diligeretis forsitan, Nam eadem est coniu-
 ctio ἅμ eodem modo posita quā toties uertit forsitan & forte,

Arguet.) Antiquissimi codices habent arguit. Itidem & graeci ἐλέγχε, ut arguit possit
 sit p possit me arguere, & arguere dixit, p cōuincere nō p accusare, nā id est, ἐλέγχειν.

Quia mendax est & pater eius.) καὶ ὁ πᾶσις αὐτοῦ, sermo qdem graecis anceps est, sed
 interpretes referunt αὐτοῦ, non ad diabolus, sed ad ψεῦδος, id est mendacium. Ad eū mo-
 dum interpretatur Chrysostomus, Diuus Hieronymus in explanationib⁹ Esaiā, atq; itē
 diuus Augustinus, ut sit omnis homo mendax, caeterum diabolus mendacij pater, qui
 primus omnium mendacium produxerit. Eritis sicut dij.

In honorastis.) ἀτιμάζετε id est contumelia afficitis, antiqui habent in honoratis consen-
 tientibus graecis. Ero similis uobis mendax.) Hinc erat transcriptum, quod indicaui-

mus additum superius. Nam hoc loco legit & interpretatur etiam Chrysoſtomus.

Quinquaginta annos.) Chryſoſtomus legit quadraginta, adiiciens cōmēti uice, ac iam prope accederet ad eam ætatem. Eaꝗ lectio magis mihi probatur. Nec eſt quod faciamus Chriſtum ſenili fuiſſe uultu ob labores. Cuius ſententiæ cū Carrenſis autorem nominet Chryſoſtomum demiror, quem ille habuerit alium Chryſoſtomum a noſtro diuerſum. Mirum autem, ſi Chryſoſtomus ipſe ſecum pugnat.

Anteꝗ Abraham fieret.) *πρὶν ἀβραάμ γενέσθαι*, id eſt, priuſꝗ Abraham eſſet, ſiue fuiſſet Fortaſſis interpres uerterat foret, quod librariorum errore mutatum ſit in fieret.

Abſcondit ſe.) *ἐκρύβη*, id eſt occultatus eſt.

EX CAPITE NONO

Hic aut parentes.) An parentes dicendū erat, non aut, nā aut diſiungit, an interrogat. Et liniuit.) *ἢ ἐπέχεις*, illiuit. In natatoria.) *ἐν κολυμβήθρα*, id eſt in piſcina. Nam ſic ante uerterat ſonat autem natatorium.

Quod interpretatur miſſus.) *ἤψ* Hebræis mittere inde *ἤψ*.

Et ab ij & laui.) *ἀπελθὼν δὲ ἢ νιφόμενος ἀνέβλεψα*, id eſt, cum ab ijſſem autem & lauiſſem, recepi uiſum. Vicini qui uiderant.) Addenda eſt cōiunctio, & qui uiderant. Cōſentientibus antiquis & Græcis exemplaribus. Quia mendicus erat.) *ὅτι τυφλὸς ἦμ*, id eſt quod cæcus eſſet. Et uideo.) *καὶ ἀνέβλεψα*, id eſt, & uiſum recepi. Quō uidiffet.) *πῶς ἀνέβλεψα*, i. quomodo uiſum recepiſſet. De eo qui aperuit tibi oculos.) Græce eſt *ὅτι ἤνοιξε μ.* i. quia aperuit ut ſit ſenſus, quē tu putes eē illū, ex hoc quod, ut dicis, aperuerit tibi oculos? Schiſma erat.) *σχίſμα* Græca uox eſt diſſenſionē poterat uertere. Nam hoc ſignificat ſchiſma, ſiue diuiſionē, ſiue diſſidium Paulo poſt uertit diſſenſionem.

De ſe loquaſ.) *λαλήſα*, i. loquet̄ futuri tēporis. Extra ſynagogam fieret.) *ἀποσυνάγωγῃ*, i. alienus a cōgregatione, quod nūc uulgo uocant, excōmunicatū. Maledixerūt ergo ei.) Nō eſt hic male precati ſunt, ſed *ἐλοιδορήσαμ.* i. cōuitiati ſunt. Peccatores de non audit.) Quod hic trāſtulit audit idem mox uertit exaudit. Si quis dei cultor eſt & uoluntatē eius facit, hunc exaudit. Hoc admonendū duxi, ne quis græci ſermonis ignarus, putet hic latere myſteriū, in quo explicando ridicule tumultuetur, uerū ita libuit interpreti ludere, tameſi in re pluſꝗ ſeria. Nō poterat qꝛꝗ.) *ὅκ ἠδύνατο*, i. nō potuiſſet ſiue nō poſſet. Peccatū ueſtrū manet.) Igit̄ de eſt *ἢ ὅμ ἀμαρτί α.* i. peccatū igiſ, nimium ob id quod cum ſitis cæci, uobis tamen oculati uidemini.

EX CAPITE DECIMO.

Inouile ouiu.) *εἰς ἀνλὴν ἑπτῶ προβάτων*, i. in ſeptū ſiue ſtabulū ouiu. Nā *ἀνλὴ* nōnūꝗ atriu, nonnūꝗ manſionē, aliquoties ſeptū ſignificat. Quid loqueret̄ eis.) Triſuria hic locus habet̄ apud græcos *ὅκ ἔγνωσαμ ἀ ἐλάλι αὐτοῖς*, i. nō intelligebant quæ loquebaſ illis. In quibuſdā ita ſcriptū erat *ὅκ ἔγνωσαμ τῖνα ἢν ἀ ἐλάλι αὐτοῖς*, i. nō cognouerūt quæ eſſent quæ locutus eſſet ipſis. Hoc puerbiū.) *παροιμίαν* puerbiū parabola loco uideſ uſurpaſſe quod pluraꝗ prouerbia metaphorā habeant admixtā. Ego ſum paſtor bonus, ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς utriꝗq; nomini ſuū addidit articulum. Ego ſum paſtor ille bonus, ſiue egregius. Fiet unū ouile & unus paſtor.) Primū perijt nobis uenuſtas græcanici ſchematis, qd' ſitū erat in *ποιμνὴ* & *ποιμὴν*, i. ouili & paſtore. Vtūꝗ reddi poterat unū ouile & un' opilio. Tameſi græcis *ποιμνὴ* magis eſt grex ꝗ ouile autore Valla. Et in nōnullis exēplaribus græcis nō additur cōiunctio & uerū eſt, Fiet unū ouile unus paſtor. Quāꝗ & illud & unus paſtor uideri pōt adiectū, cū nō attingat Chryſoſtomus. Ac ne Auguſtinus quidē. Quotquot uenerūt.) Græci *πρὸ ἐμοῦ*, i. ante me, quod tamē additū uideri pōt ab exponere uolente locū hūc. Et nō ptinet ad eū de ouibus.) *καὶ ὅ μὲν αὐτῶν περὶ τῶν προβάτων*, i. nō curat oues, aut nō eſt illi cur ouiu, pōt em̄ ad nos ptinere quod tamen curā nō ſit. Cognoscunt me mea.) *γινώσκομαι ὑπὸ ἑμῶν*, id eſt cognoscor a meis. Diſſenſio iterum, facta eſt.) Et hic *χίſμα* eſt.

facta ſunt

Facta sunt encanētia.) id est initialia, ut uerbum uerbo reddā a καίνον nouum ἔγκανον, in nouo, initio, dedico. Sacer apud Iudæos dies ob memoriā instaurati post diuinam in Perſide captiuitatem. Scribendum est autem encanētia per æ diphthongum quod καίνον, per epsilon græcis sonat inane. Quāquam inuitus occupo lectorem, & chartas huiusmodi nanijs impleo, tamē haud mihi tempero, quā uel amini causa referā q̄ bellā huius uocis etymologiā adferat Hugo Carrenſis; cuius homo ſuauiſ penultimā ſyllabā per e uult ſcribi encanētia; quæ cōpoſita ſit ab en, quod eſt in, & neos nouum, & ce adiectio eſt illi intenſiua. Nihil mirū eſt quosdam hæc neſcire, illud mirum inueniri tam impudētes, qui quod prorfus nō intelligunt non uereantur tanta autoritate docere.

Dic nobis palam) παρρησία, i. libere quāq̄ id non male uertit hoc ſane loco.

Loquor uobis) ἔειπον ὑμῖν, id eſt dixi uobis.

Quia non eſtis ex ouibus meis) Hic addūt græci, quemadmodum dixi uobis. καθὼς ἔειπον ὑμῖν. Non peribunt) καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται, id eſt & non pereunt.

Suſtulerunt ergo lapides) græci addunt πάλιν, id eſt iterum.

Pater quod dedit mihi,) Secus habēt græca, ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι μείζων πάντων ἐστίν id eſt pater qui dedit mihi maior omnibus eſt. Siquidem hoc argumento probat neminē eſſe qui poterit oues rapere de manibus patris, quod potētior iſ ſit eripere. Ita legit Chryſoſtomus. Quāq̄ Auguſtinus diuerſam ſequitur lectionem. Et facilis eſt lapſus in græcis dictionibus, μείζων & μείζον & ὁ & ὃς.

Et non poteſt ſolui ſcriptura) Soluitur quod deſtruitur, & ſoluitur quod explicatur, quemadmodum apparet hoc loco accipiendum. Quāq̄ obſcurior eſt aliquanto ſermo totus. Proinde dilucidius ita reddi poterat. Si illos uocauit deos ad quos ſermo dei factus eſt. & non poteſt ſolui ſcriptura? ut hic ſit interrogatio, Deinde ſubiijciamus, me quem pater ſanctificauit & miſit in mundum uos dicitis blaſphemare, quod dixerim, Filius dei ſum. Quærebant eum apprehendere) & hic addunt πάλιν, id eſt rurſum, quod ante tentarint idem.

EX CAPITE V NDECIMO.

ET Marthæ ſororis) αὐτῆς, ut eius ad Mariā referatur, non ad Lazarū. Quāq̄ & horū frater erat Lazarus. Ut gloriſicet filius dei per eum) δ' αὐτῆς, i. per eā, ut pertineat ad infirmitatē, nō ad Lazarū, Atq̄ ita legit & in latinis codicibus emendationibus. Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham) τὰς περὶ μάρθαν ὁ μαρτίαν. Non agnouit hoc loco Valla, formā græcanici ſermonis quo dicūt illi τοῦ ἀμφὶ πλάτωνος, pro Platone ipſo, non em̄ inuiſebant eas quæ circa illas erant, ſed ipſas in luſtu cōſtitutas id quod palā arguūt quæ ſequūtur. ut conſolarentur eas de fratre ſuo.

Et moriamur.) Ut moriamur ἵνα ἀποθάνωμεν conſentientibus & antiquis exemplaribus. Vtiq̄ dñe.) ναὶ κύριε, quod alias uertit etiā.

Qui in hunc modū.) Hunc nō addit græcis εἰς τὸν κόσμον, i. in mundū. Nec eſt ueniſti, ſed ὁ ἐρχόμενος id ueniens, ſiue qui uenis, aut Chriſtus ille qui in mundū uenturus erat.

Silentio dicēs.) Qui uocare potuit: ſilens Græce eſt λάθρα, hoc eſt clanculū. Illa ut audiuit ſurrexit.) ἐγείρεται ſurgit, & uenit, itē præſentis tēporis ἐρχεται. Et caſtellū hic opidulum, aut uicū ſignificat ne quis imaginetur palatiū, aut arcem tyrannicam.

Iam feret.) ἡδὴ ὄζει, i. iam olet quæ uox græcis anceps eſt. Et uerecūdius eſt olet q̄ fetet.

Ligatus manus & pedes inſtitis.) Synecdochen græce extulit, & inſtitis græcis eſt κείρας quæ uincula ſunt ſepulchralia. Apud Iudæos.) ἐν τοῖς ἰουδαίοις, i. inter Iudæos.

Cū eſſet pontifex.) ἀρχιερεὺς, i. ſummus ſacerdos & rurſum. Sed cū eſſet pontifex ἀρχιερεὺς ὄν. Cogitauerunt ut interficerent.) ſυνεβουλευσάντο, id eſt cōſultabant, ſiue conſilium inibant.

EX CAPITE DVODECIMO.

Libram unguētī.) λίτραν latinā uocē inflexit in græcā mutata literula β in τ. Nardī piſtici.) De hoc dictum eſt in Luca. Nam iſdem uerbis utitur uterq̄. Nō quod de egenis p̄tinebat ad eū.) ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελλεν αὐτοῦ, qd̄ de egenis curaret. Simile illi quod paulo ſuperius indicauimus, & non eſt per-

OMnia dedit ei pater.) Cur non sibi potius ꝑ ei. Et dedisset potius, ꝑ dedit: Leuabit contra me.) Leuauit est & in græcis & in uetustissimis nostris exemplaribus, ἐπ' ἑμε, ut sit præteriti temporis uerbum.

Leuabit super me calcaneum suum.) Id desumptum est ex psalmo quadragésimo. Nec id ad uerbum curat adducere. Nam Hebræa sic habent. **וְשָׂא עַל-כַּבְּעָלָי בְּרֶגְלָי אֶת-חֵטְאֵי** Septuaginta uerterunt ad hunc modum. καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐρήνης μου ἐφόρει ἡλπίσα, ὃ ἐδίωκε ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πῆρισμα

Ad modo.) ἀπ' αὐτοῦ post hac. Protestatus.) ἐμαρτύρησε, id est, testatus est.

Innuuit ergo huic Simon petrus.) Græca sic habet, νεύει δὲν τούτῳ σίμων πέτρος πυθόθαι τίς ἄν ἐστιν περὶ οὗ λέγει, id est, innuuit igitur huic Simon petrus, ut interrogaret quis esset de quo diceret. Intinctum panem.) ψώμιον, id est, buccellam, siue offulam.

Dedit iudæ.) dat δίδωσι, & ἐμβάψας, ut intelligas ipsum Christum intinxisse.

iudæ Simonis Schariotis.) ἰουδαῖα σίμωνος ἰσκαριώτης, id est, iudæ Simonis Iscariotæ, ut Iscariotæ sit dandi casu. Post buccellam.) Quod modo uertit bis panem, nūc uertit buccellam nequis existimet aliquid diuersum esse apud græcos. Est autem ψώμιον proprie offula panis intincta iuri. Filioli.) Nonnulli codices habebant τέκνα, id est filij, nonnulli τεκνία diminutiue filioli Cyrillus legisse uidetur τεκνία diminutiue.

In hoc cognoscēt oēs, qd' mei discipuli estis si dilecti &.) Mira nota qua sit distinguendus Christianus a cæteris. Nō dixit, si hoc aut illo titulo uocemini, aut his aut illis uesti-
mini cibis, si sic, aut sic uestiamini, si tales, aut tales obseruetis cærimonias, si tot ac tales exhauriatis preces, sed si dilexeritis uos inuicē, nec id sane uulgarī more, uerū si sic dilexeritis inuicē, sicut ego dilexi uos. Hanc igitur notam, cū præscripserit ipse Christus uel unicum ac certam; nonne necesse est fieri, ut nostro uitio nomen Christi male audiat inter ethnicos; qui cum hæc legerint, aut certe audierint, conspiciunt apud Christianos tot iam sæculis, principem cum principe, regnum cum regno, ciuitatem cum ciuitate, iugibus conflictari bellis; ut omittam insanissimas apud iudices lites, & acres omnium inter se de quamlibet friuola causa digladiationes. Atq; hæc cum faciamus, tamen ob titulum & cærimonias nescio, quas Christiani nobis ipsi uidemur.

EX CAPITE DECIMO QVARTO.

CReditis in deum.) Utrobiq; anceps est uerbum πιστεύετε πισεύετε, an sit creditis, an credite. Vnde quadrifariā legi potest. Creditis in deū, & in me creditis. Atq; ita legisse uideť ex interpretatiōe sua Chrysostomus, quasi fides quā habebāt in deū, & in dei filiū Iesum, illis abūde præsidio esset futura aduersus persecutionū pcellas. Aut sic. Credite in deū, & in me credite, ut utrūq; iubeat fieri, ne turbetur. Tertio modo sic, creditis in deū, & in me credite. Ut sit sensus. Creditis in deū, ut iudæi, credite & in me, ut sitis Christiani. Quarto sic. Credite in deū, & in me creditis, ut sit sensus. Credite in deū, quod si facitis, eadē opera in me quoq; creditis. Si quo minus.) εἰ δὲ μὴ. i. Sin minus, uel alioqui. Quia uado parare.) Quia ὅτι, nō est in quibusdā græcis codicibus. Quāq; supflue additur, nisi sit causalis cōiunctio. Ergo hic etiā si aderat, nō erat uertēda. Sed tantū in domo patris mei mansiōes multæ sunt. Qd' si secus eēt dixissem uobis, uado parare uobis locū, siue quod eā parare uobis locū. Caterū haud assentior hac in parte Laurentio, uolenti alioqui dixissem uobis, finē esse prioris sententiæ, deinde alterā subiici, uado parare uobis locū. Nā oīno coherent hæc duo. Cū hic sit sensus. In domo patris mei, iā paratæ sunt multæ mansiones, ut nō mihi unī, sed oibus itē meis sit locus. Quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parādas eas mansiones, nūc nihil opus, cū paratæ sint, & uos breui secuturos expectēt. Ego sum ueritas & uita.) An notādū singulis horū nominū apponi articulū ἢ ὁ ὅς ἢ ἀληθεια ἢ ζωὴ, ut intelligam' nō quālibet uia, aut ueritatē, aut uitā, sed uerā illā & unicā. Et patrē meū utiq; cognouissetis.) ἐγνώσκετε ἄν recte uertit ἄν in utiq; qd' alias uertit in forsitan, cū hoc sit cōfirmantis, illud addubitātis. Et amodo cognoscetis.) γινώσκετε. i. cognoscetis suffragātib' & antiquis exemplaribus

petunt, diuinas aures duabus fraudant syllabis, ex domino trisyllabo dissyllabum, & ex miserere quadrupedi tripodem reddētes. Iam uero cum id flagicij singulis diebus fortasse centies aliquando cōmittat, si quis rationē subducat quadraginta, aut qui quaginta annorū, & in summā redigat, nō uideo, satis fore, si quis solidū annū nihil aliud iteret, ἢ κήριε ἐλεῖσόν με idq; septem distinctis syllabis. Neq; uero cōuenit eos hæc ut iocosa ride- resq; alijs in rebus his aliquādo leuioribus tam Iudaice sunt anxij. Et suggeret uobis.) ὑπομνήσει id est cōmonefaciet duo posuit διδάξει docebit & cōmonefaciet. Docemur quæ nesciebamus, cōmonemur eorum, quæ iam exciderant. Et mox (dicam quæcūq; dixero uobis) Græcis est εἶπομεν dixi. Nam dixero futuri temporis est, aut certe dixerim.

Neq; formidet.) δειλιάτω quod pprie est ob ignauitā refugere & detrectare periculū. Vado & uenio ad uos.) ὑπάγω ἔρχομαι, id est ab eo & uenturus sum ad uos, hoc est discedo mox rediturus.

Gauderetis utiq;.) Offenditur Laurētius quod ἄμ uerterit utiq;, ea quod cōiunctio sit expletia, ἢ ἢ ne hæc quidem omnino nullum habent usum.

Venit em̄ princeps.) ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, id est ueniet em̄ ille huius mundi princeps, ut diabolum intelligamus. Deinde ἔρχεται potest esse ueniet futuri temporis, propter instantem passionem & accusationem. Hieronymus, in cōmentarijs Osee citat ueniet

EX CAPITE DECIMO QUINTO.

OMnē palmitem in me non ferentem fructum tollet.) Græce est ἄρει, id est tollit præsentis temporis, & eum additum est, iuxta proprietatem sermonis hebraici. Ac mox purgabit eum καθαίρει purgat, ut actionem & functionem patris declaret absq; ratione temporis.

Fructū plus.) ἵνα πλείονα καρπὸν, id est ut plus fructus, id quod uideri potest deprauatū a librario, nisi altum dormiuit interpretes.

Mittetur foras.) ἐβλήθη ἔξω, id est missus est foras uel potius eiectus est foras. Item & arefcit ἐξηράνθη, id est exaruit. In hoc certe suffragantibus antiquis codicibus. Vnde p bable est mittetur pro mittitur, quoniā id erat in procliuī & a librarijs deprauatum, maxime cum sequatur & ardet. Ostendit em̄ per similitudinē quid fieri soleat, ut per eam intelligamus quid in nobis futurum sit, ni manserimus in uite.

Et colligent eum.) καὶ συναγοσιν αὐτὰ, id est colligunt eos, ut subaudias palmites, uetustissimus codex latinus habet: colligent eos nempe palmites qui Græcis sunt neutri generis. Mittent.) βάλλουσι, id est mittunt & in hoc suffragantibus antiquissimis exemplaribus, quāq; aptius erat cōiiciunt.

Fructum plurimum.) καρπὸν πολὺν, id est fructum multum, siue ut alibi uertit copiosum. Quā ut animam.) ἵνα τις πλὴν ψυχῆν, id est, ut quis animam, ἢ nec additur, nec est addendum. Etenim si addas quā, significas unam hanc esse charitatē maiorem ea quā habuit Christus, si quis animam impendat amicis.

Iam non dicam.) μηκέτι λέγω, id est iam dico.

Scitote quia me.) γινώσκετε Græca uox anceps est ad scitote & scitis.

Me priorem uobis.) ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, id est, me qui sum primus uestrum, siue me prius ἢ uos. Nam sermo græcus anceps est ad utrūq; sensum, quāq; posterior magis probat.

Nunc autem excusationem non habent.) πρόσφασι prætectum plus enim quiddam dixit, ἢ si dixisset excusationem.

Odio habuerunt me gratis.) Vaticinium est psalmo. 68. ὁ πνεῦμα

Cum autem uenerit paracletus, quē ego mittā uobis a patre spiritū ueritatis.) ὁ πνεῦμα, quoniā neutri generis, incertū est, utrius sit casus nominandi, an accusandi. Ceterū magis conueniebat spiritus. Interpretatur em̄ quis sit ille consolator, nempe spiritus ueritatis. Non enim mittendo fit spūs, sed qui spiritus est, mittitur.

Quia

Qui a patre procedit.) ἐκπορεύεται, quod eleganter uerti poterat & proficiscitur, nisi processionis uocabulum aures iam omnium occupasset. Atqui proprie procedit, qui pompa quadam prodit in publicum, ueluti sponsus procedat, aut sponsa. Quod Vergilius dixit. Tandem progreditur. Et uos testimonium perhibebitis.) Græce est μαρτυρεῖτε, id est testimonium perhibete, ut sit imperandi modus. Aut testimonium perhibetis. Atq; ita scriptū fuisse suspicor ab interprete. Sane Cyrilli interpres uertit perhibete, nimirum suum secutus exemplar, nō nostram additionem. Quāq; mihi uidetur ac comodatus perhibetis μαρτυρεῖτε hoc est ipsi estis testes & mox adijcit causam. Quia ab initio mecum estis.

EX CAPITE DECIMO SEXTO.

Absq; synagogis.) Græcis cōposita dictio est ἀποσυναγωγή, quasi dicas alienus a synagoga, & interdicit uobis Synagoga.

Sed uenit hora.) ἔρχεται, uenit, aut presentis est tps, aut futuri. Hic magis uertēdū erat ueniet siue instat. Et tēpus potius q̄ hora. Arbitrē obsequiū se præstare.) δὲ λατρείαν προσφέρει τῷ θεῷ, i. uideat cultū exhibere deo, & sacrificiū offerre.

Reminiscamini.) μνημονεύετε, i. memores sitis, siue meminertis, reminiscimur em̄ proprie, quæ nobis exciderant. Et iam non uidebitis.) ἔτι θεωρεῖτε, id est non amplius uidebitis. Quāq; apparet eū abusum tempore. Itē est οὐκ ἔτι, i. postea siue deinde.

Ille spiritus.) Ille nōn refertur ad spiritum, quantum ad uocē, sed ad paraclētū ἐκεῖ πνεύμα, id est ille qui est spiritus. Nam spiritus apud Græcos neutri generis est.

Docebit uos in omnem.) Græce nō est docebit, sed ducet ἐδιδάξει, & in oēm ueritatē.

Modicum & non uidebitis.) θεωρεῖτε, id est uidetis. Quāq; ut dixi uidetur abuti tempore, cum sequatur mutato uerbo ὁρατε uidebitis. Caterum quod modicum pro pusillo posuit, suo more facit, cum latinis modicum dicatur moderatum, a modo.

Plorabitis & flebitis.) κλαύσετε & θρηνήσετε, id est plorabitis, & lamentabimini, siue lugēbitis. Nemo tollet a uobis.) οὐδεὶς ἄρει, id est, nemo tollit uerbo presentis temporis.

Ipse em̄ pater.) αὐτὸς apud græcos quiddā habet, quod haud scio an sit apud latinos, ut ultroneum significet, sensus em̄ est. Non dico me rogaturum pro uobis, ut uobis faueat, iam em̄ ultro uos diligit, etiam nemine rogante. Vnde & ἀντίματα uocant illi.

Ecce uenit hora & iam uenit.) Prius uenit presentis est temporis, ἔρχεται quo tamen græci, aliquoties in significationē futuri utuntur, Græcis diuersa sunt uerba uenit & uenit, unde rectius erat, instat hora, & iam adest.

In mundo pressuram habebitis.) ἔχετε presentis temporis habetis.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO.

Clarifica me.) Verbum clarificandi toties hic repetitum græce est glorificare, δόξαζω, & claritate δόξα, id est gloria.

Te solum uerum deum.) σὺ τὸν μόνον ἀληθινόν θεόν, id est, te solum qui uerus es deus. Hic locus Arrianis præbuit occasionem erroris, ut dicerent solum patrem esse uere ac proprie deum.

EX CAPITE DECIMO OCTAVO.

Trans torrentē Cedron.) τῆς κέδρων articulus additus indicat Cedron nō esse nomen Hebraicum, sed Cedrorum, opinor torrentem ita dictū, quod hinc & hinc Cedros haberet, quemadmodū dictus est mons oliuarum.

Ad prunas.) ἀνθρακίαν πεποικότες, id est congestis prunis, ita ut sit in atrijs magnatum, quod fumi minus habeant.

Adducunt ergo Iesum ad Caiphā in prætorium.) ἀπὸ τοῦ καϊάφα, id est a Caipha nimirum a domo Caipha, atq; ita legitur & in nostris exemplaribus uel mediocriter em̄ datis. Ad eundem modum legit Chrysostomus & Cyrillus, ut ne memorem de Vulgario. Diuus Augustinus deceptus exemplari, deprauato uehementer laborat hoc loco conans

A caipha i prætoriū.

Augustinus.

conatus expedire, q̄ conueniat in pratorium fuisse ductum Iesum, cum legat̄ adductus ad Caiphā. Quandoquidē pratorium nihil aliud erat, q̄ domus præsidis. Aut igit̄, inquit, aliqua urgente causa de domo Annæ, quo ad audiendum Iesum ambo cōuenerāt, Caiphā perrexit ad pratorium præsidis, & locero suo Iesum reliquerat audiendū, aut in domo Caiphæ Pilatus pratorium acceperat, & tanta domus erat, ut seorsum habitātem dominū suum, seorsum iudicem ferret. Res ip̄a in expedito est, totus error e mēda scriptoris ort̄ torlit̄ Augustinū. Atq̄ cū hareret mirū est, nō cōsuluisse græcos codices, aut certe latinos emēdatiores. Primū adductus est ad Annā, is uinctū misit ad Caiphā. Ille cum tota nocte nihil respondisset, mane deductus est ad aedes præsidis.

EX CAPITE XIX.

ET exinde.) *ἐκ τούτου. i. ex eo.* Licostratus.) *λιθόστρωτος*, græce sonat, quasi dicat lapide stratus. Atq̄ ita legī in uetustis exēplarib⁹ latinis / ceterū in græcis codicibus nō ē golphatha, sed gabatha. Quāq̄ admodū inuitus in huiuscemodi nugis facio iacturā t̄pis, t̄n ope precii ē audire q̄ belle græcā uocē *λιθόστρωτος* interpretē duo theologicæ rei primores Nicolaus Lyran⁹, & Hugo Carrēsis. Nā prior ille, Lichostratus (inqt) Græcū est uerbum, & dicit̄ a lichos lapis, & stratus, quod est pauimētum siue stratura, posterior autem lichostratus inquit græce, est iudicium siue iudiciale. Obsecro te candidē lector quid efficiant ἡ. qui quicquid habent eruditionis ex huiusmodi scriptoribus hauriunt, ex dictionarijs, ex sūmulis undecunq̄ iam plus decies cōgestis ac refusis; ab ἡs, q̄ si quid forte naçti fuerint eruditum in bonis autoribus, aut prætermittunt, quia non intelligunt, aut si attigerint, contrectatione conspurcant & contaminant. Nihil autem tam fortunatum, quod isti non reddant aliquo pacto deteriorius. Et horum nānias uelut oracula legimus, in his cōsenescimus, proinde tales eua dimus ipsi, quales sunt ἡ in quorū scriptis assidue uersamur. Ceterū ut ad rem redeā, *λιθος* lithos nō lichos græcis lapis est, & *στρωτός* sterno inde *στρωτόν* dicitur, quod quocūq̄ modo stratū est, & *σπώμα* qd' infertur. Ceterū Gabatha locū aditū sonat, hebræis Vnde apparet locū fuisse aditiorē accomodū iudicio. Et titulū Pilatus.) Euāgelista latina uoce usus est *τίτλον*. Ceteri uocauerunt *ατιαν*. Dicere poterat *επιγραφήν. i. inscriptionē.* In suā.) *ἐν ταῖς ἰδίαις*, id est in sua, cōcordantibus & antiquissimis uoluminibus. Lancea latus eius aperuit) *ἐνεψε*, id est pupugit. Interpres legisse uidetur *ἦνοιξε*, quod significat aperuit. Videbunt in quem compūxerunt.) Est apud Zachariam cap. 12. Iuxta aditiōem Septuaginta legī ad hūc modū. Et aspiciet̄ ad me, p̄ eo qd' insultauerūt *καὶ βλέψονται πρὸς με ἂνθ' ὧν ἀρχίσαντο.* Hebræica ueritas sic habet. *תָּבַח יְהוָה וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְפָנָיו*. i. & aspiciet̄ ad me quē confixerūt. Diuus Hieronymus indicat Septuaginta lapsos similitudine elementī. Nam si legatur *יגו* sonat *ἐξεκέντησαν*, id est compūxerunt. Sin autem contrario ordine litteris commutatis *יגו* sonat *ἀρχίσαντο*, id est, saltauerūt. Itaq̄ Ioannes neq̄ magnopere respexit qd' uertissent Septuaginta, & ex hebræo, sensum magis curauit appendere, q̄ annūerare uerba. Citat hūc locum idē Hieronymus in libello ad Pammachium de optimo genere interpretandi.

Et ligauerunt eum.) *ἀντ'*, id est illud nempe corpus,

EX CAPITE XX.

CVcurrit ergo.) *τρέχει*, id est currit uerbo præsentis temporis. Inuolutum in unum locum.) In uno loco. Quāq̄ græca præpositio anceps est. Et sudarium latina usus est uoce græce scribens. Nam illi *καψιδρώτιον* appellat̄ autore Polluce.

Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.) Quid est iterū abiēre: an iam semel abierāt: proinde rursus erat dicendum non iterum. Et ad se dixit, pro domū suam.

Et uidit duos angelos.) *καὶ θεωρεῖ*, id est cernit, siue uidet præsentis temporis.

Duos angelos in albis.) Interpres reddidit græcam figuram. Iuxta quā illi in purpura uocant

Lichostratos.

Tarat Nic. lina et hugone Carrēsem / i dicit̄ lichostratos

λιθόστρωτος.

Gabatha.

ra uocant hominem purpuratum, unde nos uertimus albis amictos.

Conuersa est retrorsum & uidit.) Rursus est θεωρεῖ, id est uidet praesentis temporis.

Quia uidi dominum & haec dixit.) ὅτι εὐρακην δὲ κύριον ἐ ταῦτα εἶπερ αὐτῷ, id est quod uidisset dominum, atq; is haec dixisset sibi.

Dixit ergo eis iterum, pax uobis.) Vides ut nihil magis inculcauit Christus suis q̄ pacem. In extrema illa oratione, q̄ sollicitè mandauit suis, ut inter sese amarent, quoties iterat hoc suum mandatum. Deinde q̄ enixe obsecrat patrem, ut illi unum essent. Nō ait concordēs, sed unum, & addidit insigne exemplum, summæ unionis, sicut tu & ego unum sumus. Hic rursus, non cōtētus semel dixisse pax uobis, repetit pax uobis.

Taxat Christianos i belligerōs.

Et non pudet hodie Christianum populum, nihil aliud q̄ belligerari? Ferēdum ut cūq; si tātum insaniret populus. Nihil aliud aucupātur pleriq; principes. Imo qd̄ foedius est, non solum incitant ad haec sacerdotes, uerum ipsi belligerantur. Qui profitentur Euāgelium pacis, plābem ad bella cohortantur, & quorum erat inflammare ad pietatem, hic classicum canunt, & huc detortis sacris litteris, pacificum illum ac mansuetissimū Christum, belli faciūt aurorē. Qui si rediret in hanc aetatem, dispeream, nisi durius tractādu sit ab hoc pharisaeorū genere, q̄ ab illis fuit acceptus. Verum haec πάρεργα. Annorādum & illud, quod semel & iterū precatus pacē, deinde insufflato spiritu dixit, Quorum remiseritis peccata &c. Qui ex his posterioribus cristas erigunt & tyrānidē quandā sibi uindicāt, cur nō meminerūt eorū q̄ mox p̄cesserūt. Oīa plena dissidijs, litib; bellis. Toti turgem; mūdano spiritu, & tñ placem; nobis, autoritate cōmissa remittēdi aut retinēdi peccata. Fixurā clauorū) τύπομ. i. figurā, atq; ita legit in q̄busdā codicibus Latinoꝝ, uerū ut latinis exi; quā est discrimē inter fixurā & figuram ita graecis inter τόπομ & τύπομ.

Incredulus, sed fidelis.) ἄπιστος ἄλλὰ πιστός, i. infidelis, siue incredulus, sed credulus, siue credens, ne pereat προσονομασία. Etenim quod scribit Valla fidei em, Latinis sonare bonae fidei hominē magis q̄ credentem, hoc est, non qui habeat alteri fidem, sed qui praestet fidē, uere qd̄ dicit, uerū ea uox iā ab omnibus Christianis scriptoribus in hūc sensum est usurpata. Dominus meus & deus meus.) Hic est unus locus, in quo palā euāgelista Christo dei uocabulū tribuit. Nec est quod cauille; hareticus hoc a discipulo dī cū. Agnouit Christus, utiq; repulsurus, si falso dīctus fuisset deus, praesertim ceteris audientibus discipulis.

EX CAPITE VICESIMO PRIMO.

Et illa nocte nihil prendiderunt.) Et iterum, Afferte de piscibus quos prendidistis. In nōnullis habebatur, Coeperunt, & coepistis, graece est ἐπίασαν & ἐπίασατε. Nūquid pulmentarium habetis) προσφάγιον inde dīctum, quod addatur panī, & num quod dicendum erat, aut certe num quid pulmentarij.

Piscem, & piscibus) ὀψάριον, ὀψάριον. Hic palam apparet ὀψόν & ὀψάριον eius nominis dī minutiuū pro piscem accipi, cum dicatur ab ὀπιῶ, quod est asso.

Et cum tanti.) τούτων ὄντων. i. cū tot essent, de numero loquē, nō de magnitudine.

Tunica succinxit se) ἔπενεδύτημ διεζώσατο. i. pallio siue penula. Nam tunica uestis est interior, ependites dīcta, quod superne induatur. Prunas positas.) ἀνθρακιῶν, ignis est ex congeitis carbonibus. Et accepit panem & dabat eis.) Venit, accipit & dat, omnia graecis praesentis sunt temporis.) ἔρχεται, λαμβάνει, δίδωσι.

Hoc iam tertio.) τούτου ἢ δὲ τρίτην. i. hac iam tertia uice. Simon Petrus.) σίμων ἰωάν. i. Simon Iona, quāq; in nōnullis erat ἰωαννᾶ, quēadmodū in Luca. Diligis me plus his?) Cur interpres nō uitauit amphibologīā, dicens, Diligis me plus q̄ hi? Alioq; poterat intelligi, diligis me plus q̄ hos. Tu scis q̄ amo te) Quod mō diligis erat nūc mutat amo, uerū uariāuit & Euāgelista graecā uocē, prius illud est ἀγαπᾶς, posterius φιλῶ, q̄bus tamē citra discrimē est usus. Apud Latinos amo uehemētius est q̄ diligo. Pasce agnos meos) Bis dixerat βόσκει. i. pasce, siue ale, semel ποιμαίνει. i. rege, ut pastor regit gregē. Nec est ubiq; agnos, sed bis πρόσβατα. i. oues semel θνητὰ. Nec i his opinor ullū eē discrimē. Illud obi

ter ad

teresse admonēdū, q̄ ex hoc loco glorianē sibi cōmissum gregē domini, eos primū oportere meminisse a Petro ter exactū amorē erga Christū, neq̄ quēlibet amorē, sed ardentiorē ceteris. Deinde ter item cōmissā illi gregis curā. Illud nimirū significatū est nō esse idoneū sacerdotio, nisi q̄ neglectis oib⁹ nihil amet nisi Christū, hoc est ueritatē, innocētiam, pietatē. Ad hęc nihil huic antiquius esse debere, q̄ incolumitatē gregis sibi crediti. Proinde quæso quid frontis est istis q̄busdā, qui prophanis imo sceleratis principum obsequijs, q̄ pecunijs huc penetrāt, q̄ sacerdotiū nihil aliud q̄ questū ac tyrānidē esse putant. Quo tu nō uis.) ὄπισθ' οὐ δέλεος. At cur nō & supius itidē uertit, Ibas ubi uolebas, cū sit idē aduerbiū græcū. Quāq̄ ego malim utrobicq̄, quo ibas quo uolebas, & ducet quo non uis. Qui tradet.) ὁ παραδίδους, i. qui tradit.

Sic eū uolo manere.) Cū omnia Græcorū exēplaria cōstanter habeant scriptū, εἰς αὐτὸν μὴ βλάσφημι, nemini dubium esse potest, quin coniunctio si, mutata sit in aduerbiū sic, idq̄ nō interpretis uitio, sed errore librarij. Siquidē apud Latinos facilis & p̄liuis plapsus est, a si in sic, ob uocū affinitatem. Ceterū apud Græcos nihil simile est, εἰς & οὐτως, ut hęc occasione lapsus uideri possit interpres. Neq̄ uero solum cōsentiant exēplaria Græcorū, uerū etiā interpres Cyrillus, Chrysostrōmus, Vulgarius. Quāq̄ in his uoluminibus Chrysostrōmi nup̄ excusis, ab indocto quopiam, si mutatū erat in sic. Verum ipsa interpretatio palā arguit Chrysostrōmū si legisse, dū in hanc disserit sententiam, Christū noluisse respondere Petro, qd̄ esset facturus de Ioanne, sed uoluisse temerariā & curiosā illius responsionē retundere. At id nō fecit, si respondit illū mansurū. Quin & diuus Hieronymus primo aduersus Iouinianū libro citat hunc locū iuxta græcam ueritatē. Et tamen si solent huiusmodi oia ad semel publicit⁹ receptū errorē deprauari, tamē haud scio quo casu factū est, ut hic locus etiam in uulgatis exēplaribus māsaret incorruptus. Qui si maxime fuisset corruptus, tamē ipse disputationis tenor arguit Hieronymum, si legisse, nō sic. Inter uetustiores solus Augustin⁹ legisse uideat, sic eū uolo manere, uir ille qd̄ (quod negari nō potest) sanctus, integer, acuto præditus ingenio; uerū imp̄se credulus; ad hęc destitūt⁹ p̄sidio linguarū, sine qb⁹ hęc ut par ē, tractari nō queūt. Is cū iuuenis ascit⁹ eēt ad mun⁹ episcopale, ac pene neophyt⁹, (sicut qd̄ fieri uetuit Paul⁹) ne licuit qd̄ qcq̄ nescire doctoris locū occupātī. Proinde docendo didicit qd̄ doceret, & scribēdo didicit qd̄ scriberet. Profecit tñ, p̄sertim ubi se cœpit ad Hieronymi cōferre amulationē. Nec ē istā cōtād⁹ uir tā pius, sicubi nō asseq̄ qd̄ affectat, sed tolerād⁹ magis. At e diuerso nō sunt aut diēdi, q̄ illū nemini nō an̄ ponūt, ipsi etiā Hieronymo; quo sciētā sacrarū literarū tāto fuit inferior, ut ipudētissimū sit, alterū cū altero cōferri. Porro q̄q̄ hęc nō faciūt hareticū, si sic legas p̄ si, tñ error tā manifestari⁹ nō est dissimulādus in literis euāgelicis; & ut fateor nō infectandū cōuitijs, qui sic labat, ita cōmiserandū aīo ac subleuandū. Excusat is q̄ per imperitiā literarū his uerbis baptizauit, in nomine patriā, & filia, & sp̄rita sancta. Nemo tamē sciens laturus sit huiusmodi, baptizatorē. Quin ipse Augustinus negat ferē dum, q̄ populus in tēplis caneret, Sup̄ ip̄m autē floriet, p̄ florebit, etiā si sciret deū non offendi solocismis. Quanto minus dissimulādū, si tanto fœdior mēda in euāgelicas irrepserit literas. Qd̄ si latinus interpres indicādī modū uertisset in modū impandi, nō p̄ inde lubricus fuisset lapsus. Si eū uelim manere donec ueniā. Ut ne dicā interim, q̄ ipse sermonis cōtextus refellit istorū lectionē. Sequit̄ em̄ (Et non dixit Iesus, q̄ discipulus ille nō moritur) Quod si supius legamus, Sic eū uolo manere, plane dixit eū nō moriturū donec ueniret, quod Ioannes dictū fuisse negat. Nec ambigit Ioānes, quin Christus manere dixerit, nō mori. Verū negat id affirmasse Christū, sed in ambiguo reliquisse, ut ea res nihil attineret ad Petrū. Exiuit sermo inter fratres.) Quomō exijt, si erat inter fratres? Proinde dilucidius ac latinius erat, p̄manuit rumor in fratres, hoc est, ad Christia nos ceteros, & quod illic erat dictū paucis audiētibus, id serpit ad plures, uulgāte fama.

Nec ip̄m arbitror mundū capere posse.) Hic rursū Augustinus offensus hyperbole, capere non ad sp̄acium loci refert, sed ad animū. Ad eundem modum nec unā paginā diu-

Si eū uolo manere.

De s. Augustino,

Erasmus h' notat² ut pl² sit hieronymianus q̄ Augustin² i.

nam diuinæ sapiētia capere possit mūdus. Nihil tale Chrysoſtomus. Et Cyrillus. Inge-
nue fatē hypbolē esse. Est em̄ græcis χωρῆσαι, quod de spacio loci pprie dicit, ut anno-
tauimus in eum locum, Non omnes capiūt hoc uerbū. Nec est posse capere apud Græ-
cos. sed tantū χωρῆσαι. i. capere, siue capturum. Deinde q̄ scribendi sunt, melius erat, qui
scribendi forent. FINIS ANNOTATIONVM IN IOANNEM.

D. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONES
IN ACTA APOSTOLORVM.

ACTVS Apostolorū. προέξῃ. Quod Cyprianus uertit, acta. Hieronymus
interim actiones, interim acta uocat. Caterum actus masculino genere
reperitur quidē, sed in carmine, ut apud Lucanū, Licet ingentes abruptit
actus. Verum acta magis uocant, quæ iudicijs aut testamētis, aut cōsimi-
libus modis transiguntur. Proinde ego gesta malimq̄ acta.

Primū quidē sermonē. Equidē cupiebā hunc librū Lucæ cū priore cōiungere. Quā-
doquidē ille historiā euangelicam duobus est cōplexus uoluminibus, quorū utrūq̄ ad
eundē scripsit Theophilū, & posteriorē auspiciens, prioris facit mentionē. Caterum ue-
rebar, ne non ferendū uideret, euangelia distrahere. Quāq̄ hæc historia quid aliud est,
q̄ euangelij pars, eaq̄ meo iudicio nō minima. Siq̄dem illic describit granū frumētī so-
lo conditū, hic describit enatū, ac suas paulatim apiens ac pferens opes. Quod ni p̄ Lu-
cam cognouissemus, q̄bus modis Christus reliquerit terras, ubi, quo loco, q̄bus modis
aduenerit, pmissus ille spiritus, quibus in itijs cœperit ecclesia, q̄bus rebus polluerit, q̄-
bus creuerit rationibus, nōne bonā euangelij partē ignorassemus? Atq̄ utinā sanctus
Lucas, quæ mādmodū exorsus erat hanc narrationē, ita longius fuisset profecutus, ac de
ceterorū item apostolorum gestis nō nihil attigisset. Quo magis admiror, apud Græcos
hunc librum tam uariū haberi, neq̄ quēq̄ extitisse, qui tam præclarū opus, ac p̄fus euā-
gelicæ tum maiestatis, tum fidei suis cōmentarijs illustrarit. Nihil enim extat, quod sciā
in hoc, præter aliquot locorū uocabula, quæ Hieronymus annotauit, uerum ea non solū
pauca, sed etiā paucis. Sero recepta est epistola ad Hebræos, de epistola Iacobi nō nihil
est addubitātū. Apocalypsim sero recepit Italia, Græcia ne nūc q̄dem satis approbat. Cæ-
terum de actis nulla unq̄ dubitatio. Quo maiore studio conuenit, ut Christiani suæ gē-
tis incunabula studeant cognoscere, quo posteaq̄ cognitū habuerint, q̄bus rebus adole-
uerint, iisdē intelligāt collapsam religionē instaurādā esse. Primū qdē. Sapius admo-
nuimus apud Græcos πρῶτον usurpari uice cōparatiui. Primū p̄ priorē siue supiorē. Nā
sermonē haud dubie librū euāgelicū uocat, neq̄ em̄ ea dixerat, sed scripserat. Et Socra-
tes suos libellos λόγος appellat. Deinde haud scio satis ne latine dicat, facere sermonē, p̄
eo qd' est uerba facere. Vnde nos quo dilucidior esset sensus, nō ueriti sumus ad hunc
trāsferre modū. Supiore qdē uolumine dixim⁹ Theophile de oib⁹ quæ cœpit Iesus, tum
facere, tū docere. Poterat & sic, & facere & docere, siue uel facere uel docere. Nā facere
q̄ & docere, poeticū est apud Latinos, apud Græcos sec⁹, ποιῆντε ἢ διδάσκειν. Partit⁹ em̄
est oēm Christi uitā, i duo, in facta & doctrinā. Fecit is admirāda, sed nō min⁹ stupēda
docuit. Facta cōstāt miraculis, doctrina decretis. Porro qd' huc adducūt qdā, prius esse
facere, deinde docere, id argutius est q̄ accommodatius. Per spiritū sanctū præcipiens)
ἐν τῷ ἐλάμνω, præteriti t̄pis est, hoc est, cū præcepisset. Et hūc locū quoniā aliq̄ uidebatur
obscurior, paulo fufius explicuim⁹ ad hūc modū. Ad eū usq̄ diē, quo postq̄ impartitus
in hoc ipsum, spiritū sanctū, mādasset apostolis quos delegerat surū assumptus est. Cæ-
terū illud, spiritū sanctū, ita positū est, ut ambigi possit utro sit referēdū, ad supiora an ad
sequētia. Verū Iesus exigit, ut ad supiora referat. Siq̄dē ipartijt illis spiritū sanctū a resur-
rectione

reſtione, & ita mandauit prædicandi munus. Niſi malumus ſic accipe, qđ ipſe Chriſtus in baptiſmo, ſpiritu ſanctū in ſe deſcendētem accepit, quo factō poſtea delegerit apłos. Cæterū prior lectio mihi magis pbať. Quos elegit) οὓς ἐξελεῖται. Hoc interiecit, ut appareat Chriſtū nō oibus mādata dediffe, ſed ijs dūtaxat, quos ad hoc muneris delegerat, nepe duodecim apoſtolis, & ſeptuaginta diſcipulis. In multis argumētis,) τεκμηρίοις. Argumentū hīc uocat ſignū aliquod, p quod fides ſit rei alioq dubiæ. Et in multis heraiſico more dixit, p multa argumēta. Cæterz qđ ſequit̄, οπιταυόμενος, p̄ticipiū eſt paſſi uū p̄ſentis t̄pis. Proinde interp̄s dū qđ nō ſolet, conať exprimerē rōnem t̄pis, nimis diluto uſus eſt uerbo. Si qđ apparet id quoq; qđ nō eſt. Nos itaq; maluim⁹ circūloqui, dū cōſpiciť. Et cōueſcēs p̄cepit) Quiſq; uel mediocriter attēderit, facile cōiectabit ab interp̄te ſcriptū fuiſſe cōuerſans, nō cōueſcēs. Id famelic⁹ opinor q̄ſpiā, nihil niſi cibū ſomniās uertit in cōueſcēs, q̄ inhumanū putaret Chriſtū ſuos relinq̄re, niſi pri⁹ habita cū illis cōpotatiūcula, quē admodū hodie uulg⁹ noſtratiū facit. Cæterz in græcis exēplarib⁹ uariat hic loc⁹. In alijs ſcriptū ē, σωμαλιζόμενος, qđ ſonat cōgregatos ſiue cōgregās. In alijs σωμαλιζόμενος, i. cōmorās, & ſub eodē uerſans teſto. Rurlū uariat & ip̄a ſermōis diſtinctio. Nā qđ hoc p̄ticipiū referūt ad ſupiora, ut & hoc cenſeāt inter argumēta reſurrectiōis, q̄ domeſtica cū illis ac diutinā egerit cōſuetudinē. Nā id eſt, ni fallor, σωμαλιζέδης. Alij rurlus ad ſequētia, ut ſub eodē teſto cōmorans apud illos, intelligať mandaſſe ne diſcederent Hieroſolymis. Id qđ mihi magis pbať, qđ qđ ad diſtinctionē attinet. Alioq; duriuſcule cohæreant cū ſupioribus, quæ ſequunt̄. Cæterz ſi legamus, σωμαλιζόμενος, id magis cōgruit cū eo, quod aliquanto poſt ſequit̄. Illi igit̄ cū cōueniſſent, interrogabant eū, dicentes, Dñe & c. Apparuit em̄ illis nunc paucioribus, nunc pluribus. Cæterz cōſcenuſus in cœlū oēs uoluit adēſſe, ut ultima æderet mandata. Quā audiftis, inq; per os meū,) ἡμικουσατέ μω. i. quā audiftis ex me. Cæterz haud male interp̄s addidit, de ſuo, ne duſior eſſet ſermo, ob repente mutatā p̄ſonā loquentis. Baptizabimini ſpiritu ſancto) ἐν πνεύματι ἁγίω. i. in ſpiritu ſancto, hoc eſt, p̄ ſpiritu ſanctū. Si in hoc tpe) εἰ apud Græcos frequenter eſt interrogantis, reſtius itaq; uertiffet, Num in tpe hoc, ſiue an in tpe hoc.

Et p̄uerſas p̄cepit illis.

Tēpora uel momenta.) χρόνος ἢ καιρὸς. i. tēpora & articulos ſiue oportunitates. Quanť apud Græcos καιρὸς nōnunq; p χρόνον uſurpet, at non cōtra. Eſt aut̄ pprie χρόνος, quōties de genere ſeu mō ſpatioue t̄pis agit, ueluti ſæculū, annus, mēſis, dies, hora. καιρὸς aut̄ cū ſentim⁹ oportunitatē rei gerēda. Nā utrūq; referť a Rhetorib⁹ inter argumenta cōiecturalia. Quin apud Græcos καιρὸς de⁹ eſt, quæ Auſonius uertit occaſionē, neq; ἦο καιρὸς ſpecies eſt hui⁹ ceu generis χρόνου, quē admodū iudicat Valla. Diuerſū magis eſt q̄ ps. Et oino plus qđdā eſt καιρὸς q̄ tēp⁹, nempe articulus, ipſumq; momentū ac punctū, ut aiunt in quo res ſit agēda. Vnde nōnunq; articulū uertit. Neq; dubito qn illud Terentianū, ut in ipſo articulo opp̄ſit, græcis ſit καιρὸς. Duabus dictiōib⁹ græcis r̄ndet unica latina tēp⁹.

Quæ pater poſuit in ſua poteſtate.) ὅν τῆ ἰδία δυνάμει. i. in ppria ſiue ſua ipſi⁹ poteſtate, Accipietis uirtutē.) δύναμις. i. robur ac fortitudinē, ne q̄s accipiat ἀρετήν, quæ probitas eſt uitio oppoſita. Et (ſupuenientis ſpiritus) ἐπελθόντες, præteriti t̄pis p̄ticipiū eſt, ſed qđ uerbo futuri t̄pis adhæreat. Vertere poterat, illapſi in uos, ſiue ut nos uertim⁹, poſtq; ſpiritus ſanctus aduenerit ſup uos. Teſtes in Hieruſalē.) Gemina eſt coniuñctio Græcis ἐν τῇ ἱερουſαλήμ. ἢ ἐν πάσῃ ἰουδαίᾳ. Cæterz quod ſubiunxit, Iudæā Hieruſalē, totū parti, non potuit reddi, neq; p̄ geminū &, neq; p̄ tum. Proinde nos reddidim⁹, nō ſolū in Hieruſalē uerū etiā in uniuērſa Iudæa. Cūq; intuerent̄ in cœlū) καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἢ ὁραμα. i. cum eſſent intētis ſiue defixis i cœlū oculis. Id em̄ græcis ē ἀτενίζω fixis & imotis obtueri oculis amātiū more. Quē admodū.) ὅν τὸ ποσομ, ut quē ad modū tres ſint dictiones. Sabbati habens iter.) σάββατος ἔχομ ὁδὸν. Sentit ſpatium mille paſſuum, longius iter facere, Iudæis ſas nō erat ſabbatis. Proinde nos uertimus, Abēſt ab Hieruſalem iter ſabbati.

In cœnaculū.) εἰς ὑπερώον. Hic cœnaculū nō ſignificat eū locū, in quo cœnať, ſed ſupior rem domus partē, id quod græca uox indicat. In cœnaculū aſcenderūt.) ἀνέβησαν εἰς τὸ

ὑπερωρον. i. ascenderunt in cœnaculū, hoc est, ingressi ciuitatē, conscenderūt cœnaculum.

In oratione.) Deest in latinis codicibus. καὶ τῆ δέσει. i. & obsecratione. Cōgeminat hæc ad eū modū sæpenumero & Paulus. Cū mulieribus.) σαὺ γωαιξί. Accipi potest, & cū uxoribus, p̄pterea q̄ separauit Mariā a mulieribus. Ac rursum (Cū fratribus eius.) Ad Iesum refert, nō ad Mariā αὐτῶ. In diebus illis.) ταῦταις. i. his. Nec enim est ἐκείναις. Est aut̄ historicū, referre rē quasi iā gerat̄. In medio fratrū) μαθητῶν. i. discipulor̄, & simul est ἐπιτραυδ. i. collecta siue cōgregata in eodem loco. Erat aut̄ hominū.) ἢ πὸ ὄχλῳ ὄνομα μάτωρ. i. erat aut̄ turba nominū, quod quidē palam est nō accidisse culpa interpretis, sed ab audaculo quopiā fuisse deprauatū, qui putarit nominū hoc loco nihil significare. Cæterum hominum probe quadrare. Adeo præceptus est iudex inscītia. Porro nominū dixit, quod nominatim homines censerī soleant, quoties exquiritur numerus. Hæc orationis pars, quoniam per parenthesim est interiecta, suis notulis est utriq̄ semouēda.

.S.

Oportet impleri.) ἐδύ. i. oportebat, siue oportuit, de re pacta loquit̄. Quam prædixit.) τὰς τῶν ἡρ. i. hanc quam prædixit. Qui fuit dux.) ὁδῆγος. Is p̄prie dicit̄, qui cōmonstrat uiam, ne ductorē exercitus intelligat aliq̄s, cui Græcis aliud est nomē. In nobis.) σαὺ ἡμῶν. i. nobiscū. Et (Qui cōnumerat̄ est) ὅτι, γα, nō γ. Et possedit agrū) ἐκτίσατο, qd̄ uerti poterat etiā parauit. Neq̄ enim Iudas possedit hunc agrū, uerū ea pecunia paratus est is ager. Porro de mercede iniquitatis, allusit, ni fallor, ad cognomen Ischariotæ, quod Hebræis ישיע mercedem sonet. Et suspensus crepuit) ἔπελως γενόμενος. i. pronus factus, siue declinūs. πρὸς enim græcis dicit̄, q̄ uultu est in terrā deiecto. Expressit aut̄ gestū & habitū laqueo præfocati. Alioq̄n ex hoc sane loco nō poterat intelligi, q̄ Iudas suspēderit se. Acheldemach) Græci scribūt ἀκελδαμάς, p̄prie accedētes ad uocē hebraicā ἔβ nos. Hebræis אכלדמא fund̄ ē, siue facultas באגואיס. Fiat cōmoratio) ἐπαυλις, cōpositū ab eadē dictiōe, unde σωμαλιζόμενος, de quo dictū ē paulo añ. Cæterū episcopatū ē ἐπισκοπῶν, qd̄ hebræis ē אגואיס. Id iter alia p̄fecturā quoq̄ significat. Intrauit & exiuit) p̄ eo q̄ ē p̄petuā uitæ cōsuetudinē habuit. Dictū ē aut̄ figura puerbiali. Cæterū h̄ sermo tot̄ nō nihil habebat obscuritatis, nō solū i lingua latina, uerū etiā græca, p̄de nos quo ad potuim̄, conati sum̄ dilucid̄ uertere. Qui cognominatus est iust̄) ἰουστῶν nomen Rhomanū, quod cognomē olim inditū fuit Aristidi apud Athenienses. Qui corda nosti) Græcis est unica dictiō cōposita, καρδιονώσα, cognitor cordiū. Et mox (ostēde) est ἀνάδειξομαι. i. designa. Sic enim uertit, Designauit Iesus & alios septuaginta. Accipere locū.) λαβῆμι πρὸ κλήρομ. i. ut accipiat fortē, siue hæreditatē. Ut iret in locū suū.) ἰδιον, uelut ante occurset alienū. Et dederunt sortes eis) ἡ ἐδωκαμ κλήρας αὐτῶν. i. & dederunt sortem eorū. Nimirū duor̄, de q̄bus fortiebant̄. Et annumeratus est.) ἡ συγκατεψηφισθη. i. suffragiis siue calculis additus est, Vallæ placet, coopatus est, neq̄ mihi sane displicet. Sup̄ erat diuersū huic uerbū κατακρηθμῖος σαὺ ἡμῶν. i. numeratus nobiscū.

EX CAPITE II

Dies pentecostes.) Dies singularis est numeri, Itaq̄ completeretur legēdum est. ἔν τῷ συμπληροῦνθαι τῶν ἡμερῶν, quod ultimus ille dies quinquagesimus sit dictus. Quanc̄ uulgo tēpus hoc uniuersum quadragesima & quinquagesima dicat̄.

Erant omnes pariter.) ὁμοθυμαδόν. i. unanimiter, quod ita paulo ante uertit p̄seuerātes unanimiter in oratiōe. Adueniētis spiritus) φρονησῶν πνοῆς. i. flatus qui fert̄, quod p̄prie est uenti impetu citato eūtis & uehementis magis est uiolētis, βιαίας. Et appauerūt illis) ἡ ὠφθαλμοῦ αὐτῶν. i. auita sūt illis, seu poti⁹ cōspecta. Tāq̄ ignis) Ignis hoc loco genitiui casus ē, nō noiatiui. ὡσεὶ πυρός. i. uelut ex igni, nos uertim⁹ ignea, quo uitare m⁹ amphibologīā. Varijs linguis) ἑτέροις. i. alijs linguis. Ita citat & Hiero. in q̄stioib⁹ ad agalsiā, iuxta uetustos codices ut̄ cōueniat cū illo euāgelico, Linguis loq̄nt̄ nouis. Nā qd̄ aliud ē, idē est nouū. Ex oi natiōe q̄ sub.) ἢ ὑπὸ ὄρωσων ὄρω. i. eor̄ q̄ sub cœlo sunt. Et mēte cōfusa ē) Mēte nō lego i græcis codicib⁹. Tātū ē, σωμαχύθη. Cōfusa ē, qd̄ tñ ad pturbatiōnē uel admirationē ptineat, nō pudorē, quō solet h̄ uertere. Et mirabāt dicētes) Αὐδῶν Græci, πρὸς ἀλλήλους. i. ali⁹ ali⁹, siue iter se. Et quō nos audiūm⁹) ἀκούομεν. Audim⁹ presentis

presentis t̄p̄is, id q̄d e librarijs ē deprauatū. Linguā nostrā) ἰδία διαλέκτω, i. ppria lingua, siue sermōe, ut subaudiam⁹ loq̄ntes eos. Caterū illud ἡμῶν latine cōmode reddi nō poterat. Et q̄ habitat) ἡ κατοικοῦντες, i. habitātes. Alioq̄ si p̄ uerbū libuit trāsterre, dicēdū erat, q̄ habitam⁹, p̄pter uerbū q̄d p̄cessit, audiui⁹. Aduenā Rhomani.) Nō est προσήλυτοι, quo mox utitur, sed ἐπισημοῦτες, hoc ē illic uersantes. Caterū hebraei Profelytos, hebraice דרוּא uocabāt, q̄ diuersā factiōis nati i ius Mosaicae legis recipent. Hic sentit Iudaeos q̄dē religione, uerū Rhomae agētes. Iudaei quoq̄.) ἰσραῖοι τε ἡ προσήλυτοι, i. Iudaeiq̄ & p̄felyti, ut sit gemia cōiūctio. Audiui⁹ eos) Rursus ἀκούομεν, i. audim⁹, ut sup̄i admonuim⁹. Stupebāt aut̄ oēs & mirabānt) ἡ δὲ δειπότερ, id uerbum significat eos aīo hāsitasse ac p̄plexos fuisse. Quo uerbo usus ē de Herode, cū crederet Ioanē reuixisse, δειπότερ, q̄d illic uertit, hāsibat. Caterū aliq̄s mutauit hūc locū ex sup̄iori, quē t̄n̄ puto corruptū. ἡ ἐπισημοῦτες, q̄d pl⁹ sit pri⁹ illud q̄ hoc posterio⁹. Ad iuicē dicētes) ἄλλος πρὸς ἄλλου λέγοντες, i. al⁹ ad aliū dicētes, siue iter se dicētes. Musto pleni) μεμειωμένοι, i. impleti sūt.

Pleni sūt isti) Isti redūdat. Per p̄phetā Iohel) Testimoniū q̄d citat ē apud eū, p̄phetā. c. 2. Ac mire declarat largitatē diuinī muneris, q̄ solis iudaeis antea uidebāt deberi iā in oēs orbis natiōes redē dātis. Caterū Lucas nōnihil discrepat & ab Hebraeis, & a Septuagita, q̄b⁹ hoc loco cū illis ē cōcordia. Nec est ap̄d hebraeos i dieb⁹ nouissimis, sed post hāc. Et dicit dñs) Lucas addit de suo, q̄ ea clausula p̄phetijs oib⁹ soleat apponi. Deide (de sp̄i) iuxta Septuagita dixit, cū Hebraeis sit, spiritū meū. Porro q̄d priori loco posuit iuuenes, deinde senes, cū & ap̄d Hebraeos & septuagita diuersus sit ordo, libratiorum errore factū suspicor. Præterea q̄d latin⁹ interps̄ uertit, Et q̄dē sup̄ seruos meos, legisse uideat καί τῃ. Hiero. uertit, Sed & sup̄ seruos meos. Rursus post hāc uerba, In dieb⁹ ill' effūdā sp̄m̄ meū, Lucas addidit de suo, Et p̄phetabūt, Q̄d nec apud Hebraeos ē nec ap̄d Septuagita, uerū ut hoc huc trāslatū ē ex initio hui⁹ uaticiniū, ita ex hoc loco trāslata sūt in initio illa uerba, In dieb⁹. Ac mox (dabo p̄digia) i cælo sursum, & signa i terra deorsū. Sursum ac deorsū & signa tria uerba de suo adiecit Lucas, q̄ nec apud Hebraeos sūt, nec apud septuagita, Deniq̄ (dies dñi magn⁹ & horribil⁹) p̄ horribilis Lucas posuit ἐπιφωτισ, i. manifest⁹, siue illustris, cū hebraeis sit horribil⁹, ut intelligere liceat id q̄d frequē admonuim⁹, ap̄s̄ & euāgelistas nō fuisse axtios i reddēdis uerbis p̄pharū, sed ip̄am iniam bona fide reddidisse, q̄ p̄t̄ aliq̄ties fieri, ut lector erudit⁹ nōnihil corrupat, dū corrigere nitit̄ ad editionē septuagita. Caterū quo lector ip̄e facili⁹ hāc cōferat, hebraea ut hnt̄ subijciem⁹ וְהָיָה אֲחֵרֵיכֶם אֲשֶׁר בְּרַחֵם אֶת רוּחִי עַל כָּל בֶּשָׂר וְנִבְּאוּ בְּנִיבֵם וּבְנִיבֵם וּקְנִיבֵם חֲלֹמוֹת בְּחֵרֵיכֶם חֲזִיוֹנוֹת יִרְאוּנוֹם עַל הַעֲבָרִים וְעַל הַשְּׂפָחוֹת בְּיָמִים הַחֲמוֹת אֲשֶׁר אֶת רוּחִי וְנִחְתִּי מוֹפְתִיב בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ וְסָאשׁ וְתִימָרוּשׁ עֵשׂוֹן הַשְּׂמִשׁ וְהַיָּם הַלְהִיט וְחִירָה לְרֵם לְבָנֵי בֹאֵי יוֹם יְחִיחַ חֲגִילוֹ וְחִגְרוֹתָיִחַת בַּל אֲשֶׁר יִקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה יִחְיִימְלוֹ

Ea sic uertit Hieronym⁹. Et erit post hāc effundā spiritū meū sup̄ oēm carnē & p̄phetabūt filij uestri & filia uestra, senes uestri somnia somniabūt, & iuuenes uestri uisiones uidebūt. Sed & sup̄ seruos meos & ancillas meas, in dieb⁹ illis effūdā spiritū meū, & dabo p̄digia in cælo, & i terra sanguinē & ignē & uapores fumi. Sol cōuertet̄ in tenebras & luna in sanguinē anteq̄ ueniat dies dñi magn⁹ & horribilis. Et erit, ois q̄ inuocauerit nomē dñi, saluus erit. Iuxta Septuaginta legim⁹ ad hūc modū. Et erit post hāc effundā de spiritu meo sup̄ oēm carnē, & p̄phetabūt filij uestri & filia uestra, & senes uestri somnia somniabūt, & iuuenes uestri uisiones uidebūt, & sup̄ seruos meos & sup̄ ancillas meas in dieb⁹ illis effundā de spiritu meo. Et dabo p̄digia in cælo, & sup̄ terrā sanguinē, ignē, & uaporē fumi. Sol cōuertet̄ in tenebras, & luna in sanguinē, anteq̄ ueniat dies dñi magnus & illustris. Et erit ois q̄ inuocauerit nomē dñi, saluus erit. Annotauit Hieronym⁹ hoc uerbū דרוּא quod Septuaginta uerterūt ἐκχέω, i. effundā. Effundim⁹ em̄, nō q̄d dispelamus ac parce damus, sed quod ampliter & effuse, largiterq̄.

Secūdū q̄) καθ' ὅτι, i. quatinus, siue p̄pterea q̄, & ab ea, nō ab eo, ut mortem referat.

Ne cōmouear.) ἵνα μὴ σαλευθῶ, q̄d est pprie loco moueri. Liceat audenter dicere)

ἤκουσεν μετὰ πάρεξήσας, cum liceat libere loqui. Est em̄ p̄ticipiū impersonale positū absolute casu nominandi, quod aliq̄ fit in genitiuis apud Græcos. Quoniā defunctus est) Et defunctus est græce. Iureiurando &c.) Græca plus habent, q̄ latina. ὅτι ὄρκω ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύς αὐτοῦ καὶ τῆς σάρκα ἀνασῆσθαι τὸ μῆχος, καθίσαι ἐπὶ τῷ θρόνῳ. i. Quod iureiurando iurasset sibi deus, ex fructu lumbi sui, quantum ad carnē, surrecturū Christū, ut sederet in throno. Tamen si uariant hoc loco græci codices. Cæteræ in iureiurando iurauit, nō est apud Græcos ea uocū affinitas, ὄρκω ὤμοσεν. Ad hæc, de fructu lumbi eius sedere, supplendū erat, aliquē. Prouidens) προιδῶμ, i. prouidens, quāq̄ in nonnullis erat προσδῶς, i. præsciis. Neq̄ derelictus est in infer.) ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτῆ. i. quoniā non est derelicta anima eius. Certissime sciat.) ἀσφαλῶς οὐμ, i. certe igitur.

His aut̄ auditis.) ἀκούσαντες, i. cū audissent aut̄. Pœnitentiā agite.) μετάνοήσατε, i. pœniteat uos, siue relipiscite. Vobis em̄ est p̄missio.) Addendū erat facta, siue ad uos.

Alijs etiā.) ἑτέροις τε, i. alijsq̄. Qui ergo receperunt.) οἱ μὲν οὐμ ἀσμελῶς ἀποδέξαμενοι, i. qui libenter receperunt. In die illo.) τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, i. diei illi, nisi subaudias præpositi onē εἶναι. Fractione panis.) καὶ τῆς κλάσεως, i. & in fractione panis, ut sint quatuor, doctrina, cōmunio, fractio panis, & orationes, In Hierusalē.) Hæc duo uerba nō reperio in græco codice. Et metus erat magnus in uniuersis.) At ne hæc quidem ascripta reperi.

Omnes etiam.) πάντες δὲ, i. oēs aut̄. Opinor interpretē legisse πάντες τε. Erant pariter) εἰς τὸ αὐτῷ, q̄d̄ antea uertit in eodē loco. Possessiōes &c.) Græce εἰ, & possessiōes & facultates geminata cōiūctiōe. Circa domos) κατ' οἴκους, i. p̄ singulas domos, siue domesticatim; Quæadmodū κατὰ πόλιν & κατὰ ἡμέραν, i. oppidatim & cotidie. Sumebant cibum) μετέλαμβανον, quod est ab alio sumere, & participē esse. Nos uertimus inuicē, sumebāt. Ac rursus (apud omnē plabē) Omnē p̄ totam dixit, & plabē p̄ populum, ὅλον λαόν.

Dominus aut̄ augebat.) Græca sic habent, ὁ δὲ κύριος προσέτιθη τῆς σοφωμῆτος καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ, i. Dñs apponebat eos, q̄ salui fiebant cotidie ecclesia. Suspicio interpretem scripsisse. Addebat, idq̄ scribam deprauasse, in augebat.

In idiplum.) Id Latini referre uident̄ ad superiora, cōtra Græci referunt ad ea quæ sequunt̄, ἐπὶ τὸ αὐτῷ δὲ πέτρῳ, i. simul aut̄ Petrus, ut ἐπὶ τὸ αὐτῷ, non solum p̄tineat ad locū, uerum etiam ad tempus.

EX CAPITE TERTIO.

Ad portam.) πρὸς τὴν θύραν, i. ad ianuam. Incipientes introire,) μέλλοντας εἰσεῖναι, i. ingressuros. Rogabat ut eleemosynā acciperet) Græce tantū est, Roga bat eleemosynā, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. Intuens.) ἀτενίσας, i. defixis in eum oculis.

Respice in nos.) βλέψον εἰς ἡμᾶς, i. aspice in nos, siue aspice nos. Et apphensa manu.) καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, pro πιάσας, in nōnullis erat κρατήσας, hoc est, apprehensa manu illius dextra. Consolidatæ sunt bases.) βάσεις græcam uocem reliquit interpret̄ uertere poterat, gressus, siue pedes. Ambulans & exiliēs.) καὶ ἀλλόμενος, i. saliens, ut significaret nō solū incessum more uulgarī, uerū etiam alacrē & gestientem. Ac paulo ante uerbū erat cōpositū, καὶ ἀλλόμενος ἔσκει, i. exiliens stetit. Ad eleemosynam sedebat.) ὁ πῶς τῆν ἐλεημοσύνην καθήμενος, i. ille ad eleemosynā sedens.

Et extasi.) ἐκστάσεως, quod alius uertit stuporem, uerum quia sic reddidit θάμβος, de erat quo redderet extasim.

Cum uiderent autem &c.) Græca diuersa sunt, κρατοῦντες δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαός, id est cum teneret autem is qui sanatus fuerat claudus Petrū & Ioānē, concurrat ad eos ois populus. In porticum) ἐπὶ τῆς σοᾶ, i. in portu. Vidēs aut̄) ἰδὼν participiū præteriti t̄pis, uertī poterat, Id cū uideret Petr⁹, siue eo uiso Petrus. Nostra uirtute aut potestate) ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ, id est, p̄prijs uirib⁹ aut religiōe, siue pietate. Apparet interpretē legisse ἐξουσίᾳ π̄ εὐσεβείᾳ atq̄ ea laue lectio mihi magis p̄bat. Deus Abraham & de⁹ Isaac, & deus Iacob. Græci tantū semel ponūt deus, deus Abraham, & Isaac, & Iacob. Iudicante i illo) κρίναντες, præteriti temporis est, cum iudicasset, siue cum statuisset ille absoluerē.

Virum

Virū homicidam) Graphice sane maiestatem illā apostolicā expressit, quā illi fuisse in dicendo, uel una eius testatur epistola. Retulit inter se contraria non minus grauius, quā festiuiter. Homicida eripit uitam, huic Iudaei donarunt uitā. Et autorem uitae traxerunt in mortem. Hunc quē uos uidistis) τούτου ὄν θεωρεῖτε, i. quē uidetis uerbum presentis tēpōris.

Dedit integram) ἔδωκεν αὐτῷ, id est dedit illi. Integram sanitatem istam) ὁλοκληρίαν ταύτην id est integritatem hanc. Cui opponitur debilitas.

Deus autem qui) Non est qui graue, sed quae dicitur. Deus ea que prius nūciarat fore, idque per omnium prophetarum ora, sic impleuit ut praedixerat.

Poenitemini igitur) μετανοήσατε. Demiror cur hic suo more non dixerit, poenitentiam agite, uerti poterat, Resipiscite, siue poeniteat uos.

Vt cum uenerint tempora) Apparet hoc anapodoton esse, nec enim explet quod coepit. Aut igitur aliquid subaudiatur oportet, ut salui sitis, cum uenerint tempora refrigerij, &c. Aut ὅπως ἄρ' positum est pro utcumque. Caterum illud a facie domini referendum est ad dictionem refrigerij, ut intelligas aspectum eum fore formidabilem malis, prius tamē fore refrigerij. Hoc admonēdū duxi, quod uideam theologos secus interpretari.

Moyse quidem dixit) μωυσῆος μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας ἔειπεν, i. Nam Moyse quidem ad patres dixit. Prophetam uobis suscitabit deus) Testimonium quod adducit, extat Deuteronomij capite decimo octauo. Petrus sententiam reddidit non uerba.

Tamē me ipsum) Diuidenda est haec dicitio, ut me referatur ad suscitabit, ipsum, ad audietis. Id enim indicat sermo graecus προφήτην ἀναστήσει ὡς ἐμεῖ, αὐτοῦ ἀκούσατε, id est prophetam excitabit deus mei similem, uos illum audietis, porro tamē me ipsum, paulo post dicit similem tui. Et omnes prophetae a Samuel & deinceps) Graeci addunt coniunctionem καὶ quae sermonem reddit in absolutum. Ea apud Latinos omittitur. Verum quoniam uidemus in oratione Petri huiusmodi nonnunquam incidere, haud scio an aliquis offensus eam sustulerit. Proinde cui uidebitur addenda, is subaudiatur oporteat aliquid, ut sit sensus, non solum Moyse, sed & omnes prophetae huiusmodi quiddam polliciti sunt quot quot &c. Nec est simpliciter & omnes prophetae, sed πάντες, id est sed & omnes, ut pertineat ad Moysem qui praecessit. Omnes familiae terrae) p familiae graece est πατρία, quae alias uertit, paternitas. Ex quo omnis paternitas in caelo & in terra nominatur. Vobis primum deus suscitatur) ἀναστήσει πρῶτον τῆς αἰωνίου, excitatum siue productum. Nam suscitari dicit exoriri non resurgere a mortuis. Respexit Petrus ad uerba Moyse, suscitauit uobis deus propheta

A nequitijis suis) ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, id est a nequitijis uestris. Tamen recte mutauit interpres sermonis formam, ut peregrinam latinis auribus.

EX CAPITE IIII.

ET magistratus templi) ἡ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, i. Princeps siue dux templi. Nam magistratus hic singularis est numeri, & hominem quempiam significat, cui commissa fuerit tutela templi. Virorum quinque milia) Ferme quinque milia ὡς ἑκατὸν χίλια, quod ante uertit circiter. Et Caiaphas) ἡ καί αφαρ, i. & Caiaphas. Et seniores Israel audite.) Audite, non addit apud Graecos, uerum id aliquis adiecit de suo. In beneficio hominis infirmi, in quo iste sanus factus est.) Primum quod unquam dixit beneficium illius, quod beneficio sit adiutus. Deinde quid est hoc in quo iste sanus factus est? Nisi forte Petrus hoc interrogat, & ipse sibi mox respondet. Sane graeca sic habet, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐσεβείᾳ ἀνδρῶν πρὸς ἀδελφούς, εἴ τίς δύναται εἰσαγγεῖλαι, γινώσκοντες ὅτι ἐσὼ παστὴρ ὑμῶν, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ. Quae quidem licet fuerant reddenda, si nos examinamur hodie, de hoc, quod benefecerimus, homini infirmo, siue, quod beneficium sit homini infirmo, in quo hic saluus factus sit, notum sit omnibus uobis, & toti populo Israel, quod in nomine Iesu Nazareni. &c, hoc est, si hac de re quaestio est, & si hoc a nobis cupitis cognoscere, cuius uirtute & cuius nomine hic claudus restitutus sit sanitati, scitote id esse factum, nec arte magica, neque nostris uiribus, sed in nomine domini Iesu.

Qui reprobatus est.) ὁ καταραμένος, i. qui contemptus fuit, siue pro nihilo habitus.

Datum

EX CAPITE QVINTO.

VEndidit agrū) ἐπώλησε κτήμα. i. uendidit possessionē, hoc est, domū aut p̄diū. Et fraudauit de precio.) ἔνοσθίσασα, hoc est, seposuit, & auulsit, quod tamen recte uertit interpres. Adferens partem quandam. ἔνεγκας μέρος τι. i. allatā partem aliquam. Cur tentauit.) διὰ τί ἐπλήρωσεν, i. impleuit, opinor interpretem legisse, ἐπέφρασεν. Mentiri te.) Rursum uertit græcam figuram, ut mentireris.

Et spiritu sancto) Græce est spiritum factum, ψεύσασθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Siue quod ita loquantur Græci, mentior te, sicut euangelizo te, & benefacio te, siue, q̄ sensus sit eū mē/ tiri spiritum sanctū, qui ficte simulet & imitetur, quod ceteri instinctu spiritus sancti faciēbant. Nam mentitur non solum qui falsum dicit, uerum qui simulat, ut faciem menti/ ta creusa, & æs mētitur aurum.

Manens tibi manebat.) Rursum Hebræorum more congeminatione uocis expres/ sit epitalin, μὲν ὅτι μὲν, hoc est, uere ac prorsus manebat, nemine ullo pacto cogēte. Ac/ cusat autem eum Petrus duobus gradibus. Primum manebat, cum nemo cogeret ueni/ dere. Deinde si uendere libuit, nemo cogebat adducere huc precium.

Et uenditum erat in tua potestate.) Ἐπραξέμ. Interpres diuersas apud Græcos dictio/ nes per eandem latinam reddidit. Illis est κτήμα & χωρίον, hic utrūq; uertit agrum, & ta/ men oblitus sui subiecit, uenundatum, respondens ad græcam uocem, oblitus latinæ, cū dicere debuerit uenundatus. Horarum trium spatium.) διάστημα. i. interuallum.

Dixit autē ei Petrus) ἀπεκρίθη, i. respondit, cum nihil sit rogatū. Cōuenit uobis) τί σιω/ φονίθη. i. quid conspiratum est a uobis, & in hoc consentitis, ut tentetis spiritum domini.

Ad uirum suum.) πρὸς τὸν ἀνδρα. Cur non potius iuxta uirum.

Magis autē augebat credentiū in dño.) Græce paulo diuersius est, μᾶλλον δὲ προσετίθει τῶν πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, πλὴθὺν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν. hoc est, ut uerbum uerbo reddam, Ma/ gis autem apponebantur credentes domino, multitudines uirorūq; & mulierum. Cete/ rum illud, ita ut in plateas eijcerēt, aliq̄nto durius cohæret, cū his quæ præcedūt, nisi sub/ audias una cum turba, famam item apostolorum creuisse. Vtinā hæc attente legant isti, qui toti addicti cōmodis huius mundi, Christi paupertatem & humilitatem uel cōtem/ nunt, uel irrident etiam. Quod regnum, quas opes, quam potestatem cum hac aposto/ lorum gloria conferant: Omnia sunt in Christo, multo splendidiora q̄ hic mundus præ/ bere possit. Cæterum alio modo. Nec ea cōmunicat, nisi qui contemptis cæteris huic re/ gno toto pectore sese addixerit. Ipse spectauit primum Bononiæ, deinde Rhomæ lu/ lium secundum splendidissimos agentem triumphos, ac prorsus tales, ut cum Pompeia/ nis, aut Cæsarianis triumphis conferri possent, Verum quid illi ad hanc Petri maiestātē nō armis nō copijs, nō machinis, non auro, sed sola fide totum orbem in sui miraculum conuertentis. Atq; eadē magnificentia & hodie sequerēt Apostolorū successores, si pa/ res essent spiritu. Eijcerēt infirmos) ἐκφέρεμ. i. educerēt, siue exportarēt. Inhumanū em̄ eijcere, nec est græce ἐκβάλλειν, ut coact⁹ fuerit ita uertere. Et grabatis.) Ἐκράββατων, græca uox est, recepta tñ apud Latinos, mutatis duabus literulis. Quēq; illoꝝ.) Latini⁹ aliquē. Ambigebāt de illis) διὰ πόρον, plus q̄ddā pplexū dixit esse, & ancipitis animi, cō/ silijq; inopē. Et liberarēt ab infe. i.) Non est in græcis exēplarib⁹, sed adiectū apparet a quopiā, q̄ uoluerit interpretari. Et oēs seniores) πλὴν γεροσίων. i. ordinem seniorum.

Et apto carcere) Nō est carcere apud Græcos, sed tātū ἀνοίξαντες ἕ. i. ceterū cū apparuissimus. Nā ianuaz modo meminerat. Præcipiēdo p̄cepimus) οὐ παραγγελία παρὰγγελία μου. i. An nō præcepto præcepim⁹, hoc est, acriter præcepim⁹. Obedire oportet deo) παρὰρχῆν, qd̄ est pprie parere principi aut magistratui, dictiōe cōposita, ab ἀρχῆν obedire, & ἀρχῶν princeps. Ac paulo post. τῶν πρῶταρχῶν αὐτῶν. i. obedientib⁹ sibi. Quē uos in/ teremistis. (διεχειρίσασθε, quod est manibus uolētis occidere. Hinc em̄ dicta uox græca. Principē & saluatorē) ἀρχηγόν, ducē & autorē, q̄q; nō rephendo quod uertit interps. Et nos

Taxae splendore Julij scilicet p̄s

dicitur finitimi, ut accola rheni. Incola, qui nō sit αὐτόχθων. Quāq̄ græcis est πάροικος, q̄ aliunde profectus alibi domum habet. Nos uertimus inquilinum ad hunc modum, locutus est autem deus sic, quod futurum esset semē eius inquilinū in terra aliena, quodq̄ seruituti illud subiecturi essent, &c. Nec in clausula est dicit dominus, sed εἰπερ ὁ θεός, .i. dixit deus. Non inueniebat cibos.) χορτάσματα uox est a saturando dicta.

Quam professus erat.) ἡς ὄμοσεν, id est quam iurauerat.

Qui non sciebat.) οὐκ ᾔδει, id est qui non nouerat.

Ne uiuificaretur.) εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, id est ad hoc, ut partus non essent uitales.

Gratus deo.) ἀσείθεν τῷ θεῷ, ἀσείθεν alias sonat festiuus, siue urbanus. Abusus uidetur hac uoce pro χάριτες, quod gratum significat, & item urbanum.

Videns uidi.) Hebraū est schema pro eo quod est attente uidi.

Et nunc ueni & mittam. καὶ νῦν δεῦρο, id est, & nunc uenito, siue nunc ad sis, ut secundæ personæ sit uerbum, non primæ. Iubet em̄ Moysen adesse.

Tāq̄ meipsū audietis.) Audietis hoc loco in nōnullis exēplaribus græcis nō scribit̄, uerum perperam opinor. Superius demonstratum, ipsum pertinere ad uerbū audietis nō ad me. In ecclesia, & in solitudine.) Et apud Græcos non est, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est, in congregatione, in deserto citra coniunctionem.

Patres uestri.) Vtroq̄ loco græcis est, ἡμῶν, id est, nostri primæ personæ.

Mosi em̄ huic.) ὁ χαρμωύσης, id est, nam Moyses iste, q̄q̄ id recte mutauit interps̄.

Quas fecistis adorare.) Interpres nō mutauit Græcam figuram loquendi οὐδέποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς, id est, quas fecistis, ut adoretis eas.

Cum patribus.) Cum redundat. Deus loquens.) ὁ λαλῶν, id est ille q̄ loquebatur.

Patres uestri.) ἡμῶν græce est, id est nostri, quæadmodum admonuimus modo.

Sed non excelsus, &c.) In manufactis, græcus addit tēplis, ἐν χειροποιήτοις ναοῖς, & manufactis unica illis dictio est.

Dura ceruice.) Græcis epitheton est compositum, σκληροτράχηλοι, quasi dicas duricer uicos, ut Politianus dixit incuruiceruicum pecus.

Resististis.) ἀντιπίπτειτε. .i. resistitis. Et homicida.) φονεῖς, id est occisores.

In dispositione.) εἰς διατάγας, .i. in dispositiones. Virtutis dei.) Virtutis in Græco codice non reperio. Obdormiuit in domino) in domino non additum est in græco exemplari. Tantum est κοιμήθη. .i. dormiuit. In ecclesia.) ἐπὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, .i. in ecclesiam siue aduersus ecclesiam.

EX CAPITE OCTAVO.

CVrauerūt autem Ste.) συνεικόμισαν δὲ, id est simul aūt curauerūt. Per domos intrans.) κατ'οἴκους, .i. domesticatim ut ita loquar, siue per singulas domos, ut ostēdat ingēs studium perdendi. Viri timorati.) εὐλαβῆς, .i. religiosi, siue pii. Igitur qui dispersi erant.) οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, .i. igitur illi quidē dispersi: lam erat dispergebantur. Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos clamantes uoce magna exhibant.) Quæso qui nam exhibant? num ipsi homines? Nec græca reddidit ut habent, nec ita uertit, ut possit sensus percipi. Quod genus est illud, quod canit̄ in laudibus deiparæ uirginis, Cuius dominus humilitatem respiciens, angelo nuncian̄ te concepit redemptorem mūdi. Ex his uerbis quid aliud latinus intelligat, nisi dominū factum esse grauidū. Vsq̄ adeo nihil interesse putant, quomodo loquamur, modo ipsi intelligamus quod loquimur. Sed quod ad hunc attinet locum, græca sic habent, ἅψ' πολλῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο. Ea quoniam ad uerbum reddi non poterāt, nos sensum expressimus in hunc modum. Spiritus enim immundi, a multis qui ab illis tenebantur, clamantes uoce magna exhibant.

In ciuitate magus ἐν τῇ πόλει μαγέυων, .i. artem exercens magicam.

Quæ uocat̄ magia) Quæ uocat̄, nō addit̄ i græco codice ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἢ μεγάλη, .i. kk dei uirtus

EX CAPITE NONO.

ADhuc spirans.) *ἐμπνεῶν* forte pro *ἔτι* mutatum est *ἐμ*. In alijs habetur utrumque *ἐπι* *ἐμπνεῶν*. i. etiam nū spirans, sed unde minarum? Neque enim ut dicimus cupit te, & cupiens est tui, ita dicere licet uox nō sonat hominē, & uox nō est sonās hominis, & sapit uinū, & est sapiens uini. Proinde uertendū erat spirans minas accedem. Et (in discipulos domini) apertius erat aduersus discipulos domini.

Huius uiaē uiros.) *ἦς ὁδοῦ οὐσίας*. i. qui eius essent uiaē. Articulus em̄ p̄nominis uice fungitur hoc loco. Viros ac mulieres.) *ἀνδράσ τε ἑ γυναικασ*. i. & uiros & mulieres, aut seu uiros seu mulieres. Circūfulsit.) *περικύραψεν*. i. circumfulgurauit, si sic liceret loqui. Subitam enim lucē fulgur appellat. Saule Saule.) *σαουλ σαουλ*. i. Saul Saul, cū Lucas alibi Saulū uocat ac Paulū, hic hebraea uocē integram reliquit, quod Christus illum hebraice cōpellarit, ut & ipse postea testat. Atque item Ananias *σαουλ ἀδελφε*. i. Saul frater, de quo non nihil attingemus in Paulinis epistolis. Durum est tibi.) In graecis codicibus id non additur hoc loco, cū mox sequatur surge, sed aliquāto inferius, cū narratur haec res. Est autē gentilibus etiam in puerbio *πρὸς τὸ κέντρον λακτίζειν*. i. aduersus stimulum calcitrare, translatum a bubus aut alijs iumentis quae stimulo incitantur, ut equi calcaribus.

Qui concomitabantur cum illo.) *οἱ συνοδούντες αὐτῷ*. i. qui iter faciebant cū illo, siue comites itineris. Interpres ne latine locutus, nec graeco uerbo respondit.

Stabant stupefacti.) *ἕννεοι*, graeca uox inde dicta est, quod rei nouitas hoiem reddat attonitum. Nihil uidebat.) *ὄνθεν ἀβλεπεμ*. i. neminē uidebat. Apparet interpretē legisse *ὄνθεν ἔβλεπεμ*. Ad manus autē illū trahentes.) *χίρραγωγούντες δὲ αὐτῷ*. i. manu ducētes illū. Quorsum enim opus erat trahentibus cū sponte iret? Atque ita uertit ipse paulo post, ad manū autē deductus a comitibus. In uicū qui uocat rectus.) *ἴεις ῥύμην*. Vicus hoc loco nō est pagus aut oppidulū, ne quis in hoc erret, nam id est graecis *κώμη*, sed pars urbis. Ciuitas enim distinguitur in uicos, uici in uias, uiaē in domos.

Quāta mala fecerit sanctis.) *ὅσα*. i. quot siue quaecūque. Item paulo post. Quanta oportuit illum pro nomine meo pati. Et hic habet) hic hoc loco aduerbium est, non pronomen *ὅδε*. i. in hac ciuitate. Vas electionis.) *σκεῦ*, ego maluissem organū electū, quā uasa ueteribus omnis dicebatur supellex. Saule frater.) *σαουλ ἀδελφε*. i. Saul frater, quod consentaneū sit hebraice fuisse locutum Ananiam.

Vt uideas) *ὡς ἀναβλέψης*. i. ut uisum recipias. Sic em̄ idē uerbū paulo ante traduxerat. Ceciderūt ab oculis eius.) *ἀπέπεσον* decederūt. Qui expugnabat) graece militari est usus uerbo, *περθεῖν* enim graecis est urbem excindere ac depopulari.

Vt uinctos illos duceret) *ὡς ἀγάγῃ*. i. ducat siue pertrahat, id quod malit Valla.

Et confundebat) non est hic pudefaciebat, ut alias solet uti, sed *συνέχυεν*. i. hoc est commouebat ac perturbabat, confirmans Iesum esse Christum.

Submittentes in sporta.) *χαλάσαντες*, quod est funibus ex alto pensilem demittere, ut alias indicauimus. Et disputabat cum graecis.) *συνέζητε πρὸς τοὺς ἑλλημιστὰς* disputabat aduersus graecos. Caterum illud quod praecessit cum gentibus, in graecis codicibus non inuenio. Et mox quarebant eum occidere graecis est *ἐπιχειροῦν*. i. conabatur siue aggrediebantur. Ecclesia quidem.) *αἱ μὲν οὐρ ἐκκλησίας*, id est igitur ecclesiae quidem numero pluratiuo, quod tum omnes congregationes christianorum dispersae dicerentur ecclesiae, quae tamen omnes in unam recidunt ecclesiam. Per uniuersos deueniret) Quidam addunt hoc loco fines, sed perperā, quandoquidē de hoibus sentit Paulus, non de locis.

Sanet te dominus.) *ἰάται* poterat accipi & sanat indicandi modo non imperandi.

Lydda & Assarone.) *λύδδαν ἑ ἄσάρωννα*, haud scio an haec sit quā i hebraicis noibus corrupte legimus Accaron, quā eandē quidā putarunt esse turrim Stratonis postea Caesaream nominatā. Nomine Thabita) Hoc certe loco Thabita nō potest esse uerbū, Thabita, Iohannes Capnion Thabiā legendū esse putat, uocē enim Assyriā esse, quae illis Capream significat, Certe qui literas callent hebraicas fatentur hoc puella uocabulū nō nihil ha-

ἐπέβαλεν. i. uerbū qđ misit. Offensus lector oratione nō absoluta sustulit, quod. Aut em̄ anapodotos est oratio, aut accusatiuo abusus est loco nominatiui, hoc est uerbū qđ misit filiis Israel. Aut quod mihi maxime probatur accusatiuus hic λόγος referendus est ad uerbū, quod sequitur οἶδατε. i. scitis. Deinde quia intercessit hyperbaton, & item parenthesis, quod ante dixerat λόγος alia uoce repetit ῥήμα, ut legamus ad hunc modum. Verbū quod misit filiis Israel, annuncians pacem per Iesum Christū, deinde per parenthesis interijcit, hic est omnium dñs, ipsi nostis, uerbū in qđ quod factū est p̄ oēm Iudæā. Incipiens enim.) enim adiecit aliquis de suo, cū non sit in græcis exēplaribus, & incipiens ἀρχόμενον hoc loco neutri generis est, ut referat ad uerbū. Porro uerbū hoc in loco nihil aliud dicit, qđ rem populari sermone iactatā. Eum rumorē ait ortū ex Galilæa post baptisma Ioannis. Deinde ponit argumentum rumoris, de Iesu Nazareno.

Quomodo unxit eū.) quidam codices habebant, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν. i. quomodo unxit eum, Quidam ὅρ ἔχρισον αὐτὸν. i. quem unxit eū. Caterū illud pronomen eum omittendum erat interpreti, quod ex idiomatico sit sermōis hebraei, Incertū Petrus hæc hebraice dixerit an græce. Tamen etiā cū græce scribunt apostoli, multū referunt ex proprietate suæ linguæ. Quemadmodū & hodie qui latine loquunt, parū alioqui literati, nō nihil admiscunt ex sermone uernaculo, uel imprudentes, puta Gallus e sermone gallico, Britanus e britanico, Germanus e germanico. Nā apostoli græcitæ suā non e Demosthenis orationibus, sed e uulgi colloquio didicerunt. Oēs oppressos.) κατὰ δύνασιν ἰσχυροῦ, recte uertit interps, modo intelligamus hic oppressos dici, qui tyrannide & potentia cuiuspiam opprimuntur, id enim sonat græca uox. In regione Iudæorū.) ἐν τῇ χώρᾳ. i. & in regione Iudæorū conduplicata cōiunctione. Praordinatis a deo.) προκεχειροτομημένοις, quod magis sonat delectis, ut sit per suffragia. Remissionem peccatorū accipere.) ἀφ᾽ ἑσῆς ἁμαρτιῶν λαβῆναι. i. cōsequi remissionē peccatorū, siue remissionē peccatorū accepturum esse. Oēs qui credūt.) πάντα τὰ πεπισμύοντα. i. oēm qui credit aut quisquis credidisset. Ex circumcisione.) οἱ ἐκ περιτομῆς. i. qui erant ex circumcisione.

Et in nationes) καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη. i. & in gentes, & δωρεὰ donū esset & effusum nō quia est Nunquid aqua?) Græci legunt in hunc modū μήτι τὸ ὕδωρ κωλύσαι δύναται τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, & apparet hunc esse sensum. Nū quis uetare potest, quo minus aqua baptizentur ἢ qui spiritū sanctū acceperunt sicut & nos? ueluti plus sit spiritus qđ aqua. cūq; ille contigerit, nihil esse magni si hoc accesserit. Caterū τὸ ὕδωρ accusatiuus aut pendet a p̄positione subaudita κατὰ, aut adhæret uerbo βαπτισθῆναι, ea forma qua dicimus βαπτίζομαι βάπτισμα.

EX CAPITE VNDECIMO.

Quare introisti ὅτι πρὸς ἀνδρας, ad uiros p̄putium habentes introisti. Nā ὅτι hoc loco confirmantis est, nec interrogant, sed accusant.

Sub Stephano.) ἐπισηφάνω. i. in Stephano siue aduersus Stephanū. Nā sub eo res geri dicit, qui imperio potit. Nequaquā duæ.) μηδ᾽ αὐτως. i. idē uerbū qđ supius uerterat absit. Ita ut cognominarent.) ἐγένετο δὲ αὐτοῦ ἐξ ἑνὸς ὄλου συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς διδάξει τὸν ὄχλον ἰκανὸν χρηματίζειν τε πρῶτον ἐν ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς, id est accidit aut ut annū totū conluetudinē ageret cū congregatiōne, doceretq; turbā multā, & primū Antiochiæ uocarent discipulos christianos, nā illi uocabant eos christianos, sed Lucas appellat eos discipulos.

EX CAPITE XII.

Misit Herodes rex.) ἐπέβαλεν. i. iniicit siue iniiciebat. Sine intermissione.) ἐκτενῆς. i. plixa, ut uertit in euangelio, siue intenta. Qui placeret.) ὅτι ἀρεστὸν ὄσι. i. placitū, siue gratū esse. Idem nomen quod ante uertit æquū est. Non est æquū relinquere uerbū dei & ministrare mensis. Apphēdere) συλλαβῆναι. i. comprehendere. Erat aut dies.) ἡμέρας, erant numero multitudinis. Et calcia te caligas tuas.) κὴ ὑπόδησον τὰ σανδάλιά σου. i. subliga sandalia tua. Consideransq;.) συνιδῶν. i. respiciens, nisi mauis ad cognitā domū referre. Ad ostiū.) Ad redūdat. Ianuā) πύλωνα Ad uidendū.) ὑπακούσαι. i. ut subauscultaret. Sequitur enim & agnita uoce Petri.

kk 3 Annuens

Deinde respondeat, Non sum ego ille, Nam Græcis est *τίνα με ὑπονοεῖτε.*

Adimpleuit filijs uestris *τοῖς τέκνοις αὐτῶν.* .i. filijs illorū, nēpe patrū. Sicut in psalmo secūdo scriptū est.) Quidā codices habebāt in psalmo secundo, quidā in psalmo, omisso numero. At Hiero. palā testat in actis hunc psalmū qui apud nos secundus est, primi titulo citari, & hinc sumūt argumentū, aut primū illū Beatus uir, p̄fationis additū uice, aut illū & pximū, Quare fremuerūt, eundē esse psalmū. Proinde nos his autoribus germanam restituimus scripturā. Volūtati dei) *τῆ βουλῆ.* .i. consilio dei. Sensus apud græcos nō nihil habet ambiguū, *δαβὶδ' μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπεκρέθησας, τῆ τοῦ θεοῦ βουλῆ ἐκοιμήθη,* hoc est, nam Dauid quidē, cū suā generationi ministrasset, dei consilio dormiuit, ut accipiamus Dauid nō uixisse nisi suā aetate, & rebus bene gestis obdormisse cū cæteris, Cæterū Christū esse immortalē. Interp̄s legit *ἰδίᾳ γενεᾷ,* subaudiens p̄positionem *ἐμ,* & *ὑπεκρέθησας* refert ad consiliū siue ut ille uertit uoluntatem dei, Mithi prior lectio uidetur syncerior.

Et disperdimini.) *καὶ ἀφανίσθητε.* .i. euanescite. Exeuntibus autē illis &) & hoc loco nō nihil dissident græca *ἐξίόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰουδαίων παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταεἶν ἐξ ἑβραίων λαλῆσαι.* .i. egressis e synagoga iudæis, rogabant gentes, ut sequenti sabbato loqueretur. Quidam addunt *αὐτοῖς τὰ ῥήματα.* .i. sibi uerba. Et colentiū deū.) *σεβομένων.* .i. religiosorum. Aduenarū *προσηλύτων.* .i. profelytorū, sic enim aliquoties uertit.

Contradicebā ijs quæ dicebantur a Paulo blasphemantes.) Græci adijciunt uerbum unū, haud scio an recte, *ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.* .i. cōtradicientes & blasphemantes.

Cōstanter.) *παρρησιασάμενοι.* .i. sumpta fiducia siue audacia. Præordinatī.) *τεταγμένοι* id est ordinati ad uitā. Disseminabatur autē uerbū) *διεφέρετο,* id est differebatur dispergebatur. Mulieres religiosas.) *σεβομύσας,* idem participiū quod modo uerterat colentes deū, uarietatis affectator. Et honestas.) *καὶ εὐσχήμονας,* quod ad cultū, habitūq; corporis decorū ac probis dignū pertinet.

EX CAPITE XIII.

FActū est autē in Iconio) cū Iconiū ciuitatis sit nomen nō regionis, Iconi dicendū erat nō in Iconio. Sunt autē duæ huius noīs, altera Lycaonia, altera Cilicia, de qua hic loquitur. Cōtumelijs afficerēt) *ὑβρίσαι,* potius est hoc loco, ut uim facerent. Neq; em̄ usq; adeo timebant cōtumelias. Deinde qd' sequit de lapidādo uelut interpretatur supius uerbū. Intelligētes fugerūt ad ciuitates Lycaonia) *συνιδόντες* aptius erat re intellecta, siue quod cū animaduertissent. Et uniuersam in circuitu regionē) *καὶ πῶς περίχωρον.* .i. & in circūiacentē regionē. Quorsum autē hic attinebat addere uniuersam? Dij similes facti hoibus.) *ὁμοιωθέντες* ad similitati, ut ita loquar, hoc est dij specie humana. Ante ianuas.) *ἐπι τοὺς πυλῶνας.* .i. ad ianuas siue ad uestibula

Cū populis.) *σὺν ὄχλοις.* .i. cū turbis. Exilierunt in turbas.) *εἰσέπηδον.* .i. insilierunt in turbam. Est em̄ *ὄχλος.* Mortales sumus similes uobis.) *Ὁ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖσθε μὲν.* .i. & nos iisdem obnoxij sumus passionibus hoies. Neq; em̄ hoc ad mortē tantum pertinet.

Omnes gentes ingredi uias suas.) *ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.* .i. uijs suis, nam ingredi posuit p̄ uiuere, & uiam pro ratione uitæ. Non sine testimonio, græce est *ἀμάρτυρον* dictione cōposita, .i. non expertem testium, siue testimonij, & pro *εἰσασε* Laurētius mauult permisit, ego malim nō passus est esse se expertē testimonij, hoc est aliquo modo testatus est, & filios suam diuinitatem. Et cum constituissent illis.) *χρηστονήσαντες,* creatis siue delectis illis p̄sbyteris, ut intelligam' suffragijs delectos, q̄q; supius nō nihil abusus est eo uerbo

Loquentes uerbū domini in Pergen.) *λαλῆσαντες ἐμ πέργην ἦν λόγον.* .i. locuti Pergæ sermonē, nec additū est domini. Ac mox (descenderunt in Italiā) Græci legūt *εἰς ἀττάλειαν* .i. Attaliā. Ea ciuitas est Pamphylia maritima, autore Hiero. Nā pculaberāt ab Italia.

Morati sunt autem tempus.) Græcis additur *ἐκεῖ* cōmorati sunt illic tempus.

EX CAPITE QVINTODECIMO.

FActa autē seditione non minima) græcis pro una duæ sunt dictiones, *στάσις* καὶ *σὺζητήσις,* id est seditione & disceptatione, alioqui non quadrat quod sequitur cum Paulo

cum Paulo & Barnaba. Nec est non minima, sed οὐκ ὀλίγας. i. non exigua.

Et quidam alijs ex alijs.) pro ex alijs græci legunt ἐξ αὐτῶν, id est ex eis.

Ab apostolis & senioribus.) Pluribus uerbis agit hoc loco Laurentius, quoties dignitas significatur, græca uoce fuisse utendū p̄s byteri. Sic enim olim uocabantur episcopi, teste nō uno in loco diuo Hiero. Quoties ætas indicatur, latine dicendū erat seniores, nunc suo arbitratu, ne dicam absq; delectu, modo p̄s byteros uocat modo seniores.

Pertransibāt phœnicē.) Phœnicen legēdū est per n a φοινίκη hoc est Phœnice phœnicēs, nō a phœnix. Et qui nouit corda.) Rursus est dictio composita καρδιογνώσκης. i. cordis cognitor. Fide purificans.) καθαρῶν præteriti t̄pis. i. cū fide purificauerit corda eorū. Agit enim de ijs qui iam crediderant. Simon narrauit, quēadmodū.) σιμεὼν. i. Symeon, haud scio utrū errore perperā scriptū, an quod nihil intersit inter Simonem & Symeonē, nisi qd' Symeon hebraice dicitur, græce inflexa uoce Simō, ut a Saul Saulus.

Et dirupta eius.) κατεσκευασμένα. i. diruta, atq; ita legitur & in latinis emēdationibus. Cæterū testimoniū quod adducit est Amos cap. nono. Quāq; Iacobus ita adducit sensum uaticinij, ut nec septuaginta sit usus uerbis, nec ad hebræorū lectionē p̄ oia responderit. Sigdē hebræa sic habet ביום הזה אקים את סובת צור הנבחרת וגרתי את בני ישראל בקראתם ויהיה צורם כעץ ויהיה עץ כצור ויהיה צורם כעץ ויהיה עץ כצור. Ea sic transtulit Hiero. In die illa suscitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & reedificabo aperturas muroꝝ eius, & ea quæ corruerāt instaurabo, & reedificabo illud sicut in diebus antiquis, ut possideāt reliquias Idumææ, & oēs nationes, eo q̄ inuocatū sit nomen meū super eos, dicit dñs faciēs hæc. Porro iuxta æditionē septuaginta legimus ad hunc modū, In die illo suscitabo tabernaculum Dauid, quod ceciderat, & ædificabo ea quæ corruerāt, & quæ suffossa sunt suscitabo, & instaurabo ea, sicut dies antiquos, ut quarant me reliqui hoim, & oēs gentes sup quas inuocatū est nomen meū, dicit dñs faciens hæc oia. Primū p̄ in die illo posuit, & post hæc. Cæterū in hoc, ut quarant me reliqui hoim, septuaginta secutus est nō hebræorū libros. Deniq; quod nos suffossa citauimus, in uulgatis exemplaribus est suffusa, sed mendose. Rñdet em̄ illi græco κατεσκευασμένα α κατὰσκάωτες, quod est suffossione demoliri.

Notū a sæculo) græce est γινώσκω numero multitudinis. i. nota sunt deo opera sua, & ad dicitur πάντα. i. oia. Ego iudico.) ἐγὼ κρίνω, accommodatius erat, ego censeo. Deinde non inquietari, quod græcis est μὴ παρενοχλήσῃ, rectius uertisset, nō obturbandū esse, siue nō addendā molestiā. Id em̄ sonat παρὰ ᾤpositio. A tribus antiquis.) ἐκ γενεῶν. i. a generationibus antiqs, si uoluisset ad uerbū reddere. iam admonuim⁹ aliquoties γενεῶν p̄ ætate poni. Viros primos in fratribus.) ἀνδρας ἡγουμένους. i. p̄cedentes siue p̄minentes, hoc est primarios, magis q̄ primos. Antiochiæ, & Syriæ, & Ciliciæ) κατὰ τὴν ἀντιόχεια καὶ σαρδία καὶ κιλικία. Opinor hic Antiochiā regionē esse nō ciuitatē, unde addenda erat ᾤpositio, qui sunt in Antiochia & Syriā & Cilicia. Interps neq; græca reddidit bona fide, neq; latinitatis habuit rationē. Collectis in unū.) γινουμένων ὁμοθυμαδόν. i. consentiētib; siue cōmuni consensu animorū. Ab immolatis simulacroꝝ.) ἅψ' εἰδωλοθύτων. i. ab ijs quæ imolantur simulacris. Verbo plurimo) διὰ λόγου πολλοῦ. i. sermōe multo. Quid aut est uerbo plurimo? aut quid attinebat positiuū nomen uertere in superlatiuum?

Consolati sunt fratres & confirmauerunt) ἐπέσιρξαμεν, hoc est addiderunt confirmationem, iam confirmatis ipsa epistola, ea uis est præpositionis ἐπι.

Ad eos qui miserant illos.) πρὸς τοὺς ἀποστόλους. i. ad apostolos. Apparet interpretem legisse πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Manere ibi.) ἐπιμένειν αὐτοῦ. i. permanere ibidem. Cæterū post hæc uerba, quod sequitur in nostris exemplaribus, ludas aut solus abiit Hierusalē, apud Græcos nō reperio, imo ne hæc ipsa qdē, Visū est aut Sylæ manere ibi, nō reperi nisi in uno dumtaxat codice, eaq; adiecta in margine, uerum id librorum errore factū uideri potest. Barnabas autem uolebat.) ἐβούλετο, id est consulebat siue cogitabat. Interpres legisse uidetur ἐβούλετο.

Paulus

Paulus autē rogabat.) Videſ interpſ mitigare uoluiſſe diſſidij ſuſpitionē, nā græce eſt κῆρις .i. cētebat aut æquū iudicabat. Nec eſt ſimpliciter diſceſſiſſet, ſed τὸν ἀποσάντα .i. qui deſciuiſſet, ſiue deſeciſſet, p̄cipiū eius uerbi, unde dicit̄ ἀποσάτης deſertor ſiue deſector

Facta eſt autē inter eos diſſenſio.) Rurſum ſtudiū mitigare græcam uocem, quæ eſt παροξυσμός, quæ plus ſignificat q̄ diſſenſionem a παροξύνω irritō, prouoco, exacerbo. Si ſignificat igiṛ illos uſq; ad cōmotionē hac in re diſſenſiſſe, & adeo ut diuellerēt. Origenes ingenue fatetur in optimos quoq; uiros, huiuſmodi incidere diſſidia, dum in ſuo quiſq; ſenſu abundat, quæ tamen nō procedant eo, ut chriſtiana ſcindatur charitas. Porro ſtultum eſt, conſentientibus exemplaribus græcis ad eum modū mederi uelle incōmodo. Nos uertimus. Tam acris autem fuit inter eos diſceptatio.

EX CAPITE XVI.

Filius mulieris uiduæ fidelis) Apud Græcos ita legimus ἡὸς συναϊκὸς Τινὸς Ἰουδαίας, .i. filius mulieris cuiuſdam Iudææ fidelis. Et ad hanc lectionem reſpondet id quod ſequitur, patre uero gentili, nam gentilem patrem opponit Iudææ matri. Et ſcriptor parū attentus ex Iudæa uiduā fecit tranſpoſitiſ literis aliquot. Nec rurſum eſt gentiliſ hic ἑθνικὸς ſed ἑλλην, .i. græcus, quā uocem uariē uertit interpres, nunc græcū, nunc gentilem. Dogmata, quæ erant decreta, κεκριμμένα, .i. iudicata, recte uertit in decreta. Cæterum dogmata græca uox eſt ſignificans & ipſa decreta ſiue placita, non doct̄rinam ut uulguſ exiſtimat. Interpres aliaſ decretū uertit δόγμα, aliaſ edictum.

Recto curſu uenimus) unū uerbū græcū trib⁹ latinis eſt circūlocutus εὐδυσδρομίᾳ μου, id eſt recto curſu contendimus. Curſus enim & nauigantiū proprie dicitur.

Neapolin.) non eſt ea, quam nunc in italia occupāt, Hiſpani, ſed altera Caria in Aſia. Ciuitas Colonia.) κολώνια, uſurpauit Lucas uocē latinā, tum ut apparet & greciſ uſurpatam. Addidit enim, Coloniā, quod ea ciuitas ab aliunde deductiſ habitaretur.

Foras portam) ἔξω τῆς πόλεως, .i. e ciuitate, ſiue omiſſa p̄poſitione, egreſſi ſumus ciuitatem, Quod ſermonis ſchema eſt, foras portā. Vbi uidebaſ oratio eſſe.) εὐνομείτετο, ἴδι ubi putabatur futura oratio. Aut certe quod ego malim, ubi ſolebat eſſe oratio, quando quidem νόμος nonnuncq; & conſuetudinem ſonat. & νομιζεσθαι ſolituſ eſſe.

Lydia purpuraria) πορφυροπώλις, .i. purpurarum uenditrix, a nomine πορφύρα purpura & πωλῆν uendere, nam purpurij magis uidentur dici qui colligūt purpuras, hoc eſt uiripatores, aut qui tingūt. Purpuræ uenditricem interpretatur Hiero. in dictiōe Thyatira; quæ dictiō multitudinis numero effertur genere neutro, ciuitas eſt Lydia in Aſia, unde quod dictū eſt Lydia nō uidebaſ eſſe nomē puellæ, ſed regionis, niſi additū fuiſſet noiē Lydia. Et coegit nos) καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς, magis eſt adēgit nos q̄ coegit.

Puellā quandam) παιδίσκην, .i. ancillam quandam, quod mox fiat mentio dominorum, ut intelligamus conditionē explicatā non ætatē mulieris.

Habentem ſpiritum phytonem) πύθωνος legunt græci hoc eſt pythonis, id erat nomē draconis, quē iaculiſ ſuiſ confecit Apollo, unde & ipſe pythius dictus. Deinde ſpiritus ille quo afflati p̄dicebant futura, pytho uocari cceptus eſt.

Tadio autē affectus Paulus) διαπονηθεὶς, quo aliaſ uertit moleſte ferre διαπονούμενοι; Magiſtratibus) τοῖς στρατηγοῖς, quod magiſ ſonat primores exercitus. Opinor autē hic στρατηγοὺς dici magiſtratus templi. Sic enim illos uocat alibi.

Morem quem non licet) ἔθνη, .i. mores, ſed recte mutauit numerū, quod mores aliud quiddā ſonet q̄ morē. Dicere poterat aliaſ conſuetudines, ſiue alia inſtituta, ut interim ne dicā quod ſuo more ἱμάτια uertit tunicas. Strinxit ligno) ἠσφαλίσατο uerbū eſt cognatum aduerbio ἀσφαλῶς, quod modo uertit diligenter aliaſ caute, ſignificat autē tuto & ſine periculo. Adorabant, laudabant deum) προσευχόμενοι ἕμνουμ, Cur non potius orantes q̄ adorantes, & laudabant eſt ἕμνουμ, .i. canebant & hymniſ laudabant.

Introgreſſus eſt) εἰσεπήδησε, .i. inſilijt ſiue introſilijt, aut irruit ſiue irrupit, ut impetum ac celeritatem ingredientis exprimas, quemadmodum græca uox facit.

Cum omni

Procidit Paulo & Sylā ad pedes.) Ad pedes interpret addidit de suo, græce tantum est προσέπεσε τῷ παύλῳ. Verum recte addidit interpret uitans amphibologiam.

Cū omni domo sua.) πανοικί græcum aduerbium tribus circūlocutus est dictionibus. Est aut cōmodius ut πανοικί referatur ad participiū p̄xime sequens πεπιστευώς. Nec est simpliciter locutus est, sed ἠγαλλιάτο, i. exultauit. Sic enim fere solitus est uertere.

Miserūt magistratus lictores) ξαβδούχους a uirgis gestandis, Nos uiatores uertimus, quod his quoq; mos sit gestare uirgas, nā ij proprie dicuntur per quos magistratus denūnciant quid uelint. Ipsi nos eijciant) paulo ante occulte nos eijciūt, erat ἐκβάλλουσι hic diuersum est uerbum ἐξαγωγέωσαμ, i. educant. Nā illud conueniebat clam extrudēdis, hoc conuenit palam educendis, non sine satisfactione.

Introierunt ad Lydiam.) Incertū an ad Lydiam mulierem paulo ante conuersam, an in regionem. Verum prior sensus mihi probatur. Cæterum Amphipolis, & Apollonia ciuitates sunt Macedonia, quemadmodum & Thessalonica.

EX CAPITE XVII.

Secundum consuetudinē autem.) Græcus sermo expressius dicit κατὰ τὸ εἰωθὸν τῷ παύλῳ, i. Paulus ut erat illi mos, siue ut solitus erat, siue p̄ sua consuetudinē ingressus est. Et insinuans.) καὶ παρατιθέμην, hoc est citans siue allegās, nec est de scripturis, sed ἐπὶ τῶν γραφῶν, i. e scripturis, hinc enim adducebat testimonia. Quē ego annuncio uobis.) cum subito mutata sit persona, cur non & hic addidit inquit ut in initio huius operis fecit, quem audistis inquit per os meum.

Et de colentibus gentilibusq;.) τῶν δὲ σεβομένων ἐθνῶν πλῆθος πολὺ, i. religioforūq; græcorum multitudo magna. Quis intellexisset, colētes significare p̄ios ac religiosos. Iā nō semel admonui græcum in literis apostolorū aliquoties pro gente, aliquoties pro ethnico poni. Zelantes autem Iudæi.) Græci non nihil hic addunt uerborum ζήλωσαντες δὲ διὰ τὴν εὐαγγελίαν, id est zelo autem cōmoti, ij qui non credebant Iudæi, & assumptis nonnullis circūforaneis, nam græce est ἀγοραίων, quod interpret de uulgo. Quanc; hoc in loco non nihil uariabant græcorum exemplaria.

Et assistentes domui.) Quid audio? Num defensabant domum Iasonis? Est autem ἐπιστάτες, id est adorti, siue urgentes & imminentes.

Et quosdam fratres.) Quoties fratres absolute ponit, christianos intelligit, quos eisdē aliquando discipulos uocat. Hi qui urbē concitant.) orbem haud dubie legendum, κινῶν τὸν κόσμον, quod frequenter uertit orbem terrarū, nec est cōcitant, sed ἀνασπῶσαντες id est cōmouerunt, hoc est qui rerum statū conturbarunt, id quod fieri consuevit rebus nouatis. Sensus est, quod ubiq; fecerunt, hic quoq; facturi adsunt.

Quos suscepit Iason.) ὑποδέχεται, i. clanculū siue furtim, ob præpositionem ὑπὸ.

Cōtra decreta Cæsarīs) τῶν δογμάτων, qd' paulo ante ut erat græce extulit dogmata.

Dimiserūt Paulū & Sylā.) ἐπέπεμψαμ, τὸν τε παύλον, τὸν τε σίλαμ, i. emiserūt, tum Paulū tum Sylā. Ac mox, Berœā legendū, non Beroā, neq; Beroeā. Est aut ciuitas Macedonia.

Qui cū uenissent in synagogā Iudæorū introierunt.) Alius est ordo sermonis apud græcos οἱ τινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπὴσαμ τῶν ἰουδαίων, i. qui postea c; aduenerāt in synagogā abierunt Iudæorū, ut prius referatur ad ciuitatem, Proximū ad cōciliabulū, deinde nobiliores, recti⁹ uertisset i nobilissimos, tamen i uideo Catullū, & Pliniū more græcorū abusos cōparatiuo uice suplatiui ἐν γενεσέρους, i. summo loco natos inter eos qui erant Thessalonica. Cum omni auiditate.) προθυμίας, i. animi promptitudine, siue libenter, aut propensis animis. Ac mox, si hæc ita se haberent εἰ uertendum erat in an.

Mulierum gentiliū.) ἑθνηδῶν, i. græcarum, & mox honestarū est, εὐχημόνων quod, ut diximus ad habitus cultus & incessus honestatem pertinet.

In Thessalonica Iudæi.) ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης ἰουδαῖοι, i. Thessalonicenses Iudæi.

Com mouentes & turbantes.) σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, id est commouentes turbas. Turbantes non offendi in Græcis exemplaribus, præterq; in uno codice græco, idq; ad scriptum

idē ad scriptum in margine, σαλεύοντες ἢ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους.

Vt iret usq; ad mare) ὡς ἐπὶ πλῆθὸς θάλασσαν, id est uelut ad mare. Interpres legisse uidetur ὡς ἐπὶ πλῆθὸς θάλασσαν. Accepto mandato ab eo.) Ab eo addidit interpres, quo sensus esset explanatior Ἐλαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαρον, i. cū accepissent mandatū ad Sylā.

Vt q̄ celeriter.) Vsq; adeo ne placet barbare loqui, ut hac gratia putemus esse recedendum a uerbis græcis, ne latine loquamur, Siquidē græce est ὡς τάχις α. i. q̄ celerrime.

Incitabatur spiritus eius.) παρωζήνατο, i. irritabatur, idem est uerbum, unde deductū est nomen παρωζήνατος, quod paulo ante transtulit dissensionem. Hoc sane loco melius reddidit. In ipso uidentis) græcis est θεωροῦντι, i. uidente siue cum uideret, Paulus enim uidebat, Deinde uidentī cōmotus est animus. Interpres aut legit, aut certe somniavit; θεωροῦν pro θεωροῦντι. Idololatriæ deditum) Non male circumlocutus est κατείδωλον, quasi dicas obnoxiam simulacris, quod p̄positio κατὰ subiectionē sonet.

Et colentibus.) τοῖς θεομυθίοις, i. religiosis, & diuino cultui deditis.

Ad eos qui audierant.) πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας, i. ad eos qui forte accedebant. Palam est aut hoc nō interpretis esse uitīū, sed librarij, qui ex aderant fecerit audierant.

Disserebant cum eo.) συνέβαλον αὐτῷ, i. congregiebantur siue committebant cum eo, idem uerbum quo significant conferere manus in bello.

Seminiuerbius.) ὁ ἀερμολόγος. Interpres effinxit græcanicam compositionem, mirū autem, cur id magis libuerit in hac una dictione, q̄ in alijs multis. Sed quid tandem significat latinis seminiuerbius? Fortasse felicius effinxisset, si dixisset uerbifator, pro eo qui nouos rumores spargit in uulgus.

Seminiuerbius,

Verbifator,

Nouorum dæmoniorum.) ζέων δαιμονίων, i. peregrinorum deorum, maxime cum hæc dicant ethnici, qui dæmonia deos uocant. Porro ζέων, ut sonat peregrinum, ita nouum & inauditum, nonnunq; absurdum.

Ad Arcopagum) ἐπὶ τὸν ἀρειον πάγον, i. ad Martium pagum. Sunt enim græcis duæ uoces. Est autē locus æditus ut uertex collis seu scopuli. Miror aut, cur Hieronymus hoc loco pagum interpretetur uillam, ego uicum maluissem, quandoquidem constat Martium uicum fuisse Athenis. Noua enim quædam.) ζενίζοντα γάρ τινα participium uerbi deductum ab eo nomine quod modo uertit nouorum ζέων.

Et aduenæ hospites.) Ἐπιδημοῦντες ζένοι, i. & qui illic uersabantur hospites, siue peregrini. Ad nihil aliud uocabant.) ευκαίρου, hoc bene reddidit, uelut ad cætera occupati. Verum illud, aut dicere, aut audire Laurentianis auribus nimis græce transtulit, rectius dicturus, nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui, quod tamē ipsum est καινότερον, ut extenuet etiam, quasi ad quæcunq; noua audienda fuisset illis ocium.

Superstitiosos uos uideo.) Sermo græcus paulo ciuilior est ὡς δὲ σὺ δαιμονοεῖρουσ, i. fere superstitiosiores. Mitigauit enim odium dicti, primum ad uerbū ὡς, deinde comparatiuo. Hoc enim erat fieri omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret.

Et uidens simulacra uestra.) ἀναθεωρῶν, id est consyderans & inspectans, uelut ij qui rem diu non uisam inspicunt. Nec simulacra hoc loco est εἰδωλα, quod uerbum erat odiosius, sed σεβάσματα, quod uerbum complectitur omnia quæ ueneramur, nempe aras, delubra, statuas, monumenta, a uerbo σεβομαι, quod proprie ad religionem pertinet. Hieronymus citans hunc locum in cōmentarijs, in epistolam ad Titum ἀναθεωρῶν uertit contemplans & σεβάσματα culturas.

Ignoto deo.) Et hic Hieronymus indicat Paulū pia quadam usum uafricie, q̄ non nihil mutauit in titulo, non pauca omisit, quo cōmodius detorqueret ad exordium prædicandi Christum. Titulus enim sic habebat autore, quem modo citauī Hieronymo, Dijs Asia, & Europæ, & Africæ, dijs ignotis & peregrinis. Ex dijs ignotis deum fecit ignotum, & mentionem cæterorum omisit.

Quod ergo ignorantes. ὅτι οὐκ ἀγνοοῦντες ἐνσεβεῖτε, τούτων ἐγὼ καταγγέλλω, i. quæ igitur ignorantes

Ipse uir probæ fidei, citâs huius literas, nō indicat eū fuisse Dionysiū Areopagitā Hiero. in Catalogo scriptorū illustriū unū aut alterū Dionysiū recenset, huius libros nō recēset Laurentius indicat fuisse suæ ætatis doctissimos uiros, qui iudicarint eos libros esse Apollinarij. Verum hæc ceu *παρρησια* paucis indicasse fat erat.

EX CAPITE DECIMO OCTAVO.

Egressus ab Athenis.) *χωρισθῆς*, id est digressus Athenis. Ponticum genere.) Pontus em̄ Asia pars est, non enim a mari hic dictus est ponticus. Hunc salutat in suis epistolis Paulus. Eiusdem erat artis.) *ὁμοτέχνοι* dicuntur græci eiusdem artificij, siue opificij uel pictori pictor *ὁμοτέχνης* est. Scenofactorie artif.) *ἴσχυρ' ἔσκηνοποιοὶ πλὴν τέχνης*, id est erant autē aulaorum texendorum artifices.

Instabat uerbo Paulus testificans.) Græci longe secus legunt *ἅ* nos *συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ παῦλος διαμαρτυρούμενος*, id est coartabatur spiritu, Paulus testificans iudæis, ut intelligas illū inuitū & animo reluctantante id fecisse ceu presentiret, se iusuram operam.

Titi iusti.) Titi non reperio in græcis codicibus, sed tantum iusti, uerum opinor incuria librariorum prætermisum, quandoquidem Hieronymus huius meminit Titi in nominibus scripturæ sacræ, *ἅ* illuc de iusti cognomine nulla mentio.

Propter quod ego tecum.) *διότι* propterea quod ego tecum sum.

Et nemo apponetur tibi.) *ἐπιθήσει αἰ σοι*, id est nullus adorietur, siue inuadet te, quādoquidem id quoq; significat *ἐπιτίθεισθαι*. Nec est ut noceat te, sed *τοῦ κακῶσαι σε*, id est ut affligat te, siue ad affligendum te.

Quoniam populus est mihi multus.) *διότι*, cur non & hic transtulit propter quod, ut modo fecit. Proconsule Achaia.) *ἀνθυπατεύοντος τῆς ἀχαιῆς*, id est, cum ageret procōsulem Achaia. Persuadet hominibus.) *ἀναπειθῆ* suadet potius *ἅ* persuadet, atq; adeo refuadet, si sic liceat loqui, quod Paulus a ueteri cultu deorum reuocaret.

Incipiente autem paulo.) *μέλλοντι δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγει τὸ σῶμα*. Cum autem aperturus esset os, quod tamen aliquoties data opera sic uertit interpretes, nec id sane perperam.

Iniquitas aut facinus.) *ἀδίκημα*, quod magis sonat iniuriam illatam aut maleficiū. Deinde quod hic uertit facinus *ἑαδίουργημα*, cur nō huic cognatam uocem *ἑαδίουργία* superior transtulit fallaciam? Nec est pessimum, sed malum, *πονηρόν*, nec est recte uos sustinere, sed *κατὰ λόγον*, hoc est, probabiliter siue merito.

De uerbo & nominibus legis uestræ.) deest apud nos una coniūctio, ut *περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ἡμᾶς*, id est de uerbis, & nominibus & lege uestrate, uerba opposuit factis. Deinde quaestiones de cōmuni, & non cōmuni, deq; genealogijs uocat nomina, carimonias Mosaicas uocat legem. Et uideritis, futuri temporis est, *ἴδετε*, quem admodum in euangelio. Et minauit eos.) *ἀπείλασεν*, cur non potius abegit, siue depulit. Nam minare sane *ἅ* insolens uerbum est latinis auribus.

Fratribus ualefaciens.) *ἀποτοξάμεν*, id est dimissis fratribus, siue uale dicto fratribus. nec est nauigauit, sed *ἐξέπλει*, id est, abnauigauit.

Qui sibi totonderat caput.) Ex ipso sermone græco, nō liquet uter sibi raserit caput. Paulus an Aquila. Ad hæc participiū est præteriti temporis *κράμεν πλὴν κεφαλῆν*, id est raso capite, prius enim tonsus est in portu, deinde nauigauit. Et Cenchreis legendū est nomine trisyllabo Cenchrea, sicut Athenæ, portus est Corinthiorū.

Iterum reuertar ad uos.) In græcis exēplaribus plus est, *ἅ* in nostris *δεῖμα πάντως πλὴν ἑορτῶν πλὴν ἔρχομεν πρὸς ὑμᾶς*, id est, Oportet me omnino festum quod instat agere Hierosolymis, sed denuo reflectam ad uos.

Profectus est ab Epheso.) *καὶ ἀνίχθη*, quod ego maluissem, soluit Epheso.

Apollo nomine.) *ἀπολλῶς*, id est apollo, cuius genitiuus Apollo, non apollinis. Meminit huius Paulus in epistolis.

Hic erat edoctus.) *πατηχήμενος* participiū ab eo uerbo. Vnde dicti sūt Catechumini. Nō igitur erat edoctus uiam domini, quam mox discit a Priscilla & Aquila, uerum erat utcūq; initiatus baptismo Ioannis.

Contulit multū his q crediderant.) Hic Græci codices addunt *διὰ τῆς χάριτος* id est per gratiam. Hoc adiectū est, ut intelligeremus muneris esse diuini, quod conduceret Christianis. Et uehemēter est, *εὐτόως* acriter. Et publice, incertū utro sit referēdum, opī nor ad superiora. Nā id erat gratiæ, quod publicitus etiam ausus sit refellere Iudæos.

Esse Christum Iesum.) *εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν*. Non negabant Iudæi Iesum esse, uerū negabant illum esse Messiam, quem expectabant. Vnde Christo prapofuit articulum *τὸν Χριστὸν*, id est, illū Christū, siue, negans quod Iesus esset Christus, siue Iesum esse Christū.

EX CAPITE DECIMO NONO.

SI spiritum sanctum.) *ἐ* suo more uertit pro si cū uertendum fuerit per nū, aut an aut ne. Num spiritum sanctum accepistis. Aut, accepistis ne spiritū sanctum. Et mox (si spiritus sanctus est) pro eo quod, erat sit ne spiritus sanctus.

In scholā tyranni cuiusdā.) Ambigunt hic interpretes, tyrannus hoc loco primatē ac potentem significet, an proprium sit hominis uocabulum. Sed quid scholæ cū tyranno? Deinde si nomen est proprium, cur addidit *τινός*, proinde suspicor fuisse secesum magnatis alicuius, in quo solitus sit ociari, quādoq; schola Græcis sonat ocium.

Iudæi atq; gentiles.) *Ἰουδαίους τε καὶ ἔθνη*, id est, tum Iudæi, tum Græci, quos hic gentiles uertit. Virtutesq; non modicas quaslibet.) Ita scriptum reperi, in nonnullis exemplaribus latinorum, uerum ipsa res satis indicat id accidisse culpa librariorum, qui dictionem modicas, quam quispiam interpretamenti uice adiecerat retulerunt in contextum, uelut a scriptore prætermisam *δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχοῦσας*, id est uirtutesq; non quaslibet, siue non uulgares, ad uerbum, contingentes.

Sudaria & semicinctia.) Vtrāq; uocem latinam usurpauit *σουδάριον ἢ σημικίμθια*.

Dæmonium pessimum.) *τὸ πνεῦμα πονηρὸν*, id est spiritus malus. Cæterum in eo quod proxime sequitur, & dominatus, quidam Græci codices habebant, *κυριεύσας*, ut referendū sit ad dæmonium dominatum, quidam *κυριεύσας*, id est dominatus, ut pertineat ad hominem, in quo erat dæmonium.

Confitentes & annunciantes actus suos.) Vel hinc colligi potest fuisse & antiquitas nonnullam confessionem malæ actæ uitæ, sed apertam ut opinor, & in genere, quā nec ipsam legimus exactam abs quoq;. Et actus, *τὰς πράξεις*, facta, siue quæ fecissent.

Qui fuerant curiosa sectati.) *τὰ πάρεργα παραάντων* id est, qui curiosas artes excercuissent, sic enim uocat artes magicas.

Pecuniam denariorum quinq; milium.) *ἀργυρίου μυριάδες πέντε*, id est, quinquagies mille nummum.

Turbatio non minima.) *τάραχος οὐκ ὀλίγη*, id est, turbatio non exigua. Ac paulo post, non modicum quæstum *ἐργασίαν οὐκ ὀλίγη*, id est quæstum non exiguum.

De uia domini.) *περὶ τῆς ὁδοῦ*, id est de uia, siue de hac uia. Nam articulus additus facit, ut certam accipiamus uiam. Porro domini addiderunt, quo res esset explicatior.

Demetrius quidam nomine argentarius.) Argentarius alias latinis & menfarium significat, & nummularium, uerum hoc loco sonat opificem & sculptorem argenti, quē nos aurificē seu aurifabrum uocamus. Est em̄ *ἀργυροκόπος*, ab incidendo argēto dictus.

Aedes argenteas.) *ναοὺς* id est templa. Sentit em̄ adiculas, seu thecas effigie templi, in quibus reponebantur statuae, nos uertimus delubra.

De hoc artificio est nobis acquisitio.) *ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἢ εὐπορίας ἡμῶν ἐστίν*, quod modo uertit quæstum, nunc uertit artificium, & *εὐπορίαν* acquisitionem. Ex hoc quæstu nobis suppeditat rerum copia.

Non solum autem hæc periclitabitur.) *κινδυνεύεται*, id est, periclitatur. Quāq; totus hic sermo

sermo parum commode redditus est ab interprete latino ου μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν
 τὸ μὲρ εἰς ἀπελεγμὸν εἰλθεῖν, ἀλλὰ ἐπὶ τῆσ' μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερὸν εἶς οὐδὲν λογιζήναι,
 μέλλειν δὲ καὶ καταρῆσθαι πῶς μεγαλειότητα αὐτῆς, id est, non solum autem hæc pars nobis pe-
 riclitatur, ne reprobetur, siue ne reprobemur, uerū etiam ne magnæ Dianæ templum,
 pro nihilo habeatur. Porro autem ne futurū sit, ut maiestas quoq; destruat̄ eius, quā
 tota Asia & orbis colit.

Comitibus pauli.) συνεκδήμους, id est socios peregrinationis, qui & comites dicuntur.

Erat enim ecclesia confusa.) Cum de promiscua multitudine loquatur, magis conue-
 niebat concionem dicere ἤ ecclesiam.

Detraxerunt Alexandrum.) προσβίβασαν, id est prius instruxerunt. Nam id est προσβί-
 βασαν. Et instruimus patronum, causam nostram acturum.

Manu silentio postulato.) Mira uarietate ludit, in hoc sermone reddendo interpre-
 κατασίσας πῶς χεῖρα, id est mota manu. Ita persius. Et calidæ fecisse silentia turbæ Maie-
 state manus.

Et cum sedasset scriba turbas.) καΐσείλας ἢ ὁ γραμματεὺς τῷ ὄχλῳ, ubi uero scriba com-
 pscuisset turbam, uerum ex uerbis Græcis parum liquet, uter sedata turba sit locutus
 Alexander an scriba.

Cultricem esse magnæ Dianæ.) Vfus est peculiari uerbo νεωκώρον, quæ uox compo-
 sita est ex νεώς templum & κόρη uirgo, quod nomen tribuunt Dianæ & proserpinæ Ephe-
 siorum igitur ciuitatem νεωκώρον uocat, quod illic esset templum illud toto orbe notissi-
 mum. Iouisq; prolis.) Græca longe secus habent, τῆς μεγάλης ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διο-
 πέτους, id est magnæ illius Dianæ & e cælo delapsi, ut subaudias signi, aut simulacri. Si
 quidem articulus τοῦ facit, ne possit διοπέτους ad Dianam referri, sed ad agalma, hoc est
 statuam Dianæ. Nam Diopetes Græcis dicitur quod ab Ioue delapsus sit, ac e cælo ue-
 nerit. Porro opifices simulacrorū, quo maior esset superstitione uulgi, fingebant ea cœlitus
 delapsa, hoc est esse διοπέτη. Idem uulgo creditum fuit de simulacro Dianæ Ephesiæ, ut
 testis est, & fuidas in dictione διοπέτης. Sensus igitur est, apud Ephesios templum fuisse
 Dianæ, & huius simulacri, quod cælo delapsus putabatur, quod ipsum Numa persua-
 sit Romanis de ancylibus.

Conuentus forenses.) Conuentus addidit explicandæ rei causā, cum græce tantum
 sit ἀγοραῖοι ἄγωνται, id est forenses aguntur, ut subaudiendum sit, cognitiones, aut lites.

In legitima ecclesia poterit absolui.) Cū de prophano promiscuoq; hominum cætu
 loquatur, concio dicenda erat, potius ἤ ecclesia. Atq; ita mox, dimisit ecclesiam, pro cō-
 cionem. Deinde legitima est, ἐν νόμῳ, hoc est quæ non tumultu, sed legitimo more sit in-
 dicta. Nec est poterat absolui sed absoluetur ἀπολυθήσεται.

Cū nullius obnoxius.) μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, id est cū nemo sit in culpa, siue cū ne-
 mo fuerit autor huius concursus. Nam illud de quo poterimus reddere rationem, per
 parenthesis interiectum est. Quāq; in nonnullis exemplaribus reperio scriptum περι-
 οῦν οὐδὲν δυνησόμεθα δοῦναι λόγον, id est, de quo non poterimus reddere rationē, hoc est quod
 non simus defensuri. Deniq; illud μηδενὸς αἰτίου incertum est ad hominem referatur, ut sit
 masculini generis, an ad rem, ut sit neutri.

EX CAPITE VIGESIMO.

Exhortatus eos ualedixit.) Græca dissonāt a latinis ὁ πᾶσι προσκαλεσάμενος
 τοὺς μαθητὰς ἐπάσασάμενος ἐξῆλθε, id est, Paulus uocatis ad se discipulis, &
 cōplexus eos exiuit. Interpres legisse παρακαλεσάμενος pro προσκαλεσάμενος
 atq; id sane mihi magis probatur

Comitatus est autem eum Sosipater Pyrrhi Berceensis.) Pyrrhi græcis non additur,
 sed ut hoc deest, ita supersunt hæc, usq; ad Asiam, quæ apud latinos nō inuenio, συνεπέτο

ἐξ αὐτοῦ ἄχρι τῆς Ἀσίας σὺ πάτερ, consecutus est autem illum usq; ad Asiam So-
pater Berceensis.

Sustinebant nos.) ἔμελλον ἡμᾶς, id est, expectarūt nos, siue ut ad uerbū, manebant nos.

Vna sabbati.) σαββάτων, id est uno die sabbatorum.

Paulus disputabat cum ijs.) διελέγετο αὐτοῖς, id est diserebat illis, siue collocutus est
cum illis. Nec enim disceptabat cum eis qui uenerant, ad frangendum panem, uerum il-
lic apud eos orationem habuit Paulus. Nam quod συναγωγῶν μαθητῶν, id est congrega-
tis discipulis uertit cum conuenisset tolerabile est.

Profecturus in crastinum.) μέλλωμ ἐξέναι τῆ ἑπαύριον, id est profecturus siue discessu-
rus postridie. Nam crastinum diem dicimus qui proxime sequitur hunc, in quo iam lo-
quimur. Porro quoties ad præteritum aut futurum aliquem diem respicitur, non dicen-
dū est heri, aut cras, sed pridie, aut postridie.

Cum mergeretur somno.) καταφερόμενος, id est cum deorsum traheretur, id quod acci-
dit ei qui sedens grauius obdormiscat. Neq; tamen hic est somno graui, sed βαθεῖ, id est
alto, siue profundo, interpretis legisse uidetur βαρεῖ.

Disputante Paulo.) Et hic malim differente, ne quis imagineẽ inter illos pure Chri-
stianos disputationem fuisse sophisticam.

Ductus somno cecidit.) κατενεχθεῖς, id est deorsum tractus, siue depressus, aut deue-
ctus. Caterum illud ἐπὶ πλεῖον, quod interpretes retulit ad superiora, græcis sic est in me-
ditullio positum, ut utrouis possit accommodari, ad diutius differentem Paulum, & ad
magis etiam depressum somno. Ac mea sententia, ad sequentem particulam referre fa-
tius est, primum enim nutabat deorsum uergente corpore, deinde magis depressus ce-
cidit. De tertio cœnaculo.) ἀπὸ τοῦ τριτέτου, quod nos uertimus a tertia contignatio-
ne. Id em̄ adiecit Lucas, ut intelligeremus lapsum fuisse latalem, nimirum ex loco tam
alto uox dicta est a τρις, ter & τέγ, tectum, Deū immortalē quas nēnias adducit in-

sulsiſſimus autor Catholicon, de hac uoce tristegum, O miserum illud sæculum, cum ex
huiusmodi libris, uelut ex adytis petebantur oracula litterarum. Caterum solum primæ
cōtignationis, tectum est infimæ partis ædium. Rursum secundæ solum, tectum est pri-
mæ. Item tertiæ solum, tectum est secundæ.

Et consolati sunt non minime.) οὐ μετρίως, id est, non mediocriter, quod æquidem dei
miror, cur interpretes putarit immutandum.

Nauigauimus in Asson.) Nonnulli codices Thasson habebant pro Asson. Est enim
& thassus insula Thraciæ opposita, de qua natum est prouerbiū θάσος ἄγαθῶν, id est,
Thassus bonorum, Caterum cōplures sunt urbes huius nominis Assos una Lyciæ, in
prærupro sita. Altera in Acolide. Tertia in Mysia. Quarta in Lydia. Quinta in Epiro
minore, Cleanthis patria Diuus Hieronymus hanc ponit in Asia, quæ eadem dicta sit
Apollonia.

Ipsē per terram iter facturus.) οὕτω γὰρ ἢ διατεταγμένῳ μέλλωμ αὐτὸς πεζέεσθαι. Sic em̄
ordinauerat, ipse pedestri itinere uēturus, siue pedibus iter facturus, interpretes uitalſe ui-
detur, ne quis Paulum existimaret, non equis, aut uehiculis, sed pedibus eo uenisse. At
qui hoc ipsum accedebat ad Pauli gloriam, quod mallet iter laboriosius, modo maiore
cum fructu.

Et sequēti die uenimus cōtra Chiū.) Hoc loco græca dissidēt ab ἡς quæ nos legimus,
τῆ ἑποιοῦσα κατὴν τῆσά μερᾶν τῆ χερσίου, τῆ δὲ ἑτέρα παρεβάλο μερῶν ἡσάμου, ὅ μείναντες ἐν τρωγυλλίᾳ
τῆ ἐρχομένη ἡλδομερῆσ μίλητον, id est postridie deuenimus contra Chiū. Altero uero die
apulimus Samum & commorati Trogyllij proximo die uenimus in Miletum. Cæ-
terum Trogyllium oppidum est Siciliæ, tamen si sunt eiusdem nominis alia.

Trāsnauigare Ephesū.) παραπλεῖναι τὴν ἑφεσον id est, præternauigare, siue præteruehi.

Quid

Quid enim est omnino transnavigare ciuitatem, nisi nauis feratur in nubibus.

Nequa mora illi fieret.) μη γένοιτο αὐτῷ χρονοτριβῆσαι, i. ne contingeret sibi terere tempus in Asia. Interpres elegantius reddidit ἔβη uerius. Neq; enim Paulus timebat quamlibet moram, sed longiorem metuebat, nimirum properans Hierosolymam.

Maiores natu.) πρεσβυτέρους, quos nunc seniores uocat, nunc presbyteros græca uoce, nunc maiores natu, cum hoc loco magis quadraret græca uox, honorem indicans potius ἔβη atatem. Quandoquidem hic episcopus intelligit & primores ecclesiarum, qui nonnunquam iuuenes erant, quemadmodum Timotheus.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης, quæ est animi modestia, nihil altum de se sentientis. O uocem dignam uere magno pontifice.

Vt nihil subtraxerim uobis.) Nunc uidetur id dicere, se nihil subtraxisse ab illis bonarum rerum, hoc est in nullo fraudasse illos, cum contra sentiat Paulus, se nihil detractasse, neq; periculi, neq; laboris, qui modo ad illorum pertineret utilitatem. Ac paulopost idem uerbum transtulit subterfugi. Non enim subterfugi &c.

Publica & per domos.) κατ' οἴκους, id est publicitus ac domestice siue per singulas domus, quod respondere uidetur ei quod latini dicunt priuatim.

Vincula & tribulationes me manent.) μένουσιν idem est uerbum quod aliquanto superius uertit sustinet.

Nihil horum uereor.) ἄλλουθενός λογος ποιούμαι, i. nihil curo, siue nihil me mouet. Quomodo non uerebatur, cum sciret uentura: sed contemnebat.

Nec facio animam meam preciosiorem ἔβη me.) Quid mouit interpretem, ut neq; sensum exprimeret, neq; uerba redderet Lucæ: ουδὲ ἔχω τὴν ψυχὴν μου τιμίαν ἑμαυτῷ, id est neq; habeo siue duco uitam meam preciosam mihi ipsi Lyranus interpretatur animam intellectiuam. At Paulus sentit se continere uitam amore euangelij.

Vt consummem cursum meum.) Græcus addit μετὰ χαρῆς, id est cum gaudio.

Regere ecclesiam dei.) ποιμαίνω, quod est pastorum more gubernare & curare gregem. Nam mox mentionem facit luporum.

Lupi rapaces.) βαρῆς, id est graues, non rapaces.

Viri loquentes peruerſa.) διεστραμμένα, id est distorta & obliqua, hoc est minime simplicia minimeq; sincera. Nam ueritatis, ut ait Tragicus, simplex est oratio.

Non cessauerim monens.) Et hic participium uertendum erat in uerbum infinitum, Non cessauerim monere.

Qui potens est.) Quod erat potius ἔβη qui, cum referat uerbum. Cæterum quia uerbum Græcis est masculini generis, id nimirum fefellit interpretem. Nec est simpliciter edificare, sed ἐποικοδομῆσαι id est, superstruere, uidelicet his fundamentis quæ iecerat Paulus.

Oportet suscipere infirmos.) ἀντιλαμβάνεσθαι, quod est proprie porrecta manu retinere lapsurum alioqui, aut abiturum. Paulus, ne ullius omnino iacturam faceret, cauebat ne quam ansam præberet infirmis, & alienandis a Christo, quod nollent grauari sumptu. Utinam hoc exemplo delectentur, qui dum decimas, tam non sacerdotaliter exigunt a populo, sui officij prorsus obliuiscuntur, non quod negem illas deberi, sed quod cæteri apostoli oblata dumtaxat acceperint, Paulus, ne oblata quidem, cum unus plus omnibus laborarit.

Beatius est dare magis ἔβη accipere.) Neq; latinitatis ratio patiebatur comparatiuum, neq; sermo Græcus habebat. Mirum quid interpreti uenerit in mentem μακαρίον εἶναι δίδου μᾶλλον ἢ λαμβάνειν, id est, beatum est dare magis ἔβη accipere. Cæterum hoc testimonium negant usq; inueniri dictum a domino.

II 3 Et inde

Iussit eum duci in castra.) εἰς παρεμβολήν. Ita uocat locū cōmunitū. Caterum quidam ex castris fecerāt carcerem, & ob id admonendum duximus, ne serpat id mendī latius.

Nonne tu es Aegyptius ille.) Aegyptij male audiebant olim, tanq̄ malarum autores artium. Id quod non paucis locis indicat Iuuenalis, ac Lucianus. Quin & prouerbij ali quot huius gentis mores notati sunt quæ recensuimus in Chiliadibus nostris. Et Siciarum) græce scribens usus est uoce latina, id quod iam nouum uideri non potest, cum toties sit obuium.

A Tarso Ciliciæ.) τὰρσός τῆς κιλικίας, id est, Tarfensis, quæ est ciuitas Ciliciæ. Est autem Metropolis eius regionis. Nec est ignota, sed ἀσίμω, id est, obscura. Testatur idem Stephanus de nominibus urbium, hanc ἐπισκομοῦσιν appellans, hoc est primariā ac præter ceteras insignem olim dictam Terson per epsilon, siue quod illic a diluuiō primū apparuerit terra sicca, siue quod illic delapsus pegafus, talo fracto quam illi τὰρσόν appellent claudicationem contraxerit. Porro quātumuis fuit celebris alijs nominibus, nullo tamen insignior, quam quod illi Paulum debemus, usq̄ adeo præcipuum Christianæ philosophiæ præconem ac propugnatorem, ut ni ille nobis diuino munere contigisset, periculum fuerit futurum, ne Christiani omnes in seruilem illam & humilem Moysi legem relaberentur. Quāq̄ nunc quoq̄ ratione magis q̄ numero cærimoniarum ab illis differimus. Eo Christus progressu temporum recidit. Est & alia eiusdem nominis in Bithyniā. Porro quod quidam legunt municeps, quidam ciuis, græcis est πολίτης, id est ciuis. Verum opinor interpretem offensum affinitate uocum ciuitatis & ciuis, quæ tamen eadem est in sermone græco.

EX CAPITE XXII.

Redde rationem.) ἀπολογίας, quod & defensionem & excusationem significat: Iuxta ueritatem paternæ legis.) κατ' ἀκριβείαν πατρῶς νόμου, id est iuxta exactam rationem patriæ legis, siue iuxta rigorem patriæ legis, & patriæ potius q̄ paternæ, cum non de patre suo, sed de omnibus progenitoribus sentiat.

Aemulator legis.) ἑμιλωμένος τοῦ θεοῦ, id aemulator dei legimus apud græcos.

Sicut princeps sacerdotum.) ὡς ἢ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, id est quemadmodum & pontifex mihi testis est. Et rursum ἀδελφοὶ ὅσοι maiores natu, cū græce sit πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, id est omnis presbyterorum ordo. Opinor enim hic de dignitate sentiendum non de aetate.

Vt adducerem inde uinctos.) ἄξωμ ἐ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους, id est, adducturus & eos qui illic essent uinctos Hierusalem.

Circūfulsit me lux copiosa.) περιεσφάλα, id est, circūfulgurare, potius q̄ circumfulgere, quemadmodum indicatum est & ante.

Et decidens in terram.) ἐπεσάτε εἰς τὸ ἔδαφος, id est cecidiq̄ in solum. Id enim sonat ἔδαφος, etiam si saxum sit, aut ligneum.

Saule Saule.) Græci legunt Saul Saul, Hebræorū more. Cum illi Christus hebraice loqueretur ut posterius testatur ipse Paulus.

Et qui mecum erant, lumen quidem uiderunt.) Hijs addunt Græci ἢ ἐμφοβοὶ ἐγένοντο id est & territi sunt, deinde adiicitur, uocem autem non audierunt, quæ loquebatur mecum. Equidem non possum, non uehementer, non probare diligentiam Laurentij Valæ, qui cū homo rhetoricus esset, ut uulgus existimat, certe theologiam non profiteretur, tamen uigilantia tanta uestigari, quid in sacris literis, aut dissideret, aut conueniret, aut deprauatum esset. Cum hodie tot sint theologorum, ausim dicere milia, qui usq̄ adeo, non utantur hac conferendi disquirendiq̄ solertia, ut ne id quidem cognitum habeant, qua lingua scripserint apostoli, & cum forte fortuna audiunt Marcum Lucam, Paulum Petrum ac Ioannem græce scripsisse, uelut ad rem inauditam & incredibilem

Taxat forordina nōny the ologoy i sacris literis,

obstupescunt. Alius putat illos, nihil nisi Hebraice scripsisse, cum fuerint Hebraei. Alius hæc ab illis ædita credit, quæ nos uulgo legimus. Tanta est in re tam necessaria fœcundia. Rogat autem qui consistere possit, ut cum Lucas superius scripserit eos qui Paulo comites erant, uocem quidem audisse, cæterum neminem uidisse, hic neget eos audisse uocem loquentis cum illo. Deinde qui conueniat, ut cum illic dicantur stetisse stupefacti, paulo post hanc eandem rem exponens Agrippæ Paulus dicat omnes fuisse collapsos in terram, quod hic de se tantum narrat. At illic, Die media in uia uidi rex de cælo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui simul mecum erant omnesq; cum decidissemus in terram, audiui uocem mihi Hebraica lingua dicentem, Saul Saul. Quomodo factum est, ut pugnantiã scripserit Lucas, & illic sub persona referat, audisse uocem loquentis, cum Paulus, hic rursus ipse narret uocem uni sibi fuisse auditam. Nam quod differit de stando & cadendo, non ita magni negocij est dissoluerere. Si quidem fieri potest, ut ad primum pauorem collapsi, mox erexerint sese, Paulo adhuc iacente. De uoce audita & non audita durior est nodus. Recentiores utiq; tergiuerantur, cum aiunt uocem quidem hoc est sonitum uerborum auditum. Cæterum uerba uni Paulo percepta, ita factum, ut audita fuerit uox, & eadem non audita, Valla magis existimat superiorem locum, in quo Lucas hanc historiam, sub sua ipsius persona recenset fuisse deprauatum transpositis duabus uoculis, ijsq; inter sese non admodum dissimilibus apud Græcos duntaxat, φῶς & φωνή. Cæterum a Luca sic fuisse scriptum, uidentes quidem lumen, neminem autem audientes.

Cum non uiderem præ claritate luminis.) ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, id est, præ gloria luminis illius.

Ananias quidam uir secundum legem testimonium habens.) Græci codices, non nihil addunt ἀνανίας τις, ἀνὴρ ἐν λαβῆς κατὰ τὴν νόμον μαρτυροῦμεν ὅτι ἀπὸ πάντων, id est, Ananias quidam, uir pius, siue religiosus, in lege testimonio probatus omnium habitantium in Iudæa. Laurentius indicat se in uno latino codice reperisse additum, quod græcæ uoci responderet Ananias, quidam, uir timoratus. Timoratum enim pro religioso dixit. Cæterum pro ἐν λαβῆς in nonnullis exemplaribus erat εὐσεβῆς hoc est pius.

Ab omnibus cohabitantibus Iudæis.) Habitantibus est siue inhabitantibus κατοικοῦντων. Et quidam Græcus codex habebat ascriptum, sed in spacio dirimente uersus, ἐν δαμάσκῳ, ab omnibus habitantibus Damasci Iudæis.

Respice.) ἀνάβλεψον, hoc est recipe uisum, siue attolle oculos, ut mox & respexi ἀνέβλεψα. Præordinauit te.) προεχέρισάτο, id est præparauit te, siue prius apparauit te, nisi quis malit προεκνύσσατο, id est prius statuit. Cæterum id non erat in ullis Græcorum exemplaribus. Nec Ananias hic agit de prædestinatiõe diuina, sed de ruina ac cæcitate Pauli, quibus rebus Christus iam agebat & aggrediebatur, ut hac occasione cognosceret euangelij fidem. Quæ uidisti & audisti.) ὡρ εἶρακαα. Articulus postpositiuus, iuxta Græcorum idioma, congruit antecedenti pnomini quod subauditur, corū. Dissidēs a suo ipsius uerbo. Interpres bene adiecit de suo eorum.

Ego stabam & cōsentiebam.) Hic Græci addūt duo uerba τῆ ἀναίρεσίς αὐτοῦ, id est mortis eius, καὶ αὐτὸς ἡμεῖς ἐφεσῶς ὅτι συνέυδοκῶμεν, id est, Et ipse eram assistens & comprobans in perfectionem eius.

Tolle de terra huiusmodi.) τοιοῦτον, id est talē, ut ad Paulum referatur. Vnde non male addidisset huiusmodi hominem. Et mox, non est fas, sed καθήκον, id est non conuenit siue non decet.

Et flagellis cedi & torqueri.) ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαςχ ὁ ἀγοδαι εἰς πλῆιπαρεμβολήν, ἢ πῶρ μάσιζην ἀνετάξειν αὐτὸν, id est, iussit eum tribunus duci in castra, dato mandato ut flagris examineret eum. Nec aliud fuisse iussum indicant ea quæ sequuntur. Vt illud interim

hæc ubi dicitur, quod si hominem
quidem uox audire id facit, ut loqui
Mala uox, id est uox audire. Ita C
dicitur, in nonnullis legimus hanc ciu
prouentibus approbat ciuitatem. E
quod dicitur, quibus ius ciui
prouentibus dicitur. Nec est
prouentibus dicitur agrum de merced
dicitur (sicut dicitur.) ὅτι ἀποδίδ
dicitur diligenter.

Et ueritate deus paries.) In
erat in percutiat, quali Pau
gunt τὴν ἑσθῆν, id est fu
græcos est factus scriptura
Iudæis uideretur oblitus exempli
dicitur respondit, quæ iussit ut ben
dicitur mercedibus. At si Paulus tu
ca uocant maledictum, & ipse
incipi populi tui non maledices,
male dicit. Quæ de cōuico fac
dicitur cōuico est. Sed potest fieri
ex ipso orate, præterit homo Iud
io, quod homini maledixerit, sed qu
dicitur cum cōuico dicitur. Tu
dicitur licet maledicere, sed primo
no maledixi. Dicit Hieronymus ad
tam uocata quædam Paulum, uerum
tam, quæ præterit. Ceterum, Verum
uocatus erat, & in ipso quæ C
dicitur. Nec ipse dissimulat, aliud ei
dicitur agit qui pugnat aliquid exho
muni regem & militem, ita sunt &
ita uocare, ex quibus cuiuslibet operis
dicitur uocem aditus oraculum
dicitur dicitur, cum ipse meminit
dicitur tempore dicitur optimos uiros
dicitur non est Paulum non ignor
dicitur, hoc animo quo uocatus irri
e aduenit eum, qui cum optari uiri t
præterit, quam præterit eum etiam
dicitur. Sic hic ipse Paulus dicitur
dicitur se, percutiam quod est percuti
dicitur dicitur, qui se non percutiam, sed
dicitur concedit tunc, primum agnoscere
dicitur. Deinde cōuicium est, quæ
dicitur, sed libera dicitur. Percutiam

interim dissimulem, quod si hominem Rhomanum dixit, pro an hominem. Quandoquidem adeo constanter id facit, ut suo iure uideatur facere.

Multa summa.) πολλοῦ κεφαλῆς. Ita Græci uocant supputationem in summam subductam. In nonnullis legimus hanc ciuitatem, in alijs hanc ciuilitatem, Græce πολιτείαν Laurentius magis probat ciuilitatem. Ego contra ciuitatem. Quandoquidem ciuitate donati dicuntur latinis, quibus ius ciuitatis concessum, & ut Græcis a πολιτικός πολιτεία, sic nobis, a ciue ciuitas dicitur. Nec est cōsecutus sum, sed ἐκτοσάμην, id est parauī, quod ante uertit, possedit agrum de mercede iniquitatis.

Volens scire diligentius.) ὅσως ἀσφαλῆς, id est, certū, ut & superius uerterat certius, quod nunc uertit diligentius.

EX CAPITE. XXIII.

Percutiat te deus paries.) In plarīsq; latinis exemplaribus percutiet mutatum erat in percutiat, quasi Paulus imprecaretur pontifici malum. At græci legunt τύπτει σε μέλας, id est futurum est, ut te percutiat deus. Nec in his apud græcos est facilis scripturæ deprauatio, nisi quis locum hunc studio mutauit, ne Paulus uideretur oblitus exempli Christi, qui similiter accepta plaga, mansuete tranquilleq; respondit, quiq; iussit ut bene precaremur male precantibus, bene mereremur de male merentibus. At si Paulus tantum prædixit futurum, ut deus illum feriret, cur mox uocant maledictum, & ipse ueluti redarguens seipsum, scriptum est (inquit) Principi populi tui non maledices. Nisi forte, qui cōmoto animo prædicat euenturum, is maledicit. Quāquā de cōuicio facile sit explicare, quādoq; in pariete dealbato manifestū cōuiciū est. Sed potuit fieri, ut Paulus non agnosceret primariū sacerdotē, uel ex ipso ornatu, præsertim homo Iudæus, nusq; loci nō uersatus? Deinde cur recantat, non quod hominī maledixerit, sed quod principi populi? At sane iudicem esse sciebat, etiam cum conuiciū diceret. Tu (inquit) sedens iudicas me secundum legem. An ceteris licet maledicere, soli principi, non licet? At Christus noluit cuiq; omnino maledici, Diuus Hieronymus adducens hunc locum in dialogis aduersus Pelagium, excusat quidem Paulum, uerum fatetur eum non præstitisse mansuetudinem eam, quam præstitit Christus. Verum hoc scripsit Hieronymus undecunq; suam muniens causam, & in ipso quoq; Christo aliquod imperfectæ pietatis uestigium inquirens. Nec ipse dissimulat, aliud esse colligare nodis aduersariū, & docere discipulū. Aliud agit qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Deinde ut sunt diuersa hominū ingenia & instituta, ita sunt & diuersæ sententiæ. At nos nulla harum rerum habita ratione, ex quouis cuiusuis operis angulo tria uerba decerpimus, & inde contexto syllogismo nouum ædimus oraculum. Equidem non nego Paulum caruisse prorsum humanis affectibus, cum ipse meminerit de stimulo carnis, & constet inter Barnabam & ipsum, nempe duos optimos uiros dissidium aliquod exitisse. Ceterum hoc loco, consentaneum est Paulum non ignorasse summum sacerdotem, ne tamen illi male precatum, hoc animo quo uulgus irritatum solet, sed apostolico spiritu incanduisset aduersus eum, qui cum optimi uiri teneret locum, ne speciem quidem æquitatis præberet, quam præstabant etiam ethnici. Sic Petrus incanduit aduersus Ananiam & Saphiram. Sic hic ipse Paulus aduersus Elymam magum. Quid igitur est, quod excusat se, nesciebam quod esset pontifex? Nimirum cessit tumultui, & se ignorasse pontificem dicit, qui se non pontificem, sed tyrannum re declarabat. Itaq; gemino nomine concedit turbæ, primum agnoscens esse pontificem, qui re ipsa non erat, nisi paries dealbatus. Deinde conuiciū esse, quod illis uidebatur conuiciū, cum non esset conuiciū, sed libera obiurgatio. Porro testimonium quod adduxit, extat Exodi capite uigesimo secundo

gesimo secundo. Dijs non detrahes, et principi populi tui non maledices Hebraei legunt ad hunc modum. **רַחֵם אֱלֹהִים אֶת־יִשְׂרָאֵל לֹא־יִשְׁחָדֶךָ אֱלֹהִים אֶת־יִשְׂרָאֵל.** Siquidem illi iudices **אֱלֹהִים** deos uocant.

Quid si spiritus aut angelus.) Græci secus legunt, **εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῶ, ἢ ἄγγελος,** μη δεομαχῶμεν, id est quod si spiritus locutus est illi, aut angelus, ne pugnemus cum deo quo uerbo usus est ante Gamaliel.

Deuouerunt.) **ἀνεθεμάτισαν,** quod tamen eleganter uertit interpres. Demiror equidē quis hoc indicarit Carrensi, græcis hoc loco scriptum anathematizauerunt. Et paulo post deuotiōe deuouimus, **ἀναθέματι, ἀνεθεματίσαμεν,** id est execrari seipsum, ac dijs manibus, ut ethnici loquuntur dealere.

Notum facite tribuno.) Græca nonnihil dissonant a nostris **νῦν δὲ ὑμῶν ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ, καὶ τῷ συνέδριῳ, ὅπως ἄριον αὐτῶ καταγάγη πρὸς ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγνώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ,** id est, Nunc igitur indicate tribuno & concilio, ut cras eum producat ad nos, uelut disquisituros exactius de causa illius, tamen nonnulli Græci codices propemodum consentiunt cum nostris exemplaribus, in quibus est, **ὑμᾶς, uos, pro ἡμᾶς & μέλλοντες pro μέλλοντας.** Atq; ita sensus erit. Nos plane decreuimus quocūq; periculo Paulum occidere, uos adiuuate, ut tantum producat ad populum, abutentes hoc prætextu, quasi uelitis exactius de causa disputare. Alioqui sciebant tribunum non producturū Paulū cognitis insidijs. Atqui sic exponit Carrensis, uelut hoc ipsum uoluerint nunciari tribuno & concilio, quod destinassent per tumultum occidere Paulū, iam uero Lyrano nescio quid acciderit hoc loco, quem apparet ita legisse. Nunc autem uos notum facite tribuno cum consilio, idq; cū male legerit, peius interpretatur, uos (inquit) cum consilio, id est uos simul conciliati Pharisei & Sadducei, ne per uestram dissensionem impediatis mortem Pauli. Quis hæc posset cōminisci, nisi penitus Aristotelis dialecticam ac physicam imbibisset?

Quoniam hæc nota fecisset sibi.) Interpres bene mutauit personam secundam in tertiam. Nam græce est **παράγγειλας μηδὲν ἐκλαλήσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρὸς με,** id est iussitq; ne cui efferret, quod hæc indicaueris mihi, nisi mauius infinituum modum positū uice imperatiui, quemadmodum nos uertimus.

Et lancearios ducentos.) **δεξιοβόλους,** quod dextra mitterent hastilia. Nā olim fere missilibus utebantur. Ac mox, & iumenta præparate) **κτῆνάτε παρασῆσαι,** id est iumentaq; exhibere. Et hic usus est infinito pro imperatiuo.

Timuit enim, ne forte raperent eum Iudæi & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanq; accepturus pecuniam.) Quæ hæctenus recensui omnia desunt in Græcis exemplaribus, quæ quidem mihi uidere contigit. Opinor obliuione. Nec offendit hic locus Laurentium Vallam. Vnde apparet exemplar illius hæc habuisse.

Optimo præsidii.) **τῷ κρατίστῳ,** quod ut ante dictum est, magis competit in potentem, q̄ in bonum uirum.

Per noctem in Antipatridem.) Nihil opus erat præpositionem apponere, cum Antipatris uocabulum sit ciuitatis palæstinæ ab Antipatro patre Herodis sortita nomen.

De qua pronunciaisset.) **ἐκ ποίας ἐπαρχίας,** quod sane nō ineleganter reddidit interpres.

EX CAPITE XXIII.

ET multa corrigantur per tuam prouidentiam.) Græcis est non **ἀνορθωμάτων,** sed **κατορθωμάτων,** quod rem cū uirtute & laude factum significat, interprete Cicerone, quod latini uocant officium, a uerbo **κατορθόω.** Sensus enim est cum per tuā prouidentiam multa fruamur pace, multaq; officia præstes huic populo.

Suscipimus optime felix.) **ἀποθεχόμεθα,** quo uerbo nōnunq; & Paulus usus est, **παρ** probare,

interpres
Ne uocemur
quod alias
Græcis
Sedit
id est
conatus est
Ne quis
apprehensam
Lysias cum
Hæc omnia
sed minutis
omnibus
Annoetne
interpres
hæc animo
mea causa
uerit. Est
proprie a
probare
quod est
nec exhibere
pro conuincere.

Secundum
hæc sit
uelim
in uocabulo
Græcis non
est
etiam
tam uocant.
Sedit enim
delecta
Deteram
hæretis
quod ueteres
non
Christianos
quibus cum
summe
uoluntate
adhibet
optimo in
est
Oderam
patris &
de meo.)
Primo
uobis dicit
est Theologus
pro
Cicero
excusans
Paulum
quod
proponit
ex uerbo
Pauli.
Deinde
quod tamen
hæc uerba
interpre
no
dixerunt
Carrensis
quod
conuictum
no
ueteris.
Quod uero
P
trous
est
de
se
Iesu
Christo
Sicut
uertit.
Primo
patris
deum
uocari
quod
quod
ne
uideretur
euergere
religionem
Sicut
offendiculo
conscientiam
uobis
sive
ex parte
offensa
hoc
est
quod
Quidam
autem
ex
Asia
Iudæi.
Nunc
id
deuotore
sentit
hoc
Carrensis
uocari
quod
ad
hanc
causam
delectationem
pe

probare, & amplecti.

Ne diutius te protraham.) ἐγκόπτω, id est impediam, siue morer, aut detineam & pro tua clementia est, ἐπιείκεια, quod alias humanitatē alias æquitatem uertunt.

Hominem hunc pestiferum.) Græcis non est pestiferum, sed λοιμόν, hoc est pestem, quemadmodum exitiālē exitium uocant ὄλεθρον, nec est hominem, sed uirum.

Et autorem seditionis sectæ.) Seditionis abest in Græcis codicibus προσάτην τε τῆς τῶν ναζωραίων αἰρέσεως, id est autorem seu præfactū sectæ seu factionis quæ dicitur Naçarenorū.

Etiā templum conatus est uiolare.) βεβηλώσαι, id est prophanare, nimirum quod in duxerit græcos. Ne quis imaginetur accusari Paulum quod uim admouerit templo.

Quem & apprehensum uoluimus secundum legem nostram iudicare.) Superueniēs autem tribunus Lyfias, cum uī magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te uenire.) Hæc omnia deerant in multis exemplaribus Græcis. In uno dūtaxat reperi ascripta, sed minutissimis formulis, idq; in spacio marginali. Vnde & adiecimus, uelut omīssa librariorum incuria præsertim, cum hoc loco nihil offenderit Laurentium. Annuente sibi præside.) νεύσαντι αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνου, id est, cum ānuisset ipse præsul. Interpres legisse uidetur αὐτῶν. Nec admodum refert.

Bono animo pro me fatiffaciā.) εὐθυμότερον τὰ παρῆμαίτου ἀπολογουμαι, id est, æquiore animo pro mea causa respondeo. Est enim præsentis temporis ἀπολογουμαι, quod interpres uarie uertit. Est autē proprie apologia, oratio qua se defendit apud iudicem reus.

Necq; probare possunt tibi, de quibus nunc me accusant.) οὔτε παραστήναι με δύνανται, περιδρῆσαι κατηγοροῦσι με, id est, nec exhibere me possunt, in his de quibus accusant me. Exhibere dixit pro conuincere.

Secundum sectam quam dicunt hæresim.) Cum hæresis apud Græcos, nihil aliud sit q̄ secta, quid uenit interpreti in mentem, ut latinam uocem interpretaretur per aliam græcam, sed idem significantem? An uerebatur, ne quis parum intellecturus esset uocabulum sectæ, & ob id græca uoce ceu notiore explicuit? Qua propter sciat lector Græcis non esse sectam, alioqui bis erat dicendum secta & secta, sed ὁδόν, id est uiam, κατὰ τὴν ὁδὸν ἢ λέγουσιν αἰρέσιν, id est iuxta uiam, quam dicunt hæresim, siue sectam. Expo nit enim Paulus, quid dixerit uiam. Hoc est uitæ institutum, quod notiore uerbo sectam uocant. Sentit enim de secta pharisæorum, quæ cæteris antecellebat eruditione. Cæterum hæresis apud ueteres non erat tam odiosum uocabulum, quam est hodie apud Christianos, quibus cum summa competat concordia, utpote eiuldē corporis mēbris, iure uidelicet optimo inuisum est, sectæ uocabulum, diuisionem sonans.

Deseruiō patri & deo meo.) Primum deseruiō est λατρεύω, quod est cultum exhibere, a quo uerbo dicta est Theologorū latría. Quoquidē in loco nescio quid sibi uelit Hugo Carrēsis, excusans Paulum, quod sese hic æquarit prophetis. Cum nihil huiusmodi percipi possit ex uerbis Pauli. Deinde nō est patri & deo, sed patrio deo τῷ πατρίω τῷ θεῷ. Quod tamen haud accidit interpretis uitio, sed librariorum errore. Necq; uero hoc loco dormiuit Carrensis addens, quod deum patrem suum dixerit Paulus, cuius filius demonstraretur nō seruus. Quasi uero Paulus ullo titulo magis soleat gloriari, q̄ quod seruus esset dei ac Iesu Christi. Se nunq; uocat filium, nisi cum de omnibus in genere facit uerba. Porro patrium deum uocat, quod idem esset, cuius cultum a maioribus suis accepisset, ne uideretur abrogare religionem Iudæorum.

Sine offendiculo conscientiam.) ἀπόσκαπον συνείδησιν, ueluti dicas inoffensam cōsciētiam, siue expertem offensæ, hoc est, quæ nusq; offendat.

Quidam autem ex Asia Iudæi.) Non est absolutus sermo, nisi subaudias aliquid. Et quod demiror sensit hoc Carrēsis, ac supplendū autumat; uiderūt me in tēplo. Quasi uero id quicq; ad huius causæ defensionē pertineat, si uisus est ab Asianis Iudæis in tēplo.

Ego puto

scripsit ad Pámachium de optimo genere dicendi, citans hunc locum, uertit ad hunc modum. De omnibus quibus acculor a Iudæis o rex Agrippa, existimo me beatum, cū apud te sim hodie defendendus, qui præcipue nosti cunctas quæ in Iudæis sunt consuetudines, & questiones. Nos uertimus hūc in modū, Super oibus de quibus acculor a Iudæis rex Agrippa existimo me beatū qui causā dicitur sim hodie, apud te quod tu maxime sis gnarus earū quæ apud Iudæos sūt & questionū & cōsuetudinū. Græca sic habent. *περί πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων βασιλεῦ ἀγρίω παρῆγγμαι ἐμαντῆρ μακάριον μέλλωρ ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον, μάλιστ᾽ ἀγνώσκω ὄντα σε πάντων τῶν κατ᾽ Ἰουδαίους ἰθῶντε κῆ ἱπτικμάτων.* Quæ ab initio fuit in gente mea) Bis est hoc loco ἀνωδερ, quod interpret uertit ab initio, significat autem uitæ seriem ab initio usq; ad finem.

Secundum certissimam sectam) *κατὰ πλὴν ἀκριβεστάτην ἀίρεσιν* Phariseorum sectam hæ resim uocauit, haud dubie quin in bonam partem. Deinde quod hic uertit certissimam græcis est, *ἀκριβεστάτην* hoc est exactissimam ac diligentissimam, quod esset eruditior ac rigidior q̄; iaclduceorū, proximeq; ad uerū accedes. Et nunc in spe quæ ad patres) *ἐπιελπίδι*, Melius erat de spe. Et mox (duodecim tribus) *τὸ δωδεκάφυλον* græcis unica dictio est, quæ significat non unam aut alteram sectam sed uniuersam gentem iudæorū in duodecim tribus distinctam, cui respondet participium) *λατρεῖον*, quod ut sæpe iam diximus cultū numinis significat. Cæterū apud nos desunt duo uerba *ἐμ ἐκτενεία*, id est acriter siue assidue, ut legas duodecim tribus instanter nocte ac die seruiuimus.

Vt constituam te magistrum) *προχρησασθαι*, id est ut præparem, quod ante uertit præ ordinare. Eripiens te de populis & gentibus in quas) Græcis est *ἐκ τοῦ λαοῦ*, id est de populo, sentiens nimirū de Iudæis. Et nonnulli græci codices pro populo habebant Iudæis. Repetit ad eūdē modū paulo post. *τῶν λαῶν κῆ τῶν ἔθνων*, id est populo & gētibus. Verum apud illos non est in quas, ut respondeat gentibus, sed *οὓς*, id est ad quos, rei magis habita ratione q̄; uocis.

Volentes me interficere) *διαχρησασθαι*, quod magis significat iniecta manu uiolare, q̄; interficere. Si passibilis Christus) *εἰ παθητός ὁ χριστός*, an pati debuerit Christus. Sic enim disputabat ex prophetis, ut ostenderet illorum uaticinia competere in Christum. Siquidem hæc referenda sunt ad prædictionem prophetarum, non ad Christū passū. Alioqui parum apte cohærebit lumen annunciaturus sit populo.

In modico suades) *ἐν ὀλίγῳ πείθεις*. Primum modicam pro paulo suo more usurpat, Deinde inter suadere & persuadere non sentit esse discrimē apud latinos, etiamsi apud græcos unicum uerbum nostris duobus respondet. Cæterum haud erat in procliu, cōmode locum hunc uertere. Valla putat ita reddi potuisse. Parū abest, quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit, Optarim apud deum, siue parum, siue multum abest. Arbitror & ita reddi potuisse, aliquantulum mihi persuades, ut fiam Christianus. Et Paulus ait, Optarim adeo, ut non solum aliquantulum, uerum etiam multum, neq; te tantum, sed & omnes qui audiunt me hodie.

EX CAPITE XXVII

VT autem iudicatum est eum) *ἐκρίθη*, id est decretum est, siue cōstitutum. Nec ad Paulum refertur, sed ad regem & præsidem, qui sic statuerant audito Paulo. Tradiderunt Paulū cum reliquis custodijs) *παρεδίδδον τῶντε παῦλον καὶ τινὰς ἑτέρας δεσμώτας*, id est tradiderunt tū Paulum, tū alios quosdam uinctos,

Nauim Adrumetinam) Carrēsis interpretatur Adrumētinam nauem, quæ Rhomā petat. Cæterum Adrumetum siue Adrumetiū ciuitas est Mysiæ autore Stephano. Est & Adramattis insula Lyciæ & Adrumes adrumetis ciuitas Aphricæ. Vnde dicendum erat Adrumetinam.

Peruenimus in Lystram, quæ est Lyciæ) *κατήλθομεν εἰς μύρα φιλυκία*, id est deuenimus Myram quæ est Lyciæ, siue ciuitatem, Lyciæ. Pronunciatur autē bifariam, genere

m m neutro,

Addidit autem non solum cognomen typhonis, ut periculum exprimeret, uerū etiā unda erūperet, ut intelligeremus hoc quoq; nomine incommodū, quod non faceret ad institutum cursum, cū notus sit accommodus e Syria nauigantibus in Italiam.

Nō posset conari in uentū,) ἀρτοφθαλαμειν, quod græcis sonat obtueri hoc est ex aduerso aspicere. Porro qui renititur, obuertit oculos.

Data naue flatibus.) Græcis unica dicitio, est ἐπιδόντες, & referri potest ad τῶν ἀνέμων ut sea uox in confinio sita, utroq; respondeat, ad obniti & data.

Suis manibus armamenta nauis proiecerunt) αὐτόχρηες πλὴν σκευῆν τῶν πλοῖσιν ἐξήϊσαν, id est nostris ipsorum manibus armamenta nauis proiecimus. Apparet interpretem legisse ἐξήϊσαν, & ad sensum perpussillum interest.

Multa ieiunatio) ἀστία, id est inedia.

Audito me) πῶθ' ἀρχισαμῆτος, id est obtemperasse mihi. Tameñ non uideo, cur hoc loco Valla notet interpretem. Non tollere a Creta) Græce est μὴ ἀνάσσειν, hoc est, non soluere a Creta. Lucricq; facere iniuriam) κερδῆσαι, hoc est accersere sine causa. Id em̄ lucrum uocant. Et ὕβρις, id est iniuriam uocat incommoditatem cœli ac uolentiam maris. Nec est suadeo, sed παραινῶ, id est hortor.

Angelus dei cuius sum) Incertum erat utrum cuius referat deum, an angelum, nisi addidisset ὁ λατρεύω, i. quem colo, siue cui seruiō.

Apparere sibi) προσάγειν, quod magis sonat accedere. Nisi forte interpres legit προσάγειν, id est affulgere. Submittentes bolidem) βολίς dicitur a βάλλειν quod est mittere id est pondus funiculo affixum, quo deiecto nauitæ explorant altitudinem maris. Ceterū Lucas unico uerbo dixit, quod interpres duabus redidit, βολίσαντες.

Inciperent ancoras extendere) μέλλοντες ἐκτείνειν, id est extensuri, quod sepenumero fecit interpres. Verū hic duriusculum erat. Ac paulo post, ἄχρι δὲ οὗ ἐμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι id est cum futurus esset dies, hoc est cum instaret dies, & non longe abesset.

Animæquiores autē facti) εὐθυμοί, id est bono animo positium est nō comparatiuū.

Litus in quem cogitabant) ἔχοντα ἀγιάλιον, εἰς ὅν. Cur non potius in quod ᾤ in quem quandoquidem ἀγιάλιος græcis est masculini generis, quemadmodum & κόλπος. Nā terram opinor expetebant. Et multa sunt litora apud cosmographos, quæ proprio uocabulo Aegiali uocantur, uelut inter Sicyonem & Buprasium. Est & alius finitimus ponto, post promontoriū Carambin. Cuius meminit Homerus. Rursus est Thraciæ apud fluuium Strymonē. Postremo est Aigialus, cognomēto magnus, inter Aegyptū & Aethiopiā. Et Hieronymus hunc locum citans Aegiali meminit.

Leuantes Artemonem) ἐπάραντες τὴν ἀρτέμονα, id est sublata antemna & τῆ πνεύσῃ, quod interpres uertit secundum auræ flatum puto ad ἐπάραντες esse referendum, ut accipiamus carbasa oppansa flatibus antemna in altum subrecta, quo magis uenti arbitrio ferrentur in littus.

In locum Bithalassum) Nec exposuit græcam uocem interpres, nec nos eam incorruptam seruauimus. Nam Lucas scripsit εἰς τόπον διδάλασον, id est in locum bimarē. Sic em̄ Horatius in odis, Bimarifue corinthi moenia, quod ea sit Isthmos, & utrinq; mari alluatur Contendebant, ut si possent in sinum impellerent nauim, Verum id nō contigit, uētis impellentibus in Isthmum aliquem in mare prominentem.

EX CAPITE XXVIII

Quia mitilene insula uocabatur Hugo Carrensis liberum nobis facit, utrum malimus militenem legere an miletum. Etiam si sunt, qui corruptius legunt Mytilene. Græci legunt Melite. Ea est insula, inter Epirum & Italiam. Unde melitæi dicitur canes in delicijs habiti. Quamquam est Militene Cappadociæ ciuitas. Verum hic insulam uocat. In tumorem conuertendum μέλλειν πίπρασθαι, id est inflammarī, siue incendi. Quamquam id comitatur tumor.

Benigne triduo habuit.) φιλοφρόνως θένιστε μ. i. amice tractauit, aut si dicere liceret hōspitatus est. Ceterum q̄ uerbum tam elegans in mētem uenerit interpreti demiror, tantum abest ut reprehendam, quod ille uertit habuit pro tractauit.

Cui erat insigne castorū.) Castorū esse legendū, indicant etiā recētiore Lyranus & Carrensis. Nam græcis est δισκοῦρων. Id em̄ nomis est Castori & Polluci, filijs Iouis & Ledæ. Credidit antiquitas eos esse deos, salutare nauigantibus, si simul apparerent, apparet aut ignis specie malo aut autēnæ insidētes. Cōtra, si singuli aut solitarij. Horū igit̄ insigne habebat ea nauis. Quæso te lector si libet ridere, legito quæ prodiderit hoc loco Carrensis de insigni Castrorū. Quanc̄q; adiecit denic̄q; nescio quis ueram ac seriam interpretationē. Neq; uero minus festiua sunt, quæ pdidit de tribus tabernis. Ceterum ambo Castores nōnunq; uocantur, cum alteri dūtaxat id nominis fuerit.

Vsq; ad Appij forum.) Quoniam præcessit & sic Rhomam uenimus, ac postea mentio fit de Appij foro, quidam putant Appij forum in urbe Rhoma esse. Idq; legitur & in Catalogo locorum, quos indicauit Diuus Hieronymus in actis apostolorum, uerum ut illinc complura detracta suspicor, a compendiarijs, quibus impendio placet adagium illud, inter pocula natum, Gaudent breuitate moderni, ita uideo nōnulla ab alijs adiecta, quorū hoc unum esse crediderim. Alioqui constat oppidum, quod Appij forum dicitur, longius abesse a Rhoma q̄ sit Aritia, id quod declarat Horatius

in Satyris. Egressum magna
me accepit Aritia
Rhoma

inde forum Appi

Proinde cum in summa dixisset

esse itum, retrocedit nonnihil, ut occur-

sum fratrum describat apud Appij forum ac tres ta-

bernas. Sic enim legimus in emendatis exemplaribus latinis, cū

in nōnullis scriptum sit, & tribus tabernis. Alioqui si Appij forum & tres ta-

bernae Rhomæ sunt, quid sibi uult quod mox subiicit, Ut uenimus autem Rhomam pmissum est Paulo manere.

Manere sibi met.) μὲν μὲν καὶ ἑαυτῷ. i. manere apud semetipsum, hoc est solum, & sine reliquis captiuis.

Sine prohibitione.) ἀκωλύτως, quod bifariam accipi potest a nemine prohibitus siue uetitus, aut hoc animo, ut a nemine posset impediri.

ANNOTATIONUM IN ACTA
APOSTOLORVM FINIS.

Carthago.

ANNOTATIONES D. ERA
MILI APOSTOLI, DILIC
MORVM AD GRÆCAM
ITISSIMORVM EXEM
POSTREMO AD I
RVM CITATI
T

AVLYS. S
hum a conu
minem. id e
bitur Paul
nam hoc ne
per d. h. h.
gyptus Cali
gen imperian
græco sermone uocabatur, hebraic
Ceteri nullum habent uocabulum i
fuerit, quædam dicitur & hodie ex
nam ex ioh. ioh. ioh. Deniq; quos
fuerit & S. uolunt factum esse
rit, quædam le. h. h. h. h. h. h. h.
posuit perperuo est alius in h. h. h.
in cōmentarijs, quos olim in Pauli
th. Nam quod ad hoc institutum
tratis facere perit, nullam a S. h.
bolus indicat S. uolunt dicitur tentati
græcos, sedio quos in nomen uide
habent quos quoniam non est h. h. h.
est. d. h. h. h. h. h. h. h. h. h. h.
P. uolunt autem græcis sunt qui
appellari. Rhomani nullam h. h. h.
ca, quæ sancti interpretes de nomen
mentis. Vocatus apollonius. v. h.
dicitur in nomen uocabatur, quod
catus episcopus significans non h.
est. Verum nomen est libellianum.
Quemadmodum de paulo inferius.
uocatis sanctis. Est autem uocabulum
nomen euocabit dicitur, qui uocabit
uocabitur et ceteri qui presentem sunt
uocabitur, uocabitur apollonius h. h.

ANNOTATIONES D. ERASMI ROTERODAMI IN EPISTOLAS
PAULI APOSTOLI, DILIGENTER RECOGNITAS AB EODEM,
PRIMUM AD GRAECAM VERITATEM, DEINDE AD VETV-
STISSIMORVM EXEMPLARIVM LATINORVM FIDEM,
POSTREMO AD PROBATISSIMORVM AVTO-
RVM CITATIONES SIMVL ET INTERPRE-
TATIONES.

AVLVVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuisse uocabu-
lum a conuersione, Sunt rursus qui putent illum fuisse bino-
minem, id quod mea sententia uero propius est. Quamquam ar-
bitror Paulo primum Hebraeo nomen hebraicum inditum Saul,
nam hoc nomine compellat illum Christus in uia. Σαούλ σαούλ τί
με διώκεις; i. Saul Saul, quid me persequeris? Deinde quoniā Ae-
gyptus Cilicia, & huic finitima Syria pars propter Alexādrī ma-
gni imperium, & postea Rhomanam administrationem, iam fe-

Paulus,
Saulus,

re græco sermone utebatur, hebraicam uocem, in græcam formam fuisse deflexam, &
Græci nullum habeant uocabulum in λ, aut in μ, desinens, atq; ita ex Saul factum esse
Saulum, quemadmodum & hodie ex Adam faciunt Adamum, ex Abraham Abrahā-
mum, ex Ioseph Iosephū. Deniq; quoniā Pauli nomen iuxta Græcis ac Rhomanis erat
familiarē, e Saulo rursus factum esse Paulum, ut uocabulum etiam lubentius agnosce-
rēt, quorum se doctorē profitebatur, & hic quoq; omnia fieret omnibus. Ipse certe hoc
nomine perpetuo est usus in scriptis suis. Verum hisce de rebus accuratius disputamus
in cōmentarijs, quos olim in Paulū institutos, breui absoluemus, aspirante fauore Chri-
sti. Nunc quod ad hoc institutum pertinet, illud admonuisse satis est, Saul ἡραψ He-
brais sonare peritū, passiuum a ἡραψ quod ascitus fuerit ad munus apostolicum. Am-
brosius indicat Saulum dici tentationem seu inquietudinem. Addunt alias item inter-
pretatiōes, nescio quas in nominibus hebraicis, quæ uocum allusionem modo tenuem
habent, quas quoniā non est huius instituti, non anxie discutiam. Cæterum Græcis
σαύλ, ὡς duntaxat abiecta, cōmotionē ac tumultū sonat, proprie maris ac fluctuum σα-
λα. Paulus autem græcis sonat quietum, a uerbo παύομαι, unde & παύλαμ, quietem
appellant. Rhomanis pusillum sonat. Hæc obiter admonui, quo facilius intelligantur
ea, quæ sancti interpretes de nominum ratione uel attingunt, uel alludunt in suis com-
mentarijs. Vocatus apostolus.) κληρὸς ἀπόστολος.) Vocatus hoc loco nō est participiū
dictus aut nominatus, quemadmodum nunc uulgo quidam modestiæ causa scribūt, uo-
catus episcopus, significantes non tā modeste, q̄ uere, se magis nomine q̄ re episcopos
esse. Verum nomē est substantiuum, uelut apostolus. κληρὸς non κληρῆς aut κληρῆδος.
Quemadmodum & paulo inferius, Vocati Iesu Christi. κληρῆς. Et subinde κληρῆς ἀγγέλιος. i. e.
uocatis sanctis. Est autem uocati nomen absolutum, quemadmodum olim apud Rho-
manos euocati dicebantur, qui uelut amici ad bellum accersebantur, & hodie quoq; nō
nulli uocātur electi, qui proximi sunt senatoriæ dignitati. Valet autem ferme perinde,
quali dicas, uocaticius apostolus. siue uocatione apostolus, & uocatione sanctis. Statim
m m 3 enim in

Vocatus
ΚΛΗΤΟΣ

uocatus
apostolus
electus
uocaticus
Vocatus ad apostolatus

enim in ipso exordio suum agit negocium, & conciliat sibi fidem & autoritatem. Primū cū ipso noīe præ se fert nouatum uitæ genus. Deinde cum seruū se uocat, indicat se nō suum negocium agere. Ad hæc cum addit, Iesu Christi, excludit Mosen, qui sic in sederat animis Iudæorum, ut periculum esset, ne gentilitas etiam in seruitutem Mosaicæ legis abduceretur. Et plane futurū erat, nisi Paulus acerrime manibus, pedibusq; restitisset, ut per hunc athletam euangeliū Christi, ueluti renatū uideri possit. Post hæc adiicit apostolus, q̄ significat legatū, siue ab alio missum, & quoniam id temporis erant multi pleudapostoli, qui sese famæ questusue gratia in hoc munus ingerebant, adiecit κληρ̄ς, uocatus, quod geminā habet sententiā. Siue, q̄ ad hoc munus fuerit ab ipso Christo uocatus, hoc est accersitus, nec sibi uindictarit apostolicam functionē, imo nec ab homine susceperit hoc muneris, sed ab ipso Christo. Siue, q̄ hoc uerbo meritū excludat & opera legis & euangelij gratiam asserat, quæ datur omnibus, non e Mosaicæ legis carimonij, q̄bus fidebant Iudæi, non ex humana sapientia, cui nitebantur Græci, sed ex uocatione numinis. Nam id potissimū agit in hac epistola Diuus Paulus, ut utrisq; detrahat superciliū, & Iudæis adimat Mosaicæ legis fiduciā, & Græcis philosophiæ præsidium, & utrosq; ex æquo cōiungat in Christo. Habent apostoli sua quædam peculiaria, gratiam, uocationē, electionē, præscientiam, destinationem, ac prædestinationē, quæ ferme semper legis fiduciæ opponunt, quod inde tum præcipuū periculum imminere uideretur. Quanc̄ haud inficias iuerim, hanc uocem κληρ̄ς aliquoties sic usurpari, ut non multum ablit a naturā participij. Velut apud Matthæum, Multi sunt uocati, pauci uero electi. εκλεκ̄τι legitur, & κληρ̄ι.

Segregatus in euangeliū dei.) ἀφορισμ̄ι. Mira epitali cōmendat suū officiū, q̄ nō solum uocatus fuerit ad apostolici muneris functionē, uerum etiā sepositus sit & separatus, in munus euangelij prædicandi. Est enim ἀφορίζω non solum separare, uerum etiam iudicio seponere ac fecernere. Vnde medici ἀφορισμοὺς uocāt, leges absolute breuiterq; pronunciatas, quemadmodum uocantur & sapientum ἀποφθίγματα. Neq; simplicem ἔμφρασις habet hæc dictio. Primū enim deprecatur inconstantia crimen, quod a Mosaica lege desciscere uideretur. Vocatus, inquit, & segregatus, uelut eximium quoddā & electum organū, ipso testante Christo. Vas electionis est mihi, ut portet nomen meū coram gentibus. Deinde allusit, ad factionem suam, quam sequebatur in iudaismo. Cum enim Iudæorum populus, quanquam eandem legem amplecteretur, in uarias sectas esset diuisus, Samaritanos, Essenos, Nazaranos, Sadducæos, Herodianos, Pharisaeos Paulus pharisaicæ hæreseos erat, qui sic appellantur ab hebræa uoce, pharas פָּרָשׁ quod ob insignem uitæ sanctimoniam, & excellentem doctrinā semoti separatiq; a uulgo uideri uellent. Coepit igitur esse Paulus in euangelio, qd̄ fuerat in iudaismo, sed alio pacto. Illic supercilij titulus erat, hic mire separatus erat, a Mose ad Christum, a litera ad spiritum, a fiducia operum ad gratiam.

Qui factus est ei) τῷ γενομ̄ιου. Laurentius Valla mauult genitus aut natus, q̄ factus, cuius equidem sententiam in præsentia nec probo, nec improbo. Certe genitus esset, si scriptum fuisset γεννηθεῖς. Caterum pronomen ei, quod additū in Latinorum codicibus, in nullis Græcorum inuenitur, sed quoniam subabsurdus sermo uidebatur, si dixisset, q̄ factus est ex semine dauid, explicandi causa adiecit, ei. Quanc̄ huius pronominis additamentum adeo nihil facit ad sensum, ut officiat quoq;. Nec enim hoc agit Paulus, ut appareat, cui natus sit Christus, uerum ut liqueat eum a quo segregatus fuerit in preconium euangelij, fuisse deum uerum, & eundem item uerum hominem, ex eo quod natus esset ex semine Dauid secundum carnem. Deum ex hoc, q̄ uirtus eius diuina declarata sit, per spiritum sanctificationis & resurrectionem a mortuis. Quod si quid ad rē pertinuisset definire, cui natus aut factus esset, nobis natus erat, potius q̄ patri, quorum negocium agebatur. Quod si cui non satis arridet uerbum illud natus, & mauult id qd̄

habet

Vocat9

Aphorismus.
Apophthegma.

habet in se factus. Equidem
Apostolus dicit eo quod est et
natus et factus est. Hoc est, qui
ab ipso deo in euangelio annuati
fuerunt enim esse cepit.
(Quod dicitur est.) Magno
modo dicitur erat, hoc est iuxta
sententiam demonstrat, ac declarat
et dicitur, emittit hanc locum
et dicitur eo in loco citat e
dicitur haberi prædicationis. I
eo quo dicitur peruenit ad h
eos quoq; codices uoluit. D
et Aquinas, ut alio qui non suo
est uocem Theologorum
uoluit planes dignus erat, cui
dicitur contingeret, qui nō qu
quare si magni scriptores non
tū est. Sermonis ac sensum o
tūe pene funditus interierat.
et lapidem ac teu Proteus qui
dicitur Originem sequens, non
nare, potestatem, non ordinare. I
dum esse aut, ac ueris indicat dei
nos quidem ex parte dicitur præ
dicitur enim, qui tū est prædicit
non euerens uerum caput epistol
ho ueris non ueris cum e
ho dicitur esse, non non
essendat, quod prædicitur ad
quod quod nondum idem ser
te non mittit, quemadmodum e
prædicationis ipse uerbi nat
dum ueris, amere, decernere, di
eandem retrahit. Rursum
ad sūm hūi dei rationem, ut is
tus sunt de ordinatū ad hoc aut
pre. Quandoquidem ad hunc me
ere, qd̄ id quod postea uoluit. Ver
eius ueris eam fuerit rationem,
secundum spiritum sanctificationis
omnem ætiam, ut sermo dicitur su
per spiritum sanctificationis, & ex
tem destinationem. Vnde Ambro
nide, duo uerba, ut manifestaret
hūis dicitur dicit fieri, cum in euang
dum dicitur, id quod non sentim
hūi Pauli ueris nati. Nā ipsi gra
uam certo pronunciat, ac prout

habet uulgata æditio, factus. Equidem non admodum refragabor, modo intelligat hoc loco factum dici, pro eo quod est esse cœpisse. Quod genus est & illud, Qui post me uenit, ante me factus est. Hoc est, Qui me sequebat, cœpit esse prior, & præcessit me, quæ admodum in euangelicis annotationibus indicauimus. Is enim qui nunc cœpit esse deus, homo tamen esse cœpit.

Qui prædestinatus est.) Magno consensu græci codices habent, ὁπρὸς δὲν ὁ. i. Qui finitus seu definitus erat, hoc est iuxta Græcorum scholiorum interpretationem, certo pronuntiatus, demonstratus, ac declaratus. Atq; ita legendum esse, nominatim etiã admodum Origenes, enarrans hunc locum, in quo tamen illud obiter succurrit admirari, quomodo Origenes eo in loco citet exemplaria Latinorum, in quorum plerisque fatetur prædestinatus haberi prædestinatus. Nisi forte interpretes aliquid addidit de suo, Aut Origenes quo studio peruestigarat Hebræorum fontes, non contentus tot æditionibus, eodẽ latinis quoq; codices lustrauit. Dictu mirum est q̄ se torqueat hoc loco Diuus Thomas Aquinas, uir alioqui non suo tantum sæculo magnus. Nam meo quidẽ animo, nullus est recentium Theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio, planeq; dignus erat, cui linguarum quoq; peritia, reliquaq; bonarum literarum supellex contingeret, qui ijs quæ per eam tempestatem dabantur, tam dextre sit usus. Quare si magni scriptores nonnunc hæstant in Paulinis epistolis, id partim imputandum est sermonis ac sensuum obscuritati, partim infelicitati temporum, quibus bonæ literæ pene funditus interierant. Vir igitur uigilans & ingeniosus omnem hoc loco mouet lapidem, ac ceu Proteus quispiam semãt in omnia uertit, si quæ possit elabi, nunclectione Origenicam sequens, nunc ad nostram se recipiens, Et nunc interpretatur destinare, promittere, nunc ordinare. Rursum prædestinare nunc præscire, nunc aliud quiddam esse uult, ac uarias inducit destinationis ac prædestinationis relationes. Atq; Origenes quidẽ expedite definit prædestinationem ac destinationem, ita pronuncians, destinari eum, qui iam est, prædestinari qui nondum sit. Vnde notat Diuus Hieronymus enarrans primum caput epistolæ ad Ephesios, ex huius opinor sententia, Paulum his uerbis $\pi\rho\sigma\sigma\epsilon\iota\delta\epsilon\upsilon\tau\omicron\varsigma$ non uti nisi cum de nobis loquitur, ac palam admonet hoc loco de filio dictum esse, ὁπρὸς δὲν ὁ, non $\pi\rho\sigma\sigma\epsilon\iota\delta\epsilon\upsilon\tau\omicron\varsigma$. i. destinati, nõ prædestinati. Atqui si hoc nos offendit, quod prædestinari ob additam antecessionis præpositionem, referatur ad aliquid quod nondum sit, idem scrupulus manet in uerbo simplici. Cum enim destinare sit non mittere, quemadmodum uulgus illiteratum putat, sed certum aliquid in animo præfigere, nimirum ipsa uerbi natura rei futuræ significationem habet, quemadmodum sperare, timere, decernere, deliberare, statuere. Nihil enim horum sit, nisi ad aliquid futurum referatur. Rursum si malumus hunc futuri respectum alio deriuare, q̄ ad ipsam filij dei rationem, ut is qui ab æterno genitus fuit filius, idem destinatus fuerit & ordinatus ad hoc aut illud faciendum, iam nihil etiã obstat præpositio præ. Quandoquidem ad hunc modum nihil prohibet dei filium prædestinatum uocare, ad id quod postea accidit. Verum siue destinatus legas siue prædestinatus, & quocumq; referas eam futuri rationem, constanter obstrepit id quod sequitur, filius dei, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum. Fac enim destinationem æternã, ut semp destinatus fuerit ad hoc, ut esset filius dei, quo modo iã cohæret per spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorum. Quid enim hæc ad illam destinationem? Vnde Ambrosius laboras & ipse in his angustijs, addit haud scio unde, duo uerba, ut manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet, nonnunquam in diuinis literis dici fieri, cum intelliguntur fieri & innotescunt. Atq; hæc cum dicunt, ueluti diuinant, id quod nos sentimus. Quãq; nihil erat necesse, aliunde petere, quod in ipsis Pauli uerbis inest. Nã ipsa græca uox ὁπρὸς δὲν nõ solũ significat definire, ac decernere uerum certo pronuciare, ac promulgare, quod decreueris. Vnde certam de rei natura

Laudat aliqui uerbum diuini Thomæ Erasmi,

Destinare,

quod Paulus scribit Corinthijs. Nunc autem Christus surrexit primitiæ dormientium, non pertinet tantum ad pauculos illos, qui tum apertis monumentis surrexerāt, sed ad omnia Christi membra, quibus Paulus resurgendi spem conatur infundere, ex eo quod ipse Christus surrexerit. Nec enim consentaneum est, caput, & tale caput, cum uiuat & regnet, deserturum sua membra. Primum autem illud constat opinor, Paulū hoc agere, ut persuadeat Christum hominē fuisse, q̄ pro nobis imolarit seipsum & eūdē, deū, cuius uirtute sumus sanctificandi, & immortalitatem affecuturi. Et in transcursu attingit ex argumētis præcipua, nempe genus Dauid, tum mortem, quæ præcesserit oportet resurrectionem. Deinde resurrectionē a mortuis, unde totus fidei nostræ cardo pendet. Porro de his mortuis qui cum Christo resurrexerunt, Paulus nusq̄ alibi fecit mentionem in suis epistolis, cum sapius conetur astruere resurrectionem mortuorum. Imo ne euāgelistarū quidē quispiam, excepto Matthæo, qui tamē ipse paucis hoc ac uelut obiter attingit, non explicans, uel qui fuerint, qui resurrexerāt, uel quibus apparuerint. Qd̄ sane non ideo dixerim, q̄li minus certa sit Matthæi narrantis fides, quā si idem literis, p̄dit dissent omnes, nec enim ad eādē coticulam Euangelistarum ac cæterorum historicorum fidem exploramus, sed quod probabile sit, si ea res proprie pertinuisset ad Christi diuinitatem comprobandam, cæteros Euangelistas rem tanti momenti nō fuisse omisuros, præsertim cum nusq̄ fuerint diligentiores, q̄ in resurrectionis argumentis. Vt ne dicam interim, q̄ ex Matthæi uerbis, horum resurrectio uideatur Christi resurrectionē præcessisse. Sic enim legimus apud hunc. Iesus autem iterum clamans emisit spiritū. Et ecce uelum templi scissum est in duas partes, a summo usq̄ ad imū. Et terra mota est, & petra scissa sunt, & monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis, post resurrectionem uenerunt in sanctā ciuitatem, & apparuerunt multis. Atq̄ id magis apparet ex ipsis græcis, ut suo indicaui mus loco, hæc uerba post resurrectionem referenda esse ad proxima. Nempe ad apparuerunt multis, aut certe ad id, quod proxime præcessit, egressi de monumentis, ut accipias statim in ipsa morte reuixisse corpora mortuorum, at nō apparuisse nisi post resurrectionem Christi, ut quemadmodū Ioannes prædicationis & passiōis Christi, ita hij resurrectionis *περὸς πολλοὶ* fuerint. Neq̄ uero me clam est Hieronymū cūq̄ hoc complures interpretes in hac esse sententiā, ut dicant, monumēta dūtaxat apta fuisse moriēte Christo. Verū nō resurrexisse quēq̄, nisi post pactā illius resurrectionē. Et facile cedim⁹ autoritati, q̄ si q̄s expēderit ipsa Matthæi uerba, deprehēdet hāc interpretationem nō nihil esse detortā. Porro si quē hoc torquet, ne Christus nō sit primitiæ dormientiū, quēadmodū scripsit Paulus, qd̄ is dicet, qd̄ Lazar⁹, & præter hūc innumerabiles reuixerūt ante Christum. At illi resurrexerunt denuo morituri, hi semper uicturi. Fateor, Interest omnino nō nihil. Verū ut demus illos priores reuixisse, nihilo secius primitiæ dormientium erit Christus, qui princeps & autor fuerit omnis resurrectionis, per quem & illi reuixerunt, qui priores illo reuixerunt. Verum hac de re nihil digladior. Illud propius ad rem nostram pertinet, Paulus cum obiter & in transcursu, uoluerit asserere diuinitatē & uirtutem Christi, magis debebat ipsius adducere resurrectionem q̄ aliorum, de quib⁹ haud scio, an Rhomani quicq̄ audierant, & sicut proposuit ipsius natiuitatē, p̄ quam declararet hominē, ita & eiusdem proponeret resurrectionem, per quam declaratus fuerit filius dei. Aut igitur de tota resurrectione accipiendum est, quæ cœpit in Christo, aut de ipsius Christi resurrectione. Ad quem sensum proxime accedit secunda lectio, quam uideo Laurentio Vallæ placuisse, acerrimi sane iudiciū uiro, ut genitiuus latinus Iesu Christi uertat̄ in ablatiuū. Nā apud Græcos genitiuus *Ἰησοῦ Χριστοῦ* potest utrolibet referri, uel ad mortuos uel ad id qd̄ præcessit, *περὶ τῆς ἡοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. i. De filio suo Iesu Christo. Deinde post hyperbaton, quo sæpe Paulus utitur, reddatur Iesu Christo. Hanc equidē Laurētij sententiā adeo nō improbo, ut admiret nec Origeni, nec Augustino, nec Ambrosio

brolio

brofio tale quicquid in mentem incidisse, praesertim cum locus non nihil torqueret. Tertia lectio sic habet, ut Iesu Christi sit casus paternus, sed ad Christum tantum referatur, non ad alios mortuos, non quod eos excludamus a resurrectione, sed illud perpendimus quid hic agat Paulus. Nam quod additum est mortuorum, non efficit, ut de alijs mortuis intelligamus quod de Christo, sed quoniam anceps erat resurrectionis, & apud Graecos ἀνάστασις uocabulum. Resurgit enim & is qui sedebat aut iacebat, & dicturi sententiam in senatu ἀνίστασθαι addidit igitur mortuorum, ne quis esset amphibologiae locus. Duo igitur haec uerba resurrectio mortuorum, uelut periphrasi rem eandem explicantia, complexim referunt ad Iesu Christi, ut hic sit sensus, qui sicuti factus fuit homo iuxta carnem natus ex Dauid, ita declaratus est filius dei, in uirtute dei, per spiritum sanctificationis, declaratus inquam ex eo quod resurrexit a mortuis, quod quidem solius est dei. Porro si quae etiam ille scrupulus habet, quod iuxta nostram sententiam graeca praepositio ἔξ fuerit addenda, ἔξ ἀναστάσεως ἐκ τῆς νεκρῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, huic responderi potest, praepositionem quae praecessit, facile repeti posse, praesertim cum eadem fuerit repetenda, & uel ob hoc omisam uideri posse. Deinde passim apud Graecos omitti praepositiones, praesertim ἐν, σὺν, κατὰ, ἔξ, ἀπὸ. id quod hic quoque fit mollius, propterea quod ἀνάστασις in se uim obtinet praepositionis & motum a loco quopiam significet. In quod genus uerbis, Latini quoque non infrequenter omittunt praepositionem, si libeat ut surrexit terra, & surrexit a terra, deiecit caelo, deiecit e caelo. Denique si quis resurrectionis mortuorum complexim accipiat, ita ut ostendimus antea, ne opus quidem fuerit ulla praepositione. Caterum quod nos uertimus, Iesus Christus, nominandi casu, primum nihil uariat Pauli sententiam, & tamen effugimus duo pariter incommoda, nempe sermonis ambiguitatem, & hyperbati molestiam. Alioquin ad uerbum reddi poterant ad hunc modum. De filio suo genito ex semine Dauid secundum carnem, declarato filio dei, in potentia, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Iesu Christo domino nostro. Haec paulo uerbosius edisserui, quod huius instituti fortasse patiebatur ratio, sed id consulto fecimus, ne quis clamitet me temere, praeter omnium superiorum sententiam, huius loci mutasse lectionem. Quae superest, ego sum indicis officio functus, lectori iudicium deferens.

Per spiritum sanctificationis.) Diuus Thomas indicat fuisse, quod haec uerba torquerent, ad particulam incarnationis, quod factus est ei ex semine Dauid, idque non uulgari coitu corporum, sed per spiritum sanctificationis, ex quo conceptus fuit mirabilis ille foetus. Verum haec opinio absurda est, quod ut uel refelli mereatur. Unde non laborabimus in explodenda ea, quae & ipse Thomas reiecit. Illud est admonendum lector, huiusmodi sermonis typos, peculiare esse uiris apostolicis, ut per filijs inobediens dicat filios inobediens per laxo offensorio, petram scandalum. Ita hic quoque per spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis. Caterum quod hic meminit Origenes iuxta diuisionem de carne anima & spiritu, quaeque id suo loco belle dicebatur tamen hoc loco alienius est & coactius. Iesu Christi domini nostri. Id quoque lector in Paulo comperies, atque item in ceteris apostolis patri tribuunt cognomen dei, Christo domini, cum utrumque uocabulum utriusque comperat. Gratia & apostolatus.) χάρις Ἐπιστολήν. Gratia quoque Paulinum est uerbum, quod libere inculcat, excludere cupiens fiduciam legis Moisaicae. Charis autem apud Graecos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito. Unde & χάρις εἶσομαι uerbum. Nonnunquam fauorem, ut inueuisti gratiam apud deum. Nonnunquam obligationem beneficij, ut ἔχω χάρις, οἶδα χάρις, καὶ μεμνήσομαι χάρις. Iam uideo fuisse quosdam, quos offendat uox apostolatus, parum probata latinis auribus, & graecam uocem malint, ἀποστολήν, quorum ego sententiam facile subscriberem, si perinde multi intelligerent apostolen, ut apostolatum. Ad haec uideo Christianos scriptores, coactos opinor, formam hanc in plerisque recepisse, Clericatus, Diaconatus, Episcopatus. Nos semel duntaxat ad literam uertimus apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem a Paulo putet significari. Vt enim ἐπισκοπή, est ipsa functio, sic & ἀποστολή.

Ad obediendum fidei.) Nomen est apud Graecos non infinitum, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id ad obediendum

Charis, apud graecos tria sunt
Grā,

IN EPISTOLAM A

ad obediendum. Verum quocumque
causae peruenimus per uerbum,
de quo non apparet curiosis ratio
habere. Quae utrumque populorum
quodam philosophicas rationes
uocantur. Vnde τὸ ἰσχυρὸν
quodammodo accipitur est significa
quodammodo inuenimus in hoc, ut
quod est de nomine Iesu
nomine Iesus, referantur ad o
mnes nos in comparabilibus. In
causa nomino, nempe c
quod coprobo, eruditione ita u
tunc ac facilitate adamo Po
Vnde quod unum fuit, uel adeo d
quod praesertim in tot uoluminib
quod ipse sua regegens aliquid
quod uenturi comameliu incepte
re uerit. Quod ego uicillim
quod ductur in modo adit po
sententia ut sapienter et referat ad il
lectura, & legatione hanc quod
in unum lectio pro quod est, adeo
in quibus estis. Vnde inter quos
quod genus est illud in omnibu
Quod quod me fugit, ad graecam
uocem, & nos quod illud est erit in
Quod uolunt Roma, τὸ ἰσχυρὸν
sententia, potest accipi uel uerba uel
estis. Ad uerbum locat omnibus et
uocem. Et iam solent est hominem et
in Plinius Tacito suo. S. D. Atq
tunc reddito comate principali
lectus magis error eorum qui put
lecturae scripturae debraice, & Gr
sed omnibus qui Roma agerent. A
uocem graecam uocem appelleret. Cert
tunc uocem. Augustinus. Quia ac boni
uocem querit. Origenes. hanc in
lectum, de hyperbati oblationem, &
Dicitur deus. Vnde τὸ ἰσχυρὸν
quod autem Graecis non praecipuum sed
uocem adhaere nomini dei. Vocem
uocem non esse praecipuum sed nomem de
de deo patre & domino nostro Iesu
quod accipitur potest a patre nostro de deo
uocem. Aut a patre nostro de deo
uocem praecipuum Iesu de a patre, quod
uocem praecipuum praecipuum praecipuum

ad obedientiam fidei. Verum quoniam is sermo Latinis anceps erat, Interpres explicuit per gerundium, nos per uerbum, ut obediatur fidei. Vocat autem obedientiam fidei, quod non, accipiatur curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione. Idque ad utrumque populum pertinet, & Iudaeorum, qui signa requirebant, & gentilium, qui philosophicas rationes requirebant.

Pro nomine eius) ὑπερ τοῦ ὀνόματός αὐτοῦ. i. De nomine, siue super nomine eius. Nam graeca praepositio ancipiti est significatu, sicut sunt apud illos praerogative, ut sit sensus, Accepimus apostolicum munus, in hoc, ut in omnibus gentibus, non solum apud Iudaeos obediatur fidei, quae est de nomine Iesu Christi. Idem indicant Graecorum scholia, ut haec uerba de nomine ipsius, referantur ad obedientiam fidei. Tametsi dissentit eximius ille uir & amicus noster incomparabilis, Iacobus Faber Stapulensis, quem ego quoties nomino, honoris causa nomino, nempe cuius ardentissimum in restituendis bonis literis studium magnope comprobato, eruditione tam uariam minimamque uulgarum admiror, raram quandam morum comitatem ac facilitatem adamo, Porro singularem uitae sanctimoniam ueneror etiam & exosculor. Verum quod unquam fuit, uel adeo doctus uel attentus, quod non hallucinat? sit ac dormitarit alicubi, praesertim in tot uoluminibus totaque difficultatibus uersans? Neque quicquam addubitatum, quod ipse sua relegens alicubi factus sit, quod in suis libris fecit Augustinus. Proinde nemo ueluti contumeliosum interpretetur, si locis aliquot ab eo dissentiens, pro mea uirili patrocinor ueritati. Quod ego uicissim in me fieri non solum aequo feram animo, uerum etiam summi benefici loco ducitur sum, modo absit praecacitas. Quamquam hoc in loco nec mihi sane Fabri displicet sententia, ut super nomine eius referat ad illa superiora, Accepimus apostolatam, hoc est, functionem apostolicam, & legationem hanc quam fungimur, sed qua de re? Nepe de nomine Iesu praedicando. Tamen si utraque lectio probe quadrat, adeo ut difficile sit pronuntiare, utrum alteri praeferrere oporteat.

In quibus estis.) ἐν οἷς, i. inter quas, uel quarum de numero, hoc est gentium uocatarum. Quod genus est illud in omnibus gentibus, ἐν πάσῃ τῆς ἔθνων. i. inter omnes gentes. Quamquam haud me fugit, ad graecanicum modum & Latinos autores aliquoties fuisse locutos. At nos quod dilucidius erat secuti sumus.

Omnibus qui sunt Rhomae.) πᾶσι τῆς ὀδοῦ ἐν Ῥώμῃ. Quoniam graece per participium extulit, potest accipi uel tertia uel secunda persona, omnibus qui sunt, aut omnibus qui estis. Ad uerbum sonat, omnibus entibus Rhomae. Quamquam ea res nihil ad sententiam pertinet. Et iam solene est nomen eius quem salutemus epistola, in tertia persona ascribere Plinius Tacito suo. S. D. Atque haecenus quidem totus sermo suspensus fuit. Nunc demum reddito comate principali, redditur altera pars. Hoc loco coarguendus uel ridendus magis error eorum, qui putant Paulum Rhomanis lingua rhomana scripsisse, sicut Hebraeis scripsit hebraice, & Graecis graece. Neque enim scribit Rhomanis tantum, sed omnibus qui Rhomae agerent. At eo iam confluxerat tota fere Graecia, adeo ut Iulienalis graecam urbem appelleret. Certe Graecorum linguam iam non Italia solum, uerum etiam Syria, Aegyptus, Cilicia, ac bona orbis pars receperat. Quod si Rhomane scripsit immerito queritur Origenes, hanc interpretans epistolam, graecam dictionem esse perplexam, & hyperbaticam obscuratam, & e Cilicum idiomate, quaedam parum graeca respicere.

Dilectis dei.) ἀγαπητοῖς τοῦ θεοῦ. Haec est ea uox, quam subinde uertunt in charissimos. Est autem Graecis non participium, sed nomen, quasi dicas amicus, & idcirco apud illos mollius adharet nomini dei. Vocatis sanctis) κληροῖς ἀγίοις. Superius admonui uocatis hoc loco non esse participium, sed nomen, & proinde ualere, quasi dicas, uocatis ad sanctimoniam.

A deo patre & domino nostro Iesu Christo) Sermo quidem graecus anceps est. Si quidem accipi potest, a patre nostro & domini Iesu Christi, ut intelligas patrem nobis cum illo commune. Aut a patre nostro, & domino Iesu Christo, ut intelligas gratiam quam illis precatur proficisci simul & a patre, quem suo more ueluti peculiari uerbo deum uocat, & a filio, quem praerogative dominum appellare gaudet, deum, quod eodem meminim, nullo.

Atque

Jacobus Faber Stapulensis

Ut epistola Christi & Pauli bona orbis pars lingua et gestu habuit diuulgatam

¶. Atq; hanc posteriorem lectionem magis approbo.

Testis enim mihi est deus.) *μαρτυρὸς γὰρ μου ὁ θεὸς*. i. Testis enim meus est deus. **Quant̄** interpret belle uertit, & magis seruiuit latinis auribus, q̄ exprimēdo græco sermone, ni si forte legit *μοι* pro *μου*.

Cui seruiō.) *ὡς λατρεύω*. i. Quem colo. Diuersum enim est ab eo, quod est græcis *δουλεύω*. Vnde *λατρεία* uocant cultum, qui præstatur diuis, aut deo. Græci uocem deductam putant ex *λα*, quæ particula uehementiam significat apud illos, & *τρεῖν*, quod est tremere, siue metuere. **Quant̄** interpret & alias nunc obsequium, nunc seruitutē uertit *λατρεία* rectius uersurus cultum. Memoriam uestri.) *μνήσασθε μου*. Cum Græcis ad utrūq; sit anceps uox, & facio memoriam non dicamus latine, cōmodius uertisset mentionem.

Si quo modo) *εἴπω* ἢ *δοκῶ*. i. si quo pacto, iam aliquando, siue tandem aliquādo. **Nā** ἢ *δοκῶ* apud Græcos nōnunq; uergetis uim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniuñctionum congeries, *πῶς, ἢ, ποτὲ*, mirum quoddam & impatiens expriment desyderiū ac studium festinandi, quemadmodum admonent & græcanica scholia.

Veniendū ad uos.) *ἐλθεῖν*. Rectius erat uenire siue ut ueniam, ut infinitum uerbū referatur ad participium, quod paulo ante præcessit, *δέομαι*, orans ut ueniam ad uos, si quando mihi contingat uolente deo prosperum. **Nā** hæc est uerborū græcorū sententia.

Prosperum iter habeam.) Græcis est *εὐδοκῆσαι* uerbū duabus e partib; compositū, *εὖ* bene, & *δοκῶ* uia. *εὐδοκῶ*, quo uerbo utunt̄ quoties res succedit ex animi sententia. Idē est in psalmo primo, Et omnia quæcūq; faciet prosperabuntur. *εὐδοκῆσονται*. Significat enim Paulus hæcenus non successisse.

In uoluntate.) *ἐν θέλει*. Admonuimus & alibi, hanc præpositionem *ἐν*, nōnunq; usurpari pro *per*, figura loquendi, sicut opinor ab Hebræis sumpta.

Aliquid impartior gratiæ) *ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα*. i. donum non gratiam, *χάρις*. **Quant̄** interpret in hac uoce lusit copia suo more. Nam alicubi uertit donum, ut illic, sed nō sicut delictum, ita & donum, *ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα*. Alibi græcā uocem reliquit, quasi deesset quo redderet eam latine, ut hic, *Septuaginta* charismata meliora. *ἢ ἄλλοις δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα*. Porro quid intersit inter *χάρις* & *χάρισμα*, alijs expendendum relinquo. Illud constat & *χάρις* p beneficio poni, & *χάρισμα*, quod est largior, siue ad gratiam facio, unde uerbale nomen deductum est *χάρισμα* a *χάρις* pfectū est. Vtrūq; competit ubi quid gratis donatur aut beneficit alicui.

Simul consolari.) Laurentius hic interpretem *μασιγοῖ*, nec profus abs re quid enim erat causæ, cum Græcis utrobique uerbum sit infinitum, *σκηχθῆναι* & *συμπαρκαληθῆναι*, ut alterum relinqueret, alterum redderet per gerundium? Apparet utrūq; pertinere ad accusatiuū *ἡμῶν*, quia præcedit in ordine, ut sit sensus, ut uos confirmemini, simulq; consolationem accipiatis mutuam inter uos. Siquidem illud simul consolari, subiecisse uideatur, non ad diuersa digrediēs, sed uelut expositione molliēs quod dixerat ad confirmandos uos, ne quid offenderetur Rhomanorum arrogantius ingenium, si uiderentur egeret confirmatione, ceu uacillantes ac nutantes, sed eam confirmationem, mutuam consolationem interpretatur, suo more modestissime loquens. Tamen græcanica scholia, posterius uerbum *συμπαρκαληθῆναι* referunt & ad Paulū, ut intelligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli, Paulum autem solatium mutuū accepturum, ex illorū cōfirmata fide. Quod si placet, subaudiendum est pronomen primæ psonæ *ἐμὲ* siue *ἡμῶν*, i. me uel nos. Et ad hanc qdē sententiam interpretat̄ Origenes, mihiq; hoc magis ea pbat̄, quod addidit cōiuñctionē, *δὲ τοῦτο δέ ὅτι*, quæ palā indicat mitigari & corrigi qd̄ præcessit. Quod genus est & illud, Sacramentum hoc magnum est, ego autē dico in Christo & ecclesia. Deinde si sensisset inter uos, *ἐν ὑμῖν*, magis dixisset *ἐν εαυτοῖς*. Deniq; magis quadrat quod sequitur, *διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ἡμῶν τε ἐμοῦ*. i. per mutuam fidē, uestrā simul & meam. Illorum fides prædicabatur in toto mūdo, & Paulus habebat fidē. Itaq; collatione

collatione facta, futurum erat, ut utriq; in sua, hoc est cōmuni fide, alteri ab alteris fulci-
rentur. Quemadmodum sit, quoties duo rem a diuersis acceptam autoribus, inter se cō-
ferunt, uterq; certius credit, quod audierat, ob narrationis mutuae consensum.

Habeam in uobis.) ἔχω ἐν ὑμῖν. i. habeam & in uobis. Nec em̄ Emphasi caret & con-
iunctio. Apud græcos om̄es, aliquid fructus collegerat, idem optat & apud Rhomanos.
Rursum in uobis positum est pro eo quod est inter uos.

Nolo autem uos.) Origenes hoc loco cōmonstrat hyperbaton, hoc est cōfufum ora-
tionis ordinem, putans nonnihil etiam deesse. Sed existimat orationis seriem ad hunc
modum posse restitui. Sicut fructum habui in cateris gentibus (Græcis ac Barbaris, sa-
piētibus, & insipientibus debitor sum) ita quod in me est, promptus sum, si liceat, etiam
uobis qui Romæ estis euangelizare. Hoc obiter annotauī, quod ad scripturæ distinctio-
nem pertineat. Græcis ac Barbaris.) Apud græcos gemina est copula, ἔδδοκίτε καὶ βαρ-
βάρους, id est, græcisq; ac barbaris. Ac rursum, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις, id est sapiētibusq; & insi-
pientibus. Nec est ociosa cōiunctionis iteratio, significans Paulum esse debitorem ex
æquo omnibus citra ullum gentis delectum. Idq; inculcat ob Iudæos, qui prædicationē
euangelij ad se solos attinere uolebant. Cæterum hic σοφοῖς, non tam sapientes significat
q̄ eruditos, & ἀνοήτοις, crassos potius & indoctos q̄ stultos. Sapientiam em̄, hoc est eru-
ditionē sibi uindicabāt Græci. Porro Græcos aliquoties, pro quibus gentibus positas
reperies, hic barbaris opposuit. Itaq; quod in me promptum.) Laurentius admonet
hoc loco promptum accipiendū, substantiue, nempe pro ipsa promptitudine, quemad-
modum illi χρεῖσθι uocant χρεῖσότητα, ταχὺ ταχύτητα appositius abutentes pro substanti-
uis nominibus. Ut sit sensus. Ita ꝑ me uirili promptus sum, & promptitudo animi mi-
hi adest, etiam uobis, qui Romæ estis euangelizare. Atq; ita legit Ambrosius. Itaq; qd̄
in me est promptus sum &c. At sunt, qui malint infinitum ἐναγγελίσασθαι referre ad no-
men uerbale ἐφελέτης, & ὕτως aduerbium sic accipere, non ut connectat hanc orationis
partium, cum superioribus, sed referatur ad reliquos quibus iam prædicauerat euange-
lium Paulus. Ut sit sensus. Sicut alijs gentibus iam prædicauī, cum omnibus debeam, sic
quantum ad animi mei promptitudinem attinet debeo & uobis, qui Romæ agitis (ta-
meti sapiētes, potentes, & docti sitis) prædicare euāgelium Christi. Atq; id sane belle qua-
drat, cum ijs quæ mox sequuntur. Non em̄ erubescō euāgelium.) ὃν γὰρ ἔσωσάμενοι
ἐναγγέλιον. Interpres aliquando uertit confundor, aliquando erubescō, adiungens accu-
sandi casum. Latinius erat. Non em̄ me pudet euangelij. Græci codices addunt Christi.
ἐναγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, quod Christi nomen adhuc apud multos præsertim sapientiæ per-
suasione turgidos, cōtempum haberetur. Dei em̄ uirtus est.) δύναμις γὰρ, id est po-
tentia em̄ dei est, ut ostēdat ne Rhomanis quidem rem esse aspernandam, ceu humilē
& inefficacem. Hoc admonui, quod uirtus apud Latinos sit anceps, quæ nōnūq; sic usuri-
patur, ut respōdeat ei uoci quæ apud græcos est ἀρετή, & opponatur κακία, hoc est uicio,
aliquoties ut respōdeat græcæ, quæ est δύναμις & opponatur imbecillitati, siue impoten-
tiæ. Addit autem dei, ne Christus ut homo contemneretur ab impijs.

Omni credenti.) παντὶ τῶ πισυνόντι. Dilucidius erat, cuius credenti. Non em̄ uult uī-
deri delectum. Iudæo primū & Græco.) Et hic gemina græcis est coniunctio, ἰουδαίῳ τε
πρῶτον ἔδδον, id est, & Iudæo primum & Græco. Primum autem hoc loco perinde ual-
let, quasi dicas potissimum, quod Iudæis promissus esset Christus, a quibus & exortus
est, & græci sapiētia præstarent. Cæterū hoc loco græcū accipit pro gētili, atq; ita uertit
alibi nō uno in loco. Tametsi superius græcis ac barbaris, pro peculiari gente posuerit.

Ex fide uiuet.) Viuet legendū est uerbo futuri tēporis ἐκ πίσεως ζήσεται. Atq; ita citat̄
& apud hūc in epistola ad Galatas & in epistola diui Iacobi. Locus aut̄ quē adducit Pau-
lus, est apud ꝑphetā Habacuk, capite. 2. Qd̄ septuaginta sic interpretati sūt. Iust⁹ aut̄ ex
fide mea uiuet. Vnus Symmach⁹ significātius expressit ὁ δὲ δίκαιος τῆ ἑαυτοῦ πίσει ζήσεται,

nn id est

hyperbaton .i.

id est, iustus autem per propriam suam fidem uiuet, siue uicturus est Hieronymus putat septuaginta lapfos hebraicorum elementorum similitudine quae mensura tantum inter se distant. Nam באמונתא sonat hebraeis in fide sua, quod uau littera, cum est appendix dictionis uim habet huius pronomini sui aut eius. Iod uero adiecta uim habet huius pronomini mei באמונתא id est in fide mea. Porro uiuet futuri temporis esse uerbum, non solum indicat aeditio graeca, quam citat Hieronymus, quae extat in uulgatis graecorum codicibus, uerum etiam in hebraeo uerbo ad יהיה Additum enim uero a principio tertiam personam futuri masculini efficit. Testimonium prophetae, si quis requiret ad hunc habet modum יהיה באמונתא ויחי Opino autem Paulum utrumque pronomine omisisse, siue quod Romanis nota esset aeditio septuaginta; & ob id ab ea dissentire nollet, neque rursus Hebraicam ingerere, quam nesciebat, siue quod huiusmodi pronomina passim soleant subaudiri, siue quo sententiam redderet absolutiorem magisque catholicam.

Reuelatur.) ἀποκαλύπτειται, id est retegitur & aperitur. Cum palam sit, quod ante tectum fuerat. Quod notum est dei.) ὃ γνωστόν τῷ θεῷ, id est quod cognobile est dei, hoc est, quod de deo sciri cognoscique potest astipulantibus & interpretibus. Est enim in deo, ad quod nulla humanae mentis imaginatio possit ullo modo pertingere.

A creatura mundi.) κτίσις, ambigua uox est apud graecos, ut quae uel creationem ipsam significare possit, hoc est actum creandi, siue condendi, uel creaturam ipsam, hoc est reuere creatam. Interpres κτίσις ad hominem referre uidetur, τὰ ποιήματα ad res creatas, ut intelligas a creatura, hoc est ab homine creato conspici animo, quae corporeis oculis cerni non possunt, idque per res creatas, in quibus extant diuinitatis uestigia. Alii contra hoc ad hominem referre malunt, illud ad mundi creationem. Mihi uidetur utrumque ad mundum conditum non absurde referri posse, ut intelligas inuisibilia dei, cerni ex ipsa mundi creatione, dum intelliguntur per opera, quae dei conditoris potentiam, sapientiam, ac bonitatem praeseferunt, ut datius graecus ποιήματα pertineat, non ad uerbum κτισάμενοι, sed ad participium νοούμενα, id est quae intelliguntur, per quae. Nimirum τοῖς ποιήμασι, hoc est per opera, ueluti per instrumentum. Quandoquidem Graecis, dandi casus exprimitur instrumentum, ut nobis auferendi casu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοούμενα, quod uertit intellecta, participium esse praesentis temporis, non praeteriti. Non enim ita conspiciuntur, ut prius sint intellecta, sed tum conspiciuntur, cum ex rebus conditis intelliguntur, uelut exponat, quid senserit, cum ait conspiciuntur. Sic enim intelliguntur, ex rebus conditis, tanquam in speculo cernas imaginem, unde & κάτοπτρον habet nomen.

Sempiterna quoque.) ἢ τε αἰδίθ' αὐτῷ δύναντες, Graece non est quoque, qua coniunctione illi prorsus carent, sed quae. Quamquam interpres probe reddidit, si modo uera est Origenis interpretatio, ut inuisibilia referatur ad creaturas inuisibiles, non ad ipsum deum, quem postea subiicit separatim. Ita ut sint.) Ita non solum redundat, uerum etiam subuertit sensum, si addatur Graeci sic habent εἰς εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, id est ut sint inexcusabiles, siue in hoc, ut sint inexcusabiles, siue quod per dei cognitionem eo deducti sint, ut ignorantiam non queant pratexere cum peccet, siue quod deus in hoc ipsum indulerit eis sui cognitionem, ut postea nihil haberent, quod pratexerent, suae incredulitati, si Christum reijciant. Sed euauerunt.) ἐκ ματαιώδους, id est uani siue superuacanei facti sunt, aut frustrati sunt, μάτην enim frustra. Inde μάταιος superuacaneus & nullius usus. Hinc ματαιόμοι frustror. Vulgo uanum uocant gloriosum ac superbum, & ad eum sensum exponit Lyra. Qui latine callent uanum dicunt, aut quod uerum non est, aut quod friuolum est nihil habens solidi. Caterum euanescere dicunt, quod cum prius falsa imagine offerret oculis, deinde definit apparere ueluti fumus. At Paulus sentit illos frustratos fuisse suis cogitationibus, hoc est longe secus uenisse, quam putabant, id quod declarant quae mox sequuntur, dicentes se esse sapientes stulti facti sunt, id enim est frustrari, cum summam sapientiam tibi speraris, in summam incidere stulticiam, & cum clarissimam lucem somniaris, in altis
si mas

in excelsis deus. Est autem
docentibus & eruditio ac discipuli
illos uocari. Tamen obiter dialectice
proponitur illud & ubi iudicabit
Dionysius esse sapientes.) quoniam
cum hic dicitur uolens esse graeca
sententiam expressit sententiam
et uoluerunt se sapientes
in excelsis.
delicti sunt.) Graecis unica d
compositio dei.) εὐχαριστοῦ q
dicitur. Opponit enim deum im
similitudine imaginis.) uolens
sione siue assimilatione ima
ginnis, sed aliter sensisse de
dicitur ita ductum est in similitu
in modum paulo post. ut illa
nem dei in mendacio, ut sit ac
uolens in mendacium, sed cum
nem, aliter de illo praedicantes i
in delicta cordis.) uolens
sorum non cordis, nec in de
tione, id quod & alio facit, nisi in
tanti. Non enim illo deo adiecit
uolens. Nec Epiphanius carere quon
proferens esse falsitatem aeterna
Corpora sua in se metipsis, & uolens
in uoce se theopium, & matrem the
Veritatem dei.) uolens id est in
necessitate deus, uolens id est in
Et coluerunt.) uolens id est
nam quiddam ac multitudine in
nem seruauerunt, eos uolens male
Potest quoque creaturi.) uolens id est
dicitur honoris exhibuerunt rebu
Qui est benedictus.) uolens id est
em genitum esse uolens loqui de q
re dicit, quod populo bene prec
impationes ignominiae. uolens id
uolens, uolens, aut motus aut mot
a corpore probatum uolens, uolens
hoc loco maxime qualiter morte
stus mundum appellat, cum genget
uolens, ex hebraica sermone proprie
eccorolos, siue contumeliosus. Si
palo sapientis uolens id est de
um contamineatur. Hinc uolens
uolens id est uolens id est

simas demergi tenebras. Est autem διαλογισμός non simplex cogitatio, sed cogitatio ratiocnantis, & expendentis, ac diiudicantis, quod alienissimū est a fide Christi, ad quam illos uocat. Taxat em̄ obiter dialecticas philosophorum argutias, quibus frustra freti, sapientiam absolutam & sibi uindicabāt, & alij pollicitabantur.

Dicentes se esse sapientes.) φάσκοντες εἶναι σοφοί. Si nihil licet immutare in arcanis litteris, cur hic interpres ausus est græcam sermonis figurā latinā reddere? Quāq̄ ne sic quidem ad plenum expressit sententiam. Nam φάσκοντες εἶναι magis sonat, qui cum putarent, aut profiterentur se sapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutuntur sape, φημί pro οἶμαι.

Stulti facti sunt.) Græcis unica dictio est, ἐμωσανθησαν, id est infatuati sunt.

Incorruptibilis dei.) ἀφθάρτου quod alias uertit immortalis, & hoc sane loco magis quadrabat. Opponit em̄ deum immortalem simulacro hominis mortalis φθαρτού.

In similitudinē imaginis.) ἐμμοιωμάτι ἐκόνθ, in similitudine imaginis, uel potius in effictione siue assimulatione imaginis. Neq̄ em̄ sentit illos uertisse dei gloriam in imaginē hominis, sed aliter sensisse de deo q̄ oportebat, cum illi affingerent imaginem hominis. Atq̄ ita dictum est in similitudine, quasi dicas per assimulationem imaginis. Ad eūdem modum paulo post, μετελλάξαμε πλὴν ἀληθείας τὸ θεοῦ ἐμ ψεύδεσιν, id est transmutarūt ueritatem dei in mendaciū, ut sit auferendi casus non acculandi. Nec em̄ uerterunt ueritatem dei in mendaciū, sed cum ipsi uersarentur in mendaciū, sibi mutauerunt dei ueritatem, aliter de illo prædicantes q̄ est.

In desyderia cordis.) ἐπιθυμίαις ἢ καρδίῳ αὐτῶν, id est, in concupiscentijs cordium suorum non cordis, nec in desyderia. Quo sane loco uideri poterat abusus præpositione, id quod & alias facit, nisi magis quadraret, ut intelligamus tradidit positū pro destituit. Non em̄ illos deus adegit in concupiscentias foedas, sed destituit suo pte uitiō illuc euntes. Nec Emphasi caret quod cordium dictum est, multitudinis numero, ut intelligas diuersos esse stultorum affectus, nec in his unum cor, aut ullum consensum.

Corpora sua in semetipsis.) ἐν ἑαυτοῖς, id est, inter sese. Significat em̄ mutuum masculorum inter se stuprum, & mutuum item coitum foeminarū inter se.

Veritatem dei.) πλὴν ἀληθείας αὐτοῦ, id est, ueritatem eius, nempe dei. Alioqui cum mox præcesserit deus, duriusculum est subito repetere.

Et coluerunt.) ἐσβάθησαν, id est uenerati sunt, quod proprie dicimus de ijs, quibus diuinum quiddam ac maiestatem tribuimus, quæ & σεβασά dicuntur. Quod sequitur ἐλάτρευσαν seruierunt, nos uertere maluimus coluerunt.

Potius q̄ creatori.) παρὰ τὸ κτίσαντα, id est, ultra eum, siue supra eum qui creauit, hoc est plus honoris exhibuerunt rebus creatis, q̄ illi qui creauerat.

Qui est benedictus.) εὐλογητός, quod nos ob rudiores uertimus laudandus εὐλογεῖν em̄ græcis, est honorifice loqui de quopiam. Vnde & episcoporum benedictiones opinor dictas, quod populo bene precentur beneq̄ ominentur.

In passiones ignominia.) ἐν πάθῃ ἀτιμίας, πάθῃ apud græcos nonnuncq̄ perturbationes animi, sonat, aut motus, aut morbos, aut quod maxime placet Fabio affectus, in tāta copia probatorum nominū, quorsum opus erat nouo & factitio passionis uocabulo. Hoc loco maxime quadrabat morbos, quandoquidem effoeminatam libidinem & Horatius morbum appellat, cum grege turpiū morbo uiroῦ. Porro quod addidit ignominia, ex hebraica sermonis proprietate sumptum apparet, pro eo quod est in affectus dedecorosos, siue contumeliosos. Siquidem libidinem contumeliam corporis appellat, ut Paulo superius τὰ ἀτιμάζοντα τὰ σώματα αὐτῶν. Et Petrus honorem uocat uxoris, si coitu non contaminentur. Honori uero opponitur ἀτιμία.

In desyderijs suis.) ἐν ὀρέξει αὐτῶν, id est, in appetentiā sua, siue quod malim fui, ut intel-

modum inuide laudat & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud græcos καταλάλων, id est oblocutores. Nam detrahit, qui minuit laudem alicuius. Obtreçtat, siue obloquitur qui male prædicat de alio.

Deo odibiles.) Vnica uox est apud græcos θεοσυγής & magis sonat, quibus deus est inuisus, quæ quos deus habet inuisos, atque ita interpretantur græcanica scholia.

Contumeliosos.) ὑβριστὰς, id est feroces & per uim alios opprimentes, quasi dicas iniuriosos, unde mox subiicit huic cognatum uitium ὑπερηφάνους superbos.

Elatos.) ἀλαζόνια Plautus ἀλαζόνια, uertit gloriosum quæ & fastidum recte dixeris, ἀλαζόνια diuersus est ab eo quem ἕρωνα uocant græci. Siquidem ille præ se fert & ostentat, quod non est. hic dissimulat quod est.

Inuentores malorum.) ἐφευρετὰς, id est, adinuentores, siue quod in rebus per se bonis aliquid admisceant mali, siue quod semper addant mala malis. semper enim malum e malo gignitur.

Non obedientes.) ἀπειθεῖς, id est, immorigeros seu inobedientes, siue intractabiles nec hic opus erat periphrafi.

Sine intellectu in compositos.) Rursus est iucundissima uocum affinitas, in græco sermone, quam interpres, nec affectauit, nec potuit reddere ἀσυνέτους, ἀσυνδέτους.

Sine affectione.) ἄσπργοι, ut ne excutiam interim, quod interpres abusus est affectio ne pro affectu. Cum multum inter sit. Affectibus carere, iuxta Stoicos summa laus est, sic apud nos quoque malis uacare affectibus laudi ducitur. At σπργή non simpliciter significat affectum, sed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tanguntur erga liberos, ac uicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eo processerunt in uicijs, ut ad hos quoque communes affectus, & ad ipsum naturæ sensum obfarduerint, ἄσπργοι uocantur.

Sine foedere.) Quæso quid hoc est sine foedere? Num damnat eos qui non pangunt foedera, an eos potius, qui nullis foederibus coercentur, quo minus quod libet faciant? Vnde foedifragos dicere potius debuit. Quæque alias græci ἄσπονδοι uocant irrecõciliabile, ut ἄσπονδος πόλεμος. Et σπονδή sodalitatē quoque significat, ut intelligas intractabiles, sibi uiuētes, erga neminem iure necessitudinis utentes. Hic συναδρισμός, id est, cõgeries uocū & ἀσύνδετοι mire facit ad orationis impetum ac uehementiam. Et προσονομασία, non solū ad iucunditatem facit, uerum etiam ad odium, & inculcationem rei molestæ. Veluti si dicas, de manifesto mendacio, hoc neque scriptum, neque pictum est usque.

Sine misericordia.) ἀνελεήμονας, id est, immisericordes. Mirum cur hic interpretem delectauit periphrafi.

EX CAPITE SECVNDO.

Vi cum iusticiam dei.) Hoc loco græcorum codices longe a nostris dissident: Sic enim est apud illos, ὅτινεις τὸ δίκαιωμα τῆ θεοῦ ἐπιγινόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσιν, ὃν μόνον αὐτὰ ποιῶσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι, id est, qui cum iusticiam dei cognorint, nempe hanc, quod qui talia agunt digni morte sint, non solum eadem faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Ut intelligas grauius esse approbare aliorum male facta, quæ te ipsum male facere tantum. Sed deprauationis occasio fuerunt hæc duæ uoces ποιῶσιν & συνευδοκοῦσιν, quæ uoces apud græcos conueniunt cum datiuis participiorum pluraliuus, & cum tertijs personis uerborum. Primum enim ponit iusticiam dei, deinde uelut exponens quæ sit ea iusticia, nempe quod qui talia agunt digni sint morte. Cæterum unde hæc duo uerba, non intellexerunt, accesserint in nostris exemplaribus, equidem non satis intelligo. Quæque

etiam illis additis idem erit sensus si legas per interrogationem negatiue, ut intelligas fieri non potuisse, quin hoc quoque intellexerint. Ex Origene nihil certi potest, colligi, quod ad hanc rem pertineat, nisi quod suspicor, in eo locum hunc esse deprauatum. At græcorum scholia, indicant nonnullis hunc locum aliter legi solere, ut facere grauius esset, consentire leuius. Verum quoniam ad explendum hunc sensum sentiebant alii quid deesse, addiderunt hæc duo uerba de suo. Nō intellexerūt, Verū græca indicant diuersum esse Pauli sensum, Nempe grauius esse comprobare aliorum malefacta, quā si ipse labaris in peccatum, propterea quod hoc saepe numero uel casus est, uel infirmitatis, illud uel pestilentissimæ adulationis, uel deploratissimæ maliciæ. Sapiētum erat plebem indoctam ab his uicijs cohibere. At non solum eadem fecerunt, uel uetiam auctoritate sua cōfirmarunt populi uasāniam. Ad eū modum interpretatur & Vulgarius.

EX CAPITE SECUNDO.

Propter quod.) Origenes indicat rectum ordinem totius huius disputationis Paulinæ, quod sit alioqui perplexior. Qui quoniam paucis a nobis annotari nō potest, nec proprie ad hoc pertinet institutum, obiter admonuimus, ut qui uelit, ab ipso petat autorem.

Omnis qui iudicas.) πᾶς ὁ κρίνων, id est, quisquis iudicas, uel quisquis es qui iudicas.

In quo enim alterum.) ἐμὲ γὰρ. Sensus est. Alium iudicando te ipsum condemnas hoc est, eo ipso quod iudicas, te condemnas, Id habet proprietates græcanici sermonis.

Eadem enim agis quæ iudicas.) τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων, id est eadem enim facis tu qui iudicas uel tu ille iudicans.

Iudicas condemnas.) κρίνεις, κατὰ κρίνειν, iucunditas græcanicæ figuræ non potuit ab interprete reddi, quod prosonomasia non respondeat in latinis uocibus.

Diuitias bonitatis eius.) ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος. Diuitiarum uocabulo delectatus est Paulus, uel hoc argumento, quod eo frequentius utitur. Porro bonitatis non est ἀγαθοσύνη, quod eam significat bonitatem, quæ opponitur πονηρία, id est, maliciæ, sed χρηστότης, quæ benignitas latine dicitur. Eam ita finiunt philosophi. Benignitas est uirtus sua sponte ad benefaciendum exposita. Vnde græca uox ab utilitate dicta est. Quæ eadem accipitur pro commoditate suauitateque morum, qua nos faciles ad uitæ consuetudinem præstamus. Siquidem usum pro familiaritate, siue consuetudine dicunt & latini, & græci, uehementer comes ad congressum ac blandiores χρησολόγους appellant. Nec multum abest bonitas a benignitate. Etenim cū deos bonos uocāt beneficos intelligi uolunt. Verum nos id quod præter quod certum etiam dilucidius erat, & ad hūc locum accommodatius sequi maluimus. Lenitatem & mansuetudinem dei, quodque minime sit austerus χρηστότητα uocat.

Ignoras.) ἀγνοῶν, id est ignorans participiū est apud græcos, & a superioribus pendat.

Quod bonitas dei.) ὅτι τῆς χρηστότης, adiectiuum nomen posuit loco substantiui. Estque eadem dictio, quam mox exposuimus.

Ad poenitentiam te adducit.) ἀγεί, id est ducit, hoc est allicit, & inuitat Hieronymus in Ezechielem uertit prouocat, alioqui idem est ducere, quod perducere.

Cor impoenitens.) Significatius græce ἀμετανόητος, quasi dicas impoenitibile, quodque nulla dei beneficentia possit ad poenitentiam adduci. Porro μετάνοια recte uerteris, & resipiscētiā & μετανοεῖν resipiscere. Nam hinc uox est dicta, quod post admissum scelus, sentiat se peccasse a μετὰ post & νοεῖν intelligere.

Theauriças tibi.) θησαυρίζεις σε αὐτῷ, id est theauriças tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pro-

etiam illis additis idem erit sensus si legas per interrogationem negatiue, ut intelligas fieri non potuisse, quin hoc quoque intellexerint. Ex Origene nihil certi potest, colligi, quod ad hanc rem pertineat, nisi quod suspicor, in eo locum hunc esse deprauatum. At græcorum scholia, indicant nonnullis hunc locum aliter legi solere, ut facere grauius esset, consentire leuius. Verum quoniam ad explendum hunc sensum sentiebant alii quid deesse, addiderunt hæc duo uerba de suo. Nō intellexerūt, Verū græca indicant diuersum esse Pauli sensum, Nempe grauius esse comprobare aliorum malefacta, quā si ipse labaris in peccatum, propterea quod hoc saepe numero uel casus est, uel infirmitatis, illud uel pestilentissimæ adulationis, uel deploratissimæ maliciæ. Sapiētum erat plebem indoctam ab his uicijs cohibere. At non solum eadem fecerunt, uel uetiam auctoritate sua cōfirmarunt populi uasāniam. Ad eū modum interpretatur & Vulgarius.

etiam illis additis idem erit sensus si legas per interrogationem negatiue, ut intelligas fieri non potuisse, quin hoc quoque intellexerint. Ex Origene nihil certi potest, colligi, quod ad hanc rem pertineat, nisi quod suspicor, in eo locum hunc esse deprauatum. At græcorum scholia, indicant nonnullis hunc locum aliter legi solere, ut facere grauius esset, consentire leuius. Verum quoniam ad explendum hunc sensum sentiebant alii quid deesse, addiderunt hæc duo uerba de suo. Nō intellexerūt, Verū græca indicant diuersum esse Pauli sensum, Nempe grauius esse comprobare aliorum malefacta, quā si ipse labaris in peccatum, propterea quod hoc saepe numero uel casus est, uel infirmitatis, illud uel pestilentissimæ adulationis, uel deploratissimæ maliciæ. Sapiētum erat plebem indoctam ab his uicijs cohibere. At non solum eadem fecerunt, uel uetiam auctoritate sua cōfirmarunt populi uasāniam. Ad eū modum interpretatur & Vulgarius.

est pronomen compositum significans ipsum sibi causam esse tanti mali, cum bonitas dei illum alio prouocet. Miror autem cur interpretem græca uox tantopere deleat. Cum dicere potuerit, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinam iram, ut tandem uniuersa depromatur, more thesauri.

Reuelationis iusti iudicij.) Græce diuidunt hæc interposita coniunctione, ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, id est reuelationis & iusti iudicij. Quamquæ græcis iusti iudicij, unica dictio est, & ob id uenustior, ut distingueret nouato uerbo, diuinum iudicium a nostris iudicijs, in quibus non raro nocens elabatur, & innocens damnatur. Tribus notis signauit eundem diem Iræ, quod tum misericordiæ locus non erit. Reuelationis, quod omnia nuda erunt, quæ nunc latent, & iusti iudicij, quod recte pro cuiusque meritis pronuncian- dum est.

Secundum opera eius.) κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, iuxta facta, & sua non eius.

Secundum patientiam.) κατ' ὑπομονήν, id est perseverantiam aut sustinentiã boni operis, hoc est quod perseverarit in bono opere.

Quærentibus uitam.) Et huius loci sententiã mire subuersa est, cum græca lectio, si quis attendat, pulchre habeat, ὅς ἀποδώσῃ ἕκαστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονήν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν ἢ τιμὴν ἢ ἀφθαρσίαν ἐπιζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον, hoc est qui reddet unicuique iuxta opera sua. his quidem qui per perseverantiã operis boni gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, siue quæsierunt, uitam æternam, ut ζωὴν αἰώνιον, referatur ad uerbum ἀποδώσῃ, id est reddet. Et τοῖς, articulus ad participiũ ἐπιζητοῦσι, ut sit sensus, ijs qui hic quærunt gloriam illam & honorem, & immortalitatem, perseverantes in bonis operibus, per quæ ista parantur, reddet uitam æternam, hoc est id quod quæsierunt, ediuerso, qui maluerunt esse contentiosi, nec obediunt ueritati, uentura est ira &c. Ad hunc modum uidetur legisse & Origenes, cum ait. Quærentibus (inquit) gloriam & honorem & incorruptionem pro boni operis patientia uita dabitur æterna. Ad eundem legit & exponit Vulgarius episcopus, ac cætera græcorũ scholia. Et ingens est exemplariorũ cõsensus. Cæterũ ut hallucinareẽ interpretes participiũ ἐπιζητοῦσι quærentibus in causa fuit, cuius uox per oia conuenit cũ uerbo tertiæ personæ pluralis quærunt. Porro ne quem offendat quod nos pro incorruptione uertimus immortalitatem, uertit ad eundem modum Ambrosius in epistola priore ad Timotheũ capite primo ἀφθαρτῶν immortalitatem deo, & eodem pacto legit ecclesia. Imo ea uis est græcicæ dictionis.

Ex contentione.) τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, id est contentiosis siue qui sunt ex contentione, nam græci τοὺς ἐκ σοῦς Stoicos uocant & Paulus τοὺς ἐκ περιτομῆς circūcisos appellant.

Non acquiescunt græcis unica uox est, & participiũ ἀπεθοῦσι, id est non parētibus siue obtemperantibus. Neque redditur apud nos iucunditas græci sermonis ἀπειθοῦσι & πειθομένους, id est non obtemperantibus & obtemperantibus.

Iudæi primum & græci.) In his quoque est geminatio coniunctionis quam superius ostendimus τὴν καὶ Ἰουδαίους primum & græci.

Personarum acceptio.) προσωποληψία unica uox est quæ significat respectum personæ, cum huic magis fauemus quæ illi non ob ipsius rei, sed personæ discrimen. Huic opponit quod paulo superius dixit δικαιοκρισία.

Sine lege peccauerunt.) Græcus sermo festiuor est per aduerbiũ ἀνόμως, quasi dicas illegaliter siue exlegaliter. Nam ex legem legimus pro ἄνομος.

Eiusmodi legem.) Græcis est ὄντοι, id est hęc nō eiusmodi. Scriptum in cordibus.) scriptum nomen est Græcis, nō participiũ γραπτόν, quasi si dicas scripticium, ut opponatur illi quod ἀγραπτόν uocant iureconsulti.

Sed factores legis.) ποιηταί, id est qui operantur & faciunt legis præcepta. Alioqui faciunt legem qui condunt.

dum diceretur eis populus domini ille, iam uero de Lyrano minus admiror. At Aquinas longe diligentior, hoc loco nescio qua de causa duplicem inducit lectionem, cuius equidē uerba non grauabor ascribere, quo facilius sit lectori super hac re, uel iudicare, uel inquirere. Cum em̄ citasset locum qui est apud Esaïam. Dominatores eius inique agunt, & iugiter tota die nomen meum blasphematur, subiicit ex Hieronymo nimirū alterum testimonium his quidem uerbis. Et Ezechielis tricesimo sexto. Secundum aliā literam, ubi nostra sic habet. Non propter uos ego faciam domus Israel, sed propter nomen sanctum meum, quod polluistis in gentibus. Haec tenus Aquinas. Quæso quæ nam est alia lectio, siue ut ipsi uocant litera, quæ dissideat ab altera? Excute, disquire, nihil huiusmodi reperies. Proinde conijcio Thomam alio properantem, hæc nō haulisse ex ipsis fontibus, id quod pene solus omnium recetiorum solet, sed ex aliorū collectaneis. Sunt enim apud Ezechielem in eodem capite duo loca, in consimilem sententiam, prior est, quem nos modo citauimus, in quo nulla pugna est inter hebraeam ueritatem & ædicionem septuaginta. Altera quæ nō magno sequitur interuallo, repetens, quod iam dictum erat, quem citat Aquinas. Non propter uos ego faciam domus Israel, sed propter nomen sanctum meum quod polluistis in gentibus ad quas intrastis. Ac ne hic quidem ulla discordia est inter translationem Hieronymi & septuaginta. Quandoquidem hebraica ad hūc habent modū. **אֲשֶׁר הִלְלִיתֶם בְּגוֹיִם אֲשֶׁר בָּאתֶם בָּם** **לְשֵׁם הַיְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד אֲשֶׁר לֹא יִשְׂרָאֵל בְּיַד אֲשֶׁר לֹא יִשְׂרָאֵל**. Ea si quis cupiat superstitiose uerti, sonant ad hunc ferme modū. Non propter uos ego faciens domus Israel, sed nomini sancto meo quod polluistis uos in gentibus ad quas ingressi estis illic. Iam uero quod Paulus admonuit Iudæos, id multo magis cauendum est nobis Christianis, quorum uita si nihil differet ab ethnicorū uita, nisi titulo Christiani nominis ac cerimonijs, cæteris in rebus par, aut etiam contaminatior, periculum est, ne sanctissimum illud Christi nomē polluat & cōtumelijs afficiatur inter inimicos fidei, Iudæos & Turcas, si cōspiciant nos nō minus abiectæ seruire libidini, nihilo moderatius inhære lucris, non minus cupidos uindictæ, nō minus timidos mortis, & auidos uitæ, nō minus furiose belligerantes, tumultuantes, digladiantes quilibet leuibus de causis.

Per uos blasphemati.) Græce est *δὴν ὑμῶν*, i. ppter uos, ut intelligas nō instrumētū, sed causam. Non em̄ qui, in manifesto Iudæus.) Hoc loco breuitate, quā græcis adferunt articuli præpositiui, nos quo dilucidior esset sensus, complurculis uerbis explanauimus, sed ita, ut ne tantulū quidē de sensib⁹ immutauerimus, in hūc modū. Nō is qui in manifesto Iudæus sit, Iudæus est, nec ea quæ in manifesto sit carnis circūcisio, circūcisio est, sed qui in occulto Iudæus, & circūcisio cordis in spiritu non litera.

EX CAPITE TERTIO.

Quid ergo amplius *περισσόμ* græce aliquando superuacaneum significat, aliquid quando eximium, hoc est *ἐξαιρετόμ*, hic eximium pro excellentia accipitur. Sequitur enim *τοῦ ἰουδαίου*, Id est in quo excellit Iudæus?

Multum.) *πολύ* sic & apud græcos habetur per hypsilon, quāq; legendū uidetur, *πολλή* & per duplex l & ita, ut sit epitheton *ὑπερέλα* *πρωτόμ* primum hic ordinem sermonis significat potiusq; præcipue.

Illis eloquia) Illis apud Græcos non est, sed interpres addidit necessario, *ἐπιστένησαν. i.* credita sunt eloquia, pro quod est cōcredita siue commissa sunt illis eloquia dei.

Euacuauit.) Græcis futuri temporis est *καταργήσαι* id est abolebit, obliterabit, irrita reddet, siue antiquabit, quo uerbo frequenter utitur Diuus Paulus. Interpres, sapenūmero uerti destruere, *ἀργόν* ociosum, inde *καταργεῖν*, ociosum & supuacaneū reddere.

Est autem.) *γινέσθω* græcis est, sit, siue fiat autem deus uerax. Fortassis interpres uerterat esto, positum est autem pro appareat.

nn § Absit.

Abfit.) Frequenter obuium apud Paulum, græce est μή γένοιτο, id est, ne sit aut ne cōtingat, siue deus auertat aut prohibeat, est autem abominātis sermo.

Iudicabit deus hunc mundum.) ὁ κόσμος, id est, mundum non hunc mundum, quæ si sit alius mundus, nisi quod articulus additus aliquoties facit, ut res certa designetur.

Vt iustificeris in sermonibus.) Testimoniū est ex psalmo quinquagesimo, ut iustificeris Hebraice est צַדִּיק אֵפָאֵר, iustus appareas, & in sequenti dictione צַדִּיק אֵפָאֵר uincens aut ut alij mūdus appareas ppter dagges punctū insertū, ut sit iustū te cōstituas & uictorem aut mūdū. Et cū iudicaris, apud græcos uerbum est passiuum, ἐμ τῷ κρινθῆναι. Cæteræ Hebræis בְּשִׁפְטֵיךָ anceps est, utrum de iudicato deo, an de iudicante loquantur. Hieronymus uidetur ita locum hunc interpretari, ut intelligat deum iudicatum. Psalmus sic habet בְּשִׁפְטֵיךָ יְהוָה הַצַּדִּיק בְּבִרְיֹתָיִךְ יִבְרָח.

Sicut blasphemamur.) Vltus est græca uoce φλασφημούμεθα, id est male audimus, siue male de nobis loquantur homines.

Faciamus male.) Non inepte omisit ὅτι quod alias solet libenter addere, cum alioqui nihil sit opus.

Præcellimus eos.) ὑπερέχουμεθα. Eos apud græcos nō additur, sed tantum est præstamus siue præcellimus. Si quidē græci distinctionem subiiciūt, hijs uerbis. Quid igitur? Alio qui legi cōiunctim poterat, in quo igitur præcellimus præcausati sumus προητιμασάμεθα, id est ante causam reddidimus.

Et omnes sub peccato.) Et coniunctio redundat.

Quia non est iustus.) ὅτι ἐγώ, quia redundat, quod erat omittendum hoc sane loco, quē admodum paulo ante fecit.

Iustus quis est?) οὐδὲ εἷς, id est ne unus quidem.

Requirens.) ἐκζητῶ, id est, qui exquirat, nam requirimus non quod uestigamus, sed quod abesse dolemus, requirimus in amico fidem.

Maledictione.) ἄρα, id est deuotione, execratione, siue imprecatiōe. Cæterum illud obiter admonitum lectorem uolo, Testimonium hoc quod Paulus de ueteri sumpsit in strumento, uarijs ex locis esse contextum, atq; ut ita dicam cōsarcinatum. Nam duo primi uersus. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, quinti psalmi sunt. Illud autem quod sequitur, Venenum aspidum sub labijs eorum, ceteri tricesimi noni psalmi est, rursus quod annectitur, Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, e nono psalmo desumptum est. Porro tres qui sequuntur uersiculi Velle pedes eorum ad effūdendum sanguinem contritio & infelicitas in uijs eorum. Et uiam pacis nō cognouerunt, ex Esaia decerpti sunt, Vltimus autem uersiculus, Non est timor dei ante oculos eorum in trigesimi quinti psalmi principio est. Hos octo uersiculos intertextuit nescio quis psalmo decimo tertio, quod idoneum locū non inueniret, ad quē hoc Pauli referret testimonium, cum in Hebraicis codicibus non habeantur. Cæterum quæ ex Esaia mutuatus est, habentur apud eum prophetā capite, 59. iuxta Hebraicam ueritatem ad hūc modum. Cogitationes eorū, cogitationes inutiles, uastitas & cōtritio in uijs eorum, Viam pacis nescierunt & non est iudicium in gressibus eorum.

Subditus.) ὑπόδικος quali dicas obnoxius & reus. Nam δίκην græcis, & crimen significat & uindictam, siue pœnam, uelut obligatus ad pœnam.

Cognitio peccati.) ἐπίγνωσις. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est ὑστεροῦνται, id est carent siue destituuntur, & gloria græcis est non gratia δωρεῆς ἢ θεοῦ. Iustificati gratis.) δικαιοσύνη μοι participiū est passiuū, sed præsentis tēporis, unde nos uertimus iustificatur autem, addita de meo coniunctiuicula, quo sensum redderem dilucidiorē. Per redemptionem.) δὲ τὸ ἐπὶ πολλῶν ὡς ὅτι quæ proprie est redemptio captiui, persoluto pro capite illius precio.

Propiciatorē

Propiciatorem.) ἱλασῆριον, id est propiciationem, seu magis propiciatorium, nisi fori
te interpres masculino genere accipit ἱλασῆριον.

In sustentatione.) ἐν ἀνοχῇ, id est in patientia & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est, & tua addidit interpres. Nā græce τοῦ ὄντος ἢ καύχησης, id est, ubi igitur
gloriatio? Atq; ita sane absolutius est.

Arbitramur em.) λογίζομεθα ὄντος. Reputamus siue colligimus igitur. Nam Vulgarius
interpretatur συλλογίζομεθα, uelut hoc iam argumentando collegerit.

Imo & gentium.) Pro imo græcis est ναί, quod est affirmantis aduerbium, quasi di-
cas nimirum & gentium.

Qui iustificat.) δικαιώσει iustificabit futuri temporis. Respexit enim ad eos qui ad huc
essent in Iudaismo seu gentilitate.

Legem ergo destruimus?) καταργούμεν, id est, irritam facimus, siue abolemus, ut Pau-
lo superius ostendimus. Porro quod sequitur legem statuimus ἵσῶμεν dictum est pro
fulcimus seu stabilimus, & facere ut stet aliquid, alioqui uacillans.

EX CAPITE QVARTO.

Habet gloriam.) καύχημα gloriationem magis significat q̄ gloriam, quemad-
modum & καύχησις, hoc est habet quod gloriatur & iacet se.

Et reputatum est.) ἐλογίζθη, id est imputatum est hoc sane loco, nam græca
uox anceps est. Caterum longe aliud est reputare q̄ imputare. Nec iniu-
ria Valla taxat, hoc loco puerilem affectationem copiae in interprete, dum idem uer-
bum græcum, eodem in loco nunc uertit reputatur, nunc accepto fert, nūc imputo, quā
si nefas esset, eandem uocem sapius repeti.

Et, uero qui non operatur, credenti autem.) Vtrumq; græcis participium est μὴ ἐργα-
ζομένης, πεινῶντι δὲ, id est, non operanti, tamē credenti. Et rursum reputatur pro imputatur.

Secundum propositum gratiae dei.) Dei non est in Græcis codicibus, etiamsi Am-
brosius ita legit & exponit nominatim hæc uerba, unde apparet illum diuerso u-
sum exemplari.

Accepto fert.) λογίζηται, id est imputat siue acceptum fert. Est autem acceptum ferre,
debere, siue pro accepto habere quod non acceperis, quæ apud iureconsultos uocatur
acceptilatio.

Non imputabit.) λογίζη, futuri temporis est, tametsi potest esse aoristus subiunctiui
ut sit imputauerit.

Tantum manet.) Manet apud græcos nō inuenio, sic habent græci codices, ὁ μακαρισθ-
μὸς ὄντος ἐπι τῆς περιτομῆς, ἢ ἐπι τῆς ἀκροβυστίας, beatitudo igitur ista siue beatificatio, utrum in
circūcisione an in præputium? ut sub audias, uenit aut simile uerbū, & ita græcorū scho-
lia legunt & interpretantur. Atq; adeo haud scio, an interpres cupiens explicare Pauli
mentem, scripserit, manat in circūcisionem, quod postea mutatum sit in manet.

In circūcisione.) ἐν περιτομῇ ὄντι, id est, cum esset in circūcisione.

Signaculum. σφραγίδα, id est signum ac notam impressam. Nam fidei causa solemus
obsignare, quod certum esse uolumus. Atq; ad hunc modum obsignamus, quod ad tē-
pus lepositum ac reconditum esse uolumus, suo loco depromendū.

Non his tantum qui sunt excircūcisione.) Græca multo secus habēt τοῖς οὐκ περιτομῆς
μόνον, ἀλλὰ ὅ τοῖς σιχοῦσι, id est, qui non tantum sunt excircūcisione, sed etiam in-
cedunt per uestigia &c. ut intelligas non esse satis Iudæum fuisse natum ad hoc, ut sis
filius Abrahæ, nisi eiusdem ingrediaris uestigijs, id quod est filiorum.

Non enim promissio Abrahæ.) ἡ κληρονομία αὐτῶν εἶναι τὸ κόσμου, id est, melius hic ad-
didisset quod hæres esset mundi uel hæredem mundi futurum.

Non ei

In re promissione etiam dei.) εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν, id est, in promissione, uero dei, & sic legit Ambrosius, ut hæc pars aduerfetur superioribus, non est infirmatus, non confy derauit &c. siue potius ad promissa dei.

Non hæsitauit.) οὐ διεκρίθη, id est, non dijudicauit aut disquisiuit quod est diffidentis. Dispicit enim ac dijudicat, qui non plene confidit.

Confortatus est.) ἐνεδυναμώθη, id est inualuit & potens factus est, ut respondeat illi superiori, μὴ ἀδυνατήσας ἐν τῇ πίστει, id est non debilitatus fide. Nec hic additur in coniunctio, ἅψ̄ ea est in uerbo composito.

Plenissime sciens.) πληροφόρηται, id est, certus factus & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus, ut copiosius explicuimus in præfatione Lucae in euangelium suū.

Qua cūq; promissit deus.) ὅτι δὲ ἐπὶ ἡ γὰρ λατὰ δυνάτοσ ἐστὶ κῆ ποιῆσαι, quia quod promissū est potest etiam facere. Et coniunctio, quia, hoc loco posita est pro ὅτι quod, ἐδικῶσ, accepto non ἀπὸ λογικῶσ, hoc est non ita ut causam declaret, sed exponens quid habuerit persuasum.

Quia reputatum est ei.) Hic latini codices addunt, ad iusticiam. Nam græci legunt ἐπιλογισθὲν αὐτῶ, id est, imputatum est ei. Atq; id satis erat. Notat enim quod superius dictum est, ueluti iam cognitum.

Quibus reputabitur.) οἷσ, μέλλει λογισθῆσασ, id est, quibus imputabitur. Miror iacobū fabrum in examinationibus suis uertisse, debet imputari, quasi debet significationem habere beat futuri temporis, ut apud Græcos μέλλει, & idem sit debet imputari & imputabitur, quemadmodum uulgus ineruditum putat. Nisi forte uisum est illi docendi gratia ad hunc loqui modum.

Qui suscitauit Iesum Christum.) χριστῶν apud græcos non additur.

EX CAPITE QVINTO.

Accessum.) προσαγωγὴν εὐχάρισμα, id est aditum habuimus & paulo ante εἰρήνην ἔχομεν, id est, pacem habemus non, ἔχωμεν, id est, habeamus, ἅψ̄ in hoc posteriore græca uariant exēplaria. Tamen nō me clam est, græcos nōnullis uerbis præterito pro præsentī abuti, præsertim affectuum, ut γένεθα δέδια & in hoc qd paulo post sequitur εὐχάρισμα stetimus pro stamus.

In spe filiorum dei.) Græci legunt in spe gloriæ dei, ἐπιπέδι τὸ δόξασ τῶ θεοῦ.

Non solum autem.) οὐ μόνον δὲ. Sermo latinus hanc loquendi formam non agnoscit. Mollius erat si addidisset pronomen, neq; id solum.

Non confundit.) οὐ καταχύνει, id est nō pude facit, aut pudore afficit.

Diffusa est.) ἐκκέχυται, id est, effusa est, uel effusa fuit, ut intelligas largiter effusam.

Vt quid enim.) Græce secus est ἐτι ὁ γὰρ χριστῶσ ὄντων ἡμῶν ἀδυνῶν, id est. Nam Christus cum adhuc infirmi essemus. Apparet codicem quem secutus est interpres habuisse εἰς τὴν, id est, ad quid? Vterq; sensus est tolerabilis, ut quid enim subaudi, ne spes confundat.

Pro iusto moritur.) ἀποδανῆται, id est, morietur. Porro iustum & bonum hoc loco nō personam aliquam significat, sed rem, hoc est ipsam iusticiam & bonitatem, ut sit neutri generis, non masculini, quemadmodum putat diuus Hieronymus in epistola ad Agalliam quaestione septima.

Audeat mori.) Et audeat, uel etiā ausit mori καὶ τὸ λμᾶ ἀποδανῆν ἅψ̄ hic rectius uertisset sustinet, quo uerbo in consimili sensu usus est Suetonius.

Secundū tempus.) κατὰ καιρῶν, si referatur ad infirmos mitigat quod dictum est, quasi infirmitas illorū tempori sit imputanda, quo nondū apparuerat gratia euangelij. Sin referatur

referatur

referatur ad mortuus est defectus oppetisse. Atq; ita graeca interpretantur scholia. Charitatem suam. τὴν ἐαυτοῦ ἀγάπην id est, suam ipsius dilectionem nempe qua nos dilexit.

Quoniam si.) Secus est apud graecos ἐτι ἐτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id est, quod cum ad huc peccatores essemus &c. multo magis igitur. Quamq; idem est sensus utrobq;.

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ χαυχώμενοι, id est, sed & gloriantes. Quamq; ad sententiam haud ita magni refert. Et in nonnullis graecorū exemplaribus καυχώμεθα reperi scriptum uelut in eo, quod nobis exhibuit monasteriū. Prædicatorum apud Basileam.

Propterea sicut per u. h.) Sic quidem est apud graecos, διὰ τοῦ ὡσπερ δ' ἐνός ἀνδρώπου. Sed non respondet quod sequitur ad ὡσπερ, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὡσπερ pro ὡς, aut nisi accipias ὡσπερ pro tāq;, nisi quis malit hoc quoq; ἀνακόλουθον esse, qualia multa Paulus uideat habere, Origenes duas refert opiniones. Iuxta priorē, uult Paulū nō ob incitiam graecanici sermonis hanc partem imperfectam reliquisse, sed data opera suppressisse, quod alioqui subiiciendum erat, quia cōmodius iudicaret utrūq; subaudiri q̄ palam explicari Nam si adiecisset, sic per unum hominem iusticia uenit in mundum, & per iusticiam uita in omnes homines pertransiuit, periculum erat, ne qui hoc audito securiores ac negligentiores redderentur, aut iam nunc inciperēt expectare, quod postea continget, proinde in ceteris alterā partē cōmutato tēpore reddit per uerbum futuri tēporis. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabuntur. Iuxta posteriorem uult alteram partē, in posterioribus esse redditā, licet interuallo longiore. Nempe illic, sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto mortui sunt, multo magis gratia dei, & donum gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Mihi uero uidetur & alia superesse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud graecos frequens est in conjunctione καὶ subaudiatur ὅτως, cuius exemplum habes in euangelio ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆ γῆς, id est sicut in caelo, ita & in terra ὅτως subauditum est. Hic igitur erit sensus. Quapropter sicut per unum hominem peccatū in mundum intrauit, ita & per unum hominem intrauit mors, ut intelligas utrūq; nobis ab Adā esse profectum, ille peccauit & ob peccatum, incidit in mortem. Nos item quoniam illū sequentes peccamus, in mortem incurrimus. Atq; ita factum est, ut & mors & peccatum in omnes dimanarit.

In quo peccauerunt omnes.) In quo quidam referunt ad Adam, quidam ad peccatū cuiusq; proprium. Mihi non absurdum uidetur si ἕφ ὧ accipitur pro quatenus, siue quandoquidem, ut sit sensus per unum hominem peccatum uenisse in mūdum, peccati uero comitem fuisse mortem, proinde ad omnes peruenisse mortem quatenus omnes peccatum habuerunt. Nam ad hunc modum reperire licet & alias apud Paulum ἐφ ὧ, siue ἕφ ὧ pro in eo quod, siue in quantum aut quatenus.

Nō imputabatur.) οὐκ ἐυλογεῖται, id est imputatur praesentis temporis, ut sermo sit absolutior. Nam μὴ ὄντος νόμου ad utrumq; tempus quadrat, quasi dicas in genere, non ente lege non imputatur peccatum, id est ubicunq; non est lex ibi peccatum non imputatur. Hic quidam interpretantur ἐυλογεῖται non pro imputatur, sed pro reputatur, hoc est iudicatur, ut intelligas nulla lege lata, peccantes non habere pro peccato quod agunt, cū nulla lege facere prohibeantur. Illud obiter annotandum Paulū hoc loco, promiscue uti his duobus uocabulis, ἀμαρτία & παράπτωμα. Cum Hieronymus alibi putet παράπτωμα leuius esse q̄ ἀμαρτίαν.

In similitudinem.) ἐν ὁμοιώματι, id est, in similitudine, non in similitudinem prauaricatiois Adā. Pōt aut referri uel ad illud superi⁹ regnauit mors, uel ad ppius hoc, q nō peccauerūt. Iuxta posteriōrē lectionē sensus erit, mortē regnasse nō solū in Adā, & in eos q ad illius exēplū peccauerūt, uerū in eos quoq; q aut nō peccauerāt, aut certe nō perinde grauitē

grauiter peccauerāt atq; ille iuxta priorē hic erit sensus, mortē regnasse, & in eos qui nō peccassent, regnasse aut nō ob ipsorum cōmissa, sed in similitudinē prauaricatiōis Adā hoc est perinde, quasi & ipsi prauaricati fuissent, quēadmodū Adam. Verū altera lectio mihi magis pbat, ut minus coacta. Etenim cū alibi dixerit, cōcluse deus oia sub peccato & omnes peccauerūt & egent gloria dei, quomodo nunc dicit quosdam nō peccasse? Verū nō peccauerāt ad illius similitudinē, hoc est nō tā capitaliter. Nec accepto mandato, quæ proprie prauaricatio dicitur. Nam Adā merito est imputatum peccatum, ut cui præscriptum sit, quid sequi quid fugere deberet. Sed ante Moyse legem non imputabatur peccatum, hoc est non uidebatur imputandum, quod non esset lex quæ prohiberet peccatum. Illud addendum, nō esse ὁμοίωσα, sed ὁμοιώματι quod magis assimilationem sonat q̄ similitudinē, ut accipias eos qui peccant, in hoc referre parentem peccatorē. Vtus est eodem uerbo aliquanto superius. In similitudinē imaginis hominis. Caterum haud me fugit quosdam totum hunc locum ad peccatum Originale referre, quibus equidem nō admodum repugno, tamen & alteram interpretationē indicare uisum est, quā nec Ambrosius omnino prætermisit, & hoc uidendum est theologis, ne plus satis ode- rint Pelagiū, & peccatum illud Originale nimium libenter amplectantur, siue quod in eo libeat arguari, siue quēadmodum astrologi per repertos epicyclos, ita hī per peccatum originale e multis sese difficultatibus expediant. Nec hoc dixerim, quod negem esse peccatū originis, sed qd' nolim ullā uim fieri scripturis diuinis. Quin potius ex ipsa disputationis consequentia diligēter expendamus, quid senserit Paulus, & num cōsentaneum sit illum statim mysterium hoc gentibus aperire uoluisse, quod hodie quoq; magis creditur, q̄ intelligitur, nimirum communi sensu reclamante.

Forma futuri.) τύπος τοῦ μέλλοντος, id est, figura seu opus futuri hoc est uenturi Christi. Quāq; ea figura in diuersum recidit, nam ut ille princeps peccati & moriēdi, ita hic dux est autor innocētiae & immortalitatis. Proinde elegāter scripsit Origenes. Iuxta genus constare similitudinē, iuxta speciem pugnantiam esse. Ut ab Adam quiddā dimanauit in omnes, ita & a Christo. Hic genus est, caterum ab illo mors & peccatū, ab hoc innocentia & uita, hic species est. Porro forma græcis est typos, quod uelut exemplar sonat, unde aliud exprimitur simile. Potest autē & illud τοῦ μέλλοντος absolute sumi neutro genere, ut referatur non ad posteriorem Adam, sed ad ipsum peccatum, quorūlibet Adam parētem imitantium. Is em̄ fuit exemplum peccandi posteris. Ostendi, quis sensus e uerbis græcis excerpti possit. Sequetur prudēs & cordatus lector, quod optimum iudicabit. Illud adijciendum quod interpres hoc loco nūc uertit plures, nunc multi græcis eadem est dictio πολλοί, quam Origenes positam putat, pro omnibus quo magis respondeat unius. Etenim ubi sunt omnes ibi sunt & multi.

Et non sicut per unū peccatū.) Apud græcos obscurius est, καὶ οὐχ ὡς δ' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος ὁ δῶρημα, id est, & non sicut per unum qui peccauit donum. Sic em̄ ad uerbum uertere licet, & necesse est, nōnulla uerba subaudire, id quod admonent etiam græcorū scholia. Et non sicut per unum qui peccauit, subaudi ingressa est mors, ita per unū uenit donum, hoc est non eodē modo. Nam ex uno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis per unum iustificatur omnes. Quodq; uulgati codices habent per unum peccatum, Ambrosius legit peccantem non peccatum δ' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. id est, per unum qui peccauit.

Nam iudicium quidem ex uno.) Ex uno non refertur ad personam Christi, sed ad peccatū, cui paulo post respondet ex multis. Ut sit sensus. Nā iudiciū quidē ex uno peccato in condemnationē. Donū autem ex multis peccatis in iustificationē. Quāq; cōsentiant hic interpretes omnes.

Gratiam autem.) χάρισμα, quod modo donum uerterat & recte, nunc gratiam uertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donum.

Lex autē

Finem uero uitam aeternam) Faber Stapulensis legit in uitam aeternā, uerum in emen datis codicibus reperio uitam aeternam absq; praepositione, cōsistentibus & graecis & latinis exemplaribus. Stipendia enim p.) τὰ γὰρ ὀψώνια .i. obsonia. Milites enim cibus alliciebātur ac donarijs, siue autoramentis, ut hominum genus omnium longe uilissimū quippe quod cibi uentrisq; causa, uitam habet uenalem, sed in quod post ab imperatoribus Rhomanis, omnia ferme dignitatum insignia collata sunt.

Gratia autē dei.) ὃ δὲ χάρισμα .i. donum ut opponatur τοῖς ὀψώνιοις, quod est uile uerbum, cum illud sit ingenuum.

EX CAPITE SEPTIMO.

QUAE sub uiro est.) ἢ γὰρ ὑπανδρῶ γυνή .i. obnoxia uiro, quasi dicas subuiralis, & γυνή significat & uxorem, & mulierem.

Viuentē uiro al, est le.) τὸ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμος .i. uiuenti uiro alligata est lege, hoc est p legē, Legem autem matrimonium siue ius matrimonij, uocat etiam Graeci ut mox a lege uiri.

Si fuerit cum alio uiro.) εἰ μὲν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ .i. si contingat alteri uiro, aut si coeperit esse alterius uiri, nisi malumus subaudire praepositionem σὺν.

Si autem mortuus fuerit uir eius.) eius apud Graecos non additur. Item postea soluta est a lege uiri, uiri nō est apud Graecos, nec ad rem pertinet. Quanc̄ ἑ ἀμφότες in quibusdā inuenio codicibus. Nec est graece liberata est, sed libera est, ἐλευτέρα ὄντι ἀπὸ τοῦ νόμου.

Liberata est a lege uiri.) κατήργηται ἀπὸ νόμου uerbum κατήργηται significat ius abolitū & antiquatum, ut & aliquanto post νυνὶ δὲ κατηργήσαμεν.

Vt sitis uos alterius.) Inepte addidit uos in uertendo, etiam si apud Graecos additur, satis erat ut sitis alterius, etiā si graece est alteri nō alterius, .i. ut alius uos habeat, & nō sitis uestri iuris.

Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν .i. ut fructificemus. Sequitur autem ὅτι γὰρ ἡμεῖς in eadem persona, .i. cum essemus. Allusit autem ad uxorem, cuius modo meminit, quae parit suo uiro.

Passiones peccatorum.) παθήματα .i. morbos siue affectus, siue perturbationes. Operabātur in mēbris.) ἐνεργεῖτο, quod magis significat uim habebant, siue secreto agebant. Nam occulta uis dicitur ἐνεργεῖα, uelut in semine & uis mentis in homine. Quae per legem erant.) τὰ διὰ νόμου, hoc loco quae non refert peccata, sed passiones παθήματα ut intelligas legem excitasse peccandi libidinem.

In qua detinebamur.) ἐμ ὃ ad legem refertur, non ad mortē, nec est graecis mortis, sed mortui ἀποθάνοντες. Caeterū illud in qua detinebamur, referri potest uel ad legem, ut sit sensus, nos iam mortui in Christo liberati sumus a iure mortis in qua detinebamur, uel ad mortui ut subaudias pronomē, mortui ei in quo detinebamur.

Occasione autem accepta.) ἀφορμὴν ἢ λαβοῦσα ἢ ἁμαρτία, Interpres non ineleganter mutauit genus participij, & actiuum uertit in passiuum, ut conueniret tempus. Nā λαβοῦσα praeteriti tem poris est. Nec uideo cur hic Stapulensis debuerit offendī.

Ego autem mortuus sum.) ἀπέθανον .i. mortuus eram, siue mortuus fui, ut sit praeteriti temporis, & respondeat illi reuixit. Transfert enim Paulus docendi gratia rem in suam personam, & retulit inter se pugnantia. Nam uita peccati mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, illico consecuta est mors hominis.

Seduxit me.) ἐξηπάτησέ με .i. decepit me, & ab uia abduxit. Hoc enim proprie sonat ἐξαπατᾶν. Sed peccatū ut appareat &c.) uitiosa distinctione sensum huius loci corrūpimus. Sic autē distinguūt Graeci, quod ergo bonum est, mihi factum est; mors absit, sed peccatum ut subaudias mihi factum est mors. Graeca sic habent τὸ ὄν ἀσάδόμενοι γέγονε δάνατο;

μη γένοιτο, ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία. Operatū est mihi.) κατεργαζομένη .i. operans, participium infiniti uerbi uice positū, .i. ut uideatur peccatū per id quod bonū est mihi operari mortem. Non operando quemadmodū placet Laurentio. Supra modum peccās peccatū κατὰ πλεονάζον ἁμαρτωλὸς ἁμαρτία, quod ita sonat quasi dicas, scelestum scelus, aut ut

scunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus uox infantibus peculiaris. Caterum quod addidit ὁ πατήρ, Græcis incertum est utrum conduplicatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Rhomanis uocabuli, maxime cum additum sit nominandi casu. Sunt autem eadem uerba, quibus Christus utitur, orans patrem apud Marcum cap. decimoquarto.

Propter iustificationem.) διὰ τὴν δικαιοσύνην. i. propter iusticiam, ut & alias saepe uertit. Nam δικαίωσις magis sonat iustificationem, atq; hic pleriq; Latini codices habent uertit, cum legendum sit uita, subaudiendo est, ζωὴ, non ζῆ.

Si tamen compati.) ἕπερ. i. si quidem quod hic quoq; posset accipi ratiocinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati est non quod uulgo accipiunt indocti moueri malis alterius, sed socium esse & imitatore[m] atq; æmulum passionum Christi.

Testimonium reddit.) συμμαρτυρεῖ, redditur uel quod refertur, uel quod debetur, at Græcis est attestatur, siue, ut magis ad uerbum reddam, contestatur, ut intelligas geminum esse testimoniū duorum spirituum nostri & dei. Porro testimoniū spiritus nostri, cōfirmatur testimonio spiritus diuini. Existimo enim.) λογίζομαι. i. perpendo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo.

Vt & glorificetur.) una glorificemur, συνδοξαζόμεν.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubium est apud Græcos, an uerbum ἀποκαλυφθῆναι debeat referri ad præpositionem πρὸς, an ad participium μέλλουσα, nam si referatur ad præpositionem erit sensus, ad hoc, ut futura gloria reueletur in nobis, ac tum uidetur deesse articulus ᾧ, solitus præponi uerbis infinitis. Interpres sic ordinasse uidetur πρὸς τὴν δόξαν τῆς μέλλουσα ἀποκαλυφθῆναι. i. ad gloriā quæ reuelabitur. Nec est in nobis, sed in nos, ᾧ ᾧ præpositio ἕως uti sapius admonui Græcis anceps est.

Nam expectatio creaturæ.) ἢ γὰρ ἀποκαρδοκία, quod non significat simpliciter expectationem, sed uehementē & anxiam expectationē ut testantur & Græca scholia.

Qui subiecit eam.) eam additum est explicandæ causæ διὰ τὴν ὑποτάξαντα, Et in spe ἐπ' ἐλπίδι magis est sub conditione spei. Omnis creatura ingemiscit & parturit.) aptius Græce συσενάζει καὶ συνωδίνει, id est congemiscit & comparturit siue condolet, ut ita loquamur. Certe congemiscit, citat Hieronymus in cōmentariorū Esaiæ libro octauo, ut præpositio σὺν uel ad nos referatur, uel ad uniuersam inter se creaturā.

Inter nos gemimus.) ἐν ἑαυτοῖς συσενάζομεν. i. in nobisipsis congemiscimus.

Adoptionem filiorum dei.) ἠοθεσίαν. i. adoptionem, sed interpres explicandæ rei gratia adiecit quædam uerbula, idq; perpetuo.

Redemptionē corporis.) ἀπολύτρωσις, quæ proprie dicitur cum dato precio redimuntur captiui, uelut a piratis aut in bello capti Corporis, dictum est pro a corpore, ut liberemur a corpore, quod ante mortis corpus uocauit. Videtur autem hoc ita adiectum, quasi uoluerit interpretari ἠοθεσίαν adoptionē, quæ adoptio nihil aliud est, ᾧ ut ab hoc corpore liberemur. Quid sperat?) τί καὶ ἐλπίζει, quid etiam aut quid insuper sperat? non ociosa erat coniunctio significans frustra iam sperari quod uideas.

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.) Græcis est numero plurali infirmitates siue imbecillitates nostras συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀδενίας ἡμῶν, est autem συναντιλαμβάνεσθαι in re quapiā suscepta auxilio adesse laboranti, & idcirco addidit ὡσαύτως. i. cōsimiliter sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus.

Nam quod oremus.) ᾧ γὰρ προσευξόμεθα Interpres non expressit uim articuli ᾧ, qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur, unde nos uertimus siquidem hoc ipsum quid oraturi simus ut oportet, non nouimus.

Spiritus postulat.) ὑπερεντυγχάμεν, quod aliquando uertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est aut quoties quis conuenit aliquem sup negotio alterius, uelut

Quis accusabit aduersus electos dei.) τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ .i. quis accusabit, aut quis crimen intēdet aduersus electos dei. Faber ita legit, ut κατὰ accipiatur pro ὑπὲρ .i. quis accusationem instituet pro electis dei, in defensionem electorum aduersus inimicos. Verum hoc quidem loco sensus Pauli manifestus est, si interrogationē intelligamus efficere negationem, ut sit sensus, neminem ausurū criminari eos, quos deus non solum uocauit, sed etiam elegit, proinde quæ sequuntur, usq; ad illum locum, Quis nos separabit a charitate? sub eadē interrogatiōe sunt legenda, ut intelligas ἀδύνατον. Quāq; audimus hæc etiam in templis publice pronuntiatiue legi, non interrogatiue. Idq; perperam, imo cōtumeliose in Christū, nisi tantū crimen excusaret imperitia, nō admodū honesta patrocinator. Annotauit hunc locū Augu. li. de doctrina Christiana tertio.

Quis ergo nos separabit.) ergo additum est a latinis, & melius omittitur. Nam uidetur Paulus ueluti subito raptus affectū in hāc ceu exclamationem prorupisse. Charitas autē hic actiue uidet accipi, ἀγάπη nempe qua nos dilexit deus, & ad redamandū puocauit.

Sicut oues occisionis.) Testimoniū sumptū est ex psalmo. 43. Porro quod interpret uertit occisionis, hebraice est *קרבן* quod magis apud illos sonat maētationē, ea est cū lanus contrectat & explorat pecudem, num idonea sit, ut iuguletur. Siquidem simile quiddam est apud latinis maētatio. Vnde Horatius, Maētata ueniet lenior hostia. Proinde oues occisionis dixit, pro eo quod est oues occisioni destinata. Caterum hoc loco fuerat interpreti prætermittenda coniunctio ὅτι. Quid enim hic sermo significat latinis scriptum est, quia propter te mortificamur? apud Græcos uaria est huius cōiunctionis uis, apud nos non item. Superamus propter eum.) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ .i. superuincimus, ut plus aliquid intelligas, q̄ uincimus per eum qui. & c. non propter eum διὰ τοῦ.

Certus sum enim.) πέποιθμαι γάρ. i. persuasus sum siue confido, ut uertit diuus Hieronymus ad Agalliam quæstione nona.

Necq; futura neq; fortitudo.) fortitudo apud græcos non legitur. Nec habet ad quod respōdeat, cū instantia, id est p̄sentia respōdeant futuris, altitudo profunditati. Quāq; in eo quem modo citauit loco, diuus Hieronymus addit fortitudo.

EX CAPITE NONO.

Optabam enim ipse ego.) Anathemata Græcis dicuntur res dijs dicata, & in hoc sepositæ. Vide lector, nū accipi possit *ἠυχόμεν ἢ δυνήτικῶς* pro optare siue optarim, etiam si non additur ἢ ut accipias optarem, si fieri posset. Porro illud a Christo refertur ad anathema, quasi dicas quiddam sepositū & alienum a Christo. Siquidē ἀναθήματα dicuntur dona in tēplis dicata numinibus, unde & latini ueteres sacrum in malum sensum usurpabant, ut Horatius, sacer instabilis esto.

Quorum adoptio.) ὧν ἢ υἱοθεσία. i. quorum adoptio sicut admonuimus & antea.

Et testamentum.) καὶ διαθήκαι. i. testamēta. Ad filios enim tabulæ testamenti pertinet, Quāq; Hieronymus putat hoc uerbum apud Hebræos, unde ductū est a nostris, magis sonare pacta q̄ testamēta.

Legis latio.) νομοθεσία, græcis unicum est uerbū quod ad oēs leges condendas pertinet, non solum ad unam. Et obsequium.) ἡ λατρεία. i. cultus siue religio, quod alibi uertit seruitutem. Sentit autē officia sacerdotalia, & ritus ac ceremonias sacrorū, interprete Origene. Quis autem per obsequium quicq; tale latinus intelligeret?

Et promissio.) ἐπαγγελία. i. promissiones aut promissa, ut legit Ambrosius.

Qui est in omnibus deus.) Nisi hæc particula adiecta est, sicuti quasdam adiectas offendimus, hoc certe loco Paulus palam Christum pronunciauit deū. Et cōsentiunt, quæ quidem uiderim græcorū exemplaria. Vulgarius admonet hoc loco refelli, Arrianorū impietatem, qui solum patrem uoluerūt esse uere ac proprie deum. Similia dicit Origenes indicans iam tum fuisse, qui non audebant Christum appellare deum, ne plures

deos facere uiderentur. Sed suspicor hunc locū, quod intolerabilis esset R. hominis auri-
bus mutatum ab interprete, aut ab alio quopiam quisquis is fuit, qui declarat sese etiā
initio operis nonnihil adiecisse de suo. Et Hieronymus obijcit Ruffino, quod in libris
quos uerterat oēs Origenis errores reliquerit, præterq̄ de personis diuinis, quod eam
blasphemiam nullas R. hominorum aures laturas sciret. Itidem in his cōmentarijs repe-
ries insperā de diabolo redimēdo, de animabus quæ peccarint anteq̄ nascerētur, aliq̄
id genus multa. Hic etiam aduersus Arrianorum dogma differit, qui suum errorem ex
Origenis hauserant libris. Et diuus Hieronymus negat inueniri in Origenicis libris, ubi
catholice locutus sit de rebus hisce, de quibus in libris περι ἀρχῶν heretica scripsit, id quod
affirmabat Ruffinus Nō autem quod exci. u. d.) οὐχ ὁ ἴδιος ἀλλ' ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τ' θεοῦ
Quod ita uertas licebit. Non autem uelut exciderit uerbum dei. i. quod sic opto ceu de-
sperans illos, non est tale, ut putem promissa diuina irrita fuisse, cum deus promiserit sa-
lutem Israel. Non enim omnes, & c.) ex circūcisione non est apud græcos, sed ad hūc
modum, οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ ἰσραὴλ, οὗτοι ἰσραὴλ. Nō enim omnes qui sunt ex Israel hi Israel
ut subaudias sunt. Nam secundo loco gentem ipsam uocat Israel.

Neq̄ qui semē sunt.) οὐδ' οἱ, i. neq̄ quod siue quia. Atq̄ ita legit Ambrosius, unde hoc
a librarijs est deprauatum. Interpres pro ὅτι legisse uidetur ὅσις.

Promissionis enim uerbū.) ὁ λόγος sermo siue ratio. Neq̄ enim unū ponit uerbum.

Secundum tempus hoc.) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτο, id est in tempore hoc.

Non solum autem illa.) οὐ μόνον. Illa pronomen addidit interpres, ut mitigaret græcā
figuram, Idq̄ haud perperā, quod alias tñ nō est ausus. Ex uno cōcubitu.) ἐξ ἑνὸς κοίτης
ἔχουσα. i. ex uno concubitū habens. Potest bifariā legi ex uno Isaac atq̄ ita genitiuus græ-
cus uertendus erat in ablatiuum latinū. πατρός ἡμῶν. i. patre nostro. Aut ex uno subaudi
filio deinde concubitū habens. i. connubiū patris nostri Isaac, ut intelligas ex una ple cō-
stitisse p̄missionē uidelicet iacob. Postremo, nisi intelligas ἡμ. i. erat habens, oratio ui-
detur imperfecta, nisi repetas superiora, imputabatur in numero filiorum Abraham quān-
tum ad filios attinet cum eos pariter ex eodem patre sustulisset, sed qui reprobatus est,
non habitus est pro filio, nec huic profuit ex eodem patre progenitum fuisse. Porro cū
bile habens uerecunde, dixit pro eo q̄ est concepit. Laurentius Valla optimo iure refel-
lit eos, qui hoc loco putent Rebeccam ex eodem concubitu concepissem geminos, quasi
illud ad hanc rem pertineat, quoto coitu concepti sint, iacob & Esau. Imo Paulus ut adi-
mat parentum fiduciam proponit duos fratres, ex eodem patre eadem matre simul eo-
demq̄ die progenitos, quorū alter tamen reiectus sit. Quid quod ne post quidem uno
cōcubitu coharere, cum κοίτης apud Græcos fœminini generis sit ἑνὸς masculini. Nec
κοίτης legitur, sed κοίτην, id est cubile, Proinde quidam offensi uerbis nihil significanti-
bus adiectis uerbis aliquot ita legebat, sed & Rebecca ex uno cōcubitu, habes geminos
filios, quemadmodum indicat ac reprobat Lyra. Ac mihi uidetur, hoc ipsum quod su-
perest incommodi posse tolli, si nominatiuū participij pro accusatiuo accipias ἔχουσα p̄
ἔχουσα, id quod græci nonnunq̄ faciunt. Ac tum hic erit ordo. Non solum autem Sa-
ra, quin etiam cum Rebecca grauida esset ex uno, eorū patre nostro, Deinde ueluti per
parentesim interijciantur. (Non dū enim natis pueris, cum neq̄ boni quippiam fe-
cissent neq̄ mali, ut secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus,
sed ex uocante), succedat, ad qd̄ respōdet, dictū est illi, ac deinde maior seruiet minori.

Maior seruiet minori.) Maior & minor hic nō ad ætatē proprie referuntur, sed ad uir-
tes & præcellentiā μέγιστον ἐλάσσων, quanquā hebræis altera uox est בָּר quæ dignitate præ-
minentē indicat, unde & Rabbi dictū רַבִּי altera quæ nōnūq̄ adolescentulū significat.

Miserebor cui misertus sum. & c.) Apud græcos secus est ἐλεήσω ὃν ἐλεῶ, ἢ ὀικτερήσω ὃν
ἀποικτεῖρω, id est miserebor, cuiusq̄ misereor & commiserabor, quæcumq̄ commiseror.

id est

id est quęcunq; decretū fuerit cōmiserari. Hic quoq; interpres minus feliciter copiam ut solet, affectat. Siquidem & hebręa si quis requirat, ad hunc habent modum יְהַיֵּב אֶת אֲשֶׁר אֵת אֲשֶׁר אֵת אֲשֶׁר אֵת אֲשֶׁר אֵת. Nam & sic uerbum uerbo reddere licet. Et miserebor cui miserebor, & miserabor quem miserabor. Caterum apud Hebręos inter יְהַיֵּב & יָחַם id ferme interest, quod prius uerbum יְהַיֵּב significet clementem esse in aliquę, ac gratiā facere, posterius uero יָחַם ppe est male affecto cōpati & ignoscere. Porro noue dictum est quod sequitur. Scriptura dicit Pharaoni, pro eo q̄ erat, scriptura refert dictū Pharaoni. Quid adhuc queritur.) τί ἐτι μέμφεται, id est quid adhuc conqueritur, aut inculcat subaudi deus. Etiam si Laurentius ac Stapulensis dissentiunt, quorum hic impersonaliter accipi uult, ille passiuę, quanq̄ Laurentius nostram adiungit sententiā, ad quā interpretantur omnes Gręci interpretes. Primum μέμφεται, nō inuenio ad istum modum positum, deinde mea sententia probe quadrat ijs quę sequuntur. O homo tu quis es. Illud tantum admonendus crassus lector, queritur hoc loco, a queror deponenti uerbo, non a quęro actiuo.

O homo tu quis es qui. &c.) μενοῦν γε ὁ ἄνθρωπος. Atqui o homo quis es tu qui respondes, non respondeas. Iam enim fecerat respondentem, Caterum interpres inferius uertit, Et quidem μενοῦν hic dissimulauit.

Et qui se finxit.) Qui finxit est gręce, & satis erat ἰσοπέλασαντι, se superuacaneū est.

Qui respondeas deo.) ὁ ἀνταποκρινόμενος, id est contra respondens, uel qui respondes aduersus deum, quia dixerat quod igitur habet quid queratur, si quę uult facit? Non enim indignatur, quod respondeat, sed quod impie respondeat.

Apta in interitum.) κατηρτισμένη, id est aptata, siue parata.

Pręparauit in gloriā.) Gręci addunt αὐτῷ, id est suam.

Quos & uocauit.) οὓς ἐκέλευσε ἡμᾶς, id est quos & uocauit nos, quanquam illud ἡμᾶς in quibusdam gręcis codicibus non adscribitur. Additum est autem explicandi causa quos & uocauit, nempe nos. Ac rursus ne nos uideretur ad solos Iudęos pertinere, subiicit non solum ex Iudęis, uerum etiam ex gentibus.

Quod si deus uolens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur, quod respondeat. Quapropter ad superiora referamus oportet uel ad illud. Quis es tu homo, qui respondeas deo? Vel ad illud an non habet potestatem?

Aliud in honorem.) Τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, Laurentius rectius uerti posse putat decus ac dedecus, maxime, quod in uasa non cadat contumelia. Atqui cum a contemnendo dicatur contumelia, quid obstat, quominus in rem in animam competat contumelia, cum ea & expetatur & contemnatur? Quod si minus quadraret, tamen metaphora gratiā etiam adiungeret. Illud uerum est, in decus ac dedecus schematis iucunditatem reddi, quę perit, in honore & contumelia.

Et non misericordiam consec. m. con.) Id in gręcis codicibus non habetur adscriptū. Caterum apud Oseā cap. primo, quo ex loco testimoniū hoc assumpsit Paulus, nec habetur misericordiā consecuta, nec dilecta, sed dūtaxat, Et erit in loco ubi dicit eis. Non populus uos dicitur eis, filij dei uiuētis, Siquidē Apostolus magis sententiā reddidit q̄ uerba propheta. Quanq̄ diuus Hiero. edisserens hunc locū indicat huius loci geminā fuisse lectionem, in alijs scriptum fuisse, quemadmodū nos habemus πλὴν οὐκ ἠγαπήμην ἠγαπήμην, in alijs πλὴν οὐκ ἠλεημῆν ἠλεημῆν. Ac posteriorem ceu uerriorem magis aptius probat, tum quod ita legatur in emendatioribus exemplaribus, tum quod aptius respondeat ad Israel non consecutum misericordiam. Proinde lector aliquis offendens diuersam lectionem, arbitratus est in utraq; scriptura particulam orationis esse omissam, & addidit quod putabat deesse.

Ibi uocabuntur.) ἐκεῖ additum est ab apostolo cum in propheta non sit, uidelicet, quo

magis dilucide diceret. Siquidem hebraea sic habent. וְהָיָה בְּמוֹסָרִים אֲשֶׁר יֹאמֵר לְהִם לֹא עֲמִי אֲתָם יֹאמֵר בְּנֵי אֵל חַי

Dei uiui.) uiuentis est græce ζῶντος. Pro Israel.) super Israel siue de Israel ὑπερ, quæ præpositio hæc anceps est. Si fuerit numerus.) Testimonium est apud Esaiam cap. x. in quo cum consentiant septuaginta cum hebraica ueritate. Paulus tamen non nihil distinet, licet in uerbis magis quæ in sententia. Siquidem septuaginta uerterunt ὑποσέλιμα ὑποσέλιμα. i. residuum conuertetur. At Hieronymus uertit in hunc modum. Si enim fuerit populus tuus Israel, quasi harena maris reliquiae conuertentur ex eo. Hebraica sic habent. בְּיָאֵם יְהוּיָה עֲמִי וְיִשְׂרָאֵל כְּחֹל חֵם שְׂאֵר יִשׁוּב בּוֹ.

Verbum enim consummans.) Verbum accusatiui casus est, consummans & abbrevians, masculini generis, ut subaudias, est, nempe deus, sermonem enim consummans. Quamquam hæc quoque non nihil dissentiunt ab hebraica ueritate. Consummationem enim & abbreviationem dominus deus exercituum faciet, in medio omnis terræ. Hebraica sic habet וְיִשְׂרָאֵל כְּחֹל חֵם שְׂאֵר יִשׁוּב בּוֹ. Locus est huic affinis sententiæ apud eundem prophetam Cap. 8. Consummationem enim & abbreviationem audiui a domino deo exercituum super uniuersam terram.

Reliquisset nobis.) ἐγκατέλιπε. i. reliquisset in nobis, Testimoniū sumptū est ex Esaiæ capite primo. Porro צבאות fabaoth hebraea uocem reliquit apostolus, quæ septuaginta bifariam solent uertere, aliquando ὁ κύριος παντοκράτωρ. i. dominus omnipotens, alias ὁ κύριος πῦρ δυνάμεων. i. dominus uirtutum. Solus Aquila uertit ὁ κύριος πῦρ στρατευμάτων. i. dominus exercituum Paulus ut dixi, uocem hebraicam non putauit esse mutandam, opinor ob id quod in ea lateat non nihil mysterij, quod aliena lingua reddi non potuerit. Porro quod adiecit prædixit Esaias, non est uaticinantis de futuro, sed quod hoc testimonium præcesserit illud quod prius adduxit, unde commodius erat, sicut superius dixit Esaias.

Quid ergo dicemus.) quod sequitur prononciatiue legendū est, non interrogatiue. Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iusticiam consecutos, &c. Annotauit hunc quoque locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio.

Non peruenit.) οὐκ ἐφθάσε, quod uerbum uarie uertitur. Est autem proprium festinantis ad occupandū aliquid, ut intelligas & Israelitas eo contendisse per opera legis, uerū gentes exclusis illis occupasse. Quasi ex opibus.) ὡς ἐξ ἐργῶν. i. tanquam ex operibus, & addunt Græci νόμου. i. legis, ut intelligas de ceremonijs Petram σκάνδαλον) græcā uocem hanc libenter usurpant interpretes, cum possent dicere offensam siue offendiculi, aut obstaculi. Nec uideo, quid offendant quosdam in προσκόπτω, quod haud dubie significat impingo uel offendo. Cæterū testimoniū hoc contextū est e duobus Esaiæ locis. Initium enim, nempe pono in Sion lapidem, & finis, nempe, & omnis qui credit in eo non confundetur, Sumpta sunt ex Esaiæ cap. 28. Cæterū quod in medio intertextuit, & lapidē offensionis & peccati scādali sumptū ex eiusdem cap. 8. Quamquam hoc quoque loco Paulus magis studuit sensum reddere quam uerba. Cū enim hebraica ueritas habeat, qui crediderit non festinet, iuxta septuaginta additionem dixit, non confundetur. Nam hebraea sic habent. בְּצִיּוֹן אֲבָן אֲבָן בּוֹיָהּ פְּנֵה יִסְרָאֵל מוֹסֵר מוֹסֵר הַמֵּאֲמִים לֹא יִחַשׁ

Non confundetur οὐ καταισχυνθήσεται. i. non pudebit.

EX CAPITE X.

Voluntas quidē cordis.) ἡ μὲν ἐνδοκία, quod significat aliquid animo gratū & acceptum, itē quæ sequuntur non per omnia quadrant. Sic enim græci καὶ ἡ δέσσις ἢ πρὸς τὸν θεὸν ἢ πρὸς τὸν ἰσραὴλ ὄσιμ ἐἰς σωτηρίαν. i. & deprecatio quæ fit ad deum, pro Israel est ad salutem. Sentit enim se præstare Iudæis, quod potest, propensam animi uoluntatem & orationes apud deum. Quod emulationem quidem.) ὅτι ἕλωμ θεοῦ, id est emulationem dei, sine quidem. Et scientia magis cognitionem sonat κατ' ἐπίγνωσιν Aderat studiū, sed sine iudicio, ut sædūlitas, quem stulte diligit urget.

Et suam

Et suam quærentes statuere.) Hic Græci repetunt iusticiam. Est enim sermo ex cōdu-
plicatione festiuor. Est autem ἰδίαμ .i. propriam significantius q̄ suam.

Moses em̄ scripsit.) hic locus deprauatus est apud nos. Apud Græcos recte sic habe-
tur, μωυσῆς γὰρ γράφει πλὴν δικαιοσύνην πλὴν ἐκ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν
αὐτοῖς. .i. Moses enim scribit iusticiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, uiuet
in eis, Laurentius argutatur hoc loco, sed obscurius, id sentiens, nō totam orationem ad
Mosen esse referendam, nempe hanc, quoniā iusticiam quæ ex lege est, homo uiuet in
ea, quasi totum hoc scripserit Moses, Verum posterius hoc dumtaxat, qui fecerit hæc
homo, uiuet in eis. Retulit enim uerba quæ sunt leuitici Cap. 18. Custodite leges meas,
atq; iudicia, quæ faciens homo, uiuet in eis. Iridem legis Ezechielis Cap. xx. Iudicia mea
profecerunt, quæ faciens homo uiuet in eis. Siquidem Paulus geminam facit iusticiam
alteram Mosis, quæ requirit opera legis, alterā euangelij quæ fidem requirit in Christū.

Deducere.) καταγαγεῖν, uelut ex alto deorsum ducere, quod interpres uertit reuoca-
re, ceu studēs interpretari, quod obscurius erat dictū. Nam mihi uidetur hoc loco præ-
sertim latini interpretes uehementer laborare, cum sensus p̄spicuis sit. Dixerat enim ab
euangelio tantum requiri fidem. Porro fides non flagitat experimentum, animo cernit,
& suis quibusdam oculis uidet, qui credit, at qui diffidit, & sensuum exigit testimonium
dicēs apud se, id quod legitur Deuteronomij Cap. xxx. Quis ascendit in cœlū, idq; Pau-
lus interpretatur accōmodans Christo. Nam id inquit est Christum e cœlo detrahere,
ut aut non credatur illic esse, aut cogatur huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensi-
bus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est quis credat, quæ de inferis dicuntur, nisi ui-
derit: Hoc est inquit Christum a mortuis reducere, uel quasi non descenderit ad infe-
ros, uel quasi flagitent, ut iterum uidentibus illis descendat ad inferos, cū haud ita pro-
cul petenda sint argumēta rerū, si fides adsit in corde. Iam illud, sed quid dicit, ambiguū
uideri potest, quo referatur dicit, ad Mosen, an ad iusticiā fidei quæ Christus est, quā
mox loquentem fecit, ut putat Origenes, quanq̄ & alias Paulus posuit dicit ad hūc eun-
dem modum, ut subaudias scriptura. Proinde interpres haud inepte adiecit de suo, ser-
monis explicandi gratia.

Prope est uerbum.) ἐγγύς σου τὸ ἔργον prope te est uerbū, hoc est non opus est tam pro-
cul e cœlo aut abyssio petere, cum sit intra te.

Indæi & Græci.) ἰουδαίου τε καὶ ἑλληνος. Rursus congeminata coniunctio uehementiorē
facit orationem, quam nos uertimus in, uel coniunctionem eandem exprimentem sen-
tentia uim. Diues in omnes.) græce participium est πλουτῶν .i. diuitijs abundans, siue
affluens. Quem non audierunt.) poterat uerti, de quo non audierunt. Sic em̄ est græ-
ce εὐὸν οὐκ ἴκουσαν. Quam spetiosi pedes.) Paulus hoc est testimoniū retulit iuxta uerita-
tem hebraicam, iuxta quam ita legis Esaia Cap. 52. מִן-בְּאוּרֵי הַחַרְרִים הָגְלִי מִבְּשָׁר׃
מִשְׁמִיעַ שְׁלוֹם מִבְּשָׁר׃ טוֹב מִשְׁמִיעַ וְשׂוֹעֵת. hoc est Quā pulchri super mōtes pedes
annunciantis & prædicantis pacem, & annunciantis bonum, prædicantis salutem. Nam
septuaginta uerterūt, ut ὡς ὄρα, quæ dictione si cum aspiratione scribatur, aut tempus signi-
ficat, aut pulchritudinem, sin absq; aspiratione ὄρα curam ac sollicitudinem. Vnde iuxta
septuaginta sic legimus, sicut hora super montes, sic pedes euangelizātis. At diuus Hie-
ronymus magis probat, q̄ pulchri. Quanq̄ hæc lectio nō multum abest a græca lectio-
ne septuaginta, modo ὄραμ accipias pro pulchritudine. Sic enim legitur sicut amoenitas
super montes, ita pedes, &c.

Obediunt euangelio.) obedierunt est græce ὑπήκουσαν. uerbum præteriti tēporis.

Per uerbum Christi.) θεοῦ dei, non Christi.

Domine quis credidit auditui nostro?) Id testimoniū sumpsit ex Esaia cap. 53. sep-
tuaginta secutus æditionem qui dictionem hanc domine addiderūt explicandæ perso-
næ gratia, cum in hebræo non habeatur, sed tantum quis credidit auditui nostro? Illud
admonendus

admonendus lector, hoc loco auditum poni pro ipso sermone, qui auditur, proinde dilucidius erat, quis credidit uerbis nostris, aut quis credidit auditis nobis?

Primus Moses.) πρωτος μωσης, quo græci sapius abutuntur, p̄ cōparatio prior Moses. Refertur em̄ ad Elaiam, quē mox citat, licet aliud cōmentū attulerit Thomas Aquinas

Ad emulationem uos adducam.) παρακλησω, i. ad emulandum prouocabo, & quasi stimulabo inuidia ac dolore. In non gentem.) ἐπ' οὐκ ἔθνη, i. in non gente, nam græce datiuus est. Item mox in gente insipiente.

Esaïas autem audit.) coniunctio δέ, connectit hanc partem cum Mose qui præcessit, ut ostendimus. Nec est simpliciter audet τολμα, sed ἀποτολμα, quasi sumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit. Ad Israel autem.) προς δὲ τὴν ἰσραηλ potest accipi & aduersus Israel, non enim alloquitur Israel.

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi a nobis additum est. Satis erat contradicentem, hoc est rebellem & immorigerum, quē admodū legunt Græci

EX CAPITE VNDECIMO.

Quemadmodum interpellat.) Ambrosius legit, postulat ὡς ἐντυγχάνει. Quem ante cognouerat.) προέγνωκεν. Illud admonendū hoc loco uerbū hoc apud græcos, non semper significare scire siue cognoscere, sed aliquoties decernere siue indicare, unde & γινώμαι dictæ sunt, & apud latinos legim⁹ populus sciuit & scita populi. Quanc̄ plus aliquid indicare uidet̄ προσήκειν quā προγινώσκειν, quod posterius pertineat ad animi decretum, quod integrū est cuiq; mutare prius illud ad certam sententiæ pronuntiationem, quam rescindere non sit integrū Vnde nec Lyra uertit exponere hoc loco præsciuit, prædestinauit. Nos maluimus uertere, quos ante cognouit, iuxta proprietatem scripturæ diuinæ, qua deus cognoscere dicitur, quibus fauet quoscq; amplectitur, ut & superius admonuimus ex Origenis sententia. Nec enim consentaneum est, ut deus populum reiecerit, quem ante sic adamauit, & ueluti peculiarem complexus est.

Suffoderunt.) κατέσκαψαν, quod significat aliquando subruerunt, siue subuerterunt.

Diuinum responsum.) χρηματισμός, i. oraculum, quod explicuit interpretes περιφράσθαι.

Curauerunt genua.) Genu est græcis & Baal datiuus est sine præpositione ante, quā reddunt latini, & τῆ βαῖλ, ut intelligas imaginem non ipsum hominem. Quin præfectū & idolum hebrais sonat 𐤁𐤍𐤁, unde Beelphegor cadaueris Beelzebub muscarū idolū.

Saluæ factæ sunt.) γέγονεν, i. factæ sunt saluæ redundat sicut & dei superest.

Si autem gratia.) εἰ δὲ χάριτι, gratia ablatiuus est, non nominatiuus.

Alioquin gratia.) ἐπεὶ, id est quoniam siue quandoquidem.

Post ea uerba.) Alioqui gratia iam non est gratia, desunt in nostris codicibus hæc. εἰ δὲ ἐξ ἔργων οὐκέτι ἐστὶ χάρις, ἔπειτα τὸ ἔργον, οὐκέτι ὄσιν ἔργον, i. si uero ex operibus, iam non est gratia, quandoquidem opus, iam non est opus.

In captionem.) Non est accipienda hoc loco captio pro decipula, unde captiosos dicimus, sed pro uenatu, quo capimus feras θήρα.

Corā ipsis.) Id non inuenio in græcis codicibus, tamen in psalmis additum est.

Spiritum compunctionis.) κατανύξεως, quod significat cum aliquis mordetur & pungitur dolore, unde superius dixit παρακλησω. Nunquid sic offenderunt.) sic redūdat

μη ἔπιταίσαν, ἵνα πέσωσιν, id est nunquid lapsi sunt, ut caderent nempe in terram.

Illorum delicto.) Per illorum delictum, τῶ ἀντὶ παραπτώματι.

Vt illos emulentur.) εἰς τὸ παρακλησάσαι αὐτούς, quod rectius uerti poterat ad prouocandum eos ad deū referatur actus uerbi, qui isto modo uoluerit exstimulare Iudæos inuidentiā quadam ac zelotypiā cum uiderent, quod illis erat pmissum in gentes esse trāstātum. Vnde nos, quo sermonis ambiguitatem excluderemus uertimus, ut eos ad emulandum prouocaret εἰς τὸ παρακλησάσαι αὐτούς. Neq; quicq; erat opus quadriga interpretationum

tionum, quā in hunc locū inuexit diuus Thomas Aquinas. Ne sic quidem germanā attingens sententiam, quod haud quāquā illi sed interpreti imputandum est.

Quādiu quidem ego sum apostolus) ἐφ' ὅσον μὲν ἔμι Origenes uidetur ἐφ' ὅσον accipere pro quā diu, ut subaudias χρόνον, uerum quoniam id duriusculū est malim ἐφ' ὅσον accipere pro quatenus, siue inquantū. Neque enim de tēporis modo loquitur, quasi mox abdicaturus apostoli munus, sed quandoquidē uocatus erat apostolus gētibus adnītur, ut gnauiter obiens sibi cōmissam prouinciā, exornet & illustret eam.

Glorificabo.) δοξάζω. i. glorifico, Faber stapulensis mauult existimo, quāquā pbe quadrat sensus ut accipias Paulū celebrius reddere suum ministerium in euangelio gentium ut emulatione saltem prouocaret Iudaeos ad Christum. Interpretes Origenis uertit δοξάζω illustro & exorno, multis uerbis in hanc differens sententiam.

Amisso eorum.) ἀποβολή. i. abiectione siue reiectione.

Quae assumptio.) τίς ἢ πρόσληψις. i. adiunctio, qua quempiā nobis comitem asciscimus, est adiungimus, nam assumptionem opposuit reiectioni.

Quod si delibatio.) delibatio ἀπαρχή. i. primitiā. Vulgaris interpretatur ἀπαρχή πλῆθυσ. i. fermētū, ut massa respondeat arbori, frumentū radici. Mihi magis probat ut ipsum frumentū intelligamus, unde cōpersio sumitur. Caterū ex uiciōso tritico, nō possis facere bonā conspersionem. Primitias autem dixit, quod laudatissima soleant dicari nūmini, unde & ἀκροθίμα uocantur quasi praecipua. Porro conspersionem non ad farinam humore temperatā ad pinsendū referri puto, sed magis ad molas siue colliridas, ea erat farina oleo cōpersa, quae olim iuxta ritū Mosaicae legis imolabant, unde & sanctā uocat.

Insertus es.) ἐνεκεν τρίδης. i. insitus es, quoties fisso arboris ramo inseritur furculus. Est enim hoc unum insitionis genus. Insertus es in illis) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat inter illos hoc est insitio tibi dedit quod illis natura. Et oleaster grācis est ἀγριέλαιος, quod sonat agrestem siue syluestrem oleam, cui respondet καλλιέλαιος, quae est olea frugifera.

Socius radicis.) συγκοινωνός. i. particeps aut potius simul particeps siue confors, hoc est una cum ceteris ramis, quibus insitus es. Bene.) separandū est, ut sit respondentis ad superiora καλῶς, & approbantis, quod sub persona gentilis dixerat, eaque pronuncianter sunt legēda. Noli altū sapere.) μὴ ὑψηλοφρονα. i. superbe, ne tibi placeas, ne effertaris aīo.

Ne forte nec tibi) μήπως, aut omittenda erat expletia coniunctio, aut uertēda erat, ne qua, aut ne quo modo, nam forte, nihil ad hanc sententiam.

Bonitatem & seueritatē) πλὴν χρηστότητα, καὶ πλὴν ἀποτομίαν, Bonitas est haec, quam ante uertimus benignitatē diui Hieronymi secuti sententiā, quae est quendā animi propensio ad benemerendū de quopiam, quā nō inepte uertisset indulgentiam, cui opponit ἀποτομίαν, quae ad uerbum sonat reiectionem, ea est, quoties res ad uīuum exigitur.

Alioqui.) Rursum ἐπι. i. quandoquidem. In bonam oliuam.) καλλιέλαιον, quae contraria est, ἀγριέλαιον. i. oleastro, ut modo dictum est.

Fratres mysterium hoc.) μυστήριον, hoc loco mysterium nihil aliud sonat, quā rem arcanā & paucis cognitā neque cōmunicandā, nisi initiatis.

Vobis ipsi sapientes.) παρ' ἑαυτοῖς. i. apud uos ipsos prudentes, & φρονιμῶς magis ad affectum refertur quā ad prudentiam. Iniquitatē) ἀσεβείας. i. impietates, Et eripiat ὁ ρυόμων. id est qui liberat, quasi dicas ille liberator. Et auertat, non auertat ἀποσρέψαι.

Secundum electionem autem charissimi.) ἀγαπητοῖ. i. dilecti quam uocem tamen ita saepe uertit. Sine poenitentia.) ἀμεταμέλητα. i. quorum non possit poenitere, qui dedit aut qui promisit, quasi dicas impoenitibilia.

Propter incredulitatem illorum.) τῆς τούτων ἀπειθείας. i. per horum incredulitatem.

O altitudo.) ὁ βάθος, id est o profunditatem. miror cur interpreti placuerit uox ambigua. Diuitiarū sapientiae.) Haec duo nomina Grāci diuidunt interiecta coniunctione, πλοῦτος ἡ σοφία, consentientibus quotquot uiderim exemplaribus, ut intelligas tria demirari

ginaremur adiecit, sed habentes donationes uarias, alioqui in absolut^o fuerat sermo, quare offensus aliquis coniunctionem expunxit.

Donationes.) *χαρίσματα*, ut affectat copiam, cum nihil sit opus. Differentes *διάφορα*, i. diuersas, seu potius dona diuersa. Secundū rationem fidei.) *κατὰ τὴν ἀναλογίαν*, i. iuxta proportionē, ut intelligas, hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior.

In ministrando & in exhortando) Nomina sunt, *ἐν τῇ διακονίᾳ*, *ἐν τῇ παρακλήσει*, i. in ministratiōe & exhortatiōe. Quāq; ea res nihil uariat sensum apostoli.

Odientes malum.) *ἄποσυνοῦτες*, i. Odio habentes, quāq; hic eleganter erat abhorretes, ut respōdeat ei quod sequitur, adherentes.

Charitatē fraternitatis inuicē diligētes) Ali^o sensus ē apud Græcos, *τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόσοργοι*, i. fraterna charitate, ad mutuo uos amandū, ppenſi. Plutarchus libellū scripsit *περὶ τῆς φιλαδελφίας*, i. de charitate fratrum inter se, quo uerbo apostoli frequenter utuntur pro studio & amore Christianōrum inter ipsos mutuo.

Honore inuicem praueniētes) Sensus omnino græcis anceps est, *τῇ τιμῇ ἀλλήλους προσήγουμοι*, si scriptura mendo uacat, noue addidit participio casum accusandī, cui magis congruebat patern^o. Sollicitudine nō pigri.) *ἄσπουδοι ἢ οὐκ ὀκνηροί*, *ἄσπουδοι* uocat, sedulitatem & studiū exhibēdi officij, & *ὀκνηρός* dicitur, qui grauatim aliquid facit. Vnde iubet ut nō solū amemus, & honorē deferamus alius alij, uerum etiam alacres ac prompti succurrāmus inuicem. Orationi instantes.) *τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες*, quod assiduam sonat instantiā. Nolite maledicere) *μὴ κατὰφθεῖτε*, i. ne male precemini, ne quē deuoueat.

Gaudere.) *χαίρειν* Græcis est mos infinitiuum pro imperatiuo ponere, gaudere pro gaudete, & flere pro flete. Idipsum inuicem.) *τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονεῖτε*, i. Idem alij in alios siue de alijs sentientes. Refertur & hoc ad affectum animi modesti, quare nemo putat alium se minorem, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens. Vult enim Paulus in Christianis affectum esse communem ut omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiātur, qui est omnibus ex æquo cōmunis. Nunc generosus fastidit obscurū, diues pauperem, uix hominis habet loco, eruditus cōtemnit idiotam, sacerdos execratur laicum, monachus laicos uix p Christianis ducit. Italus cæteros omnes ut barbaros ac pene pedes aspernatur & horret. Germanus odit Gallum, Anglus Scotū, atq; ex his & id genus alijs stultissimis affectib^o, bella, lites, atq; hi rerum tumultus, quos iam annis aliquot uidemus exoriuntur. At Paulus sic uoluit unumquēq; Christianum affectum esse erga cæteros, quomodo singula membra corporis affecta sunt, erga cætera membra, quē ad modum alibi dilucidius explicat, atq; id uocat, *τὸ αὐτὸ φρονεῖν*.

Sed humilibus cōsentientes.) *τῆς ταπεινῆς ἀναπαρόμοιοι*. Humiles hic uocat, nō modestos, sed humilis fortis homines, ueluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios, & nō est cōsentientes, sed potius obsecundantes, & accommodantes uos, ut suæ quisq; oblitus magnitudinis, descendat ad affectus inferiorum, id quod mira diligentia multis locis inculcat Paulus, haud ignarus, ex hoc fonte maximas uitæ pestes scatere.

Nolite fieri prudētes) *φρόνιμοι*, *φρόνιμον* uocat, nō qui sapiat, sed qui parū modeste de seipso sentiat, ut mox admonuimus, & ad eum modum interpretantur Græcorum commentaria. Alioqui quid affinitatis est prudentiæ, cum uindicta? At arrogantia uindex est, dum quisq; se meliorem putat, q; ut alteri cedat.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo *φρονεῖτε*, i. sentientes seu cogitantes, ut ad affectum animi referatur. Et cōnectenda est hæc particula cum sermone superiori, quam interpret male separauit. Adiecit enim hoc Paulus, uelut explicans quid dixisset idem inuicē sentientes. Nā ubi quisq; magnifice de se sentit ac suis, alios despiciat oportet. Prouidentes bona &c.) Hæc uerba non solum corā deo sed etiam non sunt apud Græcos, sed tantum *ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων*, i. coram omnibus hominibus.

pp Defendentes

Defendentes.) ἐκδικούτες, i. uindicantes. Est enim participium eiusdem uerbi, cuius est nomen ἐκδίκησις, quam uertit uindicatam.

Charissimi) ἀγαπῆται, i. dilecti. Hoc adiecit, uelut eblandiri cupiēs qđ alioqui durę erat: Mihi uindicatam.) ἐμοὶ ἐκδίκησις, i. mihi uindicata, siue ultio, nominandi casu. Atq; ita citat Hieronymus aduersus Rufinum in epistola, cuius initium Lectis literis prudentiæ tuæ. Proinde dilucidius explicat Deuteronomij, 32. unde locus hic desumptus ē. Mea est ultio, hoc est, meum est ulcisci, qui sum iudex. Nec additum est in græcis codicibus. Et ego retribuam, sed, ego retribuam, citra coniunctionem.

Ciba illum.) ἴωμιζε. Quod quidem haud caret emphasi. Nec enim ἴωμιζε est simpliciter pascere, sed indulgenter pascere, ueluti minutim insipato pane, aut frustulatim conciso cibo, id quod apud nōnullos fit erga eos, quibus fauetur in conuiujs, cum alijs interim liceat esurire. Congeres super caput.) σωρεύσεις, i. accumulabis, siue coaceruabis, & carbones ignis hebraica figura dixit pro carbonibus ardentibus.

Noli uinci a malo.) Bonum & malum hic nō refertur ad hominem improbum aut pbum, sed significat ipsum beneficium aut iniuriam. Vincitur igitur a malo, qui puocat^r iniuria, nō temperat animo, sed adducitur ad retaliandam iniuriam. Vincit malum bono, qui malefacta benefactis repensans, efficit ut inimicus resipiscens fiat amicus. Hoc præceptum quoniā durum erat humanis affectibus, adiecit autoritatē domini. Atq; idē Christus præcepit in Euangelio, & tamen haud scio quo pacto fit, ut hanc doctrinā nō negligant solum, uerum etiam palam irrideant, qui sibi uidentur admodū esse Christiani, & quorum piā uidelicet aures, ne superstitiosum quidem Christophori, Barbaræ, aut Erasmi cultum uerbo notari ferunt, ad hæc Christi sanctissima præcepta, non uerentur cachinnos tollere, & quod ante Christū ethnicus docuit Socrates, hoc ab ipso traditū Christo, ab apostolis toties inculcatū irrident Christiani, cū hoc insigni præcipue Christus suos a mundo discreuerit. Verum hæc comploratio non huius est loci.

EX CAPITE XIII.

Svblimioribus.) ὑπερεχούσις, i. præcellentibus, positiuū est non comparatiuum. Quæ autem sunt a deo.) Secus distinguunt Græci, αἱ δὲ οὐσαι θεουσιαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμέναι εἰσι, i. quæ uero sunt potestates, a deo sūt ordinatæ, ut cōma pōnas post potestates. Repetit enim quod supra dixerat, Non est potestas nisi a deo. Etiam si Vulgariū more nostro distinguit. Quoniā Paulus intelligebat nōnullos Christianos prætextu religionis detrectare principum iussa, atq; ita futurum, ut ordine p̄turbato, sursum ac deorsum omnia miscerentur, præcipit, ut quibuslibet potestate publica p̄ditis obtemperent, excepta fidei & pietatis causa. Ipsi quidē ethnici sunt, ac mali, sed ordo tamen bonus. Et ob hunc malū quoq; principes nōnunq̄ ferendū sunt.

Damnationem acquirunt.) λήθονται, i. accipient, ut sit futuri temporis. Cæterum κριμα, i. iudiciū haud male uertit, in damnationem.

Non sunt timori boni operis.) οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, i. non sunt terror siue timor bonorum operum, hoc est, non sunt formidandū bene agentibus.

Dei enim minister est.) διάκονος, i. ministrator, nam de potestate loquitur. Quāq; ut magistratus nōnunq̄ homo dicitur magistratu fungens, ita & potestas homo potestate præditus. Ideoq; necessitate subditi estote.) Græcis aliū est sensus, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσασθαι. Quare necesse est subijci, interpres legisse uidetur, ὑποτάσασθε per epsilon, non per αι diphthongū, Quam si ὑποτάσασθε sit ὁριστικόν, idē erit sensus qui per infinitum.

In hoc ipsum seruientes) προσκαρτεροῦντες, quod paulo superius transtulit instantes, nūc uertit, seruientes, nos uertimus, incumbentes, hoc est operam dantes & adnitentes.

Nemini quicq; debeatis.) ὀφείλετε. Incertum an sit debetis indicādi modo, an debete. Sensus aut Græci sermonis anceps est. Potest em̄ sic accipi, Soluite unicuiq; quod debetis, quō soluto, desistis debere. At sola charitas nō desinit deberi, sed semp̄ soluat, & nihilominus

hominem... ut nō sit f...
 legem. Porro ita intelligi u...
 rari conuenit. Quæritur. Ne...
 rati. Ceterum Christianus Ch...
 (per cuius illi proximi.)
 magis uoluit, q̄ p̄ uoluit...
 tū nō ad alteris) Vt mo...
 uentes expressimus, nisi hoc...
 nobis. In hoc uerbo infi...
 in hoc uerbo continetur. A...
 uel ab epilogis Rhetorum...
 uocant.
 lectio proximi.) q̄ = λ...
 Confirmat em̄ ratioe quo...
 nate Lex diuersis mand...
 nis, non ad alteris, no...
 nate Christiana prædica...
 nis potest, de bonis & ma...
 in hoc licentes tempus.)
 impas illis in malculini ge...
 re tempus, ut t̄m̄ ad t̄m̄...
 nus, Fornicatis, & hoc in Q...
 præstantia esse in lege euan...
 Tempus autem hoc loco fig...
 Nunc etiam proprie est.) q̄...
 (quod quis sit aduentum, hab...
 Quam cū credidimus, p̄t̄...
 uoluntatis. Si quidem in lege...
 p̄tes. Vnde notat uerba p̄ca...
 Nox præcellit.) hōm̄...
 nox maxima ex parte peccā...
 Honeste ambulantes.) hō...
 em̄ homines (e gerunt uerac...
 Non in comelationibus.) G...
 Comos uerum Græcis deus est...
 & ueritate. In desyderijs) ei...
 tem, sed ad uoluptatem. Curant...
 EX
 Vnum autem, q̄ dicit...
 Et illud em̄, hōm̄...
 est uincendus, ne inuam...
 prædicat ad uoluptatem illud...
 rum, inuicem hōm̄...
 nis, a lausionibus edditi dicit...
 tamen hōm̄ uale uoluptatē...
 legant. At hodie uidentur in...
 lectu, q̄ uicq; fuerit apud hō...
 uat pietatem, per illis omni...

hilominus semp debeatur, ut non sit finis benemerendi. Ad eum modum enarrant Origenes & Vulgarius. Potest & ita intelligi, ut superiora referant ad magistratus ethnicos, uti tum erant omnes. Quod sequitur, Nemini quicquam &c. ad Christianos, Soluite illis quod debetis. Ceterum Christianus Christiano nihil debet, nisi mutuam charitatem.

Qui enim diligit proximum, ὁ γὰρ ἀγαπᾷ τὸν ἕτερον. i. Qui enim diligit alterum, interpres legis uidetur, ὅτι πλησίον.

Nam non adulterabis) Vt modo, ita nec hic reddidit uim articuli graeci, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷ, quod nos expressimus, nisi hoc, ut inuicem diligatis. Et τὸ γὰρ οὐ μοιχεύεις. Nam illa, Non adulterabis &c. In hoc uerbo instauratur, ἀνακεφαλαιούται. i. recapitulatur, hoc est, summum in hoc uerbo continetur. Augustinus in epistola quadam uertit, recapitulatur. Sumptum est ab epilogis Rhetorum, in quibus tota causa summum repetitur, quam ἀνακεφαλαιώσις uocant.

Dilectio proximi, ὁ πλησίον. i. proximo dandi casu, ut referatur ad uerbum operatur. Confirmat enim ratioe quod dixerat, epilogum hoc est totius legis esse compendium in charitate Lex diuersis mandatis deterret a laedendo proximo. Non perierabis, non furaberis, non adulteraberis, non dices falsum testimoniū, non occides, & quid non? At qui charitate Christiana praeditus est, is nullum omnino laedit mortalem, prodest omnibus quibus potest, & bonis & malis.

Et hoc scientes tempus, Hoc, pronomen apud Graecos non refertur ad tempus, cum tempus illis sit masculini generis, uerum ita loquitur. Et hoc, siue idque cum sciamus, nempe tempus, καὶ τοῦτο εἶδότες τὸν καιρὸν, ut & hoc uim habeat exaggerandi, ueluti cum dicimus, Fornicaris, & hoc in Quadragesima. Vt intelligamus quae praecipit, nunc praecipue praestanda esse in lege euangelica, quae plus aliquid exigit supra moysi, naturaeque legem. Tempus autem hoc loco significat oportunitatem & occasionem, pro quo usurpant ὥρα.

Nunc enim propius est, ἐγγύτερον ἡμῶν. i. propius nos est, siue propius abest a nobis. Vt propius sit aduerbium, habeatque casum praepositionis unde fluxit.

Quam cum credidimus, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν, certe dilucidius erat, nedum latinus, quam tum cum credebamus. Siquidem in lege Moysi opinio magis fuit salutis, quam salus, & umbra potius res. Vnde nocte uocat, pcul adhuc agere sole, quae paulatim rarefcit accessu luminis. Nox praecessit, ἡ δὲ οὐρανὸς, i. processit, siue progressa est, & tendit ad interitum. Hoc est nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio.

Honeste ambulemus, εὐχημότως. i. composite, siue honeste. Nam orta luce ob pudorem homines se gerunt uerecundius.

Non in comestationibus, Grace abest praepositio in τῶν κώμοις. i. non comestationibus. Comos autem Graecis deus est temulentiae, & eodem nomine uocatur conuiuium procacius & iuuenile. In desyderijs, εἰς ἐπιθυμίας. i. ad concupiscentias, hoc est, non ad necessitatem, sed ad uoluptatem. Curam autem uertit προνοίαν. i. prouidentiam.

EX CAPITE XIII.

Infirmum autem, ὁ δὲ ἀδυνατῶν. i. eum qui infirmus est. Nec est, in fide, sed fide. Et assumite, προσλαμβάνετε. i. uobis adiungite. Qui nondum perfecte credit, non est reiiciendus, ne linum fumigans extingatur, sed tolerandus & alendus donec proficiat ad meliora. Illud obiter annotandum, quod Paulus abstinentiam ciborum, infirmitati fidei tribuit, non de his loquens, qui quo corpus habeant obtemperatius, a lautioribus edulijis abstinent, sed de his qui iudaico more, certos fugiunt cibos. Et tamen hos uult tolerari, sed hac spe, ut proficiant in fide, & eiusmodi ceremonias negligant. At hodie uidemus inter Christianos prope plus esse superstitionis in ciborum delectu, quam unquam fuerit apud iudaeos, nec ista iam tolerantur, sed in his absolutam constituent pietatem, pro illis omni telorum genere depugnamus, ex his iudicamus, auersamur, exē

præteritum pro futuro. quod in huiusmodi uerbis solet fieri, In hoc mortuus est, in hoc resurrexit, & in hoc nunc uiuit, ut &c.

Omnes enim stabimus.) πάντες ὡς παρασκόμεθα. i. omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicandi, sisti iudicio dicunt, dū cogunt adesse.

Mihi flectetur.) ἐμοὶ κάμψαι. i. mihi flectet, ut subaudias se.

Scio & confido.) οἶδά γε ὅτι πέποιθα. i. scio & certus sum, siue persuasum habeo.

Contristatur.) λυπῶται. i. dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemem bonū nostrū.) Vestrum est græcis secunda personæ, ἡμῶν τὸ ἔργον. i. uestrum, id quod recte facitis curandū est, ne cui præbeat obloquēdi materiā.

Qui enim in his seruit.) ὁ γὰρ ἐν ταῦτοις δουλεύωμ. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, ut simul intelligas & alia eiusdem generis, cuiusmodi sunt iusticia pax & gaudium.

Et quæ ædificationis sunt inuicem custodiamus.) καὶ τὰ τῆς ὁκοδομῆς ἐστὶν εἰς ἀλλήλους. i. Quæ ad mutuam pertinent ædificationem, & subauditur δὴ ὡκωμεν. i. sectemur. Porro Paulus suo more ædificare uocat prodesse. Etiam si τῆς εἰς ἀλλήλους nihil uetat, quo min⁹ & ad pacem referatur, ut intelligas pacem mutuam & mutuuum auxiliū. Ceterum uerbum custodiamus, quod nescio quis adiecit, in græcis codicibus non inuenitur.

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum apud Græcos abest. σὺ πίστιν ἔχεις, κατὰ σε αὐτὸν ἔχει. i. Tu fidem habes, in teipso habe, siue apud te solum. Hoc loco Diuus Ambrosius adiungit, Coram deo.

Qui autem discernit.) ὁ δὲ διακρινόμενος. i. Qui uero hæsitat. Quam̄ participium est medium, ut possit accipi qui diiudicatur.

Ei autem qui potens est.) Hanc partem usq; ad, Debemus autem. Quidam codices omnino non habent, quidam in fine adijciunt epistolæ. Nos quoniā id non uidebatur ad hunc locum pertinere, semouimus in finem huius epistolæ.

EX CAPITE XV.

Nos firmiores.) ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀδυνάματα ἢ τὰ ἀδυνάτων βασίλειον. i. Nos q; potentes sumus, impotentium infirmitates portare. Laurentius mauult, Validi inualidorum.

Quæcunq; enim scripta sunt) Vtrobicq; est προεγράφη. i. præscripta, id est ante scripta sunt. Vnusquisq; uestrum.) Nostrum est græce ἡμῶν, primæ personæ.

Vt unanimes.) ἵνα ἁποδοῦμα δὲ. i. ut unanimiter.

Vnusquisq; uestrum proximo suo placeat.) Suo redundat, & nostrum est, nō uestrū; ἵκασος δὲ ἡμῶν ὅτι πλῆστον ἀρεσκέτω. i. Vnusquisq; autem nostrum proximo placeat.

Idipsum.) ὁ αὐτὸς. i. idem, & ἐν ἀλλήλοις. i. inter uos mutuo uel inuicem. De quo superioris admonuimus.

Suscipite inuicem.) προσλαμβάνετε ἀλλήλους. i. assumite inuicem, hoc est, alius alium, ut respondeat illi, Infirmum in fide suscipite.

In honorem.) εἰς δόξαν. i. in gloriam. Interpres lasciuit affectatione copiæ.

Ad confirmandas promissiones patrum.) Interpres dum alterum uerbum infiniti uertit in gerundium, alterum relinquit, obscurauit sententiam. Quæ quidem est huiusmodi, Paulus ueluti non nihil digressus redit ad id quod instituerat. Dico, inquit, hoc est quæ diximus hætenus, huc tendunt, ut intelligas Christum autorem esse noui testamēti, quod primum administrauit Iudæis, ut patrem ostenderet esse ueracem, qui illis promiserat per prophetas. Cæterum id uoluit esse cōmune gentibus, non ex pmissio, quā̄ & de illis erat prædictum, sed ex misericordiā, & hoc grātius esset donum, quod non expectantibus obtigisset. Opposuit igitur misericordiā promissis. Nam in illis ius quoddam esse uidetur, hic fauor merus est. Habet enim quod exposulet, cui pollicitus

sis, nisi præstiteris. Et tamen plus adfert uoluptatis ac laudis, quod præter omnem spem obuenerit boni. Proinde clare uerti poterat hunc in modum. Caterum illud est, quod dico, Iesum Christum in hoc suo sanctum officio erga Iudæos, pro ueritate dei, ut ea cōfirmaret, quæ fuerant promissa patribus. Caterum ut gētes pro misericordia glorificarent deum, quibus nihil erat promissum, & tamen idem contigit quod illis. Mirum est autem quo artificio Paulus sermonem suum moderetur. Quo gētes agnoscant dei in se clemētiā, uocat misericordiā. Rursus ne Iudæi nō ferrēt illos ad cōmunē gratiā admisso, subiicit Iudæorū testimonia, quib⁹ declarat & illis esse pmissum, licet nō tā euidenter.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαινεῖσατε, & ad laudate quali laudibus respondete, quale est ἐπαινεῖσατε. Et qui exurget regere gentes.) καὶ ἄνασάμεν ἄρχῶν. i. & qui exurgat ad imperandum. Certus sum autem.) πεπίσμαι. i. persuasum habeo.

Pleni estis dilectione.) ἀγαθωσύνης. i. bonitate. Interpres legisse uidetur ἀγαπῶσύνης. Est autem hic bonitas, quæ opponitur maliciæ, non quæ respondet χρηστότητι, ut sit benignitas. Ita ut possitis alterutrum.) δυνάμει οὐδὲν νοθεύειμ. i. Potentes & alios admonere. Apparet interpretem legisse ἀλλήλους pro ἄλλους.

Ex parte.) ἀπὸ μέρους. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat audacius, perinde ualet quasi dicas aliquantulum. Admiscuit enim nonnulla liberius dicta, de stulta sapientia, de idolis, de fornicatione præpostera. Proinde dicit se quædam liberius locutum, non quod illos contemneret, sed quod illis fideret, ueluti peculiaris illorum apostolus. Plus enim ad demus apud illos, quos familiaris amamus.

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦντα, quasi rē sacram operans, ut respōdeat ἀλατουργῶν, qui proprie sacrorum minister est. Inde sequitur, προσφορὰ. i. oblatio.

Accepta & sanctificata.) Et copula redundat, nam sanctificata refertur ad id, quod proxime sequitur in spiritu sancto, ut ostendat nihil deesse suo sacrificio.

Habeo igitur gloriam.) καύχησιμ. i. gloriationem, hoc est, habeo de quo gloriatur.

Ad deum.) τὰ πρὸς τὸν θεόν. i. in his quæ ad deum ptinent. Interpres omisit articulum τὸν. Non enim audeo) τολμήσω. i. audebo uel ausim. Nam hoc ceu procemiolo, pariter & arrogantia crimen excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Per circuitum.) καὶ κύκλῳ. i. & in circuitu, siue undiq; & effecit præteriti temporis est, non præsentis. Cōmemorat enim quæ iam gesserat.

Sic autem prædicauerim.) Græca nonnihil dissonant a latinis. οὕτω δὲ φιλοτιμοῦ μου μόνον εὐαγγελίζεσθαι. Sic autem annitēs prædicare euangeliū. Est autem φιλοτιμεῖσθαι ueluti ambitiose conari quippiam. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis, in quibus reliqui apostoli prædicauerant, ut ipse esset pater & autor suæ gentis. Caterum coniunctio δὲ etiam si cōmode reddi non poterat, tamen Græcis haud quæquæ est ociosa. Significat enim adijci quiddam magni momenti, quod rem uehementer augeat, id quod nos per adeo, siue porro solemus efferre. Veluti si dicas, Alui cunctos, atq; adeo solus, Siue, alui cunctos, porro solus alui.

Et qui non audierunt de eo intelligent.) De eo redundat, quanquā intelligitur.

Propter quod impediēbar plurimum.) διὸ καὶ ἐνεκοπήτομῳ τὰ πολλὰ τῶν ἐλθῶν. i. Quapropter etiam impediēbar sæpenumero. Nam id quoque significat τὰ πολλὰ aduerbii uice positum, & ita exponunt græcanica scholia. Sæpius enim conabatur, & semper obstabant negotia, quibus detinebatur. Porro illud impeditus sum, est ἐνεκοπήτομῳ, quod significat rem ceptam interrumpi.

A multis iam præcedentibus annis.) ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. i. a multis annis.

Locum habens.) μικεῖν τόπον ἔχωμ. i. cum non amplius habeam locum. Caterum locum intelligit uacuum, quem ob id quærebat, quod plus esset fructus, sicut ante dixerat.

Cum in Hispaniam pro ce.) ὡς ἄρ' εἰσπορεύωμαι εἰς τὴν ἰσπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ἡμᾶς. ut si proficiscar

prohibentur. Hispaniam ueniam
Ceterum (redundant) Hōp
modi dicitur dicere dicent
Quædam (redundant) dicitur
Sperans quod præterier
Nam spero futuru
fructus sue
ad explicandū
ex parte significans
hoc autem proficiscar.) p
quod sequitur. dicitur
participium mutatur in
probauerunt enim Maced
etiam mox uerit placuit illi
tamen ipse Paulus non e
tam ex animo probare, qu
ut intelligimus huiusmod
quis, non exigenda quando
lo uiuere. Caterum quod ne
schema quoque & idioma græ
sanctis, ne quis suspicetur in
tantum quod Paulus uiderit
tam qui fonte de bono animi
nites beneficentiam in hōp q
sperans, tamen addit hanc ut
nihil deberetur. At hodie nulli m
portant. Sic enim Paulus apper
Collatione. ueluti, si, dicitur
milia. Cui collatione.
us, i. obligauerit, uel obligau
lus se diligenter ac certa fide uell
ita solent esse, præteritum uideat
deus, siue quæ sit p. hōp. In ple
in quibus uocat electorum.
obstant. Obsecro ergo uos.)
admodum quædam obsecr
Per charitatem spiritus sancti.) Si
Videtur me.) ueluti, si, dicitur
breuis legi. Ut sollicitus in
deus, in in orationibus suis, p
familiari. Obsecro enim obsecro
pones legi. Ut in ueritatem et
quod accedo legibus suis est. Q
in, ut in quod in ueritatem ut
Accepta sunt in Hierusalem.) G
hoc ueluti, si, dicitur in ueritatem
ut accepta sit sanctus. Quia i

proficiscar in Hispaniam, ueniam ad uos. Quamquam quidam graeci codices habebant, ἔωσ, non ἔωσ. Ceterum Graeci fraudant Hispaniam prima regionis syllaba, quam illi solent huiusmodi dictionibus addere dicentes, espero pro spero, expecto pro specto.

Quod praeteriens.) διαπορευόμενος. i. pertransiens, siue istac iter faciens.

Spero enim quod praeteriens uideam uos.) ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενον διασάσαι ὑμᾶς καὶ ἀφ' ὑμῶν προσημεφθῆναι ἐκεῖ. i. Quando uideo Fabrum offendi latinitate, sic latine uerti poterat. Nam spero futurum, ut istac iter facies uideam uos, & a uobis producar, siue deducar illuc. Fruitus fuero.) ἐμπλήρωθῶ. i. expletus fuero. quod quidem multo significantius est, ad explicandum ingens Pauli desiderium. Atque ut magis intendat epistolam, addit ex parte, significans inexplebilem cupiditatem.

Nunc autem proficiscar.) πορεύομαι. i. proficiscor, praesentis est temporis, uelut & participium quod sequitur, διακονῶν, ministras. Iam enim hoc agebat. Demiror autem cur interpretes participium mutarit in uerbum infinitum, nisi forte legit διακονῶν.

Probauerunt enim Macedones.) ἐυδοκῶσιν. i. approbarunt, & ita uisum illis. At idem uerbum mox uertit, placuit illis. Adeo interpretes nefas iudicauit, idem uerbum iterare, quod tamen ipse Paulus non est ueritus facere. Porro ἐυδοκῶν non solum sonat probare, uerum ex animo probare, quoties res non solum utcumque placet, sed bene & ex animo placet, ut intelligamus huiusmodi munera si ultro offerantur accipienda eis quibus fuerit opus, non exigenda, quandoquidem ipse Paulus maluit manibus laborare, quam alieno cibo uiuere. Ceterum quod uertit, in pauperes sanctorum, nimirum fidus fuit interpretis, ut quod schema quoque & idioma graeci sermonis expresserit. Alioqui dicendum erat, pauperibus sanctis, ne quis suspicetur sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Illud annotandum, quod Paulus uidetur iungere duo inter se pugnantia, ἐυδοκῶσιν & ὀφθαλμοῖς. Etenim qui sponte & bona animi uoluntate offert, non uidetur debere, unde diuinam erga homines beneficentiam ἐυδοκῶσιν appellat. Atqui cum hoc uideatur adiecitse ciuilitate magis quam ex animo, tamen addit hanc unam causam, quod illi spiritualia impartissent, uelut alioqui nihil deberetur. At hodie nulli magis tyrannice exigunt decimas, quam qui nihil impartunt spirituale. Sic enim Paulus appellat doctrinam euangelicam.

Collatione.) κοινωνίαν. i. communionem, siue communicationem. Sic enim uocat eleemosynam missam. Cum consummauero.) ἐπιτελέσω. i. ubi profecerō. Et assignaueo.) σφραγισάμενος. i. obsignaueo, uel obsignatum reddidero. Sic enim reddi solet pecunia. Sentit enim Paulus se diligenter ac certa fide uelle reddere hoc munus, quod ois pecuniae tractatio suspecta soleat esse, praesertim iudaeis auarissimis. In plenitudine bene & c.) ἐν πληρώματι εὐλογίας τῆς εὐαγγελίας τοῦ χριστοῦ. i. in plenitudine benedictionis euangelij. Benedictionem Paulus aliquoties uocat eleemosynam. Atque hic uidetur uerecunde significare, ut Rhomani quoque conferant. Obsecro ergo uos.) παρεκάλω. i. hortor autem uos. Tamen si hoc sane loco non admodum male quadrabat obsecro, propter ea quae sequuntur per dominum nostrum lesum Christum.

Per charitatem spiritus sancti.) Sancti superest. διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ πνεύματος. i. per dilectionem spiritus.

Vt adiuuetis me.) συναγωνίζεσθε, quod est opitulari, sed certati & laborati. Quamquam Ambrosius legit, Ut sollicitudinem impartiamini. Interpretis rectius expressit quam Ambrosius mea quod de sententia. Et in orationibus dixit, per orationes, quam sermonis formam oportet iam nobis esse familiarē. Obsequij mei oblatio.) καὶ ἡ διακονία μου. i. ministerium meum. Ambrosius uelut exponens legit, Ut munerum meorum oblatio. Quamquam mihi uidetur aliud quiddam legisse, forte προσφορά, quo uerbo superius usus est. Quamquam & paulo superius usus est uerbo apto sacrificij, λατρυγήσαι, quod interpretes uertit, ministrare.

Accepta fiat in Hierusalem.) Graeci non nihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου, ἢ εἰς ἱερουσαλήμ ἐν πρόσδεκτος γλυκῆς ἀγίου. i. in ministerium meum, quod est in uel erga Hierusalem accepta sit sanctis. Quiddam codex sic habebat, ἡ διακονία μου ἢ ἱερουσαλήμ. i. ministerium meum

Missâ fuit e Corintho.) Hoc e græcis uoluminibus adiecimus, nisi quod $\epsilon\gamma\rho\phi\eta$ uertimus in missa est. Missa est per Phœben. Caterum scripta manu Terentij, dictante Paulo. Atq; illud interim subit admirari, cuiusmodi legatis tunc usi fuerint illi uere pōtiffes, cum Paulus ad Rhomam adhuc florentem de tam arduis rebus scripserit per mulierculam. Deinde ridere libet, nouam Nicolai Lyrani diligētiam, qui cum Origenes & diuus Hieronymus, cūq; his oēs antiq; cōfirmēt, hāc epistolā e Corintho fuisse missam ipse tamen ambigit, nimirum quod Aymo grauis scilicet autor scripsit ex Athenis missam. Verum hunc plusq; Gordianum nodum, uide quanta dexteritate mirus explicat artifex. Partem, inquit, scripsit Athenis, deinde quod supererat, addidit Corinthi, atq; ita Rhomam misit. O hominem suauem. Mallet opinor

quamlibet magnum itineris facere dispendium
ne quid patiatur maiestas Aymo-
nis, perinde quā
si ille uno aut altero
in loco nō de-
lirauerit.

FINIS ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD RHOMANOS.

IN EPISTOLAM PAULI AD CORINTHIOS PRIOREM
ANNOTATIONES ERASMI ROTERODAMI.

VOCATVS.) Et uocatis sanctis, $\kappa\lambda\eta\rho\acute{\upsilon}\varsigma$ & $\kappa\lambda\eta\tau\omicron\iota\varsigma$ nomina sunt, non participia, ut superius admonuimus.

Ipsorum) Latinius erat suo. Est aut Græcis duplex coniunctio, $\alpha\upsilon\tau\eta\upsilon\tau\epsilon$ καὶ ἑμῶν. i. suoq; & nostro. Porro sensus nō nihil est anceps. Vulgarius existimat, suoq; & nostro referri posse ad dominum, qui præcessit, domino nostro. Deinde repetens addat, non solum nostro, sed & illorum, quicūq; inuocant. Ad eundem modum ordinat Chrysostomus in cōmentarijs, quos in hanc scripsit epistolam, si modo non fallit titulus. Eius codicis copia nobis facta est ex bibliotheca Prædicatorum apud Basileam. Verum hæc interpretatio mihi uidetur affectata. Quidā simpliciter interpretantur siue in suis locis, in quibus agunt, siue in his, in quibus nos agimus. Tertius autem sensus mihi uidetur argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior. Quæ hac lege referā, ut liberū sit lectori, nihilo secius, qd' malit sequi. In quouis loco, siue ipsorum, siue meo, aut & ipsorum & meo, ut intelligas Paulum omnem locum suum ducere, in quo sint qui inuocent nomen domini, quod inter Christianos charitas communia facat omnia.

In omnibus) $\epsilon\mu$ παντι, id est in omni, hoc est in quauis re.

Et domino

Et domino Iesu). Anceps est sensus apud græcos, propterea quod hic genitiuus referri potest & ad præpositionē ἀπό, & ad participiū, sicut in superiori cōmonstrauimus epistola. Sicut testimonium.) καὶ ὡς, i. quemadmodum, quod ad superiora referēdū est. i. per quæ siue quibus rebus, nempe sermone & cognitione.

Vt nihil uobis desit) ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, id est ut nō destituami- ni in ullo dono. Et hoc loco gratia est non χάρις, ut in superioribus, sed χάρισμα, quod sepe numero donum uertit.

Sine crimine) ἀνεγκλήτους, quasi dicas inculpabiles inculpato, ab ἐγκαλῆν, quod est in ius uocare & ἐγκλημα crimen.

Fidelis deus) πισὸς, Paulus hanc dictionem uarie usurpat. Nonnunquā πισοὶ dicuntur qui credunt, ut ἄπιστοι increduli. Alias πισοὶ qui sunt bonæ fidei, præstantes quod receperint, ut hoc in loco, Interim ad rem refertur, ut πισὸς ὁ λόγος pro sermone certo, & in dubitato. In societatem) εἰς κοινωνίαν in communionem, siue consortium.

Obsecro uos) παρακαλῶ hortor. Quancūq; & obsecro satis quadret.

Vt id ipsum dicatis) ὅτι αὐτὸ, id est idem loquamini, hoc est consentiatis, quod ad Rhomanos scribens dixit ὅτι αὐτὸ φρονεῖν.

Schismata.) Græcam uocem reliquit, dicere poterat, sectiones, aut dissensiones, aut dissidia. Sitis autem perfecti) κατηρτισμένοι, siue ut quidā habebāt ἀκρητισμένοι, quod significat perfectum, ut corpus est in quo nullum sit membrum mutilum, aut mancum, aut inæquale ab ἄρτιος & ἀρτίω, unde nos explicandi causa uertimus, sitis integrū corpus. Etenim cum dicitur perfectum, uulgus intelligit absolutam uirtutem, de qua non dum agit Paulus apud sediciosos. Si uertissem integri, uisus essem dicere incorruptos, ac probos. Monet enim Paulus, ut non solum concordēs sint lingua idem loquētes, uerum etiā ut & integri corporis membra eodem aguntur spiritu, ita & illis mens sit eadē. Porro quod dissidet, diuulsum est, non integrum.

In eodem sensu) αὐτῶν νοί, id est eadem mente.

In eadem scientia) αὐτῆ γνώμη, id est eadem sententia, quod aut mutatum est a librarijs, aut intepres legit γνώσει pro γνώμη.

Ab his qui sunt Chloes) Vulgarius græcus interpres Chloen familiæ Corinthiensis nomen esse putat, ut intelligas eius gentis aliquos fuisse, qui Paulo significarint. Quem admodum ad Rhomanos scribēs dixerat ἐκ τῶν ἀριστοβούλου gentiles illius ac familiares intelligens. Diuus Thomas ambigit utrum Chloen uicū facere malit, quæ pertinuerit ad ditionem Corinthiorum, an matronam. Etiam si apud græcos locorum nominibus addi solet præpositio. Certe apud Horatiū Chloe fœminæ uocabulum est. Me nunc Cressa Chloe regit. Miro uero cōsilio Paulus fidei causa familiæ nomē expressit, at rursus hominum nomina suppressit, ne quid illis conflaret inuidiæ.

Deo meo) Meo apud græcos non est. Et absolutius est, ut sit deus omnium.

In nomine meo baptizati estis.) ἐβάπτισα, i. baptizauī primæ personæ.

Si quem alium uestrum) εἴτινα ἄλλοι, id est nunquam alium. Nā uestrū redundat.

Non in sapientia uerbi) ἐν σοφίᾳ τοῦ λόγου, id est in eruditione sermonis. Si quidem σοφόν appellant non solum quod sapit, uerum etiā quicquid elegans est & eruditum. Porro cum λόγος sermonē significet, potius quæ uerbum, cur hoc in loco libuit abuti uerbo. Et mox ad eundem modum, Verbum enim crucis.

Vt nō euacuet) ἵνα μὴ κενωθῆ, id est ut nō fiat inanis. Nā inane dicitur quod nō est solidū sed specie blanditur. Illud obiter annotabis optime lector, quam sollicitè curarit Diuus Paulus ut euangelium Christi purissimum esset ab omnibus humanis adminiculis, ne quid inde sibi uendicare posset hic mundus, adeo ut ne eloquentiā uoluerit adiungere, aut eruditionem humanam. At his temporibus cum oneramus Christum opibus negotijs

negocijs prophanis, honoribus, imperijs, exercitijs, uoluptatibus, & quibus tandem nō. Solam eloquentiam exēramur. Et hac una in parte uel antequam apostolos. Nā illi simpliciter dixerunt, sed cordate, sine lenocinijs, at rursus sine spurcitijs, sine portentis, in affectate locuti sūt, sed prudēter. Et ut paucis dicā, quemadmodū alio modo potētes erāt, ac diuites, alio modo nobiles & inclyti, ita diuerso modo tū eruditī, tū eloqntes. Id est nobis.) Id est, addidit nescio quis. Nam græce est, *τις δὲ σωζόμενος ἡμῖν*, i. Nobis autem qui saluamur.

Vbi scriba.) *γραμματεὺς*. Id Vulgarius ad Iudæos referri putat, apud quos sapientiæ professio penes scribas erat, alioqui *γραμματεὺς* ad uerbum literatorem sonat, unde & literatus dicitur. Virtus dei est.) *δύναμις*, ut opponatur infirmitati & impotentia.

Et prudentiam.) *πῶς σύνεσιρ σωεῖσθαι*, i. intelligentiam intelligentium.

Vbi inquisitor.) *συζητήτης*, i. disputator. *συζητῆρ* disputare. Gentibus autem stulticiam.) *ἰδιωσι δὲ*, i. Græcis autem. Iplis autem uocatis, *ἀντις δὲ τις κληρῖς*, Dilucidius erat, sed ἴσδὲm uocatis, ut intelligas utriusq; gentis Christianos, quibus ex æquo Christus probatur. Nam id sensisse Paulum, testantur & græci interpretes.

Quod stultum est dei) *ὅτι τὸ μωρόν τῆ θεοῦ καὶ τὸ ἀδυνάτεον*, i. Stulticia dei & infirmitas dei, ut adiectiuū in genere neutro positum intelligatur uice substantiuī nominis. Vnde nos malimus uertere. Quoniam stulticia dei sapientior est hominibus, & imbecillitas dei robustior est hominibus. Annotauit hunc locum Augustinus in opere de doctrina Christiana libro secundo, ostendens in hac interpretatione, tametsi absit solæcismus, non abesse tamen amphibologiam, quod incertum sit, an hominibus sit dandi casus, an auferēdi, quasi dicas, stultum est tibi, sed stultius huic. Id incōmodi uitari posse putat, si uertas, fortius est q̄ homines, & sapientius est q̄ homines. Cæterum si uertisset ad uerbū sapientius & fortius est hominū, duplex fuisset incōmodum. Porro stulticiam & imbecillitatem dei uocat prædicationem crucis, siue quod ea res stulta & imbecillis uideretur impijs, siue quod ad ineffabilem illam dei sapientiam ac potentiam, hæc quodā modo stulta esset & imbecillis. Nonne stultam fecit.) *ὄυχι ἐμώρωμεν*, i. nōne stultificauit, siue infatuauit, ut ita loquamur. Fatuum enim & sapidum pugnant inter se.

Videte enim.) *βλέπετε γὰρ*. Tametsi græca uox anceps, tamen sensui magis congruit uidetis, q̄ modus imperatiuus. Nec enim admonet, ut uideāt quod sciebant, sed quod perspicuum erat, trahit in argumentum.

In conspectu eius.) Græcis est dei, p eius. Quanc̄ exemplaria græca uariant. Sunt enim quæ habeant *αὐτοῦ π θεοῦ*.

Et ea quæ nō erant) *καὶ τὰ μὴ ὄντα*. Cū ante dixisset, *ἔξουθενήμενα*, hoc est, pro nihilo habita, siue ad nihilum redacta, Hebraica figura rem auxit, quemadmodum & in superiori epistola. Vocat ea quæ non sunt tanq̄ sint.

Vt ea quæ sunt destrueret.) *καταργήσῃ*, quod aliquoties uertit, euacuaret. Est autem antiquare, & uelut obliterare, ut frequenter iam admonuimus.

Omnis caro.) *πᾶσα σὰρξ*. Mollius erat, ulla caro. Quod & ipsum hebraica figura dictum. Siquidem hic carnem pro homine posuit, ut superius animam. Omnis anima potestatis sublimioribus.

Ex ipso autem.) *ἐξ αὐτοῦ γὰρ*, i. ex eodem enim, hoc est, nec ex diuitibus, nec ex sapientibus, sed sine discrimine ex eodem. Etiam si Ambrosius refert ad patrem, atq; itē Vulgarius, ut sit sensus. Non est quod alijs alium oderit aut fastidiat. Omnes ex eodem patre nati estis, nempe filij dei, idq; per Christū. Quo loco palam indicat Vulgarius, præpositionem *ἐν* poni loco *διὰ*, quod nos & alias indicauimus.

Qui factus est nobis.) Hoc perinde sonat græce quasi dicas, cœpit nobis esse sapientia, uel fuit nobis sapientia, *ὡς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία*. Velut illud, ante me factus est, i. cœpit eē prior me. Vt confundat.) *καταχύνῃ*, i. pudefaciat, aut suffundat, potius q̄ confundat

Nam

pietiam, sed in uerbis peritis spiritus, hoc est quæ habet doctrinam spūs. Quam̄ alias hoc uerbum Paulus usurpauit actiue διδασκτικὸν θεοῦ, pro eo quod est idoneum, qui doceat deum. Ad eundem modum hic legas licebit, nō in uerbis quæ doceant humanam sapientiam, sed quæ doceant spiritum dei. Ambrosius sensum magis exprimit q̄ reddit uerba, legens ad hunc modum. Non in doctrina uerborum humanæ sapiētiae, sed in doctrina spiritus. Vulgarius sentit ea quæ didicerit Paulus a spiritu. Mihi magis probatur ut intelligamus non in sermonibus qui doceant humanam sapientiam, sed qui doceant, quo pacto queamus assequi spiritum Christi.

Spiritualia cōparantes.) συγκρίνοντες, i. cōferētes, cōponētes, ne quis accipiat cōparare, pro parare. Nec em̄ ad homines refertur spiritualibus, sed ad res, quibus accōmodandā putauit Paulus eloquentiam item spiritalem. Ne uideretur absurdū cōlestem illam philosophiam, humanis uerborum ornāmētis cōmendari. Nam quod admonet Vulgarius de sacramentis euangelij, cum ueteris instrumenti sacramentis cōferendis, ut uerū esse fateor, ita parum existimo quadrare ad huius loci sententiam.

Animalis autem homo.) ψυχικός, uelut animum, hoc est affectus sequens humanos. Etenim cum Paulus hominem diuidat in tres partes, carnem, animam, & spiritum, hic animæ uocabulo pro spiritu est abusus.

Stulticia enim est illis.) Est pluraliue erat uertendum, ut intelligas ea quæ sunt spiritus, illi esse stulticiā. Fefellit interpretē uerbum singularis numeri, sed quod uice pluraliui positum est. Spiritualiter examinatur.) ἀνακρίνεται, i. diiudicatur, quod uerbū mox sapius uertit iudicatur. Rursum hic examinatur erat dicendum, ut subaudias quæ præcedunt. Nempe ea quæ sunt spiritus, nisi ὅτι sit articulus nō coniunctio, quod ut hic sit sensus, non potest intelligere ea spiritualiter diiudicari, cum sit carnalis.

Etiā profunda dei.) ἢ τὰ βάθη, id est etiā profunditates.

Sicut scriptum est, quis enim cog.) Sicut scriptum est in græcis codicibus nō inuenio. Caterum testimoniū quod sine nomenclatura retulit, est apud Esaiā cap. 40. Quam̄ Paulus sensum expressit potius q̄ appendit uerba. Siquidem septuaginta uerterūt ad hunc modum, indicante Hieronymo τις ἔγνω νοῦν κυρίου, ὅτι τις αὐτὸ σύμβουλος ἐγένετο. i. quis nouit mentem domini, & quis consiliarius eius fuit? Iuxta ueritatem hebraicā, ita trāstulit Hieronymus. Quis adiuuit spiritum domini, aut quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi? Cum quo inijt consilium & instruxit eum?

Porro quod Paulus ait συμβιάσει, Vulgarius interpretatur διορθώσει, i. corriget siue corripet. Quod aequidem non admodū probo, Caterum quod Hieronymus uertit adiuuit, Paulus cognouit, Hebraice est תָּבַן. Quod Hieronymus uertit spiritum, Paulus mentem apud Hebræos est תָּבַן. Sic habent hebræa, וְיָשַׁע אֱלֹהֵינוּ מִיָּדוֹ וְיָשַׁע אֱלֹהֵינוּ מִיָּדוֹ

Aut quis instruxit eum.) ὅς συμβιάσει αὐτῷ, i. qui instruet aut docebit eum. Quamquā græcis ambiguum est, qui ad mentem referatur, an ad dominum. Quam̄ ipse malim in eam legi sententiam, in quam legunt omnes. Quis cognouit mentē domini, qui instrueturus sit illum? Quod ut fieret euidentius, explicuerunt per coniunctionem disiunctiuam. Videri poterat referre eam sententiam, quæ est cap. Sapientiae nono. Quis em̄ hominum poterit scire cōsiliū dei. Aut quis poterit cogitare quid uelit deus? Ac paulo post. Sensum autem tuum quis sciet? Nisi apud Hebræos liber sapientiae extra canonem esset. Vnde fatius est, ut quemadmodum ostendimus ad Esaiam referamus testimonium. Nos autem sensum.) νοῦν, id est mentem, & tenemus magis quadrabit q̄ habemus. Ut accipiamus domini mentem perfectis esse cognitam.

EX CAPITE TERTIO.

Quasi spiritualibus.) ὡς ubiq̄ est, quod iste nunc, quasi uertit, nunc tanq̄, per tāq̄ recte uertisset ubiq̄. Tāq̄ puulis in Christo.) ὡς νηπίοις, νήπιος significat qq infantem

nomenclatura

infantem adhuc pusillum, & stultum, parumque prudentem potissimum aetate, poterat igitur dicere. Infantibus in Christo. Porro datius hic paruulis ad superiora pertinet, hoc est ad loqui, non ad id quod sequitur. Lac potum dedi, id quod ex græco liquet sermone. Non escam.) Aut ferenda est ἀκυρολογία, aut aliquid subaudiendum est γάλα ὑμῶν ἐπότισα, οὐ βρώμα, quod ad uerbum ita sonat. Lacte uos potaui, non cibo. Quis autem potat hominem cibo? Vnde Vulgarius addit προσήνεγκαι, obtuli, ut hoc ad cibum pertineat. Nos quo sermonis absurditatem effugeremus, ita uertimus. Lactis potu uos alui, non cibo. Vnum sunt.) ὁ ἕμισιμ, hoc est nullius discriminis, quantum ad hoc quod uterque alienum agit negocium, neuter suum, ut ab ijs uelut autoribus debeat sibi cognominum asciscere, & factionibus inter se dissidere. At si diuus Paulus ita stomacha aduersus Corinthios, quod ab ijs mutarentur cognomina, a quibus baptismum acceperant, & Christi mysterijs primum erant initiati, quid diceret de nostrae tempestatis factionibus, qua mille cognomētis, mille cultibus, cerimonijs, regulis inter se dissidet, qui uocantur religiosi? Vt sapiens architectus.) ἀρχιτέκτων, qui princeps & auctor est fabricæ. Nam in iaciendo summum est negocium. Hic σοφὸν plane posuit pro docto & scito.

Sed ne nunc quidem potestis.) ἀλλ' οὐτε ἐτι νῦν δύνασθε, id est imo nec adhuc nunc potestis, quanquam id nihil ad sententiam.

Zelus & contentio.) Græci tria ponunt ἄλλος ἐξ ἐμοῦ καὶ διχασασίαι, id est æmulatio, & lis, & seditio. Nonne homines estis.) Et hic pro homines est σαρκικοί, id est carnales. Tametsi in castigatioribus exemplaribus scriptum reperio carnales. Nam mox sequitur & secundum hominem ambulatis.

Quid igitur est Paulus.) Quis est græce, non quid τίς. Et Apollo est nominandi causus, non Apollo ἀπολλῶς, cuius genitium facit Apollo.

Eius cui credidistis.) ἀλλ' ἢ δῖακονοὶ δὲ ἡμῶν ἐπιστεύσατε, id est nisi ministri per quos credidistis, hoc est non autores fidei uestræ, sed ministri dumtaxat.

Dei enim adiutores sumus.) συνεργοί, id est cooperarij legit Augustinus. Ambrosius legit operis participes, uelut explicans græcam uocem.

Dei agricultura.) θεοῦ γεωργίον, id est dei agricolatio (estis) uerbum tantum apud græcos apponitur in proxima orationis parte. Dei ædificatio estis.

Vniuscuiusque opus.) Hic Ambrosius legit, qui facit hoc opus, manifestus erit, si modo codex mendo uacat.

Dies autem domini.) domini additum est, sed tamen articulus facit propemodum, ut de certo die debeat accipi, ἢ γὰρ ἡμέρα, quasi dicas, Nam ille dies.

In igni reuelabitur.) Reuelatur est presentis temporis ἀποκαλύπτεται, ut sensus sit absolutus, omne opus igni perspicuum fieri.

Detrimentum patietur.) ζημιωθήσεται, id est damno afficietur, ueniam consequentur utcumque, cæterum nihil auferent præmij.

Fœnum stipulam.) καλάμην, id est culmum. Illud obiter admonendum, quod dixit, aurum, argentum, & lapides pertinere ad pios, lignum fœnum, stipulam ad impios, ut palam ex primo libro Hieronymi aduersus Iouinianum. Tribus enim duraturis in igni, tria opposuit peritura, si ignis inciderit. Hoc ideo dixi, quod sint qui hæc non ad mala & bona opera, sed bonorum operum gradus referant. Nec admodum ad rem pertinet, huc purgatorijs mentionem admiscere. Quandoquidem diem posuit, pro perspicua operis inspectione. Nam nocte, & quæ bella sunt displicent, & quæ fœda placent, diei certiora sunt iudicia. Deinde ignem posuit pro exacta exploratione.

Violat disperdet.) φθείρει φθερεῖ, id est destruit destruet, iucunda uocem allusio, & idem uerbum uariouit interpres. Sed recte, quod apud latinos non responderet allusio. Est enim græcis φθείρω corrumpro, ut corrumperetur uirgo, aut res sacra, est & perdo.

Quod estis uos.) οἵτινες ἐστέ ὑμεῖς, id est qui estis uos. Tametsi hoc nihil ad sensum re-

Quod

Ministerium illorum est ex Job
quod interpretatur. In astutia
Cruentum uos sunt. No
non enim amandis gratia, c

EX C

Digniores minister
uelus erat astimet, &
administrant quidem
Hic tam queritur.)

Minister, sine polthac que
tam. Queritur autem hoc
non potissimum peccari se
Aut in humano die.) Hum

Minister elegantem fuisse i
Et erat Cæterum humanum
tam polite.) Sic te ut per
Tam figuram in me de Ar

nam in nos duos transiit, de
effenderemus. Item Apoll
Atque hoc nonnulli latini co
bis prima. Ne supra q

quodam, in me de q
tam, id est de uobis latine, ce
particularior, auti adlocutio
preceptores, ut hic intetur no

quod sequitur, aduersas adu
preceptorum, qui mos esse sole
Quis enim te dicitur.) He

Sine nobis regnatis.) Regn
id est regnatis. Quam in l
stantur. Venti poterat regnu

Tam in me de q
e uenti. Sentit enim de ijs, qu
pulo bellis obnoxiantur.

Spicula sunt.) Serpe
dicunt est. Nobles ignobil
colant. Nec enim hic nobilis e
la ad reges referuntur, hoc ad fa

malis sunt.) Serpente
eis uagantur sedibus. Est autem
Male dicunt de benedictum
didit per uerba adiecta cum in

male dicuntur suæ conuictis sibi
Omnium perisema.) Serp
entis perat uenti potestis pe
culum, quo iudicantes se adite

temus, alij quod abipitur in
uapad Græcorum quidam esse

stimonium adductum est ex Job Capite quinto. Comprahendam.) ὁ δρασόμενος .i. qui comprahendit. In astutia sua.) Sua referendum est ad sapientes, non dominum. Omnia enim uestra sunt.) Non repetitur secundo loco, enim, & officit sententia. Iteratur enim confirmandi gratia, quali diceret, Omnia in cō uestra sunt.

EX CAPITE QVARTO.

Dispensatores ministeriorum.) μυστηρίων, id est mysteriorum siue arcanorum, & melius erat aestimet, cō existimet, & dispensatores hic œconomi uocantur, qui administrant quidem, sed rem alienam & rationem reddituri.

Hic iam queritur.) ὁ δὲ λοιπὸν ζητεῖται, id est quod autem super est queritur, siue deinceps, siue posthac querit. Interpres legisse uidetur ὡς δὲ, non ὁ δὲ, id hic, nō quod autem. Queritur autem hoc loco significat spectat siue requiritur. Nam fides in œcono- nomo potissimum spectari solet.

Aut ab humano die.) Hunc locum alicubi citat Hieronymus, ut ostendat Paulū non admodum elegantem fuisse in lingua græca, sed quædam Ciliicū more dixisse. Nam Cili- lix erat. Caterum humanum diem dixit pro iudicio humano. Reis enim dies dicitur. Itaq; nolite.) ὡς τε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε .i. ne ante tempus aliquid iudicetis.

Transfigurauī in me & Apollo.) μετερχμμάτισα, .i. transfigurauī, hoc est aliorum perso- nam in nos duos transtuli, & sub persona de malis dispēlatoribus locuti sumus, ne quos offenderemus. Item Apollo hoc loco accusandi casu debet accipi, in me & in Apollo. Atq; hic nonnulli latini codices habent, ut in uobis discatis, secundæ personæ, pro no- bis primæ. Ne supra cō scriptum est.) Græce paulo diuersus est μὴ ὑπὲρ ἡ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἰς ὑπὲρ τῶν ἑνὸς μὴ φουσιούδε κατὰ τῶν ἑτέρου, id est nō supra id quod scriptum est sen- tire, id est de uobis sentire, ne unus pro uno infletur aduersus alterum. Est autem sermo perturbator, uerū dilucidior erit, si unus pro uno pertineat ad singulos discipulos ac præceptores, ut hic infletur nomine Apollo, ille nomine Pauli, hic nomine Cephae, & quod sequitur, aduersus alterū, pertineat ad christianos inter se discordantes, ob studia præceptorum, qui mos esse solet carnalibus.

Quis enim te discernit?) διακρίνη, id est diiudicat.

Sine nobis regnatis.) Regnastis est græce βασιλεύσατε, & utinā regnetis, βασιλεύσατε, id est regnassetis. Quanq; in huiuscemodi Græci nonnunq; præteritis pro p̄sentibus ab utuntur. Verti poterat regnum consecuti estis, & consecuti litis.

Tanq; morti destinatos.) ὡς ἐπιθανατούς, id est obnoxios morti, quanq; interpres bel- le uertit. Sentit enim de ijs, qui iuxta morem Rhomanum inclusi caueis, spectante po- pulo bestijs obijciebantur.

Spectaculum sumus.) θέατρον, .i. theatrum, quod tamen & apud Græcos a spectando dictum est. Nobiles ignobiles.) ἐνδοξοί, ἄτιμοι, id est gloriosi & infames, siue clari & obscuri. Nec enim hic nobilis est eadem uox, quæ superius fuit ευγενής & ἀγενής, nam il- la ad genus referūtur, hæc ad famam & opinionem. Nec est in uerbis græcis illa προσωνο- μασία nobilis & ignobilis.

Instabiles sumus.) ἀστατοῦμεν, nō habemus certam sedem. Vnde nos uertimus in cer- tis uagamur sedibus. Est autem una tragicarum imprecationum εἶναι ἀνέσιον.

Maledicimur & benedicimur.) Participia passiuæ præsentis temporis interpres red- didit per uerba, adiecta coniunctione λοιδορούμενοι δὲ ὠκόμενοι βλασφημούμενοι .i. dum maledicimus siue conuictijs afficimur, dum persecutionem patimur, dū blasphemamur.

Omnium peripsēma.) πάντων περιψήμα. Interpres græcam uocem reliquit, quam Lau- rentius putat uerti potuisse puluis uestigiorum. Græca scholia dicunt περιψήμα esse re- ticulum, quo sudantes se abstergunt. Alij soleæ suppactū corium, alij puluerem quem calcamus, alij quod abijcitur in mare, quo nauis sit incolumis. Videtur omnino peripse- ma apud Græcos quiddam esse tale, quale apud nos est, nauci, quisquilix & sterquiliniū.

Nam malicia opponitur synceritati, uersutia ueritati, hoc est simplicitati. Sic & Ambrosius, ut synceritas mundam uitam faciat, ueritas omnem fraudem excludat.

Cum fornicarijs.) τοῖς πόρνοις, id est scortis, est enim uox quæ cōmunis sit cuius corpori meritorio. Prostabant enim Corinthi non solum puellæ, sed & catamyti. Etiam si sunt, qui uelint πόρνον, etiam dici scortatorem non solum scortum, putant enim dictum a πένω, quod est uendo, id quod magis competit in scorta. Cæterum quod dixit cōmisceri) græce est συναναμίγνυσθαι, id est denuo cōmisceri, significās eos id facere solitos, anteq̃ initiati essent Christo. Et cōmisceri, non solum est habere rem cum illis, uerum etiā habere consuetudinem & cōmercium, idq̃ inculcat cum adiicit οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, quod intelligeret difficillimū esse, uersari inter tot illecebras eius regionis nec pellici in peccatum. Cæterum quod dixit mundi huius non est accipiendum quasi sit alius mūdus. Mundum hūc Græciam intelligit, ac præcipue Corinthum huiusmodi uoluptatibus corruptissimam. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus, si modo illius sunt cōmentarij, qui illi inscribuntur. *Lyra.* Lyra docte exponit fornicarios huius mundi, qui cōmuniter inquit uocantur ribaldi. O grauem diuinæ scripturæ interpretem.

Sed in azymis.) Azymi uocem quam ubiq̃ relinquit, infermentatum uertere poterat. Synceritatis.) ἐλικρινείας. Nō utiq̃.) ἢ οὐ πάντως, & non omnino, siue in totum, ut intelligas ab omnibus abstinentum, siue quod placet Ambrosio, ut sit exponētis, nō abstinentum a fornicarijs huius mundi, sed a fratribus, hoc est a christianis fornicarijs.

Alioqui deb. εἴπωι, id est quoniā, siue quandoquidē, quod hic subinde transfert alioqui. Debueratis ex.) ὀφείλετε. i. debetis, legitur apud Græcos per o paruū. Quandoquidē debetis exisse ex hoc mūdo, hoc est esse alieni a mūdo quando nō conuenit cōmisceri fornicarijs. Etiam si Græci interpretentur de relinquenda Græcia, si non licet alia ratione effugere cōmercium scortorum & scortatorum, satius est infectam ac pestilentem relinquere regionem. Verum id non audet ab illis exigere, quod tamen malit, illud certe exigit ne cōmiscantur, & ideo sequitur. Nunc autem scripsi uobis, hoc est mitius.

Si is qui frater nominatur.) Hic latini addunt de suo (inter uos) quæ duo uerba non sunt in Græcis codicibus.

Quid enim mihi.) τί γάρ μοι ἢ τοῦ ἐξω κρινῆσθαι, id est quid enim mea, etiam eos qui foris sunt iudicare? Hoc est quid ad me attinet?

Auferte malum.) ἢ ἐξαργίτε τὸν πονηρόν, id est tollite scelerosum, ut ad hominem referatur, non ad rem.

EX CAPITE SEXTO.

ET audet aliquis.) τολμά, nonnunq̃ significat sustinet, aut potest cum significamus rem non periculosam, in qua proprie dicimur audere, sed duram affectibus nostris, & intolerandam atq̃ indignam, ut & superius indicauimus.

Apud iniustos.) ἐπὶ πῶν ἀδίκων magis sonat sub iniustis, & sub sanctis, ut dicimus sub tali principe, & sub iudice, ut Horatius. Et adhuc sub iudice lis est. At in iudice potissimum requiritur iusticia.

De hoc mundo iudicabunt.) τὸν κόσμον κρινούσιν, id est mundum ipsum iudicabunt. Iudicari mundum dixit, quod e uita sanctorum apparet mundanos errare ac desipere. Idq̃ uelut explicans subiecit. Si in uobis iudicatur mundus. Nam iudicatur est presentis temporis κρινεται, non κρινεῖται. Consentientibus tum exemplaribus, tum interpretibus, ut palam intelligas eum loqui de uita Christianorum, quæ utinam hodie talis esset, ut per eam mundus iudicaretur. Nunc ab ethnicis plariq̃ titulo magis ac cerimonijs, q̃ affectibus ac uita differimus.

Indigni estis, qui de minimis iudicetis.) ἀνάξιοι εἶναι κριτῆριον ἐλαχίστων, id est indigni estis minimis iudicijs. Nam κριτήριον locus est ubi causæ cognoscuntur. Siquidem alicubi audebant causæ capitales. Alicubi leuiores, ac ciuiles, de mutuo, de cōmodato, de empto,

hæc quæ ad uitæ usum pertinent, uocat minima. Græci sic accipiunt. Cum sitis iudicaturi de mundo, indignum est uos iudicari in gentilium iudicijs, quæ hic minima uocat. Quamquam sermo græcus anceps est, potest enim accipi, indigni estis qui de minimis litigatis, aut iudicetis, iudicaturi & angelos.

Quanto magis secularia.) græce est *μῆτις βιωτικά*, id est nedum uictualia, aut quæ ad uictum, aut facultates attinent. Nam *βίος* grecis tria significat, uitam, uictum & facultates, ac substantiam qua uiuimus.

Sæcularia igitur.) Et hic est *βιωτικά*, quasi quæ ad uictum, & rem domesticam pertinent. Mira est autem in hoc interprete copiam affectatio.

Contemptibiles.) *ἐξουθενήσασθε*, id est contemptos & nihili habitos.

Illos constituite ad iud.) *καθίσετε*. Anceps est quippe, quod uerti poterat constituite uel constituitis. Mihi non displicet modus imperandi, ut apostolus iubeat, uel extremis christianorum id muneris delegendum potius quam ut ad gentiles iudices eant. Etiam si dissentit Ambrosius aliter explicans hunc locum. Græcorum scholia mecum faciunt, & magis quadrant ad sensum Pauli. Nec enim illud hic agit qui constituatur iudices in ecclesia, sed ne Christiani litigent apud infideles, & quemuis potius uel contemptissimum, modo christianum, arbitrum suæ causæ faciant, quam adeant tribunalia gentilium. Diuus Augustinus in libro de opere monachorum ait sese ex hoc Pauli loco cogi ad suscipienda iudicia causarum, cum esset episcopus. Quod recte an secus, non est huius loci excutere.

Constituite.) *καθίσετε*, id est collocare. Nam *καθίσαι* est proprie collocare in sede, & iudicis est sedere. Mire autem addidit *τούτους* ad odium rei.

Ad uerecundiam uestram.) *πρός ἑμτροπήν*, id est ad confusionem siue pudorem, aptius quam ad uerecundiam, & paulo superius uertit ad confusionem. Hoc adiecit, significans se non esse locutum ex animo quod uellet contemptissimos ad iudicandum deligi, sed quod hoc quoque iudicaret tolerabilius, quam id quod illi faciebant, litigantes Christiani apud gentiles. Frater cum fratre iudicio contendit.) *κρίνεται*, id est iudicatur, quod tamen non ineleganter uertas litigat, siue iudicio contendit.

Et hoc apud iniustos.) *ἐπι τῶν ἀδίκων*, i. sub iniustis, ut modo indicauimus.

Sic non est.) *οὕτως*, in nonnullis exemplaribus græcis coniungitur cum proximo præcedenti uerbo dico, non cum sequentibus, ut sit sensus, sic loquor, non quod id uelim fieri, sed ut intelligatis quam sit indignum quod facitis. Nos tamen diuersam lectionem sequi maluimus. Sapiens quisquam.) *ὁὐδὲ εἷς*, id est ne unus quidem quod est uehementius, cum sitis tam multi. Iam quidem omnino delictum est.) Non est græce *παράνομον*, sed *ἡττημα*, quod significat aliquem esse uictum, & superatum, Victus uidetur ab iracundia, aut auidia, qui ob pecuniolam litem mouet fratri, Ad hunc modum exponunt græca scholia

Fraudem patimini.) *ἀποστερίθε*, id est damno afficiamini, aut fraudamini. Nam fraus aliquando non pro dolo, sed pro damno ponitur.

Et hoc fratribus.) Poterat interpretes in columi grammatica uertere sic. Iniuria afficitis & fraudatis, atque id fratres, nec est quod mutes & hoc, *ἢ ταῦτα*, in & hæc, quasi hac uia subuentum sit latinitati, quemadmodum uult Stapulensis, quandoquidem latinus sermo qui recipit loquendi formam, numerum pluralium non recepit, nisi sit nomen eiusdem numeri, ut multa abegerunt pecora, eaque in signia.

Nec fornicarij.) *οὐτε πόρνοι*, id est scorta siue scortatores. Opinor interpretem consuluisse uerecundis auribus, quod scortum apud latinos uocabulum sit obscenius, dictum a pellibus. Ac mox *ἀρσενικοῖται*, rem per se foedissimam quam potuit minime foede significauit. Siquidem concumbunt, & qui in eodem dormiunt lecto, etiam si nihil peccent. Illud admiror cur faber Stapulensis hoc loco maluerit cinædi uocabulum, non solum obscenum, uerum etiam aliud exprimens quam Paulus senserit. Siquidem cinædi ni fallor dicuntur, qui turpiter obscundant prædicationibus.

Non possidebunt

Non possidebunt.) *οὐ κληρονομήσουσι*. i. non fortientur sortem siue hereditatem regni dei, hoc est non continget illis regnum dei. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius.) Græcorum uerborum iucundam allusionem interpres seruare non potuit *ἕσσι & ἕσσι* *διδόμαι*. i. licet, & in potestate redigar. Eam nos utcūq; retulimus ad hunc modū omniū mihi potestas est, at ego nō redigar sub ullius potestate.

Esca uentri.) Esca dicendum in plurali numero, sicut paulo post, uenter escis. Tum & hunc, & has dicendum erat. Ita ferme citat Hieronymus in epistola ad Amandū, & græca sic habent, ut ille citat. Nec hoc ita magni refert, nisi quod multitudinis numerus hoc loco magis congruit cum de generibus ciborum agat, non simpliciter de cibo.

Et hæc quidem.) *ἢ ταῦτα τινες ἔτε*. i. & hæc quidam eratis, ut intelligas quosdam ex illis tales fuisse, non omnes, ut annotauit Valla. Neq; enim consentaneum est omnes fuisse fures, aut adulteros, aut masculos concubitores, etiam si idololatriæ uiciū omnibus fuit cōmune. Nam furtum & adulterium apud græcos etiam legibus puniebatur. Nisi malum *ταῦτα* positum pro *τοιοῦτοι*, & *τινες* additum iuxta proprietatem græci sermonis, ut & alias sæpenumero apponitur, ut sit sensus, huius generis homines fuistis.

Qui adhæret mer.) *ὁ κολληώμενος*, quasi dicas qui agglutinatur. Idq; cōcinne quadrat cum eo quod sequitur, unum corpus efficitur.

Et erunt duo in carne una.) *εἰς σάρκα μία*. i. in carnem unam. Atq; ita legit diuus Hieronymus in libello ad Geruntiam de monogamia, id quod palam est, ex eo quod sequitur, non in duas, nec in treis. Porro iuxta proprietatem hebraici sermonis, nihil aliud est erunt duo in carnem unam q̄ e duobus fiet uelut unus homo. Citat ad eūdē modū in libris aduersus Iouinianū. Vnū corpus efficitur) Est *ἕσι* apud græcos est, p efficitur, quod est uehementius. An nescitis quoniā mem.) Græce nō est *μέλι* sed *σώματα*. i. corpora atq; ita citat Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo. Porro quod templū dicit, non templa, aut numerus positus est pro numero, aut quoniā de pariter collecto ecclesie corpore loquitur, magis conueniebat templū q̄ templa, ut indicat & ille.

Empti enim estis precio magno.) Magno a nostris additum est *ἠγοράσθητε γούρτιμης*. i. empti enim estis precio, Nam hoc tantum hic agit, eos non esse sui iuris, cū sint empti, & empti precio, nimirum iam illius a quo empti sunt. Cæterum de magnitudine precij adiectū, apparet ex eplā diui Petri, nō corruptibilibus auro uel argēto. Glorificate & portate deū.) Græcis nō addit portate, sed addit qd̄ latini nō habet, *ἢ ἐν ᾧ πνεύματι ἡμῶν*. i. & in spū uestro. Itē illud *ἢ τινά ἕσι θεοῦ*. i. quæ sunt dei, ut referat simul ad corpus & spm̄. Cæterū utraq; uox græcis neutri generis est. EX CAPITE SEPTIMO.

DE quibus autē scripsistis mihi. Sermo quidē est inabsolutus, uerū hic loquendi color haud est insolēs etiā apud latinos. Nā sensus est, ut de ijs quæ scripsistis mihi respondeā. Bonū est mulierē.) Rectius hic erat uxorem, q̄ quidē græca uox *γυναῖκος* ambigua est. Deinde tangere *ἄπτεσθαι* iuxta proprietatē græcanici sermonis sæpenumero significat non manu contingere, sed habere cum aliquo negocium siue cōmercium. Proinde *μη ἄπτεσθαι γυναῖκος* nihil aliud sonat, q̄ si dicas, bonum est abstinere ab uxore, hoc est non ducere uxorem. Etiam si diuus Hieronymus aduersus Iouinianum studio torquet hoc uerbum ad simplicem contactū, uelut in ipso contactu quoq; periculum sit, non solum in coitu. Id quod fortasse concedendum est in diuinis literis, quoties aut hortamur aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus. In disputatione seria nolim id fieri, etiā si hic uel in primis sibi pmittit Hieronymus, idq; factū defendit exēplo Pauli, apud quē ait pugnare testimonia, quæ suis locis nō pugnēt. Verū ijs periculū est, quibus mos ex quocūq; libro quatuor aut quinq; uerba decerpere, ac uelut ex oraculo pferre haud ppendētib⁹ quid pcesserit quid cōsequat, cū quo agat, qd̄ agat, quorsū & quo animo dictū sit. Quid quod ea quæ sequunt palā indicāt hūc esse sensū. Propter fornicationem autē, &c. optimum erat non ducere uxorem. Verum qui me- *
qq 4 tuit

tuit ne fornicetur ducat potius, & suam habeat satius quam alienam.

Bonum est.) Hic est unus locus opinor in quo conueniebat addere coniunctionem *μηδ*, quæ respondeat *δε*. Verum id Paulo frequentissimum est.

Propter fornicationem.) *διὰ τὰς πορνείας*, id est propter fornicationes autē. Quanquam hoc nihil ad sensum, nisi forte numero multitudinis innuit diuersas fornicandi species.

Suam uxorem habeat.) *ἐχέτω*, quod uerbum apud Græcos plane imperatiuum est modi. Verum non est quod id nos commoueat, nec est cur interpretetur, habeat habere liceat, cum id dicatur ijs qui se non possunt a consuetudine mulierum cohibere, non omnibus. Quod si hoc loco perpetuo *ἀνδρα* uertisset maritum, ut *γυναῖκα* uxorem plusculi lucis accessisset sermoni. Nam uoces apud Græcos ambiguae sunt.

Vxor uiro debitum reddat.) Græce sic est *τὸ ὀφειλομένον ἔννοια ἀποδιδόντω*, id est debitam beneuolentiam reddat, ut rem parum uerecundam, uerecunde notaret. Quanquam se- cundum Ambrosium, & Hieronymum. Omnino coitum significat, & ideo textus uerbis, quod oportebat intelligi, in uno dumtaxat codice, pro *ἔννοια*, id est beneuolentiam scriptum reperitur *τιμή*, id est honorem, exponentibus ad eum modum & commentarijs, qui Chrysostomo inscribuntur, sed titulo mihi suspecto. Proinde quoniam uariat Græcorum scriptura in coniecturam adducor a Paulo scriptum fuisse *πλὴν ὀφλήμ*, id est debitum, quod deinde siue casu, siue quo uerecundior esset oratio, quispiam mutarit in *ὀφειλομένον ἔννοια*.

Nolite fraudare.) *μὴ ἀποσεγήτε*, id est ne fraudetis. Fraudamus autem cum subtrahimus rem debitam. Ut uacetis orationi.) Græcus addit *τῆς ἡμετέρας ἐπροσευχῆς*, id est ieiunio & orationi, quæ duo coniungit & diuus Hieronymus.

Reuertimini in idipsum.) *ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχομεν*, id est ad idem congregiamini, siue conueniatis, ut intelligas eos ante fuisse separatos thalamis.

Propter incontinentiam.) *διὰ τὴν ἀκρασίαν*, id est propter intemperantiam, tamen si minimum interest. Secundum indulgentiam.) Quidam Græci codices habent *κατὰ συν γνώμην*, id est secundum ignoscentiam seu ueniam. Quidam habent *κατὰ γνώμην*, id est iuxta consilium siue sententiam, quasi dicat, dico meam sententiam, & quod mihi uidentur optimum factu, non autem præcipio, Quanquam *συγγνώμην* appositius ad *ἐπιτάχην*, est uenia ad imperium, Imperium exigat, uenia concedit nonnihil præter ius.

Dico autem non nuptis.) *ἀγάμοις*, id est innuptis erat apertius uel potius celebibus. Nam articulus indicat hoc uiris dici *τοῖς ἀγάμοις*, id est ijs qui celibes sunt. Quanquam nihil uetat quo minus ad utrumque sexum referatur. Et uulgarius articulum addidit *ἄνεμ* τὰς ἀγάμοις, ut alterum ad uirgines pertineat, alterum ad uiduas, Quæ celibes sunt, dici possunt *ἀγάμοι*, at non possunt, semel expertæ nuptias.

Melius est nubere quam uri.) *κρεῖττον γὰρ ἔστι γαμήσαι ἢ πυροῦσαι*. Nubere Græcis ambiguum est uerbum *γαμήσαι*, quod significat & nubere uiro, & ducere uxorem. Nam hæc sententia ad utrosque pertinet uiros ac mulieres, Ideo quod ante dixit innuptis & uiduis pro innuptis in quibusdam Græcis codicibus est *τοῖς ἀγάμοις*, addito articulo masculino. Ita tamen ut sub uno genere sexum utrumque intelligas. Quanquam ut modo dictum est nonnulli codices habent *ταῖς*, ita tamen ut mox redeat ad masculinum genus *καλὸν αὐτοῖς ἔστιν*. id est bonum est eis. Et *κρεῖττον* non proprie melius est, sed magis ac potius eligendum. Porro *πυροῦσαι*, id est uri. De miror, cur quidam contra omnium ueterum opinionem exponant de igni gehennæ, cum hic palam de libidinis loquatur incendio, molestiaque corporis non se continentis.

His autem quæ matrimonio iunctæ sunt.) *γεγαμνηκόσι*. Græcis quidem est masculini generis, sed ita ut femininum quoque complectatur, id quod sequentia declarant. Proinde nos uertimus. Coniugatis autem, ut ad uirum simul ac mulierem pertineat.

Manere innupta, aut uiro suo reconciliari.) Apud Græcos imperatiua sunt. Maneat & reconcilietur, *μένετω, καταλλαγῆτω*, quæ mirum cur interpres putarit immutanda.

Per mulierem fidelem, per uirum fidelem.) *ἐν γυναικὶ καὶ ἐν ἄνδρι*. id est in muliere in uiro, quanquam

IN PRIORE

apud Græcos, propter & mulierem
dicunt esse a nuptiis apud
Græcos. Sequitur
Vocatur autem *ταῖς*, id est ne
ambrosius docet. *δε*
Græci codices habent
quoniam quidem (scholia di
quodam loco uidentur in
quodam quendam citant au
tentes referunt ad pertran
allius quibus si pertranfer
per *ταῖς* ac perinde ualeat, q
liberius in quibus omisit
accusati sermonis figuram ex
ratione de integro, nisi quic
necesse ad eundem uispar
dicat, de seruidio uiro uat
illi tribuit deus, & ut uocat
sunt & diuus Thomas notat
quod commentarijs e Græco
Non adducit præcipium
Vt utique in quo uocatur
dicitur in hac posteriori p
Consilium autem de) *γνώμην*
nol mihi uidentur optatum
notantur, addit hoc se mihi
optatum prout uelut apud uolens
Tribulationem carnis. Græci
a respicit hac gratia exponitur
bonem carnis interpretatur
berorum (sollicitudinem rei a
comparatur. Paulus enim suo n
uolunt spiritus puritate simpli
Tempus.) *ἐν καιρῷ* *καὶ ἐν*
is iouentium ueritē tempus
dicat ueritē, ut leges tempus qu
pre. Et eundem ad modum. A
Tempus non ueritē, *ἐν καιρῷ*
hoc dicitur nihil aliud est q
Præterit enim figura, *ταῖς* e
deatur in locare *ταῖς* *ταῖς*
posita (apertum de) *ταῖς*
nisi. Ex ut exponunt Græci hinc
ura perinde est quod dicitur
is diuinus est. Longe aliam se
ta quæ præcedunt, sed ad se
est, siue dicitur de uoce
uoluntate autē. Quia hic locum
in hoc quoque. Quia ex ipso

quanquam γυνή, græcis & mulierem significat & uxorem. Adiectiuum fidelis utrobique additum est a nobis, cum apud Græcos non addatur, sed subaudiatur. Et sanctificatum hic uocat purificatum. Sequitur enim, alioqui filij uestri immundi erunt.

Vocauit uos.) ἡμᾶς, id est nos primæ personæ, non secundæ.

In omnibus ecclesijs doceo.) διατάσσομαι, id est ordino siue instituo. Nisi unicusq;.) Quidam græci codices habent εἰ μὴ. i. nisi, quidā ἢ μὴ. i. an nō, ut referatur ad superiora. At græcorum quidem scholia distinctionem apponi uolunt post εἰ μὴ, an seruaturus sis, an non, quod alioqui uideatur imperfecta sermonis constructio, & huius distinctionis Seuerianum quendam citant autorem. Quod si de distinctione laboratur, nihil uetat, quo minus referatur ad permaneat uerbū. Qui scire possis an seruaturus aut seruatura sis, nisi unusquisq; sic permanserit, ut uocatus est. Verum mihi magis placet, ut seorsim legatur εἰ μὴ, ac perinde ualeat, quasi dicas utcumq; est, aut in summa. Hac loquendi forma solemus uti, quoties omisissis, quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Hanc græcarum sermonis figuram expressisse uidetur Terentius in Adelphis, Gaudebam. Ecce autem de integro, nisi quicquid est uolo scire, atq; hominem conuenire. Item alijs aliquot locis ad eundem usurpant modum. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium proposuerat, de seruando uiro aut uxore infideli. Vt cumq; hoc est inquit, maneat unusquisq; ut illi tribuit deus, & ut uocatus est, quicumq; sequatur exitus de seruando coniuge. Meminit & diuus Thomas nō nihil de duplici huius loci lectione, ex quo apparet illum adiutum cōmentarijs e græco uerlis, quæ nunc non extant.

Non adducat praputium.) μὴ ἐπιπλάσσω, id est non asciscat, ut subaudias praputium.

Vnusquisq; in quo uocatus est frater) ἀδελφοί, id est fratres multitudinis numero, idq; dumtaxat in hac posteriori parte.

Consilium autem do.) γνώμην δὲ δίδωμαι, id est sententiam autem do, id est dico id quod mihi uidetur optimum, hoc est profero meam super hac re sententiam. Et ne contemnatur, addit hoc se misericordia diuina consecutum, ut super ea re dicat, quod optimum putet uelut apostolus.

Tribulationem carnis.) Græce est τῆ σαρκί, id est carni siue in carne. Nec est cur Val-la reiiciat hac gratia expositionem Ambrosianam, ac caterorum omnium, qui tribulationem carnis interpretantur incōmoda huius mundi, ueluti lites cum affinibus, curam liberorum, sollicitudinem rei domesticæ, & id genus alia sexcenta, quæ matrimonium comitantur. Paulus enim suo more carnem uocat, quod pinguius est & crassius, & ab illa diuini spiritus puritate simplicitateq; recedens.

Tempus.) ὁ καιρὸς συμπλασθῆναι, id est tempus contractum, quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit tempus in collecto est. Et quod sequitur ἢ λοιπὸν potest ad superiora referri, ut legas tempus quod superest contractum est, Atq; ita Græci uidentur legere. Et eundem ad modum Ambrosius, ut ex illius interpretatione colligitur.

Tanquam non utantur.) ὡς μὴ καταχρῶμενοι, id est tanquam non abutentes, quanquā hoc abutentes nihil aliud est q̄ utentes, & utentes nihil aliud q̄ tractantes.

Præterit enim figura.) παράγω. Faber Stapulensis emendat decipit, quod ipsa uox uideatur ita sonare παράγω, quasi seducere, siue a uia abducere. Verum huius uerbi composita sæpenumero & neutralia usurpantur, ut ὑπάγω, & magis quadrat ad Pauli sententiam. Et ita exponunt græca scholia παράγω παρέχεται. Quod autem dixit χήμα, hoc est figura, perinde est quasi dicas habitus siue status.

Et diuisus est.) Longe alius sensus est apud græcos. Siquidem uerbum μεμέρισαι, non ad ea quæ præcedunt, sed ad sequentia refertur μεμέρισαι ἢ ἡ γυνὴ ἢ παρθένος, id est diuisa est, siue diuisa sunt & uxor & uirgo, hoc est diuersæ uitæ studio sunt, deinde explicat discriminē uitæ. Citat hic locus emēdate aduersus Heluidiū. Etiā si nō nihil medi asperserāt hic quoq;. Quāq; ex ipsa sermonis cōtinētia palā est Hieronymū sic accipe, ut nos interpretamur

interpretamur, nempe cum ait, uide quantæ felicitatis sit, quæ & nomen sexus amiserit. At rursus idem in priore aduersus Iouinianum libro, rejicit hanc lectionem, quam ait esse quidem in latinis codicibus, & a se pro loci qualitate sic fuisse edisseratam, uerum non esse ueritatis Apostolicæ. A quo sic fuerit scriptum. sollicitus est, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Deinde hac absoluta sententia, trāsiens ad uirgines & continentes subiecit, mulier innupta & uirgo cogitat, quæ sunt domini. Vultque per interpretationem additum esse uirginem, ne putemus innuptas meretrices hoc sermone cōprehendi posse. Aut certe elegantia causa bis idem esse dictum. Vnde conijcere licet exemplaria græcorum, illa quoque tempestate uariasse. Siquidem in codicibus græcorum hodie legimus ad hūc modum, ὁ δὲ γαμήσιος μεριμνᾷ τὰ τῆ κόσμου, πῶς ἀρῶν τῆ γυναικί, μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, hoc est. Qui uero duxit uxorem, sollicitus est de his, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. Deinde interpolato puncto sequitur. Diuisa est mulier & uirgo. Proinde quod Hieronymus scribit esse in latinis codicibus, hodie in græcis habetur, & quod ait esse apostolicæ ueritatis, hoc legitur in uulgatis exemplaribus. Verum utrocūque modo legas, eadem ferme constat sententia. Diuus Ambrosius ita legit. Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt huius mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Diuisa est mulier & uirgo. Idque exponens subiicit diuisa, non utique natura, sed actu. At idem in libello de uidiuis aliter citat hunc locū. Iuxta quod scriptum est inquit, Et mulier innupta, & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore & spiritu. Quæ quidē palā arguunt Ambrosij quoque codices hoc loco uariasse. Illud addam hoc loco rectius γυνὴ uertisset uxorem quæ mulierem, tamen uox ea utrūque significat. Ad eundem modum citat Hieronymus tum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Eustochium de uirginitate.

Qui sine uxore est.) ὁ ἄγαμος. i. qui celebs est siue inconiugatus.

Virgo cogitat.) μεριμνᾷ. i. curat siue sollicita est, quemadmodū superius uerterat.

Quomodo placeat deo.) domino est, nō deo, τῷ κυρίῳ. Deinde sequitur ut sit sancta, & corpore & spiritu, gemina coniunctione.

Quod honestum est & quod facul. preb.) Græce sic habet ἀλλὰ πρόσ, τὸ εὐχρημον καὶ ἐν πρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπεριωάσως. Quæ quidem ad uerbum traducere difficillimum fuerit. Est autem huiusmodi ferme sententia. Sed ad id quo honestū est ac decorum, & ut in diuilli semper assideatis & adhæreatis domino. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum testatus græcam proprietatem reddi non posse, explicuit sententiam huius loci, ad hunc modum. Hoc autem ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis inijciā sed ut ad id quod honestum est, & intente facit seruire domino, absque ulla distractione uos adhorter. Addit hanc sententiam in latinis codicibus omnino nō inueniri propter interpretationis difficultatem. εὐχρημον uertit honestum, & τὸ πρόσεδρον τῷ κυρίῳ reddidit quod intente facit seruire domino, & pro ἀπεριωάσως posuit absque ulla distractione.

Turpem se uideri existimat.) εἰ δὲ τις ἀχρημονεῖμ. i. si quis turpe aut indecorum existimat in uirgine. Si fuerit superadulta.) ὑπερακμος. Nam id uertit superadultam, cuius flos iam præterierit. Quod Ambrosius ita reddidit, si sit ultra pubertatē, id quod uulgo rideri solet, cum anum uocant uirginem.

Non peccat si nubat.) γαμίτωσαν, id est nubant. Quamque uerbum γαμίω commune est uiro ducenti uxorem, & puellæ nubenti uiro. Vnde subitō Paulo mutato numero uerbi sponsum & sponsam respexit, aut certe ad locantem filiam & sponsam.

Nam qui statuit.) ὁσ δὲ ἔστηκεν, id est qui uero stat firmus.

Secundum meum consilium.) κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, id est mea sententia, siue meo iudicio. Potestatem autem sui habens.) ἔχων, habet non habens, quamque hic uariant exemplaria. Et hoc iudicauit.) melius decreuit hoc quidem loco, κέκρικεν, quod alias ita uertit. Liberata est a lege, cui autem u. in.) Græca paulo secus habent, ἐλευθέρω ὅτιν ὃ ἐστὶν. λφγδ

liberata est ut nob
Bona ueritas. Græce est
EX CAP.

Quod autem existimat se
quod ipse sibi uideatur alie
potestere abesse. Nond
uocat ut intelligamus han
Delecto. τῶν ἰδω
Quo nihil est ido
idem. Nam addidit in m
no tempore legit in uolucrum,
licetico. inde uolucra si
le. Quæ uox deus. ἵτε
ueter enim ita non est idoli
Siquidem sunt dñi. uox
res legat. Elca autem r
Deficimus. uox uolucra. id
lenus est nihil habere nomi
Ne forte hæc licentia. ἵτε
Nonne conscientia eius cu
eius qui infirmus est adhibeb
Idolotica. Reliquæ aliquo
id est idolis immolata. τῶν ἰδ
in idolis. ἵτε ἰδω. id est id
uolucrum, aut mentis in qua
uolucra. uox uolucra. uox uolucra
uolucrum ex consuetudine
uolucrum potius. ἵτε uolucra
Non manducabo carnes. ἵτε
uolucra. id est uolucra. uox uolucra
Qui me interrogat. ἵτε ἵτε
uolucra. id est uolucra. uox uolucra
uolucra me esse apostolum. Est
in exordio & exordio.

EX

Quod sum apostolus. A
gant per interrogationem
contradictore. Nec est q
Paulo. Nihil enim mag
tudo. ἵτε uolucra. uox uolucra
Nunquid non habet. ἵτε ἵτε
Sororem mulierum. ἵτε ἵτε
Sororem mulierum. ἵτε ἵτε
libere muliere. quælibet q
circadacere. ἵτε ἵτε. q
nitiana. & hac gentia sequi q
ita citat diuus Hieronymu
uox uolucra & Barnabas. An
uolucra. ἵτε ἵτε. quod ἵτε

ἢ ἴσχυρὸν δύναι, id est libera est ut nubat cui uelit, siue ad nubendum cui uelit.
Beatior autem erit.) Grace est presentis temporis, est, non erit.

EX CAPITE OCTAVO.

SI quis autem existimat se scire.) εἰδότες δοκεῖ εἰδέναι τι, si quis quid uidetur scire, aut si quis sibi uidetur aliquid scire, ut intelligas omnem scientiæ persuasionem oportere abesse. Nondum cognouit.) οὐδέπω οὐδέμ' ἔγνωκε, id est nondū quicquid nouit, ut intelligamus hanc esse præcipuam scientiæ partem, nosse rationem sciendi. De escis.) περὶ ἧ τ' βρώσικως τῶν εἰδωλοθύτων, id est de esu uero, eorum quæ idolis immolantur. Quia nihil est idolum.) ὅτι οὐδὲμ, potest legi quod nullum est, siue nihil esse idolum. Nam addidit in mundo, Melius autem uertisset ὅτι, quod. Ambrosius pro idolo semper legit simulacrum, Nam idolum græca uox, sed a latinis iam usurpata. Et dicit sacrificio, inde εἰδωλοθύτα simulacris immolata, pro quo uulgus legit idolotica mendose. Quia nullus deus.) ἕτερος, id est alius, deest in nostris. Et sicut nō est ullus deus præter unum, ita non est idolum, quod deum aliquem representet.

Siquidem sunt dii) ὡσαύτ' εἰσὶ θεοὶ πολλοί, quæadmodum sunt dii multi. Fortasse interpres legit εἰπερ. Esca autem nos non comēdat deo.) οὐ παρίσκει τῷ θεῷ δεῖν.

Deficiemus.) ὑστερούμεθα, id est minus habebimus. Ambrosius legit non deerit nobis. Sensus est nihil habere momenti ad pietatem.

Neforte hæc licentia.) ἢ ἐξουσία, id est potestas siue ius.

Nonne conscientia eius cum sit infirma.) ἢ συνείδησις αὐτοῦ ἀδυνόου, ὄντος, id est conscientia eius qui infirmus est ædificabitur. &c.

Idolotica.) Reliquit aliquoties hanc uocem nō uersam idothyta uero scribendū est, id est idolis immolata παρατὸ εἰδωλοθύτων καὶ θύω, ut modo admonuimus.

In idolio.) ἐν εἰδωλείῳ, id est idoleo, penultima producta. Est autem idoleum locus simulachrorum, aut mensa, in qua carnes sacræ proponerentur. Nec est eum, sed te, ἐὰν γὰρ τις εἰδὼς σε τὸν ἔχοντα γνώσῃ, id est. Nam si quis uiderit te, qui habes scientiam. Porro secundam personam ex consuetudine sermonis, pro quauis persona posuit. Et cur non accumbentem potius, quæ recumbentem κατακείμενον.

Non manducabo carnes.) οὐ φάγω, id est non manduco, siue non edo aut uescor carnibus, & est ἐμφατικώτερον per tempus præsens.

Qui me interrogant.) τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι, id est qui me diiudicant. Quæ & hic sensus esse potest hoc illis respōdeo qui me interrogant, hoc est qui rogant, quo argumento doceam me esse apostolū. Est enim uerbū ambiguum, quod significat tum interrogo, tum excutio & examino.

EX CAPITE NONO.

Non sum apostolus.) Apertius erat, an nō sum apostolus. Nam plane græci legunt per interrogationem, quæ tamen uehementius affirmet, ut sit impudens contradicere. Nec est quod metuamus, ne hæc uideantur arrogantius dicta a Paulo. Nihil enim magis in illum conuenit, quæ huiusmodi sancta quædā ostentatio, & pia insolentia, qua alijs quoque locis utitur.

Nunquid non habeo.) μή οὐ, i. an non habeam?

Sororem mulierculam.) ἀδελφὴν γυναικα, id est sororem mulierem.

Sororem mulierē.) Laurentius cauillatur hoc loco, cū dixisset sororē, quid opus erat addere mulierē, quasi soror sit, quæ mulier non sit. Vnde colligit apostolos uxores suas secū circūducere solitos, sed quæ iam essent loco sororū. Imo sorore addidit, ut intelligas christianā, & hac gratia sequi apostolos. Ambrosius legit mulieres, p sororem mulierē. Atque ita citat diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo.

Aut ego solus & Barnabas.) An castigat ac mutat Faber. Verū recte habebat, aut, cum præcellerit μή, id est an, quod hic tacite repetendum est.

Hoc operandi

Hoc operandi.) Hoc additum est *οὐκ ἔχομεν δύναμιν τῷ μὴ ἐργάζεσθαι*. i. an non habemus potestatem nō operandi? Et uidetur esse sensus. An nobis solis non licet in ocio uiuere suppeditantibus alijs? Sed rectius est ut accipiamus in eū sensum in quem oēs interpretantur. An non habemus potestatem, ut hoc nobis liceat agere quod agūt omnes? Nam duabus negationibus unius uice est abusus. Verum id exactius expēdat diligens lector. Stipendijs.) *ὁ ψωνίσις*, de quo superius meminimus.

An non & lex hęc dici.) ταυτὰ legit Ambrosius, non ταῦτα, & ob id uertit eadem, non hęc. Propter nos utiq;.) *παύτως*. Rursum & paulo superius uertit utiq;.

Et qui triturat.) Græce paulo secus est *καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδι* αὐτ' μετέχων ἐπ' ἐλπίδι. i. & qui triturat spem suam participare in spē. Quanq̄ nos hyperbaton græci sermonis mutauimus Ambrosium & alios secuti.

Metamus *δειρίσομεν*. i. metemus. Potestatis uestræ.) *ἐξουσίας*, ut intelligas non quamlibet potestatem, sed facultatem metendi & circumducendi uxores, quam illi cæteris apostolis permittebant. Quare nō magis.) Quare addidit de suo interpres. Sat erat, nonne magis nos? *οὐ μᾶλλον ἡμεῖς*.

Sed omnia sustinemus.) *σέγομεν*, quod proprie uasis est omnia capientis.

Qui in sacrario operantur.) Paulo diuersius est apud Græcos *ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἔργαζόμενοι ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐοδίουσι*. i. qui sacra operantur, e sacro siue templo uescuntur. Nam *ἱερόν* & uictimā significat, & templum. Qui altario deseruiunt) τῶ δύστασκήριω προσεδρεύοντες. i. sacrario assistentes, siue assidentes & *συμμερίζονται*, partem accipiunt cum sacrario. Diuidebatur enim hostia inter sacerdotes & leuitas. Stomachatur hoc loco Valla, fortasse liberius alquanto, q̄ ut quorundam aures ferre possint, uerum non omnino abs re aduersus Remigium, qui duas has uoces sacrarium & altarium ita distinxerit, ut sacrarium ad idola pertineat, altare ad deum, cum earum uocum proprietates magis a Græcis fuerit petenda. Deinde longius euectus animi calore, demiratur impudentiam quorundam theologorum, qui Paulinas epistolas, cum græce scriptæ sint, ausi sint interpretari, græcarum litterarum prorsus ignari, nec hic a diui Thomæ nomine temperat, quod de hoc narrant quidam, confectis in Paulum cōmentarijs, uisum illi Paulum, & ingenue confessum suas epistolas ante id tēporis, a nemine fuisse intellectas, præterq̄ a Thoma, ceu fabulam cōmentitiam & impudenter confictam deridet, cum ne fieri quidem possit, ut exacte quisq̄ interpretetur ignarus eius linguæ in qua scriptum fuit quod interpretatur. Ego sane ut non possum omnino refellere, quod scribit Valla, ita talibus uiris, præsertim sanctimoniam quoq; cōmendatis, non nihil deferendum arbitror. Habenda ratio temporū in quibus illi uixerunt. Postremo meminisse oportet homines fuisse. Proinde ut & ingenuum est, & ad eruditionem cōducibile, non dissimulare, sicubi lapsi sunt, ita probi hominis officium existimo a conuitijs temperare, & ita mederi malo, ut quoad licet, non ledas hominem. Quā ut gloriam meam.) *τὸ καύχημα*. i. gloriationem. Sic enim paulo ante quasi glorians iactauit sese. Et euacuet est *κενώσῃ*. i. irritam siue inanem reddat.

Si enim euangelizauero.) *εὐαγγελίζωμαι* p̄sentis temporis est, si euangelizo siue euangelizem. Merces mea.) pro mea mihi est apud græcos *τίσδ' ἔστι μοι ἐξ ἡμῶν*, Quid igitur mihi est mercedis?

Sine sumptu ponam.) *ἀδ' ἀπανομ* δῖσω. i. gratuitum faciam. Et iucunde uocat *ἀδ' ἀπανομ*, quod nemini sit sumptui. Porro pono apud græcos passim pro facio obuiū est. Et post euangelium Græci addunt Christi.

Tanq̄ sine lege essem.) Aduerbiū græcum *ὡς* anceps est. Tamen hic magis quadabat quasi, atq; ita legit diuus Hieronymus in Esaiam.

Sine lege dei.) deo est græce *μη ὡς ἄνομος* δεῶ cum deo non sim sine lege, Quanq̄ in hoc uariant græcorum exemplaria. Infirmis infirmus.) *ὡς ἀδενήσ*. i. tanq̄ uel quasi infirmus. Ut omnes facerē saluos.) græce secus est *ἵνα πάντως τινὰς σώσω*. i. ut omnino aliquos saluos

habet facere. Quis hic appa
do nō dicitur officium ue
re uelut ad opus reueratū
uoluntate sic delinere, se
ad id accipiendum est de
m. Omne autem facio.) π

Qui in agone cōcedit.) π
uoluntate ueluti
uoluntate ipse nos meminit
Nam hęc est græce
dicitur aut tolerat siue quod
Nos autem incurratam.)

hinc cur uariatur. Sic p
quod est pagulum certame e
pugnis Ambrosius legit per
Aerem uerberis. Proter
ueluti paguli nihil agi nisi co
mas non esse sans quomod
præter cæteros gestibile n

Castigo, ut in uisid et
Et

Et

Nolo enim, ut si
uente siue prole
q̄ inuenit perperam
in figura facta sunt

le paulo post, hęc autem omnia
que contingunt beneplacita e
nō est nos uertimus approbati
si ēe uisid. itaq; esse uertimur

quidā eorū ut uisid respon
idmodū & quidā illi tenuer
templaribus. Ad corrept
non nostram quod tamen no

Et panis quem frangimus.) r
reuerentur hoc loco, quos al
terius Christi, dicunt hoc est

Tenent uos non apprehens
ne laborat enim Comitus
terentem. Proteriam, uisid
uoluntate in tetationem idem fa

rit; hanc legit ad hunc modum
proprie dicitur temens, de e
Nōne participatio corpori
icipationem. Vni panis de
est unus panis unum corpus

u. Omnes enim de uno pane
Quid ergo dico. Ex græco
idolum esse aliquid aut id
uor. Et ueluti iam negat le

valla

saluos facerem. Quãq̃ hic apparet Græcorum exemplaria uariasse. Laurentium ut modo indicaui, offendit tempus uerbi, perperam immutatum, ut omnes saluos facerem, *σωσω* uelut ad præteritum referatur, cum uerbum sit futuri temporis. Neq̃ sensus est eum id olim egisse, nũc desinere, sed nũc item agere, & ita facturũ. Porro quod hic dictũ est *σωσω*, idem accipiendum est de eo quod præcessit *κερδίσω* lucrificiam, potius q̃ lucrifacere. Omnia autem facio.) *τοῦτο ἡ ποιῶ*, id est, hoc autem facio.

Qui in agone cõtendit.) *πᾶς δὲ ἀγωνιζόμενος*, id est, omnis qui certat, sed proprie in publicis certaminibus, ueluti palestra aut olympicis, aut circensibus. Nam de cursu ac pugilibus ipse mox meminit. Vnus accipit brauium.) Ambrosius legit palmã p brauium. Nam *βραβεῖον* est græce. Ab omnibus se abstinet.) *πάντα ἐγκρατεύεται*, id est, omnia sustinet, aut tolerat, siue quod magis probo in omnibus tẽperans est, ut subaudias *κατὰ*.

Nos autem incorruptam.) *φθαρτὸν ἀφθαρτον*, id est, corruptibilem & incorruptibilem, Miror cur uariauerit. Sic pugno.) Non est pugno quod græce *μάχομαι*, sed *πυκτεύω*, quod est pugilum certamẽ exerceo, & pugnis certo. Ad pugnos allulit interpres, nõ ad pugnas Ambrosius legit percutio pugnis, pro pugno. |

Aerem uerberãs.) Prouerbiali schemate dictum est, pro frustra & inaniter laborare, ueluti pugil nihil agit, nisi corpus attingat. Caterum hæc eo tendit parabola, ut intelligamus non esse satis quomodocunq̃ nostro fungi officio, nisi demus operã, ut insigniter ac præter ceteros gessisse nos uideamur.

Castigo.) *ὑποπιάζω*, id est, coherceo siue cohibeo.

EX CAPITE DECIMO.

Nolo enim.) *ὄυ θέλω δὲ*, Nolo autem. Consequente eos.) *ἀκολουθήσῃς*, id est, sequente. siue prosequente Eos, uero addidit interpres, sequente autẽ dixit tanq̃ itineris perpetua comite, id enim sonat *ἀκολουθεῖν* magis q̃ *ἕπεσθαι*.

In figura facta sunt.) Figuræ siue formæ est græcis pluralis nũeri *τύποι*, sicut & paulo post, hæc autem omnia in figura con.) *ταῦτα δὲ πάντα τύποι*, id est, hæc omnia si figuræ contingebãt Beneplacita est deo) *εὐδοκῆσεν ὁ θεός*, quod Ambrosius uertit bene sensit deo, nos uertimus approbauit. Neq̃ idolatra efficiamini.) Opinor pro *γίνεσθαι* mutãtũ eẽ *γίνεσθε*, i. neq̃ efficeremur simulacrorũ cultores, quãdogdẽ in hoc quoq̃ addit, sicut quidã eorũ, ut *γίνεσθαι* respondeat ad *εἶναι*. Sicut qdã eorũ.) *καθὼς καὶ τινες αὐτῶν*, i. quẽ admodũ & quidã illũ tentauerũt. Interpres legit *αὐτῶν*, atq̃ ita scriptum est in nonnullis exemplaribus. Ad correptionem nostram.) *πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν*, id est, ad admonitionem nostram, quod tamen nonnunq̃ pro correptione usurpatur.

Et panis quem frangimus.) *τὸ μᾶρτον ὃν κλώμεν*, id est, panem quem frangimus. Cur nõ offenduntur hoc loco, quos illud offendit quod græci in uerbis quibus latini consecrãt corpus Christi, dicunt, hoc est corpus meum quod frangitur pro uobis?

Tentatio uos non apprehendat.) *ἐλκφει*, id est, apprehedit præteriti temporis, siue cepit, subindicat enim Corinthios iam incidisse in tentationem, sed humanam, hoc est tollerabilem. Prouentum.) *πλὴν ἐκβασιμ*, id est, exitum siue euentum. Id est is qui sinit uos incidere in tẽtationem, idem faciet, ut tentatio bene eueniat, Hieronymus in cõmentarijs Ionæ legit ad hunc modum. Sed faciet cum tentatione & exitum. Nam prouentus proprie dicũtur sementis, & e terra nascentium.

Nõne participatio corporis.) *κοινωνία*, modo cõmunionem uerterat, nunc uertit participationem. Vnus panis & unum corpus.) Abest græcis copula, & *εἰς ἄρτος ἐν σώμα*, id est, unus panis, unum corpus. Omnes qui.) *οἱ γὰρ πάντες*, id est, omnes enim, absq̃ qui. Omnes enim de uno pane participamus.

Quid ergo dico.) Ex græcis exemplaribus locus hic ita debet distingui. Quid igitur dico: idolum esse aliquid, aut idolis immolatum esse aliquid: quasi diceret, nequa q̃ hoc loquor. Et ueluti iam negasset se id sentire, quod per se dictu sit absurdũ, subiicit, qd sentiat, sed

tiat, sed quæ immolant &c. Sed quæ immolant gentes.) ἄλλ' ὅτι & θύε, id est, sed quod ea quæ immolant ut intelligas, sed hoc dico, quæ gentes immolant ea immolari dæmonibus non deo. An æmulamur dominum? παράκλησιν, id est, prouocamus & irritamus, quod superius uertit, ad æmulandum prouoco? Et ad eum modum interpretantur græcorū scholia πείραζομεν ἢ παρακνύζομεν, id est, tentamus & irritamus.

Sed quæ alterius.) ἀλλὰ ἢ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος, id est, sed & quisquæ quod alterius.

Nolo autem uos socios fieri.) κοινωνοὺς, id est, participes siue cōmunicatores.

Omne quod in macello uenit.) Venit hoc loco significat uenundatur, πωλούμονον & in macello legendum non macellū. Et plenitudo eius.) Eius ad terram refertur non ad dominum, αὐτὸ hoc est quicquid diues gignit terra.

Nihil interrogantes.) μηδὲμ ἀνακρίνομεν, id est, nihil diiudicantes, quod idem uerbum est paulo inferius, Ambrosius legit nihil disquirentes.

Qui iudicauit.) τὸν μινύσαντα, id est, indicauit, per n non per u, id tamen minutulum est, tamē quoniam facillimus in huiusmodi lapsus est, admonendum duxi. Nam μινύσει græcis est prode rem prius occultam.

Videte Israel secundum carnem.) Ad differentiam adiecit secundū carnem, ut ostenderet esse alium secundum spiritum.

Conscientiam dico non &c.) Ante hunc locum repetitur in græcis codicibus, domini enim est terra & plenitudo eius. Quod paulo superius positum est. Sed utrobique probe quadrat. Illic nō refert quibus uescamur. Omnia enim sunt domini. Et hic nō est cur fratrem offendas in idolis immolato, cum tantam ciborum copiam diues mundus super peditet. Caterum hoc posteriore loco uidetur inferri sub alterius persona uelut obijcientis paulo, quod ipse mox dixerat. Quam mihi narras conscientiam, cum ut ipse fateris, domini sit terra & plenitudo eius? Idcirco subiicit ac distinguit conscientiam, conscientia (inquit) tua dicit, domini est terra & plenitudo eius, at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neque cōmune deo. Neque magnopere facit ad rem quod hic argutatur de εαυτοῦ deque illum & cōscientiam. Laurentius. Cum enim ait & propter conscientiam, exponit quod ante dixerat illum, alioqui qui audierat sibi dictum ne ederet propter illum qui iudicauit, rogare poterat, quid hoc ad illū? Respondet Paulus, ob conscientiam quam tuo facto uulneras, etiam si tua firma sanaque est. Dein de quod dicit tuam, suo more personam fingit, quandoquidē nonnunquam in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis.

Ab aliena conscientia.) ὑπ' ἄλλης συνείδησεως, id est, ab alia conscientia. Atque ita legit Ambrosius. Cū gratia participo.) Ambrosius legit gratiæ particeps sum, uerū non reperio μετέχω datiuo iunctum, unde magis probo cum gratia, id est, cum gratiarum actiōe.

Pro eo quod gratias ago.) ὑπὲρ οὗ εὐχαρισῶ, id est, pro eo pro quo gratias ago. Opponit autem hæc inter se ueluti contraria, βλασφημῆμι & εὐχαρισῆμι.

Vel aliud quid.) ἢ τί τι, id est, siue quid. Aliud additū est, atque ita legit Ambrosius, siue aliquid facitis. Sine offensione sitis.) Græce iucundius est ἀπρόσκοποι, id est, tales ut, nemo per uos offendatur. Iudæis & gentibus.) Pro gentibus est Ἕλλησι, id est, græcis iteratur autem ad singula coniunctio καὶ proinde nos uertimus per neque.

Non quærens, quod mihi utile est.) Simplicius & uerius erat, non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν.

EX CAPITE VNDECIMO.

Per omnia mei memores estis.) ὅτι πάντα μου μέμνησθε, id est, quod oia mea meminitis. Et in hūc sensum accipit Ambrosius, legit enim, quod oia mea memoria retinetis. Et consentiunt græcanica scholia. Preparat enim illos laude ad sequentem admonitionem. Quasi diceret sicut in cæteris tenetis, mea præcepta ita in hoc quoque sequimini.

Et sicut

Et sicut tradidi uobis præcepta mea.) Hic apparet uariam fuisse in græcis codicibus lectionem. Nam Ambrosius legit ad hunc modum, & quomodo ubiq; trado traditiones magis tenetis, id quod ex interpretatione quoq; licet colligere. Interpretatur em̄ ubiq; id est in omnibus ecclesijs. Velato capite.) Græce est κατά κεφαλῆς ἔχωρ. i. in capite habens, ut intelligas nō solū de pileo, uerū etiā de coma, quæ & ipsa caput tegit. Atq; id an notant græcanica scholia. Deturpat caput suum.) καταχύνει, id est dedecorat siue pudificat, aut dehonestat. Vnū est em̄.) ἓν ἄ' ἐστὶ καὶ τὸ αὐτὸ, id est unū est & idem, hoc est nihil omnino refert. Aliquanto diuersius legit Ambrosius, uerū hoc nihil habet momenti ad sensum. Ac si decaluetur.) τῆ ἑξυρημλίη, id est cū derasa siue rafa, Hoc est perinde est ac si rafa sit. Fortassis interpres affectauit hoc uerbum decaluare uelut odiosius, & scōmatis obnoxium caluicium. Tondeatur.) ἐκφράσω, id est etiam tondeatur.

Aut decaluari.) ἢ ἐυράσθαι, id est radi. De quo modo meminimus.

Velet caput suum.) κατακαλυπτέω, id est ueletur. Nec aliud quicq; additur apud græcos. Velamen habere.) ἐξοίαρ ἔχαρ, id est potestatem habere. Porro Ambrosius & græca scholia indicant potestatem hoc loco accipi pro uelamine, quod uelamen impositū cogat illam demittere oculos, significetq; illam esse sub alterius imperio. Laurentius indicat in nonnullis etiam latinis codicibus scriptū fuisse, potestatem pro uelamen, id quod admonuit & diuus Thomas. Vosipsi iudicate.) ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνετε, id est inter uos ipsos, uel in uobis ipsis iudicate, hoc est in suo quisq; animo.

Nec ipsa natura docet.) ἢ οὐδὲ αὐτῆ ἢ φύσεως διδάσκει ὑμᾶς, id est an ne ipsa quidem natura docet uos? Comā nutriat.) κομᾶ, id est comatus est, Coma capillitiū, sed promissius, & curatum. Capilli.) κόμη, id est coma, cur quod modo uertit comam nūc mutauit in capillos? Nec ecclesia dei.) Ecclesiæ multitudinis numero οὐ ἐκκλησία.

Hoc autem præcipio non laudans.) τούτο δὲ παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶ, id est hoc autem præcipiens siue denunciāns non laudo. Laudarat ante, quod omnia tenerent. Nunc nō laudat in hoc quod cogitur præcipere de cōcordia, quasi dicat hoc nō laudo, quod præcipio? Abutuntur em̄ græci participijs pro uerbis infinitis.

Scissuras.) χίσματα quod alibi relinquere solet. Hic magis quadrabat sectiōes, siue dissidia. Ex parte.) μέρος τι, id est ex parte aliqua siue partem aliquam, & ἀρήσας reliquit, cum sectas potuerit dicere. Ad manducandum.) ἐν τῷ φαγεῖν, id est in manducando, atq; ita legit diuus Ambrosius. Nec est ociosa uerbi cōiunctio πρό in προλαμβάνει, quod nos uertimus occupat. Præueniebāt em̄ alios, & illis non expectatis, suam quisq; cenā edebat. Et ob id mox subiicit inuicem expectate.

Nūqd̄ domos nō habetis.) Nū domos nō habetis uel an nō habetis domos.

Et confūdītis.) καταχύνετε, id est, pudificatis. Quancq; Hieronymus in epistolam ad Ephesios putat nihil interesse inter αὐχύνει & σύγχυσμι.

Laudo uos &c.) ἐπαινέσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ, οὐκ ἐπαινῶ, id est laudabo uos in hoc? non laudo. Ad hunc modum distinguunt græcanici codices, sed & altera distinctio belle habet laudabo uos? In hoc non laudo. Et gratias agēs.) Ἐυχαρισήσας, id est actis gratijs uel cum egisset gratias. Accipite & manducate.) λάβετε φάγετε. i. sumite, edite, citra conijctionem interpositam. Hoc est corpus meū.) τούτο μὲν σῶμα. i. hoc meū corpus, absq; uerbo substantiuo est. Quāq; in quibusdam additum reperio.

Quod pro uobis tradetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. i. quod pro uobis frangitur. Atq; in hoc tantus est græcorum codicum consensus, ut appareat apud nos deprauationem ortam, aut certe data opera mutatam scripturam, quod absurdū uideretur frangi corpus.

In meam cōmemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. i. in mei memoriā, q̄q; græca uox parum cōmode reddi potest, nisi circūloquaris ad renouandam mei memoriā.

Quotiescūq; bibetis.) πίνετε, id est bibitis, siue bibatis.

Annunciabit̄is.) καταγγέλλετε. i. annunciate, Ambrosius legit annunciantes.

π 2 Panem &c.

Panem &c.) ἄρτον τοῦτον, id est panem hunc.

De pane illo edat.) Illo, hoc loco nō additur apud græcis, sed interpres explicuit uim articuli, quod & alias sæpenumero facit.

Indigne.) ἀναξίως τοῦ κυρίου, id est indigne domino. Ad eum modum legit & Chryso-
stomus utroq; loco. Quod si.) ἐν γὰρ, id est si enim, non ἐν δέ.

Vt non cum hoc mundo.) Cum mundo fat erat, σὺν τῷ κόσμῳ. Nec hic potuit seruari
non ingrata uocum allusio, κρινόμενοι & κατακριθώμεν.

EX CAPITE DVODECIMO.

DE spiritualibus autem.) περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν Incertū an sentiat de donis spiri-
tus, ut interpretatur diuus Chrysoctomus, an de psallendo spiritu, de quo ui-
detur nata fuisse quæstio. Cum gentes essetis.) Græci paulo diuersius habēt
ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ ἰδιώματα ἄφωνα ὡς ἄν ἤγεθε ἀπαγόμενοι, quod gentes fuistis, ad
simulacra, ut cūq; ducebamini, abeuntes siue abducti. Nam si ὅτε legas, sermo penderet.
Porro periphrafin interpretis nō improbo. Ambrosius legit, cum gentes eratis, simula-
crorum forma euntes, prout ducebamini. Quāq; hic puto superesse, cū, id quod prope
modum liquet ex illius interpretatione.

Prout ducebamini euntes.) ὡς ἄν ἀπεθε ἀγαγόμενοι, id est ut cūq; ducebamini, abdu-
cti siue abeuntes, aut quod malim sequentes.

Dicit Anathema Iesu.) λέγει ἀνάθεμα ἰησοῦν, id est dicit Anathema Iesum accusandi ca-
su, id est dicit Iesum esse anathema, hoc est maledicit & execratur Iesum.

Et nemo potest dicere dominus.) Hieronymus in Iohalem legit dominū Iesum, quē
admodū hodie legitur in omnibus græcorum codicibus, δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν, ut opi-
ponatur ei quod supra dixit, dicit Anathema Iesum, hoc est uocat illū Anathema. Neq;
rursus quisq; eum dominum uocat nisi &c. Ex hoc capite & proximo licet cōiicere quæ
fuerint dotes illius ueteris ecclesiæ Christianæ, priusq; tot cerimonijs, opibus, imperijs,
copijs, bellis, alijsq; id genus eēt onerata. Discretio spirituum.) διακρίσεις, discretiones in
tepres legit διακρίσεις. Omnia autem hæc operatur ἐνεργεῖ id est, magis efficit q̄ operatur.

Gratia sanitarum.) χάρισμα τῶν ἰαμάτων, id est dona sanationum.

Diuisiones gratiarum.) χάρισμάτων, id est donorum. Sic uertit Hieronymus in episto-
lis & alijs item locis. Diuisiones operationum.) ἐνεργημάτων quod non significat simpli-
citer operationem, sed uim quādam & efficaciam, qua deus agit in nobis. Sequitur enī
μοχ ἐνεργῶν τὰ πάντα, & paulo post ἐνεργεῖ quod uertit operatur, q̄q; aliud quiddam sonat
græcis, & agit magis q̄ operatur. Ad utilitatem.) πρὸς τὸ συμφέρον, id est ad id quod ex-
pedit ita uertit Hieronymus in quæstionibus ad Hebræam, ac rursus in secundo libro
aduersus Iouinianum. Magis autem sonat ad uerbum, ad id quod confert.

In uno spiritu.) ἐν αὐτῷ πνεύματι, id est in eodem spiritu.

Operatio uirtutum.) ἐνεργήματα, id est, operationes & magis ut dictū est, efficaciam.

Alij interpretatio sermonum.) γλωσσῶν, quam uocem modo uerterat linguas, nūc uer-
tit sermones. Unus & idem.) τὸ ἐν ὁ αὐτῷ. Articulus additus facit ut de certo spiritu
intelligamus, proinde nos uertimus unus ille atq; idem spiritus.

Diuidens singulis.) διαίρων ἰδίᾳ ἐκάστω, id est diuidens priuatim unicuiq; quod Hiero-
nymus in dialogo primo aduersus Pelagium uertit proprie siue propria.

Siue gentiles.) εἴτε ἔθνη, id est græci. In uno spiritu potati sumus.) Græce est in
unum spiritum potati sumus, sicut superius uertit in unum corpus, εἰς ἓν σῶμα. Ad eum
modum legit Ambrosius græca secutus exemplaria. Caterum aliquanto superius mi-
scuit diuersas præpositiones εἰς & ἐν, ἢ γὰρ ἐν ἐνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες, εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθη-
μεν, id est, etenim in uno spiritu, nos omnes, in unum corpus baptisati sumus. Quod si
complexim legas, sensus erit. Nos omnes baptismo facti sumus unum corpus, idq; per
spiritum omnibus communiter impartientē se. Sin diuisim, subaudiendum erit uerbum
substantiuū

habebam fimo. Etenim in
græcis. Nostis mihi ne
re uerba in illis. Necess
comparatum. Cum compar
potes ut emige uerius q̄ co
noscitate commendari & uti
Ego paratus ignobilior
p̄d̄ = id est in honorati
Ego honesta sunt nostri.
Inodestiam siue decus Am
stantior em habent. Veran
Nullius egent. In q̄q; de
Temperant. In q̄q; de
nembra temperantia quada
Ei cui decet. In q̄q; de
Vt non schisma in corpore
Sed in idiosum. In q̄q; de
bra, ut si uis parem indicet
Siue gloriatur. In q̄q; de
gloriatur diuile pro gloria
tu sentire possis eum non
Membra de membris. In
rius non essent omnia me
brofus legit uideret. In q̄q;
tam p̄d̄ = id est in eunde
som. Catera ille sentis min
et aliud membrum ab alio pe
sequit Valerian.
Et quodam quidem. In q̄q;
pat pro præpositio in distri
et multa sunt apud hunc apo
los, non est probabile præc
pronomin. Alioqui diuiset
nam particulam huius diuisi
In q̄q; de In q̄q; de præpositio
dat. In q̄q; de præpositio, ut quod
per ille coram. Quod in explanat
in tempore apostolorum. Alius seco
noq; item de ceteris.
Operationes. In q̄q; de
Interpretationes sermonum
enim uerba cum illo, p̄d̄ =
nor interpretaciones sermoni
allatore, quod postea tradit
tem huius particula apud ille
nod toties iam diuisa ueriti
il sanatio. Quæne quid di
omnes. deinde paulo post req
et omnes linguas loquuntur

substantium sumus. Etenim in uno spiritu sumus nos omnes. At prior lectio mihi magis arridet. Non estis mihi necessarij.) *χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.* Quod modo uerterat, opera uestra non indigeo. Necessaria sunt.) *ἀναγκάια*, id est necessaria per positium nō comparatiuum. Nam comparatio redditur per magis. Quāq̄ *μᾶλλον* pro potius accipi potest, ut corrigat uerius q̄ comparat, sitq̄ sensus, ea membra quæ putantur inhonesta necessitate commendari & usu.

Et quæ putamus ignobiliora.) Non reddidit interpres festiuā uocū allusionem *ἀτιμότερα & τιμῆρ*, id est inhonoratiora, & honorem.

Et quæ honesta sunt nostri.) *ἀσχίμονα, & εὐχρημοσύνην*, id est immodesta siue indecora, & modestiam siue decus Ambrosius legit, & quæ inferiora sunt nobis, reuerentiam abundantiore habent. Verum haud scio an locus mendo uacet.

Nullius egent.) *οὐ χρείαν ἔχει*, id est non habent opus, ut subaudias eo honore addito, Temperauit.) *συνεκέρασε*, id est contemperauit, hoc est simul moderatus est, & miscuit membra temperatura quadam, ut sibi mutuo sint auxilio.

Eicui deerat.) *ἴσθ' ὕστερόν τι*, quod uertere solet, deficit, sed hic bene reddidit.

Vt non schisma in corpore.) Græcam uocem reliquit *χίσμα* uertere poterat *diffidiū*. Sed in id ipsum. *ἀλλὰ εἰ ἀντὶ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.* Sed idem mutuo curent membra, ut ῥ' αὐτὸ parem indicet omnium membrorum sollicitudinem.

Siue gloriatur.) *δοξάζεται*, id est glorificatur, hoc est honore afficitur. Interpres uidet gloriatur dixisse pro gloria afficitur Thomas Aquinas interpretatur gloriatur, uigorat ut sentire possis eum non nihil offensum fuisse hoc loco.

Membra de membro.) *μέλη ἐκ μέρους*, id est, membra ex parte, hoc dicit, quod Corinthij non essent omnia membra corporis, sed aliqua pars membrorum. Quāq̄ Ambrosius legisse uidetur, *ἐκ μέλους*. Est autem facilis in hūc literis lapsus ob affinitatem uocum *μέλος & μέρος*. Ad eundem modum legit diuus Thomas trifariam hunc enarrans locum. Cæterū ille sensus minus est coactus, ut intelligamus membra de membro, hoc est aliud membrum ab alio pendere, mutua connexionē. At superiore lectionem sequitur *Vulgaris*.

Et quosdam quidem.) *καὶ οὓς μέρ.* Articulum postpositiuum Paulus aliquoties usurpat pro præpositiuo, in distribuendo. Verum hic non habet quod respondeat, cuiusmodi multa sunt apud hunc apostolum. Nam quod Faber Stapulensis mutat quosdam in suos, non est probabile, præsertim in oratione soluta, maxime cū nullum nomē adhaeret pronomini, alioqui dixisset *τοὺς αὐτῶν*. Vitari poterat incommodum anapodoti, si primam particulam huius diuisionis coniunctim legas, ad hunc modum, *καὶ οὓς μέρ. εἰς τὸ ὁ θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους*, ut totum hoc unum efficiat ordinem, deinde succedat, *δεύτερον προφητάς*, ut quod cœperat dicere *per οὓς*, postea mutata uoce dicat *per δεύτερον & ἑπάτα*. Quod ita explanatius efferri poterat. Et alios quidam constituit primo loco, nempe apostolos. Alios secundo, nempe prophetas. Alios tertio, nempe uirtutes, atq̄ item de cæteris.

Opitulationes.) *ἀντιλήψεις*, id est subuentiōes, siue subsidia, quod alibi uertit suscipere. Interpretationes sermonum.) Non legitur apud Græcos hoc loco totum hoc, idem enim uidetur cum illo, *γένη γλωσσῶν*, id est genera linguarum, quod modo recēsuit. Opinor interpretatiōes sermonū adiectum ab interprete quopiam, aut ut isti loquuntur postillatore, quod postea traductū sit in contextū sermonis, præsertim cū ne mentio quidem huius particulæ apud ullum græcum interpretem reperiatur, ut interim dissimulē, quod toties, iam *ἰάματα* uertit sanitates, pro sanationes. Nam *ἰάμα* apud græcos nō est, nisi sanatio. Quāq̄ ne quid dissimulem Ambrosius legit, quemadmodum nos uulgo legimus. deinde paulo post repetens hos gradus, hoc loco duos reddit, non unum. Nūquid omnes linguis loquuntur, nunquid omnes interpretantur, nisi forte hæc duo uelut

da, quæ spiritualia uocat, quod afflatu spiritus dentur aliquoties & malis, inter quæ tamen primum locū tribuit prophetiæ. Hoc loco Paulus prophetiā uocat, non prædictio- nem futurorum, sed interpretationē diuinæ scripturæ. Quemadmodum & Plato discer- nit uates a prophetis. Vates arrepti numine, nec ipsi quid loquantur intelligunt. Ea pru- dentes interpretantur cæteris. Porro uehementius est uerbum *διώκετε, ἢ ζηλοῦτε, ζηλοῦμεν* em̄ ea quoq; quæ probamus ac miramur tantum.

Spiritus autem loquitur.) *πνεύματι δελαλεῖ*, id est spiritu autem loquitur, siue spiritui loquitur, ut respondeat illi quod sequitur, hominibus loquitur. Hoc est suo loquit̄ anio.

Nam qui prophetat.) *ὁ ὁ προφητεύων*, id est qui prophetat autem.

Hominibus loquitur ad ædificationem.) Ad, præpositio apud Græcos abest, *λαλεῖ δι* hoc *ομιλῶ*, id est loquitur ædificationem.

Tamen quæ sine anima sunt.) *ὅμως τὰ ἄψυχα* recte mutat Faber, si codices haberent *ὅμως* siue *ὁμοίως*. Et omnino magis quadrat ad sensum. Et in his facile labūtur scriptores præterea pro quæ sine anima sunt dicere poterat inanima, siue inanimata.

Sonituum.) *τῶν φθόγγων*, id est sonis & *αὐ* potest esse dederint, ut referatur ad in- anima, *μηδὲ*. Quod canitur.) *ἄνυλον μένον ἢ τὸ κιθαριζόμενον*, id est tibia, cithara ue canit̄, proinde Ambrosius legit, quod per tibiam canitur.

Quis parabit se.) *τίς παρασκευάσεται*, id est, quis præparabit? Quod data opera & alias facit interpres, nec id sane non recte.

Manifestum sermonem.) *ἔσημοι*, id est significantem, & sic legit diuus Ambrosius in cōmentarijs, ἢ ἢ utraq; lectio bene habet.

Vtputa.) *εἰτύχοι*, id est uerbi gratia, nimirū cum exemplum fingimus, aut ponimus.

Genera linguarum.) *φωνῶν*, id est uocum, loquitur em̄ de omnibus.

Et nihil sine uoce.) *ὅνδὲρ ἄφωνον*, id est & nullum, subaudi genus, & aphonum, id est uoce carens siue mutū. In hoc mundo.) Rursus *ἐν κόσμῳ*, id est in mūdo citra, *πρὸ* mē.

Ero ei cui loquar.) *ἔσομαι τῷ λαλοῦντι*, id est ero loquenti, barbarus, nec intelligam, nec intelligar. Nam prisca peregrinum hoc nomine uocabant.

Et qui loquit̄ mihi.) *ἐν ἐμοί*, id est in me, græce est pro mihi, ueluti meo indicio meoq; animo, tamen in se facundus est qui loquitur, tamen in meo animo barbarus est.

Spiritus meus orat, mens autem.) Spiritum uocem linguæ uocat, mentem affectum animi, siue sensum animi *πνεῦμα & νοῦς*.

Si bene dixeris.) *εὐλογίσης*, unica dictio est, hoc est si laudes & celebres deum & uer- ba bene ominata dixeris. Quis supplet locum idiotæ.) *ὁ ἀναπληρῶν*, id est qui implet locum idiotæ, & fungitur uice idiotæ. Idiotæ uero græca uox est, quæ significat & priua- tum, id est, non fungentem aliquo magistratu & illiteratū, hoc loco uertere poterat, *plei- barij*. Super tuam benedictionē.) *ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαρισίᾳ*, id super tuam gratiarum actionē siue ad tuam. Quāq; ex hoc loco colligimus minimū interesse, inter *εὐλογεῖν & εὐχαρισεῖν*.

Omnium uelstrum linguis loquor.) Græca diuersum habent sensum, *εὐχαριστῶ τῷ θεῷ* *μου πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν*, gratias ago deo meo omnibus uobis magis lin- gua loquens, id est quod magis loquor linguis, ἢ uos omnes Hieronymus comparati- uum, magis refert, ad cæteros apostolos, ut intelligas Paulū omniū linguis fuisse locutū, magis ἢ reliquos apostolos, uide nonæ quæstionis expositionem ad Ebidiam, ubi non semel citat hunc locum secus ἢ habeat nostra æditio.

In sensu meo.) *διὰ τοῦ νοῦς μου*, id est, per mentem meam, & quinq; uerba, *πέντε λόγους* id est quinq; sermones aut dicta.

Vt & alios instrua.) *κατήχησω*, i. erudiā quo uerbo libenter utit̄ Paulus, & itē Lucas.

Quā decē milia.) Addendū erat potius, ut locus huic coniūctioni, ἢ esset. Apud græ- cos sæpenumero subauditur, id apud latinos est inusitatus. Hac in re mirum ἢ mutata sit ecclesiæ consuetudo Paulus mauult quinq; uerba in sensu, ἢ decem milia in spiritu.

Idiota!

At nunc in nonnullis regionibus totos dies psallitur spiritu, nec modus, nec finis cantionum, cum uix intra sex menses audiatur concio salubris ad ueram pietatem, id em̄ Paulus uocat in sensu loqui, ut omittam interim huiusmodi musices genus indutum esse in cultum diuinum, ut ne liceat quidem ullam uocem liquido percipere. Nec ijs qui canunt ocium est attendendi quid canant. Tantum uocum tinnitus aures ferit, & mox peritura delectatiuicula mulcet. Ferendum & hoc nisi uulgius sacerdotum ac monachorum in huiusmodi rebus summam constitueret pietatem, multum dissentiens a Paulo. In alijs linguis.) ἐμ̄ ἑτερογλώσσοις, id est in ijs qui sunt diuersarum linguarum, ac si dicas cōposita uoce, in diuersilinguis. Locus quem adducit est apud Esaiam capite uicesimo secūdo. In loquela em̄ labij, & in lingua altera loquet̄ ad populū istū, sic em̄ Hieronymus reddidit hebraica, quæ sūt huiusmodi. הַיָּה עַתָּה לֵבָבִי וְרַבְרָבִי וְהַיָּה עַתָּה לֵבָבִי וְרַבְרָבִי
Nam iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum, propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram, qua loquent̄ populo huic dicentes eis. Annotat & Reuchlinus nosse in loquela labij dictū esse pinde ac balbutiente & subsannate labio, Paulus iuxta Hebraicam ueritatem adduxit testimonium, cū Septuaginta ceteriq; interpretes longe diuersa legerint hoc loco, sed ita rursus, ut sensum magis expresserit q̄ uerba, id quod admonet & diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Iam illa. Et nec sic exaudient me dicit dominus, de suo Paulus adiecit, ut impleret prophetiæ formam. Nisi forte, Aliunde sumptum est hoc testimoniū. Siquidem Hieronymus, non audet affirmare, sed ait ita sibi uideri, ex eo sumptum loco.

Fidelibus.) πιστεύουσι, id est credentibus.

Quid insanitis.) ὅτι μαίνεσθε, id est quod insanitis. Non enim rogaret, cur insaniant, sed affirmaret eos insanire.

Occulta em̄.) κρυπτόν τὰ κρυπτόν, id est & sic occulta cordis, ut paulopost. Et ita cadens, κρυπτόν πρὸς ὄψιν. Apocalypsin habet.) Cū ante uerterit reuelationem, nūc uocem græcam reliquit ἀποκάλυψις. Ut multū.) ἡ πλείον, i. ut plurimū siue ad summum.

Per partes.) καὶ ἀνὰ μέρους, id est uicissim.

Per singulos.) καθ' ἑμ, id est singillatim.

Spiritus prophetarum.) πνεύματα, Græcis pluraliui numeri est, & subiiciuntur, ὑποτάσσονται. Ne sentiamus, hoc dictū de ipso spiritu sancto, sed dono spūs, quod ita daturū esset singulis quibus contigit, ut in ipsorum esset arbitrio uti aut nō uti. Quod afflatis & lymphatis non item licet. Non em̄ est dissensionis deus.) ἀκατασάσιας, id quod magis sonat confusionem & turbatum rerum ordinem.

Sicut in oibus, ecc. sanct.) Hoc loco uerbū doceo a nostris additū uidetur. Nā apud græcos non est, subaudiendū autē nō nihil sicut in omnibus ecclesijs pax est & cōcordia. Nam omniū exemplo, adhortatur Corinthios, ut similiter faciant.

Permittitur.) ἐπιτρέπεται, id est permissum est.

Ignorat ignorabitur.) ἀγνοεῖ, ἀγνοεῖται, id est ignorat ignoret, id est, si quis nolit hæc scire, nesciat suo periculo, quāq; Ambrosius exponit ignorabitur, opinor eum legisse, ἀγνοεῖται. Verum secus accipiunt græcanica scholia & Vulgarius.

Fiant in uobis.) In uobis apud græcos non est.

EX CAPITĒ DECIMO QVINTO.

SI tenetis.) Hic locus uidetur fuisse uariis in græcis exemplaribus Ambrosius legit, tenere debetis, nisi forte est ἔτι legendum p̄ ἔτι, id est certe tenetis. Et post hæc undecim.) Græci codices habent καὶ ἔτι τα τοῖς δώδεκα, id est & deinde duodecim, sed græca scholia hic laborant, dubitantq; nū lapsu scriptoris habeatur duodecim pro undecim, an ut intelligamus Matthiæ quoq; Christū apparuisse nōdū quidem cooptato in ordinem apostolicum, sed tamen a deo iam destinato Ambrosius legit undecim, sed articulum quoq; reddidit τοῖς ἑνδεκά, i. illis (inquit) undecim.

Quin

Quingentis fratribus simul.) ἑφάπαξ, id est semel, ἄλλοθεν ἑνός sensus ferme idem est.

Ex quibus multi.) πλείους, id est plures siue complures.

Non sum dignus.) ἱκανός, id est idoneus qui uocer.

Gratia dei mecum. ἢ σὺν ἐμοί, id est quæ est mecum, aut ut quidam habent codices ἢ ἐν ἐμοί, id est quæ est in me, siue erga me. Et cur nō potius inanis ἢ uacua?

Non ego autem, sed gratia dei mecum.) ἀλλὰ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἢ σὺν ἐμοί, sed gratia dei, quæ mecum est, corrigit em̄ Paulus, quod modo dixerat se plus omnibus laborasse, imo (inquit) non ego sum is qui hoc feci, sed gratia potius dei, quæ mihi adfuit, ut intelligamus totum hoc deo ferri acceptum Laurentius hoc loco rejicit eos qui ex hisce uerbis gratiam astruunt, quam uocant cooperantem.

Sic prædicauimus.) οὕτως κηρύσσομεν, id est prædicamus præsentī tempore, ita legit & Ambrosius. Adhuc em̄ estis.) Enim redundat. Referuntur em̄ hæc ad superiorem argumentationem, si Christus non resurrexit, ergo adhuc estis in peccatis uestris.

Si in hac uita tantū in Christo sperantes sumus.) ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, significationem præteriti temporis participij, sic poterat reddere, si ij sumus, q̄ spem coniecerimus in Christo, in hac dūtaxat uita, hoc est si nostra spes quam habemus in Christo non porrigitur ultra terminum huius uitæ.

Primitiæ dormientium.) In græcis exemplaribus constanter additur uerbum ἐγένετο, id est factus est, siue fuit. Ambrosius ἀπαρχὴν uertit initium, quod fuerit omnium primus.

Sicut in Adam omnes.) ὡσαύτως γὰρ ἐν τῷ ἀδάμ, id est sicut enim in Adam.

Qui in aduentu eius crediderunt.) οἱ τῷ Χριστῷ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, qui sunt Christi in aduentu ipsius. Et sic legit diuus Ambrosius.

Nouissime autem inimica destr.) Nouissima nomen est non aduerbium, nouissime. Ac si dicas. Mors omnium nouissima destruetur & est καταργεῖται, id est destruitur, siue aboletur præsentis temporis Diuus Hieronymus in commentarijs Esaia, non semel citat hoc modo. Nouissimus inimicus destruetur mors, quasi dicas hostis omnium postremus destruetur, nempe mors. Nam ut eleganter hoc loco docuit Valla, potest inimicus esse qui non sit hostis. Porro græcis mors masculini generis est.

Siue dubio præter eum.) δὴλονότι, id erat plenius reddendum. Nam nūc oratio est inabsoluta. Atqui cū dicat om̄ia subiecta, palā est, quod excipitur is qui subiecit illi oia.

Propter uestrā gloriā.) Nō est hic δόξα gloria, siue honor, sed καύχησις gloriatio, μὴ πλὴν ἡμετέραν καύχησιν, id est per nostrā gloriatiōē. Est autem hoc loco per præpositio adiurantis. Et quoniam multa iam gloriatus, sancta quadam iactantia, de profectu euangelijs sui, per eam gloriā qua gloriatur in Christo nunc iurat, tanq̄ per rem sacram, sibiq̄ charissimam. Citat hunc locum & Augustinus, ostendens hoc loco iurasse Paulum. Nec est quod tergiuersemur, & negemus apostolum iurasse, cum alibi non paucis locis, palam iuret. Verum in negocijs huius mundi, pro prædijs, pro nummis iurare fortasse non sit ingenui Christiani. Cæterum cum agitur negocium Christi, tum non sit nefas interponere iusiurandum. Quamq̄ græca scholia non nihil hic laborant dubitantq̄ num̄ ita legendum sit διὰ πλὴν ἡμετέραν καύχησιν, id est propter uestram gloriatiōem, id est ut gloriemini uos esse lesu Christi. Atq̄ ita legit Ambrosius, nisi quod accipit uestram gloriā quam Paulus habeat de illis Diuus Hieronymus in epistola, cuius initium, Saep̄ & multum legit propter uestram salutē, haud scio an memoriæ lapsu.

Ad bestias pugnaui. ἐδῆσιομάχησα dictio composita græcis. Solebant enim olim damnati bestijs obijci.

Cras em̄ moriemur.) ἀποθνήσκομεν, id est morimur &c. Laurentius admonet prouerbium fuisse laconicum, extat autē apud Esaia cap. 22. totidē uerbis quot citauit Paulus בָּמָחָר בָּמָחָר תָּהָיוּ לְשָׂרָף. Quāq̄ Hebræis uerbum est futuri tēporis בָּמָחָר. Verū hoc ad sensum

sensum haud multum refert, & haud scio an Paulus scripserat ἀποθνήσκωμεν.

Corrumpunt mores.) φθείρουσιν ἢ θηχρησὶ ὁμιλίας κακάι. Senarius est Menandri, quem admodum indicat diuus Hieronymus, & constat suis pedibus si seruetur apostrophus φθείρουσιν ἢ θηχρησὶ ὁμιλίας κακάι. Nos carmē carmini reddidimus. Mores bonos colloquia corrumpunt mala. Non omnis caro.) οὐ πᾶσι σὰρξ, id est non quæuis caro.

Euigilate iusti.) ἐκνήφατε δικαίως, i. sobrii estote iuste, siue expurgiscimini iuste. Ut iuste sit aduerbiū, id est sicut oportet & recte. Nam uigilant quidam, etiam ad iniusticiā. Alioqui quorum attinebat iustis præcipere ut uigilarent, & non peccarent, quod si faciunt, iusti non sint. Deinde qui conuenit, ut eos iustos uocet, quos arguit, & de quibus mox subiicit: Ignorantiam dei habent quidam. Quin & Ambrosius ut ex interpretatione conijcere licet ita legit, quemadmodum habetur apud Græcos, iustos (inquit), esse præcepit. Atqui qui iustos appellat, non præcipit, ut sint iusti.

Ad reuerentiam uobis.) πρὸς ἐντροπήν, id est ad erubescentiam, & ad pudorem.

Stulte.) ἄφρον, id est amens, siue insipiens. Insipiens tu.) Post insipiens ponēda erat distinctio ἄφρον σὺ ὁ ἀείρας, id est stulte, tu quod feminas.

Sicut uult.) καθὼς ἠθέλησεν, id est sicut uoluerit, ut subiunctiuū sit modī.

Corpora cœlestia & terrestria.) ἐπουράνια, & ἐπίγεια, quod ita sonat quasi dicas, quæ in cœlo uersantur, & quæ in terra uersantur. Ne de ipsis cœlis, aut de materia intelligamus. Nisi prius moriatur.) Quorsum attinebat addere prius, cum græce sit, ἐὰν μὴ ἀποθνήσκῃ, id est nisi fuerit emortuum.

Utpura.) εἰ τύχοι, ita uertit & paulo superius, ut sit exemplum ponentis.

Alia claritas.) δόξα. Eandem uocem quam modo gloriam uerterat, nunc uertit claritatem. Fortasse quod absurdum putaret dicere gloriam solis, aut lunæ, aut stellarum, imo maius quiddam significare uidet gloria, dignitas, maiestas, quæ claritas. Et alias interpretat δόξαν maiestatem uertit. Denique cum Paulus eadem usus sit uoce, quorsum attinebat interpretem latinis diuersas uoces obijcere, cū ad id nō cogat sensus.

Si est corpus animale.) Si redundat ἐστὶ σῶμα &c. est corpus.

Stella enim differt a stella.) ἀστὴρ γὰρ ἀστὴρ διαφέρει, id est stella enim stellam antecellit. Nam id quoque græcis significat διαφέρει.

Factus est primus homo Adam.) Faber Stapulensis admonet homo superesse, quæ in plerisque græcis etiam codicibus, quos mihi uidere contigit ascriptum repperi ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἁδὸμ, id est primus homo Adā, Tametsi ex interpretatione Ambrosiana subodorari licet, illum Adam legisse, omisso hominis uocabulo, cū ait ab apostolo duos constituit Adam. Deinde in secunda particula Adam solus repetitur absque hominis mentione. Nouissimus Adam, in animam uiuificantem. Cōsentaneum autem est ab interprete quopiam, additum, qui uoluerit explicare, quid sonaret Adam, apud Hebræos, nimirum hominem אדם Proinde in Genesi, quoties hominis uocabulum repetitur: אדם Adam ponitur. Et aliquanto post, omisso Adam, hominem dūtaxat repetit, primus homo de terra &c.

Secundus homo de cœlo cœlestis.) Græci diuerse legunt, idque constanter, ad eundem modū interpretantibus Chrysostomo & Vulgario, ὁ δὲ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ, id est secundus autem homo, dominus e cœlo. Quæ ut ingenue dicam mihi magis probatur, quod in nostris codicibus scriptum est, præsertim, cum ita legant Hieronymus & Ambrosius. Et magis respondet ad id quod præcessit, de terra terrenus.

Seminatur in ignobilitate.) Ambrosius legit ignominia, & rectius ἐν ἀτιμία.

Portemus & imaginem cœlestis.) Portabimus futuri temporis est græcis, φορέσωμεν, quæ nonnulli codices habent φορέσωμεν, id est portemus. Nec magni refert ad sententiā.

Possidere non possunt.) κληρονομήσαι, id est hæreditate accipere, & paulo post possidebit,

bit, κληρονομεῖ, id est hæreditate accipit, uerbo præsentis temporis. Omnes quidem resurgemus.) Græca sic habent πάντες μὴ ὄν κοιμηθήσομεθα, πάντες δὲ ἀλλαγώμεθα, id est omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. At diuus Hieronymus ad Minerium ostendit hunc locum bifariam legi apud Græcos, & hoc modo, quem hic indicaui, & eo modo quo uulgata habet æditio. Atq; hoc sane loco mirum q̄; sudāt græcanica scholia Vulgarius & Chrysostomus sic legunt, interpretanturq; , quemadmodum nos uertimus, ut sit sensus, non omnes morituros, omnes tamen immutandos esse. Diuus Ambrosius sequitur eam lectionem, quam uulgo audimus, ut sentiamus nō omnes immutandos ad gloriā, q̄; q̄; resurrecturi sint omnes. Quāq; & is alteram subdit interpretationem, in qua significat fore, qui non moriantur, atq; ob id non resurgāt. Certe cum eo quod græci legunt magis consentiant ea quæ Paulus scribit Thessalonicensibus. Si em̄ credimus, quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita & deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quod nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini, non præueniemus eos qui dormierunt, quoniam ipse dominus in iussu, & in uoce archangeli descendet de cælo. Et qui in Christo sunt resurgent primi. Deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur, cum illis in nubibus obuiam Christo in æra. Et sic semper cum domino erimus. Ex his liquet non omnes dormituros, sed aliquos fore residuos in aduentu Christi. Sunt qui dicant in momento & illos subito morituros ac reuicturos, qui residui fuerint. Cæterū si perpendamus & malos immutari, si non ad gloriā, certe ad immortalitatem, nihil erit quod offendant in lectione Græcorum. Porro si quis diffidet citationi nostræ, sciat Chrysostomum & Vulgarium, quos modo allegauimus, haberi Basileæ in bibliotheca Prædicatorum, unde mihi uoluminum eorum facta est copia. Qui græce nouit, is poterit excusso loco me, uel comprobare, uel refellere. In momento.) ἐν ἁτόμῳ. i. pūcto tēporis indiuisibili, Ἀτέμῳ secō & ἄ particula priuatiua. ἐν τῇ ῥίπῃ ὀφθαλμοῦ, id est in ictu oculi Hieronymus ad Minerium indicat utrūq; inueniri, & ῥίπῃ, id est ictus & ῥοπή, id est motus, prius translatum est ab ictu teli seu fulminis, secundum a motu lancis Laurentius suspicatur interpretem scripsisse, non ictu, sed nictu, hoc est motu oculi. Canet enim tuba.) σαλπίζῃ γὰρ, id est canet enim, & subauditur, tuba quæ præcessit nisi mauis dicere, Buccinabitur enim, aut angelum subaudire, de quo tamē hoc loco nulla mentio. Cum autem mortale hoc induerit.) Repetitur græcis utraq; pars, cum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται θανάσιον.

In uictoria.) Ambrosius legit contentione, νῆκος enim si cum diphthōgo scribatur cōtentionē sonat, sin secus uictoriam significat. Atq; ita Hieronymus legit alicubi in epistola aduersus Ioannem episcopū Hierosolymitanū. Rursus in cōmentario Osee legit contentione, & pro stimulo legit aculeū. Nam illud est minutius, quod græci sermonis ordinē immutauit uel interpres, uel librarius ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον, ποῦ σου ἄδῃ τὸ νῆκος, i. ubi tuus mors aculeus, ubi tua inferne uictoria. Cæterum testimonium quod adducit sumptum est ex Osee capite decimo tertio, idq; magis iuxta Septuaginta, q̄; iuxta Hebraicam ueritatem, quæ sic habet אהי רברר בות אהי קטבר שאה, id est ero mors tua o mors ero morsus tuus inferne, iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum, ubi est causa tua mors, ubi est aculeus tuus inferne. Porro quod Septuaginta transtulerunt ποῦ ἡ δίκη σου, hoc est ubi causa tua, Hieronymus uertit ero mors tua. Symmachus interpretatus est, ero plaga tua. Quinta æditio est & Aqla, ubi sunt sermones tui. hebrais est uerbum רבר quod si scribatur per duo cometz רבר sonat, uerbū, sin per sex pūcta רבר sonat mortem siue pestem, iuxta illud quod in Esaia legimus. Mortem misit dominus in iacob, & uenit in Israel, Hieronymus uertit uerbum misit in iacob, & uenit in Israel. Præterea pro aculeo, quem Hieronymus maluit uertere morsum, Symmachus

ἀπάντη

ἀπάντημά τράστλιτ hoc est occursum. Theodotion & qnta editio plagā interpretati sūt. Deo autem gratias.) τῷ θεῷ χάρις, i. deo autem gratia, ut subaudias est, aut sit. Quomodo loquuntur & latini. Stabiles sitis & immutabiles.) ἐδ' ῥαῖοι γίνουθε ἑμετακίνητοι, & copula redundant, dicuntur autem ἐδ' ῥαῖοι, qui firmam ac certam tenēt sedem ἀμετακίνητοι, qui aliunde alio moueri & abduci nō possunt.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

DE collectis.) περι δε τῆς λογίας, id est de collecta nouū apud Paulū uerbum, a colligendo dictum. Per unam sabbati.) σαββάτωρ, id est sabbatorum.

Recondens.) θησαυρίζωρ, id est thesaurigans quod tandem uertit latine, solutus ante hac grācam uocem relinquere.

Quod ei bene placuerit.) ὅτι ἄρ' εὐδοῦται, Laurentius ita uertendum existimat, quod facile, aut leue sit, siue quod bene cedat. Mihi rectius uertendum uidetur, quicquid commodum fuerit, & quicquid deo prospero contigerit. Hoc autem addidit, ne forte puderet muneris parum magnifici.

Perferre gratiam uestram.) πλὴν χάριρ ἡμῶρ hic plane gratiā pro beneficio posuit, sed gratis collato. Quod si dignū fuerit.) ἕαρ δε ἡ ἄξιον, Græcis hæc uox aliquāto secus usurpatur apud græcos nōnūq; atq; apud nos, pro tāti est. Vnde nos uertimus. Quod si fuerit operæ precium, hoc est, si res fuerit tantū.

Nam macedoniam pertransibo.) Nihil refert ad sententiam, tamen si δ' ἰέρχομαι ambituū est ad utrūq; tempus, unde non perperam uertit pertransibo.

In transitu uidere.) ἐν παρόδῳ, id est obiter, ac uelut alio properans.

Usq; ad pentecosten.) ἕως τῆς πεντεκοστῆς, & usq; ad quinquagesimū, ut subaudias diē necq; enim de festo loquitur.

Magnum & euidens.) μεγάλη καὶ ἐφ' ἑργίῃς, id est magnum & efficax, scribitur enim per e non per a, interpres legisse uidetur, ἐναργίῃς per a idq; græcis sonat euidens, atq; ita legit Ambrosius, secus Chrysostomus & Vulgarius.

De Apollo autem fratre.) Fratre, & notū uobis facio, hæc uerba in græcis codicibus non inuenio, fratre inuenio in quibusdam. Verū hæc eclipsis familiaris est epistolis, ueluti de libris quos putabas perisse, sunt in tuto apud generū.

Et utiq;.) πάντως, more suo uertit utiq; pro omnino.

Non erat ei uoluntas.) οὐκ ἦν θέλημα, id est non erat uolūtas, Ei, addidit explicandi causa. Cum ei uacuum fuerit.) ὅταν εὐκαιρήσῃ, id est cum erit oportunitas. Quāq; uacat idē efficit, & ita uertit in actis apostolorum, Athenienses ad nihil aliud uocabant ἠνικαίρουν.

Omnia enim uestra.) enim hoc loco prorsus ociosum est, nec est usq; apud græcos, sed πάντα ὑμῶρ & c. Nostis domum Stephanæ, & Fortunati, & Achaici.) Fortunatū & Achaicum hoc loco græci codices non habent. Sed tantum Stephanam, & hoc loco domus familiam significat quā primicias Achaia uocat, quod prima suscepit Christū.

Quod uobis deerat.) τὸ ὑμῶρ ὑσέρημα, id est uestrum defectum. Nempe quoniam pro omnibus uenerāt ad populum, ita quod deerat, id est quod Paulus desiderabat in Corinthiis, nimirum præsentiam illorum, id isti suo aduentu supplerunt Faber legit ὅτι ὑσέρημα μου, id est quoniam defectum meum. Verū id ad sensum perparū refert. Et Paulus superius ἐν παρουσίᾳ. uertere poterat in aduentu.

Ipsi suppleuerunt.) οὗτοι, id est hij. Prisca.) Græce priscilla quēadmodū & suprius.

Cum domestica sua ecclesia.) Recte quidem uertit, sed non ad uerbum, ut Ambrosius cum ea quæ in domo eorum est ecclesia, σὺν τῇ κατ' οἶκον ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας, uerum hic maluisse congregationem q̄ ecclesiam. Apud quos & hospitor.) Hoc non reperio additū in græcis codicibus. Quāq; ita legit Ambrosius.

Mea manu Pauli.) Mea casus est ablatiui. A deo patre & dño.) Leuiculū est qd admonet Laurentius de amphibologia quasi legi possit. A deo patre nostro & domini Iesu

Paulo et
Paulus
maranatha
linguas
Verum h
hebr
redemptionem do
quæ Hier
finem
Ambro
confirm
ad l
Syr
hor
domi
quod si
iam ce
est
admoneri

Exhortationem)
quomodo con
Exhortatur)
festum. Pro uestra
operatur tolerantiam
Operatur uerē e
Eandem passionem
Et paulo post
Nam paulo uox est diuinitatis
Sic de consolatione eius
pūs q̄ erit. Quæ facta est in
id est quæ contigit nobis in A
ita ut taderet nos eū uerere
gremis etiam de uita. Atq; in
Et tantis periculis in
gredens ad græcam ueritatem
Eripuit & erat ignota uox
quod postulat est presentia

Iesu Christi. Siquidem id Paulo est peculiare, patrem uocare deum, Christum dñm. Anathema sit) Hac uoce Paulus solet extremum exitium significare, quod hebraei uocant אָנָתְהָמָה. Caterum maranatha, Ambrosius putat uocem Syram esse potius q̄ hebraicam. Licet inter has linguas nonnulla fuerit affinitas, Sonare autem apud illos dominus noster uenit. Verum haud scio an tutum sit hac in re fidere Ambrosio, graui alioquin auctori, sed q̄ fuerit hebraei sermonis ignarus uel illud indicio est, quod Olanna interpretatur redemptionem domus Dauid. Quēadmodum & Hilarius. Quanq̄ inter hebraica uocabula, quae Hieronymi titulo feruntur reperio Maranatha expositum in aduentu domini nostri, ut cohæreat cum superiori. Sit Anathema in aduentu domini nostri, ueluti referat finem Malachiae. Ne forte ueniam & percutiam terram Anathemate. Vulgarius ad Ambrosij sententiā interpretatur dominus uenit, uultq̄ uideri ceu iusiurandum, quo confirmet dominum aduenturum. Eadem serme diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, cuius super hac re uerba non grauabor ascribere. Maranatha, magis Syrum est q̄ hebraeum. Tametsi ex confinio utrarūq̄ linguarum aliquid & hebraeum sonat, & interpretatur מָרָנָתָהּ דְּנֹסְטֵר נֹוֹעִי, dñs noster uenit, ut sit sensus, Si quis nō amat dominū Iesum, anathema sit, & illo completo deinceps inferat dominus noster uenit, quod superfluum sit od ijs pertinacibus aduersus eum uelle contendere, quem uenisse iam constet. Haec Hieronymus. Nec his dissimilia scripsit in dñs noster uenit, uenit esse prateriti tēporis, id declarantibus græcis, interpretibus, Augustinus. Illud admonendum erat ἰλαθε, nisi ex interpretatione Hieronymi liqueret.

FINIS PRIMAE AD CORINTHIOS.

IN SECUNDAM AD CORINTHIOS.

Per exhortationem) διὰ τῆς παρακλήσεως, id est per consolationem. Est eadem uox quam modo consolationem uerterat.

Et exhortamur.) παρακαλούμεθα, id est consolamur in tempestiua copia affectatio. Pro uestra exhortatione.) Rursum est παρακλήσεως, i. consolatione.

Quae operatur tolerantiam τῆς ενεργούσης ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, id est quae operatur intolerantiam multa. Operatur autē est, uim suam explicat, & aperit.

Eorundem passionum) τῶν αὐτῶν παθημάτων, id est eorundem malorum, siue dolorū. Et paulo post κοινωνοὶ ἐσε τῶν παθημάτων, id est participes estis malorum, aut afflictionū, Nam passio uox est dura latinis auribus.

Sic & consolationis eritis) Eritis additum est, uidetur autem subaudiendum estis potius q̄ eritis. Quae facta est in Asia) Græci addunt nobis τῆς γινόμενης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ, id est quae contigit nobis in Asia.

Ita ut tæderet nos etiā uiuere) ὥς γε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν, Potest accipi ut desperaremus etiā de uita. Atq̄ in hunc sensum accipit diuus Ambrosius.

Et tantis periculis) ἐκ τολικουτου θανάτου, id est tanta morte. Ambrosius proximus accedens ad græcam ueritatem legit de tantis mortibus.

Eripuit & eruit) ἐρύσατο καὶ ῥύεται, id est eripuit & eripit, idem uerbum apud græcos nisi quod posterius est praesentis temporis.

pter fidem, uel fidei gratia, ut more Græcorum subaudias ἕνεκα. Græca sic habent, *οὐχ ὅτι κερεινομεν ὑμῶν ἐν πίστει.* Atq; ut ita sentiam facit articulus post ὑμῶν positus, alioqui magis cōueniebat, *ἐν πίστει ὑμῶν.* Hæc autē dicit quod ante dixerat parcens, uelut alioq; scilicet uenturus. Non est autem dominiū, nisi cum peccatum est alicubi. Id igitur uerbi mitigat hac oratione Vulgarius in cæteris mecū faciens, de transposito articulo, nullum mouet scrupulum. Fide statis.) *ἐσθήκαμεν.* i. stamus, siue constitimus. Tamen si uariant hic græca exemplaria, & magis quadrat statis, ne uideant usq; quaq; obiurgandi.

EX CAPITE II.

Nisi qui contristat ex me.) *ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ.* Contristari suo more ponit p dolore affici, cum aliud quiddam sonet Latinis. Sentit autē hoc ipsum sibi uoluptati esse, quod admoniti indolescant, quod id argumentū sit animi respicientis, ita uicissim gaudiū e dolore nascit. Tristitiā sup tristitiā.) Sup tristitiā, supest. *μὴ ἐλθῶν λύπην ἔχω,* uerum id aliunde huc translatum est.

Angustia cordis.) *σωοχῆς,* coartatione siue anxietate. Nam angustia cordis est pusillanimitas, & in uitium sonat. Ut sciatis quam charitatē.) Græce est, ut charitatem sciat, quam habeo abundantius in uos. Est enim *εἰς ὑμᾶς,* siue erga uos.

Si quis autē contristauit me.) Me nō est apud Græcos, *ἐδέτις λελύπηκεν.* i. si quis dolore affecit, ut subaudias id quod cōmodum fuerit, aliquem aut uos, aut me. Diuus Ambrosius non addit pronomen, uerum iuxta Græcos legit. Si quis autem contristauit, nō me contristauit. Grauat enim peccantem, qui contristauerit omnes, neq; Paulum tantū, uerum omnes bonos apud Corinthum. Nam quod ait, nō me contristauit, perinde ualet ac si dicat, non me proprie ac solum contristauit, uerum ex parte duntaxat, ut cui dolor hic sit cū omnibus uobis cōmunis. Ut confirmetis in illum.) *κυρώσαι,* quod prope modum ualet, ac si dicas, facite, ut pondus & autoritatem habeat charitas erga illū. Loquitur enim uelut ad iudices, & cōcionem, quorū suffragiis uelit absolui, qui traditus fuerat satanæ. Nam *κυρία* concionem significat, in qua creantur magistratus, quæ Latini uocant comitia, & diem alicuius rei causā præstitutū, & ius aliquod agendi, unde ductū uidetur *κυρίως,* uelut suffragiis comprobo, & ratum facio.

Comitia,

Quod donauī.) *Ἐγὼ ἔτι κεχαρισμαι ἢ κεχαρισμαι.* i. Etenim ego si quid donauī, cui donauī, siue si cuius rei gratiā feci. Nam donare uocat cōdonare culpā. Deinde cui donauī, subaudiendum est q̄n uero uerbum donauī.

In persona.) *ἐν προσώπῳ,* quod est uel in persona, uel in facie siue conspectu. Nā græce uox ambigua est, & scholia uarie exponūt. Ut nō circūueniamur a satana) *ἵνα μὴ πλεονεκθῶμεν.* i. ne occupemur & usurpemur, uelut ab iniusto possessore satana. Ambrosius legit, ut non possideamur, & pprius expressit uocem græcam. Nā *πλεονεκτῆρ* est occupare quod tuū nō est, ut faciunt auidi, & alienorū usurpatores.

Non habeo requiē spiritui meo.) Nimiū bona fide reddidit datiuū græcum, qui uertendus erat in auferendi casum. Si quidē illi instrumentū & modū actionis, dandi casū efferunt, nos auferendi. Ambrosius propius accedit ad græca, legit enim, Non habui requiem spiritui meo. *οὐκ ἔχῃκα ἀνεστῆ ἐν πνεύματι μου,* hoc est, non conqueui animo.

Sed ualefaciens.) *ἀποταξάμεν.* i. dimissis fratribus, aut renunciato uale.

Deo autē gratias.) Gratia est græce *χάρις.* Atq; ita, ni fallor, uertit interpres.

Qui semp̄ triumphat nos.) *ὅτι πάντῳ ἐπικρατεῖ ἡμᾶς.* Diuus Hieronymus ad Agaliam exponit, triumphat nos. i. de nobis, uel triumphum suum agit per nos.

Bonus odor sumus deo) *εὐωδία.* i. fragrantia, siue beneolentia, ut ad uerbū efferā. Nā Græcis dictio est cōposita. Et deū rursū appellat patrē, suo more, quoties enim absolute hoc uti uerbo, deū patrē intelligit. Alijs qdē.) Elegantiū uertisset, his, & illis.

Tam idoneus.) Tam, Græcis non legit. nec apud Ambrosiū, fortassis interps de suo addiderat, quis nā. Sicut plurimi.) *ὡς λοιποὶ.* i. sicut ceteri. Alij habent, *ὡς οἱ πολλοὶ.* i. si-

ss 2 cut multā

et populo, faciē uelo obtexit. In finē uidelicet) Ne illic cōquiescerent, & qđ euacuať sonat quasi dicas, eius qui euacuať uel aboletur, ut referas ad Moysen, Aut absolute in finem, eius rei quā euacuať. Et euacuať hic est, καταργουμένου. i. quod abolet & irritum redditur. Obtusi sunt) ερωρώθη. i. excacati sunt, & cogitationes potius q̄ sensus, νοήματα, quod paulo ante uertit, cogitationes.

Speculantes) κατοπτρίζομενοι. i. speculantes, hoc loco a speculo ductū est, nō a specula, ut intelligas dei gloriam a purgatis animis ceu speculo excipi, ac reddi. Ad hūc em̄ sensum exponunt græca scholia, ut κατοπτρίζομενοι, sit ueluti speculo exprimentes ac referentes. Et quod addit, eandē imaginē, præpositio Græcis abest, πλὴν αὐτῶν εἰκόνα. i. iuxta eandem imaginē, ut subaudias κατὰ. Ac paulo post, manet nō reuelatū. Maluissē nec tollitur, quo sensus sit apertior. A claritate in claritatē.) A gloria in gloriā, ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. Sic enim aliquoties uertit hanc uocem, uerū hęc uarietas interpretandi, nōnunq̄; aniam errandi Latinis expositoribus præbet, dum aliud quiddam a Paulo dici putant, claritatē & gloriam, cum apud illum eadem sit uox.

A domini spiritu) Trifariā hic loc⁹ accipi potest apud Græcos, A dñi spiritu, siue, a domino spiritu, siue, a domino spiritu, ut accipiamus ipsum dominū esse spiritum. Ceterę media lectio mihi magis probatur, ἀπὸ κυρίου πνεύματος. EX CAPITE IIII.

Iuxta quod misericordiam consecuti sumus) κατὰ δὲ ἠλεεινῶν. Ambrosius uertit, p ut misericordiam consecuti sumus, interps p κατὰ δὲ legisse uidetur κατὰ δὲ. Ceterum misericordiā cōsecuti sumus suo more modestiæ causa dixit, pro eo quod est delicti sumus ad officium apostolicum. Non deficiemus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. i. nō deficiamus, siue segnescimus, aut degeneramus, Nam Græcis κακός aliquando inertem significat ac instrenuū, ut & alias indicatum est. Sed abdicamus) ἀπεπαύμεθα. i. abdicauim⁹ siue abnegauimus, reiecimus, Ambrosius legit, renunciamus.

Occulta dedecoris.) τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Aptius est probri, siue dedecoris q̄ pudoris. Non enim dixit αἰδουός, sed αἰσχύνης. Atq; ita legit Ambrosius. Porro occulta dixit pro occulta mentis. Nā turpitudine amat latebras. Nec adulterantes.) δολοῦντες. i. dolo utētes, siue tractantes, necq; est hic κατωλοῦντες, quod antea uertit, adulterantes, sed δολοῦντες q̄si dicas, falsificātes. Nec ē in manifestatiōe, sed manifestatiōe, ut referat ad cōmēdātes.

Opertum est.) κεκαλυμμένον, quod hæc tēnus uelatum uertit, nunc mutat opertum, cū Græcis eadē sit uox. Deus sæculi huius.) ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. i. deus æui hui⁹. Scholia græca putant legi posse p hyperbaton ad hunc modum. In quibus excacauit cogitationes incredulorum huius sæculi. Verum id uidetur affectatum ac uiolentum, simplicius est ac uerius, ut intelligamus deū huius sæculi satanam, quemadmodū sentit Cyrillus citantibus scholijs græcanicis, nec moueat quod illi tribuat uocabulū dei, Non est enim simpliciter deus diabolus, sed illis est deus, qui illum anteponunt Christo, Veluti auaris pecunia deus est, nepotibus gula deus est, & homo homini deus est, iuxta prouerbiū.

Sed Iesum Christum dñm nostrum.) Nostrum redundat, & plenius est, ut intelligamus omniū esse dñm. Præterea discernit suam personam a psona Christi, cū ipse sit minister, alienū agens negocium. Ille dñs, ad cuius gloriā oīa referēda sūt quæ facit seruus.

Nos autem seruos uestros per Iesum.) Propter Iesum legendum est, διὰ Ἰησοῦ. Atq; ita legit Diuus Ambrosius. Qui dixit.) ὁ εἰπὼν. Commodius erat, qui iussit. Et addendū erat uerbū substantiuū. Deus est q̄ iussit lumē illucescere & c. Deinde, Ipse illuxit.) p ipse græce est θεός. i. qui. Nam ipse qui iussit, illuxit.

Scientiæ claritatis.) τῆς γνώσεως τῆς δόξης. i. cognitionis gloriæ. Interpretatur enim quid dixerit φωτισμόν, nempe cognitionem glorie Iesu. Item pro dei, Ambrosius legit, suæ, ad illuminationem gloriæ suæ, propterea quod præcessit deus.

In faciē Iesu Christi.) ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ χριστοῦ. i. in facie Iesu Christi, Faber hoc loco mauult legere persona pro facie, Laurentium opinor secutus. At mihi multo magis quadra

ideo. Dū sumus in hoc cor) ἐνδ' ἡμῶν τῆσ' ἐκδ' ἡμῶν μεμ, Apposuit uerba contraria quæ lati-
nus interpres non potuit commode reddere, nisi dicas, dum adsumus & absumus.
Siquidem in græcis uerbis conduplicata ἐναντίως geminam habet gratiam quod & in
uocibus sita sit & in rebus, ἐκδ' ἡμῶν est foris agere. Hoc est domi non esse, ἐνδ' ἡμῶν est
domi agere. Interpres uarie reddidit, idq; suo more.

Audemus autem.) Rursus, διὰ τὸ οὐκ ἐπιθυμοῦμεν, id est confidimus.

Et ideo contendimus.) φιλοτιμούμεθα, id est certamus & ambimus. Ambrosius le-
git conamur. Quamq; contendimus bene quadrat, modo bene intelligatur a nobis.

Propria corporis) Græce est, τὰ διὰ τοῦ σώματος, id est quæ per corpus fiunt. Inter-
pres legisse uidetur τὰ ἴδια σώματα. Atq; ita legit Ambrosius. Vulgarius legit & inter-
pretatur, τὰ διὰ τοῦ σώματος.

Prout gessit.) πρὸς ἃ ἐπραξέ, id est ad ea quæ gessit, hoc est pro ratione & portione eor-
um quæ fecit in corpore. Quidam codex habebat, πρὸς ὃ ἐπραξέ, i. ad id quod gessit.

Deo uero manifesti sumus) Græcis non est manifesti nomen, sed manifestati sumus.
uerbum πεφανερώμεθα. Et itē mox, nos in cōscientijs uestris manifestos esse πεφανερωθήσασθε.
Id siue a librarijs fuit immutatum, siue ab interprete positum non magni refert ad sen-
sum Pauli. Occasionem damus) Græce διδόντες est. i. dantes. Sed recte interpres, par-
ticipium commutauit in uerbum.

Vt habeatis ad eos) πρὸς τοὺς, id est aduersus eos. Et habeatis posuit pro possitis glori-
ari Excedimus) ἐξέσημεν, quasi dicas rapti sumus extra nos, quem uocant mentis excel-
sum, siue raptum. Fortasse scriptum erat, excidimus mente, non excedimus, hoc est si-
ue insanimus, siue sani sumus, siue sapimus, siue desipimus. Id magis explicat id quod
mox consequitur. Siue sobrii sumus) εἴτε σωφρονούμεν, id est siue sobrii sumus. Am-
brosius legit, siue sanum sapimus, ut referatur ad illud excedimus mente. Nam id quoq;
significat aliquoties σωφρονέμεν. Et Græcica scholia admonēt, insanorū esse ingētia loqui,
uelut oblitos sui. Urget nos συνέχε, id est constringit, siue compellit. Quamq; ur-
get belle habet. Ac mox non est æstimantes, sed κρίναντες, id est iudicantes, siue qui iudi-
cauimus ac statuimus illud.

Quoniam si unus pro omnibus) Si non est apud Græcos in quibusdam codicibus.
Certe apud Vulgarium non additur.

Ex hoc) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est post hac, quod hic uertere solet amodo. Ambrosius legit ex
hoc tempore. Apud Quintū Curtium legimus de cætero.

Siue absentes siue præsentis) Participia sunt eorum uerborum, quæ ante uertit pere-
grinari. Verti poterat, siue foris agentes, siue domi. Sentit enim de domicilio corporis
in quo cum domi sumus, tum foris sumus seiūcti a domino. Ambrosius siue præsentis
siue peregrinantes.

Quandoquidem deus erat in Christo) ὡς ὄν, sic quia, ut modum ostendat, quomo-
do deus reconciliauerit sibi nos. Ita uidentur significare græca scholia.

Non reputans.) μὴ λογιζόμενος. Melius non imputans.

EX CAPITE SEXTO.

Sed adiuuantes etiam exhortamur) Diuus Thomas hoc loco torquet sese, pri-
mum bifariam interpretans. Adiuuantes uos, ut referatur ad Corinthios, dein-
de adiuuantes deum. Cæterum quoniam hoc iam absurdum uidetur, deum ad-
iuuari ab homine, distinctiunculam adhibet, qua tamen nihil erat opus, si græca
consuluisset, in quibus est συνεργῶντες, id est cooperantes. Item quod alibi est, Dei adiu-
tores sumus, græcis est συνεργοί. Deinde quod sequitur exhortamur, græce est παρακαλοῦ-
μεν, quod, ut crebro dictum est sonat & obsecramus & consolamur. Ac paulo superius,
tanquam deo exhortante per nos. Vtroq; loco non male quadrabat obsecrandi
uerbum, præsertim cum sequatur δέομαι rogo quod interpres uertit obsecro. Illud
annotandū

interpres non leimitat ta-
mox bene dicitur huic, mit-
te de amantibus optet.
Pro notis tantum fecit.) N
fiam paxiam ex his uerb
paxiam pro nobis pecca
hoc est, uoluit pan supplicium
aut peccata accipias hostia
mox populi comedent. It
aut peccatum, ut nos paulo
Tempore accepto exadit
para. Quæ sermons forma
quod Eliam capite. 49. Met
Hieronymus ita reddidit. In
tū. Neq; distinet ab his Se
tis a uocibus sumta. Illud i
ce sit daturus, hōiēti eu qu
Ministerium nostrum.)
quo plenior sit sensus. Sola
administrat, ne minus ipi
Exhibemus) ausiūm
suis. Incertum autem an sit
Lucas. Hinc enim uocat cōm
Nec est, sicut dei multos, d
dicit. Neminē dantes dicit
horum. Deinde post multa
tinebit ad peccatum Pauli a
mirari, non mirari.

annotandum quo se dimittat tantus apostolus, etiam apud illos, qui peccauerant, cum nunc longe dissimiles huic, miro supercilio, nil nisi mandata, minas, excōmunicationes & anathemata crepent.

Pro nobis peccatum fecit.) Mirum cur Faber tam sollicitus sit, ne quis intelligat Christum peccasse, cum ex his uerbis is sensus nullo pacto possit accipi. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Non enim dixit, peccatorē fecit, sed peccatum, hoc est, Voluit pati supplicium, perinde quasi peccasset omnia, cum solus nihil peccasset, ut peccatū accipias hostiā quæ p̄ expiando peccato solet immolari. Sicuti legimus, Peccata populi comedent. Ita ferme scholia græcanica. Deniq; sic hoc loco Christū uocauit peccatum, ut nos paulo superius iusticiam dei.

Tempore accepto exaudiui te.) Cum dicit ait, subaudiendum est dominus, siue scriptura. Quæ sermonis forma non est infrequens apud Paulū. Locus quem adducit est apud Elaiam capite. 49. Hebraica sic habent. בעה רצון עניתיך וכיום ישועה עורתיך Hieronymus ita reddidit, In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Neq; dissident ab his Septuaginta. Tempore oportuno exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Illud interim miror, qui factum sit, ut p̄ tibi legamus tui, cum græce sit datiuus, ἐβοήθησέν σοι, quod tamen magis est succurri tibi, q̄ quod hic uertit adiuui.

Ministerium nostrum.) Nostrum apud Græcos nō est additum. Et præstat non addi quo plenior sit sensus, Salus est munus dei. Ea per nos administrat. Sic igitur se gerat q̄ administrat, ne munus ipsum cōtemnatur uitio ministrantis.

Exhibemus.) σπewisόντες ἑαυρούς, .i. cōmendantes nos ipsos. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Incertum autem an sit exhibeamus, an exhibemus. Nam mox ingreditur laudes suas. Hanc enim uocat cōmendationem, quæ factis ipsis cōciliat fauorem & autoritatē. Nec est, sicut dei ministros, sed sicut dei ministri, ut subaudias sumus. Quemadmodum & illic, Nemini dantes & c. nisi magis placeat referre ad illud supius, παρακαλοῦμεν, .i. exhortamur. Deinde post multa interiecta respondeat, Nemini dantes. Ita omnia hæc p̄tinebunt ad personam Pauli, atq; ita consentaneum est. Deniq; Ambrosius legit, Vt dei ministri, non ministros.

In patientia multa.) In harum enumeratione rerum, nō nihil uariant exemplaria, id quod fere solet usu uenire, quoties recēsentur huiusmodi compluscula, fallente scriptorem opinor sua memoria.

In charitate non ficta) Iucundior est apud Græcos, uox composita, ἀνυποκρίτως, .i. quæ expers sit simulationis. Ambrosius legit, non simulata.

In uirtute dei.) ἐν δυνάμει θεοῦ, ut de signis ac miraculis intelligas, quemadmodum interpretatur & Ambrosius.

A dextris & a sinistris.) Faber Stapulensis hoc loco mutat pro dextris ac sinistris, secundorum & aduersorum. Quod, quid sibi uelit prorsus non intelligo. Nam primum longe aliud est sinistrum ac dextrum, q̄ aduersum & secundum, quāq; nec illud uideo, quomodo arma quæ a tergo gerimus secunda, quæ a pectore aduersa dici possint. Verum ut demus hæc ita habere, non erat tamen dicendum, secundorum & aduersorum, sed secunda & aduersa. Referuntur enim hæc epitheta ad arma, ni fallor. Sed Faber, opinor, uoluit interpretari, dextra & sinistra, quasi per dextra significantur res secundæ, per sinistra res aduersæ. Atq; istud est officium cōmentarium scribentis, nō interpretis. Nec est absurdum quod uocat arma dextra, quæ ad dextram nos muniunt aduersus indulgentiam fortunæ, & sinistra, quibus a sinistra tegimur aduersus incursum malorum & afflictionum. Quāq; mihi simplicius uidetur, ut accipiamus a dextris & sinistris, quasi dicas, Vndiq; armati aduersus omnia. Id enim figura prouerbialis efficit.

In suauitate.) ἐν χρηστότητι, .i. in benignitate, seu bonitate, & comitate, quæ opponitur supercilio & asperitati morum.

Per gloriam

faber,

fabiū corrigit,

Per gloriā & ignobilitatē.) διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας. i. p gloriā & ignominiā, siue cōtēptū.
 Per infamiam & bonā famā.) διὰ δισφημίας καὶ εὐφημίας, quasi dicas maledicentiā & benedicentiā. Ut seductores.) ὡς πλάνοι. i. ut impostores, uel potius quasi sicut mox uertit, quācūq; oportuit ita ppetuo uertere, cum sit ubiq; ὡς, sed interpres mire sibi placuit sua copia, nunc uertens ut, nunc quasi, nunc sicut, nunc tanq̄, p inde quasi nihil intersit apud Latinos inter has omnes uoces. lam ut demus nihil interesse, certe uocis eiusdē iteratio nō solū ad decus orationis facit, uerū etiam ad uehementiā. Sic enim totus hic sermo p cōtraria, p membra, p similiter desinentia, p ἀναδιπλώσει, aliaq; id genus schemata uariatur, uoluitur ac rotat, ut nihil esse possit, nec uenustius, nec ardentius.

Quasi tristes.) ὡς λυπούμενοι. i. dolentes, potius. Ut nihil habentes & omnia possidentes.) Fortassis hoc loco uenia danda interpreti, quo Graci schematis gratiam nō reddidit, ὡς μηδὲ μὲχοντες Ἐ πάντα κατέχοντες, quasi dicas, ut nihil tenentes, & oia cōtinentes.

Non angustiamini in nobis.) οὐ στενοχωρεῖσθε. Primū admonendus est lector, hic angustiamini nō esse dictum imperandi modo, sed indicandi. Neq; enim græce dixit μὴ, sed οὐ. Et interpres hoc orationis genus reddere solitus est, ad hanc formam, Nolite angustari, ut paulo post, Nolite iugum ducere cum infidelibus. Deinde στενοχωρεῖσθε dicuntur, qui loci angustia premuntur. Sentit igitur sibi esse amplissimū animū in Christo. Ceterum illos angustos esse, nō in Paulo, sed suis ipsorum affectibus, quos uiscera uocat. Ac mox hortatur ut & ipsi desinant esse angusti. Siquidem angustiam uocat hoc loco, non afflictionem aut molestiam animi, sed trepidam obseruationē cerimoniarū legis Moisaicæ, aut humanarum traditionum. Superius enim disputauit de idolothytis, nisi uis ad tristitiam referre, quam conceperant ex eo, quē Paulus iusserat tradi satanæ.

Eandem autem retributionem habentes.) Habentes non habetur in græcis exemplaribus, unde uidetur subaudienda prapositio καὶ. i. iuxta eandem retributionem dilatamini & uos. Atq; ita sensisse uidetur Vulgarius. Quācūq; Ambrosius legit, mercedis retributionem, ut exprimeret græcam uocem, ἀντιμισθία. Nisi malit aliquis accusatiuum remunerationem referre, ad dico, quasi id sentiat. Promitto eādē retributionē uobis tanq̄ filijs. In eum sensum nos uertimus.

Nolite iugum ducere.) Sensem probe reddidit interpres, quācūq; græcus sermo significatior est, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, hoc est, Ne iungamini eodem iugo cum infidelibus. Nam si Christianus ducat uxorem gentilem, aut Christianus in gerēdo magistratu, collega sit gētili, dicetur ἑτεροζυγοῦν. Huiusmodi matrimonia Hieronymus imparia uocat.

Conuentio.) συμφώνησις. i. consensus, aut concordia.

Christi ad Belial.) Graci legunt Beliar, βελίαρ, ob id, ni fallor, quod Græcis nullum nomen desinit in l. Græca scholia indicant Belial Hebræis significare desertorem, hoc est, luciferū. At eximius ille Ioannes Reuchlin^o, uir undeq; doctissimus, & alterū post Rodolphum Agricolam, decus & ornāmētum nostræ Germaniæ, in suo Lexico docet, Belial apud Hebræos significare malum & iniquum, aut etiam noxium dæmonem. Quod satis quadrat. Nam Christus omnia fecit, ut proffit, contra Belial, etiam cum iuuat, in hoc iuuat ut noceat.

Sicut dixit deus.) Hoc testimonium Diuus Thomas Aquinas sumptū putat ex Leuitici capite uicesimo sexto, ubi legimus ad hunc modum. Ponam tabernaculum meū in medio uestri, & non abiiciet uos anima mea. Ambulabo inter uos, & ero uester deus, uosq; eritis mihi populus meus. At Carrensis autore Didymo, quem equidē demitor ubi uiderit, si tamen uidit, refert ad Ezechielis caput tricesimum septimū, ubi legimus ad hunc modum. Et erit tabernaculum meum in eis, & ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes, quia ego sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum: Atqui cum neutro horum locorum per omnia respondet citatio Paulina. Proinde sciat lector hoc testimonium non ex uno prolatum loco, sed

To. reuchlin^o
 Rodolphus Agricola^o

IN SECV
 uolled colunt...
 e Latinis...
 tam de...
 pollam...
 Exite...
 Et ero uo...
 Quia factus sum...
 Et ambulabo inter eos...
 quod...
 aliud est...
 Aperte nos...
 intellige...
 plicat...
 quod & ubi uer...
 ita legit hoc loco...
 Nemin...
 sa exponit...
 Noceat...
 circūuēdiē...
 Nemin...
 mus hoc est...
 Ad cōmēndā...
 the genus...
 Non quod Pau...
 man amicitiam...
 per modū...
 pe pōtū...
 uenire...
 nomine uolto...
 tribulati...
 Et si pōtū...
 Paulū...
 hē refert...
 Quia cōsolatus...
 Solum...
 fiam...
 nōm...
 pōtū...
 sus munda...
 Græcorum...
 pōtū...
 re est...
 Vnā...
 ne sententiam...
 Secūndum...
 uisati...
 Sed de...
 uerem...
 pōtū...
 pōtū...
 pōtū...

loco, sed e pluribus confectum, id quod & alias factum ostendimus. Siquidem prima pars e Leuitico deprompta uidetur. Deinde quae sequuntur, Quapropter exite de medio illo rum & c. ex Esaiâ decerpta sunt, apud quem legis capi. 52. Recedite recedite, exite inde. pollutum nolite tangere, Exite de medio eius. Mundamini qui fertis uasa domini. Deum quod adiecit, Et ero uobis in patrem & c. Sumptum uideri potest ex Hieremiae capite. 31. Quia factus sum Israhel pater. Et Ephraim primogenitus meus.

Et inambulabo inter eos.) Inter eos non est Graecis, sed tamen conatus est exprime re uerbum ἐμπροσθεν, quod significat in aliquo ambulare. Nam inambulare Latinis nihil aliud est aliquoties, quae ambulare. Tamen melius erat in eis, quam inter eos.

EX CAPITE VII.

Capite nos) χωρίσατε ἡμᾶς, quia dixit ante, angustiamini. Nec hic est capite, pro intelligite, sed sicuti uas aut locus aliquid capit. Ambrosius propemodum explicuit, qui legit, Capaces estote nostri. Circumuenimus.) ἐπιλευονετήσαμεν, quod & alibi uertit, ad eundem modum. Est autem fraudauimus. Ambrosius ita legit hoc loco, Nemini nocuimus, neminem grauauimus, neminem circumuenimus, atque ita exponit. Nocent pseudapostoli, cum sensus suorum corrumpunt, & grauant sacculos circumuentioe serpentinae astutiae. Graeca sic habet, οὐδ' ἐνα ἡδ' ἰκίσαμεν, οὐδ' ἐνα ἐφθείραμεν, οὐδ' ἐνα ἐπλευονετήσαμεν, i. Neminem iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem fraudauimus, hoc est, nullius rem praeter ius occupauimus.

Ad comoriendum & conuiuendum.) εἰς τὸ ἀποδοῦναι καὶ συνῆναι. Id erat apud ueteres amicitiae genus, ut amico forte extincto amicus ultro sibi mortem concisceret. Vnde dicti συναποθνήσκοντες. Non quod Paulus huiusmodi quippiam sentiat, uerum hoc modo arctissimam amicitiam uoluit indicare. Superabundo gaudio.) ὑπερπερισσεύομαι, quod est supra modum, aut uehementer abundo, seu potius supfluo. Nec idem apud Latinos facit super, additum, quod apud Graecos ὑπερ siue περι in compositione. Proinde diuersa ratione conueniebat epitalin explicare Latinis. Pro uobis.) ὑπερ ὑμῶν, melius hic, de uobis, hoc est nomine uestro. Sed omnem tribulationem passus.) ἀλλὰ ἐν παντί θλιβοίμενοι, i. sed in oibus tribulati, ut subaudias eramus. Nam Hebraeis familiare est subaudire uerbum substantiuum.

Et si poeniteret.) εἰ καὶ μετεμέλησα, i. etiam si poenitisset, aut desuper poenitebat ut accipias Paulum an doluisse, quod eos contristasset, nunc autem gaudere quod ex Tito cognouisset rem bene cessisse, & referat ad superiora, non ad sequentia. Nam sequitur apud Graecos, βλέπω γὰρ, i. uideo enim.

Qua consolatus est in uobis.) Consolatus est, hic passiuè accipiendum est, ἡ παρηγορηθήκαμεν. Stabilem.) ἀμεταμέλητον, i. non poenitentiam. Refertur autem ad poenitentiam, non ad salutem, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Elegantissime coniunctis contrariis, quasi dicas impoentendam poenitentiam. Quamquam Ambrosius uidetur adiectiuum ad salutem referre, non ad poenitentiam. Annotauit Laurentius, eidem uoci latinae poenitentia, duas respondere graecas, μετάνοια & μεταμέλησις, quae prior dicta est a sensu retractando, posterior a cura in melius mutanda. Et quemadmodum Cicero conuiuium aptius uocabulum iudicat latinum quam sit Graecorum συμπόσιον, ita Lactantius putat hic graecas uoces elegantiores quam latina sit, quae poenitentia significet tristitiam commissam, illam mentis emendationem. Siquidem poenitere pigre est tædereque. Proinde nihil agere, qui ex hoc loco triplicem inducant poenitentiam. Vnam, quae sit contritio. Alteram, quae sit confessio. Tertiam, quae sit satisfactio. In hanc ferme sententiam Valla nos ter.

Secundum deum contristati.) ἐκ τῆς θεοῦ λυπηθῆναι ἡμᾶς, i. Quod secundum deum contristati fuistis.

Sed defensionem, sed indignationem.) Ambrosius ita legit, Sed excusationem, sed timorem, sed desyderium, sed emulationem, sed uindictam. Graeca sic habet, ἀλλὰ ἀπολογία, ἀλλὰ ἀγανάκτησις, ἀλλὰ φόβος, ἀλλὰ ἐπιπόνησις, ἀλλὰ ψίλον, id est, Sed excusationem, siue purgationem, sed indignationem, sed timorem, sed desyderium, sed emulationem.

græca

græca scholia monent ἀλλὰ. i. sed, hoc loco ponit *πῶς*. i. & quin potius *πῶς* imo, siue in fug mea quidem sententia. Auget enim ac ueluti corrigit, quod dixerat *σπουδῆς* sollicitudinē, imo plus aliquid, usq; ad uindictam turpis admissi. Sæculi autem tristitia mortē operat. Alibi αἰῶνα, uertit sæculum, hic κόσμος. i. mundum. Ambrosius legit huius mundi.

Quā habemus *πῶς* uobis. *τίλιν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς*. i. quæ est in nobis erga uos, siue apud uos, ut illud erga uos referatur ad uerbum superius, ut manifestetur erga uos.

Prædiximus enim. *προείρηκα γὰρ*. i. prædixi enim, atq; ita legit Ambrosius.

In omnibus exhibuistis uos. *σωεσθήσατε*. i. cōmendastis, quāq; hic nō male quadrabat præstitistis. Et *ἐν παντί*, quod etiam superius uertit, in omnibus, melius reddet *πῶς* ubiq;.

Rursum illud in negotio) Articulus græcus additus, *ὅτι πρᾶγμα*, significat eum loq, non de quauis re, sed de certo quodam negotio, nimirum eo de quo scripserat in priori epistola, quendā habuisse rem cū uxore patris. In eo negotio ostenderunt se puros esse eiecto & punito huiusmodi homine, cū ibi Paulus etiam nō nihil illis imputaret. Et uos iniqui inflati estis &c. Igitur & si scripsi. Scripsi bis intelligendum est, Et si scripsi, scripsi. Quāq; apud Græcos nō nisi semel ponit. Et si scripsi uobis, nō *πρὸς* eū scripsi &c.

Non propter eum qui iniuriam fecit. Ambrosius ita legit, Non propter eum qui ini- que uersatus est, sed neq; propter eum qui inique tractus est.

Ad manifestandam sollicitudinem nostram, quam habemus pro uobis. In eundem sensum legit Ambrosius, uidelicet in uersis his pronomibus *ὑμῶν* & *ἡμῶν* id quod facile cōmittitur, uel scriptoris obliuione. At Græci sic legunt, *εἰνεκεν τῷ φουδρωθῆναι τὴν σπονδὴν ὑμῶν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον ἑδου*. Quib; ex uerbis apparet hoc sensisse Paulum, se gaudere, quod ex ea tristitia consecutus sit, ut palā fieret, quo studio essent Corinthij erga se. Porro quod adijcit, apud uos coram deo, ueluti iurantis esse potest, & illos & deum conscium testantis. Nam & paulo superius meminit de studio Corinthiorum, quod ex Tito cognouerat. In multo experimento. *ἐν πολλῇ δοκιμῇ*. i. in multa *πῶς* batione. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Abundantius autem magis. Aut duo comparatiua coniunxit, ad exprimendā maiorē emphasim, aut magis uertendū erat potius *μᾶλλον*, enim apud Græcos ut & apud nos corrigit nōnunq; ut intelligas illum multū accepisse solatiij ex correctis Corinthijs, sed uerius ex gaudio Titi. Ambrosius *πῶς* abundantius ac, magis legit, magis magisq;. Verum illud haud dissimulandū, hunc locum longe secus apud Græcos distingui, q̄ apud Latinos. Nam uulgata æditio & Ambrosius sic habet. Ideoq; consolati sumus. In consolatione autē nostra, abundantius magis gauisi sumus. Græca sic habent, *διὰ τὸ παρακληθῆναι ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον*. i. Propterea consolationem accepimus in consolatione uestra. Abundatius autē magis &c.

Refectus est spiritus eius. *ἀναπέσασθη*. i. Refocillatus fuit, quod est proprium eius qui laborauit, ac fatigatus est, & postea, requie refocillatur. Ambrosius hunc locum diuerse legit, diuersum opinor exemplar nactus. Quia inquit, requieuit spiritus eius in oib; uobis.

Non sum confusus. *ὄυ κατὰ ἑμὲ*. i. non sum pudefactus. Quod in omnibus confido in uobis. In, non est in græcis exemplaribus. *θαξῶμεν ὑμῖν*. i. confidimus uobis.

Abundantius in uobis. *εἰς ὑμᾶς*. i. in uos, siue erga uos. Reminiscētis. *ἀναμνηστικῶς*. i. Recordantis, siue cōmemorantis. Abundantia gaudij. *ἢ περισσεία*. Sed Ambrosius recte mutauit nomen in uerbum legens. Abundat gaudium.

EX CAPITE VIII.

ET quod in multa. Et redundat, nec est in græcis codicibus, nec additur ab Ambrosio. Altissima paupertas. *ἢ κατὰ βάθος πτωχία*. Ambrosius legit, profunda paupertas. Sumptum apparet a uase seu scrinio iam ad imū exhausto. Ad quod pertinet quod Hesiodus scripsit, seram in fundo esse parsimoniam. Proinde nō omnino pessime uertit interpres. In diuitias simplicitatis. *εἰς τὴν πλοῦτην ἀπλοότητα*. i. in opulentiam simplicitatis. Simplicior est qui libenter erogat, & hoc magis ditescit simplicitate, quo

etiam apud Paulum redditur p
id est quod uelut pro uir
autem ut in uobis. Sup
get. Ambrosius uero admodum
pro uos. (stantij.) uobis
Et non sit sperauimus.) uo
non speremus id accidisse
la arguimus Titum.) in
id est pericit in uobis.) eis
(multa exhortatione obl
ita. (uobis) uobis. uobis
uota cum oblatione roga
anctos suscipimus.
Et confirmaret in uobis e
uerfurus beneficium. Deinde
Insuper & charitate. uobis
his. Nec est in super apud Gr
Et in hac gratia abundet
ut & paulo superius. Loqui
Non quali imperans.) in
Ambrosius legit. Non secun
Sed propter aliorum soli
ut uestra charitas probatio
uobis. Uestra charitas in
re uobis. i. charitatis uestra
et uobis. autem uocant quod
oblationem. Ambrosius legit
bus olim scriptum uelle. nego
piam deperitum. Iam uero
quidam theologi. nimirum
paritatis uobis philosophet
re. quid enim aliud faceret,
uobis. hoc magis erret necessi
uentus curat. hoc magis em
cuiuslibet omnino deuote uide
quod minus aristotelicum e
Quoniam propter uos eger
uam in nos primum. id est in
na græca, quæ quid ego uide
sa scitis tamen non multum lu
rum illud egerus factus est. est
hinc poluit argumentum suum
rem referre. Nec retulit inter
paupertate. Quoniam qui
reddere. Et consiliū in he
cipere pro consilio. Porro in
uobis uobis. Gratias a
uobis est, aut sit. Sed etiam
facere ante annum. in hoc b

estate, quo pauperior redditur pecunia. Quia secundum uirtutem.) *ὅτι κατὰ δύναμιν* id est quia pro uirili, siue pro uiribus. Et sic legit diuus Ambrosius, ne quis hic uirtutem accipiat oppositam uicio. Supra uirtutem.) *καὶ ὑπὲρ δύναμιν*, id est ultra uires, & sic legit Ambrosius, quemadmodum & supra pro uiribus. Quamquam dilucidius erat, etiam supra uires. Voluntarij.) *αὐθαίετοι*, i. spontanei, & subaudias fuerunt.

Et non sicut sperauimus.) *καὶ οὐ καδῶς ἠλπίσσαμεν*, i. multo amplius quam sperare audebamus, ne putemus id accidisse paulo prater spem.

Ita ut rogaremus Titum.) *εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον*, i. in hoc adhortaremur Titum; Ita & perficiat in uobis.) *εἰς ὑμᾶς*, i. in uos uel erga uos.

Cum multa exhortatione obsecrantes nos, &c.) Græci secus legunt, *μετὰ πολλῆς παρακαλίσεως δέόμενοι ἡμῶν*, ἢ *ἡμῶν χάριν καὶ τῆς κοινωνίας τῆς διακονίας*, ἢ *εἰς τοὺς ἀγίους δέξασθαι ἡμᾶς*, i. multa cum obtestatione rogantes nos, ut gratiam & comunionem ministerij, quod est in sanctos suscipere.

Et consummaret in uobis etiam gratiam istam.) Rursum *χάριν* gratiam uertit, rectius uersurus beneficium. Deinde cur non potius erga uos, quam in uobis *εἰς ὑμᾶς*.

Insuper & charitate.) *καὶ τῆς ἐξ ὑμῶν ἐμῆς ἀγάπης*, i. & charitate quæ in nobis est ex uobis. Nec est insuper apud Græcos. Videtur autem dictum in nobis pro in nos.

Et in hac gratia abundetis.) Gratia hoc loco pro beneficio seu elemosyna accipitur, ut & paulo superius. Loquitur enim de adiuuandis liberalitate sanctis.

Non quali imperans.) *οὐ κατ' ἐπιταγήν*, i. non iuxta imperiū, hoc est non tanquam imperas Ambrosius legit. Non secundum imperium.

Sed propter aliorum sollicitudinem) Græce *διὰ* est, hoc est per, non propter. Est enim sensus ut uestra charitas probatior fiat, ex aliorum erga nos officio, non quod aliquid exigam a uobis. Vestrae charitatis ingenium bonum.) Græce secus habet *καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον*, i. & charitatis uestre ingenuitatem. Ingenuum autem pro ingenuitate dictum est, *γνήσιον* autem uocant quod est uerum germanum ingenuum, minimeque fucatum & adulterinum. Ambrosius legit bonum, omisso ingenio, & sane suspicor in nostris codicibus olim scriptum fuisse ingenuum, non ingenium, idque parum intellectum a sciolo quoquam deprauatum. Iam uero quorsum attinet commemorare quid hic somniēt recentiores quidam theologi? nimirum hoc impudentiores quo indoctiores, cum diuus Thomas plurimis uerbis philosophetur in hoc uerbo ingenium, sic enim legit & ille, secutus exemplar, quid enim aliud faceret, ignarus græcanicæ litteraturæ. Atque hic quo studiosius laborat, hoc magis erret necesse est, non secus quam si quis semel aberrarit a uia, quo uehementius currat, hoc magis erret oportet. Verum illi sane ueniam tribuendam arbitror, cui nihil omnino defuisse uideo, prater cognitionem linguarum. Verum præstabat aliquanto minus aristotelicum esse, quam hoc carere adminiculo.

Quoniam propter uos egenus factus est.) Hoc loco Faber mutat uos secundum personam in nos primam, idque ita inueniri in archetypis. At reclamant constanter exemplaria græca, quæ quidem ego uiderim, & insuper latina, & magis quadrat uos, quia præcessit scitis, tametsi non multum habet momenti ad sensum, utrum legas *ἡμᾶς* an *ὑμᾶς*. Verum illud egenus factus est, est græce *ἐπιτώχευσε*, i. pauper fuit, siue potius mendicauit, ut hinc possint argumentum sumere qui gaudent mendicitatem suam ad Christum autorem referre. Nec retulit interpretis uocū allusionem *ἐπιτώχευσε*, *πιτωχία*, id est pauper fuit, & paupertate, Quam mirum cur ceu data opera confuderit, cum nullo incommodo licuerit reddere. Et consiliū in hoc do.) *ἢ γνώμην ἐμ τούτῳ δίδωμι*. Hic uidetur plane *γνώμην* accipere pro consilio. Porro in hoc, id est in hac re, ne quis hic erret, putans hoc esse acusatium casum. Gratias autem ago deo.) *χάρις δὲ τῷ θεῷ*, i. gratia autem deo, ut subaudias est, aut sit. Sed etiam uelle.) Sensus ambiguus est, an cœperint simul & uelle, & facere ante annum, ut hoc beneficium nuper cœptum intelligas, an cœperint non solum

et facere

De s. Thoma agnate,

facere, sed etiam ultro facere & suapte sponte, nam id plus est quæ facere. Atque hunc quidem posteriorem sensum sequuntur interpretes.

Ab anno priore.) ἀπὸ πέρους, id est ab anno superiori. Animus uoluntatis.) καδάπις ἢ προθυμία τῷ θεῷ. i. quemadmodum promptus est animus ut uelit siue ad uolendum.

Sic & perficendi ex eo quod habetis.) οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελεῖσθαι, ἐκ τῆς ἔχθης. i. sic & perficere sit siue perficite ex habendo, id est ex hoc quia habetis, hoc est quia potestis.

Sic enim uoluntas prompta est,) εἰ γὰρ ἢ προθυμία πρόκειται, id est si enim prius adsit animi promptitudo. Aut si præcesserit animi promptitudo.

Vt alijs sit remissio.) ἀνεσις, i. remissio & relaxatio laborum. Proinde Ambrosius uertit refrigerium. Secundum id quod habet,) καθ' ὃ ἐὰν ἔχη τις, hic habet accipio more graecorum pro potest. Id inuicem diuus Ambrosius qui legit secundum facultatem, & potius est iuxta id quicquid illud est quod possit, ut subaudiās dare, quæ hoc ad sententiā Pauli non admodum refert. Vobis autem tribulatio.) θλίψις, hoc loco melius redditur ab Ambrosio angustia, nam angustiam rei familiaris dicimus. Relaxatur ijs, quibus minus angusta sit res familiaris. Vestra abundantia.) Hic suppleat, additum est cum graece sic habeat τὸ ὑμῶν περισσεύμα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑπέρημα, ἵνα ἐ τῶν ἐκείνων περισσεύμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑπέρημα, ut γένηται referatur ad utramque partem. Poterat autem reddi ad hunc modum,

Vt uestra abundantia illorum inopia, & illorum abundantia, uestra succurrat inopia. Qui multū.) ὁ πολὺ, etiam graecis subauditur participiū ἔχων. i. qui habebat. Non minorauit.) οὐκ ἠλαττόνησεν, i. nō fuit inferior, aut nō minus habuit. Caterum testimonium quod adducit est Exodi cap. decimosexto, quod apud hebraeos ita legitur, **וְיִשְׂרָאֵל אֵלֶיךָ וְיִשְׂרָאֵל אֵלֶיךָ**. Diuus Hieronymus uertit ad hunc modum. Nec qui plus collegerat, habuit amplius, nec qui minus parauerat, reperit minus. Dicitur est autem de colligendo manna, quod Paulus deflexit ad suum negocium.

Gratias autem ago.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est gratia autem deo. Eandem sollicitudinem.) Quod iam sapius uertit sollicitudinem, graecis est σπουδή, id est studium siue cura. Quoniam exhortationem quidem.) Ambrosius legit consolationem, sed melius adhortationem. significat enim suo rogatu uenisse, sed tamen suapte sponte ad id propensum. Sed cum sollicitior esset) σπουδαίότερος, id est studiosior ac diligentior ac alacrior. Atque hoc sane loco coniunctio δὲ uim habet corrigendi, ut non absurde uerti potuerit primo. Siquidem quod modo dixerat Titum adductum suis precibus suscepisse negocium, id mutat, imo inueniens, nō meo impulsu hoc fecit, uerū cum sua sponte ad id esset promptus, me rogante factus est alacrior ac diligentior, ueluti cum ultro currentem inuocamus. Sua uoluntate.) ἀνθαίρετος, i. spontaneus siue ultroneus. Ambrosius legit uoluntarius. Cum illo fratrem nostrum.) Nostrum nō est graece, sed tantum τὸ ἀδελφόν. Sic enim uocat christianum, Caterum articulus additus, facit ut certum aliquem designatum intelligamus, cuius nomen data opera suppresserit, malens eum elogio quæ uocabulo describere. Proinde uertendum erat. Misimus autem una cum illo fratrem eum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias.

Cuius laus est in euangelio.) Sermo uidetur anceps, nam apparet accipi posse, laudem illius esse scriptam in euangelio, uerum illud dicit illum quisquis est de quo dicit (Nam id incertū est) ita uersatum esse in praedicatione Christi, quam hic euangelium uocat, ut omnium testimonio ecclesiarum laudetur. Nec ea res tam uetat, quo minus accipiatur de Luca, quod sensisse uidetur Hieronymus, Verū illud admonere uolui, hic magis de praedicatione fieri uerba, quæ de scripto euangelio, propter id quod sequitur per omnes ecclesias. Iam illud nō solum aut uertendum erat, nec id solum, ut intelligamus eum non solum spectatum praedicatione euangelij, uerum etiam sibi comitem fuisse delectum.

Sed & ordinatus est) χριστοῦ οὐθεῖς, id est electus siue suffragijs creatus, id quod proprie significat

significat

significat græca uox & συνέκδημος, comes peregrinationis meæ, recte, nisi quod comes minus est, ἢ συνέκδημος. i. collega siue socius ut æqualem intelligas non sequentem.

In hanc gratiã.) Græci habent σύν χάριτι ταύτη. i. cū gratiã hac. Quanquã gratiã hoc loco beneficium sonat. Ad domini gloriã.) πρὸς τὴν αὐτῶν ἑ κυρίου δόξαν. i. ad eiusdẽ domini gloriã. Quæ ministratur a nobis ad domini gloriã.) Non repetit hoc loco, apud græcos ad domini gloriã. Destinãtam uoluntatem.) ἡγεῖα προθυμία. i. animi promptitudinem, Ambrosius legit sollicitudinem, opinor uicium esse librariorũ, qui pro promptitudine mutarint sollicitudinem. Diuus Thomas Aquinas destinãtam uoluntatem interpretatur, a deo p̄destinãtam, qui p̄destinãrit ab æterno, uos talem uoluntatem habere, Nō libet insectari conuicijs, uirum tam eruditum, tamquã piũ. Malim quicquid est imputare sæculo, modo lector intelligat, ne doctissimos quidem interpretari posse diuinas literas citra linguarum peritiã, sentiatquã id quod Thomas huc adduxit, δις διὰ παλαιῶν abesse a sensu Paulino. Sentit enim hoc beneficium a se administrari, ad domini gloriã, simulquã ad prouidendã ac declarandã animi promptitudinem eorũ qui largiebantur ultro. Deuitantes hoc.) σελλόμενοι τοῦτο. i. cauentes illud, Sumptum est a nautis qui flexo cursu declinant scopulum aut periculum.

In hac plenitudine.) ἐν τῇ ἀδρότητι. i. abundantia siue exuberantia. Solet enim magna pecuniarũ uis obnoxia esse suspiciõni fraudis.

Prouidemus enim.) προνοούμενοι. i. prouidentes absquã enim, pendet enim a superiori bus misimus. Quanquã id quidem ad sensum nihil refert.

In multis sæpenumero.) Interpres ne potuit quidẽ reddere iucunditatem græcanici schematis ἐν πολλοῖς πολλάκις, quasi dicas in multis multiphariã.

Sollicitum esse.) ἀσθενεῖς ὄντα. i. diligentem ac promptũ, aut etiã probũ. Nam hoc quoquã significat ἀσθενεῖς.

Cõfidentia multa in uos.) πεπονηθεὶς πολλῆ τῆς ἐν ὑμῶν. i. ob fiduciã multã quã hñt erga uos. Græca sunt ambigua. Nã fiducia referri potest ad Paulũ, qui confidat illũ nunc fore diligentiorẽ, quod speret illos bene tractaturos hominem. Non solũ autem cõfidit de hoc, uerũ etiã de Tito. Quamobrem? quod socius suus sit, & in iuuandis Corinthijs adiutor. Item de cæteris, quod Pauli sint fratres, & missi ab ecclesijs, sicut ante dixit. Et id circo maluimus hic apostolos uertere legatos.

Gloriã Christi.) δόξα χριστοῦ, ut intelligas ipsos apostolos esse gloriã Christi. Quanquã totus hic locus uarie legitur. Ambrosius ita legit, siue per Titũ qui est socius meus & adiutor in uobis, siue per fratres nostros apostolos ecclesiarũ gloriã Christi. Græca sic habent ἢ τε ὑπερτίπισ, κοινῶνός ἐμός, ἢ εἰς ὑμᾶς συνεργός, ἢ τε ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν δόξα χριστοῦ. Scholia explicant ad hunc modum, siue de Tito, ut subaudias, aliquid dicendũ est, hoc possum dicere, quod est socius meus. &c. Siue de cæteris dicendum est aliquid, hoc dico, quod sunt apostoli ecclesiarum, & ob id gloriã Christi, quorum prædicatione & uita illustrius sit euangelium Christi. Hæc autem omnia eo pertinent, ut commendet Corinthijs eos quos illo mittit. Nec me fugit, quid Faber Stapulensis hoc loco scripserit, uerum illius sententiã, hæc quidem in parte non subscribo, præsertim refragantibus græcis scholijs, & nominatim Vulgario, atquã ipso deniquã Ambrosio. Cæterũ quæ Thomas & hoc recentiores, in hunc adducunt locum non libet referre. Quanquã sensit nonnihil Aquinas, cum gloriã legens tamen interpretatur ad gloriã, quasi gloriã sit datius casus, cum apud Græcos sit rectus.

Et in uobis adiutor.) ἡγεῖα ἑσ ὑμῶν συνεργός, id est & in uos cooperatur. Præterea hi nominatiui dure subiiciuntur, simplicius erat. Pro Tito socio meo, & in uos cooperatore, siue adiutore. Oñsionem ergo quæ est charitatis uestræ.) Græce est simpliciter, oñsionẽ charitatis uestræ. Et nostræ gloriã rursus est καυχίσις quod Ambrosius hoc loco uertit exultationem.

In facie ecclesiarum dei.) Dei non additur in græcis, nec in Ambrosio. Porro illud in faciem magis quadrabat in personam ecclesiarum. Redundat enim in personam ecclesiarum honor habitus ijs, quos miserant ecclesiæ. Quamq; & alterum probo sensum, nimirum hunc, ut cæteræ quoq; ecclesiæ uideant charitatem uestram, de qua soleo apud illas gloriari, ut in facie sonet in conspectu.

EX CAPITE NONO.

EX abundanti est.) περιούρι μοι, id est superuacaneum est. Et ita legit Ambrosius superuacuū est. Quælo quorsum opus erat huc accersere periphrafin: nisi quod sic libuit interpreti ludere, scilicet hoc est ineptire.

Promptum animum uestrum.) τὴν προθυμίαν ἡμῶν, id est animi uestri promptitudinē, siue (ut Ambrosius legit) promptam uoluntatem uestram. Eadem uox græcis, quam modo uertit destinatum uoluntatem.

Pro quo de uobis.) ἢ ὑπὲρ ἡμῶν καυχῶμαι μακεδόνισιν. i. quam de uobis iacto Macedonibus, siue apud Macedones. Sic enim dixit, quam glorior, quemadmodum nos dicimus, gratulor tibi reditum in patriam.

Quoniam & Achaia.) & coniunctio redundat.

Ab anno præterito.) ἀπὸ πέρυσι. i. ab anno superiori. Ambrosius legit ab anno priore.

Et uestra æmulatio) καὶ ὁ ἐξ ἡμῶν ζήλος. i. ex uobis orta æmulatio, hoc est uestrū exēplū.

Prouocauit plurimos.) Sic interpres dixit plurimos pro multis, ut uulgo sacerdotū in preculis horarijs pro de pluribus martyribus legitur pro plurimis, græce est πλείονα, id est plures siue complures. Abutuntur enim & græci comparatiuo hoc, uice positiui nominis. Ambrosius legit plures, non plurimos. Quamq; id uideri potest scriptoris accidisse culpa. Misimus aut.) ἕπεμψα δέ. i. misi uero. Sed hoc loco fratres accusandi casu legendum est, non nominandi, τοὺς ἀδελφοὺς. Excusat aut Paulus, quod tam multa uerba fecerit de administranda eleemofyna in sanctos, sed tamē mittēdos fratres omnino putauit, ne offenderētur imparati, hoc est nō dubitat, quin libenter sint subuenturi pauperibus, sed præmonendos duxit, ut in tēpore conferant, quod uelint conferre ne uideantur minus libenter dare, q̄ cæteræ ecclesiæ. Ut nō dicamus uos in hac substantia.) ἵνα μὴ λέγομεν ἡμᾶς ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ καυχῆσθωσιν. i. ut nō dicamus uos in hac substantia gloriatiōis. Ambrosius legit, ut nō dicam oēs in hac parte. Verū exēplaria cōsentiunt, & pulchre habet, ut intelligamus ad hunc modū. Ne erubescamus tunc nos deinde per occupationē, ut ne dicam uos, significans pudorē eū ad illos maxime attinere, uerū id maluit intelligi q̄ explicare, ne quid offenderet animos Corinthiorum.

Postea quod sequitur in hac substantia gloriatiōis, referendū est ad illud superius, erubescamus nos, nimirū pudefacti in hoc argumento gloriatiōis meæ, qua gloriatus sum de uobis. Aut, nō in oibus, in quibus merito gloriatus sum, sed in hac quoq; parte quo nihil sit in quo nō iure uidear de uobis gloriatus, ὑπόστασιν aut dixit argumentū, quemadmodum uertit in ep̄la ad hebræos, argumentum non apparentium.

Rogare fratres.) Rursum fratres accusandi casu legendum est, non uocandi.

Ut pueniāt.) ἵνα προέλθωσιν. i. ut prius ueniāt, siue pcedant, ut legit Ambrosius.

Re pmissam bñdictionē) προκαταγγελλμένην. i. ante pmissā. Porro bñdictionē hoc loco uult intelligi beneficentiā, nō manū motā. Nā ante λογίας, collectiones eleemofynas uocauit, hic eadē ευλογίας uocat, nō a λόγος sed a λέγω collego. Nisi mauis huc torquere, qd bñficiū alacriter & benignis uerbis dandū est. Et ob id bñdictionē uocari, Etenim inter auaros hoc agitur, ut q̄ minimum detur, & si quid forte coguntur dare, dant uerbis male ominatis. At beneficium hoc animo & uultu dandum est, quasi dando lucrum facias. Et addendum est uestram, quod abest in nostris codicibus.

Paratam esse maluissimē uertere per nominandi casum, τὴν προκαταγγελλμένην ενλογίαν ταύτην, ετοίμημ εἶναι. i. ut ante pmissā uestra ista bñdictionē prompta sit, hoc est, ut alacriter detis

te deis quod dicitur uos an
Quælibet dicitur.) uerū
non uoluntaria. Nam
Hoc autem dico
tem in uobis (subaudi
De bñdictionibus.) It
manu uoluntaria.

Voluntaria.) προσε
ferendum propositum con
gruē de huius aut illius anim
dicitur. Ex necessitate.) Et
dicitur pro indigentia, non
scilicet ex necessitate, pro
tuit, & qui coactus dat, ut
Abundat scire in uol
alibi solet occurrit. Ve
subministrare. Atq; hic
dicitur quod deus potes sit
ferre ad ipsos redire, et
erit uideatur rem famili
Ut in omnibus sempe
nem sufficientiam habere
nes aliorum desiderat q
legisse uideatur ad hunc
In seculum seculi.) Græc
Quæ autem substantia sit,
dicitur, i. de re, q̄ dicitur
uobis, uideatur ta uoluntate
nam, & p̄sentem in dōm
thrice uertit, ut προσε
ratum modum, supped
quod additum infinitiuis,
uoluntariam, tempore cas
nisi in hunc sensum legit
Augustinus incrementa frug
uoluntate incrementa frug
In omnibus locis uoluntate
uere uertit, ut προσε
græcè, abundantis in omne
Quæ operator per uos.) Et
conferunt cum faciliōre
Ministerium huius officii
ministerij. Sic enim uocat o
græcis significat sacrificium,
offerri deo, cuius ministerij
Per multas gratiarum act
quod multi gratias agunt de
Et in obedientia confessa

ter detis quod daturos uos ante polliciti estis.

Quasi benedictionē.) οὐτως ὡς εὐλογία, ἢ μὴ ὡς πλεονεξία, sic ueluti sit benedictio & non uelut sit auaricia. Nam beneficentia debet alacris esse, cum auarus det tristis.

Hoc autem dico.) Dico non exprimitur in græcis codicibus, sed tantum est, hoc autem τοῦτο δὲ cætera subaudiuntur, & a latinis additum est uerbum explicandæ rei gratia.

De benedictionibus.) In benedictionibus. Nam utrobique est ἐπ'εὐλογία. Interpres mutauit suo arbitratu.

Vt destinauit.) προαιρῆται, id est proponit, præsentis temporis. Et Ambrosius legit secundum propositum cordis, nec additur suo, aut sui, ut sit sensus absolutior. Nec enim agit de huius aut illius animo, Tantum indicat, libenter & ex animo dandum esse quod datur. Ex necessitate.) ἐξ ἀνάγκης. Laurentius putat hoc loco necessitatem accipientem pro indigentia, non pro coactione, cui non assentior hoc sane loco. Nam hanc particulam ex necessitate, opposuit illi, quæ præcessit ὡς προαιρῆται, hoc est, ut sponte sua stauit, & qui coactus dat, tristis dat, ob quod citauit illud, hilarem datorem diligit deus.

Abundare facere in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est in uos, & περισσεύσαι accepit transitiuè, quod alibi solet neutraliter. Velut apud nos suppeditare, nonnunquam est suppeditare, nonnunquam subministrare. Atque hic quoque gratiã appellat beneficentiam. Sentit enim libenter dandum quod deus potes sit, ut efficiat, quicquid in sanctos illius contulerint, id multo cum foenore ad ipsos redire, ne uel ea res illos a largiendo deterreat, quod benignitas exhaurire uideatur rem familiarem.

Vt in omnibus semper.) ἵνα ἐν παντὶ πᾶσαν ἀνάγκην ἔχοντες, id est ut in omnibus omnem sufficientiam habentes. Est autem ἀνάγκεια, ubi quis suis est contentus, suaque sorte, nec aliunde desyderat quicquam Interpres & Ambrosius, si modo codices mendo uacant legisse uidentur ad hunc modum ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν

In seculum seculi.) Græce tantum est εἰς τὸν αἰῶνα, id est in æuum.

Qui autem subministrat.) ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν. Hic locus apud Græcos paulo diuersius habetur, ὁ δὲ χορηγῶν σπέρμα τῶν σπείροντι, καὶ ἄρτον ἐν βρώσῃ χορηγῆσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξῆσαι τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, id est qui autem suppeditat semen seminanti, & panem in cibum ministret, & multiplicet semē uestrum, & augeat genimina iusticiæ uestræ. ut χορηγῆσαι, πληθύναι, αὐξῆσαι infinita uideantur uertenda potius per imperatiuum modum, suppeditet, impleat, augeat. Nisi forte subaudiatur uerbum μέλλει, quod additum infinitiuis, futurum tempus efficit. Nam in tam multis uerbis, non est consentaneum, tempus casu fuisse commutatum, ut legas χορηγῆσαι πληθύνει αὐξήσει. Ταμεψ in hunc sensum legit Ambrosius.

Augebit incrementa frugum.) γενήματα τῆς δικαιοσύνης, id est prouentū iusticiæ, quod hic uertit incrementa frugum, Ambrosius uertit fructum.

In omnibus locupletemini.) Paulus aliquoties suo more participijs abutitur. Vnde recte uertit πλουτιζόμενοι in uerbum, Laurentius referendum putat ad particulam, quæ præcessit, abundetis in omne opus bonum.

Quæ operatur per uos.) Ambrosius pro ἡτις, legisse uidetur ἕτις, uertit enim si quis, & consentiunt cum hac lectione scholia illius.

Ministerium huius officij.) διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης, id est administratio huius ministerij. Sic enim uocat officium subministrandæ pecuniæ, sed λειτουργία nonnunquam græcis significat sacrificium, suo ritu peractum, ut accipias hanc pecuniã quasi uictimã offerri deo, cuius minister sit Paulus, ut sacerdos sacrum peragens.

Per multas gratiarum actiones in domino διὰ πολλῶν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ, id est per hoc quod multi gratias agunt deo.

Et in obedientia confessionis.) Faber uult esse hypallagen, ut intelligamus in con-

fessione obedientiæ uestræ. Verum nihil uideo causæ cur reclamantibus exemplari-
bus, & interpretationibus ad hypallagen huiusmodi confugiamus. Nam obedi-
entia confessionis potest accipi, quod obediens Paulo in elemosynis largiendis de-
clararent se uere & ex animo confiteri euangelium. Quod si mauius ὁμολογία pro as-
sensu, laudat illorum obedientiam, quod sibi id suadenti ac monenti non sint refraga-
ti. Ambrosius pro confessione legit, subiectione magis exprimens græcam uocem ὑπο-
ταγήν, quanquā ὁμολογία non solum confessionē significat, uerum etiam consensum, ut
accipias futurum, ut multi gratias agant deo, cum uiderint Corinthios tanto consensu
obedire Paulo. Atq; ita tacite monet, ut omnes conferant pro sua quisq; uoluntate &
facultate. Desyderantium uos.) ἐπιποθούντων ὑμῶν. Ambrosius addidit, desyderan-
tium uidere uos, siue, quod aliud habuerit exemplar, siue quod uoluerit explicare sen-
sum, in quem & græcica scholia interpretantur. Quanquam hoc loco gratiam uerti
poterat beneficium, ut intelligas illos esse cupidos uidendi Corinthios, in quibus deus
tantam beneficentiam sibi contulisset.

Et modestiam.) καὶ πλὴν ἐπεικίαν, quod comitatem magis & facilitatem sonat, q̄ mo-
destiam, quæ opponitur arrogantia. In facie.) κατὰ πρόσωπον, id est iuxta faciem.

EX CAPITE DECIMO.

IPse Paulus) αὐτὸς δὲ ἐγὼ παῦλος. Mire Paulus tribus uocibus αὐτὸς δὲ & ἐγὼ sepauit
suā personam a cæteris apostolis, quod antehac egerit negocium aliorum, nunc e
suo loquatur affectu. Rogo aut̄ uos.) Cū ante dixerit se obsecrare, nō adiecit qd
obsecraret. Vnde capitis huius initiū utroq; referri potest ad superiora, ut sit sensus.
Rogo ut meo quoq; nomine libenter conferatis hanc pecuniā. Aut ad sequentia, quæ
admodum modo diximus, atq; ita δεόμεναι repetit quod dictum erat παρακαλῶ, ut sit re-
deuntis ad id quod cœperat, quasi dixisset. Rogo inq̄.

Absens autem confido in uobis.) ἀπέσθω ἐν ὑμῶν. Græca quidem sunt ambigua, uerum
magis congruit ut intelligamus, audax sum erga uos, sicut alibi dicit. Epistola fortes.)
p̄sentia infirma, quanquā scholia græcorum non eodem exponunt modo, Vulgarius pu-
tat per Ironiam dictum. Mihi sane nō probatur.

Gratias ago deo.) Rursum est χάρις τῷ θεῷ, id est gratia deo.

Qui arbitrantur nos tanquam.) τοὺς λογιζομένους, id est qui cogitant aut estimant,
uel qui sic habent nos, ut secundum carnem ambulantes.

Non carnalia.) οὐ σαρκικά diuersum ab illo σαρκίνα, quod tamen eadem uoce latina red-
didit, ut superius admonuimus. Et potētia deo) græcis est δυνατὰ τῷ θεῷ. Ambrosius le-
git fortia deo, Laurentius mauult, ualida deo. Cæterum illud deo græcis datius est in-
strumenti, polletq; perinde ac si dicas, fortia per deum, & opera diuina. Utinam liceret
omnibus episcopis, maximeq; ijs qui in Pauli locum successerunt, tam uere suoq; iure hanc
usurpare uocem, q̄ ipse Paulus usurpauit, Arma militiæ nostræ non carnalia, sed fortia
deo, non ad demolitionem oppidorum, arcium, sed impiarum cogitationum. Hæc sunt
arma, hæc bella, hæc pugna, hæc uictoria, hi triumphi digni successoribus apostolorum,

Consilia destruentes,) λογισμοὺς, id est cogitationes. Et rursum participium addidit,
quod nusq; referatur καταρῶντες destruentes, hoc est quibus armis destruimus. Porro
cum de armis meminerit, mire subiecit metaphoras munimentorum, quarum alia arti-
ficio, alia sublimitate sunt inexpugnabilia. Nos quo magis perspicuus esset sensus, uerti
mus hoc pacto. Sed potenti a deo ad demolitionem munitionum, quibus cogitatio-
nes demolimur, & omnem celsitudinem, quæ sustollitur aduersus scientiam.

Extollentem se.) ἐπαυρόμενον, id est insurgentem, siue qui attollitur. Erat huiusmodi ma-
chinarum genus, quod repente sublaturum in altum inueheret hostem.

Omnem intellectum.) πᾶν νόημα, id est omnem cogitationem.

Quæ

Quæ secundum faciem sunt uidete.) Græci codices legunt hoc per interrogationem ut sit uidetis, non uidete, quasi fingens id fieri, quod uelit obiurgare. Num ea cernitis, quæ sunt iuxta faciem: hoc est quæ foris uidentur, & ostentationem habent potius quæ efficaciam. Meminit enim quod dixerit se humilem fuisse apud illos, hoc est contemp- pro similem, cum alij quidam magno fastu agerent apostolos, Ambrosius legit secundum faciem, pro eo quod est in conspicuo sunt & aperta. Vulgarius uult esse obiurgan- ris, quod ex opibus, e cultu fastuue æstimarent hominem, ac non potius ex animi bonis cui magis assentior. Cogitet iterum apud se.) ἀφ' εαυτοῦ, id est ex seipso, nimirum non expectans nostram increpationem.

In obsequium Christi.) εἰς ὑπακοήν, id est in obedientiam, ut semper ante hac uertit.

Ita & nos.) Græcus addidit Christi, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ, id est quod quemadmodum illi Christi, sic & nos Christi, Porro Christi genitiuus est, nō re- ctus calus. Inquirunt.) φησὶ, id est inquit, ut subaudias aliquis, aut certum hominem qui hoc dixerit. Nam & præcessit & mox sequitur τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, id est hoc perpendat istiusmodi.

Sermo contemptibilis.) ἔξουθενήμιον, id est contemptus potius.

Inferere aut cōparare.) ἐκρίναι ἢ συγκρίναι. Interpres nō potuit reddere uocū affinitatē græcarū, quasi dicas, inferre & conferre, aut inferere & conferere. Sed ipsi in nobis) Græce secus est, ἀλλ' αὐτοὶ ἐπ' εαυτοῖς, εαυτοῦς, μετροῦντες καὶ συγκρίνοντες εαυτοῦς εαυτοῖς, ὅν συνιοῦσιν id est, sed ipsi in seipsis, seipso metientes, & comparantes seipso sibiipsis, non intelligūt &c. Atq; ita græca exponunt scholia, ut intelligamus arrogantes illos, ex suo ipsius ani- mo metiri se, & sibi magnos esse, & alios ab alijs laudari mutua quadam talione. Atq; hunc sensum secutus est & diuus Augustinus in opere de doctrina christiana cum ait. Et sit illis quod ait apostolus. Comparantes enim semetipso sibi metipsis non intelli- gunt. Ad eum modum interpretatur Vulgarius Paulinarum epistolarum non in- diligens interpres. Quanquā Ambrosius diuersum exemplar secutus uidetur. Porro quod addidit non intelligunt, græci interpretes, putant imperfectum esse sermonem, ut subaudias, quæ sint alijs deridiculi. At mihi uidetur hoc loco participium esse positum loco uerbi infinitiui, id quod apud Græcos non raro fieri solet. Ac tum quidem hic erit sensus, At ipsi non intelligunt, quod seipso inter sese metiuntur & conferunt, & non potius cum ijs, qui meliores sunt illis, neq; iuxta regulam Christi. Atq; hic sensus ma- gis quadrat cum his quæ sequuntur. Nam quod Vulgarius uult subaudiri, Non intelli- gunt, quæ sint alijs ridiculi, mihi uidetur coactius. Cæterū regulam hic uocat, mensuram sumpta methaphora a regulis fabricorum, ne quis tale quippiam somniet, quale est cum dicimus regulam Francisci, aut Benedicti.

Vulgarius,

Qua mensus est.) ὅν ἐμέρισεν, id est qua partitus est nobis deus mensura quasi dicas, ea quoq; mensura, quatenus ad uos usq; gloriemur. Nec est simpliciter ad uos, sed etiā ad uos ἀχρι καὶ ἡμῶν, ut intelligamus non esse mediocre pertingere ad modum Corin- thiorum. Respondit autem ei quod mox sequitur ἀχρι γὰρ ἐν ἡμῶν ἐφθάσαμεν. i. nam usq; ad uos quoq; peruenimus. Quemadmodum autem gloriari solent insanissimi prin- cipes, si longissime prorogarint imperium, ita Paulus Christi ductor gloriatur, quod eo usq; propagauerit ditionem principis sui, sperans fore, ut longius etiam proferat impe- rium. Interpres legisse uidetur ἐμέρισεν pro ἐμέρισεν.

Crescentis fidei.) ἀυξανομένης πίστεως. i. augescente fide uestra.

Magnificari secundum regulam.) Rectius hæc infinita uertisset in alium modum, Spem habentes fore, ut augescente fide uestra in uobis amplier, iuxta regulam nostrā in abundantiam ad euangelizandum ea quæ ultra uos sunt. Nō ut in aliena regula in his quæ parata sunt gloriemur, Significat se sperare futurum, ut in dies crescente fide Corin-

thiorum

thiorum, crescat & ipse ac maior maiorque fiat, adeo ut iam prædicatio sua longius porrigatur, etiam ad eos qui ultra Corinthios sunt, idque iuxta suam regulam, non alienam, hoc est suo Marte, ne uideatur gloriari de ijs, quæ iam parata sunt, & ab alijs laborata, quem admodum faciebant pseudapostoli.

fabri corrigis,

Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare.) ἔτε τα ὑπερέκεινα ὑμῶν. Faber hoc loco legit εἰς τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα ὑμῶν, id est in illa quæ supra illa uestra. Sed fallitur, meo quidem iudicio, Nam ὑπερέκεινα aduerbium est, cui additur articulus ut fiat epitheton, id est ulteriora uobis, id est quæ ultra uos, hoc est longius & in alios etiam populos. Et in hanc sententiam interpretantur non solum Vulgarius ceterique græci, uerum etiam diuus Ambrosius. Proinde non nihil demiror Stapulensem mutata etiam scriptura a tot autoribus uoluisse dissentire, præsertim cum hic nihil sit quod offendat, aut alio suadeat confugere. Verum quandoque bonus dormitat Homerus. Neque uero nos grauatim alijs igit nolcimus, eandem uicissim ab alijs ueniam flagitantes.

EX CAPITE VNDECIMO.

Vtinam sustineretis modicum.) ὄφελον ἀνεῖχεσθαι μὲν μικρὸν τῆ ἁφροσύνης, id est utinam sufferatis me paulisper in insipientia, & est sustinissetis magis quam sustineretis. Ceterum quid Laurentio Vallæ uenerit in mentem, ut pro sustineretis, mutandum putarit susciperetis, ut ingenue dicam prorsus non intelligo. Nisi forte somniauit ἀναδέχεσθαι pro ἀνεῖχεσθαι, nam ἀνεῖχεσθαι magis ad uerbum reddi ne possit quidem, quam si dicas sustinere. Illud recte admonet in modicum quid, quid abesse in sermone græco, & modicum interpret suo more posuit pro pusillo. Nos uertimus paulisper.

Supportate me) ἀνεῖχεσθε, græca uox anceps est. At magis quadrat, ut sit indicatiui modi sustinetis. Corrigit enim quod dixerat, utinam sustinissetis, imo inquit, sustinetis & quod opto factum, facitis. In hunc sensum exponunt græcanica scholia.

Aemulor enim uos.) ζήλω γὰρ ὑμῶν. Ambrosius usus est græca uoce, opinor non inueniens quo uim uerbi explicaret. Nam hic zelum appellat ingentem, & ut ita dixerim immodicum quendam amorem, uelut ambiat, ut apud illos primus esset, nec ferat alios apostolos, in partem amoris admitti. Nam agit hic de quibusdam apostolis, qui pluris haberi uolebant apud Corinthios, quam Paulus esset. Addit autem zelo dei, ne quis arbitraretur illum sua gloria suæ compendii commoueri, nos uertimus, zelotyphi sumus erga uos. Quid autem uereamur sic intelligere de Paulo, cum ad eundem modum interpretetur Origenes, theologorum sine controuersia princeps, de deo, quod zelotes dictus sit.

Despondi enim.) ἡρμολογία, id est adaptari siue adiungi. Ambrosius legit paraui. Hicronymus in Amos legit statui, sed lapsus opinor memoria.

Astutia sua.) Græcus addit in, in astutia sua, idque iuxta proprietatem sermonis hebraici, pro eo quod est per astutiam suam.

Corrumpuntur sensus.) φθασεῖ accommodato usus est uerbo, cum de uirgine meminisset. Et sensus græcis non est αἰδιόσις, ut de uisu, auditu, aut alijs similibus queat accipi, sed νοήματα, quod proprie ad mentem animumque pertinet. Accommodat enim allegoriam. Euxæ decepti sunt oculi, Corinthijs timendum erat menti, Ceterum illud uerbum excidant, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium. Proinde uidetur adiectum ab interprete, quod alioqui durius uideretur dicere corrumpuntur a simplicitate. Neque enim simplicitas corrumpit animum, sed animus corruptus degenerat a simplicitate. Perinde ut Vergilius dixit, quantum mutatus ab illo, non quod ille mutasset, sed quod illi dissimilis esset factus. Et apposite uirgini tribuit simplicitatem memor allegoriæ suæ. Denique non est simpliciter ne, sed μήπωσ, id est ne quo pacto, nos uertimus, ne qua. Vehementius enim est addita coniunctione expletiva. Quin & illud annotandum, ut ob-

iurgaturus

Corinthios arte subleuat
est in Christo Iesu. τῆς ἐξ
apostolo illi obtemperamus
Christum.) ἔλαρον ὑμῶν
ego quidem uiderim.
quod Paulus admo
berum lesam acceriam
uoluptatibus, & qu
oblitum, cum uer
poteremini.) Cur nō &
quod doceret, quod nos nō
docuerimus, cur illos ol
mi me minus fecisse.) μὴ
alios apostolis. Et in h
non fuisse, ab ijs qui ualde
immates habebantur, ut i
am de li.) ἡ δὲ
Auerfatur em superiori
id non scientia.) Cur nor
ione. I. auretus merito r
de impedite fuisse lingua
re impedito sermone, atq
em priuatum, tum indoctur
is clamas Pauli græci serm
us.) Cæciliæ uermaculis, non
hæc quod hyperbarorum a
admirat orationem. R. ar
ne Paulum hoc ex animo d
mentis argumentationum
in opere de doctrina chrit
his. Idem alicubi, moner,
id est dicas, fac me esse in
tibus autem manifestu
in ijs uos, quæ quide
sentis autem hic est. Non
uero timoniz uobis imp
ne quales sumus erga uos,
Nō maus conduplicator
attonquid peccatum feci.)
reparauit. Græci non disting
id est utinebat addere qui
in ecclesiis expositiui.) Ieri
ministerium uestrum.) ἡ
in uentibus sine uestro sum
reperim) ἡ ἱερὰ τοῦ θεοῦ. i. delitu
pulo conuentionis καὶ sed
ne egens id uoluerim fa
tibus line onere.) ἡ ἱερὰ. i. t
uobis fuit) κατὰ τὸν νόμον quod

iurgaturus Corinthios arte subleuat illos, omni cuiusdam deriuans in corruptorem.

Quæ est in Christo Iesu.) τῆς εἰς τὸν Χριστὸν, i. quæ est erga Christum siue in Christum, quia simpliciter illi obtemperamus.

Alium Christum.) ἄλλο Ἰησοῦν, i. alium siue alterum Iesum. Ita consentiunt græci codices, quos ego quidem uiderim. Atq; ita legit & interpretatur Vulgarius. Illud obiter annotandum, quod Paulus admonet Corinthios, id nobis quoq; magnopere cauendū, ne nobis alterum Iesum accersamus, ac fingamus potius, onustum opibus, onustum imperio, ditione, uoluptatibus, & quicquid hic mūdus habet p̄stigiārū, ad hæc cerimonijis plusq; iudaicis obsitum, cum uerus ille ab omnibus hisce rebus fuerit purissimus.

Recte pateremini.) Cur nō & hic sustinissetis ἠνεὶ χροθε, uidelicet illos pseudapostolos, si quid docerent, quod nos non docuimus. Nunc cū nihil adferant de Christo quod nos non docuerimus, cur illos ostentantes sese tolerastis?

Nihil me minus fecisse.) μὴ δὲ μῖν ὑπερκεῖναι ἢ ἡ ὑπὲρ λίαν ἄποσόλωρ, i. nihilo inferiorē fuisse excellentibus apostolis. Et in hunc sensum legit Ambrosius. Aestimo em̄ me in nullo inferiorē fuisse, ab ijs qui ualde sunt apostoli. Sentit enim de Petro Iacobo, & Ioanne, qui summates habebantur, ut indicant græcanica scholia.

Nam & si.) εἰ δὲ καὶ Hic interpret frequenter pro δε uertit. Nam Porro quis imperitus. Aduersatur em̄ superiori parti, qua iactat se nihilo inferiorē summis apostolis.

Sed non scientia.) Cur non potius & latinus & simplicius, nō autem scientia, siue cognitione. Laurentius merito ridet nōnullos, qui ex hoc loco Paulū colligunt balbū quēpiā & impedita fuisse linguæ, quasi nihil inter sit inter ipeditū & imperitū, homines inqt uere impedito sermone, atq; adeo scientia, cum græce sit ἰδιότης, i. idiota, quæ uox illis tum priuatum, tum indoctum significat Hieronymus hac in re uariis est, compluribus locis clamās Paulū græci sermonis ignarū fuisse, quod aliquoties suis quibusdā utatur uocibus, Ciliciæ uernaculis, nonnunq; coniunctioni μὲν, non reddat eam quæ respōdet δε. Ad hæc quod hyperbatorum anfractibus molestus sit alicubi, quod interdum anapodoton relinquat orationem. Rufus alias in diuersum declamat procul submouens eos, q̄ putent Paulum hoc ex animo dixisse, cum omneis sermonis pprietates pulchre tenuerit, omneis argumentationum strophas ad unguem calluerit. Quin & diuus Augustinus in opere de doctrina christiana, plarāq; rhetorum schemata, ex Paulinis adducit epistolis. Idem alicubi, monet, & si, hoc loco non esse fatentis sed cōcedentis ac donantis, ueluti si dicas, fac me esse imperitum sermone. Certe nō sum imperitus scientia.

In omnibus autem manifestus sum uobis.) Græca secus habent ἄλλερ παντὶ φανερωθέντες ἐν πάσῃς ὑμῶν, quæ quidē ad uerbū ita sonant. Sed in omni manifestati in oibus in uos. Sensus autem hic est. Non sicut pseudapostoli sumus, qui fucati & personati simulatione sanctimonix uobis imponunt, sed in omni re, & inter omnes declarati sumus, & apparet quales simus erga uos, & illud παντὶ referri potest ad rem, & ἐν πάσῃ, ad personam. Nisi mauis conduplicationem facere ad uehementiam.

Aut nunquid peccatum feci.) Græca sic habent ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, an peccatum feci si ue, an peccaui. Græci non distinguunt inter an & aut. Apud latinos plurimum interest, & quorsum attinebat addere quid, cum id græcus sermo non habeat.

Alias ecclesias expoliāui.) ἐσίλωσα, id est depredatus sum.

In ministerium uestrum.) ἐν πλὴν ὑμῶν διακονίαν, in hoc ut uobis ministrarem, hoc est uobis inseruiui sine uestro sumptu, stipendio interim ab alijs accepto.

Et egerem) καὶ ὑπερκεῖς, i. destitutus, uel cum deesset. Neq; uero simplex, ut opinor, est emphasis coniunctionis καὶ, sed epitasis habet hoc loco, ut sit sensus, adeo non grauaui uos, ut nec egens id uoluerim facere.

In omnibus sine onere.) ἀβαρῆ, i. minime grauem dictione composita.

Onerosus fui) κατ' ἐν ἄρῃ, quod uerbum dictū est ab ocio & torpore. Nam hi premūt & imminent

& imminent alijs, unde petunt assidue, dictione composita e tribus græcis *ναρκειν*, quod est torpere, unde & *ναρκη* torpedo piscis, & *εμ* præpositione, & altera *ιτε κτλ* quæ frequenter in malam significat partem, uelut in *κατασκηνω* & *καταφρονω*, præsertim cū hic quoque paterno iungatur casui *κατεναρκησα ουδενος*.

Et ueritas Christi in me.) Hoc ueluti iusiurandum adiecit.

Non infringetur.) *ου φραγησεται*. Id scholia græca exponunt non interrumpetur, neque deficiet, hoc aut significans se nec in posterum aliquid ab illis accepturum, ut nō præcludatur sibi hæc occasio gloriandi, quod gratis docuerit euangeliū. Interrumpitur enim quod non est perpetuum. At ille iurat eam gloriā sibi fore perpetuā, ne cui grauis esset, Verbum dictū est ab intersepiedo, nam sepe obiecta excludimur. Nec enim est in me auferendi casu, sed accusandi *εμε*, quasi dicas aduersum me.

Quia non diligo uos.) Apertius erat, an quod non diligam uos, mutato uerbi modo. Nam græci negligunt differentiam huiusmodi.

Quod aut facio & faciam.) Non sensisse uidetur interpres elegantiam huius coniunctionis *καὶ*, quam hoc loco & similibus habet apud græcos, *ὃ δὲ ποιῶ καὶ ποιήσω*, id est quod facio, hoc etiam sum facturus in posterum, siue quod facio, idem & in posterum sum facturus. Deinde licet græcis unica sit coniunctio *δὲ*, quæ pluribus latinis respondeat, aut, sed, uero, porro, ceterum, rursum, contra, & his similibus, non nihil tamen apud nos interest, quam quo loco colles. Hic magis cōgruebat, sed *τῆ* aut. An quod nō diligā uos deus nouit. Sed quod facio, &c.

Vt in quo gloriatur.) *ἵνα ἐμ ὃ καυχῶνται*. Ambrosius propius accessit ad græca, ut in eo quod gloriatur reperiantur, ut & nos, hoc est si & illi gloriatur se gratis euangelizare, nec in hoc erunt nobis præstantiores cū ipse gratis doceat & egens.

Eiusmodi pseudo apostoli.) Pseudapostoli dicendum composita dictione, quemadmodum est apud Græcos, nec potest in duas diuidi, latine sonat falso titulo apostolos.

Si ministri eius.) *εἰ καὶ οἱ διάκονοι*. i. si & ministri, & ita legit Ambrosius, & transfiguratur se græce est transfiguratur & transfigurantur *μεταχηματίζόμενοι μεταχηματίζεσθαι*.

Alioqui uelut insipientem.) *εἰ δὲ μήγε*. i. sin aliter, id est si minus perluadco me nō esse insipientem, tolerate me gloriantem tanquam insipientem.

Modicum quid.) *μικρόν τι*, id est paululum siue paulisper, aut aliquantisper.

Secundum deum.) *κατὰ κύριον*, id est secundum, dominum, quemadmodum & in superiori epistola scripsit, ego non dominus, & dominus non ego. Humanū quiddam & stultum significat, quod negat esse secundum dominum.

In hac substantia gloria.) *ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχίσεως*, id est substantia siue materia gloriationis, & sic legit diuus Ambrosius.

Si quis accipit) *εἰ τις λαμβάνει* quod præcessit *κατεοδία* uidetur ad cibū pertinere, quæ illi sumebant apud discipulos, hoc ad munera. Vulgarius putat idem bis dictum, de uero rat & accipit, ut intelligamus insatiabilem auferendi aueritatem in pseudapostolis, cum summa coniunctam arrogantia. Secundum ignobilitatem dico.) *κατὰ ἀτιμίαν*. Magis quadrabat iuxta contumeliam. Exponit enim illa atrociam, si quis uos deuorat, si quis in faciē cedit, &c. Nō inquit quod ista uos patiamini a pseudapostolis, sed quod ad contumeliæ rationē attinet, nō leuiora patiamini ab istis, quam si ista pateremini.

Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte) In hac parte nō reperio in græcis codicibus quos ego sane uiderim. In quo quis audet) *ἐμ ὃ δ' ἄν τις*, id est in quocumque uero aliquis audet. In insipientia dico.) Hoc per parenthesis interiecit, memor eius quod ante dixerat. Non loquor secundum dominum sed uelut in insipientia.

Ministri Christi sunt.) Post hanc partem græcis non repetitur, & ego. Imo id additū subuertit totam sententiam. Sic enim legendum. Ministri Christi sunt plus ego, deinde illud *παρὰ φρονῶν λαλῶ*, id est desipiens dico, per parenthesis interiectum est. Contentit

nam gratiam exemplaribus
et alia magis dico magis es
in eo quod apostolorum
conueniam id arrogantius dicit
et in initio fecit. Quod si
dico plus ego. Nihil
inueni in dicitur Nicolaus
plus ego, nouum facit orati
omnes me pseudapostoli
dicit. Pererat enim illud plus
hoc modo. Ministri Christi
loquar gloriosus, plus ego
populos senserint, quos col
conferantur gloriæ. Nihil
de orationis ornamenti
placuit uel cognoscere, Je
laboribus plurimis.) per
laboribus, id quod erat tolerab
turus. *ὑπερβαλλόντως*, ὑπ
ra modum, in carceribus
unicū est aduerbium per
Supra modū.) *ὑπερβαλλόν*
ut nihil agant qui interpre
Quadrages.) *τριάκοντα*
uallat, & unoquoque tempore
uenerit diuus Ambrosius ad
noem emendarentur, qui
Accepti. Subaudiendum au
inustragium f. c. i.) *τρεῖς ἡμέ*
plus sum. Quemadmodum
manus esset tracta temp
laboribus.) Græcis uni
nō esse discipulos Christi,
tate omnes christiani. Qu
illos solos reciderit christi
die & die.) *νεχόμενον ἕρ τῶ*
traris. In labore & eru
quod labor est, sed qui d
egit pro erumna.
pro multis gra
multis.) Præter illa qu
et extrinsecus accidit
etiam accipit pro pr
in hoc suorum malorum
prudenti lectori
mea cotidiana) Hoc se
referri ad sollicitud
diligentiā, sed conspici
est ab ethnicis, c

sentit cum græcorum exemplaribus Ambrosius, ad hunc legens modū. Ministri Christi sunt, uel ut insipiēs dico magis ego. Nam in cæteris quidem æquabat sese cæteris apostolis, at in eo, quod apostolorum est proprium, semet illis anteponebat, nō solū æquat, uerum quoniam id arrogantius dictum uideri poterat, præmunis stulticiæ prætextu, quæ admodum & in initio fecit. Quod si maxime sic legeretur, ministri Christi sunt & ego, ut minus sapiens dico plus ego. Nihil erat necesse sensum eum inducere, quem ex Aquinatis sententiā induxit Nicolaus cognomento de Lyra, qui ab hoc loco, ut minus sapiens dico, plus ego, nouum facit orationis caput, & ad hunc edisserit modū. Si uideor inquit uobis insipiēs me pseudopostolis adæquādo, adhuc uidebor uobis minus sapiens me eis præferēdo. Poterat em̄ illud, plus ego p̄ correctionē subijci, p̄missa mitigatione insolentiæ. Nēpe hoc modo. Ministri Christi sunt, sū & ego. Quid aut̄ dixi & ego? Imo ut stultoꝝ more loquar gloriosius, plus ego. Quācūq; nō est huius instituti discutere, quid huiusmodi scriptores senserint, quos constat, ueterū ignaros literarū, tumultuario studio hinc atq; hinc consarcinatis glossematibus, sacras tulisse literas, cum antiquis potius nobis res est. Cæterū de orationis ornamentis & schematibus quibus totus hic sermo picturatus est, qui plenius uelit cognoscere, legat quarti de doctrina christiana libri caput quartum.

In laboribus plurimis.) περισοτέρως. i. in laboribus abundantius fortassis Inter pres uertit pluribus, id quod erat tolerabile. Quācūq; apud græcos alius est ordo ἐν κόποις περισοτέρως ἐν πλῆθει ὑπερβαλλόντως, ἢ φυλακῆς περισοτέρως. i. in laboribus abundantius in plagis supra modum, in carceribus abundantius. Nam quod interpres bifariam reddidit, græcis unicū est aduerbium περισοτέρως. Etiā si comparatiuum positum est uice superlatiui.

Supra modū.) ὑπερβαλλόντως. i. eximie, & ut ita dicā excessiue, & supra quæ credi possit, ut nihil agant qui interpretantur supra modū humanæ uirtutis.

Quadragenas.) τεσσαράκοντα. i. quadraginta, quæ recte uertit significās illū quinquies uapulasse, & unoquoq; tēpore quadraginta plagis cesum fuisse. Si modo id uerè est. Sic enim sentit diuus Ambrosius addens id præceptū in libro Deuteronomij, ut plagis trigintanouem emendarentur, qui cōmeruissent. Valla mauult quinquies undequadrageinta Accepi. Subaudiendum autem haud dubie plagas.

Ter naufragium feci.) τρις ἐναύαγησα, latine quidem uertit, naufragium feci, pro naufragium passus sum. Quemadmodum Terentius dixit, is nauem fregit apud Andrū, de eo cui nauis esset fracta tempestate.

In falsis fratribus.) Græcis unica dictio est ψευδοἰεροί, hoc est falso christianis, qui se fingerēt esse discipulos Christi, cū nō essent. Nā ut sapius iā admonui fratres absolute dicebantur omnes christiani. Quod quidē cognominis nunc a paucis occupatū est, uelut ad illos solos reciderit christianismus.

Nocte & die.) νυκθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίκκα. i. noctem & diem in profundo egi, nec additur maris. In labore & erumna.) κόπω ἐν μόχθῳ, propemodum bis idem dixit. Nā μόχθος quoq; labor est, sed qui difficultatem habeat adiūctam, Vnde Ambrosius molestiam legit pro erumna.

Vigilijs multis.) pro multis græce est πολλάκις. i. sæpe, itidem est in ieiunijs sæpe πολλάκις ποη πολλάκις. Præter illa quæ extrinsecus sunt.) χωρὶς τῶν παρεκτός, hoc est præter ea quæ foris & extrinsecus accidunt. Ad eū quidem modū plaricū edisserunt. Cæterum Vulgarius παρεκτός accipit pro præter, ut quasi dicas præter ea quæ prætermitto, ut sit sensus Pauli, nec in hoc suorum malorum catalogo, recensuissse omnia. Verū utra sententiā magis approbanda, prudenti lectori perpendendum relinquo.

Instantia mea cotidiana) Hoc separatū est a superioribus ἡ ἐπιστάσις μου ἢ καθ' ἡμέραν, quæ pot̄ utroq; referri ad sollicitudinē cotidianā. Græcanica scholia interpretant̄ ἐπίστασις nō curam ac diligentiam, sed conspirationē in Paulū, ut intelligas præter eas persecutiones quæ foris erāt, hoc est ab ethnicis, cotidie ferēdas insidias suorum clāculū insidiatiū Paulo.

Et pater

Et pater domini nostri Iesu Christi.) Nostri redundat iuxta Græcos, & est absolutius uocari dominum, qui dominus sit omnium.

Damasci præpos.) Genitiuus Damasci hic est aduerbialis, nam præpositus ad sequentia refertur ἐθνάρχης ἀρετα. i. gentis præfectus. Aretæ regis, Aretas rex, is erat locer Herodis. Eum igitur significat quem Aretas rex Damasco præfecerat. Et me comprehendere πιάσαι με θέλω. i. comprehendere me uolens.

Et sic effugi manus eius.) Eius non est apud Græcos, sed tm̄ est κὴ ἐξέφυγον. i. & effugi.

EX CAPITE DVODECIMO.

SI gloriari oportet.) Græce sic habet καυχᾶσθαι δεῖ, ὅτι συμφέρει μοι. Quamvis Laurentius in plaribus codicibus δεῖ legit, non δεῖ, ut sit sensus gloriari certe non expedit mihi, Quod si cui placet δεῖ, id est oportet, ita legendum est, ut gloriari oportet legatur per interrogationem. Deinde ipse sibi respondeat, non expedit. In hunc sensum legit Ambrosius. Verum superiorem lectionem sequitur Vulgarius. Ac mihi sane multo magis probatur, quod appareat hūc locum ex superiore mutatū, ubi dixerat, Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Minus enim illic periculi. Cæterum ubi uentum est ad reuelationes, contrahit sese, negās esse gloriandum, etiā si uera sint quæ diciturus est, quod hæc magis obnoxia sint suspitioni iactantiæ quæ illa. Iam quemadmodum erratum est a librarijs in δεῖ & δεῖ, siue δε. Nam ita lego apud Vulgariū ob affinitatem & elementorum & uocum, ita consentaneum est erratum fuisse in μὴ, & μοι. Neque enim græci legunt, non expedit quidem, sed nō expedit mihi ὅτι συμφέρει μοι. Idque accommodatius est ad Pauli sententiam, ut sit sensus, Vobis expedit, ut cognoscatis, qualem habeatis apostolum, longe alium, quæ sunt isti superciliosi. Verum mihi non expedit, ut cui tutum non sit, siue propter discrimē inanis gloriæ, siue propter suspitionē hominum, quibus uidebor hæc iactantiæ gratia cōmīnisci, quemadmodum plarique solent. Et mihi legit Ambrosius non quidem, nec addit, si gloriari oportet, sed non expedit mihi. Iam quod sequitur, multo cohæret aptius cum superioribus. Veniam enim ad uisionem, ueluti causam reddens, cur dixisset non expedire sibi sup hisce rebus gloriari. Neque enim apud Græcos est hoc loco autem δε, sed γὰρ enim, mire consentientibus exemplaribus. Noui hominem.) Annotandum hoc loco non apponi græcum articulum, ne certum aliquem hominē designare uideretur, sed in genere dixit hominē οἶδα ἄνθρωπον.

Siue in corpore.) Post hanc particulam additur οὐκ οἶδα, id est non noui, quæ post alteram, itē repetitur, siue in corpore nō noui, siue extra corpus nō noui. Et p̄ siue latinus uertisset an. Arcana uerba.) ἀρρητὰ ῥήματα. i. nō dicenda siue ineffabilia uerba.

Super huiusmodi gloriabor.) ὑπὲρ τῶ τοιούτου, & uidetur magis pertinere ad hominē quæ ad rem. Narrat enim Paulus hanc rem, ueluti de alio quopiam, quem tamen nouerit. Ergo de me inquit non gloriabor, Verum de huiusmodi homine quem noui gloriabor, ueluti dissimulans se esse illum de quo loquitur.

Pro me autem nihil) ὑπὲρ δεῖ ἐμαυτοῦ ὅτι καυχῆσομαι. i. de meipso aut nō gloriabor.

Ne quis me existimet.) μή τις εἰς ἐμὲ λογίσται ὑπὲρ ὅ βλέπει με ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ. i. ne quis existimet in me, supra id quod uidet me, aut audit aliquid ex me. Illud autē in me, perinde est, ac si dicas. Cogitet de me aut tribuat mihi.

Et ne magnitudo.) Græce sic habet, καὶ τῆ ὑπερβολῆ τῆ ἀποκαλύψεως, ἵνα μὴ ὑπαίρωμαι ὁδοὺ μὴ σκόλο. τῆ σαρκὶ ἀγγελ. σατᾶν. i. ne excellentia reuelationum extollat, datus est mihi stimulus carni, siue in carne angelus satan, Atque ita ferme legit Ambrosius. Cæterū non est hic κέντρον, ut in actibus, sed σκόλο. quod palū præcutū sonat.

Qui me cola) ἵνα με. i. ut me. Et sic legit Ambrosius, quæ qui pro ut poni solet interdū:

Qui me colaphizet.) Post hæc uerba rursus inuenio repetitum ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, id est ut ne extollar. Atque ita legit Ambrosius. Quamquam plus sonat græca uox, quæ extollat. Imo supra modum efferar, quasi dicas super efferar.

Propter

inter quod... id est d
ita. Non uirtus.) Græce est
uirtus, sed ut opponit
longe uirtus ratione declar
tate contra, tolerando. Por
Libenter.) ἡ ἴσα, id est li
libenter, id est magis siue pot
non cum potius non pertine
Vtrūque autem coniunxit A
inter quod placebo.) ἡ ἴσα
meis infirmitatibus, meis.
gens glorians siue glorian
tus ostendimus, nihil infe
tra modum apostoli.) ἡ ἴσα
applicauit enim aduerbium e
tuo uirtus, aduerbium est, no
tum dixit, non quod tales e
meti nihil sum.) ἡ ἴσα
non uideri poterat arrogan
habet ἡ ἴσα quæ prohibet i
regna apostolatus.) Græce
facta sunt super uos.) ἡ ἴσα
se est uobis uidentibus. In te
uitas habuisti præ cæteris
Eruitantibus.) ἡ ἴσα
EX CAPITE
Certe tertio hoc.) Hoc nō
id est, ecce tertio paratus
dentur τριτοῦ τοῦτο, id est
Super impendat ego i
impenderat, ἡ ἴσα
nō, exemplaria uariasse.
uelo ego uos grauauī.) Gr
impud per aliquem eorum.) G
id est, nōm aliquem con
Sed hoc loco parum re
quod quippiam adieciturus
quid Titus uos circūuenit.
per eo quod est per audita
quod legit Ambrosius. Nam
uobis extorlit. Olim put
in istis legit, aut certe son
quod ante uisū
omnium.) Omnia autem, &
impunitar a uobis.) A supe
uobis uos.) Hæc uerba quōt
in istis quo, sermo hie
extorlit.) ἡ ἴσα id est, ita. I
non regunt penitentia.) ἡ ἴσα

Propter quod.) ὑπερ τοῦτου, id est de hoc, uel pro hoc, & refertur ad superiora, non ad sequentia. Nam uirtus.) Grace est uirtus mea ἢ δύναμις μου, Nec est uirtus ἀρετή, ut opponatur uicio, sed δύναμις ut opponatur infirmitati. Sentit em̄ uirtutem ac potentiam diuinam longe diuersa ratione declarari, q̄ potentiā mundi. Siquidem illa uiribus & uī innotescit, hæc contra, tolerando. Porro festiuiter retulit inter se duo pugnantia δύναμις & ἀδύναμις. Libenter.) ἡδύνα, id est libentissime. Et non simpliciter est gloriabor, sed μάλλον καυχῆσομαι, id est magis siue potius gloriabor. Neq; pugnat hic comparatiuum cū superlatiuo, cum potius non pertineat ad modum gloriandi, sed argumentum & materiā gloriandi. Vtrūq; aut̄ coniunxit Ambrosius, sed ego potius hoc loco malim q̄ magis.

Propter quod placebo.) διὰ τοῦτο. i. propter quod placeo, siue placitū est mihi, nec addit in meis infirmitatibus, meis. Factus sum insipies.) γεγονός ἀφρων καυχώμενος, id est facti insipiens glorians siue gloriando. Nihil minus feci.) Id quo pacto uertendū fuerit superius ostendimus, nihilo inferior fui. Ambrosius legit, nihil em̄ minus feci.

Supra modum apostoli.) ἢ ὑπερλίαν ἀποστόλων, id est excellentissimorum apostolorū Cōduplicauit em̄ aduerbium epitalaeos, quo uehementior esset oratio. Quandoquidē hoc loco ὑπερ aduerbium est, non præpositio, declarās excellentiam, idq; non citra stomachum dixit, non quod tales essent, sed quod tales haberi uellent.

Tametsi nihil sum.) εἰ οὐδὲν εἰμι. Hæc particula referēda ē ad superiora, ut mitiget qd̄ dictum uideri poterat arrogantius. Nihilo inferior sum̄is apostolos. Nam proximus sermo habet μὴ quæ prohibet sic legi, ut legit Ambrosius, qui addidit tamen loco quidē.

Signa apostolatus.) Grace est apostoli, ἀποστόλου non ἀποστόλης.

Facta sunt super uos.) ἐν ὑμῖν, id est, in uobis, ut legit Ambrosius uel potius inter uos, hoc est uobis uidentibus. Interpres legisse uidetur ἐν ὑμῖν.

Minus habuistis præ cæteris ecclesijs.) ὀπίσθηθητε. i. in quo inferiores fuistis, cæteris ecclesijs. Et uirtutibus.) δυνάμεις, ut intelligas potentiam miraculorum.

EX CAPITE DECIMO TERTIO.

ECce tertio hoc.) Hoc nō est apud græcos, ἰδού τρίτον ἐτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, id est, ecce tertio paratus sum uenire ad uos. Interpres & Ambrosius legisse uidentur τρίτον τοῦτο, id est hac tertia uice ut paulo post.

Super impendar ego ipse.) Ego ipse non est apud græcos, nec est super impendar, sed expendar, ἐκδανηθήσομαι. Etiam si ad hunc modum legit Ambrosius. Vnde cōiuncti potest, exemplaria uariasse.

Sed esto ego uos grauauī.) Grace est, sed esto ego uos non grauauī.

Nūquid per aliquē eorum.) Grace est μήτινα ὡς ἀπέαλκα πρὸς ὑμᾶς δ' αὐτῷ ἐκπλεονέκτησα ὑμᾶς, id est, num aliquem eorum quos misi ad uos per hunc uos circūueni, siue fraudauī uos? Sed hoc loco parum respondet ordo grāmaticus, cum em̄ diceret μήτινα, uidentur aliud quippiam adiecturus fuisse, quod obliuione mutarit.

Nunquid Titus uos circūuenit.) ἐκπλεονέκτησε, quod Paulus aliquoties usurpat transituæ, pro eo quod est per auaritatē extorquere, siue occupare plus q̄ oportet. Nec male hoc loco legit Ambrosius. Nunquid auarus in uos fuit Titus? Nos uertimus. Nunquid a uobis extorsit? Olīm putatis.) Non est olīm, sed πάλιν. i. rursus siue iterum. Interpres fortassis legit, aut certe somniauit πάλαι, quod significat olīm Ambrosius legit, iterū hoc est πάλιν quod ante uisus sit sese prædicasse.

Omnia enim.) Omnia autem, & ἀγαπητοί, id est dilecti.

Et ego inueniar a uobis.) A superest iuxta Græcos codices.

Sint inter uos.) Hæc uerba quoniam in græcis quæ legerim exemplaribus nō habentur addita coniunctio, quo sermo fieret dilucidior.

Animositates.) θυμοί id est, ira. Dissensiones. ἐριθείαι, id est cōtentiōes siue certamina. Et nō egerunt pœnitentiā.) μὴ μετανοήσαντων. i. nō pœnituerūt, siue quos nō pœnituit

uu Prædixi

Prædixi enim & prædico.) Enim redundat. Ecce tertio.) τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, id est hac tertia uice uenio ad uos. Nam τρίτον, id est tertium hic aduerbiū est, non nomen. Nec additur ecce hoc loco, uel apud græcos, uel apud Ambrosium. Verum ex superiori loco huc deportatum fuit, quemadmodum illuc, pronomen hoc, ex hoc loco.

Vt in ore duorum.) Vt redundat, tantum est in ore duorum testium uel triū stabit omne uerbum. Vt præsens uobis.) Græce sic habet, ὡς παρῶν δ' δευτέρου, καὶ ἀπὸ ἡμῶν γράφω id est ut præsens iterum siue secundo, & absens nunc scribo, ut intelligas eum cum adesset secundo prædixisse, quod nunc absens tertio prædicat scribens Ambrosius τὸ δευτέρου uertit secundo aduentu, ut referatur ad participium παρῶν, & non ad sequentia καὶ ἀπὸ ἡμῶν γράφω, ut intelligamus bis fuisse Corinthi & in hunc sensum exponit Vulgarius.

An experimentū queritis.) Non est, an, sed quandoquidem εἰ, & rectius uertisset, loquentis in me Christi, id est an Christus in me loquatur. In Ambrosio legitur quomodo. Sed opinor scriptum fuisse, quoniā aut certe quādo, pendet enim a superioribus, nō parcam, quandoquidem queritis experimentum, an & in me Christus inhabitet, quemadmodum & in cæteris apostolis. Iam uero quorsum opus erat, interpreti addere eius, eius qui in me loquitur Christus. Quod primum non est apud græcos, deinde non citra solœcisimum accessit orationi Laurentius mauult documentum, aut specimē pro δοκιμῆν quod hic uertit experimentum.

Qui in uobis non infirmatur.) In uos est, εἰς ὑμᾶς, hoc est erga uos. Et itē paulo post.

In uirtute dei in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est erga uos, & ita legit Ambrosius.

Nisi forte reprobī estis.) εἰ μήτι, id est, nisi in aliquo Ambrosius omittit forte, quod τί solet, nonnunquā addi festiuitatis causa magis est usus.

Quod cognoscitis.) ὅτι γνώσεσθε, id est cognoscetis siue cognoscemini Ambrosius legit spero autem cognituros uos. Oramus autē deum.) ἔρχομαι δὲ πρὸς τὸν θεόν, id est, opto autem apud deum, numero singulari. Ac mox hoc & oramus τοῦτο δὲ καὶ ἐυχόμεθα, id est hoc autem etiam optamus, tantum abest ut doleamus.

Gaudemus autem quoniā nos infirmī sumus, uos autem fortes.) Palam est hic quādo mutatum esse in quoniā, quandoquidem Ambrosius legit. Cum nos infirmamur, uos autem fortes estis. Et græca sic habent, ὅταν ὑμεῖς ἀδυνάμειν ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ᾖτε, cum nos infirmī fuerimus, uos autē fortes fueritis. Neque enim id affirmat esse, sed gaudere se dicat, si ita sit.

Durius agam.) ἀποτόμως χρῆσθαι, id est præcise siue exacte, quod latini uocant ad uerbum, ut superius admonuimus Græcus sermo ad uerbum, ita sonat, ne rigide utar, hoc est, ne seuerē me geram.

De cætero.) λοιπόν, id est, quod superest. Et χαίρετε, qd' & ualete significat, hic potius erat uertendum ad eum modum.

Perfecti estote.) καταρτίσθε. Ea uox conuenit quoties rem laceram sarcimus ac recōginnamus. Notat autem hoc uerbo dissidia Corinthiorum.

Exhortamini.) παρακαλεῖσθε rectius hoc loco consolamini ut passiuē tamen accipias

Id ipsum sapite.) τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, id est idem sentite Ambrosius legit idem sapite. Aper-
tius erat, cōcordes siue unanimes sitis, siquidem hoc sentit.

Pacem habete.) εἰρηνεύετε, id est in pace uiuite Ambrosius recte legit. In pace agite.

ANNOTATIONVM D. ERASMI IN SE
CVNDAM AD CORINTHIOS
FINIS.

Adco

Deo patre nostro.)
Deo patre nostro. De
Deo patre nostro. De
Deo patre nostro. De
Deo patre nostro. De

Cui est gloria.) Et
Cui est gloria.) Et
Cui est gloria.) Et
Cui est gloria.) Et

In gratiam Christi.)
In gratiam Christi.)
In gratiam Christi.)
In gratiam Christi.)

Quod cognoscitis.)
Quod cognoscitis.)
Quod cognoscitis.)
Quod cognoscitis.)

De cætero.)
De cætero.)
De cætero.)
De cætero.)

Perfecti estote.)
Perfecti estote.)
Perfecti estote.)
Perfecti estote.)

Exhortamini.)
Exhortamini.)
Exhortamini.)
Exhortamini.)

Id ipsum sapite.)
Id ipsum sapite.)
Id ipsum sapite.)
Id ipsum sapite.)

Pacem habete.)
Pacem habete.)
Pacem habete.)
Pacem habete.)

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM AD
GALATAS CAPVT PRIMVM.

A Deo patre nostro.) Nostro referendum est, ad dominū, non ad patrem
ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἑκ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ.
 De presenti sæculo.) ἐκ τῆς ἐνεστώτος, id est ex instāti, quācūq; id græci nōnūcūq;
 præfens appellēt. Quod hīc uertit nequā Ambrosius legit maligno Hiero-
 nymus malo, græce est πονηροῦ, quod & uersutum significat, & miserum ac
 laboriosum. Cui est gloria.) Est, non est in græcis, sed tantum, cui gloria.

Quod sic tam cito.) οὕτως ταχέως. Non est sic tam, sed tam cito, aut sic cito. Nam οὕτως
 utrūq; significat, quā sane lectionem alioqui absurdam, & a græcis exemplaribus dissi-
 nantem, mirum est adeo inoleuisse, ut & apud Ambrosium & apud Augustinum re-
 peritur. Quācūq; ex cōmentarijs diui Hieronymi subodorari licet, ad uerbum sic, ab eo
 non fuisse additum. Verum cum in nōnullis codicibus haberetur, tam, in nōnullis sic,
 quod studiosus aliquis annotarat in margine, id scriba parum attentus retulit in cōtexi-
 tum. In gratiam Christi.) ἐν χάριτι, id est in gratia. Et Christi potest uel ad gratiam re-
 ferri, uel ad præpositionē ab, ut sit apud nos auferēdi casus, a Christo. Ego malim auferē-
 di casum. Et quidam codices pro Christo, deum habent. Semper em̄ Paulus deum uo-
 cantem facit, sed per Christum. Et in euangelio pater est, qui suos trahit ad Christū, Cæ-
 terum in gratia dixit, pro eo quod est per gratiam.

Prætercū quod.) παρὰ, id est præter id quod, atq; ita erat aptius.

Anathema sit.) Diuus Hieronymus admonet Anathema uerbum esse proprium Iu-
 daeis, quo extremam detestationem significare soleant.

Modo em̄ hoibus pl.) ἀρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν. ἰ. nūc em̄ hoies suadeo an deū?
 hoc est, an humana suadeo, an diuina? Quācūq; & suadeo potest tolerari, cū in hoc sensu
 habeat aliquoties accusandi casum. Et in hanc quidem sententiam interpretatur Vulga-
 rius. Non item cū significat cōfidere, aut credere, aut morem gerere, quemadmodū ui-
 detur arbitrari Faber Stapulensis noster. Quācūq; scio Hieronymū, Augustinum & Am-
 brosium, diuersam sequi sententiam. Cæterum modo positum est pro nunc significans
 posteaq; factus sit apostolus, nihil aliud spectare, cū quod ad dei pertineat honorem, cū
 olim in Iudaismo diuersa senserit. Si adhuc.) ἔτι γὰρ ἔτι, id est si em̄ ad huc.

Accepi illud neq; didici.) παρέλαβον αὐτὸ, οὐτε εἰδὶ δάχαμ. Hieronymus distinguit inter ac-
 cipere ac discere. Accipimus, quod nostrum nō est, sed ab alio traditū. Discimus, cuius
 mysteriū nobis aperitur. T amet si græce non est didici, sed doctus sum, id quod uel abso-
 lute pōt accipi, nō doctus sum, sed afflat^o, uel nō doctus sum ab hoie. Deinde uocabulū
 reuelationis Hieronym^o negat usq; apud ethnicos scriptores inueniri ἀποκάλυψις. Verū
 id cum alijs multis nouum fuisse confictum a Septuaginta, quo cōmodius explicarent
 noua dei mysteria. Et expugnabā.) ἐν ἐπόρουμ, quod uerbū propriū populantiū & ex-
 cidentū captas armis urbes. Neq; uideo cur hic stomachē Lauretius, uelut id contu-
 meliose dictū sit aduersus ecclesiā dei qd̄ expugnata fuerit a Paulo, malitq; oppugnabā
 cū expugnabā. Nec inficior aliud esse latinis expugnare aliud oppugnare, quemadmodū
 aliud est suadere, aliud dissuadere, aliud orare, aliud exorare. Verū qd̄ facias, ubi græca
 uox nihil aliud significet πυρρῆμ cū expugnare aut capere? Cæterū ecclesiā uocat cōgre-
 gatiunculam illam Christianorum, quā prorsus expugnabat, quantū erat in illo, iam em̄
 hoc agebat Paulus, proinde quod ait, expugnabam non ad euentum rei, sed ad illius

ad ferre, cōmuni consilio, uel probanda, uel improbanda. Vnde quod superius habuimus προσανεθέμην, significat præterea cū quoq; cōtuli, scilicet post uocationē Christi, aut si legas προσανεθέμην, id est prius contuli, nempe quā iret in Arabiam. In illo uidet Paulus nō diffusus suæ uocationi, in hoc uidet nō eguisse aliorum consilio, ut in Arabia doceret Christum. Qui uidebantur aliquid.) τοῖς δοκοῦσιν, id est qui uidebantur, siue probatis. Porro aliquid additum est. Peius qui legūt, qui sibi uidebantur aliquid, quorū est Ambrosius. Si modo codices mendo uacant. Cōtumeliosum em̄ erat, qui sibi uidebantur aliquid, quasi nullius essent alioqui precij, sed sua dūtaxat opinione forent aliquid, cū id magis ad aliorum referatur æstimationem, δοκοῦντες, em̄ absolute dicūtur græcis, qui magnæ sunt autoritatis, uelut ἀδοξοῦντες, quorū leuis est autoritas. Ita Euripides in Hecuba, λόγος ἔκτ' ἀδοξοῦντων ἰσὺν κακῆς δοκούστων, αὐτὸς οὐκ ἀντ' ἀδμή, i. apud Græcos primo & secūdo loco non additur τι, id est aliquid, medio tantum loco additur. Ab ijs autē q̄ uidebantur esse aliquid. Quod haud scio an adiectum fuerit abs quoquam, qui putarit esse subaudiendum. Tamen mihi mire consentiunt exemplaria. Quandoquidem & Ambrosius legit. Qui existimabantur esse aliquid. Mihi probabile uidetur, quod Valla coniecit.

Cum esset gentilis.) ἑλλημῶν, id est græcus cum esset.

Sed propter introductos falsos fratres.) παρασίκτους, quasi dicas obiter ingressos. Nā παρὰ apud Græcos plerumq; in malam significat partem, & nomen est non participiū, ueluti dicas. Subinductitios fratres, sic & μοχ ὕτινες παρασῆλθον, id est obiter ingressi sunt nobis aliud agētibus, id quod solent exploratores ac molientes insidias. Iam falsos fratres, est ψευδοῦς ἑλφες, de quo superius admonuimus, Diuus Hieronymus coniunctiōnem autem siue sed, putat hoc loco superuacaneam & abijciendam, partim, quod si ponatur non habet partem, quæ illi respondeat, solet em̄ apud græcos δε, semper respondere μὲν, partim, quod sensui huius epistolæ uehementer repugnet. Intelligit enim, diuus Hieronymus Paulum nulla ui potuisse compelli, ut Titum, cum esset gentilis circūcideret, idq; ad ueritatem euangeliij pertinuisse. Atq; ita quod sequitur propter subintroductos falsos fratres, cohæreat cum superioribus. Non fuit compulsus circūcidi, propter falsos fratres &c. Et ita interpretatur Augustinus. Tamen secus legit Ambrosius.

Cessimus subiectioni.) Est quidem datiuus apud Græcos, ὑποταγή, sed per ablatiuum uertendus, subiectione, id est ut illis subijceremur, Hieronymus indicat in latinis codicibus quibusdam non haberi οὐδε, ut intelligas Titum cessisse ad horam, in Græcis addi, ut sensus sit illum nullo modo cessisse. Quod si legatur cessisse ad horam, hoc tamē Hieronymus nō putat pertinere ad circūcisionem Titī, sed ad id dūtaxat quod Hierosolymā redierit quo illis satisfaceret.

Ab ijs autem qui uidebantur.) Rursum Paulus orationem inceptā non absoluit, qd̄ interloquatur quædam, deinde mutata sermonis forma redit ad id quod instituerat.

Mihi em̄ qui uidebantur esse aliquid.) Rursum hoc tertio loco nō est, esse aliqd, sed tantum οἱ δοκοῦντες, id est q̄ uidebātur, hoc est in precio habitū, quos uulgo uocāt reputatos.

Apud uos.) πρὸς ὑμᾶς, id est erga uos. Nihil contulerunt.) οὐδὲν προσανέθεντο, id est nihil addiderunt, idem uerbum quod sapius uertit acquieui, id quod admonet & diuus Hieronymus. Contulerat cum illis Paulus suum euangeliū, illi non contulerunt uicissim suū, sed dumtaxat probarunt euangeliū Pauli, itaq; hoc loco contulerunt non significat idem quod addiderunt, ut quidam arbitrantur, sed illud hinc consequitur. Nā quid potuerūt addere paulo, qui ne cōmunicarint quidē de suo euangelio? Poterant aliquid a paulo accipere, nihil poterāt adiungere, Diuus Hieronymus putat hic hyperbaton esse, ut multis quæ in medio sunt interiecta sublatis legamus ad hunc modum. Mihi enim qui uidebantur esse, nihil contulerunt, sed econtra dextras dederunt mihi, & Barnabæ societatis. Quamq; possumus iuxta superiore[m] sensum ita legere, ut citra ia-

ctationem occulte significarit Paulus, ab illis nihil collatum sibi, sed a se potius illis. Quod tamen ex re consequitur uerius quam uerbis significatur. Est enim hic idem uerbum προσομιθεῖν, quod significat communicare de re quapiam consultandi gratia. Quo quidem in loco parum attentus fuit Valla, qui putat hic contulerunt idem esse quod addiderunt. Annotauit hoc loco quiddam diuus Ambrosius, quod tamen ad hunc locum proprie non pertinet, in eo quod legimus in actis apostolorum, decretum ut gentiles abstinerent a quatuor, ab idolothytis, a fornicatione, a sanguine, & a suffocato, a grecis sophistis ad alteratam fuisse scripturam, qui quartum illud a suffocato adiecerint de suo. Et sanguinis abstinentiam interpretatur, non ab homicidio temperandum, id quod ethnicorum quoque legibus uetitum erat, sed ab esu carniū, more Noe iuxta Pythagoræ dogma. Ceterum illi secus interpretantes sanguinem addidere, confine quiddam ex Iudæorum ceremonijs de suffocato. Verum quantum tribuendum sit huic Ambrosiano commento lectoris iudicio relinquo.

Cum uidissent quia creditum est.) ὅτι πεπίστυμαι τὸ εὐαγγέλιον, id est, esse mihi creditum siue commissum euangelium.

Inter gentes.) εἰς τὰ ἔθνη, id est in gentes, ut legit Ambrosius, ut respondeat ei quod præcessit, εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, Illud obiter annotandum hoc loco qui operatus est, esse ὁ ἐνεργήσας, quod aliud quiddam sonat grecis, quam nobis operatus. Siquidem ἐνεργῆσαι est occultam uim suam in re quapiam ostendere. Vnde & ἐνεργῆσα dicta est, non operatio, sed uis quaedam occulta, sed efficax. Ostendit enim quod per Petrum est factum, non ipsius uiribus, sed deo autore factum, cui ope & ipse sit adiutus.

Vt nos in gentes illi autem.) Hic sermo non est absolutus, sed subaudiendum est, apostolico munere fungeremur. Nam in positum est pro erga. Et circūcisionem uocat gentem Iudaicam, quam opponit gentibus.

Tantum ut pauperum.) Tantum aduerbium referendum est ad sequentia non ad præcedentia. Hoc admonui, quia nonnulli secus distinguunt.

In faciem restiti.) κατὰ πρόσωπον αὐτῶ ἀντίστημι, id est iuxta faciem illi restiti. Aut certe in facie, non in facie, id est pro palam & in conspectu omnium. Nam in faciem erat contumeliosus, nec est græce κατὰ πρόσωπον, Cōsentiant cum his & Græcorum scholia & Ambrosius, qui in facie interpretatur palam & coram, Diuus autem Hieronymus accipit secundum faciem, pro eo quod est non ex animo, sed ut ijs qui aderant speciem reprehensionis exhiberet, ut Petri simulatio quam uidebat noxiā fore gentibus, simulata reprehensione corrigeretur. Et hanc utriusque hypocrisis, dispensationem appellat. Quamquam hæc interpretatio non probatur Augustino, & hinc nata est illa magnifica, de mendacio inter illos disputatio, cum hic nullum sit mendacium, quod oratione committitur, sed dissimulatio tantum & simulatio facti Petrus enim cum aduenissent Iudæi surgens a cōuiuio dissimulabat se uesci cibis cōmunibus, ne offenderentur, quibus persuaderi non poterat id licere, cum sciret licere. Ac rursum ubi Paulus sensit ex ea dissimulatione qua Petrus studuerat mederi Iudæis, nasci graue offendiculum, adeo ut Barnabæ quoque timeret, opposuit acrem obiurgationem, sed secundum faciem, hoc est in speciem, & per simulationem, non quod crederet Petrum peccasse sua dissimulatione, sed quod uideret id quod in sua gentis remedium fecerat Petrus, in gentium perniciem uergere, quarum curam agebat Paulus.

Quonia reprehensibilis erat.) ὅτι κατενώσω μὲν ἦν, id est quonia reprehensus erat, & damnatus ab ijs, qui male de illo iudicabant etiam si reprehensibilis non erat. Et hic consentiunt Græcorum scholia Ambrosius item reprehensus legit non reprehensibilis. Et addit. Reprehensus. Vnde: Vtique ab euangelica ueritate, cui hoc factum aduersabatur.

Et simulationi eius cōsenserunt.) συνυπεκρίθησαν, i. una cum illo simulauerunt, & ita legit diuus Ambrosius. Ceteri Iudæi.) Et addendum ὅτι λοιποὶ. Et ceteri.

Ab eis

Energia

Nota quædam petri & pauli
inter se dissensionem.

IN EPIST

et in illam simulationem
reuerentia illorum simulatione
Barnabas sim
nec a quoque legitur, nec o
ambulant.) Græc
Petrus uertit, quoc
alter em in simulabat
(Coram omnibus) hic
Nā per fidem le
entes autem.) Autem
est, nisi subaudiatis in su
Iesum Christum credi
Hieronymus. Prop
sedificatio.) in uero quæ id
Iesus sum.) Iesus sum quæ
Iesus sum. Que
cimus in epistola ad
in fide filij dei.) in uero
reliqua fide. Quod ita
relicta narratione uel
argere petrum. Non
uoluit legi, non sum ing
obatur alpe maturus Ch
tam.

EX

Inferens.) uoluit
addidit in hanc
Iulius Græca
latæ e ferociori
ne hymnorum Gallos i
tate metropolim, in q
nimis prodigiosas hereti
horum. Ceterum ling
fuisse quæ Treuire
hic inferens uertit, n
Quis uos fascinauit.)
Græcos βαρβαρῶν quo
mota motos quosdam
uoluit aduersus Iouinian
re pro eo quod est, it
re dicitur est, præter q
uoluit deus sentire testa
Iesus Iesus Iesus præc
et ita quod coram cerna
demonstrare eo uerbo e
quod illam creditum est

Ab eis in illam simulationem.) Græce sic est συναπήχθη αὐτὸ τῆ ὑποκρίσει, id est pariter abduceretur in illorū simulationē siue illorū simulatione Faber legit, ὡσεὶ ὁ βαρνάβας συναπήχθη, id est ut Barnabas simul abstineret, Verum hoc nec in græcis habetur codicibus, nec a quoq̄ legitur, nec opinor usq̄ inueniri ἀπεχθῆναι ab ἀπέχεσθαι.

Recte ambularent.) Græcis unica est dictio, ὁρδοποδοῦσι. Vnde diuus Hieronym⁹ aduersus Pelagiū uertit, quod nō recto pede incedunt, id aut̄ refertur ad ceteros, nō ad Petrū. Aliter em̄ hi simulabāt, aliter Petrus. Dixi Cephæ.) Græci legunt πέτρο, id est Petro. Coram omnibus) hic exponit quid ante dixerit κατὰ πρόσωπον, .i. in conspectu omnium. Nisi per fidem Iesu.) ἐὰν μὴ, id est si non.

Scientes autem.) Autem coniunctionem non reperio, in græcis exemplaribus, nec opus est, nisi subaudiās in superiore parte, uerbum sumus.

In Iesum Christum credimus.) ἐπιστεύσαμεν, id est credidimus, præteriti tēporis, & ita legit Hieronymus. Propter quod ex.) Propterea quod, διότι.

Reædifico.) διοικοδομῶ, id est ædifico, nam præcedit πάλιν, id est iterum.

Mortuus sum.) ἀπέθανον, id est mortuus fui, ut sit præteriti temporis.

Crucifixus sum cruci.) χριστῷ συνεσταύρωμαι, id est Christo cōcrucifix⁹ sum, siue cū Christo crucifixus sum. Quod nunc uiuo.) Rursum, ὃ pro ὅτι posuit, quemadmodum in dicauius in epistola ad Rhomanos. Quod em̄ uiuit, uiuit deo.

In fide filij dei.) ἐν πίστει ζῶ τῆ τοῦ ἰησοῦ τοῦ θεοῦ. Articulus additus, discernit fidem Christi, a reliqua fide. Quod ita poterat exprimi. In fide uiuo fide in quā filij dei. Mirum autem ut relicta narratione uelut oblitus sui rem prosequatur, ut parum liqueat ubi deserit obiurgare petrum. Non abiicio.) οὐκ ἀδιετῶ, id est, nō reiicio, non repello, nō sperno. Ambrosius legit, non sum ingratus gratiæ dei. Augustinus, Nō irritam facio gratiam dei. Vi debatur aspernaturus Christi gratiam, si Moyli legem recepisset, ut necessariam ad salutem.

EX CAPITE TERTIO.

O Insensati.) ἀνόητοι, id est stulti. atq̄ ita legit Augustinus in cōmentario, quē ædidit in hanc epistolam, alioquī durius uerbū est insensati & contumeliosius Græca uox magis sonat rudes, parūq̄ cordatos, præsertim quod Galatæ e ferocioribus Galliarū partibus sint profecti Hilarius ipse Gallus in carmine hymnorum Gallos indociles appellat. Addit Hieronymus sibi uisam Ancyrā Galatiæ metropolim, in qua magna uetustæ ruditatis uestigia resederint, & ex horum finitimis prodigiosas hæreses exortas Cataphrygum, Ophitarū, Borboritarum & Manichæorum. Cæterum linguam excepta græca qua tū totus fere oriens utebatur ferme eādē fuisse quæ Treuirorum. Nam apud hos uersatus est Hieronymus. Interpres quod hic insensatos uertit, mox uertit stultos.

Quis uos fascinauit.) Fascinare dicuntur latinis qui aspectu malefico lædunt, sed apud Græcos βασκαίνω quo uerbo hic usus est Paulus significat & inuidere, ut intelligas inuidia motos quosdam, uoluissē Galatas ad seruitutē legis reuocare. Hieronymus secundo aduersus Iouinianum libro uertit impediuit. At Paulus uidetur hoc uerbum usurpasse, pro eo quod est, incantauit, & ocalis ueluti præstigio imposuit, βασκαίνω em̄ græcis dictum est, παρὰ τὸ φάσει καίνω, quod per oculos noceat fascinator. Porro Paulum de oculis delusis sentire testantur propemodum quæ mox sequuntur. Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est & in uobis crucifixus. Est aut̄ plane præstigiij genus, ut id quod coram cernas, non uideas, tum id quod nō est, id uidere te putes. Etiam si Demosthenes eo uerbo est usus pro calumniari siue accusare. Fascinum autem pueris potissimum creditum est nocere, & ob id illos stultos appellat.

Qui non permanferit.) *ὅς οὐκ ἔμμενῆ*, id est, qui non permanet:
 Ex fide uiuít.) *Ἰβίεται*, ut ante admonuimus in epístola ad Rhomanos.
 Factus pro nobis maledíctus.) *κατ'άρα*, id est maledíctum siue maledíctio, aut execra-
 tio. Sicuti pestilentem, pestem uocamus.

Maledíctus omnis qui pendet in ligno.) Locus est Deuteronomij uicesimo pri-
 mo capite. Hebraica sic habent: *בִּי לֹלֶךְ תָּלֵי תֵלֵי* Paulus prudens ac
 sciens opinor in hoc testimonio pratermisit mentionem dei. Nam Aquila & Theo-
 dotion uerterunt maledíctio dei est Septuaginta maledíctus a deo Symmachus, in
 blasphemiam dei suspensus est. Hebion Heresiarches semijudaus, ac semichristia-
 nus ad hunc interpretatur modum *ὅτι ὑβρίσ θεοῦ ὁ κρεμáμενος*, id est iniuria siue contu-
 melia dei est qui pendet. Addit Hieronymus in altercatiōe Iasonis & Papisci, quæ Græ-
 co sermone conscripta fuerit reperisse, *λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμáμενος*, id est conuítium dei qui
 pendet. Ad hæc Iudæus Barhamin quo nocturno præceptore fuit usus Hieronymus, ad-
 iecit, & ita legi posse. Quia cōtumeliose deus suspensus est. Demíror aut cur hic tāope-
 re laboret, ne Christus dicatur maledíctus. Cum Paulus eundem dicat esse factum pec-
 catum. Nimirum ut peccatum erat Christus, ita erat & maledíctio.

Tamen hominis testamentum.) *ὁ μωσ' ἀνδρώπου* quod reddi poterat, hominis licet te-
 stamentum, ut statim subaudias, multo magis id oportere fieri in deo.

Confirmatum testamentum nemo spernit.) *κεκυρωμένη διαθήκη, οὐδεὶς ἀθετεῖ*, id est cō-
 firmatum siue comprobatum testamentum, nemo reijcit. Nam uerbum hoc *ἀθετεῖ* pau-
 lo superius uertit, abijcit Ambrosius legit confirmatum auctoritate. Contrarium est illi
ἀκυροῦν, quod est irritum facere & rescindere Hieronymus indicat, hoc loco testamētū
 apud Hebræos magis pactum sonare q̄ testamentum quod illi uocent *Berith בְּרִית*.

Aut superordinat.) *ἐπιδιατάσσεται*, id est adiungit & prater illud aliquid ordinat, hoc
 est nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat.

Quasi in multis.) *ὡς* melius hic quadrabat tanq̄.

Testamētū cōfirmatū a deo.) *διαθήκη προκεκυρωμένη ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστόν*, id est testa-
 mentum ante confirmatum a deo in Christum. In Christū additur apud Græcos, & itē
 apud Ambrosium. Admonet hoc loco diuus Hieronymus, si quis diligenter expendat
 Hebræa uolumina, quoties Septuaginta uerterunt *διαθήκη*, id est testamētum Hebrais
 esse *בְּרִית*, quod pactum sonat potius, q̄ testamentum. Cæterum apud crassos Gala-
 tas, Paulus non putauit agendū exactius. Ita Hieronymus, quasi uero Paulus nō & alijs
 cōpluribus locis secutus sit additionem Septuaginta.

Non irritum facit.) *ὁ ἀκυροῦ*, quod contrarium est illi *κυρώ*, quod non tam est compro-
 bare q̄ cum auctoritate decernere, & legitime transigere rem, ut deinde ratum sit, quod
 actum fuerit. Posita est.) *προστέθη*, id est addita est siue aposita est, nisi legas *προετέθη*.

Cui promiserat.) In quodam codice legi, *ὁ ἐπιγγέλται*, id est quod promissum fuit.

Per repromissionem donauit deus.) *κεχάρισται* uerbū a *χάρις* dictum a gratia, quā Pau-
 lus ubiq̄ opponit operibus legis Mosaicæ.

Quid ergo lex, propter transgressiones.) Augustinus in cōmentarijs. Ita iubet distin-
 gui. Quid ergo? Deinde subnectatur responsio, lex propter transgressores addita fuit.
 Verum id retractat, putatq̄ satius esse distinguere, quēadmodū nos distinximus. Quid
 ergo lex? Ac deinde sibi respondeat Paulus, propter transgressiones addita fuit.

Vt ex fide iustificemur.) Ambrosius legit *ἵνα δικαιωθῶμεν*.

Pædagogus noster fuit in Christo.) Melius hoc loco, in Christum, siue ad Christū *ἕως*
χριστόν, atq̄ ita legit Hieronymus, in secundo Dialogo aduersus Pelagium.

Nō est masculus neq̄ foemina.) In cæteris usus est, neq̄ in hoc ultimo iugo usus est *καὶ*
 &, quæ tamen coniunctio idem pollet, *ἀρσεν καὶ θήλυ* admonet Hieronymus hic *ἑλλήνας* p
 ethnico poni. Oēs em̄ uos unū estis.) Vnū legere uidet Hieronymus, Ambrosius &
 Augustinus

Timeo ne.) φοβούμαι ὑμᾶς, id est timeo uos, & ita legit Ambrosius uerti poterat, timeo de uobis. Fratres obsecro uos.) Νέομαι ὑμῶν, id est, rogo uos. Hæc uult diuus Hieronymus ad superiora referri ad hunc modum. Fratres obsecro uos, sitis ut ego, quoniã ego ut uos. Nam ut, mauult Valla q̄ sicut, non solum hic uerumetiam in proximo loco.

Iampridem.) Græcis est, prius πρότερον. Tentationē uestram.) πειρασμόν μου, id est, tentationem meam siue mei, imo meam, ut intelligas Paulū tentasse Galatas suo sermone humili, & incondito. Quāq̄ sermo græcus anceps, & Hieronymus uarie exponit.

Vbi est ergo.) τίς οὖν ἦν. i. quæ ergo erat, & ita legit Ambrosius. Caterū beatitudo non est μακαριότης, sen μακαρισμός, quod magis sonat beatificationem, a uerbo μακαρίζω, quod est beatum dicere, siue iudicare, id quod nō obscure significat diuus Hieronymus hijs quidem uerbis. Quāuis (inquit) eo tempore, quo euangelium iuxta carnem susceperatis, beatos dicerem, quod in initijs seruebat, tamen nunc quia uideo ædificio culmen impositum, & pene ne quicq̄ iacta fundamenta, cogor dicere, ubi est beatitudo uestra, qua uos beatos arbitrans ante laudabam?

Æmulant̄ eos.) ζηλοῦσιν ὑμᾶς. Ea uox cū græcis diuersos habeat usus, tamē hoc loco recte uerteretur, diligūt siue affectant, siue ambiunt. Agit em̄ de quibusdam, qui sub prætextu amoris & studiij erga Galatas, hoc agebant, ut illos pertraherent in seruitutem legis Mosaicæ. Sed excludere uos.) Græce est ἐγκαλεῖσαι, id est includere, q̄q̄ græci codices hic uariant. Ut illos æmulemini.) ἀντὺς, ut se æmulemini.

Bonum autē æmulamini in bono.) καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐμ καλῶ, id est bonum autē scilicet est, æmulari in bono semper. Bonum est alios imitari uelle. Sed non in quauis re, uerum in re bona. Cum præsens apud uos.) Tamen si consentiant omnes, tamen sermo græcus anceps est, qui & hūc sensum habere potest, μὴ μόνον ἐμ ἔω παρεῖναι με πρὸς ὑμᾶς, non solum in hoc quod adsum apud uos, quia dixit ante ἐμ ἔω καλῶ.

Vellem autem esse apud uos modo.) Modo hoc loco pro nunc positum est ἄρτι. Nec est esse, sed παρεῖναι, id est adesse.

Quoniam confundor in uobis.) ἀποροῦμαι, id est perplexus sum siue indigus sum, sic em̄ explicat diuus Hieronymus, quē nos secuti sumus, q̄q̄ apud græcos ἀπορεῖσθαι, est aliquoties hære, & inopem esse consilij. Sic erat affectus Paulus, ut nesciret, quid ageret cum Galatis, quos uidebat omnino tendere ad seruitutem legis, & hoc magnis apostolis eo uocantibus. Caterum quantum ex Hieronymi uerbis, licet conijcere, putat ille idem esse σύγχυσις & ἀσχύνη, quorum prius confusionem sonat, posterius erubescentiã, cū plurimū interfit inter hæc duo. Nã aliud est pudere & erubescere, aliud animo turbatum esse, ut nescias quid sit agendum. Etiam si nōnunq̄ detorqueatur ad uehementem pudorem, qui turbare solet animum, & tenebras offundere, uelut apud Euripidem ὡς δ' ἀνολβον εἶχεσ' ὄνομα σύγχυσίν τε. Quāq̄ hic quoq̄ pplexus potest intelligi, magis q̄ pudere factus. Nec erat quod hoc loco uerbum confundar mutaretur, nisi interpret alius libenter & frequenter usus esset eo pro erubescere, alioqui belle explicabat græcam uocem ἀποροῦμαι. Legem non legistis.) Auditis est græce, ἀκούετε, Hieronymus legit audistis, nisi mendum subest. Per allegoriam dicta.) ἀλληγορούμενα, sunt quedam quæ per allegoriam dicuntur. Est autem allegoria, cū aliud dicitur aliud significatur.

Vnum quidē in monte.) A monte est græce ἀπὸ ὄρους. Et ita legunt & Hieronymus & Ambrosius. Quāq̄ locus hic multis modis deprauatus est. Porro græce sic habet ἀπὸ ὄρους σινάεις δ' εὐλαί αμ γεννώσα ἡτις ὄρις ἄγας, τὸ γὰρ ἄγας σινά ὄρις ὄρις ἐμ τῇ ἀραβίᾳ σισοιχεί δὲ τῆς ἡμῶν ἱερουσαλήμ, δ' εὐλεί δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς, ἡ δὲ ἀνω ἱερουσαλήμ, ἐλευθέρα ὄρις, ἡτις ὄρις μητὴρ πάντων ἡμῶν, id est, A monte Sina in seruitutē generans. Quæ est Agar. Nã Agar, sina mōs est in Arabia, cōfinis est autē ei quæ nūc est Hierusalē, seruit autē cū filijs suis. Porro quæ sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrū. Admonēt græcorū scho-
lia, montē Sina, Arabū lingua Agar appellari. Eūdē autē esse montē, diuersis nominibus.

Porro

Allegoria,

Porro illud generans, necesse ut ad testamentum referatur, quod significatum fuisse uult in typo Agar. Deinde quod sequitur ἡ γὰρ ἄγας, non ad ancillam, sed ad montē pertinet quod uel ex ipso genere deprehenditur, quod mōs apud Græcos neutri generis sit Ambrosius uidetur græcum genus reliquisse, cum ait. In seruitutem generans, quod est Agar. Caterum quod addit, quæ nunc est Hierusalem, huc pertinet, quod olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit appellata, primū lebus, deinde çalem, deinde Hierusalem uel lut ex utriusq; composito uocabulo postremo Aelia. Latare sterilis quæ non parit.) Testimonium adductum est. Ex Esaia capite quinquagesimo quarto. Hebræa sic habet **לֹא יָלְדָה לְאֵלֹהִים וְלֹא יָלְדָה לְבָרִים בְּנֵי שְׂמִימָה מִבְּנֵי בְעוֹלָה** Ea sic extulit Hieronymus. Lauda sterilis, quæ nō parit, decanta laudē & hinni quæ non parturiebas qm̄ plures filij desertæ magis q̄ eius quæ habet uirū. Verū iuxta Septuaginta legimus hunc in modū. Latare sterilis quæ non parit, erūpe & clama quæ non parturis, quia plures filij desertæ magis q̄ ei⁹ quæ habet uirū. Symmachus ita uertit Latare sterilis, quæ nō peperisti, gaude in exultatione & hinni, quæ nō parturisti, plures em̄ filij dissipata, magis q̄ eius quæ erat sub uirō. Ab hoc non discrepant Theodotus & Aquila, præterq; in pauculis uerbis, Vnde palam est hoc in loco Paulum usum uerbis septuaginta, quod per omnia sensus concordet cum Hebræica ueritate.

Cum filio libera.) Hieronymus legit cum filio meo Isaac.

Qua libertate Christus.) Græca sic habet τῆ ἐλευθερίας οὐκ ἢ χριστὸς ἡμᾶς ἐλευθέρωσε σῆκετε. ἢ μὴ, id est libertate igitur, qua Christus nos liberauit state &c. Vt libertate ad sequentia pertineat, non ad superiora. Tametsi Hieronymus secus uertit, ac secus legunt Ambrosius & Augustinus. State igitur &c.

EX CAPITE QUINTO.

Contineri.) μὴ ἐνέχεσθε, id est obnoxij sitis aut implicemini seu illaqueemini. Euacuati estis a Christo.) καταργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, hanc uocem interpres cōstāter ita uertit, cū significet aliqd aboleri & irritū ociosumq; fieri, & uelut antiquari. Idem est cum eo quod paulo superius dixit, nihil Christ⁹ uobis pderit. Si ad dicitis uos legi Moysi, Christus uobis est antiquatus & ociosus Hieronym⁹ indicat hanc uocē καταργεῖσθαι, non recte uertit ab interprete, cum sit potius in opere cessare, ἄργος em̄ ociosum est, uelut ἄργος unde dictum est καταργεῖσθαι.

Circūcidenti se.) περιτέμνομενοι, id est qui circūciditur.

Per dilectionem operans.) Rursum hic operans, nō significat quod uulgus somniat, sed quæ uim suam occultam exercent in nobis, quod proprium est spiritus. Sentitur em̄ uis, cum ipse nusq; appareat. Nam legem uult parum efficacem uideri, contra fidem efficacem ἐνεργουμένη, quod agens rectius uertit poterat.

Nemini consenseritis.) Et hanc particulam uelut adiecticiam præterit Hieronymus, cū nec in græcis reperiatur codicibus, nec apud ullum illoꝝ qui cōmētarios scripserint in Paulum Qui uos fascino.) ἀνεκοῦρε, quod Hieronymus & Ambrosius uertit impediuit. Ex hoc loco uidet additū, nō credere ueritati, de quo superius admonuimus, & quod illuc uertit non credere, hic uertit non obedire, Imo Hieronymus, hic admonet totum hoc, nō obedire ueritati, nō inueniri in uetustis codicibus. Etiam si græci codices hoc errore sunt cōfusi. Nec ad sensum facit addita particula. Bene currebatis, quis interrupit cursum uestrū? Persuasio hæc nō est &c.) Græcis nec est hæc, nec uestra, sed dūtaxat ἡ πρῶτον, i. persuasio, q̄q; sensus nō admodum pugnat. Nisi quod hic significat persuasionē nō obtemperantiū, sed persuadentiū, ut referatur ad superiorem interrogationem. Quis uos impediuit bene currentes? Nempe quorundam persuasio auocantiū uos ad Moysaicas ceremonias, quæ persuasio nō est profecta a Christo, qui alio uos uocauit, nempe ad spiritualia. Totam massam corrumpit.) ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, id est totam cōspersionem fermentat, sic em̄ uertit diuus Hieronymus in cōmentarijs.

Nihil aliud

Nihil aliud sapietis) φρονήσετε, Melius Ambrosius qui legit sentietis, hoc est nō eritis in alia sententia, & non cogitabitis de nouando uitæ instituto. Nā id est nihil aliud, nihil diuersum, nihil nouum. Quemadmodum dicimus ille ab illo.

Quicumq; est ille) ὅς τις ἄρ' ἢ, i. quicumq; fuerit, siue sit, atq; ita legit diuus Ambrosius.

Ergo euacuatum est scandalum) ἄρα κατήργηται, id est ergo cessauit. Vt nō ineleganter exponit diuus Hieronymus quod uulgo uocant cassatum. Admonet autem & hic grācam uocem rectius exprimere Pauli mentem q̄ latinam.

Vtinam abscindantur) Vtinam & abscindantur, addita copula ἀποκόψονται, id est amputentur siue refecentur.

Qui uos conturbāt) οἱ ἀναστατούντες, id est qui uos a statu dimouēt. Vnde Ambrosius legit, hī qui uos subuertunt. Nos uertimus, qui uos labefactant. Respexit enim ad id quod dixerat state. In occasionem detis carnis.) Detis uerbum apud grācos non habetur. Et carni dandi casu profertur, non carnis, paterno. Et subaudiendum est detis ut admonet diuus Hieronymus, aut aliud accōmodatius Apparet Vallā accusatiuū libertatem referre, ad uerbū quod sequitur seruiatis, quasi dicas, ne seruiatis libertatē uestram carni. Verum id preterq; quod ab omnium sententia dissidet, duriusculum est & coactius. Vulgariū subaudiendum putat ἔχωμεν, i. habeamus. Certe ut modo dixi, testatur Hieronymus, uerbum detis additū ab interprete, non positū a Paulo. Et ne scio quid gratiæ peculiaris habet hæc apostolopesis, in deterrēdis ijs, quos nolis offēdere.

Sed per charitatem spiritus) Spiritus in grācis codicibus non habetur, nec in Hieronymo, nec in Augustino, tantum apud Ambrosium legere memini, qui sic etiam interpretatur, ut sit quod opponat carni. Diliges proximum tuū) Græci habent ἐμ θεῷ ἀγαπίσῃς, id est, nempe in hoc, diliges proximum &c. Vnde & nos ita uertimus.

Dico autem in Christo) In Christo non additum est apud grācos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium. Mordetis & comeditis.) Pro comeditis Ambrosius legit criminatis, si modo codex mendo uacat. Haud scio an exemplar illius habuerit διαβάλλετε id est calūniāmini. Et desyderia) desyderium est græce ἐπιθυμία. Ταῦτ' ἴδιον nihil ad sententiā. Hæc enim sibi inuicem) Apud grācos pro enim est δὲ αὐτὰ δὲ, Hæc autem. Quamq; id quidem ad sensum haud magni refert.

Quæ sunt) In plerisq; huiusmodi recensendis latina non nihil a grācis discrepant, liberior opinor obliuio. Hæc grācis sic habent, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσελγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἐρις, ζήλοι, θυμοί, ἐριθείαι, διχσοσάαι, αἰρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέδαι, κῶμοι. Id est, adulterium, fornicatio, immundicia, lasciuia, idolorum cultus, ueneficiū, simulates, līs, æmulatiōes, irā, cōtētiōes, factiōes, sectæ, inuidiā, cedes, ebrietates, comessatiōes. Diuus Hieronymus sic legit. Quæ sunt fornicatio, immūdicia, impudicia, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitia, contentiones, æmulatiōes, irā, rixā, dissēsiōes, hæreses, inuidiā, ebrietates, comessatiōes. Ambrosius legit ad hūc modū. Adulteriū, fornicatio, impuritas, obscœnitas, idolatria, ueneficiū, inimicitia, cōtētiōes, simulatiōes, irā, simulates, dissēsiōes, hæreses, inuidiā, ebrietates, comessatiōes. De quorū singulis si qs uolet plēnius edoceri, legat diui Hieronymi in hūc locū cōmētaria. Illud iam admonuimus in epistolā ad Rhomanos, in φθόνοι & φόνοι. Iucūdam esse uocū allusionē, quā interprete potuit quidē reddere. Nō cōsequentur) οὐ κληρονομήσουσιν. Pro quo Hieronymus possidebunt. Et expressius Ambrosius, regni dei hereditatem non consequentur.

Patientia) μακροθυμία, i. longanimitas, quod iste suo more fere uertit patientiam, cū aliud quiddā sit. Etiā si diuus Hieronymus putat nihil interesse. Ambrosius uertit lenitātē. Et hic catalog⁹, fructuū spiritus, apud grācos sic habet ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια, i. charitas, gaudiū, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianū sic legit, charitas, gaudiū, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, māsfuetudo, cōti-

xx nentia

nētia. Ambrosius ad hūc legit modū, charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, spes, lenitas, cōtinētia, castitas, bonitas, &c. Proinde nō admodū pbādā reor, quorūdā anxīā diligentīā, q̄ in huiusmodi catalogo solēt de nūero laborare, & in distinguēdis singulis supstitiose torqueri, cum pbabile sit Paulū congeriē quandā malorū & bonorū p̄duxisse, q̄ fere cōseq̄ solent, nō q̄ hęc sola sint, sed q̄ in his sit sūma. Qui aut̄ sunt Christi, carnē suā.) Hoc loco Origenes omīssa una cōiunctiōe de totā uariat sentētīā, legēs ad hūc modū, καὶ τῶν τριούτων, οὐκ ἐστὶ νόμος, οἱ τῶν χριστῶν τὴν σάρκα ἐσαύρωσαν, σὺν τῆς παθίμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, aduersus hmōi nō ē lex q̄ Christi carnē crucifixerunt, cū uitijs & cōcupiscentijs, ut intelligas, nō eos esse Christi, q̄ carnē suā crucifixerunt, sed aduersus eos non esse legē, qui Christi carnē in se crucifixerunt, cum uitijs &c. Nam Christi carnē cū laude crucifigi in pijs hominibus, in quibus domiti carnis affectus, sed male crucifigi, qd̄ Græci dicunt ἀνασαυροῦνται ab ijs q̄ redeunt ad pristīnā uitā, post Christū semel acceptū. Vex̄ exēplaria græca refragant̄ huic lectioni, etiamli Hieronymo pbāt̄ Origenis sententia. Ambrosius legisse uideēt̄ ad hunc modū, οἱ δὲ χριστοὶ &c. ut Christi nominandi casu sit, numero multitudinis, nō paterni. Addit̄ em̄ eos uocari christos, i. unctos, q̄ Christo deuoti sint. Cū uitijs & cōcupiscētijs.) παθήματα, i. passiones, siue ut legit Augustin⁹, affect⁹. Quācūq̄ oīs cruciatus aut̄ morbus, etiā corporis potest uocari πάθημα, & idcirco addidit̄, ἐπιθυμίαις, quod p̄priū est animi cupiditatibus, quē admodum & Hieronymus.

Spiritu ambulem⁹.) Ὁ σοιχώμεν, quod Valla corrigit, cōtenti sim⁹, uerū hoc magis ad sentētīā Pauli facit, q̄ ad uocē græcā, σοιχώμεν, quæ significat ordine suo incedere, ut intelligas, cōtineam⁹ nos intra spiritū, nec respiciam⁹ legē. Neq̄ uideo qd̄ Vallā mouerit, nisi forte legit σέγωμεν, p̄ σοιχώμεν. Etiāsi nō me clā est ad Vallæ sentētīā, interpretari Vullgariū, σοιχώμεν ἀπὸ τῆς ἀρεκιδώμεν. Diu⁹ Augustin⁹ legit, spiritu uiuim⁹, spiritu & sectemur. Ad quē modū q̄ uertit, aut legit, aut certe somniauit σοιχώμεν, unde σοιχάζω, qd̄ significat ad scopū oculū intēdere. Inanis gloriæ cupidi.) Græcis una dictio est κενός οἶος, i. inanis ter gloriōsi &c. aut ut legit Ambrosius, inanē gloriā sectātes. EX CAPITE VI.

S I præoccupatus) προληφθῆναι, i. occupatus, hoc est præuentus, anteq̄ potuerit cauerē. Quibus uerbis excludit omnino destinatā maliciā, & peccandi uoluntatem. Huiusmodi instruite.) κατάρτιστε, i. instaurate, reficite, siue sarcite. Ambrosi⁹ legit, humiliare. Cōsiderās teipm̄) Mire mutauit repēte numerū, σκοπῶν σεαυτῆρ, magis ad sensū respiciens, q̄ ad uerborū ordinē. Et ex hoc loco diu⁹ Hiero. colligit, uere dictū a Paulo, nō tantū modestiæ causā, qd̄ imperitus esset sermone. At mihi uideēt̄ non absire mutasse subito nūerū, q̄ singularis nūer⁹ magis esset idone⁹ ad cōpellādā uniuscuiusq̄ cōsciētīā. Porro diu⁹ erat dicere oib⁹, cōsiderate uos ipsos, ne & uos tētemini. Et mira cautiōe semp̄ hoc agit Paul⁹, ne qd̄ offendat eos, quos studet corrigere. Alter alteri⁹ onera.) ἀλλήλων τὰ βάρη βασάζετε. Latini⁹ reddidit Ambrosi⁹, Inuicē onera uestra portate. Verti poterat & ad hūc modū. Alij uicissim aliorū onera baiulate. Nā alter alteri⁹, de duobus dicit̄ latini⁹. Et sic adimplebitis) καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε, i. & sic adimplete. Rursū redijt̄ ad nūerū multitudinis. Qd̄ aut̄ dixit, ne & tu, hoc ad unūquēlibet retulit, ut admodum mō. Quācūq̄ græca uox magis sonat readimplete, hoc est, denuo adimplete, q̄si dicat, qd̄ alteri⁹ delicto dimīnutū fuit in legis obseruatiōe, id aliorū sarciat charitas. Si qs̄ se existimet.) Græce paulo secus habet, εἰ δὲ δὸκῆτις εἶναι τι, i. Si em̄ uideēt̄ aliqs̄ esse aliqd̄ Et uerbū, seducit, apud Græcos cōposita uox est φρεναπαῖα, i. mentē seducit, & mentem suā decipit, ut exponit diuus Hieronymus. Est aut̄ p̄niciōsissimū fallendī gen⁹, ubi qs̄ imponit sibi. Et sic in semetipso) καὶ τότε, i. & tūc, ut legit Ambrosi⁹. Nec addit̄ tantū apud Græcos. Præterea qd̄ Græcis est, εἰς σεαυτῆρ, i. in seipm̄, mox itē, ὅτι οὐκ εἰς ἕτερον, i. & non in aliū, fortassis rectius transtulisset, apud seipm̄, & nō apud aliū. Quācūq̄ haud me fugit huius præpositiōis ancipitē esse naturā. Vnusquisq̄ onus suū portabit.) φορτίον, quod Ambrosius legit sarcinam. Et portabit est βασάσα, quod est baiulorū proprie.

Cōmunicet

Comunicet autem qui,) Græce non est uerbo, sed uerbum, accusandi casu, ἄμ λό-
 γον, quanquam accipi potest per Synecdochen, ut subaudias κατὰ præpositionem.
 Aut ita dixit catechizatur uerbum sicut nos dicimus docetur grammaticam. Am-
 brosius græcam uocem expressit ad hunc modum, ὁ κατήχουμένω, hoc est, qui uer-
 bum dei audiens est. Nam catechizare est tradere mysteria religionis Christianæ, *Catechizare,*
 id quod scripto facere fas non erat. Illud autem, in omnibus bonis, ad communicet re-
 ferendum est, non ad catechizat. Marcion accusatiuum λόγον refert ad uerbum cōmu-
 nicet, intelligens fideles & catechumenos simul orare debere, & magistrum in oratio-
 ne cōmunicare cum discipulis, illo uel maxime elatus, quod sequatur in omnibus bonis,
 Atqui si de oratione fuit sermo, non debebat præcipi ei qui catechizatur, sed qui cate-
 chizat, hoc est, non discipulo, sed magistro. Quæq; ea quæ consequuntur, hanc refellunt
 interpretationem, Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Hic uero Laurentius Valla
 nō nihil stomachatur, quod interpretes græcam uocem reliquerit, cū alibi uertat. Atq; ita
 uertendum putat, Cōmunicet autem qui docetur uerbum, cum eo qui ipsum docet in
 omnibus bonis. Non irridetur.) ου μνηστρεζεται, quod proprie est scommate ridere, &
 subsannare, nasoq; suspendere.

Quæ enim seminauerit.) Græcis est singulari numero. Quod enim seminauerit ho-
 mo, hoc & metet. Itaq; legit Ambrosius, & item Diuus Augustinus.

In carne.) Græce est, εἰς σάρκα, i. in carnem. Quemadmodū mox, εἰς τὸ πνεῦμα, i. in spiri-
 tum. Tametsi præpositio εἰς uarie usurpatur. Metet corruptionē.) θείσει φθοράν, i. mei-
 tet corruptelam, hoc est, periturum fructum. Nam huic opponit uitam æternam. Caro
 mortalis, fructus habet itē mortales. Spiritus æternus, fructus habet immortales. Siqui-
 dem alias quoq; ἀφθαρσίην transfert immortalem, & ἀφθαρσίαν immortalitatem.

Deficiamus & deficientes.) Apud Græcos diuersa sunt uerba. Nam deficiamus est,
 ἐκκακῶμεν, deficientes, ἐκλυόμενοι, i. defatigati. Ambrosius legit, infatigabiles, ut tempus
 quoq; participij redderet.

Qualibus literis.) πηλίκοις, i. qualibus, sed ita ut magnitudinem & admirationē signifi-
 cet, hic magis ad affectum Pauli refertur, cui hæc res adeo fuerit cordi, ut non grauatus
 sit suapte manu super ea scribere. Diuus Hieronymus putat reliquā epistolā aliena ma-
 nu scriptā fuisse, Paulū autē, ut oēm excluderet suspitionē suppositiciæ literarū, reliquū
 epistolæ suapte manu scripsisse. At cur nō potius, ut cū Hieronymi pace dixerim, uel ex
 hoc loco cōiicimus totā hanc epistolā Pauli digitis exaratā fuisse? Fatei Hieronymus uocē
 græcā πηλίκοις magnitudinē significare potius q̄ qualitātē, & laborat, ut explicet, quō grā-
 des sint hæc literæ, quasi illud senserit Paulus, hanc epistolā grandibus literarū figuris scri-
 ptam fuisse. Imo Græci literas numero multitudinis & unā uocāt epistolā, queadmodū
 & nos. Igitur Apostolus ut ostenderet, quā opere sibi hæc res esset cordi. Videtis, inquit,
 q̄ grandē epistolā, mea ipsius manu scripsi. Iam em̄ finierat epistolā. Nā in cæteris solet
 autaxat subscribere Mea manu Pauli. Nec est qd̄ quæcūq; offendat datiuus γράμμασι, nō
 γράμματα. Vt enim loquimur multis & multa, ita scribimus paucis & pauca.

Ad omnes.) Cur non potius, erga omnes?

Volunt placere in carne.) εὐπροσωπῆσαι, hoc est, iuxta faciem placere. Nam hinc græca
 uox composita est.

Tantum ut persecuti cru. non.) Græce sic habet, μόνον ἵνα μὴ τῷ σαυρῷ τω χριστοῦ διακωνῆ
 .i. Ne cruce Christi persequatur. Vt persequant, passiue accipias, hoc est, ne crux Chri-
 sti adducat illis persecutionem.

Legem custodiant.) Ipsi deest αὐδί, quod addit & Ambrosius. Hieronymus legit hī,

Absit gloriari.) Absit ut gloriari, siue ne contingat gloriari.

Et quicūq; hanc regulam secuti fuerint.) καὶ ὅσοι ἐφ' ἑαυτοῦ τούτῳ σοιχίσεσσι. Idem uerbū
 quod superius uertit, ambulemus, σοιχῶμεν, hoc est, q̄cumq; ad hanc incedent regulam.

Et super Israel dei.) Ἰσραὴλ, ut intelligas uirum aut populum. Et addit dei, ppter sy/nagogam satanae. De cætero,) τῷ λοιπῷ, quod alias solet ἄλλοις.

Nemo mihi molestus sit.) κόπους μοι μηδεὶς πρὸς ἑαυτῷ. i. Labores mihi nullus exhibeat. Et ad hunc modum uertit, & exponit Diuus Hieronymus.

Stigmata.) Græca uox est, significat autem notam impressam. Solêt autem serui nota ri a dominis. Sentit igitur se certas habere notas, q̄ sit seruus Iesu Christi, pro quo tam multa passus fuerat. FINIS EPISTOLAE PAULI AD GALATAS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI AD EPHESIOS.

IDEM in hac epistola Pauli feruor, eadem p̄funditas, idem omnino spiri/tus ac pectus, uerum nō alibi sermo hyperbatis, anapodotis, alijsq; incom/moditatibus molestior, siue id interptis fuit, quo fuit usus in hac, siue sen/suum sublimitatem sermonis facultas non est affsecuta.

Qui sunt Ephesi.) τῆς οὐσίας ἐν ἐφέσω, quod potest & in secunda legi perso/na, qui estis Ephesi. Benedictus deus.) Bifariā potest distingui Benedictus de⁹, ut ha/ctenus sit diastole. Deinde separatim adijciat, Et pater dñi nostri Iesu Christi. Aut con/iunctim, Deus & pater dñi nostri Iesu Christi. Pater, quia genuit. Deus Iesu, secundum assumptū hominē. Id annotauit Hieronymus. In cœlestibus in Christo.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ. i. in cœlestibus, siue sup cœlestib⁹ Christo. Ut sit Christo datiuus casus. Ambrosius omittit hanc particulā, in Christo. Hieronymus legit in Christo. Si legis, benedixit nos Christo, sensus erit, benedixit nos in gloriā Christi. Si in Christo, sensus erit, p̄ fidē Christi cōferri nobis hāc benedictionē. Ante cōstitutionē) πρὸ καθολογῆς, quæ uox ita sonat, quasi dicas, ante iacta fundamēta mūdi. Sic admonet & diuus Hieronymus, idq; uerbis cōpluribus. Et immaculati.) ἀμώμους, quod magis inculpatus siue ir̄p̄hensibilis q̄ immaculatus significat. Momos em̄ Græcis r̄p̄hensio est, siue deus r̄p̄hēsiōis.

In charitate.) Hæc uerba referri possunt ad sup̄iora, ut intelligas nos inculpatus esse, & electos in charitate, uel ad ea quæ sequunt̄, Vt accipias nos prædestinatos in charitate. Quāq; græci codices annectunt hæc sup̄ioribus. Et hoc annotauit Hieronymus.

Qui prædestinauit nos.) προορισίας. Hieronymus & Ambrosius legunt, In charitate p̄destinans nos. Verū illud prædestinans apud Græcos præteriti tēporis est, quasi si genus mutari poterat dixisset prædestinatos siue præfinitos. Atq; hoc sane loco uere uerbum est prædestinandi, de quo in epistola ad Rhomanos nō nihil attigimus. Diuus Hieronymus hoc putat interesse inter ὀρίζω & προορίζω, quod prius illud tribuat̄ ijs quæ nuncq; nō fuerint. Hoc posterius ijs, quæ cum aliquando nō fuerint, deinde cœperint esse. De quibus si qd decretū aut cogitatū fuerit, priusq; fuerint, prædestinatio est. Rursum si qd de dño Iesu Christo, qui nuncq; nō fuit cū patre, nec unq; eū ut esset uoluntas paterna p̄cessit, destinatio est. Vnde in epistola ad Rhomanos de filio dei loquens, ὁριθέντος dixit, nō προοριθέντος. In adoptionē filioꝝ.) Græcis una uox, ἰσοθεσίαν, qua significant eam adoptionē, qua quis in filij locū adoptat̄, ut sup̄ius admonuimus. In ipsum.) εἰς αὐτόν. i. in se. Quāq; potest & ad Christū referri, sed coactius. Nā p̄ adoptionē efficimur fratres Iesu Christi, nō filij, sed filij dei patris, ueluti insiti corpori Christi, & unū cum illo effecti. Secundū

Momus

prædestinatio

Destinatio

Secundū... Hieronymus... Rator... placet... hic sonat... In laude... gratia... dilectio filio suo... Filio... in eo qui dilectus... Et omo sentit d... amari a deo, nō ex ne... esse uoluit. In remi... ambrosij, nec apud Hier... exponente. Exponēs... unde redemit... patefaci... Hieronym... tēporis. Quod di... negligendū. Vider... Habent enim a... Verū... non ha... partiuit nobis patefa... & græca... uulgo efferenda. Q... ueneramus. Hic sen... uis incognitā fuisse m... At nunc quod latebat, i... undā benedictiōis siue... legas... significat... pater... nos libi... hoc est, inter præd... quæ multo ante definit... cogitationē sequat̄ et... haurare... uocant... repetunt, & si... recte uerbum hoc a... magis habeatur inst... hūus heret & angelos... dedit caput. Qu... sunt, & quæ in terra... huculum reperio, nec a... græca uox anceps e... omnium rerum... pates a multis ante... electus. Significat... dicit, quod... amb... hauritus sumus afficit.

Secundū ppositū.) *ἢ πλὴν εὐδοκίᾳ*. i. secundū placitū, aut potius secundū beneplacitū. Hieronym⁹ putat uocē esse nouā, & a Septuaginta fictā, quo possent explicare, qd ē apud Hebræos רצון Rason. Porro *εὐδοκίᾳ* pprie dici, ubi qd nō solum placuit, sed etiā recte placuit. Nā placent, & quæ nō recte placent. In qua gratificauit.) *ἐν ἧ ἐχαρίτωσεν*. Et gratificauit hic sonat, gratos siue charos reddidit, *ἐχαρίτωσεν*, unde participiū est *κεχαρίτωμένη μαρία*. In laudē gloriæ gratiæ suæ.) Quidā codices pperā addūt cōiunctionē gloriæ & gratiæ suæ, *δὲ χάριτος αὐτῆς*, ut intelligas, laudari gloriam gratiæ diuinæ.

In dilecto filio suo.) Filio suo apud Græcos & apud Hieronymū nō addunt, *ὃν ἡγάπησεν*. i. in eo qui dilectus est. Neq; em̄ hic est *ἀγαπητός*. Ambrosius legit, ut uulgata habet *ἀγαπίο*. Et oino sentit de filio, uerz̄ cum maluit signare nomine dilecti, ut intelligeres nos amari a deo, nō ex nostris meritis, sed ob amore, quo filiū, psequit̄ pater, cui nos fratres esse uoluit. In remissionē peccatorz̄.) In ppositio nec est apud Græcos, nec apud Ambrosiū, nec apud Hieronymū, sed oportet annectere casum accusatiuū, p appositionē exponētē. Exponēs em̄ quæ sit illa redēptio, subiecit remissionē peccatorz̄. Nā hæc seruitus, unde redemit nos Christus. In nobis.) *εἰς ἡμᾶς*. i. in nos. Ut notū faceret.)

γνωρίσας ἡμῖν. i. patefacto siue notificato nobis mysterio. Interpretes & Ambrosi⁹, opinor, legit, *γνωρίσαι*. Hieronymus legit, notum faciens, ut intelligas participiū esse, q̄q̄ est præteriti tēporis. Quod dicā etiā si nō admodū ptinet ad sensum, tamen haud est meo iudicio negligendū. Vident̄ mihi ceteri parū animaduertisse, quod legit̄ in Græcorum codicibus. Habent enim ad hunc modū, *ἵνα ἐπερίσθυσεν εἰς ἡμᾶς, ὃν πάση σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν*. Verbū *ἐπερίσθυσεν* hoc loco positū est transitiuē, hoc est, exuberare fecit. Alioq̄ participiū *γνωρίσας* non habet unde pendeat, uerti poterat in hūc modū, De qua ubertim im-

partiuit nobis patefacto nobis mysterio & c. Sacramentū.) Hoc loco mysteriū significat, *μυστήριον*, & græca uoce utitur Ambrosi⁹. Mysteriū aut̄ Græcis dicit̄ res arcana, neq; uulgo efferenda. Quod quidē deinde translātū est ad res sacras, quas potissimū silentio ueneramur. Hic sentit diuinā uoluntatē de gentibus ad fidē uocandis superioribus seculis incognitā fuisse mundo, Iudæis existimantibus hoc pmissum ad se pprie ptinere. At nunc quod latebat, innotuisse. Secundū beneplacitū eius.) Hieronymus legit, secundū beneplacitū siue, iuxta placitū suū, *ἢ πλὴν εὐδοκίᾳ αὐτῆς*. Quod pposuit in eo.) Si legas *ὃν αὐτῶν*, significat in seipso. Si mauis *αὐτῶν* prima uocali tenui, referē ad filiū, in quo pater pposuit nos sibi gratificare. Hieronymus indicat differētiā inter *προορισμὸν* & *προ-*

Mysteriū,

predestinatio dicit̄.
propositio

δῆσιν, hoc est, inter prædestinationē & ppositionē siue propositū, q̄ illud ptineat ad ea quæ multo ante definimus in animo q̄ fiant, hoc cum iam uicina est machinatio, ut pene cogitationē sequat̄ effectus. In dispensatione.) *εἰς οἰκονομίαν*. i. in dispensationem. Instaurare.) *ἀνακεφαλαιώσασθαι*. i. recapitulari, hoc est, ut in summā conferrentur. Nā oratores uocant *ἀνακεφαλαιώσιν*. i. recapitulationem, cum ea quæ sparsim ac fusius dicta sūt, summātīm repetunt̄, & simul iudici renouant̄. Diuus Hieronym⁹ legit, recapitulare, putatq; recte uerbum hoc a Latinis usurpari posse, & miratur, quamobrem in latinis codicibus magis habeatur instaurare, q̄ recapitulare. Sunt q̄ interpretant̄ *ἀνακεφαλαιώσιν*, ut Christus fieret & angeloz̄ & hominū caput. Id qd̄ cōuenit ihs q̄ paulo post sequunt̄, & ipsum dedit caput. Quæ in terra sunt.) *τὰ ἐπὶ τῆς οὐρανοῦς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς*. i. quæ super cœlos sunt, & quæ in terra. Quod additur in græcis codicibus, *ὃν αὐτῶν*. i. in ipso, nec apud Ambrosium reperio, nec apud Hieronymum. Et magis quadrabat in eodē, q̄ in ipso.

Recapitulare,

Nam græca uox anceps est, ut intelligas in uno & eodem comprehendī uniuersā, & uniuersam omnium rerum summam ad unum Christum reuocari, & in uno semel esse quod p partes a multis ante petebatur. Sorte uocati sumus.) *ἐκ κληρώθην*. id est, Sorte electi sumus. Significat Hieronymus, uerbum hoc partim a sorte, partim ab hereditate dici, quod *κληρῶν* ambigū sit. Ambrosius legit, fortiti sumus, hoc est, in sortē, & parte hereditatis sumus assecuti. Qui operat̄ omnia.) *τὸ τὰ πάντα ἐπεργάσθη*. Ambrosius le-

git, eius q̄ cuncta creauit, si modo scriptura uacat mendo. At græca uox magis sonat, ei⁹ cuius uir & uirtute fiūt oīa, sicuti iā sepius admonuimus. Atq; hoc pacto nos uertimus.

Secundū ppositum.) Non est εὐδοκίαν, sed προδεσμ. Quæ ante sperauimus.) προκληπικότας, i. qui ante sperauimus. Hoc diuus Hieronymus refert ad præscientiam diuinā, in qua sperauimus, & anteq̄ mūdus conderet uidelicet motus hac præpositione πρὸ.

In quo & uos cum audissetis.) ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαυτε ἐν λόγῳ, i. in quo & uos qui audistis uerbum. Diuus Hieronymus nō ineleganter legit, In quo & uos audito uerbo ueritatis. Illud admonendum, apud Græcos primam esse psonam, non secundam, nos & nostræ. Cateri ab hoc loco faciunt distinctionem, qui ante sperauimus in Christo. Deinde separatim adijciunt, In quo & uos, ut prius illud referatur ad apostolos, siue Iudæos, secundum ad Ephesios aut gentiles. At mihi uidetur Paulus hoc loco subito mutasse psonam, sensum magis attendens q̄ sermonis leges, cum enim dixisset, ut nos essem⁹ in laudem gloriæ illius, uelut exponens, quos dixisset nos, ne quis putaret eum loqui tantum de Iudæis, cōtinenter adiecit, πρὸ προκληπικότας, quasi dicat, cum nos dico, sentio oēs qui sperauerunt in Christo, inter quos sumus & nos. Atq; illud nos ita dicit, ut suam psonam cōiungat cū persona gentilium, cum sit doctor gentiū. Verū in hoc sensu non nihil obstrepit græca præpositio πρὸ, i. ante. Nā si de uniuersis accipiat, q̄ crediderant in Christum, qui erunt illi, qui ante crediderunt: Nisi placet sequi sensum Hieronymi, quem calumniatur Rufinus, ut Origenicum quiddam resipiens. Porro si placet mutare personā & legim⁹, In quo sperastis & uos, quemadmodū legit Hieronymus, id quod ex illius interpretatione palam est, nihil est quod nos offendat præpositio. Siquidē ante referetur ad Iudæos, qui priores uocati sunt ad fidē, & priores crediderunt in Christū. Deinde secutæ gentes. Quod si omnino placet prima psona, quemadmodū legunt Græci, tū ante præpositio referri potest, ad alios postea credituros. Nam illi inter gētes primi crediderant, Nisi mauis accipere confusam spem, quam gentiles sanabiles habebat, & ante prædicatū euāgeliū. Esti nondū nouerant Christū, sperabant tamen aliquo modo salutem, ueluti per somniū. Euangelij salutis.) Græcis per appositionē adiungitur euāgelium, ἀκούσαυτε ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον, i. qui audistis sermonē ueritatis, quod est euāgelium salutis. In quo & credentes.) Credentes apud Græcos præteriti temporis est, πισεύσαυτε, i. postq̄ credidistis, uel quia credidistis, siue accepta fide, aut fideles facti.

Signati estis.) ἐσφραγίσθητε, quod significat, obsignati estis, quemadmodū tabulas obsignamus in pactis, quia postea sequitur de Arrabone, ut ostendat spem esse certam.

Qui est pignus.) ἄρραβων, i. arrabo. Atq; ita mauult legi diuus Hieronymus, & qui nō Christū refert sed spiritū, hoc est, q̄ spiritus est arrabo. Hieronym⁹ illud interesse putat inter pignus & arrabonem. Pignus quod Græci uocant hypothecam, datur in mutuo, arrabo in contractu emptionis & uenditionis, quo firma sit obligatio. Quod si tanta est arra, quam deus dat suis, quanta erit res ipsa, quam præstabit suo tempore.

In redēptionē acquisitionis.) εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς προπαιδείας, i. in redēptionē acquisitionis, siue possessionis, ut legit Hieronymus, emēdans uulgatā aditionē, quæ habebat in redēptionē adoptionis. Vnde cōiungere licet, nec hāc q̄ uulgo utimur eandē fuisse cū ea, quā tūc habebat Hieronymus. Verū ille quisq; fuit, mihi uidef interpretari uoluisse, uerbū aliquin anceps, acquisitionis. Nam sensus est, spiritum sanctū a deo datum fidelibus, uelut arrabonem, quo certum scirent fore, ut aliquando uindicaret sibi possessionē suam, quā redēptionē acquiserat. Audiens fidē.) ἀκούσατε, i. audita fide uestra. Cesso gratias agens.) Græcā figurā uertit, dicendū erat latine, nō cesso gratias agere. Atq; ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, gratias agendo. Memoria uestri.) Cur nō mentionē uestri, μνησιν ὑμῶν, quandoquidē orantes cū deo colloqmur. Deus domini nostri.) ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν. Hic palam est patrem uocari deum Iesū Christi, qd̄ in alijs erat ambiguū.

Illuminatos oculos.) Totus hic sermonis cōtextus parum coheret, in quo tamen admiror la

pignus.
Arrabo.

ad hoc Hieronymi, u
bis esse gratia sermo
Hic græce uelisse, idq; d
sermone, nolunt mo
hoc modo reddi posse. A
conferentia fidei uestre it
uestri facere in oratio
det uobis spiritū sapi
uestri, ita p hyperbat
iō Iesu, in agnition
uobis, memoria uestri
det uobis spiritū
det. Addit eni
agnitionē.) ἐπιτίμη
Supereminens magni
mon. Excelsa magnitu
Operationem potent
tiam, seu uim pote
tūc ἐπιτίμη, quod nos
Suscitans eum.) ἐπι
Hieronymus legit,
Sub pedibus.) ἐπι
Super omnē ecclesi
tari calus, nō genitui,
Hieronymus in cōi
non est in græcis codic
Christum. Ad quod fa
ἐπιτίμη τὸ πᾶν τὸ πᾶν
plet, siue impletur. N
ri diuus Hieronym⁹,
qui est caput, qui ita a
n, quæ nūc in singulos
potest τὰ πάντα. In om
omnia adimpleri in om
interpretat Valgarius

Um essetis mortu
sibi mortuus sum
nias instrumenti,
græce est παρρη
tium. Quod peccatū
peruenitum est.
hinc conuulsiuit.) V
uocatis uos referendus
peccatis uestris.) Vestrīs
peccatis uestri hui⁹ spiritū
sūt, at p appositionē coh
accipiant mutar articulo
quod itaq; nonnulli quo

miror laborare Hieronymū, ut Paulū defendat aduersus eos, qui illū calumniabant, quod impitius esset graecanici sermonis, ut quod solocismis scateret, cum alias saepenumero ipse faceret illū graece nescisse, idque defendat aduersus eos qui, quod Paulus scripserat, Et si impertitus sermone, nolunt modestia tribui, sed uerae confessioni. Putat autem lectionis ordinem ad hunc modum reddi posse. Audient fidem uestram in domino Iesu, & in omnes sanctos eius, uidebiturque excellentiam fidei uestrae in domino & in omnes sanctos eius, non cesso gratias agere, & memoria uestri facere in orationibus meis, ut domini nostri Iesu Christi deus pater, pater autem gloriae, det uobis spiritum sapientiae & reuelationis. Porro quod sequitur, illuminatos oculos cordis uestri, ita per hyperbaton reddi posse putat. Quapropter & ego audiens fidem uestram in domino Iesu, in agnitione eius, illuminatos oculos cordis uestri, non cesso gratias agere per uobis, memoria uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriae det uobis spiritum sapientiae & reuelationis &c. At Ambrosius illuminatos oculos refert ad deum. Addit enim de suo, illuminatos habere oculos.

In agnitione.) ὅτι ἐπιγνώσθη. i. in agnitione. Cordis uestri) διανοίας ὑμῶν. i. metis uestrae. Supereminens magnitudo.) τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος. i. sublimis magnitudo, ut Hieronymus. Excelsa magnitudo, ut legit Ambrosius.

Operationem potentiae uirtutis eius.) καὶ τὴν ἐνεργειαν τῆς κράτους τῆς ἰχίθου αὐτοῦ. i. secundum efficaciam, seu uim potentiae fortitudinis, siue roboris eius. Nam est energia. Ac mox repetit ἐνεργησεν, quod nos uertimus exercuit, non ut uoluimus (quod aiunt) sed ut potuimus.

Suscitans eum.) ἐγείρατο αὐτὸν. i. suscitato eo. Et constituens.) καθέσθη. i. sedere fecit. Hieronymus legit, Sedere eum faciens. Ambrosius, collocauit.

Sub pedibus.) ὑπὸ δούλο ποδῶν. i. sub pedes.

Super omnem ecclesiam.) ὑπὲρ πάντα τὴν ἐκκλησίαν. i. super omnia ecclesiae. Ut ecclesiae sit datum casus, non genitui, hoc est, dedit illi ut sit caput ecclesiae, propositus uniuersis. Atque ita legit Hieronymus in commentarijs, consentiens cum graecis. Et plenitudo.) Et coniunctio non est in graecis codicibus, & τὸ πλήρωμα, uidebitur accusandi casu legendum, ut referatur ad Christum. Ad quod faciunt ea quae sequuntur. Qui omnia in omnibus adimpletur.) ὁ πληρῶμα τῆς πάντα ἐν πᾶσι πληρῶμα. i. plenitudo, siue impletio eius qui omnia in omnibus implet, siue impletur. Nam participium est uerbi medi. Et utroque modo uidetur interpretari diuus Hieronymus, ut intelligas corpus, hoc est, fideles esse confirmationem ipsius Christi, qui est caput, qui ita adimplet, ut sit omnia in omnibus, aut ita implet, ut omnia sit omnibus, quae nunc in singulos, alia in alios sparsa sunt. Verum si accipias passiuem πληρῶμα, accipi potest τὰ πάντα. i. in omnibus, & subaudiatur praepositionem κατὰ, ut sit sensus Christum per omnia adimpleri in omnibus corporis sui membris simul collectis. Et in hunc sensum interpretatur Vulgarius, ut πληρῶμα sit ecclesia, & πληρῶμα passiuem ponatur.

EX CAPITE II.

Cum essetis mortui delictis & peccatis.) Datus sunt, non ablatiui, quasi dicas, tibi mortuus sum. Tamen diuus Hieronymus ita uidetur accipere, quasi sit datus instrumenti, hoc est mortui per peccatum. Quod hic uertit delictum, graece est παράπτωμα, quod Hieronymus existimat esse primum illud lapsum ad peccandum. Quod peccatum est, graece ἁμαρτία, quod grauius esse putat, cum ad ipsum facinus peruentum est.

Et uos conuiuificauit.) Verbum conuiuificauit non inuenio in graeco codice, caterum accusatiuus uos referendus uidetur ad uerbum superius dedit.

Peccatis uestris.) Vestris redundat.

Potestatis aeris huius spiritus) κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς αἰέρος, τῆς πνεύματος. Bifariam accipi potest, ut per appositionem cohaereat aer cum spiritu. Potestatis aeris, quod est spiritus. Atque ut sic accipiamus inuitat articulus τοῦ τῆς πνεύματος. Sic enim per articulum solet interpretari Graeci. **Ver**o obstrepit non nihil quod sequitur, τὸ ἐνεργῶν. Nec enim hic aer agit quicquam in

filij inobedientia, sed instigatio diaboli. Proinde p̄stiterit ita legere, iuxta principē, cui ius & potestas est aeris, & spiritus illius qui agit in filijs diffidentia. Ut aerem intelligas hanc infimā orbis partem, in qua sola regnat ille, non ueluti dominus, cum Christus dominus sit omnium, sed ut tyrānus, & nō nisi nostro uitio potens. Deinde spiritū accipias a factum mundanū, diuersum ab illo cœlesti spiritu Christi, nihil amantis nisi cœlestia, & utrūq; genitiuū aeris & spiritus referas ad tertium qui p̄cessit, potestatis, quæ quidem hic nō est δύναμις, sed δὲυσία, ut ius & autoritatē intelligamus. Caterum huius p̄nomen interpres addidit de suo, cum non sit apud Græcos, ne apud Hieronymū quidem.

In filijs diffidentia.) ἐν ἡοῖς ἀπειθείας, i. in filijs inobedientia, siue immorigeris. Est enim filiorum proprium, esse dicto audientes, ac morigeros parentibus.

Facientes uoluntatem.) δὲ λήματα, i. uoluntates. Nā affectus uarij sunt. Caterū in multis codicibus deprauauerant, uoluptates pro uoluntates.

Natura filij ira.) φύσις. Pro quo quidā uerterant omnino, ut indicat Hieronymus, q̄ græca uox sit ambigua. Mihi uidetur naturam opposuisse gratia, quia paulo post sequitur, Gratia salui facti estis. Ita erat nostræ naturæ siue natiuitatis. Salus erat gratia, & ob id Christo imputanda, non nobis ipsis. Et cogitationū.) ἐν τῷ δὲ τρωοῖσιν. Hieronym⁹ magis uidef. pbare & mentiū, distinguens peccata carnis & mentium, q̄ illa sint crassiora, ueluti libido, gula, ebrietas, hæc animi magis uelut hæresis. Ambrosius legit, consiliorū.

Per nimiam.) διὰ πολλῶν, i. propter multam. Et ita legit Hieronymus ac Ambrosius. Alioquin nimium dicitur, quod sit immodicum. Et cum essemus.) ἢ ὄντας, i. etiam cum essemus. Mortui peccatis) Vitasset ambiguitatem, si dixisset, mortui per peccata. Nā alioqui Paulus uocat mortuos peccato, qui iam non peccant.

Cōiuuificauit nos in Christo.) Neq; nos p̄nomen, neq; in p̄positio est in græcis codicibus. σωζῶσα ποίησε ἡμᾶς ἐν χριστῷ, i. cōiuuificauit Christo.

Cuius gratia) Neq; cuius additum est, sed tantum, χάριτι ἐς ἐσωσωμῶν, i. gratia saluati estis. Et ita legit diuus Hieronymus, ut hæc particula, ceq; p̄ parenthesim interferat. Caterum ordinem sermonis hoc in loco, quoniam uidetur p̄turbatus, Hieronymus restituit ad hunc modum. Et uos cum mortui essetis delictis, & peccatis uestris, coniuuificauit Christo deus, q̄ diues est in misericordia, p̄pter multam charitatē, qua dilexit nos, miseratus est nostri, & cū essemus mortui delictis, in qbus aliquādo ambulauimus secundū seculū mundi huius, secundū principē potestatis aeris, spiritus, qui nūc operat̄ in filijs diffidentia, in qbus & nos oēs conuersati sumus aliquando in desyderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentiū, & eramus natura filij iræ, coniuuificauit nos Christo, ut bis repetas. Cōiuuificauit nos, & tollas cōiunctionē causalem, Deus em̄. Nam ita legisse uidef Hieronymus, ὁ γὰρ θεός, quod hanc putet uel ab imperitis librarijs adiectā, uel ab ipso Paulo p̄pter imperitiā græcanici sermonis additā. Quāq; utraq; cōiunctio facit, quo minus absoluat̄ superior orationis pars, Cū essetis &c. Verū opinor Paulū addidisse cōiunctionē &, aduersatiuā, ut redderet cōtrariā partē superioribus, hoc est, coniuuificatos esse, ei quod est mortuos esse peccatis, & quoniā intermiscuerat multa, uelut ad nouū orationis caput addidit p̄positionē. Melius aut̄ erat, si dixisset, nihilominus de cōiuuificauit. Et cōresuscitauit, & cōsedere fecit.) σωζήσατε ἢ σωσκέσθε, i. pariter cū illo suscitauit, simulq; cū illo sedere fecit. Gratia em̄.) Enim nō addit̄ in nōnullis Græcorū codicibus. Sicut nec paulo inferius, Dei em̄ donū, em̄ nō addit̄, q̄q; ita legit Ambrosi⁹.

Iplius em̄ sum⁹ factura.) ποίημα. Ambrosi⁹ legit, figmētū, uelut aliqd e materia factū. In opib⁹ bonis.) ἐπ' ἐργοῖς ἀγαθοῖς, i. ad opa bona. Quæ p̄parauit de⁹.) οἷς, i. qbus, ad homines arbitror referendū. Tacti iuxta græcanici sermonis p̄prietatē, & ad opa referri potest, ut datius græcus in accusatiuū uertat̄. Quæ admodū legit Ambrosi⁹, quæ p̄parauit deus, & itē Hiero. Ab ea q̄ dicit̄ circūcisio.) ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς, i. ab ipsis Iudæis. Nā græca lucidiora sunt. Et manufacta, referendū est ad circūcisionem, nō ad carnē. Qui eratis

Legendum, c
iterata con
uocatio.)
testamentor
Allat enim ad
iure ciuim. Et
ostendit minu
Hoc redū
medium parietem m
referatur ad in
& alterum xii
quali dic
dirui, ut fiat u
eucuanis.) I
imo abo
Hier
decretis, & euac
uno nouo hoie.) l
sue par
p̄p̄tē, nō repetit̄ Graci
cū quis introdu
p̄p̄tē & incolæ, si
Sed estis ciues.) ai
Angulari lapide.)
ngulo adificij, qui se
in qua structura ()
Inimicitias in seme
Christum. Siquid
se, i. in seipso, haber
uatur. Etiam si secus
Ipso summo angular
Construata.) Græce si
Hieronymus le
in hoc angulari la
in templum domini
spiritu sancto.) Sanc

In deus Christi l
bis.) i. in
modū. Huius re
q̄ estis ex gētib⁹
p̄p̄tē paulo ante fa
est multi in uobis q̄ est
est simpliciter facti P
P̄p̄tē & hoc p̄p̄tē
Ego Paulus u
p̄p̄tē suam. siue ad
mysterium, q̄

Qui eratis.) Legendum, quia eratis, aut quoniam, ut legunt Ambrosius & Hieronymus ὅτι ἦτε, ut sit iterata coniunctio, quasi posuisset, & inquam eratis.

Alienati a cōuersatione.) ἡ πολιτεία, i. a ciuitate, siue a republica Israel.

Et hospites testamentorū.) ἔξῃνοι τῶν διαθηκῶν, i. peregrini, siue extranei, a pactis siue testamentis. Alludit enim ad rempublicam, cuius modo meminerat, unde hospites uocat, alienos a iure ciuium. Et sine deo.) ἄθεοι, qui nullum credunt esse deum, & ἀθεότης, quā Plutarchus ostendit minus malum esse quā superstitionem δεισιδαιμονία.

In hoc mūdo.) Hoc redūdat. Nisi quod opinor interpretē uoluisse reddere uim articuli τοῦ:

Et medium parietem macerīe soluens inimicitias.) Græci ita distinguūt, ut accusatiu⁹ inimicitias referatur ad inferius uerbum. Et mirum cur cum ὁ ποιήσας uerterit in uerbū, nō mutarit, & alterum λύσας, i. qui soluit, aut soluto pariete. Rursum græce est, τὸ μεσόριχον τοῦ φραγμοῦ, quasi dicas, interstitium septi siue sepi. Et apud comicū, Mitio iubet macerīam dirui, ut fiat una domus. Id ergo quod dirimit aedes ab ædib⁹, μεσόριχον uocat.

Decretis euacuans.) In præpositio omīssa totum subuertit sensum, quasi decretis aboleuerit legem, imo aboleuit legem sitam in præceptis ac decretis hominum. Quædam æditio quam citat Hieronymus, habet in dogmatibus, usurpata græca uoce, Ambrosi⁹ legit in decretis, & euacuans præteriti temporis est, quasi dicas antiquata lege.

In uno nouo hoīe.) In unū nouū hominē, est græce, εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον. Et cōderet) hic est crearet, siue pararet, κτίσῃ, uelut explicans sententiā. Et pacē ijs qui prope.) Et pacē, nō repetit Græcis. Habemus accessum.) πρὸσαγωγῶν, i. aditū, siue introductionē, ueluti cū quis introducit ad cōspectū principis. Hospites & aduenæ) ἔξῃνοι ἢ πάροικοι, i. peregrini & incolæ, siue accolæ, hoc est, Qui aliunde cōmigrarunt in alienam ciuitatem.

Sed estis ciues.) ἀλλὰ σὺμπολίται, i. conciuēs.

Angulari lapide.) Græcis unica uox est, ἀκρογωνίαίου, qua significatur summus lapis in angulo ædificij, qui solet esse ualidissimus. Est autē ablatiuus absolute positus, ueluti dicas, in qua structura Christus summus est in angulo lapis.

Inimicitias in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Hieronymus legit, in ea, ut referatur ad crucem, nō ad Christum. Siquidē & crux apud Græcos masculini generis est. Verum si reciproci esset, i. in seipso, haberet & aspiratum, ἐν αὐτῷ, quāquā ne id quidem a græcis scriptorib⁹ obseruatur. Etiam si secus legit Ambrosius.

Ipsō summo angulari lapide.) Et hic ablatiuus ponit absolute, ac si dicas, Christo duce, οὐτὸ ἀκρογωνίαίου αὐτῷ ἰησοῦ χριστοῦ, i. ipso Iesu Christo ente summo lapide angulari.

Constructa.) Græce significantius, συναρμοσμένη, i. coagmentata, siue cōmissa, siue coaptata. Hieronymus legit, cōpaginata. Ambrosius, cōpacta. Nec significat omnē structuram in hoc angulari lapide cōpactam esse, sed quæcūq; illo lapide cōnectat, eam surgere in templum domini. Est enim participium præsentis temporis, συναρμοσμένης.

In spiritu sancto.) Sancto redundat iuxta græca & Ambrosium.

EX CAPITE III.

Vinctus Christi Iesu. Vinctus nomē est Græcis δέσμιος. Data est mihi in uobis.) εἰς ὑμᾶς, i. in uos. Hunc quoq; locū ἀνακολυθῶν, Hieronym⁹ reddit ad hūc modū. Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi, & uinctus p uobis q estis ex gētibus, cognoui mysteriū, ut uobis quoq; illud traderē, sicut in hac eadē epistola paulo ante sum locutus. Debetis autē audire dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, q estis ex gētibus, p quibus & uinctus sum Iesu Christi. Quāquā existimat esse simplici⁹, fateri Paulū in aliena lingua balbutisse, & sensu magis quā uerbis æstimandū. Poterat & hoc pacto tolli sermonis impfecti incōmodū, si subaudias uerbū substantiuū, sum. Ego Paulus uinctus sum Iesu Christi. Dispensationē gratiæ.) δικονομία, i. dispensationem, siue administrationem. Notum mihi factum est.) ἐγνώρισέ μοι, i. notum mihi fecit mysteriū, quod rursum interpret uertit, sacramentum.

Sicut supra

Sicut supra scripsi.) καθὼς προέγραφα. i. sicut ante scripsi, ut Ambrosius. Praescripsi, legit Diuus Hieronymus. In breui.) ἐν ὀλίγῳ. i. in modico, legit Hieronymus & Ambrosius. Significat enim se paucis de his scripsisse, ut graeca exponunt scholia. Potest esse sensus & paulo ante. Meminit enim de his qui procul essent, gentes significans.

In ministerio Christi.) ἐν τῷ μυστήριῳ. i. in mysterio, quod solet uertere sacramentum. Non est agnitum.) οὐκ ἐγνωρίσθη. i. non est notificatum. Alijs generationibus.) Aper-
tius est, quod legit Ambrosius, Alijs saeculis. Nam de aetatibus loquitur, nō de natiōib⁹.

In spiritu.) Graecis additum est sancto. Esse gentes.) εἶναι τὰ ἔθνη. i. ut sint gentes. Concorporales.) σύνσωμα, quasi dicas, unius corporis. Promissionis in Christo Iesu) Deest αὐτοῦ. i. suae. Omnium sanctorum.) Legitur apud Graecos etiam, ἀνθρώπων. i. ho-
minū, & ἐλαχιστότερον. i. infimo, ut uertit Hieronymus. Sed Paulus ut magis se diminuat
e superlatiuo finxit comparatiuū, ac si dicas, in infimiori pro infimo, aut postremissimo.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίασον πλοῦτον. i. imperuestigabiles diuitias. Et illuminare.) καὶ φωτίσαι πάντας. Ambrosius non addit omnes, & sermo cōmodior
est. Nec apud Hieronymū ulla mētio, huius nominis additi. Neq; Paulus illuminat ho-
mines, sed in lucem profert, & quod ante fuerat reconditū, facit omnibus perspicuum.

Quae sit dispensatio.) Legit & ὁ πλοῦτος. i. quae diuitiae. Rursum μυστήριον uertit sacra-
mentum. Qui omnia creauit.) διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ. i. per Iesum Christum, additum est hoc
loco apud Graecos, quāq; Hieronymus non habet, nec Ambrosius.

Vt innotescat.) ἵνα γνωρισθῇ νῦν. i. ut innotescat nunc. Et nunc Hieronymus legit addita
cōiunctione, si modo codex mendo uacat. In potestatibus caelestibus.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις
. i. in caelestibus. Per ecclesiam.) διὰ τῆς ἐκκλησίας, Praepositio per, hoc loco significat in-
strumentum, quasi dicas, opera ecclesiae. Multiformis sapientia.) πανμοιρίως. i. maxi-
me uaria, & modis omnibus uaria. Nam πᾶν in compositione additū, adiungit epitalin.

Secundum praefinitionem.) κατὰ πρόθεσιν. i. secundum propositum, ut legit Hierony-
mus. Et fiduciam est παρρησίαν, quā Ambrosius uertit libertatem. Est autem audacia libe-
re loquendi. Quam fecit.) ἢ ἐπιποίησιν. Sermo graecus anceps est. Nam graecus articulus
referre potest uel sapientiam, uel praefinitionem, quam Ambrosius & Hieronymus p-
positum uocant. Si ad propositum referatur, sensus est iuxta tempus quod proposuerat
siue praefinierat in Christo. Si ad sapientiam, intelligis in Christo factam, hoc est creatam
fuisse sapientiam. Atq; hic sensus posterior magis probatur Hieronymo.

Quae est gloria.) In quibusdam graecis codicibus habebatur, quae erit, ἡτις ἐσται.
Omnis paternitas.) πᾶσα πατριὰ. i. omnis familia, ut indicat & Diuus Hieronymus in
cōmentarijs. Idem aduersus Heluidium scribens fatetur Latinos paternitates uocare,
quas Graeci uocāt πατριάς, cum ex una radice multa generis turba diffunditur. Sed apud
Graecos manet allusio uocum, quam Latinus conatus est obseruare. Iam quaestiones illae
quas mouet hoc loco Diuus Thomas Agnas, num qua paternitas sit in caelo, & num oīs
paternitas quae est in caelo & in terris, deriuata sit ab ea paternitate, quae est in diuinis, q̄
apte pertineant ad hunc locum, uiderint Theologi, quandoquidem uocem, unde qua-
estionem omnem elicit, non intellexit. Certe alibi interpres uertit familiam, uelut in psal-
mo, Oēs familiae gentium, πατριά. Quod apud Hebraeos est אֲבֹתָם הָאֵלֹהִים
Verum interpres affectauit reddere uocum affinitatem, pater & paternitas. Atqui ea
non erat tanti, ut huius gratia fuerit perdenda sententia.

Virtute corroborari.) δυνάμει. i. uirtute. Manifestior erat sensus, si graeca infinita uer-
tisset per uerbum subiunctiuum, ut corroboremini.

Scire etiā.) Nō est initiū noui capituli, ut sit opus etiā, γινώσκειτε. i. scireq; uel ut sciretis.
Supereminētē scientiae charitatem.) Incertum est datiuū ne casus sit, scientiae, an ge-
nitiui, ut aut intelligas charitatem Christi sciri, quae sit maior q̄ ut cognosci possit, aut ut
intelligas eximiam dilectionem cognitionis. Sed prior sensus uerior, & magis quadrat
ad graecum

secum sermonem. Tam
potens est or
legit Ambrosi
ambrosius q̄ petim
ditas & profundu
profundum & altit
petimus aut inte
enim emendat L

Ignoracione.
ter tibi. Cum
contrarium art
cat. Et ob id A

omnis. Cum patien
mitate animi & mo
est circuitione. S

quasi dicas
Qui super omnes &
ere res personis. Sup

gracos incertum est g
ens illud Vergilianu
fundum. Ambrosius

Ascendens in altu
ta testimoniu qd̄ ade
uocum

prudens ab Hebraeis
res locum. Cū enim
lit dona hominibus.

promittitur futurum,
largiretur. Hic quoni
em ecclesijs dedit se le

quod dictū est alced
Hieronymus legit, ad in
em succurrat lapsis &

Diuus Hieronymus, q
circūferamur.) Graec
uoli, est in p̄, quod

notius erat quouis uen
uocibus ductū est a lu
mutat p̄ neq̄tia, cōfi

quod est resler
collatorē, si pol
notia hoc est uertutiā,

ad dilectiose argutia
em m̄p̄p̄e pbabile se
ritas huius q̄ p̄ aspnāde
p̄t p̄o quator alcribe

ad græcum sermonem. Tamen si posteriorem sequitur Hieronymus.

Ei autem qui potens est omnia facere.) Græce est, ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι, i. super omnia facere. Atq; ita legit Ambrosius & Hieronymus.

Supabundāter q̄ petimus.) ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὡρ αὐτοῦ μεδα, i. ex abūdanti sup ea q̄ petim⁹.

Sublimitas & profundum.) καὶ βάθος ἢ ὕψος, i. & profunditas & sublimitas. Hieronymus, Et profundum & altitudo. In ecclesia & in Christo.) Copula & redundat.

Quam petimus aut intelligimus.) ὡρ αὐτοῦ μεδα ἢ νοῦ μου, i. quæ petimus aut cogitamus. Sic enim emendat Laurentius.

EX CAPITE III.

Digni uocatione.) Addidit nominis casum ad uerbū, quasi dicas, Cauit similiter tibi. Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης, quæ significat animi habitū contrarium arrogantia. Nam humilitas quæ ταπεινώσις, aliud quiddam significat. Et ob id Ambrosius addit, humilitate animi, ne fortunæ humilitatē acciperemus. Cum patientiā) μακροθυμίας, i. longanimitate. Ambrosius sic legit, cū omni humilitate animi & modestiā, cum magnanimitate, ut autē exprimeret ταπεινοφροσύνης, usus est circuitiōne. Solliciti seruare.) σπουδαίοντες, i. studentes. In uinculo pacis.) ὡς σπυδαίοντες, quasi dicas, in colligatione & concatenatione.

Qui super omnes & per omnia.) Satius erat in eodem genere perseverare, & nō miscere res personis. Super omnia & per omnia, aut sup omnes & per omnes. Nam apud Græcos incertum est genus. Hieronymus magis uidetur amplecti neutrum genus, adducens illud Vergilianum, Deum nāq; ire per omnes, Terrasq; tractusq; maris, cœlūq; profundum. Ambrosius mauult genus masculinum, Sup omnes, per omnes.

Ascendens in altum.) ἀναβὰς εἰς ὕψος, i. post q̄ ascenderat in altum, præteriti temporis. Iā testimoniū qd adducit, est psalmo sexagesimo septimo. Hebræa ad hūc habet modū, אָרָבָה מִתְּהוֹמֹת הַיָּם וְשִׁבְעִים וָשָׁנָה עָלָה. Septuaginta translulerūt hoc pacto. ἀνέβη εἰς ὕψος ἑξήμακλιθνας αἰχμαλώσις αὐμ. ἔλαβε δόματα ἐν ἀνθρώποις. Paulus sciens ac prudens ab Hebræis unīcam dictionem mutauit, ut indicat Hieronymus hunc edisserens locum. Cū enim apud illos legatur, Accepit dona in hominibus. Hic mutauit, Dedit dona hominibus. Nec ea uarietas quicq; officit sententiæ, quādoquidem in psalmo, promittitur futurum, quod nōdum erat factum, & ob id dicit accepisse dona, quæ post elargiretur. Hic quoniam apostolus describit, quod iam erat factum, fundatis ubiq; p orbem ecclesijs dedisse scribit, non accepisse. Quod autē ascendit.) ὃ δὲ ἀνέβη, τί ὕψος, i. illud autē quod dictū est ascendit, qd est & c. Ad cōsumationē sanctōrum.) πρὸς τὸν καθαρτισμὸν. Hieronymus legit, ad instructionē. Significat autē & refectionē siue reparationē. Doctores em succurrūt lapsis & deiectis. In agnitione filij dei.) Et agnitionis fidei. Et ita legit diuis Hieronymus, qui & alibi monet, pprie agnosci quod antea fuerat cognitum.

Et circūferamur.) Græcis est participiū, περιφερόμενοι, i. circūacti. Si tēpus responderet & paruuli, est ἡπτιοί, quod ita significat pueri, ut & parū prudentē significet. Et omni uento, rectius erat quouis uento. Nā græca uox παντί anceps est. In neqtia hoim.) ἐν κυβείῃ quod uerbū ductū est a lusu tesseraꝝ, in quo q potest, imponit & circūuenit alteri, etiā si Faber mutat p neqtia, cōfusione & pturbationē, sed deceptus (ut uidet) similitudine figuræ κ, quæ cappa uideri possit, itaq; κυβεία legit p κυβεία, cū sit β. Videf autē uerbū esse fictū a κυβένω, quod est tessleris ludo, quod in huiusmodi ludis arte opus est, & qsq; nititur circūuenire collusorē, si possit, ad suū dūtaxat cōmodum spectās, ut κυβείαμ dicere possis aleationē, hoc est uersutiā, & fallax artificiū, uel poti⁹ artificiosam fallaciā. Idq; Hieronym⁹ ad Dialecticōꝝ argutias & insidiosas captiōes refert. Hæc cū animi nostri cōiecturā tāetsi magnopere pbabilē secuti literis pdidisse, nacti Vulgarī epī i Paulinas eplās cōmetarios haud q̄q; asgnādos, cōpim⁹ & illū nobiscū sentire, cui⁹ eqdē v̄ba, qd ad hāc rē ptinet, nō grauabor ascribere, κυβνται λέγοντες οἱ τῶς περὶ τοῦ κερκεμῶνι, τῶν τῶν εἰσπῶν ἰδῶν ἰδῶν

Cybeuta

ακαλοι μετατιθεντες τους αφελεις τους απληρους ως βουλοντι. i. Cybeuta dicunt, qui talis utitur, eiusmodi sunt falsi doctores, transponentes simpliciores ceu talos, prout volunt. Mihi quidem satisfaciebat mea coniectura, tam consentanea uero. Caterum, quonia non nullos magis comouet autoritas q̄ ipsa res, Graci interpretis suffragium addidimus. Illud admonet Hieronymus totum huc locum, si quis graca legat, manifestiore esse. Sed dum Latinis ad uerbum redditur, sensum fieri obscuriorem. Hieronymus legit, In fallacia hominū in asturia. Ad circumuentionem.) προς τιμιμιδαειαρ. Dicitum est autem a postura. Nam πλανη & decipientis est at error decepti. Mirum est autem quid fecerit Ambrosius legent ad remedium erroris.

Veritatem autem facientes.) αληθεντες, i. ueritatem sectantes. Nā αληθεντες est uel praestare quod dixeris, uel uera loqui. Nam hoc opposuit τη κυβηαι η τη πλανη, hoc est, uersuriae & imposturae. Crescamus in illo.) αυξωμεν εις αυτη τα παντα, i. augeamus in illum omnia. Sic quidem emendat Laurentius. Ego sane puto recte uerti posse, Augescamus in illum per omnia, ut ad τα παντα, subaudias praepositionem η. Tamen si Hieronymus legit, Vt augeamus in ipso omnia. Et item Ambrosius. Si tamen codices mendo uacant. Nec ab his dissentit Vulgarius. Proinde sequatur lector, quod maxime probauerit. Etiam si nostra lectio ab horum interpretatione minimū dissidet, praesertim cū mox sequitur, τη αυξηση το σωμα. Copactū.) συναρμοσθου μενον, quante uerterat constructū.

Connexum.) συμβεβαζομενον, i. coagmentatum. Hieronymus legit conglutinatum. Per omnem iūcturam.) αφη, quod non possis aptius uertere, q̄ comissuram. Est enim commissio, sic ut utriq; se mutuo contingat, ueluti membrum membro connexum.

Secundum operationem.) κατενεργεσθαι. Rursum est illud nomen toties obuiū, quod actum ac uim occultam significat. Sensit de spiritu uitali, qui a capite proficiscens, impartit uim suam, non omnibus parem, sed quatenus conducit toti corpori. Ad eum modū interpretatur & Vulgarius, ut ενεργησθαι, quam hic operatione uertit, pertineat ad actū spiritus Christi in membris suis, non ad opera nostra, quemadmodum exponit Lyranus. Thomas ita moderatur interpretationem, ut uideatur utriq; sensisse.

In mensura.) εν μετρω, i. in mensura, etiam si dissentiunt latina exemplaria, ut intelligas in corpore cuiq; membro, iuxta suum modulū impartiri de uita corporis & alimento. Vniuscuiusq; membri.) μερος, i. partis. Quam exiguū discrimen inter μερος & μετρος.

In adificatione sui.) εαυτ. i. sui ipsius. In domino.) Quidā graci codices habent, ενωπιου του θεου, i. in conspectu dei. Sicut & gentes.) Nonnulli codices habent, Sicut & reliquae gentes, τα λοιπα εθνη. In uanitate sensus) νοος, i. mentis, potius q̄ sensus. Atq; ad eū modum mox uertit interpres, Renduamini spiritu metis uestra. Valla iure taxat eos, q̄ sensum interpretantur, sensualitatem, cum Gracis nous sit ea pars animi, quae maxime seimota est a materia corporis, quaeq; sola putatur aliquid agere sine corporis organis.

Obscuratum habentes intellectum.) σκοτισμενοι τη διανοια, i. obscurati cogitatione, siue animo. Hieronymus legit, Obscurati mente. Ambrosius, Obscurati intellectu. At noster interpres hoc sane loco clarius extulit οντες.

Alienati a uita.) Abalienati, απολλοξισμενοι, i. abalienati. Et ita legit diuus Hieronymus, A uita dei.) Quidā codices habent, a uia dei, sed mendose. Est enim, a uita, της ζωης. Ambrosius legit, a fide dei, Potest & hic esse sensus, a uita, qui est deus. Id enim indicant articuli utrobique appositi. Per ignorantiam.) δια πτω αγνοια, propter ignorantiam.

Et cecitatem.) πωρωσθαι, quod magis sonat excaecationem. Mirum unde Ambrosius legat pro cecitatem, duriciam, nisi forte codex illius pro πωρωσθαι habebat σκληρωσθαι.

Qui desperantes semetipsos.) οτινες αποκληκνοτες εαυτους προς ωκαμα, qui locordia detenti tradiderunt semetipsos, emendatore Valla. At Diuus Hieronymus existimat recte uerti posse, indolentes pro desperantes, quod uox hinc uidetur deducta, cum quis uacat dolore

IN EPISTOL

labore de uita sui mali, & interpretatur gracan (uacuum) In auaricia, indicat aliquis q̄ pariter illum.) & id e (poposite uos) Gracice sic hominem, & renouat Hieronymus. Depoposuit uos. Nam is orationem illum audistis, & ueterem hominem, (renouamini autem.) I referri, si didicistis. indicimini & nolite pe hebraei sermonis e compescite iram. Ne ad iniuriam usq; pertinetur uicium aut iram, siue commotio, etiam si quid dolere uis debere consistinatore possit accipi. Sam calumniandi get Et sanctitate ueritate poterat in religio Cum proximo.) uolite dare.) uobis Manibus suis.) τωσωνomen suus per Ambrosius. Quod es bona est, uel operis necessitatem patient ut sit partire. Nam sermo malus.) uobis adificationem fidei.) uolite se, ad adificationem fidei, propter euphoniae.) uobis. In die uobis benigni.) uobis. uobis amarulentiae & uobis blandi. Benignitas uobis cordes.) uobis. uobis pertinet, quasi diuinae litera. uobis uacem.) uobis. uobis ad tuo bono uobis sic et donantes, pro uobis seu libenter dicit uobis uobis.) uobis id et

rat dolore & sensu sui mali, & ob id stupens fertur in omne uicium. Ad eundem modum interpretantur græcanica scholia.

In auariciam) In auaricia, ἐμ πλεονεξίας, quod proprie dicitur quoties alio fraudato plus sibi uindicat aliquis q̄ par est.

Si tamen illum.) ἔγρε, id est siquidem, aut si sane.

Deponite uos) Græce sic est ἀποδέδαι ἡμᾶς, ἀνανεοῦσθαι, ἢ ἐνδύσασθαι, i. deposuisse uos ueterem hominem, & renouatos fuisse spiritu, & induisse nouum hominem. Aut, ut legit diuus Hieronymus, Deponere uos, ut referatur ad didicistis, sed tum omittendum erat pronomem uos. Nam is ordinat in hunc modum. Vos autem non ita didicistis Christū si tamen illum audistis, & in illo docti estis, deponi uos secundum priorem conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta defyderia erroris.

Renouamini autem.) Et hic infinita sunt sicut admonuimus quæ possunt pariter ad idem referri, si didicistis.

Iracimini & nolite peccare) Id quemadmodum e psalmo sumptum est, ita iuxta formam hebraei sermonis extulit. Nam sensus est, si continget irasci, tamē ne peccetis, hoc est compescite iram. Neq̄ enim Paulus iubet nos irasci, sed iram nō uult esse diuturnā, nec ad iniuriam usq̄ progredi. Nec est iracundia græce, quæ uox latinis, non tam iram, q̄ naturæ uicium aut certe habitum significat animi facile irascentis, sed παροργισμῶ, id est iram, siue commotionem, aut irritationem, ut intelligamus ei qui lacessitus sit iniuria, etiam si quid doleat, tamē eū dolorem breuem esse oportere, & citra retaliationem iniuriæ debere consistere inter Christianos. Deinde diabolo, haud scio an hic pro calūniatore possit accipi. Sitis inquit concordēs, ne si iuste etiam ulciscamini, præbeat̄ animam calumniandi gentilibus.

Et sanctitate ueritatis.) ἐμ ὁσότητι τῆς ἀληθείας, Ambrosius legit, in ueritate & iusticia. Verti poterat in religione ueritatis.

Cum proximo.) μετὰ τῷ πλησίον, i. ad proximum. Tametsi recte uertit interpres.

Nolite dare.) μὴ δέδωκετε, i. neq̄ detis, & diabolo uerti poterat calumniatori.

Manibus suis.) τῶν ἰδίου χειρῶν, i. propriis manibus. Quamq̄ hic ἴδιον & ἐαυτοῦ per idē pronomem suus perpetuo consueuit uertere. Quidam codices non addunt suis, ut nec Ambrosius. Quod bonum est.) Potest legi per parenthesim, quod bonum est, quæ res bona est, uel operetur rē bonā, hoc est nō e turpi opificio quarat uictū, sed honesto.

Necessitatem patienti.) τῶ χειρῶν ἔχοντι, i. opus habenti. Et est ἵνα ἔχη μεταδιδόναι, i. ut possit impartire. Nam ἔχω adiunctū uerbis infinitiuis, aliquoties usurpatur p̄possum.

Sermo malus.) λόγος σαπρὸς, id est sermo spurcus.

Aedificationem fidei.) τῆς χρείας, id est utilitatis lego non fidei. Hieronymus testatur emendasse se, ad aedificationem oportunitatis, sed in latinis codicibus pro oportunitatis legi fidei, propter euphoniā, atq̄ ita legit diuus Ambrosius.

In die.) ἐν ἡμέραις, i. in diem. Ira & indignatio.) θυμὸς ὀργῆς, i. ferocitas & ira.

Inuicē benigni.) χρηστοί. Hieronymus putat rectius uerti suauitatē, q̄ benignitatē ut opponatur amarulentia & asperitati morū. Nam & χρυσολόγοι dicti sunt, uehemēter comes & blandi. Benignitas enim proprie ad dandum pertinet, hoc est ad liberalitatem.

Misericordes.) ἐυσπλαγχνοί, quod nō solum ad misericordiam, sed ad omnem pietatis affectum pertinet, quasi dicas bonorum uiscerum. Nam uiscera pro affectibus usurpant diuinæ literæ.

Donantes inuicem.) χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, i. donantes uobisipsis, ut intelligas quod in alios benefeceris, id tuo bono tuoq̄ lucro fieri, magis q̄ illius qui accipit. Ita Hieronymus. Neq̄ hic est donantes, pro condonantes seu ignoscentes positum, sed χαριζόμενοι, id est largientes seu libenter dantes.

Donauit uobis.) ἡμῖν, id est nobis, prima persona. Tametsi græci codices uariant.

yy In odorem

EX CAPITE QUINTO.

In odorem suauitatis.) εἰς ὄσμην εὐωδίας, id est in odorem redolentiae sine fragrantiae.

Hieronymus in praefatione Zachariae reddidit odorem bonae fragrantiae.

Nec nominetur.) μηδὲ ὀνομαζέτω, id est ne nominetur quidem.

Aut supitudo, aut stultiloquiū.) Graecis hoc loco nō reperitur, aut sed &.

Aut scurrilitas.) ἐντραπέλια .i. facetia siue lepos. Nam in bonam partem apud philoso-

phos accipitur. Sentit autē urbanitatē scurrilem, & indignam graui uiro. Tametsi Hier-

onymus eiusmodi quoq; sales qui tm̄ risus causa dicuntur indignos esse putat uere chri-

stianis, adducēs illud ex hebraico euangelio, nunq; lateris, nisi cum uideris fratrem tuū

in charitate. Equidem ut iocos utcunq; tolero, modo docti sint, & sale conditi, ita non fe-

ro quosdam, quoties urbani uideri uolunt, e diuinis literis ad suas ineptias detorquent

aliquid. Ceterum quod sequitur gratiarum actio graecis est εὐχαριστία. Id uerbi diuus

Hieronymus interpretatur gratiositatem seu gratiam, quod apud hebraeos gratiosus &

gratias agens eodem uerbo dicatur. Putat enim in prouerbijis ita scriptū γυνὴ εὐχάρις

ἡ γυνὴ ἀνδρὶ δόξα, id est mulier grata suscitatur uiro gloriam. Nam ceteri quoq; interpretes,

Aquila Theodotion, & Symmachus uerterunt, χάροπος, id est gratiosa, non εὐχάρις.

Hac huc tendunt, ut sermo christianorum absit a scurrilibus iocis, sed sua quadam gra-

tia conditus sit. Verum id lectori expendendum relinquo, mihi Hieronymianum cō-

mentum hoc loco non usq; quaq; probatur.

Quae ad rem non pertinet.) τὰ οὐκ ἀνήκοντα, i. nō conuenientia, siue quae nō cōueniūt.

Scitote intelligentes.) εἰς ἐγνώσκοντες, id est litis cognoscentes, quanq; quidam codices

habent ἴσε, id est sciatis, ut congeminiatio epitalina habeat.

Quod est idolorum seruitus.) ὃς ἐστὶν ἰδωλολάτρης, id est qui est idolorum cultor. Hiero-

nymus legit, qui est idolis seruiens, De uoce πλεονεκτην admonet diuus Hieronymus a

πλεονεκτην dictam, ubi quis occupat alienum. Proinde superius aliquanto ne quis circū-

ueniat in negotio fratre, de adulterio interpretatus est, & hic πλεονεξίαμ putat pro for-

nicatione accipi posse.

Venit ira.) ἔρχεται, uenit hoc praesentis temporis est aut certe futuri.

In filios diffidentiae.) ἀπειθείας .i. inobedientiae, siue incredulitatis, quemadmodum an-

tea meminimus. Hieronymus putat rectius uerti insuasibilitatis, quos nos intractabiles

appellamus. Participes eorū.) συμμετοχοί, i. cōparticipes, id est ne litis participes ma-

iorum cum illis. Agit enim de fructibus impietatis.

Fructus enim lucis.) Grace est, fructus em̄ spiritus ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος. Quanq;

latini codices & consensus interpretū refragatur huic lectioni.

Beneplacitum deo.) Grace est domino.

Magis autē redarg.) Omissa est coniunctio, &, καὶ, & redarguite pro arguite. Ambro-

sus legit obiurgate, sed accommodatius erat arguite ἐλέγχετε. Siquidem ipsa lux bona

uita, arguit & prodit turpia facta tenebrarum, etiā si nihil obiurges. Memor igitur me-

taphorae subiecit, magis autē arguite. Arguit enim qui reprehēdit & reuincit, & arguit

qui prodit. Et sermo qui consequitur, Omnia autem a luce manifestet, magis exigit, ut

Erasmus

IN EPIS

sed ad ex apocryphis
 nobili. Et illuminabi
 tate ubi Christus, ut uer
 tate a quibusdam legi
 tatem a Christo pende
 doctus ut tam receper
 Ambrosium. Et exur
 tate igitur fratres.)
 tate ambrosius.) exp
 uidete, quod in ten
 sedimenes tempus.
 nomem sonat siue opor
 mali sunt.) πνεύματι
 Voluntas dei.) Domi
 quo est luxuria.) a
 tate, ita ut uulgus fac
 agat Paulus ceu m
 tatio quae mea lenter
 praeracellit. Nolite i
 aus. Impleminit
 posuit temulentiae uit
 de. Ceterum psalmu
 dem, sed proprie dei
 Subditae sint.) Sai
 saluator corporis
 In uerbo uita.) Vi
 nimum. Vt exhi
 et continuo additur
 Sancta & immacula
 Vt corpora sua, q
 Corporis eius.) Pa
 Propter hoc relinque
 stant & diuus Hiero
 bet, quasi dicas pro pa
 sed suo more decepe
 illis pronomibus sui
 in medio de adhaerebi
 in carne una, quod id
 Et adhaerebit) q
 tatem suam. In car
 in domino. Luxta proprie
 tatem, nonnunq; an
 ueritate positum reperi
 locutionem hōc.) q
 in matrimonio unific
 in loco non magnopere co
 tate, ut inquam mysteria
 tatem. Res enim in ho
 uentibus beati consueta

literis, sed uel ex apocryphis depromptū existimat, uel ab ipso Paulo prophetico spiri-
tu proferri. Et illuminabit te Christus.) *ὁ ἐπιφάνσει σοι*, i. & illucescet tibi Christus, siue
oriatur tibi Christus, ut uertit & emendat diuus Hieronymus. Caterū quod idem ad-
monet a quibusdam legi, non *ἐπιφάνσει*, sed *ἐφάπεται*, id est continget, qui uelint hoc uide-
ri dictum a Christo pendente in cruce, ad Adam illic sepultum, qui sanguine redemptio-
ris cōtactus uitam receperit, coactius est, & Iudaicas sapit fabulas. Quamē ita uideo te
gisse Ambrosium, Et exurge de mortuis, & continges Christum.

Videte igitur fratres.) Fratres non est apud Græcos.

Caute ambuletis.) *ἀκριβῶς*, i. diligenter & accurate, nimirum in tanta luce. Vnde bene
dixit, uideate, quod in tenebris non liceat cernere.

Redimentes tempus.) *ἐξαγοραζόμενοι*, quasi mercantes & ementes. Et tempus hic oc-
casionem sonat siue oportunitatem, quam uult emi caterarū rerum dispendio *τὸν καιρὸν*
Mali sunt.) *πονηραί*, quod ipsum uerbum ambiguum est ad afflictum & sceleratum.

Voluntas dei.) Domini est græcis pro dei. *κυρίου*

In quo est luxuria.) *ἀσωτία*, i. luxus, hoc admonui, ne quis hic luxuriam accipiat pro li-
bidine, ita ut uulgas facit. Nec uideo cur Faber malit pro luxuria insalubritatem, quasi
hoc agat Paulus ceu medicus, ut limus salubri corpore, temperantes ab ebrietate. Jam
dictio quæ, mea sententia, non simpliciter refert uinum, sed totam orationis particulam,
quæ præcessit. Nolite inebriari uino, in quo, hoc est in qua re, & in qua uini temulētia est
luxus. Impleamini spiritu sancto.) Græce est, sed implemini spiritu, *ἐμπνεύματι*. Id op-
posuit temulentiæ uini. In psalmis.) In redūdat *καλμοῖς*, Nec est in cordibus, sed in cor-
de. Caterum psalmus & hymnus utrunq; græcū est. Illud significat cantionem, hoc lau-
dem, sed proprie dei. Et hæc opposuit ebris cantionibus.

Subditæ sint.) Subditæ estote *ὑποτάγεσθε*. Ipse saluator corporis.) *ὁ αὐτὸς ἰσὶ*, i. & ip-
se saluator corporis est. Et eius pronomen apud græcos non additur.

In uerbo uitæ.) Vitæ apud græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hier-
onymum. Ut exhiberet.) *ἵνα παραστήσῃ ἀντὶ ἑαυτοῦ*, id est ut adiungeret eam sibi ipsi.
Et continuo additur gloriosam, *ἐνδοξον*, deinde *πῶς ἐκκλησίαν*, i. nempe ecclesiam.

Sancta & imaculata.) *ἁγία καὶ ἄμωμος*, i. irrephensibilis. Ita & uiri.) & cōiunctio redūdat.

Vt corpora sua.) *ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα*, id est ut sua ipsorum corpora.

Corporis eius.) Potest legi & eiusdem pro eius *αὐτῶν*.

Propter hoc relinquet.) *ἀντὶ τούτου*, id est pro hoc, uel loco illius. Quod quidem an-
notauit & diuus Hieronymus pro *ἐνεκεν τούτου* dictum a Paulo *ἀντὶ τούτου*, quod ferme
ualet, quasi dicas pro patre ac pro matre. Testimoniū assumpsit ex Genesios cap. secun-
do, sed suo more decerpens, quod ad præsentem locum commodum uidebatur. Nam
omissis pronominibus suum & suam, tantum posuit patrem & matrem. Deinde quod
erat in medio & adhærebit uxori suæ, prætermisit, & annexuit quod sequitur, & erunt
duo in carne una, quod id efficacius sit q̄ adhærere, nempe e duobus unum hominem
fieri. Et adhærebit,) *ὡς προσκολληθήσεται*, id est adglutinabitur. Nec est uxori suæ, sed
ad uxorem suam. In carne una.) *ἐν σάρκα μιᾷ*, i. in carnem unam, hoc est e duobus fiet
unus homo. Iuxta proprietatem hebraici sermonis, qui totum hominem carnem appel-
lat nonnunq; nonnunq; animas ipsos homines uocat. Itidem apud Græcos *δύο* saepe
pro homine positum reperies. Verum de hoc alias a nobis dictum est.

Sacramentum hoc.) *μυστήριον*, i. mysterium. Id nolui eos nescire, qui ex hoc loco faci-
unt matrimonium unum ex sacramētis, non quod de hoc sit dubitandum, sed quod ex
hoc loco non magnopere colligatur. Siquidem particula aduersatiua. Ego autem, satis in-
dicat hoc magnum mysterium ad Christum & ecclesiam pertinere, non ad maritum &
ad uxorem. Nec enim in hoc magnum est sacramentum, si uir iungatur uxori, quod &
apud ethnicos fieri consueuit.

yy In Christo

In Christo.) Et in Christum, & in ecclesiam. Tamen non ignoro accusatum apud graecos aliquoties idem pollere, quod alter casus. Potest autem accipi de Christo & de ecclesia. Nam & in hunc sensum usurpatur a graecis εἰς ἑρμῆν & εἰς ἀπόλλωνα.

Vxor autem timeat.) Graece est, ut timeat ἵνα φοβῆται, id est ut reuereatur. Nā in hūc sensum putat accipi posse diuus Hieronymus uerbum φοβῆσθαι.

EX CAPITE SEXTO.

Et sis longeuus.) κὴ ἔσῃ, id est & eris, quanquam hoc loco ambiguum est.

Et uos patres.) Vos redundat, Nam graecis subauditur.

In disciplina & correptione.) ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ, id est in eruditione siue institutione & admonitione. Nam id uerbi magis arridet diuo Hieronymo, quip, pe mollius quam correptione, quo usus est Ambrosius. Caterum utraq; uox graecis anceps est παιδεία tum eruditionem significat, tum castigationem, a puero dicta, νουθεσία admonitionem & obiurgationem siue correptionem, inde dictum, quod in animū alicuius ponas, & ingeras quid factū oporteat. Dominis carnalibus.) τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, id est dominis secundum carnem, uerum id recte mutauit ut effugeret et amphibologiam, ne quis secundum carnem referat ad seruire. Non ad oculum seruientes.) Graecis uox est composita μὴ κατ'ὄφθαλμοδουλείᾳ, quasi dicas non iuxta oculare seruitium.

Hominibus placentes.) Et hic composita uox est ἀνθρωπώρεσκοι, multo iocundior quam latina periphrasis, sed interpres non potuit reddere. Sonat quasi dicas, homoplacitos, eos qui student probari hominibus. Cum bona uoluntate.) μετ'εὐνοίας, id est cum beneuolentia, Mirum cur id interpres putarit immutandum.

Seruientes sicut domino.) Sicut, aduerbium redundat, nec additur ab Ambrosio.

Remittentes minas.) ἀνιέντες πλὴν ἀπειρήν, id est relaxantes minas, hoc est minus feroces minusque minabundi, uult enim eos esse minus imperiosos.

Quia & illorum & uester dominus.) εἰδότες ὅτι καὶ ἡμῶν ἀντὶν. i. scientes quod & uester ipsorum d. e. i. c. Ambrosius & Hieronymus legisse uidentur ἡμῶν τε καὶ ἀντὶν, id est uester simul & illorum, ut intelligas communem ambobus dominum.

Fratres.) Mei pronomem additum est apud graecos ἀδελφοί μου. Porro nec Hieronymus, nec Ambrosius addit fratres, εἰ λοιπόν autem melius uertisset, quod superest.

Induite uos armaturam dei.) πανοπλίᾳ. Ea uox semel significat quicquid ad armandum in pugnam militem pertinet, quasi dicas, omnia simul arma quae ad uirū pertinent. Vnde paulo inferius admonet diuus Hieronymus uertendum fuisse, non arma, quod Graeci dicunt ὄπλα, sed uniuersa arma πανοπλίᾳ. Et Ambrosius legit uniuersitatē armorum.

Aduersus insidias.) μεθοδείας, idē quod ante uerterat circūuentionem. Ambrosius legit aduersus nationes, sed codice opinor deprauato. Est autē μεθοδεία si quis ex insidijs aggreddi alium. Hieron. legit contra uersutias diaboli, quibus hic potuisset uertere calūniatoris.

Colluctatio.) ἡ πάλη, i. lucta. Mundi rectores.) κοσμοκράτορες, i. mundi dominos, quā dictionem plane nouam, nec usquam alibi repertam, diuus Hieronymus putat a Paulo primum fictam fuisse, quo nouis rebus explicandis noua accommodaret uocabula.

Tenebrarum harum.) Graece est τὸ σκοτὸν τοῦ αἰῶνος τούτου, i. tenebrarū huius saeculi.

Et in omnibus perfecti stare.) Graeci sic legunt κὴ ἅπαντα κατεργασάμενοι ἕσθαι, i. omnibus confectis siue perfectis stare, id est postquam omnia profeceritis stare. Hieronymus legit atque exponit, omnia operati stare. Quemadmodum nihil non facit miles, quo possit hosti resistere, ac suam tueri uitam, ita nobis omnia sunt facienda cum spiritibus assidue luctaturis. State ergo succincti.) περιζωσάμενοι, i. accincti siue circumcincti, hoc est muniti. Nam ea pars corporis baltheo laminis conferto tegi solet in bello, ad quem nūc alludit apostolus. Tela nequissimi.) βέλη τὸ πονηροῦ, tela mali siue scelesti.

Galeam salutis.) τὸ σωτήριον, id est salutaris. Nec est assumite, sed capite.

Et in ipso uigilantes.) κὴ εἰς αὐτὸ τούτου, id est & in ipsum hoc uigilantes. Incertum apud Graecos

non referatur ad spiritū
operis. Ambrosius legi
tas & audacia loquendi,
causa illa redundat
pro autem.) in post
libertate prout oportet
fratrum frater noster
opera semper uerit ch
quae de nobis sunt, ho
additur nec apud C

ANNOTATION
STOI

ANN

TT in
admon
graeci
licet op
men se

Cū episcopis.) Gra
ficiū, cū illorū presby
te, in episcopis, i. uia
e. Quod si graeca uox
in omni memoria uest
omni memoria uestri
per omni memoria ue
orationē faciens. Sup
in gaudiū causam. In
confidens in hoc ipsar
locos gaudiū.) Graeci
omni legit gaudiū. Vulg
loci gratia, uel qui &
tanti est in uisceribus
est affectus humani, et
Magis magis.) in mā
habetur lege utilia. Sut
Et sine cōtra.) Ambro
ant qui tūc offendat. C
omni in offendiculo.

Græcos, an referatur ad spiritū, an ad rem. In omni instantia.) ἐν πάσῃ προσκαρτερήσῃ, de quo superius. Ambrosius legit perseverantia. Cū fiducia.) ἐν παρρησίᾳ, quæ est proprie libertas & audacia loquendi. Notū facere.) Cur nō potius, ut notum faciam?

In catena ista) Ista redundat, Nec est apud Ambrosiū, nec apud Hieronymum.

In ipso audeam.) ἵνα παρρησιάσωμαι, quod uerbū explicās Ambrosius, dicit ut in ipso exerta libertate prout oportet me loqui, nec est ita, sed ut ἵνα παρρησιάσωμαι .i. ut audeam.

Charissimus frater noster.) ἀγαπητός, .i. dilectus, atq; ita legit Hieron. quod hic uelut data opera semper uertit charissimus. Ut cognoscatis, quæ circa nos sunt.) τὰ περὶ ἡμῶν id est quæ de nobis sunt, hoc est res nostras & statū nostrū. A deo patre nostro) No- stro nō additur nec apud Græcos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM PAULI APO-
STOLI AD EPHESIOS FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI
APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

ET Timotheus.) Quanquā id quidē nihil attinet ad sententiā Pauli, tamen admonendū duxi, Timotheus pronuciandū antepenultima acuta, siue græcā rationē sequaris, siue latinā, quod cōtra nunc fit in templis oibus. Et licet optandū foret, ut hoc esset grauissimū erratū in uita christianorū, tamen fædū est nos publicitus in re tam manifestaria perpetuo peccare.

Timotheus dicitur ee.

Cū episcopis.) Græcis unica dictio est coepiscopis συνεπισκόποις, quasi cōmunicet suū officiū, cū illorū presbyteris. Quanquā hic græca uariant exēplaria, & in nōnullis scriptum erat, συμἐπισκόποις, .i. una cū episcopis. Et diaconibus.) δακόνους, .i. ministris, ut sapi⁹ uertit. Quod si græca uox placet diaconis dicendū erat, non diaconibus.

In omni memoria uestri) ἐπὶ πάσῃ τῇ μνήμῃ ἡμῶν μετὰ χαρᾶς τὴν δέξασθαι ποιούμεθα, id est in omni memoria uestri, cū gaudio obsecrationē faciēs. Ambrosius legit ad hūc modū Super omni memoria uestra semper in omni oratione mea pro omnibus uobis, cū gaudio orationē faciēs. Super cōmunicatione uestra, ut gaudiū referas ad cōmunicationē ueluti gaudiij causam. In omnibus orationibus.) ἐν πάσῃ δέξασθαι .i. in omni obsecratione

Confidens in hoc ipsum.) πεποιθὸς εἶναι τούτου, .i. persuasum habens hoc ipsum.

Socios gaudiij.) Græcis est χάριτος, .i. gratiæ, sed facilis lapsus in χάριτος & χαρᾶς. Ambrosius legit gaudiij, Vulgarius gratiæ Omnes uos esse.) ὄντας. Rectius uertisset, cum sitis socij gratiæ, uel qui & estis locij gratiæ, συγκοινωνοὺς. Vos esse in uisce.) Esse redundat. Tantū est in uisceribus lesu Christi, siquidem hoc adiecit, ne quis suspicaret quicquid hic esse affectus humani, cur eos tantopere amaret Viscera uocat affectum animi.

Magis ac magis.) ἔτι μᾶλλον, .i. adhuc magis. Potiora.) τὰ διαφέροντα, .i. præstantia: Ambrosius legit utilia, Suspicio illius codicē habuisse scriptum συμφέροντα ἢ διαφέροντα

Et sine offensa.) Ambrosius legit inoffensi, quasi dicas robustos, qui nō possint offendi, aut qui nusquā offendāt. Quanquā græca uox ambigua est, ἀπρόσκοποι, quasi dicas, tales, ut nemini litis offendiculo, & in hunc sensum interpretantur græcanica scholia.

Per Iesum Christum.) Ἐμ δὲ ἰησοῦ χριστοῦ .i. qui est per Iesum Christum, ut articulus distinguat hunc fructum a ceteris per articulum græcum.

In omni pratorio.) ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ .i. in toto pratorio. Ne quis accipiat Paulum per omnia pratoria ductum fuisse, cum ipse dicat aliud. Sed interpret crebro omne p toto abutitur. Et in cæteris oibus.) In redundat, an subaudiendum sit, alijs expenden dum relinquo. Neq; cæteris refert p̄toria, ut sit sensus euangelium notum fuisse cæteris item pratorijs, sed cæteris eius ciuitatibus, qui in pratorio non uersabant. Ita Vulgarius proinde coniunctio in, nullum habebat usum, nec additur ab Ambrosio.

Abundantius auderēt) Ambrosius græcam figurā expressit latine. Amplius cœperūt audere. Nā in ὡστε τοῦ μᾶλλον uidetur subesse synecdoche, aut si maui eclipsis, quā tamē ausus est imitari Flaccus, ut melius quicquid erat pati, ut subaudias possis aut incipias, aut si mile uerbū accommodū sententiæ. Propter bonā uoluntatē) δὲ ἐνδοκίαν, quod uertere solet beneplacitum. Ordo diuersus est huius loci apud græcos. Sic enim habet apud illos Alij quidem ex contentione Christum annunciant non pure, arbitantes pressuram ad dere sese uinculis meis. Alij uero ex charitate, scientes quod in defensionem euangelij positus sum. Græca sic habet οἱ μὲν ἐξ ἐπιβουλῆς τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν ὀυχαίνῶς, οἱ δὲ ἐνδοκίᾳ ἐμ ἐπιφείημι τοῖς δεσμοῖς μου, οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης εἰσθότες, ὅτι εἰς ἀπολογίαμ τῷ εὐαγγελίῳ κέμαι.

Non sincere.) ὀυχαίνῶς .i. non pure. Ambrosius legit nō simpliciter. Fortassis illius codex habebat ὀυχαίνῶς. Et in tanta uocum affinitate facillimus est lapsus.

Dum omni modo siue per occasionem.) Græci paulo diuersius legunt, τί γὰρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ χριστὸς καταγγέλλεται. id est, quid enim? attamen quouis modo siue per occasionem, siue uere, Christus annunciat. Neq; eū iubet hoc esse faciendū, ut Christū aliquis insincere p̄dicet, sed ex ijs quæ nō recte fiebāt id quod est boni excerpit, & cōtēnit illoꝝ in se odiū, modo quocunq; modo p̄sint euāgelio. Porro quod hic uertit occasionē προφάσεσ est, quod & p̄textum sonat Opponit eū ueritati.

Secundum expectationem.) κατὰ πλὴν ἀποκαρῶσ οκίαμ, quod plus quiddam significat, q̄ expectationem, sed uehemens cordis desyderium, dictione hinc composita.

Et quid eligam ignoro.) Coniunctio, & obscuriorem reddit sententiā. Quandoquidem hoc sensit Paulus. Si uiuo, Christi causa uiuo, si morior, meo cōmodo morior, quod si procedit mea prædicatio, & profum ecclesijs, adeo nō præfero meum cōmodum uestro bono, ut dubitem etiā utrū eligam. Habet enim hoc loco καὶ peculiare, & occultā uim excludendī, quod diuersum erat. Poterat & ita legi εἰ δὲ τὸ ὄμι, ut hic subaudias contingerit, aut fuerit. Deinde sub iñcias, hoc mihi fructus est operis. Atq; ita coniunctio more uulgari copulat quod sequitur, uerum prior lectio magis probatur, & eam sequitur Vulgarius. Adducit hunc locum Augustinus uelut exemplum ambiguae distinctionis libro de doctrina christiana tertio. Nam potest ad hunc modū legi. Coartor e duobus, cōcupiscentiā habens, Vt sit sensus illū utriusq; rei torqueri desyderio, & uitæ & mortis. Potest & hoc pacto, coartor e duobus, & hic distinctione interposita sequatur, cōcupiscentiam habens dissolui, uerū ex eo quod sequitur, Multo autē magis melius dissolui & c. colligitur, concupiscentiam habens ad sequentia referendū esse. Quāq; Augustinus p̄ melius legit optimū. Quia in nullo.) Quod in nullo ὅτι. Et rursum fiducia.) παρρησία.

Sicut semper nunc.) Et nunc legendum. Coartor enim e duobus, ὁ συνέχομαι, quasi dicas utrinq; teneor. Ambrosius legit ex his duobus, uelut exprimens uim articuli ὁ ἴδιος. Siquidem de morte & uita loquitur, in quorū utroq; est, quod inuitet, est quod deterrat. Multo magis melius.) Ambrosius legit, multo eū melius. Verū Paulus alias quoq; conduplicat cōparatiuū, ad uehementiam, ut plurimum excessum significet, idq; iuxta idioma sermōis hebraici. Necessariū p̄pter uos) ἀναγκασιότερον .i. magis necessariū.

Et hoc confidens scio.) πεποθώς διδα. i. certus scio siue persuasus scio.

Quia manebo & permanebo.) ὅτι μὲν ἢ συμπαρομένῳ .i. quod manebo & permanebo simul.

simul cum omnibus uobis. Quanquidam codices habent μένω, i. maneo siue manēa.

Ut gratulatio uestra.) ἡ καύχημα, i. gloriatio, quod semper consueuit uertere gloriā.

In me.) ἐμ' ἐμοί, ut me sit ablatiuus casus. Audiam de uobis.) ἀκούσω τὰ περι' ὑμῶν, ὅτι σὴ κέτε, i. ut audiam de uobis, uel potius ea quæ sunt de uobis quod statis. &c.

Vnanimes pariter.) μία ψυχῆ, i. una anima, uidelicet in uno spiritu, in una anima.

Collaborantes.) συναδελφούντες, i. cōcertantes, hoc est in hoc certamine adiuuantes nos Ambrosius sic explicat, pariter cum fide euangelij certantes.

Terreamini.) μὴ πτυρόμενοι, i. non turbati, siue tumultuantes. Ambrosius legit nō pauē scēntes. Quæ est illis causa.) Græce est illis quidem ἐνδειξις, i. ostensio, & ideo Ambrosius legit ostentatio interitus. Et nunc audistis.) ἀκούετε, i. auditis. De me.) Græcis est ἐμ' ἐμοί, i. in me. Sed haud scio an nostra lectio sit uerior. EX CAPITE II.

SI qua igitur consolatio.) παράκλησις, Ambrosius legit, si qua exhortatio, ne bis dī ceret consolationem. Si qua uiscera miserationis.) Græce est, si qua uiscera & miserationes ἀλλάγχα. Ἐδικτιμοί, atq; ita legit Ambrosius. Ceterū in græcis cōdicibus non reperio scriptum ἔτινα ἀλλάγχα, sed ἔτις ἀλλάγχα, id est si quis uiscera. Idq; cum in emendatis scriptis exemplaribus habeatur, demiror neminem interpretem offensum hac lectione, nisi forte ἀλλάγχα hominem ipsum dixit, affectu misericordiae præditum, Et Paulus magis rem ipsam respexit quæ uocem.

Ut idem sapiatis.) Sentiatis φρονήτε, hoc est sitis cōcordes. Idipsum sentientes.) φ' ἐμ φρονούντες, id est unum siue idem sentientes. Est autem participium eius uerbi, quod modo uerterat sapiatis. Nihil per contentionem.) κατὰ ἐριδείαμ, Ambrosius legit irritationem, hoc est ad prouocandum alios. In humilitate.) Græce sic habet, sed humilitate, alij alios existimantes superiores seipsis, ἀλλὰ τῆ ταπεινοφροσύνη ἀλλήλων ἡγούμενοι ὑπερέχοντα ἐαυτῶν. Et rursus humilitatem uocat modestiam animi, qua quis sibi nihil arrogat.

Consyderantes.) σκοπεῖτε, t. consyderate seu spectate. Spectamus enim quod expectimus, unde & scopus dicitur.

Quæ aliorum.) Græci addunt ἕκαστος, id est quisq;. Addunt & coniunctionem καὶ ἄλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος. Sed & aliorum. Verum hanc non attingunt interpretes. Proinde uim habet opinor eandem ac si dicas imo. Imo magis aliorum. Hoc em sentite.) φρονεῖτω, id est sentiat, ut subaudias unusquisq;, quod modo præcessit siue sentiat, quanquid interps bene reddidit sensū, hoc est is sensus, is affectus sit in uobis, q fuit in Christo Iesu.

Esse se æqualem deo.) φ' εἶναι ἴσα θεῷ, id est ut esset æqualiter deo. Nam ἴσα nomen est aduerbii loco positum, loquitur enim de Christo, ut homine. Nec est ociosus articulus apud græcos. Nimirum interpretans quid dixisset rapinam, haud dubium, quin hoc ipsum, ut esset par deo. Non usurpabat sibi æqualitatem cum deo, sed deiecit se. Ceterū forma hic est μορφῆ, quod speciē sonat aut figurā, quā in epistola ad Hebræos characterem uocat. Ceterum utrū hic forma sit ea de qua Aristoteles disputat in libris naturalium, quæ respondet materiæ, uiderint ij qui huiusmodi disputationes in hunc inuehūt locū, præsertim cū idem Paulus mox subiiciat, formā serui accipiens. Certe Christus seruus nō dicitur, sed filius. Tamest diuus Hieronymus in epistolam Pauli ad Titū, id quod est apud Esaiam cap. 49. Magnum est tibi uocari puerum meum, putat a patre dici filio, & παῖδα, quod transtulerunt septuaginta, hebræis esse יָדָע, quod famulum dumtaxat significat. Iam quod hic uertit similitudine græca est ὁμοιώματι, quod magis sonat assimilationem, & quod hic habitu, illis est χιτῶνι, quod magis sonat figurā. Hac paucis indicāda putauī, ut appareat quædā nō admodū quadrare ad sensū Pauli, quæ Thomas adducit de habitu, iuxta consuetudinē dialecticorum, qui Aristoteli dicit ἔστιν ὁ χιτῶν.

Deus exaltauit illum.) Plus explicat sermo græcus ὑπερέψωσεν, hoc est uehementer exaltauit siue insigniter. Proinde Ambrosius legit. Superexaltauit, studēs exprimere græcam uocem. Omne genu flectatur.) πᾶν γόνυ κάμψη, id est omne genu flectat, ut sub-

audias se. Et inferiorum.) καταχθονίων. i. subterraneorū. In gloria.) εἰς δόξαν. i. in gloriam ὅτι κύριος ἰησοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς, id est quod dñs Iesus Christus in gloriam dei patris, ut intelligas hoc omnem cōfiteri linguam, quod Iesus Christus est dominus. Idq; in gloriam dei patris, quanq; illud in gloriam dei patris referri potest ad uerbū confiteatur, quod p̄cessit. Vestram salutem.) τὴν ἑαυτῶν, id est uestram ipsorum, quanq; ut admonui, ista pronomina composita fere uertit per simplicia.

Salutem uestram operamini.) Et mox deus enim est qui operatur in uobis. prius uerbum est καταργάσετε, alterum est ab ἐνεργεῖν, quod nos uertimus qui agit, ne quis in hoc erraret. Atq; illud in uobis ἐν ὑμῖν est in quibusdā, in alijs ἐν ἡμῖν in nobis, q̄ hoc nihil interest ad sensum. Et perficere.) κτὲν ἐνεργεῖν. i. facere siue operari. Est autem infinitū participij, quod modo p̄cessit ὁ ἐνεργῶν, id est qui operatur. Ne quis putet esse nouum mysterium in uerbo perficere, quasi sit ad finem perducere. Ambrosius legit operari.

Sine murmurationibus) Quidam gr̄ci codices habent χωρὶς ὀργῆς, id est sine ira, alijs γόγγυσμῶν, id est murmurationibus.

Et h̄sitationibus.) καὶ διαλογισμῶν. i. disceptationibus.

Sue querela.) ἀμεμῶτοι, id est de quibus nemo queri siue conqueri possit.

Et simplices.) καὶ ἀκέραιοι. i. sinceri. Sine reprehensione.) ἀμώμητοι. i. irreprehensibiles, siue inculpati. Praua) σκολιὰς, quod non significat simpliciter prauū, hoc est malum, ut uulgo putant, sed tortuosum & asperum, ut respondeat illi, quod superius posuit ἀκέραιοι. i. simplices, id quod uelut interpretans explicat, adiungēs ἐδιδραμμένους. i. distorta

Supra sacrificium.) ἐπὶ τῆς θυσίας ἐλετηργείας τῆς πίστεως ὑμῶν. i. super immolatione & sacrificio fidei uestrae, sentit suam mortem & uincula uictimam quandam esse, cuius ipse sit minister & sacrificus, semetipsum immolans pro fide illorum, & hoc nomine gaudet. Recentiores theologij perperam exponunt supra pro ultra, ac multo alium sensum inducunt, q̄ Paulus gr̄cis uerbis expresserit.

Ad gloriam.) εἰς καύχημά, de quo iam saepius admonuimus. Et est ad gloriam mihi, εἰς δόξαν ἐμοί. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Dilucidius erat, ut gloriari possim in die Christi, quod nō in uanum cucurrerim, Nam huc refertur illud καύχημα, ut coram Christo possit gloriari, illis adiuuantibus hanc gloriā. In die.) εἰς ἡμέραν. i. in diem.

Congrator.) συγχαίρω. i. congaudeo. Congratulamini.) συχαίρετε. i. cōgaudete. Legi potest p̄ modū indicandi, gaudetis & cōgaudetis, id quoq; mihi sane magis arridet.

Bono animo sim.) ἐν ψυχῶ. Gr̄cis est composita dictio, & magis significat bene affici animo, q̄ esse bono animo. Siquidem bono animo esse dicunt latini pro eo quod gr̄cis est ἀσφραγῆν. Cognitis quae circa uos sunt) γινούσθε τὰ περὶ ὑμῶν. i. ubi cognouero de rebus uestris, siue cognitis ijs quae circa uos sunt. Ambrosius legit certior de uobis factus,

Tam unanmem.) Tam redundat ἰσόψυχον. i. aequalis animi. Sed offensus interpretis sensu, addidit tam, ne uideretur laudato Timotheo damnare ceteros. Est autem gr̄cis dictio noue composita, quae parem & eundem per omnia animum significat, quomodo Pythagorici summam & perfectam amicitiam significabant.

Qui sincera affectiōe.) ὅς τις ἠνθρώπος. i. qui uere & germane siue ut alias uertit ingenue.

Pro uobis sollicitus sit.) Gr̄ce sic est τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει. i. res uestras curabit ut sententiam reddā, magis q̄ uerba. Eius cognoscite.) γινώσκετε, est quidē ambigua gr̄ca uox. Tñ hoc loco rectius uertisset cognoscitis, quod declarant ea quae mox sequuntur.

Quae circa me sunt) Gr̄ci addunt ἑαυτῆς. i. protinus, siue confestim, quod hic interps uidetur uertisse mox. uerū illud mox, potius referendū uidetur ad uerbū mittere. Et spero mittere) Cur nō potius misurū. Nā infinita sic aliquoties usurpant. Veniā ad uos) Ad uos redundat, imo gr̄ce est, quod & ipse cito uenturus sim. Et ita legit Ambrosius.

Quoniam sicut patri.) Vertendum erat, quoniam sicut cum patre filius mecum seruiuit, uel sicut patri filius. mihi conseruiuit.

Et moestus

Et moestus erat.) *ἡ ἀδ' κμωνῶν*. Id Ambrosius uertit, & impatienter sollicitus erat. Nam *ἀδ' κμωνῆν* est pene examinari ac deficere præ dolore.

Vsq; ad mortem.) *παραπλησίον θανάτω*, id est proxime mortem, siue ut esset uicinus morti. Ambrosius legit, Prope mortem.

Festinatius.) *σπουδαιοτέρως*, uerti poterat & studiosius. Ambrosius legit sollicitus, etiam si deprauatum est sollicitus. Quod ex uobis deerat.) *τὸ ὑμῶν ὑστέρημα*. i. uestrum defectum. Absq; tristitia sim.) *ἀλυπότερος ᾖ*. Ambrosius uertit, meliore animo sim. Græca uox perinde sonat, quasi dicas liberior sim ab omni dolore, siue minus doleam.

Erga meum obsequium.) *τῆς πρὸς με ληψουργίας*. Ambrosius legit, circa meum officium, quanq; nec is explicuit. quod græca sonant uerba, quorum hæc est sententia, ut quod diminutum fuit in obsequio uestro erga me, id suppleatis in his quos ad uos mitto, & quod minus fecistis mihi, in talibus compensetis. At nonnulli codices habent *πληρώση*, non *πληρώσητε*, ut uerbum ad Aphroditum sit referendum non ad Philippenses. At tū crit sensus, ut ille suppleret, quod in uestro erga me officio fuit diminutum.

Cum honore habetote.) *ἐντίμους ἔχετε*, id est in precio habete.

EX CAPITE TERTIO.

TRadens animam suam.) *παραβουλεύσασθαι*. Ambrosius græcam uocem proprius expressit in interitum tradens animam suam. Est autem *παραβουλεύεσθαι* male consulere, & non habere rationem alicuius. Sentit enim Paulus illum ope diuina seruatum fuisse. Alioquin ipse se præcipitauerat in exitium uitæ.

De cætero.) *ἄλοιπόν*, id est quod super est & *χαίρετε* potest legi ualete.

Mihi quidem non pigrum.) *ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν*, uim ἢ *ἄσφαλές*. Ad uerbum ita reddi poterat. Mihi quidem non pigrum, uobis autem tutum. At dilucidius simul & latinus fuerit, me quidem non piget, uobis autem tutum est. Sensus est. Non me piget huius laboris, ut sæpius eadem repetam, ut crebra admonitio uos reddat tutiores, ne labamini. Nam hinc proprie dictum est *ἀσφαλές*.

Vide concisionem.) Distinxit concisionem a circumcissione *κατατομήν περιτομήν*. Conciditur enim quod discerpitur, & plane distrahitur. Circumciditur quod expolitur, resectis superuacaneis. Annotauit hoc diuus Hieronymus in cōmentarijs Micheæ. Cæterum articulus præfixus singulis horum nominum indicat, eum de certis quibusdam loqui, quos illi nouerint *τοὺς κύνας, τοὺς κακοὺς, πλὴν κατατομήν*. Et uidete posuit pro caute, quemadmodum aliquoties in euangelio *ὄρατε βλέπετε*.

Qui spiritu seruius deo.) Grace est, qui spū dei seruius *οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύομεν*.

Habeam fiduciam in carne) Græcus habet. Et in carne. *καὶ ἐν σαρκί*. Et ita legit Ambrosius. Circumcisus octauo die.) Græcis sic habet *περιτομήν ὀκτῆμερ*, id est circumcisio octauæ diei. Se uocat circumcissionem, ut sæpe alias gentes uocat præputium. In Ambrosianis codicibus locum hunc deprauarunt parum attentī scriptores, legentes circūcisionem octauæ diei. Ex genere Israel.) *ἐκ γένους ἰσραήλ*. Israel hoc loco nominatiuus est, non genitiuus. Ut enim se uocauit circūcisionem pro Iudæo, ita se hic nominat Israel pro Israelita. Idq; & alias sæpenumero fecit. Addidit autem ex genere ad distinctionē Proselytorum, qui erant quidem Israelitæ, sed uelut adoptione, non ex genere.

Conuersatus sine querela.) *γενόμενος ἄμεμπτος*, id est factus sum siue is fui de quo queri nemo posset, q̄ hoc haud male reddidit interpres.

Detrimēta.) *ζημίαν*, id est detrimentum. Propter eminentem scientiam) *διὰ τὸ ὑπερέχειν τῆς γνώσεως*, id est propter eminentiam cognitionis, ut neutrum positum sit loco nominis substantiui. Ut stercora.) *ἢ ἢ γούμαι σκύβαλα εἶναι*. i. arbitror stercora esse, siue duo pro stercorebus. Quanq; haud scio an & illud *τὰ πάντα ἐζημιώθη*, uertendū fuerit, In omnibus detrimento sum affectus. Ambrosius uertit, omnia damna duxi. Et in hanc quidem sententiā interpretatur Vulgarius, ut intelligamus perinde dictum *ζημιῶσθαι*, quemadmodum

quemadmodum dicimus μακαρίζεσθαι & εὐδαιμονίζεσθαι.

Quæ est ex deo adde iusticiam πῶς ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην, ut repetatur iusticiam.

Item in fide ad cognoscendum illum.) Sic distinguunt græci, ut intelligas eum cognofci ex fide. Ex fide est.) διὰ πίστεως, id est per fidem.

Societatem passionis. παθημάτων, id est passionum siue malorum, siue afflictionum.

Ambrosius pro societate legit cōmunicationem.

Si quomodo.) ἐπιπῶς, si qua. Quæ est ex mortuis.) τῆς νεκρῶν, i. mortuorū, Miror cur hic placuerit περιφρασις, nisi quod suspicor hunc interpretē, & item Ambrosiū ita legisse ἀνάστασιν πῶς ἐκ νεκρῶν. Sequor autem.) δῖωκω, i. sector, & assequi cupio. Interpretes autē

nimis latine usus est eo uerbo sequor, idcirco admonui, ne quis erraret.

Si quo modo.) ἐν και, i. si & siue etiam comprehendam.

In quo & cōprehensus sum.) ἐφ' ὧ, i. in eo quod. Non arbitror.) Laurentianus codex habuit ὄντως, i. nondū. Meus ὄν, sed plures habent ὄντως, & ita legit diuus Ambrosius.

Quæ retro sunt.) τὰ ὀπίσω, id est qua a tergo sunt.

Quæ priora.) τοῖς δεξιμοῖς, i. qua a fronte sunt. Ad destinatum.) κατὰ σκοπὸν, i. secundum scopum aut praefixum. Neq; tam male uertit interpretes q̄ obscure. Hieronymus admonet græcam uocem esse significantiorem. Est enim σκοπὸς proprie signū praefixum sagittantibus. Vnum autem.) ἐν δεξιμοῖς, i. subaudiendum est ago, quasi dicat, solum hoc ago, & in hoc sum totus. Hoc sentiamus.) Hieronymus in primo aduersus Pelagium dialogo, indicat hoc loco Græcorum exemplaria uariasse, in alijs scriptum fuisse φρονούμεν, id est sapimus, modo indicandi, in alijs φρονώμεν, id est sapiamus.

Aliter sapitis.) φρονεῖτε, i. sentitis. Ac reuelabit futuri temporis esse debet, ἀποκαλύψα. Veruntamen.) Græca paulo secus habent nempe ad hunc modum πλῆνεις ὁ ἐφθάσα

μετ' αὐτῶν σοιχεῖν κανόνι τ' αὐτῶν φρονεῖν, i. Verum in eo ad quod peruenimus eadem incedere regula, idem sapere, Quanc̄ hi infinitiui pro imperatiuis poni uidentur.

Et obseruate.) ἠκολοθεῖτε, i. considerate, atq; ita legit Ambrosius.

Imitatores mei.) ἀμιμηταί μου, id est coimitatores mei, hoc est imitemini me una cū cæteris qui me imitantur.

Formam nostram.) τύπον ἡμῶν, id est formam nos, ut sit appositue dictum.

Quos saepe dixi uobis.) Apparet Paulum non absoluisse quod cœperat. Multi enim ambulant, ut subaudias, non ut ego, sed in carne & fastu, ac cerimonijs, & ob id inimici crucis. Terrena sapiunt.) φρονούντες, curant, siue sentiunt, hoc est qui terrestres habent affectus. Abusus est participio loco uerbi.

Nōstra autem.) nostra em. Vnde.) ἐξ οὗ, i. ex quo, sc. cœlo, Miror interpreti placuisse amphibologiam, ad eo ut a græcis uerbis discederet, nisi quod ex quo apud illum fere sonat ex quo tempore, siue postq̄.

Corpus humilitatis.) ταπεινώσεως, id est corpus humile & abiectum.

Configuratum corpori.) Græce sic habet εἰς τὸ γενεῶν αὐτῶν ἀμιμορφουτῶ σώματι, id est ut fiat conforme corpori, & c.

Secundum operationem uirtutis.) Et hoc græcis ad hunc legitur modum ἡ πᾶσι ἐνεργασίᾳ τῶν δυνάμεων αὐτῶν ὑποτάξαι εἰς αὐτῶν τὰ πάντα, id est secundum operationem, seu uim, aut efficaciam, ut possit etiam subire sibi ipsi omnia. Ambrosius legit, qua possit etiam subire sibi omnia.

EX CAPITE QVARTO.

Charissimi & desyderatissimi.) ἀγαπῆτοι καὶ ἐπιπόθνητοι, id est dilecti ac desyderati. Et synthychen obsecro) Rogo & deprecor. Apud græcos idem est uerbum. Proinde intempestiue interpretes affectauit copiam hoc loco, cum anadiplosis eius uerbi, faciat ad uehementiam affectus significandam.

Idipsum sapere.) τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est idem sentire, hoc est concordare esse.

Etiā

Etiam.) Hic affirmatis est, *νοὶ δὲ ἐρωτῶ*, quod significat interrogo, hic pro rogo posuit, nisi forte *ἐρωτῶ* anceps est apud Græcos, sicut rogo apud Latinos.

Germane compar.) *σὺ ζυγὸς βύκισσι*. Szygi dicuntur, quasi pariter ducētes iugum. Germanum autem hic uertit, quod superius uerterat syncerā affectionem *γνησίως*. Quidā hoc referunt ad uxorem Pauli. Nam græca possunt & fœminino genere accipi *σὺ ζυγὸς γνησίως*, id est coniunx germana, hoc est syncera coniunx. Sunt autē magni autores apud Græcos, qui putant Paulum habuisse uxorem. Et consentaneum est hic mulieres cōmendari mulieribus. Porro quod addit *γνησίως*, hoc est germana siue uera, pulchre quadrat in eā quæ & ipsa Christum una cū marito amplecteretur. Cum enim cōsensu est, non solum in conuictu, uerum etiam in professione fidei, in studio pietatis, in uitæ similitudine, tum deniq; uerum est coniugium.

Adiua illas.) *σὺ λαμβάνεις αὐταῖς* cōmoda illis. Mecū laborauerunt.) *συνήθλησάν μοι*, id est simul mecum decertarunt.

Gaudete in domino.) *χαίρετε*, potest esse & ualete.

Modestia.) *ἐπιφειέ*, i. humanitas, siue equitas. Dominus enim.) Enim redundat.

Sed in omni.) *ἐν παντί*, i. in omni re, siue in oibus.

Omnem sensum.) *πάντα νοῦν*, i. mentem siue intellectum, ne quis ad corporis sensum detorqueat. Custodiat.) *φρουρήσει*, id est custodiet futuri temporis.

De cætero fratres.) *τὸ λοιπὸν*, quod reliquū est. Est autem continuantis post digressionem aliquam. Quæcūq; pudica.) *σεμνὰ*, quod Ambrosius legit magnifica. Vertere poterat seuerā, honesta, uerecundā. Nam hæc omnia significat græcis *σεμνὰ*.

Quæcūq; sancta.) *ἀγνά*, i. pura siue casta. Amabilia.) *προσφιλή*, quod Hieronymus aduersus Iouinianū uertit ad castitatem pertinētia. Sed detorqueus opinor ad suā argumentationem. Bonæ famæ.) *εὐφρημα*, i. bene ominata, Ambrosius uertit laudabilia. Totum hunc locū ita reddidit Hieronymus. Quæcūq; ergo sunt uera, quæcūq; pudica, quæcūq; iusta, quæcūq; ad castitatem pertinentia, &c.

Si qua laus disciplina.) Disciplina redundat iuxta græcos codices. Et uirtus hic est *ἀρετή* quæ opponitur uicio, non *δύναμις* quæ pugnat cum imbecillitate.

Hæc cogitate & agite.) Cogitate superest, græcis tantum est *ταῦτα πράττετε*, i. hæc agite. Et ita legit Ambrosius.

Quoniam tandem aliquando.) *ὅτι ἤδη ποτε*, id est quod iam aliquando.

Refloruisis pro me sentire.) *ἀνεβάλλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν*, i. reuiguisis in sentiēdo de me, ut subaudias *κατὰ τὸ φρονεῖν*, hoc est reuiguit in uobis amor & sollicitudo, ac studium erga me, tamen non misistis hæctenus, quod oportunitas mittendi uobis defuerit, non animus. Sicut & sentiebatis.) *ἐφ' ὃ* id est in eo quod sentiebatis.

Occupati enim eratis.) *ἠκαρῆσθε δὲ*, i. sed non habuistis oportunitatem. Id enim sonare uidetur *ἠκαρῆσθε*. Propter penuriam.) *καθ' ὑστέρησιν*, id est iuxta defectum.

Nō quali.) *ὄνχ' ὅτι*, i. nō quod. Sufficiens esse.) *αὐτάρκης εἶναι*, i. contentus esse. Aperius erat. Nam ego didici his in quibus sum contentus esse *ἐν διῆ εἰμί αὐτάρκης εἶναι*.

Scio humiliari & abundare.) *περισσεύειν*, quod hic uertit abundare, non solum pertinet ad rerum copiam, sed ad omnem pcellentiam, ut opponatur ex æquo humiliari.

Ubique & in eo.) *ἐν παντί καὶ ἐν πᾶσι*, i. in omni & in omnibus. Et sic legit Ambrosius. Tametsi probe uertit hoc interpres, ut accipias ubiq; pro eo quod est in omni re.

Institutus sum.) *μεμύημαι*, quod Ambrosius uertit imbutus sum. Est autem proprie institui mysterijs. Porro mysteria primum discuntur.

Abundare & penuriam pati.) *περισσεύειν καὶ ὑστέρησθαι*, hoc est quasi dicas pati, ut super sit, pati, ut desit pati, siue ut nimium sit, siue ut minus sit.

Qui me confortat.) *ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί*, non est confortat, quasi consolatur & reficit, sed confortat, id est potentem ac fortem reddit.

In Thessalonicā

De eo qd paulus
uoces putatur
habuisse,

Costat autē Hierapolim & Laodiceā in Phrygia esse aut certe in cōfinio, autore Ptolomæo. Porro Plinius libro sexto cap. trigesimo secūdo Colossas nominatim recensuit in descriptione Phrygiæ. Quæ septentrionali sui parte Galatiæ sit cōtermina, Meridiana, Lycaoniæ, Pisidiæ, Mygdoniæ. Ab oriente Cappadociam attingens. Oppida celeberrima sunt, Ancyra, Andria, Celena Colossæ, Carina Coiason, Ceranæ, Iconium, Midanū. Idem libro trigesimo primo capite secundo prodidit Colossis flumen esse, in quod lateres coniecti lapides extrahantur. Ad hæc Strabo geographiæ suæ libro decimo, inter loca Laodiceæ finitima Colossarum quoq; mētionē facit. Iam uero Vulgarius quoq; Græcus intepres de Colossensibus tradidit in hunc mundum πόλις φρυγίας αὐτοῦ κολοσσῶν, ἢ ἢ ἢ λέγεται χῶναι, ἢ δὲ ἢ ἢ ἐκ τοῦ πλῶ λαοδείκται εἶναι πλῆσιον, id est ciuitas Phrygiæ Colossæ, quæ nunc uocatur Chonæ. Atq; id liquet ex eo, quod uicina sit Laodicea. Hæc abun- de sufficiunt opinor, ad refellendos eos, qui Colossenses in Rhodum transferunt. Nec ab hac sententia dissentit Faber Stapulensis. Caterum quod in Græcis codicibus κολοσσῶν legimus, per alpha scriptum in secunda syllaba, haud scio an librariorum accide- rit incuria, præsertim cum Vulgarius urbis situm exponens Colossas scribat, non Colas- sas, sic autem dicimus Colossæ Colossarum, quemadmodum Athenæ Athenarum.

Et crescit.) Hæc apud Græcos non lego Faber indicat, ἀυθῶνόμενον addi in quibusdam exemplaribus, atq; ita sane legit Ambrosius, ac Paulo inferius rursus hæc duo partici- p̄ia iunguntur in omni opere bono &c.

Sicut in uobis.) Sicut & in uobis addita copula καθὼς κὴ ἐν ὑμῖν. Atq; ita legit Ambrosius

Conseruo nostro.) Græce uestro ὑμῶν quanquam hic libri uariant & magis quadrat nostro prima persona, ut intelligamus adiutorem Pauli & illorum ministrū. Orantes & postulantes.) Et hæc participia debebat uertere in uerba infinitiua, orare & postu- lare προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι. Ut impleamini agnitione.) ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν. Aut subaudiēda est ῥ̄positio, κατὰ more græcorū, quasi per Synecdochen, aut πληρωθῆτε sumendum est æctiue, id est, ut impleatis. Tamen si priorem sensus magis probo. Et eum sequitur Vulgarius. Omnia placentes.) εἰς πάντα ἀρέσκεισθε, quasi dicas in omnem placē- tiam. Ambrosius legit ad omne placitum. In omni uirtute confortati.) Græcus sermo iucundior est δυνάμει, δυνάμουμένοι, id est in omni potentia facti potentes, siue ualentia ualescentes. Est enim participium præsentis temporis.

Digne deo.) Dño est Græcis ἀξίως τοῦ κυρίου. Claritatis.) δόξης, id est gloriæ.

Deo & patri.) Græce tantū est patri. Qui dignos nos.) τῷ ἱκανώσαντι, id est qui nos fecit idoneos. Filij dilectionis suæ.) Iam non semel admonuimus hanc sermonis for- mam peculiarem esse Hebræis, uas electionis, pro uase electo, & filius perditionis pro filio perduto. Itidem hic filij dilectionis pro filio dilecto τοῦ ἰοῦ τῆ ἀγάπης αὐτοῦ.

Redemptionem & remissionem.) Græci codices sic habent τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τῆ αἵμα- τος αὐτοῦ. τὴν ἀφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, id est redemptionem per sanguinē ipsius, remissionē peccatorum. Ambrosius uidetur item legisse, nisi quod non habet hic per sanguinem ipsius. Caterum quod redemptionem & remissionem, nullo cōiunctionis interuentu, sed appositiuē coniunxerit, indicat id quod edisserens subiicit. Remissio enim pecca- torum liberos facit. Exponens em̄ Paulus quid dixerit redemptionē, subdidit remissio- nem peccatorum. Primogenitus omnis creaturæ.) Cū hic dixerit creaturæ, cur mox mutauit condita sunt, cū Græcis eiusdē originis sint uoces κτίσις & ἐκτίθη. Vel hinc colli- gi potest, nihil interesse inter creare & condere, Sensus autem hic esse potest, qui geni- tus fuit ante omnem creaturam. Ne quis cum Arrio dei filiū faciat creatorē, quod si mu- tato accētū legas πρωτόκος πάσης κτίσεως sensus erit illū primū produxisse omnia, & om- nem creaturā ab illo natā esse. Nec male congruit ad hanc sententiam quod sequitur. Quod in illo creata sint oīa &c. Vtrūcunq; sensum sequi malis, non uideo quid ad rem pertineat, ut ideas platonicas huic in medium protrahamus, id quod facit Aquinas, quā

z z doquidē

do quidem iuxta sermonis Hebraei proprietatem Paulus in ipso dixit, pro eo quod est per ipsum, ut crebro iam obuium indicauimus. Declarat id quod mox repetes hanc sententiam, quod hic dixerat ἐν αὐτῷ id est in ipso, mutat in δι' αὐτοῦ, id est per ipsum. Astipulae nostrae sententiae Vulgariushunc enarras locum. Proinde quod sequitur εἰς αὐτὸν, non erat uertendum in ipso, ne bis idem dicere uideatur, sed in ipsum, ut accipias hanc non fuisse composita per Christum ueluti per ministrum, sed tanquam per consortem imperij. Idcirco addidit, & in ipsum ex quo pendeant omnia gubernanda. Ad eum modum sonat graeca quae scripsit Paulus, & ad eundem interpretantur praeter ceteros Vulgarius. Iam per se liquet opinor, quod Thomas Aquinas, in ipso exponit, tanquam per caulam exemplarem, non admodum ad rem pertinere, quod tamen interpreti par sit imputare, qui secus uerterit, quam scripsit Apostolus.

In caelis & in terra.) τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, i. quae in caelis sunt, & quae in terra.

Imago dei inuisibilis.) Inuisibilis non refertur ad imaginem, sed ad deum ἀοράτον, hoc est dei qui uideri non potest, qui tamen quodam modo uideatur in imagine.

Et ipse est ante omnes.) Magis quadrabat, ante omnia, πρὸ πάντων. Nam de uniuersis locutus est, & sequitur continuo, καὶ τὰ πάντα, i. & omnia.

Et omnia in ipso constant.) Ἐτὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, id est omnia in illo consistunt siue constiterunt. Tametsi graeci uerbi tempus recte mutauit interpres. Ceterum constare dicit conseruari. Primatum tenens.) πρωτεύω, id est primas tenens, quam graecis unica dictio est. In ipso complacuit.) εὐδόκησεν, id si refertur ad patrem cuius uoluntas ac decretum fuerit, commodior erit interpretatio quam si ad filium. Proinde nos patri addidimus de nostro. Omnem plenitudinem diuinitatis.) Diuinitatis apud Graecos non lego, tantum est ἡ πλήρωμα. Nec additur apud Ambrosium. Quod si quis excutiat interpretationem diuini Thomae deprehendet, ne ipsum quidem addidisse, diuinitatis, & haud scio an apud ullum omnino sit interpretem. Proinde demiror, unde uox ea in quadam exemplaria latinorum irrepsit. Per eum reconciliari omnia in ipsum.) Cur non & antea uertit in ipsum, cum Graecis eadem sint uerba εἰς αὐτὸν. Quamquam rectius erat reconciliare uerbum actiuum ἀποκαταλλάξαι. Et erga se melius quam in ipsum.

Per sanguinem crucis eius.) Graeca secus habent διὰ τὸ αἷμα τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ δι' αὐτὸν, id est, per sanguinem crucis eius, per ipsum siue per eundem, ut placuerit, referatur ad patrem, & haec pronomina pertineant ad Christum.

Pacificans.) εἰρηνοποιήσας, id est pacificatis, & ijs quae in terra sunt, & quae in caelis.

Inimici sensu.) ἐχθροὺς τῆς διανοίας, id est, inimici mente siue cogitatione. Porro sermo Graecis anceps est. Nam datiuus διανοία potest accipi uelut instrumentaliter, hoc est per sensum siue mentem, aut relatiue, inimici, sed cuius nempe menti. Etem qui carni seruit repugnat rationi Ambrosius & Hieronymus διανοίας, referunt non ad hominem peccantem, sed ad deum, ut accipias dei mentem non hominis. Nam prior sic legit, Et uos quodam alienatos & inimicos consiliorum eius, in operibus iniquis &c. Posterior ad hunc modum, in epistola ad Ioannem episcopum Hierosolymitanum, cum essetis alienati, & inimici sensus eius. Quamquam ego sane hostes malim quam inimici Vulgarius mente ad Colossenses refert, ne se putarent excusandos, si fato aut natura fuissent hostes dei. Idcirco addit mente, ut intelligerent se suapte uoluntate fuisse hostes.

Carnis eius) imo suae. Et immaculatos.) ἀμώμους, i. irreprehensibiles.

Et irreprehensibiles.) ἀνεγκλήτους, i. incriminabiles.

Quod praedicatum est in uniuersa creatura.) ἐν πάσῃ κτίσει. Torquetur hic non nihil Aquinas, putans praedicatum est, positum pro praedicabitur. Imo hyperbole est, qua significat iam undique uulgatum euangelium Christi, ne quid cogitarer Colossenses de mutanda fide, quae iam ab oibus esset recepta. Magnificentius autem & ardentius est, in omni creatura quam inter omnes homines. Qui nunc gaudeo.) Qui apud Graecos non lego, sed tantum nunc gaudeo νῦν χαίρω. Et apud Graecos est in passionibus meis.

Et ad

in alio loco ex quo delur
uere potest & suppl
quas praedicat. Porro u
nem cum est alius loco fa
ce Christi in illius affi
tripliciter Paul. cum ait, relic
libere homini, sed una est
Carnis sum ego m
uere est, uerum ad hanc m
ant. Verbum dei myf
uerit sacramentum,
loco secretum, & arcano
In uobis.) εἰς υἱα, i.
Nec facere diuitias,
ita legit Ambro
Quod est Christus.)
ita existimat, quae est
in masculini generis, &
Corripientes.) uerba
est, quam aliquoti
in quo &.) εἰς ὅ, in q
fectione. Nec est sum
pertinet. Siquidem A
Quam operatur.)
nem est ἐργαζομαι, ut in

Q Valem soll
nec est pro
Faciem
personam n
Constr
in Ambrosius legit. C
perius uerit construc
in unius corporis col
Plenitudinis intellectu
quod uocies alicui plene p
Plenitudo plenitudinis.)
uerit. Nam hoc non
in uo euangelij secundum
nemo hesitent. Ad que n
hoc est ne u
interpres non possu
inconditi.) ἀποκαταλλά
In sublimitate serm
eius probitate Ambros
Eius corpore.) ἐν
Fuerunt.) ἢ ἐν ἑσέμε
fidei. Nam unde diuus
ne ordinationem uestram

Et adimpleo ea quæ defunt passionū.) ἡ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλιψῶν. Cōmo dius uertere poterat & suppleo qd̄ deest afflictionib⁹ Christi. Ambrosius ita, & suppleo reliquias pressurarū. Porro uerbū ἀνταναπληρῶ cōpositū ex tribus, ex ἀντι quod significat uicem cū qs alterius loco facit aliqd̄, & ἀνα, quod apud latinos ualet re, quasi redimpleo uice Christi, qd̄ in illius afflictionib⁹ est diminutū. Ambrosius uidetur uoluisse sensum explicare Pauli, cū ait, reliquias, ut accipiamus passionē Christi, non fuisse diminutā ad salutē hominū, sed unā esse passionem Christi, & martyrū, hoc est capitis & mēbrorū.

Cuius factus sum ego minister.) Cuius ecclesiā refert nō corpus. Quāq̄ id sane minutum est, uerum ad hæc minutissima, nōnunq̄ impingunt magni theologi, si græce nesciant. Verbum dei mysterium.) Cum hic Paulus uerbum dei uocari mysterium, qd̄ saepe uertit sacramentum, cur non addunt hinc octauum sacramentū? Quāq̄ mysteriū hoc loco secretū, & arcanum sonat, id declarant quæ sequuntur. Nunc autem manifestatū est. In uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est in uos, & ita legit Ambrosius.

Notas facere diuitias.) Græce sic est, γνωρίσαι τὸ πλοῦτος, id est notu facere, quæ sint diuitiæ & ita legit Ambrosius. Sacramenti.) μυστηρίου, id est mysterij.

Quod est Christus.) ὅς ἐστι χριστός, id est qui est Christus. Tametsi Laurentius uertendum existimat, quæ est Christus, ut quæ referatur ad diuitias πλοῦτος, quæ uox Græcis est masculini generis, & numeri singularis. Atq̄ ita exponunt Græca scholia.

Corripientes.) νουθετοῦντες, id est monentes, & ita Ambrosius, Nam Græca uox anceps est, quam aliquoties uertunt increpare.

In quo &c.) εἰς ὃ, in quod, in quam rem ut non referas ad Christum, sed ad illorum perfectionē. Nec est simpliciter laboro certando, sed κόπιω ἀγωνίζομαι, quod ad periculū pertinet. Siquidem Agon interim certamen est, interim periculum.

Quam operatur.) πλὴν ἐνεργουμένη, id est quæ operatur, & ita Ambrosius. Et operationem est ἐνεργεῖα, ut intelligas uim agentem in Paulo. Et uirtute, est δυνάμις.

EX CAPITE SECVNDO.

Valem sollicitudinem.) ἡλικὸν ἀγῶνα, id est quantum certamen, siue periculū nec est pro uobis, sed de uobis.

Faciem meam.) τὸ πρόσωπόν μου, quod plane refertur ad faciem. Nam uidiē personam meam, nec latinum esse puto, etiam si cuidā hoc magis arridet.

Constructi.) συνμυθεθέντων, id est compactorum. Quidam habēt instructi Ambrosius legit. Cum fuerint instructi in charitate. Porro hic idem est uerbū quod superius uertit constructi, significat autem compactos & connexos, in morem membrorum unius corporis coherentium apte inter se.

Plenitudinis intellectus.) τῆς πληροφῶρας, quod non simpliciter significat plenitudinē, sed quoties alicui plene persuadetur & certissima fit fides, ita ut nihil iam addubitet.

Diuitias plenitudinis.) πληροφῶρας. Non est πληρώματ, quod ipsum item plenitudinem uertit. Nam hoc nomen magis sonat certā persuasionē, quæ admodū admonuimus in initio euāgelij secūdum Lucam. Optat em̄ illis certam cognitionem mysterij, ne qd̄ omnino hesitent. Ad quē modū interpretaē & Vulgarius, τοῦ τῆς πίστεως, inquit, ὑπερ μὴδενος ἀμφιβάλλωσιν, i. hoc est ne ulla de re ambigant. Itaq̄ quæ conferunt in hūc locum recentiores interpretes non possunt admodum congruere sensui Paulino.

Absconditi.) ἀπόκρυφον, id est absconditi, hic nomen est non participium, occulti siue arcani. In sublimitate sermonū.) ἐν πεδανολογία. i. in psuasibili oratiōe siue psuasibilitate siue pbabilitate Ambrosi⁹ legit in subtilitate sermonis, locū hūc ad sophistas detorquēs. Et si corpore.) σαρκί, id est carne, quam opponit spiritui qui mox sequitur.

Firmamentum.) τὸ στέγασμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν, id est firmamētum uestræ in Christi fidei. Miror unde diuus Ambrosius, addiderit hoc loco, legit em̄ ad hunc modū. Videns ordinationem uestram, & supplens, id quod deest utilitati fidei uestræ. Apparet

em illud ita legisse in Græcis codicibus, Ἐναντιλήρωρ ἢ ὑσέρημα τῆς πίστεως ὑμῶν. **Ceterum** interpres de suo addidit eius, quo nihil erat opus, ob pronomen uestræ, quod sequitur.

Et superædificati.) Ἐποικοδοῦμενοι præsentis temporis est, ut superstruamini manente radice Christo ac fundamento, siue ut crescatis in eo, siue ut collapsi nonnihil restituamini. Nam id postremū sequitur **Vulgarius.**

Ne quis uos decipiat.) μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν, id est ne sit qui uos depredetur, aut in prædā abducatur Ambrosius uertit deprædetur, & item Hieronymus libro commentariorum in Oseam. Sentit autem cauendum, ne quis occultis insidijs adortus, abducatur eos a recta fidei uia, in errorem ac perniciem, ac seruitutem.

Dominum nostrum.) Nostrum redundat Græcis.

Non manufacta.) ἀχειροποιήτω, dictio composita, id est quæ fit sine manibus.

Corporis carnis.) Græce sic habet, τοῦ σώματος ἢ τῆς ἀμαρτιῶν τῆς σαρκός, id est corporis peccatorum carnis hoc est, quod obnoxium peccatis carnalibus.

Sed in circūcisione.) Sed redūdat. In quo & resurrexistis.) συνηγέρθητε, id est simul resurrexistis. Atq; ita legit Ambrosius.

Et uos cum esletis.) Apud **Vulgariū** ubiq; pronome est prima persona, ἡμᾶς & ἡμῶν. Item in eo quod mox sequitur. Diuinitatis corporaliter.) θεότητος, id est deitatis. Et addidit σωματικῶς corporaliter, ut excludat umbras legis Mosaicæ. Corp^o em opponit umbræ. Donans uobis.) Nobis est Græcis prima plona, & ita legit Ambrosius.

Delens quod aduersus.) Melius dixisset, deleto quod aduersum nos erat chirographo. Atq; ita legit Ambrosius ἐξαπλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χηρόγραφον.

Chirographū decreti.) Græce decretis est τοῖς δόγμασι Græci codices, ita distinguūt, ut accipias chirographum deletum, quod erat nobis contrarium per decreta legis Mosaicæ siue per decreta legis diuinæ. Traduxit.) ἐδήγματισεν, quod Ambrosius uertit ostentauit. Hic eodem uerbo latino reddit παραδήγματισαι, hoc est traducere in initio Matthæi, & hoc loco δήγματισαι, cum illud significet in exemplum uertere, hoc ostentare, & spectandum omnibus proponere. Alluditur em ad morem triumphantium, qui trophæa sua circūferebant, & populo ostentabant monumenta uictoriæ &c. Quod si Thomas potuisset Græcos interpretes consulere, non opus erat hic geminis interpretationibus pro unica. Traduxit, inquit, sanctos in cælū, Aut traduxit hoc est expulit demones ab homine. Confidenter palam.) ἐμ παρρησία, quod Ambrosius legit in auctoritate. Est autem παρρησία cum quis palam audeat præsertim in loquendo, quæq; Paulus aliquoties usurpat ad alia. Palam triumphans.) Illud obiter admonendum spolians & triumphans, & cætera participia hoc loco, præteriti temporis esse. Corpus autem Christi Græca scholia indicant hunc locum, bifariam legi. Primum ita, illa sunt umbra, sed corpus ipsum, hoc est ueritas est Christi, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Rursum ita. Corp^o Christi, nemo uos decipiat ut referas corpus ad fideles qui sunt membra Christi, sed prior lectio mihi uidetur accommodatior.

Neomeniæ.) νοομενίας, id est nouilunii a νέος nouus, & μείς μηνός luna.

Nemo uos seducat.) καταβραβενέτω, id est in brabijs, aut præmijs fraudet, sic em interpretatur Hieronymus in quæstionibus ad Agalsiam quæstione decima. Nemo aduersum uos brabium accipiat. Cum enim in certamine positus iniquitate Agonothetæ, uel insidijs magistrorum brabium & debitam sibi palmam perdit, καταβραβενέτω dicitur. Idq; uerbi uideri uult peculiare cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Græcanica scholia admonēt, καταβραβενέτω dici quoties penes alium est uictoria, penes alium præmiū Ambrosius legit. Nemo uos deuincat. Ex his satis liquet, quantū absit a uero, Jacobi Stapulensis, hominis alioqui eruditi in hoc loco sententia. Verum hunc in errore induxit Valla, qui putat καταβραβενέτω esse ad brabiū euocare, siue brabiū ostentare **Vulgarius** indicat hunc locum a nonnullis ita distingui τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ μηδὲς ὑμᾶς

ἡμᾶς καταβραβεύω. Vt sit sensus, uos autē qui estis corpus Christi, nemo deuertat, a prae-
mio, quod coepistis promereri credendo in illum. Mihi nō probatur hęc distinctio. For-
tasse leuiculum, sed tamē obiter admonendū illud, brabiū dicendum esse latinis, nō bra-
uium, hoc est per b secundam literam, non per u, deinde penultima acuta, aut circūfle-
xa, quemadmodum est apud Græcos βραβεῖον brabium siue brabeum. Qui de græcarū
uocum etymologijs conscripserunt, existimant βραβεῖον dictum a βράβη, mutatis ac trāf-
positis literulis aliquot quod est uirga, siue sceptrū, unde qui regalia scepra gestant, bra-
beutæ dicti sint, quod horum partes essent in certaminibus præmium addicere, qui uic-
cisset, ne q̄s inter certantes oriret tumultus. Atq; id propemodū indicat Martialis in prae-
fatione quadam, cum ait, contra retiarium ferula. Sunt qui putent palmeam uirgulam
tradi solitam uictori, uictoriae symbolum, eamq; uirgam brabeum appellari. Vnde κατα-
βραβεύω est intercipere præmium, non euocare ad præmium. Porro quod addit δέλωμι,
non opponitur inuito aut nolenti, sed idem pollet ac si dicas, studio siue data opera, ut in-
telligerent illos maliciose insidiari Colossensibus.

In humilitate.) ἐν ταπεινοφροσύνῃ, quod refertur ad animi modestiam, unde Ambrosius
ita reddidit, in humilitate animi. Distinguens ab humilitate conditionis, quæ ταπεινώσις
dicitur. Nam qui iactant uisiones angelorum, crassos & abiectos requirūt animos, quib⁹
facilius imponant, alioqui nasutis protinus subolet impostura.

Et religione angelorū.) θεολογία, quod religionē sonat, nonnuncq; & in bonam partem,
saepe tamen peregrinam ac superstitionis, uox ut autumat a Thracibus deducta, quod
apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis cerimonijs, quibus colerentur.

Ambulans.) ἐμβατεύω, id est ingrediens ea qua non uidit. Tametli Hieronymus in
eodem loco ἐμβατεύω interpretatur incedens fastuose.

Sensu carnis.) ἀπὸ τοῦ νοῦ, id est a mente, ut legit diuus Ambrosius. Sic em̄ uocat affe-
ctū hoīs impij. Crescit in augmentū.) ἀυξητικὸν ἀυξησις Græca figura est, quasi dicas uiuit
uitam, gaudet gaudium, sic hoc loco, Augescit augmentum.

Ab elementis huius mundi.) Huius redundat, tantum est ab elementis mundi. Mū-
dum em̄ uocat quicquid uidetur.

Quid adhuc tanq;.) Adhuc redundat. Nec additur apud Ambrosium, τί ὧς, id est,
cur tanq; &c. Viuentes mundo.) In mundo est græce, & ita legit Ambrosius.

Decernitis.) δογματίζετε, id est discernimini. Quāq; nec illud discernimini explicat, id
quod sensit Paulus, intelligit em̄ eos decretis & constitutionib⁹ hominū duci, ueluti sub-
iectos, & hoc uocat δογματίζεσθαι, id est dogmatizari. Dogma enim græce decretum est,
quod Paulus fere in malam accipit partem, pro legibus quæ non dei, sed hominum
arbitrio præscribuntur, quemadmodum paulo superius, unde & decreta pontificum uo-
camus, distinguentes a lege diuina. Græcanica scholia admonent Paulum non dixisse,
δογματίζετε, hoc est decreta facitis, sed δογματίζεσθε, id est decretis oneramini. Proinde
nec hoc loco probo Iacobi Fabri sententiam, qui uertit, decreta quæritis. Interpres uul-
gatus, & Ambrosius legisse uidentur δογματίζετε.

Ne gustaueritis.) Hęc tria uerba apud Græcos, singularis numeri sunt, μή αψῆ, μή δε-
γύσῃ, μή δεθίγῃ, id est ne attigeris, neq; gustaueris, neq; contigeris. Atq; hęc uerba uidē-
tur dici a Paulo. μνηστικῶς, id est per imitationem sic enim loquebantur qui suis decre-
tis onerabant Christianos, ne gustes hoc, ne tangas illud, ne contrectes hoc. atq; his ce-
rimonijs subigebant uelut in tyrannidem, quos Christus liberos esse uoluit. Et utinam
his quoq; temporibus, non idem facerent sacerdotes quidam, omīssis ijs quæ propius
ad pietatem pertinent.

Ipso usu.) ἢ ἀποχρησῆσθαι, id est abusu & Ambrosius legit, per abusionem. Agit enim de ci-
bo & potu, quæ usu cōsumunt, & in latrinam excernuntur. Nā ijs pprie dicimur abuti:

In superstitione.) ἐπιθελοθησκεία, quæ est falsa religio, interprete Hieronymo, in eo, quæ modo citauit loco. Nā supstitutio, ἡθελοθησκεία dicitur. Ambrosius legit superstitione, hanc eadem uocem interpres paulo ante uertit in religione. Porro uox græca ita sonat quasi dicas, spontaneæ religio cum quis ultro sibi fingit religionem. Nam θεοσκεία religio dicitur, a Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de dijs, ut modo dictū est & δέλω uolo. Idcirco probe quadrat in confictas ab homunculis cerimonias.

Ad non parcendum corpori.) καὶ ἀφθία σώματι, quod ad uerbum sonat imparfinitia, hoc est, cum quis non parcat, alicui rei. Nam φείδομαι parco, & α particula est priuatiua. Ambrosius legit, ad uexationē corporis. Sentit em̄ de ijs qui superstitione lacerabant aut mutilabant corpus suum, aut immoderatis ieiunijs cōficiunt. Manent huius rei nō nullæ reliquæ hodieq; apud Italos, cuiusmodi multa cōmemorat Apuleius in asino suo.

Rationem quidem habentia sapientia.) λόγος hic interpretantur speciem, quod quoniam Aquinas sensit duriusculum, anectit id quod sequitur in superstitione, ut intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientia, non simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi uidetur oratio inabsoluta. Cœpit enim per μὴ, & non reddidit, quæ illi respondet &c. Proinde mihi uidetur λόγος, hoc loco sonare sermonem aut uerba, ut opponatur rei. Quod si absoluisset orationē, dixisset ad hunc modū, quæ oia uerbotenus uidentur erudita ac magnifica nimirum ab angelis profecta, ut illi narrant. Cæterum relonge absunt a religione Christi, quæ nec in superstitione, nec in abiectioe animi, qua pecudum ritu homines, homunculi cuiuspiam arbitrio circūaguntur, nec in lesione corporis sita est, cum deus cibo uoluerit honorari corpus, non cruciari inedia, sed in puritate uitæ, & charitate. In humilitate.) Diuus Hieronymus hoc quoq; uerbum notat, tanq̄ improprie hoc loco usurpatum, cum alias uirtutem sonare soleat, hic uicium, quo quis humilia sentit atq; terrena, & abiecti est animi, ut patiatu sese ueluti bubulum duci naribus præceptis hominum.

EX CAPITE TERTIO.

Libidinem.) πάθος, quod morbum uertas licebit. Aut potius molliciem, ut de eafœminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, cum ante dixerit fornicatio? Porro molliciem & Flaccus morbum appellat, cū grege turpium morbo uirorum.

Filios incredulitatis.) Quod superius uerterat diffidentia ἀπιστίας, idem & inobedientiam sonat. Quāq; hoc loco Ambrosius non addit, in filios diffidentia.

In quibus & uos.) ἐν ὑμῖν, sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit, uel ad filios inobediētes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, uel ad uicia quæ paulo ante commemorauit, certe quod mox sequitur, cum uiueretis in illis, ad uicia pertinet.

Quæ sursum sunt.) τὰ ἄνω, cur non potius, superna. Et φρονεῖτε curate potius q̄ sapite. Vita uestra.) Græci legunt nostra, ἡμῶν, id est nostra prima persona.

Propter quæ uenit.) διὰ ἃ ἔρχεται, id est propter quæ uenit, ut uenit sit presentis tēporis, intelligatq; solere uenire diuinam iram. Iam de filijs diffidentia, non semel a nobis, dictum est τῆς ἀπιστίας. Nos uertimus filios intrastabiles.

Turpem sermonem.) ἀχρολογίαν, id est turpiloquium.

Expoliantes.) ἀπεκδυσάμενοι, id est exuentes, id est postq̄ exuistis. Nam præteriti temporis est. uocem hanc interpres subinde uertit, expoliantes.

In agnitionem dei.) Dei redundat, iuxta græca exemplaria. Nec Ambrosius addit.

Malculus & fœmina.) Hæc non inuenio apud Græcos.

Gentilis & Iudæus.) ἕλλην, id est græcus.

Barbarus.) Post hanc uocem Græci omittunt conjunctionem & oratio fit ardentior. Porro barbaro opposuit Scytham, nō quod is barbarus nō sit, sed quod præ hoc reliquū barb ari

barbari non sint barbari.

Nolite mentiri inuicē.) *μη ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους*, id est ne mentiamini alius aduersus aliū. Quid em̄ est mentiri inuicē, quod uertit interpres, nisi mentiri uicissim?

Dilecti uiscera misericordiā.) Dilecti hic participium est, nō nomē *ἡγαπημένοι*. Nec est misericordiā, sed *ὀκτιφρωμῶν*, id est miserationū, numero multitudinis.

Humilitatem.) *ταπεινοφροσύνη*, quod Ambrosius uertit humilitatem sensus, nos modestiam malimus. Nam modestia potius est *ταπεινοφροσύνη*. Modestiam.) *πραότητα*, id est mansuetudinem, siue lenitatē.

Patientiam.) *μακροθυμία*, id est longanimitatem.

Charitatem habete.) Habete non reperit apud Græcos, nec apud Ambrosium, sed referendus est accusatiuus charitatē ad uerbum superius sitis induti.

Quæ est uinculum perfectionis.) *σύνδεσμος τελειότητος*, id est uinculum integritatis. Respexit em̄ ad corpus, in quo spiritus colligat & cōnectit omnia membra, alioqui dilapsura. Quāq̄ non me fugit omnes secus interpretari.

Exultet.) *βραβευέτω*, id est præmijs loco detur siue contingat, aut palmā ferat, hoc est superet & uincat, non uicia. Hoc est ne iudicet ira in uobis, aut inuidia, aut supbia, sed pax deferat palmā, ut is putet se uicisse, qui caterarum rerū dispendio pacē conseruauerit. Nam hæc demum est pax dei. Alioqui pax mundi ex uindicta nascitur. In hanc ferme sententiam interpretatur Vulgarius. Iam uero quorsum attinet recensere, quid in hunc locum cōmentati sint theologi recentiores secuti uerbum exultandi. Præterea pax dei est & apud Græcos, & Ambrosium, non pax Christi.

In qua.) In quam *εἰς ἡμ*, siue ad quam. Et grati sitis.) *Ἐυχάριστοι γίνεσθε*, superius admonuimus ex Hieronymiana sententiā *ευχαριστοῖν* in diuinis literis accipi pro gratioso, & amabili, quæ admodum opinor accipiendū hoc loco. Siquidem id adiecit uelut indicans, quæ ratione pax inter eos possit consistere, si comes simus & benigni erga omnes, propensi ad bene merendū de omnibus. Vulgarius interpretatur grati erga deum, hoc est memores, qualis ille fuerit in nos, ut & ipsi uicissim clementes simus erga conseruos. Verū hæc expositio mihi uidetur esse coactior. Abundanter.) *πλουσίως*, quasi dicas opulente & diuitū more. Nam hoc uerbo delectatus est Paulus.

Docentes & cōmonentes.) Aut abusus est participio loco uerbi, idq̄ iuxta proprietatem Hebraei sermonis, aut hæc referenda sunt ad id quod præcessit. Grati sitis, deinde ueluti per parenthesim interiectis aliquot uerbis, subnectatur docentes & cōmonentes ut hæc sit Christiana benignitas docere & cōmonere. Ceteræ uosmetipsos quod Græcis est *ἑαυτοῦς* melius transtulisset uos inuicem. Quis em̄ docet seipsum?

In psalmis.) In redundat apud nos, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium.

In cordibus.) In corde, Et est dño, non deo. Deinde omne quodcūq̄, & addunt Græci.

Ad illas.) *πρὸς αὐτὰς*, i. erga illas siue aduersus illas. Placitū est in dño.) In redundat, *εὐάρεστοι τῷ κυρίῳ*. Ad indignationē.) *μη ἐρεθίζετε*, i. ne prouocetis, ad indignationē additum est ab interprete quopiam. Ambrosius tamē legit ad iram prouocare.

Puillo animo.) *μη ἀδυναώσθητε*, i. ne despondeāt animū & animo deiiciantur.

Ad oculū seruientes.) Rursum usus est duobus illis nominibus, *ἐν ὀφθαλμοδουλίαις*, & *ἀνδρωπάρεστοι*, de quibus ante admonuimus.

Timentes dominum.) *θεὸν*, id est deum pro dominum legunt Græci, ne quis accipiat hominem esse timendum.

Sicut in domino.) *ὡς τῷ κυρίῳ*, id est tanq̄ domino hoc est deo.

Christo seruite.) *τῷ κυρίῳ ἢ χριστῷ δουλεύετε*, id est domino enim Christo seruitis. Tamen si græca uox est anceps, *δουλεύετε*, Ambrosius legit ad hunc modum. Recipietis retributionem hereditatis domini Christi, cui seruitis.

22 4 Qui em̄

Qui enim iniuriam facit.) ὁ δὲ ἀδικῶν, id est qui uero iniuriam facit. Aut qui non recte facit, Ambrosius legit, qui enim inique gerit, fert id quod gessit inique, quo seruet Græcarū uocum affinitatem ἀδικῶν, & ἡδίκησε.

Acceptio apud deum.) προσωποληψία, id est personæ respectus.
Apud deum.) In Græcis codicibus non reperio.

EX CAPITE QVARTO.

ET æquum.) πῶς ἰσότητα, id est æqualitatē, seu potius æquabilitatē. & iustū uocat, id quod seruis debetur a dominis, æquabilitatem, ne alium in delicijs habeant, alium inique tractent, quæ res intolerabilem facit seruitutem. Præterea uos pronomen interpres addidit de suo οἱ κύριοι, Ambrosius non addidit.

Sale sit conditus.) ἄλατι ἡετημῶν, Ambrosius legit semper, in sale gratia sit conditus, quasi dictum sit. Sermo uester sit salus, conditus gratia. Tametsi græca perinde ualent ac si dicas. Sermo uester semper habeat gratiam, sale conditus, ut intelligamus iucunditatem ac modestiam in colloquijs ethnicorum, sed eam cum sapientia coniunctam. Hoc detorqueri potest ad nos, si quando cum magnatibus agendum est, ne intempestiua maledicentia & acerbitate prouocemus eos reddamurq; deteriores q̄ sunt, sed prudētī moderatione sermonis paulatim adducamus ad meliora.

Nota faciet.) Græci legunt, numero multitudinis πάντα γνωρισῶσι τὰ ὧδε, id est, omnia nota facient quæ hic sunt, loquitur em̄ de duobus Tychico & Onesimo. Nec addit, qui pronomen, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium.

Qui dicitur iustus.) Iustus hic latina uox ἰσους, unde uidef̄ latinus hic Iesus.

Semper sollicitus.) ἀγωνίζομεν, id est certans sive laborans.

Vt stetis.) Vt sitis, ἵνα ἦτε. Multum laborem.) ζῆλον πολὺν, id est multū zelū sive multā æmulationē. Lucas medicus.) λουκάς ὁ ἰατρός. Articulus discernēdi causa addit magis suadet, ut hoc de alio quopiam Luca dictum accipiamus. Ambigunt enim interpretes. Et quæ in domo eius est ecclesiam.) καὶ πῶς κατ'οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν, id est & domesticam eius ecclesiam. Ambrosius, si modo non fallunt codices, existimat Nympham fuisse mulierem deuotam, ut uocat, sed αὐτῶν pronomen apud Græcos additum significat uirum fuisse, non mulierem Nympham. Porro quod addit & quæ in domo illius est ecclesiam, opinor hic ecclesiam accipi non pro uniuerso cœtu, sed pro reliqua familia, iā Christiana. Nam Græci interpretes putant, magnatē aliquem ob id fuisse quod domū habuerit ecclesiam.

Vobis legatur.) ἵνα ἢ ὑμεῖς ἀναγνώτε. i. ut & uos legatis. Nam præcessit eam.

Et cum lecta fuerit.) Ex huius occasione loci, quidam epistolam subornarunt, uelut a Paulo scriptam Laodicēnsibus, sed quæ nihil habeat Pauli, præter uoculas aliquot ex cæteris eius epistolis mendicatas. Etiam si Faber homo doctus, sed aliquoties nimis candidus, diligenter reliquis admiscuit epistolis. Græcanica scholia negant hanc epistolam, de qua hic agit a Paulo scriptam fuisse Laodicēnsibus. Neq; em̄ dixit, quæ scripta fuit ad Laodicēnses, sed quæ scripta fuit ex Laodicea. Proinde fuisse epistolam, quam Laodicēnsis quispiam scripserit ad Paulum, in qua tamen inessent quæ ad Colossensium rem pertinēt. Vulgaris indicat fuisse qui putarint hanc esse quæ prior est Pauli ad Timotheū, quod eā scripserit Laodiceæ. Verū ut hac de re nō pronuncio, ita nihil uereor asseuerare, eā quā Stapulensis addit Pauli non esse. Non est cuiusuis hominis Pauli, um pectus esse fingere. Tonat, fulgurat, meras flammās loquitur Paulus. At hac præterq; quod breuissima est, quam friget, q̄ facit. Iam illud stultum etiam est, non solum impudens, quod pleraq; ex hac ipsa collegit epistola, quisquis hanc effinxit. At si quicquid erat in epistola Laodicēnsium, idem in hac habetur & quidem tanto copiosius, quorsum attinebat mandare, ut illa hic quoq; legeretur. Deniq; qui factum est, ut hæc epistola

De Ep̄ta pauli ad Laodicēnses,
nulla est,
In fabzū Stap.

IN PRIOREM

apud latinos exre
eum eam le scim: Qu
em in rōmōmentari
Et si c
omni
indign
præter cor
uel mu
de tot uolun
nemini not
Qu
candorem, & i
indocis a
mon
deteretur
platerio luo
calce
quicq; u
inimitabili de
Gratia.) Domini no
Ambrosius, quem ad
uobiscum.

ANNOTATI
APOST

Pax, I
domino le
uestri pro
Suffimen
patienter
Ante deum,
in sermone tantum
dicitur pro quo illic int
demonstramus. I
dicitur, sed qui mira
dicitur habebant. Sed
Extempore uerbum

epistola, apud Latinos extet cum nullus sit apud Græcos, ne ueterum quidem qui testetur eam a se lectam: Quamq̄ quid attinet argumentari. Legat qui uolet epistolam. Extat em̄ in Fabri cōmentarijs. Nullum argumentū efficacius persuaserit eam non esse Pauli, q̄ ipsa epistola. Et si quid mihi naris est, eiusdē est opificis, qui nanijs suis omniū ueterum theologorum omnia scripta contaminauit, conspurcauit, perdidit, ac præcipue eius, qui præ cæteris indignus erat ea contumelia, nempe diui Hieronymi. Nihil em̄ fere habemus huius præter cōmentarios in prophetas & epistolas aliquot, qd' nō sit studiose ab hoc furcifero uel mutilatū, uel adulteratū, uel cōfutum turpissimeq̄ cōtaminatum, ut neqd dicā de tot uoluminibus insulsissimis, quæ idem artifex Hieronymi titulo euulgauit, id quod nemini non liquebit, posteaq̄ totus Hieronymus, qui nunc præ manib⁹ est, in lucem, exierit. Quod quidem aspirante Christi spiritu, prope diē futurum est. At Fabri mei candorem, & ipse libens imitarer, nisi uiderem fieri, ut dum ad hunc modū obsecudamus indoctis aliquot, indignis afficiant cōtumelijs, nō solum heroes illi, q̄ nobis pulcherrima sui monumēta reliquerunt, uerum etiā bonæ spei ingenia, quæ hac impositura, aut deterrētur a literis, si suboleat, aut inficiuntur, si non suboleat. Idem cōsimili candore psalterio suo adiecit, epistolam Hieronymi nomine ad Damasum papam, in qua postulat, ut ad calcem in singulis psalmis adderetur. Gloria patri. Atqui hac ne fingi quidem possit quicq̄ infantius, indoctius, insulsus. Tātum abest, ut Hieronymi hoc est hominis inimitabili doctrina simul & eloquentia præditi uideri possit.

De fabro Steps

Con' fabri. i. psalterio.

Gratia.) Domini nostri Iesu Christi, hæc omnia apud Græcos non inuenio. Et ita legit Ambrosius, quemadmodum habetur in Græcis exemplaribus ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν, id est gratia uobiscum.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM
AD COLOSSENSIS
FINIS.

ANNOTATIONES IN PRIOREM EPISTOLAM PAULI
APOSTOLI AD THESSALONICENSES.
CAPVT PRIMVM.

ET pax.) Hoc loco Græci addunt illa pene solennia a deo patre nostro, & domino Iesu Christo. Memores operis.) Potest & sic accipi. Memores uestri propter opus fidei, ut subaudias, ἐνεκα.

Sustinentia.) ὑπομονη, id est tolerantia siue patientia spei, hoc est, quod patienter perseuerastis in spe. Ambrosius legit expectationis p̄ sustinentia. Ante deum.) i. coram deo ἐμπροσθεν τοῦ θεοῦ.

Non in sermone tantum.) In proxima epistola admonuimus λόγον opponi ueritati & efficacia, pro quo illic interpret uerterat speciē. In plenitudine.) ἐμ πληροφωρία, de quo superius admonuimus, i. in certitudine, & certa psualione. Nec em̄ certam facit fidem, q̄ docet tantū, sed qui miraculis ac malorum tolerantia psuadet, is demum uere psuadet id quod nō faciebant ψευδοπροσολοι.

Excipientes uerbum.) διεξάμεινοι τῷ λόγῳ melius recepto uerbo, siue sermone siue qui

sive qui dñi uerbū accepistis, quod ut Paulus tradidit, non sine p̄secutione, illi ita receperunt non citra afflictionem & infectionem malorum. Caterum hoc loco aut δεξάμνοi participium positum est loco uerbi, aut ita distinguendum est, quemadmodū distinguit Vulgarius. Imitatores mei facti estis & domini, ut hactenus sit distinctio, deinde sequatur, excipiētes uerbum. Ut sit sensus, imitati estis me & ipsum Christum, quod euāgelij causa libenter perpessi sitis afflictionem Ambrosius legit. Imitatores nostri facti estis & ipsius domini, suscipientes uerbum.

Forma.) τυποις, id est formæ, quod Ambrosius uertit in exemplū & recte.

In omnem locum.) Græce est. In omni loco.

Diffamatus est.) ἐξήχνηται, id est exsonuit, siue ebuccinatus est, ut admonet Laurentius usq; optimo iure ridet Remigiū qui notarit Paulum ueluti solœcissantem, quod abusus sit hoc uerbo diffamare in bonā partem, quasi uero Paulus latine scripserit, ac nō magis græce, aut quasi Paulo præstandū fuerit quicquid quilibet uerteret interpres, ut si Remigius pro νίφεμ uerteret inebriari, Paulus in ius sit uocandus, uiolata latinitatis reus. Iam uero palam falsum est omnia uerba apud latinos ad eundem modum composita significare in malam partem, nisi forte dispergere, dissiungere, dissoluere, ad idq; genus alia sexcenta sunt in malam accipiēda partem. Apud Græcos huiusmodi uox est, quæ addita nominibus ac uerbis id efficit, ut δυσυχεῖν δυσφημεῖν, contraria ἐν Apud latinos nō itē. Certe Augustinus diffamare utitur pro diuulgare, cum fama longe lateq; spargitur. Inscitiæ utcūq; dari uenia potest, uerum quis ferat tantam arrogantiam cum inscitiā cōiunctā, imo quis non rideat tam insignem stulticiā, ut non consultis uoluminibus hoc imputet Paulo græce scribenti qd factū sit ab interprete? Nisi forte Remigius credidit Paulum scripsisse latinos. Profecta est.) ἐξελήλυθεν, id est emanauit siue peruenit, aut potius dimanauit, neq; em̄ dixit in omnem locum, sed in omni loco, ut intelligas id quod antedanculū multabat, iam ceptum publicitus prædicari.

Qui eripuit.) ὁ ἔρριψε μὲν ἡμᾶς, id est qui eripit nos participiū præsentis tēporis.

EX CAPITE SECUNDO.

Ed ante passi multa.) Multa addidit nescio quis de suo. Nā nec apud Græcos est nec apud Ambrosium καὶ προπαθόντες, ἢ βεβηθέντες, id est, & ante passi, & cōtume- lijs affecti. Porro passum usurpauit Græcorū more pro afflictio. Quibus & πάθος siue πᾶδημα dicitur afflictio.

Fiduciam habuimus.) ἐπαρήσιασάμεθα, quod ita circū loquitur Ambrosius. Exerta libertate ausi sumus. Est autem παρησιασάσθαι palam & intrepide, quod dicendum sit dicere, quemadmodum sæpe iam admonuimus.

In multa sollicitudine.) ἐν πολλῷ ἔργῳ, i. in multo certamine siue labore aut periculo, quod tamen sæpe uertit ad hunc modū. Ambrosius certamen legit.

Non de errore.) οὐκ ἐκ πλάνης. Error apud nos tantū est decepti. At πλάνη Græcis est & decipientis. Vnde maluissimè uertere imposturā. In hunc sensum interpretant Græcorū cōmentarij. Etem qui fallere studet, nō cōiicit semetipsum in pericula, sed delicijs indulget potius, & suū ipsius negocium agit.

Neq; ex immundicia.) ἐξ ἀκαθαρσίας, i. ex immundiciā, quod græcanica scholia exponunt maleficū & abominandū, quā ideo uocat immundiciā, quod fiat impuris & sordidis artibus ad imponendū simplicibus. Ut crederetur a nobis.) A redundat, hoc est ut nobis cōmitteret euāgeliū πεινεῖν τὸ εὐαγγέλιον. Cū possemus uobis oneri esse.) ἐν βάρει εἶναι, i. in onere siue in pondere esse. Quod quidē bifariam legunt Græcanica scholia, aut ἐν βάρει, hoc est in pondere & autoritate, quoniam præcessit nō quærentes gloriam & sequitur. Sed facti sumus paruuli. Ad hæc Ambrosius uidetur de honore non de grauatione interpretari. Deniq; ad hunc sensum facit, quod continenter adiecit, ut Christi apostoli. Neq; enim est apostolorum grauare suo supcilio quemcūq;. Aut ἐν βάρει quod

Con Remigiū,

habebat illis uerent, nec ul
 timet. Si facti sum
 id est pueri
 ut in tolerat
 ut int
 ut in
 & ler
 legi non on
 id quod aptius
 hunc ipsum locis
 principem ac
 uel ei
 non nisi e
 arguere uulga
 in
 acerba
 penes P
 apostolici
 hoc sele gens
 qui proprius a
 Britannica. Maxer
 nihil sit, quacūq; co
 tamen haud alia
 magnitudinem suam
 hoc uno nom
 dignitatis fastigium,
 ingenij incompe
 splendorem
 inter sumos
 obitus & expositus et
 nines, quæ hic nō ant
 & apostolico tiro
 in ordinem redigere, ac
 onis arctus erigit. Alij
 adducit. Neq;
 meminisse. Hic semp
 felicissimo, quod na
 Deinde in grauissim
 nos aeratus est, idq; no
 quidam G
 ac primater
 iusticiæ, &
 quod sub h
 intel
 titulus, quem
 cogit, ut quod
 iam Can
 ad que oibu
 hic negocio
 ut. Vt autem interim ad

quod nihil ab illis acceperit, nec usque sumptui, aut oneri fuit. Prior interpretatio mihi magis arridet. Sed facti sumus paruuli. Interpres & Ambrosius legisse uidentur ^{ἡπιότι} id est paruuli, siue pueri. Verum Græci codices habent ἡπιότι id est mites minimeque austeri. Vtrumque tolerabile est, uerum posterius propius facit ad Pauli sensum ut opponatur ei, ^{ἐμ βλάβει} ut intelligas eum non fuisse usum fastu & supercilio inter illos, sed mansuetudine, & lenitate, Vtrumque scripturam indicat Vulgarius interpres Ambrosius honore legit non oneri, & ita edisserit. Cui lectioni ego libentius subscripserim, non tantum ob id quod aptius quadret ad huius loci sententiam, cum cæteris item copulsculis apud hunc ipsum locis pulchre consentiens, uerum etiam quod inter tot egregias dotes quibus principem ac præcipue episcopum præditum esse oportet, non alia sit, quam uel ornatur decentius, uel commendetur efficacius, quam morum & ingenij lenitas ac mansuetudo, quæ ferè non nisi eximiam probitatem & insignem sapientiam, tum comitari solent, tum arguere uulgaris, aut ficta probitas, suum habet fastum, suum habet supercilium, & sibi plus æquo indulgens, ut alienarum uirtutum est maligna aestimatrix, ita uiciorum alienorum acerba insectatrix est. Quamquam autem huius laudis prima secundum Christum gloria penes Paulum nostrum est, qui cum cæteros omnes omnibus & dotibus & officijs apostolicis longe præcurreret, tamen unum apostolum esse sese uelut ignorabat, hoc sese gerens summissius, quo maior esset; tamè his quidem temporibus, nemine noui, qui propius ad hanc laudem accedat, quam ille meus, imo non meus, sed totius insulæ Britannicæ Mæcenas Gulielmus Vuaramus archiepiscopus Cantuariensis, in quo cum nihil sit, quacumque contempleris hominem, quod non eximium ac maximum esse iudices, tamen haud alia re maior uideri solet, quam quod modis omnibus maximus, solus ipse magnitudinem suam non agnoscat, quo fit ut cum cæteris uirtutibus superet etiam maximas, hoc uno nomine superet & seipsum, quod sibi magnus non est. Si quis expedit dignitatis fastigium, si negociorum molem & amplitudinem, si iudicium pene diuinum, si uim ingenij incomparabilem, si eruditionem undiquaque absolutam, si uitæ puritatem, si fortunæ splendorem, quem pro temporum ac regionis consuetudine, tolerat uerius quam habet, ne inter sumos quidem ullum inuenies, quem cum hoc ausis conferre. Rursum sic obuius & expositus est oibus, ut uix reperias uel in media plæbe, inter infimæ sortis homines, quæ hic non ante eat comitate, facilitate, mansuetudine. O mentem uere heroicam & apostolico uiro dignam, cum humanum prætergressus sis modum, tum te ipsum in ordinem redigere, ac nec infimum quemque hominem fastidire. Alijs paululum eruditionis cristas erigit. Alijs imaginum splendor animos effert. Sunt, quibus uita castior supercilium adducat. Neque defunt quos mediocris etiam aura fortunæ sustollat, neque sui finat meminisse. Hic semper in omni doctrinæ genere summas tenuit, ut qui ingenio longe felicissimo, quod naturæ deique munere contigerat, studiū adiunxerit indefatigabile. Deinde in grauissimis simul ac splendidissimis regni regisque negocijs toties ac tot annos uersatus est, idque non sine summa laude, tum pietatis, tum prudentiæ. Nunc denique ceu mirificus quidam Geryon, tergeminum heros suæ præstat uniuersæ Britannicæ Archiepiscopum ac primatem, Cancellarium, & Mæcenatem, Archiepiscopum religioni, Cancellarium iusticiæ, & reipublicæ, Mæcenatem studijs. Quis est tanto animi robore præditus, qui non sub horum uno quolibet sudet anheletque; quæ ille solus sustinet; præsertim qui profus intelligat, quid quisque titulus efflagitet. Siquidem Archiepiscopi primatisque titulus, quem uir ille sanctissimus Thomas suo martyrio reddidit augustiorè, illud exigit, ut quod Rhomanus pontifex uniuerso debet orbi, hoc ille uniuersæ præstet Britannicæ. Iam Cancellarij munus, summum & incorruptum totius regni iudicem requirit, & ad quæ oibus sit aditus, laicis pariter & clericis, a quo tamè nulla iam sit appellatio. Quas hic negociorum moles, quos causarum fluctus uno ab homine sustineri putas: Ut ne uocè interim ad hanc rationem, neque pauca, neque mediocria curarum potera, quæ

Longa Digressio in præconiū
Gulielmi Warami archiepiscopi
Cantuariensis :~

ex regijs

ex regijs rebus accedunt, ut domesticas sollicitudines dissimulē, quas in tam uniuersa familia non mediocres esse consentaneum est. Et tamen unum illud pectus, tot rebus ob-
eundis, non solum sufficit, uerum etiam superest. In tam immenso circūstrepentium ne-
gociorum agmine suppetit, quod tribuat religioni, quod priuatis amicorum affectibus
quod euoluendis libris, quos adeo non fastidit, ut cum nullis amicis confabuletur liben-
tius, quoties a publicis functionibus ocij nō nihil suffurari licet. Nimirum hoc illi tribuit
admiranda quaedam naturæ felicitas, & incredibilis ingenij dexteritas, hoc iudicium nō
minus acre q̄ promptū & expeditū, hoc diutinus rerum usus, super om̄ia uero p̄petua
quaedam uitæ sobrietas ac uigilantia. Ne minima quidem ætatis portio datur aleæ, nulla
uoluptatibus, nulla conuiujs, nulla somno, imo naturæ quoq; nonnihil detrahit, quod
adiiciat iuuandæ patriæ. Hac ratiōe fit, ut & tempus, & ætas iam alioqui grandior, & ual-
letudo tot tantisq; negocijs obeundis, sustinēdis, exantlandisq; sufficiat, quibus ne decē
quidem alij pares esse possint. Iam fieri non potest, quin in tam uaria negociorum turba,
quædam existant, non ingentia solum, sed etiam molesta, periculosaq;. Quandoquidem
non temere dictum est illud, ne Iouem quidem placere omnibus. At hunc nemo uidit
tristem, nemo commotum, nemo uultuosum. Tanta est infatigati pectoris uis & con-
stantia. Tum æquitas ac suauitas tanta, ut ab hoc uicti discedant æquioribus animis, q̄ a
nōnullis solent uictores. Sibi perpetuo tranquillus est, alijs comis & alacris, Iam uero
Mæcenatis personam quā ultro suscepit, ita tuetur ac sustinet, ut insula semper uiris &
opibus pollens, olim religione nobilis, nunc optimis item literis ac disciplinis, huius po-
tissimum opera sic efflauerit, ut nulli regioni cedere debeat, seu græcæ pariter ac latinæ
literaturæ peritiā requiras, seu spectes eloquentiæ uires, seu mathematicorum acumi-
na, seu reliquā philosophiæ cognitionē, seu literarum arcanarū mysteria. Vnus alit plu-
rimos, euehit plerōsq; fauet, fouet, ornat ac tuetur omnes, non solum eximios, sed & me-
diocres, nec suos tantum, sed externos quoq;. Quorū in numero me quoq; quantuluscū-
q; sum, esse uoluit illius benignitas. Cuius beneficentiæ, q̄q; alias quoq; profusæ & exun-
danti, illud etiam geminam addit gratiam, quod uix unq; admoneri sese patitur, rogari
nunq;. Quin & gratias agentē mox interpellat, uelut hoc ipsum nimium sit eū, qui summo
sit affectus beneficio, uerbis agnoscere quod accepit. Abunde sibi relatam gratiam pu-
tat, si studijs profuit, si bene cessit omnibus quod ille de suo contulit munus. Et quemad-
modū nō iactat, si feliciter prouenit benignitas, ita negligit ac ceu non meminit, si quan-
do secus euenit. Quandoquidem fieri non potest, quin & id accidat nōnunq; ei, qui pro-
pensus sit ad bene merendū de omnibus, iudicio adsciscit, quos uelit fouere, sed eo sane
candido, & amico magis q̄ se uero. Caterum quos semel complexus sit, constantissime
fouet, nec ullis inuidorum obtreccionibus potest alienari. Quas si quando cogitur
audire, mire dissimulat, id quoq; studens, ne uel ad eum perueniāt, quem petunt, ne qd
illius contristetur animis. Cuiusmodi mæcenas, si mihi primis illis contigisset annis,
fortassis aliquid in bonis litteris esse potuissem. Nunc natus sæculo parum felici, cū pas-
sim impune regnaret barbaries, præsertim apud nostrates apud quos, tū crimē, etiā erat
quicq; bonarum litterarum attigisse, tantum aberat ut honos aleret hominum studia, ita
ea regione, quæ Baccho. Cereriq; dicata sit uerius q̄ musis, Quid queso poterā ingenio
uix mediocri præditus? Nam Henricum Berganum episcopū Cameracensem, primū
studij mei Mæcenatem, mors inuida præripuit. Huic proximum Guilielmum Montio-
um inelytum Angliæ primatem, aulæ negocia belliq; tumultus interceperunt. Quæq; ut
uere dicam, huic ipse defui potius, q̄ ille mihi. Per hunc deniq; cōtigit summus ille Can-
tuarientis, sed prouectiori iam & ad quadragesimum deurgenti annum. Et tamen hu-
ius excitatus benignitate in literarū studijs ueluti repubui reuiguiq;. Et quod nec natura
dederat, nec patria, hoc huius dedit benignitas. Habent hoc mortaliū ingenia, habent
hoc studia literarū, præsidem aliquem, ac ducem desyderant, qui suppeditet ocium, qui
addat

addat animum, qui tueatur aduersus excetram inuidiæ, quæ non aliter quæ umbra corpus sequitur eruditionis gloriam. Denique ad cuius iudicium suas exigant uires, cui suas consecrent uigilias. Vidit hoc opinor prudens antiquitas, quæ musis uirginibus suum præfecit Apollinem. Proinde sicuti uere dictum est græcorum prouerbio, annum fructificare non aruum, quod cœli clementia plus adferat momenti ad segetis prouentum, quæ soli bonitas. Ita principum benignitas est, quæ facit ingeniosos. Nulla regio tam barbara, tam procul a solis equis, ut ait Maro, deurgens, quæ non habeat dexterrima ingenia, quæ uel in media græcia nata uideri possint, si non desint Mœcenate. Apud Italos extitere complures doctrinæ proceres, Quæobrem? Næpe quod apud hos plurimus honos literis sit habitus. Et ut præcos sileam, nostra memoria multos euegit Nicolaus Quintus Pontifex Rhomanus, nonnullos Pius, complures Bessario, plurimos Medicensium familia, ceu nata prouehendis bonis literis, cui nunc debemus LEONEM, cuius auspicijs hic meus desudat labor. Apud Gallos ubi caperunt esse Mœcenate, mox ingens ingeniorum prouetus effloruit. Etenim ut de cæteris taceam? Nonne Iacobus Faber Stapulensis, ante annos aliquot ueluti reuixit bonis literis, idque fouente doctissimo simul & integerrimo uiro Gulielmo Brisconeto præsule Lodouensi? An non Gulielmus Copus instaurandæ rei medicæ reuiguit, simul atque Lodouici regis huius nominis undecimi, affulsit aura? Tametsi huic uiro suæ iam literæ rem familiarem satis amplam pepererant. Cõperio nullam esse Germaniæ partem, nam eo nomine censentur hodie, qui Germanice loquuntur, quæ non fertilis sit ingeniorum, & huiusmodi ingeniorum, quorum haud pudeat Italiam. Verum quoniam huius regionis principes ad rem bellicam propensiores sunt, quæ ad rem literariam, sit ut plures illic sint insignes caballi, quæ insignite docti, utque politiora sint arma quæ carmina. Alioqui quid uel Athenis nasci potuit, acutius aut festiuus ingenio Iacobi Sturmii Argentoraci? At deum immortalem quam non spem de se præbet, admodum etiam adolescens, ac pene puer, Philippus ille Melanchthõ utraq; literatura pene ex æquo suspiciendus? Quod inuentionis acumen? quæ sermonis puritas? quæta recõditarum rerum memoria? quæ uaria lectio? quæ uerecunda regiæque prorsus indolis festiuitas? Iam Heluetia nobilior armis quæ literis propter AMORBACHIOS fratres bonis literis natos, ut cæteros interim sileam, nonne HENRICVM GLAREANVM nobis adidit, prorsus ætate iuuenem, sed in disciplinis omnibus quas mathematicas uocat, reliqua in philosophia, in græcis, ac latinis literis, nihil enim dicam de poetica, qua lauream etiam meruit, idque donante Cæsare MAXIMILIANO, Denique in omni literarum genere eo progressum, ut plerique senes inuidere citius possint quæ assequi. Quod si huiusmodi ingenijs honos etiam accesserit, unicus artium altor, prospicio futurum ut Heluetia clarior sit literis quæ bellis, plusque debeat Musis quæ Marti. At in alijs quidem sæpenumero uidemus magna uitia, uel ætati condonari, uel eruditioni. In his omnibus quos recensui uitæ morumque probitas, cum eruditione, ex æquo certat. Sed pene exciderat unicum illud musarum delitium Vdalricus Huttenus adolescens, & imaginibus clarus. Quæso quid Attica possit gignere hoc uno uel argutius uel elegantius? Quid aliud ille, quæ meras ueneres, quæ meros lepores loquitur? Quamquam hunc nuper cõplecti cepit, uir immortalitate dignus, Albertus Archiepiscopus Maguntinensis. Quæ utinam cæteri quoque principes certet æmulari. Quod si fieret, uiderem? nimirum non sine causa dictum esse a ueteris comœdiæ scriptoribus οὐτε ἄ ὁ μισθὸς, οὐδὲν ἐστὸν τῆς τέχνης. Neque uero male cõstat ratio dati & accepti, inter egregios principes & bonis perditos literis. Nam si cupiunt æternam apud posteros famam, quod olim pulcherrimum erat affectare, hæc sola doctum hominum literæ præstare possunt, certius ac uerius quæ ullæ ceræ, quæ ullæ pyramides, quæ ullæ statuæ, quæ ulli tituli aut colossi. Si non cupiunt, hoc magis debetur ea laus, quod non cupiant. An Mœcenate perisse credis agellum sabinum, cuius usufructum donauit Horatio? Non poterat pluri uendere quantūlibet diligens negotiator. Quod innuit

A a meri reges

meri reges immensa pecunia, quam in colossos & pyramides infumebant, consequi nō potuerunt, hoc iste breui agello mercatus est, nullis unq̄ seculis intermorum fama decus. Atq; utinā omnīū benignissimo Mœcenati saltem aliquam huius gratiæ portio- nem queam rependere. Non quod ille quicq̄ huius rei uel postulet uel expectet. Egre- gia uirtus abunde seipso contenta est, quæ quidem quo maior est & absolutior, hoc ma- gis fugitat gloriam. At uera gloria sequitur fugientem. Pulchrius est meruisse famam, q̄ obtinuisse. Non refert illius cui debetur. At nostra refert, ne parum grati parūq; me- mores uideamur. Refert omnino ut egregia uirtutis exempla posteritati cōsecrentur, quo plures inflāment ad honesti studium. Verum quod ingenioli nostri tenuitas nō po- test assequi, quod nostra nō ualet præstare infantia, id alij præstaturi sunt, uel hoc nomi- ne feliciores, quod gratiores esse licet. Nos tamen adnitemur, si modo uita comes erit, quā uel in hoc ipsum annos aliquot proferri cupiam, ut liqueat certe conatos fuisse, si mi- nus assecutos. Sed dum harum rerū cogitatione teneor, haud scio quo modo pene ope- ris instituti immemor, diutius q̄ par est, immoror digressiōi. Proinde ad id quod agitur recurrendum.

*

Desyderantes uos cupide.) οὐτως ἰμερόμυνοι ὑμῶν. conatus est explicare ἑμφασιμ uerbi Significat enim alicuius desyderio mutuoq; teneri affectu, sicuti parentis, aut amici.

Volebamus.) εὐδοκοῦμεν, & hoc uerbum affectum habet, quasi dicas, gestijt animus.

Quoniā charissimi.) διότι ἀγαπητοί. i. propterea quod dilecti & c. Memores em̄ fa- cti estis.) μνημονεύετε γὰρ. i. meministis enim. Atq; ita legit Ambrosius.

Labores nostri.) κόπου & μόχθου, duobus uerbis idem significauit, nisi quod μόχθος labor est cum difficultate coniunctus, quasi dicas, conatum aut molitionem, & ideo ue- terunt, fatigationes. Nocte & die.) νυκτὸς καὶ ἡμέρας. i. Nocte enim & die.

Et sine querela.) ἀμέμπως. i. ita ut nemo de nobis queri potuerit, hoc est, inculpate.

Affuimus.) ἐγενήθημεν. i. fuimus. Qualiter unumquēq; uestrum.) Hic nisi subaudit as uerbum, complexi fuerimus, aut aliud simile, sermo erit imperfectus. Verum id in Paulo tam nouum esse non oportet.

Et testificati sumus.) καὶ μαρτυροῦμενοι. i. testificantes, aut potius obtestantes.

Accepistis nō ut uerbū ho.) Vt, nō inuenio in quibusdam exemplaribus græcis, οὐ λόγῳ ἀνθρώπων. i. nō sermonē hominū. Etiam si hic nō nihil uariant exemplaria. Et apparet ex Græcorū scholijs ὡς aduerbiū nō esse additū in priori parte, sed, suscepistis uerbum dei. Quod efficacius est, q̄ ut uerbū dei. Quāq; prior illa uox dei, ad superiora ptinet, cū acce- pissetis a nobis uerbum auditus dei, hoc est, uerbum quod uobis p nos loquebatur dei. At ego malim, cū acciperetis, q̄ cū accepissetis. Alioqui quō accipiebāt, q̄ iā accepant.

Quam sancte.) ὡς ὁσίως. i. ut siue φ. Quāq; & interpres recte uertit.

Qui operat̄.) Qui, apud Græcos referrī potest uel ad uerbū, uel ad deū, sed magis ad uerbū, & ita Ambrosius, quod & operat̄, addita etiā copula, & in hoc cū Græcis concor- dans. Nam Paulus sentit eū diuini uerbi ueluti semē agere in Thessalonicensibus.

Vobis q̄ credidistis) πιστεύσασι. i. q̄ creditis. Et ita legit Ambrosi⁹, aut certe q̄ credebatis ppter uerbū pteriti t̄pis cui adhæret. Cōtribulib⁹ uestris.) Græce est, pprijs cōtribuli b⁹. ἰδίῳ συμφυλετῶν. i. a pprijs cōtribulib⁹. Quāq; magis significat eiusdē gentis q̄ trib⁹.

Sicut & ipsi) subaudi nos. Et pphetas) Græce est, & pprios pphetas, ἰδίου προφήτας.

Peruenit aut̄ in illos ira dei.) Dei apud Græcos hoc loco nō addit̄. ἐφ' ἧσθε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργή. i. puenit aut̄ in illos ira. Porro εἰς τέλος dixit, p eo quod est extrema, siue ad extre- mū, hoc est, implacabilis ira dei. Desolati.) ἀπορφανοθέντες. i. uelut orphani facti & or- bati uobis ceu filijs. Ad tēpus horæ.) πρὸς καιρὸν ὥρας. Cur nō potius, ad oportunitatē, siue occasionē, aut certe articulū tēporis. Quādoq; dem hora tēpus est Græcis, καιρὸς bre- ue tēpus. Aspectu, nō corde.) προσώπων, ὀν καρδίᾳ. i. facie, nō corde. Atq; ita legit Am- brosius. Abundantius festinauimus.) ἐπεσθ' ἔσασμεν, quod significat & studiuimus & curauimus.

IN PRIO

Et abundantius dic
sed bene uerit inte
quosq; simlino gl
pecta domi
Vltimes.) εἰς γο
Paruit nobis.)
Diuus Hie
plicandam pro
Ambrosius legit ut
Mithram dei) Addi
Et participem oper
Ne quis moueatur.)
Sumpta metaphora
Veniente & annunc
cum u
Sicut & nos.) καὶ ἡ
Abundantius oran
Abundantissime
Et nos in uobis.)
Resertur et
motia.
T quem
ut m̄
dant. Ac
sicut & a
Sicut prædiximi
In immundiciam
ge, ut effemus imm
quod eramus. Ham
eo quod proxime
Qui hæc spernit.)
plicanda rei gratia
uobis. In nobis.)
amore. Sigdem hæc
Christianorum i
oblatres uocant. Ne
obis ut scribam.
plicit a deo doctos, &
operam detis.) καὶ
Nos in hoc incum
uobis pprias. Deterret
pendebant p
orro nō de qdam loci
Et uultus aliqd desyde
re uultus nullus, uel ad ho
ne in uoluntate auxiliū
no loquitur ad loquoratis, a
In talia, uoluntate.

amimus. Et abundantius dictū est p̄ magis siue uehementius. Et semel & iterū κ̄ δ̄ is. i. & bis, sed latine uertit interpres. Nonne uos,) Græce est, & uos, ut intelligas eum de alijs quoq; simili modo gloriari. Ante dñm.) ἐμ̄ προδ̄ειμ̄ τ̄ κυρίου. i. coram dño, siue in conspectu domini.

EX CAPITE III.

Sustinentes.) σ̄εγοντες. i. nō ferentes, hoc est, impares desyderio uidendi uos; Placuit nobis.) ἐνδοκίσαμεν, quod ut explicaret Ambrosius uertit, optimū diximus. Diuus Hieronymus putat uocem esse nouam a Septuaginta confictā, ad explicandam proprietatem Hebraei sermonis. Remanere.) ἀπολαφθῆναι. i. relinqui. Ambrosius legit, ut Athenis soli relinqueremur.

Ministrum dei) Addunt Græci, κ̄ σ̄ωεργ̄ον ἡμ̄ῶν. i. cooperarium nostrum. Ita Ambrosius, Et participem operis dei. Sic enim reddit σ̄ωεργ̄ον.

Ne quis moueatur.) σ̄αίνεσθαι, quod græca quidem scholia exponunt, turbari aut terri. Sumpta metaphora a canibus, caudam mouentibus.

Veniente & annunciante.) Vtrūq; apud Græcos prateriti temporis est, ἐλθόντι καὶ ἐναγγελισαμένῳ. i. cum uenisset & annunciasset. quemadmodum legit Ambrosius.

Sicut & nos.) καθάπερ ἡμεῖς, ὑμᾶς. i. sicut & nos, uos.

Abundantius orantes.) ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Et exprimens uerborū ἐπίτασιν Ambrosius legit, Abundantissime orantes. Cōgeminauit enim Paulus uehementiam affectus, ὑπὲρ. i. eximie, ἐκ περισσοῦ, ex abundanti, siue ex supfluo, quasi dicat, supra modū, & plusq; oportet.

Et nos in uobis.) εἰς ὑμᾶς. i. in uos. Sine querela) ἀμέμπησθαι. i. irrep̄hensa, ut legit Ambrosius. Refertur enim ad corda, quæ talia uult esse Paulus, ut nulla de his possit esse q̄rimonia.

EX CAPITE III.

VT quemadmodum accepistis.) Vt, redundat. Sic & ambuletis.) ἵνα περισσεῦτε μάλλον. i. ut abundetis magis. Reliqua nempe hæc (sic & ambuletis) redundant. Adiecta uidentur explicandæ sententiæ gratia. Ambrosius tamē addit, sicut & ambulatis. Quoniā uindex) Propterea q̄ uindex siue ultor & c. δ̄ ὅτι.

Sicut prædiximus.) Sicut & prædiximus, & ita legit Ambrosius addita cōiunctiōe. In immundiciam.) ἐπιἀκαρδασία, quod p̄inde ualet, ac si dicas, nō uocauit nos hac lege, ut essemus immundi. Siquidē causa & cōditio uocationis erat, ut desineremus esse quod eramus. Hanc enim uim habet nōnunq; præpositio ἐπι appōsita dandī casui, q̄z̄ in eo quod proxime sequitur abusus est, ὅν̄ p̄ ἐπι.

Qui hæc spernit.) Hæc redundat. ὁ ἀθετῶν. i. qui reijcit. Addidit interpres p̄nomē hæc, explicandæ rei gratia. Qui etiam) Etiam nō est, τ̄ν̄ δ̄ ἰδόντα. i. qui dedit, & ita legit Ambrosius. In nobis.) εἰς ὑμᾶς. i. in uos. De charitate fraternitatis.) ἀγαθελπίας. i. fraterno amore. Siquidem hac uoce, ex amore & fratre cōposita apostoli significare solent, mutuum Christianorum inter ipsos amorem, idq; ex Hebræoz̄ more, qui omnes suæ gentis fratres uocant. Necessē habuimus.) χρεῖαν ἔχετε. i. necesse habetis, hoc est, nō est necesse uobis ut scribam. A deo didicistis.) θεοδιδασκῆται, quod alibi uertit dociles dei, hic significat a deo doctos, & diuino instinctu per se afflatos.

Et operam detis.) καὶ φιλοτιμῆσθαι, quod significat ambitiose conari. Ambrosius uertit eniti. Nos, in hoc incumbatis. Vt uestrū negocium agatis.) καὶ πράσατε τὰ ἴδια. i. ut agatis res pp̄rias. Deterret enim ab alienis appetendis & ocio, quo iam tum sub religionis prætextu p̄pendebant plariq; Nunc hoc hominū genere refertus undiq; mūdus est. Porro ridicule q̄dam locū hunc interpretant de curando negocio propriæ salutis.

Et nullius aliqd̄ desyderetis.) καὶ μηδενὸς χρεῖαν ἔχετε. i. nullius indigentia habeatis. Postest aut̄ nullius, uel ad hominē referri, uel ad rem, curate, ne quid uobis desit, aut curate, ne sit implorandū auxiliū alienū. De dormientibus.) ἢ ἢ κεκοιμημένων, quasi dicas, somno sopitis, uel soporatis, a dormisco magis q̄z̄ a dormio. In aduentu.) In aduentum.

In iussu) ὅν̄ κελύσματι. Nō est simplex iussio, sed uox illa, qua nauat̄ seu milites se mu-

Ad 2 tuo adhortant̄

tuo adhortantē ad rem strenue gerendā. Adducet cum eo) σὺν αὐτῷ. i. secum, aut cum eo, hoc est, cum filio, id quod mihi magis probat. In iussu & in.) Et redundat, ἐρρωμή. i. cum uoce. Primi.) πρῶτον. i. primū, siue prius.

Nos qui uiuimus.) Paulus ita loqui uidet, quasi resurrectio ea ætate esset futura. Tā et si quoniam participijs est usus, quæ sequunt rationē eius uerbi, cui adherent, uerti poterāt & per futurum, ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλασώμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἀσπαρῆσμεθα. i. nos qui uuemus & reliqui erimus, una cū illis rapiemur. Mirum autem quantus hinc ortus sit tumultus Theologorum, dum explicare cupiunt, quod Paulus hoc loco plane dicit quosdam resurrecturos, qui uiuant. Verum id quoniam nō est huius instituti, nec psequar in præsentia. Mihi uidetur pulchre posse consistere, quod clarissime dixit Paulus, ut non fugiamus ad cōmenticias illas & cōactas interpretationes.

Obuiā Christo.) εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου. i. in occursum domini. Atq; ita legit, is quisq; fuit, qui scripsit epistolam ad Demetriadem uirginem. Nam sunt qui putāt eam esse nō Hieronymi, sed Iuliani. In uerbis istis.) ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ἔπνεύματι. i. in uerbis ijs spiritus. In nōnullis Græcorum cōdicibus additū reperi. Verum haud scio an mendose, præsertim cū nec apud Hieronymū, nec apud Ambrosiū ita legā, ne apud Vulgariū qdē.

EX CAPITE V.

ET momentis.) Ἐκαιρῶν. Melius fortassis uertisset, articulis, siue oportunitatib;. Nam χρόνος simpliciter tempus significat, ut annū aut mensem. At καιρός, articulum temporis cum res gerenda est. Diligenter scitis.) ἀκριβῶς οἴδατε. i. exacte nostis, siue ad plenum scitis. Et securitas.) ἀσφάλεια. i. cū tuta res, & nihil est periculi, & idcirco Ambrosius uertit, firmitas. Supueniet interitus.) ἐπίσται ὀλεθρος. i. instat uel imminet interitus siue exitium, uerbo præsentis temporis, ut efficacius exprimeret inexpectatum mali incursum. Nec est (effugient) sed effugiant, ἐκφυγασιν, hoc est nō possent effugere. In utero habenti.) τῆ ἔν γαστρὶ ἐχούσῃ. i. in utero habenti, dandi casu. Est autem hic ὄδῆ. i. dolor, sed proprie parturientiū. Vnde Ambrosius sic extulit, quæ admodum dolor partus pregnantis, ut sit sensus, Sic illis imminere subito diem iudicij, ut mulieri grauidæ nixus ingruit & dolor partus.

Non est noctis, neq; tenebrarum) Valla legit, ἐσμεν. i. sumus, non estis. Quamq; qd ad sensum nihil interest. Sentit enim de omnibus Christianis. Ambrosius legit, Non estis noctis. Et adificate alterutrum.) εἰς τὸ ἕνα. i. unus unum, hoc est, uicissim alius alium.

Vt habeatis illos abundantius in charitate.) Græca sic habent, Ἐγγείθε αὐτοὺς ὑπερ ἐκ πηγαίου ἢ ἀγάπῃ. Quorum sententiā sic reddi poterat, ut illos summopere habeatis in p̄cio, in charitate. Ambrosius ita legit, Vt illis summū honorem habeatis in charitate & c. Congeminauit autem, ὑπερ ἐκ πηγαίου, de quo superius admonuimus.

Propter opus illorum) διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν, quod perinde sonat, quasi dicas, propter facta illorum. Hunc locum oportet annotare diligenter episcopos, qui exigunt a suis summū honorem, cum ipsi non curent præstare suum officium. Paulus iubet eos haberi in summo honore, sed propter opus. Nec propter inanem titulum, hoc est laborantes, præsidentes in domino, non in fastu admonentes, docentes, consolantes, quod proprium est episcoporum munus.

Et pacem habete cum eis.) ἐπιλευέτε ἐρ αὐτοῖς. i. pacifici sitis inter illos. Quāq; interpret uertit sententiā satis recte. Alij Græcorum cōdices habebant, ἐρ εαυτοῖς, hoc est, inter uos. Atq; ita legit Ambrosius.

Corripite inquietos.) ὠθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. i. admonete inordinatos, siue incompósitos. Sentit autem intractabiles, qui parere nolunt, & ob hoc turbant cōmunem pacem.

Suscipite infirmos.) ἀντέχεθε τῶν ασθενῶν. i. subleuate & fulcite, quod Ambrosius legit, Opitulamini infirmis.

Patientes estote.) μακροθυμεῖτε. i. longanimes sitis.

Omnia autem

IN SECVNDI

omnia autem probare.)
Græci quoq;
etiam el probare, it
interpretatur probare, disjudi
ad hunc prophetæ, sed c
Aboluit uos.) ἀπέχεσθ
In uobis uobis.) εἰς ὑ
Constituet uos per om
Sufficiet uos toto
nibus ad hebdomam it
in omnia plenos, siue
sufficiet uos per om
has enim partes he
detur non legiss
quitur de inte
suis consi
hensibi
nos

EPISTOLAE

ANNOT

VT dignum
tius magi
Vniqu
tiam. Et A
In exem
ndat. Aut in nomina
documentum, & ost
regno dei. In regno
tamen iustum est.) A
ut hoc loco ἕως positu
liberatis. Quod si maxit
remitens, de quo nefas
removere retributione
genius an afflictionem.
Requiem, τῶν ἰσθμῶν
nem. Ne qui accipiat de

Omnia autem probate.) Autem apud Græcos non additur, nec ad rem facit. Cate-
rū δοκιμάζει Græcis quoque uerbum est anceps, quemadmodum Latinis probare, quod
interdum est approbare, interdum explorare. Cuiusmodi sit Vulgarius hoc loco in-
terpretatur probate, diiudicate. Quemadmodum alibi, Probate spiritus, si ex deo, sint.
Audiendi prophetae, sed cum iudicio.

Abstinete uos.) ἀπέχεσθε. i. abstinete. Nec additur, uos.

In omnibus uobis.) ἐν ὑμῶν. id est, in uos.

Sanctificet uos per omnia.) ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς καὶ ὁλόκληρον τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, & ἄ.
id est, Sanctificet uos totos, & integer spiritus uester, & anima & c. Hieronymus in qua-
estionibus ad Hedibiam ita citat hunc locum, Deus igitur pacis sanctificet uos p omnia,
uel in omnia plenos, siue perfectos. Hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς. Ergo sensus est,
Sanctificet uos per omnia perfectos, hoc est, & in spiritu, & in anima, & in corpore. In
has enim partes hominem diuidit Paulus. Porro ὁλόκληρον Hieronymus ui-
detur non legisse, nec mihi uidetur ad sensum pertinere. Non enim lo-
quitur de integritate spiritus, quem non diuidit, sed hominis, qui
suis constat partibus. Sine querela.) ἀμέμπτως. i. irrepre-
hensibiliter. Epistola hæc.) Hæc, redundat apud
nos. Additum est autem ad explicandam ar-
ticuli uim, πῶς.

EPISTOLAE PRIMAE AD THESSALONICENSES FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM SECUNDAM
AD THESSALONICENSES.

VT dignum est.) Inuenitur quidem & hoc apud Latinos. Caterum usita-
tius magisque latinum est, ut par est, καθὼς ἄξιόν ἐστιν.

Vnusquisque uestrum.) ἐνὸς ἐκάστου πάντων.) Addunt, omniū, ad uehemē-
tiam. Et Ambrosius, Vniuscuiusque omniū uestrum.

In exemplum.) ἐνδειγμα. i. exemplum, siue ostensionem. Præpositio in
redundat. Aut in nominandi casu, ostensio ut referatur ad illos qui affligunt, id est, Vos
estis documentum, & ostenditis rectum esse iudicium dei, cum tanta passos remune-
rat regno dei. In regno dei.) In præpositio redundat, nec addit Ambrosius.

Si tamen iustum est.) Ambrosius legit, siquidem, non si, tamen græca scholia expo-
nunt hoc loco ἔτι περ positum pro ἔτι περ. i. quandoquidem. Affirmantis enim esse, non
dubitantis. Quod si maxime siquidem ponatur pro si, tanto magis affirmabit, ueluti ue-
rum inferens, de quo nefas sit dubitare.

Retribuere retributionem.) ανταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν. i. Retribuere affli-
gentibus uos afflictionem. Et Ambrosius, Retribuere eis qui uos deprimunt pressurā.

Requiem.) ἀνεσις. i. remissionem, hoc est, refrigerium & refocillationem, siue relaxati-
onem. Ne quis accipiat de remissione peccatorum.

Virtutis eius.) δὴ ἀμείων. i. potentia. Dantis uindictam.) Dantis ad dominū refert, non ad flammam. Nam quis apud Latinos anceps est sermo, apud Græcos non est.

In flamma ignis.) ἐν πυρὶ φλογός. i. in incendio siue igni flammæ. Atq; ita legit Ambrosius. Pœnas dabunt.) δίκην τίσουσι. i. pœnam luent, siue pendent. In interitum.) In re-
dundat. ὄλεθρον αἰώνιον. ut addatur appositivè, & intelligamus nonquamlibet pœnam, sed æternam. A gloria uirtutis.) ἐν ἰσχύϊ. i. roboris, siue potentia. Ne quis accipiat ἀρε-
τιῶν. i. uirtutem, quæ pugnat cum uitiis, ut sapius iam admonuimus.

Admirabilis fieri.) θαυμάσιον, quod Ambrosius expressit, mirificari. Est enim Græcis uerbum passiuum, cum quis alijs redditur admirandus.

Quia creditum est testimonium nostrum.) ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν. Ambrosius ut uitet amphibologiam, sic explicat, quia fidem habuit testimonium nostrum. Sed la-
tinus poterat, quod fides habita sit testimonio nostro.

In die illo.) Ambrosius hic addit, aduentus domini.

In quo etiam oramus.) εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα. i. in quod & oramus, siue ad quod. Si re-
fers ad superiora, hic erit sensus, ut cum primis fiat oratio, hoc est, ante omnia. Et in hâc
sententiam exponit Chrysostomus. Sin ad sequentia, sensus erit, Ut orationes fiant ab
omnibus. Sua uocatione.) ἐν κλήσει. i. uocatione. Et dignetur ἀξιώσθαι. Ambrosius uer-
tit, dignos habeat. Nec additur, sua, apud Græcos.

Omnem uoluntatem.) ἐνδοκίαν. i. beneplacitum, siue bonum propositum.

Bonitatis suæ.) ἀγαθωσύνη. Nam suæ rursus abundat.

In uirtute.) ἐν ἀρετῇ. i. potentia & robore.

Clarificetur.) ἐν δόξῃ. i. celebre fiat, aut nobilitetur.

EX CAPITE II.

Per aduentum.) Græca sic habent. ὑπὲρ τῆς παρουσίας, τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ,
καὶ ἡμῶν ἐπίσω αἰωνίου ἐπέαυτον. Quorum sententia ita reddi poterat, Nomine ad-
uentus domini nostri Iesu Christi, & nomine aggrauationis nostræ in illum.

Atq; in hunc sensum interpretantur græca scholia. Obtestatur enim eos, nō so-
lum hoc nomine, quod Christus appariturus sit in sua potentia, sed quod ipsi quoq; fi-
deles illic sint adfuturi, & adiungendi Christo.

Cito moueamini.) ταχέως σαλευθήσεσθε, quod est proprie fluctuantis, & dimoti de loco.

A uestro sensu.) νοῦς. i. mente, siue intellectu.

Tanq; per nos missam.) ὡς δὲ ἡμῶν. i. tanq; per nos. Missam, additum est explicandi
causa, etiamsi non nihil mutat de sensu. Nam Paulus non uult eos commoueri, neq; per
spiritum, tanq; a Paulo profectum, neq; per sermonem, Pauli nomine allatum, neq; per
epistolam, illius iussu aut nomine scriptam, atq; id sonant uerba græca.

Dies domini.) Pro domini Græcus habet Christi.

Nisi uenerit discessio.) ἀποσάσις, quod Ambrosius uertit, defectionem. Nempe cum
aliquis desciscit a suo autore seu principe.

Homo peccati.) ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτίας. Diuus Ambrosius ut explicaret uim articuli, le-
git, Homo ille, ut acciperemus de certo homine dictum.

Sup omne quod dicitur.) Interpres legisse uidetur ἐπὶ πάντῃ λέγομενον. Verum græci
codices sic habent, ἐπὶ πάντα λέγομενον θεῶν ἢ σεβασμῶν. i. supra uel aduersus omnem qui
dicitur deus, aut cultus, siue ueneratio. Hieronymus in quæstionibus citat ad hunc mo-
dum. Contra omne quod dicitur deus aut religio, propius accedens ad græca uerba.
Quanq; uideo quosdam pro πάντα legere πάντῃ. i. aduersus omne quod dicitur deus,
aut religio. Nam σεβασμῶν proprie dicitur id quod adoramus, & summa reuerentia uene-
ramur, & quod maiestate præcellit, idq; uerti poterat numen.

Tanquam sit deus.) ὅτι ἐστὶ θεός. i. quod sit deus, hoc est, ostentans se esse deū, cū nō sit.

Non retinetis.) οὐ μνημονεύετε, id est, Non meministis. O stultam copiae affectatio-
nem, etiā

etiam cum inia sen-
te scriba habet.

Hæc dicitur uobis.) A
secundum me adhi-

Ut reuertur in suo.) D
aduersus de quo mode

Motum operatur it
pauca. Tamen nihil el

more ut facere, sed age
his, cum uim suam & e

per uille, sed tamen oc
Christianos. Græci it

Tantum ut qui tenet
uobis uti κατὰ τὴν

non esse, quæ plus sig
unt de imperio Rhoi

interficiet.) ἀναλωθή
Illustratione adueni

ne præsentia suæ, ut
Et prodigijs menē

His qui pereunt.)
Charitatem uerit

acceperunt. Atq; ita
Ideo mitte, & id

Operationem en
raz ut referatur ad pe

in immundo. Quan
locum ex Elia, quili

re, uelut ignis.
Sed conserferunt,

cuit iniquitas. Aut, sec
Quod elegerit nos,

Primicias in salutem,
A principio. Appa

mas, ut sit lenius, illos u
perts, pertinet ad diuini

accipi potest. Eripuit
in qua & uocauit.) ὡς δὲ

thicas in quem. Et ita inc
Quæ didicistis.) ὡς δὲ

conseruetur corda uestra
uobis uti κατὰ τὴν

Ab importunis.) at
Fidels autē deo

Quoniam quæ
in caritate.) ὡς δὲ

tiem, etiam cum iniuria sensus. Vtrum quæso istud est uertere diuinas literas, an potius in re seria ludere.

Hæc dicebam uobis.) Ambrosius, nisi codex mendosus est, legit ad hunc modum, Nō meministis, quod me adhuc apud uos agente, hæc dicebantur uobis.

Vt reueletur in suo.) Deest, ille. εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτόν, i. ut ille reueletur. Ille in quā aduersarius de quo modo dictum est.

Mysterium operatur iniquitatis.) Iacobus Faber putat operatur hic accipi passiuè & patiatur. Tamen nihil est necesse, cum sit uerbum medium & ἐνεργῆν, non est proprie patrare aut facere, sed agere, hoc est, uim suam exercere, sicuti spiritus dicitur operari in nobis, cum uim suam & efficaciam ostendit. Ita nunc Paulus dicit Antichristum nondum apparuisse, sed tamen occulte iam illius spiritus ualere & agere in his qui persequuntur Christianos. Græci interpretes arbitrantur, hoc dictum in Neronem.

Tantum ut qui tenet nunc te.) μόνον ὁ κατέχωρ ἄρτι ἔως. Vide in græco codice deesse, ὁ κατέχωρ ἄρτι κατέχεται, i. is qui nunc obtinet, obtineat donec &c. Nisi malumus apostrophen esse, quæ plus significarit silendo, quæ si uerbum explicuisset. Hunc locum exponunt de imperio Rhomano, quo soluto sit uenturus Antichristus.

Interficiet.) ἀναλώσει, i. consumet.

Illustratione aduentus.) τῆ ἐπιφανίᾳ, i. apparitione. Etiam si Ambrosius legit, illustratione præsentia suæ, ut accipias claritate Christi, obscuratum iri Antichristum.

Et prodigijs mendacibus.) ψεύδους, i. mendacij.

His qui pereunt.) In his est græce, licet reclamant Latini.

Charitatem ueritatis.) πλὴν ἀγάπῃ τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, i. dilectionem ueritatis non acceperunt. Atque ita legit Diuus Ambrosius.

Ideo mittet, & ideo.) καὶ διὰ τοῦτο, id est, & ideo.

Operationem erroris.) ἐνεργίαν τῆς πλάνης, id est, Efficaciam seductionis, uel imposturæ, ut referatur ad prodigia, quæ facturus sit Antichristus. Nimirum agente in illo spiritu immundo. Quandoquidem Diuus Hieronymus arbitratur Paulum hunc sumplisse locum ex Esaia, qui scribit, Dominus miscuit ei spiritum erroris. Porro spiritus est agere, uelut ignis.

Sed consenserunt.) ἀλλ' ἐδοκίμασαν, ὅτι τῆ ἀδικίᾳ, quod ita uerti poterat, Sed quibus placuit iniquitas, Aut, sed probauerunt iniquitatem.

Quod elegerit nos.) ὅτι εἴλετο ὑμᾶς, i. elegit uos.

Primitias in salutem.) ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id est, Ab initio in salutem. Et Ambrosius legit, A principio. Apparet interpretem legisse, ἀρχαῖς, siue ἀρχῆν, quod sonat primitias, ut sit sensus, illos inter primos fuisse uocatos ex Thessalonicensibus. Sin legas, ἀρχῆς, pertinet ad diuinam prædestinationem. Quam ex hisdem uerbis & hic sensus accipi potest, Eripuit nos deus ab imperio.

In qua & uocauit.) εἰς δ', i. in quod. Idque potest uel accipi absolute, uel referri ad spiritum, ut dicas in quem. Et ita indicant græca scholia.

Quas didicistis.) ἐδιδάχθητε, i. quas docti estis, ut obiter magis commendat suum officium.

Exhortetur corda uestra.) παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, i. cōsoletur corda uestra. Tam & si uerbum παρακαλέσαι ambiguum est, & apud Græcos sermo præcedit opus.

EX CAPITE TERTIO.

AB importunis) ἀπὸ τῶν ἀτόπων, quod magis sonat absurdis, & prodigijs.

Fidelis autē deus) Græce est dominus, πιστὸς δὲ ὁ κύριος.

Quoniam quæcūque) ὅτι, quod Mira confusio coniunctionū.

In charitate) εἰς πλὴν ἀγάπην, id est in dilectione. Et patientiā Christi.) καὶ

εις πλὴν ὑπομονῆς ἡ χριστοῦ, i. in expectationē Christi. Ita legit Ambrosius & recte. *Ceterū ὑπομονή* sonat perleuerantiā in re quāpiam nō sine molestia, sed rursū cū expectationē prēmij aut certe finiēdi mali. Denunciamus autem Idem uerbum est quod uerterat prācipimus. *παρηγγέλλομεν*. Ambulātes inordinate) *ἀτάκτως*, i. incompōsite.

Non inquieti fuimus) *οὐκ ἠτακτῆσάμεν*, i. non inordinati siue nō incompōsiti fuimus, Ambrosius uertit. Non intemperanter uiximus apud uos, & *ἀτάκτως* item uertit intemperāter. Mira uero huius interpretis delicia, qui modo *ἀτάκτως* uertit inordinate, nūc *ἠτακτῆσάμεν* uertit fuimus inquieti, cū utriusq; dictionis eadē sit origo. Recte uertit Ambrosius modo sensit intemperanter idē esse, quod turbulente, & intractabiliter. *Sī* quidē latinis in ordinem cogi dicuntur, qui cōmuni legi astringuntur, nec ulla in re differunt a ceteris. Huic diuersum est, si quis contēptis legibus publicis, suo uiuat arbitratu. Id enim uocat Paulus *ἀτακτεῖν* prāter ordinem uiuere.

Neq; gratis panem manducauimus.) Ambrosius legit, edimus, ut appareat illum legisse, *ἐφάγομεν*, pro *ἐλάβομεν*. Ceterum quod nunc habetur in grācis codicibus, magis quadrat cū eo quod sequitur a quoq;. In labore & fatigatione,) *κόπῳ ἢ μόχθῳ*, de quo superius meminimus, uterq; uertit eodem modo. Quasi non habuerimus,) *ὅτι οὐκ ἔχομεν*, i. quod non habeamus & demus, non daremus, *δῶμεν*, hoc est quod id nobis non liceat facere. Quo dicto simul & excusat alios qui sumebant, & suā temperatiā exaggerat, qui adeo nihil exegerit prāter ius, ut ne quod iustū quidē fuerat acceperit.

Denunciabamus,) *παρηγγέλλομεν*, i. prācipiebamus, hic ubiq; ostentat suam ineptam copiam etiam anteq; nos de copia prodidisset. Audiuimus enim,) *ἀκούομεν γὰρ* id est audimus enim, ut sit tempus instans. Ambulare inquiete.) *ἀτάκτως*, quod paulo superius uertit inordinate, nunc uertit, inquiete. Rursum Ambrosius intemperāter, Et hoc loco *περιπατοῦντας*, aptius est; obambulantes, quæ est natiua huius uocis si i gnificatio. Nihil operantes, Sed cur, &c.) Non seruauit interpres elegantia grāci sermonis, *μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους*, i. nihil agentes, sed curiose agentes, Quāq; illud *περιεργαζομένους*, significat & superuacua, & inutilia agētes. Hinc certe apparet aliud esse *ἐργαζομένους* & *ἐνεργοῦντας*, *ἐργάζεσθαι* & *ἐνεργεῖν*, cū utrūq; solet eodē uerbo reddere.

In domino Iesu Christo) *διὰ ἡμεῶν*, i. per dñm nostrum.

Suum panem) *τὸν ἑαυτῶν ἄρτον* id est suum ipsorum panem, Idq; *ἐμφατικώτερον*, quasi dicās non alienum, sed suum.

Per epistolam hanc,) Hunc est græce, sicut & in emēdatioribus latinorū exēplaribus.

Ut confundatur,) *ἵνα ἐμτραπή*, id est ut pudefiat, & ut rubore suffundatur, cū uiderit se uitari ab omnibus. Confunditur & is qui alioqui perturbatur. Idcirco diuus Ambrosius, ut explicaret uim uerbi grāci, uertit, ut reuerentia cōfundatur.

Quasi inimicū,) *ὡς ἐχθρόν*, i. ut inimicū. Mira apostoli lenitas, qui ne intractabile quidem uelit pro inimico haberi. Corripite ut fratrem) *νουθετεῖτε*. Ambrosius uertit, monete cōsilijs, cui magis placuit uerbū lenius. Sēpiternam) *διὰ παντός* id est semper.

In omni loco) *ἐν παντί τρόπῳ*, i. in omni modo. Quāq; interpres uidetur legisse, *τόπῳ* pro *τρόπῳ*, & ad eundem modum legit Ambrosius, etiā si grāca scholia *τρόπῳ* legunt.

Deus sit cum om.) dominus est non deus. Et ita legit Ambrosius.

Et salutatio mea) mea ablatiui casus est, & refertur ad manu.

EPISTOLAE SECUNDAE AD THESSALONICENSES FINIS

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PRIOREM
AD TIMOTHEVM.

SECVNDVM imperium.) κατ'ἐπιταγήν. apertius hic erat, iuxta iniunctionem, siue delegationē. Nam ἐπιτάγημ est iniungere & mandare quipiam. Sentit em̄ de munere apostolico, quod non ipse sibi uindicarit, sed ab ipso Christo fuerit delegatū. Et Christi Iesu spei nostrae.) φη' ἐλπίδος ἡμῶν. Apertius erat, a Iesu, qui est spes nostra, siue spe nostra.

Dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ. i. germano filio. Et ita legit Ambrosius. Germanum uocat, uerum & ingenuum nō adulterinū, quod per omnia responderet spirituali patri Paulo, id quod est filiorum referre parentē, & nō degenerare. Sed de hac uoce alias dictū est.

Gratia & misericordia.) Græci nō addunt cōiunctiones hoc loco, sed gratia, misericordia, pax. Christo Iesu dño nostro.) Græcici codices iterant dñi cognomen, ἡ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ κυρίου ἡμῶν. i. a domino Iesu Christo, q̄ est dñs noster. Quali aliter sit domin⁹ omnīū, aliter fidelīū, quos peculiariter possidet. Quāc̄q̄ dissentit & Ambrosi⁹ & uulgata æditio. Vulgari⁹ cōtra nobiscū facit. Sicut rogauī te) παρεκάλεσά σε. Quāc̄q̄ græca uox anceps est, tamē hic magis quadrabat, hortatus sum, ut Vallæ placet. Tametsi Paulus eo uerbo nōnūc̄q̄ usus est erga plebeios. Ut remaneres Epheli.) Oratio plenior græcē c̄q̄ latine, p̄pterea φησὶ μείναι potest esse uel infinitiui modi uel imperatiui, quantū ad sensum attinet. Sicut te rogauī, manere, maneto. Atq; ita legisse uidet̄ Ambrosius, qui legit ut denunciēs, quod nō quadraret, nisi accederet, maneto, aut simile uerbum.

Interminatis.) ἀπεράντη, i. quæ finem nō habent, cuiusmodi fere nunc sunt uulgarium Theologorum quodlibeta. Nam quo plus est eiusmodi quæstiūcularum, hoc plus etiā subscatet. Quod Fabius admonet de casibus proponendis. Ambrosius uertit, infinitis.

Ne aliter docerent.) μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. i. ne diuersa doceant, aut potius ne diuersis uterentur doctoribus, uerbo composito, ab ἑτερο alius, & διδασκαλο doctor. ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod est, nunc his, nunc illis uti doctoribus. Quāc̄q̄ Chrysostomus & hunc secutus Vulgarius, ἑτεροδιδασκαλεῖν interpretantur diuersam inducere doctrinam, ut ad pseudapostolos pertineat.

Aberrantes.) ἀσχετίσωντες. i. cum aberrassent. Et est uox p̄pria his q̄ aberrant a scopo.

Conuersi sunt.) διετράπησαν, in malū deflexerunt. Et magis explicat græcam uocē, ueluti cum aberrans a scopo, alio se deflectit.

In uaniloquium) εἰς ματαιολογίαν. Quantum ad pronūciationem attinet mataologia nō multum abest a theologia, cum res inter se plurimum discrepēt. Proinde nobis quorūc̄q̄ cauendum est, ne sic sectemur theologiam, ut in mataologiam incidamus, de friuolis nugis sine fine digladiantes. Ea potius tractemus quæ nos transforment in Christum, & cœlo dignos reddant. Quorsum enim attinet decertare, quot modis accipiatur peccatum, priuatio dumtaxat sit, an macula inharens animæ. Hoc potius agat Theologus, ut omnes horreant oderintq; peccatum.

Nec de his quæ loquunt̄) Græcē est, quæ loquuntur. & λέγουσι. Nec est geminū neq; scientes hoc.) εἰδῶς. i. sciens. Mutat autem & alijs aliquot locis Paulus subinde nomen, quæc̄q̄ referri poterat sciens ad uerbum χηται. i. utatur.

Et non

Et nō subditis) ἀνοσιόμοις, i. q subdi nolūt nec ferūt impiū. Ambro. x̄tit, inobsequētib⁹.
 Cōtaminatis.) βεβήλοις, i. prophanis & arcendis a sacris. Porro cōtaminati piaculo ali
 quo, a sacris arceri solent. In eundem fere sensū sonat Græcis, ἀνόσιον. Nam ὁσιος dicitur ab
 ὀσιος & ὀσεομαι. Vnde ἀνοσίον uocant, qui nō uerecē nec deos nec homines. Et ideo subie
 cit prophanis, qui alieni sunt a sacris. Homicidis.) ἀνδροφόνους, i. uiricidis, si quis ad uer
 bum uertat. Plagiarijs.) ἀνδροποδισαίς, i. qui aliena mancipia subducunt furto, quod ge
 nus furti plagium uocatur apud Iureconsultos. Quemadmodū qui sacra furatur, sacrile
gi, qui de publico aut principis fisco, peculatores, qui iumenta aliena abducunt, abi
gei, ita qui liberos aut seruos alienos, plagiarij. Id uero cum extet non solum apud Iure
 consultos, uerum in omnibus pene bonis autoribus, quis non admiretur Lyranī uel im
 peritiam, qui hoc ignorarit, uel socordiam, qui nō uestigarit, uel impudentiam, qui tam
 expedite sit interpretatus. Plagiarij, inquit, sunt assueti plagas & uerba alijs inferre.
 Et hunc secutus Carrensis. Plagiarijs, inquit, qui plagas cuiuslibet generis inferūt proxi
 mis. Aquinas cum cætera ferme exponat, plagarios prudens dissimulat, satis ipso silen
 tio confitens uocem sibi parum intellectu fuisse. Græca uox a mancipio dicta est, ἀνδρο
 ποδον enim mancipium ἀνδροποδισαίς, quasi dicas, fur mancipiarius.

plagiū.
 Sacrilegi.
 peculatores.
 Abigei.
 plagiarij.

Lyra
 Carthesem
 Thomā agnam

Quæ est secundum euangelium.) Hæc duo uerba, quæ est, non inuenio in græcis co
 dicibus, quāq̄ recte sunt addita explicandi causa. Ambrosius & interpres uulgatus le
 gisse uidentur addito articulo, τῆς καὶ τῆς εὐαγγελίου, i. quæ est secundum euangelium.

Quod creditum est mihi.) Creditum hoc loco cōmissum significet oportet, ὁ ἐπισεῦ
 θω ἐγώ, concreditum erat apertius. Et gratias ago.) καὶ χάριμ ἔχω, i. gratiam habeo

Qui me confortauit in Christo Iesu.) In redundat, ἡδὲ ἐμὲ ὠκαμώσωτί με χριστῷ, i. qui me
 potētem reddidit Christo, ut Christo sit datiuus, & intelligas Paulum in Christi gloria
 fortem ac potentem fuisse, non suam.

Qui prius fui.) τὸν πρότερον ὄντα, licet & sic, cum prius essem, uel cum prius fuerim.
 Et contumeliosum.) ὑβριστῶν, quod magis significat eum qui uim facit, hoc est, oppres
 sorem seu uiolentum. Nec enim hic ad libidinem referendum est.

Sed misericordiam.) ἀλλὰ ἠγά, i. sed &, quasi dicat, non solum ueniam consecutus sum,
 cum talis fuerim, sed & misericordiam, ut fierem apostolus.

Fidelis sermo.) Hac ceu præfatiuncula solet uti Paulus rem certam & indubitatam di
 cturus, ut fidus ad rem quoq̄ referatur pro indubitato. Et acceptione Græcis est, ἀποδο
 χῆς, quod & approbationem sonat. Non reijcitur enim quod approbatur.

In me primo.) ἡν ἐμὸν πρῶτον. Primo hic nomen est, non aduerbium.
 In hunc mundum.) Hunc redundat. Omnē patientiam.) μακροθυμίαν, i. longanimit
 tatem. Ambrosius pro hoc uno uerbo, duo posuit, magnanimitatem & patientiam.

Ad informationem eorum.) πρὸς ὑποτύπωσιν, quod Ambrosius uertit, ad exemplum.
 Est enim ὑποτύπωσις, cum res expressa subiicitur oculis. In Paulo igitur deus uelut exē
 plar proposuit quid sibi debeant sperare, quicūq̄ relictis moribus pristinis crediderunt
 in Christum. Immortali inuisibili.) ἀφθαρτῷ, i. qui corrumpi nō potest, quod recte uer
 tit immortalī, præfertim cū de uiuo loquatur. Et nos in epistola ad Rhomanos capite se
 cundo uertimus, ἀφθαρσίαν immortalitatem, pro incorruptionem, ne quis acciperet de
 libidine. Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, i. soli sapienti deo, ut soli sapienti coniungas, & deo
 referatur ad omnia. Ad hunc quidem modum legit Chrysostomus, & hunc secut⁹ Vul
 garius. Cæterum quoniam id nec apud Hieronymum nec apud Ambrosium, nec apud
 ullum præterea reperio, nonnihil suspicor additum aduersus Arrianos, qui solum patrē
 uere deum esse uolebāt. Siquidem & hæretici nōnihil immutabant in literis sacris, quo
 suum tuerentur errorem, ita compertum locis aliquot, addita quædā ab orthodoxis ad
 excludendos aut refellendos etiam hæreticorum errores, uti locis aliquot indicaui⁹.

Secundū præcedentes in te pphetias) καὶ τὰς προαγοῦσας ἐπὶ σε προφητείας, i. iuxta præ
 cedentes

...entes sup te
 ...sequitur
 ...hoc præcipit
 ...in tua can
 ...phetiam
 ...In illi
 ...res locum eas, &
 ...propheti exponedis.
 ...facit in hoc aut
 ...Quam quidam re
 ...contempra confici
 ...ant. Quis enim
 O Blecro i
 ant. Am
 Prim
 tiones.
 um primis fiat o
 le ad sequentia, l
 Obsecratione
 rectus, quod hic
 græca uox, quæ
 quit hæc tria, u
 elegantissime
 tingant bona, &
 tiler, interpella
 brosius legit, Q
 Quæta & tra
 Et castitate, l
 tatem & honest
 quo redimuntur
 ansonas, Græci
 apite pmutauit
 Cuius testimon
 m est, quod nec i
 uentia causa. N
 tioribus suis je
 ms cū uulga aditu
 Veritate dico.) D
 Prens manus.) h
 uoluit puras, qd in
 uer ludæos, sed pu
 Et dicitur, (e)
 tiam cōueniūt græca
 iu panti erga pximū
 uerbo ueni, cogitac
 hoc præcipere malice
 manent. Paulus iu
 ita reditu integritat

cedentes sup te, siue ad te prophetias. Atq; id quidem græcanica scholia referunt ad id, quod sequitur, ut milites bonam militiam. Verum potest referri & ad id, quod præcedit. Hoc præceptum tibi cōmendo, hoc est, sicuti spiritu pphetiæ admonitus feci te episcopum, ita iuxta eandem pphetiam, nunc præcipio ut milites, secundum eandem prophetiam, & illi respondeas. In hanc ferme sententiam Chrysofostomus.

In illis) Subaudiendū pphetijs, nec aliud apud Græcos subaudiri potest, hoc est, milites secundum eas, & illis respōdeas. Quod ridicule Hugo quidā de charo exponit, de pphetis exponēdis. Sed quorsum attinet in his unum aut alterum notare locum, cum facilius sit in hoc authorum genere, inuenire errata q̄ effugere.

Quam quidam repellentes) Præteriti temporis est, ἀπὸ πᾶσάμωι. i. qua repulsa, quidā .i. contempta conscientia. Circa fidem naufragauerunt.) ἐναυάγισαμ. i. naufragium fecerunt. Quis enim unq̄ dixit naufragare. Ex quibus est) ὅμ ὄδω. i. quorsu de nūero est.

EX CAPITE II.

Obscuro igitur.) παρακαλῶ, quod hoc sane loco rectius uertisset, adhortor ut fiant. Ambrosius legit, exhortare, secunda persona, fortasse legit, παρακαλῶ. Primū omniū.) Omniū incertum est an referatur ad primū an ad obsecrationes. Et uterq̄ sensus tolerabilis est. Si refert ad superiora, hic erit sensus, ut cum primis fiat oratio, hoc est ante omnia, & in hanc sententiam exponit Chrysofostomus. sin ad sequentia, sensus erit, ut orationes fiant ab omnibus.

Obsecrationes, orationes, postulationes.) δεήσεις. Ambrosius uertit, deprecationes, & rectius, quod hic uertit postulationes. ἐντιθέεις, uulgo uocant intercessiones. Idē sonat græca uox, quāq̄ hanc uocem interpres uarie reddit. Græcanicum scholium ita distinguit hæc tria, ut dicat, δεήστω uocari, qua rogamus ut liberemur a malis, quod si uerū est, elegantissime Ambrosius uertit deprecationes, προσευχῶ esse, qua precamur, ut nobis cōtingant bona, ἐντιθέτω aūt, cū querimur de his, q nos lædunt. Quod si uerum est, apte uertisset, interpellationes. In sublimitate.) ἦν ἢ ἐν ὑψηλῶ. i. his qui sunt in dignitate. Ambrosius legit, Qui in sublimiori loco positi sunt.

Quieta & tranquillā.) ἡρεμῶν ἢ ἡσυχίω. i. placidam & quietam & c.

Et castitate.) ἁσμενότητι, quod uerbum latius patet, nempe ad omnem morum grauitatem & honestatem. Semetipsum redemptionem.) ἀντίλυτρον, id significat precium quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut a pyratis. Siquidem quæ uulgo uocant ransonas, Græci λύτρα uocāt. Deinde quo magis explicaret christi cōmutatione, qui suo capite pmutauit nos omnes, addidit, ἀντίλυτρον, cum caput capite, uita redimitur uita.

Cuius testimonium.) Cuius pronomen quod nō est in græcis codicibus, & cōfirmatum est, quod nec ipsum est apud Græcos, addita sunt ab interprete quopiā, explicandæ sententiæ causa. Nam græca sic habent, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίωις, εἰς ὃ ἐτέδην ἐγώ. i. testimonium tēporibus suis, in qd positus sum ego. Quāq̄ ad eundē modū legit Ambrosius, cōsentiens cū uulga aditiōe. Prædicator.) κήρυξ, i. præco, siue nūcius, potius q̄ prædicator.

Veritatē dico.) Deest apud nos, ἐν χριστῶ. i. in Christo.

Puras manus.) ὁσίους, quod Ambrosius uertit sanctos. Quāq̄ interps hoc loco bene reddidit puras, qd in sacris oporteat omnia esse pura. Caterū hic puras nō sentit lotas, more iudæorū, sed puras a rapinis, puras a libidine, puras a pugnis & sanguine.

Et disceptatione.) διαλογισμοῦ. Quod Laurētius mauult uerti hæsitatiōe, cūq̄ hac sententiā cōueniūt græcanica scholia. Quāq̄ Stapulensis haud absurde trahit ad animū parū pacatū erga pximū, & in hanc sententiā enarrat Chrysofostomus. Tætli eandem uocē crebro uertit, cogitationem. In habitu ornato.) ἐν κατὰ σολῆ κοσμίω, nō satis tutum est hoc præcipere mulierculis, præcipue Britānicis, aut etiā Italicis, quia sua sponte satis cōmuntur. Imo Paulus iubet foeminas uti amictu modesto, ut tegantur undiq̄ & habitus uitæ testetur integritatem, & muliebrem uerecundiam. Quorsum enim attinet admo-
nere muli

here mulierculas, ne cultu utantur sordido:

Ornantes se.) κοσμεῖν ἑαυτάς, i. ornare seipsas. In tortis crinibus.) ἐμ πλέγμασιν, sententiam periphrasi reddidit. Vel ueste preciosa.) ἡ ἱματισμῶ πολυτελεῖ, i. uestitu luptuoso.

Promittentes.) ἐπαγγελιορμύιας, i. profitentes, ut uertit Ambrosius, & profitentes, hic acculatiui casus est, hoc est, eo cultu utantur qui deceat mulierem, quæ ipsa re præferat pietatem. Nam non est mulierum docere, quod professores dicantur doctores. Cæterum pietatem, quam hic θεοσεβείαν uocat, quæ uox cultum dei sonat, ne quis de pietate in liberos accipiat eā, factis ipsis præstari uult, non cultu promitti, quæadmodum hodie faciunt, quas monachas uocant.

Dominari in uirum) ἀυθεντεῖν ἀνδρός, quasi dicas, autoritate uti in uiros, & illos ad suum affectum cogere. Ab hac uoce dicuntur authentica.

Si permanferit.) ἐὰν μείνωσιν, i. si manserint, numero plurali uo, ut referatur ad filios, ut palam testatur Hieronymus, exponens hunc locum aduersus Iouinianum. In eandem sententiam clarissime disserit Chrysostomus, hac ratione seruari posse mulierem, si genuerit liberos, & eos curarit diligenter instituendos in fide Christi, castisq; moribus. Pudet autem uel ipsius nomine hoc loco referre, quæ Thomas Aquinas cōmentef in hæc Pauli uerba, q̄ se torqueat, quot rimas quærat, quibus elabi possit. Qui uolet, ipse conferat, & intelliget, quid sit scribere cōmentarios in nouum testamentum, nō consultis græcis exemplaribus. Vbi nam erat hic Paulus ille, qui factus dicit, suas epistolas a nemine prius intellectas, q̄ Aquinas, cōmentarijs suis eas illustraret?

Cum sobrietate.) μετὰ σωφροσύνης, quod Hieronymus aduersus Iouinianū uoluit uerti, pudicitiam magis q̄ sobrietatem. Et hic interpres modo uertit pudicitiam, atq; ita legit & Ambrosius. Quāq; græca uox anceps est, magis tamē sobrietatē sonās & sanitatē mentis, q̄ pudicitia. Sed ut dictū est, Hieronymus uirginitatis agit patronum.

EX CAPITE III.

Idelis sermo.) τισὸς ὁ λόγος. Et hoc loco diuus Ambrosius uertit, humanus sermo. Chrysostomus & Vulgarius referunt ad superiora, quæ Paulus uoluerit indubitata esse, q̄ dixit mulierem seruari gignendis & recte instituendis liberis.

Si quis episcopatum desyderat.) ὀρέγεται, i. appetit, siue expetit. Et præclarum opus est potius q̄ bonum, καλοῦ ἔργου. Id uerum erat eo seculo. At his temporib; qui episcopatum expetit, præclarum censum expetit, præclarum imperiū expetit. Ut sunt hodie complures episcopatus. Cæterum quāq; interpres bis posuit desyderat, Græcis tamen duo sunt uerba, ὀρέγεται & ἐπιθυμεί.

Oportet enim.) δεῖ οὕτως, i. oportet igitur. Prudentem.) σώφρονα, quod hic Ambrosius uertit pudicam, id quod impendio placet Hieronymo.

Vnius uxoris uirum.) μιᾶς γυναικὸς ἀνδρα. Id nunc nimirum dure, ne dicā ridicule, torquent ad unam ecclesiam. At Chrysostomus interpretatur de unica uxore, quā habeat episcopus, addens tamen esse nōnullos qui sic exponant, unius uxoris uirum, qui fuerit semel dumtaxat maritus. Et periclitatur Chrysostomus, ne Paulus exigere uideatur ab episcopo, ut uxorem habeat. At nunc id quoq; uehementer astringunt, quod eo seculo quo summa erat sacerdotum raritas, instituit Paulus seruandum in episcopis, ut non adiret hunc honorem digamus. Iam enim, cum tot sint sacerdotum ubiq; milia, excluduntur a sacerdotio, qui uel imprudentes duxerint corruptam, imo qui ante baptismū habuerint uxorem, & a baptismo duxerint alteram priore defuncta, arcetur a sacerdotio. Licet hac in parte gnauiter reclamāte Hieronymo. Quin illud magis mirum, cum tot egregias dotes requirat Paulus in episcopo, cæteris prætermisissis, solius uxoris habet ratio. Verum hæc non sunt huius instituti.

Ornatum.) κόσμιον, i. cōpositum, siue bene moratum, aut modestū. Idem uerbū quod uertit in habitu ornato. Doctorem.) διδασκτικόν, i. docibilem, siue appositum ad docendum. Id

S. Thomæ Aquinatis taxat.

Con id qd digami reijriunt a sacerdotio.

in. Id etiam sentit Pa
is Iouinianum q̄
implicite dicit, q
uere uirum uiuam
Non legitur) &
ut abigo. Et illi
nam dacerbitate
uer Hieronymus. I
omni aduersus Pet
Domini suz bene p
de bene præfisse ne
ad aliquoties sona
dictū est, sed qu
gratum grauitatem
mæz uirginitat
precessit subiect
stem apparet senti
ac uarie leguntur
q̄ q̄ q̄ q̄ q̄ q̄ q̄ q̄
id humanum ab
uoxium uino, no
quod græce dicit
plurimum, græca
numeros alios i
Diligentiam)
Non neophyt
ens baptizatū, c
nillis non male u
lim, ut ipse uace
nde uult mores:
tari possit. Id aut
tam fuerit sum
Ad hunc sensu
Mulieres simlter
uoribus episcopor
in græcis est γυν
uentem uerecand
Et sic ministrant.)
ut nemo possit eos
est in ius uoca
tas uocari possit. Po
m qui nullum habea
uocantia non fuit ar
Non detrahentes.) μ
Dracones.) δραπετα
Apostate.) περιπα
Hæc uoluntati fit. Tu
in græcis uocabus, n
Nam cetera ex u

dum. Id enim sensit Paulus, atq; id est præcipuum episcopi munus. Hieronymus aduersus Iouinianum reprehendit uulgatam æditionem, quæ habeat docilem, appellans latinã simplicitatẽ, & uertit, qui docere possit. Non uinolẽtum.) *πάροινον*, quod Ambrosius uertit uino obnoxium, uinosum dicere poterat.

Non litigiosum.) *ἀμαχορ*. i. alienũ a pugna, quod Hieronymus aduersus Pelagiũ uertit absq; iurgio. Et illud non percussorem *ὄυ πλὴκτῶ* non pertinet ad uiolentiam manuum, sed acerbiteratẽ linguæ, ne sæuus & improbus sit obiurgator. Id annotauit & diuus Hieronymus. Non cupidum. *ἀφιλάργυρον*. i. ab argenti cupiditate alienum. Hieronymus aduersus Pelagiũ uertit, non auarum.

Domũ suã bene p̄positum.) *προϊσάμενον*. i. qui bene p̄sistit, ut mox uertit. Qui domũ suã bene p̄sistere nescit *προϊσᾶναι*. Cum omni castitate.) Non est hoc loco *σωφροσύνη* quod aliquoties sonat pudicitiam, nõnũq; sobrietatem ac modestiam, de quo paulo ante dictũ est, sed *σεμνότης* quod multa significat apud græcos, pudorem liberalem & ingenuum, grauitatem, reuerentiam. Hieronymus dum undiq; captat p̄sidia tuendæ & ornandæ uirginitatis, hic quoq; transtulit pudicitiam. Nos maluimus reuerentia, quod p̄cesserit subiectio, ut accipias liberos patri morigeros, & liberali p̄ditos pudore. Idem apparet sensisse Chrysostomum. Alioquĩ quid est cum omni castitate? Quoniam hæc uarie leguntur, primum sic habent græca, *μὴ πάροινον, μὴ πλὴκτῆ, κῆ ἀιχροκερδῆ, ἀλλ᾽ ἐπιφικῆ, ἀμαχορ, ἀφιλάργυρον*. &c. Non uinosum, non percussorem, & turpi lucro deditum, sed humanum, abhorrentem a pugnis, alienum ab auaricia. Ambrosius ita legit. Nõ obnoxium uino, non uerberatorem, sed modestum, non litigiosum, non asperum. Porro quod græce dicitur *ἀιχροκερδῆ*, diuus Hieronymus in epistola ad Heliodorum uertit turpilucrum, græcam imitatus compositionem. Etiam si non me clam est, hunc locum, ut in numeros alios in uulgatis codicibus deprauatum esse.

Diligentiam habebit.) *ἐπιμελίσεται*, id est curam aget.

Non neophytum.) *νεόφυτ* nuper natus, aut nuper insitus. Sic enim Paulus uocat recens baptizatũ, quod a baptismo censeantur Christiani. Caterum hoc loco diaboli *ορτασῆς* non male uerti poterat calumniatoris. Requirit enim Paulus ab episcopo non solum, ut ipse uacet omni culpa, uerum etiam ne sit obnoxius calumnijs aut suspitioni. Proinde uult mores ac uitam illius in christianismo diu spectaram esse, ne quisq; uel calumniari possit. Id autem iam tum Hieronymianis temporibus adeo non obseruabatur, ut ea tum fuerit summa episcopi cõmendatio, si statim a baptismo raperetur ad hoc honoris. Ad hunc sensum facit quod p̄cessit in op̄briũ. Nos, p̄ neophyto uertimus nouiciũ.

Mulieres similiter pudicas.) Cum ipse sermonis tenor palam declaret eum loqui de uxoribus episcoporum ac diaconorum, rectius uertisset, uxores q̄ mulieres, quãdoquĩ dem græcis est *γυνᾶικας*, deinde *σεμνοῦς* eadem uox, qua in liberis episcopi requirebat reuerentem uerecundiam. Bilingues.) *διλόγους*, id est duplices in sermone.

Et sic ministrent.) *ἔτα*. i. deinde. Nullum crimen habentes.) *ἀνέκκλητοι ὄντες*. i. eiusmodi, ut nemo possit eos criminari. Id quod indicat Hieronymus aduersus Pelagiũ. *Ἦ ἀ ἐγκαλεῖρ* est in ius uocare & crimen imponere, & *ἔκκλημα* atrox est iniuria, ob quã aliquis in ius uocari possit. Porro *ἀνέκκλητος* is dicitur, cui nullum crimen possit impingi, nõ solum qui nullum habeat crimen. Siquidem multarum pudicia fuit infamis, & Catonis innocentia non fuit *ἀνέκκλητος* sæpenumero uocatus in ius, sed semper absolutus.

Non detrahentes.) *μὴ διαβόλους*, id est non calumniatrices.

Diacones.) *διάκονοι*, id est ministri & diaconi, non diacones.

Acquirent.) *περιποιούνται*, id est acquirunt tempore p̄senti.

Hæc tibi scribo fili Timothee.) Duo hæc uerba fili Timothee nõ reperio in quibusdam græcis codicibus, nec Ambrosius addit, ne Chrysostomus quidem in ipsis cõmentarijs. Nam cætera ex uulgata æditione ab alio quopiam sunt ascripta.

uertit abnue, est aut̄ *ωραιτεῖομαι* deprecari, & reijcere, & non admittere.

In hoc enim laboramus.) Græce est, & laboramus. Quia speramus.) ὅτι ἠλπίκαμεν, id est quod sperauimus, Nisi quod in huiusmodi uerbis affectus, græci nōnunq̄ præteritum tempus usurpant pro præsentī. Nec est in deum, sed in deo.

Sed exēplū esto.) τὸ πρῶτον, quod aliquoties uertit formā. In charitate.) Græci sic habent ἐμ' ἀγάπῃ, ἐμ' πνεύματι, ἐμ' πίστι, ἐμ' ἀγνείᾳ. i. in dilectione, in spū, in fide, in puritate.

Negligere gratiam) χάρισματ' .i. donum. Manuū presbyteri) Sic quidam habent codices, uerum antiqui consentiunt cū græcis, apud quos est πρεσβυτέρια .i. presbyterij. Et ita legit Ambrosius. Illud aut̄ dicit. Habes nō solū prophetiæ donū, uerum etiam efficaciam imposita manu dandi spiritū & alijs, idq; ex officio p̄sbyterij tui, nimirū episcopus. Nam antiquitus nihil intererat inter p̄sbyterum, sacerdotem, & episcopum, ut testatur & diuus Hieronymus. Deinde propter schisma e multis delectus est episcopus. Porro quo minus hic sensus accipi possit, & presbyteriū, quod impositis tibi manibus accepisti, obstat græca præpositio μετὰ quæ comitē significat nō instrumentū. Alioqui probe quadraret, cum eo quod dixit in proxima epistola resuscitata donū dei, quod est in te per impositionē manuū mearū. Atq; haud scio an hic quoq; fatendū sit Paulū Græci sermonis elegātiā neglexisse, præsertim cū in hanc sententiam interpretetur Chrysostomus, ut prophetia sit donū & autoritas docendi, deinde per impositionē manuū factus sit episcopus. Hæc meditare.) ταῦτα μελέτω, quod interpret eleganter uertit, sed Hugo Cardinalis nō intelligens hoc uocabulū, ad hunc exponit modum. Verfa in corde per iugem memoriā, o mataxologum, hoc est plusq̄ theologum. Est aut̄ meditari, exerceri in re quapiam. Manifestus sit omnibus.) ἐν παντί, id est in omnibus.

EX CAPITE QVINTO.

Seniorē ne increpes) πρεσβυτέρω μὴ ἐπιπλήξῃς, hic senior ad atatem refertur, propterea quod sequitur iuniores, & comparatiua posita puto loco positiuorū. Cæterum nō est simpliciter increpa, sed ἐπιπλήξῃς, quod significat plagam infligere, & trāffertur ad id qd' est asperere sæueq; obiurgare. Ita Flaccus in odis, metuentis patruæ uerbera linguæ. Et superius nolebat episcopū πλάκην, hoc est acrem obiurgatorē.

Sed obsecra ut patres.) Valla maūuit hoc loco exhortare, quod παρακάλεσθαι sit anceps ad tria, ad hortandum, ad obsecrandum, & consolandū, quæ tamen omnia inter se finitima sunt, uerum illi parū uidetur e dignitate episcopi, si obsecret præsertim peccantem, maxime iuniorē aut adolescentulū. Certe Ambrosius legit exhortare, & in eam sententiam interpretantur Chrysostomus & Vulgarius.

Quæ ueræ uiduæ sunt.) Hoc est destituta ac desolata. Nam χήρα græcis dicitur a χηρῶ quod est desolo, ac destituo, siue orbo. Vnde & latinis uidua dicitur, a uiduādo, hoc est orbando, hinc uidertas pro desolatione & solitudine. Palam em̄ Paulus alludit ad etymologiā græce uocis, id quod paulo inferius explanatius dicit ἡ δὲ ὄντως χήρα ἢ μεμονωμένη. i. quæ uere uidua est ac desolata. Discat primū domū suā.) μανθανέτωσαν discant numero multitudinis, ut hoc præceptū ad filios & nepotes pertineat, qui sic instituenda sunt a matre seu auia, ut pij sint erga progenitores, hoc enim uocat ἐνσεβείμ, quod Vulgarius interpretat γρηγορομεϊμ, quod & γρηγοροσκείμ appellant græci. Cæterū Chrysostomus uariat in huius enarratione loci. Ambrosius uidetur magis ad uiduā referre, qui fortasse legit μανθανέτω .i. discat & haud scio an Chrysostomus, cum addit hoc, esse reddendum in nepotibus, quod in defunctis parentibus uidua non possit.

Domū suam regere.) ἐνσεβείμ, id est pie tractare, ut uertit diuus Ambrosius.

Mutuā uicē.) ἀμοιβὰς, quasi dicas, taliones alludit ad ἀντιπελάργισμ.

Hoc acceptū) Græce est bonū & acceptū καλὸν ἢ ἀπόδεκτον, siue honestū, & acceptum. Speret in deo) ἠλπικεμ. i. sperauit siue sperat, ut legit & Ambrosius, indicādī modo nō imperandī. Nā in huiusmodi uerbis nōnunq̄ præteritū pro præsentī usurpat. Et Paulus

hic nō præcipit, quid uelit facere uiduas, sed explicat descriptione, quas ueras uiduas dixerit. Caterū nihil erat quod Vallam offendat tēporis ratio. Et instat.) Et instat græce est καὶ προσμύλι. i. perseverat, siue assidua est. & c. Perseuerat legit Ambr. indicādi mō.

Quæ in delicijs est.) Ita distinguunt græci ut duo contraria cōiungant uiuens mortua est ζωσατέδνηκεν, quasi dicas uiuens nō uiuit, quanquā participiū utrouis referri potest. Verum sensus argutior est, iuxta græcam distinctionem. Adde quod hæc lectio multo mollior est, ad quā legit & edisserit Chrysostomus. Si quis autē suorum.) εἰδ' ἔτις, rectius si qua. Nam hæc de uidua loquitur Paulus. Admonēt & græca scholia.

Curā non habet.) οὐ προμοῖ. i. nō p̄cipit siue prouidet suis. Fidem abnegauit & infideli deterior est.) Hoc uidetur esse durius dictū, & ob id Aquinas distinctione nodū explicat. Ad eū em̄ modū explicat quod dixit, Fidē abnegauit, factis inquit. At hodie summa habetur pietas, si quis domi relictis liberis & uxore, aut etiam grandæuis parentibus, uel Hierosolymas abeat, uel in monasterium abdat sese.

Si filios educauit.) Græce iucūdius est dictione cōposita ἐτεκνοτρόφησεμ, si liberos educauit, ut filias quoque cōplectaris. Item quod sequitur hospitio suscepit, composita uox est ἐξενόδοχσεμ, quod nos uertimus, si fuit hospitalis.

Si omne opus bonū subsecuta est.) ἐι παντί ἐργω ἀγαθῶ ἐπικκολούθησεμ significat eā quæ in nullo bono opere defuerit & omnibus pietatis officijs semper adfuerit Hieronymus in Zachariam pro subsecuta est dixit p̄secuta est. Nos uertimus si in omni opere bono fuit assidua. Quæ Carrēsis philosophatur in subsecuta est, quasi subsequat, quæ se putet nō apprehēdisse legat, si quis est φιλόλογος.

Deuita.) παραιτοῦ de quo supius dictū est. i. reijce, & refuta, hoc est ne recipias alēdas.

Cū enim luxuriata fuerint in Christo.) ὅταμ γὰρ κατασηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ, Id interpretatur Hieronymus in epistola ad Geruntiam. Propter has inquit igitur quæ fornicatae sūt in iniuriam uiri sui Christi, hoc enim κατασηνιάσωσι græcus sermo significat. Nam σηνιάω lasciuire significat, siue ferocire, quod deductū putat a uerbo σερεῖμ ceu metaphora sumpta a iumentis, quæ cum pabulo ferociunt auellunt habenas, & suopte arbitrio ferūtur. Alij rursus dictū putant a σηνόν, quod est durum. Ita Flaccus in odis. Mollibus iam durum imperijs. Proinde κατασηνιάω dicuntur, qui iam minus audientes sunt dicto. Vulgarius κατασηνιάωσι interpretat ἀκκιθῶσι καὶ θρῦφονται. i. accisauerint & deliciari cœperint, priore uerbo dicto a moribus petulantissimæ mulieris, cui nomē fuit acco, quæ admodū in Chiliadibus nostris explicuimus. Porro κατὰ præpositio significat cōtra, & in malā partem cum habet genitiuū casum, ergo κατασηνιάω τοῦ χριστοῦ est in iniuriam Christi lasciuire. Sic enim mihi uisum est interpretari. Et in hanc sententiam enarrant Chrysostomus, & Vulgarius. Sed de his paulo accuratius diximus in scholijs quæ conscripsimus in epistolas diui Hieronymi. Ambrosius legit. Cum enim in delitijs egerint. Et diuus Thomas indicat hic luxuriam non esse propriū libidinis, sed immodicū usum, & copiam rerū quarūlibet. Habentes damnationem.) κρίμα. i. iudicium. Quanquā interpretes recte expressit sensum. Irritam fecerunt.) ἠθέτησαν. i. repulerunt, aut reiecerunt, aspernatæ sunt, tamen si significat hoc quoque quod uertit interpres. Reijcimus enim quod desijt apud nos ualere. Non solum ociosæ.) Deest autem. Non solum autem οὐ μόνον δέ, ac coniunctio ad epitalin facit. Verbose.) φλύαροι. i. nugaces, siue inepte loquaces.

Loquentes quæ.) λαλοῦσαι, quod aliquoties significat garrere. Volo autē.) Volo igit, βούλομαι ὄν. Matres familias esse.) οἰκοδ'εσποτεῖμ. i. familiam administrare. Ne quis accipiat de liberis progignendis, de quo modo dixerat, sed de gubernatione familiæ, quod græca uox euidentius declarat, dicta a domo & dominio. Et quod p̄xime præcessit τεκνογονεῖμ græce festiuius dictum est uoce cōposita, quæ latine, filios seu liberos procreare.

Retro post satanam.) ὀπίσω τοῦ σατανᾶ, id est post satanam, nec opus est retro. Deinde quod hic uertit, conuersæ sunt, Ambrosius legit deerrauerunt ἐξετράπησαν. i. deflexerunt de quo

de quo supra meminimus. Sensus est autem, illas descivisse a Christo, & secutas satanā, Nā hoc uocat post satanā Si quis fidelis) Græce est si quis fidelis, aut si qua fidelis, *ἢ τις πιστός ἢ πιστή*. Atq; ita legit Ambrosius. Ut nō grauetur.) Et nō grauetur *ἢ μὴ βαρύνω*. i. sumptibus suis alant, & nō onerent ecclesiam. Quæ uera uiduæ sunt sufficiat.) *ἔωαρκεί* *ση*. i. sufficiat, subaudi ecclesia. i. ut satis esse possit, & idonea ad alēdum, ut suppeditet.

Qui bene præfunt presbyteri.) Presbyteri hic episcopi uocabulū est nō ætatis. Et honorem subsidiū significat, nō uulgarem istum honorem decedere de uia, aperire caput flectere genu, quemadmodū nō uno in loco annotauit & diuus Hieronymus.

Non alligabis os.) *οὐ φημιώσεις* quod Ambrosius uertit nō infrenabis. Cæterum locus quem citat extat Deuter. ca. 25. his quidē uerbis. *וְשִׁירָה שׁוֹר אֶת פִּי מִלֶּחֶם* Mos autem est apud nōnullos circumactō iumento trituram facere, cum apud nostrates flagellis excutiant. Annotandus hic locus ijs qui tantis clamoribus, tantaq; tyrannide decimas, & plusq; decimas extorquent, a pauperrimis quoq; laicis, legem uetare, ne quis obliget os boui, sed trituranti hoc est, docenti, monenti, exhortanti, sacrificanti, ac cæteris sacerdotalibus officijs fungenti. Quid autem hoc ad istos quosdam, qui nō solum in ocio, sed in sardanapalicis delicijs uitam omnem transigunt? Quanq; aliud est laborare ore non in frenato, aliud explere scrinia sanguine pauperū. Atq; hæc dixerim nō quo laici segiores sint ad beneficentiam erga sacerdotes suos, quibus si boni sint, nulla par gratia rependi potest, sed ut nos uicissim nostri meminerimus officij.

Aduersus presbyterū.) Incertū an de seniore loquat, an de episcopo. Rursum quod sequit. Peccantes aut corā omnibus argue, si superiora ad ps byteros referas, ad eosdem pertineat oportet, ut sit sensus crimen nō facile recipiendū, nisi sint idonei testes. Quod si cōstitit, palā esse arguēdū in exēplū omniū. Vulgariū utrūq; de grādauis exponit.

Sine p̄iudicio) *χωρὶς προκρίματῶ*, sine p̄iudicio, p̄iudiciū hoc loco nō significat, quod ^{preiudiciū,} apud iureconsultos, rem prius iudicatā, sed p̄cipitatū iudiciū, cū ex concepta temere opinione quippiam agitur, & iudicamus ipsi apud nos anteq; compertū habeamus. Ad hunc modum interpretantur græcanica scholia. In alterā partē declinando. *κατὰ πρόσκλησιν*. Interpres legisse uideē *πρόσκλησιν* per iota, nō per ita. Atq; ita legit diuus Ambro. & diu⁹ Basilius in principio puerbioꝝ, ut testant græcanica scholia. Neq; secus legūt & interpretant Chrysoſt. & Vulgarius. At Clemens legit, ut nunc habent græcorū exemplaria, nisi quod mihi legendū uidetur *πρόσκλησιν*, non *πρόσκλησιν*, hoc est puocationē, nō aduocationē. Noli adhuc aquā *μηκέτι*. i. ne post hac aquā biberis, significat eū usq; ad id tēpus, aquā potitasse, ut ratiocinat diuus Hieron. & græcis unica dictio est *ὑδροπότις*.

Frequentes tuas infirmitates.) *ἀδυνείας*, infirmitates intellige non morbos, ac graues agrotationes, sed corporis debilitatē. Manifesta sunt.) *πρόσκλησι*. i. p̄manifesta:

Bona facta manifesta sunt.) *πρόσκλησι*. Nam illud præ refertur ad extremū iudiciū. Loquitur enim de palā malis ac palā bonis. Rursum de occulte malis ac bonis.

Præcedentia ad iudiciū.) *προάγουσαι εἰς κρίσιν*. Iam em̄ illa cōdēnata sunt priusq; is q̄ admisit adductus sit in iudiciū. Quorundā aut) Quosdā aut est græce, atq; ita legit Ambrosius *τι σὶ δὲ ἢ ἀποκολουθούσιν*. i. quosdā aut etiā subsequunt. EX CAPITE VI.

Nomen do.) græce est nomen dei *ὄνομα τοῦ θεοῦ*. Quia benefici participi.) *οἱ τῆς ἐνεργείας ἀντιλαμβάνομενοι*. i. ij qui beneficentiæ participes sunt, siue qui beneficentiā iuuant, refert aut ad seruos, nō ad dominos. Quanq; Vulgarius bifariā exponit Ambrosius ad seruos refert. Si quis aliter docet.) *ἕτεροδιδάσκαλοι*. i. diuersa docet, est aut græcis unica dictio cōposita, de quo supius admonuimus.

Et nō acq̄el.) *προσέρχεται*. i. accedit, ita sonat græce, & apte r̄ndent latina. Supbus est) *τιτύφεται*. i. inflatus est. Ambro. legit supbit. Sed languens *νοσῶν*. i. agrotans, qd' apud græcos sapius ad animū refert, ut *νοσῆν* dicant qui desipiūt ac delirāt, hoc est animi morbo laborāt, qd' uerbi mire quadrat in istos sophisticos theologos, qui contēptis ijs, quæ necesse est discere, in stultissimis illis suis argutijs, & nihili labyrinthis ætatē uniuersam

Theologi
tarnunt?

Diatribis.

conterunt miserī. Elegāter autem Paulus unico uerbo dixit pugnas uerborum λογισμα-
χίας, cū isti iactent se totos in rebus esse. Ex quibus oriū.) Paulus inuidiā & conten-
tionem singulari numero posuit. Atq; itē Ambrosius. Mala conflictā.) Διαπαρτριβαί.
Mala grāci referunt ad suspiciones. Nā quod sequit̄ παραδιατριβαί p se sonat in malā par-
tem, ppter ppositionē παρα, quā sapius id efficit, ut in παραφρονέμι & παραφρέομαι. Dicun-
tur aut̄ congressus & disputationes philosophorū diatribā grācis, quas hic addita ppo-
sitione inutiles facit, & nihil ad rem ptinentes. Scholia grācanica admonēt metaphorā
sūptā a scabiosis q mutuo cōflictū, cōtactuq; morbū cōicāt. Sic & Vulgari⁹ ait παραδια-
τριβαί τουτῆσι, χολαι μάταιαι. Διατριβὰς ἢ τὰς χολὰς ἔθος καλέμ. ἢ οἱ καθάπερ τὰ φωραλέα τῶν προβάτων
παρατριβόμενα νόσος πληροί. Ἐ τὰ υγιαίνοντα. οὕτως κῆ οὗτοι πᾶτριβόμενοι εἴροις διαφθείρσιν αὐτοῦς.

Veritate priua.) ἀπεσερκμένω τῆς ἀληθείας. Ambr. uertit & q ueritate caruerūt. Grāce so-
nat efficaci⁹, qbus adēpta est ueritas, iuxta illud Publī. Nimiū altercādo, ueritas amittit̄.

Quaestū esse pie.) Post hāc uerba repio apud grācos ἀφίσασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. i. abstine
a talibus. Itē Ambr. discede ab huiusmodi. Atqui id in uulgatis codicibus nō habetur.

Cū sufficientia) μεταυταρκείας, ea uox significat cū qs sua sorte cōtētus est, nec aliud de-
siderat. Haud dubiū qa.) δ κλονότι, qd̄ est affirmantis. Et plenius reddidisset grācarū
uocū affinitatē ἐνανεγκείμ & ἐξενεγκείμ. i. inferre & efferre. In hūc mūdū.) Addidit suo
more hunc, quod nō est apud grācos. His cōtenti sumus.) ἀρκειοθκσόμεθα. i. cōtenti eris-
mus. Interps legit ἀρκειοθκσόμεθα p omega. Et in laqueū dia.) Diaboli apud grācos nō
est, nec addit̄ apud Ambr. Vnde cōsentaneū est adiectū a quopiā, q locū uoluerit in-
terptari. Et inutilia) copula redundat. Nec est apud grācos inutilia, sed ἀνοήτους. i. stul-
ta. Quāq; interps legisse uidet̄ ἀνοήτους, atq; itē Ambrosius. Quā mergūt) βυθίζουσι. i.
demergūt in pfundū. Et cupiditas.) ἡ φυλαργυρία. i. pecuniā studiū. Ambr. legit aua-
ritia, Alioq cupiditas aliaq; item rerū est, ut gloriā, imperij, uoluptatū uindictā.

Errauerunt a fide.) ἀπεπλανήθησαν. i. aberrarunt. In qua uocatus es.) In quā ἐγὼ ἦμ. Ad
quā Ambr. Grāci addūt κρη, in quā & uocatus es. Sine macula,) ἀσπιλον. i. imaculatū,
& referē ad ipsum Timotheū, nō ad mandatū. i. ut serues mandatū imaculatus irrephē-
sus. Etiāsi Ambr. refert ad mandatū, si modo codex uacat mendo. Quāq; sermo grā-
cus nō uetat, quo minus adiectiuū referat ad pceptū. Vsq; in aduentū.) μέχρι τῆς ἐπι-
φανείας. i. usq; ad appitōnē. Quē suis trib⁹) quē refert aduentū nō Christū, id qd̄ liquet
ex grācis. Solus potens.) μόνῳ δυνάσει, id pprie dicit̄ de principe, aut magistratu, un-
de & δυνάσεια. In sempiternū.) In superest. Et κράτος potestatē quoq; significat.

Diuitibus huius saeculi, τοῖς πλοῦσις ἐν τῷ νῦν αἰώνι. i. ijs qui sunt diuites in p̄senti saeculo
Nō sublime sape.) ὑψηλοφρονέμ, qd̄ Ambr. uertit supbe sape, significat aut̄ elato esse
animo & arroganter de seipso sentire. In incerto diuitiarū.) ἐπὶ πλούτου ἀδ κλότη. i. in
diuitiarū incertitudine. Nobis oia abūde) πλουσίως. Rursū interps nō reddidit iucun-
ditatē, quā est in uocū affinitate πλούτου & πλοῦσις, quasi dicas, diuitiarū & diuitialiter,
siue opulentia & opulētē. Bñ agere.) ἀγαθοεργέμ dicit̄io cōposita est ex bono & ope
quasi dicas bene opari. Demiror qd̄ legerit diuus Ambr. q reddidit hunc locū hoc pa-
cto. In uoluntate bonorū operū. Facile tribuere.) ἐμεταδέτους εἶναι. i. faciles esse ad im-
partiendū. Ita legit Ambr. nisi qd̄ omittit esse. Thesaurizare) ἀποθησαυρίζοντας. i. re-
ponentes siue recondētes sibi. Et uerā uitā, grācis est aeternā uitā. Deposītū custodi)
παραθήκη. i. qd̄ tibi cōmissū est. Sentit aut̄ hanc doctrinā quā illi & in initio cōmēdarat
Et ita exponunt grāca scholia. Vocū nouitates.) κενωφωνίας. i. uocū inanitates. Ambr.
& interps legisse uidēt̄ καινοφωνίας. Quāq; grāca scholia p e legunt. Nec em̄ hic agit
de nouandis uocibus, sed de disputationibus superiuacaneis. Falsi nois.) ψευδωνύμου,
quasi dicas falso noiata scientia. Et hāc oia mire quadrant in hos quosdā spinosos theo-
logistas. Et apte dixit ἀντιθέσις oppositiones, qd̄ oibus de rebus inter istos mira sit digla-
diatio. Promittentes.) ἐπαγγελλόμενοι, cur nō potius pfitētes. Circa fidem exci.)
ἡσυχία. i. aberrarunt, sicut antea uertit. Ductum aut̄ ab ijs, qui aberrant a scopo.

ANNO
P

Rati
miser
uult
apē
Sig

Nā meis redūdat
hāc.) Mel⁹ An
cōmitionem,
Matre tua Est
is homo dilige
est legit Eutyct
beo. qd̄ & in t

αυμουνησκα. i.
quod est prop
num dei, Sei
do uertit timoi

Gratiam dei
simul affigere
mitantur. Q

Vocatione su
Per illuminati

Quāq; epiphān

non addidit grāc

per illustration

αυγύωντῶ. i. q

tas duo inter se co

plum Prædicat

Magister gentiū,

in tribelco, siue ne

quidam non ignora

quid potens est serua

quod esset sensus, n

quod credidi, & ce

quod sunt me.) π

legit uertit, non aue

tem libano adiectā

Nam tempa non exp

Cū Rhomani ueniret

ANNOTATIONES IN SECUNDAM EPISTOLAM
PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEVM.

Gratia & misericordia.) In græcis codicibus absunt coniunctiones. Gratia, misericordia, pax. Gratias ago.) χάρις ἔχω, i. gratiam habeo. Nam ita ma-
vult Valla. Et ad eum modū legit Ambrosius. A progenitoribus meis.)
ἀπὸ προγόνων, i. a progenitoribus, siue a maioribus. Ambrosius legit a pauis.
Significat em̄ Paulus se natū ex ijs qui lōga retro serie fuerint cultores dei
Nā meis redūdat. Et seruiō nō est δουλεύω sed λατρεύω, i. quē colo. Fidei quæ est in te nō
ficta.) Mel^o Ambrosius. Eius quæ in est te synceræ fidei. Recordationē) ὑπόμνησις, i.
cōmonitionem, cū aliquid suggeritur memoriæ, ne ueniat in obliuionem.

Matre tua Ethnice.) Eunice, uel potius Eunica, a uictoria dictum uocabulum. Carren-
sis homo diligens interpretatur Etnicem græcis sonare fortunatā, is qui sic interprtatus
est legit Eutyche. Certus sum aut̄ quod & in te) πέπυσμαι, ὅτι καὶ ἐν σοὶ, i. persuasum ha-
beo, qd̄ & in te. f. est ea fides. Quod & in te.) Hic græce colon est. Admoneo te.)
ἀναμνήσκω, i. cōmonefacio, seu potius redigo in memoriam. Resuscitas.) ἀναζωοποιεῖν,
quod est proprie ignem iam conditū, ac sopitū suscitare. Ambrosius legit ut recrees do-
num dei, Sed uirtutis est) δυνάμεις, i. potentia & roboris, & fortitudinis. Et quod mo-
do uertit timoris, græce est δφλίας, quod & ignauia sonat, animiq; imbecillitatem.

Gratiam dei) χάρισμα, i. donum. Et ita Ambrosius. Collabora) συγκακοπάδομαι, id est
simul affligere cū euangelio & particeps esto afflictionū quæ prædicationē euangelij co-
mitantur. Qui nos liberauit.) ῥώσαντες, i. qui nos saluos fecit. Ita & Ambrosius.

Vocatione sua) Sua nō est in græcis codicibus. Ante tēpora sæcul.) αἰώνιον, i. æterna
Per illuminationē.) διὰ τὴν ἐπιφάνειαν, i. per apparitionem, quod superius uertit aduētū,
Quand̄ epiphania nonnunq; illustrationem sonat, ut & ἐπιφανής illustris. Atqui interps
non addidit græcarū uocum affinitatem φανερωθεῖσα & ἐπιφανής, quasi dicas illustrata
est per illustrationem Iesu Christi. Destruxit quidem mortem, illuminauit aut̄ uitam)
καταργήσαντες, i. qui aboleuit, & obliterauit & φωτίσαντες, i. in lucem produxit, Nam
hæc duo inter se composuit ueluti pugnantia, In quo.) ἐν ᾧ, id est in quod, nempe euā-
gelium Prædicator) κηρυξ, id est præco, potius q̄ prædicator.

Magister gentiū) διδάσκαλος, id est doctor. Non cōfundar) οὐκ ἐπαισχύνομαι, id est
nō erubescō, siue nō pudet me. Scio enim cui credidi) Nō est sensus græci sermonis,
Paulum non ignorare, cui confisus esset, Verum hæc est sententia, Scio quod is cui cre-
didi potens est seruare depositū meū ὅτι ἀ γὰρ ὡς πεπίσειυκα, καὶ πέπυσμαι, ὅτι δυνατός ἐστιν, nā
si prior esset sensus, non diceret ὡς sed τινί. Quand̄ potest & hic esse sensus, Noui enim
eum cui credidi, & certus sum quod potens sit.

Auersi sunt me.) ἀπεράφσαν με, id est auersati sūt me, hoc est aspernati sūt, Ambrosius
legit auersati, non auersi, Et nemo dicit, auersatus est a me, Vnde suspicor præpositio-
nem a librario adiectā. Omnes qui in Asia sunt) πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, potest legi & crāt,
Nam tempus non exprimitur græcis uerbis.

Cū Rhomā uenisset) ἐν ῥώμῃ γενόμενος, i. cū esset Rhomæ, Atq; ita legit Ambrosius.

Bb 4 Sollicite

Sollicite.) *σπουδαιότερον*. i. studiosius. Formam habens.) *ὑποτύπωσιν ἔχει*. i. formā habet, siue exemplar habe, hoc est alijs formam propone pie uiuendi.

Sanorū sermonū.) *ὑγιαίνοντων*, quicquid pbāt id grāci uocāt *ὑγιεῖς*, unde & puerbiū *ὑγιεῖς* οὐδὲ ἐν cū oia displicent. Contra cū res cū uicio cōiuncta est, aiunt τὰ πάντα νοσεῖν.

Scis enim hoc) Enim redūdar. Philetus.) *φύγγελλος*, i. phyggellus, atq; ita legitur in peruetustis exēplaribus latinis, & ita citatur a diuo Hieronymo in epistola de uestibus Aaron. Et ita legit Ambrosius. Et quanta ephesi) *καὶ ὅσα*. i. & quæ, siue quæcūq; aut potius in quibuscūq;.

EX CAPITE SECVNDO.

Confortare.) *ἐνδυναμοῦ*. i. fortis aut robustus esto. Labora sicut.) *σὺ δὲ κακοπαθῶσιν*. i. tu igitur feras afflictiones. Nam hoc significat *κακοπαθεῖν*.

Nemo militans deo) Deo redundat. Etiam si additur apud Ambrosiū, *Opinor explanāda sententiæ gratia*. Adhibet enim Paulus hoc simile a militibus, quorū nemo curat rem domesticam, posteaq; sacramēto fuerit addictus militiæ, sed Imperatoris sui negocium agit. Multo magis id conuenit facere eū, qui militat euāgelio.

Implicat se.) *ἐμπλέκεται*. i. implicat. Quancūq; huiusmodi passiuā subinde uertit per nomina reciproca. Negocijs secularibus.) *ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις*. i. uitæ negociationibus, aut occupationibus. Porro *βίου* uictum magis sonat q̄ uitam. Qui militat, nō est sollicitus de uictu, rem uictoriæ agit, de uictu prospicit Imperator.

Vt ei placeat, cui se probauit.) *ἴνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσκῃ*. i. ut ei qui se militem delegit placeat, hoc est, ei cuius spiritu delectus est & ascriptus ad hanc militiā, fortassis interps uertit, ei qui se probauit. Nam & qui certat in agone.) *ἐὰν δὲ καὶ ἀνδλῆ τις*. i. si uero & certet aliquis. Verbū est unde dicuntur Athletæ. Nam ab ijs quoq; ducit simile.

Non coronabitur.) *οὐ σεφανούται*. i. nō coronatur, hoc est nō sat est quomocūq; certe re, sed ita ut uincas. Laborantem agricolam.) Video grācos etiam interpretes non nihil hæere hoc in loco, sed mea sententiā sermonis ordo paulo perturbatior obscuritatem adduxit orationi. Ea tolletur, si *κοπιῶντα* sit præteriti temporis, & ab eo pendeat ad uerbium *πρῶτον*. i. prius, & non ad infinitū uerbū quod sequitur *λαμβάνειν*. Et sententiā ad hunc ordinemus modum. Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborarit. Tres enim adhibuit parabolas, militis, athletæ, & agricolæ, quorū unusquisq; cæteris curis ommissis suū munus gnauiter obit. Neq; deest præmiū, si suo prius functus fuerit officio. Equidem opinor hoc sensisse Paulum. Dabit enim tibi dominus.) Græce non est dabit, sed *δῶν*. i. det, quod est imprecantis. Ad eum modum palam enarrat hunc locum Chrysostom⁹, cū dicat Paulū paterno affectu nō desinere p̄cari bona Timotheo, ceu timentem filio charissimo. Tametsi interpres nostrā secutus æditionē, uertit dabit p̄ det.

In quo laboro.) *κακοπαθῶ*. i. affligor, quod suo more fere transfert laboro. Quancūq; nō sum nescius, & apud latinos laborare aliquoties sic accipi, ut sit idem quod in rerū difficultatibus uersari. Quasi male operans.) *ὡς κακούργος*. i. ut maleficus, aut facinorosus. Miror quod exemplū secutus Ambrosius uerterit, quasi latro. Nihil enim simile in *κακούργος* & *λαῖς*, quod magis sonat facinorosum. Quancūq; in euangelio constanter hic interpretes *κακούργους* uertit latrones, ut illic indicauimus. Nō est alligatum.) *οὐ δέεται*. i. nō fuit alligatum. Est aut allusio festiua in grācis uocibus *δεσμῶν* & *δέεται*. i. uincula & uinctum fuit. Cum gloria cœlesti.) *αἰωνίς*. i. æterna. Interpretes & Ambrosius legisse uidentur *δουρανίς*. Fidelis sermo. Rursum est *πισθὸς ὁ λόγος*, quæ uerba Paulus suo more præmittit, dicturus rem certā & indubitātā. Quancūq; Ambrosio nō adduntur hoc loco.

Si negauerimus.) *εἰ ἀρνούμεθα*. i. si negamus, in quo modo pronunciauit & superiora.

Si nō credimus ille fidelis est.) Nec hoc loco seruata est græcarum uocum affinitas; *ἔπισθονμερ πισθὸς*. i. diffidimus fidelis siue fidus.

Noli contendere uerbis.) *λογομαχεῖν* dictione composita. i. pugnare uerbis, quod ante uertit pugnas uerborū. Nihil enim utile est.) *εἰς ὄνησιν χρησιμῶν*. i. ad nullā utilitatem.

Nisi ad

Nisi ad subuersionem.) Et, nisi redundat, & ad subuersionē refertur ad illud superius noli pugnare uerbis, siue ut Apuleius loquit̄ uerbigerari, ut illud ad nihil utile per parēthesim interseratur. Quāq̄ interpret̄ & Ambrosius quo sensus esset dilucidior, unū & alterum uerbum de suo addiderunt. Sic aut̄ ordinandus est sermo. Hæc admone cōtestans coram dño, ne uerborū pugnas sequantur (nulla utilitas) ad subuersionē audientium. Cæterū infinitū quod interpret̄ retulit ad Timotheū, haud scio an rectius accommodetur ad cæteros oēs, ut hoc ipsum sit, quod illos admonet per Timotheū, ne inter se friuolis questiūculis depugnent, cum christiana philosophia nō sit sophistica disputatio, sed uita pura & Christo digna. Sollicite aut̄ cura.) ἀσπασμα εὐδμ. i. stude teipsum &c. Nec est aut̄ uel apud græcos, uel apud Ambro. Probabilem exhibere) δοκιμὸν .i. pbatū. Operariū inconfusibile.) ἀνεπαίσχυτορ. i. qui nō pudeat, siue erubescat. Quāq̄ Ambrosius legit, nō impudoratum. Porro impudoratos uocari qui cōtentionibus nituntur, uelut hoc pertineat ad disputationes contentiosas, quas pugnas uerborū appellat, quod in his nemo uelit cedere, sed sua quisq̄ pertinacissime tueatur, & alius aliū conspuat. Recte tractantem) ὀρθοτομοῦντα, sonat quasi dicas recte secantē, & scholia græcorum admonent metaphorā sumptam a securi aut gladio quo resecantur mutila. Est prouerbiū de Tenedia bipenni, quod si quis legat, melius intelliget huius loci sensum. Incidit enim sermo ueritatis, cum in huiusmodi disputationibus ueritas amittatur & spinis quibusdam inuoluatur. Prophana autem.) βεβήλους, quam uocem superius uertit inepta. Et uaniloquia.) Copula & redundat κενωφωνίας, .i. inanes uoces, eadem uox quā superius uertit uocū nouitates, & hoc quoq̄ loco Ambr. ita legit κενωφωνίας, uerti poterat inaniloqua. Deuita.) περίσασσ, quod tametsi significet abscede, tamē quoniā græca ppositio ancipitis est naturæ, melius hoc loco uertas superfedeto, siue ptermittas, græca scholia bifariam exponunt, aut reiice, aut insta uehementer, ut coerceatur. Opponitur enim quod modo dixerat ὀρθοτομοῦντα recte secantem & diiudicātem reiectis & recisis altercationibus superuacaneis, quibus lites non finiūtur, sed aluntur ac augeantur. Dicitur mirū quo spiritu Paulus p̄senferit, & q̄ graphice depingat inextricabiles theologistarū In theologos. questiones. Et admonet Ambrosius christianorū disputatiōes collationes esse debere, non altercationes. Proficiunt ad imp.) προκόψουσι. i. proficiunt, & ita legit Ambrosius. Nec tam est multū, q̄ amplius, Porro quod dicit inaniloquia, proficere ad impietate nō omnino id sentit Paulus, quod fortasse uerba latina sonant, huiusmodi disceptationes adducere nos ad impietate. Verū id sentit disceptationes huiusmodi quo magis admittuntur, hoc magis serpere & crescere ad maiorem impietatem gliscentibus indies contentionibus ambitiosis ἐπιδ' πλεον' ασεβείας, .i. ad maiorem impietatem. Atq̄ in hunc modum græcanica scholia interpretantur, & optime congruunt ea quæ sequuntur.

Vt cancer serpit.) Cancer hoc loco morbus est γάγγραινα, ne quis animal hoc loco putet esse. Serpit.) νομήξεια. i. passionem habebit, ut conueniat cum uerbo proficiet, qd̄ est futuri tēporis. Porro morbus is depascit̄ locū quē occupauit. Vnde statim arcēdus.

Qui a ueritate exciderūt.) περί πλὴν ἀλήθειαν ἠσόχησαμ. i. circa ueritatē aberrarūt, de quo uerbo superius admonuimus. Nam ἄσοχεῖ qui non attingit, quod destinabat attingere, ueluti scopum, aut aliud simile.

Et subuerterunt,) ἀνατρέπουσι, id est subuerterunt. Qui sunt eius.) τοὺς ὄντας αὐτοῦ, id est qui sunt sui, atq̄ ita citat diuus Hieronymus in Zachariam.

Cognouit dominus.) Hoc additum apparet, uelut exemplum signaculi, unde minus quadrat, quod legitur in Ambrosianis codicibus. Cognouit enim dominus. Et Chrysostomus putat testimonium hoc desumptum ex libro Deuteronomij.

Et discidat.) Discidat ἀποσῆτω. Atq̄ ita legit Ambrosius.

Qui inuocat nomen.) ὁ ὀνομάζων ὄνομα, id est qui nominat nomen. Quemadmodum habet & antiq̄ codices. Tametsi in quibusdā græcorū exemplaribus additū erat χριστοῦ.

Et alia

Et alia quidem in honorem) Dilucidius erat, hæc quidē in honorem, illa uero in ignominiam, ut hæc referat proxima, nempe lignea ac testacea, illa aurea & argentea. Carēt enim græci huiusmodi pronomīnū proprietate, ꝑ si schematis decus uoluisset interp̄s reddere, dicendum erat in decus ac dedecus *τιμὴν ἢ ἀτιμίαν*.

Et utile domino.) Et redundat *ἔυχρησον*, quod sonat accōmodū usibus domini.

Ad opus bonū paratū.) Paratū hoc loco participiū est *ἡτοιμασμέρον*, i. ut intelligas nō promptū, sed in domino in hunc usum præparato. Fidem, spem) Spem nec est in græcis, nec in antiquis latinorū codicibus, nec est apud Ambrosium.

Et pacem.) Et copula redundat. Sine disciplina questiones.) *ἀπαιδευτες ζητήσεις*, i. in eruditas questiones. Atq; ita uertit Ambrosius, & rursum deuita est *παραιτ̄*, in quo mirū illū non meminisse suæ copiae. Sonat aut̄ reijce, & aspernare, nec admittē.

Generant lites.) *μάχαι*, i. pugnas. Eleganter aut̄ huiusmodi disputationes rixosas, pugnas uocat, Non oportet litigare.) *μάχεσθαι*, i. pugnare. Et rursum paulo post *μάχεσθαι* uertit litigare. Tametsi non admodum mutat̄ sententia, tñ perit emphasis metaphora.

Docibilem esse.) *διδασκτικόν*, i. idoneum ac paratū ad docendū.

Patientē.) *ἀνεζητακόν*, i. tolerantē malos siue mala. Plus em̄ significat uox græca ꝑ tolerantem. Cū modestia.) *ἐμπραότῃ*, i. in mansuetudine seu lenitate. Potest enim utroq; uis referri, uel ad superiora, tolerantē malorum in lenitate, uel ad inferiora, erudientem in lenitate. Quāꝑ nō inficias eo *παιδευέμεν* nonū ꝑ sonare corripere.

Qui resistunt ueritati.) Veritati redundat, nec est apud Ambrosiū. Nam is quidem ad hunc legit modū, corrigentē eos qui diuersa sentiunt. Ne forte det.) *μήποτε δῶ*, ne quando det. Quāꝑ si latine loqui uoluisset interp̄s, dixisset si quando, quod *μή* apud græcos non semper est negantis aut prohibentis, sed dubitantis, ut apud nos nū aut si.

Et resipiscant.) *ἀνανήψωσι*, i. redeant ad sobrietatem, uel expurgentur, utrūq; em̄ significat *νήψιν*. Diaboli laqueis.) Est laqueo numero singulari. A quo captiui tenentur.) *ἐζωρημένοι ὑπ᾿ αὐτ̄*, significat aut̄ proprie uiuū capi in bello. Nam hinc græca composita est, sicut & alias admonuimus.

EX CAPITE TERTIO.

ETerunt.) Erunt enim *ἔσονται γὰρ*. Seip̄s amantes.) *φιλαυτοί*, i. sui amātes, & sibi placentes, hoc est suis cōmodis studentes. Vnde dicta *φιλαυτία* cæcus, ut inquit Flaccus amor sui, Id Ambrosius ita reddidit. Erunt homines sui tantū amatores. Nos super hac dictione *φιλαυτῆς* copiosius disseruimus in Chiliadibus nostris. Hugo Carrensis plane theologice explicuit hanc uocem, cuius æquidē uerba suo flore subscribam. Sicut inquit, solet dici de Ribaldo, qui qñ magnū frigus est, amplectit̄ se brachijs, ut sic calefaciat se quoquo modo, & dicit̄ derisorie, iste Ribaldus multū diligit se, qui sic se amplectitur brachijs. An nō flagitiū fustuario dignū, sic nugari in adorandis literis, idq; tā indocte, nō solū impie? Et tñ hæc legūt attoniti qui moriæ lusum ferre non possunt. Cupidi.) *φιλάργυροι*, i. cupidi pecuniæ. Auari legit Ambrosius.

Parentibus nō obedientes.) *ἀπειθεῖς*, i. imorigeri. Elati.) *ἀλαζόνες*, i. gloriosi, ut ipse interpretatus est Plautus. Ambr. legit insolētes. Hieronymus in Micheā legit fastidiosi. At suspicor scriptū fuisse fastuosi. Scelesti.) *ἀνόσιοι*, quod Ambrosius uertit impij.

Sine affectionē) *ἄσφοργοι* quod proprie significat eos qui nullo affectu sunt in suos, puta filios, aut famulos, aut uxorē. Sine pace.) *ἄσπονδοι*, quod Ambrosius uertit sine fide *ἀσπονδῆ* fœdus significat & amicitia quod refertur ad alienos, & nō domesticos, cū qbus boni fœderibus & amicitia uinculis copulant̄, quibus natura cōiuncti non sunt.

Criminatores) *διάβολοι*, i. calūniatores siue delatores. Sine benign.) *ἀφιλάγαδοι*, quod ita sonat, quasi dicas, nō amici bonis. Sic interpretant̄ græcanica scholia. Ambr. uertit bonorū inimici. Proditores.) *προδοταί*, i. desertores amicitia & sodalitat̄is.

Proterui.) *προπετεῖς*, i. præcipites, siue temerarij. Tumidi.) *τετυφωμένοι*, id est inflati, Quāꝑ haud male interpret̄s uertit, Eisdem & turgidos uocamus.

Cæci

philautia

Com. Hugonē. nō

Moris

Cæci) Cæci ne
im. Opinor hanc
corrigens, pro
Et uoluptatem am
tionibus compositi
Specie pietatis.
nam illi præscriber
Veritatem uerem
Abnegantes) h
Et hos deuita) a
ad solet uertere
in irrepunt, uerun
Onentat peccat
Adscientiam ue
Iamnes & Mam
ille duos mago
do nō addat illo
nocant, aut certe
ta, in hebraicori
uer expositū, qu
Sed ultra nō j
Qualia mihi t
Allectus es
es. Alloqui qu
alsequi, Vnde
id enim signific
Antiochia) h
cipiendū. Sed
Errates & in e
Ambrosius, ip̄s
rophi) i. erudire,
posito lucidius
Ad corripieudū
us Ambrosius ade
Quāꝑ id nec in ne
Vipectus sit hon
mo dei. Instruc
T Estificor co
p̄s) i. p̄s
ue & in tepe
Magistros
dicit accipiendū
post uerem uoluptate o
clūte uigla. Labo
quidam in codices h
Ambrosiū. Iam delibo
neat simplices bonum
uertit Ambro, hic in

Cæci.) Cæci nec est in græcis, nec in latinis exemplaribus antiquis, nec apud Ambrosium. Opinor hanc uocē sic irrepsisse, quod sciolus aliquis in margine adscripserit, ueluti corrigens, pro τετυφωμένοι τετυφλωμένοι, quorū prius sonat elatos, posterius cæcos.

Et uoluptatum amatores.) φιλήδονοι μάλλον ἢ φιλόθεοι, longe uenustius dixit græce, diuinationibus compositis, i. uoluptatum amantes, magis quæ amantes dei.

Speciem pietatis.) μόρφωσις, quasi dicas formationem. Notat enim eos, qui dictis norunt alijs præscribere, quomodo debeant pie uiuere, cum ipsi diuersa sequantur.

Virtutem autem.) δύναμις, i. uim hoc loco melius uertisset, ut opponatur speciei.

Abnegantes.) ἠρημένοι, i. inficiati, nam præteriti temporis est, id est qui abnegarunt.

Et hos deuita) ἀποτρέπου, i. auersare, quod est plus quæ deuita, neque enim est illud παρατρέπου quod solet uertere deuita. Qui penetrant.) ἐνδύνοντες, i. qui subeunt. Ambrosius legit qui irrepunt, uerum hoc non male uertit interpres.

Oneratas peccatis) σεσωρευμένους, quasi dicas accumulatas, & aceruo peccatorū obrutas.

Ad scientiam ueritatis peruenientes.) ἐλθέτω δύναμενα, i. uenire potentes.

Iannes & Mambres.) ἰαννης καὶ ἰαμβρης, i. Iannes & Iambres, quos Chrysostomus ait fuisse duos magos Aegyptiorū, qui portentis adendis certarint cū Mose, quanquā in Exodo nō addat illorū nomina, sed quæ Paulus acceperit ex traditione Iudæorū quæ ἀγραφομ uocant, aut certe a spiritu sancto. Quasi uero hoc tantoperē retulerit scire magorū nomina, in hebraicorū nominum interpretatione legimus utrūque Mambres & Iambres similiter expositū, quasi nihil intersit Iambres sones aut Mambres.

Sed ultra nō proficiet.) οὐ προκοιουσιν ἐπὶ πλείον, Ambrosius legit. Nō proficiet amplius.

Qualia mihi facta sunt) δίαμοι, i. quæ mihi, nam δια pro à græcis usurpare mos est.

Assecutus es παρακολούθησας, quod nō proprie significat assecutus es, hoc est adeptus es. Alioquin qui quadrabit quod cōsequit persecutiones & passiones. Nā hæc nemo dicif assequi. Vnde magis intelligēdū est a principio usque ad finē adfuisse, & testis es omnium, id enim significat παρακολουθεῖν, ut admonuimus & alias.

Antiochiæ) ἐν ἀντιοχείᾳ, i. in Antiochia, nisi de ciuitate loquar, ac de ciuitate opinor accipiendū. Seduciores) γόητες, i. impostores. Ambrosius legit deceptores.

Errantes & in er.) πλανῶντες καὶ πλανεώμενοι, i. seducetes, & seducti. Quod ita reddidit Ambrosius, ipsi errantes, atque alios erroribus inuoluētes. Quæ te possunt instruere.) σοφίσει, i. erudire, siue sapientē reddere. Diuinitus inspirata.) θεόπνευστος, quod uerbo cōposito iucūdius dixit Paulus. Utilis est.) Et utilis addita cōiunctione καὶ ωφέλιμος.

Ad corripiendū.) πρὸς ἐπανόρθωσιν, i. ad correctionē. Ad corripiendū.) Hoc loco diuus Ambrosius addit ad redintegrationē, καταρτίωσιν, quo uerbo Paulus est & alias usus. Quanquā id nec in nostra uulgata additione, nec in græcis reperio codicibus.

Vt perfectus sit homo.) ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ θεοῦ ἄνθρωπος, i. ut perfectus siue integer sit is, q est homo dei. Instructus.) ἐκτεθειμένος, i. cōsumatus & perfectus. Atque ita legit Ambrosius.

EX CAPITE QUARTO.

Testificor corā.) διαμαρτύρομαι ὄν ἐγώ, i. testificor igitur ego. Et per aduentū.) κατὰ πλὴν ἐπιφαιάν, i. in aduentu. Oportune importune.) ευκαίρως ἀκαίρως, i. tēpestiue & intēpestiue. In omni patientia.) μακροθυμία, i. longanimitate.

Magistros prurientes.) διδασκάλους, i. doctores & prurientes hic nominandi casu est accipiendū κνηθόμενοι, i. qui titillantur & pruriunt auditu, unde quarunt, qui scalpant aures uoluptate orationis, nō qui radant ueritate. Tu uero uigila) νῆφε, i. sobrius esto, siue uigila. Labora.) κατοπάθεισιν, i. feras afflictiones. Sobrius esto.) Quo loco quidā antiqui codices habent, subditus esto. In græcis codicibus non inuenio, nec apud Ambrosiū. Iam delibor.) ἀπένομαι, i. immolor. Certamen bonū.) εὐκαλόν, quod nō sonat simpliciter bonum, sed pclarū & egregiū. In reliquo.) λοιπόν, i. quod superest, atque ita uertit Ambrosius, hic interpres uertere cōsuevit, de cætero. Sed & his.) ἀλλὰ καὶ παρὰ, i. sed &

sed & omnibus. Qui diligunt) τοῖς ἠγαπηκόσι, id est qui dilexerunt. Festina ad me) ἀποῦδασον. i. stude siue da operam. Alioqui quæ sermonis figura est festina cito, hoc est, ἤκομαι καὶ κατέρχομαι, quemadmodum iocatur Aristophanes.

Diligens hoc sæculum.) ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα. i. postq̄ dilexit præsens sæculum, siue amplexus præsens sæculū. Crescens in Galatiam.) κρείσκει. i. Crisces, sed græcus sermo deflexit uocem latinam. In ministerio.) εἰς διακονίαν. i. ad ministerium.

Penula,

Penula.) græce φαλόνην, qd̄ est pallij genus nō cōlularis, ut quidā putant, sed quo tegitur ab hymbribus. Alij putāt esse thecā librorū. Ita græcanica scholia. Hieronymus in tertio aduersus Pelagium dialogo uertit lacernam siue penulam. Tametsi in plerisq; codicibus pro lacerna deprauatum erat lucerna.

Et membranas.) Et redundat μεμβράνας, hic latinā uocem Paulus usurpauit.

Aerarius.) χαλκεύς. i. faber ærarius, ne q̄s de questore ærarij accipiat, aut custode æris accipiat, ut interpretati sunt quidam.

Reddet illi dominus.) Græce est reddat ἀποδῶν, ut sit imprecantis.

Et tu deuita.) φυλάσσον. i. obserua, siue caue. Resistit.) Resistit ἀμείσκει.

Et liberauit.) ῥύσεται. i. liberabit, futuri temporis. Prædicatio impleatur.) πληροφρηθῆ id est ad plenum persuaderetur, & certam haberet fidem.

Cui gloria.) Græcus codex addidit, & imperium καὶ κράτος.

Eubolus.) εὐβουλος. Eubulus penultima producta, nomē a bono consilio dictum.

Et prudens.) ἐπιδῆς. Antiqui codices habent Pudens. Rursum uoce latina nonnihil detorta a græcis. Et fratres eius.) Non eius, sed omnes est apud græcos. Et ita legit diuus Ambrosius.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAS PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEVM FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI APOSTOLI AD TITVM.

In spem.) ἐπέλπίδι, id est in spe. &c. Qui nō mentitur.) ὁ ἀψευδής, quasi dicas immentiens aut imendax, & a mendacio alienus, non mendax legit Ambrosius, & item Hieronymus.

Ante tempora sæcularia) πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων. i. ante tēpora æterna. Ita legit Hieronymus Quæ credita est mihi.) ὁ ἐπισεύδμεγῶ, quod Faber Stapulensis ita uertit, cui cōmissus sum. Demior autem ei uiro, tam profundum obrepfisse somnum, ut nō agnosceret figuram græci sermonis, qua ita loquūtur, hanc rem ego cōmissus sum, quoties sentiunt, hæc res cōmissa est mihi, præsertim cum hæc loquendi formula toties sit obuia in Paulo. At cōijcere mihi uideor, quid iposuerit Fabro nostro nimirum q̄ articulus postpositiuus, dandi casu positus, cum accusandi casus magis cōueniret. Verum id factum est ob nomen quod antecessit eodem casu κηρύγματι, cum quo concordat q̄, iuxta græci sermonis idioma, dissidens a suo uerbo.

Secundum præceptum.) Rursum græce est κατέπιταγην. i. iuxta iniunctionem. Nos uertimus

Stapulensem carpit,

uertimus delegatione, sentit em̄ sibi munus hoc prædicandi delegatum a domino.

Tito dilecto filio.) γνησίω τέκνω, id est uero legitimo, proprio ac germano filio. Atq; ita legit Ambrosius, quasi dicas, uere filio & non notho, neq; degeneri a patre. Notat elegantiã huius uerbi & diuus Hieronymus hunc enarrans locum.

Gratia & pax.) χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, id est gratia misericordia, pax. Etiam si misericordiã, nec Ambrosius addit. Reliqui te cretæ.) ἐμ κρήτη, id est in creta Græci & urbium nominibus apponunt præpositionem, id quod apud Latinos rarissimum est. At interpres, ab insula uocabulo sustulit græcam præpositionem, quod prorsus est intolerabile.

Quæ desunt corrigas.) ἐπι διορθώση, id est supercorrigas, ut explicandi gratia sic loquamur. Sentit autem se prius correxisse quædam, Eadem nondum ad plenum correctã, iubet a Tito corrigi, Emphasis græce uocis, notauit Hieronymus præsentem explicã locum. Per ciuitates.) κατὰ πόλιν, id est in ciuitate, siue per ciuitatem, id est in singulis ciuitatibus. Sine crimine.) ἀνέγκλητος, quod non ita sonat quasi dicas, uacantem omni culpa. Sed quæ nemo possit accusare, siue criminari, & uocare in ius ob crimẽ aliquod, ἐγκαλεῖν, enim est intento crimine uocari in ius, & ἐγκλημα commissum, ob quod aliquis in ius trahi possit, ἀνέγκλητος, qui non possit ad hunc modum accusari. Atq; idem repetit paulopost. Oportet episcopum sine crimine esse.

In accusatione luxuriæ.) ἄσωτίαις, id est luxus. Ne luxuriã pro libidine accipias.

Non superbum.) μὴ ἀυθάδης, id est non præfractum, quod Hieronymus & Ambrosius legunt, non proteruum, & recte sane. Nos uertimus præfractum.

Non percussorem.) οὐ πλῆκτικος, hoc Hieronymus putat non pertinere ad pugnos, sed ad linguam contumeliosam & iurgiosam. Vnde & Horatius in odis Patruæ uerbera linguæ, quemadmodum & in superioribus annotatum est.

Non turpis lucri cupidum.) μὴ ἄωχρονες δὴ Græcã uocem unicã tribus circuloctus est interpres, quasi dicas turpilucrum. Sentit autem Paulus, omne studium lucri foedũ esse sacerdoti. At Carrensis festiuiter exposuit, turpis lucri, id est secularis, quasi sit aliud genus quæstus ecclesiasticum honestum. Benignum.) φιλάγαδος, quasi dicas, studiosum bonarum rerum, aut amantem bonos. Superius dixit ἀφιλάγαδος. Hieronymus hoc loco pro φιλάγαδος, legit bonorum operum amatorem.

Sobrium.) σώφρονα, quod Hieronymus uertit, castũ. Ambrosius, prudentem, atq; hæc omnia significat σώφρων, nisi quod sobrius, omnia ferne complectitur. Notat autem diuus Hieronymus ueterẽ interpretem, qui uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico uertit prudentem. Atqui ut interpreti non nihil patrociner, si græca uox ambigua est, nimirum utrũq; significans prudentem & pudicum, quomodo deceptus est uertens prudentem? An prudentia nõ congruit episcopo? Verum ut alias admonui, diuus Hieronymus studio tuẽdæ uirginitatis, undiq; colligit & asciscit præsidia, & quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quãq; σώφρων græcis non tam prudentem sonat, q̄ sobrium & sanæ mentis, ut intelligamus animum libi præsentem, & nullis temulẽtum cupiditatibus. Siquidem hæc duo componit inter se Euripides, in Iphigenia Aulidensi, σὺν σωφρονεῖν σοὶ γὰρ βούλομαι ἄλλ' οὐ σννοσεῖν. Iustum sanctum.) ὅσιον, quod ita interpretatur Hieronymus, ut dicat significare sanctitatem mixtam pietate, quæ ad deũ refertur. Nam ἅγιος, sanctus, hoc est purus a uicijs εὐσεβής, pius in deum.

Continentem.) ἐγκρατῆ, id est temperantẽ. Quod ut indicat diuus Hieronymus quidam haud recte, ad solam referunt libidinem, cum ad omnes pertineat affectus iram, auariciã, ambitionem, inuidiam, timorem, ut omnibus his sit superior episcopus. Mire id perspexit Paulus, nõ posse prospicere alijs, qui ipse sit obnoxius affectibus. Ego nullã spem uideo rebus publicis, nisi princeps cõtingat, liber ab omnibus uulgi cupiditatibus. At hodie haud scio, an ullum hominum genus magis seruiat omnibus affectibus.

Amplectentem.) ἀντεχόμενον, quod Ambrosius uertit, tenacem, diuus Hieronymus,

Cc obtinentem

obtinentem, Ambrosius elegantissime expressit græcam uocem. Nam ἀνεχέσθαι, dicitur proprie, qui adhæret alicui, uelut unguibus affixus, nec se finit auelli.

Fidelem sermonem.) *πιστοῦ λόγου*, quod alias Ambrosius uertit humanus sermo, significat autem sermonem. Certum & in dubitatum & certa respondeat, & quæ ipsam ueritatem faciunt præ se ferant. Ut potens sit exhortari.) Græce est, & exhortari.

Inobedientes.) ἀνυπότακτοι, quod diuus Hieronymus legit non subditi, sonat autem quasi dicas, qui in ordinem cogi non possint.

Deceptores.) *φρεναπάται*, Græcis est dicitio cōposita quæ perinde sonat, ac si dicas, mentium deceptores, & ad hunc modum interpretatur diuus Hieronymus, Pessimam autem & perniciosissimum genus decipiendi, ubi quis mentem omnium actionum fontem prauis inficit opinionibus. Nam hac uia fit, ut non solum non pudeat malefactorum, uerum etiam ex his laudem petamus. Caterum uani loqui, Græce est *ματαιολόγοι*, quod non sonat mendacem, sed inania friuolaque loquentem. Nam uanus proprie latinis dicitur mendax.

Quos oportet redargui.) *ἐπισομίζεω*, id est occludere, siue obturare os. Hieronymus legit, silentium indici. Hoc ex loco palam est Laurentium in euangelio Lucae legisse, aut certe somniasse *ἐπισομίζεω* pro *ἀποσομίζεω*, de quo quod tum succurrebat illic diximus.

Ventris pigri.) Ventres legendum est, *γαστέρες ἀργαί*. Nam ipsos uentres appellat, ab domini deditos. Increpa illos dure.) *ἀποτόμωσ*, id est ad uiuam & seueram. Nec est increpa, sed argue *ἐλεγχε*, hoc est refelle. Auertentium se a ueritate.) *ἀποσσεφομένων πτω ἀλήθειαν*, id est auertentium ueritatem, hoc est abhorrentium a ueritate.

Abominati & incredibiles.) *βδελυκτοὶ ὄντες ἢ ἀπίστωτες*, id est abominabiles cum sint & increduli Ambrosius & Hieronymus legunt, execrabiles & inobedientes pro quo non male quadrabat intractabiles, aut imperuassibiles.

Proprius eorum propheta.) *ἰδιοῦ ἀντὶν προφήτης*, prophetam uocat poetam, qui quasi præfenserit futura, proprium autem uocat, quod Cretenis fuerit, ipse qui hæc de Cretenis scripserit, siue quod per Ironiam prophetam uocauit, quasi talibus Christianis tales congruerent prophetae, siue quod is Epimenidis liber unde uersiculus hic sumptus creditur, titulum habeat, *περὶ τῶν χρησμῶν*, id est de oraculis. Tametsi non desunt qui testimonium hoc ad Callimachum referant, apud quem initium huius carminis inuenitur *κρήτες ἀειθεύσαι*, quod Iouis sepulchrum apud se esse confinixerint, cum is iuxta uulgi opinionem fuerit immortalis. Extat & prouerbium Græcis Cretenis testans uanitatem, *κρητίζεω πρὸς θεὸν κρητίζα*. Verum hac de re qui uelit plenius cognoscere legat Miscellanea. Angeli Politiani, aut nostras Chiliades. Nam hic, quoniam annotationes scribimus breuitati, quoad licet studendum. De occasione huius carminis testatur & græcanica scholia. Est autem uerus integer heroicus apud Epimenidem Cretensem. In quo sane demiror Stapulensem laborasse, ut carmen carmine redderet, idque ad hunc modum Gnosius usque loquax mala bestia, uiscera pigra. Nec enim idem est loquacem esse & mendacem. Et ut hominem cibo deditum uentrem dicimus, non item uiscera dicimus.

Mala bestia.) *θηρία*, quod non simpliciter bestias, sed & feras ac ueneno noxias bestias significat. Ut sane sint.) *ἵνα ὑγιαίνωσι* illud admonendus est lector, Paulum frequentius usum hoc uerbo, quo Græci significant, quicquid probandum est. Vnde illud, *μηδὲν ὑγιαίνωσι*, id est nihil sanum, cum omnia displicent. Hic igitur ut sani sint, nihil aliud est, quam ut recte se gerant. Ut rursus *νοσῆμι*, id est agrotare dicitur apud illos, quod non recte est affectus.

Coinquinatis autem.) *μεμιασμένοις*, quod magis sonat impiatis, & piaculo aliquo prophanatis, ut sint arcendi a sacris. Quin & illud omnia munda mundis, rectius erat, omnia pura puris. Quandoquidem his uerbis utuntur, cum de castitate sacrorum agunt. Extat enim lex apud Senecam. Sacerdos sit casta castis, pura puris. Vides ut Paulus in nullos in cadescat acrius, quam in eos qui Mosaicis ceremonijs Christum tendebant abolere, & hoc prætextu tyrannidem in Christianam plebem occupare. Caterum profitentur magis congrue

bat hic

Epimenidis poëta & sus a paulo adductus.

bat hic $\text{\textcircled{c}}$ confitentur $\delta\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\sigma\iota$. Confitentur se.) $\delta\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\sigma\iota\ \mu\epsilon\delta\acute{\epsilon}\nu\alpha\iota$, id est profitentur se scire. Nam hoc quoque significat $\delta\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\epsilon\iota\mu$.

EX CAPITE SECVNDO.

Sobrios.) $\nu\kappa\phi\alpha\lambda\iota\omicron\upsilon\varsigma$, quam vocem Hieronymus admonet ambiguam esse significatam utriusque & sobrii, hoc est non temulentum & uigilantem. Quandoquidem & uerbum $\nu\eta\phi\iota\mu$, anceps est. Prudentes.) $\sigma\acute{\omega}\phi\rho\nu\alpha\varsigma$, id est moderatos, quod rursus diuus Hieronymus uertit pudicos, suo more, & ne uideatur absurde senibus praecipii pudicitia, addit ne in aliena aetate turpiter libidini uacare uideantur.

Pudicos.) $\sigma\epsilon\mu\mu\omicron\upsilon\varsigma$, quod aptius Ambrosius uertit, graues, hoc est seueros, & honestatem pro se ferentes. In habitu sancto.) $\epsilon\iota\mu\ \kappa\alpha\tau\alpha\sigma\acute{\eta}\mu\alpha\tau\iota\ \iota\epsilon\rho\pi\rho\epsilon\omega\epsilon\varsigma$, quod perinde ualet, ac si dicas, eo amictu, eoque incessu & corporis motu, qui deceat sacras matronas, ac deo dicatas. Admonet ita diuus Hieronymus. Ambrosius uertit in statu religioe digno, uelut explicans compositam uocem, $\iota\epsilon\rho\pi\rho\epsilon\omega\epsilon\varsigma\ \&\ \kappa\alpha\tau\alpha\sigma\acute{\eta}\mu\alpha$, referens non solum ad uestitum, sed ad omnem corporis habitum. Non criminatrices.) $\mu\eta\ \delta\iota\alpha\beta\omicron\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, id est non calumniatrices. In Hieronymo legimus incentrices, haud scio an mendose.

Multo uino feruientes.) $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\omega}\ \acute{\omicron}\iota\upsilon\omega\ \delta\epsilon\delta\omicron\upsilon\lambda\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha\varsigma$, id est multo uino deditas, siue addictas, solent autem anus huic uicio affines esse.

Bene docentes.) $\kappa\alpha\lambda\omicron\delta\iota\delta\alpha\sigma\iota\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, id est honesta docentes.

Vt prudentiam doceant.) $\acute{\omega}\varsigma\ \sigma\omega\phi\rho\nu\acute{\iota}\zeta\omega\sigma\iota$, id est ut sobrias siue pudicas reddant, quod Hieronymus legit, ut ad castitatem erudiant, suo more torquens quicquid potest ad uirginitatem, cui fauit, non sine suspitione, nec sine calumnia. Ambrosius legit ut instituatur.

Adolescentulas.) Hunc accusatiuum, Graeci referunt ad $\sigma\omega\phi\rho\nu\acute{\iota}\zeta\omega\sigma\iota$, ut intelligas mandari matronis natu grandioribus, ut doceant puellas amare maritos.

Prudentes.) $\sigma\acute{\omega}\phi\rho\nu\alpha\varsigma$, quod rursus Hieronymus legit castas. Sed quia sequitur castas, fortassis quadrabat hic sobrias, aut prudentes.

Domus curam habentes.) $\delta\iota\kappa\omicron\upsilon\rho\omicron\upsilon\varsigma$, quod sonat, domus custodes, ut assidue domi sint, & rem domi curent. Quae praecipue mulierum laus. Vnde ueteres autore Plutarcho pingebant uenerem testudini insistentem, quod id animal nunquam a domo discedat.

Vt sobrii sint.) $\sigma\acute{\omega}\phi\rho\nu\epsilon\varsigma$, & hic Hieronymus legit, pudici, sui similis.

Teipsum praebe.) Praebens, $\pi\alpha\rho\epsilon\chi\acute{\omicron}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$, & ita legit Ambrosius graecis consentiens.

Exemplum.) $\tau\acute{\upsilon}\pi\omicron\sigma\omicron\mu$, id est formam aut exemplar potius, quam exemplum.

In doctrina, in integritate.) Graece sic habet, $\epsilon\iota\mu\ \tau\eta\ \delta\iota\delta\alpha\sigma\kappa\alpha\lambda\iota\acute{\alpha}$, $\alpha\delta\iota\alpha\phi\theta\omicron\rho\iota\alpha\mu$, $\sigma\epsilon\mu\nu\acute{\omicron}\tau\eta\kappa\tau\alpha$, $\alpha\phi\theta\alpha\rho\iota\alpha\mu$, $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\mu\ \nu\eta\phi\iota\mu$. I. in doctrina, integritatem, grauitatem, incorruptionem, Verbum sanum est, $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\mu\ \nu\eta\phi\iota\mu$ de quo diuus Hieronymus non nihil admonet, nepe quae sequenter ad integritatem doctrinae posse referri, sed obstare quod sequitur, sermonem sanum. At mihi non uideatur esse causa, cur hic offendamur. Quaeque enim nemo docet, nisi loquatur, tamen refert non paulum quomodo loquaris. Irreprehensibile.) $\alpha\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\gamma\nu\omega\sigma\omega\mu$, quod & ita sonare potest, quod contemni non possit.

Veretur.) $\epsilon\iota\mu\ \tau\rho\alpha\pi\eta$, id est pudeat, quod sapienter iam uertit confundatur. Ambrosius & Hieronymus legunt, reuereatur. Nihil habens dicere.) $\mu\eta\delta\epsilon\mu\ \acute{\epsilon}\chi\omega\mu\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\mu$, id est nihil potens dicere, siue nihil habens quod dicat. Nam $\acute{\epsilon}\chi\mu$ cum infinito uerbo, significat posse apud Graecos subditos esse.) Diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam legi. Altero modo, ut accipias seruos subditos esse debere dominis in omnibus. Altero ut intelligas seruos complacere debere in omnibus, $\nu\pi\omicron\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\epsilon\delta\alpha\iota$, $\epsilon\iota\mu\ \pi\acute{\alpha}\sigma\iota\mu\ \nu\epsilon\alpha\rho\acute{\epsilon}\sigma\omicron\upsilon\varsigma\ \epsilon\iota\upsilon\alpha\iota$. Atque ita quidem habent Graeci codices, huius tempestatatis. Etiam si Hieronymus indicat, graecos secus distinguere. Nempe iuxta prioris sensum. Porro $\nu\epsilon\alpha\rho\acute{\epsilon}\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ interpretatur, non qui satisfaciant ac placeant dominis, sed sibi non displiceant, & suam fortunam qualiscumque est boni consulant. Mirum est autem unde Ambrosius legerit optimos, nisi mendum est.

Non contradicentes.) $\mu\eta\ \kappa\alpha\tau\iota\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omicron\upsilon\tau\alpha\varsigma$ quod eleganter reddidit Ambrosius respōsatores.

Non fraudantes.) μη νοσφρομένους, quod Hieronymus legit furantes. Est enim νοσφρίζονα aliquid decerpere ac furtim detrahere, cum totam rem non auis tollere, quod serui solent. Sed in omnibus.) Sed fidem omnem, πίστιν πάσαν.

Saluatoris & salutaris.) Græca secus habent, ἡ χάρις τῆς θεοῦ ἢ σωτηρία, id est gratia dei salutaris, uel salutaris. Etiam si Hieronymus & Ambrosius aliter legunt.

Abnegantes.) ἀρνησάμενοι, participium est præteriti temporis, poterat uerti, abnegatis sæcularibus desiderijs, ut legit Ambrosius. Abnegata impietate & sæcularibus desiderijs. Sæcularia desy.) κοσμητικὰ ἐπιθυμίας, id est mundana desyderia. Alioqui latinis sæculare dicitur quod centesimo quoque anno instauratur, ut ludæ sæculares. Neque enim est ab eo quod sequitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι in hoc sæculo. Sobrie.) σωφρόνως, quod hic quoque Hieronymus uertit pudice, suo more. Et aduentum.) ἐπιφάνεια, id est apparitionem, siue illustrationem, ut & alias uertit. Quam eadem uox & aduentum significat, sed cum splendore, ueluti cum emergit sol. Magni dei & saluatoris.) τοῦ μεγάλου θεοῦ ἢ σωτηρίας. Id ita legi potest, ut utrumque pertineat ad Christum, dei & saluatoris, aut prius pertineat ad patrem, posterius ad Christum Chrysostomus utrumque tribuit Christo, & item Hieronymus, exultantes aduersus Arrianos, ceu uictores, cum sermo plane sit anceps.

Populum acceptabilem.) περιούσιον, id est peculiarem, diuus Hieronymus in cōmentarijs huius loci, negat se a quopiam sæcularium perito literarum potuisse discere, quid esset, περιούσιον. Verum ex Deuteronomio collegisse. Vnde Paulus hanc locum sumpsisse uidetur, ut esset ei in populum acceptabilem ex omnibus populis. Rursum in psalmo uicesimo quarto. Elegit sibi dominus in possessionem sibi, quod dictum est in possessionem Septuaginta ac Theodotion transtulerunt περιουσιασμού. Aquila & quinta æditio περιούσιον, syllabæ cōmutatione facta, non sensus Symmachus pro eo quod est in græco περιούσιον, in Hebræo הַאֲדָמָה expressit יְהוָה, hoc est egregium uel præcipuum, pro eo quod idem in alio uolumine latino sermone utens peculiare interpretatus est. Putat enim Hieronymus minimum interesse inter περιούσιον & ἐπιούσιον. Porro uarietas hæc nascitur ex ambiguitate præpositionis περι, & ἐπι. Etenim qui uertunt possessionem, & peculiarem, huc spectarunt, quod οὐσία significat substantiam, hoc est facultates & possessiones, & περι, circum, ut quod in bonis nostris sit, & in nostro, ut aiunt, ære id peculiare dicimus. Rursum qui uerterunt egregium, huc respexerunt, quod περι, significat aliquoties eminentiam, & οὐσία, essentiam, quasi dicas, reliquas substantias antecellentem. Existimat in eundem sensum accipi posse, quod est in precatōne dominica. Panem nostrum, ἐπιούσιον, id est non uulgarē, sed eximium illum, qui de cælo mittitur. Qua de re & suo loco non nihil attigimus. Porro quod addit Faber. Hieronymo idem esse περιούσιον & γνήσιον, miror unde sumpserit, nisi forte idem esse putet peculiare & ingenium aut uerum. Quæ admodum Symmachus ut dixi peculiarem uertit. Sectatorem bon.) ἀλωπύς, id est, æmulatorem, & ita Ambrosius. Cum omni imperio.) μετὰ πάσης ἐπιταγῆς, non quod iubeat illum esse imperiosum, sed quod uelut hæc diligenter mandari atque iniūgi populo.

EX CAPITE TERTIO.

Nemo te contemnat.) μηδὲς σου περιφρονεῖτω, diuus Hieronymus admonet hic non esse idem uerbum, quo usus sit Paulus scribens ad Timotheum. Nullus adolescentiam tuam contemnat, illic enim esse, καταφρονεῖτω, καταφρονεῖν, enim dici, qui despicit, ac nihili facit, quod & in bonā partem accipi possit, ueluti si quis pro Christo contemnat cruciatum aut mortem περιφρονεῖτω, qui fastu quodā sibi uideat alio melior ac sapientior. Citatque illud Aristophanium, ἀεροβατῶν καὶ περιφρονῶ δὲ ἥλιον. Interpretans ad hunc modum, scando per aerem, & pluris me noui esse quam solem. Vult igitur Paulus Titum ita uiuere, ut nemo sit, qui sibi melior uideri possit, quam ipse sit episcopus.

Dicto obedire.) παρὰ χειρὸς quod est proprie magistratibus parere.

Non litigiosos.) ἀμάχος, id est non pugnares, hoc est non iurgiosos & contentiosos

Increduli

Sæculare,

Periusion græc. & peculiare,

periliare,

Increduli.)
Et humanitas.
namtatem inape
de Hieron
Nec em iu habe
lus, nihil aliud sign
Sperat. Et quod de
lum Non ex o
que iant in iustici
nis. Abunde
Volo te confir
Ut curat bonis
reddidit, ut sollicit
Bonis operibus
Qui credunt.)
Pugnas legis.)
ueniant, inquit, e
Post unā & sec
admonitionem,
non qui dissenti
Dei uita.) παρ
Proprio iudi
qui pertinacite
quæ & ita pote
rat, ut sit per se
monitus nolue
Studiose pra
hospitibus exhi
Dilcant auter
in latinis antiqu

ANNO

Ille ad
Asyita ley
non partic
fime.) uat
sanctos.) N
dum ietum de in omn
De tanta sentit
Chrysostomus hunc e

- Increduli.) ἀπειθεῖς, Ambrosius inobsequentes, Hieronymus legit inobedientes.
 Et humanitas.) ἢ φιλανθρωπία, id est amor erga homines. Nam quidam hoc loco humanitatem interpretantur incarnationem Christi. At Paulus hic loquitur de patre Iesu & ἐπεφάνη Hieronymus uertit, illuxit, hoc est palam facta est per filium incarnatum. Nec em̄ locū habet distinctio Thomæ, quā hic inducit qd̄ græca uox qua usus est Paulus, nihil aliud significare potest, q̄ studium & amorem erga hoies, cui diuersa est μισανθρωπία. Et quod deum saluatorem uocat magis ad patrem referendum uidetur, q̄ ad filium. Non ex operibus iusticiæ.) οὐκ ἐξ ἔργων ἢ ἐν δικαιοσύνῃ, id est, non ex operibus, quæ sunt in iusticia. Sentit aut̄ de operibus legis Mosaicæ, de quibus multa scribit Romanis. Abunde.) πλουσίως, quod Hieronymus uertit opulenter.
 Volo te confirmare.) βεβαιουῦν, quod anceps est uerbum, potest em̄ esse cōfirmari. Ut curēt bonis operibus præesse.) ἵνα φροντίῃσι καλῶν ἔργων προϊσαοῦναι, Ambrosius ita reddidit, ut solliciti sint ad effectum bonorum operum.
 Bonis operibus.) Hic datiuus est, & respondet præpositioni præ.
 Qui credunt.) οἱ πεπιστευκότες, id est qui crediderunt.
 Pugnas legis.) μάχας νομικὰς, id est pugnas legales, quod Hieronymus explicās, quæ ueniunt, inquit, ex lege. Deuita.) περιίσασο, de quo superius diximus.
 Post unā & secundā.) Latinius erat, post unam & alteram, & ita legit Hieronymus. Et admonitionem, melius q̄ correptionem, ut indicat idem. Caterum hæreticum appellat non qui dissentiat a conclusionibus magistrorum nostrorum, sed factiosum. *Hæreticus .i. factiosus*
 Deuita.) παραιτοῦ, id est reiice, non est περιίσασο, quod mox eodē uerbo expressit.
 Proprio iudicio condemnatus.) αυτοκατάκριτῶ, uoce composita, per se cōdemnatus qui pertinaciter dissideat ab omnibus. Caterum illud subuersus est græce ἐξέτραπται qd̄ & ita potest accipi excidit a uia, siue deflexit & ἀμαρτάνῃ potest uerti errat, sed ita errat, ut sit per se condemnatus, etiam si nemo illum condemnet, ut q̄ semel atq; iterū admonitus noluerit resipiscere. Legis peritum.) νομικόν, Hieronymus legit legis doctor.
 Studiose præmitte.) πρόπιμφορ imo deducito, siue prosequere, quod officiū solemus hospitibus exhibere. Atq; in hunc sensum interpretatur diuus Hieronymus.
 Discant autem & uestri.) Nostri prima persona legitur tum in Græcis codicibus, tum in latinis antiquis.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM
 PAULI AD TITVM.
 FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI
 APOSTOLI AD PHILEMONEM
 CAPVT PRIMVM.

Dilecto adiutori.) ἀγαπητῶ καὶ συνεργῶ, i. dilecto & adiutori, siue cooperario. Atq; ita legit in uetustis codicibus latinorū. Nam dilecto, hic nomen est, non participiū, cuius admonet & Hieronymus. Et Appiæ sorori charissimæ.) καὶ ἀπφίε τῆ ἀγαπητῆ. i. Et Appiæ dilectæ. In dño Iesu, & in om̄es sanctos.) Mirū cur casum mutarit, cum Græcis sit utrobique casus accusandi, in dñm Iesum, & in omnes sanctos. Que in domo tua est ecclesiæ.) ἢ τῆ κατοικοῦ σου ἐκκλησίε. De familia sentit, proinde nos uertimus, cōgregationē. Indicat hoc haud obscure Chrysostomus hunc enarrans locū. Euidens fiat.) Græci legunt ἐνεργῆς, i. efficax. Nā

ἐναργής per alpha, significat euidēs. Ita legisse uidetur interpres, Hieronymus admonet in græco melius haberi, ἐνεργής quod exponit efficax, Et in hunc sensum enarrat Chryso-

stomus, Omnis operis boni.) Operis redundat. Nec inuenitur, uel in Græcis, uel in antiquis codicibus latinorū, ad hæc nec apud Hieronymū, nec apud Ambrosium. In Christo Iesu.) Ante hæc uerba reperio in Græcis codicibus, τὸ ἐν ἡμῖν. i. quod est in uobis. Et dilucidius est erga Christum Iesum, ut hæc particula referatur ad efficax, ut cōmunicatio fidei tuæ sit efficax, erga uel in Christum Iesum, ad cuius gloriā spectat fidei tuæ cōmunicatio. Gaudiū em̄ magnū habuī & consolationē.) Grace est χάρις ἐχομεν πολλήν, ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου. i. gratiam habemus multam, in dilectione tua. Interpres legit χάρις, eamq; lectionē secuti uident Hieronymus & Ambrosius.

Requieuerunt.) ἀναπέπαινανται. i. refocillata sunt. Multā fiduciā.) παρρησία, de quo sæpius admonui. Quod ad rem pertinet.) ῥᾷδι, i. decens, siue conueniens.

Illum ut mea uiscera.) ἀπὸ τοῦ ἐστί τὰ μὰ ἀλλάχνα, ipsum, hoc est mea uiscera.

Cū talis sim ut Paulus.) Grace sic habet μάλλον δὲ πικρακαλῶ τοιοῦτο ὦρ, ὡς παῦλος περιεβύτης, id est magis autem hortor, cum talis sim, ut Paulus senex. Sentit em̄ se cū id quod æquū erat suo iure potuisset imperare Philemoni, nempe Paulus & senex, postremo uinctus Iesu Christi, maluisse tamen uti precibus memor charitatis potius q̄p̄ auctoritatis. Sine cōsilio.) χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης, id est sine tua sententia.

Vt in æternū.) ὡς αἰώνιον, id est æternum, hoc est ipsum, iam nō tēporariū ministrū, sed p̄petuo tecū uicturū, atq; ita legit Ambrosius. Sed pro seruo.) Grace est ὑπὲρ δούλου id est supra seruum, quidā legisse uident ὑπὲρ δούλου. Ego reddam.) ἀποτίσω, id est de- pendam. Ita frater.) Ita hic affirmantis aduerbiū est, ναί. Est autem uox obtestantis fratris aut filiū, quē optamus nobis esse uoluptati, quasi nihil sit nobis illius fructuō dulcius. Per eam igitur adiurat Philemonem. Est autem allusio ad nomen serui quē cōmendat. Nam Onesimus græce utilis est. Ad quod allusit & superius cū diceret. Qui tibi aliquando inutilis fuit. Nunc autē & mihi & tibi utilis, hoc est nunc, i. quod dicitur ὀνήσιμος. Declarat autem hæc epistola, q̄p̄ liber breuis, Paulum hominem fuisse, singulari quadam præditum humanitate, qui tanto studio seruum fugitiuum, & ei cōmendauerit, obsecrās & obtestans, cui pro sua auctoritate proq; meritis in illum poterat imperare, quod rogat. Deinde quid festiuus etiā dici poterat, uel ab ipso Tullio in huiusmodi argumēto? Nisi quod quidam nomine dūtaxat Christiani, animo infensissimi Christo, nihil eruditū putant, nihil elegans, nisi quod idem sit ethnicum. Et uniuersum sermonis florem semel perijisse existimant, si quid de Christo fuerit admixtum, quod illius sapiat doctrinam, cū ea uel prima sit eloquentiæ pars, sermonem rebus accommodare.

Donauit me uobis.) χάρις δίδουμαι ἡμῖν. i. donabor uobis. Et ita legit Ambrosius.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM PAULI AD PHILEMONEM FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM PAULI AD HEBRÆOS.

Dubia de auctore huius scripte ap̄ q̄d sup̄ q̄d uide t̄ sine annotatione huius.

Loquens.) λαλήσας, i. locutus prateriti temporis, olim locutus in prophetis proximis temporibus locutus est nobis in filio. Interpres illud fugisse uidetur, ne bis diceret locutus, cum Paulo utrobicq; sit dictio consimilis λαλήσας & ἐλάλησεν. Splendor gloriæ.) ἀπαύλασμα. i. refulgentia, siue relucētia, quod ex alio resplendet. Et figura.) χαρακτῆρ, quam dicere possis formā expressam ex alio, siue notam rei cuiuspiam impressam, uelut in cera. Et substantiæ, ὑπόστασις, non est οὐσία, quā essentiam uertit Quintilianus, ὑπόστασις a subsistendo dicta est, quæ

Græcis abq̄
cod. Ariani ex
no chara dicitur
Portant omnia
hæc non sentiat
moderari. Nam q̄
p̄p̄tiam uoca
t̄ eis Paulus, aut q̄
lum, quem admod
animi strati idq; n
oc est notu lux p
li est uelle. In har
us participi q̄p̄
sam purga. pec. ta
tat, purgatione pe
e lux, deinde con
dicat confedit.
p̄p̄tiam, id est
hæc sic uere ma
hæc duo gra
Hæreditauit.)
Et cum iterum
Et ad angelo
ignis flammam,
ides tua est in se
no Græcus ancep
temporis, pereunt
Mutabis eos.)
in caelos, aut etiā
natiuū secūdi a
tororia dicit, ane
egen dū sit erudi
ntis est tēporis,
reſenti.
D Ex effluam
pretat per
p̄p̄tiam pro
let enarran
p̄p̄tiam dicta
ex Græcis palā
hæc dicitur p̄p̄tiam
Mullit eū paulon
quod hētoros haber
omni pal. s. p̄ angel
ueniret hęc locū ad
p̄p̄tiam corpus affum
bis p̄p̄tiam possint.
dū est, quod dicit Chri
us doloris ad ull
dicit, quæ p̄p̄tiam Tho
hæc dicitur dīſſentēs a

quæ Græcis aliquando accipitur pro persona. Ex hoc uerbo nata est magna digladiatio quod Arriani exigerent tres hypostasies, & uerbum homousij nō reciperent. Caterum pro charactere. Hieronymus in Esaiam uertit formam.

Portansq; omnia uerbo uirtutis suæ.) φέρωντε τὰ πάντα. Meo quidē iudicio φέρωμ, hoc loco non significat idem quod portans siue baiulans, sed agens potius, siue mouens ac moderans. Nam φερόμενα dicuntur Græcis, quæ impetu quodam aguntur. Vnde & φέρωμ impetum uocant & ἄγεμ ἡγὼ φέρωμ dicitur, qui suo arbitratu moderatur aliquem. Scitit em̄ Paulus, aut quisquis fuit autor epistolæ, non solum mundum hūc conditum per filium, quemadmodum modo dixerat, per quem fecit & sæcula, uerum conditum regi & administrari, idq; non studio curaq; & industria, sicut administrant homines, sed uerbo hoc est nutu suæ potentia. Nam quod principi uerbum est, quo iubet aliquid fieri, hoc illi est uelle. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus, annotans emphasin huius participij φέρωμ. Purgationē peccatorū faciens.) Græci addunt δ' ἵεαυτῶ, i. per seipsum purga. pec. fa. Et faciens apud Græcos præteriti temporis est, unde transferre poterat, purgatione peccatorum facta, ne sedēdo uideatur purgare. Prius em̄ purgauit, morte sua, deinde confedit. Sedet.) Sedit præteriti tēporis est apud Græcos ἐκάθισα, quasi dicas confedit. Ad dextram &c.) Græca aliquanto secus habent, ἐμ δεξιᾷ τ' δεξόνος τῆς μεγαλωσίνης, id est in dextra throni maiestatis. Quāq; hic exempla Græcorum uariant. Atq; hic uere maiestas est non δόξα. Differentius.) διαφοροτέρομ, id est excellētius, quod διαφέρωμ duo græcis significat, differre & præminere.

Hæreditauit.) κληρονόμηκεμ, id est hæreditate accepit, siue sortitus est.

Et cum iterum.) ὅταν δὲ πάλιν, id est cum autem iterum.

Et ad angelos quidem suos.) Suos superest. Flammam ignis.) πυρὸς φλόγα, id est, ignis flammam. Sedes tua deus.) ὁ θρόνος σου ὁ θεός. Incertū est, an hic sit sensus, o deus sedes tua est in sæculū sæculi, An hic. Ipse deus est tibi thronus in sæculum sæculi. Nā sermo Græcus anceps est. Ipsi peribunt tu autem perma.) Græce uerba sunt præsentis temporis, pereunt & permanes, ἀπολούνται, διαμύνη, Quāq; pereunt ambiguum est.

Mutabis eos.) ἐλίξῃς αὐτούς, id est uolues, siue uertes eos. Atq; id uerbi magis quadrat in cælos, aut etiā in uestē. Interpres legisse uideat, ἀλλάξῃς. Et apud Hebræos est מַחֲלִיחַ תְּרַסְתִּינָא secundū a uerbo מִחַיִּן qd' est mutauit, quēadmodū mutat amictus. Vnde & mutatoria dicūt, anōtate Capnionē nostro Græci cōstāter legūt ἐλίξῃς, nō ἀλλάξῃς, p̄inde qd' legendū sit eruditus expēdēdū relinquo. In ministeriū missi.) Missi apud Græcos præsentis est tēporis, ἀποστέλλόμενα, i. q' mittūt. Et capiēt nō capiūt, hoc est futuro tēpore nō præsentī.

EX CAPITE SECVNDO.

Per effluamus.) Valla mauult præter fluamus παραρξυώμω Chrysostomus interpretat peream? sūptū, putat ex puerbijs Solomonis. Fili mi ne effluas ἢ ἐμὴ ὡς παραρξυῆς prorsus em̄ & irreparabiliter perit, quod dilabit. Quæ cū initiū accepisset enarrandi.) Enarrari legitur in uetustis exēplaribus, græce est, λαλεῖσθαι, hoc est quæ primū dicta fuit a dño. De quo loquimur.) Quo refert orbē terræ, nō deū, id quod ex Græcis palā est. Quis dicens.) τις, i. quidā. Eū uero, q' modico ab angelis.) τὸν δὲ βραχύτι παραγγέλλας ἡλαττωμένωμ, i. eū uero q' paulū qdā præ angelis diminut' est.

Minuisti eū paulominus ab angelis.) Admonet hoc loco Iacobus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi, minuisti eū paulominus a deo. Atq; ita prorsus indicauit Hieronymus psal. s. p̄ angelis q' illis uocant מַלְאָכִים Malachim, haberi מַלְאָכִים heloim Thomas refert hūc locū ad humanitatē Christi, q' minor angelis factus sit, non iuxta animū, sed iuxta corpus assumptū, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, cū angeli nullis malis attingi possint. Cuius equidē sententiā approbo nisi quod prudenter accipiedū est, quod dixit Christū secundū animā humanā nō fuisse inferiorē angelis. Nā si nullus doloris sensus ad ullā animæ partē pertinebat, nō potuit esse acerbissimus in Christo dolor, quē ipse tñ Thomas uult pximū fuisse cruciatib' dānatoꝝ apud inferos. Ac Faber hoc loco dissenties a Thoma multis argumētis cōtēdit a deo legendum esse, nō ab

angelis, quæ recensere longius sit, nec admodum necessariū, cū liber extet formulis semel, atq; iteꝝ excusus. Verꝝ siue legas a deo, siue ab angelis, uidetur idē manere scrupus. Etenim si de assumpto intelligas homine quemadmodum necesse est, nō paululum fuit imminutus a deo, imo infra abiectissimos etiam homines, quemadmodum ipse de se testatur in psalmis. Ego autem sum uermis, & non homo, opprobrium hominum & abiectio plabris. Nulla em̄ proportio naturæ hūanæ ad diuinitatē. Ne ab angelis quidē paululum fuit diminutus, qui usq; ad famē ac sitim, usq; ad flagra, ad crucem, usq; ad mortem deniq; descēderit. Proinde mihi uidetur illud paulo minus, quod græce est *βραχύτι* non ad dignitatis imminutæ modum esse referendum, sed ad temporis modum, quo uersatus est Christus in terris, quasi dicas ad breue tempus diminutus est ab angelis. Quem admodū interpretatur Chrysostomus & Vulgarius. Neq; uero refellit huius partis sensum, id quod sequitur. Gloria & honore coronasti eū, om̄ia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues &c. Siquidē prius illud pertinet ad Iesu uitā actā in terris & passionē, hoc posterius ad glorificationē, ad quā ut homo subuectus est. Neq; uero profus hoc fessellit, Aquinatē, qui indicat paulominus bifariā accipi posse, uel ut ptineat ad quātitatē, sic em̄ loquit̄, uel ut ptineat ad durationē. Stapulēsis in ius trahit interpretē epistolæ, q̄ qdē q̄s nā fuerit incertū est, ut parum probabile sit ipsam epistolā a Paulo fuisse conscriptā. sane sunt qui Lucam putent interpretem fuisse. Quam opinionem si recipimus, is interpretes in ius uocari non potest, præsertim cum apud Hebræos hæc uox *דַּבְּרָהֶן* *heloim* *πολύσχημ* habeatur, quippe quæ utrouis numero, singulari aut plurali deum, aut deos declarat, nonnunq; angelos aut homines etiam admiratiōe dignos. Interdum principes aut iudices, ut illic principi populū tui non maledices. Et Exodi capite uicesimo primo. Offerat eū dñs dijs, & applicabit̄ ad ostiū. Quo loco Hebræi dijs interpretant̄ iudicibꝰ. Et Chaldaica interpretatio sic extulit. Adducat eū magister suus ad iudicē. Quē admodum annotauit & Capnion noster in rudimentis Hebraicis. Verum hæc ad præsens institutum proprie non attinent, nisi quatinus exigit lectionis ratio. Proinde paucis indicasse sat esse duximus. Alioqui erant in hac epistola diligentius excutienda permulta, quæ nō nisi uerboſa disputatione possint explicari, unum illud addam, Hieronymum uideri non admodū probasse, quod hæc proprie tribuant̄ Christo, cum ait. Hunc locum Apostolus in epistola ad Hebræos sup̄ Christo interpretat̄. Et de autore eius adeo fuit dubitatū, ut sero recepta sit a Rhomana ecclesia. Quādoquidē in hanc unā omniū nihil cōmētatꝰ est Ambrosius. Et Hieronymꝰ ait a nōnullis nō fuisse receptā, ob id qd̄ in ea nō nulla citarentur quæ apud Hebræos nō inueniant̄. Gratia dei.) Hic ablatiui casus est *χαρίτι* *θεοῦ*, i. per gratiā dei, hoc est beneficio diuino. Pro omnibus.) *ὑπὲρ πάντων*, i. pro uniuerso. Decebat em̄ eū.) Hoc ad patrē est referendū nō ad filiū. Vnde cōsummāre legēdū est actiue, nō passiue *τελειώσαι*. Sensus em̄ hic est, dicebat em̄ eū, nempe patrē, q̄ nō unū filiū lesū, sed cū illo multos adducere uellet in gloriā, ut eū q̄ esset princeps ac dux salutis cæterorū, legitimū & pfectum redderet uarijs afflictionibus. Ad eū modū & legit & interpretat̄ Chrysostomus. Proinde librariorū errore in nonnullis codicibus cōsummari scriptū habet̄ uerbū passiuū. Quā lectionē reperio in cōmentarijs Fabri.

Autorē salutis.) *ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας*, hoc est ducem ac principem. Nā autoritas magis est penes patrem. Laudabo te.) *ὑμνήσω σε*. Fidens in eū.) In eodē *πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ*. Et pueri mei.) *Μεῖς* superest *τὰ πατρίδια ἄμοι*. Nusq; em̄ semen Abraham.) *δὴ πρ*, i. usq; Quāq; *δὴ* expletia cōiūctio uehementiæ nō nihil addit Faber uertit utiq; nec uideo cui ita uertendū existimarit, nisi forte idē apd' Græcos pollēt *δὴ πρ* *δὴ πρ* *ουδὲμ*. Angelos apprehēdit.) Apprehēdit præsentis tēporis *ἐπιλαμβάνεται*, i. assumit & induit. Quāq; alias utatur hoc uerbo Paulus p̄ assequi. Et fidelis pontifex.) *ἀρχιερεὺς*, i. summus sacerdos. Tametsi sapius ita uertit. Cæterū apostolū uertere poterat legatū. Deinde cōfessionis nostræ legunt Græci prima persona. Ad deū.) *τὰ πρὸς θεὸν*, i. in his quæ ad deū pertinent, aut quæ apud deū agūt. In eo em̄.) *ἐν ᾧ γὰρ*, id est, in eo quod, hoc est ideo quod.

Et tentatus

Vi de auctore Ep̄t̄ pauli ad hebræos fuerat multū dubitatū.

Et tentatus. Et copula redundat, nec legitur in uetustis latinorum exemplaribus. Sūt autem meo quidem iudicio cōiugenda hæc duo *πέπονθεν προσδοξίας* id est quod accidit illi tentari, ut participium positum sit loco uerbi infinitiui.

Et eis qui tentantur.) Redundat hic quoq; copula. &

EX CAPITE TERTIO.

IN omni domo.) *ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ*, id est in tota domo. Amplioris enim gloriæ.) Interpres secutus græcum sermonem genitiuum uertit pro ablatiuo. Dicendum erat ampliori gloriâ dignus. Habet domus.) Rursum hic genitiuum pro ablatiuo transtulit. Nam dicendum erat. Ampliorem domo, uel ampliorem q̄ domus Laurentius indicat hic lapsum Remigium interpretem, qui non inuenerit exitum sententiæ, eamq; culpam reijcit in latinum interpretem. Thomas, & hoc recentiores accipiūt honorē domus gloriâ in domo, aut de domo, secus interpretatib⁹ Chrystomo & Vulgario, qui populum dei, domus appellatione designatum uolunt Moyses administrauit populum Christum condidit. Nos quo magis p̄spiciuus foret sensus, expressimus ad hūc modū. Tanto nāq; maiore gloriâ q̄ Moyses, hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, q̄ ipsa domus.

Quæ domus.) *οὐ οἴκος*, id est cuius domus, ut cuius referatur ad deum non ad domus.

Fiduciam.) *παρρησία*, quasi dicas audaciam. Et gloriam.) *καύχημα*, plus aliquid adiecit, si non solum fidamus, uerum etiam gloriemur ac ueluti iactemus sortem nostram.

Probauerūt.) Græci addūt me. Quadraginta annis.) Hoc Græci distinctione referunt ad superiora, uiderunt opera mea per quadraginta annos. At eam lectionem palā refellit quod sequitur. Quibus autem in sensus fuit quadraginta annis.

In sensus fui generationi.) *προσώχθησα*. Laurentius magis probat in sensus q̄ offensus, ob id, ni fallor, quod offensus dure cohæret, cum datiuo generationi istī. Atqui in sensus latinis dicitur, quod aduersus tendit in quempiam. Porro Græcis *προσοχθῆν*, est taxidium molestiamq; capere ex re quapiam. Deniq; Hebrais est *וירח* quod taxidij molestiaq; significationem sonat. Vnde diuus Hieronymus transtulit. Quadraginta annis displicuit mihi generatio illa, hoc est pertuli eam semper rebellantem, idq; non sine taxidio meo. Nam deus in literis diuinis sæpenumero hominum more loquitur.

Generationi huic.) *ἐκείνη* est græce, id est illi, & illa, uertit Hieronymus, ut modo indicatum est. Et dixi semper.) Græci distinguunt, ut semper ad uerbum referatur ad uerbum. Errant, nec additur pronomen ij. Quibus iurauī.) *ὡς ὤμοσα*, id est sicut iurauī. Interpres legisse uidetur, *δὲς*. Porro illud si introibūt est abiurantis, ut perinde ualeat quasi dicas, iurauī eos non ingressuros in requiem meam. Aliquorietes addimus, Emoriar, si fecero. Dispeream, si non optimum erat. Ne forte.) *μήποτε*, id est ne quando.

Discedendo a deo uiuo.) *ἐν τῷ ἀποσῆναι*, id est in deficiendo, siue desciscendo.

Hodie cognominantur.) *τὸ σήμερον καλεῖται*, id est uocatur. Totum enim hoc tempus usq; ad uitæ finem uocatur hodie.

Vt non obduret.) *ἵνα μὴ*, id est ut ne. In illa exacerbatio.) Illa redundat.

Quidam enim audientes.) *ἀκούσαντες* prateriti temporis est, id est cum audissent.

Quorum cadauera.) *ὡς τὰ κῶλα*, id est quorum membra.

Non introire.) *μὴ εἰσελεύσονται*, id est non introituros.

Quia potuerunt introire.) Hoc loco uerba quæ adduntur, in requiem ipsius, non in uenio in Græcis exemplaribus. Verum e superioribus apparet adiecta.

EX CAPITE QUARTO.

NE forte.) *μήποτε*, id est ne quando. Aliquis ex nobis deesse.) *ὑπερκεῖναι*, id est nō assecutus fuisse. Et nobis.) Et redūdat. Nunciatū est.) *εὐηγγελισμένοι*. Id est ut ad uerbū reddā, Euāgelizatū sumus, hoc est nobis prædicatū est euāgelium. Non admixi

Non admixtus.) *μη συγκραμένος*, id est non contemperatus, hoc est non apte coniunctum
 & uelut anima copulatur corpori temperatura, quod fides ueluti uita sit auditui.

Quibus quæ audierunt.) *τοῖς ἀκούσασιν*, id est ijs qui audierunt. Porro datiuus hic pertinet
 ad participium admixtus. Qui credimus.) *οἱ πισεύσαντες*, id est qui credidimus.

Et quidem operibus.) *καίτοι*, id est quæ ut intelligas iurasse, illos non introituros in
 requiem, cum iam parata esset requies, nempe perfectis mundi operibus quibus abso-
 lutis requieuit deus die septimo. Tamen si tolerari potest & altera lectio.

Quibus prioribus.) Prius est. Terminat diem.) *ὁρίσθαι*, id est designat, siue definit aut
 præstituit. Nec additur quendam apud Græcos. Quæ exemplaria uariant hoc loco.

De alia loquerentur post hac die.) *περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας*, id est de alia locu-
 tus fuisset, post hæc, die, nisi accipias, post hæc aduerbialiter.

In ipsum quis.) Melius erat, in idem exemplum *αὐτῶ ὑποδείγματι*. Ac mihi quidē græ-
 corum uerborum sententia uidetur hæc esse. Ne quis cadat ut illi ceciderunt in deserto,
 in eodem exemplo incredulitatis & inobedientiæ. Et sicut illi ceciderunt ob increduli-
 tatem, ut dicit psalmographus, ita isti perirent similiter, similiter peccantes. In hunc sen-
 sum consentiunt Græcanica scholia, Græca sic habent, *ἵνα μὴ ἐμ' αὐτῶ τις ὑποδείγματι πείσῃ
 τῆς ἀπείθειας*. Et efficax.) *ἐνεργῆς* Hieronymus alicubi uertit euidentis, quod ut opinor le-
 gerit *ἐναργῆς*. At hoc sane loco magis quadrat efficax.

Et penetrabilior.) *τομότερος*, id est acutior siue incidentior. Si sic liceat latine loqui a
 uerbo *τέμνω* secō, siue incido. Gladio ancipiti.) *δισόμου*, i. utrinque incidente, siue utrinque
 acuto quod Hieronymus compluribus locis uertit bicipiti.

Et discretor.) *κριτικὸς*, id est iudex siue qui iudicare possit, unde & latinis critici dicuntur.
 Ac medullarum.) *μυελῶν*, quæ nonnulli Græci codices habent, *μελῶν*, id est mem-
 brorum Vulgaris legit *μυελῶν*.

Vlla creatura inuisibilis.) *οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανής*, id est non est creatura, non manifesta, si-
 ue occulta. Et aperta.) *ἢ τετραχλιόμενα*, quod pīnde sonat, quasi dicas ceruicata, Græ-
 ci putant metaphoram sumptam ab ouibus, quibus uellus a ceruice detrahitur, cum ex-
 coriantur, siue ab ijs qui ceruicem inflectunt cum se submittunt & agnoscunt se esse in-
 feriores. Sic & Iuuenalis. Aulam resupinat amici de scrutante omnia.

Confessionem spei nostræ.) Spei nostræ, apud Græcos non inuenio.

Tentatum autem.) Melius erat, sed tentatum, Eadem uis utriusque coniunctionis, sed
 non semper ubique quadrant omnes apud nos.

Ad thronum gratiæ eius.) Redundat *τῶ θρόνῳ τῆς χάριτος*. Nam gratiam opponit ser-
 ueritati legis Mosaicæ. In auxilio oportuno.) *οἷς ἔνκαιρον βοήθειαν*. i. in oportuno auxiliū.

EX CAPITE QUINTO.

Vi cōdolere possit.) *μετριοπαθῆναι*, quod sonat quasi dicat moderate ferre, hoc
 est nō grauiter succensere. Quæ Græcanica scholia, *μετριοπαθῆναι* exponūt pro
συμπαθῆναι. i. cōpati uoce ipsa nihil tale præ se ferente. Quod equidē admiror,
 ne Vallæ quidē animaduertit fuisse, qui recte uerti potuisse putat, qui par-
 ticeps passionū possit esse. Tanquæ Aaron.) *καθ' ὅσον ἢ ἀρῶν*. i. quæ admo-
 dū & Aaron addita coniunctione. Semetipsum clarificauit.) *ἐδόξασε*, id est glorificauit

A deo pontifex.) *ἀρχιερεὺς*, i. summus sacerdos. Quæ hic *ἀρχιερεὺς*, s. c. pene perpetuo
 uertit. Pro sua reuerentia.) *ἀπὸ τῆς εὐλαβείας*, id est a reuerentia. Sua additum est ex-
 plicandi gratia, quæ magis quadrabat sui. Illud item admonendum *εὐλαβείαν* non modo
 significare reuerentiam, uerum etiam pietatem, quod sane uerbi non male quadrabat
 hoc loco, cum loquatur de patre & filio.

Et quidem cum esset filius.) *καίπερ ὦν υἱός*. Interpres separauit hæc quorū ordo inter se
 coheret, propter græca participia. Sensus autem ad hunc habet modum. Qui in diebus
 carnis suæ, cum preces & supplicatiōes apud eū qui ipsum poterat seruare a mor-
 te, cum

cum clamore
 us esset, dicit
 modum. Quin
 poterat a morte,
 tia, quæ dicit filiu
 Cū esset filius d
 tus siue copiosus.
 interpretabilis, sic
 interpretatu & e
 interpretabilis bil
 ri, aut affirmatiue
 lat in illis isodocu
 bis addi solet hæc
 amare, quem ad m
 pudes. Nec em̄ it
 to seu nomine pe
 tabilem idem sig
 greeat sanatione
 docere, non con
 ab illo uiro, siue
 natis distinctior
 est, quæ non fac
 Et imbecilles
 uertit. Exper
 particeps, & hoc
 Sermonum dei
 Paruulus em̄ et
 græca uox non sig
 Pro consuetud
 plicauit, si dixisset
 est philosophis p

Va pro
 mone,
 modum
 adhuc in
 Fid
 am hoc coniunctio
 dicit sic interpretat
 uertunt rudes in C
 uertunt uita pristina
 uertunt, deinde his t
 hac docentur de sacrat
 uertunt cōiunctum legen
 plicat, hoc est cateci
 poluit, doctrinam r
 u, de uita æterno
 nas hic non esse capi
 tam græca uox & gustau

te, cum clamore ualido & lachrymis obtulerit, & exauditus sit pro reuerentia, tamen si filius esset, didicit ex his quæ passus est obedientiam, per participia reddi poterat ad hunc modum. Qui in diebus carnis suæ, precationibus & supplicationibus ei, qui se seruare poterat a morte, cum clamore ualido & lachrymis, oblati, & exauditus pro reuerentia, quæ esset filius, tamen ex his quæ passus est didicit obedientiam.

Cum esset filius dei.) Dei non est in Græcis. Grandis sermo.) πολὺς ὁ λόγος, id est multus siue copiosus. Et interpretabilis ad dicendum.) Suspicionem interpretem uertisse, in interpretabilis, sicut superius inuestigabiles. Nam græce est, δυσερμηνεύτῳ λέγειν, id est, difficultatis interpretatu & explicatu. Quo quod loco non nihil demiror Thomam, qui putarit hanc uocem interpretabilis bifariam exponi posse, ut in habeat negationem, quæ nemo possit interpretari, aut affirmatiue interpretabilis, qui indigeat interpretatione. Primum enim si in negat, uelut in illis indoctus impius, quid significat quod superat terpretor? Quamquam quibus uerbis addi solet hæc præpositio cum negationem habet: quasi liceat dicere in amare pro non amare, quemadmodum in amabilis, & impudere pro non pudere, quemadmodum impudens. Nec enim interpretor compositum est ab in, & terpretor, sed ab inter, & uerbo inulitato seu nomine potius. Deinde ut accipiamus affirmatiue, quis hoc illi concedat, interpretabilem idem significare, quod indigentem interpretatione? Veluti sanabilis dicatur quæ eget sanatione? An non hoc insignite cuiusdam impudentiæ est, hæc cum autoritate docere, non consultis Græcis, sine quibus hæc definiri non possunt, siue id scriptum fuit ab illo uiro, siue alius quispiam admiscuit. Siquidem græca uox omnino respuit hanc Aqnatis distinctionem, quæ nihil aliud declarare potest, quam difficilem ad interpretandum, hoc est, quæ non facile quispiam interpretatur.

Et imbecilles ad audiendum.) ναῖφοι τῶν ἀκοῶν, id est segnes auribus, ut ipse paulo possit uertit. Expers sermonum.) ἄπειρος, id est inexpertus. Expers autem respondebat ad particeps, & hoc refellit interpretem, aut certe scribam.

Sermonum dei.) λογίωμ, id est eloquiorum, autore Valla.

Paruulus enim est.) νήπιος, cur non magis infans, cum loquatur de lacte: præsertim cum græca uox non significet paruulum, sed puerum aut parum sapientem.

Pro consuetudine.) διὰ τὴν ἔξιν, id est propter habitum quem interpret non male rem explicuit, si dixisset pro assuetudine siue assuefactione. Nam habitus in hunc sensum uox est philosophis peculiaris. At sensus est ἀποθηρία, quod magis sonat organa sentiendi.

EX CAPITE SEXTO.

Qua propter intermittentes.) ἀφέντες, id est omittentes seu potius omisso sermone. Inchoationis.) Melius uertisset, primordij, siue principij, quemadmodum paulo ante uertit exordij, ἀρχῆς. Sentit autem ea uerba quibus rudes adhuc in Christo inchoantur, & instituuntur, nempe catechumini.

Fidei ad deum.) ἐπὶ θεῷ, id est in deum. Baptistam doctrinam.) Quidam hoc coniunctim legunt, ut sit sensus doctrinæ quæ est de baptizando. At græcanica scholia sic interpretantur ut separatim sit legendum. Omittentes sermonem illum quibus primum instituunt rudes in Christo, nempe eum, quod est de poenitentia. Hoc est primum admonent, ut relinquat uitam pristinam renascatur in Christo, deinde de fide in Christum condiscunt, quod sit credendum, deinde his traditis succedit baptisma, cuius mysteria tum demum aperiunt. Post hæc docentur de sacramentis fidei nostræ & parantur ad accipiendum spiritum sanctum. Quamquam si mauis coniunctim legere, nihil uetat, ut intelligas de instituto & doctrina prima quæ baptizandis, hoc est catechuminis solet tradi. Quod si placet, singula quoque quæ sequuntur possunt ad doctrinam referri, quæ est de impositione manuum, de resurrectione mortuorum, de iudicio aeterno. Gustauerunt etiam.) Gustaueruntque, est græce γευσάμενοι, τε ne putemus hic nouum esse caput. Gustauerunt nihilominus.) Rursum uim coniunctionis. Nam græce est, & gustauerunt.

Rursum

Rursum renouari.) ἀνακαινίζω, id est renouare uerbo actiuo. Hic quoque locus in causa fuit, quo minus hæc epistola Pauli putaretur, quod id uideatur asserere, quod a nonnullis hæreticis defensum est, si quis a baptismo relapsus esset in peccatum letale, hoc est in homicidium, aut adulterium, aut simile, non posse pœnitentia restitui.

Virtutesque futuri sæculi.) δυνάμεις, ut intelligas hic esse infirmitatem, illic apparere potentiam, quæ iam nunc incipit in pijs. Hoc admonere uisum, ne quis interpretetur de uirtutibus, quæ uicij opponuntur. Rursum crucifigentes.) ἀνασαυρόντας, quod Hieronymus quodam in hoc loco uertit recrucifigentes græcam exprimens uocem.

Et ostentui habentes.) παραδειγματίζοντες, quod uertit in Matthæo traducere, uerti poterat infamantes siue ludibrio exponentes. Reddunt enim quodam modo Christum infamem, & ludibrium faciunt, qui cum semel sit mortuus, semper uicturus, sua uita efficiunt, ut illi sit sapiens moriendum, uidelicet iterantes id, propter quod ille mortem suscepit.

A quibus colitur.) δι' οὗς ἢ γεωργεῖται id est per quos & colitur, ut intelligamus fructum reddendum, non quibuslibet, sed ijs quorum opera culta est terra. Id enim efficit addita coniunctio, quæ interpretis omisit. Viciniora salutis.) ἐχόμενα σωτηρίας, id est propinqua salutis, siue adhaerentia salutis, uerum interpres, quoniam præcesserat comparatiuum, subiicit item comparatiuum. Et dilectionis.) Græce est, ἐπὶ κόπου τῆς ἀγάπης, id est laboris dilectionis, nempe laboris, quæ ob charitatem in iuuandis proximis adierunt.

Ostentare.) ἐμδείξνυσθαι, id est ostendere siue monstrare, exhibere, præstare. Nam ostentare semper in malum sonat. Ad expletionem spei.) πρὸς πλὴν πληροφορίαν, quasi dicas certificationem, certissimam enim spei fiducia nascitur ex pijs operibus, potius quæ ex syllogismis. Nam πληροφορία dicitur, cum certissimis argumentis rei cuiuspiam sit fides.

Usque in finem.) μέχρι τέλους, id quod non solum accipi potest, de perseverantia usque ad finem uitæ, sed multo magis de perfectione spei, quæ crescit & adolescit in nobis, simul augefcente pietate, donec occurramus in uia perfectum. Nam hinc cœpit hæc disputatio Pauli, ut grandescerent in Christo. Ut non segnes.) ἵνα μὴ νοδρῶι, id est ne languidi aut segnes, id quod Paulo superius uertit, debiles. Et patientia.) μακροθυμίας, i. longanimitate. Expressius autem dixit Apostolus, qui per fidem & patientiam.

Hæreditabunt.) κληρονομοῦντων, i. hæreditate capiunt, & est presentis temporis, non futuri. Abrahæ nempe.) Nempe posuit pro quippe, τῶ γὰρ Ἀβραάμ, sed in quibusdam codicibus recte habetur nãq;. Nisi benedicens benedixero.) Non est græce εἰμή, nisi sed ἢ μή, quod ut indicat Vulgarius hoc loco aduerbiū est confirmandi. Nihil autem aliud est iusiurandum, quæ uehemens confirmatio.

Multiplicabo.) Cur non potius multiplicauero πληθυνῶ.

Per maiorem sui.) Rursum oblitus reliquit græcum casum. Latine dicendum erat, maiorem se. Quæque apud græcos, pronomem nullum additur, sed tantum est per maiorem.

Et omnis controuersie finis.) Græci legunt illis αὐτοῖς, non ἀντὶ ἡμῶν, ut accipias, illis nempe hominibus iusiurandum est finis omnis controuersie.

Immobilitatem.) τὸ ἀμετάθετον, i. immutabilitatem, siue firmitatem, solent enim hominum testamenta & pacta rescindi, at dei non item.

Quibus impossibile est.) Græce est, in quibus, ἐμδίο, nec est fortissimum sed ἰχυράμ, i. ualidum. Quasi ancoram.) ὡς ἄγκυραν, i. tanquam ancoram, uetusti latinorum codices habent sicut ancoram. Ad interiora uelaminis.) κατὰ πείλασμα, quod proprie significat aliquid obtentum atque obductum quod arceat conspectum.

Primum quidem interpretatus rex iusticie.) Nam Melchisedech apud Hebræos sonat regem iusticie. Quandoquidem illis מלכי Melchi rex dicitur, צדק sedek iusticia, Salem autem שָׁלֵם pacem sonat. Id uocabuli quidam putant inditum a Melchisedek urbi Hierosolymarum. Hoc ex loco deprehendi potest error interpretationis, in libello quo Hieronymi titulo circūfertur de uocabulis Hebraicis, cum appareat id operis nihil aliud esse, quæ

esse quæ tumultuariam non unius hominis coaceruationem, etiam si diuus Hieronymus testatur sese hîsce de rebus librum ædidisse. Nam illic Melchisedec exponitur in hunc modum. Melchisedec rex iustus, siue rex iusticiæ, aut rex pacis, siue pacificus. Atqui in hoc nomine Melchisedec nulla uox est quæ pacem significet, neque Paulus ait Melchisedec sonare regem pacis, sed Melchisalem מלך שלם exprimere regem pacis.

EX CAPITE VII.

Sine patre, sine matre) ἀπατὼρ ἀμήτωρ , compositis apud Græcos dictionibus. Et sine genealogia, apud illos est ἀγενεαλόγητος , quod fere sonat, quasi dicas, cuius generis origo, non possit reddi. Intuemini autem.) θεωρεῖτε δὲ , i. consideratis, siue uidetis, quæ potest accipi, & considerate. De præcipuis.) ἐκ τῆν ἀκροθίνιων , quod significat primitias frugum. Interpres legisse uidetur, ἀκροθηνίων , quæ uox præcipua significat. Verum hoc loco ἀκροθίνια dixit pro spolijs, siue exuuijs, ab hoste detractis, interpretibus ad eum modum & græcanicis scholijs ipsosque Chrysostomo. Et reperit in hoc significato apud Philostratum. Interpres illud secutus uidet, quod in fastigio acerui præcipua soleant poni. Illud ridiculum quod interpres Chrysostomi, cum acrothinia uertisset præcipua, nostram secutus additionem subiecit, præcipua dicuntur exuuiæ. Quæque & Latinis opima spolia dicebantur uelut egregia, quæ ducibus essent detracta.

Cuius autem generatio &c.) $\text{ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος δὲ αὐτῶν, δεκάτῳ κῆ τῶν ἀβραάμ. ἰσ}$ Is qui non numeratur ex generatione eorum, decimas sumpsit ab Abraham.

Sine ulla contradictione.) $\text{χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας}$, i. sine omni contradictione, quod modo uertit, controuersiam. Ibi autem contestatur.) Contestans, μαρτυροῦμενος , i. de quo testatum est, quod uiueret. Nam de hoc pronunciatum est, quod pontifex esset in æternum. Siquidem participium μαρτυροῦμενος medium est. Et in hanc sententiam interpretantur græcanica scholia. Ut ita dictum sit.) ὡς ἐπεὶ εἶπῃμι , i. ut sic dicam.

Et leui qui.) Et, hoc loco non est accipiendum simpliciter pro coniunctione copulatiua, uerum pro etiã siue quoque, ut sit sensus, non solum Abraham dedisse decimas Melchisedec, uerum etiam in Abraham autore gentis, ipsum etiã Leui, cuius est ius decimarum soluisse decimas. Porro quod præmolit sermonem dicens, ut ita loquar, explicat paulo post. Nam adhuc in lumbis patris erat, hoc est, nondum erat natus Leui, quæ tamen dico quodam modo fuisse decimatum in patre.

Decimas accepit.) $\text{ὁ δεκάτας λαμβάνωμι}$, i. Qui decimas accipit, siue solitus est accipere, participio presentis temporis. Loquitur enim non de Melchisedec, sed de sui temporis Leuitis, decimas accipere solitis. Sub ipso.) Subaudi, sacerdotio Leuitico.

In quo enim.) ἐφ' ᾧ γὰρ , i. in quæ enim, siue de quo. De alia tribu est.) $\text{φυλῆς ἑτέρας μετέχοντες}$, i. alterius gentis particeps fuit. In qua tribu) εἰς ἣν φυλῶν , i. de qua tribu, siue ad quam tribum. Nihil de sacerdotibus.) Sacerdotio legendum, πρὸς ἰσραωσάως .

Et quantum est non sine iure.) ὡς κατὰ δόσον . Apertius uertisset, & quatenus non citra ius iurandū, ut sit sensus, hoc esse meliorem spem nostrã, pro quã Christo sacerdote accedimus ad deum, quod illi sacerdotium commissum fuerit in æternum, idque non sine iure iurando, quo certior esset spes promissorum. Sempiternum habet sacerdotiū) ἀπὸ ἀβάτου , i. quod ad alium transire non possit, quod successione non aliunde transmigret ad alium, quem admodum fieri necesse erat in sacerdotio Mosaico. In perpetuū potest) εἰς τὸ πάντελεος quod magis sonat ad plenum siue perfecte, hoc est, ut Græcorum exponunt scholia, non solum hic, sed etiam illic. Verum hoc non nihil sapit Origenis dogma, quemadmodum & alias habet quædam, quæ illius decretis patrocinentur, de saluandis dæmonibus.

Accedens.) Et græci codices & latini uetustiores habent, accedentes, προσερχομῆς .

Ad interpellandum pro nobis.) ὑπὲρ αὐτῶν , i. pro ipsis. Qui post legem est.) Grace est, $\text{τῆς μετὰ τὴν νόμον}$, i. quod post legem est. Tametsi præpositio anceps est. Nam legi potest, & supra legem. Quod si legis, qui post legem, intellige post legem cõditam. Nempe in

D d psalmis, Seu

psalmis, Siue mauiſ supra legem, intelligitur plus fuiſſe ponderis in uoce diuina, q̄ in
praecepto Moyſi. Abrogat enim id quod poſterius eſt prius condita, & abrogat quod a
maiore profectum ſit autore id quod minor inſtituerat.

In aeternum perfectum.) τετελεσμένον, quaſi dicas, factum ſemper idoneum ac legit-
mum. Neq̄ enim ſacerdos ſemper aut ubiq̄ idoneus eſt ad peragendum ſacrum.

EX CAPITE VIII.

Capitulum autem.) κεφάλαιον. i. ſumma, ſiue caput. Sentit enim ſe compendio
dicendum, quod fuſius diſſeruit. Magnitudinis.) μεγαλωσύνης, potius maie-
ſtatis, ſicut paulo ante uertit. Sanctorum miniſter.) λειτουργός, quod non ſim-
pliciter ſonat miniſtrum, ſed miniſtrum ſacrorum, & qui ſungat officio ſacer-
dotij, pro alijs. Porro genitiuus ſanctorum poteſt uel ad homines referri, uel ad ipſa ſan-
cta, ut dicatur adminiſtrare ſancta pro nobis, ueluti ſacerdos. Quāq̄ autem graecica
ſcholia malunt de hominibus accipere, tamen id quod proxime conſequitur magis ſua-
det, ut de rebus ſanctis accipiamus, miniſter ſanctorum, & tabernaculi ueri, ut ueri quo-
q̄ referatur ad ſancta. Vt enim hoc tabernaculum, nempe coelum, uerum eſt tabernacu-
lum, ita ſancta ſanctorum quae illic adminiſtrat uere ſancta ſunt.

Si ergo eſſet.) ἐμὸν γὰρ. i. ſi enim. Nec eſſet ſacerdos) μηδ' ἂν ἦν ἱερεὺς. i. ne ſacerdos q̄
dem eſſet, ut qui nihil offerret, quale lex praeripſerat. Cū conſummaret.) μετὰ τὸ
τελεῖν. i. cum conſummatus eſſet. Nunc autem melius.) διαφοροτέρως. i. excellentius.

Quanto.) Latinus debet addere, tanto, ut respondeat quanto. Nam Graecis licet
omittere. Illud prius.) ἢ πρῶτον ἐκείνῃ. i. primum illud. Niſi quod Graeci abutuntur al-
quoties, hoc ſuperlatiuo uice compatiui. Culpa uacaret.) ἢ ἄμεμπτος. i. fuiſſet irrep-
henſibile. Siue de quo queri non poſſis, aut in quo nihil poſſet deſyderari.

Locus inquireretur.) ἐκτεῖν τόπος. i. queſitus fuiſſet locus.

Vituperans eum.) μεμψόμενος γὰρ. Verbum eſt unde deductum erat nomē, ἀμεί-
πτωτος. Probat enim nō caruiſſe reprehensione, cū ipſe deus de eo queraſ. Qua appre-
hendi manum) Magis eſt, apprehendens manum. Ecce dies ueniunt,) Hoc testi-
monium adduxit ex Hieremiae capite. 31. & ita adduxit, ut appareat ſecutus p̄ oia additionē
Septuaginta, ſed ab hebraica ueritate minimū abhorretē. Primum uenient, p̄ quo Hie-
ronymus uertit ueniant, graece eſt ἐρχονται, quod ad utruq̄ tempus pertinet. Nā de pa-
cto ſiue ut alibi uertitur ſc̄dus mox dicemus. Quod autē Hieronymus uertit, irritū fe-
cerunt. Paulus, ſiue quis alius fuit, ad hunc enim modum citat Hieronymus exp̄ſſit, οὐκ
ἐπίμνησαν. i. nō perſtiterunt in testamento ſiue pacto. Deinde quod ille uertit, dominatus
ſum eorū, hic explicuit, ἢ μελεσσα ἀνην. i. neglexi eos, iuxta Septuaginta. Præterea quod
Hieronymus uertit, in uisceribus, hic extulit, εἰς τὴν διάνοισον. i. in mentem. Ad hæc quod
Paulus dixit, ἕκαστος, Hieronymus uertit, uir ſecutus, ἰδίωμα ſermonis hebraici.

Dabo legem.) δίδου. i. dans. Pendet enim a ſuperioribus.

Superſcribam.) ἐπιγράψω. i. inſcribam, quod graeca præpoſitio ſit ambiguae naturæ.

Proximum ſuum.) τὸν πολιτὴν αὐτοῦ. i. ciuem ſuum. Quāq̄ alij codices habēt, τὸν πλη-
σίον. i. proximū. A minore uſq̄ ad maiorem.) ἀπὸ μικροῦ ἀνὴρ ἕως μεγάλου ἀνὴρ. i. a par-
uo illorum uſq̄ ad magnum illorum. Conſentientibus & Hebraeis.

Veterauit prius.) ὡς παλαιώκει. i. antiquauit, ſiue fecit antiquum.

EX CAPITE IX.

Habuit quidē & prius) εἶχε μὲν οὖν. i. habuit q̄dem igitur. Et prius nomen eſt &
ad testamentū referi. Nec eſt graece prius, ſed primū. Et ſanctū ſeculare) τὸ
τε ἅγιον κοσμικόν. i. ſanctum mūdanū. Candelabra) ἢτε λυχνία, & candelabrū
numero ſingulari. Quae dicunt ſancta) Sācta hoc loco pluralis eſt numeri, neu-
tri generis, ἢ τις λέγεται ἅγια, ut respondeat ad hoc, quod mox ſequit, ſancta ſanctorum.
Poſt uelamentū aut ſecūdū) Secūdū referendū eſt ad uelamentū, nō ad tabernaculū.

Thuribulum

Sanctū ſolare.

Thuribulū) θυμιατήριον, quod locum quoque significat, aut aram, in qua fit suffitus.

Super quæ erant.) ὑπὲρ ἄνω δὲ αὐτῆς, i. supra illud autem, siue supra illam, ut referas ad arcam, attestantibus scholijs græcanicis. Mihi uidetur rectius referri ad tabernaculum.

In priore quæ) εἰς μὲν πρῶτον. Cur non potius quidē in primū, cū græcus ita locutus sit.

Sacrificiorum officia.) τὰς λατρείας, explicuit interpretes græcam uocem, quā aliquoties uertit culturam, siue obsequium. Quem offerret.) ἢ προσφέρα, i. Quem offert. Nec est ignorantia, sed ignorantijs. Quæ parabola.) Cur non potius similitudo?

Temporis instantis) εἰς καιρὸν ἄνεσκηότα, i. in tempus quod instabat, hoc est, pro tempore tum præsentē. In cibis & in potibus) Interps non potuit reddere græci sermonis gratiam, ἐν βρωμασί καὶ πόμασι. Iuxta quā) καθ' ὅμ, i. iuxta quod, siue in quo, ut subaudias tpe.

Et iusticijs) δικαιομασί, i. iustificationibus. Impositis) ἐπιτίθει μύρα, i. imposita, refert em̄ ad munera & hostias. Assistens) προσγενόμενος, i. accedens. Alioqui parum apte coherent, quod mox sequitur, Introiuit in sancta. Etenim qui potest introire, qui iam assistit.

Per amplius) Duæ sunt dictiones, διὰ θεοῦ μείζονος Non manufactum) οὐ χειροποίητος dictione composita. Qui per spiritum sanctum.) διὰ πνεύματος αἰωνίου, i. per spiritum æternum. Morte intercedente) θανάτου γενομένης, id est, Morte facta. Quæque interpretes bene reddidit sententiam. Nec est confirmatum, sed βεβαία, hoc est ratum, siue firmū, ut subaudias est. Vbi enim testamentum, mortem &c.) At diuus Hieronymus prodidit uocem, quam interpretes uerterunt, testamentum, Hebræis magis sonare pactū aut fœdus תּוּבָה. Quod si uerum est, apparet & hanc epistolam scriptam ab eo, qui hebraice nescierit, id quod haud ita dissimile ueri uidetur. Certe diuus Hieronymus constanter uertit pactum. Iam διὰθήκη Græcis dispositionem sonat magis quæp̄ testamētum. Et Hebræis תּוּבָה a testibus dictum est, quod pacta quæ rata uelimus esse, sub testibus sanciri soleant. Proinde Septuaginta uidentur hoc secuti, quæ testamentū transfulerunt. Verum si quis uocem sequi malit, quæ sermonis usum ac proprietatem, quicquid adhibitis agit testibus, testamentum erit.

Et lana coccinea) ἢ ἐξίου κοκκίνου, i. lana coccinea. A cocco quæ adhibet tingēdæ purpuræ.

Lectio enim) λαληθείσης γὰρ, i. dicto enim. Mandato legis.) Græca secus habent, λαληθείσης ἢ πάσης ἐντολῆς, καὶ νόμου ὑπὸ μωυσέως παντὶ τῷ λαῷ, i. Cū em̄ oē mandatū dictū esset iuxta legē Moysei oī populo. Hic sanguis testamēti.) Ad hæc alluisse uidetur Christus in cœna, Hic sanguis noui & æterni testamenti, simili modo suū representans sacrificiū.

Sine sanguinis effusione.) Græce composita dictione est, ἀματην χυσίαν. Et hic locus non nihil sapit Origenicum, si legas quæ sequuntur.

Non enim in manufactis) Græce est in manufacta sancta &c.

In cōsummatione.) ἐπὶ σωτελείας, i. sub cōsummationē, siue instante cōsummatiōe. Nā eam uim habet aliquoties ea præpositio, si dandi casui iungatur.

Non ipsam imaginem.) οὐκ ἄντιπὸ πλὴν εἰκόνα. Ipsam posuit pro uerā & expressam, quæ rem totam ut est representet. Vnde & Christum imaginē dei uocat. At umbra nihil representat præter extrema quædam corporis lineamenta, unde rudis illa priscorū pictura coepit. Alioqui cessassent offerri.) Græcanica scholia admonent per interrogationem esse legendum, an non desinissent offerri. Interpretes legisse uidetur, ἕως ἐπαύσαντο αὐτὸν προσφέρει μόναι. Cæterū hic eleganter interpretes participium uertit in uerbum infinitiuū, quod alias quidē parum eleganter reliquit. Ut faciam deus) Hoc referendū est ad illud quod præcessit, Ecce uenio, annotatibus Græcorū scholijs, & liquet ex his quæ sequuntur.

EX CAPITE X.

Ed in ipsis cōmemoratio) Subaudiendū est, sacrificijs siue hostijs, siue in iisdem. Loquit em̄ de iteratis. Sacrificiū & oblationē noluisse.) Quisquæ hanc scripsit epistolā minimū discrepat ab aditiōe Septuaginta in citādis ueteris instrumēti testimonijs. Iuxta quos ita legimus, θυσίαν καὶ προσφοράν οὐκ ἠδέλκασας, σῶμα δὲ κατήκτισεν.

rentius arbitratur ex hoc potissimum uerbulo doceri posse, hanc epistolam esse Pauli, quod de uinculis suis meminerit, friuolum est, ne dicam ridiculum, quasi non omnes ferme apostolorum successores & adiutores in uinculis fuerint.

Nam & uinctis.) Græce est, τῶν δεσμῶν μου. i. uinculis meis. Interpres legisse uidetur δεσμοῖς. Verum id librariis potius imputandum reor.

Cognoscentes uos.) Græci sic legunt, γινώσκοντες ἔχοντες ἑαυτοῖς κρείττονα ὑπέξιμ ἐν οὐρανοῖς καὶ μένσομεν. i. Cognoscentes uos habere in uobismetipsis meliorem substantiam in caelis & manentem. Quidam codices ἔχοντες ἑαυτοῖς habent. ἐν οὐρανοῖς. i. in caelis. Quidam habent ad hunc modum, ἔχοντες ἑαυτοῖς κρείττονα ὑπέξιμ ἐν οὐρανοῖς. i. habere uobismetipsis meliorem substantiam in caelis. Nolite itaque amittere.) μὴ ἀποβάλητε οὐδὲν. i. ne abijciatis.

Patientia enim uobis necesse.) ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρεῖα, quod non simpliciter sonat patientiam, qua toleramus mala, sed patientem expectationem, cum spe præmiij duramus in malis & nos rebus melioribus seruamus.

Adhuc enim modicum aliquantulum.) ἔτι γὰρ μικρὸν ὄσον, ὄσον, quod ita uertere poterat. Adhuc enim per pusillum, aut paruum exiguum tempus. Nam græci sermonis cōduplicatio, epitalin habet breuitatis temporis, idque iuxta proprietatem hebraei sermonis, qui congeminatione uerbi eiusdem uehementiam explicant. Quod genus est illud Hieremias ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Rursum illud eiusdem, templum dñi, templum domini. Itidem Esaias capite. x. Adhuc enim paululum, modicumque, & cōsumma bitur indignatio mea. Ex fide uiuit.) ζήσεται. i. uiuet.

Quia si.) Antiqui codices habent, φησὶ, Græci, ἐλάμ. i. & si. Non placebit animæ meæ) οὐκ ἐδοκῆν ἢ ψυχῆ μου ἐν αὐτῷ. i. non complacitum est animæ meæ in illo. Quam diuus Hieronymus existimat ea legendum, ut referatur ad uisionem, non ad hominē. Præcedit enim in Habakuc, unde hic desumptus est locus. Scribe uisionem & c. Atque illud si subtracterit se, refert ad Christum tardantem, non ad hominem desperantem. De quo cui cordi fuerit copiosius edoceri, legat huius enarrationē in secundum caput Habakuc.

Subtractionis filij) Filij non reperio in græcis codicibus. Nec est simus, sed sumus. ἐσμεν, modo indicandi, non imperandi.

EX CAPITE XI.

Sperandarum substantia.) ἐλπίζομένων ὑπόσασθε. i. quæ sperant. ὑπόσασθε dixit, certitudine, & id cui aliquid innititur ac fulcitur. Hic quidam ridicule nugantur circa hanc definitionē, ut ipsi uocant, cum non sit finitio, sed encomiū fidei. Siquidē hoc exordio ingrediatur fidei laudationē, mox & exemplis ostendens, quantā uim habeat fides, nisi forte putant esse finitionem, ubicūque legerint est. Veluti si dicam, literæ sunt in rebus aduersis solatium, in secundis ornamentum, hanc eruditiōis laudatiunculam existiment ad definitionum leges exigendam. Et sunt qui submota hac definitione ceu nimium apostolica parumque magistrali, subijciūt aliam sophisticam & Aristotelis redolentē dialecticam. Illud adijciam, hoc loco fidem non usurpari proprie pro ea, qua credimus credenda, sed qua speramus, hoc est ipsa fiducia.

Argumentum.) ἐλεγχθῆναι. i. indicium. Nam id hoc loco significat argumentum.

Non apparentium) Græce est, οὐ βλεπομένων, id est, Quæ non uidentur. Nec est senes, sed seniores. πρεσβύτεροι & ἐμαρτυρήθησαν, quod hic uertit testimonium consecuti sunt, trāfferre poterat, testimonio probati sunt, siue testimoniū emeruerunt.

Ex inuisibilibus uisibilia.) εἰς τὸ μὴ ἐκφανομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. i. Vt ex his, quæ non apparent, ea quæ uidentur fierent.

Plurimam hostiam.) πλείονα θυσίαν. i. copiosiore hostiam. Siue plus hostiarum. Interpres ne diceret plurem hostiam, comparatiuum mutauit in superlatiuum.

Sine fide autem impossibile est placere deo.) Deo hoc loco non repetitur apud Græcos, sed subauditur ex superioribus.

Dd 3 Metuens

In Theologos.

Muneribus eius.) De muneribus est græce, ἐπὶ τοῖς δώροις.
Esse iustus.) Græce dixit magis latine, ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιον. Testimonio dictus esse iustus, siue, testimonium meruit quod esset iustus.

Metuens.) ἐυλαβηθεὶς, i. cauens, siue ueritus.

Fide qui uocatur Abraham) πίστις καλούμενος ἄβραάμ. Interpres non respexit ad uerbum præteriti temporis, obediuit. Itaque uertendum erat, Fide uocatus Abraham obediuit. Aut, fide cum uocaretur, Abraham obediuit, ut fide pertineat ad uerbum obediuit.

In locum exire.) Et hoc græce obediuit exire, poterat latine, obediuit exiens, siue ut exiret. In casulis.) ἐν σκηναῖς, id est, In tentorijs.

Sara sterilis.) Epitheton sterilis, non inuenio in græcis.

In conceptione seminis) εἰς καταβολὴν σπέρματος. Interpres probe & uerecunde reddidit sententiam græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quominus semen subsidat & adhaereat in matrice, propter imminutam attrahendi ac retinendi uim. Nam illud καταβολή aliquoties uertit foundationem. Demiror autem cur Faber maluerit pro conceptione successionem, nisi quod uerecundius etiam quam interpres studuit esse. Aut quod magis suspicior librariorum incuria, pro susceptione mutatum est successionem. Vulgarius indicat quosdam esse in hac sententia, ut putant & foeminis inesse semen, & ad id, hunc locum posse accommodari.

Etiam præter tempus ætatis.) Græce sic est, καὶ πρὸς αὐτὸν ἡλικίας ἔτεκεν, i. & præter tempestiuitatem ætatis peperit.

Orti sunt.) ἐγενήθησαν, id est, Nati sunt, siue geniti.

Et hoc emortuo.) καὶ τὰυτὰ νεκρωμένου. Ne quis putet Abraham iam uita defunctum genuisse filios. Sic enim uertit quidam, Ex uno nati sunt, & ipso cum mortuus esset. Imo græcus sermo significat illum iam effeto defectoque fuisse corpore, sicut & in epistola ad Rhomanos dixit mortificationem uulua & corporis. Deinde καὶ τὰυτὰ, ex consuetudine græci sermonis facit ad epitalim, quod Latini reddere solent, idque, atque id, & quidem, alijque similibus modis. Ut ne Laurentium quidem oportuerit admodum offendi numero pronominis. Aspicientes.) Cum mutarit genus paulo ante, ut temporis serualet rationem, cur non idem facit in hoc participio? Nam dicere poterat, non acceptis, sed eminus, siue procul conspectis & salutatis, & confessis.

Et salutantes) Ante hæc uerba inuenio in græcis codicibus, ἢ πειθέμετες, i. persuasi.

Et siquidem illius meminissent.) καὶ εἰ μὴ ἐκεῖνος ἐμνημόνησεν, ἀφ' ἧς ἐξήλθοι εἰς χορὸν καὶ ὄρου ἀνακάμψαι, id est, Et siquidem illius meminissent, habuissent tempus reuertendi. Nec enim assentior, hac quidem in parte Laurentio Vallæ, qui putauit in hunc uertendum fuisse modum. Et si quidem illius recordarentur, ex qua exierant, haberent tempus reuertendi, ueluti de præsentis loquatur, non de præterito. Atque id longe secus est. Loquitur enim de Abraham ac similibus, quibus liberum erat in patriam redire, si patriæ desiderium eos tenuisset. Cæterum Laurentium offendit uerbum præsentis temporis, quod mox sequitur. Nunc autem meliorem appetunt. Quasi uero noua sit huiusmodi temporis hypallage. Quid quod ut sequitur ita præcessit, etiam uerbum præsentis temporis ἐμφανίζεσθαι ὅτι. Certe quod paulo inferius subiicitur, Non confundit deus uocari deus illoque, non potest nisi ad patriarchas accommodari. Dicitur enim deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob. Iam num latine dici possit, erubescit uocari bonus, quemadmodum dicimus, cupit uideri bonus, uiderit Laurentius, qui hoc negat, cum nihil obisset, quo minus ita loquimur.

Propter quod ab uno orti sunt.) διὸ καὶ ἀφ' ἐνὸς ἐγενήθησαν, ἢ τὰυτὰ νεκρωμένου, i. propter quod ab uno nata sunt, siue ex uno, idque emortuo, siue eoque emortuo.

In quo susceperat) ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδέξασθαι, i. qui promissiones acceperat.

Arbitrans.) λογισάμενος, i. perpendens, etiam si participium præteriti temporis est.

In parabolam accepit) ὅτι πρὸς ἀβολὴν ἑκομίσατο, i. in similitudine adduxit, hoc est, in typo Christi

Christi immo
De profectu
T heolam
Aspiciat.
eis: Anomoli
Taq̄ uider
finitua.)
Quod expe
Aegypti.
ue obfelli.
Excipiens
Quid adhu
syllabam exp̄
Acim gla
pro acie pon
ctam putent
& dicitur
Conualue
imbecillitati
Castra ue
nes in fugu
& credit in
re, hoc est,
tere. Nam a
fit hoc sane h
significat & u
Theologon
cipere, idque
lus diceret,
si cuius uir
Dissentit
quæ græcica
cebris icub
Secti sunt)
Elaiz. In m
Equidem no
suet me, ac pe
pertinere ad fi
lucinus. Ver
his metiantur
melorum, ut qu
uellis quæ dicit
ce quicquid fuit
regit, scilicet q
inc uel ipso fa
ran fuit, ut ex
Quam ego ui
inde tam ceteri

Christi immolandi. Siquidem illum referendum est ad Isaac, quem uiuū reduxit domū.

De profectioe.) $\pi\eta\lambda\iota$ $\epsilon\lambda\theta\acute{\epsilon}\nu$. i. de exitu. Temporalis peccati) $\eta\ \pi\rho\acute{o}\sigma\kappa\alpha\iota\omicron\rho\eta\ \epsilon\chi\epsilon\mu\acute{\alpha}\mu\alpha\varsigma$
 $\tau\iota\alpha\varsigma$ $\acute{\alpha}\pi\acute{o}\lambda\alpha\sigma\eta\mu$, id est, $\epsilon\tilde{\iota}\varsigma$ temporariā habere peccati fruitionem.

Thesauo Aegyptiorum.) $\tau\eta\ \tau\omega\ \epsilon\gamma\upsilon\pi\tau\omega\ \delta\eta\sigma\alpha\upsilon\epsilon\tilde{\iota}\omega\mu$. i. thesauris qui erant in Aegypto.

Aspiciebat.) $\acute{\alpha}\pi\acute{o}\beta\lambda\epsilon\pi\epsilon\mu$. i. respiciebat, siue spectabat, aut rationem habebat retributio-
 nis. Animositatem regis) $\epsilon\pi\ \delta\upsilon\mu\acute{o}\rho$. i. iracundiā, siue ferocitatem.

Tanq̄ uidens) $\acute{\omega}\varsigma$ $\delta\epsilon\tilde{\iota}\omega\mu$, melius erat, perinde quasi uideret.

Primitiua.) $\pi\rho\omega\tau\acute{o}\tau\eta\kappa\alpha$, id est, primogenita.

Quod experti) $\eta\sigma\ \pi\acute{\epsilon}\rho\alpha\mu\ \lambda\alpha\beta\acute{o}\nu\tau\epsilon\varsigma$. i. cuius nempe maris, experimentum cum cœpissent
 Aegyptij. Circuitu dierum septem.) $\kappa\upsilon\kappa\lambda\omega\delta\acute{\epsilon}\nu\tau\alpha\ \epsilon\pi\iota\ \epsilon\tau\omega\tau\acute{\alpha}\ \eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$, id est, Circumdati, si-
 ue obsessi.

Excipiens explor.) Et hoc participium prateriti temporis est, $\delta\epsilon\epsilon\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$.

Quid adhuc dicam.) $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$. i. dico. Iepthe.) quod Græci scribunt hiepthæ, quadri-
 syllabum $\eta\epsilon\phi\theta\acute{\alpha}\epsilon$. Impetum ignis.) $\delta\acute{\alpha}\nu\alpha\mu\iota\mu$. i. uim.

Acie[m] gladij.) $\sigma\acute{o}\mu\alpha$. i. os gladij, siue $\sigma\acute{o}\mu\alpha\tau\alpha$ numero multitudinis, quod tamen Græci
 pro acie ponunt, quod ea parte mordeat. Quanq̄ sunt apud Græcos, qui $\sigma\acute{o}\mu\alpha$ quoq; di-
 ctum putent a $\tau\acute{\epsilon}\mu\upsilon\omega$. i. incido, quod ore incidamus, & cōminuamus cibū. Vnde & $\delta\iota\sigma\omicron\mu$
 $\mu\epsilon\theta$ dicitur gladius utrinq; incidens.

Conualuerunt de infirmitate.) $\epsilon\upsilon\epsilon\delta\omega\alpha\mu\acute{\omega}\delta\eta\sigma\alpha\mu\ \acute{\alpha}\pi\ \acute{\alpha}\delta\eta\upsilon\epsilon\iota\alpha\varsigma$. i. potentes redditi sunt ex
 imbecillitate, ne quis somniet eos reualuisse a morbo.

Castra uerterunt exterorum.) $\pi\alpha\rho\epsilon\mu\beta\omicron\lambda\alpha\varsigma\ \epsilon\kappa\lambda\iota\upsilon\alpha\mu$. id est, incurfiones siue impressio-
 nes in fugam uerterunt, & inclinarent. Dicitur enim inclinata acies, cum parat fugam,
 & cedit in bello. Nec male uertit interpret, si quis modo sentiat, quid hoc loco sit uerte-
 re, hoc est, ad fugam impellere. Demiror autē cur Stapulensis maluerit euertere q̄ uer-
 tere. Nam auertere multo erat aptius. Certe euertere, nō uideo, quo pacto tolerari possi-
 sit hoc sane loco. Iam aliquanto inferius mulieres græce est $\gamma\omega\alpha\iota\kappa\epsilon\varsigma$, quæ uox & sexum
 significat & uxorem. At hoc loco mortuos de liberis accipiendum. Mirum quantus hic
 Theologorum tumultus id agentium, ne uxores uirum semel defunctum cogantur re-
 cipere, idq; ne pereat character ille indelebilis apud ipsos natus. Quasi uero cum Pau-
 lus diceret, Si dormierit uir soluta est a lege uiri, tam anxie senserit, ut liberaret mulierē,
 si cuius uir reuixisset. Hic demum dignus est campus illuminatis Theologis.

Irridet Theologos.

Distenti sunt.) $\epsilon\tau\upsilon\mu\pi\omega\iota\delta\eta\sigma\alpha\mu$, quod a corio sumptum est, in tympano distento. Quā-
 t̄ græcanica scholia interpretantur de his qui fustibus contusi perierunt. Cæditur enim
 crebris ictibus tympanum.

Secuti sunt) Quod Hieronymus alicubi uertit, ferrati sunt, ut accōmodet ad suppliciiū
 Esaiæ. In melotis.) $\epsilon\mu\ \mu\epsilon\lambda\omega\tau\acute{\alpha}\iota\varsigma$. i. pellibus ouillis. Sicut $\lambda\epsilon\omicron\upsilon\tau\eta$ dicitur exuuium leonis.
 Equidem non possum ridere uirum alioqui magnum Thomam Aquinatē, tamen mi-
 feret me, ac pudet, illius nomine tam fœdi lapsus, etiam si fateor hæc non omnino pprie
 pertinere ad fidem, nec esse periculum ut hæreticus iudicetur, qui cōsimiliter fuerit hal-
 lucinatus. Verum illud periculum est, ne qui bonas didicere literas cum hæc legūt, ex
 his metiantur cætera, ut est hominū ingenium. Melota, inquit, est uestis facta de pilis ca-
 melorum, ut quidam dicunt. Vel melius, quod taxus habet pellem hirsutam, de qua fit
 uestis quæ dicitur melota. Iam quanto insulsius, imo impudentius delirat super hac uo-
 ce quisquis fuit autor operis omnium indoctissimi, quod uocāt catholicon. Hic triumphū
 agāt, scilicet q̄ apostolicæ simplicitatis prætextu suæ patrocinantur inscitia. Huiusmodi
 sane uel ipsos superant apostolos. Neq; enim quisq̄ illorum tam inscius uocum aut re-
 rum fuit, ut ex oue faceret camelum, aut aliud nouum animal arbori cognomine.
 Quamq̄ ego uix adduci possum, ut credam hæc ab Aquinate scripta, primum Italo, de-
 inde tam cæteris in rebus uigilanti. Et haud scio an bona pars huius erroris interpreti

Melota.

*Ridet episcopus fratris Melotæ
 quia s. thomas scripsit.*

*Catholicon op̄ omn̄ idotif.
 s̄m̄ uocat.*

fit imputanda quæ e duabus græcis uocibus, alteram transtulerit, alteram reliquerit. Si quidem in pellibus caprinis græce est *αἰγίοις*. At cur fugit ad eundem modum circumloqui *μηλωταῖς* in pellibus ouillis? Nisi quod suo more horruit bis dicere pellibus. Quæ *μηλωτή* non tam pellem ouis significat quæ uellus & exuuium, hoc est pellem corpori dei tractam una cum lana.

Egentes.) *ὑπερούμενοι*, i. destituti rebus necessarijs. Quæque interpret bene reddidit.

Testimonio fidei probati) *μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως*, i. testimonio comprobati sunt pro fide. Prouidente.) Et hoc participium est præteriti temporis apud Græcos, *προβλεψάμενος*, i. quod deus melius quiddam de nobis prospexerat.

EX CAPITE XII.

Impositam nubem.) *περικείμενον*, i. circumpositam, siue circumdatam, & undique cingentem nos. Nubem autem uocat ingentem multitudinem ac turbam testium.

Pondus.) *ὄγκον*, i. onus siue sarcina. Circūstans nos) Nos, non est in græcis co-dicibus, & est *εὐπερίστατον*, i. quod facile circumstet, & hæreat atque amplectatur, quasi nolens abijci. Proinde nos uertimus, tenaciter in hærente peccato. Iam an satis quadret Aquinatis interpretatio, qui circumstans peccatum exponit occasionem peccandi, alijs discutendum relinquo. Autorem & consummatorem.) *ἀρχηγὸν ἢ τελειωτὴν*. Non explicuit interpret uim & festiuitatem græci sermonis, qui constat ex contrarijs inter se uocibus, quarum prior composita est ex principio, posterior deducta a fine. Perinde quasi dicas inceptorem & finitorem, ut idem Christus sit autor initionis simul ac finis.

Confusione contempta.) Confusionem suo more probum atque ignominiam uocat.

Atque in dextera.) Græce est, In dextera throni dei, *ἐν δεξιᾷ θρόνου τοῦ θεοῦ*.

Sedet.) *ἐκάθισεν*, i. sedit, siue cōsedit. Quæque ut dixi in his præteritū pro præsentī usurpauit.

Consolationis) *παρηγορησθε*. Hic sane magis quadrabat adhortationis.

Tanquam filijs loquitur, dicens.) Dicens apud Græcos non est. Necque fatigeris) *ἐκλύου*, i. deficias, siue defatigeris. Flagellat autem omnem filium) *μαστιγοῖ*. Quod Hieronymus in Osee uertit, castigat, quæ uox mutata literula uideat a græca deducta fuisse. Nam flagris cedi apud Romanos feruilius est. Caterum illud recipit, positum est pro eo quod est ap probat, & non abdicat ac reijcit.

In disciplina perseuerate.) Græcus codex secus habet, *εἰ παιδείαν ὑπομύετε*, i. Si castigationem sustinetis. Nam paulo ante quod erat *παιδεία*, uertit, castigat, & ab eo deductum *παιδείαν*, uertit disciplinam. Quem secuti quidam, disciplinam uocant castigationem, non satis approbante Valla.

Ergo adulteri) Opinor interpretem uertisse, adulterini, pro spurij & illegitimis. Quos Græci simulque Latini uocant *νότους*, quo uerbo usus est Paulus.

Eruditores habuimus.) *παιδευτὰς* ab eodem uerbo *παιδεύειν*, quod significat ueluti puerum instituere, quod plagis & obiurgatione nonnunquam opus sit.

In tempore paucorum dierum.) *ὅλιγας ἡμέρας*, i. ad paucos dies. Secundum uoluntatem suam) *κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς*, i. ut ipsis uidebat, hoc est, suo arbitratu. Nonnunquam & præter meritum. In recipiendo.) *εἰς τὸ μετέλαβεν*, i. ut participes fiamus. Pacatissimum.) *εἰρηνικόν*, i. pacificum, siue pacatum. Ut ne quis claudicans erret.) *ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῆ*, i. ne id quod claudum aberret, hoc est, ne claudicatio abducat a uia, præsertim cum sit angusta. Certis igitur & non uacillantibus passibus opus est in hac. Cōtemplantes) *ἐπισκοποῦντες*, i. cōsiderantes, & curam agentes. Trāslatū ab exercitu, longum faciente iter. Nam his aliquot cura delegari solet, prospiciendi ne desit cōmeatus. Ne quis desit gratiæ dei.) *μή τις ὑστερῶν ἀπὸ χάριτος*, i. ne quis sit deficiens, aut destitutus a gratia dei, hoc est, qui non possit assequi, uelut in uia sunt qui deficiant. Impediat.) *ἐνοχλήσῃ*, i. obstet, siue obturbet.

Vendidit) *ἀπέδοσεν*, i. reddidit. Nec est primitiua, sed *πρωτόκεια*, i. primogenitalia, ut ita docendi causa loquimur, hoc est, ius primogeniti.

Scitote

hospitio angelos. Sic em̄ ad uerbum uerti poterat Porro sensus hic est, Quidā impru-
dentes siue inscientes acceperūt angelos hospitio. Interpres male secutus est gr̄cā figu-
rā, quā latinitas nō admittit. Caterū quod in nostris codicibus placuerūt habet scriptū
id uerisimillimū est librariorū errore inductū, qui cum nō intelligerēt latuerūt, Nā is
sermo nihil significat latinis, mutata scriptura fecerūt, placuerunt. Mihi non usquequaq̄
fatiffacit, quod hoc loco uertit Laurentius, per hanc latuit quosdam, quod angelos in ho-
spitium acceperunt. Neq̄ enim id sensit Paulus, hoc hospitalitati tribuendum quod ig-
norarint quos exceperant, sed quod acceperint angelos, cum se putarēt homines acci-
pere. At multo minus, quod in hunc locum commentatur Iacobus Faber Stapulensis,
qui putat idem esse latuisse, quod occultatū, & nō uisum fuisse, scribens in hunc modū,
Dicendum latuerunt, non placuerunt. Etenim Lot & familia eius latuit, angelis hospi-
tio susceptis, cum Sodomitæ uellent eum impetere & perfringere fores, continuo per-
cussī cecitate ab angelis. Verū secus interpretantur Chrysofostomus & Vulgarius, gr̄cā
etiā figurā interpretantes, quæ tamen uel mediocriter gr̄cæ peritis incognita non
est. Et Vulgarius hanc laudem accommodat ad Abraam & Lot. Chrysofostomus adeo
tribuit Abraham, ut dubitet, num & Lot oporteat esse communem.

Laborātum) κάκοχουμένωμ, i. afflictorum. Tanq̄ & ipsi in corpore morantes) ὡς ἐ-
αυτοὶ ὄντες, i. tanq̄ & ipsi sitis in corpore. Laurentius putat subaudiendum ipsorū, tanq̄
ipsi sitis in corpore afflictorum, quod mihi nequaquā probatur. Sentit enim de corpore,
cuiusq̄ similibus obnoxio malis. Ita & Vulgarius.

Honorabile cōnubium in omnibus) ἐν πᾶσι, quod uarie exponit Vulgarius. In om-
nibus, ut subaudias modis, aut in omnibus ætatibus, aut in omni tempore, deniq̄ inter
omnes. Quod quidem postremum mihi maxime probatur. Quandoquidem & apud
Ethnicos, honos habitus est matrimonij, ob fauorem publici commodi. Caterū quod
hic uertit thorus, gr̄cæ est κοίτη, Eam uocem in epistola ad Rhōmanos uertit concu-
bitum, agens de Isaac & Rebecca. Tamen si κοίτη non significet concubitū, sed cubile.

Non te deseram nec relinquam) ἀνὼ ἐγκαταλείπω, id est relinquo ac desero presentis
temporis. locus est Iosue ca. primo. Etiam si Hieronymus uertit, non dimittam nec de-
relinquam te. Hebræa ad hunc habent modum יְרַחֵם אֱלֹהֵינוּ יְרַחֵם אֱלֹהֵינוּ

Nolite adduci) μὴ περιφέρεσθαι, id est ne circumferamini. Interpres legisse uidetur πα-
ραφέρεσθαι, & utrumq̄ uerbum satis quadrabat. Optimū est enim) καλὸν γὰρ, i. bonū em̄,
Promeretur deus) ἐυαρεθεῖται, id est conciliatur deus, siue placetur deo.

Et subiacete eis.) ὑπέκετε, Et eius redundat, i. concedite, ac deserte. Peruigilant.)
ἀγρυπνοῦσι, i. uigilant. Quali rationem reddituri) ὡς λόγον ἀποδοσούτε, id est tanq̄ ratio-
ne reddituri. Hoc enim non expedit) ἀλυσίτελες γὰρ, id est, inutile enim.

Aptet uos) καταρτίσαι, id est perficiat, & in omni opere bono, legunt gr̄ci.

Verbum solati) παρακλήσεως, cur non potius exhortationis hoc loco?

Per paucis scripsi) διὰ βραχέων, id est per pauca, siue paucis. Sunt enim gr̄cæ duæ di-
ctiones. De Italia fratres) οἱ ἀπὸ τῆς ἰταλίας, id est Itali. Neq̄ fratres est apud gr̄cos.

Optime lector, nihilo minoris uelim esse tibi hanc epistolam, quod a multis dubitatum
sit Pauli esset an alterius. Certe cuiuscūq̄ est, multis nominibus digna est, quæ legatur
a Christianis. Et ut a stilo Pauli, quod ad phrasim attinet, lōge lateq̄ discrepat, ita ad spi-
ritum ac pectus Paulinum uehementer accedit. Verum ut non potest doceri certis ar-
gumentis cuius sit, quod nullius habeat inscriptionem, ita compluribus indicijs colligi
potest, ab alio quopiam q̄ a Paulo scriptam fuisse. Primum quod sola omnium Pauli
nomen non præferat, Tamen si non me fugit hoc utcumq̄ dilui ab Hieronymo. Deinde
quod tot annis, nempe usq̄ ad ætatem Hieronymi nō recepta fuerit a Rhomanis, quæ
admodum ipse testatur in epistolis suis. Ad hanc coniecturam facit, quod Ambro-
sius, cum omnes Paulinas epistolas sit interpretatus, in hanc unam nihil scripserit.

Vt ne dicam

Consolatur Erasmus lectorē
sup id q̄ dubitat de auctore
huius epistolæ.

Vt ne dicam
nocinari uide
tam, ac multo
ino in loco, a
uxore patris.
epistolam
tricensimam
aut est ad He-
ronis charact
Pauli ipsam
tebat suis ex
garris uel
idionate serm
nulla sermoni
stolorum, hoc
ab huius epist
Ceterum ad
ptorum illu
is epistolæ
Sed præstat
pe Clemens
epistolam, c
la, quæ sub
stola nō sol
in utraq̄ sit

in tribuuntur
re u. e. d. q. i.
gatur & in lati
Postulet a d
dissent.
nō impropera
ma sunt, & ob
Non ergo

Ut ne dicam interim inesse locos aliquot, qui quorundam hæreticorum dogmatib⁹ patrocinari uideantur. Velut illa, quod uelum separans sancta sanctorum, interpretat^r cœlum, ac multo magis, quod palam adimit spem a baptismo relapsis in peccatum, idq; nō uno in loco, cum Paulus & eum receperit in cōmunionē sanctorum, qui dormierat cū uxore patris. Adde huc, quod Diuus Hieronymus cum alijs aliquot locis ita citat hui⁹ epistolæ testimonia, ut de autore uideatur ambigere, tum edisserens caput Hieremiæ tricesimū primū, Hoc, inquit, testimonio Paulus apostolus, siue qs alius scripsit epistolā, usus est ad Hebræos. Restat iā argumētū illud, quo non aliud certius, stilus ipse, & orationis character, qui nihil habet affinitatis cū phrasi Paulina. Nā quod adferunt hic qdā Paulū ipsum hebraice scripsisse, ceterū Lucam argumētū epistolæ, quam memoria tenebat suis explicuisse uerbis quantū ualeat, uiderint alijs. Neq; enim in uerbis solū aut figuris discrimen est, sed omnibus notis dissidet. Et ut Paulus græce scribens, multum ex idiomate sermonis hebraici retulit, ita & in hac quā ut uolunt isti, scripsit hebraice, nō nulla sermonis illius uestigia residerent. Quid quod ne Lucas quidem ipse, in actis apostolorum, hoc est, in argumento, quod facile recipit orationis ornamenta, parum abest ab huius epistolæ eloquentia. Equidem haud interponam hoc loco meam sententiam. Ceterum admodum probabile est, quod indicauit Diuus Hieronymus in catalogo scriptorum illustrium, Clementem Rhomanum pontificem, a Petro quartum, autorem huius epistolæ fuisse. Clementis enim meminit Paulus, & hic Timothei facit mentionem. Sed præstat, opinor, ipsa Hieronymi uerba, super hac re ascribere. Scripsit, inquit, nempe Clemens, sub persona Rhomanæ ecclesiæ, ad ecclesiam Corinthiorum, ualde utilem epistolam, quæ & in nōnullis locis publice legitur, quæ mihi uidetur characteri epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur conuenire. Sed & multis de eadem epistola nō solum sensibus, sed iuxta uerborum quoq; ordinem abutitur. Omnino grandis in utraq; similitudo est. Hactenus Diuus Hieronymus.

EPISTOLÆ AD HEBRÆOS FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM IACOBI.

Iacobus apostolus.) Apostolus nō addit in his libris, quos ego uiderim, nec in latinis emendationibus. Et fieri potest, ut nomen cōmune cum apostolo præbuerit occasionem, ut hæc epistola Iacobo apostolo ascriberet^r, cum fuerit alterius cuiusdam Iacobi, nam de hac quoq; nō nihil est dubitatum. Idem accidit in duabus posterioribus, quæ ob nomen cōmune Iacobi tribuuntur apostolo, cum alterius sint, autore Hieronymo. Indiget sapientia.) λείπει σοφίας, i. si cui deest sapientia. Opus perfectum habet.) ἔχει ω. i. habeat, atq; ita legitur & in latinis exemplaribus emēdatis. Et integri) καὶ ὁλοκληροί, ut oponat^r mutilis. Postulet a deo qui dat.) αἰτείτω ἀπὸ τοῦ θεοῦ, i. postulet ab eo q dat, nepe deo. Affluenter.) ἀπλῶς, i. simpliciter & pure. Id enim interpretatur quod mox sequitur, & nō impropert. Nihil hæsitans.) μηδὲν διακρινόμενος, i. nihil diiudicans. Quæq; hæc affinia sunt, & ob id utroq; mō solet uertere. Et circūferē) κῆρτι περιβλήω, i. iactat, siue rapit. Non ergo existimet.) μὴ γὰρ, i. nō enim. Vir duplex animo.) διψυχος, quasi dicas, bianimis, ut

Est et aliqua dubitatio de autore huius opte.

bilinguis, ut dicimus bilinguis. Quod accipiat) ὅτι λήφεται. i. quod accipiet aut accepturus sit. In exaltatione.) ἐν ὑψίστοις. i. in sublimitate. Opponit enim inter se pugnantia.

In humilitate.) ἐν ταπεινώσει. i. in humiliatōe. Decor uultus eius.) Quid ego audio? Etiam herba uultum habet. Est enim hic χορτὸς, quod interdum transfert foenum, non nunquam gramen, rarius herbam. Proinde sciat lector græce esse εὐπρέπεια τῆς προσώπου. i. decor aspectus eius, siue speciei. Diues in itineribus suis.) πορείαις. Vide num legi possit, πορείαις, ut sit in abundantia. Repromisit deus.) Græci legunt, dominus pro deus.

Quoniam a deo tentatur.) ὅτι ἀπὸ θεοῦ πείρομαι. i. q̄ a deo tentor. Tamen hanc figuram latinus sermo non recipit, nisi omittas coniunctionem q̄.

Intentator est.) ἀπειρασὸς ὁ βλάστης. i. inexpertus est malorum. Siue non tentari potest malis. Significat autem deum neque tentari ipsum malis, neque tentare quæcūq̄, quasi dicas, intentabilis. Demiror autem interpretes non circuitione potius uocē hanc explicuisse.

Abstractus & illectus.) ἐξελκόμενος & δειλαζόμενος. i. illectus & inescatus. Tamen participia hæc presentis sunt temporis. Generat mortem.) ἀποκίνα.

Dilectissimi.) ἀγαπῆται. i. dilecti. Datum optimū.) δόσις ἀγαθῆ. i. donum bonum, siue donatio bona. Hieronymus legit, omnis perfecta donatio, in loco quem mox cito.

Non est transmutatio.) ἡ ἀλλαγὴ, quod Hieronymus in priori aduersus Iovinianū cōmētario uertit, differentiā. Nec) ἢ. i. aut, p̄ nec. Vicissitudinis obumbratio) τροπὴ ἀποσκίασμα. i. conuersionis obumbratio. Significat autem ab hac luce iaci umbram, & solstitijs crescere, & decrescere nostrum solem. Ita prope modum & Diuus Hieronymus in loco quem modo citauimus. Voluntarie enim & c.) βουληθεὶς ἀπεκύνησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχιώτινα ἢ ἂν αὐτὸ κτισμάτωρ. i. Volens progenuit nos uerbo ueritatis, ut simus primitiæ quædam creaturarum eius, siue creaturarum suarum.

Scitis fratres mei.) ὡσεὶ ἀδελφοί. i. itaq̄ fratres mei. Interpres legis uidetur, isē.

Si autem.) Autem redundat. Omnem immundiciam.) εὐπαρέα. i. sordiciem.

Abundantiam.) περισσεία. i. superfluitatem. Alludit enim ad sordes, & superflua corporis.

Et non auditores tantum.) Tantum non inuenio apud Græcos. Prospexerit.) παρὰ κύνεας. i. qui prospexerit. In lege perfecte.) εἰς νόμον τέλειον. i. in legem perfectam.

Libertatis.) τὸ μὴ ἐλθεῖν εἰς τὴν ἐλευθερίαν. i. quæ est libertatis, siue nempe libertatis.

Religiosum esse.) Græci addunt, ἐν ὑμῖν. i. inter uos. Ab hoc seculo.) ἀπὸ τοῦ κόσμου. i. a mundo. Permanserit in ea.) καὶ παραμείνας οὕτως. i. & permanserit sic.

EX CAPITE II.

In conuentum uestrum.) εἰς πλὴν συναγωγῶν ὑμῶν. i. in congregationem, siue cœtum uestrum. Iesu Christi gloriæ.) ἰησοῦ χριστοῦ τῆς δόξης. Vide lector num δόξης hic declarat non gloriam, sed opinionem, ut referatur ad προσωποληψίαις. Sitq̄ sensus, Ne habeamus fidem domini nostri Iesu Christi, in discretionem personarum, ut ex sua cuiusq̄ opinione quæcūq̄ æstimemus, non hac quatenus est Christianus, sed quatenus nobis aut magnus aut humilis est ob affinitatem aut diuitias.

Aurum anulum habens.) χρυσοδακτύλιος, dictione composita uocauit, gestantem anulos aureos. In ueste candida) ἐν ἑοδητὶ λαμπρῷ. i. in ueste splendida.

In sordido habitu.) ἐν ἑοδητὶ. Variauit interpres, cum græce sit eadem dictione.

Qui indutus est ueste præclara.) ἐπὶ τὸν φοροῦντα πλὴν ἑοδητῶν λαμπρῶν. i. in eum q̄ gestat uestem splendidam. Et est eadem uox, quæ modo uertit candidam, ridiculus affectator copiarum. Aut sede sub.) ἢ καθύπερθε. i. sede hic. Non iudicatis) οὐ διεκρίθητε. i. iudicati estis in uobis ipsis. Nam & sic accipi potest, & magis quadrat ad ea quæ sequuntur. Cæterum & coniunctio quæ apud Græcos additur, tantum ad uehementiam & affectum facit, ἢ οὐ διεκρίθητε. Cogitationum iniquarum.) πονηρῶν. i. malarum. In hoc mundi) τῷ κόσμῳ. i. mundi. Interpres, mirum quo consilio, semp̄ addit, mūdo, p̄ nomē demonstratiuū.

Diuites autem.) Autem redundat, & repugnat sensui.

Exhonorastis

Exhonorasti
Per potentia
tas abutuntur
Ad iudicia
lius uertitur de
Quisq̄ aute
id est transige
lucis quidem n
Qui nō facit
id est uertitur d
Sensus est glo
faciant, quinq̄
pro unica int
cum ueritatis l
sensus nō neta
ueris ueritat
Calefacimi
At cur non p
h participiu
In semetip
ex operibus
in uocibus, c
interpres, n
tit autem q̄
ut utriq̄ ha
Credidit
manus aduen
lus illic oper
tatis. Vid

Lu
qu
tis e
labi
Potest etia
ri & totum c
git ad e. A
Omne cor
cum dixerit, i
Cum magn
Auentis ual
Minetur) i
redundat, & o
Et magna es
dicit, prouoca
ca uox sonat. E
Ecce quanta
Nā græce est i
nis q̄ grandē

Exhonorastis pau.) ἠτιμάσατε, id est ignominia affecistis, siue contemptui habuistis.

Per potentiam opprimunt) quod græci dicunt unico uerbo καταδυναστεύειν, quasi dicas abutuntur suo magistratu & potestate, in uestrum malum.

Ad iudicia) εἰς κρίματα, id est ad tribunalia. Redarguti a lege) ἐλεγχομένοι, quod melius uertisset, & redarguimini, ut tempus quoque respondeat.

Quicunque autem) Enim est græcis, non autem. Quali transgressores.) ὡς παραβάται, id est ut transgressores. Incipientes iudicari, μέλλοντες κρίνεσθαι, id est iudicandi. Et in hunc quidem modum frequenter transtulit interpres. At hic sane fuit intolerabile.

Qui non facit) μὴ ποιήσαντι, id est qui non fecerit. Superexultat autem misericordia iu.) κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως, Opinor interpretem uertisse superexultat, id est supergloriatur. Sensus est, gloriatur misericordia aduersus iudicium, tanquam uictrix, ut nihil iam ad rem faciant, quinque expositiones Hugonis Carrensis, quas in hunc inuehit locum ὅλας ἀμάζας, pro unica interpretatione, examen interpretationum faciens. Ea est incitiae fecunditas cum ueritatis simplex sit oratio. Utitur autem eodem uerbo ad eundem modum paulo inferius μὴ κατακαυχᾶσθε ὅτι ψεύθετε κατὰ τῆς ἀληθείας, id est ne gloriemini & mentiamini aduersus ueritatem. Et foror) aut est græce.

Calefacimini.) θερμαίνετε, id est calefiatis siue calescite. Quis enim ferat calefacimini? At cur non potius mutato genere calefaciatis uos, quemadmodum non semel huius uerbi participium uertit in euangelio θερμαινόμενοι.

In semetipsa.) καθ'ἑαυτῶν, id est per se hoc est sola. Sine operibus.) ἐκ τῶν ἔργων σ. i. ex operibus tuis. Interpres legisse uidetur ἐκ τῆς τῶν ἔργων, Nam minimum est discrimen in uocibus, cum sententia tota pugnet, quod si legis sine operibus, quemadmodum legit interpres, non uideo qui constet sensus, Nam fides ostendi non potest, nisi factis. Sentit autem quisquis hic fuit iacobus, demonstra tuam fidem quam habes, adiunctis factis, ut utrumque habeas, & ego solis factis declarabo mihi, neutrum deesse.

Credidit Abraham deo) Idem testimoniū quod Paulus adduxit in epistola ad Romanos aduersus fiduciam operum, hic adducit ad commendationem operum. Verū Paulus illic opera uocat obseruationem legis Mosaicæ, hic sentit de officijs pietatis & charitatis. Videtis quoniam) ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι, id est uidetis igitur quod.

EX CAPITE TERTIO

Plures magistri.) πολλοί, id est multi. Sumitis) ληφόμεθα, id est sumemus, siue quod Valla mauult accipiemus. Et quod sequitur offendimus omnes, presentis est temporis non preteriti παίνομεν, id est labimur, ut intelligas omnes cotidie labi. Item quod sequitur, si quis in uerbo non offendit πῶσα.

Potest etiam freno) δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι ἢ ὅλον τὸ σῶμα, id est potens freno moderari & totum corpus. Si autem frenos) Græce non est si autem, sed ecce ἴδε, interpres legit ἴδε. Ad consentiendum) πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν. i. ut nobis obediant siue pareant.

Omne corpus) Et omne corpus legit græcus, sed necesse erat coniunctionem abijcere, cum dixerit, si autem. Et ecce naues) ἴδου ὅτι πλοῖα, id est ecce & naues.

Cum magnæ sint) ἰσχυρὰ ὄντα, id est cum ante sint.

Auentis ualidis.) σκληρῶν, id est duris, sed interpres aliud uidetur legisse.

Minentur) ἐλαυνόμενα, id est aguntur siue uehuntur. Modicum quidem.) Quidem redundat, & officit sensui. Circumferuntur autem) Autem redundat.

Et magna exultat.) ἢ μεγαλαυχεῖ. Lyranus legit exultat, & magna exponit mala & exultat, prouocat. Arbitror ab interprete fuisse scriptū exultat, hoc est iactat, id quod græca uox sonat. Et syluam, hoc loco rectius uertisset materiam.

Ecce quantus ignis.) Opinor interpretem uertisse quantulus ignis, id est quæ pusillus. Nā græce est ὀλίγον πῦρ, id est exiguus ignis. Hiero. in. 66. Esaia cap. ita citat, paruus ignis quæ grandem incendit materiam. Hoc adieci, ne quis putet græcos codices fuisse uiciatos.

Ee Vniuersitas

Mundus,

Vniuersitas iniquitatis.) ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id est mundus iniquitatis. Est autem ali-
quando mundus, cumulus rerum simul repositarum. Vnde mundum muliebrem dici-
mus. Lingua constituitur.) Sic lingua legunt græci, οὕτως ἡ γλώσσα.

Bestiarum) θηρίων, id est ferarum, aut noxiarum beluarum. Nam id significat θηρίον.
Et cæterorum.) ἢ ἐναλίωμ, id est marinorum. Interpres legisse uidetur ἄλλωμ, aut cer-
te scripsit cætorum, quod ipsum adhuc in nonnullis extat codicibus, Id scriptor oscitans
mutauit in cæterorum. Nam mansuescunt & marinæ beluæ, ut delphines.

A natura humana) τῆ φύσει τῆ ἀνθρωπίνῃ, id est ingenio humano, siue naturæ humanæ.
Quanquã hoc parui refert ad sensum. Inquietum malum.) ἀκατάχευμ, id est incoercibi-
le, siue incohibibile. Hieronymus secundo aduersus Pelagium, dialogo, transtulit inconti-
nens malum. Ex ipso ore.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματι. i. ex eodem ore.

Emanat.) βρῖν, id est scatebra emittit. Dulcem & amaram aquã.) ὁ γλυκύ, ὁ πικρὸν
id est dulce & amarũ, ut ὁ ὕδωρ subaudias. Ficus uuas facere) σικκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, id est
ficus oleas facere. Siquidem ficum opposuit oleæ, quod hæc acerbi saporis sit & austeri,
dissimilis ficui, quanquã mox meminit uitis. Sic nequã falsa dulcẽ potest facere aquam.)
οὕτως δουδεμία πικρῆ ἀλικὸν ἢ γλυκύ ποιῆσαι ὕδωρ, id est sic nullus fons, falsam & amaram face-
re aquam. Et disciplinatus.) ἐπισήμων. i. sciens siue scientiã præditus, quod recentiores
uocant scienti ficus. Operationem suam.) τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est opera sua.

Et contentiones sint.) Græce tantum est, & contentionem ἢ ἐριθείαν. Ac mox sequitur,
in corde uestro. Desursum descendēs,) quod hic additur a patre luminum, nõ habetur
in codicibus græcis. Animalis diabolica.) Animalis hic deducitur ab anima ψυχικῆ, sic
enim aliquãdo uocat affectum humanum, ut opponatur spiritui. Nec est diabolica, sed
dæmoniaca δαμονιώδης, hoc est, non a spiritu Christi, sed a spiritu huius mundi. Et dæ-
mones græcis dicuntur quasi δαίμονες, hoc est scientes, & his antiqui tribuebãt artiũ hu-
manarum inuentionem. Ibi inconstantia.) ἀκατασασία, quod magis sonat tumultũ &
seditionem. Pudica est) ἄγνη, id est pura siue casta. Et modesta, græce est ἐπιφθῆς, id est
humana siue æqua. Suadibilis.) ευπρόθεος, id est tractabilis, siue morigera, & cui facile per-
suadeatur. Bonis consentiens.) Hæc non inueniuntur in græcis codicibus, quo ego sa-
ne uiderim. Iudicans sine simulatione.) Græce est ἀδιάκριτος ἢ ἀνυπόκριτος, id est ni-
hil discernens, & nihil simulans. Aut sine diiudicatione, siue simulatione.

EX CAPITE QVARTO.

Et lites.) ἢ μάχαι, id est pugna, tamesi contentiones pugnas uocat.

Nonne ex concupiscentiis.) Deest quod est apud græcos οὐκ ἐρτεῦθε, id est nõ-
ne hinc. Nequã est ex concupiscentiis, sed ἐκ τῆς ἡδονῆς, id est ex uoluptatibus ue-
stris. Occiditis & zelatis.) φονεύετε ἢ ζηλοῦτε. Non uideo quid illud uerbũ occi-
ditis ad sensum faciat, forte scriptum fuit φθονεῖτε & ζηλοῦτε, id est inuidetis & amulamini,
& non potestis consequi, ut scriptor dormitans pro φθονεῖτε, scripserit φονεύετε, præfer-
tim cum sequatur ad inuidiam concupiscit spiritus.

Litigatis & belligeratis.) μάχεσθε ἢ πολεμεῖτε, id est pugnatís & bellatis,

Propter quod non post.) διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ἡμᾶς, i. propterea quod non postulatis.

Vt in concupiscentiis.) Rursum hoc loco est in uoluptatibus ἐμ ταῖς ἡδοναῖς.

Adulteri nescitis.) Græce est μαχοῖ ἢ μοιχαλίδες, οὐκ οἶδατε, id est adulteri & adultera,
an nescitis? Amicitia huius mundi) τῆ κόσμου, id est mundi, & huius adiecit suo more.

Inimica est deo) ἐχθρὰ τῷ θεοῦ ἐστίν, i. inimicitia est dei, sicut annotauim⁹ & in Paulo, atquã
ita legitur & in latinis exemplaribus emendatioribus, etiã ipsa quæ formulis excusa sunt.

Amicus esse sæculi.) κόσμου. i. mundi. Qui habitat.) ὁ κατοικῆσεν, i. qui habitauit.

Ad inuidiam spiritus concupiscit.) Et in hunc locum plaustra onusta interpretationi-
bus inducunt theologî recentiores, qui si quando destituuntur ueterũ cõmentarijs, quos
nobis rhetorici & grammatici scriptores, ut isti uocant, reliquerunt, tum deniq; sui simi-
les sunt.

In theologos.

les sunt. Deus superbus resistit, humilibus autem dat gratiam.) Hoc uerbum humilitatis in nonnullis græcorum exemplaribus non reperiebatur, sed tantum μείζω δὲ δίδωσι χάριμ, id est maiorem autem dat gratiam.

Humilibus.) ταπεινοί, quod ad cōditionem pertinet magis ἤ animum.

Duplices animo) διψυχοί, i. duplicis animi. Miseri estote.) ταλαπωρήσατε uerbum a tolerantia dictum. Alterutrum.) ἀλλήλων, i. inuicem, siue alij alijs.

Detrahit legi.) καταλαλεῖ, i. obloquitur ut & superius ὁ καταλαλῶν, i. qui obloquitur.

Vnus est enim.) Enim redundat, & nihil facit ad sententiam.

Et iudex.) Hæc duo uerba non reperio apud græcos. Perdere & liberare) σώσαι ἢ ἀπολέσαι, i. seruare & perdere. Tu autem.) Autem non addunt græci.

Qui iudicas proximum) ἄλλοτερον, i. alium siue alterum.

Ecce nūc qui) ἄγε νῦν, i. age nūc. Hodie aut) Græce est hodie & cras σήμερον ἢ αὔριον. Nec est in illum, sed in hanc εἰς τὴν δεξιά. Ibi quidem) Quidem redundat a græcis exemplaribus. Annum) Græci habent annum unum ἐνιαυτὸν ἓνα.

Quid sit in crastinum) τὸ τῆς αὔριου, id est quæ sit crastinae diei fortuna.

Ad modicum parens) Mirum cur hic tam poetice loqui uoluerit, ut diceret parens pro apparens, cum græce sit φανομένη. Et deinceps exterminabitur) ἀφανισθήσεται, i. euanesce, siue non amplius apparens, si uoluisset & uocum affinitatem reddere.

Pro eo quod dicatis) ἀντί τῶν λεγόντων ὑμᾶς, pro eo, siue loco eius quod dicere debuistis. Quod ita reddi poterat, cum ita potius dicendum sit uobis.

Si dñs uoluerit) Græca sic habent ἕα ὁ κύριος θελήσῃ καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο, i. si dominus uoluerit. Et uixerim, & fecerim hoc aut illud, Sed haud scio an græca hoc loco sint deprauata. Nunc autem exultatis καυχᾶσθε, id est gloriamini. Ac paulo post, omnis exultatio πᾶσα καύχσις legendum ἢ ζήσωμεν, ἢ ποιήσωμεν, i. & uiuemus, & faciemus, ut intelligas, nec uicturos nec facturos aliquid, nisi dominus uoluerit, nisi malimus accipere imperatiue ζήσωμεν, ἢ ποιήσωμεν, i. uiuamus, & faciamus.

A tineis comesta sunt) σκτόβρωτα γέγονεν, i. facta sunt tineosa, siue tineis obnoxia, siue talia ut a tineis rodantur.

EX CAPITE QUINTO.

ET manducabit) Græcus codex habet ἢ φάγετε, i. & manducate, siue quod latini us edite. Thesaurizatis uobis iram.) ἐθκασυρίσατε ἐν ἑσχάταις ἡμέραις, i. thesaurizastis, in extremis diebus, nec additur iram.

Quæ fraudata est a uobis) ὁ ἀπεσερμημένον, i. quæ fraude nō reddita est. Refertur autem ad mercedem, messoribus debitam.

Et clamor eorum) ὁ βοαὶ τῶν δερισάντων, i. clamores eorum qui messuerunt.

Epulati estis) ἐτρυφήσατε, i. deliciati estis. Et in luxurijs enutristis corda uestra) Græca sic habent ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, ἐξάπαταλήσατε, ἐξεδρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, i. deliciati estis in terra, & lasciuistis, & enutristis corda uestra.

In die occisionis.) ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς, i. ut in die mactationis, id est in diem festum.

Adduxistis) κατεδήμασατε, i. condemnastis, fortassis interpres uerterat, adduxistis pro condemnastis. Id librarius aut parum attentus, aut parum eruditus uertit in adduxistis.

Non restitit) ἀντιτάσσεται, id est resistit præsentī tempore. Patientes igitur) μακροθυμήσατε, id est longanimes estote. Patienter ferens.) μακροθυμῶν ἐπάντην, id est longanimis in illum, Quidam habent ἐπάνωθεν. Temporaneum & serotinū.) ὑετὸν πρωϊνὸν ἢ ὀψιμῶν, id est donec accipiat pluuiam matutinam & uespertinam.

Patientes igitur estote) μακροθυμήσατε, quod iam piget admonere toties.

Estote uos) Et uos legit græcus. Aduentus domini appropinquabit) ἤγγικε, i. appropinquauit, præteriti temporis, aut certe præsentis.

Exitus mali) τῆς κακοπαθείας, i. afflictionis. Beatificamus) μακαρίζομεν, id est beatos iudicamus.

iudicamus siue beatos dicimus. Et non est sustinuerunt, sed sustinent τοὺς ὑπομένοντα. Sufferentiam) τὴν ὑπομονήν. i. tolerantiam, siue patientiam.

Quoniam misericors est.) πολὺ ἀσπλαγχνος, id est ualde misericors.

Est est, Non non.) ἢ ναὶ ναὶ, καὶ ἢ οὐ οὐ, i. quod est, etiam etiā, & quod nō est, nō nō. Nec est sermo uester, sed uestrum est, sit est, & uestrū non, sit nō, hoc est, quod affirmatis, ue re affirmate, & quod negatis uere negate. Quēadmodū admonuimus in euangelijis.

Tristatur autē.) κακοπαθεῖ. i. affligitur. Oret æquo animo & psallat.) Nescio an scrip tor aliquis hunc locū deprauauerit. Nam græca longe secus habent, κακοπαθεῖ τὸς ἐν ὑμῖν προσευχέσθω ἐνδυμῆτις, ψαλλέτω. i. affligitur aliquis inter uos oret, æquo animo est aliquis canat. Nimirum ut in rebus afflictis opem petamus a deo, in rebus secundis, gratias aga mus deo, nam id uocat psallere.

Vngentes illum oleo) Hoc relictum erat ex præcepto euangelico, quo Christus man dauit suis, ut in quas ædes essent ingressi, sanarent egrotos ungentes oleo. Id quod nūc fit in extremo uitæ discrimine.

Saluabit infirmum) ἢ κάμνοντα, id est laborantem. Nam de ægroto sentit.

Peccata uestra) Vestra apud græcos non est, tamen si subauditur. Et magis est errata quā peccata παραπτώματα, quasi dicas lapsus. Sentit enim de cotidianis offensis christiano rum inter sese, quos continuo uult reconciliari. Alioqui si de confessione sensisset quam dicimus partem sacramenti poenitentiae, non addidisset ἀλλήλοις, id est uobis inuicē, sed sacerdotibus. Ut saluemini) ὅπως ἰαθῆτε, id est ut sanemini.

Iusti assidua) ἐνεργεμένη, id est operans, siue cum agit, ut intelligas efficacem.

Similis nobis) ὁμοιοπαθής, id est similiter affectus, aut similibus affectibus obnoxius.

Terra dedit fruct.) ἐλάσθη, id est germinauit.

Si quis ex uobis) ἐν ὑμῖν, id est in uobis. Saluabit animam eius) Eius nō addūt græ ci, tantum est σώσει. Et operiet) ἢ καλύψῃ, id est operiet.

De hac item epistola, tamen si salubribus præceptis referta dubitatum est olim, cuius esset. Nec enim referre uideat usquequaque maiestatem illam & gravitatem apostolicam. Nec hebraismi tantum, quantum ab apostolo Iacobo, qui fuerit episcopus Hierosolymi tanus expectaretur. Diuus Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium ex autorita te Hegesippi indicat multos huius nominis fuisse discipulos. Et ipse in titulo epistolæ non appellat sese apostolum, quā in nostris adiectū est apostoli cognomen, sed reclamā tibus magno consensu græcorum exemplaribus. Iam Hieronymus in eo quem modo citauit libello scribit his quidem uerbis. Vnam tantum scripsit epistolam, quæ de septem canonicis est, quæ & ipsa ab alio quodam sub nomine eius ædita asseritur. Licet paula tim tempore procedente, obtinuerit autoritatē, hæctenus ille. Satis indicat diuus Hie ronymus, quid de huius autore epistolæ senserit. Quāquā ego super hac re cum nemine digladiabor Epistolam probo & amplector. Illud mirum super hisce rebus nullos odio sius & constantius asseuerare, quā qui ne id quidem explicare possunt, qua lingua scripta fuerit, hebraica, an græca, quo interprete, latina facta sit. Hieronymus uir tantus addubi tauit, & prudenter quid senserit indicat, Nos quo minus sapimus, hoc audacius affirma mus.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM IACOBI
APOSTOLI FINIS.

Sup id qd de hac icc opta ad
dubitatur est

ANNOTATIONES IN PRIOREM EPISTO-
LAM PETRI APOSTOLI.

ADuenis dispersionis ponti. &c.) Non est græce προσελύτοις, quo uerbo si-
gnificare solent eos qui ex gentilitate sese contulissent ad legem Mosai-
cam, sed παρεπιδήμοις, ut nihil dicat Lyranus, qui putat hæc profelytis po-
tissimum scribi. Iuxta præscientiam.) κατὰ πρόγνωσιν, iuxta præordina-
tionem, siue præfinitionem. Nam & Lyra fatetur hoc loco præscientiam
accipi pro præsciētia. Neq; Thomas inficiatur prædestinationem aliquoties accipi pro
præsciētia. Verū hac de re copiosius aliquanto dictum est in annotationibus nostris in
Paulum. Caterum hæc particula iuxta præscientiam, referenda uidetur, ad id quod præ-
cessit electis, alioqui non uideo quo pertineat. Per resurrectionem) δ' ἀναστάσεως ἰησοῦ
χριστοῦ ἐκ νεκρῶν. Hic propemodū uidet̄ ambigüe accipe ἀναστάσεως, & neutraliter & actiue.
quātū ad Christū neutraliter, quantū ad nos actiue. Nā id annotauit Thomas in eplam
ad Rhomanos. In sanctificationē) ἐμ' ἁγιασμῶν. i. in sanctificatiōe, hoc est p̄ sanctificatio-
nem spūs, iuxta pprietatē hebraici sermonis. Nā quod sequitur in asperionem, græcis
alia est præpositio εἰς ὑπακοήν, quod utrum accipiendum sit eos esse electos ad obediē-
dum, an electos per obediētiam, lectori discutiendum relinquo. Mihi prior sensus ma-
gis arridet. In uobis) εἰς ὑμᾶς. i. in uos, hoc est erga uos, ut referatur ad hereditatem
conseruatam. Modicum nunc si oportet.) ὀλίγον ἄρτι, dilucidius erat, nunc ad breue
tempus afflictī si necesse sit. Multo preciosior lit auro.) Sit redundat, porro græca le-
ctio sic habet πολλὴ τιμιώτερον χρυσὸν τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρῶς δ' ἐδοκιμάζομενον, i. multo pre-
ciosior auro, quod perditur, siue perit & tamē probatur per ignem siue perdito, ac per-
nitioso auro, ut intelligas rem uilem ac pestilentem, igni probari. Quanto magis con-
uenit explorari fidem nostram, num sincera sit.

In reuelatione Iesu Christi) Vitare poterat amphibologiam, si uertisset cum reuelabi-
tur Iesus Christus, quod enim alias ἐπιφάνεια & παρουσία hic ἀποκάλυψις dixit.

In quem nunc quoq; &c.) Græce paulo diuersius est εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ. i.
in quem nunc non uidentes, credentes tamen, siue in quo nunc cum non uidetis & tamē
creditis. Exultabitis) ἀγαλλιᾶσθε. i. exultatis, uerbo præsentis temporis, etiam si potest
esse exultate imperandi modo, quod græca uox sit anceps.

Qui de futura in uobis gratia,) Futura addidit interpretes de suo, nam græca sic habet,
ὅτι περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες, quod ego sic maluisse exprimere. Qui de uentu-
ra in uos gratia uaticinati sunt.

Significaret in eis spiritus) τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα. i. spiritus qui erat in ipsis, ut intelligamus
sp̄m propheticū. Nec est tēpus, quod græci uocant χρόνον, sed καιρὸν, quod articulū uerti-
mus. Est enim certius quiddam q̄ tempus, ut & alias indicatum est. Consentaneum au-
tem est Petrum significare locum qui est apud Daniele capite nono, ubi per mysticas
hebdomadās indicat tempus ad quod occidendus esset Christus.

Prænantians) προμαρτυρούμενον, id est prætestificans. Caterum quod hic παθήματα uer-
tit passiones, ego malim afflictiones.

Ec 3 Et posteriores

Et posteriores glorias) Θ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. i. & quæ illas cōsecutæ sunt glorias. Sētit enim gloriam, quam assecutus est post ignominiam crucis.

Quibus reuelatum est) δ ις ἀποκαλύφθη. Sermo græcus anceps est, potest enim hic accipi sensus, testificans Christi passiones & glorias ihs quibus reuelauit spiritus, nempe prophetis. Potest & hic, passiones & glorias, per quas Christus fuit mūdo reuelatus, qui ante fuit ignotus, Neq; quentq; mouere debet articulus græcus δ ις cum præcesserit ω ς δὴ ματα. Quantq; prior sensus meo iudicio simplicior est, ut δ ις articulus referat ad christianos, qui uiderunt id quod de Christo p̄dixerat spiritus in prophetis.

Vobis autem.) Sed uobis, erat & latinus, & apertius siue non sibi ipsis, imo uobis δ υχῆ αὐτοῖς ὑμῶν δε. Hinc certe liquet, non parū interesse, quo loco quā cōiunctionē colloces.

Qui euangelizauerunt uobis.) Vos est græce non uobis.

Spiritu sancto) ϵ ν πνεύματι ἁγίῳ. i. in spiritu sancto, hoc est per spiritum sanctum hebræorum more. In quem desyd.) ϵ ς ἁ. i. in quæ. Nēpe ea quæ de Christo sunt prænunciata per prophetas, ac deinde prædicata per apostolos. Nec enim sentit de spiritu prophetarum, in quem angelos uelle prospicere, nihil mirum est, sed effert maiestatem euangelij, quam angeli quoq; uenerentur.

Perfecti sperate) τελείως. i. perfecte, per aduerbium, indicans spem ad finem usq; uerantem. Nec est in reuelationem, ut legunt quidam, sed ϵ ν ἀποκαλύψ. i. in reuelatione, siue per reuelationem. Sentit enim de mysterio euangelij iam diuulgato.

Quasi filij) ὡς τέκνα. i. ut filij, siue tanq; filij. Nā quasi tribuimus ihs quæ cum uideant, non sunt. Ad hæc filij obedientiæ dixit iuxta proprietatem sermonis hebraici pro filijs obedientibus. Nō configurati) μ ὴ συγχηματίζόμενοι. i. nō accōmodantes uos pristinis cōcupiscētis. Id enim est σ υγχηματίζομαι. Nec est ignoratiæ desyderijs, sed τὰς πρότερον ϵ ν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις, quod nos dilucide magis q; ad uerbū expressimus, hoc modo ut non accōmodetis uos pristinis concupiscētis, quibus dū adhuc ignoraretis Christū agebamini. Sed propter eum qui uocauit uos sanctum.) κ ατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον id est quemadmodum is qui uocauit uos, sanctus est, ita. & c.

Sancti sitis) γενήθητε. i. efficiamini siue reddamini. Neq; enim est γίνεσθε, quod ambiguū esse poterat. Et si patrem uocatis.) ϵ πικαλεῖσθε. i. inuocatis & imploratis, aut cognominatis, Nam græca uox anceps est, tum quod hic uertit sine acceptione personarū multo festiuus scriptum est a Petro ἀπορροσπολίως composita dictione, id est citra delectū siue respectum personæ. Paternæ traditionis.) Vnica uox est apud græcos πατροπαράδοτου. Estq; epitheton conuersationis, quasi dicas a patribus traditæ, atq; ita refert diuus Hieronymus in cōmentarijs Esaia.

Quasi agni) ὡς ἄμνοῦ. i. uelut agni, siue tanq; agni. Præcogniti quidē) προεγνωσμένοι id est præfiniti siue prædecreti. Nam hoc loco plane uidetur usurpare, pro eo quod isti uocant prædestinationem, & Lyra interpretatur præordinatione.

Fideles estis in deo) τοὺς πισεύσαντας εἰς θεόν. i. qui credidistis in deum. Verum interpres abhorruit ab hoc præterito, ne uiderentur iam desisse credere, qui quondam credidissent. In obediētia charitatis.) ϵ ν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας. i. inobedientiam ueritatis. Et additum est, hoc loco in græcis codicibus δ ιὰ πνεύματ Θ . i. per spiritum quæ particula non est in latinorum exemplaribus.

In fraternitatis amore simplici ex corde.) ϵ ἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας, id est in fraternum amorem non simulatum ex puro corde ϕ ιλαδελφίαν uocat christiano rum inter ipsos mutuum amorem ac beneuolentiam. Caterum illud ex puro corde ad ea quæ sequuntur referendum est, uos inuicem diligite.

Attentius) ϵ κτενωρ. i. uehementer, siue impense, aut si magis ad uerbū cupias reddi intense. Omnis gloria eius) ἀμβρόσιος. i. hois, exponit em̄ quid modo dixisset carnem.

Quod euangelizatū est in uos) τ ὸ ἐναγγελιοθεῖν εἰς ὑμᾶς. i. quod per euangelium delatū est ad uos

ad uos, siue quod prædicatum est apud uos. Rationabiles sine dolo lac.) ῥ λογικὸν, ἄδ ὁ
 λογ γάλα, i. rationale, doli expert lac, uocat aut lac logicō, ut a corporeo lacte discernat
 Hieronymus in. 55. Esaiæ capite citat hunc locum, ut lac referatur ad rationale, non ad in
 fantes, etiamsi non addat ἄδ ὁ λογ. Verum edisserens sexagesimum Esaiæ caput citat ad
 hūc modum. Quasi modo nati paruuli, rationale & absq; dolo lac desyderate, ut palā
 sit illud ἄδ ὁ λογ adiungi oportere. Proinde quæ theologi recentiores in hunc adducūt lo
 cum de infantibus rationabilibus, nihil faciunt ad senium apostoli. Nos & articulū græ
 eum exprimere cupientes uertimus ad hunc modum, ut modo nati infantes, lac illud
 non corporis, sed animi quod dolum nescit appetite.

Crescat in salutem) Hæc duo uerba in salutem, non reperio in græcis exemplaribus,
 nec admodum quadrant ad propositam metaphoram. Siquidem salui sunt, & infantes,
 uerum adolefcunt hoc lacte in uirum perfectum in Christo.

Quoniā dulcis est dominus) ὅτι χρησὸς ὁ κύριος, id est quod benignus sit dominus. Ali
 as uertit bonus, sonat aut humanū minimeq; austerum aut durum.

Et honorificatum) Hæc duo uerba redundant. Deinde ἐν τιμορ est nulla interueniente
 præpositione, id est præciosum seu magis in præcio habitū, quod interpres opinor uertit ho
 norificatum. Domos spirituales) ὁμοῦ πνευματικὸς, id est domus spiritualis, ut sit no
 minandi casus per appositionem additus Lyranus offensus solœcismo manifestario, in
 terpretatur domos in domos. In sacerdotium) ἱεράτευμα ἁγίων, id est sacerdotium san
 ctum, nominatiuus est appositiuus, quemadmodum & domus. Nam ipsos fideles sacer
 dotium uocat, cæterum sacerdotium appellat functionem & administrationem sacrorū
 in domo spiritali hoc est in templo spiritus sancti.

Offerentes.) ἀνεύγκαι, i. ad offerendū. Propter quod continet scriptura.) διὸ περιέχεται
 ἐν τῇ γραφῇ, i. qua ppter cōtinet in scriptura, ut sit sensus hoc argumēto lapidē illū esse præ
 cipiūm, quod iuxta testimonium Esaiæ collocatus sit in angulo, quo utrūq; parietē cō
 plectens & continens, totum ædificium fulciret. Nam id est περιέχεται undiq; amplecti ac
 tenere. Ecce ponā) ἰδοὺ τίθημι, id est ecce pono, locus est apud Esaiam cap. 28. Petrus
 sententiam expressit bona fide, non annumerauit uerba. Cæterū in illo, qui crediderit in
 eo non confundetur, iuxta septuaginta retulit. Alioqui hebraica ueritas habet. Qui cre
 diderit non festinet, uerum de hoc alias diximus. Et rursus non confundetur, græcis est
 ἀσχυνηθή, id est pudefiet, siue pudefiat. Summum angularem) Græcis unica uox est ἀκρο
 γωνιαίον, quali dicas sumangularē. Vobis igitur honor.) Nimis q̄ pueriliter interpre
 tatur hunc locum Lyranus, uobis erit honor in cœlestibus, cum Petrus sentiat de lapidē
 prius reiecto a Iudæis, & deinde honorato & in præcio habito. Siquidem ante uoca
 uit ἐν τιμορ, nunc memor illius ait ὑμῶν ὄν τιμή, id est uobis est preciosus, qui in illum cre
 didistis, Iudæis & nō credentibus uilis est. Proinde ne lector simili modo laberetur, nos
 uertimus. Vobis igitur preciosus est qui creditis.

Qui offendunt uerbo) ὁ προσκόπτει τὸ λόγον, id est qui impingunt in uerbum, hoc est
 quos offendit euangelium, & impietatis ministrat occasionem.

In quo) εἰς ὃ, id est in quod. Nam in hoc erat paratus iudaismus, ut in Christum crede
 retur quem lex Mosaica præsignaret. Qui aliquando non populus dei) In hac priori
 parte genitiuus dei non est addendus διὸ ποτὲ ὄν λαός, νῦν δὲ λαός τοῦ θεοῦ, id est qui quondā
 non populus, nunc uero populus dei. Et ad hanc lectionem sensus est non paulo argu
 tior, qui quondam non populus, hoc est populus abiectissimus, & pro nihilo habitus, is
 nunc non solum est populus, sed populus dei.

Conuersationem uestram habentes bonam) καλὴν, id est honestam, ut pertineat eti
 am ad decus, quod uirtutem cōsequitur iuxta stoicos. Et aliquanto post detrectat, græ
 ce est καταλαλοῦσιν ὑμῶν, id est quod obloquuntur uobis.

In die uisitationis) ἐπισκοπή, i. inspectionis. Tamen si græca uox anceps est, ut quæ de

Ec 4 duci

duci possit ab ἐπισκέπτω. Quāvis ab hoc usitatius est ἐπίσκεψις. Hebraeis est, נָשָׂא quod illis praefecturā & administrationē quādam sonat. Visit enim subinde & inspicit quid agatur cui negocij cōmissa est cura, Sic appellat Petrus tempus illud, quo deus dignat̄ hominem trahere afflatu suo ad meliora. Siue ducibus, tanq̄ ab eo missis) ἡγεμόσι, quod sapius iam uertit praesidibus. Nec enim hic Petrus agit de bello, sed de his qui agunt in prouincijs Romanorū, qui a praesidibus Caesarum nomine administrabātur. Cum hic agat de magistratibus Gentilium, subditum esse dixit pro tolerare quādam quae uidentur suo iure facere, cum exigunt uectigal, cū censent, uerum hoc ad illa tempora pertinebat. Nec tamen est missis, sed μεμφομένοις, id est qui mittuntur, ut intelligas actionem sine tempore. Laudem uero bonorum, ἀγαθοποιῶν, i. benefactorum, siue beneficiū Porro ueteribus, id quod Plato praecipit in sua republica, leges non solum minabantur poenam male agentibus, uerum etiam praemijs inuitabant ad officia. Nūc malefacta quidem satis acriter puniuntur, ceterum benemeritis nulla gratia.

Tanq̄ ab eo) ὡς δ' αὐτ̄, id est tanq̄ per eū, nempe regem siue per eum uidelicet deum: Omnes honorate.) πάντας τιμῆσατε, i. quibuslibet deferre honorem, etiam ethnicis dignitate p̄ditis. Ceterum ἀδελφότητα ἀγαπάτε, quod ad Christianos pertinet.

In omni timore) ἐν παντί φόβῳ, i. in omni reuerētia. Sic enim alicubi uocem hanc interpretatur Hieronymus, nec est modestis. Nec enim sentit de non arrogantibus, sed ἐπιφκίσις, id est aequis & humanis, neq̄ rigidis admodum.

Sed etiam discolis) ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς, id est sed etiam prauis, siue asperis. Mirum quid uenerit in mentem interpreti, ut graecam uocem altera graeca redderet.

Sustinetis tristitias) λύπας, i. molestias.) Quae enim est gratia) ποῖον γὰρ κλέος, id est quae enim gloria? siue quae laus? Si bene facientes, patienter sustinetis) εἰς ἀγαθοποιούντες καὶ ψάλλοντες ὑπομονεῖτε, i. si benefacientes, & patientes sustinebitis.

Pro nobis uobis.) Vtrumq̄ graecis est ἡμῖν, i. nobis primae personae. Etiam si nonnulli uariant codices. Qui cum male diceretur non maledixit.) ὃς λοιδοροῦμεν οὐκ ἀντελοῖ δόξα, i. qui cum maledictis inceperetur, non maledixit, siue non regessit maledicta.

Tradebat aut̄ iudicanti se iniuste) Graeca secus habent παραδ' ἑδ' δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, i. Tradebat aut̄ ei qui iuste iudicat, significat Christum uindictam tradidisse deo, non sibi usurpasse. Carrensis haud scio unde nactus, non nihil somniauit de hac quoq̄ lectione.

Vt peccatis mortui) ἀπογενόμενοι, i. extincti, quasi iam deserimus esse. Cuius liuore) τῷ μώλωπι uibice. Refert em̄ quod est apud Esaiā cap. 53, Et liuore eius sanati. Est enim liuor uestigiū plagae in cute. Id trifariam interpretatur Hugo Carrensis, homo copiosus liuore, id est dilectione imodica quae illi pallorem cōtraxerat, iuxta illud Nasonis palleat ois amans, hic est color aptus amāti, uel liuore, i. carne liuida facta ob colaphos, uel liuore, i. inuidia iudeorū. Hoc nimirū est uti iure quod accipiunt magistri nostri, cū admittuntur in eum ordinē, suo arbitratu interpretandi diuinas literas. At hoc sane loco graece uox non admittit, nisi unicā interpretationē, etiā si latinis liuor πολύσκμον est. Quin & apud Hebraeos est נִרְיָב quae uox illis tumore ex plaga concretū significat. In psalmis uertit cicatricem, cōputruerunt cicatrices meae. Et episcopū animarū.) ποιμνία καὶ ἐπίσκοπος, pastorē & curatorē, nā episcopi dicunt q̄ spiciūt de necessarijs. Per mulierū cōuersionē.) διὰ τῆς π̄ν̄ γυναικῶν ἀναστροφῆς, cur non potius per uxorū cōuersionē? Et hoc sane loco ἐν φόβῳ rectius uertisset in reuerētia. Tū non est sanctā cōuersionē, sed ἀγνήν, i. purā siue castā. Quarū non sit capillatura aut circūdatio auri aut indumenti uestimentorū cultus.) Graecus sermo dilucidior est ἢ ἐσω οὐχ' ὀξέωθεν ἐμωλοκῆς τριχῶν, ἢ περιδέσεως χρυσῶν, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμου, id est (ut sententiā magis reddamus q̄ uerba) Quarū sit ornatu, non externus q̄ situs est in crispatura capillorū, aut appositione auri, aut amictu uestitiū aut palliorū. Quieti & modesti.) τῷ πραέει, καὶ ἡσυχίῳ, i. māfueti & quieti siue tacti. Non em̄ uult mulieres esse feroculas erga uiros. Locuplex) πολυτελής, Fustuario dignū est, quod

Carpit hugonem.

In Theologos item.

est, quod quidam pro locuples scribunt locuplex per x, non per s, quod Græcis est πολυτελες id est sumptuosum ac splendidum. Referrī uidetur ad spiritum quietum. Est enim neutri generis, quemadmodum & spiritus, aut certe ad totam orationis particulam quæ præcessit, quod, nempe habere huiusmodi spiritum, magnificus ac splendidus ornatus est mulieris in oculis dei Cuius estis filia) ἡς, cuius Apud græcos necessario refert Saram, & non Abraham. Pertinentes ullam perturbationem) μή φοβούμεναι μηδέ μίαν πτοίκασι. i. non territa ullo pauore. Scire debes lector, hunc accusatiuum perturbationem, quæ uulgata habet æditio, non esse transitium, sed reciprocum, iuxta proprietatem Atticorum, qui sic loquuntur gaudere gaudium, furere furorem, timere timorem. Nam hic πτοίκασι significat foemineum illum pauorem, quo solent de nihili rebus examinari, qui debet ab esse a sanctis mulieribus. Quod si intellexissent quidam magni nominis interpretes, secus opinor hunc locum edisseruissent, quos ego tamen in præsentia honoris causa non nomino. Tanquam cohæredibus) ὡς καὶ συγκαληρονόμοι, tanquam & cohæredes. Addit enim hoc uelut alterum & efficacius argumentum.

Gratiæ uitæ) χάριτος ζωῆς, id est gratiæ uiuæ. Quamquam hoc loco græca uariant exemplaria. Quod si legis uitæ, gratiam pro beneficio accipias necesse est.

Honorem impartientes) Honorem interpretatur diuus Hieronymus, non ut flectatur illis genua, & gemmis auroque onerentur, ut primus cedatur locus, quod nunc in plerisque regionibus stultissime uidemus fieri, sed abstinentiam a coitu, sic enim honorem haberi uasculo muliebri, si non inquinetur libidine. Idque indicat quod sequitur, ut non interrumpantur orationes uestræ. Rursum pudet hoc loco referre, quid interpretetur Lyranus & huiusmodi complures interpretes, honorem exponentes, ut eis prospiciatur de uictu & uestitu, eoque honesto, secundum statum & proprias facultates, deinde de impedientibus orationibus interpretatur orationes, non esse exaudibiles, nisi uir & mulier sint bene concordēs. Hoc nimirum est doctoraliter ac scientificè, ut isti loquuntur tractare diuinas litteras. Deum immortalem, quem stomachum effunderem in istos, nisi me christiana prohiberet pudor. Sed aliorum omiſſis nugis, nostrum agamus negocium.

In fide autem.) Ἐν τῇ πίστει, id est in summa uero. Quantus hic disputandi cæpus aperitur neotericis theologis de fide, quot modis accipiatur. Cum Petrus nihil huiusmodi neque scripserit neque senserit. Iam quod hic uertit cõpatiētes græce est συμπαθεῖς, qui tuo tangantur affectu. Sunt enim quos aliena ne tantulum quidem moueant.

Fraternitatis amatores) φιλάδελφοι, id est fratrum amatores, siue fraternaliter amantes.

Modesti) φιλόφρονες, quod magis sonat affabilem & humanum, & ad uitæ consuetudinem facilem commodumque.

Et labia eius.) τὰ χεῖλη αὐτοῦ, id est labia sua, sic enim mauult Valla.

Vt non conturbemini.) μή δε ταραχθῆτε, id est neque conturbemini.

Cum modestia & timore) μετὰ πραύτητι καὶ φόβου. i. cum mansuetudine & reuerentia. Loquitur enim de his qui placide respondēt ac reuerēter, interrogati a quibuslibet, de fide Christi. Dominum autem Christum.) Deum est græce non Christum.

Ad satisfactiōem) πρὸς ἀπολογίαμ, id est ad excusationem siue defensionem.

Quæ in uobis est, & spe & fide.) Græce tantum est περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπιδος, id est de ea quæ in uobis est spe. Quod detrahunt de uobis.) Græci legunt ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν. i. ut in eo quod obloquuntur uobis tanquam malefactoribus.

Calumniatur) ὁ ἐπακροάζοντες Mortificatos quidem carne.) θανατωθεῖς. i. mortificatus. Item uiuificatus, non uiuificatos ζωοποικθεῖς, atque ita citat diuus Hieronymus in Esaiam lib. 54. ut intelligas Christum mortuum iuxta corporis imbecillitatem, Caterum resurrexisse uirtute spiritus. Iam uero quorsum attinet hoc loco recensere, quæ somniēt in hanc sententiã, qui græce nesciunt, & id tantum sequuntur, non quod scripsit Petrus, sed quod deprauauit librarius. Possem ad singula conuicij inceslere, nimis arroganter istorum imperitiã

In Lyra.

imperitiā, qui de his quæ citra linguarum peritiā, ne legi quidem emendate possunt uel ut ex oraculo pnūciant, quicquid somnariunt. Quod si legas mortificatos & uiuificatos, quo modo cohærebit quod sequitur in quo? Atq; hic locus caute legendus est, ne quid tale sentiamus, quale nonnulli de anima Christi apud inferos passa.

In carcere erant spiritu) ηω) τῶν ἐν φυλακῇ πνεύμασιν. i. qui in carcere erant spiritibus. Ita legit Hieronymus eo quem modo citamus loco. Occisus est carne, uiuificatus spiritu, & prædicauit spiritibus in carcere constitutis.

Qui increduli fuerant aliquando.) ἀπειθήσασι ποτε, id est aliquando incredulis.

Quando expectabant dei patientiam ὅτε ἀπεξεδέχετο ἢ τῷ θεοῦ μακροθυμία. i. cum expectaretur dei longanimitas. Etiam si nonnulli codices habebant ὅτι..

Cum fabricaretur.) κατασκευαζομένης, id est cum appareretur.

Quod & uos nunc similis formæ saluos fecit baptisma.) Græca plus habent lucis ὅαντίτυπομ νῦν ἢ ὑμᾶς σώσει βάπτισμα. i. cui nunc simile, siue respondens baptisma, uos quoq; saluos facit. Est enim σώζει presentis temporis saluat. Caterum ὁ dure respondet, siue ad aquam referas, siue ad baptisma. Fortasse scriptum fuit ὅ cui.

Qui est ad dexteram dei.) Hoc loco defunt in græcis codicibus, quæ subscribam.

Deglutiens mortem, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur) Ac deinde sequitur πορευθείς εἰς τὸν οὐρανόν, id est profectus in cælum.

EX CAPITE QVARTO.

Passo in carne & uos) παθόντες ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί, id est passo pro nobis carne, uos quoq;. Eadem cogitatione armamini.) πλῆξαι ἑαυτῶν ἐν δυνάμει ὁπλίσασθε. i. induite eandem cogitationem, uelut armantes uos, siue armate uos iuxta eandem cogitationem.

Sufficit enim preteritum tempus ad uoluptatem gentium consummandam.) Græca sunt magis perspicua q̄ latina, ἀρκετὸς γὰρ ἡμῶν παρελκλυθῶς χρόνος τῷ θεοῦ, τὸ δὲ ἐλεῖμα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, id est sufficiens est enim preteritum uitæ tempus, ut uoluntatem gentium perfecterimus, hoc est satis est hætenus impie uixisse.

In luxurijs) ἐν ἀσελγίαις. i. in lasciujs. In illicitis idolorum cultibus) ἀθεμίτοις. i. nepharijs, quod atrocius est q̄ illicitis. In quo admirantur) ἐμὲ ξενίζονται, ad uerbum sonat in quo peregrinantur. Porro græcis ξενίζονται dicuntur, quibus aliquid nouum aut absurdū uidetur. Pertinet autem ad id quod consequitur.

Luxuriæ confusionem) ἀσωτίας ἀνάχυσμα, quod magis sonat refusionem, ueluti cū mare estuans refundit sese. Finis appropinquabit) ἤγγικε. i. appropinquauit præteriti temporis. Aut certe instat & iminet. Estote itaq; prudentes) σωφρονίσατε. i. estote tempati.

Et uigilate.) ἢ νήφατε. i. estote sobrijs, q̄ ἢ νήφω græcis utrūq; significat.

In uobis metipsis) εἰς ἑαυτοὺς. i. erga uosipfos, seu potius erga uos mutuo.

Continuam) ἐκτενή, quod ante uertit attentē, hic propensum seu uehementem poterat dicere. Quoniam charitas operit.) καλύψει. i. operiet siue teget uerbum futuri temporis, ut ad iudicij diem pertineat,

Accepit gratiam) χάρισμα. i. donum. Illam ministrantes) αὐτῷ διακονοῦντες. i. illa siue per illā, nempe gratiā ministrantes. Quanq; in nonnullis græcorū exemplaribus scriptum erat ἀντὶ, ut referatur ad donum ministrandum. Et in alterutrum quo uerbo sapius impudentissime abutitur interpres, græce est εἰς ἑαυτοὺς. i. in uos inuicem, quod idē ualet cum eo quod modo dixit εἰς ἀλλήλους. i. alius in alium.

Multiformis gratiæ dei.) ποικίλαις, quod interpres haud male expressit cū græca uox uarium significet, ut intelligamus diuersas donorum formas.

Quasi sermones.) ὡς λόγια, id est tanquam eloquia.

Ex uirtute.) ἐξ ἰσχύος. i. ex uī siue robore, ut autoritas sit penes deū, nō penes hominē.

Quā administrat.) ἢς χορηγεῖ. i. quam suppeditat siue subministrat. Nam administrat, qui

qui fuit ad
Honorific
ad peregrin
uerite na
absurdas in
In feruor
ad autem resp
beni, dum
Sed coarun
nunicatis.
item subau
t rē, dē, na
accipias nom
temporis, siue
ci, quæ non r
quæ uita, ma
tem glorificat
Aut malec
πικρῶς. i. a
est inspe ctor
in parte hac.
Fideli crea
In benefa
Seniores
teros compri
Quæ in fut
πῶν. Qu
hi tamen uid
sic enim hab
Pascite eu
bum est in p
Hilarij uerb
Prouident
dicit Hieron
uertit τῶν
capit discere
Porro totum
byteros in uo
reuelanda est
luntarie iuxta
est in codicib
Sed forma f
Gregis ex a
Omnes enim
uicillim alius al
Sicut autem h
lam occasione
bus. Humilit
In tempore u

qui fungit administratione rei commissæ, subministrat, aut p̄bet ac largit̄, quibus opus est.

Honorificetur.) *δοξάζεται*, id est, glorificetur. Nolite peregrinari.) *μὴ ξενίζεσθε*. Illud peregrinari græcis est cōmoueri, perinde ut re noua & insolita, Nam & paulo post *ξένος* uertit nouam. Et hoc loco prudens prætereo quorūdam magnorum theologorum absurdas interpretationes. Quorsum enim attinet aliorū erratis explere uolumina?

In seruore.) *τῆ ἐν ὑμῖν πυρώσι*, i. exustione siue examinatione per ignem. Rursus enim ad aurum respexit, quod exploratur igni. Proinde nos uertimus, ne ceu re noua perturbemini, dum per ignem exploramini. Vobis sit.) Fit est græce *γινομῆν*.

Sed, cōmunicantes.) *ἀλλὰ καθὼ κοινωνῶτε*, i. in hoc quod cōmunicatis, siue quatenus cōmunicatis. Beati eritis.) Eritis apud græcos non additur, tantum est *μακάριοι*. Rectius autem subaudias estis, q̄ eritis. Quod est honoris gloriæ & uirtutis.) Græca sic habet, *τὸ τῆς δόξης, καὶ τοῦ θεοῦ πνεῦμα*, id est quod est gloriæ, & spiritus dei. Ita tamen ut spiritus accipias nominandi, non pariendi casu. Requiescet *ἀραπαύεται*, i. requiescit præsentis temporis, siue refocillatur. Nemo autem uestrum pati.) Ante hæc uerba habent græci, quæ non reperio in latinis codicibus. Habent autem hæc uerba *κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμῶν δόξάζεται*, i. secundum illos quidem blasphematur, secundum uos autem glorificatur. Nemo autem uestrum.) *μὴ γὰρ τις ὑμῶν*, ne quis enim uestrum.

Aut maledicus.) *ἢ κακοποιός*, id est aut maleficus. Alienorum appetitor.) *ἄλλοτριος ἐπίσκοπος*, i. alienorum inspector, siue curator. Cōposita uox ab alieno & episcopo, hoc est inspectore, quod quiqui appetit inspectat. In isto nomine.) *ἐν τῷ μέρει τούτῳ*, id est in parte hac. Incipiat de domo dei.) *ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ*, id est a domo dei.

Fideli creatori.) *ὡς πιστῶ κτίστη*, i. ut fideli conditori, siue possessori.

In benefactis *ἐν ἀγαθοποιίᾳ*, id est in beneficentia, siue in benefaciendo.

Seniores ergo.) Ergo non est apud græcos. Consenior.) Rectius dixisset presbyteros compresbyter. Et ita uertit Hieronymus, ut mox ostendam.

Quæ in futuro reuela.) Nihil opus erat his uerbis in futuro *τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλύπτειν*. Quæ in uobis est) *τῆ ἐν ὑμῖν ποιμνίῳ*. Græcus sermo per se quidē est anceps. Mihi tamen uidetur esse sensus germanior, pascite, quantum in uobis est gregem Christi, sic enim habent græci codices, non dei, nam ipse se pastorē appellat in literis euāgelicis.

Pascite eum) Græce est *ποιμάνετε*, quod est pascite sicuti pascunt pastores. Idem uerbum est in psalmo secundo. Reges eos in uirga *ποιμανεῖς*, hoc est pastoraliter reges, ut Hilarij uerba utar. Et Homerus regem subinde uocat *ποιμένα λαῶν*, i. pastorem populorū.

Prouidentes.) *ἐπισκοποῦντες*, i. intendentes, ut episcopum agentes. Notat hanc uocē dicit Hieronymus in epistola quadam ad Euagrium, cuius initium. Legimus in Esaiâ, uertit *ἐπισκοπῶν* inspicere, sed addit græce significantius dicit. Nam latine inspicit, qui cupit discere quid sit. Græcis *ἐπισκοπῶ*, qui curam agit & prospicit de rebus necessarijs. Porro totum hunc locum in ea quam modo citauī epistola uertit ad hūc modum presbyteros in uobis precor compresbyter, & testis passionū Christi, & futuræ gloriæ, quæ reuelanda est, particeps, regere gregem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed uoluntarie iuxta deum. Spontaneæ secundum deum.) Secundum deum non additum est in codicibus græcis. Sed uoluntarie.) *προθύμως*, i. prompte, siue propensis animis.

Sed forma facti.) *τύποι γενομένοι*, id est formæ facti, hoc est exempla.

Gregis ex animo) Ex animo græci non addunt.

Omnes enim inuicem ha.) græce est *ἀλλήλοις ὑποτασόμενοι*, i. inuicem subiecti, hoc est uicissim alius alij. Insinuate) *ἐγκομβώσαδε*, quod perinde sonat quasi dicas innodate. Sentit autem humilitatem arcte retinendam in animo, ueluti nodis illigatam, ne per ullam occasionem queat extundi, quemadmodū solet frequenter usu uenire infirmioribus. Humilibus.) *ταπεινοῖς*, hic certe de animi sensit modestia.

In tempore uisitationis.) Visitationis redundat iuxta græcos codices.

Quærens

Ex Cap. V.

Quaerens quem deuoret.) *ζητῶ τινὰ καταπιεῖν*, i. quaerens aliquem deuorare.
 Resistite fortes.) *σερεοί*, id est firmi, & solidi. Eandem passionem.) *τὰ αὐτὰ ἴσῳ παθη-*
μάτων, id est eandem passiones, seu magis afflictiones. Fraternitati fieri.) *ἐπιτελείσθαι*,
 id est perfici. Perficiet, cōfirmabit, solidabit.) Græce est *ἀνδρὲς καταρτίσαι ὑμᾶς, σκρῖσαι, δευώ-*
σαι, δεμελιώσαι, id est ipse perficiat uos, fultura, confirmatione, fundatione. Quanquā equidē
 non ignoro hæc tria posse pro uerbis accipi futuri temporis, fulciet, confirmabit, funda-
 bit. In nonnullorum græcorū exemplaribus hæc erant infinita *σκρῖσαι, δευώσαι, δεμελιώσαι*,
 id est confirmet, corroboret, fundet. Breuiter scripsi) *δι' ὀλίγων ἑγράφαί*, i. paucis scripsi.
 In Babylone collecta.) *ἢ ἐν βαβυλῶνι συνεκλεκτή*, id est quæ in Babylone est simul electa,
 hoc est consors electi ionis uestræ. In osculo sancto) *ἐν φιλήματι ἀγάπης*, id est in osculo
 charitatis. Gratia uobis omnibus.) *εἰρήνη ὑμῖν*, id est pax uobis.

ANNOTATIONVM IN PRIOREM EPISTOLAM
 PETRI APOSTOLI FINIS.

ANNOTATIONES IN SECVNDAM EPISTO-
 LAM PETRI APOSTOLI.

Simon Petrus.) *συμεών*, id est Symeon, quanquā ea uox græcis uarie pronun-
 ciatur. Coæqualem.) *ἰσότητος*, id est parem æqualem, siue eiusdem precij
 nā hinc græca uox cōposita est. Quomodo omnia. &c.) Græca paulo se-
 cus habent quā latina *ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ ἰωσέ-*
βειαν δ' ἐδώρημίης, id est ut eius diuina uirtus omnia nobis largita est, quæ
 ad uitam ac pietatem pertinent. Et mox per agnitionem aptius erat quā cognitionem *ἐπι-*
γνώσεως. Propria gloria & uirtute) *διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς*, id est per gloriam & uirtutē. Hoc
 loco lector admonendus est uirtutem non esse *δύναμιν*, quam frequenter alias legit, sed
ἀρετῶν, quæ opponitur uicio. Per quem maxima & preciosa) *δι' ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγα-*
σα ἐπαγγέλματα, id est per quæ preciosa nobis & maxima pmissa. Quanquā sermo græcus
 nonnihil habet ambiguitatis, quod articulus *ὧν* referri potest ad gloriam & uirtutē, siue
 quod paulo superius præcessit, omnia.

Donauit) *ἐδώρηται*, id est donata sunt. Ut per hoc.) *ἵνα διὰ τούτων*, id est ut per hæc.
 Fugientes) *ἀποφυγόντες*, id est aufugientes. Concupiscentiæ) *ἐν ἐπιθυμίαις*, id est in cō-
 cupiscentiis. Vos autē curā oēm.) *καὶ αὐτὸ ἴσῳ ἢ ὡς δὴ μὴ πᾶσαν παρεσενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε. ἰ-*
 & in hoc ipsum autē, curā omnem conferentes, ministrare. Cæterum præpositionē addi-
 tam nō expressit interpres *παρεσενέγκαντες*, i. obiter siue præterea inferentes, ut nostra
 cura accedat ad donū de quo dixit. Item *ἐπιχορηγήσατε*, id est insup suppeditate, & hoc
 accessionem quandam sonat.

In scientia abstinentiam.) *ἐγκράτεια*, id est temperantiam. Amorem fraternitatis.)
φιλαδελφία, id est fraternum amorem, quod iam sæpius admonui. Porro quod fraternæ
 charitati subiicit *ἀγάπην*, hoc est dilectionem aut ueluti generalius ac latius fratris addi-
 dit, ut *φιλαδελφία* referatur ad mutuum amorem christianorum inter se, quandoquidē
 hos fratres appellant apostoli, aut uehementius quiddam est *ἀγάπη* quā *φιλία* aut *φιλαδέλ-*
φία

φῶς ad affectū refertur ἀγάπη ad executionem. Sed media sententia mihi magis arridet.

Et manu tentans.) μωωπαζωρ. Certum est dictionem esse compositam. Videtur autē deducta metaphora a muribus qui parietem aut tabulam, aut si quod aliud obuium fuerit, sequi solent donec cauum nacti fuerint. Adiecit autem hoc apostolus, ut profundam cecitatem exprimeret. Nam lusciosi magna corpora uident, ut ductu manuū non sit opus.

Magis satagite.) σπουδάσατε, id est date operam, siue studete. Nec est, satagite magis, sed magis fratres satagite, ut magis sit corrigentis, non augentis, quasi dicas, potius satagite. Ut per bona opera.) Per bona opera, apud Græcos non reperio additum.

Certam uestram uocationem.) βεβαία, id est firmam, siue ratam. Melius autē uestri, ἢ uestrā. Propter quod incipiā.) Longe aliud est græce οὐκ ἀμελήσω, i. nō negligam.

Equidem scientes.) καίπερ, id est, licet siue quāq̄, sic em̄ mitigat admonitionem.

Frequenter.) ἐκάστοτε, id est semper, hoc est non desinam, quo ad uiuam. Post obitum, ἐξόδου, id est exitum, meminerat em̄ tabernaculi. Ut horum omnium.) Omnium redundat. Est autem perturbatior aliquanto, & ob id obscurior huius sermonis cōtextus.

Sic em̄ græca componi poterant σπουδάσω δὲ καὶ ἐκάστοτε, ἕχα μὴ μᾶς ποιῆσαι μνήμην τούτων, μετὰ τὴν ἐμὴν ἐξοδόν, id est, Quinetiam semper operam dabo, quo possitis horū mentionem facere post exitum meum. Nam ἕχα, hoc loco positū est pro posse, & refertur ad uerbū infinitū ποιῆσαι. Non em̄ indoctas fabulas.) σεσοφισμῶν μύθους, i. arte cōfictis fabulis.

Virtutē & præscientiā.) δύναμις ἢ παρσία, i. uirtutē siue potentiā, & aduentū. Nā ita frequēter uertit, παρσία. Apparet autē scriptū fuisse præscientiā. Nā sic quoq̄ nōn ἄρ̄ uertit παρσία, deinde uicio scribæ mutatū fuisse præscientiā. Et tñ ex illi⁹ dormitātia magni theologi, quorū de nūero ē Lyan⁹, mysteriū ingēs parturiūt. Nō qđ illos infecer, qđ potuerūt præstiterūt, sed qđ miserādos existimē, qđ coacti sint tractare sacras literas, non satis instructi literis, sine qbus, ut dignū ē, illæ tractari nō queūt. Illi⁹ magnitudinis.) Illi⁹ hic masculini generis est, & refert ad deū, nō ad magnitudinē. Et habem⁹ firmiorē.)

καὶ ἔχομεν βεβαιότερον. Hoc loco uehementer sudant theologi recentiores, quō explicare possint quod Petrus dixit pphetarū sermonē, ἢ suum aut patris. Verū græcis mos est subinde comparatiuū pro positio uisurpare. Deinde non simpliciter dixit prophetarū sermonē firmiorē, sed iam factum certiore, attestante dictis illorū uoce patris, postremo pater ipse quodammodo filij sui propheta fuit ac præco prædicens palam oīa sibi placitura, quæ ille dicturus aut factururus esset. Atq̄ hic sermo ppheticus firmior erat sermone pphetarū, quos illi uenerabāt, id quod Petrus nō improbat, modo intelligāt eas prophetias esse spiritualiter interpretandas, nō more iudaico. Atq̄ hunc postremū sensum, ego puto germanum esse Petri. Propria interpretatione.) ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται id est propriæ interpretationis non fit. Spiritu sancto inspirati.) ὑπὸ πνεύματι ἁγίου φερόμενοι, i. a spū sancto rapti, siue agitati, siue impulsī. Et eū qđ emit eos deū negāt.) ἢ ἄρα ἀγοράσαντα αὐτοῦς δευτέρου ἀρνούμενοι, i. & qđ se mercat⁹ est dñm negātes. Eorū luxurias.) ἀπωλείαις, i. exitiis, siue perditiones. Interpres legisse uidet ἀσωτίαις. Tametsi græca exēplaria cōsentiūt. De uobis negociabūf.) ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, uos cauponabūt & uobis ad quæstū abutēt. Nō cessat.) οὐκ ἀργεῖ, i. nō tardat. Angelis peccātib⁹.) ἁμαρτησάντων, i. qđ peccauerāt. Sed rudentib⁹.) σιρᾶς, i. catenis. Inferni.) ζόφου, i. caliginis. In tartarū tradidit.) ταραζώσας παρέδωκεν. Cruciatos in iudiciū.) εἰς κρίσιν τηρουμένους, i. in iudiciū seruatos, siue seruandos. Etiāsi nōnulli Græcorū codices habent τετηρημένους, i. seruatos.

Originali mūdo.) ἀρχαίου κόσμου, i. antiquo mundo. Custodiuit.) ἐφύλαξεν, i. seruauit.

Dānauit exemplū.) Exemplū ad posteriora refert, appositue. Aspectu em̄ & auditu.) Græca nōnihil dissidēt a latinis βλέμματα γὰρ καὶ ἀκοή ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέρα μὲν ἐξ ἡμέρας, ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασιάνει, id est aspectu em̄ & auditu iustus inhabitās, inter illos, animā iustā, iniquis operibus, excruciat, siue explorabat. Significat em̄ illū cū oculos haberet sanctos & aures sanctas abhorrentes ab omni turpitudine, grauit̄ discruciatū fuisse, quod uiuēs inter illos cogeretur cotidie uidere & audire quæ nollet. Nouit deus.) κύριος, i. dñs. Quāq̄ in his uerbis subinde aliud pro alio usurpāt

librarij. Seruare cruciados, κολαζομένους, ut intelligas illos interim puniri dū seruāt, Interpretres legisse uideēt κολασομυθίας. Atq; ita legisse uideēt Origenes. Magis autē eos.) μάλα. i. maxime. Dñationēq;.) κη κυριότητος. Sibi placētes.) αυδάδες. i. p̄fracti, & qd' uulgo dicunt sui sensus, suiq; capitis. Sectas nō metuunt.) δόξας ου τρέμουνσι. i. opiniones nō tremunt, quāq; hoc loco tremūt pro metuūt positū est. Mihi sane uideēt longe alius esse sensus, q̄ theologorū uulgus interpretaēt, id quod cū omniū pace dixerim. Agit em̄ Petrus de p̄fractis & intractabilib⁹, qui nō obtemperāt p̄fectis suis & episcopis, quos αυδάδες appellat, & Τολμητὰς κη τ̄ κυριότητ̄ καταφρονούντας. Nec his cōtenti, nō uerent etiā maledictis incessere uiros gloria ac maiestate p̄ditos. Nā hos ni fallor δόξας appellat, quē admodū paulo superius κυριότητας. Porro participiū βλασφημοῦντες, iuxta proprietatem græcanici sermonis, infiniti uerbi loco positū est, nō metuunt maledicentes, pro eo quod erat, nō metuūt maledicere. Videtur autē κυριότης minus quiddā esse quā δόξα. Nam herus quilibet in seruū habet κυριότητα, at nō statim δόξαμ. Princeps autē, aut magistratus δόξαμ habet, unde lesa maiestatis accersi, solet, q̄ maiestatem uiolarit. Vti autē ἡσδὲ uerbis, & in eundē sensum ludas in epistola sua κυριότητα δε ἀδετοῦσιν δόξας δε βλασφημοῦσιν. i. dominationē uero spernūt, glorias autē blasphemāt. Non portant.) ου φέρουσι. i. nō ferunt. Aduersus se.) Post hæc uerba, addūt græci παρὰ κυρίω. i. apud dñm. Execrabile iudiciū.) βλάσφημορ κρίσιν. i. blasphemū iudiciū, quali abominandū & mali ominis.

Irrationabilia pecora.) ἄλογα ζῶα. i. muta animantia. Naturaliter.) γεννηθῆναι. i. nata. Diei delicias.) τιῶν ἐν ἡμέρᾳ τρυφῆν. i. diurnas delicias. Coinquinationis & maculae.) αἷλοι κη μῶμοι utrūq; noiandi casu legendū est, nō paterno. Nā ipsos hoies maculas uocat & inquinamēta, quo sit oratio uehemētior. In cōuiujs suis.) ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν. i. in deceptionib⁹ suis. Luxuriantes uobiscū.) κατευχούμενοι ὑμῖν. i. cōuiuātes uobiscū. Quāq; pōt ex his uerbis alius elici sensus, ut datiuus ὑμῖν referat, ad participiū ἐν τρυφῶντες, & κατευχούμενοι ad illud ἐν ἀπάταις, ut hæc sit sūma sententiæ. Insultantes uobis, ac male precātes in errorib⁹ suis. Plenos adulteri.) μεσους μοιχαλίδ̄. i. plenos adulteræ mulieris ut intelligas lasciuos & impudentes. Incessabiles delicti.) ἀκαταπαύτους ἐμαρτίας. i. qui nō possint cohiberi a peccando. Pellicientes.) δειλάζοντες. i. inescantes. Nā δέλεαρ elca. Ex bosor.) βοσῶρ. id est. filiū bosor. Sua lasciuia.) ἰδίας παρανομίας. i. ppriæ iniquitatis Turbinibus.) ὑπό λαίλαπ̄. i. a turbine siue a p̄cella. Exagitatae.) ἐλαυνόμεναι. i. quæ ferunt, siue agunt, siue impellunt. Tenebrarū reseruat.) ἐν αἰῶνα τετήρηται. i. in æuū seruata est. Supbia em̄ uanitatis.) ὑπέρογκα γὰρ τ̄ ματαιότητ̄ φθιγγόμενοι. Arbitror interpretē scripsisse, Supba, ut respōdeat ad ὑπέρογκα, idq; librarij uicio mutatū in supbia. Verū poterat ad hūc modū. Nā uehemēter fastuosa uanitatis uerba locuti, inescāt in cōcupiscētij carnis, lasciujs. Nō abludit sensus ab illo Iuuenalis, sed peiores, q̄ talia uerbis, Hercules inuadāt, & de uirtute locuti Clunē agitant. Pelliciūt in desyderijs.) δειλάζουσι. i. inescāt. Luxuriæ.) ἀσελγίας. i. lasciujs. Qui paululū fugiūt.) τούς ὄντως ἀποφυγόντες. i. q̄ uere aufugerūt. Qui in errore cōuersati.) Cōuersant, habet sensus græcus. Huius & seruus est.) τούτῳ κη δεδούλωται. i. huic etiā in seruitutē addic⁹ est. Facta sunt eis &c.) τὰ ἔχαια χείρονα ἢ τῶν πρώτων. i. postrema deteriora primis. Nō cognoscere.) μὴ ἐπεγνωκέναι. i. nō cognouisse. In uolutabro luti.) εἰς κύλισμα βορβόρου. i. ad uolutationē cœni, ut sub audias, reuersa. Hieronymus in epistola ad Furiā citat, ad uolutabrū, Hæc ecce.) ταύτην ἡδὴ. i. hāc iā. In cōmunitioe.) ἐπιγνώσι. i. in cognitiōe. Quæ p̄dixi uerborū.) ἢ π̄ροφημῶν ἢ κημάτων. i. p̄dixi uerborū, siue uerborū, quæ p̄dixi sunt a p̄phetis. Vestrorū p̄ceptorū.) ἐντολῆς. i. mādati nūero singulari. pōt autē duplex esse sensus, q̄q; alter ab altero, minimū deuariat, P̄cepti nostri q̄ sum⁹ apostoli dñi ac saluatoris, siue p̄cepti dñi & seruatoris, qd' p̄ nos illius apostolos accepisti, ut intelligas additū τ̄ κυρίου, p̄pter autoritatē mandati. Nam apostolus alteri⁹ noie refert qd' refert. In deceptione.) Apud græcos nō lego. Ab initio creaturæ.) κτίσιως. i. cōditiōis, siue creatiōis. Latet em̄ eos hoc uolētes.) i. uolentes & sponte hoc neficiūt. Cœli erāt prius.) ἐκ πάλαι. i. olim. Ille tūc mūdus.) ὁ τότε κόσμος. i. q̄ tūc erat mūdus, aut illorū tēporū mūdus Patiēter agit.) μακροθυμῶν. i. lōganimis est Ad p̄niam re.) χωρῆσαι. i. recipe, siue capere, aut cōplecti.

Sicut fur.) Hic additum est in græcis codicibus, ἐμνηκτι. i. in nocte.
 Dissoluenda sunt.) λυόμενοι. i. cum dissoluantur. Festinantes in aduentum) ἀπειδ' ου
 τας πλὴν πρὸς αὐτὸν. i. accelerantes aduentum. Per quem cœli) Quem, ad diem referē, nō
 ad deum. δ' ἰ ἴσ. Ignis ardore) καυσώμονα. i. æstuantia. Idem uerbum paulo supius uer-
 tit calore, καυσούμενα λυθήσονται. Tabetcent.) τήκεται. i. liquefcent, præsentis temporis.
 Et promissa.) ἢ τὸ ἐπάγγελμα. i. iuxta promissum, In quibus iusticia.) ἐμ οἷς. In qbus
 referri potest uel ad cœlos ac terram, uel ad expectātes. At mihi quidem aptius referri
 uidetur ad nos, qui expectamus novos cœlos ac terram nouam, si iuste uiuamus, ut me
 reamur frui nouitate creaturæ.

Et inuiolati) Ἐμώμηκτι. i. irreprehensibiles. Deprauant.) στρεβλοῦσι. i. detorquent.
 Custodite) φυλάσσετε, id est, obseruate, siue cauete.

Ne insipientium &c.) τῆ ἤν' ἀδύσμωνων πλάνη συναπαχθίντες. i. nefariorum errore ab-
 ducti. De hac quoq; secunda Petri epistola, cuius esset in controuerso erat. Id attestatur
 Hieronymus in catalogo scriptorum illustrium his quidem uerbis. Scripsit duas episto-
 las, quæ canonicæ nominantur, quarum secunda a plæriscq; eius esse negatur, propter sti-
 li cum priore dissonantiam. At idem alias uariat, nunc uolens eam esse Petri, & stili dis-
 sonantiam reiiciens in interpretem, quo tum Petrus sit usus, nunc negans illius esse, qd
 reclamet stilus.

Controuersia est de hac Epistola
 scilicet Petri

EPISTOLAE PETRI SECUNDAE FINIS.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM IOANNIS
 PRIMAM.

Quod fuit.) ὁ ἦρ, id quod erat. Contrectauerunt) ἐψλάφησαν, quod Di-
 uus Hieronymus ferme citat, palpauerunt. Et societas nostra sit.) κοινὴ ἡ
 κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, id est, Et societas uero nostra. Neq; additur apud Græ-
 cos sit. Aptius autem subaudietur est. Ut gaudeatis.) Græce tantū est,
 Ut gaudium uestrum sit plenum, siue impletum. Aduocatum habe-
 mus.) παράκλητον ἔχωμεν. i. patronum habeamus. Quāq; hic uariant exēplaria Græcorū.

Qui dicit se nosse deū.) ὁ λέγων ἔγνωκα αὐτόν. i. qui dicit, noui eum. In Christo mane-
 re.) Græce est in eo. Quod audistis) Addunt Græci, ἀπ' ἀρχῆς. i. ab initio.

Et in ipso, & in uobis.) Prius & redundat. Tenebræ transierunt) πέραται. i. trāseūt.
 Quod uerū est) ὁ ὄντως ἀληθὲς ἐμ' αὐτῶ Ἐμ' ὑμῖν. i. Id quod uerum est in illo, idem uerum
 est & in nobis. Nec enim apud Græcos, quod referri potest ad mandatum.

Scribo uobis infantes) παιδία. i. pueri, siue filioli. Sed melius pueri. Scribo uobis pa-
 tres) Hic græce est, ἔγραψα. i. scripsi. Scribo uobis iuuenes) ἔγραψα ὑμῖν νεανίσκοι. i. scripsi
 uobis adolescentuli, quod modo uerterat adolescentes. Superbia uitæ.) ἡ ἀλαζονία τῷ
 βίου, id est, fastus, siue strepitus uitæ, seu facultatum. Nam βίος utriq; significat.

Quæ non est ex patre) Quæ non est in græcis codicibus. Substantiuū aut uerbū, est
 cōiūgendū, cū omē. Omne quod est in mūdo, puta cōcupiscentia &c. nō est ex patre.

Antichristus uenit) Venit præsentis tēporis est, ἔρχεται. Aut certe futuri. Nunc anti-
 christi) Ἐν ὧ. i. & nunc. Ex nobis prodierunt) ἐξῆλθομ. i. exierunt. Nouissima hora.)
 Græci horā ponunt aliquando pro tempore. Qualis ignorātibis) ὅτι οὐκ οἶδατε. i. q non
 nouistis) Qui confitef filiū & patrē habet.) Hæc nō repio in græco codice. Quā pmi-
 sit nobis.) Rectius erat, quā pmissit nobis uitam aternā. Est em idioma Atticū pmissit p-
 missionē. Sicut unctio eius) ὡς τ' ἀντ' χρίσμα. i. sicut ipsa unctio. Videte qualē.) ἴδετε.

Ff 2 Anceps

Anceps est an sit uidetis, an uidete. Neq; magni refert ad sententiam.

Nominemur & simus.) Et simus apud Græcos non additur. Non nouit nos.) ἡμᾶς .i. uos, secundæ personæ. Sanctificat se sicut.) ἀγνίζει. i. purificat. Sicut & ille sanctus) ἀγνός. i. purus & castus. In hoc appar.) εἰς τοῦτο. i. ad hoc, siue in hoc, sit accusatiui casus.

Omnis qui nō est iustus.) πᾶς ὁ μὴ ποιῶν πλὴν δικαιοσύνην. i. omnis qui nō facit iusticiam.

Fratris autem eius. Subaudiendum, opera. τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ. In hoc cognouimus.)

Charitatem dei.) Dei redundat iuxta græcum codicem. Si reprehenderit nos cor no-

strum.) ἴαμ καὶ ἀγνώσκῃ ἡμῶν ἢ καρδίᾳ. i. si cōdemnarit nos cor nostrū. De spiritu.) ἐκ τοῦ

πνεύματι. i. ex spiritu. In hoc cognoscit) γινώσκετε. i. cognoscitis, siue cognoscite. In-

terpres legisse uidetur, γινώσκεται. Qui soluit Iesum) Græci sic habent, ὁ μὴ ὁμολογῶν ἰη-

σοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. i. qui non cōfiteatur Iesum Christū in carne uenisse.

Et hic est Antichristus) Ἐ τοῦτο ὄσι τὸ τοῦ ἀντιχριστοῦ. i. & hic est ille Antichristi, ut subaudi-

as, spiritus. Et uicistis eū.) Eos est græce αὐτοῦς. De mundo loquunt.) ἐκ τῆς κόσμου λα-

λοῦσι. i. ex mundo loquunt. Nō em̄ est sensus, eos loq de mūdo, sed ex affectu mūdi cu-

ius sunt. In hoc cognoscimus.) ἐκ τοῦτο. i. ex hoc. Quoniā ipse prior.) Prior non est

in græco codice. Si deus dilexit nos) εἰ οὕτως. i. si sic deus dilexit nos. Et spiritu sancto

suo.) Sancto redundat. Et credidimus charitati.) Græce est, charitatē. Nos ergo di-

ligamus deū.) ἀνδρ. i. eum, nō deū. Quoniā deus prior.) ὅτι αὐδὲς πρῶτος. i. quoniam ipse

prior, siue primus. Habemus a deo.) ἀπ' αὐτοῦ. i. ab eo. Cū deū diligamus.) Cum deū

dilexerimus, siue diligim⁹. Et mandata eius faciamus) τηρῶμεν. i. seruauerimus, siue ser-

uemus. Qm̄ Christus est ueritas.) ὅτι τὸ πνεῦμά ὄσι ἡ ἀλήθεια. i. φ. spirit⁹ est ipsa ueritas.

Tres sunt q̄ testimoniū dant in cœlo.) In græco codice tantū hoc reperio de testimo-

nio triplici, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ αἷμα. i. quoniā tres sunt q̄ te-

stificant, spiritus, & aqua, & sanguis. Et hi tres unū sunt.) Hi redundat. Neq; est, unū,

sed in unū, εἰς τὸ αὐτὸ. i. siue in idem. Hoc est testimoniū dei quod maius est) Quod ma-

ius est hoc loco supeff. Quia testificatus est.) ἡμεμαρτύρηκε. i. quod testificatus est.

Habet testimoniū dei in se.) Dei redundat. Qui nō credit filio.) Græce nō est filio,

sed deo. Mendacem facit.) Græce est fecit, πεποιήκεν. Quia nō credit.) ὅτι οὐ πεπίσθυ-

κεν. i. quia nō credidit. Hæc describo.) ταῦτα ἔγραψα. i. hæc scripsi. Hoc loco græca diffi-

dent a latinis, sed uereor ne sint deprauata. Ἐγραψα ὑμῖν τὸς πιστεύσασι με ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ τοῦ

θεοῦ, ἵνα εἰδήτε, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἰησοῦ τοῦ θεοῦ. i. scripsi uobis, qui credi-

tis in nomine filij dei, ut sciatis q̄ uitam æternam habetis, & ut credatis in noie filij dei.

Quas postulamus.) ἃ ἠτήκαμεν. i. quæ postulauimus, præterito tempore.

Qui scit fratrem.) ἴαμ τις ἰδῆ. i. si quis sciat. Petat & dabit ei uita peccanti nō ad mortē)

αὐτίκα καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τὸς ἀμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. i. petet & dabit ei uitā, his q̄ peccant

nō ad mortē. Non pro illo.) οὐ πρὸς ἐκεῖνον. Illo referendū est ad peccatū, nō ad hominē.

Sed generatio dei.) ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ, τρεῖς ἕανδρ. i. Sed genit⁹ ex deo seruat seipm.

Non tanget.) οὐχ' ἀπτεται. i. nō tangit. Dedit nobis sensum.) διάνοιαν. i. mentē, siue co-

gitationē. Deū uerū.) Deū apud Græcos nō est, sed τὸν ἀληθινόν. i. eū qui uerus est.

In uero filio eius.) ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ ἴῳ αὐτοῦ. i. in eo, qui uerus est, in filio eius.

IN EPISTOLAM IOANNIS SECVNDAM.

ET natis) καὶ τοῖς τέκνοις. Cur nō potius filijs? Sequit̄ em̄, οὗς. i. quos, masculino gene-
re, cum τέκνα sit neutri generis. Poterat uertere, liberis, poti⁹ q̄ natis, quæ uox po-
etarum magis est. In eo ambuletis.) ἵνα ἐν αὐτῷ περιπατήτε. i. ut in eo ambuletis.
Sed ut eo, referat mandatū, non deum.

Exierunt.) εἰσῆλθον. id est, introierunt.

Mercedem plenam accipiatis.) ἀπολάβωμεν. i. accipiamus.

Qui recedit.) ὁ παρβαίνων. i. qui præterit. Ecce prædixi uobis, ut in die domini nō cō-
fundamini.) Hæc uerba nō inuenio in græco codice.

Orationem facio.) εὐχομαι, id est opto. Maiorem horum gratiam.) μᾶλλον
 ἔχω χαρὰν, id est maius his non habeo gaudium.
 Et hoc in peregrinos.) Hoc redundat, Iuxta Græcorum codices.
 Cooperatores simus ueritatis.) τῆ ἀληθείας, id est ueritati.

Scriptissem forsitan.) Græce ἔγραψα, id est scripsi. Nec additum est, forsitan. Suspicio
 aliquem castigatorem addidisse in margine, scripsissem, pro scripsi, & adiecisse forsitan,
 ne uideretur arrogantior. Deinde per imperitū librariū, utriūq; translātū fuisse in cōtex-
 tum. Et quasi non ei ista sufficiant.) ἢ μὴ ἀρκούμεν ἑπὶ τούτοις, id est, & nō contentus
 his. Et eos qui suscipiunt.) οἱ τοὺς βουλομένους, id est eos qui uolunt.

Testimonium redditur.) μεμαρτύρηται, id est testimonium perhibitū est. Constat inter
 autores, primā Ioannis epistolam eius esse Ioannis, quem Iesus dilexit plurimum. Cæ-
 terum duas posteriores, Ioannes presbyter scripsit, non Ioannes apostolus. Qua quidē
 dere prodidit Hieronymus in Catalogo scriptorum illustriū, his quidē uerbis. Scripsit
 autē & unā epistolā, cuius exordiū est, Quod fuit ab initio &c. quæ ab uniuersis ecclesiasti-
 cis & eruditis uiris probatur. Reliquæ autem duæ, quarū principium est, Senior electæ
 dominæ. Et senior Gaio charissimo Ioannis presbyteri asseruntur, cuius & hodie alterū
 sepulchrum apud Ephesum ostenditur. Idem in papia, demonstrat Ioannem seniore
 fuisse diuersum ab Ioanne apostolo & euangelista. Ac seniori nō apostolo ascribi duas
 posteriores epistolas.

De autore duarū postiorū
 Epistolā Joānis.

ANNOTATIONES IN EPISTOLAM IVDÆ.

In deo patre dilectis.) ἡγιασμένοις, id est sanctificatis. Interpres legisse uideť
 ἡγιασμένοις. Et uocatis,) Et copula redundat. Rursum uocatis hic nomen
 est, nō participiū. Ad impletur.) πληθυνθεῖς, id est multiplicetur.

Omne sollicitudinē.) πᾶσαν ἀσφάλειαν τοιοῦτον γράφει ἡμῖν, περὶ τῆς κοινῆς σω-
 τῆρας, ἀμάκην ἔχομεν ἰσάσαι ἡμῖν, Bifariā hic locus pōt accipi. Prior sensus hic erat. Nō solū mi-
 hi fuit summū studiū scribēdi ad eos de cōmuni salute, uerū etiā necessitas scribēdi fuit,
 ppter inimicos Christi. Alter hic, cum esset mihi mirū studiū scribēdi uobis de cōmu-
 ni salute, nō potui nō scribere, hoc est non potui non obsequi desyderio animi mei.

Deprecans supercertare semel traditæ fidei.) παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι, τῆ ἀπαξ παρὰ το-
 θεῖον ὡς ἐὰν τοῖς ἁγίοις. Quæ, si quis sententiam uelit, ita uerti poterant. Adhortans, ut in fi-
 de quæ semel tradita est, adlaboretis sanctis. Dominatore & dñm.) δεσπότην θεοῦ οὐκ ἔ-
 χου ἡμῶν, id est herūdeū, & dñm nostrū. Scientes semel omnia.) Nō est græce omnia
 sed τούτων, id est hoc. Quoniā Iesus.) ὅτι κύριος, id est quod dñs. Saluans, secūdo eos &c.)
 σώσας, τὸ δεύτερον, id est cū seruasset, postea perdidit. Suū principatū.) τὴν ἐαυτοῦ ἀρχὴν,
 id est suam originē, significat autē primā illā in qua conditi fuerant naturam.

In iudiciū magni dei.) μεγάλῃς ἡμέραις, id est magni diei. Atq; ita citā ab Hieronymo
 in epistola aduersus Ioannē episcopū Hierosolymitanū attestantibus peruetustis exem-
 plaribus. Facti sunt exemplū.) πρόκένται δεῖγμα, id est ppositi sunt exemplum.

Et hi qui carnē.) ἢ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι Græci nō simpliciter habent, hi, sed addunt som-
 niantes, siue in somnijs delusi. Maiestatē autē.) δόξας δέ, id est glorias autē quod Hierony-
 mus aduersus Iouinianū uertit dñationes. Michael archāgelus.) ὁ μίχαηλ. i. Michael
 autem, siue at Michael. Cū diabolo disputans.) Videtur deesse alterū, cū, aduerbiū tē-
 poris, ut Græci sermonis sententia reddat. Imperet tibi deus.) ἐπιτιμήσαι σοι κύριος. i.
 Increpet te dñs, Hieronymus aduersus Ruffinū legit. Increpet tibi dñs, græcū imitat ser-

Ff 4 monem

monem, similis locus est apud Zachariam prophetam capite tertio. Increpet in te dñs satan, & increpet in te dñs, qui elegit Hierusalem. Porro locus quē hic citat Iudas sumptus est ex apocryphis Hebræorū, unde & ipsa epistola nō caruit suspicione.

Qui in uia.) ὅτι, id est, quia, siue quoniā. Mercede effusi sunt, μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Sen- sus obscurior ē, ἢ τῆ πλάνῃ τοῦ βαλαάμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Ceterū ordo græci sermonis sic habet, ἢ ἐξεχύθησαν τῆ πλάνῃ, τοῦ μισθοῦ βαλαάμ. i. effusi sunt deceptione mercedis Balaam. Effusos uocat. in omne facinus abductos ac prolapsos, cum iam nō temperant sibi, nec abstinent ab ullo scelere. Deinde deceptionē mercedis, uocat corruptelam, qua data mercede Balaam conductus fuit, ut malediceret populo Israelitico.

In epulis suis.) ἐμὰ ἀπάταις ὑμῶν. i. in dilectionibus uestris. Mirū est autē, unde uox epularum inuaserit, quæ nihil habet affine cū ἀγάπαις. Porro ἀγάπαις nī fallor, uocat illorum benefacta quæ Christiana charitate non desinebant in omnes exhibere. At illi hoc erāt foediores, & insignius mali, quod inter honesta pietatis exempla, dedecorofam agerent uitam, unde & maculas uocat. Sine timore.) Sine timore aduerbium est. Græcis, ἀφόβως, id est intrepide, siue secure & refertur ad participium pascentes.

Pascentes.) ποιμαίνοντες, id est pascentes, hoc est pastorum in modum seipfos agentes ac ducentes & sibi ipsis pastores. Sentit em̄ illos nullius parere imperio, sed suo arbitratu uiuere. Arbores autē malas.) δένδρα φθινοπωρινά. Quod ferme sonat, quasi dicas arbores autumno marcescentes, siue fructibus marcidis, aut quod interpretes secutus uidetur, arbores extremi autumnii. Solent em̄ nōnullæ arbores extremo autumno præter temporis rationem florere, idq; agricolis indicat eas mox emorituras.

Fluctus feri maris.) Feri epitheton est fluctus non maris κύματα ἄγρια θαλάσσης.

Quibus procella.) οἷς ὁ ζόφῳ τοῦ σκότους. Caligo tenebrarum, siue specus tenebrarum.

Enoch dicens.) Id ex apocryphis adductum est, ut & illud de Michaele. Ecce ueniet. ἰδοὺ ἔλθει κύριος. i. uenit præteriti tps. Quibꝰ impie ὠρῆθη τῆσαμ. De oibus duris.) σκληρῶν. Cōtra deum.) κατὰ αὐτοῦ. i. contra eū. Et os.) τὰ στόματα, id est ora. Quæ hīc exempla uariant græcorum. Superbiam.) ὑπέροχια, id est superba.

Quæstus causa.) ὠφελίας χάρις, id est utilitatis gratia. Qui dicebat.) ὅτι ἔλεγε, id est, quia dixit. Et impietatibus.) τῶν ἀσεβῶν, id est impietatū, & copula &, redundat.

Segregant semetipfos.) Grace tantū est, qui segregāt, ἀποδιόρισοντες. Nostræ fidei.) ὑμῶν πίστις. i. uestra fidei. Et hos quidem arguite.) ἐλεῖτε. i. cōmiseramini. Iudicatos.) διακρινομένοι. i. dijudicantes. Saluate de igne.) ἐμ φόβῳ σώζετε. i. in timore seruate.

De igne rap.) ἐκ πυρός, i. ex incendio. Totus hic locus non nihil diuersus est a Græcis exemplaribus. Ea sic habent, ἢ οὐς μὲν ἐλεῖτε, διακρινομένοι, οὐς δὲ ἐμ φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρός ἀρπάζοντες, μισοῦντες & c. i. Et hos quidē cōmiseramini dijudicantes, siue cū dijudicamini, illos uero in timore seruate, ex incendio rapientes, odio habentes etiā & c. Porro sensus alioqui subobscurus hic est, ut alios mansuetudine trahant ad Christū habita ratione psonarū, alios metu deterreant a peccando, & oderint nō ipsos homines, sed turpis affectus, quos hic uestē carnis maculatā uocat. Nisi mauis in hūc interpretari sensum, odio habentes, nō solū ipsa turpia facta carnis, uerū etiā uestē a carne cōtaminatā, hoc est quicquid ullo modo ad turpitudinē pertinet. Ad hāc interpretationē facit Græca coniūctio, ἢ, tamen prior magis quadrat cū his quæ mox sequit. Ei uero q potest. Habete odio uicicia non hoies, & gloriā ne uobis usurpetis, sed deo tribuatis, qui pōt illos ex malis rededere bonos. Quæ carnalis est.) τὸ ἄσῳ σαρκὸς ἐπιλόμενον χιτῶνα. i. a carne sordidatam tunicam. Immaculatos.) ἀμώμους. i. irreprensibiles. In aduentu domini nostri Iesu Christi.) Hæc nō leguntur in Græcis codicibus. Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ. i. soli sapiētī deo.

Per Iesum Christū dñm nostrum.) Nec ista legūtur in Græcis codicibus.

Ante omnia sæcula.) Absunt a Græcis libris hæc quoq;.

ANNOTATIONES IN LIBRVM
APOCALYPSEOS.
CAPVT. I.

Apocalypsis.) Demiratur Valla, cur hic *interpres* græcam uocem reliquerit. Cum ante hac saepe uerterit. Nam Græca uox est *Apocalypsis*, quâ latine possis dicere reuelationem. Indicauimus alias ex autoritate diuini Hieronymi, dictionem hanc nouam a Septuaginta fuisse repertam, quo sermonis Hebraici proprietatem exprimerent. Siquidem illi *פְּתִיחָה* uocant, quoties res abdita prius aperitur. Hebraeorum more librū auspiciatus est, quis quis fuit huius operis autor, nempe a titulo. Palam facere.) *δείξει*. i. ut ostenderet, siue demonstraret & refertur ad sequentia, ut ostenderet per hanc reuelationem Iesu seruis illius, quid mox futurum sit. Mittens per angelum.) *ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου*, id est misso mandato. Alioq cum angelum miserit, quid erat quod mittebat per angelum.

Qui testimonium perhibuit uerbo dei & testimonium Iesu Christi.) *ὁς ἐμαρτύρησεν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ*, id est qui testificatus est uerbum dei, & testimonium Iesu Christi. Nam Græcis uerbum & testimonium eiusdem casus sunt.

Quæcūq; uidit.) *Interpres addere debuit & quæcūq; uidit ὅσα τε εἶδε*, ut hic sit tertius accusatiuus, pendens a uerbo testatus est. Quin hoc loco quiddam additum comperio in Græcis codicibus, quod in latinis penitus non inuenitur *ἅτινά ἐστι, ἅτινα χρεὶ γενέσθαι μετὰ ταῦτα*, hoc & quæcūq; sunt, & quæcūq; oportet fieri post hæc.

Beatus qui legit & qui audit.) *Græce diuersus est numerus μακάριος ὁ ἀναγνώσκων καὶ δι' ακούοντες*, id est, beatus qui legerit, & qui audierit uerba prophetiæ. Nam huius addidit nescio quis de suo, uolens opinor exprimere uim articuli græci.

Ab eo qui est, qui erat, & qui uenturus est.) *Ingenue fatendum est Græcū sermonem nihil omnino significare quomocūq; legas ἀπὸ ὁ ὦν, ἢ ὁ ἦν, ἢ ὁ ἐρχόμενος*. Nā finge poni uerba ipsa, uelut absoluta, tolerabile est ὁ ἐρχόμενος, sed quid tandem significat ὁ ἦν, siue ὁ ὦν. Ad uerbum ita sonat, ab ens, ab id quod erat, & ab is qui uenturus est. Valla putat hac nouitate sermonis significatam immutabilem in deo proprietatem, præsertim cū in spiritibus inflexerit casum, ἢ ἀπὸ τῆς ἐστὶ πνευμάτων. Cæterum illud ἐρχόμενος, participiū est uerbi, quod ad utrūq; tempus anceps est. At hoc sane loco magis cōueniebat futuræ cum præcessissent duo tempora. Qui dilexit nos.) *ὅς ἀγαπήσαντι ἡμᾶς*, i. ei qui dilexit nos, & lauit a peccatis per sanguinē eius. Nā suo uertendū erat ipsius aut eius, ut pertineat ad Christum. Quæcūq; mox necesse est mutare personam. Et fecit nos reges & sacerdotes. Sic enim est in græcis exemplaribus *βασιλεῖς ἢ ἱερεῖς*, i. reges & sacerdotes.

Etiam amen.) *ναὶ ἀμήν*. Etiam non est coniunctio, sed aduerbium confirmandi, ut sit gemina confirmatio altera Græca, altera Hebraica.

Ego sum alpha & ω.) *Ἄ α ἢ ὦ*. Qui primus est in re quapiam, etiā prouerbio græcis dicitur Alpha, ut apud Martialem alpha penulatorū, & ω μέγα extrema est in ordine literarū. Qua de re copiosius aliquanto diximus in Chiliadibus nostris. Et rursum qui est qui erat, & qui uenturus est totidem syllabis græce scriptū est hic, ut paulo ante.

Ff 4 Vestitū

Poderes.

Vestitum podere.) Podere penultima producta pronuntiandū est. Est enim græca uox ποδῆρος quæ significat uestem ad pedes usq; demissam, a pos, inquit Lyranus quod est pes, & hæreo hæres, quod adhareat talis, imo ab ἄρω, quod est adapto, quod ad pedes usq; cōgruat. Quorsum em̄ attinebat eandē uocē, ex græco latinoq; cōflare?

Pedes eius similes aurichalco.) Græce est, χαλκολιθάνας dictio cōposita ex ære & thure. Suidas indicat esse genus electri preciosius auro, id conflare dicit, ex uitro & lapide, testans eius temperatura fuisse mensam sanctam magnæ ut ipse uocat ecclesiæ.

Sicut in camino ardenti.) Nō erat nobis par exemplariū copia in hoc opere, qd' Apocalypsis uix reperiatur addita in ullis græcorū uoluminibus. In his sane quos uiderim codicibus scriptum erat, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι. i. uelut in fornace ardētes siue igniti, ut ad pedes pertineat participium. Et facies eius.) Ὁμοίως, id est aspectus.

Et inuenisti eos mendaces.) Hoc loco additum reperi, καὶ ἐβάπτισας, id est & baptizasti, sed mendose ni fallor, quādoquidem in cōmentariolis græcanicis nihil erat quod ad baptismum pertineret. Suspico scriptum fuisse ἀπέπεμψας, id est abiecisti siue ablegasti. Sin autem.) εἶδε μὴ. Sin minus. Id paulo post transtulit, si quo minus.

Angelo Smyrnæ ecclesiæ.) Smyrnēsium est græce σμυρναῖῳ. Et itē paulo post. Et angelo Pergami ecclesiæ græce est Pergamensis ecclesiæ, τῆς ἐν περγάμῳ.

Doctrinam balam qui docebat in balac.) Recte admonet Valla, paulo ante illic dictū pro istis. Nam Græci carent hac pronominum differentia. Caterum historiam de Balac rege & Balaam propheta habes Numerorū cap. 25. Calculū candidū.) Ἰψόρου λευκόμυ. Olim calculis ferebant suffragia. Vnde albo lapillo notari dicuntur quæ p̄bant, atro quæ damnantur. Et in suffragijs comitiorū, nomen eius cui fauebatur calculo inscribebāt.

Thyatiræ ecclesiæ.) θυατείρω. i. Thyatirensiū. Pedes eius similes aurichalco.) Rursum est, λιβανοχάλω, de quo modo diximus. Et māducare de idoloticis.) De Idolothytis legendū est, hoc est simulacro immolatis. Ut ageret pœnitentiā.) ἵνα μετανοήσῃ. i. ut resipisceret quod tamē ad hunc modū fere uertit. Tāq; uas figuli.) ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικά. i. tāq; uasa fictilia. Et angelo ecclesiæ Sardis.) τῆς ἐν σάρδεσσι. i. ecclesiæ Sardensis. Et itē aliquāto infero angelo Philadelphię τῆς ἐν φιλαδέλφειᾳ. i. Philadelphienis ecclesiæ. Qui aperit & nemo claudit.) Laurētius legit, claudet & aperiet, futuro tēpore. Et addit κλεισθε ἀντιπῶ εἰ μὴ ὁ ἀνοίγων. i. Claudet eū, nisi qui aperit, uerū nostrū exemplar cōsentiebat cū additiōe nostra. Angelo Laodiceæ ecclesiæ.) τῆς ἐκκλησίας λαοδικέω. i. ecclesiæ Laodicensiū. Neq; frigidus es, neq; calidus.) οὔτε ζεσός. i. neq; feruidus, a ζέω ferueo.

Incipiam te euomere.) μέλλω σε ἐμέσαι. i. euomam te, Quod tamē interpretes ad hūc modū gaudet uertere. Dicis quod diues sum.) Ex his uerbis nullus alius sensus percipi pōt, nisi quod ille dicat Christū esse diuitem, proinde omittenda erat cōiunctio quod quæ hoc loco latine loquētibus nullū habet usum. Aurū ignitū p̄batū.) Græca secus habet, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. i. ignitū ex igni, ad eū ferme modū interpretant & Græcanica scholia. Fortassis interpretes legit πεπερωμένωμ, unde addiderit p̄batū. Cōfusio nuditatis.) ἀσχύνῃ. i. turpitude siue p̄brū aut pudor. Collyrio inunge oculos.) κολλυρίον. Colluriū quā uocē dictā putant ab ijs quæ trūcatā habent caudam. Est hoc loco pharmaci genus. Ego quos amo.) ὅσους ἐὰν φιλῶ. i. quoscūq; amo. Similis erat aspectui lapidis iaspidis.) ἄμοιρος ὄρασαι, λίθῳ ἰασπίδι. i. similis aspectu, lapidi iaspidi. Similis uisioni smaragdinae.) Id est similis aspectu smaragdino, ut subaudias lapidi. Nā ita modo dixit σαρδίνας id est Sardensi lapidi. Et requiē nō habebāt.) οὐκ ἔχουσιν. i. nō habent, Ac mire subito mutauit genus, cū dixisset animātia subiecit λέγοντες dicētes. Sanctus sanctus sanctus.) In Laurētianis codicibus, ut ipse indicat, sanctus nouies repetit. At in meis ter dūtaxat positū erat, Ac nusq; maior uarietas q̄ in hoc uolumine, quod græcis hic liber p̄pmodū inter apocrypha habebat. Qui erat & qui est.) Eadē sunt uerba, de quibus ante iam dictū est. Propter uoluntatē tuā erant.) Græce est εἰσὶ sunt nō erūt. Intus & foris.) ἔσωθεν καὶ ἔσωθεν

Albo calculo. uel lapillo.
Nigro lapillo. notari,

Colluriū.

ἄνθρωπος καὶ ὄφις ἐκ τῆς φυλῆς Ἰουδα, id est leo ille qui est e tribu Iuda. Et cantabant canticū.) καὶ ᾄδουσιν, id est canunt. Et fecisti nos.) ἡμεῖς, Laurentius legit αὐτοὺς, id est eos. Deinde nō est regnum, sed βασιλεία reges ut superius indicauimus. Et erat numerus eorum milia milium.) Laurentius legit μυριάδες, μυριάδων, χιλιάδες, χιλιάδων Myrias significat decem milia. *Chilias. Myrias. Chilias.*

Et audiui unū de quatuor animalibus tāquam uocē tonitruū.) Valla legit ὡς φωνή. Nostri coedices habebāt φωνή. Alioquī dicēs erat dicendū nō dicentē. Bilibris tritici.) Græce est Chœnix, id est mensura tritici aut leguminis quæ satis sit in cibū diurnū. Et denario tantū est, nec addit uno. Equus pallidus.) Græce est χλωρός uiridis. Atque ita uertit ipse paulo post. Et ὄφις scēnū uiride. Sicut ficus mittit grossos.) βάλλει, id est abiicit, & grossos est ὀλύνθος. Sicut liber inuolutus.) ὡς βιβλίον ἐλιωμένον, id est ut liber qui uoluitur siue cōuoluitur. Eadē uox est in psalmis de cœlis immutatis. Duodecim milia signati.) Græcis signati nō repetit nisi in initio & fine. Nec addit ad singulas tribus, ut admonet Valla, quæ in nostris exemplaribus addebat. Et signati est participiū a uerbo sigillo, ac si dicas sigillati, & sigillo obsignati. Salus ei qui sedet.) σωτηρία quod magis sonat saluationem. Alioqui quid opus erat precari salutē Christo. Et lauerūt stolas suas.) ἤγαγον ἐπὶ τὰς ἑσθλας αὐτῶν, i. dilatauerūt stolas suas. Interpres legisse uidet ἐπὶ λυγαί. Et deducere ποιμαίνει. i. pascet siue reget more pastorum. Ad uitæ fontes.) ἐπὶ πηγῶν, id est ad uiuos fontes.

EX CAPITE VIII.

Habēs thuribulū.) λιθινὸν, quod alias thus significat. Dicitur apsinthiū.) ἄψινθος, id est apsinthus, Allusit ad etymologiam græcæ dictionis, quæ inde dicta est, quod bibi non possit, quasi dicas apinthon. Agit enim de aquis uersis in amaritudinē. Væ uæ.) Laurentianus codex addidit τρις, id est ter, meus habebat τοῖς & bis tantum habebat uæ.

EX CAPITE IX.

Et habebāt loricas.) θώρακες, id est thoraces. Nomē illi Hebraice Abaddon.) ἄββαδὼν, Hebraice אבדן perdere est inde ἵνα אבדן quasi dicas perditor aut perdēs. Latine nomē habet exterminās.) Hoc interpres adiecit de suo. Quādogdē Ioannes, aut quisquis fuit alius græce scripsit, Contentus ab ijs intelligi qui græce scirent. Nec tamen est cur tantopere stomachet Valla, si interpres uoluit & Latinos scire quid sit apollyon. Vicies milies dena milia.) δύο μυριάδες μυριάδων, id est duæ myriades myriadū. Myrias ut modo diximus decem milia complectitur.

Loricas igneas.) θώρακες, id est Thoraces.

EX CAPITE X.

Pedes eius ut columna ignis.) ὡς στήλοι, id est ut columnæ. Quemadmodum leo cum rugit.) Græce est μυκάται, id est mugit, Fortasse quod Græci non habeant eam differentiam quā Latini. Signa quæ locuta sunt septem ton.) σφραγισμοί, id est obsigna uelut occultanda.

EX CAPITE XI.

Similis uirgæ & dictum est mihi.) λέγων dicens, quasi uirga loqueretur. Nisi nominatius positus est absolute loco genitiui. Et accepisti uirtutem tuam magnam & regnasti.) ἐβασίλευσας aptius hic uertisset & regnum adeptus es.

EX CAPITE XII.

Et clamabat parturiens.) κράζει, id est clamat. Id arguit quod mox sequitur & cruciatur ut pariat, iam quæ apte hæc cōueniant in diuā Iesu matrē Mariam, uiderint ipsi quod de ecclesia dictū est ad illā detorquent, Imo quod de sapientia dictū est, hoc est de Christo, ad Mariā detorquet, præter ueterū omnium interpretatiōnē. Ut eā faceret trahi a flumine.) ἵνα ποταμοφόρητον ποιήσῃ. i. ut efficeret, ut illam auferret flumen, siue ut raperetur flumine Græce iucūdius dixit uoce composita.

Et admirata

Inepta detorsio huius textus ad b. virginē Mariā

EX CAPITE XIII.

ET admirata est uniuersa terra post bestiam.) *ἢ ἐθαυμάσθη ὅλη τῆ γῆ ὀπίσω τῆ θηρίου,* id est admiratio fuit in tota terra post bestiam. Qui in captiuitate duxerat.) *ἔτις ἀιχμαλωσίᾳ συνήλθῃς ἀιχμαλωσίᾳ ὑπάγα.* i. qui captiuitate cōtrahit, in captiuitate abit Laurentius secus legit. Characterem in dextra.) *χάραγμα.* id est notam impressam, siue in sculptam.

EX CAPITE XIII.

QUOD mixtum est mero.) *τοῦ κεκραμένου ἀκράτου,* ut mero sit ablatiui casus, & referatur ad uino. Nam Græcis *κεράννυθαι* dicitur, quod infunditur in calicem bibituro, etiam si non diluatur aqua, aut alio potus genere.

A modo iam dicit spiritus.) Græci sic distinguunt, ut amodo sit finis sententiæ ut sit sensus post hac fore beatos q in dño fuerint mortui. Deinde sequitur *ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα.* Etiam dicit spiritus. Et hic etiã confirmantis est. In lacum iræ dei.) *ἐνς ληνόμ* qui est lacus, in quem exprimitur uuarū liquor.

EX CAPITE XV.

QUIA solus pius es.) *ὁσιος* Laurentius legit *ἁγιος*, id est sanctus. Vestiti lapide mundo & candido.) Græce est *λίνομ*, id est lino mundo. Inter pres legisse uidetur *λίδομ*, quæ dictio una dūtaxat literula differt a lapide. Et splendido magis est q̄ candido, *λαμπρόμ.*

EX CAPITE XVI.

VLUUS sæuū ac pessimū.) *κακόμ ἢ πονηρόμ.* i. malū ac malū, græce em̄ bis idē dixit Nisi mauiis miserū ac malū. Qui es, & qui eras.) Quãq̄ interpret mutauit p sonam, tamē totidem syllabis dictum est, quibus superius qui est, qui erat qui uenturus est, *ὁ ὦμ, ὁ ἦμ, ὁ ἐρχόμενός.* Etiã dñe.) *ναὶ κύριε.* Etiam cōfirmantis est.

Grando magna sicut talentū.) *ὡς ταλαντῖαια.* i. talentaris & magnitudine talenti. Talentū magnum antiquis dicebatur, unde quicquid ingens esset, id *ταλαντῖαιον* uocabant.

EX CAPITE XVII.

SUPRA bestiã coccineã.) *κόκκινον*, id est coccinã, purpurã regū indicans. Et hic est sensus.) *ὡς δὲ ὁ νοῦς.* i. hæc est mens, siue intellectus.

EX CAPITE XVIII.

ET in delitijs fuit.) *ἢ ἐσηνίασε.* Idē uerbū, quo cōposito usus est Paulus in epistola ad Corinthios. Cū autem luxuriata fuerint in Christo uolūt nubere, de quo pluribus suo dictū est loco. Itē paulo post, *ἢ σηνιάσαντες.* i. & lasciuierunt.

Lignum tinium.) *θύνον.* Et similia.) *ἢ σεμιδάλιμ.* Lapidē molarē magnū.) *λίδομ ὡς μύλομ,* id est lapidē tanq̄ molam. Hoc impetu mittetur.) *ὕτως ἐρμήματι.* i. sic impetu mittetur.

EX CAPITE XIX.

QUASI uocem magnã tubarū multarū.) *ἢ κισσα φωνῆν ὄχλῳ πολλῶν.* i. audiui uocem turbae multæ. Proinde cōsentaneū est interpretē scripsisse turbae, nō tubarū. Alleluia.) Quod Hebræis sonat, laudate dñm. Siquidē *לְהַלְלֵהוּ* laudate est *ל' dñs.* Ea uox crebra est in psalmis laudate dominum.

Vide ne feceris.) *ὄρα μὴ.* i. uide ne. Feceris addidit interpret, quo magis explanaret sententiam. Et calcat torcular uini.) *ληνόμ,* quod ante uertit lacū.

Gog & magog.) Accusatiui casus est utrūq̄ & generis masculini, quod articulus Græcus declarat *τῶν γῶγ ἢ τῶν μαγῶγ*, siue pro hominibus accipiēda sunt siue pro gente. Nec est congregabit, sed *συναγαγῆμ.* i. ad congregandū, aut ut cōgreget eos. Porro eos nō referē ad angulos, aut gentes, sed ad Gog & Magog. Ego sum alpha & ω.) *γέγονα τὸ ἄλφα, ἢ τὸ ὦ.* Noster codex sentiebat cū uulgata horū temporū aditione.

Iaspidi sicut chrystallū.) *κρυσταλλῖνον,* id est Chrystallizantī, ut referat ad lapidem.

Qui nocet noceat.) *ὁ ἀδικῶν* id est qui male agit, siue qui iniustus. Et ad huc positum est pro amplius. Beati qui lauant stolas suas.) Longe aliud Græci

μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολάς αὐτῶν, id est, beati qui faciunt mandata eius. Interpres legisse uidetur, οἱ πλύνοντες τὰς σολὰς. Sed unde quod sequitur in sanguine agni? Nam id quidem apud Græcos prorsus non legitur. Etiam uenio cito.) *μαίερχομαι ταχύ.* Næ est cōfirmantis. At idem aduerbiū mox repetitur græcis, *ναίερχου κύριε ἰησοῦ,* id est, etiam ueni dñe Iesu. Quæ in calce huius libri, nonnulla uerba reperi apud nostros, quæ aberāt in Græcis exemplaribus, ea tamen ex latinis adiecimus. Testat diuus Hieronymus Apocalypsim, ne sua quidē atate fuisse receptam a Græcis. Ad hæc quosdā eruditissimos uiros, totū hoc argumentū, ceu fictū multis cōuicijs insectatos fuisse, quasi nihil haberet apostolicæ grauitatis, sed uulgatā tantum rerum historiam figurarum inuolucris adumbratā. Vt de his interim nihil dicam, me nō nihil mouerunt cū aliæ coniecturæ, tum illæ, quod reuelationes scribens tam sollicitè suum inculcat nomen. Ego Ioannes, ego Ioānes. perinde quasi syngrahā scriberet non librum, idq; non solū præter morem aliorum apostolorum, uerum multo magis præter suum morem, qui in euangelio modestiora narrās, non exprimit tamen usq; suum uocabulum, sed notulis indicat. Et Paulus coactus referre de uisionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum angelis colloquia describens quot locis inculcat, ego Ioannes. Ad hæc in Græcis quos ego uiderim codicibus, non erat titulus Ioannis euangelistæ, sed Ioannis theologi, ut ne cōmemorem, stilū non parū dissonantē ab eo qui est in euangelio & epistola. Nam de locis, quos quidā calumniati sunt, uelut hæreticorū quorundam dogmata redolentes, nō magni negotij sit diluere, hæc in quā me nō nihil mouerent, quo minus credere esse Ioānis euangelistæ, nisi me consensus orbis alio uocaret, præcipue uero autoritas ecclesiæ, si tamen hoc opus, hoc animo comprobatur ecclesia, ut Ioannis euangelistæ uelit haberi, & pari esse pondere, cū cæteris canonicis libris. Iam Dorotheus Tyri episcopus ac martyr in compendio uitæ prodidit Ioannē euangelistā suū scripsisse in insula Patmo. Cæterū de Apocalypsi nullā omnino facit mentionem. Næ Anastasius quidem in suo Catalogo audeat affirmare, opus hoc illius esse, tātum ait receptum a quibusdam tanq; illius opus. Equidē uideo ueteres theologos magis ornandæ rei gratia, hinc adducere testimonia, q̄ ut rem seriam euincant, Quandoquidem inter gemmas etiā nō nihil est discriminis, & aurū est auro purius ac probatius. In sacris quoq; rebus, aliud est alio sacratius. Qui spiritalis est, ut inquit Paulus, omnia diiudicat & a nemine diiudicatur.

Vi dubitat de autore Apocalypsis

ANNOTATIONVM ERASMI ROTERODAMI IN NOVVM
testamētum ab eodem recognitum, idq; ad Græcorum codicum fidem,
deinde ad uetustissima & emendata utriusq; linguæ exemplaria,
postremo, ad probatorum autorum citationes, & interpretationes, finis. Basileæ, Anno salutis hūanae. M. D. XVI. Kalendis Martij.